

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА
СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
— КЊИГА I —

ДИЈАЛЕКТИ ИСТОЧНЕ И ЈУЖНЕ СРБИЈЕ

СА ДВЕ КАРТЕ

НАПИСАО
А. БЕЛИЋ

*Ова је књига помоћушта из фонда д-ра Љубомира
Радивојевића*

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1906.

Цена 10 динара.

У књижарницама: Мите Стајића, Св. Цвијановића и Геше
Кона у Београду могу се добити:

I.

ИЗДАЊА СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ

1. Глас. Књ. I—LXIX.

Први разред (1—27): III, VI—IX, XI, XIX, XXI, XXIII, XXVI,
XXVII, XXIX, XXXIII, XXXIV, XLI, XLVI, L, LI, LIV, LVI,
LVII, LIX, LXI, LXIII, LXV, LXVII и LXIX.

Други разред (1—42): II, IV, V, X, XII—XVIII, XX, XXII, XXIV,
XXV, XXVIII, XXX—XXXII, XXXV—XL, XLII—XLV,
XLVII—XLIX, LII, LIII, LV, LVIII, LX, LXII, LXIV,
LXVI и LXVIII.

Цене су: I, II, VIII, X—XII, XV—XX, XXV, XXVIII, XXIX
XXXII, XXXVII, XXXVIII, XLII по 1; — XIII, XLVI и LIII
по 1-50; — XXIV, LI, LII, LIV—LXIX по 2, — XIV 2-50; —
осталима по 0-50 дина.

2. Споменне. Књ. I—XLI.

Први разред (1—5): I, XII, XXXII, XXXV и XL.

Други разред (1—36): II—XI, XIII—XXXI, XXXIII, XXXIV,
XXXVI—XXXIX.

Цене су: VII, VIII, XVI по 0-50; — I, IV, V, XX, XXVI—XXX
по 1; — IX, XXV, XXXII и XL по 1-50; — VI, X, XIV, XV,
XVIII, XIX, XXI, XXII, XXIV XXXIII—XXXIX по 2; —
XXXI 2-50; — II, XXIII по 3; — XI, XIII, XVII по 4; — III,
XII по 5 дина.

**3. Годишњак, од I—XVIII; год. 1887.—1904.; цена I, IX, XIV—XVI,
XVIII по 1 дина.; — XVII 1-50, а осталима по 0-50 дина.**

4. Српски етнографски зборник. Књ. I—V.

Књ. I. *Живот Срба сељака*, написао М. Б. Милићевић. Друго пре-
рађено и попуњено издање. 1894. Цена 2 дина.

Књ. II. *Старинска српска јела и пића*, од Симе Тројановића. Бе-
оград, 1896. Цена 1 дина.

Књ. III. *Српске народне песме и игре с мелодијама из Лепча*. Из
 народа прикупио Тодор М. Бушетић; музички приредио Стеван
 Ст. Мокрањац. Београд, 1902. Цена 2 динара.

Књ. IV. *Насеља српских земаља*. Уређује др. Ј. Цвијић. I књига:
 1. *Антропогеографски проблеми Балканскога Полуострва*, од
 др. Ј. Цвијића; 2. *Доне Дразачево*, од Јов. Ердџановића; 3.
 Средње Полимље и Потарје, од Петра Мрковића; и 4. *Дроб-
 нами*, од Свет. Томића. С првом свеском Атласа. Цена 6-50 дина-
 Београд, 1902.

Књ. V. *Насеља српских земаља*. Уређује др. Ј. Цвијић. II књига:
 1. Увод од др. Ј. Цвијића; 2. *О Љубиљским селима*, од Радо-
 мира М. Илића; 3. *Вранска Пчиња*, од Ристе Т. Николића

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

•
КЊИГА ПРВА

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1906.

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ДИЈАЛЕКТИ ИСТОЧНЕ И ЈУЖНЕ СРБИЈЕ

С ДВЕ КАРТЕ

НАПИСАО
А. БЕЛИЋ

*Ова је књига Помогнуша из фонда д-ра Свубомира
Радивојевића*

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
1905.

A
3295.40.12

✓

HARVARD COLLEGE LIBRARY
BOUGHT FROM THE
AMEY RICHMOND SHELDON
FUND

Jan 11, 1936
(1-6, bd. in 4 vols)

ДИЈАЛЕКТИ ИСТОЧНЕ И ЈУЖНЕ СРБИЈЕ

С А Д Р Ж А Ј

	СТРАНА
Садржај	VII—XV
Штампарске грешке, поправци и допуне	XVII—XXIV
Увод	XXV—CXII
<p>I Циљ и значај материјала XXVII—XXVIII. Ограничавање задатка XXVIII. Тешкоће XXVIII. II Екскурзије 1901, 1902 и 1903 год. XXVIII—XXXII. Захвалност онима који су помагали писцу XXXII. III Објекти дијалекатских посматрања XXXII—XXXIII. Критика неких начина бележења језичких црта XXXIII—XXXIV. Народне умотворине као дијалекатски материјал XXXV. Обичан говор - најбољи извор XXXV. И његове слабе стране XXXV. Значења речи XXXVI. Бележење речи XXXVI. Знаци за бележење звукова XXXVII—XXXIX. IV Груписање говора XXXIX. Називи места XL. А. Тимочко-лужнички говор. Његове границе и места, споменута у овој књизи, која њему припадају XL—XLIII. Б. Заплањски и запањско-сврлишки говор. Његове границе; једна допуна XLIII—XLV. Места која му припадају XLV. В. Јужноморавски говор. Границе. Допуне. Места и поддијалекти XLV—XLVIII. Продужење ових говора у И. Ст. Србији и З. Бугарској XLIX. Призренско-тимочка говорна група L. V. Оскудица етнолошког и историског материјала L—LI. Становници ист. Србије према старини својој LI—LII. Становници јужноморавске долине LII. „Шоплук“ и његови етнографски састојци LIII—LIV. Закључак LIV—LVI. VI Језичка карактеристика главних говорних група LVI. Тимочко-лужнички говор LVI—LVII. Једна принципска напомена LVII—LVIII. Запањско-сврлишки говор и његов однос према околним говорима LX—LXIII. Јужноморавски дијалекат и његови дијалекатски таласи LXIII—LXVI. Закључак LXVI—LXVII. Црте које спајају ове говоре у целину LXVII—LXIX. VII. Несловенски језици са таквим цртама LXIX. Румунски дијалекти и њихови утицаји LXIX—LXXII. Словенски и несло-</p>	

венски балкански језици LXXIII. Напомена LXXIV—LXXV. VIII Теорија о прелазним говорима LXXV—LXXVII. Критика њена LXXVII—LXXIX. Дијалекатско цепање LXXIX—LXXXI. Остали елементи дијалекатског стварања LXXXI—LXXXIV. Закључак LXXXIV—LXXXV. Основи дијалекатског груписања LXXXV—LXXXVI. Пет група српских говора LXXXVII—LXXXVIII. Поглед на историски развитак дијалеката ист. и јуж. Србије LXXXVIII—LXXXIX. Писани споменици њихови XC. IX Преглед радова о овим говорима и њихова оцена O. Брох : његово груписање ових говора ; њихово место међу српским и бугарским језиком ; Брохови објекти и начин рада ; поузданост његових записа ; нетачности у одређивању дијалекатских црта ; принципске грешке XCI—CV. Остали описивачи српских говора и њихови текстови CVI—CVII. Описи сличних говора у зап. Бугарској : Младенова, Габјова, Теодорова и др. CVIII—CXII.

П Р В И Д Е О

	СТРАНА
ФОНЕТИКА	1—287.
Општи погледи	3—12.
Фонетске црте ових дијалеката према другим срп. говорима 2—5. Њихов узајамни одношај 5—7. Карактеристичне фонетске црте ових говора 7—9. Гуњење неких особина 9—12. Хронологија 12.	
I Вокали	13—41.
Вокали у опште 13. Затворени вокали 13—17. Условљене измене 17—18. Утицај палаталних сугласника на вокале 18—23. Лабиализација вокала 23—30. Асимилација различних слогова 30—31. Утицај акцента 31—34. $e > a$ 34—39. $o > a$ 39—40. $u > e$ 40—41. $y > o$ 41.	
II Полугласници	42—89.
Природа полугласника 42—47. Полугласници реда a 47—68. Полугласници реда e 68—73. Полугласник реда o 73—78. Замена полугл. пуним вокалима 78—79. $ь > a$ 79—81. $ь > e$ 81—82. $ь > o$ 82—83. Преглед целог материјала 83—86. Закључак 86—89.	

IV Сонантово *л* и *р* 90—125.

Вокално *л*; његов изговор и употреба 90—93. Примери са *л* 93—99. *л* > *у* 99—101. *л* > *љ* 101—102. Граница употребе *љ* 102—104. Примери са *л* и *љ* у лужничком поддијалекту и запланском говору 104—108. Објашњење прелава *л* у *љ* 108—111. *л* > *у* у истим дијалектима 111—113. *л* у јужно-моравском говору 113—115. *л* > *лу* 115—116. *л* > *у* у јужно-моравском дијалекту 116. Објашњење постанка *лу* и *у* у јужноморавском 116—122. *љ* у јужноморавском говору 122. *љ* и *ли* 122—123. *л* на крају речи 123. Вокално *р* 123—124. *р* на крају речи 124—125.

V Несложни звуци *џ* и *у* 126—164.

Разлика међу *џ* и *ј* и испадање њихово 126—128. Примери за *џ* 128—130. Примери за *ј* 130. Губљење *џ* 130—133. Прелазно *џ* 133—135. *џ* > *џ* 135—140. *џ* у наставку *џ-* 140—147. Испадање *љ* и тврдоћа сугласника место умекшаности 148—153. Природа *џ* (в) 153—154. Примери за *џ*, *џ* 154—156. *џ* > *џ* 156—160. Нестајање *џ* 160—162. Прелазно *џ* 162—163. Метатеза *џ* 163. *џ* > *f* 164.

VI Палаталини сугласници 165—199

А. Сугласници *ћ*, *ђ* = *и*расл. *ћ*, *ђ*. Значај *ћ* и *ђ* за ове дијалекте 165—166. Литература о овом питању 166—167. Образовање *ћ* и *ђ* 167—170. Историјске и теориске потврде за постанак *ћ* и *ђ* 170—171. *ч* и *џ* према *ч* и *џ* 171. Историјско место гласова *ч* и *џ* тимочко-лужничког говора 171—173. Време њихова јављања 173—174. Примери са *ч* 174—177. Мешавина *ч* са *ћ* 177—179. Примери са *џ* 179—181. Мешавина *џ* са *ђ* 181—182. Примери са *ћ* у јужноморавском говору 182—186. Примери са *ђ* у јужноморавском говору 186—187. Граница *ч* и *џ* 187—189. Нешто из историје српских дијалеката 189—190. Бугарско *шт* и *жд* 190—191. Б. Палатализовање грчких сугласника. Палатализација *к* и *г* испред *е* и *и* 191—193. Примери за то 193—196. *к* и *г* за *ј*, *љ*, *њ* 196—197. Примери за то 197—198. Образовање *џ* пред *ћ*, *ђ* и др. 198—199.

VII Остали сугласници 200—212.

А. Сугл. њ (dz). Примери са њ 200—203. Постанак њ 203—205. *Б. Сугл. х.* Примери за испадање х 206—207. Изговор редуцираног х 207—208. Време испадања х у овим говорима 208—210. Прелаз х у к. Примери и објашњење 210—212. *џ* у јужноморавском говору 212¹.

VIII Сугласничке групе 213—235.

А. група tl и dl. Примери и објашњења 213—214. *Б. Једначење сугласника по звучности.* Објашњење и примери 214—215. *В. Сливање сугласника у африкате и сл. појави.* Природа африката 215—216. Примери за нове африкате 216—217. Једна специјална врста африката 217—218. *Г. Једначење по начину артикулације и мењање начина артикулације у сугл. групама:* с у ш 219—220; л у љ и сл.; примери и објашњења 220—224. Прелаз в у м и сл. Примери и објашњење 225—226. *Д. Мењање (аомерање) места артикулације у сугласника:* чв, чр у цв, цр. Примери и објашњење 226—228. Друге измене 228—230. *Ђ. Дисимилација сугласника.* Група мн, мњ, њњ 230—231. *Е. Редуција и испадање сугласника.* Објашњење и примери 231—235.

IX Метатеза и сл. појави 236—239.

Опште напомене 236. Метатеза у једном слогу 237. Метатеза самогл. у различним слоговима 237. Метатеза сугл. у разл. слоговима 237. Регресивна асимилација 238. Прогресивна асимилација 238. Дисимилација различних слогова 238. Испадање сугласника у различним слоговима 238. Уношење сугласника у различне слоге 238. Народна етимологија 239.

X Сугласници на крају речи 240—247.

Звучни сугласници на крају речи 240—241. Сугласничке групе на крају речи. Примери 241—243. Отпадање крајњег сугласника. Примери 243—245. Објашњење 245—247.

- XI Редукција вокала и сродни појави** 248—256.
 Разни ступњеви редукције вокала. Пред вокалима, делимична и потпуна 248—249. Специјалан случај редукције 249—251. Редукција вокала пред сугласницима и прелаз њихов у полугласнике 251—255. Нестајање вокала 255—256.
- XII Покретни вокали** 257—270
 Неколике напомене 257—258. *съга* и сл. 258. *ја, ва, ј, в*, Објашњење и примери 258—265. *ка, к*. Примери 265. Покретно *и*. Примери 265—266. Објашњење 266—268. Опет покретно *а* 268. Покретно *е* 268—270.
- XIII Акцент и квантитет** 271—287.
 Физиолошко - фонетске напомене 271—272. Скраћивање дужина 272—273. Бележење акцента 273. Нове дужине 273. Место акцента 274. Однос према бугарском и словеначком акценту 274—278. Акцент у вези 278—282. Преношење акцента; примери; орграфско распрострањење; објашњење 282—287.

ДРУГИ ДЕО

- МОРФОЛОГИЈА** 289—620.
 Претходна напомена о груписању материјала . . 291—292.
- А. Облици деминације** 293—442.
- XIV Општи погледи** 293—300.
 Основне морфолошке особине 293—294. Значај тих особина и њихово тумачење 294—297. Српске црте 297. Груписање њихово 297—299. Закључак 299—300.
- XV Именице** 301—397.
А. Промена именица. Постанак разлике међу независним и зависним падежом 301—304. Генералисање наставака 304. *Casus rectus sing.* 304—307. *Casus obliqui sing.* 307—309. Примери за именице женскога рода 309—310. Именица *деца* и сл. 310—312. Имен. на *ь* 312. Имен. мушк. рода 312—313. Имен. сред.

рода 313. Вокатив 313—315. Множина 315. Имен. ж. рода 315—316. Наст. *ови* 317—319. Наставак *ове* 319—321. Наст. *и* 321—323. Наст. *је* 323—324. Наст. *е* 324—326. Имен. сред. рода 326. Имен. облици уз бројеве 326—334. Остапи од изгубљених облика 334—335. Датив 335—336. Остали падежи 336—340. Преглед свих наставака 341. Закључак 341—342.

Б. Акцент именица и њихови главнији основински наставци у овим дијалектима. Опште напомене 342—344. Имен. на *а*, двосложне, с крајњим наглашеним слогом 344—347. Са наглашеним првим слогом 347—350. Тросложне 350—352. Четворосложне 352—353. На *ь* 353—354. Именице мушког рода на сугласник 354—359. Именице средњег рода 359—361. Суфикси; напомене 361—362. *ак* 362—363. *ач* 363—364. *ача* 364. *ика* 364. *ик* 364—366. *ѝк* 366—367. *ка* 367—371. *ко* 371. *ица* 371—375. *ичка* 375. *ице* 375. *ѝц* 375—377. *це* 377. *енце* 377—379. *че* 379—380. *ин* 380. *ична* 380. *ина* 380—383. *уљина*, *ешина*, *орина*, *урина*, *етина* 383—384. *чина* 384. *инка* 384—385. *штина* 385. *енка* 385. *ња* 385—386. *иња* 386—387. *ње* 387—388. *њь* 388. *ун(унка)* 388. *иште* 388—389. *от* 389. *ота* 390. *ола* 390. *утка* 390. *ѝт* 390. *ић (ич)* 390—391. *ство* 391. *ара* 392. *р* 392. *ар* 392—393. *ура* 393. *ѝл* 393. *ло* 393. *ало* 393—394. *ило* 394. *љл* 394. *во* 394. *ба* 394. *ушка* 394. *аш* 394—395. *ош* 395. *иш* 395. *уга* 395. *еж* 395. *ија* 395—397. *је (ије)* 397.

XVI Личне заменице 398—417

Опште напомене 398—399. *Ја* 400—403. *Ти* 403—405. *Себе*, *се* 405—406. *Он* 406—416. Акцент у личних заменица 416—417.

XVII Остале заменице 418—426

Опште напомене 418—419. Демонстративне заменице 419—423. Присвојне заменице 423—424. Упитне, односне и сличне зам. 424. Сложене заменице 424—425. *Съв* 425—426. Заменичко-придевне речи 426.

XVIII Придеви 427—441.

А. Промена придева. Одређена и неодређена форма 427—429. Придевска промена 429—432. *Б. Облици*

- придева и њихови акценти. к и сл. наст. 432—433. н и сл. наст. 433—435. ски 435. Наст. са в 436—437. Наст. са т 437. В. Поређење придева. Нове особине 438—439. Старији начин образовања 439. По 439—440. Суперлатив 440—441. Додатак облицима дефлекције 442—471.*
- XIX Члан** 442—458.
Значај; географска распрострањеност; поставак; употреба 442—447. Примери 447—456. Акцент у члана 456—458.
- XX Бројеви** 459—464.
Напомена 459. Прости бројеви 459—463. Редни бројеви 463—464. Остали бројеви и бројне именице 464.
- XXI Прилози** 465—471.
Напомена 465. Именички прилози 465—466. Придевни прилози 466—467. Заменички прилози 467—469. Бројни прилози 469. Остали прилози 469. Прилошки наставци *ски, ки* 469. Прилошке партикуле 470. Прилози туђег порекла 470—471.
- Б. Облици коњугације** 472—580.
- XXII Општи погледи** 472—476.
Слагање наст. са другим дијалектима 472—473. Архаизми; нове црте 473—474. Туђ утицај 475. Губљење облика 475. Акцент 475—476. Закључак 476.
- XXIII Глаголске основе** 477—508.
Напомена 477. Груписање материјала и Лескин 477—478. Инфинитивна и презентска основа 478. Глаг. основе I врсте 478—484. Основе II врсте 484—486. Основе III врсте 486—504. Основе IV врсте 504—508. Основе V врсте 508.
- XXIV Praesens. — Imperativus** 508—545
A. Praesens. Лични наставци 509. Наст. за 1. р. в. 509—511. 2. р. *sing.* 511—512. 3. р. *plur.* 512—515. Облици *praesens*. са речничке и акценатске стране. Напомена 515. I врста 515—520. II врста 520—522. III врста 522—531. IV врста 531—540. V врста 540.
B. Imperativus. Његово образовање 540—541. Архаичне форме 541. Примери 541—544. Отпадање крајњег и 544—545.

XXV Имперфекат. — Аорист 546—580.

Њихов узајамни однос 546—548. *Имперфекат*. Врсте образовања и њихов однос према другим дијалектима 548—550. Временски и лични наставци 550—552. Акцентске прилике 552—553. Образовања на е 553—558. Образовања на а 558—561. Образовања на ја 561—562. Образовања на о 562—564. *Аорист*. Образовање и временски наставци 564—565. Акцент и груписање материјала према њему 565—566. I Група 566—569. II група 569—580.

Додатак облицима конјугације 581—619.

XXVI Participia 581—619.

A. Part. praes. act. 581—583. *B. Part. praet. act. II*
Његово образовање према дијалектима 583—584. Акцент 584—596. Партиципи на ја; њихов постанак 596—610. Партиципи на на (= н ж). Примери 610—613. Географска распрострањеност 613—614. Објашњење 614—615. Закључак 615—616. *B. Part. praet. pass.* 616—618. Акцент 618—619.

ТРЕЋИ ДЕО

С И Н Т А К С А 621—654.

XXVII 621—654.

Напомена 623. Општи карактер синтакт. склопа 623—624. Збирне именице 624. Употреба средњег рода *part. praet. u. предикату* 624—626. Наставак *le* 626. Придевски облици 626—627. Компаративна конструкција и сродни појави 627—628. Значење члана 628—629. Место енклитичне заменице у реченици 629—631. *Imperativus* 631—632. Употреба глаголске споне у претериту. Са споном 632—633. Без споне 633—635. Употреба имперфекта и перфекта 636. Пропуштаче свезе *да* 636—642. Употреба *да* 642—646. Објашњење 646—647. Погодбени начин 647—649. Употреба свеза и партикула: *дек, зашто, те (та), иа, тек, ли, але, еда* 649—653. Употреба предлога 653—654.

ТЕКСТОВИ	655—674.
XXVIII	657—674.
Значај фонетски записаних народних умотворина	657.
О приповедачима	658. Сватовске песме (1—5) 658—660.
Вевџц	660. № 7. 660—661. № 8. 661. Старац прича.
	662—663. Бог и чивуџин 663. Поп и невеста 663—664.
Три жлџице	665—668. Царева черка 668—669. Два брата 669—670. Вук 670—671. Три дуката 671—673.
Сџниџк сани	677—684.
Регистар	675—715

ШТАМПАРСКЕ ГРЕШКЕ, ПОПРАВЦИ И ДОПУНЕ.

- Стр. 13, 23 ред: треба: а¹.
- » 15, 16 » : » : *еластичношћу*.
- » 15, 23 » : » : *генералисањем њихове...*¹
- » 16. 9 » : м. XX треба: XXVI.
- » 16, 16 » : м. XVIII треба: XVII.
- » 18, 16 » : треба: прелази у у љ.
- » 18, 19 » : м. I Бат. треба: I Балт.
- » 19, 25 » : *шежањ* I Изв. л. (всп. т. 110) — треба изоставити.
- Стр. 21, 12, 16, 19. р. — свугде треба гл. XVII.
- » 23, 5 ред: м. чести — често; м. Кам. — Кат.
- » 24, 19 » : м. *авеолима* — *алвеолима*.
- » 24, 24 » : м а и покреће се —, или се покреће.
- » 25, 14 » : м. *невољију* — *не вољају*.
- » 25, 35 » : м. *па'вит* — *па'вит*.
- » 26, 31 » : м. *пробовим* — *пробовимо*.
- » 30, 19 » : м. а и друг. услов — а и у друг. слов.
- » 36, 12 » : м. *од* — *од*.
- » 41, 23 » : м. *амо* — *само*.
- » 45. 4 » : м. е, о, у треба: е, ѧ, у.
- » 52, 4 » : м. *žedži* треба *žedži*.
- » 54, 24 » : м. *мък* : *мък* треба: *мъ(х)* : *мъ(х)* (маховина).
- » 57, 10 » : м. *чъчке* — *чъчка*.
- » 59, 27 » : У *шумљък* имамо, по свој прилици, основно љак јер ово што је на стр. 363. речено о наст. ѡк према ак вреди и обрнуто.

¹ Првих десет штампаних табака фонетике слагано је за време мога путовања, те нисам могао сам да прегледам коректуре. Зато ту има, сравмерно, доста несправљених грешака. Ја исправљам само важније. Ако је по која рикса цљера (I, II, III) нетачно наштампана, према Уводу се (гл. IV) може увек лако исправити.

- Стр. 65, 32 ред: м. I. P. — I P. Бучје.
 » 66, 11 ред: м. *česŕŕ* — *česŕŕ*.
 » 70, 22 » : м. *уовѣц* — *удовѣц*.
 » 80, 28 » : м. Сик. — Сок.
 » 82, 26 » : *совери* се може и друкчије тумачити и тада не долази овамо. Оно је, наиме, могло постати као *собучем*, *собујем* и сл., дакле: *с+оберем*. Разуме се да овде пресуђује значење, које ја, на жалост, овде нисам забележио.
- Стр. 94, 23 ред: м. у — д.
 » 94, 33 » : *издџим* — *издџимо*.
- Стр. 94, 4 » : Није тачно **жълтна*, већ треба **жълтна*. У осталом, *жлна* је могло постати и без детерминатива *т*; само због *жлтајка* и сличних облика ја сам претпоставио основну *џ*. са *т*.
- Стр. 96, 14 » : м. *trame* — *trama*.
 » 97, 1 » : м. *напџним* — *напџнимо*.
 » 98, 28 » : м. *šrajati* — *šrayati*.
 » 103. Испореди ову границу у Уводу, гл. IV.
 » 105, 4 ред: Накнадно сам дознао да се поред *мџнем* употребљава и *мџнем* и да значе „*минути*, *ударити лактом*“. Значење им је, као што се види, врло удаљено од чешког и руског.
- Стр. 105, 7 ред: Накнадно сам дознао да се „*уилгило се љ очи*“ вели „*кад удари мрак на очи*“, кад се на њима ухвати као превлака, мрежа.
- Стр. 110, 29 ред.: м. прекидање — прекидања.
 » 114, Исп. Увод, гл. VI.
 » 118, Исп. Увод, гл. VI.
 » 121, 27 ред: м. у у у — у у,
 » 122, 3 треба: *заклињати*, *прдклињати*.
 » 127, 16 » : да — треба избацити.
 » 130, 23 » : м. Кљат. — Књаж.
 » 137, 39 » : м. ов — овде.
 » 140, 22 ред и даље: Не мора се претпостављати да је свако *дојдем* унесено из заплањског говора; тога је могло бити, али то није једини начин да се објасни употреба његова у јужноморавском говору. Може се, с правом, претпоставити да су то стари облици овога говора који су се морали у њему употребљавати пре него што су унесени у њ примери типа *дођем*.
- Стр. 147, 8 ред: м. *зџ* треба *зџ'*.
 » 147, 25. 27. ред: м. оне — они.
 » 149, 20 ред. Разуме се да је импулс за оваква образовања могао бити добијен са стране, у толико пре, што се ова-

ква образовања могу са много више разлога претпоставити за македонске и бугарске говоре, јер је у њих такав однос између граев. и овог part. могао бити створен код неких глагола и фонетским путем: ба пр. *правииш* : *правен* (м. *праваџен*); они су заједно са другим примерима, могли утицати на генерализање оваквог односа. Испор. и стр. 503—504.

Стр. 151, 21 » : *џинење* I Руд. — треба избацити.

» 151, 31 » : м. *правек* — *правен*.

» 157, 10 ред : м. Студ — Стуб.

» 175, 9 » : Није вероватно да је *мачуџа* оваквога порекла, јер се **маљуџа*, претпостављено као основна форма, не употребљава у другим нашим говорима, већ *мочуџа*. Према томе је јасно, да овај облик не иде овамо, а да га треба објашњавати као изведен од мотка: **мотчуџа* — **мочуџа*.

Стр. 183, 17 ред : м. *заноћ*или* — *заноћ*или*.

» 187, 18 » : *Чађе* би се могло и друкчије тумачити, особито ако се буду имале на уму ф. других словенских језика: ст. сл. *чадъ*, *чадь*, пољско *сзад*, руско *чадъ* и *чадь* и сл. Могло би се према тим формама *чађе* изводити из **чадђе*. Али српско *чађ* и *чађа* и доњолужничко *сага* показују да је *ђ* старо. Према томе и у *чађе* можемо имати новије образовање од старе основе *чађ-*, дакле: **чађје* — *чађе*.

Стр. 187, 30 ред : м. *Бурковичког* — *Ђурковачког*.

Стр. 196—198. Материјалу, који је ту изнесен, и објашњењима ваља додати једну напомену од општег значаја. Тиче се примера у којима се пред *к* находи *њ* или *љ*. Ти су оугласници, обично, на својим местима, али они могу постати и у самим облицима са *ки*, *ке*. То најбоље показује пример *овољки* који је несумњиво постао од **оволки*. Тако добивено *љ* може се после преносити и у друге положаје где *к* није умекшано, па га и умекшавати. Тако треба објашњавати и *седењка*. У *седенке* (*pl*) -*н* под утицајем палаталног *к*, бива умекшано, дакле *седењке*; одатле се оно преноси и у ном. sing., те цео облик гласи **седењка*, које даје *седењка*. Тако може бити и у другим случајевима. На овоме месту за нас је главно само то, да се пред *к* находио у једно време умекшан сугласник који је то *к* и умекшао. Доцније може наступати и дисимилација и оугласник, који је и дао потоњи умекшан звук, може прећи у неумекшан. Јасно је из овога да та околност, што сугласник *к* пред *е*: и *и* прелази у *к*, није још довољна, па да се такво *к* пренесе и у положај пред другим вокалима. Јер да то

није тако, *к* би се јављало и у другим случајевима где пред њим не стоје речени сугласници; али тога нема.

Стр. 207, 30 ред: м. *gehanchter* — *gehauchter*.

Стр. 212, 12—16: Примере типа *жњем*, с једне, а *жнем*, с друге стране, треба овако разумети: *Жњем* је старо, *жнем* се образовало према оним случајевима где се напореда употребљава и *н* и *њ*: *близки* и *близњи* и сл. У осталом, можда је *жнем* и морфолошког порекла, исп. стр. 495.

Стр. 224, 28 ред: *оња* је позајмљено из бугарског језика.

» 245, 26 » : м. језик — језик:

» 249, 15 » : Овамо долазе и облици: *нима рибе* *нима ништо* III Вр., *нимам вола* III Дуп., *нима леб* *нима стол* III Стуб. Вр., у којима је *нима-* постало засебан облик. Можда је овде утицало и нема.

Стр. 251, 8 ред: м. I Цр. — I Цр. бр.

» 254, 18 » : м. *наручьм* — *наручьм*.

» 262, 32 » : и даље: *Леон Ламуш* се у чланку *Les déterminatifs dans les langues slaves du sud* (Mémoires de la Société de Linguistique de Paris XII 43—59) задржава на *ја* и *ва*, који се додају заменицама у бугарским и македонским дијалектима. *-ва* он пореди са *то* у *когато* и види у њему сличан облик *то* од заменице *ов*, и ако признаје да *то* даје и специјално значење облику *кога* а *ва* не уноси никакву разлику у значења речи којима се додаје. Ја он сматра за проширење основе (стр. 53.) које појачава значење речи којима се додаје. Разуме се да се са таквим објашњењима не могу сложити. Други опет тако тумаче саму партикулу. Али ја у њихова тумачења не мислим овде улазити. Напоменућу само још толико, да *ја* и *ва* не морају бити у свима балканским језицима истог порекла.

Стр. 286, 8 ред: Разуме се да на граници има колебања, и то не само у употреби речи са једним или другим акцентом, већ и у стављању акцента уопште. Тако на пр. у *Богошевцима* је акценат тако мало и по јачини карактеристичан, да је тешко одредити на ком је слогу: *мѣгла*, *рѣчьк* и сл.

Стр. 303, 1 ред: он — он се.

» 308, 34 » : Испор. и примере: *први пут* *къд ме туреше* *къмета* III Сб.Вр., *она га први* *лѣдога* II Ниш. у којима поред асс. *objectivus* имамо и асс. *praedicativus*, који се овде образовао од општег зависног падежа, јер се самостални инструментал у овим дијалектима не употребљава.

Стр. 323, 19 » : *калајузје* — *калајузје*.

» 330, 2 » : *сон* — *син*.

» 336, 32 » : За друге говоре то је још природније. На пр.: *не бојал се нікому Бóгу* I Кож. исп. и: *иа су се бојали њему* II Ђур. Прек. и сл. Само са овим примерима не треба мешати правилне конструкције које мало одступају од наших књижевних као: *кој те веруе* I Вина, *веруј Бóга* III Леск., *он ќе те верује* III Лук. и сл.; или: *да ме опростиш* II Д.Мат. и сл.

Стр. 338, 27 ред: *Шале* у овом дијалекту може бити акценатски сумњиво, али не мора то бити. Оно је сумњиво само због везе у којој се налази у споменутих примерима. Али ако претпоставимо да је у реченим примерима употребљено адвербијално *шале* наших других дијалеката, тада је и овај акценат правилан; дакле, *шале* и ових дијалеката не мора представљати позајмицу са стране.

Стр. 351, 14 ред: м. *лопата* треба: *лопата*.

» 356, 11 » : Пред *опашка* треба ставити *опашъ*.

» 357, 16 » : м. *стршљен* треба: *стрѣшљен* овога говора = *стршљен*.

Стр. 358, 4 » : треба *шѣшља̄г*.

» 362, 29 » : м. *дршља̄ци* — *др/е/шља̄ци*.

» 377, 19 » : треба *сѣчѣво*.

» 379, 9 » : Треба додати: Ма да су се сачували и примери са друкчијом, старијом акцентуацијом и у другим дијалектима нашим. Испор. у Вука *ждрѣбѣнце* и *дјѣтѣнце* као и у овим дијалектима.

Стр. 382, 6 ред: м. = *рудѣна* треба: исп. *рудѣна*.

» 386, 4 » : м. I *Мода* треба: I *Мокра*.

» 387, 9 » : Именицама *сѣтиња* и *брѣдиња* треба додати и *магарѣња* III Врање, са напоменом, да у свима овим случајевима наст. *иња* има значење множине и да, према томе, овај суфикс стоји у вези са апстрактним именицама, које се њиме образују и чине прелаз ка овим збирним именицама.

Стр. 389, 12 ред: м. I *Мас*. — I *Вас*.

» 391, 5 » : м. *камен* — *ка̄мен*.

» 397, 20 » : *саџе* треба разумети као *чаџе*: од готове основе *саџ-* (испор. руско *сажа*) образована је имен. **саџ + је* = *саџе*.

Стр. 407, 18 ред: м. I *Писј*. — I *Пасј*.

» 418, 13 » : м. им — му.

» 431, 31 » : м *Пол*. — *Пон*.

» 433, 22 » : После I *Радич*. треба додати: *видѣтно* (»убаво⁹) I *Балт*.

Стр. 434, 1 ред: После *красьн* I Књаж. треба додати: *кўино* I Тем. (укупно, уједно).

Стр. 468, 20 ред: Ваља споменути и *като* (кѣд - то) I Балт. Тем. Пир.

Стр. 437, 16 ред: м *модроокасто* — *модроокасто*.

» 437, 21 » : *ваклѣсто* и *ваклѣсто* (вели се за овцу која има на њушци црну, тамнију белегу, исп. *вакльѣст*).

Стр. 441, 15 ред: м. Ц. — Ц.Вр.

» 445, 21 » : м. *уговор* — *говор*.

» 455, 10 » : м. *нѣнинуту* — *Нѣнинуту*.

» 460, 21—22 ред: м. *дванѣсе* — *дванѣсе*.

» 461, 13 ред: м. *двајс* — *дваесе*.

» 469, 13 » : *другоште* се, можда, може разумети и као бугаризам: исп. *јѣднѣћ* и сл.

» 470, 1 » : м. *Предлошке* — *Прилошке*.

» 479, 4 » : м. I Бр. — I Кр.

» 481, 19 » : Глагол *важмим* (важмурим) иде, разуме се, у IV вр. Овде сам га навео за то, што се и он подвргао утицају глагола *узнем* или оних под утицајем којих је и тај глагол добивен.

Стр. 490, 4 ред: Исп. и: (*нако му*) *имеше* I Бучје и сл.

» 490, 25 » : После Тег. треба додати: *скиѣја* III Леск.

» 492, 5 » : м. I Б.Пон. — I Б.Пал.

» 492, 11 » : м. I Вањ. — I Вал.

» 505, 18 » : *да нарипемо* стоји, можда, м. *нарипѣмо*, исп. стр. 503—504.

Стр. 505, 20 ред: *поверѣла* I Књаж., *ерѣла* I Књаж. не долази овамо.

Стр. 507, 6 ред: После *Врање* треба додати: *саију* III Међ. Леск. I Кр.Ф.

Стр. 507, 20 ред: Да се дода: Исп. *погледо/с/мо* I Балт., које би могло бити образовано и од *погледнем*, и *тегьо* I Кож.

Стр. 511, 17 ред: Треба додати: Мало друкчију хипотезу исп. на стр. 147.

Стр. 517, 19 ред: После I Кож. треба додати: исп. стр. 30.

» 521, 27 » : после Пир. треба додати: (= постанеш).

» 525, 9 » : м. I К. — I К.С.

» 526, 19 » : м. над — на.

» 526, 24 » : м. *вјѣнчам* — *вјѣнчам*.

» 559, 32 » : треба додати: али и *бљўјем* I Пир. Клис. (исп. стр. 148); исп. такође *опљўје* I Књаж. (*ibid.*).

Стр. 531, 11 ред : м. I В. Изв. — I М. Изв.

„ 532, 19 „ : м. Тим. — Кам.

„ 533, 35 „ : м. Пор. — Бор.

„ 535, 9 „ : м. М. — Д.М.

„ 536, 3 „ : м. II Гриб. — III Приб.

„ 537, 20 „ : Треба додати: *сјаји* I Књаж.

„ 538, 11 „ : После Вал. треба додати: Можда се по овоме разделу мења и *врсѝ* (блебеће) III Мал.

Стр. 547, 3 ред: „Врсту имперфекта“ ја разумем овако. Да се обликом такога аориста означаје и трајање радње, које се могло извесно време продужавати, а које неки други паралелни моменти одређују, али тако да се наставцима за аорист уноси и осећај за прекид трајања радње у извесном моменту. На тај би се начин такав облик могао назвати и специјалном врстом аориста. У овим се дијалектима та нијанса у значењу, са многих разлога, изгубила.

Стр. 548, 9 ред: после Цер. да се дода: *отсицеу* I Тем., *урдѣсте* I Књ., *преварѣше* I Б.И.

Стр. 556, 22 ред: Слично облику *бѣше* образовало се и: *мамеше* I Сурач., *рипаше* I Биљан., *заклаше* II Рупје, *сипаше* III Н.

Стр. 567, 22 р.: треба додати: али и *рече* (3 в.) I Пир. и другде.

Стр. 569, 15 р.: пред али треба додати: *утече* I Пир.

Стр. 580, 25—28 ред. Правило, изнесено овде, треба разумети у ширем смислу. Језички осећај за свршеност радње везао се за преношење акцената, а такав осећај за трајање глаг. радње везао се за његово непреношење. Али има глагола, који по својој значењу стоје на средини; такви су глаголи типа *полежим* који значе, неко, извесно време бити у извесном стању или вршити какву радњу. Од услова у самој реченици зависи, да ли је то време краће или дуже; а од нашег схватања, које у различним приликама може бити различно, зависи, да ли је за нас главно само трајање радње или и њена целокупност, дакле и моменат престављања, свршетка. У таквим случајевима има и у језику колебања, т. ј. може, свакако према схватању, акценат бити и пренесен и остати на крају. Испор.: *сьсѝца се* (стр. 573.) и *аблежа* (стр. 574.) или *и он се тѣг иочудѝ, рекнѝја*. . III Руж.

Стр. 597, 7—21 ред. Могућности, овде изнесеној, може се додати још једна која није много вероватна, али о којој такође треба водити рачуна. Може се претпоставити утицај још с једне стране. У непосредној близини овога говора наводи се и јужни дијалекат (у Метохији и ближе). У томе се дијалекту наводе

и облици типа *мога сам* као и у црногорским говорима. С те стране унесено *мога сам*, могло се разумети ка *мога(х) сџм*, а према њему могле су се доцније извршити и све друге измене. Само, нама није познат однос овога говора према призренскоме у старија времена, а утицај његов у другим правцима на призренски говор не можемо констатовати. За то остављамо ту могућност до бољих времена, када тамошњи дијалекти, и у садашњости и прошлости, буду били боље испитани.

Стр. 603, 21 ред. Интересантан је овај пример, који сам, свега једном, забележио у Габровцу (III): *држеше сџм*. Он би представљао паралелу облицима *беја сџм* према мом тумачењу. Иначе мислим да нема значаја за употребу имперфекта као *part. praet.*

Стр. 612, 28 ред: м. *спречнџја* — *спречнџја*.

» 613, 12 » : м. *Плачкавице* — *Пљачкавице*.

» 613, 20, 27 ред: м. *Барбарушинце* — *Барбарушинце*.

» 627, 16 ред: Исп. још: *старији је над мене* I Остат.

» 630, 21 » : Да се дода: Испор. још: *не се је дало* III

Мошт., *та врнџл је се* I Вас., *наместџл је се* I Вина.

Стр. 631, 21 ред: О другим се заменицама нема шта рећи. Напоменућу још, да се м. заменице *што, шта* употребљава у овим говорима *какво*: *какво гледате* I Књаж., *та се не види никакво* I Лук., *какво ћу да љулкам* I Књаж. и сл.

Стр. 631, 26 ред: Разуме се да се у клетвама и сличним камењеним изразима употребљава и старо треће лице: *болест те удари* I И.Јал. (нека те —) и сл.

Стр. 637, 18 ред. Када се једном образовало тако *ће* за сва лица, јавила се потреба, особито када поред њега није било личне заменице, да се одреди лице и тада су се почели таквоме *ће* додавати облици од глаг. *јесџм*: *да ми ќеје киша* III Врање, *ту ќеје конак* III Врање, *киша ќеје* III Врање, *свадба ќеје* III Леск., *да сви ќесте јунаци.* . III Стајк.

Стр. 653, 23 ред: да се дода: *насиоред* I Балт, *на сред на дрџм* I Клис.

Стр. 653, 33 ред: да се дода: *прес плечи* I И. Јал.

» 654, 2 » : После Међ.: I И. Јал.

» 654, 6 » : да се дода: *преко зиме* I Кож.

» 654, 33 » : да се дода: *за по дло* I Н.Кор, *какво је на низ брдо* I Вас.

УВОД

I

За предмет својих специјалних студија узео сам ове говоре са многих разлога. Старим склопом, многобројним архаизмима и другим особинама својим — они су већ одавно привлачили моју пажњу као говори, који ће моћи дати драгоцен материјал за познавање садашњости и прошлости неких балканских језика. Њихов географски положај и неке специјалне црте давали су им нарочит значај и чинили питање о њима загонетним. За то се и не треба чудити што се дуго времена неједнако судило о њима, што су их неки сматрали за српске говоре, други за бугарске, а неки опет за неку врсту „прелазних“ говора. Ја сам уверен да ће се и у будуће, према неједнаком схватању таквих говора и њихових црта, неједнако судити о теориској страни и ових говора; за то сам нарочито гледао да изнесем што исцрпније *стварни однос* у коме се налазе дијалекти источне и јужне Србије и према околним српским и бугарским и македонским говорима. Држећи се материјала ових говора, ја нисам хтео улазити у питања због којих бих се морао од њих сасвим удалити и прећи на друго земљиште. Али сам ипак, да би било увек јасно оно што говорим о различним цртама њиховим у овој расправи, сматрао да је потребно да изнесем у овоме Уводу, поред других напомена, и своје општије погледе на основна питања њихова, наговештавајући и разлоге којима сам се у томе руководио, али не улазећи у њихово потанко доказивање.

Да ли сам увек умео сву живост, која прати појаве ових дијалеката, да изнесем пред читаоце или не — није моје да пресуђујем; али да сам се старао да објективно дâм све што сам нашао, а тако исто да изнесем и све што о томе мислим — то ће, надам се, свако увидети ко пажљиво прочита ову књигу.

Разуме се да су овде дати само основи дијалеката о којима говорим. Посебним расправама, које би требало најзад да се појаве и у овој области наше науке, биће задатак да многа специјална питања боље и свестраније осветле него што сам то ја могао у оваквоме делу. Мој је главни циљ био да основни, најважнији материјал, на основу којег се може добити слика сродних дијалеката источне и јужне Србије, сâм прикупим. Јер се само тако може добити јасна представа о фонетско-физиолошким особинама различних дијалеката једног језика и њихову узајамном одношају, ако их један човек паралелно фиксира. И ако то, само за себе, још не искључује могуће грешке, ипак оно много помаже да се избегну неједнакости и противности у одређивању истих појава, да се утврде разлике међу различним појавима и да се различне ствари не називају истим именима и обрнуто.

Ко зна са колико су најразноврснијих тешкоћа скопчана оваква испитивања, особито када се врше по нашим брдовитим и забаченим крајевима, тај ће лако разумети да су непотпуности, чак и у овако детаљном раду, сасвим природне. А ако се буде имало на уму да се последњи облик оваквим испитивањима даје далеко од терена на коме су вршена, тада ће бити јасно, зашто по нешто у њима, и поред најбоље воље, није могло да буде поново прегледано и утврђено.

II

Путовања у крајеве, којима припадају дијалекти источне и јужне Србије, предузимао сам у неколико махова од 1901. до 1903. г. Упознавши се још раније са основним склопом ових дијалеката и видевши да су дијалекти источнијих крајева архаичнији од осталих, ја сам прво отишао у источну Србију, у књажевачки крај. Тражећи све чистији дијалекатски тип и желећи да обележим границу тимочкоме говору, морао сам се из Књажевца кренути на североисток и север, у брдовити крај према Бугарској. *Радичевци*, *Ошљане*, *Мали Извор* ит.д. места су у којима сам заиста нашао врло лепо очуван тип тимочкога говора. Одређивање додира тимочкога говора са моравским одвело ме далеко на запад. Обележивши и ту границу, вратио сам се у Књажевац. Одатле сам предузео другу екскурзију: ударивши југо-источно, преко *Жлна*, *Понора* и других места (в. карту I), скренуо сам затим на запад ка путу који кроз *Калну*, *Балтабериловце* и др. места води у Пирот. Испитавши места лево и десно од тога пута, задржао сам се неко време у Широту и околини, где се већ почиње *тимочки* тип ових говора да укршта са *лужничким*. Кад сам и то утврдио, било ми је потребно да испитам лужнички дијалекатски тип, и ја се кренем у крај око *Бабушнице*, између *Стола*, *Суве Планине* и *Нишаве*. Када сам тај посао свршио, отишао сам у *Балу Паланку*; ту сам одлучио да преко *Пандирала* доспем у *Серлиг*, а одатле у *нишки* крај. То је био још једини део територије споменутих дијалекатских типова који није био ушао у моја испитивање и где није била одређена граница према осталим говорима. Учинивши и то, завршио сам своје екскурзије за 1901. год. које су трајале 2 месеца и 10 дана (од јула до половине септембра).

Дијалекатски материјал који сам скупио 1901. год. упућивао ме на то, да проширим своја испитивања и на

друге србиске говоре, који су им по својим особинама блиски а простиру се у њихову непосредном суседству. С тога сам, одмах идуће године, 1902, месеца јула, отишао у Ниш и околину. Уверивши се брзо да је нишки говор само лака модификација другог говора, који је у чистијем облику долазио са југа, а особито из брдовитих крајева са обе стране Јужне Мораве, ја се кренем на крајњи југ Србије да отуда пратим дијалекатско кретање на север и његове границе. Сем тога тада ми није било тешко запазити да се недалеко на истоку од Ниша пружа нов дијалекатски појас којему не припада потпуно Ниш а који има такође и доста црта заједничких са тимочко-лужничким говором. Према томе тада ми је био двострук задатак пред очима: да одредим особине и једнога и другога дијалекатскога типа и да им пронађем границе и правац кретању. За прво сам време оставио на страну дијалекатски појас, који ћу доцније назвати *заплањским* или *сврлишко-заплањским*, и обратио сам сву своју пажњу на говор који сам доцније назвао *јужноморавским*. Отишавши у врањску околину и пропутовавши крај до границе (в. карту I), опазио сам да у том говору има данас много локалнога, много таквога, чега нема у нишком говору, тако да тај говор, онакав какав је ту, није могао дати нишки говор. Те су прилике учиниле те је посао око испитивања јужноморавскога говора постао сложенији: јасно је било да се он креће са југа на север, али је било нејасно, зашто се јужноморавска чиста струја ту тако нагло прекида. Екскурзије у различним правцима: у брдовите крајеве с обе стране Мораве: *Црни Врх*, *Криву Феју*, *Несврту* и др. места, *Пољаницу*, *Пљачкавички крај* и околна места — дале су убрзо одговор на постављено питање. За то што се све црте јужноморавскога говора крећу са југа на север, у најјужнији крај његове територије продрле су, оцет са југа,

али сада већ из Старе Србије, неке црте које још нису стигле да допру далеко на север. Пошто сам тачно обележио границе томе дијалекатском таласу (в. ниже и стр. 613—614), кренуо сам се на северо-запад и северо-исток да тачно фиксирам онај део јужноморавскога говора који представља прототип нишкога говора. Учинивши и то, и одредивши лаке нијансе које се могу запазити на великом простору који тај говор заузима у долини Мораве и на њеним обалама, ја сам приступио другој половини својега задатка ове екскурзије: да одредим дијалекатске црте оном говорном појасу који сам запазио источно од Ниша и да му одредим границе, с једне стране, према тимочко - лужничкоме говору, а, с друге, према јужноморавском. Пошто сам се у неким местима тога ради специјално задржавао (Рупје и друга места) и од Власине до Власотинаца одредио споменуте границе, отишао сам на север, у нишку околину, да то исто учиним према Сухој Планини и северно од Нишаве до места у којима се тај дијалекат састаје са тимочко-лужничким говором. Тиме су завршене моје екскурзије 1902. год. које су трајале око месец и по дана (в. карту I).

Још ми је било остало да одредим границе пружању јужноморавскога говора на север и исток. Тога ради морао сам предузимати већа путовања, јер се тај говор додирује са жупским, левачким (темнићским) и ресавским говором у врло дугачкој линији. Посао није био тежак због тога, што се ти дијалекти врло јако равликују. Прву сам екскурзију био предузео из Соко Бање у различним правцима; ту сам одредио северну границу јужноморавскога дијалекта и места где се он додирује са сврлишким говором. Другу сам, према томе како су ме језичке црте водиле, био предузео преко Сталаћа у Крушевац и одатле на Јастребац, који дели на томе месту јужноморавске говоре од косовско-ре-

савских. Како је било незгодно прелазити саму планину, а било је потребно да се одреде и границе јужноморавскога говора на њеним падинама, заобишао сам Јастребац, па сам из Прокупља и Куршумлије чинио екскурзије у правцима који су били од значаја за мој посао. Тиме сам завршио прикупљање материјала за ову књигу. Али, како је један део ове расправе био већ у штампи када сам извршио последња путовања, то сам материјал са њих могао да употребим само за карту и за одређивање северне и источне границе јужноморавског говора (исп. IV гл. овога увода). У осталом, и онај материјал који сам раније био сакупио био је довољан за општу карактеристику речених говора.

Како су ове екскурзије биле и многобројне и врло заморне, чини ми необично задовољство да се овде са захвалношћу сетим свих оних који су ми, ма у коме правцу, посао олакшали. Мило ми је што могу констатовати да су у овоме наши учитељи предњачили пред осталим: нека им је на томе моја искрена хвала!

Сем тога, с особитом захвалношћу морам овде споменути и Министарство просвете и црквених послова, које ми је материјално помогло да могу да предузmem веће екскурзије, и Министарство унутрашњих дела, које се предусретљиво одазвало мојој молби да својим органима нарочито препоручи да ми на путу буду од помоћи.

III

Овде ћу се задржати на принципима којих сам се држао при бележењу материјала и изнети њихове добре и рђаве стране.

Мислим да не треба нарочито да помињем да су предмет мојих испитивања били само они представници

извесних места, за које се зна да су у дотичним местима рођени и ту одрасли. Подједнако сам узимао грађу из језика старица, стараца, људи средњег доба и деце. Разуме се да између њихових језика има разлика, које би требало да буду обележене; али како ја нисам радио опис само једнога локалнога говора, у коме су се могле потанко да прате све, и најмање, приликом под којима се јављају језичке промене, задовољавао сам се да само констатујем све нијансе које сам чуо, обележивши тачно, где сам што чуо, а, каткада, и колико сам пута чуо. У осталом, бивало је и места где нисам могао додати овако разноврстан материјал, из простог разлога, што, понегде, није било на пр. ниједне старице која се у истом месту родила и проживела свој век. То ми се десило у доста великом селу *Балтабериловцима*. Тај појав долази отуда, што је у многим крајевима нашим остао обичај од старина, да се девојке из једнога села удају у друга. По свој прилици, тај нам обичај напомиње још оно време, када су велике задруге, чији су чланови били везани крвним сродством, саме образовале читава села.

Сматрајући, према томе, да је испитивање негативних и позитивних особина различних дијалекатских субјеката, прилика у којима су се они налазили и вредности њихова материјала, претходни посао који треба да упути самог истраживача, да ли да се користи њиховим материјалом или не, одлучио сам да о њима не дајем у својој књизи никаквих детаља, већ да се задовољим констатованем за нас овде једино важнога факта, да сви они одговарају захтевима који се стављају добрим дијалекатским објектима.

Начин на који се бележи материјал врло је важан, јер од њега много што шта зависи. Није довољно имати добро ухо и добру школу, па да се материјал тачно забележи. Треба се такође постарати да тај материјал до испитачева уха дође у што чистијој, што

правилнијој форми. То ће се, мислим, најбоље учинити, ако се остави да представници некога говора са свим слободно, без икаквог утицаја са стране, говоре. Треба оставити да језички материјал утиче на испитача са свом првобитном, основном свежином својом. Путем питања и бележења народних умотворина обично се не постижу резултати, које бисмо желели постићи у таквим случајевима. И у једном и у другом случају сељаци удешавају свој језик према ономе што се њима чини да је нормално, варошко, отмено. Узалуд су сва објашњења, да такав језик није потребан, да је једино потребно да они говоре својим језиком. Они то никад не разумеју. Они који разумеју или су већ прошли кроз школе или кроза свет, те је вредност њихова материјала већ условна. Особито не треба тражити за ове сврхе да сељак диктира причу или нешто слично. Само дотле док он тако прича, да и не примећује да то чини ради самога језика, темпом обичнога говора, његов ће материјал вредети; иначе, — у врло ретким случајевима. Још је несигурнији начин питања, којима се многи, брзине и краткоће времена ради, радо користе. Доста је, у обичним приликама, замолити сељака да понови нешто што је рекао, па да се свако увери, како, каткада инстинктивно а много пута и потпуно свесно, он избегава то да учини: он ће пронаћи много начина да поново саопшти своју мисао, али ниједан неће бити онај који је први пут био употребљен. Колико је тај начин тек онда несигуран када се тражи од сељака да директно реши, да ли се нека црта у његову језику уопште употребљава и како се изговара!

Сем свега тога, народне умотворине као дијалекатски материјал имају својих слабих страна и онда када се тачно, према говору дотичнога лица, забележе. Они који велику количину таквих умотворина знају одликују се обично и добрим памћењем. Добро памћење

пак повлачи за собом и ту последицу, да дотични запамти, мање или више тачно, и начин причања и дијалекатске црте онога који му је причу саопштио. То бива несвесно, али готово редовно. Ја сам био у прилици много пута да, по задржаним дијалекатским нијансама, одредим, од кога је човек, са којим сам говорио, дотичну причу чуо. Тако сам у *Остатовици* (Лужница) могао да чујем доста левачких и ресавских, чак и зетскобосанских, особина; у причама које сам слушао у Врању могао сам чути по који члан који се иначе нигде не употребљава у јужноморавском говору, исто онако као што сам могао у тимочкоме говору да нађем по неки типичан бугаризам опет само у народним умотворинама. Ја не спорим да има на простору дијалеката јужне и источне Србије и таквих народних умотворина које су или тамо и поникле или одавно добиле право грађанства; али и према њима треба бити опрезан и критичан због архаизама, који се, каткада у укалупљеној форми, у њима чувају.

Ја сам, према томе, бележио облике из говора у обичноме животу онако како сам их чуо. Разуме се да и такав начин има својих незгода. У брзом говору може по нешто да буде недовољно јасно речено; најзад реч може да се, и кад се забележи тачно према ономе који је изговорио, апсолутно увевши нетачно забележи, ако се фиксира она њена форма коју она има у специјалним приликама, а те се прилике такође не узму у обзир. На пр. *девет* може имати и акценат на крају *девет* (напр. стр. 460) када се за њ вежу речи, енклитично употребљене; *сели*, *жен* и сл. облици употребљавају се само уз бројеве (326 и д.) и сл. За то сам био принуђен да у неким случајевима забележим и број, колико сам пута коју форму чуо, и поред тога што сам бележио и прилике које су је пратиле и места у којима сам је налазио. На тај начин поузданост таквих записа — ван сваке је сумње.

Значење појединих речи, облика и целих конструкција бележио сам само у оним случајевима, када је то, по може нахођењу, према познатом значењу дотичних речи у нашем књижевном језику, било потребно. И ту треба имати двоје на уму: остајући доследан своме принципу да све бележим онако како сам чуо, ја сам могао саопштавати само оно значење које је неки облик имао у оној реченици у којој сам га чуо и у оном крају у ком сам га чуо. Према томе, речи су некипут забележене са специјалним, изведеним значењем, и ако оне иначе имају и генералније значење које се не саопштава; каткада им је пак дато само локално значење, јер су га оне имале тамо где су забележене. Разуме се да је поређење употребе таквих речи у различним случајевима давало каткада и општије значење, које им је у тим случајевима и бележено, али такве, лексичке студије нису биле циљ овим испитивањима, па зато нису ни нарочито предузимане.

Облике сам бележио увек у оној морфолошкој и фонетској форми у којој сам их чуо. Тако их, и само тако, наводим и у овој књизи, и у оним случајевима у којима би се различне форме (нпр. у фонетици) могле свести на једну. Чак и у оним случајевима у којима ми је био познат локални акценат неке речи, а ја га у оном случају када ту реч наводим у својој књизи нисам забележио или случајно или из буди каквог другог разлога, ја је наводим онако како сам је ту забележио.

Знаци наше азбуке нису довољни да се обележе сви звуци ових говора и све модификације, све нијансе њихове. Сем самога звука и његових нијанса, било је и других момената које сам постепено проналазио и одмах их и уносио у своје белешке. Од свих начина који су у науци познати ја сам узимао оне који су мени за рад на терену били најзгоднији, комбинујући их

према потреби; када су и ти знаци били недовољни, ја сам морао сам да проналазим нове.

За обележавање начина артикулације ја сам, тамо где је то било могуће (в. Фон. гл. II), употребио Сиверсов начин, само што ја цифре стављам одоздо: а₁, и₁ и т. д.

За означавање пак различног начина артикулације код полугласника оставио сам да место, на којем бележим вокалну нијансу полугласника, одређује у исто време већу или мању полугласност дотичнога гласа: њ₁ и њ^{*} значи полугласник реда а са (њ₁) већом полугласношћу или (њ^{*}) мањом.

За обележавање нових гласова ових дијалеката употребљавао сам и нове знаке: ђ — ђ вокално, з — африката дз. Каткада сам употребљавао и наше обичне знаке, са напоменом, како да се разумеју: на пр. у глави о несложним звуцима и и у употребно сам знаке і и џ, јер су најтачнији; у осталим пак главама, због штампарских тешкоћа, ја их транскрибујем обичним ј и в, напомињући да се они треба да разумеју као і и џ.

При обележавању нијанса и код вокала и код консонаната употребио сам обичан метод натписивања онога звука коме се основни звук у дотичном случају приближује; код вокала је то обичан начин; али се са сугласницима то ређе чини. Ја сам се међутим и код једних и код других држао истога принципа: док год је неки звук само тако модификован да ипак задржава још непрестано своју основну гласовну боју, ја га бележим као основни звук а њему натписујем нијансу; чим се пак нијанса тако развије, да се од првобитнога звука чува још врло мало гласовних елемената, ја стари, основни звук бележим као нијансу, а нијансу као сада већ основни звук. На пр: а^o и о^o, ћ^{*} (ћ које нагиње умекшаноме к) и ж — к умекшано, џ^f — в билабиално са фрикативном нијансом и т. д. На тај се начин, мислим,

најбоље и најочигледније може да представи фонетска вредност некога гласа. За нијансу *и* и *у* употребио сам *i* и *u* (*e'* и *o''* и сл.), јер су згоднији, а не може због њих наступити забуна и неспоразум, јер они стоје увек уз такве звуке у овим говорима уз које се морају разумети као *и* и *у*.

Само је незгода у оваквога бележења гласовних нијанса, нарочито код вокала, у томе, што се и редуцирани гласови бележе натписаним звуцима, па може настати питање, да ли је у неком случају тај знак за гласовну нијансу или за засебан звук. У ствари су врло ретки случајеви где би могла наступити таква забуна, јер се обично *̣* положају поред самогласника вокали потпуно редуцирају; а где то није случај (њо^о-на и сл.) — то је специјално наглашено.

Умекшаност гласова, њихово сливање, прелазни звуци и сл. бележени су на обичан начин.

Ја нисам бележио само потпуно извршене гласовне појаве, који су се одомаћили у неком локалном говору или на целој терену већих дијалекатских комплекса, већ и иоле осетније одступање гласовно од онога што се јавља као обично. Јер и ако те ситне, још неизвршене потпуно и због свога неједнаког и непотпуног јављања, спорадичке црте (о њима в. на пр. стр. 32) и нису много карактеристичне за данашње језичке прилике дотичних говора, оне су врло интересантне и важне за то што наговештавају, показују правац у ком ће се неки језички појави у тим говорима развијати у будућности.

Саме звуке гледао сам да што тачније фиксирам, ма се у неким случајевима по неки појав и бунио против обичних фонетских правила. Таква може да се учини на пр. група *сб*, *сз*, *сд*, — и сл. у речима: *сбирница*, *сгустим се*, *сденујем* или *продажба* и др. Али то није случајна грешка, већ групе које се ту тако заиста чују.

Могу се тиме објаснити што се у паралелним случајевима после *с* чује полуглас, испор. *съберем*, *съгоним* и сл., па је у овом случају, ваљада, само полугласник редуциран, или је из таквих случајева унето *с* наново у ове групе или нешто сл. Слични разлози вреде исто тако и за друге случајеве.

IV

Све говоре источне и јужне Србије груписао сам у три групе:

I тимочко-лужнички говор;

II сврлишко-заплањски (или „заплањски“); и

III јужноморавски.

Да би се читаоци лакше разабрали у материјалу који наводим и местима, из којих је он поцрпен, стоји пред сваком групом места и римски број који одређује, којој групи говора припадају дотична места. Ја сам наводио само она места у којима сам или сам био или из којих сам могао, док сам радио на терену, да добавим људе. Према местима која сам обишао и дијалекатској граници, коју ћу овде саопштити, може се лако одредити, која места, сем ових, захватају споменуте дијалекатске групе.

У каком се међусобном одношају налазе ови говори, које су карактерне црте, на основу којих сам их ја овако груписао, и како они стоје према осталим дијалектима нашим — то су питања на којима ћу се задржати у потоњим главама; овде пак хоћу да им изнесем границу и да споменем места која сам одредио да спадају у једну или другу дијалекатску групу; сем тога, овде ћу споменути и границу поддијалектима.

Са лако разумљивих разлога места сам скраћено наводио; овде ћу навести којим пуним формама она

одговарају. Гледаћу да наведем овде онај облик места који се у народу употребљава, замењујући на карти полугласник вокалом а. То чиним због тога, што се у многим случајевима ту и чује данас већ а, а и са практичних разлога: да не бих уносио дијакритичне и друге знаке у карту. Али увек нисам могао да следујем овоме принципу за то, што нисам сам бивао у свима местима којих имена наводим, те их нисам ни могао сам забележити. А по туђим саопштењима често сам бивао принуђен да забележим форму која није народна, већ официјална, па је почела продирати и у народ. Најзад и по нека форма из генералштабне карте могла је лако продрети и у моје белешке. За то ја овде наводим обично све облике назива места, које сам забележио: на прво место стављам ону форму коју сам унео у карту и расправу, а која је или најближа народној или је потпуно народна; на друго место стављам или опет народни варијант прве форме (само фонетски можда још тачнији од првог) или форму која се још негде спомиње у мојој књизи, а која није тако добра као прва. Да би се избегло мешање различних места са истим именима, ја сам морао често да им додајем још по који знак.

А. Тимочно-лунички говор.

Источна му је граница у исто време и границе Србије према Бугарској. Северна је граница пруга која представља продужење горњег тока *Грлишке речице* према Бугарској. Западна граница иде у главним потезима (детаљну границу в. на стр. 92—93., и 187—189) овако: планина *Тушижница* и *Слеме*, одатле пруга право на југ према *Дервену* која се, од *Дервена* на југо-исток, обилазећи *Сврлишке* планине и ударајући на *Сићево*, где прелази *Нишаву*, хвата *Суве аланине* и иде њеним извијеним планинским масама све донде, где оне шаљу воду *Пустој реци*; за тим том реком до утока њена у

Власину. Одатле иде уз *Власину* сведо њена извора. Даље се пружа узаним појасом уз границу према Бугарској све до *Криве Феје* која се налази готово на самој граници.

Одавде се види да тимочко-лужнички говор захвата најбрдовитији крај источне Србије, који је великим планинским масама одвојен од моравске долине. Непосредних веза између овога дијалекта и онога који се налазио у моравској долини у оно време када је овај дијалекат заузео био споменуте крајеве — није било: отуда се може лако објаснити, зашто се јужноморавски дијалекат тако брзо и тако једнострано распростро по моравској долини: стешњен планинама са обеју страна, а, имајући слободан пролаз само на север, он је њиме и појурио и још непрестано јури.

Места, из којих је црпен материјал а која се налазе у границама тимочко-лужничкога говора, јесу:

I *Бабџиница* (Бабушн. Баб.). — *Балтабериловици* (Балт.). — *Бела Паланка* (Б. Пал. Б. П.). — *Бело Иње* (Б. И.). — *Бенцарево*¹ (Бенцар. Бенц.). — *Бердџ* (Берд.). — *Бериловац*, *Бериловац* (Берил. Бер. Берил.). — *Битврџа* (Битвр. Бит.). — *Блато* [код Пирота]. — *Богдановац*, *Богдановац* (Богд.). — *Боровица*, *Боровица* (Боров. Бор.). — *Бучје* (Буч.). — *Бучџ* — *Вава*. — *Валевици* (Валев. Вал.). — *Валунџ* (Валун.). — *Васиљ* (Вас.) — *Велики Извор* (В. Изв. ВИ.). — *Вина* (Ви.). — *Висок* [крај] (Вис.). — *Витановици* (Витан. Вит.). — *Влавова* (Вл.) — *Власина* [крај — Власинско блато] (Влас.). — *Вран дол*. — *Врбџа* (Врб.) — *Врџдинци*, *џ* — *Врело*. — *Глама*. — *Големо Бојнинце* (и *Бојнинце*), *Велико Б.* (Г. Бојн. Г. Бој. В. Бојн.). — *Горчинци* (Горч.) — *Гостџица* — *Градџиште* — *Грлиште* — *Дивџана*, *Дивџана* (Дпвј. Дивџ. Дпв.). — *Добри дол* (Д. дол.). — *Драџинац*, *џ* (Драгин. Драг.) или *Зло-*

¹ На генералштабној карти — *Бенцарево*. Сељаци га изговарају *Бенцарево*; транскрибујући га, ја сам заменио њ са е исто онако као шт) њ у транскрипцијама замењујем са а.

кучање (често оба назива напореда наводим). — *Дражјево*. — *Држџина* (Држ.) — *Жељево* (Жељ.) — *Жљне* (Жл.) — *Злокучање* (Злокуч. Злок.) — *Зоруновци*, *Зоруновџи*, (Зорун. Зор.) — *Избор* [у Лужници] (Изв. л.) — *Избор-Ја-ловик* (И. Јал. И. Ј.). — *Јаковац*, *Јаковџи* (Јаков. Јак.). — *Кална* (Кал.) — *Горња Каменица* (Г. Кам.). — *Долња Каменица* (Д. Камен. Камен.). — *Камик* (Кам.). — *Клисџра* (Клис.). — *Књажсвац*, *Књажсвџи*, *овџи*, *-свџи* (Књаж., Књ.). — *Кожџељ*, *Кожџљ* (Кож.). — *Горња Коритница* (Г. Корит. Кор.). — *Долња Коритница* (Д. Коритн. Кор.). — *Костур*. — *Краљево Село*; народни је назив *Нови ан* (Кр. Село. К. С.). — *Крента* (Кр.). — *Крџва Феја*, *Крџва Вејџ* (Кр. Ф.) — *Лејџна*. — *Лесковџица* (Лесков. Леск.) — *Линово* (Лин.) — *Лукова* [тнмочка] (Лук. Лук. т.). — *Љубатовџица* (Љубат.). — *Љуберџџа* (Љуб.) — *Мали Избор*¹ (М. Изв. М. И.) — *Мирановац*, *Мирановџи* (Миран. Мир.) — *Мирковџи* (Мирк.) — *Моклиште* (Мокл.) — *Мокра*. — *Мучџбаба* (Муч.) — *Нишор*. — *Ново Корито* (Нов. Кор. НКор.) — *Ново Село* — *Ореовац*, *Ореовџи* (Ор(е)ов). — *Ореџац*, *џц* — *Орља*. — *Остатовџица* (Остат. Ост.) — *Островџица* (Остров. Остр.) — *Ошљане* (Ошљ.) — *Пасјача*, *Пџсјача* (Пасј.). — *Пирот* (Пир.). — *Понор* [тнмочки] (Пон. По.) — *Понор* [пиротски] (Пон. п.) — *Потрџање* — *Присјан* (Присј.). — *Равни Дол* (Р. Дол.). — *Равно Бучје* (Р. Бучје) — *Радџињинџи* (Радџињ.) — *Радџичевџи-овџи* (Радџич. Рад.) — *Радосевџи*, *Радешевџи* (Радџш. Радеш.) — *Расниџа*. — *Рџште*. — *Рџбарџе*, *Рџбари* (Рџб.) — *Рудџиџе* (Руд.) — *Сиња глава*, *Сињџа глава* (Сиња гл. С. гл.) — *Сињџиц*, *Сињџи* (Сињ.) — *Соколџица*, *управо*, *Долња Соколџица* (Д. Сокол. Д. Сок. Сокол. Сок.). — *Сџиот* (Сџп.) — *Стањанџи* (Стањ.) — *Станџичење* (Станџич.) — *Ман. Суводџл* (Сувод.) — *В. Суводџл*. — *Сурачџево* (Сурач. Сур.) — *Тамњаниџа*. — *Темска* (Тем.) — *Тијџловац*, *-џи* (Тијџл. Тиј.). — *Тијџовџи* (Тијџов.). — *Тиошџиџа* (Тиошџт.) — *Трџовиште* (Тр-

¹ Зову га и *Изборџи*.

гов. Трг.) — *Троскачи* [заселак села *Кијевца* (код Власине)] — *Церев дел* (Цер. д. Ц. дел.) — *Церова, Церово* (Цер.) — *Црвена Јаблка* (Ц. Јаб.). — *Црвени Брег* (Црв. Б. Црб.) — *Црни Вр, Црни Врх* (Цр. Вр Ц. Врх.). — *Црноклиште* (Црнокл.). — *Црнољвица* (Црнољ. Црн.). — *Чивлик* [у пиротском крају, до Блата] (Чивл. до Бл. Ч. до Вл.) — *Шаај*. — *Штрбџац* — (Штрб.) — *Штраци, Штраце* (Штрп. Шт.). *Шуман Тоила* (Ш. Топ.).

Овај је говор назван тимочколужничким због тога, што се његове црте у лужничкоме крају одликују од оних које се налазе у дијалекту, у главном, северно од Нишаве. Лужнички поддијалекат, који се налази већ под утицајем запаљскога говора (исп. ниже), дели од тимочкога, старијег дијалекатског типа ове групе, пруга која се, у главним потезима, пружа источном падином планине *Стола*, иде на север планинским ланцима не спуштајући се у долине које с југа и истока воде ка Пироту, и на тај начин оставља цео пиротски крај тимочкоме говору. Тако се пружа на с. до нишавске долине којом иде све до Сићевачке клисуре, под планинама које се и губи. Детаљније о границама овог поддијалекта в. на стр. 92—93.

Б. Запаљски или запаљско-сврлишки говор

Његова источна граница представља западну границу тимочко-лужничкога говора (исп. стр. 187—188). Западна му граница, опет у општим цртама, полази, на северу, од *Сламена*; спушта се на ј. з. и пролази ниже *Озрена*, скрећући више на запад према планини *Лесковику*; одатле савија у оштром углу на југоисток, пружајући се према источној страни *Црнога Врха*. Затим скреће на југозапад према *Нишу*, удара на *Селичевицу*, иде планином *Гарином* спуштајући се, поред *Власотинаца*, у брдовити крај, којим се, не силазећи са његових падина у моравску долину, пружа на југ до *Врле реке* и

Сурдулице, где га нестаје. Детаљнија граница тога говора изнесена је на стр. 103. Само треба нарочиту пажњу обратити на то, да се заплањски говор пружа на југу тек од планинских коса поред *Црне Траве* и *Гузевја*. Сем тога, када је тај део ових испитивања био штампан, ја још нисам имао прилике да обиђем и северни део или северо-западну половину оваквих говора, које сам назвао сврлишким, и њихово простирање на запад, и за то сад, овде, накнадно, уносим податке о томе. На стр. 103 је речено да њихова граница пролази поред *Почиче*. Одатле она иде на север на *Гојмановце*, *Реовце*, *Преконоге* (Преконози) и поред с. *Језера*, које остаје на источној страни као и сва друга места која поменух, иде право на север, допирући до план. *Лесковица* и *Озренс*. Одатле иде на североисток брдовитим крајем, који шаље воду *Моравици*, коју код *Читлука*, у правцу према *Крстаци* (план. Крстатац), и прелази. Затим удара на *Слеме* (Слемен), и ту се састаје са тимочко-лужничким говором. Сва места источно од те границе, а између ње и западне границе тимочко-лужничкога говора, припадају овоме, *заплањско-сврлишком* говору. Према томе: *Лабукобо*, *Радмировци*, *Ново Село*, *Језера*, *Церовица*, *Орешац*, *Зубетинац*, *Влашко Поље* и др. припадају овоме говору. У местима северно од линије која саставља *Лесковик* — *Крстатац* (*Ресник*, *Соко Бања*, *Блендија*, *Дуго Поље*, *Николинци*, *Сеселци*, *Рујиште*, *Читлук*, *Милушинац* и др.) говори се смешаним говором који се наводи под врло јаким утицајем јужно-моравскога говора, којему сам их ја и придодао. У селима која се налазе још северније од ових, а ограђена су *Ртњем* и његовим планинским ланцима који се пружају на исток и запад, осећа се већ и доста јак утицај моравскога дијалекта (*темнићско - моравског*, *ресавског*) и у акценту и у другим цртама (*Јошаница*, *Мужинце*, *Шарбановце* и др.). То вреди још много више за места

која се налазе северно и североисточно од ртањске планинске групе: *Криви вир*, *Луково*, *Јабланицу*, *Мирово*, *Илино* и др.; она су већ толико попримала облике и, уопште, особине моравских говора, да се код њих може говорити данас већ само о јаком утицају јужно-моравског и запаљско-сврлишког говора. Овде ћу навести, као и горе, места која припадају запаљско-сврлишком говору, а споменута су у овој књизи:

II. *Бѣли Поток* (Б. Пот.) — *Брод*. — *Вáрош* (Вар.) — *Галибáбинци* — *Гáре*. — *Грбáвча* (Грбав. Грб.) — *Гузéвје* — *Деáн* — *Дервѣн* — *Дóбро поље* — *Ѓмина Кутина* (Е. Кут.) — *Јасеновик* (Јасен. Јас.) — *Јелáшница*, *Јелъшница* [у нишком крају] (Јелашн. Н. Јел. Јел. н.) — *Кнез Село* (Кн. С.) — *Липовица* — *Личје*. — *Мáлча* (Мал.) — *Мерцелáт* — *Миљковци*, *Миљковац*, *џц* (Миљков. Миљк. Мљк.) — *Нишáвци* (Ниш.) — *Ореовац*, *џц* (Ореов.) — *Пáсјача*, *Пѣсјаче* (Пасј.) — *Пирковици*, *Пирковац*, *џц* (Пирк.) — *Ра(в)úтово*, (Ра(в)ут.) — *Рáмни дел* (Рам. дол. Р. дел.) — *Рúпје* (Руп. Ру.) — *Свóђе* — *Скрóбница* (Скробн. Скроб.) — *Црна трава*.

В. Јужноморавски говор.

Источну границу јужноморавскога говора представља делимице јужна граница лужничкога поддијалекта тимочко-лужничкога говора (од *Криве Феје до Власине*) и западна граница запаљско-сврлишкога дијалекта. Зато ћу овде изнети северну, западну и јужну границу овога дијалекта, која се другде у овој књизи не спомиње из разлога који су горе наведени.

Од *Слемена* иде, на северу, граница на северо-запад планинским ланцима ка *Ртњу*. Од *Ртња* се пружа опет његовим огранцима на југозапад, на *Буковик*, спуштајући се његовом западном косом постепено у моравску долину до *Сталаћа*. Код *Сталаћа* прелази овај дијалекат на леву моравску обалу, иде на југ њеном планинском

косом до *Ћуниса*. Одатле иде *Ћуниском речницом* до испод *Јастреица*; заобилази источну страну *Великог Јастреица* и поред *Малог Јастреица* пружа се право у *Прокуље*. Од *Прокуља* на југ становништво је ново и врло измешано. Има досељених села са Косова, из новопазарског санџака, Црне Горе и Босне и Херцеговине. За то је врло незгодно говорити овде о природној граници овога дијалекта. Па ипак је најближе истини, ако се рече да пруга која, идући на југозапад, пролази поред *Пасјаче*, *Сокоске Планине*, *Петрове Горе* и удара на *Кри*, на српско-турској граници, представља границу овога дијалекта у овом крају, која га одваја од косовско-ресавског говора. Места која се налазе између ове пруге и оних места, која ја ниже спомињем, припадају, у колико нису насељена у најновије време, овоме говору; ја их не наводим овде за то, што у својој расправи не наводим материјал из њих. Овамо долазе: *Галово*, *Бивоље*, *В. и М. Шиљеговац*, *Крушје*, *Рибаре*, *Бољевац*, *Здравине*, *Влаова*, *Локомир*, *Гредетин*, *Адровац*, *Градиште*, *Лозница* и др.

III. *Баџина Пољана*. — *Баџичко* — *Бања* [врањска] (В. Бања). — *Барбарушинце*, *Бърбарушинце* (Барб.) — *Баџијовци* (Баџиј. Баџ.) — *Белишево* (Белиш. Бел.) — *Бербаџово* (Берб.) — *Берчинац*, *џц* (Берч.) — *Богошевец* (Богош. Бог.). — *Бујин дел* (Б. д.) — *Бујковац*, *Бујковџц* (Бујк.) — *Виландрица* — *Вишевци*, *Вишевец* (Виш.) — *Влаџе* [у Пољаници] (Вл. пољ. Вл. п.). — *Врање* (Вр.). — *Врело*. — *Врело* [нишко] (Врело н.). — *Вртогош* (Вртог. Врт.) — *Габровац*, *џц* (Габр.) — *Гарине* (Гар.) — *Големо Село* (Г. Село Г. С.) — *Градашница*, *Градџница* (Градашн. Град.) — *Градња*. — *Гркиња*. — *Гумериште* (Гум.) — *Дањино Село* (Дањ. С. Д. Село) — *Дреновац* — *Душљане* (Дрен.). — *Држевци* (Држев. Држ.). — *Јашуња* (Јаш.). — *Јоввац* (Јоов.). — *Каменица* (Кам. н.). — *Каталџнац*, *Каталџњц* (Катал. Кат.). — *Клашница* (Клаш(н).). — *Клисурица* (Клисур.). — *Комрен* (Комр.) — *Корбевац*(џц), *Корбујевац* (Корб.) — *Крајеје*,

Краваље. — *Кржинце* (Крж.) — *Крѹшја глава* (Кр. гл.) — *Крупаци*, *Крупци* (Круц.) — *Крѹшевица*. — *Кумарево* (Кумар. Кум.) — *Горња Купиновица* (Г. Купин.). — *Лесковац*, *Лесковци* (Леков. Леск.) — *Лѹково* [врањско] (Лук. в(р).). — *Љуптѣн* (Љупт.). — *Љутѣж* (Љут.). — *Малошиште* (Малоп. Мал.). — *Манале* (Ман.). — *Мањак* (Мањ.) — *Међурово*, *Међурево* (Међур. Међ.). — *Мезграја* (Мезгр.). — *Мечковац*, *Мечковци* (Мечк.). — *Моштаница* (Мошт.). — *Несврта* (Несвр.). — *Г. и Д. Нерадовање* (Нерад. Нер.). — *Ниш* (Н.) — *Островица* (Остр.) — *Пасја Пољана*, *Псја Пољана* (П. Пољ. П. п.) — *Пискупово*. — *Предејање*. — *Прибодј* (Приб. Пр.). — *Равна река* (Р. река Р. р.) — *Рђавица* (Рђав. Рђ.). — *Рожданце* (Рожд.). — *Рѹжиф* (Руж.). — *Себе Врање* (Сб. Вр. С. Вр.). — *Секирје* (Сек.). — *Сливница*. — *Средњи дел* (Ср. дел Ср. д.). — *Срнећи дол* (Срн. д.). — *Стајковце*, *Стајковци* (Стајк.) — *Стѹбол*, *Стѹбал* (Стуб.). — *Сѹва Морава* (С. Мор.) — *Судерце*, *Содерце* (Судер. Суд.). — *Сурдул* (Сурд.). — *Теговиште* (Тегов. Тег.). — *Тесовиште* (Тесов. Тес.). — *Тибужде* (Тиб.). — *Топлаци*, *Топлци* (Топл. Топ.) — *Горњо Требишње* (Г. Треб.). — *Трупала* (Труп.). — *Тѹмба*. — *Хум*, *Ум* — *Церје*. — *Цркваница* (Црквн. Црк.). — *Црнатово* (Црнат). — *Црни Вр*, *Црни Врх* (Ц. Врх). — *Чокот* (Чок.). — *Цѣпа*.

И ако је несумњиво да локалних разлика између алексиначкога говора, нишкога, лесковачког и пољаничког има, ипак оне које сам ја запазио, а које су спомињате на различним местима ове књиге, нису од толиког значаја, да се о тим локалним говорима може говорити као о мање или више самосталним поддијалектима. То је дошло отуда, што је овакво протезање и овакав размештај различних делова овога говора — скорашњи. Сасвим је нешто друго са најјужнијим делом јужноморавскога говора који се може назвати и врањским или чак *пчињским* поддијалектом. Он се пружа моравском долином, од уласка *Јужне Мораве* у Србију све до *При-*

боја и *Стубла*, северно од *Врања*. Ако се из тих места повуку на југ линије по ивицама брдовитих предела са обе стране Мораве, добиће се троугао, који обухвата речени поддијалекат (детаљну гран. в. на стр. 613.). —

Линије које одвајају споменуте дијалекатске групе нису математичке; свугде, куд оне пролазе, има, мање или више, широк појас места у којима се дотични дијалекти укрштају, тако да је тешко одредити, којем је дијалекту првобитно припадало свако од тих места. За то су нека места и забележена да, према својим цртама, припадају или једноме или другоме говору, на чијим су границама.

На граници I и II:

Велики Крчимир (В. Крч(м). — *Глоговац, Глоговиц* (Глогов. Глог.) — *Драјинци, Драјинац, -џи* (Драјин. Драј.). — *Ђуринци* (Ђур.). — *Далинци* (Дал.). — *Ора*. — *Прекóнога, Прекóноге* (Прекон. Прек.). — *Сврљишка Тóбла, Сврљишка Т.* (С. Топ. С(вр). Т.). — *Студéна* [Т. и Д. Студена] (Студ.). — *Сливовик, Шљивовик* (Шљив.).

На граници I и III:

Биљаница (Биљан. Биљ.). — *Вучедџици* (Вучед. Вуч.). — *Кијевац, Кијевиц* (Кијев. Киј.). — *Горњи Ромáновце, -ци* (Г. Ром(ан)). — *Долњи Ромáновце, -ци* (Д. Ром(ан)). — *Тóпли дол* (Т. дол Т. д.).

На граници II и III:

Баљаре, Бољаре (Баљ. Бољ.). — *Брезовица* (Брез(ов.)) — *Бреница* (Брен.) — *Врежина* [*Долња Врежина*] (Вреж.). — *Лесковиц*. — *Ломница* (Ломн.) — *Лопушња* (Лоп(уш.)). — *Горњи Матéјевци* (Г. Мат.). — *Долњи Матéјевци* (Д. Мат.). — *Попчица* (Попч.)

Границе овим дијалектима нити су природне с источно ни с јужне стране. Зато је сасвим разумљиво, што се различни говори ових дијалеката пружају у западну Бугарску и источну Ст. Србију. Ја нисам имао прилике да сâм проучим те говоре у реченим земљама, па сам за то принуђен да упутим читаоца на границе

њихове које нам дају Цоневъ¹ и Милетичъ² и које сам и ја сам могао да одредим по подацима које сам са стране добијао.³ Пруга која саставља *Брегово, Кулу, Белограчак, Берковицу, Искрец*, пролази између *Брезника и Софије*, удара поред *Радомира* у правцу према *Кустендилу* и спушта се у Стару Србију, у околину *кратовску* — представља источну границу реченим говорима у западној Бугарској, од које почињу ови говори у широком појасу да се мешају са дијалектима источне Бугарске⁴. У Старој Србији граница иде од *Крша* на српско-турској граници на југоисток према *Јањеву*. Одатле скреће на југозапад, пролази поред *Голеша*, са његове јужне стране, и иде, више *Вароши* и *Призрена*, према месту где се састају краци *Дрима*. На југу заузима *Шар-планину*, иде Вардаром, и пошироким појасом и с његове јужне стране, према Скопљу, а одатле према Кратову, где се састаје са источном границом ових говора.

На основу података које имам могу само у најглавнијим, најопштијим потезима говорити о томе, којим дијалектима припадају говори овога типа ван Србије и колико се са њима слажу. За овакве говоре у западној Бугарској може се рећи да припадају, сем дијалеката на

¹ *Уводъ въ исторiята на българскии езикъ*. (Сборн. за нар. ум. etc. XVIII). Засебно одшт. стр. 53—55.

² *Das Ostbulgarische* (Südslavische Dialektstudien II Heft.) стр. 5—8.

³ *Диалектологическая карта сербского языка*. III гл. Штампана се у *Статьи по Славяновѣдѣнию*, выпускъ II. Подъ редакцију орд. Акад. В. И. Ламанскога Издање второго отдѣла. Импер. Акад. Наукъ Петроград.

⁴ Проф. Цонев бави се специјално том границом у своме реферату о научном путовању, наштампаном у *Извѣстия на командировањето на Министерството на народното просвѣщение*. Книга I (Софија 1904), стр. 138 и д. Уз тај реферат приложена је и дијалекатска карта „Разграничение на говоритѣ въ западна България“. Ту он исправља границу коју је дао у споменут ом Уводу Исправке се тичу околине видинске, кулске, искречке, босињградске и кустендилске. Како детаљну расправу о овоме Цонев још није дао а смешаних говора има и источније од границе коју он износи, ја остајем при горњој, општој граници. У осталом, за сада још није јасан ни однос различних централних говора према овим дијалектима.

L

крајњем југу, тимочко-лужничкоме типу, и да су некада образовали целину са њима (знају за ч и џ и др. црте). Дијалекти крајњег југа овога дела западне Бугарске припадају типу јужно-моравског говора. За говоре пак Старе Србије, као што је сасвим природно, то не вреди; они представљају јужноморавски дијалекатски тип. И како се за Призрен и околину и, уопште, западни део источне половине Старе Србије може утврдити да се њихове црте продужују у јужноморавском говору нашем, сматрао сам да је згодно, са многих разлога, да се, када се сви ови говори посматрају у целини, без обзира на њихов географски положај у Србији, назову *призренско-тимочком* групом говора. Тај би назив одговарао другим сличним називима, које сам ја дао нашим говорима; о томе исп. ниже гл. VIII. Дијалекти пак друге, источне половине ових говора, и ако такође представљају по неким својим цртама јужноморавски тип, ипак имају и својих локалних особина, које их, донекле, одвајају од нама познатих поддијалеката овога говорнога типа. Заплањско-сврлишки се говор завршује у Србији. У осталом, он и по своме унутрашњем значају има само релативну вредност као засебан говор.

V

За испитивање дијалекатског кретања од великог је значаја и стварно, материјално кретање становништва једнога краја у прошлим вековима, његово мешање са становницима других крајева и учешће у тој мешавини различних етничких јединица. Резултати језичкога испитивања и таквога, етнографско - антропогеографскога, треба да се поклапају и узајамно допуњују.

Материјал, који нам у овом правцу стоји на расположењу, није довољан да нам да поле потпунију слику о реченим одношајима. Језички материјал, сам за себе, помаже овде више да се таква питања ставе и утврде.

Јер тамо, где нешто и знамо о миграцијама и матицама из којих су потекле, то знамо само за последњих сто година; а то је мало, јер је несумњиво да је у многим местима источне и јужне Србије било континуитете у становништву од старијих епоха до данас. Све пак што се зна о ранијим етничким елементима тако је непоуздано, да се не може сматрати као озбиљан научни материјал. Па опет и оно што знамо није без интереса, јер, и ако само у општим цртама, ипак потврђује резултате добивене другим путем.

На основу података, које нам саопштавају проф. Цвијић и његови ученици, јасно је да се по насељу своје источна Србија разликује од јужне, или, како бисмо ми рекли, да се насеље простора који заузима тимочколужнички говор разликује од насеља територије јужноморавског дијалекта. И ако је несумњиво да су се све миграције, које се тичу Србије, вршиле за све време њене ист. прошлости, у главном, са југа на север (*Цвијић*, Антроп. Пробл. Балк. Пол. *CLXV*) и у новије и старије време, за онај део источне Србије, који припада тимочколужничком говору, не може се, како изгледа, у јачој мери чак ни то утврдити. „И од Шумадије и од Мораве у неколико је различна источна Србија. Изгледа да овде има највише старинаца или таквих породица, којима се не зна пореко, и то их је све више идући од Дунава Пироту. Даље се она одликује унутрашњим сељакањем од села до села, без одређених праваца“ (*А. П. CLXXXVIII*). Истина, на другим местима своје књиге проф. Цвијић мање одсудно говори о аутохтоности становништва овога краја: „...Мање су примиле области источно од Мораве, ма да је и композиција њихова становништва врло разноврсна“ (*Ibid. CLXXXI*) Ти су досељеници или *Власи* (најстарији) или из *Знепоља*, *Загорја*, *Берковице*, *Видина* и *Лом-Паланке* (*Ibid. CLXXXVIII*). Али и разноврсни састав становништва и ови досеље-

ници тичу се, у главноме, краја источне Србије северно од *Ртња* и *Тушижнице*, дакле онога дела Србије, којим се овај дијалекат не пружа. Шта више, за становнике јужно од *Ртња* и *Тушижнице* проф. Цвијић изреком тврди да се разликују од својих суседа северно од тих планина (*ibid.* CLXXXIX—CLXL), дакле, од оних који нису представници нашега говора. Када за њих он допушта да представљају, по физиономији, мешавину словенског становништа са Печењезима који су пре много векова ту становали (*Ibid.*), онда, поуздано, држи да они представљају старинце о којима је више говорено.

Са насељем јужноморавскога говора сасвим је друкчије. Врањска је *Пчиња* пре 120—150 год. била пуста. (Р. Николић, *Насеља срп. зем.* II 152). Њу су населили исељеници из Врањске *Пчиње* у сливу Вардара, Кумановске *Пчиње*, Моравице са околином Бујановца, кратовске, кривопаланачке, ђустендилске, гиланске и јабланске околине; много их је мање из Македоније, Призрена, Ниша, Шумадије и Херцеговине (*Ibid.* 156—157). У Пољаници има знатан број досељеника из *Пчиње* (Ј. Цвијић *Српски Народ* I год. 116), гиланске и приштџевске околине (Николић *Н. С. З.* III 115—117), са Косова и из Јабланице (*Ibid.*). Тако исто и у врањском *Иногшту* има много досељеника из кратовског и скопског краја (Цвијић *С. Н.* I 116), а има их такође и даље низ Мораву (*Ibid.*). У врањском *Виногшту* има их из Метохије, од Новог Брда, из скопске, кратовске и ђустендилске области. Чак на северној страни Јастрепца има досељеника из тетовске котлине (Цвијић *А. П.* CLXXXVI—VII). Овако су, приближно, насељавани, сем места са старинцима којих има, релативно, врло мало, и други крајеви јужноморавског говора. Колонизаторска струја која је њих поплавила, а коју проф. Цвијић назива моравском, одликује се, према његовим

истраживањима, овим етнографским састојцима: скопским, косовским и македонским; других је сасвим мало. (Ibid. CLXXXVII).

Много је непоузданије и још је непотпуније оно што се зна о етнографској страни становништва овога краја. У своме делу „Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије“ проф. Цвијић је покушао да дâ неколико мисли о једноме делу представника ових дијалеката. Тај део споменуте књиге, која се истом штампа, донео је *Српски Народ* (I год. бр. 6—8) под називом: *Шопско у Старој Србији*. Његово становништво он назива Шоповима. „Као језгро шопске области може се сматрати земљиште од Овчега Поља до пиротског Висока, са старосрбијанским Шоплуком, софиским, радомирским и брезничким крајем“ (Цвијић Срп. Народ I 86.). „Шопови представљају засебну етнографску композицију која је постала из укрштања Словена, Печењег са Куманима и Влаха“ (Ibid. I 85. 117). Да ли на основу тога, колико је у ту мешавину унесено „српскословенског“ а колико „бугарскословенског“, или са каквих других разлога, који нам нису саопштени, тек се одношај горњег *Шоплука* према Србима и Бугарима овако одређује: „Најтеже је утврдити етнографске поремећаје између нас и Бугара. Томе је главни узрок што ова два врло сродна народа у пограничним областима тако неприметно прелазе један у други да, пошавши од Мораве Трнову, не може се ни сада тачно рећи, где престаје српско, а настаје бугарско“. (А. П. CLXXIX). Па ипак, мисли он, Шоплук чини целину: он и по својим психичким особинама стоји између Бугара и Срба (С. Н. I 103).

Други испитивачи нису овако аподиктични у својим тврђењима. Јиречек (*Das Firstenthum Bulgarien*, 56) вели да се назив *Шоп* везује више за ношњу и становање по планинским местима него за заједнички је-

зик, у којем, ваљада, он види оличену етнографску заједницу. Само за становнике Радомира, Брезника и Софије он вели да образују, донекле, целину („ein gewisses Ganze“ *ibid*) и да су туранскога, можда печењешког, порекла (*Ibid.* 377). Дунавски Бугари између *Тимока* и *Искра*, вели он даље (56), и ако су по језику и пошњи слични софиским Шоповима, ипак су по *типу* и *психичким особинама* друкчији. Сасвим су друкчији становници око *Самокова*, *Душнице*, *Ђустендила* и *Трна*. Друкчије на њих гледа *П. Славејков* у једном популарном чланку о Шоповима (Нџколко думи за Шопитџ: *П. Сп.* IX, 105—123). По утиску који је он добио путујући по западној Бугарској и по саопштењима које је имао, он сматра све западно од *Вита* и *Искра*, са пиротским, књажевачким и алексиначким крајем за територију са једним дијалектом, којој је центар пиротски крај. »А по нарџчието и по нравственнитџ качества, тџ иматџ сходство съ Сърбитџ и съ малкото Българи, които се намиратџ въ Зайчарското и Неготинското окрџжие въ Сърбия« (117). Бугари источне Бугарске називају западну Бугарску Шоплуком, док сами становници тих крајева одбијају од себе тај назив као нешто погрдно и једни га другим придају (121).

Нас се овде не тиче нејасно, етимолошки, име *Шоп*; али нас се тиче, да ли чине заиста етнографску целину сви они који се, с правом или без права, тим именом називају. Проф. Цвијић мисли да они образују етнографску целину и покушава да је објасни; Јиречек то не мисли и издваја нарочито становништа спомнутих трију котлина. Ово неслагање њихово несумњиво долази од мерила којим су они одређивали етнографску близост, а по свој прилици, и од недовољних испитивања, која су у овом правцу вршена. То се најбоље види по томе, што са софиским становништвом није довођено у блиску везу и становништво северозападне Бугарске,

а такође и становништво Србије северно од Нишаве до Ртња и Тупижнице. То је најархаичнији крај овога дијалекта и самих насеља, па када се његов дијалекат потпуно слаже са говором споменутог становништва у Бугарској, није могуће да његови становници представљају сасвим засебан етнографски комплекс. На тај би се начин морале проширити границе Шоплуку више него што то чини проф. Цвијић; оне би се поклапале са границама призренско-тимочкога говора уопште. Друго је питање, да ли сву ту територију треба назвати Шоплуком и да ли она представља и с етнографске тачке гледишта строгу целину. По моме мишљењу овде не треба прецењивати значај телесних црта, као што чини Јиречек, које могу у неком крају, из буди каквих локалних узрока, бити заоста од врло великог значаја, а такође не треба ни само на основу њихове приближне сличности спајати удаљене крајеве. Свакако је Јиречек могао имати право када је Самоков и друга места одвојио од Брезника и других места; али је и проф. Цвијић, поред македонизама који су ту наносни, који су дошли са стране, а којих још много више има у криворечкој, кратовској и кочанској околини, имао право да види у њих и сличност са становницима пиротске околине. Само, да ли је Јиречкова разлика и Цвијићева сличност таква, да их треба или онако делити или сасвим спајати. Ја мислим да није. Мени се чини да и према миграцијама и према језику, а свакако ће се наћи и још других антропогеографских црта, цео овај крај, звали га Шоплуком или не, треба сматрати за целину само у главnome, која се већ данас, под утицајем различних прилика, разбила на двоје, онако исто као што се говор њених становника поделио на два главна дијалекатска типа.

Само питање о етнографским примесима и образовању новoga типа не треба ни тако уско стављати

ни тако сумарно решавати. Сем Печењега и Романа било је и других народа на Балканском Полуострву који су на њему изумрли, оставивши, по свој прилици, за собом трага. Питање пак о учешћу Романа (ист. ниже гл. VII) у образовању балканских народа толико је важно за целу источну половину Балканског Полуострва, да га не треба делити, разбијати, већ испитати у целокупности. Јер је велико питање, које се не може гако лако, а можда се и уопште не може решити, да ли су Власи утицали на „Шопове“ непосредно или посредно, помоћу македонских Словена, који су свакако примили највише романских елемената и још их и данас примају, бугарских Словена или других народа. Јер треба имати на уму, „да Шопови“ по ономе чиме се одликују од Срба не представљају ништа *специфично*, чисто шопско, већ се приближују околним македонским и бугарским Словенима; према томе и њихови проблеми у томе правцу представљају у исто време и проблеме околних словенских народа. Кад је тако са језиком, по свој је прилици тако и са главним етнолошким цртама. А када већ етнографија мора овде да позива у помоћ историју, језик и археологију, онда треба да врши своја испитивање опрезно и свестрано, водећи рачуна о свему што такве студије мора да прати и да им помаже (ист. гл. VII).

VI

Све говоре источне и јужне Србије груписао сам на показан начин на основу њихова унутрашњег склопа. При расправљању о различним језичким цртама у самој сам се расправи задржавао на томе, како треба на коју од њих гледати; за то ћу дати овде само општу карактеристику свакога од главних дијалекатских типова.

Најтипичнији, и, по својим цртама, најархаичнији је тимочко-лужнички говор, особито пак његов тимочки

поддијалекат. За њега се може слободно тврдити да се, у главном, самостално развијао, без великих унутрашњих поремећаја. Рано се одвојио, можда већ пре XII века, од осталих говора српских. Да ли је одмах после тога времена, оцепивши се од масе осталих говора и заузевши нову територију, добио оне црте које га доводе у блиску везу са језицима источне половине Балканског Полуострва или се то извршило тек онда, када је он заузео брдовит крај на српско-бугарској граници — тешко је рећи; али је једно несумњиво и то се не да порећи: на овај говор, и у доцније време, нити је утицао, у већој мери, никоји српски говор, нити говори суседне Бугарске као што је то био случај са јужно-моравским говором, само са том разликом што су на њега (т.ј. јужно-моравски говор), поред других српских говора, утицали и македонски. За то је тимочко-лужнички говор врло лепо сачувао свој стари и фонетски и морфолошки склоп. Његове фонетске црте, и то све, од прве до последње, или представљају црте старог српског језика или измене које су се извршиле специјално у овоме говору. Једна од најважнијих и најкарактеристичнијих особина овога говора јесте измена *ћ* и *ђ*, који су постали од з. слов. *тј* и *дј*, у *ч* и *џ*. По тој се црти може најбоље познати докле се пружа овај говор. Та је измена стара, и она се извршила онда када су везе овога дела говора источне и јужне Србије биле прекинуте са осталим нашим говорима (исп. Фонетику гл. I).

Код испитивања морфолошких црта има једна тешкоћа коју хоћу овде нарочито да нагласим. Свако ко је пратио развитак ма којег језика зна, да је главно мерило при одређивању узајамних одношаја између становника блиских крајева — фонетика. Јер употреба туђих, страних *гласова* не може да почива на генералисању које изводи сам народ који те гласове прима, из простог разлога, што су ти гласови у засебним речима.

Тек се морају и те речи примити, мора се, дакле, извршити материјална мешавина целокупнога језичкога материјала једне средине са другом, дакле и њених представника, па да се добије утицај једнога језика на други и с те, гласовне, стране у великим размерама. Друкчије је са засебним речима и морфолошким језичким цртама: народ, који их прима, може их, примивши их у врло малом броју и својих представника и црта, после кратког времена, генералисати потпуно, јер их он сâм, када су ти облици добили — ма и само једном — извесно значење у његову језику, употребљава сада већ несвесно као своје речи; њихови наставци постају продуктивни — као да су постали на његову земљишту, и ако они нису морали бити продуктивни у језику из којег су примљени, и често истискују из употребе старе народне наставке. Цео тај процес врши народ сам, без сталног суделовања икога споља. За то је врло погрешно, када се мисли, да се по томе, да ли је нека туђа морфолошка црта добила генералну употребу у другом језику или није, може судити и о јачини туђег утицаја. Импулс долази са стране — то је истина; али то је и све.

Овакав поглед ја истичем на више места ове своје књиге. То чиним нарочито с тога, што многи, иначе озбиљни научници, схватајући олако ове одношаје и узимајући више у обзир множинну материјала него његову унутрашњу вредност, нетачно суде о овом. На другоме месту ја ћу се овим принципским питањем детаљније позабавити, а овде га за сада само нарочито наглашујем.

И код овога и код јужноморавскога дијалекта има појава који не представљају специфичне бугаризме, а каткада се за њих не може на основу материјала, који данас имамо, доказати да се налазе још у коме другом дијалекту српском, а несумњиво је да су се морале некада употребљавати у њима. Излазећи из уверења да је основа ових говора српска, као што то доказује

њихова фонетика, ја нисам хтео приписивати те црте околним говорима, ако још које друго поуздано мерило нисам за то имао. Такав је на пр. наст. е у зап. нач. у множ. (исп. стр. 540 и д.) и по нека друга црта.

Иначе исто оно што вреди за фонетичну — вреди и за морфологију. Она још јасније показује да је и овај дијалекат живео заједничким животом са штоковским српским дијалектима и заједно са њима претрпео неке измене. Својих позитивних црта и у овоме правцу овај дијалекат има више но остали. Он је доста прогресиван и успео је да створи неколико својих граматичких особина. Са тачке гледишта свога основнога материјала овај говор представља хомогену целину, која се лепо, доследно развила (исп. *Морфологију*, гл. XIV и XXII).

По његовим језичким цртама није тако лако утврдити целокупно дијалекатско кретање његово; недостатак позитивних сведочанстава да је таквога кретања у неком правцу било, са своје стране, даје нам могућности да утврдимо његово старо место. По свему изгледа да су брдовити крајеви на српско-бугарској граници места где је била главна маса овога дијалекта и где се он, можда, и образовао. Одатле се он спуштао у равније пределе, источно, у Бугарску, и, западно, у Србију, док није поплавио добар део источне и јужне Србије. Код *Суве Планине* он је дошао у контакт са запањским говором, а преко њега и са јужноморавским. Одатле су ушле црте којима се лужнички поддијалекат, донекле, данас разликује од тимочкога (м̄ м. љ, у у неким речима и сл., стр. 104. и д.), ма да је он иначе ипак сачувао све црте свога скорашњег јединства са тимочким поддијалектом. Сем тога лужнички поддијалекат почео је да развија и понеке своје црте. У осталом, и други крајеви овога дијалекта знају такође за неке локалне особине; неке само у јачој мери развијене него у другим дија-

лектима, на пр. палатализацију (широтски крај), употребу *тука* (Темска), употребу *при м. към* (код) (планинска места поред границе) и т. д., али то су такве црте, које се морају развити у језику, чим он заузме веће просторије.

Тај факат, што се тимочко-лужнички дијалекат — као што показује већина његових црта — находио тако далеко на истоку Србије, објашњава засебан развитак његов према другим дијалектима источне и јужне Србије и показује, како је он могао да развије толико црта независно од њих.

Под називом *заплањско-сврлишки говор* не треба разумети један, исти говор, који се пружа од Запања до Сврлига. За *Сврлиг* је несумњиво да има и досељеника са југа, из Запања, али је његов главни карактер мешавина елемената заплањскога, тимочкога и јужноморавскога говора. Много већу самосталност показује заплањски говор. Али је и његова самосталност релативна. Према својим данашњим цртама он представља, донекле, целину према тимочко-лужничком, с једне, а јужно-моравском говору, с друге стране, и то ме нагнало, да га, напоредо са осталим говорима, назовем засебним именом. Посматран с тачке гледишта његова историског развитка, он овако стоји према околним говорима. Од данашњег тимочко-лужничкога дијалекта он се одликује тиме, што не зна за *ч* и *џ*. Место тих гласова он има, као и јужноморавски говор, *ћ* и *ђ*. Могло би се претпоставити да су у њему тимочко-лужнички звуци, као у сврлишком, истиснути звуцима околног јужноморавскога говора; али је то мало вероватно, јер он не зна и за карактеристичније црте данашњег јужноморавскога говора: за *лу м. љ*, за *ја у part. праet*. и сл. С друге стране, опет, има црта за које је јасно да их је могао добити само од јужноморавскога говора: речи у којима је м. *љ*—*у* заједничке су за оба та говора, а несумњиво је да их је само заплањски говор

могао добити од јужноморавског. Запањски говор зна за члан; он зна за групу —јџ— у дојдем и сл. као и тимочко-лужничком говор; а у јужноморавском говору нема члана, м. —јџ— има редовно —ѣ— (*if*). Како да се измире све ове противности? Да ли да сматрамо овај говор као механичну мешавину јужно-моравског и тимочко-лужничког говора која се, једном створена, после развила на свој, засебни, начин и оцепила од оба говора који су је створили. То би било неприродно. Јер ако је запањски дијалекат постао на ономе месту на коме се сада находи, његов положај, на међи двају дијалеката, одређивао би и начин на који је он постао, и не би било никаквога разлога да ти утицаји, са стране, од једном престану, да се дијалекти о којима говорим одједном престану укрштати у њему. Шта више, као што је горе показано, они се у ствари у њему и не укрштају потпуно. Однос овога говора према осталим може се разумети само тако, ако се овај дијалекат разгледа заједно са јужноморавским говором. Ниже ћемо видети да се у јужноморавскоме говору мора разликовати неколико слојева који су наношени у различна времена. Апсолутну хронологију тим слојевима врло је тешко одредити, али са њихова релативна хронологија ипак може утврдити. Слој којему припада *ѣ* м. —јџ— свакако је један од новијих; *лу* и *ја* још је новије. Пре тога времена јужноморавски дијалекат био је близак тимочко-лужничкоме: и он је, по свој прилици, знао за члан, имао је *јџ*, partic. на *л*, имао је само *ѣ* и *ѣ* као и остали дијалекти наши; м. *л* имао је у једним случајевима *д* а у другим *у* (како је то добивено, в. стр. 116 и д.) Да је то тако било показују и неки говори у Скопској Црној Гори¹, који, и ако припадају јужноморавскоме типу, ипак не знају за неке каракт. црте

¹ Испор. Св. Томића неколико записаних умотворина, *Насеља III* 487 и д.

његове (на пр. ја и сл.). Према томе, тај (т. ј. јужноморавски) говор представљао је у то време мало само измењен првобитни дијалекат источне Србије, од којег је доцније постао и тимочко-лужнички говор. Тај стари јужноморавски дијалекат — како бисмо га најбоље назвали —, чије првобитно место у Србији ја овде не могу детаљније да утврдим, под утицајем неких прилика, било социјалних било политичких, заузео је целу западну падину Суве Планине и сав планински крај на десној обали Јужне Мораве. Колико је представника тога говора остало у долини Јужне Мораве, а колико на левој обали њеној — то се сада тешко може утврдити; али је јасно да су нови колонизатори, који су долазили с југа и којих је морало бити у врло великом броју, а који су говорили дијалектом врло сличним са старим јужноморавским говором, поплавили, у главnome, долину Јужне Мораве и брдовити крај у најјужнијем делу њену на обема странама, а северније само на левој обали Мораве. У току времена ту се образовало језгро данашњег јужноморавскога говора, који ће доцније отићи далеко на север; међутим је део старога јужноморавског говора остао у Заплаћу и околини неизмењен, без веза са новом дијалекатском струјом која се кретала, у главnome, моравском долином. Према томе заплањски је говор морао да сачува све оне црте старога основнога говора заједно са тимочко-лужничким говором, које се у последњем нису мењале; а са новим јужноморавским говором он је опет задржао све оне црте, које су се развиле у његову заједничком животу са њим (нпр. у) или које је јужноморавски говор сачувао боље од тимочко-лужничкога (ћ и ђ). За оне пак црте које је јужноморавски говор развио у новије време овај дијалекат, разуме се, нити је знао нити је могао знати. На овај начин, дакле, може једино да се објасни и близост и одступање овога говора од околних. Од старе

целине, која се на крајевима изменила, остала је у овом говору архаична средина, која има с крајевима заједнички оне црте које они нису изменили. Како су они различне црте изменили а различне задржали у првобитном облику, то је, разуме се, и слагање овога говора са њима неједнако. На својим границама, које међусобно нису много удаљене, овај се говор укршта са околним, и то је нагнало многе да у њему и виде само резултат таквога укрштања. Да је то мало вероватно — мислим да сам овим јасно доказао.

Јужноморавски говор представља интересантну и поучну слику постанка многих дијалеката Балканског Полуострва. Таквих говора на Балканском Полуострву има више него што се мисли. Они се развијају и сада, на наше очи. Покушаћу да покажем главне елементе таквога развитка и све оно што се са њиме налази у вези.

У овоме дијалекту, ако га разгледамо са чисто језичке тачке гледишта, можемо констатовати неколико дијалекатских таласа. Сви они долазе са југа, и уколико је који познији у толико је обим који он захвата мањи. Само не треба мислити да су ти таласи истога порекла. И начин на који су они постали и правац њихова кретања често је друкчији. Али је једно стално исто: они увек долазе са југа, из источне и западне половине Старе Србије.

Ако претпоставимо да је основа овога дијалекта заједничка са основом тимочко-лужничкога говора (исп. ниже), онда су се прве измене извршиле у јужноморавскоме говору још у оно време када је он образовао целину са заплањским говором. Из те би епохе било у м. љ и прелаз, можда, заосталих љ у м. Да је у доби-вено са стране — то је доказано у т. 55.; за то ја сад о томе овде нећу говорити; али је несумњиво да је та утицај могао доћи само од групе косовских (рашких говора или преко призренског дијалекта или непо-

средно. Како се у XIII—XIV в. тај прелаз врши већ у косовским говорима, и примери су са у могли бити из тога времена или нешто доцнијег. Још је карактеристично да се тај појав подједнако раширио и у запаљским и јужноморавским дијалектима. Значи да њихов узајамни положај тада није био као доцније или сада, јер ниједан од доцнијих јужноморавских дијалекатских таласа није захватио и запаљске говоре; другим речима, из тога излази да се некако после тога појава један део јужноморавскога говора оценио од центра, матице и населио брдовити крај Запаља и оближњих планинских повијараца до којих нису више тако лако допирале црте нових језичних покрета. На тај је начин и постао јужноморавски говор, изложен новим утицајима и спреман да прими нове црте и да их у себи задржи. Најјачи утицај, којему се он подвргао, дошао је одмах за овим: и он је потекао из косовских говора и захватио је сву масу јужноморавскога говора, која у то време, по свој прилици, није још била заузела све брдовите крајеве на левој обали Јужне Мораве и, у сваком случају, није била отишла тако далеко на север. Његове су црте биле: *ђ* м. —*јд*— (стр. 140), уношење неких падежа (исп. ма стр. 413—414., датив стр. 336.). Под утицајем колонизатора који су овом приликом дошли а којих је свакако морало бити у великој количини, истиснут је члан из овога говора, ако га је раније у њему било (стр. 442 и д). И ово нас упућује на то да тадашња територија овога говора није могла бити велика; а у томе нас утврђује још више и дијалекатски покрет који је за овим дошао, по свој прилици, скоро. Његово је време могло бити од XIV—XVI в. У осталом, не може се баш тачно констатовати ни за мало час споменути појав, да ли се у њему огледају утицаји косовског или призренског говора, јер и он зна за сличне црте. Ако је он тако утицао, онда време покрета, који сам сада навео, треба спо-

јити са цртама о којима ћу одмах говорити. То су карактеристичне црте јужноморавскога дијалекта у ономе смислу у којем га ми данас разумемо: *лу* у неким речима *м љ* и *ја* у *part. praet.* Постојбина је тим цртама призренски говор, па је несумњиво да их је и јужноморавски говор отуда, посредно или непосредно, и добио. У време добијања тих црта јужноморавски је говор захватао сразмерно мали простор или, ако је био већи, он је је морао бити такав у коме су се оне могле брзо генерализати. То су последње црте које су обухватиле овај цео говор. Значи да се, тек пошто их је примио, он околито разгранао: било да се тек тада спустио из брдовитог краја на левој обали Јужне Мораве у моравску долину и полетео на север, било да се тек тада из долине раширио по брдовитим крајевима. У сваком је случају он тада изменио свој географски положај. Нове црте које су такође долазиле с југа, али сада већ преко кратовског и кумановског говора, из Македоније, било због свога скорашњег порекла било због незгоднога географског положаја, шире се једино моравском долином. Овде на првом месту ваља споменути *пренесен* акценат. И ако је простор, у коме се он редовно јавља, само део моравске долине у врањској *Пчињи* до Стубла и Прибоја, ипак он спорадички допире чак до Ниша па и даље на север. У брдима тога нема. Још је карактеристичније у томе јављање на *м.* глаголског основинског наставка *нж* (*ну*) које находимо само у троуглу који образују ивице планинских ланаца са обе стране Јужне Мораве до Прибоја и Стубла и српско-турске границе на југу. Несумњиво је да ће оно продрети полако моравском долином и на север, исп. горе стр. LXIII—LXIV.

Сем ових карактеристичних дијалекатских слојева, биће и мање важних које ја овде нисам споменуо, исто онако као што поред споменутих језичких црта има и

других од значаја, позајмљених са стране, које ја овде нисам наводио, јер нам принципски ништа ново не дају.

Разуме се да се из тога, које су туђе црте и како распрострарте у овим дијалектима, може закључити, да ли је овде било само утицаја са стране или заиста и јаке мешавине представника ових и околних, туђих говора.

С друге стране, и у овим дијалектима има и локалних црта које су самостално у различним деловима њихове територије поникле и добиле различну промену у њима. Оне су на различним местима спомињате у овој књизи (на пр. в. и џ у врањ. говору, лесковачком и нишком, стр. 157 и др.).

Одавде се види да се ова разноликост дијалекатских елемената јужноморавскога говора и простота и чистоћа тимочко-лужничкога дијалекта слажу са општом карактеристиком колонизаторских покрета и састава становништва коју сам изнео у гл. V овога Увода. Да су нам ти покрети мало боље познати и за прошле векове, многа би тврђења, изнесена у овој глави, била и вероватнија и добила би материјалну подлогу. Прилике које нам то још више отежавају — то је неспитаност дијалеката Старе Србије у садашњости и прошлости и великих промена у становништву које су тамо у различна времена наступале; јер је у њима, и само у њима, кључ за многе појаве неких од ових говора.

Из овога смо видели, у главnome, типичне особине ових говора, на основу којих сам их ја овако груписао, и однос између запањскога и јужноморавскога дијалекта. Сад ми остаје још да се задржим на односу између тимочко-лужничкога и јужноморавскога говора. Разуме се да о овоме односу треба говорити за епоху пре стварања запањског говора. Ако се тако одвоје и језичке црте, које су се том приликом појавиле у запањско-јужноморавској целини, зато што су и оне, као и многе доцније, наносне, онда ће као главна дифе-

ренција између њих бити *ч* и *џ* у тимочко-лужничком говору м. *ћ* и *ђ* јужно-моравскога. У гл. VI Фонетике ја сам показао, у каквом међусобном одношају стоје ти гласови, и да *ч* и *џ* тимочко-лужничког дијалекта представљају новији ступањ развитака, гласове који су могли постати од *ћ* и *ђ*. Пре развитака тих гласова, дакле, оба су ова говора могла образовати целину, јер им се све друге црте и фонетике и морфологије и синтаксе и речника слажу. Они су тада образовали малу групу представника, која је доцније знатно нарасла и почела да се дели на мање целине. Шта је после било — о томе је више говорено.

Чак када тога и не би било; кад би ови наши дијалекти представљали само врло сродне говоре, који су негде другде, не у Србији, чинили целину, а овамо су дошли већ подељени, ипак имамо довољно права да их, према свима другим српским говорима, окарактерисемо као једну групу говора, одвојену од осталих, чије и најудаљеније крајеве везују типичне, заједничке особине. *И, што је најважније, тих и таквих особина нема ни у једном другом српском говору; оне су им туђе, стране, као што су морале бити првобитно и свима овим говорима.* Било да су их међу представнике ових говора унели странци, било други балкански Словени, који су их, са своје стране, такође од странаца примили, тек их оне чврсто везују у засебну групу и дају им нарочити изглед. Оне су, у главном, морфолошког и синтактичког порекла. Најтипичније су:

1. а) Свођење именске флексије на *један* или *два* падежа (*nominativus* и *accusativus*) и *употреба* предлога за функције осталих падежа.

б) Употреба удвојене личне заменице у извесним случајевима.

2. Пропуштање свезе да у будућем времену и неким синтактичким конструкцијама.

3. Употреба постпозитивног члана.

4. Губљење квантитета.

Овако се ређају те црте и по значају своје. Само су прве од општега значаја: оне се подједнако налазе у свима говорима источне и јужне Србије. Већ је од мањег значаја пропуштање свезе да, јер се у овим дијалектима још у великој мери и даље употребљава та свеза. То је појав, који још није потпуно завршен и може да се сведе на старији. Члан се употребљава само у два говора: тимочко-лужничком и заплањском; у јужноморавском га нема. Тек, ако се прими моја претпоставка, да га је некад било и у јужноморавском дијалекту, он ће имати за ове говорице свеопшти значај. Најзад, губљење квантитета може стајати у вези са уношењем у ове дијалекте више побројаних црта, а може и не стајати. За њ је то, како изгледа, најтеже одредити.

Ове црте представљају интересантне проблеме ових говора. Како за њих остали српски дијалекти не знају у оваквој и оволикој мери, а како су оне познате и свима другим словенским и несловенским језицима, који ове говорице окружују, јасно је да су оне унесене, као и много што шта друго, са стране. С тога ја, у овоме делу, нисам ни могао расправљати о њима, а у ретким сам случајевима могао да се позовем на писце, за које мислим да су та питања и за околне језике добро решили. Јер баш у томе и лежи тешкоћа, што се и у њихову тумачењу језички испитивачи знатно разилазе, полазећи у већини случајева са врло ускога становништа. Како се, с једне стране, тим цртама приписује сувише велики значај према осталим фонетским и морфолошким особинама њиховим, већи него што оне заслужују, а, с друге, се покушава да се према њима одреди не само положај ових дијалеката према осталим балканским говорима, већ и сам поста-

нак њихов, приморан сам да изнесем те проблеме мало детаљније и да им одредим значај, и с једне и друге тачке гледишта. То ће пак истаћи потребу да се још једном задржим на односу ових дијалекта према великим језичним групама на Балканском Полуострву, српској и бугарској. —

VII.

Слободан од сваких предрасуда и унапред спремљених теза, изнећу овде гледиште које ми се чини да је о овим питањима најтачније и с принципске тачке гледишта и с фактичне. Сав материјал који је, особито за последњих 10—15 год., изнесен говори у његову корист, долазио он од етнографа, историка или лингвиста. Истина је да и то гледиште није још до последњих детаља разређено; има у њему још доста сумњивих тачака, недовољно испитаних и доказаних. И оно ће, свакако, у току потоњих испитивања, претрпети и неке измене, добити модификације. Али је несумњиво да је његово главно језгро здраво и да се оно неће више мењати. То мишљење, данас свакако само у детаљима ново, изнео је *Овид Денсусиану* у првој књизи своје *Histoire de la langue roumaine* (Tom premier. Les origines) Paris 1902. Ако се сетимо лутања и неодређености при изношењу тих питања пре краткога времена (исп. на пр. чланак М. Гастера. „Die nichtlateinischen Elemente im Rumänischen“ у *Grundriss der rom. Phil I* 406 и д.), морамо бити задовољни и тиме што се ипак изашло на прави пут.

У непосредној близини са нашим говорима који знају за речене црте, а тако исто и са бугарским језиком и македонским говорима, налазе се грчки говори, албански дијалекти и румунски. У њима се, а особито у румунским и албанским говорима, налазе споменуте карактеристичне црте ових дијалеката:

- а) образовање падежа помоћу предлога;
- б) постпозитиван члан;
- в) удвојена лична заменица;
- г) будуће време образовано помоћу глагола „хтети“ и садаш. времена.

С једне стране имамо компактну масу словенских говора, за које од кад су на Балканском полуострву знамо да нису живели заједничким животом, а, с друге, различне друге индоевропске језике, који такође нису могли живети заједничким животом. Овде може, према томе, бити говора само о узајамном утицају њихову. Од свих горе побројаних језика на остале је могао утицати, или је бар данас једино вероватно да је могао утицати, онај у којем су се речене црте прво јавиле, или боље, за који ми то данас можемо утврдити, па ма оне у њему и не биле исконске, органске. За нас је овде довољан и релативан приоритет. Језик, за који се то може тврдити за све горње црте, јесте *румунски* или *романски* од којег је он постао.

Данас има, у главном, четири румунска говора¹: *дакиско-румунски*, *македонско-румунски*, *истарско-румунски* и *мегленски*. Имена самих дијалеката показују, где се они налазе. Када се језичке црте свих ових дијалеката сведу на основне, прототипске, добијају се ова два основна типична говора: *дакиско-румунски* и *македонско-румунски*; два друга говора садрже у себи елементе обојих.

За нас је овде важно то, да у свима овим дијалектима има црта које су им заједничке; а које су се могле развити на основу развитка народнога (вулгарног) латинског језика који се употребљавао на Бал-

¹ *W. Meyer-Lübke*: Einführung in das Studium der Roman. Sprachwissenschaft, стр. 21.

канском Полуострву за време римске владавине и доцније. *Денсусиану* је покушао да, на основу дијалекатских података и епиграфског и историско-језичког материјала, да карактеристику таквога латинског супстрата, који се у њима свима огледа (стр. 40—203), а који он приписује II или III в. после Хр. рођ. Међу тим цртама он спомиње и :

- а) употребу предлога за падежне функције (173—174);
- б) употребу постпозитивног члана (176—177);
- в) *volo* са инфин. у значењу будућег времена.¹

Ја нећу улазити овде у детаље о образовању речених дијалеката; за нас је довољно да су се те црте, до VI века, находиле у романским дијалектима који су се пружали широм целог Балканског Полуострва (стр. 236), да ли у то време и северно од Дунава или само јужно од њега — остављам присталицама и противницима Реслерове хипотезе да о том расправљају (исп. стр. 288 и д.). Тамо где *Денсусиану* говори о начину (не самом факту) образовања једног дела дакиско-румунског дијалекта, о месту које заузима мегленски дијалекат између македонско-румунског и дакиско-румунскога и начину како је он постао — његове су хипотезе мало непоуздане због недовољних историских доказа.²

Несумњиво је да се македонско-румунски дијалекат ширио више на север него данас (320—321); шта више, он се ширио чак до Дунава, у данашњој Србији и Бугарској (Ibid. и 322). Доцније, под утицајем пивазије српско-бугарске, елеменат је романски био на Балкану не само подељен на три групе (североисточну, јужну и западну) него је и потиснут више на југ, у Епир и Тесалију.

¹ Исп. ниже у *Синтакси* (стр. 646.) хипотезу С. Јенсена. Није немогуће да се овај процес почео вршити са две тачке.

² Испор. 325. и д. 327. и д. О Меглену исп. особито 330. и д. 335.—337 О истарско-румунском исп. 337. и д.

Овде могу да напоменем само толико, да је *Денсусиану* покупио мало материјила и са територије бугарске и са територије српске, на основу којег је могао, и више и боље, да потврди своје тврђење. Он овде оперише са материјалом често из других, па чак и трећих руку. Међутим је несумњиво, да се сада задржим само на подацима које може дати српска наука, да и у топографији Србије и околних српских земаља има врло много назива или чисто романскога порекла или са траговима такога порекла; да у нашим повељама има помена о Романима, донекле, као представницима засебне етничке целине према Србима; да у нашем језику, а такође, и још много више, у бугарскоме, а о македонским дијалектима да и не говорим, има, и у засебним речима и иначе, знакова романскога утицаја.¹ Ја се овде на таквим питањима нећу задржавати, али морам да нагласим њихов значај. Денсусиану се у опште не задржава на утицају румунскога језика на остале балканске говоре. Међутим тај је утицај у целој источној половини Балканског Полуострва био јак. Он би осветлио засада можда многу нејасну страну из узајамног живота и одношаја основних румунских говора на Балканском Полуострву. У осталом и *Денсусиану* је и сам то лепо опазио: „Nous croyons toutefois, que seule la publication de nouveaux matériaux linguistiques et des recherches nouvelles sur le passé des langues balkaniques pourront définitivement résoudre la question sur laquelle nous avons jeté quelque lumière; les faits que nous connaissons actuellement, de quelque manière qu'on les interprète, ne peuvent en général être que pauvres en renseignements.“ (318).

Према ономе што је овде речено ја мислим да су све ове црте, а сем тога и удвојена заменица о којој

¹ Мршаве податке исп. код аутора стр. 393. и д. Констатовање код Д. шта је српско, шта бугарско, а шта хрватско — није увек поуздано.

се овде не говори а која је такође позната и румунским говорима, продрле из романских дијалеката, чији су се представници морали од VII в. до XIII, када се јављају у балканским словенским језицима споменуте црте, и то прво спорадички, у великој количини асимилисати са Словенима Бугарске, Македоније и једног дела Србије и Старе Србије. Да је то заиста тако морало бити, показују и ове прилике. Бугарски, данашњи бугарски језик, дакле, источно-бугарски, све македонске говоре и ове наше дијалекте спајају ове црте у привидну целину. Међутим не само да сви они нису никад на Балканскоме Полуострву живели заједничким животом, већ је несумњиво да је јужно-македонски дијалекат, по свој прилици, потомак некадашњег старословенског језика, а најближи сродник бугарскога језика, од врло раног времена живео, према бугарскоме језику, самосталним животом. Иначе се не би могле разумети дубоке дијалекатске разлике међу њима. Мора се, дакле, претпоставити да су романски дијалекти, који су се нашли у непосредном додиру са реченим словенским језицима у различним деловима источне половине Балк. Полуострва, будући да су сви знали за ове црте, предали их дијалектима о којима говорим. То је још један доказ више, како је много Романа нестало у различним словенским народима на Балкану!

Из овога је јасно да сам мишљења да се губљење флексије у бугарскоме језику, и поред тврђења многих, не може објаснити њеним унутрашњим развитаком у њему. И ако то у другим језицима често бива, то се не може претпоставити за бугарски језик, јер он не пружа довољно услова за то, ни с фонетске ни са синтактичне стране. С тога не могу ни ту црту, а свакако ни члан, сматрати за *органску* црту бугарскога језика као што чине, особито, бугарски филолози. Али о томе ћу детаљније говорити на другом месту.

За ове је наше говоре од интереса још и то, како су примили речене романске особине: да ли непосредно од Романа, које су асимиловали, или преко македонских или бугарских Словена. Видели смо да македонских утицаја на ове говоре, као што је и сасвим природно, и ако не у врло великој мери, има. Има их најмање у фонетици, више у морфологији и синтакси, а, можда, понајвише у речнику. Заједно са тим особинама могли су им они предати и споменуте романске црте, које су они, са своје стране, примили од Романа. Али када су представници и ових говора, по свој прилици, доста рано, најдаље до краја XII в., долазили у додир са романским племенима, оцењени од осталих срп. говора, исто онако као и македонски Словени, зашто се и код њих те црте не би могле самостално развити, а македонски утицаји су могли, и поред тога, долазити с југа, уносити у речене наше говоре по неке своје црте и пооштравати својим романизмима оне које су споменути наши говори већ били примили. Само се зато што су непосредне везе македонских Словена са романским становништвом биле јаче него свих осталих балкан. Словена може импулс за ове појаве, према нашим говорима, приписати њима.

Ја сам чврстога уверења да само у овоме и сличном правцу треба тражити решење и овим и многим другим цртама споменутих балканских језика. У томе ће бити свакако доста тешкоћа, и због обиља материјала који се мора узети у обзир и још више због његове разноврсности која тражи специјалне студије у различним областима сродних и несродних наука, али ће за то и резултати, до којих се буде тако дошло, бити чвршћи и поузданији него сви досадашњи. Сем свега овде морам напоменути још нешто, што нарочито отежава да се у овим питањима дође до истине и што сви они, који се буду бавили овим питањима, треба да имају на уму: они морају бити на чисто са тим да се

и та питања — као и свака друга — морају вршити објективно и свестрано, без икаква обзира на необичну патриотску осетљивост младих балканских народа. Само ће се тако, ма и после странпутица које су и овде и могуће и природне као и свуде другде, моћи доћи до циља. Ја се овде нећу задржавати на историји ових питања, а најмање на теоријама патриотских школа. Већ ћу само споменути да проф. Бругман¹ чак мисли да је, можда, и јерменски језик био од значаја по „бугарски“ члан. Теориски то није немогуће, јер је Јермена било на Балкану — као што и он наводи —, али је фактички и невероватно, као што је показао и Тумб², и непотребно тако нешто претпостављати. —

VIII.

Ако овако објаснимо речене црте и издвојимо их од осталих, онда нам остају само још словенске црте ових говора. Како неки, полазећи од њих, мисле да имају право да назову ове говоре прелазним од српскога језика бугарскоме и да их на тај начин и тумаче, ја хоћу овде нарочито да се задржим и на тим цртама и на њихову значају за одређивање неких говора као прелазних. У исто време гледаћу да дам и позитиван одговор на питања о томе, које место сви ови говори заузимају према осталим говорима српским и целокупноме њихову развоју.

Свакако треба истаћи да је значај „прелазних“ говора и за узајамне одношаје словенских дијалеката и у опште, после Ј. Шмита, који је, као што је познато, унео у нашу науку теорију таласастог распрострањања језичких црта, нарочито обрађивао проф. Јагић (испор. Archiv VIII 134—135; Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen Arch. XVII 47. и д.; Arch.

¹ Die Demonstrativpronomina der indg. Spr. (Leipzig 1904.) стр. 43.

² Literarisches Centralblatt für Deutschland 1905. Бр. 8. стр. 279.

XIX 276. и д.; *Verwandtschaftsverhältnisse innerhalb der slavischen Sprachen Arch. XX 13 и д.; Arch. XXII 11 и д.*)

И ако су за ову теорију везана ова два тако крупна имена наше науке, она се ипак не може одржати, јер јој се противе врло важни моменти дијалекатскога живота уопште. Ма како да су значајне неке примедбе Јагићеве, које је он, бранећи своју тезу, изнео на споменутих местима свога Архива, ипак су и његова и Шмитовљева тврђења чисто теориска. Ја ћу се овде задржати само на Јагићеву схватању прелазних говора, из простог разлога, што је он био у више прилика да прецизира, да боље обради своју мисао него Шмит. Али и за проф. Јагићем ја овде нити могу нити хоћу ићи у детаље и на тај начин прегледати целу систему словенских дијалекатских одношаја како их он одређује, јер се мене овде тиче само њена принципска тачност. Ја се надам да ће ми се ускоро дати прилика да то покажем и на материјалу осталих јужнословенских говора, у сваком случају, не само за то, да и ја дам своју поделу једнога дела словенских језика!

Како се проф. Јагић сам врло мало задржава на принципској страни споменутог термина, већ одмах прелази на примену његову, није ни чудновато, што је он мало нејасан и неодређен када говори о значају оваквих црта и дијалеката. „Нити се у новијим епохама развитка језичких црта нити у старијим може повући оштра граница између српско-хрватског језика и словеначког, с једне, и бугарског, с друге стране“ (*Arch. XVII 85.*). Језик средишних племена на Балканском Полуострву (Хрвата, Срба) има на обема својим странама органско продужење у многим цртама својим (*Ibid. 73.*). У осталом, и језике тих средишних племена не треба сматрати, као што се обично чини, као две засебне језичке групе, штокавску и чакавску, већ треба у њима видети масу дијалеката који поступно прелазе једни у

друге (Ibid. 69). И тај би узајамни дијалекатски одношај балканских словенских језика, заједно са осталим другим словенским језицима који се пружају североисточно и северозападно од њих, представљао у великом некадашњи словенски микрокосмос — тако је равномерно ишла словенска племенска сеоба! (исп. Arch. XX 22). На основу овога изгледало би као да проф. Јагић у узајамном дијалекатском одношају данашњих Словена види само продужење њихова дијалекатског одношаја у прадомовини, и, с друге стране, као да словенски дијалекти *органиски* прелазе једни у друге. Одговарајући онима који у прелазним говорима виде само смешане говоре (Arch. XXII 24), он још тачније, још прецизније обележава своје становипште, и ако, у главном, допушта да може бити и мало мешавине: права природа прелазних говора није само у томе, што се у њима укрштају две језичке струје које долазе са супротних страна, „већ се она мора огледати и у таквим појавима, који представљају, с једне стране, завршну или крајњу тачку (развитка) једне групе, с друге пак, почетну друге групе; ту се не треба ограничити само на једну особину, већ треба узимати у обзир што више њих и што различније.“ (Arch. XXII 24.). Ово се лепо илуструје овим примером: „Ко ће рећи да македонски изговор *Ѣ* као *e* и српски у Старој Србији не представља продужење истога појава једне језичке целине са множином језичких црта у другој језичкој области која по својим цртама није индентична с првом“ (Ibid 25). Из овога се већ јасније види шта је главно: словенски дијалекти органиски прелазе један у други према својој географској положају. Њихов данашњи узајамни географски положај одговара — старом. Истина, има и мешавине међу њима, али то није главно, већ оно прво.

Мислим да није тешко показати неосновност оваквога погледа. Узмимо пример с *Ѣ*. Шта значи то, да се ди-

јалекти органски настављају? Словеначко *é* прелази у чакавском у *и* — то је још могуће, тј. могуће је да затворено *e* пређе у *и*; чакавско *и* прелази у *је* срп. јужног говора — то је већ немогуће, а тако би требало да буде према теорији настављања; *је* српског јужног говора требало би да пређе у *e* српског косовско-ресавског говора и македонског дијалекта; а то *e* требало би да пређе у бугарском језику у — *ја*, *ea*! Тако би оно, када би све то могло да се допусти, представљало заиста крај појава једне прелазне групе и почетак друге! Или да претпоставимо да је свугде било *e* затворено: у словеначком би остало (не у свима говорима) као *é*, у чак. би прешло у *и*, у јужном говору у *је*, у косовском у *e*... итд.; само у таком случају немамо више никаквог ланца, а не ланац дијалеката који се органски настављају. Тако је, мање или више, са свима цртама. Оно што је проф. Јагић узео за основу своје хипотезе није унутрашња, органска сличност, већ само спољашња! Па не само то: како би се преносиле те црте из једнога говора у други? Да ли бисмо сваку „прелазну“ црту морали разумети као такву која се развила на тај начин, што се од једног дијалекта одвојио изванредан део, почео да живи засебним животом и у томе животу развио речену црту. То је већ цепање дијалеката, напомиње Шлајхерову теорију, а против ње је Јагић одсудно — дакле, то није. Хоћемо ли претпоставити да је један дијалекат развио неку црту и унео је у другу језичку област — мешавином, разуме се, јер се фонетске језичке црте из једног језика у други уносе само тако ако се изврши мешавина, и то јака мешавина — и то проф. Јагић одбија. Већ треба један дијалекат да развије неку црту до извесне тачке, ту да стане и то би била завршна тачка његова развитка; други дијалекат требао би да прихвати ту црту и да је развије даље,

али како — о томе проф. Јагић не говори, а, када се одбију она два начина које сам ја изнео горе, заиста трећег начина и нема!

Из овога излази да су прелазни говори¹ оваке врсте, по мом мишљењу, уопште немогући, тј. да се при дијалекатском образовању они и не јављају.

Међутим је ипак тачно да су по својим цртама најсличнији најближи говори. Стога, да бисмо њихов однос могли разумети, морамо се, ма и у најкраћим цртама, позабавити неким моментима дијалекатског живота.

Када се на терену некога језика појаве неке језичке црте које доводе у ближу везу само један део његових представника — онда имамо већ стварање засебне језичке целине. Разуме се да од значаја језичких црта зависи, хоћемо ли ми и назвати ту говорну област засебним дијалектом; али она, у ствари, већ постоји. Она постоји за извесно време, за неку епоху. У доцнијем развиту свом, ма са каквих узрока, могу се и сасвим друкчије комбиновати нове црте таквих двају основних дијалеката — оне могу захватити делове од оба и на тај начин створити неко са свим ново дијалекатско груписање. Према томе свако време има своје дијалекте исто онако као што и свако време има и своје гласовне законе. Из тога се види да имају права они који сматрају теорију *рачваља*, као *рачвање дрвета*, — као погрешну; јер се не може претпоставити да

¹ Они су ипак наишли на многе присталице. Облак, Решетар и други примењивали су их у својим радовима. У новије време и Милетић и Цонев. И Милетић је на основу проучавања само неких специјалних црта дошао до резултата да су бугарски језик и руски живели некад заједничким животом (исп. његов *Членатъ въ блг. и ру скія езикъ* (засебно одшт. из Сб. М. XVIII) 43 и даље, а Цонев је нашао да је бугарскоме језику најближи на Балкану словеначки (в. његово *Къмъ историјата на блг. езикъ*, 79. (засебно одшт. из Сб. М. XIX). Јагић (Arch. XVII 86) свакако не би то одобрио, али то показује како је неспуран метод произвољног издвајања само неких црта и суђења само на основу њих о узајамним одношима међу различним словенским језицима. У осталом, да приметим да се и он не примењује критички.

ће се гране, две, три па и више, једног дана саставити и дати нову грану —, а тако у дијалектима заиста бива. Али има један моменат који је код таквог, схематичкога представљања и тачан, па се и даље може задржати. Основа је сваког дијалекатског стварања *цепање, дробљење*, а оно се најбоље представља рачвањем, само не као у дрвета, већ, као што се у осталом обично и чини, као у генеалогског стабла. Разуме се да се при таквом простом представљању дијалекатских одношаја често пропуштају врло важни моменти — страни утицаји и други који су често за дијалектско стварање од врло великог значаја; тај начин има и ту рђаву страну, што је неодређен и нетачан, јер се све црте дотичних дијалеката не развијају паралелно — као што би то изгледало према споменутом графичком представљању; али се ипак на тај начин може представити главан правац и начин дијалектског кретања. Дакле, из масе црта издвоје се оне, које су типичне, карактеристичне, и на основу њих се одређује дијалекатски одношај. Чак ако и Јагићево дијалекатско настављање претпоставимо као могућно, ипак ћемо морати претпоставити негде границу, где престаје један појав а почиње други, скок који се чини од једне црте другој. Јер чим има разлике међу цртама суседних говора, негде се мора претпоставити граница, прекид. Да тога нема, не би се могло разумети, зашто се таква разлика јавила: ако је степен развитка неке црте у извесном говору такав, да може дати у првом суседном говору, као што излази по теорији дијалекатског настављања, већ готов резултат такве измене, пита се, зашто он није добивен и у дотичном говору. Ма како минимални били ти прелази, ипак се они могу разумети само тако, кад бисмо и могли органски да замислимо такве одношаје, ако се претпостави слабљење узајамних веза међу њима. На тај начин, место ланца добијамо засебне колутове, место замишљене непре-

кидности ипак неједнаку поцепаност! Ја овде узимам само једну језичку област, а тако би било, са неким основним изменама, када бисмо и више њих узели.

Ја сам овде изнео само једну могућност дијалекатскога стварања; таквих могућности има много, али све су оне овога типа. Ја овде говорим о идеалном развиту дијалеката, без свих оних споредних момената који стварају често нове дијалекатске покрете, чак и нове дијалекатске типове. Такво је, на пример, премештање становништва у великим масама са једног краја дијалекатског терена на други итд. То су све специјалне прилике о којима треба водити рачуна у сваком засебном случају. Многи дијалекти и својим негативним цртама, тј намењањем својих црта постају важне дијалекатске јединице. Може се нека дијалекатска целина изменити на крајевима, тако да у средини остане старији говор, који је, на тај начин, спојни; тј. он може са једним од крајњих говора имати једну заједничку црту — ако је тај говор није изменио, са другим — другу. Али он није ипак прелазни говор, већ опет, истина архаичнији, али засебан дијалекат. Јер се може претпоставити, да су се и на његову терену почеле јављати црте крајњих говора, али су их старије основне црте потисле. Дакле, и ту има ипак и позитивних момената. Једном речју, без цепања — нема дијалеката, без заједничког живота — нема дијалекатске целине (исп. ниже).

Сасвим је друго питање, зашто се врши дијалекатско цепање, зашто се у некој групи истих представника једнога говора јавља појав који их одваја од осталих. Тако исто је и засебно питање, да ли се и колико се црта једног говора преносе на други; да ли је свако такво пренашање језичких црта идентично са образовањем нових дијалекатских одношаја или не. Остављајући остала питања, ја ћу се задржети на по-

следњем. Истина је да једни говори утичу на друге.¹ Али тај утицај треба добро разликовати од мешавине двају језика или двају дијалеката. Често су границе између тих двају појава минималне, управо, у најситнијим делићима такве разлике и нема; али је, ако посматрамо те појаве са тачке гледишта целокупности јављања гласовних црта у неком језику, она врло велика. Туђим језичким утицајем назива се појав, ако се нека језичка црта, примљена са стране, генералише, уопшти у неком језику или дијалекту његовим средствима, тако да постане саставни део његов. Такве су обично лексичке, синтактичне, и често морфолошке особине које прима од једног језика други. Нпр. дијалекти ист. и јуж. Србије примили су употребу предлога за падежне функције са стране и сл. Овде се не мора претпоставити велика мешавина, већ само онолика колика је била потребна да се у једноме крају, једноме делу просторије дотичног говора утврди извесна црта. Одатле се она већ лако даље простире. Код фонетских језичких црта сасвим је нешто друго. Истина је да се и ту, до душе у ређим случајевима, може да прими начин изговора неких гласова — нпр. да се сви вокали изговарају подједнако кратко (исп. ове наше говоре) или да се неки гласови пред другим гласовима изговарају умекшано (исп. белоруски према пољском); али то су, уопште узевши, ређи случајеви. Обично се већ готови резултати језичкога закона, већ измењени појави уносе у нову језичку област. Само се у таквим случајевима мора претпоставити јака мешавина представника даних говора, и тада се у резултату такве мешавине може заиста

¹ Испор. о овоме *Паула Prinzipien der Sprachgeschichte*, Кар. XXII *Sprachmischung* (стр. 365—377) и тамо цитирану литературу. Паулове мисли о томе не оснивају се на непосредним посматрањима данашњих дијалеката, већ у главном, на материјалу из књижевних језика. За то он и не улази у унутрашњу страну развитка различних појава. Па ипак и оне примедбе, које он даје, нис без интереса.

да добије потпуно нов језички тип. То више није утицај, то је основна материјална измена језика путем мешавине. То се мора претпоставити због тога, што материјал резултата измене, извршене под утицајем нових гласовних закона, не преставља неку апстракцију као синтактичне конструкције, значење форми или речи, које ће се, једном употребљене, моћи и доцније увек употребљавати, већ масу засебних случајева, расејаних по целој језичком материјалу. Сав тај материјал треба да се унесе у засебним речима, па да се добије у новој средини нешто налик на гласовни закон. То се може учинити само под претпоставком врло јаке мешавине у којој нове црте, тако унесене, потисну старе, органске и почну саме да се употребљавају. Да се у таком случају не уноси само једна црта, већ поред ње и много других, разуме се само по себи. За такву је мешавину најлепши пример средње-македонски говор. Звуци *ћ* и *џ* (*к* и *џ*), који се у њему употребљавају данас готово искључиво, унесени су мешавином из севернијих српских говора; а *м*. *ж* (*з*) и друге црте унесене су из јужномакедонског. Те су се црте тако измешале, па једне овладале језиком у једном правцу, друге у другом, да је добивен сада врло специјалан тип говора, врло интересантан по постанку своме, и с фактичке и принципске стране — *средње-македонски говор*. Сасвим је природно што се код сродних балканских језика, на границама засебних језичких група, налазе говори који показују неку сличност и са другим говорним групама. То долази отуда, што нови језички појави, који се јављају у дотичним језичким групама, не захвате цео њихов терен, а особито не захвате крајње тачке његове. Зато дијалекти тако незахваћених крајева показују сличност са другом језичком групом у толико у колико они не знају за новије језичке појаве који су се другде у њиховој групи развили, а те су црте и друге оближње језичке групе сачувале неизме-

њене. У осталом, може неки гласовни појав захватити прво целу говорну област у којој се јавља, а доцније се може један део њених представника одвојити од ње и не знати за доцније гласовне законе, који се у њеном другом делу врше. Такав је случај био са овим говорима према осталим говорима Србије. Када се пак говори о сличности међу оближњим балканским језицима и цртама у којима се она огледа, треба имати на уму увек и то, да ни основна питања о њихову одношају у далекој прошлости још нису решена. А тако исто није још утврђено, бар у строго научном смислу, како су засебни словенски балкански језици стајали међусобно у прошлости; да ли су се исто тако груписали као данас на Балканском Полуострву. С тога се не може, без специјалних испитивања, ни знати, како треба гледати на сличне рефлексе неких њихових црта, које их одвајају од других великих група словенских језика. Многа сличност између њих свакако није случајна и води своје порекло из много даљег времена него што је време установљења њихових данашњих одношаја на Балканском Полуострву. У осталом, у развоју свакога дијалекта може бити још много других момената, о којима ја овде сада не могу говорити. Ја сам се задржао само на оним који су ми били потребни да могу да протумачим природу ових наших говора. А сад да се опет на њих вратим.

Према свему овоме јасно је да ови наши говори нису прелазни у смислу смешаних говора нити су спојни нити нешто слично. Они представљају у основи својој српске говоре за које се, несумњиво, може утврдити да се један њихов део, пошто је неко време проживео са осталим шток. говорима заједничким животом, одвојио од остале масе њихове до почетка XIII века, почео од тада, доста прогресивно, да се развија самостално, излажући се, у главном, оном страном утицају, којему су се излагали и

сви други словенски језици источне половине Балканског Полуострва. Утицаја на њега бугарских говора — није било много; много више — македонских дијалеката. Тако се образовала основа тимочко-лужничког говора. У доцније време, после краја XII в., други део српских говора, мешајући се у различна времена са остатком прве групе, и подвргавајући се утицајима којима и он, само још јаче и утицају македонских говора, образовао је јужноморавски говор. Како према тим основним говорима стоји заилањска група ових говора — о томе сам говорио исцрпно у гл. VI.

*

Пошто сам одредио да ови говори садрже у себи српску основу, питање је, како стоји и та основа и ова цела дијалекатска група у опште и према целокупноме развјетку српскога језика и према основним његовим дијалекатским групама.

Дијалекатске групе, како их ми данас одређујемо, представљају научне апстракције. Јер ма колико да је несумњиво потребно да се за засебни говор претпостави заједнички живот његових представника у садашњости, — за дијалекатску групу то не само да није потребно, него је немогуће. Јер чим је добивено неколико засебних говора — а само се тако може говорити о дијалекатској групи —, једина је могућност, једини је услов да се они образују: да нестане блиских дијалекатских веза које чине дијалекат целином. Али то не значи да таквих веза између некадашњих представника тих група није било, и да нема ничега што би их доцније доводило у ближу везу. Идеалну дијалекатску групу представљали би они говори који би се, остављени сами себи, без икаквог утицаја са стране, развијали постепено, мењајући црте које су из заједнице понели. Таквих говорних група има и у нашем језику, али оне нису оно што је понајчешће. Често се добија нов дијалекатски тип мешавином. Он се доцније самостално

развија, образујући црте које се више не слажу са особинама језика из којих је он поникао. То може бити и само јак утицај споља који, зато што се јавља само на једном крају дијалекатскога терена, доводи у ближу везу само један део дијалеката једнога краја и тиме га одваја од остале говорне масе. На тај начин, мерило за груписање засебних говора у дијалекатске групе, и ако по материјалу у којем се огледа није једнако за све дијалекатске групе једнога језика, принципски, по унутрашњој садржини, увек је од исте вредности: *у главном, исти правац у којем се развијају црте неколиких сродних говора некога језика одређује, како ће се они груписати у веће јединице које ће имати, поред практичнога, и научни значај.* Тај исти правац, исти дух развитка језичких црта у неколико засебних говора, може зависити од различних прилика: било од тога што су ти дијалекти некада заиста живели заједничким животом, па им је већ у њему дата полазна тачка за развитак многих језичких појава, било од тога што су два говора, измешавши се потпуно, дала у резултату множину нових дијалеката који у своме склопу носе особине, само даље развијене, својих говора претходника, било, најзад, што су их исти спољашњи утицаји довели у везу. Говори последње врсте нису морали никад живети заједничким животом, и њихов одношај као целине само је релативан, према другим говорима.

Разуме се да је разлика између оваквих говорних група врло неједнака, јер се на основу ње, тј. сличности или разлике, апсолутно узетих, не врши груписање говора, већ заједничког правца њихова развитка који је створио сам живот неколиких говора, условљен често приликама које никакве везе немају са развитком језика као таквога.

Овакво изгледа груписање говора када се они посматрају с тачке гледишта њихове данашње много-

стручности. Ако тако прегледамо говоре¹ нашег језика, можемо их, у главnome, ако за сада оставимо смешане говоре на крајњим границама српског језика, *кајкавски* и, донекле, *средњемакедонски*, који образују засебне дијалекатске типове, груписати у ових пет група (исп. карту II):

- I Призренско-тимочку;
- II Косовско-ресавску;
- III Средишњу (шумадиско-сремску);
- IV Зетско-босанску;
- V Приморску.

Призренско-тимочку групи спајају у једну целину многи архаизми, непознавање новијих црта развитака штокавских дијалеката и неке особине, добијене састрани, само њима својствене.

Косовско-ресавске говоре спаја, према оближњим зетско-босанским и средишњим говорима, у једну целину врло консеквентно изведен екавизам, специјалне црте акцентуације и неке морфолошке особине.

Зетско-босански су говори једини штокавски говори који знају за измењено *Ѣ* у *је, ије, и*, за нову акцентуацију и за неке новије облике морфологије. Истина, ни за те облике ни за такву акцентуацију не знају сви говори ове групе; али се сви у томе правцу развијају. Она је постала, управо, из два говора (штоковско-јекавскога и чакавско-икавскога).

Средишњи је говор постао мешавином косовско-ресавског и зетско-босанскога. Зато екавизам у њему није тако консеквентан, као у косовско-ресавском дијалекту, а акцентуација му је као у неким зетско-босанским говорима.

¹ Овакву сам поделу изнео у својој расправи: *Дијалектолошки карта српскога језика* (Статьи по Славяновѣдѣнію II. вып. под ред. В. Н. Ламанскаго), само сам тамо поделио чакавске дијалекте на две групе: *острвско-истарску* и *хрватску*. Ја сам изнео и тамо, да таква подела није сасма поуздана и за те је овде засада не уносим. *Средњемакедонски говор*, који се пружа јужно од призренско-тимочког, овде не уносим, јер представља мешавину црта северно-македонских говора са јужно-македонским и није још довољно испитан. Такву мешавину српског и словеначког језика представља и *кајкавски* дијалекат. За то и њега, и поред његова великог значаја за литературу и културни живот Хрвата овде не уносим.

Приморски говори представљају остатке од некадашњег чакавског говора. Данас су се они распали на неколико дијалекатских група које је, због недовољног материјала, тешко одредити.

Свака од ових дијалекатских група има неколико засебних говора. Ја их овде нећу спомињати.

Када бисмо одређивали дијалекатске групе само по разликама, које се између њих налазе, онда бисмо их све груписали у три групе: I — II, III, IV — V.

Ако их пак посматрамо са историске тачке гледишта, онда се они одмах друкчије групирани: I, II, III и један део IV — V и један део IV. Са те би се тачке гледишта могао и ближе одредити њихов однос. Овде нам је то потребно због ових наших дијалеката, и ако се о томе говори, у специјалним приликама, и на многим другим местима ове књиге.

Ако бацимо поглед на целокупни развитак наших дијалеката у прошлости, онда би се могао овако одредити положај који ова група дијалеката заузима. Несумњиво је прво зрно расцепа у српске дијалекте унесено појавом чакавских и штоковских говора. Да ли се та подела извршила истом онда када су Срби заузели Балканско Полуострво или још у њиховој прадомовини — тешко је одредити. По неким знацима ја бих рекао да се јача диференцијације између њих извршила тек на Балканском Полуострву. Сви српски говори носе у себи клице тих двеју великих целина. Свака је од тих група неко време живела заједничким животом. Са узимањем великих просторија на Балканском Полуострву, са развијањем и множењем, са образовањем засебних политичких центара, и, због тога, слабљењем веза између појединих делова првобитнога терена, стварају се и услови за дијалекатско цепкање. И са првим споменицима својим наш се, да оставимо на страну чакавске говоре, штокавски дијалекат јавља у два главна

дијалекта своја: једноме — рашко-косовском који ђ почиње мешати са е — и другом — зетско-херцеговачко-босанском — у коме се разлика између ђ и е чува. Овде нас се тиче само косовско-рашки говор. У томе говору већ се у XII веку наговештавају два дијалекатска типа: један, севернији — косовско-рашки у коме се находило ђ свугде где му је место и други, јужнији, који бих ја назвао *призренским*, где је такво ђ већ врло рано почело прелазити у лу (в. стр. 118). У косовско-рашком говору почело је ђ у свима положијима прелазити у у у XIII веку. Према томе ја мислим да је главну основу тимочко-лужничкога дијалекта образовао један део косовско-рашкога говора, који се од њега одвојио још у оно време када се у томе говору редовно чувало ђ; онај пак елеменат који је доцније изменио део таквога говора долазио је из призренскога говора, који је и сам, са своје стране претрпео, можда, јак утицај косовско-рашкога говора (ђ прелази и у призренском говору у неким случајевима у у). И призренски говор и под његовим утицајем образован јужноморавски дијалекат и тимочко-лужнички говор, сви су они, заједно са другим њима сродним говорима у Западној Бугарској и источној Ст. Србији, потпали, по свој прилици одмах после одвајања од основнога косовско-рашког говора, под стране утицаје који су им дали неке црте које их везују, према свима осталим штокавским говорима, у једну дијалекатску групу, коју сам, бар засада, назвао *призренско-тимочком*, одређујући на тај начин правац њена простирања. Даља историја развитка ових дијалеката додиривана је на разним местима и овога *Увода* и саме расправе, тако да се на њој ја овде више нећу задржавати.

*

Било би врло значајно када би смо ове опште резултате о развитку ових говора могли да потврдимо и подацима из споменика. Али, као што је познато, таквих

је споменика до данас публиковано још врло мало. Па и вредност оних, који су изнесени, није подједнака. Један од првих споменика, написаних на терену овога дијалекта, јесте *Сврлишко јеванђеље* XIII века (1279 год.) (Гласник XX, 244—264). У његову запису (Ibid. 245—246) има неких црта које напомињу ове дијалекте, а тога има још много више у записима и натписима јужнијих наших крајева, изданих у *Старим српским записима и натписима I—III* Љ. Стојановића. Изгледа да је од значаја за историју ових дијалеката *Пиротски дамаскин* (исп. ниже) који спомиње проф. Цонев у своме *Уводъ въ ист. на бълг. езикъ*, стр. 56 и обећава да ће ускоро испитати; колико је мени познато он своје обећање није још искупио. Неки интерес, особито за јужно-моравски говор, представља и *Пишињски Поменик* (Ст. Новаковић *Споменик* XXIX 1 и д.). Сем ових има још много рукописа црквене садржине, писаних на терену ових дијалеката¹, у којима ће бити и по која дијалекатска црта. У новије време (XVII—XVIII в.) споменика тих дијалеката, особито за западну Бугарску, има доста². Један такав рукопис ставио ми је на расположење г. Љуб. Ковачевић, писан, како изгледа, у *Лом Паланци*, почетком XIX века. Он је врло интересантан, јер представља говор западне Бугарске, који већ почиње да се меша са источно-бугарским. Како, сем говора, овај рукопис представља интерес и са принципске стране, намеран сам да се на њему детаљно задржим на другом месту.

Ја сам учинио ове примедбе овде, не бих ли подстакао кога да се лати лепога и интересантнога испитивања прошлости ових говора.

¹ Цонев признаје чак и засебну, злетовску, правописну школу (у кратовском крају), исп. *Класификација на българокитѣ книжовни паметници* (София 1905), стр. 24.

² Овамо додазе на прво место *дамаскин*, од којих има врло много преписа, а који су првобитно преведени на народни дијалекат западне Бугарске или источне Србије; исп. *Новобългарска писменостъ преди Паисия проф. Б. Цонева*, Бълг. Пр. I. књ. VIII:

IX.

У овоме ћу одељку прегледати литературу о овим дијалектима. Систематско дело о једноме делу ових говора има само једно: Олафа Броха. Зато ћу ја о њему и најдетаљније говорити. Сем тога, осврнућу се критички и на друге расправе које се тичу сличних дијалеката у западној Бугарској и Ст. Србији. Укратко ћу додирнути и текстове записане на територији ових говора у Србији; о таким текстовима ван Србије нећу говорити, јер нисам имао прилике да се на лицу места упознам са говорним нијансама дотичних дијалеката. Расправе, које се тичу специјалних питања ових дијалеката, биће споменуте на својим местима у тексту различних делова ове књиге.

1. Када је већ знатан део овога рада био спремљен за штампање, изашла је књига *Олафа Броха* о једноме делу ових дијалеката под називом: *Die Dialekte des südlichsten Serbiens* у *Schriften der Balkancommission, linguistische Abtheilung III* (342 стр. 4° Wien 1903) у лепом издању *Царске Академије Наука* у Бечу. Уз расправу је приложена и мала дијалектолошка карта која графички представља пружање дијалекатских група.

Зато што је у то време већи део овога рада био већ готов, што се и при излагању материјала држим другог система него Брох, што сам своје раду ставио и други циљ него он, и што сам, најзад, хтео да цело материјал, који изнесем, буде од мене и записан, нисам се нигде користио ни материјалом ни погледима Броховим. Само на једноме месту (стр. 167.), где сам био навео мишљење Брохово из његова *Vorläuf. Bericht-a* (Wien 1900, стр. 94), које не сматрам за тачно, сматрао сам за потребно да напоменем да је тако мишљење Брох задржао и у овоме великом раду. Самостална обрада материјала код Броха и у мене, у осталом, имаће још и ту добру страну, што ће, кад нам се материјал и погледи буду слагали,

бити несумњиво јемство да је оно, о чему говоримо, тачно.

Материјал је Брох овако изнео: *Einleitung* (1—13), у којем говори о општим географским условима у којима се налази територија ових дијалеката и износи неколико напомена о насељима и становницима, страним утицајима на ове дијалекте и сл. За тим прелази на: I *Lautbestand und Lautlehre der südserbischen Dialekte* (A. *Der Vocalismus*, B. *Konsonantismus*, C. *Längen und Accentverhältnisse*, стр. 13—61). Ту је изнео главније црте фонетике ових говора које су од општега значаја за све дијалекте овога краја Србије. II. *Charakteristische Züge aus der Formenlehre* (A *Die Casus*, B. *Zur Verballehre* стр. 61—88). Овде је укратко изнео облике деклинације и, такође врло сумарно, акценатске прилике у облика коњугације. III. *Die einzelnen Dialekte (Erste Gruppe: Idiome des MoravaThals: A. Vrañe, B. Lukovo, C. Leskovac, D. Anhang: Einige Bemerkungen über die nominale Betonung der Leskovacer Mundart. Zweite Gruppe: Idiome der Gebirgslandschaft zwischen dem Morava-Thal und der bulgarischen Grenze: A. Kriva Feja, B. Einige Daten aus Kievzc und Crna Trava, C. Zaplañe., D. Aus der nächsten umgebung der Stadt Hiš: Ćurlina, E. Kalna, Crvena Jabuka. Dritte Gruppe: Idiome des Nišava-Thals: A. Pirot mit nächster Umgebung, B. Einige Bemerkungen aus Bela Palanka, 89—325)*. У овоме, највећем делу своје књиге, Брох даје текстове локалних говора, напомене о људима, од којих је текстове добављао, податке о фонетским и морфолошким цртама месних говора, поцрпене из саопштених муџтекстова и прибележене у разговору. Најдетаљније су обрађени дијалекти: *Врања, Лукова, Лесковца и Пирота*, за тим *Криве Феје* и *Заплања*; о говору осталих места говори се већ мање детаљно. У IV делу: *Zur beigefügten Dialektharte* (325—336) говори се о графичкој представи на карти различних ситнијих

говора споменутих основних група, њиховим границама и, донекле, узајамном одношају.

Ја се у своме излагању нећу држати овога реда. Износићу само оно што је важно са принципске стране, остављајући да о детаљима говорим на другоме месту.

На узајамним односима између дијалеката јужне Србије Брох се специјалне не забржава; он их у томе правцу не испитује, већ говори по утиску који на њега чини целокупни материјал. Дијалекте је поделио, као што се то може већ из горњег видети, у три групе: I *Моравска долина*: врањски и лесковачко-власотиначки говор; II *говорна група*: кривофејски, заплањски и нишки говор; III *говорна група*: Пирот и нишавска долина (стр. 12—13). Мало јасније говори о дијалекатским односима на стр. 235—236 где тврди, да се од Криве Феје, узаном пругом дуж бугарске границе, пружа дијалекат (спољни, планински), који се даље, од Власотинаца, шири према Нишу. Њему је у основи планински говор (као и у Лужници) који стоји под јаким утицајем долињских (јужноморавских) дијалеката. Из овога се види, какав положај заузима код њега заплањски говор: и њему је у основи морао бити унутрашњи планински говор (241), који се под утицајем долињских говора толико изменио да је изгубио и своју стару основну црту: ч и џ (40, 41). Према овоме тај се говор пружа од Власотинаца на југу до Ниша, с једне, а Пирота, с друге стране (240). Међутим Брох тачно примећује да се дијалекатски тип Пирота слаже са Кривом Фејом (особито, у колико се то слагање тиче ч и џ, стр. 40). У исто време он тачно примећује да се лужнички срез према *l*, *lʷ* дели на два дела (319).

Када тако Брох гледа на ове дијалекте, није их требало да дели на три групе, већ две, и то: планински (лужнички) говор и долињски (јужно-моравски). Заплањски би говор тада био мешавина ових двају која би се

јављала као природна последица непосреднога додира њихова. Али би тада Брох морао за заплањски дијалекат и доказати да он заиста представља таку мешавину. Мађутим он то не чини, и, да је покушао, мислим да му не би пошло за руком. Ја не велим да је заплањски говор, апсолутно узевши, потпуно засебан дијалекат, али у исто време тврдим да он не представља мешавину планинскога (лужничко-пиротског) и долињског (јужно-моравског говора), онаквих какви су они данас (исп. горе стр. LX и д.). Јер кад би то тако било, морали бисмо, у најмању руку, очекивати да ћемо у заплањскоме говору наћи измешане најкарактеристичније црте речених дијалеката: *ч* и *џ* са *ћ* и *ђ*, с једне, и *ја* у part. praet. са *л*, с друге стране. Међутим у њему находимо редовно *л*; црте са *ја* су врло усамљене и налазе се у местима у непосредној близини са јужно-моравским говором, и искључиво *ћ* и *ђ*. Међутим да је *ћ* (*ђ*) унесено из оближњег долињског дијалекта, у, релативно, новије доба, као што претпоставља Брох, морало би бити, паралелно са њим, унесено и *ја* па и по нека друга црта јужноморавскога говора, чега, у ствари, нема. Истина је да се често може претпоставити и генерализање једне стране црте у другом дијалекатском центру у којем би, у таквом случају, друге црте тога говора, за које би се такође морало претпоставити да су унесене у оно време када се вршила материјална мешавина представника дотичних говора, морале бити истиснуте аутохтоним, основним цртама дотичног говора. Али нема знакова по којима би се ово могло претпоставити и за заплањски говор. Када је он постајао, односи су између њега и јужно-моравскога дијалекта морали бити друкчији; јужноморавски дијалекат у то време није још био добио својих карактеристичних црта, *лу* и *ја*. Стога сам ја и претпоставио (в. горе гл. VI) да заплањски говор представља јужноморавски говор на ста-

ријем ступњу. Фактички се њихов узајамни однос може објаснити, ако се претпостави да је првобитни јужноморавски говор био заузео и моравску долину и простор до Суве Планине и постепено се ширио на исток, тако да, када су се у јужноморавском дијалекту развиле, управо, када су дошле нове црте са југа, оне су ишле на север моравском долином не захвативши и Запаље. Тако се може објаснити одношај запаљског говора према осталим околним говорима.

Брох је несумњиво погрешно што је кривофејски говор везао са запаљским у једну групу. Он је тачно приметио да се тај говор слаже са планинским, и додајмо ми, са оним делом планинских говора који се налазе у Лужници, па га за то није ни требало идентификовати са запаљским. Исто је тако погрешно што је запаљски говор везао са лужничким, или бар тако изгледа да је учинио. *Пиротски говор*, *лужнички* и *кривофејски* — представљају једну говорну групу; њих је тако требало и изнети; *Врање* — *Лесковац* — *Ниш* (о којем Брох такође нетачно суди) — другу; *Запаље* — трећу. Чак када би се могло тачно доказати да је запаљскоме говору у основи планински (лужнички) говор, који се толико изменио под утицајем старијег јужноморавског говора да представља готово његов варијанат — ови се дијалекти и иначе не разликују много између себе —, и тада би било боље доводити га у везу са јужноморавским говором, са којим је неко и то, за свој развитак, новије време живео заједничким животом, него га, и ако је нестало и најкарактеристичнијих црта старе његове заједнице, и даље везивати за њу.

До оваквих погледа на ове дијалекте морао је Брох доћи због тога што их је испитивао у обрнутом реду: прво је требало испитати североисточне говоре, па тек онда југоисточне и јужне; тада би се јасније виделе велике дијалекатске јединице. Од тога, у осталом много

што шта зависи у овој, са многих страна, врло поучној књизи.

Што се тиче граница различних локалних говора, о којима говори Брох у гл. IV (стр. 325 и д.), за њих могу ово рећи. Тачно је одређено, која места представљају главније локалне центре различних говора — једино за Ниш и околину није тачно да је тамошњи дијалекат онолико измешан —, али границе пружања различних говорних типова нису увек тачно одређене. Најнетачније је одређено пружање врањскога локалнога типа и лесковачко-власотиначкога. *Врањски* се тип не пружа даље на север од *Стубла* и *Прибоја*, а лесковачки источније од пруге која везује *Рамни дел* и *Кушиновицу*. Лужнички се говор пружа много даље и на исток и север него што је код Броха одређено. Ове су се нетачности јавиле у Броха отуда, што је он ове границе бележио по туђем казивању, а не по своје испитивању.

Испитивања Олафа Броха носе чисто описни карактер: ретки су случајеви када се он пушта у објашњавање језичких појава. Па и кад то чини, он их посматра, у главном, с физиолошке тачке гледишта; историскоупоредна објашњења код њега су уопште врло ретка. Каткада и покушава да објасни неки појав, али тада оперише само са материјалом говора које описује, који је у већини таквих случајева недовољан. Па ипак, и поред тога, несумњиво је да је Брох морао имати своје погледе бар на основна питања теориске стране ових дијалеката. Свима је познато да се говори баш ових крајева називају прелазним од српских бугарским, па је за нас од толико већег интереса да знамо, до каквог је уверења у овоме правцу дошао човек који је морао много мислити о њиховим цртама. Али он брижљиво избегава да ишта одлучније о томе каже. О његову погледу на та питања може се судите тек по ин-

директним индицијама, које, узгред буди речено, нити су прецизне нити довољно јасне.

Говорећи о акценту и квантитету и налазећи да је старих дужина нестало, Брох вели да то напомиње акценатске прилике бугарског језика (53). Али у исто време он истиче и то, да је бугарски акценат ипак енергичнији, друкчији; према њему овај представља старији ступањ развитка (*ibid.*). Према многим сличностима које овај дијалекат има са бугарским језиком, вели Брох даље, може се мислити да је та разлика у јачини међу бугарским и овим акцентом незнатна (53.). Али то није тачно, вели Брох за тим, већ, напротив, у томе акценту ових дијалеката он види „den rasch um sich greifenden Einfluss der reichsserbischen Sprache“ (54.). У глаголском акценту он наводи сличности са софиским и воденским сличним акценатским типом, не покушавајући да ухвати и принципску сличност међу њима, а не само спољашњу, формалну (69); с друге стране, одељује бугарски утицај на овај дијалекат као нешто странао, туђе (320), види на пр. у облицима као *'велигден, отац* (19, 281, 287), *чешељ* (131), *жежек* (209) и др. такав, туђ утицај, по свој прилици, опет бугарски.

И одношај ових дијалеката према српскоме језику он одређује непотпуно. Једно се може тврдити и то је, да он не сматра да су речени дијалекти идентични са нашим књижевним језиком (*das Reichsserbische*), јер иначе не би непрестано говорио о његову утицају на те дијалекте, утицају који је он јако преувеличао. Уопште, значај српског књижевног језика за ове дијалекте изнесен је у Броховој књизи нетачно; он га прецењује и налази и тамо где га у ствари нема. То је једна од слабих страна ове књиге. Јачина утицаја књижевнога језика на речене дијалекте није код Броха само теориска, већ се документује примерима које он наводи. Он се огледа у утицају школе (9), трговине (9), чак и

у планинским местима (10), књижевнога језика у опште (10, 11, 56), било да се он јавља у паралелним облицима (59), било да се њиме даје импулс за нове дијалекатске појаве (55), било у Белој Паланци (321), било у Лукову (128). Међутим све то зависи од људи које је он за свој посао употребљавао и начина на који је вршио своја испитивања. Колико је он у једном и другом погодио прави пут, видећемо ниже. Према свему овоме изгледа да би се поглед Брохов на ове дијалекте могао овако формулисати. С једне стране, он их ставља на супрот бугарскоме језику, признајући у исто време да они знају и за сличности са њим, а, с друге стране, он их одваја од српског књижевног језика, тврдећи да је он од толиког утицаја на њих, да им је у своме духу већ потпуно изменио неке особине. Међутим, овде је тежиште баш у тим сличностима са бугарским језиком преко којих Брох тако овлаш прелази, и у томе, како стоји, када се оне одбију, његова основа према свима српским и бугарским говорима. Разуме се, поређењем тих говора само са књижевним језиком нашим, без обзира на историју нашег језика и његове данашње друге дијалекте, — то се не може учинити. За то, ваљада, и Брох то није чинио.

Каквоћа материјала зависи од тога, како је записан и како је изговорен. О томе како је записан, говорићу ниже, а сада да се задржим на томе какав је материјал Брох добијао. Људи Брохови, у великој већини случајева, нису потпуно поуздани. Они му дају сами материјал место само да му помогну да пронађе међу сељацима чисте, добро очуване дијалекатске типове, каквих има свугде, чак и по варошима. У Пироту су му пружили материјал Мита бунарџија (278, 280), који је за то што непрестано ради по варошима доста искварно језик (види о њему код мене стр. 657), један трговац свињама и један некадашњи народни посланик; у Кривој Феји

главни је материјал дао један општински писар (205) којег је, где је требало, исправљао председник општине; у Лесковцу неки Илић, који у њему није ни рођен и за чији језик и сам Брох вели да је врло измешан и тамошњи учитељ, који је дао Броху материјал за „старији“ лесковачки језик и читао му Лескинове примере у *Untersuchungen über Quantität und Betonung* итд. I A, B и C. са лесковачким акцентом (154, 185, 328); у Властотинцима — тамошњи управитељ основних школа (333); у Врању тројица са непоузданим језиком и ђаци гимназије; у Лукову један младић и старац, чији је језик такође доста измешан (128); у Ратају један младић који је војску служио и у њој искварио свој дијалекат (152); у Црној Трави такав исти човек (239). О лужничкоме срезу дао му је обавештења један учитељ, о Сурдулици такође учитељ, а о пружању врањскога говора један тамошњи професор. Сем ових помагача његових, има код њега и по неки добар дијалекатски тип, чист, лепо очуван, али то је у овој књизи изузетак.

Ја хоћу да верујем да су ови људи Броху много помогли; чак мислим да он без њих не би ни могао урадити онолико колико је урадио, али то ми ни најмање не смета да констатујем да, ако је тако морало бити, то представља најслабију страну ове књиге. Међу људима, које сам навео, има несумњиво и таквих који свој матерњи језик добро знају, али је положај свију без разлике такав да повлачи за собом несвесно, махинално усвајање и фонетских (особито у акценту) и морфолошких и лексичких особина књижевнога језика нашег. И баш за то што је језик понекога од њих каткада врло добар, што у њему пробије некипут струја чистога народног језика са необичном јачином,¹⁾ опасност је још већа да ће им се веровати и кад нешто нетачно кажу. Брох, који није могао стећи тако брзо језичко осећање за дијалекатске црте дијалеката које је испи-

тивао, а историју српског језика и остале српске говоре тако је мало познавао да није могао елиминисати, са теориске тачке гледишта, одмах оно што је тамошње од утицаја ма с које стране, морао се поводити за општим утиском који је на њега производио сваки његов помагач, и према њему, том утиску, у главном, и одређивати изворност дијалекатских црта код дотичног човека. Отуда је тај и толики утицај књижевнога језика на ове дијалекте, отуда се читајући његов материјал спотичемо непрестано о непоуздане облике, које нам Брох износи као изворне. Зато се ја и бојим да, поред добрих ствари које ће читалац наћи у овој књизи, не буде, каткада, заведен и странпутицом, верујући у ~~уве~~ Брохову материјалу; с друге стране, ја не бих никако желео било под утицајем ових мојих редака било за то што наиђе на недоследности, да неко осуди у њој и оно што вреди и изгуби веру у тачност многе важне црте за историју нашег језика, тачно одређене код Броха. С тога, нарочито, још једном напомињем да су Брохове грешке унутрашње природе и да се, у главном, тичу јачине утицаја књижевног језика на ове говоре (исп. ниже).

У вези са овим наводи се Брохов метод. Ко је изблиза пратио испитивања народних говора, могао се лако уверити да је метод *питања и бележења народних* умотворина непоуздан. На питања народ и нетачно и конфузно одговара, а кад диктира приче и песме — он их удешава. Код Броха је међутим у различним местима или једно или друго било главно. То је повукло за собом још и ту незгодну последицу, да материјал није довољно разноврстан.

Досад сам говорио о томе, каквим је материјалом оперисао Брох, без обзира на то, како га је он записао. Сада ћу се задржати на његовим записима на ономе, дакле, што је зависило лично од његове фонет

ске спреме и способности. У овоме правцу треба Броху дати достојну хвалу и заслужено признање. Оно што је чуо он је тачно и поуздано фиксирао. Он не само да има добро ухо, већ и врло извежбано. А то је врло важан услов за тачно бележење гласова новог дијалекта. То ће се моћи достојно оценити само тако, ако се буде имало на уму да се осетљивоме уху исте фонетске особине, под различним условима, јављају са врло различним нијансама. Зато треба умети све случајне модификације оделити од главнога, од језгре, оно што је за дотични говор карактеристично од онога што је случајно, споредно, иначе се никад неће моћи дати јасна и тачна слика фонетских прилика његових. То је Брох умео. Истина, овај му је дијалекат у томе својим простим фонетским склопом много помогао, али, у исто време, и Брох није ничим показао да не би тако исто успео, да је он био и много сложенији. Брох је осетио и финије и ситније особине фонетике овога говора. Он о њима, до душе, не расправља надугачко, али су и његова наговештења у томе правцу тачна. Таква су му на пр. опажања о утицају палаталних сугласника на постојеће вокале (20—21), о утицају различних сугласника на измену фонетске боје у полугласника (стр. 17), о уском изговору вокала *i* и *u* (15) и др.

Али, с друге стране, има нешто што нам Брох, и после своје опширне књиге, дугује; то је — анализа, објашњење артикулације гласова о којима говори. Српски језик у опште, а особито ови дијалекти, немају тако много својих, специфичних особина, којима би требало нарочито, према личноме искуству испитивачеву, одређивати артикулацију; зато смо од Броха, који је и познат у нашој науци са својих чисто фонетских студија, могли то с правом очекивати. Међутим он нам даје каткада или само недовољне описе или такве који се крећу у границама већ одавно познатих. Свакако је

сасма недовољно рећи за полуглас да је „entrundetes u“ (14), за *ћ* и *ђ* да им је други компонент *ś—ž* или *š—ž* (36—37) без икаквог детаљнијег објашњења. Није требало оставити без објашњења српске палаталне гласове *љ* и *њ* (28—29), већ је требало повући разлику између њих и нпр. сличних руских гласова, који су Броху познати и т. д.

Па ипак овом страном књиге Брохове ја сам задовољан и желео бих да и остали српски дијалекти нађу за своје фонетско-физиолошке црте овакве тумаче.

И ако се Брох не задржава специјално на теоријској страни ових дијалеката, ипак је и он морао да створи себи слику о њима и с фонетске и морфолошке тачке гледишта, морао је неке црте да прогласи за правилне, а друге за унесене са стране.

Природно је што баш ту има код Броха грешака, јер оне у главноме бивају због непознавања основних црта историје српског језика и српске дијалектологије. Брох на основу црта овога говора, које је и он сам изнео, не сме да пита, да ли је *трећи* ново или старо (41 нота), он не би требао да проглашава *здравље*, *зрнење* (191), *љубљен* (225) за црте ових дијалеката, он је могао видети, поредећи црте различних локалних говора, да прелазу *ь* у *а* није разлог *к* које му претходи (208), и да сви слични други примери не морају бити унесени са стране (18—19) и сл.

Он, на основу искуства које је могао имати, није требао поверовати да је *узнем* (147, 308) народно, већ се требао задржати на томе да је „можда, из школе“ (119), није требао наводити да је *чувајући* и сл. (170, 206, 225, 227) заиста обичан народни облик, а најмање наставак *смо* у аористу (127, 224). За *њ* на једноме месту он даје овако правило (183): „man sagt gewöhnlich *istrésomo*, *seltener* — *sosino*; dafür gewöhnlich *čuvasto*, *seltener* *čuváto*“ које је свакако потекло од неког пи-

сменог или полуписменог домороца. Оваквих примера има још¹, али ћу се само још на једном детаљније задржати, јер је врло карактеристичан за ову страну Брохове књиге. У своме прегледу глаголских особина, особито у колико оне стоје у вези са акцентом, Брох полази увек од врањског говора. Како пак врањски говор представља мање чист дијалекатски тип него сви остали дијалекти источне и јужне Србије, природно је да, ако се у опште и могу поставити стални принципи за неке његове појаве, то још не мора значити да су то у исто време и основни принципи свих ових говора. Поредићи ове говоре и с те стране, Брох је требао свакоме од њих да одреди праву вредност и према томе да одређује значај њихова материјала за принципску страну појава у њима. Овако наилазимо на непрестано ремећење основне системе, које је, у ствари, фиктивно, јер сама система није одређена као што треба (исп. 70—71). Разуме се да правила, и сама сама по себи, треба да су тачно формулисана, без обзира на то, који је дијалекат пружио материјал за њих. Само се тако могу избећи сва могућа одступања од таквих правила. Па и то се за Броха не може увек тврдити. На пр. о акценту аориста он вели да прости глаголи не преносе акцента у 2. и 3. л. једн., а сложени то чине (81 стр.); међутим материјал, који је он изнео, често се противи томе. Нетачност долази овде са две стране: 1) само је правило нетачно у толико у колико није речено да сложени глаголи треба да су и свршени

¹ На пр.: *зодине*, по акценту, позајмљено (15), *све воду*, *све гра* — све није адверб (141), у *десети кола* „ако није позајмљено“ имамо средњи род, као да је средњи род придева у овим дијалектима ретка особина (139), *што се бели* (149) — аорист (?), *чува* — „може се објаснити као стари контраховани имперфекат“ (111), а акценат?, *небим* (307)?, *казићи*, *уводићу* (305) — према акценту су или старе форме или донесене с југа (?), *молиће* (304) народни императив, *добро жено* (107, 218.) као морфолошка особина (?), *небесије* (216) — плурал од *небо*, *млого домова* (216) — у овом дијалекту старо (?), *течим* (146) ? и др.

па да се врши споменуто преношење: тада би били јасни примери као *прелупува* (3 л.), *преноси* (3 л.; стр. 311) и др. и 2) сами су примери каткада нетачно забележени: *погази* (2 и 3 ј., 263.), *зајска* (2, 3. л. ј., 263), *заора* (2. 3. ј., 264, *прегорѣ*, *полетѣ*, *улетѣ* (све 3 sing.), *измаза* (2. 3. с.) (312), *дође* (2. и 3. ј. 172), *поштова* (3. с. 234)¹.

Сем свега овога имам да учиним још једну замерку О. Броху од општег значаја. Ма колико да је ово специјално дело, материјал којег треба да послужи за реконструкцију прошлости једнога дела словенских дијалеката, ипак оно улази својим принципским странама у велику заједницу радова на испитивању развита језика уопште. Ако се и могу опростити грешке и омашке, које су неминовне у сваком оваком већем раду, особито када се он врши у оним приликама у којима су испитивања Брохова вршена, грешке против језичких принципа не могу се допустити, јер баш свака оваква књига, чији је материјал поцрплен из непосреднога живота народног језика, треба да их што дубље и јаче учвршћује. За то ми није мило што сам на њих наишао и у овоме делу, ма се оне и случајно јавиле у њена писца. О акценту *дођо* и *дође* према садашњем времену *дође* Брох вели да је поникао да би се избегло мешање

¹ Тај је метод и у другим приликама наведено Броха на страници Представници свакога дијалекта врло погрешно суде о своме говору. Они, управо, онда почињу мислити о њему кад их човек зашта о нечему, узимајући прту која им из њихова језика прво падне на ум, размишљајући о њој још се и збуне, и на крају крајева даду још врло одсечан, аподитичан суд о нечем. За то таква њихова тврђења треба строго верификовати и неверовати им слено. Мени изгледа да је Брох често узимао таква тврђења за сушту истину. На пр: тврђење да се у Власогинцима говори једино *они трѣсу* (185) а не и *тресе* као у Лесковцу, — нетачно је; *dat. суку* и *сл. (67)* нема тако много као што је код Броха представљено; нетачно је да је *бу* да *тресѣм* млађе од *бу тресѣм* (171), нетачно и неприродно је да је *овакѣв* само у мушком роду сачувало старш акцент (110); није потпуно тачно да се *ѣ* разликује од *ѣ* у В. Паланци (322) и да се место *ѣ* и *ѣ* у њој употребљава само у (*ibid.*); апсолутно је нетачно да *ѣ* у Врању нема (129—130) и да је *тѣ* само у Врању старо, а ипаче од цинцарског становништва (42), да је *моли* непознато врањском говору (112), да се не може наћи пуница придевске форма у Лукову (139) и *сл.*

са презенсом (81); за *e* у *visé* (аор.) према граес. *visi* он вели да је ту због презенса; за *t'* и *d'* да их је лакше изговрити од *k* и *h*; за *млого љуги* (у КрФ.) да је *z* улесено м. *ð* (215), ако ово није само рђава терминологија; за *три бка* (ако је у опште тачно забележено) да представља упрошћавање надежне системе (65) — као да се то врши између падежне једине и множине. Још се онајмање може одобрити оно што Брох говори о ритмичкоме принципу и његову утицају на померање акцента у различним случајевима (71, 80). И поред тога, што није тешко доказати да у наведеним случајевима никаквога ритмичког принципа нема, ритмички се принцип не сме наводити као узрок нечему, када је познато да у таквим случајевима — када нешто напомиње такве принципе — и јесте тежиште питања у томе, да се покаже, како су такви принципи постали. Овде се узима као средство оно, што треба да је циљ.

Ако још једном бацимо поглед на ово дело норвешкога слависте, мораћемо рећи да је у њему он имао да се бори са многим сметњама и да је у многим приликама изашао као победилац. Тамо где је подлегао, негде силом околности, а негде и својом кривицом, а несумњиво свугде против своје жеље, дужност је оних који буду за њим ишли да га подигну. У сваком случају, њему ће остати трајна заслуга, да је употребио све своје знање и умење да опише први један део дијалеката наше отаџбине.

Сем овога специјалнога дела о дијалектима источне и јужне Србије има и текстова њихових и бележака о њима и на другим местима. Истина, текстови су записивани за сасвим друге циљеве, а описи се не одликују тачношћу; али ја ћу их ипак овде навести, јер и у њима онај који се упозна добро за склопом ових говора може наћи по коју интересантну црту.

2. Из Торлака, фолклористичне белешке из Пиротског округа — К. Н. Костића, Караџић II, 141—144. Споменути су главнији појави из фонетике и морфологије и дати понеки примери. Они се не тумаче. Акцент је неодређен. Као материјал могле су имати и неки значај. Има и грубљих нетачности (на пр. *џ* се бележи увек са *џ* и сл.).

3. Оглед из граматике народнога говора у лексичкој Морави од Д-ра Тих. Р. Ђорђевића, Караџић IV, 1—9; 85—90. Овде је изнесена само промена заменица или, боље, показано је како гласе заменичке парадигме у овоме дијалекту. Овај би оглед, овако израђен, имао значаја да су звуци овога говора тачно фиксирани (на пр. нигде се не бележи *џ*, и ако се оно у *овџ*, *какџ*, *тџ* и др. облицима чује и у овим говорима) и да је свугде акценат тачно бележен. Међутим акценат се уопште не бележи. Неки су облици, са спољашње стране, сумњиви (многи дативи на *-ма* и, уопште, такви дативи).

4. Још је најтрезвеније од свега овога оно што износи М. Станојевић у напоменама које даје уз „Неколико варијаната народних песама (са Тимока)“ Караџић IV, 96—108. Истина и он не бележи акценте, али је у његовим белешчицама фонетска страна појава исправнија.

5. Неке делове из ове расправе и неке погледе из ње изнео сам у популарним чланцима *Дијалекти источне и јужне Србије I—III у Српском Књиж. Гласнику IX* књ. стр. 272. и д. X књ. 130. и д., 455 и д.

6. Сумарно и нејасно је оно што износи Ст. Младенов у чланку *За иограничнитѣ говори въ источна Сърбия (Извѣстия на семинара по славянска филологија при Унавѣрситѣта въ София за 1904 и 1905, стр. 101 — 116)*, а тако је исто слабо оно што он даје у Пер. Сп. LXV 444 и д.

7. Народних умотворина, а особито песама, има забележених из свију ових крајева, само, на жалост, са свима недостацима које имају и горњи описи.

Из *Тимока* је наштампao неколико песама *М. Станојевић* у *Извештају*-у гимназ. Доситеја Обрадовића за 1901-2 год. и у *Караџићу* IV, 96—108; из *пиротскога краја Тих. Р. Борђевић — Караџић* 42—43. 68—72. 74—75. 118—120. 154—155. 185—186. *Л. Вацовз*: речнички материјал *Пер. Са.* XVI, 165—166. XVIII 452—453.; народне пиротске песме, пословице и приче *Ibid.* XIX—XX 253—256. XXXII—XXXIII 372—375; *Сб. М.* I 105. 142—145. 160. Често бележи без акцента; фонетска форма није увек поуздана; иначе прилично. *Н. Крџстевз СбМ.* V 193—197. Бољи је од Вацова. Понека је црта непоуздана. Иначе је добро, у општим цртама. *С. Христова* речнички материјал (*СбМ.* VII 230—236.) није зналачки покупљен и није поуздан. Најнепоузданији је *К. В. Друмевз* (*СбМ.* X 45—48. XII 230—234. XIV 113—116.) и по фонетскоме бележењу и по облицима и акценту. Из *Алексиначке Мораве* купио је нешто материјала опет *Т. Борђевић, Караџић* I 14—18.; из срезалесковачког *Крста Димитријевић — Караџић* I 99—100. 117—118.

По нешто се материјала за све ове говора може наћи и у Милићевића, више у Краљ. Србији него у Кнеж. Србији; само је сасвим популарно и непотпуно изложен (*Кнеж. Срб.* 816—821. 857—863. *Краљ. Срб.* 137—160. 248—267. 314—330.).

У своме *Сборникъ западно-болгарскихъ ѿбсенъ* (Памјатници болгарскога народнаго творчества, вып. I-й, Петроград 1882) наштампao је *Вл. Качановски* неколико песама из *Пирота* (№ 57. 62. 63. 64. 93. 111.), *Мечкатице* (№ 135. 142. 160. 161. 166), једну из *Црне траве* (№ 149). и једну из лесковачке околине (№ 174). У овим је песмама фонетска страна или нетачно или недовољно обележена; облици и акценат такође су не-

поздани. — Сем ових народних умотворина, овде забележених, има још и других растурених по нашим часописима и дневним листовима. Нисам сматрао да је потребно да и њих овде наводим, јер за нас немају веће вредности.

*

Напоменуто је горе да се ови говори пружају и у зап. Бугарску. Они тамо припадају, готово сви, и и ч говорима, сем говора на крајњем југу који припадају дијалектима северне Македоније (ист. Ст. Србије). Како о говорима северне Македоније нема монографија, задржаћу се овде на оцени радова о говорима западне Бугарске. То ја могу учинити, разуме се, у толико у колико се ови говори, у општим цртама, слажу са дијалектима које сам ја испитао. За то се и не задржавам на текстовима дијалеката овога краја, јер ту треба верификовату сваку појединачну црту њихову. У осталом, општа оцена ових радова вреди и за текстове народних умотворина.

8. *Къмъ въпроса за езика и националната принадлежност на Ново-село* (Видинско). Отъ Ст. Младеновъ Сб.М XVIII 471—506.

И ако писац хоће од овога говора по што по то да створи засебан дијалекат, ипак је јасно да он то није, и то мора, најзад, да призна и сам писац. Да су му биле боље познате црте осталих говора западне Бугарске, он свакако не би тражио многим цртама порекло на страни; а много би му било све јасније, да су му боље познати и слични говори у Србији. Кад није имао такав материјал, он није требао да ставља себи овако широк задатак.

Јасно је да овај говор припада групи тимочко-лужничких говора; али је такође јасно да је у њему редукција јаче развијена него у неким другим оваквим говорима. Ње има у јаким размерима и у србиским говорима овога типа, и то баш северним. Целога питања

о тој редукцији не би било за писца, да је он одредио, које је врсте полугласник у сваком специјалном случају. У србиским говорима, када се год врши редукција ненаглашених вокала, они, -и као полугласници, задржавају своју вокалну боју. Тада би се видело да је полугласничка редукција само један моменат из опште редукције ненаглашених вокала. Остала је фонетика као и свих других оваквих говора. Мислим да нетачно писац одређује и групе *trat* и *tlat*, т.ј. да се изговарају „по источнобългарски“ (480). О осталим методолошким грешкама (на пр. да су сугласници пред е и и неки пут меки као *ъга*, *ъмо* и сл.!) и рђавим тумачењима ја овде нећу говорити.

И морфологија је овог говора, у главном, иста као и других оваквога типа. Али ту има неколико особина које, заиста, показују да је овај говор претрпео македонски утицај. Само писац такве стварне особине није истакао. Најважније је проширење 3 pl. praes. (на пр. *орџу*, *пишџу* и сл.) и образовање имперфекта (*бешџм*, *бешџи*, *бешџу*). Као македонизам сматра писац и употребу члана, *им*, *на*, *но* уз придеве (483 и д. и 499.) Како се у сличним дијалектима употребљава као члан и *зи*, *на*, *но*, ово се, строго узевши, не би морало приписивати македонским говорима; али морам признати да ми није јасно, зашто се члан овде употребљава само уз придеве, и зашто је он баш *џм*, *на*. У овој расправи нити има одговора на то питање нити довољно материјала да се оно реши.

Од осталих црта још је од интереса употреба датива код именица. Свакако је то утицај косовско - ре-савског говора; само је питање, да ли су те облике донели собом досељеници Срби из других крајева којих овде има, или је тај утицај дошао на неки други начин. Сем тога је такође интересантан румунски утицај, који се овде огледа особито у употреби двеју свеза: *къ* (да, ер) и *(j)ор* (или).

Својим историско-језичким белешкама додао је писац и две приче из тога говора (499—501) и прилично лексикалног материјала, који показује доста локалнога (501—506.).

Судећи по осталим говорима, не могу рећи, да ли је писац увек поуздан у акценту и фонетској форми; иначе има и добрих опажања.

9. По говора *вз гр. Видинз* Сб. М. XIX 1—29. — П. К. Гжбџовз.

Невешт пословима ове врсте, он није умео да одвоји, шта је дијалекатска основна црта од онога што је унесено из источнобугарског. Шта више, полазећи од источнобугарског говора као основног, и сматрајући — бар тако изгледа — да је и овоме говору он у основи, он гледа на праве особине овога дијалекта као на одступања од источнобугарског дијалекта или претварање црта тога говора у ове. Разуме се да је из такога основнога погрешног схватања унутрашње стране овога говора морало да се добије непрестано истицање, потенцирање црта бугарскога књижевнога језика на штету црта овога говора. Ја не спорим да таквога утицаја овде има, да је он свакако већи него у новоселском дијалекту, али, по свој прилици, није толики, да се на пр. у 3. plur. *ргаes.* употребљава једино *ат* и *зт* и сл. У опште, по опису Гжбџова једва се види да и овај говор припада *џ* и *ч* говорима, и ако је то несумњиво. Сам Гжбџов за њега, додуше, вели да чини целину са новоселским говором; само је питање, какав би изгледао и новоселски говор да га је он описао. Он нигде и не спомиње његових главних особина (према опису Младенова), редукуцију вокала и задржавање звучних сугласника на крају; шта више, код Гжбџова, као и у другим ист. бугарским дијалектима, сви звучни сугласници прелазе на крају у мукле.

Иначе грубе грешке на сваком кораку у одређивању језичких појава стална су особина ове расправице;

али је све прешло објашњења да у *књија* (= канија) имамо прелаз *ѣ* у *и*: „капиа на ножѣ“!

Па ипак, и ако је општа дијалекатска слика коју даје писац ове расправице, под утицајем јакога истицања књижевнога језика, по свој прилици, нетачна, у материјалу, који је саопштен, може се наћи и доста корисних зрнаца, по којима се могу одредити заиста блиски одношаји овога говора према новоселском, ма да, несумњиво, и овај говор има и својих локалних црта. Иначе и акценатске и фонетске форме нису поуздане.

10. Проф. А. Теодоровѣ (Период. Спис. XIX—XX 146—213) описао је *трнски говор* у расправици са широким називом: *Западнитѣ бѣлгарски говори*. У уводним речима он се разрачунава са онима који су за ове говоре држали да су српски, називајући их шовинистама. Сама расправа дели се на четири дела. У првој глави бележи фонетске и морфолошке црте, које је сам запазио у селу *Ребрѣ* (између *Острог врха* и *Љубоша*), у којем је провео 3 дана. Поред тачно запажених црта има код њега и крупних нетачности, на пр. да се заједничкословенско *дј* претворило у њему у *жд*, а само *тј* у *ч* (испор. о томе и код Цонева, *Уводѣ*, 55—56). И ако је материјал Теодорова недовољан за иоле потпунију карактеристику овог говора, ипак се већ и по њему може закључити да овај дијалекат има и неких својих локалних особина, и ако, несумњиво, улази у групу *џ—ч* дијалекта. У II глави даје Теодоров материјал који је поцрпао из неколико народних умотворина које је издао Бајкушев у Пер. Сп. XI 131—139 и XII 104—113, 121—124. Ту има мало више материјала, али само морфолошког. Материјал је доста тачно забележен, само, често, без бележења акцента. На стр. 196—202 Теодоров даје преглед црта овога дијалекта према српском и бугарском. У гл. III покушава да изнесе границе трнскога говора, али зато, у ствари, нема довољно материјала. Најзад, у IV гл

препире се са Милићевићем о пиротском говору, констатујући — разуме се тачно — да он представља, у главном, исти говор као и трнски.

У овој доста великој расправи има, сразмерно, мало материјала, особито, из фонетике. Сем принципских грешака има и их и таквих које долазе од недовољног познавања ових дијалеката. При поређењу овога дијалекта са српским језиком има неколико основних методолошких недостатака, који се Теодорову могу опростити зар због тога, што их још и данас находимо у бугарских филолога: он узима за српски језик само један од најпрогресивнијих дијалеката наших, шумадски или зетско-босански, и са њима пореди ове говоре. Међутим, да је испоредио ове говоре са целокупношћу српских говора и њиховом историјом, као што је требао учинити, он би се брзо уверио да су његова тврђења, да је непосредно српско суседство учинило да се (184 стр.) један звук замени другим или да се у некој другој црти огледа само непосредно простирање српскога језика до бугарских дијалеката у трнском крају, — у најмању руку нетачна, а да је још мање тачно и могућно тврђење, да су српски говори утицали на речени дијалекат тако, да се неке ст. словенске црте, које су такође познате и савременом српском језику, задрже у њему! —

11. Неколико особина речених говора представља и сумаран преглед језичких црта, изнесен под називом *Шоиско — Търнское нарѣчје* у Т. Флоринског Лекцији I 174—176. Ту су унесене црте и из других говора, чак и србиских, позајмљене из несавршених описа, овде споменутих.

12. Без већег је научног интереса *Н. Тихов-а* Очеркѣ грамматики западно-болгарскога нарѣчја по сборнику болг. пѣсенѣ В. В. Качановскога. Казань. 1891.

ПРВИ ДЕО
ФОНЕТИКА

I. ОПШТИ ПОГЛЕДИ.

1. И ако ми није намера да пишем историју развита овога дијалекта, ипак мислим да је потребно да одредим његов положај према осталим српским дијалектима да се разуме, са којим га дијалектима и зашто поредим, и које место уопште заузима у реду осталих дијалеката; да се може одредити, како се ваља користити његовим материјалом за целокупну историју нашега језика. То ћу овде учинити, разуме се, за његову фонетику, али то вреди у главnome и за остале делове његове граматике, о којима ћу говорити доцније (II и III део).

2. *Све фонетске црте овога дијалекта слажу се са цртама штокавских дијалеката српскога језика у садашњости или прошлости.* То значи да, ако и нема свих црта овога дијалекта у осталим штокавским дијалектима, то још не доказује да тих црта у њима није било и да нису српске, већ само да су се оне у другим дијалектима друкчије развиле. Ако пак неких црта данашњих дијалеката источне Србије нема ни у прошлости штокавских дијалеката, то је у већини случајева доказ да су их дијалекти источне Србије самостално развиле опет из основних чисто штокавских језичких особина. С тога поредећи те говоре и проналазећи њихове працрте, обично долазимо до црта познатих у другим штокавским говорима.

Према томе, задатак је мој да у овоме одељку изнесем одступања овога дијалекта од осталих штокавских дијалеката не додирујући оно што је у њима једнако. Све те особине представљају модификацију црта дијалеката у основи њиховој чисто српских, само је врло важно одредити историско место које ти дијалекти заузимају према целокупноме развоју српскога језика у опште. Ако сведемо све црте њихове на најстарије, које се могу добити њиховим поређењем, добићемо ово :

- 1) ж прелази увек у у.
- 2) л прелази увек у е.
- 3) њ прелази увек у е.
- 4) њ прелази увек у и.
- 5) з } дају увек њ.
- ь }
- 6) $\left. \begin{matrix} t\dot{i} \\ d\dot{i} \end{matrix} \right\} \text{заједничко-сл. дају} \left\{ \begin{matrix} \dot{t} \\ \dot{d} \end{matrix} \right.$
- 7) zl — lb заједн. слов. међу консонантима
- lb — $ьl$ прелазе увек у l .
- zr rb } зај. сл. међу консонантима дају увек r .
- zr $ьr$ }
- 8) $\left. \begin{matrix} or, er + \text{cons.} \\ ol, el + \text{„} \end{matrix} \right\} \text{зај. сл. дају} \left\{ \begin{matrix} ra \ r\bar{e} (\bar{r}) \\ la \ l\bar{e} (\bar{r}) \end{matrix} \right.$
- 9) dl tl заједн. слов. даје l .

10) *въ у почетку речи, у отвореном слогу, прелази увек у у као и у свима штокавским дијалектима (унук, удовица, исп. вѣшка и сл.) и т. д.*

Све су ово основне особине специјалнога развоја гласова српскога језика и све се оне, од прве до последње, онако као овде налазе у старом српском језику и нигде више ни у једном другом словенском језику. Све ове црте могле су се овако употребљавати у српскоме језику у XII веку. Доцније, у XIII веку, находимо, као што сведоче споменици наши, већ по неко одступање. Према

томе, може се с поузданошћу рећи да се фонетика српских повеља XII—XIII в. потпуно слаже са основним гласовима на које се своде звуци дијалеката о којима говорим. Па не само то. Дијалекти источне Србије стоје према осталим штокавским дијалектима, са гласовне тачке гледишта, много ближе него чакавски дијалекти; они, у опште, не образују говоре који су се негда, тек у заједници српској, слагали са осталим дијалектима нашим, *већ говоре који су несумњиво дуго време живели у заједници са осталим штокавским дијалектима*. Један део штокавских говора после те заједнице, која је могла трајати до XII в., почео се развијати самостално, у своме правцу, мењајући врло брзо, црту за цртом, своје старе особине; а ови су дијалекти врло полако мењали стару гласовну систему остајући верни старим цртама језичким и чувајући на тај начин врло интересантне особине које су за историју нашег језика од неоспорне вредности. Истина, има случајева да је по неки од ових дијалеката и изменио по неку старинску црту (на пр. *ћ* са *ч*, *ђ* са *џ* у тимочко-лужничком диј. или слично), али нема ни једног јединог случаја, сем акцента (в. ниже), да су сви дијалекти источне Србије изменили потпуно неку гласовну особину тако, да се из њихова међусобнога поређења, с једне стране, а са осталим штокавским дијалектима, с друге, не може никако извести њихова основна црта. Поредети, према томе, ове дијалекте са свима осталим нашим дијалектима, што се тиче фонетике, није тешко доћи до закључка, *да су ови дијалекти сачували најстарије наше језичке црте*, да они дају могућности да се чују звуци који су нам досад били познати само из наших старих споменика, и да се оживе и контролишу факта нашег старог језика. У томе и лежи велики значај њихов.

3. На основу гласовних особина ових дијалеката можемо тврдити, да су сви дијалекти које називамо

тимочко-лужничким, заглањским и јужноморавским чинили некад једну целину, и ако се они данас у по нечему и разликују. Што се тиче њихова узајамнога односа, може се рећи да разлика између њих није једнака, да се једна група прво одвојила од првобитне дијалекатске целине и дуже живела самосталним животом него што су живели дијалекти који су се доцније раздвојили.

Целокупни развитак гласовних особина речених дијалеката упућује нас на то, да мислимо да се *тимочко-лужнички* дијалекат одвојио *прво* од основне масе дијалеката источне Србије и развијао доцније самостално. Зато и јесу најзнатнија она одступања која показује овај дијалекат према осталим. Али зато он има и по неку архаистичну црту коју је понео из своје некадашње заједнице и сачувао боље него оба остала дијалекта заједно. Остала маса дијалеката, по моме мишљењу, не представља строге, органске поделе на две групе говора, већ су се дијалекатске особине, можда, развиле у њима утицајима са стране. Један део масе оних дијалеката, од којих се одвојио првобитно тимочко-лужнички говор, повукао се у планински предео на десној обали јужне Мораве, а поглавито у *Заглање*. Према томе, тај је дијалекат и сачувао најстарије, у целокупности узевши, црте некадашње заједнице речених дијалеката. Онај део те дијалекатске масе који је остао у јужној Морави и, можда, у брдовитом крају на левој обали њеној непрестано се находио у вези са дијалектима Старе Србије и Македоније. Правац кретању свих гласовних језичких црта у томе дијалекту са југа је на север; нове гласовне особине као водени таласи захватају простор са југа на север слабећи и губећи се у колико је које место удаљеније од крајњих јужних граница Србије. За неке се од тих црта може доказати с апсолутном сигурношћу да су дошле отуда, са југа. С тога мислим

да имамо потпуно право у већини случајева гледати на нове црте јужно-моравскога дијалекта као на резултат његова контакта са дијалектима Старе Србије, ма да је он могао, разуме се, неке своје, особито формалне особине, и сам развити (исп. гл. XIV). Значи, дакле, да је разлика између њега и *заплањскога* дијалекта врло релативна, па га с тога и можемо назвати специјалним, засебним дијалектом само у толико у колико он има, у опште узевши, без обзира на порекло, доста црта којима се одликује од *заплањскога* дијалекта. Јасно је да та два дијалекта морају узајамно стајати један другоме много ближе него што стоје према тимочко-лужничкоме говору у опште. Они су, по свој прилици, у оно време када је тимочко-лужнички дијалекат образовао већ неке своје специјале особине (као *џ*, *ч*, *палатализацију*, *употребу члана* и сл.) чинили још целину.

4. За целокупну фонетику ових дијалеката веома су карактеристична ова четири момента :

- 1). *Задржавање старих гласова.*
- 2). *Асимилација звукова: палатализација и лабијализација које се развијају специјално на земљишту ових дијалеката.*
- 3). *Губљење акценатскога квантитета и квалитета.*
- 4). *Утицај акцента на измену вокала.*

Од старих вокала и сугласника, који су се у већини других дијалеката штокавских или већином или и сасвим изгубили, ваља нам споменути: *њ* (полуглас), *џ* (л вокално) и *ѕ* (dz). Разлог, зашто се промене, које су се десиле у једноме делу штокавских дијалеката, нису појавиле и у овим дијалектима, лежи у географскоме положају ових говора. Свака гласовна црта у језику јавља се, првобитно, у маленоме кругу, и отуда се доцније распростире даље. Места ових дијалеката међутим налазила су се далеко од центара некадашњих промена у нашем језику. Она су се находила на северо-истоку

од некадашње Рашке, државнога и, како изгледа, и дијалекатскога центра за новије језичке црте. Шта више, и споменути дијалекти нису се увек находили у истом географском односу. На пример, тимочко-лужнички дијалекат није био од увек у оном географском односу према запањскоме и јужно-моравскоме у каквом се данас находи, јер док се прелаз *ј* у *љ* распростро подједнако у дијалекту запањскоме и поддијалекту лужничкоме, дотле се *ч* и *џ* употребљавају једино у тимочко-лужничкоме говору, дакле, у време јављања те црте однос између лужничкога и запањскога дијалекта није онакав какав је био доцније када се јавило *љ*.

Гласови дијалеката источне Србије врло су гипки; на њих врло лако утичу околни звуци и дају им своју гласовну, тонску боју. Тврди самогласни после и испред палаталних сугласника прелазе у палаталне вокале, постају сами умекшани, док под утицајем лабиалних сугласника постају и сами налик налик на звук *о*, *у*, лабиализују се. Вокали једнога слога утичу на други, сугласници који напореда стоје једначе се, вокали се асимилишу у разним слоговима мењајући своје место и начин артикулације. У овоме погледу ово је не само једини до сада познат српски дијалекат већ по покретљивости свога гласовнога система један од врло ретких словенских дијалеката у опште. Разуме се, да сва гласовна померања нису могла бити забележена у оваквоме раду, јер од минималног првобитног гласовног померања треба и доста времена да прође и доста генерација да се измења, док глас не постане такав да се толико разликује од првобитнога звука да се може забележити засебним знаком. Минималне разлике у изговору гласова бележене су, особито, у оним случајевима када поред њих има и резултат минималног померања некога гласа, већ измењен тај звук. Таквих случајева има у овим дијалектима доста, тако да се може често пута

још јасно пратити сам процес неких гласовних промена. Исто се овако лако мењају и сугласници. Најинтересантније је палатализовање задњенепчаних сугласника у тимочко-лужничкоме дијалекту које се јавља врло консеквентно, истина, у различноме степену и представља најлепши пример сугласничке асимилације у овоме дијалекту. У осталом такве асимилације има врло много и међу самим сугласницима у најразличнијим правцима. Несумњиво је да у већини случајева ове измене зависе од физиолошких прилика, од целокупнога начина изговора самогласника и сугласника у представника једнога дијалекта. О том ће бити детаљнога говора при расправљању о самим гласовима.

Поред чувања старих црта нашега језика у овоме дијалекту морамо констатовати и губљење једне црте, врло карактеристичне за наш језик: разлике у акцентима и дужине самогласника. Познато је да је само српски и словеначки језик сачувао разлике у акценатскоме квалитету и да је то једна од њихових најкарактеристичнијих особина, ма да и сви данашњи штокавски акценти нису подједнако стари, и свега два од њих, по пореклу своје, представљају продужење старих акцената наших (код чакаваца, можда, сва три акцента). У овим дијалектима нема никаквих квалитетских разлика међу акцентима. Шта више, у њима је нестало и старих дужина. Поред дугих акцената чувале су се у заједничко-српскоме језику и дужине оних слогова који су се находили или непосредно пред старим наглашеним слогом или у слоговима који су се находили за акцентом. Ово су правило у целини сачували само штокавски дијалекти, док су чакавски дијалекти сачували само половину његову: у њима су се скратили сви дуги слогови који су се находили за акцентом. А у овом дијалекту учињен је још један корак даље; у њему нема дужине

не само после акцента, већ и пред њим. Штокавски дијалекат сачувао је, дакле, најчешће дужину, ма да је и он није сачувао идеално, потпуно онако како се она употребљавала у заједничко-словенскоме језику, чакавски дијалекат зна за њу у много ограниченијем броју случајева, овај пак дијалекат није је сачувао никад. Он зна само за један акценат — и то кратак, какве је он природе видећемо доцније, и за једну *дужину*, — и то нову, која је постајала и постаје контракцијом на специјално његову земљишту. За стару акценатску квалитетску и квантитетску разлику, за стару дужину он апсолутно не зна.

Ово је давало и даје непрестано повод да се и на овај појав и на целу групу дијалекатску нетачно гледа (исп. *Увод*). Како већина словенских језика не зна за квалитетску и квантитетску разлику у акцената, како нама оближњи и суседни бугарски језик не зна за њу такође, обично се вели да акценат ових дијалеката источне Србије и према географскоме моменту своје и према увутрашњој садржини својој представља прелаз ка бугарскоме акценту. Неоснованост таквога погледа јасна је и сама по себи. Откуда може бити један појав *прелазан* од једнога ка другоме у органскоме смислу у различним слов. језицима, и откуда може бити само један појав, и то само са једне своје стране (о осталим значајним особинама акценте овога краја исп. ниже и гл. XIII) бити прелазан према сличноме појаву другог језика када се све остале црте њихове фонетике размимоилазе и један од њих чини несумњиво јединство са једним говорним центром, други с другим? Разуме се да ту не може бити одговора који би нас, будући потпуно објективан и методолошки тачан, могао задовољити. И, заиста, њега и нема. Када се изгубила квантитетска и квалитетска разлика старих словенских акцената у већини словенских језика: бугарском, руском, пољском и др.

јасно је да је тај појав морао имати некакав узрок било у самом језику било ван њега, у утицајима другог етничког елемента или слично. Када су ти узроци могли самостално утицати у Пољака, Бугара и Руса, зашто они нису могли деловати тако исто самостално у једноме делу српских дијалеката, за које смо рекли већ да су у своме развиту стајали мало даље од осталих наших говора, што и јесте узрок, што се овај појав није распростро и на друге дијалекте. Зашто је овде морао да утиче бугарски језик за који, као за словенски језик, мора такође важити да је некад знао за квантитетске и квалитетске разлике у акцената и за који, према томе, треба такође прво решити, зашто их је нестало?

Када је у руском, пољском и бугарском језику нестало разлике у квалитету и квантитету акценатскоме, тај се појав морао почети у врло ограниченом броју и дијалеката и представника дијалекатских, јер се сви такви и слични гласовни појави врше прво у ограниченом кругу, зашто, дакле, ови дијалекти не би представљали оне у којима се започео тај појав и који би се пренео и на друге штокавске дијалекте, да су географске и друштвене прилике између речених дијалеката и свих осталих штокавских говора — биле друкчије. Према томе овде може бити говора само о узроцима који су у реченом правцу изменили ове дијалекте и сада се већ потпуно изгубили, а не о нетачном и потпуно апстрактном одређивању историскога места овога дијалекта према осталим балканским језицима на основу само једне његове црте (испор. у осталом *Увод*), јер нам у таквим приликама апстрактан и, према суштини својој, нетачан назив ништа не помаже.

Али и овакав акценат није без значаја за историју нашег језика. Он је врло добро сачувао своје старо место које је имао у заједничко-словенском. Он се, као што ћемо видети, потпуно слаже са местом штокав-

скога и чакавског акцента не знајући за оне измене којима се одликује бугарски језик. О томе, у осталом, испор. гл. XIII.

Сем ових црта има још једна која, и ако није врло стара, ипак је данас већ карактеристична за те говоре. Акценат у нашим дијалектима, бар у колико су они данас испитани, не утиче на измену ни вокала ни консонаната, не рачунећи редукцију и нестајање вокала у квалитетску измену њихову. У овом пак дијалекту то се заиста наводи. Јер у њему акценат утиче на измену природе свих вокала кога мање кога више, и то у оним случајевима када се ти вокали налазе пред или за њим. Када је акценат на вокалима и тада има неких измена, али оне нису од толиког значаја. О свему овоме биће говора ниже (испор. тач. 6 и д.).

5. Још неколико речи о хронологији ових дијалеката и појава у њима. Релативна хронологија у опште споменута је у т. 3 и у *Уводу*, а о релативној старости самих дијалекатских особина говори се тамо где се о њима говори; представити то све овде у целини не би било за то довољно оправдано, што је та хронологија врло релативна, што се може само у неким случајевима одредити, а несумњиво ће се наћи неколико старијих споменика из тих крајева, који ће, када се тачно издаду и добро испитају, омогућити и тачније фиксирање старијих језичких процеса у њима, те ће доцнији историк ових говора моћи потпуно реконструисати ток њихова развитака.

II. ВОКАЛИ.

6. Вокали у српском књижевном језику у опште, а тако исто у *главноме* и у овом дијалекту, представљају чисте звуке, без специјалних нијанса. Они се слажу у томе правцу са средње-европским обичним вокалним системом. Образују се, дакле, без (а, е, и) или са заокругљивањем усана (о, у), на задњем (а, о, у) или предњем делу језика (е, и), са средњим (а, о, е) или највишим положајем језика у устима (и, у), са обичном, лавом артикулацијом језика у већини случајева. С тога их можемо у *главноме* обележити Сиверсовим знацима а¹, е¹, и¹, о¹, у¹, и ако их не можемо назвати ни отвореним ни затвореним, јер се из тога што они не знају ни за једну ни другу нијансу у већој мери не може за њих рећи ни да су отворени ни затворени.¹

Вокали а, е, и изговарају се каткада, у главноме у тимочкоме дијалекту, и *затворено* или *уско*, т. ј. са укрупњеним делом језика на ономе месту где се врши артикулација самогласника. Ово је важно за то што се због тога мења и самогласник прелазећи у полугласник или бар личећи на њега по своје акустичкоме моменту. Тако прелази такво а₁ у полугласнике ь^а или ь_а, ь^а, ь_а; е₁ у е¹ и ь^е.² Утисак који чини на ухо такво а₁ приближно је онакав какав чини Сиверсово а, (Sievers⁵, 103 табл.). Нпр.

¹ За самог. и и у могло би се рећи да пагњу и по начину артикулације и по тону звуцима са укрупњеном артикулацијом (i' и i' Сиверс.), али се не може рећи да се са њима слажу.

² О фонетској вредности ових гласова исп. ниже: е¹ значи самогласним е са нијансом звука i, сличан звуку i.

- а) — *избá,ци* I Књ. — *ма,к* I Књ. — *дочá,с* I Д. Ком. — *ча,с* I Књ. (чешће) — *сва,дне* I Књ. — *слá,зиш* I Књ. — *на,с* I Жл. Књ. (чешће) — *мла,д* I Књ. — *ка,чи се, откá,чи* I Књ. — *ка,жеш, ка,же* I Балт. I Књ. — *зна,м* I Ошљ. *зна,ш* I Књ. — *насá,ди* I Радич.
- б) — *овá,к* I Кож. — *сá,ло* I Рад. — *мá,лко* I Рад. — *мá,ленки* I Нов. Кор. — *чá,с* I Рад. — *лá,ни* I Н. Кор. — *ручá,ли* I Врб. — *рá,злике* I Књ. — *оуá,к* I Књ. — *кá,жеш, кá,жев* I Књ. — *капетá,м* I Н. Кор. — *кá,жеш* I Књ. — *чá,с* I Рад. У једном случају запазио сам *á*: *мá,лко* I Књ. Квалитет *á*-ра зависи овде од *м* које му претходи.
- в) — *излá,гнем* I Књ. — *затé,гне* I Књ. — *досé,лци* I Н. Кор. — *сé,ти* I Књ. (чешће).
- г) — *утé,кли* I Кож. — *глé,да* I Кож. — *цé,сни* I Рад. — *чé,сто* I Рад.
- д) — *цá,в* I Књ. — *сá,днеш, сá,дне* I Књ. — *бá,ж* I Књ. *кеаá,нци* I Књ. — *тá,гне* I Књ.
- ђ) — *стá,гне* I Књ. — е) *чаршé,гу* I Књ. — *куфá,ца*¹ I Књ. — *одржé*¹ I Књ. У свима овим случајевима наводи се *и* после фрикативног сугласника. Њему, по свој прилици, и ваља приписати, што је *и*, (Сиверсово *i'*) прешло у *е'* (Сиверсове *e'*), јер је за изговор горњих сугласника потребно да је језик довољно удаљен од небаца, чему, с друге стране, одговара боље место артикулације звука *е'* него *i'*. —

Да је артикулација ових гласова заиста онаква како смо показали, сведочи нам то, што се сви самогласници налазе под акцентом. Да на њима нема акцента, могло

¹ Не треба никога да зачуђава што пишем у књижевачким речима каткада *ћ*, а каткада *ч* и сл. О томе ће бити говора доцније, испор. т. 77. За сада само могу то да приметим да речи бележим *уоек* једино онако како сам их чуо, испор. Увод.

би се мислити да су овако артикулисани гласови резултат других прилика. Али, разуме се, ни то што се на реченим гласовима наводи акценат није још довољно и поуздано јемство да је њихова артикулација тачно одређена, јер би они могли бити и звуци само другога места, а не и начина артикулације, као нпр. *сџирка* III Вр. *мѣрица* III Кат., *нѣки*¹ *Турчин* III Стајк., *се'тим* III Н., *рѣтко* III Н., *лѣпо* III Габр., *дѣца*, *дѣцу* III Н., *нѣмам* III Н. *изме'шало* III Н., *помѣте* III Кат., *пе'т* II КнС., *ре'д* II КнС. Разлог са којег сам горње случајеве ипак ставио у засебну групу јесте још један моменат који се у њих наводи: они су сви по своме тону налик на полугласнике, звук им није чист и врло је кратак. То показује да се начин артикулације језика преноси и на гласне жице: оне су доста затегнуте и не одликују се оном елестичношћу, каквом се одликују при обичном изговору вокала, те изгледа као да се звук не добија њиховом треперењем већ експлозијом. На овим, и ако усамљеним, појавима задржао сам се за то што у јужно-моравском дијалекту находимо покаткад њ тамо где бисмо очекивали *а*, под акцентом, што се не може ничим другим објаснити до оваквим изговором самогласника у неких представника дијалеката ист. Србије и генералисања њихова употребе, ма да се већ данас у таквим речима чује само њ без оне нарочите артикулације, потребне за њихов постанак. Тако находимо: *зѣр* III Леск. Вр., *чѣк* I III (често) в. т. 119., *чѣс* III Габр. Леск. Врање Тиб. (чешће), *мѣ'стим* III Врање, *мѣ'з* III Врање (чешће), *сѣ'л* III² Леск., *одѣ'мна* III Леск. Пр. Стајк. Вр. и др.

У речима: *џцилиз* I Балт., *инцилис* I Темска, *ливовѣр* I Влас. (често), *чиркѣз* I Књ., *иконѣм* I Књ., *интириз* III Бујк II Руп., *интирис* III Н., *абриз* I Тем. *пре'*

¹ *Ники* и *неки* употребљава се на многим местима. Ја то овде не спомињем за то што је мешавина тих двају објавља морфолошкога порекла исп.

² Ова је реч турскога порекла (sâlt salt), и изговара се и *сал салте* и сл.

седник III Габр., *напалѝон* I Тем прелаз *е* у *и* зависи од тога, у каквом су облику примљене од овога дијалекта из других. Али и у народним речима: *прид* (м. пред) I Д. Кам. Темска Тиј. III Кат., *усрид* III Тиб., *поме'римо* III Виш., *з'аме'ни* I Књ. *гре'вѝли* I Вас. и м. *е* није добивено зато што се оно у овоме дијалекту у опште затвореније изговара, већ за то што се или извршила асимилација потоњему вокалу (у овом се крају изговара и *преди* и сл. исп. гл. XII и XX) или се на њему могао каткада и акценат находити (*пред*, *сред*).

Тако исто и примери: *з'аштѝ* м. *зашто* I Књаж. Бор. Буџе И. Јал. Цер. Пир. Ц. Бр. Б. Дал. Љуб.; *штѝ* I Тем.; *нѝште* III Врањ. не долазе овамо. Како не налазимо да другде *о* после *шт* прелази у *е*, биће и ово, по свој прилици, резултат утицаја аналогичи заменица са наставком *е*, јер се у опште (исп. гл. XVIII) у овоме дијалекту често употребљавају наставци заменица са старом основом на *јо* м. наставака заменица на *о*, понегде готово увек. За то је и у овом падежу наставак *е* заменио *о*, и ако *то* не чини основу ових заменица. Случајеви пак као *тоарѝ* I Вас. и *теарѝ* I Пон., *поцѝлиште* и *печел* I Књаж. и *преунѝче* I Пир. и *праунуче* и *параунуче*, *арадед* и *предед* (често) *мрждори* и *мрждери* I Књ. (*сити* за кишу) не представљају форме, од којих је једна постала од друге, већ такве које су напоредо стајале већ у заједничко-словенскоме: *теарѝ* и *тоарѝ* исп. ст. сл. *тоарѝво* и чеш. *terrv* или руско *теперѝ*, *поцел* и *печел* исп. ст. сл. *поцелѝ*, *печелѝ* и пољ. *poriot*, *преунѝче* развила се под утицајем односа у *арестар*: *арастар*, исп. и *предед* у истим дијалектима м. *арадед*; напоследку од двеју форми *мрждори* и *мрждери* само би прва могла постати од друге, јер ову реч не треба одвајати од рускога *морозга* (ситна киша), исп. и чеш. *mrholiti* „сипити“, руск. *морожжитѝ*, буг. *намгжди* се „наоблачи се“, само је у нас био слабији ступањ корена, дакле *мзрг-ери*, што

је могло дати *мрждери*; *мрждори* пак образовано је од *мрждери* готовим суфиксом *ори*, исп. *жубори* I Рад. и *жубери* I Балт.

7. Као год што овај појав вреди за све самогласнике, ма и у врло малом броју случајева, тако исто има других погодаба које, само много јаче, мењају све самогласнике подједнако, у истоме правцу. То су, у главном, палатални сугласници, лабијали и акценат. Први утичу на самогласнике тако да се сваки отворенији (шири) самогласник мења у затворенији (ужи) који му одговара; други пак чине да се и самогласници изговарају лабиално, тј. да а пређе у о или у, е у е^о или о, о у у, а акценат утиче тако да сви вокали у неакцентованим слоговима постају отворенији, да се „шире“ изговарају, е као а или а' resp. е^а, и као и' resp. е^и, о као о^а или а, у као у^о или о.¹ Који су то све сугласници и у колико се примера тај појав огледа — видећемо ниже, сада само да приметим још двоје.

Вреди истаћи да речени сугласници и акценат утичу на вокале и онда када се вокали налазе и испред њих и за њима, т. ј. на пр. артикулација се умекшаних гласова или задржава, када су самогласници пред њима, или антиципира, када су они за њима.

Ови се појави распростиру широм свега простора којим се пружају ови дијалекти. Али ти су појави тек у зачетку, не јављају се увек, већ поред нових форми находимо још непрестано и старе, неизмењене. Главно је да је *правац измена увек исти* и, када год има за то довољно погодаба, *увек могућан*.

Па и ако се доста неједнако јављају овакве промене, и ако их не налазимо у ономе броју примера како бисмо

¹ При обележавању гласова ја ћу се држати описне системе, јер је прегледнија. Само ћу као знак за обележавање гласовне нијансе место ћирискога * употребљавати *і*, *и*. *у*—*и* (лат).

могли очекивати, ипак оне нису све истога датума, неке су старије од осталих, и ако су све заједно појави, упоредно, врло млади. Тако се за прелаз о у а пред акцентом находи примера у сва три дијалекта, те изгледа да је то један од најстаријих појава. Што се они нису још потпуно извршили у свима дијалектима, па ни у једном једитом до краја, то сведочи само о томе да се ови појави врше још у појединача, да још нису добили велике, општедијалекатске генерализације.

Физиолошки разлог код првих двеју група појава врло је прост: артикулација самогласника управља се према артикулацији сугласника који су за или пред њима. Код акцента имамо већ сложеније прилике о којима ћемо говорити ниже.

8. *Палатали*. После *ј*, *љ*, *њ*, *џ*, *ч*, *ж* и *ш* прелази а или у *ä* или у *е*; после *ј*, *џ* и *ч* прелази у у *ü* (*ü*), о у *е*.

а) *ј* † а: — *дрүгојече* I Вава. — *пóјек* II Руп., *јече* II Руп., *ујечáло* (заглавило) I Бат. — *прүјетељ* I Рад. Бучје Кож Књ. Ошљ. — *онүје* I И. Јал. Пир. III Н.; *овије* I Књ. III Н. Леск., *овеје* I Балт. *тије* I Тиношт. Тем. (bis) Пир. Драг. III Н. *тије*^е III Н., *таквије* II Руп. — *јерүгу* I Бор. — *Јекóв* I Вал. — *изјегнүле* I Књ. — *јерáм* III Мањ. I Књаж. — *үзјеше* I Књ., *үзјешүли* III Вр. — *сјејү* III Леск. = *сејү* I Књ. — *пóјес* I Изв. л. Пир. III Н., *пóје*^с III Стајк. Леск. — *јеребица* I Вал. Вл. Г. Бојн. III Топл. — *меенције* I Жлне (*мејан-м. механ-*) — *јерица* I Рад. — *јестүци* I Рад. — *јетагáн* I Тем. III Вр. и др. Често се находи да самогласници мењају место: *јатегáни* I Вас. Вина Врб. Књ. Г. Бој. Та се форма мењала даље, те имамо: *јетегáн* I Књ. Реч је узета из турск. јез. и гласи *jataghan*. Нешто слично находимо у речи *занајáт*, која и тако

- гласи, али и *занајѣти* I Тем., *занаја'т* I Кож. Бучје Пир., само што овде није метатеза, већ прелаз а у е пред ј: *зане'ат* I И. Јал., *занеат* I Бучје.
- б) а + ј: — *бејези* I Кал. Вас. — *треје* III Вр. — *пре'ил* (правил) I Рад. — *лејали* I Сувод., *залејаше* I Бучје. — *за'јем* I Бучје — *тејин* I Балт. — *тејимџ* I Цер. Можда овамо долазе и неки случајеви споменути више.
- в) ч + а: — *р'учеш* I Н. Кор. — *ча'ришавче* I Књ. — *чекшире* I Г. Бојн. Кож. Бучје Вит. III Топ. Кум. Врањ. и (*чеширке*) III СбВр. Кум. Вр., *бечешири* III Руж. — *момчед'ија* I Зор. Мир. — *чес (час)* I Д. Кам. — *овчерá* I Зор. — *чеша* I Бучје. — *чек (чак)* I Књ. И Јал. исп. т. 6. 119. — *чершију* I Кр.
- а + к: *рекију* I Пир. (bis), исп. т. 10.
- а + ч: *речун* III Тиб. — *венча'л* I Књаж.
- г) ц + а: *р'цец* III Топ. — *б'уцец* I Књ. — *цемија* III Лук. Топ. Вр.
- д) љ + а: *прџљеци* I Кр. Ф. (просјаци) — *чѣвед* III Н. — *земљено* I Вас. — *сѣвци* I Рад.
- ђ) њ + а: — *коњеници* I Књ. — *огњѣн* I К.С. — *бадњек* III Н. — *лѣшњаци* („лешњак“) III Леск.
- е) ш + а: — *сл'ушеј* I Књ. — *шверенó тиче* I Б. Пал. — *чѣшељ* III Леск. Н. — *шѣжањ* I Изв. л. (исп. т. 110).
- ж) ж + а: — *ржѣн* I Ошљ. — *прежелемо га* I Балт., *зажелје* III Леск., *жа'лѣније* III Н., *прежеле* III Лук. — *јужерљѣк* III Вр. — *кржелије* III Н. — *жеште* I Изв. (л.) (ter).¹
- а + ж: — *врѣже (враже)*, исп. у осталом и т. 109., I Књ. — *рѣжачь (= ражањ = р'жѣњ)* III Кат. — *треж'ил* I Тиопт. (?), исп. т. 10.

¹ Питање је, да ли треба убројити овамо случајеве као: *зер* I Бучје. Вас. (bis) Књаж. (bis) Пир. Изв. (л.) III Приб. (за*р) Врање., јер се може мислити да је е постало овде од зь*р (према т. 6. 119.) које је постало фонетским путем.

з) $\acute{h} + y$, $\mu + y$, $\text{ч} + y$. Глас \acute{t} испред y наводи се у, сразмерно, врло маленом броју дијалеката, у главном, у Пироту и околини (види гл. XVIII), па за то сам и могао да забележим врло мало примера таквога прелаза: да *tj̄ излѣчим* I Пир. — *па си tj̄ чj̄вај* I Пир. Глас овај звучи као немачко \ddot{y} и чује се и у реченим дијалектима ретко прелазећи каткада у глас сличан звуку i : — *меци нас* I Сур., *помеци нас* I Влас. — *Ручѣк* (Рушчук) I Миран. — *чична́ла* III Вр. — *вићива́л* I Књаж. Крента. — *заповецива́л* I Пир., *повецију* I Кална (м. заповецувал, повецују).

и) $j + o$: — *јеште* III С. Мор.

о + j : — *тејáге* III Н.

У свима овим случајевима имали смо врло прост процес, једнак у свим примерима; али има примера који нису тако прости природе. Овамо долази реч *чарапа* која гласи у овоме дијалекту: *чера́пе* I КС. Књ. Тем., *че'ра́пе* I Књ. (ö) и *чора́пе* I КС. Књ. Б. Пал. Ове три форме не би било тако тешко објаснити, када бисмо за основну форму сматрали *чорапе* која преко *чорапе* прелази у *чера́пе*, на што бисмо, према турском јез., имали право. Истина Вук наводи у своме *Рјечнику* и *чарапа* и *чорапе*, али не вели ништа где је последњу ф. чуо, те и за њу ово вреди. Разуме се, наша ф. *чера́пе* могла се добити и из ф. *чарапа*, за то се и цело ово питање своди на однос између ових двеју форми: *чарапе* и *чорапе*. У тимочкоме дијалекту у осталом има још неколико примера који би могли представљати лепу паралелу овим формама: *ва́шор* (м. вашар) I Пон., *ма́рјош* I Остат. (исп. *марјаш*). И код њих би требало очекивати *а*, а не *о*, и у њих је испред таквог *о* фрикативан сугласник, и, на послетку, и оне су туђега порекла као и горња. Како се иначе у овим дијалектима не налази

прелаз а у о после фрикативних сугласника, можда ту замену а звуком о треба приписати баш томе што су те речи позајмљене, туђе, па је у њима или фрикативни сугласник или вокал а друкчији него у даном дијалекту, што чини да се а замени вокалом о. Иначе је прелаз оваквога а после речених сугласника у о и непознат и противан и природи сугласника овога дијалекта (фрикативни сугл. не лабиализују самогласнике) и примерима које сам запазио. Једну од тешких форми и за фиксирање и разумевање представља и заменица *њојън* (њен) коју сам забележио у неколико засебних облика. Заменица *њојън* постала је (в. гл. XVIII) од *њој* и наставка *ън*, исп. *овојзин* III Приб., *тејзин* III Леск. или наше *ње-н*, само што је овде узет ген. (ње), а у горње зам. дат. који у осталом служи такође за припадање, особито у овим дијалектима, испор гл. XXV. Наставак *ън* находимо у сличном облику *ниѡн* (њихов), који се у овим дијалектима такође много употребљава, исп. гл. XXVIII. Тешкоћа при фиксирању ове заменице била је у томе што је врло тешко било утврдити, да ли се она изговара *њој-* гесп. *њоѡн* или *њо-н*, (тј. да ли је тај звук *ѡ* или *о + е*. После подужега испитивања дошао сам до резултата да имамо четвороструки њен изговор: 1) *њбан* I Ошљ. Баб. III Лесков., *њбјн* I Ошљ., *њојеѡн* I Кр., *њојан* I Вас. Вал. Врб., *њојан* I Ви. II Јел. н., *њојна* I Врб. КС. Књ. III Н., *њојнога дрјуга* II Д. Мат. = (њојѡн) 2) *њо-н* I Рад., *њо-но* I Балт. III Леск. Вр., *њо-нога* I Вал. III Леск., *њо-ну* III Леск., *њо-на* III Пр. Јоов., *њо-не* III. (= *њо(ј)н* = *њојѡн*). 3) *њејне* I Вал. Ошљ., *њојни* I Књ., *њејно* I Вас. Бор., *њојна* I Књ. Вас. Вина, *њејнега* I Рад. (= *њојн* = зав. пад.: *њојн* = *њојн*). 4) *њејн* I КС, *њејно* I КС, *њејна* I Рад., *њејън* I Балт., *њѡн* III Н. (*њејн*). Чим се могу констатовати оваке групе случајева, тада је и сам појав по себи јасан. По свој прилици није случајно што се форме

с ђ находе највише у оном дијалекту (тимочкоме) у којем находимо и форме с е, дакле форма с о' или е° јесте прелазна од ф. с о са претходном мекошћу ка форми с е. —

9. Самогласник е прелази у оваквим положајима каткада у и, ма да је овај појав још мање генералан него споменут у претходној тач.

ј + е: — *пријитељицу* I Вас., *пријитељи смо* I Кијев. (исп. у осталом т. 10) — *триис* III Леск. Полазна тачка за први пример несумњиво је *пријатељицу*.

е + ј: — *сијемо* III Бац. — *смију* III Н. — *вињик* III Н. — *симион (ej-)* I И. Јал. Пир. — *вијалица* (вејавица) II Пшш

ћ (ч) + е: — *маћју* III Малош. Вр. — *кићнак* I КС. — *чи ти кажем (че-)* I Вава.

е + ћ (ч): — *киричану* I Рад. (исп. *киреч*) — *шићер* I Књ. (често) Бучје и др. — *измићарку* III Вр. — *виће* III Вр. Н. Леск. Белиш. — *сриће* I Кр. ф.

Интересантан је облик *тике* место и поред *теке*, јер ако и има довољно разлога да оно пређе у *тике* у тимочко-лужничкоме дијалекту, у којем *к* у оваквом положају мора бити умекшано, нејасно је, зашто то находимо и у дијалекту *јужно-моравскоме* када у њему такве умекшаности нема. Али, изгледа, да је та реч из турскога језика добивена са неком умекшаношћу, јер је бележе обично *теќ*, и, можда, са много затворенијим *е* него што је наше, за то је оно и могло да пређе у *тик*, изгубивши умекшаност, и у *јужно-моравскоме*, ма да није немогућно објаснити прелаз *е* у *и* и умекшаношћу *к*, добивеном из турскога језика, у толико пре што се употребљава врло много и краћа форма, која одговара турској, без завршнога вокала *е*; *тике* је добивено са завршним вокалом у специјалном развиту нашега језика (исп. *Сборникъ* Фортунатова стр. 374.). Она

се обично употребљава као енклитика са значењем које се не слаже са оним које та реч има у литературном језику нашем. *тиже* I Кож. Лук. (т.) Вас. Вина Бучје Књ. (често), *те'же* I Вал. Вас., *тик* I Књ. Бор., *тике* III Леск. Вр. (чести) Кам., *тикем* III Леск., *тики* III Вр.

У овакве случајеве, можда, треба убројити и реч *сприја* (олуја) I Рад. и др., ако је наше везивање ове речи са кореном *per-*, рус. *переть*, *пру* (газити), пољ. *porzceć* и сл. семазиолошки тачно. У таквом је случају неразумљиво само то, зашто се та реч налази у свима овим дијалектима у показаном облику.

10. Појав о којем смо говорили у претходним параграфима јесте *палатализација* самогласника; али, као што се и у другим језицима налази паралелно са њом, и у овом је дијалекту позната, као што већ нагласих, и *лабијализација* њихова. Сугласници *в, м, б, ц, л, р, к* утичу на самогласнике који се пред или за њима налазе тако да се самогласник *а* мења у *а'* или *о, е у е'* или *о, о у у*. И ако је исти резултат утицаја ових сугласника на речене самогласнике, само што они код свих сугласника не бивају подједнако чести, ипак се не може рећи да је у свима овим случајевима исти узрок са којег се вокали мењају. У свима овим случајевима имамо асимилацију, једначење, управљање самогласника према сугласницима, само је начин на који се то једначење врши и оно, у чему се оно врши, различно. Према тим моментима можемо све сугласнике или промене, које од њих зависе, поделити на три групе: а) промене извршене под утицајем сугл. *в, м, б, ц*; б) промене извршене под утицајем *л, р* и в) под утицајем *к*. Моменат који спаја сугласнике, наведене под а, јесте додиривање усана, њихов потпуни затвор; али оно што утиче на измену вокала *а*, које уз њих стоји, није то, већ *заокругљивање, кружно* стезање усана, које бива и кад хоће неки глас да се изговори

— када је дакле један од речених сугласника за вокалом —, а којег мора бити и онда када се од потпунога затвора усана прелази образовању вокала а, дакле, када је један од речених самогласник за сугласником. Такво заокругљивање усана један је од главних момената при образовању звука о и главна, и ако не и једина, разлика у артикулацији гласова а и о. За то је потпуно природно што, кад су такве артикулације гласова у непосредној близини звука а и када се таква артикулација усана задржи дуже него што је време трајања споменутих сугласника, вокал а прелази у о; за то и е прелази у оваквом положају у е^о (ö) или о. Код л и р имамо већ мало друкчији случај; код њих нема заокругљивања усана, па ипак се и код њих, истина ређе, јавља м. а — о. Овде имамо једначење гласова по месту образовања, управо, висини артикулације тих звукова у устима; л и р образују се на предњим непцима, језик је подигнут и налази се у дијалектима, о којима говорим, обично у оваквим случајевима на авеолима. При образовању звука а артикулација језика је пасивна; од свију гласова који се између језика и небаца образују најнижи је тај вокал. Под утицајем високе артикулације, потребне за образовање речених ликвида, и задњи део језика, где се образује а и покреће се ка непцима — када се а налази пред реченим сугласницима, или се са свога уздигнутога положаја враћа ка пасивној артикулацији, карактеристичној за звук а, када се речени самогласник налази за споменутих сугласницима. На тај начин и један и други случај чине да изговор таквога а није обичан, већ са вишим местом артикулације што му даје звук гласа о. То исто имамо и у звука к, само што се у тога звука задњи део језика примиче мекоме непцу, те је место и потоњег или претходнога звука више него што је потребно за звук о, управо тамо где се образује звук у. С тога није ни чудо што се баш после

овога сугласника наводи прелаз звука *о* у звук *у*, ма да има, као што је и требало очекивати, и прелаза вокала *а* у *о*. Сем овога код неких од споменутих сугласника врло је важан и акустички моменат. Тако у звука *л*. Утисак *с* ове, гласовне, звучне стране јесте онакав какав чини врло кратко *у*, па и то, разуме се, доприноси измени околних вокала у правцу тога звука. — Ове се погодбе често комбинују; често се наводи неки звук испред *р* а после *в*, после *к* а испред *б* и сл. Такве случајеве ја ћу, разуме се, наводити или под једним или под другим сугласником.

II. в, б, п, м.

в + а: *отвѣра́ле* I Зор. — *досводи́ше* I Књ. — *купуво́л* III Г. Купин. Јаш. — *не воља́* III Међ., *невољѝју* II Руц. — *бѣле џ-ољѝне* I Бор. (дакле првобитно *џ-аљѝне*) — *ирово́лѝл* I Тем. — *воља́вицу* I Н. Кор. — *кџорѝмо* (= *квар* —) I Кож. исп. сасвим без *џ*: *корѝ* (*квари*) I Књ., *покрѝри* (често) I Књ., *пѝкори* I Балт. — *изора́ше* (*извара́ше*) I Муч. — *Мѝлоон* I Књ. (Милован). — *дводи́нар(а)* I Рад. Мокр., *додина́ра* I Књ. (*два-*) — *двоја́рма* III Лук. в. — *двоња́с* III Пр I Риб. — *двокра́та* I Кож. — *не воља́* I Цер. Бучје; *воља́'е* II Ру. III Лук. в. — *прево́ри* I Вал., *преворáше* I Муч. — *разговóрате* III Вр. — *дџвор* I Б. Пал.

а + в: — *заровни́ле* I Рад. (исп. ниже) — *за'вѣде* I И. Јал. — *Дџна'в* I Рад. Тем. КС., *Дџнов* I НК. Рад. Бучје Вас. Пир. М. Изв. Жлне. Р. Бучје. Кр. Ф. Стањ. III Тег. — *Влади́сов* I Вас. (*Влади́сов* III Леск.), *Љуби́сов* II Бољ., *Бого́сов* III Леск., *Стани́сов* I Вал., *Ради́сов* I Вас. (*Ра́досов* *ib.*) II Ниш., *Лепóсова* I Књ., *Мили́совов* I Бучји, *Мили́сов* I Бучје Вина Кож. (*Мили́сов* *ibid*) I Жлне (често), *Мѝлосов* I И. Јал., *Мили́сове* I Трг., *Мѝлосова* II Ниш. — *кџвезе* I Књ. — *за' вре́ме* III Пр. — *па'вѝт* I Балт. —

- зелењика*’в I Балт. — *товám* I Књ. Рад. (*потова-
нише*) Бучје. Кож. Жлне (значење обично: *под,
патос* у воденици) — *довáл* I Рад. (= *дава л*), *до-
вање* (*да-*) I Рад., *довáте* I Рад. (*да-*), *довáле* I Тем.
— *кравáчић* I Ошљ. испор. *кравáј* које одговара
рускоме *коровай* и по облику и, у главном, по
значењу. — *чотú* = *чавтú* („кевће“) I Д. Кам. —
руковáца I Бучје. — *стовá* I Балт. (м. *стаја* =
става) БН., *стовáл* I Тишт., *стовáла* I Жлне,
стовáло I Мир., *стовáли* III Леск. — *Моровáцу* I
Тем. — *јáзовац* I Изв. л., *јáзовци* III Вр. — *овлúју*
I Б. Пал. III Међ. — *совес* I Пир. Ову сам реч
овде споменуо за то што је из књижевнога јези-
ка могла бити позајмљена у форми *савес(т)*
као што, поред осталог, показује и акценат.
— *гмичово* I Берд.
- в + е: — *говодáре* III Лук. в. — *востáн* I Пир. (испор.
вестáн I Тем.) и др.
- е + в: — *Књáжовъ’ц* I КС. Рад. — *Крaгúјовъ’ц* I Књаж.
— *Мíлошов* I Рад. Кож. III Н. — *вáле’вска* I
Бр. — *графóвина* I Муч. По свој прилици та-
кође позајмљено из књижевнога језика.
- в + о: — *самовó’љници* I НК. (довровољци).
- о + в: — *гувéда* I Књ.
- б + а: — *бáба* I Књ. И. Јал. Д. Мат., *бóба* I Књ. К. Сел.
Жлне Вас. Вина Балт. III Међ. Вр. — *прóбоди*
I Књаж. Вина. — *сúбоша* I Зор. — *лебора* I Н.
Кор. — *лáбова* I Ошљ. Вас. — *úбово* III Мал., —
рабоúја I Књ. (често), *рабоúје* III Н., *роба-
úја* I Валун. III Сурдул. — *бокр* III Леск. —
пробовím I Пир. — *бојгú* I Вал., *бојагú* I Б. Пал.
- а + б: — *собóр* I Бучје И Јал. III Н. (собóрник). И ако
је стара форма ове речи *сьбор*, ипак је ово
неколико примера, остали ће бити наведени не
своје месту, споменуто овде за то што је та

реч могла бити позајмљена и из књижевнога језика (*сáбор*), па бисмо у таквом случају имали посла заиста са прелазом а у о, а не Ђ^а или а од Ђ у о, али, судећи по акценту, ни ово последње није искључено. — *собáјле* III Међ. I Књ. — *тóбора* III Међ. (?). — *рóбуџи* I Стањ. (bis).

- б + е: — *болáј* I Н. Кор.
 е + б: — *шобóј* I Књ.
 б + о: — *бúлес* I Јак.
 и + а: — *иáпарат* I Кр. Ф. — *ио-метáр* I Пир. — *иа'шú-ту* (а + п) I Тиј. — *иоаúче* III Н. — *иозáр* I Изв. л. (bis) III Приб., *иозáри* III Кијев, *иозáримо* III Сурд., *иозáре* I Кож. — *иоа'њил* I Балг. — *ио-позúше* I Балт. — *ио-тэку* I И. Јал. — *иа'нако ј* I Књаж. — *ио-ио'дúја* I Пир. — *иогаиуи* I Изв. л. (исп. т. 109.)
 п + е: — *деаоша* I Врб. Реч је позајмљена из књижевнога или административнога језика
 п + о: — *пузóр* I Изв. л. Баб. — *о'пазили* I По.
 м + а: — *морúза* I Миран. (*мамúрза*, *мамуруза* = кукуруз) — *могáре* I Д. Кам. (bis) Пир. III Међ. — *могáрце* III Вр. — *домоћин* I Књаж. — *одморáше* (3 pl. imperf) I Кож. — *намозáла* I. Б. Пал. — *молúне* I И. Јал.
 а + м: — *тóмо* (тамо) I Књаж. — *зомéси* I Штрб. — *комúлу* I Изв. л.
 е + м: *барóм* I Књ. — *принесé'емо* III Н.
 о + м: *крумит* III Међ. (црни лук, *кромит*).

12. л, р, н:

- л + а: — *иомлодúсте* I И. Јал. — *сла'гú* (испор. *слатéла*) I Књаж. — *глошáње* I Вал. — *гловешúна* III Вр. — *до гловé* I Жлне — *гловá* I Књ. — *влодúка* III Вр. — *алóнику* I Штрп. — *завла'дáл* I Цер. — *иолони* II Рупје — *ио'тнó-то* I Н. Кор. — *лóкь'т* I Н. Кор. — *лодовúну* I Вал. — *белá'ј* I Књ. —

- улоја́ли* I Тем. — *са́лош* I Баб. По свој прилици позајмљено.
- а + л: — *Олѣксинџ* I Књ., *Алѣксинац* III Бујк. — *Олѣкса* I Књ. Кож. Н. Кор. — *Олесáндра* I Р. Бучје. — *олалија* (велика ватра) = *алалија* (?) II Ниш — *долѣко* I Ошљ. Рад. Кож. Тем. Пир. Баб. III Клисур. Леск. Међ. Бел. II (чешће), *долѣчину* I Г. Бојн., *долѣче* III Р. река.
- е + л: — *нол* (не ли) I Љуб. Б. Пал.
- о + л: — *гулемá* I Н. Кор. — *олагáла* I Књ.
- р + а: — *протикáнт* I Књаж. — *страшљив* I Д. Камен. — *сарбни* I Вал. Вас., *сарбнимо* I Вина Вас., *сарбне* I Вина, *саронте* I Вина, *исорони́ло* I Вал. — можда ове случајеве ваља објашњавати непосредно из форме *саравне* која је постала под утицајем народне етимологије и која се такође употребљава.
- р + а(е): — *норѣднике* I Књ. — *норојáло* I Књ. — *зороџује* I Књаж. — *рођáле* III Н. — *порозíл се* I Књ. — *розбíле* I И. Јал. — *розуми* I Зор. — *Пáрофин* I Тем. *Пáраџин* I Књ.
- а + р: — *орѣнду* II Г. Мат. — *Оријáдин* III Међ. — *сторѣшине* I Тем. — *орáч* (*арáч*) I Остат.
- о + р: — *до*р* I Балт. (bis). Тешко да треба у овакве случајеве убројити: *доктур* I Књ. (7. п.) Врб. Жлне II Ниш. III Н., *простурíја* I Изв. л., *логур* I КС., јер оне представљају које позајмљене речи из туђих језика које из других дијалеката као и *пролѣтус* I Књ. А у таквим случајевима самогласници често бивају за један степен затворенији: а—е, е—i, о—у. Овоме као доказ могу послужити примери наведени у т. 6. 8. и др.
- н + а: — *маностúр* I Жлне (bis) Б. Пал. III Н. Међ. (bis) Вр. (bis), *мана*стур* III Вр., *маностúрска* III

Међ. Примери са метатезом: *манистњр* I Баб. Радошев. — *нореднике* I Књаж.

а + н: *Андрњја* I Жлне. — *Цњна* I Вал.

н + е(о): — *не̑су тњли* III Кат. — *њне̑се* III Лук. вр. Да ли овамо иду примери као *не̑гњв* III Н. I Вал. — питање је, јер се *е* може находити овде и под утицајем потоњег *г* (исп. ниже о утицају *к* на вокале *а* и *о*), а тако исто могло је бити унесено из облика као: *њњ̑н* њњ̑на и сл. — *мурни̑цу* I Вал. = *на орни̑цу*.

13. *к* (*г*): — *прекњј* I Т. Дол. — *концеларија* I Рад. — *козувал* I Рад. — *коравани* I Жлне — *котран* I Вас. — *какњја* није потпуно поуздано (јер је могло постати и од *каква-*) I Баб. Исто тако није потпуно поуздано ни *доклем* III Међ. (*ter*) Н., јер се могло находити под утицајем речи као *одокле*, *одотле* у којима се *о* јавило тако исто нефонетски.¹

а + *к*: — *а̑ко* III Вр.

к + *о* (*е*): — *куј ти знаје* I Б. Пал. Књ., *ко̑ј* I Вас. — *курњго* I Књ. — *ко̑пам* I Ошљ. — *ко̑љила* I Рад. — *ку̑нњац* III Н. — *Макодоб̑н̑ц* I Књ.

г + *а*: — *погоњали* I Кож.

Сем ових примера где измену вокала треба несумњиво приписивати сугласнику пред којим се или за којим се налази², има неколико случајева за које се то не може

¹ Према књижевним *одакле*, *одатле* изгледало би *одокле* I КС. (*bis*) Бор. Књ. (*bis*) и др., *одњгле* I Кож. Врб. Књаж. (*ter*) III Н. као ф. фонетска, али у ствари није. Дијалекти источне Србије сачували су старије облике прилога: *одо̑нде* (= *од* + *онде*) I Рад. КС. Кож. Вас. Књаж. (5 п.) Жлне и др., *одовде* I Књаж. (11 п.) Вава II Б. Пот. Већ сам тај факат што *одокле* нема полугласника (*од̑кле*), који у оваком положају у овим дијалектима не прелази у пун вокал, показује да *о* у њему није постало фонетски. Јасно је да је оно унесено из облика *одо̑вде*, *одо̑нде* исто онако као што је и, обрнуто, у другим нашим дијалектима *о* у форми *одовде*, *одо̑нде* замењено звуком *а* из форме *одакле*, *одатле*, испор. наше књиж. *одавде*, *одавде* и *овде*, *онде*.

² Можда овамо долазе примери *навури* = *навоури* I Миран., *зурњше* I Зорун., *зурњше* I Зор. *в* које се у њиме наводи пред *и* учинило је да *и* пређе

тврдити. То су: *додѣш* III Н. *да'дѣ* II Н., Јел., *дѣда* (удата жена, сестра, ако је = *дѣда*) I Пир. Н. Кор. Вал., *Одѣмово* I Тем. Код првих двају примера природно је претпоставити утицај случајева као: *да'м*, *да'мо* и сл. код *Одѣмово* — случајева као *Алекса*: *Олекса* и сл., само нам је нејасно *дѣда*, разуме се, у оном случају ако је постало од *дѣда* (мати). Да није и овде био од утицаја какав паралелизам форми као: *баба* : *боба*?

14. Из досада реченога јасно је да се звуци ових дијалеката одликују врло великом покретљивошћу, да су врло мало конзервативни, да се лако мењају под утицајем околних гласова. Нема сумње да то зависи, донекле, од недовољне прецизности при образовању засебних гласовних артикулација, од сливања артикулација околних гласова, асимилације њихове. До сада смо имали прилике да се упознамо са асимилацијама звукова једнога слога, сада ћу навести неколико примера који се могу објаснити *једино асимилацијом* самогласника једнога слога другогме. Тај је појав познат, а и друг. услов. језицима га има (на пр. у словеначком, бугарском и др.), у овом дијалекту у примерима: *берѣм* I Вина III Габр., *метеријѣл* I Вина, *ћеремѣде* III Врањ. (bis), *гајдеријѣја* III Н. *гајдерицу-ту* I Пир Овамо долази и *нарестѣ* I Кож., *зарестѣ* I Кож., *пиријѣка* I И. Јал. (*рѣрр*), *цвелѣка* I Књаж. Бор., ако само и овде, као и у чакавскоме, немамо паралелну форму облику *расти*. Можда овако треба објашњавати и *цетлицѣн* I Књ. II Н. Јел. (ис. *цатлицѣн*), *секѣја* I Књ. Пада у очи да је већина примера где се ово наводи туђега порекла (*сем гајдерицу-ту*, *гајдеријѣја* и *рестем*), чије самогласнике ови дијалекти уопште ме-

у ѣ, које је, када је нестало пред њим *ѣ*, или, можда, док се оно ту још находило, прешао у *у*. У *зудуријѣна* (= *зид* —), које би могло изгледати као да се противи наведеним примерима, јер у њему нема пред и—в, па ипак прелази у *у*, имамо асимилацију, по свој прилици, самогласника једнога слога постоњем слогу као што је имамо у примерима наведеним у т. 14.

њају у правцу *ускости, затворености*. У осталом и врло многи примери, објашњени на један од горњих начина, могли би се објаснити и на овај начин, на пр. *прѣји-тељи смо, треје* (= *траје*), *рекију, вреже* (*враже*), *преиљ зајем, трежил, тејин, тејимб, Макадонџа I Књ.* (слично овоме је и *Бевград I Књаж. (bis!)*). Али и поред ових случајева који се могу објаснити на основу целокупнога правца развитка гласова нашега дијалекта, има неколико усамљених примера који се на основу њега не могу објаснити. Како сам ја у својим белешкама, у којима има неколико десетина хиљада примера, забележио свега три таква примера, сваки од њих само по један пут, разуме се, не могу јамчити за апсолутну тачност записаних речи: *гремáду I Кр. Ф., ребаџије III Вр, ó-сподеру I Кож.*, за то нећу ни предлагати неког нарочитог објашњења, али ипак обраћам пажњу на то, да се у свима овим случајевима за или пред самогласником, који се мења, наводи *p*

15. Акценат утиче у овим дијалектима у два правца: квалитативно и квантитативно, т. ј. слогови који се налазе пред и за акцентом мењају и свој гласовни, тонски карактер, и постају краћи, губе способност да образују слог, постају *несложни*, а каткада их и сасвим нестаје. Овде, у овој глави ове расправе, говорићу само о утицају који акценат врши квалитетски на измену вокала, с тонске стране, остављајући да о значају његову за сложеност и несложеност самогласника говорим у гл. XI. Право, да смемо и можемо одвајати утицаје свакога од ових двају момената, даје нам сам језички материјал ових дијалеката, јер и ако су често оба ова момента састављена, ипак има доста случајева где акценат утиче само на промену спољашње стране, каквоће самога звука. Утицај на скраћивање сугласника пред или за акцентом зависи од целокупнога темпа го-

вора који је, као што ћемо видети, за различне крајеве ове дијалекатске области различан.

Као год што су и сви остали више наведени појави заједнички свима дијалектима источне и југоисточне Србије тако се исто може то рећи и за утицај акцента на вокале, ма да и ове случајеве не можемо назвати потпуно генерализаним. Могућност је увек ту, или, да речем мало апстрактније, тенденција је свугде да се неакцентовани вокали изговарају *шире*, *отвореније* него акцентовани. „Тенденција“ велим не у смислу да се неки појави некипут јављају, а некипут не јављају, већ да вокали бивају заиста изговорени отвореније, или, као што ћемо доцније видети, пасивније, само, можда, та отвореност изговора није увек довољна да може утицати на ухо као засебан глас који се од свога основнога звука толико разликује да га можемо обележити увек *засебним*, *нарочитим* знаком. То, уосталом, вреди и за све појаве о којима сам досад говорио. Они се не могу и не смеју разумети као појави који су се јавили у појединаца, јер би чак и за такав случај примери, које сам горе навео, били недовољни, већ као појави који су се само у појединаца извршили, али који су у ствари општи, генерални, само у разном стадију развитка код различних представника ових дијалеката. Они се само код неких јављају у својим последњим и крајњим тачкама развитка, можда, због неких специјалних, индивидуалних особина њихових носилаца. Зато *број* ових случајева, исто онако као и споменутих раније, а тако исто и оних о којима ћу истом говорити, нема онога значаја који количина, број примера има обично у другим случајевима.

16. Акценат утиче на све самогласнике подједнако : е прелази у е^е или а, о у о^е или а, и у и^е или е, у у у^е. Данас већ има доста речи које се у овим дијалектима готово стално и, понегде, *једино* говоре са овако изме-

њеним вокалом, на пр. *матѝка*, *лапѝв*, *полатѝ*, *на зам* и сл. То показује да је тај утицај доста јак и да је већ било поколења пре нашега која су знала за њ. У корист тога говори још једна ствар. У понеким речима стоји, по каткад, такав, отворен вокал и под акцентом, напр. *нема*, *жења* (III Вр.) и сл., што јасно показује да је тај појав морао бити већ поодавно познат кад је могао из случајева, где му је место, да буде унесен у оне у којима не би требало да се находи. Сем тога, врло је вероватно да је тај појав поникао у неким дијалектима пре других појава, нпр. у *пчињскоме дијалекту* пре преноса акцента у двосложним речима са крајњег слога на претходни (исп. *жења*), што опет сведочи о његовој релативној старини. Што се пак тиче самих случајева са таквим вокалима и када је акценат на њима, они се сви могу објаснити врло лако утицајем аналогije: како је наш акценат покретљив и како у различним облицима исте речи стоји често на различним местима, морали су се у једним случајевима јавити отворенији вокали, у другим затворенији, и како то бива у истим речима, природно је, што је наступило једначење или у једном или у другом правцу, често пута само делимично а каткада и потпуно (примере в. ниже). Тако исто могу узајамно утицати и речи једнаке по значењу или по облику, на пр. *не* утиче на *нема* и мења га врло често у *нема*, исп. ниже. И ако акценат задржава у главном својестаро место (исп. гл. XIII), ипак он у неким случајевима и у неким дијалектима није првобитан, било да се находи под утицајем књижевнога акцента било да представља систему консеквентних промена (прим. исп. ниже).

17. Откуда то да акценат овако утиче на промену вокала? И ако за вокале ових наших дијалеката у главном вреди да се изговарају без нарочитога укрупњавања онога места на језику где се образују артикула-

ције звукова, ипак им и таква артикулација није сасвим непозната. Ово нам даје правац којим треба ићи при тражењу објашњења овим појавима, јер и овде видимо разлику међу наглашеним и ненаглашеним слоговима. Како пак отворенији вокали показују и пасивнију артикулацију према затвореним, може се отуда извући сасвим природна консеквенца да се једни слогови, зато што су наглашени, изговарају са прецизнијом, усиљенијом, „ужом“ артикулацијом гласова, други пак — који су без акцента — са лабавијом, пасивнијом артикулацијом. То и чини да се у првом случају артикулација гласова или потпуно чува или прелази у „ужу“ што даје затворене самогласнике, док у другом случају самогласници бивају *отворени*. Ове закључке потпуно потврђују и илуструју врло лепо цео ток процеса полугласници и њихове измене у овим дијалектима (исп. гл. III). И тамо полуглас бива отворенији и у толико лакше прелази у вокал потпунога образовања у колико је ненаглашенији.

18. е: е^а: а^а: а.

— *до зам* I Д. Кам., *на зе^ам* I Вас. Жлне Књ., *на за^ам* I Жлне (bis), *на за^ам* I Књ. (bis), *на зам* I Књаж. Вас. Жлне., *и зе^ам* I Н. Кор., *и зам* I Вина, *и за зе^ам* I Жлне., *у за^ам* I Књ. Ошљ., *у зам* I Књ. (ter), Рад Н. Кор. КС., *и до зе^ам* I Штр., *о се^ам* I Вас. — *зајг^аи* II Ниш. III Гар. — *нале^атоше* III Бујк., *изле^атело* I Књ., *слв^ату* I Књ., *налати* I Књ., *налатили* I Балт., *полати* I И. Јал., *злати се* III Међ. Под утицајем ових и оваквих случајева, које бисмо могли набрајати до миле воље, унесено је е^а—а и под акценат у сваким примерима: *не налатеоше* за I Тишт., *пролати* I Баб., *пролате* III Тиб. I Књ., *налати* I Књ., *одлате* I Шт., *излате* I Тем., *залé^ата* I Књ. — *изве^аду* I Књ. — *кладань^ац* I Вас. Стањ. Тишт. Г. Бојн. III Вр.

Међ. — *студаньꝑ* I Т. дол — акценат није поуздан, исп. књиж. *студѣнаꝑ* = *студѣнѣꝑ*. — *вода'ниꝑа* I Рад. (bis), *воданиꝑу* I И. Јал. Н. Кор. Балт. (bis) Вас. Вал. Жлне Кал. Боров. Шт. Вина — *воде'ниꝑи* (вр. крушака) I Кр., *воданиꝑи* I КС. — *ја'дѣ* I Књ., али *појѣ'ле* I Књ., исп. више. — *блајѣ* II Н. Бања, *про-блаји* III Кат. — *зајаꝑ* III В. Бања, *зајак* I Кал., ако узмемо да им је основна форма *зајак*, *зајакꝑ*. — *деветнијас* I Стањ. — *најже'сток* I Књ. — *не'л* I Књ., *нали* I Ореов. Пир. Има случајева када је овако *нел* у проклизи, на пр.: *нел ти казујѣм?* ма да оно често бива и под јаким реченичним акценатом. — *заѣ'т* I Бучје (акценат непоуздан, исп. књиж. *заѣт*) — *црѣ'њ* II Варош (првенац) — *каѣ'тан* I Књ. Вина — *кѣ'чаꝑ* II Пшп. III Кум. Кат. — *засѣ'ди се* I Књ., али: *сѣ'ди* III Кат. (bis) — има пренесен акценат, испор. и у овом говору: *сѣ'дѣја*, *сѣ'дѣла* и сл. — *шамшир* м. *шешир* I Јак. Ошљ. — *м* је унесено, а, можда, и а, под утицајем нар. етимологије, ма да се употребљава и *шашир* I Књаж. — *кома'ндије* I Књаж. — *сѣ'стриꝑ* I Рад., али: *сѣ'стра* III Бујк. м. *сѣ'стра*, исп. гл. XIII — *мѣ'сеꝑ* III Топ., да не стоји место *мѣсеꝑ*, исп. сличне случајеве у т. 8. — *изне'сѣм* I Г. Бојн. — *Панта-лѣј* I Зор. исп. грчко *Παντέλεος* и *Πανταλέων*. — *запраꝑу* I Штрп. — *погле'дја* III Лук., али и: *глѣ'дам* III Леск. I Књ., *глѣ'да* III Тиб. Вр. (bis), *глѣ'дамо* III Н., *глѣ'даꝑ* III Н., *проглѣ'да* III Кат.

И ако сам навео више примера са акцентованим е него неакцентованим, ипак то не значи да ови примери говоре против горње хипотезе, јер има још врло много других случајева, у којимасе у овога и сличних глагола е *находи* пред акценатом, на пр.: аор. *глѣдѣ*, *глѣдѣмо*, part. praet. *глѣдѣл*, *глѣдѣли*, *глѣдѣле*; код сложених: *проглѣдѣ* 1. л. аор., *прѣглѣда* (2. 3.), *проглѣдѣмо* 1 рл. и т. д.; сем тога има и сличних глагола код којих је акценат увек, разуме се,

када га сведемо на старији облик, за овим *e*, на пр.: у књиж. јез.: **изгледати*, **прегледати*, **прогледати*, **погледаати* итд. (= *изгледати* итд.); што се тиче глагола као *прегледати*, *прогледати*, и др. — њихов акценат одговара простоме глаг. *гледати*, и представља пренесен у новије време стари кратки-слаби акценат (исп. *на воду* од **на вѣду*, али *од брата* од *од *брѣта* и сл.). Из горњих је случајева, којих има врло много, *e* унесено и у положај под акценатом. То исто *mutatis mutandis* вреди и за *трѣба* I Књ.

Свеза *та-те* употребљава се врло често, и увек без акцента, те није јасно, да ли је она ту увек старо *та* или је у неким случајевима постала од *те*, које се такође употребљава: *та отече вода* I Пир., *та не цијче* I Н.Кор., *та ме погледа* I Н.Кор., *та јесени бѣше* I Тем., *та преко дрјм* I Кож. Књ., *та ги рјним* III Бујк., *ѣати онѣга* *та обѣси* III Кум., *та пречѣка преко ђгањ* III Међ. Врање, *та идѣ та видѣ* III В. Бања, *после дошѣја љ јесен та куде ђвце* III Љут., *загазија та до сред рѣку* III Љут. Међ., *та над нас* I Бор. п сл., исп. и: *те отишеја* III Н, *те ќе гу утѣпаш* III Леск., *турија ги те су побегнули* III Леск. и сл.¹ — *савѣи* I Н. Кор. — *лега* III Н. — *знајеше* I Зор. — *стрема* I И. Јал. — *лековито* I Књ. — *бѣда* III Кат. (bis), основно *беда*. — *из неба* I Бучје — *деца* I Књ. — *девојке* I Вас. — *голема* I Д. Кор. Пир. — *јазики* I Н. Кор. — *четворица* I Кор. — *селѣ* I Кож. — *трклата* I Пир. — *жења* I Књ. (bis) III Габр. (bis), испор. *жења* III Бујк.

¹ Познато је да имамо неколико свеза ове врсте *та* (всп. *Јаунова* Извѣстја III 1173—1179), *та*, *те*, *то* али се по синтактичкој употреби својој ово *та* слаже само са свезом *те* и *та*.

Кат. (bis) — *ше^ева* I Рад. испор. књиж. *шева*. — *бу-ре^енице* III Међ. — са акцентом по свој прилици књижевнога говора, јер бисмо према речи *буре* и сл. у овоме говору очекивали или *буренце* (*бурѐнце*) или *буренце* (исп. *бурѐнце* у говорима са пренесеним акцентом), тако да би свака од ових двеју форми могла дати отворено е у средњем слогу, исп. *ира^асанце* III Међ. — *ле^етину* I Рад., али и *ле^ете* I Књ., можда, под утицајем *пр^оле^ети* и сл. — *бе^ела, ле^епо* I Књ., исп. **бѣла, *лѣпо* других дијалеката, имају, по свој прилици, акц. књ. језика. — *по^оље^евина* (поље) I Балт. — *ме^етни му* III Кат. Овај глагол има у презенској основн акценат само на корену, исп. *мѣтнѣм*, али *мѣтнути*. — *оче^еаило* I Књ. (bis). — *изде^еруваше* I Кож. — *поле^ежаше* I Жлне. — *поге^ерала* I Вас. — *Је^езаву* I Вас. — *осе^ечу* I Балт. — *сте^енува* I Цер. — *пре^ежете* I Опш. — *наде^енули* I КС. — *исте^ека* I Опш. — *умаишк^ал* („уваљати“ ваљада умешк^ал) I Б. Пал. — *б^оре^ем* I Жлне. — *напре^ед* III Кат., испор. *пре^ед* проклитично. — *а^ева* III Кат., исп. *гле^еда* и сл. — *не^ема* I Књ. (6 п.) Рад. (bis) *не^ејма* I Рад., *не^ема* I Кож. Г. Бојн. III Кат. Н. Вр.

не је овде измењено у *не^е*, по свој прилици, под утицајем одречне речце *не* која врло често стоји без акцента како уз глаголе тако и придеве и друге речи. Да заиста оно може имати такав утицај показује нам овај паралелни пример из других наших дијалеката: у добров. и неким босанск. дијалектима находимо место *неки, неколико некакав* — *неки, неколико, некакав* и сл. (Rad LXV, 156; CXXI 190), што такође треба објаснити утицајем речце *не*, јер се ни за један дијалекат не може тврдити да је *њ* прешло у *н* у неким случајевима из разлога што у другим случајевима тога појава

нема. Али ово не значи да *не* није никад наглашено. Напротив, има доста случајева где је и на њему акценат, па и ту находимо прелаз *e* у *e^а*, исп. *не^а знам* I Рад. и сл., али *не^амојте* I Књ. или *не^акакво* I Бучје, али: *не^ашто* I Кож., исп. више.

Да споменем два случаја где ми је отвореност вокала нејасна: *ме^асто* I Књ. (bis) III Међ., *се^ано* I Књ. III Приб. Не би било тешко пронаћи сложене речи са овим именицама у којима не би био акценат на вокалу *e*, али ми је претпоставка о њихову утицају на ове речи врло сумњива. Па ако ово и одбацимо, остају још две могућности да се објасни отворено *e*: 1) у *мѣсто*, судећи по рускоме *мѣсто* — *мѣста́*, *e* би морало да пређе у *e^а* у множини, одакле је оно у овоме дијалекту могло бити унесено и у једину, само би се морало доказати да се та именица у овоме дијалекту тако употребљавала, јер у другим дијалектима имамо *мѣсто* — *мѣста*; али за *се^ано* то вреди, ер има у плур. (у Вука) *се^ана*, дакле у овоме дијалекту *се^ано* - *се^ана́* откуда је после генерализацијом добивено: *се^ано* - *се^ана́*. 2) Ако се у овом дијалекту не употребљава *ф. ме^аста́*, тада би у време када се употребљавало *се^ано* и *се^ано*, исп. више, јер су сви овакви појави појединачни, почело да се употребљава и поред *ме^асто* - *ме^асто*.

У тимочком се дијалекту доста често напоредо с формом *такá* употребљава и *ф. текá*, те је потпуно природно питање, у каквом односу стоје та два облика, да ли се један може извести из другог, и да ли се, можда, и овде не огледа прелаз *e* у *a* или слично, јер је обрнуто немогуће. Већ *a priori* ово је мало вероватно, јер поред форми *e* и *a* не находимо ни једнога прелазнога облика *e^а*. Али ово још не говори апсолутно против наше хипотезе. Против ње много јаче говори етимологија тих облика: у свима словенским језицима, па и у српским дијалектима, форма овога прилога гласи *так(ъ)*, *тако* или *сл.*; *како*се и у овоме дијалекту находи доста при-

мера са а, напр.: *такá* I Пир. Балт. КС (bis) М. Изв. Боров. Књ. (quater), КрФ. итд., јасно је да је основни облик речене форме и у овоме дијалекту био *такá*. С тога се о прелазу е у а овде не може ни говорити, већ морамо признати да су то два напоредна облика овога дијалекта, и да је један од њих, *така*, основни; према томе, када друга форма овога облика није могла постати од прве, она се морала јавити под утицајем *аналогије*. Ја мислим да је заиста и било тако. Поред облика *тв'г* познат је и облик *тв'з*, а, сем тога, *тага* и *тега* (или *тагај*—*тегај*). Дакле:

$$\left. \begin{array}{l} \text{тв}^{\text{г}}\text{га} : \text{тага} \\ \text{тв}^{\text{з}}\text{га} : \text{тега} \end{array} \right\} \text{тага} = \text{тега}$$

Све се ове форме употребљавају напредо, а окуда су се јавиле видећемо у гл. III, и то у оним дијалектима у којима се поред *такá* находи и *тека*. За то ми се и чини да се под утицајем паралелизма форми *тага* : *тега* и јавно поред облика *такá*—*тека*, у толико пре што су обе речи прилози, образовани од истога заменичкога корена. *тека* : *текој* III Међ. I КС. Врб. (bis), *тека* I Пир.(bis) Н. Кор. (5 п.) КС. Рад. (bis) Боров. Књаж. (4 п.); *така* исп. више; *тв'з* I Књаж. (15 п.), Зорун. III Вр. Н. *тагај* I Врб. (bis), М. Изв., *тагаја* I Пир., *тв'з* I Књ. (19 п.). Рад. Н. Кор. III Н., *тв'гај* I Бор. Р. Бучје, *тегај* I Врб. Мир. Пирот (ter). Да су заиста речени облици могли утицати на *такá* показује и то, што је облик који је могао утицати *увек двосложен и увек има акценат на другом слогу* (*тага* — *тега*) као и у *такá*, јер се без тих услова не би могло добити у њихову корену ни а ни е. исп. гл. III. Форме *тв'з* и *тв'г* наведене су само за то да се покаже могућност облика *тега* и *тага*, јер је њихова првобитна форма *тв'га* као што ће то бити показано.

19. о : о^а : а^о : а пред или за акцентом.

— *ма^атúка* I Књ., *мо^атúку* I Књ. (bis), *матúка* I Бор. КС. Рад. Ошљ. Жлне Књ. III Н. (5 п.)

III Бујк., *матике* III Н., *мачуге* III Вл. (п), *матина* (мотка) I Тијан. Бердуј. III Белиш.; али: *със мѡткѹ* I Књ. Овде је *о* уносено из облика у којима је оно оправдано. — *гамѷла* I Књ. (bis) Жлне. Балт. Лесковица III Н., *гамѷлицѹ* I Штрп., *нагамѷлија се* (нагнуо се) III Кат. — *осѡвѷну* I Књ. — *оданѹд* I Д. Кам. — *ѡбари* I Жлне (обори). — *лошатѷњу* II Рупје. (*лошотѷњу*) — *удоѡвѷца* I Влас., *удаѡвѷца* I Пон. Ошљ. КС. Боров. — *напѡлиѡна* I Тем. (*напѡлејѡни* I Драг. — *трнакѡа* (будак) исп. *трнокѡа* I М. Изв. И. Јал. Кож. Књ. Балт. — *лапѡви* I КС. М. Изв. Валев. Вина. Вас. Књаж. (*лопѡвина* *ibid* место *лапѡв-*) Жлне — *илатѷн* I Књаж. (з пуга), Врб. III Малош. — *делѡѡд* I Зор. — *примарѡл* (приморао) I Бучје — *поганѷч* I Бучје — *оѡѡѷли* (надјачали) I Ошљ — *коѡарѡн* I КС. — *покрѡѷца* I Књ. (покрѡвица). — *ѡѡтѡкѹ* I Књ. — *чѡрѡѡлѡк* I Књ. — *ѡѡѡнаѡ* I Књ. — *Марѡѡѹ* III Бујк. — *ѡрѡѡѡн* III Вр. (јорг-) — *ѡѡлѡ* I Књ. — *ѡѡдѡ* I Књ. — *ѡѡзѡ* I Књ. — *ѡѡѡѷла* I Књ. — *од рѡѡсѹ-ну* I Рад. *рѡѡсѡ* I Књ. — *рѡѡѡње* I Рад. — *ѡѡѡрѡѡл* I Бучје. — *ѡѡѡмѡѹ* I Вас. — *ѡѡтѡл* I Ваљ.

Прелаз *о* у *а* показује понижаванье места артикулације, враћање језика у пасивнији положај него што је онај који он има при образовању звука *а*. Дакле и овде имамо лабавију, пасивнију артикулацију коју је изазвала неакцентованост ових самогласника.

20. и ненаглашено прелази у: *у*: *е*: *е* које даље може каткада прелазити и у *ѡ*, *ѡ* и сл.

— *лескунѷца* I Тиошт. (лѡскун-) — *пѡксѡмет* I Пир. — *лесѷца* III Леск., Церје. — *јѡѷманѷн* III Међ., *ѡѷмен* III Леск., *јѡѷмѡнина* III Леск. — *мерѷше* I Тем. III Леск.; али: *мѡрис* III Кат. Вр. Та се именица не само развила под утицајем

споменутих глаголских форми, већ је и постала од глагола, исп. *ми́ро* и гл. *мир-исати*. Било да се она прво образовала у облику *ми́рис* било да је постала од глагола *мери́сати*, е се у њој може разумети. — *неколецина* (акцент ми је непоуздан) III Леск. исп. књиж. *неколици́на* — *летурџија* I И. Јал. Та је именица позната нашем народу и у другим крајевима и у таквом облику. Не се може тицати наше правило, разуме се, само у случају ако је њена основна форма *литурџија* (исп. грч. (*λειτουργια*) — *све се честіше* (= *чист* —) III Тиб. — *енцели́ру* I Бучје (исп. *инцили́р* т. 6) — *менџли* (минули) I Рад. — *леберанги* I Књ. — *свиња́рче* I Г. Бојн. — *четерес* I Књ. Кож. исп.: *четирес годин* I Н. Кор. (bis) И. Јал. (bis). Балт. — *преме́ги* I Књ., *преме́ги* I Књ. — *полеті́ка* I Вас. Пон., *полеті́чне* I Опш., *полаті́ка* I Балт. — *вре́штџи́м* I Д. Кам. — *вџиди́ш* I Књ. — *лева́да* I Врб. Балт., *лава́ду* I Тем.

По свој прилици долазе овамо и они примери у којих нису сачувани сви ступњеви прелаза, напр.: *маниста́рка* I Вас. *парамі́ду* I Рад., *пајонџи́ри* I Књ., ако се амо на основу ова три примера, позајмљена из туђих језика, може нешто закључивати.¹

21. у ненаглашено прелази у: *у°*:*о°*:*о.*

— да *о°сáne* I Књ. — *окро°тџи́* I Пон. — *равџет* II Рупје по свој прилици из *ровџет* које је добијено од *рувџет* — *иско°лучі́л* I Књ. — *дован* III Приб. — *ду°бра́ву* I Књ. (bis) — *чу°ва́ше* I Вина.

¹ Случајеве као *једини́је* III Н (и другде), *изим* (допуштење) II Рупје не наводим овде за то што је у њима и старо (*једни*) или унесено из глаголских форми (**взимати*).

III. ПОЛУГЛАСНИЦИ.

22. Једна од најинтересантијих и најважнијих особина овога дијалекта јесу полугласници. Њих има од две врсте: полугласници који се налазе на оним местима на којима су се налазили и у нашем старом језику и такви који су се образовали у засебноме животу ових дијалеката, већином пред или за акцентом. Ови се полугласници одликују од првих; они су просто скраћени, редуцирани вокали и тек по каткад добијају особине старих полугласника; они управо и јесу прави „полугласници“, док су први звуци готово потпунога, али специјалног, засебног образовања. Већ по својим спољашњим цртама ове се две групе звукова одликују: *редуцираних* (нових) вокала често пута сасвим нестаје пред или за акцентом, док стари полугласници у таквој положају пралазе у вокале потпунога образовања, у самогласнике а, е и др. Из овога се види њихова принципска разлика: редуцирани су вокали скраћени вокали у нарочитом гласовном положају, па за то их и може лако и сасвим нестати, док стари полувокали представљају звуке засебнога образовања којима није главна и једина особина — њихова краткост. Овде ћу се за сада задржати само на старим полугласницима, о редуцираним пак вокалима исп. гл. XI.

23. Све промене које су претрпели наши полугласници у овим дијалектима разумећемо тек онда када детаљно испитамо саму природу њихову. Тада ће нам

бити јасно, зашто се *полугласници* чувају са својим полугласничким особинама на првоме месту онда када су акцентовани, а када стоје испред или иза акцента врло често прелазе у пуне вокале; зашто су, када су наглашени, врло често врсте, реда *е*, а када нису, ближи су звуку *а* ит.д. Да бисмо могли све те противности измислити, да бисмо могли разумети њихов унутрашњи смисао, треба при проучавању ових полувокала обратити пажњу на троје: 1) *тон или звук*, 2) *дужину самога образовања полугласника* и 3) *место и начин артикулације*.

Тон ових гласова образује се наглим, брзим отварањем гласних жица, њиховим *моментаним* треперењем или, боље, експлозијом њиховом. Звук који се тада образује налик је на врло кратку, моментану *звучност* сугласника или вокала. Према томе овај звук стоји донекле према вокалима онако како стоји *г*, *л* сугласничко према *г* *!* (вокалноме *р*, *л*). Душник у моменту изговора, разуме се, зависи од тога, које је врсте полугласник (*а*, *е*, *у* и сл.). Али баш за то што су то моментани звуци, што је време њихова трајања веома ограничено, све је место артикулације гласних жица и мишића веома напрегнуто, те изговор тога вокала органу, који није навикао на његов обрзовање, проузрокује брзо замореност и бол. Гласне жице не морају бити увек много затегнуте, али њихов један део мора бити интензивно спојен пре образовања самога гласа. Такав тон, и ако обично и није дуг, може се продужити до миле воље, па опет са тонске стране он неће бити онај глас који прати вокале; јер он ни тада не представља правилно и стално треперење гласница, већ збир неколиких засебних, моментаних образовања овога звука, испрекидан вокал. Он није чист звук, већ представља глас који се добија када се стегне грло, затегну гласнице и међу њихов један део пусти да струји ваздух и на тај начин спречава изговор чистог и глаткога звука.

24. Краткост вокала са описаним звуком чини карактеристичну унутрашњу страну свих полугласника уопште. Ово двоје даје нам мерило при одређивању *полугласности* вокала у опште. Од *правих полугласника* до обичних кратких вокала, у које они под нарочитим погодбама и прелазе, има врло много прелазних ступњева које је врло тешко тачно распознати, а још више обележити увек засебним знаком. У примерима, који ће бити ниже наведени, ја разликујем према потпуној и непотпуној полугласности ових звукова две групе случајева: а) са јачим полугласничким карактером (већом полугласношћу), и б) са слабијим полугласничким карактером (мањом полугласношћу). Ту разлику ја одређујем малим знаком (а, о, е, у, ѿ; а|о, у|о значи да звук заузима средину међу тим вокалима) изнад полугласника — када је *самогласнички* елеменат доста јак, напр. ѿ^а, ѿ^е, ѿ^о и т. д. или поред њега — када је *полугласнички* карактер неког звука чистији, напр. ѿ^а, ѿ^е, ѿ^о ит.д. Различан степен полугласности зависи опет од два момента: 1) како је напор ваздуха, нагомилан у душнику, довољно јак, он може, али то врло ретко бива, да рашири јаче гласне жице, да произведе звук сличан вокалима. То ретко бива због тога што, када се употреби јача снага за истискивање ваздуха из ждрела, она се употреби и за чување првобитне артикулације гласних жица, тако да је звук јачи, звучнији, али према својој вокалности — исти; 2) када је артикулација и гласних жица и свих осталих делова око њих пасивнија, лабавија, тада је ваздуху много лакше да створи себи пролаз међу њима, да их тако и толико усколеба колико и како оне бивају усколебане при образовању вокала. Када се ово има на уму јасне су две ствари: 1) зашто се у овим дијалектима чувају полугласници *најбоље* онда када су *наглашени*, јер се тада на њихов изговор троши можда највише

снаге, они се *најпрецизније* изговарају; 2) међутим када су без акцента, за или пред њим, тада обично, и *готово једино*, прелазе у вокале потпунога образовања: а, о, е, о, у ит.д. То је за то што се они у оваквом положају пасивније, лабавије, без особите прецизности изговарају. У оваком бисмо случају, да тога нема, очекивали њихово потпуно нестајање.

25. Досада смо разгледали образовање полугласника само у *ждрелу*, али звуци, ту за њих образовани, пролазе и кроз уста која их ближе одређују, која им морају дати гласни карактер једнога од вокала који се у њима образују, јер се друкчије они не могу ни замислити, чим пролазе кроз усну дупљу. С тога ћу у својим примерима гледати да увек тачно, колико ми ухо и спрема допушта, одредим ону специјалну одлику која их приближује једноме од наших вокала и даје могућности да се у нарочитој положају њиме и замене. Обичан је звук за полувокале источне Србије а, дакле њ^а или њ_а (испор. више). Али поред те основне црте има још много нијанса које могу да приме наши полугласници: њ^а, њ^е, њ^{а'о}, њ^о, њ^{а'о}, њ^а, њ^а.¹ И ако има овако много врста полугласника, ипак то не значи да се не може ухватити стално правило, када се која од њих употребљава, али пре него што на то пређем морам констатовати, да се, када се одвоје сви страни утицаји на полугласнике, *они ипак своде на један полуглас заједнички свим овим нашим дијалектима*. Што се тиче старе разлике између њ и њ, коју находимо у неким словенским језицима (ст. словен. руск. пољском и др.), можемо слободно тврдити да су се све ове измене извршиле пот-

¹ њ значи да је полугласник налик на немачко *ä*; а|о, и|о — значи да се он приближује гласу који чини средину између а и о и у и о; њ значи да је вокал на који полугласник личи врло затворен и нејасан; по месту артикулације налази се између задњег дела језика и задњег дувара ждрела — тамо где се образује и источнобугарско њ. Неки пут такво њ представља само нејасно, неоптуног у.

пуно независно од њих; ни по чему се не види да су се ти сугласници у овоме дијалекту икада разликовали.² Према томе за све ове дијалекте несумњиво је да се једначење њ и џ у један полуглас извршило врло рано, као и у осталим нашим говорима, а, по свој прилици, и заједно са њима (исп. о томе т. 42.). Што се тиче груписања споменутих нијанса, сем а, које имају полугласници, можемо их све свести у две групе: 1) полугласници реда е и 2) полугласници реда о. У првих, као што ћемо ниже детаљније видети, треба констатовати две погодбе: а) њ бива реда е када је акцентовано; то је због тога што је тада и место његове артикулације могло бити окрућено, као што бива и у самогласника, испор. т. 6., што чини да вокал реда њ^а пређе у њ^а или њ^е или сл. (о узроку в. т. 6.) б) Друга група погодаба је она када и а прелази у ä — е, дакле за и пред палаталним сугласницима. Прелаз пак њ^а у њ реда о и сл. условљен је оним истим погодбама којим и прелаз а у о (исп т. 10.). Из овога се види да су све нијансе њ спољашње природе и да се врло лако могу апстрахирати од основне вредности нашег полугласника. Прелаз полугласника њ^а у њ^о, њ^а, њ^е створио је могућност прелаза тога полувокала у о, у, е. То нам индиректним путем потврђује и тачност одређивања нијансе у самих полувокала.

Да се квалитет полувокала може тачно одредити и да граница између полувокала разне врсте није тако неосетна, показују нам примери у којима полувокал постаје од пуних вокала (исп. т. 6. и 119.); тада вокали одговарају и полугласу истих редова, на пр.: чь₂ (к) I КС. Књаж. (често) Крф. III Вр. и др., *пѣсторка* I Вас., *дѣмна* III Леск., *дѣмнѣчка* III Вр., *Никѣла* I Књаж, *пѣстаѣ* I Рад., *кѣбасица* I Књаж., *прѣдадѣте* I Књ., *чѣпѣнци*

² Разуме се у споси самосталнога живота ових дијалеката.

І Кас. Књаж., *зв'бало* І Књ., *пр'пало* І Књ., *гр'зница* І Књаж., *к'шўља* І Књаж., *к'зйце* І Рад., *к'л'ч* І Књаж., *в'дйте* І Јак., *пом'гнй* І Рад., *к'нтр'бла* І Књаж., *пр'сл'а* І Рад., *пр'глеўју* (*про-*) І Књ., *к'п'ај* І Књаж., *м'г'ика* І Књаж., *укр'тйла* (*укрут-*) І Књ., *д'јд'ше* І Књ., *б'з сн'аје* І И. Јал. и сл.

26. *Полуглас реда а* (в' њ'). Да би примери били прегледнији и да би се оно што је изнесено у претходним тачкама могло пратити, поделићу све примере на 7 група: 1) полугласници у коренима, 2) полугласници у наставцима за основу, 3) полугласници у покретљивим *суфиксима* (за основу) 4) полугласници новогa порекла — у затвореним слоговима — који су се находили и у старом нашем језику, 5) полугласници у предлозима и префиксима, 6) у *падежним* наставцима, 7) полуглас у туђим речима.

1. њ реда а : њ_а и њ'.

— *б'к*: *б'клица* І Балт., *б'клица вино* (флаша) І Изв. л., *б'чва* І Кож. II Јелашн. н. III Н. Лесков., *б'чвица* І Радич., *б'ч'р* І Рад. — *б'т*: *уб'т'кала* III Стојк. (уваљала), *зб'т'не* І Тем. „узвери се“, ако се само може доказати да је полугласник ове речи старога порекла — *б'ц*:- *б'цка* III Н. I р. Бучје, *наб'цка* III Бен., *б'цне* І Изв. л. III Међ. — етимологија овог корена и сличних, већином оноματοпоетских речи, оснива се на генерализању једнога њихова типа, исп. ниже; *б'снеш* III Леск. место *б'цнеш*? — *б'х*:- *б'ш* І Књ. (њ — без акцента), *б'ш* І Церов. Вас. Радич. (bis) Кр. Село (bis) III Н. Вр., *аб'ш* „слага“ III Вр.

У Миклошића су корени ових речи (Е. W.) одвојени, по свој прилици, за то што се чини на први поглед да им се значења не слажу; то исто находимо и у Даничића (Аkad. Рјечн.) и, вероватно, са истогa разлога. Али

изгледа да обојица греше. Прво да утврдимо да је наше *бѣш* = *бѣхъ* нашег старог језика и узајамни одношај њихов потпуно је једнак одношају *бѣхъ(-ма)* (види Мп-клошића Lex. pal., Срезњевскога *Materialy* s. v.): *бѣшью*. Дакле имали смо два облика: имен. м р. *бѣхъ* и имен. ж. р. *бѣшь* које су се као адверби сачували у срп. јез., испор. *бѣх* — за одрицање (у Дубров.) Вук. рј., горње *побѣши*, наше *забашурити* и сл. Пита се, у каквом одношају стоји *бѣх* са значењем „одрицање“ („ударито у бѣх“ у повељама, у дубровачком говору и другим нашим споменицима, в. Akad. Рјеч.) према *бѣш* (*бѣх-*) са значењем „сасвим“, „потпуно“, па било то уз облике који значе нешто позитивно или негативно. Ако испоредимо материјал који је Даничић сакупио у своме Рјечнику из књ. ст. срп. (I 92) видећемо да се у *бѣх* најчешће употребљава у одречним изразима, тако да га је Даничић овако дефинисао: „додаје се негацији, те долази јача.“ У значењу пак „одрицање“ употребљава се тај израз тек од XIV в. и то увек у друштву са предлогом *у*: *у бѣх*. Тај факат што се *бѣх* у већини данашњих дијалеката не употребљава, што је у нашим повељама, опет с предлозима *на*, *у*, (*с*) био употребљаван само у негативним реченицама, — у доцнијем језику, од XVI в. (испор. Akad. Рјеч.), такође се употребљава најчешће у одречним реченицама, уз придеве што значе „мало“ или мале бројеве (у Вука), — јасно показује да се оно находило у вези са *бѣх* у знач. одрицања. По свој прилици то је значење и поникло тек у негативним реченицама у којима се у *бѣх* често употребљавало. Оно је у таквим реченицама могло имати значење: „никако“, „ни у којем случају“, „апсолутно немогућно“ и сл., јер је показивало потпуну негацују. Одавде се види да је и цео израз *у бѣх* могао добити и самостално одречно значење, а уз друге речи појачавати негативно значење као што чине и друге одречне речце. Глагол *ударити*, који је, по свој прилици,

највише помео и Миклошића и Данчића у разумевању реченога израза, изазвап је изразом *у бѣх*. Да је *бѣх-бѣи* имало некада значење *отпино* показују адверби *бѣхѣма* и *бѣшью* (у ст. слов., ст. рус. и др.) који се употребљавају једино са таквим значењем, а који се не смеју одвајати од наших адверба. Питање је сада, како треба разумети целокупан развптак речених облика; да ли је *бѣх* значило првобитно „никако“, „не“, „ни“ или је, као и *бѣи* данас, могло појачавати и негативне и позитивне изразе. На основу тога што *бѣхѣма* и *бѣшью* имају једнако значење може се извести да су и *бѣх* и *бѣи* (=бах, баш) морали имати некад једнако значење које нам ближе одређује *бѣхѣма*, *бѣшью* и наш *бѣи*.

Сви ти адверби појачавали су и позитивне и негативне изразе, па према томе и *бѣх* је могло првобитно имати тако, општије значење, у каквом се *бѣи* и даље употребљавало. *Бѣх* се међутим почело врло рано диференцирати у својој употреби од *бѣи* и употребљавати само у одречним изразима за појачавање негације, па се зато могло и схватити као одречна речца која, као и све друге одречне речце, појачава негативан смисао онога чему се додаје; како је и зашто је наступило то диференцирање — то је споредно питање, у које ја овде нећу улазити. Од њега се доцније могао образовати и глагол са негативним значењем. Када се тако почело *бѣх* употребљавати, тада се могао од њега образовати и израз *ударити у бѣх* („ударити у одрицање“ или слично), исп. *удари ниша* (пориче) I Изв. л., док се *баш* употребљавало и даље са својим старим значењем (испор. и у словеначком *baš just, gerade, бѣхма* у буг. право, запта, наравно и сл.). Да ли је *бѣхѣ* такво значење имало већ у заједничко-словенскоме језику не може се још рећи на основу тога што и буг. језик зна за израз сличан срп.: *хвацамаѣ бѣхѣ* „одричем“ у пословицама (испод. *Дювернуа* s. v.).

—*вс-* (*св*): *в^азд^ан* I Зор. Ошљ. (*bis*) Тшошт., *в^азд^ан* I Жлне, *в^азд^ан* I НК. Жлне Пир. III Леск. Врађе Кумар., *в^аздан* III П., *в^азд^ан* I Буцје Влас., *в^азд^ан* I Вас.

12 примера говоре за правило, горе постављено, а три против њега. Али и ти примери немају већег значаја због тога, што је акценат у ове речи покретљив, па смо могли имати *в^азд^ан* и *в^азд^бн*, те је *в* могло остати и у форми са акцентом на првом слогу и на другом, дакле, *в^азд^бн* — *в^азд^бн*, јер су облици са оба акцента и познати и у подједнакој употреби.

—*с^ав* I КС. Жлне Берд. Чивл. (п.) Миран. III Н., *с^ав* I КС. Валев. Књ. (*ter*). — *в^иш*: *в^аш^ку* III Кум. — *д^вжд*: *д^вж* I Пир. Балт. (*bis*), *д^вж* I Балт.¹ — *д^вн*: *д^вн* I Јак. Радич. (*два д^вна*) КС. Г. Бојн. Битв. III Стајк. Н., *д^вн* I Књ. (7 п.), *два д^вна* I Књ. (*bis*) Боров., *два д^вна* I Књ., *прек^б д^вн* I Д. Кам., *др^вги д^вн* I Књ., *Ђурђев д^вн* I Књ., *јутр^вд^вн* I Књаж. Жлне Балт., *д^вн^ве* III Леск., *д^вн^вом* III Н., *д^вн^више* I

¹ Да споменем овде интересантну црту неких наших говора Босне и Херцеговине: у њима место *дажд*—находимо: *д^вш^вевница*, *д^вж^вевница*, *д^вж^вевњак*, *д^вж^вевњак*; тако исто и *м^вн^в*, *м^вн^в*, *м^вн^в* м. п. поред *м^вн^в* и сл. (испор. навр. Rad CXXI 190. за сарајевски говор). Ако се и може мислити код другог примера да имамо два засебна корена, то код првог није вероватно. Реч *д^вж^вевница* своди се на **д^вж^вевница* или **д^вж^вевница*. У оваком је положају полугласник могао испасти (испор. *д^вш^вница—д^вш^вница—ш^вница*), али се *д* у почетку и даље изговарало. Како смо на тај начин добили сугласничку групу *д^вж^вев-*, морао се после експлозије сугласника *д* чути самогласнички елемент који је представљао ваздух, ослобођен експлозијом, а у ствари био шум који тај ваздух производи пролазећи кроз уста. Тај полугласнички шум могао је дичити на *с^в* и с тога је и могао бити у језику који не зна за полугласнике, а такав је био овај дијалекат у то време свога развитка, претворен у *вокал и* (*и*). За *мише* то већ не вреди, јер је на *в* акценат, те не бисмо очекивали његово губљење. Али је овде могућа и основа *миш-*, испор. *миш^вчки* у овом говору (стр. 433.) и словен. *миш^в* „мазели“, за коју треба тек испитати, како се образовада. У сваком случају тако нешто још пре мора бити у обл. *д^вл^в* и *д^вл^в* (исп. словеначко *dilj* „непрекидно“).

Вучед., *дѣньшѣнь* III Стајк. Реч *дѣнак* унесена је у овај дијалекат са стране, из нашег административног језика — као што показује његов акценат —: *дѣньк* III Н., *дѣнкови* II Ниш., *дѣньк* I Рад. КС.

И овде се провлачи главна тенденција полугласника да се *ѣ* употребљава под акцентом, а *ѣ* када је оно неакцентовано. Што ипак има доста речи које се и са *ѣ* употребљавају и онда када је полугласник акцентован, то је зато што у почетку свога испитивања овога дијалекта (дакле за време свога бављења у Књажевцу) нисам одмах почео да бележим и степен полугласности свакога полувокала, већ само њихов вокални карактер. Стога овде вреде више они примери где се *ѣ* употребљава у неакцентованоме слогу, а таквих има, као што се види, врло мало. Испор. у осталом тач. 36.

— *дѣ(х)*: *дѣнем* I Штрпце, *одѣнем* I Рад. III Леск. Међ. Ц. Врх. — *дѣска*: *дѣска* I Књ. (bis), *дѣске* I Књ., *дѣска* I Вал. Врб. — *жѣг*: *жѣгла* I Жл. (штапови на јарму).

Етимологија ми је непозната; да се не наводи у вези са глаг. *жежем* у знач. ударим (исп. *бич*). Тада би полуглас био оправдан, испор. **жѣси* зај. слов. Или да не стоји у каквоме односу према *жѣлг*? Ако је летско *zizlis* (Миклошић Е. W.) позајмљено из рускога или пољскога, тада бисмо, можда, смели претпоставити: **жѣгло* и **жѣгл*- за заједничко словенски језик, испор. *жѣгну* ме I Рад., *жѣгне* (боцне, штречне) III Леск. Н.

— *зѣ*: *зѣл* I Стањ. Боров. — *зѣлѣ*: *зѣлѣ* I КС. Штрпце Пир. III Н. (bis) Леск. Вр. (bis), *зѣлѣца* I Вина., *зѣлѣина* I Баб. — *сѣд*:-: *сѣд* I Балт. ИЈал. Тем. III Сурдул. Тиб., *сѣда*у I И Јал. Балт., *сѣдали* I Миран, *сѣдаја* III Виш.,

засъ₂д₂мо (аор.) II Ниш., засъ₂д₂але III Вр., ос₂д₂ано
I Тем., пос₂д₂уе I Мир.

Хипотеза Миклошића (E. W.) о сродности оваквих облика са литавским *žėdžiū* — „правити од земље“ и сл. тачна је, и ако овде не бисмо очекивали с зато што је тај глас постао од индоевр. палаталног гутурала (испор. тач. 91.).

— *к₂-га* и сл. образовања: *к₂г₂* I Пир. КрФ., до *к₂г₂* I Тд., *док₂а че њдеи* I Тд. (испор. тач. 117.); *к₂д* I Књаж. (12 п.) Рад. Пир. (*к₂д₂*) Влас. I Д. Мат. III Међ. Н., *к₂д₂е* III Врање¹; *с₂г₂* I Н. Кор. МИЗв. КС. Боров. Радич. (4 п., *с₂г₂* I пут) Пир. Остат. Књаж. II Кн. С., III Леск.. Н. Вр. *с₂г₂* I Вас. Књаж. (30 п.), *с₂г₂* I Н. Кор. III Ман. Приб., *с₂г₂* I Књаж. Цер. Ореов., *с₂* I Пир. (bis), *с₂г₂ш₂њен* I Баб., *с₂г₂ш₂њи* III Леск., *с₂г₂ш₂н* II Руп.; *с₂д* I Радич. Боров. Пир., *с₂д* I Књ. КрФ. Н. Кор.; *т₂г₂* I М. Изв. Рад. (bis) III Бујк. (*от₂г₂*) Врање Н., *т₂г₂* I Кож. Зорун. Књаж. (15 п.), *т₂г₂* I Н.Кор., *т₂г₂* I Н.Кор. КС., *т₂г₂ако* I Тем., *т₂д* I Рад. III Леск. Ман., *т₂д* I Књ. Да споменем овде и *једн₂г* (од једном, наједанпут): *једн₂г* I КС. М.Изв. Н.Кор. Књаж. Бучје, *ведн₂г* I ГБожн. које је добило свој завршетак од споменутих облика.

— *л₂-*: *л₂жем* I И. Јал. Стањ. III Н., *л₂жеш* I Н. Кор. И. Јал. II Рупје III Леск., *л₂же* I М. Изв., (*л₂се*) *л₂жемо* I Д. Кам. III Лут., *л₂жу* I Балт., *л₂жеш* III Вр., *л₂г₂ше* I Пир., *л₂г₂а* I Баб., *л₂ж* I Рад., *л₂ж₂ља* (лажов) III Н., *л₂ж₂љина* I Ош.љ., *л₂ж₂овници* I Орља, *л₂ж₂* I Изв. (л) III Леск., *л₂ж₂* I Баб. (*л₂жу*) III Врање, *л₂же* III Н., *л₂ж₂-те* I Д. Кам.; *да не изл₂жем* III Н., *т₂*

¹ О отпадању крајњег *а* биће речи у гл. XII.

че ји *изл₂жеш* I Берл., *изл₂же* I Пир., *изл₂жаше*
 га III Вр., *изл₂гаја човек* I Кијев., *надл₂же* I
 Кијев., *да ме пол₂жеш* I Баб., *прил₂гује* I Пир.,
сл₂же III Леск.; *л₂жем* I Буцје КС. (bis) Књ.,
л₂же I Кож. КС. Књ., *л₂жемо се* I Књ., *л₂жу*
 I КС., *л₂гал* I Кр.Ф. И. Јал., *л₂жу* I Књаж.,
л₂жља I Књ., *зал₂же* I Вина, *изл₂га* III Виш.,
сл₂жем I Опш.

Мешавина *њ₂* и *њ²* у овим облицима зависи од места акцента у њима које је за различне облике различно, а по каткад и за исте (исп. *л₂жу* и *л₂жу*). Али примери, које смо навели, говоре нам доста речито о једном другој појаву, а на име: изгледа да је основна вредност *њ-ра*, као што се и могло очекивати, било *њ₂*, које је према различном положају акцента или остајало као *њ₂* или прелазило у *њ²*. Што употреба *њ²* не одговара увек идеално ономе принципу који сам за њ поставио, то је, прво, сем утицаја аналогije, зато што за примере, записане у почетку своје екскурсије, са ге стране не могу јамчити за тачност, а, друго, због тога, што се по негде, а особито у местима западнијим, опажа *наклоност*, можда, само у појединаца, а, можда, и у свих представника по неког локалног дијалекта да се *њ₂* (старије) изговара не као *њ²*, већ као звук који заузима средину међу њима.

— *л₂г*: *пол₂г* I Н. Кор., *пол²г(о)* I Књаж. (bis)
 (поред, дуж).

Етимологија те речи није потпуно јасна и поред тога што је Миклошић у своме речнику (E. W.) пореди са многим сличним речима. Он мисли да смо овде увек имали корен *дл₂г*. Значење се томе не би противило, а то би тако исто потврђивала ст. словенска ф. (*подл₂гъ*) и пољско *rodług*, али форма срп. и словеначког (*рол₂г*) говори против тога. Можда овде имамо слаби ступањ

од корена *лег*, дакле *льг*, испореди лит. *lizdas* (гнездо) или *рѣц-и*: *рек-*, *за-нѣз-*: *ножѣ* и сл., јер се значење те речи може лако извести и из таквога првобитнога корена. Када би се ипак претпоставило да је основна ф. *по-дльг*, онда би цео процес испадања *џ* и прелаза *ъ* у *ѣ* морао бити претпостављен за епоху заједничко-јужно - словенскога језика, што је за овај случај врло сумњиво, јер такво испадање сугласника претпоставља гласовне процесе који се за заједничко-јужно-словенски језик не могу претпоставити.

— *льгък*: *лъко* I Ошљ. Радич. Валев. Балт., Бујк., *лъкше* I М.Изв. КС., *олькшија* I Мир., *олькмица* I Кож., *полѣк* I Вас. III Стајк., *полагѣчко* I Књ., *лъкне* III Н. — *льн*: *льн* I Рад., *лънени* III Н., *лънене крѣе* III Кум. — *льск*: *лъскавьѣц* I Рад. (шљокица) КС. Књ., *лъска* III Клисур. (сјај), *лъскаво* I Рад., *льштѣ се* I Изв. л. — *льст*: *лъсно* I Рад. Н. Кор. Књаж. (bis). Пон. Вас. Кож. (bis) I Д. Мат. — *льц*: *лъца* III Н., *лъцне* (штуца) III Н. (испор. ниже). — *мьгл* : *мьгла* I М. Изв. Бор. *мьгла* III Виш. Топл., *мѣгла* I Ошљ. Књажев., *мѣгло - јѣдина* (лака рана) III Леск., *измьгли* (пстуче) I Пир. — *мьк*: *мьк* I Д. Кам. Пир. — *мьк*: *мькни* III Лесков., *замькнѣја* III Врањ., *измькнем* III Кум., *измькне* I КС., *измькну* I Боров., *он се љзмькну* I Књ., *измькни се* (аог.) III Тиб., *измькнѣли* I Књ., *измькѣја* III Сурдул., *измькѣја* III Међ., *омькне* I Пон. Ошљ. Књаж., *омькни* (аог.) III Леск., *подмькне* I Вас., *примькнем* I Књ., *примькну* I Балт., *промькне* I Валев., *размькне* III Стајк., *смькне* I Стањ. I Бојн. III Д. Мат., *смькну* I Боров. Књ. (bis), *смькоше* III Међ., *смькнѣло* I Ошљ., *смькнѣла* III Врање,

смѣцају III Леск. (скидају). — *мън-*: *мѣне*¹ I Бенцар., *мѣнеци* I Драг. Рад. *мѣнечак* I Жлне Н. Кор. Рад. — *мъск(зг)-*: *мѣска* III Виш., *на мѣскѹ* I Б. Пал., *мѣске* III Вр. Кат. Леск. Изв. л. Чивлук (до Блата), *мѣзга* III Виш.

Интересантно је што се у овој ф. наводи поред *зг-ск*. Такво мешање не може бити фонетско. Оно је, по свој прилици, морфолошке природе. У ст. слов. имали смо *мъзгъ*, али *мъска*. *Мъска* је добивено, вероватно, место *мъзга* под утицајем других имена животиња за женски род са наставком *ка* (на пр. *зжсь*, *зжська* и сл.) или је од *мъзг* образована именица жен. рода *мъзг(ъ)ка*, што је дало *мъска*. Које је од овога двога било још у заједн. слов., и да ли друга ф. није постала на земљишту спец. развита словенских језика — врло је тешко рећи. Али се од ф. *мъзгъ* могла образовати и ф. за жен. род само наст. а: *мъзга*.

— *мъч*: *мѣч* I Тем. III Леск. — *нѣѣ*: *нѣче* I Ошљ. *нѣѣве* III Тиб. — *пѣк*: *пѣклѣ* I Кож. (пакао). — *пѣн*: *оуѣнѣк* I Ошљ. Књ., *оуѣнци* I Рад. Вас. Балт. Књ. Соп. Пир. III Међ., *оуѣнѣр* I Књ., *оуѣнѣк* I И. Јал., *оуѣнѣк* (гуњ). I Н. Кор. Стань. Пир. — *пѣн*: *пѣнѣ* I Балт. — *пѣс*: *пѣс* I Ошљ. Изв. л., *Пѣсјаче* I Пасј. — *сѣн*: *сѣвне* I Вас. III Н., *сѣвну* I Вал. КС. Књаж. (bis), (*сѣмнѹ*) III Леск., *сѣвнѹло* I Миран., *сѣвнѹло* I Књаж., *осѣвнем* I Кож. (bis), *осѣвнеш* I Вал., *осѣвнемо* I Жлне III Габр., *осѣвнѹмо* III Леск., *осѣмнѹло* III Међ. Леск., *просѣвнѹло* I Књаж., *сѣвнѹвало* I Књ., *сѣнувало* (*сѣвн-*) I Н. Кор., *сѣвинѣло* (свануће) I Витан.

Из овога се види да у свима случајевима имамо у овоме корену метатезу. Ово находимо и у другим нашим дијалектима (исп. савне и сл.), али ређе; па и у

¹ Испореди напомену 1. на стр. 50.

овоме дијалекту ово није једини случај где се оваква гласовна група наводи. То исто имамо и у корену *цвѣт*: *цвѣтѣм* III Међ., *вѣне* да *цвѣтѣ* I Мир. Балт., *цвѣтѣ* I Књаж., *цвѣтѣ* I Ошљ., *цвѣтѣла* I Вал., *цвѣтѣше* III Леск., *прецвѣтѣло* I Књ., *рацвѣтѣло се* I Књ. (bis). Према примерима мора за оба ова случаја бити исто објашњење. О овоме појаву говори, само поводом бугарских форми, Шчепкин.¹ Блиска веза овога појава са прелазом *вѣ* у отвореном слогу у *у* у нашем језику несумњива је; овде ћу само још ово додати. У отвореноме слогу (*цвѣти*, *свѣне*) прелази *вѣ* у *ѡв* због тога што би у таквоме положају *ѡ* требало сасвим да ишчезне те, разуме се, када акценат није на њему, *ѡ* постаје сонантно, дакле *ѡʹ*; напротив у случају када се акценат находио на *вѣ* полуглас се потпуно задржавао. Отуда су они случајеви у којима се полуглас находи. Они пак случајеви у којима *вѣ* прелази у *ѡʹ* имају метатезу *ʹѡ*, и за тим *ѡв*. Разуме се да су такви случајеви могли утицати узајамно један на други.

— *сѡ(а)*: *сѡн* I Књ. III Н. Вр., *сѡнʹчѡк* III Леск. — *сѡѡе* I Књаж. — *сѡт*: *сѡт* III Бујк II Н. Јел., *сѡће* II Н. Јел. — *сѡх*: *исѡло* I II. Кор. Балт. II Руције, *ѡсѡне* I Жлне, *исѡоше* (*исѡх-*) I Балт. Радич., *ѡсѡне* I Н. Кор. — *тѡк*: *тѡкнем* III Кумар. Врање, *тѡкне* I Н. Кор. III Леск. Врање, *тѡкнете* III Сурд., *тѡкну* III Леск., *истѡкне* I Рад., *натѡк(н)у* I Књ. *натѡкнѡше* I КС, *потѡкне* I Бучје Берд., *стѡкнеш* I Тем., *угѡкне* III Врање. — *тѡм*: *тѡма* I Жлне, *тѡмне* III Леск. I Књ. (bis), *тѡмнѡце* III Леск. (bis), *тѡмнѡна* III Н. Леск., *стѡвни се* I Штрпцѡ Вас., *стѡвнѡло се* I Књ. *потѡвнѡло* I Књ. — *тѡнѡк*: *тѡнѡк* III Бац.,

¹ *Отчетъ о присужденіи премій Проф. Котляревскаго въ 1895 году* (С. Пбргъ 1896) стр. 57—58. Испор. такође: *Извѣстия отдѣленія русскаго языка и слов.* III кн., св. 2, стр. 452 (год. 1898).

т^бмко I Рад. Књаж. Опљ. — *т^ба*: *ст^бака* III Леск. — *ц(ст)ьк-*: *ц^бкла* I Радич. Бучје Н. Кор., *ц^бкле* I Н. Кор. (bis), Књаж. — *ц^бц*: *нац^бцка* се I Битв., по свој прилици, ономатопоетикон. Из таквих и сличних облика (*ч^бчка*, *ж^бчка*, *љ^бчка*) унесен је полуглас заједно са суфиском и у друге облике, на пример *б^бцне* (м. *боцне*) и сл. — *ч^бг^л*: *рашч^бг^лавила* се II Ниш (овамо?) — *ч^бст*: *ч^бст^бевау* I Пир., *неч^бст^бивно* III Међ. (bis) — *ч^бч*: *ч^бчке* III Гар. Ман., *исч^бчка* III Вр. *оч^бчка* си I Радич., *ч^бчнеш* III Сурд. — *ш^бв*: *ш^бв* I Н. Кор. — *ш^бл*: *дош^бл* I Вал. Кож. М. Изв. Књ. (4 п.) Кр.Ф., *иш^бл* I Књаж. (ter) Боров. КС. Јак., *наш^бл* I Кож. Битв., *ош^бл* I Књаж. (bis), *отиш^бл* I Књаж. Рад. Јак. Кр. Ф., *пош^бл* I Кож. Књаж. (bis) Балт., *прош^бл* I Књ. Рад. — *ш^би*: *ш^бака* III Леск. Н. (*ш^бит-*).

27. Овде ћу споменути случајеве у којима се полугласник налази у основи:

2. — *з^бј^бм*: I КС. (акцент, као и сама реч, можда, није народни). — *јар^бм* I Рад. Жлне III Леск. — *јел^бшничку* *реку* I Рад., *Јел^бшничко* I КС., *Јел^бшницу* I Књ. исп. рус. *ольха* из **ельха*. — *јеч^бм* I Вина III Бујк. — *как^бв* I Књ. Бор. Радич. Врб. Васиљ. Тем. Пир. (bis) Бабушн. III Н. (*к^бк^бв*) Леск.; несумњиво под утицајем оваквих образовања добивено је и: *малок^бвни* (малобројни) I Церово, *некак^бв* I Пир., *никак^бв* III Љут., *никак^бв* I Изв. л. Битврђа III Леск., *овак^бв* I Пир., *овак^бв* I Изв. л., Битвр III Леск., *свакак^бв* III Врање, *так^бв* I Бучје Валева., *так^бв* I Жлне Пир. III Н. (bis) Гум. Врање. — *кот^бл* I Књ. Н. Кор., *кот^бл* I Кож. Кална Балт.

III Сурд. Врање. — *кѹтѡ* I Жлне — *лѧкѡ* T I
Књаж. (bis). — *нѧковѡ* III Леск.

Како се у оваквом облику не находи у другим словенским језицима, може се сумњати у суфикс *ѡ*, особито кад се зна да та именица гласи у ст. сл., буг. и руском *наковалѡни*. Али како се у словеначком находи именица *накова*, а и у другим нашим дијалектима а завршетка *аѡ-* покретљиво је, и како се и у рускоме, а такође и у другим слов. јез., находи наставањ *ѡня* за ову именицу, можемо претпоставити да је овде старо *ѡн*.

— *нѡкѡ* T I Књаж. — *овѡ* н I Књаж. БП. — *овѡ* с I Радич. Б. Пал. Богд. Радош. Троск. III Бујк. — *орѡ* л III Топ. — *остѡ* н (прут) I Д. Кам., *остѡ* н I Драг. — *цетѡ* л I Вас., *цетѡ* л I Рад. — **ражѡ* њ : *рожѡ* њ I Кр.Ф. (исп. т. 12), *ржѡ* њ III Леск.

28. 3. Полугласник у покретљивим суфиксима. Разуме се да је строго научно апсолутно немогуће ову групу случајева оделити од оне коју сам изнео у претходној тачки, јер већина полугласника и тамо припада суфиксима, али ти суфикси, с тачке гледишта српскога језика, нису продуктивни, с тога их ми можемо сматрати као да су срасли с кореном у основу, која, према томе, даје са њима скамењен облик.

а) ѡк : — *баришѡ* к, *баришѡ* к смо чинили (мир, уговор, погодба) I Изв. л. — *белутѡ* к I Књ. — *босѡ* ѡѡ к I Књ. — *гложѡ* к I Кож. *гложѡ* к I Н. Кор. — *густѡ* к I Балт. (честа) — *дѧнѡ* к I Рад., *дѧнѡ* к I КС. — *десетѡ* к III Бац., *десетѡ* к I Кож. — *ѡѡ* ѡѡ к I Вас. Књаж. (bis). — *мачѡ* к I Пир. Изв. л. — *мѡмѡ* к I Књаж. (4 п.) III Врање. — *муѡ* ѡѡ к III Међ. — *оѡнѡ* к I Рад. — *ѡсторѡ* к I Рад. — *цесѡ* к I Д. Кам. Књаж. (ter) III Сурд. — *цетѡ* к I Жлне III Виш., *цетѡ* к I Књаж. (ter), Пир. И

под утицајем књижевнога језика. — *аљу́ськ* I Радич. — *аобитѣск* III Гар. — *аоједѣск* I Књ. (за-
логај) — *аоседѣск* III Н., *аосѣдѣск* I Кож. Н. Кор.
— (на) *арѣчьск* I Троск. — *аујѣск* I Вас. (ћуран)
— *ракитѣск* I Кр. Ф. (врба) — *ручѣск* I Рад. (ter)
Балт. III Габров., *ручѣск* I КС. Ошљ. Књаж.
(4 п.) Пирот, III Р.река. — *свѣтѣск* III Белиш. —
смрдољѣск I КС. — *тѣсьск* I Жлне (bis). — *точиѣск*
I Књаж. — *трѣсьск* I Књаж. (4 п.). — *трећѣск*
I Рад. — *трѣшѣск* I Књаж. — *цвичѣск* II Рупје (су-
рутка) — *частѣск* I Пир. — *четвертѣск* I Жлне, III
Леск., *четвер(т)ѣск* III Међ. — *чичѣск* I Ошљ. —
шарѣск I Књаж. (грожђе прошарано, полузрело)
— *шилѣск* I Књаж.

β) ѣк (deminut): — *вичѣръск* II Рупје (малишан) — *врапѣск* II
Рупје — *детѣѣск* I Кож. — *домѣск* I Вал. — *дѣбѣск*
I Д. Кам. — *јечмѣск* I Треск. Баб. — *класѣск* III Кр.
— *кожѣск* I Р. Бучје (мршав човек) — *котѣск*
I Н. Кор. — *крстѣск* I Вал. — *ломѣск* I Балт.
(грање и остало што бујица понесе, поломи)
— *мамуруѣзѣск* I Г. Бојн. — *момѣск* III СВр.
— *мужѣск* I Рад. Н. Кор. КС. Књаж. — *овѣск*
I Радич. — *огњѣск* III Вр. — *пасуѣск* I Пон.
Радич. (ва-) — *репѣск* III Љуг. — *санѣск* I Књ. —
снежѣск I Крента — *снопѣск* I Кож. — *стручѣск*
III Вр. — *телѣск* III Корб. — *цветѣск* III Н. —
шумѣск I Тем., *шумѣск* I Балт. У последњој
речи имамо наставак *љѣск*, а не просто *ѣск*, јер
је облик *шумље у овом дијалекту немогућан
(исп. т. 63.).

γ) ѣк (adject.): — *једѣск* I Књаж. — *крѣтѣск* I Књаж. —
— *крѣтѣск* I Књаж. (ter). — *ниѣск* III Стајк. —
најтежѣск I Миран.

δ) -ѣц (substant): — *Алѣксинѣц* I Књ. — *Боровѣц* I Бор.
— *брѣтанѣц* I Књ. — *брѣтѣц* III Леск. — *бѣгѣц*

I Влаов. — *вражалъц* (врач) I Баб. — *рапиъц* I Рад. — *Габровъц* I Књ. — *глумъц* III Н. — *грбздовъц* III Стајк. — *двиъц* I И. Јал. (јагње од године дана) — *ђаво.иъц* II Рупје. — *земљодѣлъц* III Врање. — *јазвъци* (јазавци), *јазвъц* II КнС. — *Јовановъц* I Књаж. — *јунъц* I М. Изв., *јунъц* I Ошљ. — *каганъц* III П. — *кладеньц* I КС. Рад. Књаж. — *колъц* I КС. (bis) Књаж. (bis) — *конѡвъц* I Књаж. (ter) — *конъц* I Н. Кор. — *кривъц* (ветар) I Рад. Књаж. — *крстатъц* (бурјан) I Балт. — *крстъц* (крстина) I Кр.Ф. — *Крѹшовъц* I Балт. — *лѣбъц* I Рад. III Бујк. — *мртвъца* III Леск. — *новъц* I Књаж. — књижевнога порекла. — *ѡръц* I КС. — *осталъц* I П. Кор. — *палъц* („зуб“ у ваљавици) I Балт. — *пивъц* I И. Јал. (пијаница) — *поганъц* I Књаж. — *покровъц* I Рад. (*покрѡвъц*) Књаж. — *Радешевъц* I Рад. — *рзъц* I Кр.Ф. — *светъц* I Тем. — *скакиъц* I Књаж. (скакавац) — *скоръц* I Остат. (тица), испореди рус. *скворецъ* — *слѣвъц* (део кола) II Пинев. — *старалъц* I Књаж. — књижевнога порекла — *староседѣлъц* I Књаж. — *старъц* I Књаж. (4. п.) — *теповъц* (крушка водењарка, „караманка“) I Боров. — *Тијоловъц* I Клис. л. — *удовъц* I Ошљ. Балт. III Врање. *удовъц* I М. Изв. — *целъц* (снег) I Риб. — *шанъц* I Књаж. — позајмљено из књ. јез. — *шивъц* I КС. (кројач).

- ѐ) -цьк -ѡк -ѡци- (adject.): — *малѣцьк* III Приб. — *кратъцко* I Рад. — *лагъцко* I Књ. — *малѣцьк* I Јуб.
- љ) чьк (substant.): — *вѣричьк* I Кр. Ф., *вирчьк* III Клис. вр. I Тиопт. — *груменчьк* II Равут. — *залчьк* (залогая) I Радош. — *кральчичьк* III Малош. — *крѣчьк* I Изв. л. — *кряольчьк* (крпица) I Изв. л. — *трнчьк* I Књаж. — *шипарчьк* I Књаж.

- η) (в)чьк (adject. subst.). Овај је суфикс могао постати од именица на *ьц* + придевско *ьк* или од *ьк* + *ьки*, напоследку, од придева на *ьк* + *суф.* *ьк* (demi-put.); у осталом овде има доста случајева где је он употребљен као већ готов сложен сужикс (в)чьк. — *Борови^чко* I Боров. — *готовь^чко* II Рупје — *по-големь^чко* III Леск. — *давнь^чко* I Рад. — *дугь^чке* III II. — *коњь^чки* III Љут. — *кось^чки* III Стајк. — *куш^чко* I Бучје, — *полагь^чко* II Д. Нат. — *пољьгь^чко* III Леск. — *лепь^чко* II Д. Маг. — *малечь^к* (стоји под утицај. *мален*) III Леск. — *немь^чки* I Књаж. — *оволь^чки* I Лесковица — *одавнь^чка* I Радич. — *одвьень^чка* II Н. В. — *острвь^чки* (оштар) I КрФ. — *отровь^чку* III Стајк. — *пуначь^чку* III Леск., *пунь^чачь^к* I Балт. — *рујачь^к* I Тем. — *Сель^чко* I Радич., *Сель^чко* I Вина., *Сель^чко* I КС. (bis). — *скрајь^чке* II Рупје. — *слабь^чь^к* III Лесков. — *пó-старачь^к* I Тем. — *старвь^чки* III Врање. — *пó-старашачь^к* III Леск. — *убавь^чко* I Књаж. III Гар. Леск. (bis).
- Ф) њн : — *боль^н* I Рад. — *будаль^н* I Рад. — *возничь^н* (возни́к буре) I Кож. — *гладь^н* I Књ. (bis). — *дељавь^н* II Рупје (ваљан) — *д.јжь^н* I И. Јал. — *жаль^н* II Рупје — *ималь^н* III Тег. — *јадь^н* III СВр. (киван) — *једь^н* I Рад (bis), II. Кор., Ошљ. Врб. Жлне Пир. Изв. л., Љубер. III Леск., *једь^н* I КС. Кож. (bis) Боров. Књаж. (11 п.) Д. Кам. Жлне (bis) Вас. Пир. — *крась^н* I Књаж. — *милостивь^н* III Леск. — *младь^нци* I Кр. (поред ф. са *-џн-* или *ен* била је позната и ф. с њн, испор. ст. сл. *младьньць*) — *наумь^н* I II. Кор. — *пазърь^н* III СВр. — *паметь^н* I Књаж. III Врање. — *пось^н* I Ошљ. — *править^н човек* II Н. Јел. (праведан, частан) — *сигь^н* I Рад. — *средь^њ* III Леск. — *срель^н* III Приб. — *страль^н* II II. Јел.

29. 4. Полугласници у падежним облицима. Овде може бити говора само о *nominativ*-у и то у оном случају када се цела стара форма номинатива потпуно сачувала у некој новијој форми. То може бити само онда када се облику номинатива именица или заменица које су у заједничко-словенскоме језику имале *ь* на крају додаје каква речца или заменица тако, да тај полуглас дође у затворен слог. Према томе овамо долазе случајеви где се номинативу именице додаје заменички облик *т, в, с, н* који имају често пута у таквим приликама значење члана, испор. гл. XIX, или такви где се облику заменице на *ь* додаје *и (j)*, о чему испор. гл. XVIII и Глас LXII 215 и даље.

а) *-ь + с(ь)* :

— *дв^ан^ьс* I Књаж. (bis) Балт. III Међ., *дан^ьс*
I Књаж. (ter), *дан^ьс* I Балт. III Н., *д^ьн^ьс*
I Радич. Кож. Влас. Леск., *д^ьн^ьс* I Рад., *д^ьн^ьс*
I Радич.

Последњи примери још не могу говорити против принципа које смо поставили за мању или већу полугласност *ь*-ра. Ја ћу се на те појаве још једном на крају ове главе осврнути, сада да приметим само још то да се баш у оваквим примерима огледа укрштање различних утицаја: напр. села која се налазе по брдовитим пределима непосредно поред границе према Бугарској знају за бржи темпо говора и за редуцију вокала испред акцента (испор. гл. XIII), па према томе и *ь*^а могло би у њима прећи у *ь_а* или, будући првобитно *ь_а*, и остати тако (исп. ниже). Сем тога на речи као *д^ьн^ьс* могла је бити од утицаја и именица *д^ьн* у којој бисмо полуглас и очекивали се већом полугласношћу и сл.

— *дв^ан^ьс(к)е* I Кр. Ф. Радич. Кож. Тем. Пир. (*д^ьн д^ьн^ьске*), *д^ьн^ьске* III Приб., *дан^ьске* I Ошљ. Б. Пал., *д^ьн^ьске* I Тиј. — *ноч^ьс* I Н.

Кор., *ноћѣс* I Вас. Сокол. II Д. Мат., *ноћѣске*
I Пир. Богдан. Кијев., *ноћѣске* I Вал. — *је-*
сенѣс I Кож., *јесенѣс* I Бучје. Књаж.

β) -ѣ + в (ѣ):

— *коњѣв* I Баб. — *стѣрцѣв* I Б. Пал. и сл.

γ) -ѣ + т (ѣ):

— *грѣдѣакѣт* I Радич. — *кошѣт* I Н. Кор. —
брѣѣт I Н. Кор. — *класѣт* I Кож. — *овѣсѣт* I
Тер. — *орѣлѣт* I Вис. — *огаѣт* I Пир. — *дѣрѣт*
I Пир. — *руѣѣт* I Изв. л. и сл.

δ) -ѣ + ј:

— *тѣј*: *тѣј* I Рад., *тѣј* I КС. (bis), *тѣј* I Ошљ. Кож.
Врб., *тѣј* I Бучје КС., *тѣј* I Бучје Кож. (bis)
Ошљ. Боров. Вал. Вас. Балт. ТДол. Акцент сам
стављао на ове облике онда када су они и у
говору имали јачи нагласак, када се нису про-
клитички употребљавали. Можда сам случајно
изоставио који акценат при бележењу или обр-
нуто; у сваком случају ја тада, при раду, нисам
знао за изнесен принцип који, у главноме, и
ови примери потврђују. — *овѣј* I Радич. (bis)
М. Изв. Кр. Ф. III Белиш., *овѣј* I Зор. Ошљ.,
овѣј I КС. Кож. В. Пал. III Вр. — *онѣј* I Јак.
Чив. д. Б. III Лесков. (bis) Кат., *онѣј* I Ошљ.
Кож. Балт., *онѣј* I Књаж. (bis).

30. 5. Полугласници у префиксима и предлозима.
Полугласници у овом положају стоје под јаким утицајем
аналогичности, јер у истога глагола префикс бива час на-
глашен час ненаглашен, па је и природно што се према
томе донекле и ремети тачна употреба полугласности
вокала у оваквим случајевима. Али и поред тога и ови
примери потврђују наше правило, особито ако се буду

имала на уму она ограничења која сам у различним тачкама изнео.

α) Префикси:

— *изъ*: *изъ_алжу* I Пир., *ја изъ^тк_а* I Књ. *изъ^тк_ајем* I Впна. III Леск., *изъ^дн_{ило}* (изабацило) I Жлне.
 — *одъ*: *одъ_апне* I Кож., *одъ_апни* III Тиб., *одъ_апне* I Књ. III Тиб. — *подъ*: *подъ_апне* I Влаов. — *разъ*: *разъ_апну* III Вр., *разъ^зн_аја* III Корб. — *съ*: *съ^бр_аја* III Н., *съ^бр_ала* I Књаж., *съ^бр_аше* I Књаж., *съ^кр_ија* III Врање., *съ^мл_еја* III Тег., *съ^ал_иће* III Међ., *съ^ар_еја* III Леск., *съ^сеч_е* II Н. Јел., *съ_абран* I Рад., *съ_абрали* (sic) I Бучје., *съ_ави* I Црнољ. III Леск., *съ_авес* I Тиошт. (можда није народна), *съ_авлак* I Балт., *съ_агна* I КС., *съ_аж_{њу}* I Изв. л., *съ_азри* I Жлне., *съ_акри* I Кр. Ф., *съ_акрит* I Боров., *съ_акупи* I Жлне, *съ_апнеш* (помести) III Катал., *съ_апна* III Вр., *съ_асука* II Рупје, *съ_ачува* I Радил., *съ_авес* I Зорун., *съ^звана* I Сокол., *съ_апне* I Књаж., *съ_абрал_а* I Боров., *съ^бр_аше* III Тиб., *съ_ав_ише* III Међ., *съ_аз_ове* I Књаж, *съ^кр_и се* III Врање, *съ_апл_ита* I Црнокл., *съ_ас_еди* I Ошљ. — *узъ*: *уз_аврши* I Т Дол.

β) Предлози:

— *съ(с)*: *съ_ашто* I Ошљ. Н. Кор. Кож. Тиошт. Пир. (bis) III Н. Врање, *съ_азуб* II Рупје, *съ_ас р_ж* I Бор. *съ_ас рик_ију* I Пир., *съ_асв_им* I Радич., *съ_ас две д_еца* I Балт., *съ_аз б_ич* I Пир., *съ_ас Т_урци* I Остат., *съ_ас њ_ег* I Грбав., *съ_аш_њега* II Ниш., *съ_а зд_равје* III Врање, *съ^с њи* I Кож. III Лук. Леск. Н. Врање, *съ^с зд_равје* III Приб., *съ^сшто д_аја* III Врање, *съ^с др_угу-ту* I Д. Кам., *съ^с т_ога* III Леск, *съ^с он_ога* I Кож., *съ^с т_ел* (жица) III Вр., *съ^з б_оју* III Вр., *съ^с њега* III Врање, *съ^с м_леко* III Врање, *съ^с з_ем_љу* III Врање, *съ^с л_ебови* III Бујк., *съ^ст_аи* III Бујк., *съ^с све љ_уди* III Стајк., *съ^с сек_иру* Троск, *съ^с ср_ц*

III Међ., съз *барѹт* III Н., със *тѹј* *копач* III
Врање, със *ложѹцу* I Кр. Ф., със *колѹј* II Рупје,
със *снај* I Радич.

31. 6. Полугласници новогa постања. Они су новогa постања само релативно, јер се већ у првим нашим споменицима употребљавају. Питање о њихову постању није ни у нас нити у опште у словенској науци разрађено као што треба. Међу тим они несумњиво заслужују особиту пажњу, јер и ако изгледа да се у различним словенским језицима јављају у специјалним приликама, ипак су њихови главни покретачи исти. Али то не значи још да су они увек просте природе и да их је тако лако пронаћи. Поред физиолошких разлога овде има и доста утицаја аналогije, броја слогова и сл., о чему треба при њихову испитивању строго водити рачун. О томе на другоме месту; засад је довољно напоменути да се, у главномe, на свима местима, где год находимо полугласник у овоме дијалекту, наводио полугласник и у нашем старом језику, а данас на њогову месту стоји а.

сопз + в + њ: — *мртѡв* I Балт. *мртѡвц* III Леск., *мртѡвци* III Врање (bis) могу се објашњавати и као форме у којима находимо метатезу групе *вѡ*, исп. *мртѡвца* III Леск., *мртѡвчки* I Риб. (и т.). У примеру *мртѡвѡчку субѡту* I Вуч. имамо кантаминацију ових двеју форми.

сопз. + к + њ: — *мѡвѡк* I Књаж. Влас. — *вѡсѡк* I Књаж.
сопз. + л + њ: — *масѡлце* I Миран, *масѡлце* III Габр.,
* *масѡлче(?)* I Штрпце. — *мѡсѡл* I Жлне III Леск. — *Пѡвѡл* I Радич. — *топѡлско* I Црноѡ.
— *прѡбѡл* I Ошљ. — *довѡл* I Књ. — *облѡкѡл* I Вина Пир. Изв. л. *одвлѡкѡл* I Кр.Ф. *подвлѡкѡл* I Жлне. — *дѡлѡл* I Кр. Ф. — *лѡлѡл* I Р., *лѡлѡл* I Ошљ. — *улѡлѡл* I Кр. Ф. — *не могѡл* I Н. Кор., *могѡл* I Кож., *мѡлѡл* I Боров., *не мо-*

гъ^л I Књаж., могъ^л съ^м I Књаж., ја съ^м мого^л
 I Књаж., мого^л I Књаж., мого^л бе I И. Јал. —
 несъ^л I КС. — зате^къ^л I И. Јал., утe^къ^л I Кн.
 — одрасъ^л I Књаж. — ре^къ^л I Ошљ. Н. Кор.
 Књаж. (11 п.) Изв. л. (ре^къ^л) Јак. (ре^къ^л) ре-
 къ^л I Б. Пал. Пирот. Изв. л. II Рупје, рекъ^л
 II Малча I Кр. Ф. — сe^къ^л I И. Јал., исe^къ^л I
 Књаж., не бе посe^къ^л I Драг. — смрзъ^л III Брен.
 — скъ^бъ^л I Рад. — утe^къ^л I Књаж., да не бе
 утe^къ^л Г. Бојн. — истрe^съ^л I Кр. Ф.

сопз. + љ + њ : — чeшъ^љ I Балт. ш показује да је *cešļь.
 сопз. + м (н) + њ : — оcъ^м I Н. Кор. Вас. Књ. (bis), оcъ^м-
 десeт I Књаж., оcъ^мдесeт I Тем., оcъ^мдесeт I Пон.
 Тем. (bis) Мокра Црнокл. — сeдъ^м I Кож. Књ.
 (bis), сeдъ^мдесeт I Бучје, сeдъ^мдесeт I Баб. Цер.
 — несъ^м I Ошљ. КС. Пир. Кам. II Скрб. III Н.,
 несъ^м I Боров., I Књаж. (9 п.), нeсъ^м III Кум.

съ^м је увек без акцента, па стога је и природно
 што има ф. съ^м. Ја ћу навести неколико форми где
 је оно у вези, а за тим неколико примера где сам
 га изоловано забележио; јeвo съ^м I Ошљ., дошъ^л съ^м
 I Рад., билá съ^м I Стањ., четъ^{ри} дeцy съ^м имáл I Миран.,
 eвe съ^м I Књаж., билá съ^м I Књаж. (ter), ујeлa съ^м гa
 I Књаж., ишлá съ^м I Књаж., видeлa съ^м I Књаж., съ^м
 I КС. Књаж. (10 п.), съ^м I Радич. (bis), Ошљ.

— брашъ^{нцe} I Ошљ. III Врање, не иде овамо, јер
 је *брашъ^{нцe}, али сукъ^{нцe} I И. Јал. има ново њ.

Суфикс се тај преноси чак и на друге облике: жи-
 тъ^{нцe} III Међ. Одавде се види да је тачна хипотеза,
 изнесена у *Archiv f. sl. Philol.* XXIII 179 У ф. брашъ^{нцe}
 III Врање унесено је м по свој прилици из ф. као пe-
 сь^{нчйца}: *пeсь^{мчйца}, испор. ниже пeсь^м и пeсь^н или
 можда из обл. *писъ^{мцe} поред којeга се наводи и пи-
 сь^{нцe}, што је могло и фонетски постати, ма да је и
 овде могла бити од утицаја ф. пeсь^м: пeсь^н.

— *јагъ₂нци* III Врање, *јагъ₂нци* IT. Дол. — *калъ₂нске* I Стањ. — *цесъ₂н* I КС. Црнокл. Тем. Пир. Љуб. II Ниш. III Н, *цесъ₂нчицу* II Ниш, *цесъ₂м* II Б. Пот. — *писъ₂нице* I Пир.

cons. + њ + њ: — *огу₂њ* I Опшљ. Књ. III Леск. Тег. Сб. Вр.
cons. + р + њ: — *вѣаъ₂р* I Р. Бучје. — *вѣтъ₂р* I Рад., *вѣтъ₂р* I Н. Кор. Валев. Књаж. (bis), *ѹз вѣтъ₂р* II Мљк. III Врање. — *дѣбъ₂рлије* III Врање. — *дѣбъ₂р* I Рад. Јаков. Књаж. (4. п.) Стањ. III Леск. — *јѣдъ₂р* III Крж. Дуп. — *ѣдъ₂р* I Рад. Пир. (*ѣдъ₂р*) II Ниш. — *Пѣтъ₂р* I Рад. Књаж. — *ребъ₂рца* I Вина — *свѣкъ₂р* I Рад. Књ. I БП. II Д. Мат.

32. 7. Полуглас у речима туђега порекла.

— *азгъ₂н* (врло) I Изв. л., *азгъ₂н* III Врање (ватрен). — *бакъ₂рно* III Врањ., *бáкръ₂ч* I Књаж. — *бичъ₂чија* I Тем. (ножар) — *бъ₂ждáр* III Вр. (општински кантар) — *бъ₂скáје* I Тиошт. (лестве на крову) — *вакъ₂л* I Битвр. — *зв₂бáн* II Ниш. — *ичъ₂м-ат* I Тем. (пијење, појење) — *јáнагъ₂ч* (горње греде на зидовима са стране у воденицама, струграма, ваљавицама и сл.) — *кабъ₂л* I Жлне. (приповедач, достојан нечег) — *кадъ₂р* I Рад. Н. Кор., *кадъ₂р* I КС. КрФ. Леск. Цр. Врх. — *калъ₂и* III Н. *калъ₂и* III Дуп. — *кѣ₂нса* I Вал. (ђаво) — *кѣ₂-нѣма* I Троск. — *мъ₂жорáци* I Књ. (*маждрѣ₂к* I Пир.) (копље). — *мъ₂згале* I Бучје, *мъ₂згали* I Књаж. (отвори, прозори) — *сакъ₂т* I Н. Кор. *сакъ₂т* I Кн., *осъ₂к₂тíла* I Рад. *ѣсъ₂къ₂ти се* I Боров. — *сѣ₂ндук* I Рад. — *сѣ₂нтрáче* (сандук на бунару) I Пир. — *тамъ₂н* I Боров. Радич. Кож., *тѣ₂мъ₂м* I Баб., — *тѣ₂ман* III Кат., *тамъ₂н* I Књ. (bis), *тѣ₂мѣ₂н* I Ореов. КрФ. — *тѣ₂пија* I Рад. — *чъ₂дѣр* I Тем. — *шъ₂вѣтелије* II Ниш. (кајсије, брескве) — *јѣдъ₂ци* (одело, „ствар спремна за сваки случај“) III Леск. —

конѣк I Књаж. III Леск. (4 п.) — кѣндѣк I Књ.
— марѣк (љубав, јед) I Тем. — ортѣци I Рад.
и сличн.

лък: — арачлѣк III Међ. — бешлѣк (турска монета у вредности од једног динара) I Изв. л. III Н. — бузельк (коров) I Н. Кор., бѣзалѣк III Тиб. — го-збалѣк III Међ. — јаглѣк I Књ. — кованлѣк III Н. — копрлѣк I Вас. — лоцowlѣк I Књ. — оратлѣк I Г. Бојн. — пашалѣк III Леск. — иџелѣк I Н. Кор. Књ. Вал. Радич. III Пр. — раатлѣк III Врање — сајлѣк III Тиб. (бројење?) — санталѣци III Н. — саравлѣк III Леск. — спаилѣци III Вр. — трговлѣк III Тер. — чивлѣк I Г. Бојн. III Сб.Вр. Тиб.

Упоредним испитивањем ових речи са изворнима наћи ће се да оне у многим случајевима одговарају њима потпуно, али ће се видети тако исто да је полугласник каткада постао самостално на земљишту овога дијалекта, на један од њему познатих начина. Овде се ја у то не могу упуштати.

33. Полугласник реда е — а^ѣ, в^ѣ.

— бѣчве I Књаж., бѣчве III Врање — бѣш I Рад., бѣш I Рад. (bis) III Бујк. Драг., бѣш I Књ. — вѣздан I Јаков., вѣздан I Књ. — вѣшке I Књ., вѣшке III Леск. Врање — дѣж I Балт. III Виш. Корб. — дѣн I Боров (bis), Кош. Врб., дѣна I Рад. (bis) Зорун. Кијев. II Ниш., дѣњу I Вас., дѣн I Књаж., дѣн I Књаж. (9 п.), дѣна (2 дѣна и сл.) I Књаж. (4 п.), велигдѣн I Књаж., вѣздѣн I Књ. (bis), дѣнка I Књаж., вѣдѣн I Радич., дѣниџа I И. Јал., цетков дѣн III Врање — дѣска I Јак. дѣске I КС. Боров. III Н. Леск. (bis), дѣске I Опљ. Боров. дѣска, дѣске I Књ. (6 п.) — дѣшти I Боров. — жѣзну I Рад., жѣзне I Вал. — кѣд III Гум. — сѣ I Рад. (ter), Н. Кор. (bis) КС. Валеv. (bis) Вас. Бучје

Г. Бојн. III Приб. Врање; *св₂га* I Вава, III Врање, *св₂г* I Књаж. (ter), *св₂гај* I Цер.; *св₂г* I Радич. (8 п.) III Врање; *св₂га* I М. Изв., *св₂г* I Књ. (31 п.) Радич. (bis), *св₂га* I Рад., *св₂ги* I Књаж. — *тв₂г* I Радич. Н. Кор. Стањ., *тв₂гај* I Бучје; *тв₂г* I Рад. Н. Кор. II Ниш. III Приб., *тв₂гај* I Бор. Р.Бучје, *тв₂г* I Књаж. (20 п.); *тв₂де* I Радич., *тв₂да* I Књ. — *једн₂г* I Књаж. (bis), *једн₂г* I Рад. Пир. Вина II Драјин. III Н. Врање. *једн₂г* I Књаж. (bis), *једн₂г* I Рад. И. Јал. — *лв₂же* I Пон. Стањ., *лв₂жу* I Књаж. *лв₂жем* I Тем. *лв₂жеше* (3 s. imperf.) I Цер. — *лв₂ко* I Рад., *полв₂к* I Књаж., *лв₂ксије* (лакше) I Рад. — *лв₂скá* I И. Јал., *лв₂штáк* I Ошљ. (лвск-) — *лв₂сно* I Жлне, *лв₂сно* I Радич. Књаж. — *мв₂гле* I Књаж. — *помв₂кни* I Књ., *премв₂кне* I Ошљ. да га *омв₂кнем* I Књаж., *измв₂кне* I Књаж. *помв₂кнеш* I Књаж. — *мв₂ске* II И. Јал. — *овв₂нци* I Књаж. (bis) Тем., *овв₂нк* (*овв₂нци*) I Књ. (4 п) — *овв₂т* (чичак) I Балт. (*овзть*) — *пв₂с* III Леск. — *св₂сне* I Књаж., *св₂вне* I Ошљ. Врб. Књаж. И. Јал.: III Н., *посв₂вне* I Радич., *св₂вне* I Књ. (4 п.) *св₂вне* III Малош., *рáсв₂вну се* I БП. — *исв₂му* I Радич., *усв₂ло* I Сић. — *тв₂вни* I Пир. Боров. Књаж., *ств₂вни се* I Књаж. — *иств₂кне* I Радич., *натв₂кнүло* I Рад., *натв₂кнү* I Књаж. — *тв₂кно* I Књаж. — *цв₂кле* I Радич., *цв₂кло* I Књ., *цв₂кле* III Н. — *чв₂чка* I Балт. — *шв₂л*: *дошв₂л* I Бучје (bis) Жлне Пир. И. Јал. КрФ. II Рупје, *дошв₂л* I Књ., *дошв₂л* I М. Изв. (bis) Кална Крента Пир. (bis) БИал. КрФ. *дошв₂ја* III Љут., *дошв₂л* I Књаж. (8. п.), *зашв₂л* I Сувод., *ишв₂л* I Кож. КС. Кр. Ф. Вучед. II Личје Рупје *ишв₂л* I Књаж. (bis). *ишв₂л* I Рад. (bis). Н. Кор. (ter) Боров. И. Јал. Изв. л. Пир. Вава Влаов. II Малча, *ишв₂л* I Књ. (9 п.) II Д. Мат., *наишв₂л* I Кијев; *нашв₂л* I Ра-

- дич. (bis) Црнокл. БПал. Тем., *наш'л* I Књаж. (bis) *обиш'л* I Радич. *отиш'л* I Пир. КрФ. II Рупје (*отиш'лја*) III Љут.; *отиш'л* I Књ. (6 п.) *ош'л* I И. Јал., *ош'л* I Књ. II Д. Мат.; *пош'л* I Књаж., *пош'л* I Радич. Пир. (bis) КрФ. *пош'л* I Књ.; *приш'л* I Пир.; *прош'л* I КС., I Радич. *прош'л* Радич. Књаж. — *ш'лани* (аор) III Тег.
- 34.** — *јеч'м* I Радич. — *Кожб'љ* I КС., *Кожб'љци* I Врб. — *кот'л* III Н., *кот'л* I Књаж., *кот'л(ат)* I Књаж. (bis), — *ор'л(ат)* I Пир. (bis) *ор'л* I Књаж. (bis). — *пет'л* I Ошљ. Б. Пал., *пет'л* I Књаж (4. п.). — *прѣд'нь* III СбВр. — *срѣд'нь* III Стајк. — *рад'кве* I Пир. = **рд'кѣва* = *рд'кѣва* (испор. зајед. слов. *рдзкѣ*).
- *ѡк*: а) *десет'к* I Бучје *т'ч'к* I Књ. — *пес'к* I Књ. *пес'к* I Књаж. б) — *крчаж'к* I КС. с) — *пол'г'ч'к* I Бучје I Књаж., *пол'г'ч'ке* I Књаж. — *м'леч'к* I Књ. — *м'нц'к(м'нец'к)* I Радич.
- ѡц*: — *ст'р'ц* I Стань. *ст'р'ц* III Н. — *пес'к* I Књ. — *лж'ц* I КС. — *враб'ц* I Књ. — *н'ш'ц* III Леск. — *свет'ц* I Књаж. — *ст'р'ц* I Књаж. (bis) — *увос'ц* I Књ.
- ѡн*. — *јед'н* I Н. Кор., *јед'н* I Радич. (bis), *јед'н* I Књаж. — *стр'ш'н* I Књаж. — *бол'н* I Књаж. — *греш'н* I Вучед. — *м'т'н* I Књаж. — *рж'н* III Леск.
- *дн'с* I КС., *дн'с* I Књ., *дн'с* I Књаж., *д'н'с* I Књ. (6 п.), *д'н'с* I Књ., *д'н'ске* I Књ. (bis) — *ноч'с* I И. Јал., *ноч'ска* I Н. Кор., *ноч'ске* III Тиб. — *т'ј* III Стајк. Врање *т'ј*, III Стајк. Вр., *т'ј* III Врање (bis) — *он'ј* III Врање *он'ј* III Тег. Леск.; *он'ј* III Врање (bis) Лук. I Креита Бучје — *ов'ј* III Јоов. Врање — *памет'т* I И. Јал.
- *из'ткам* I Књаж., *из'тк'а* I Књаж. — *од'анеш* I Књаж., *од'ане* I Књаж. — *раз'анем* I Књ.

- св,брано* I Радич., *св,влак* I Књаж. („попонац“) *св,кри* III Леск., *св,бра* I Књаж. — *св,с краља* I Књаж., *св,с сенсѣну* (коњ) I Пир.
- *рекв,л* I И. Јал. — *седв,л* I Пир. — *рекв,л* I Буч. — *могв,л* I И. Кор. — *вйтв,л* I Жлне — *несв,м* I Радич. (bis) Бучје, *несв,м* I Књаж.; *јесв,м* I Књаж. Несумњиво под утицајем ових форми развило се и: *св,м* I Књ. (ter) — *свекв,р* I Врб. — *дебв,рци* III Врање — *ветв,р* (га напел!) I Књаж. (ter) — *Петв,р* I Књаж. (bis).
- *јаств,к* III Тиб. — *кадв,не* III Врање — *твмв,н* I Опш., *тамв,н* I Књаж. — *јаств,ци* I Пир. — *кадв,р* I Књаж. — *бвгв,ци* (баровито место) I Књ. — *шв,ителје* I Књаж. (bis).

35. Већ је раније укратко споменуто од чега зависи јављање *в'* у овим случајевима, сада пак треба одредити тачније однос овога полугласа према полугласу *в'*. Када се испореде примери, овде наведени, са примерима у претходној тачки јасно је да то нису етимолошки различни вокали, већ да се у истим речима налази и једно и друго. Несумњиво је, дакле, да се или у самим тим речима морају налазити узроци овоме појаву или у природи изговора самога полувокала. Ако прегледамо и с једне и с друге тачке гледишта горње примере, тада ће нам бити јасно да се само мали број примера може објаснити као прелаз *в'* у *в'* под утицајем непчаног консонанта који је пред или за њим. Такви су на пр. примери: *чв,чна*, *шв,дни*, *јев,чв,м*, *срѣдв,њ*, *онв,ј*, *лжв,ц*, *-шв,л*, *бв,ш* и сл., али таквих примера нема много. У осталим се примерима находи *в'*, пред или после тврђих консонаната. Али и у тим примерима има један моменат општије природе: у великој већини случајева (исп. више) находи се полувокал под акцентом, када пак то није случај, тада се промена полу-

вокала може објаснити утицајем примера у којима се полуглас морао мењати, на пр. у *велигдѣн* унесено је њ из *дѣн* у *дѣскá* могло се јавити под утицајем *дѣске*, у *тъгај* под утицајем *тъг*, у *бѣльн* под утицајем *једѣн*, *грѣшьн* и сл., у *стáръц* под утицајем *лжѣц* и сл., у *помѣкнѣ* под утицајем *помѣкне* и т. д. Тај факат упућује нас и на то, како да објаснимо појаву оваквога њ¹, јер бисмо могли претпоставити да је њ, старије од њ¹ бар у неким, овако акцентованим случајевима, али како и у вокала *а* налазимо да оно прелази у *á*, *е* и сл. када је акцентовано због промене начина артикулације, потребне за тај звук, то се то исто може у толико више тврдити за овај глас, што се он и иначе када је акцентован изговара са већом полугласношћу, дакле, и са много више напрегнутом артикулацијом говорних органа у ждрелу, што се преноси и на језик, те чини да се артикулација тога звука помера у напред, и ако се за њу не може још тврдити да се образује на предњем делу језика.

Разлика између њ¹ и њ² није велика, тако да не могу јамчити за сваки горе наведен пример да је забележен с апсолутном тачношћу, јер је разлика између њих, а према звуку њ², релативна. Она се може само тада потпуно тачно одредити када се два таква гласа налазе у истој речи, на пр. када би се изговарало **дѣнѣс*, али то је, према природи овога гласа, већином немогуће, исл. *данѣс*, *данѣс* и сл. прим. споменуто у т. 33.

Када је њ¹ увек новогостања — или у случајевима под акцентом или за или пред непчаним сугласником¹ — тада није тешко извести закључак да је основни полуглас у овим нашим крајевима морао бити реда *а* који је под разним погодбама и дао разне нијансе.

¹) Можда у неким усамљеним случајевима имамо асимилацију вокала, на пр.: *вѣтър*, *Петрър*.

И код ових полугласника може се разликовати већа и мања полугласност која као и кад њ^о зависи од двога: од акцента и географскога места дијалекта. Та разлика се тако исто огледа и у прелазу њ', њ^с, њ^о, у е, а, о, па ћу о томе детаљније говорити када будем говорио о замени полувокала — пуним вокалима.

36. Полугласници реда о, у: њ^о, њ^с (њ^о). Јављање ових полувокала зависи од нарочитих погодаба, наиме од оних од којих зависи и прелаз звука а и сл. у а^о и сл., дакле, у првome реду, од лабиалних сугласника м, б, п, в, затим од сугласника л и к. И овде као и код самогласника ови сугласници утичу на измену полувокала и када се налазе пред и за њима. Разлог зашто се мењају и овде је физиолошке природе и исти је који и тамо. Полугласници, о којима сада говорим, забележени су у мојим збиркама примера различним знацима њ^о, њ^с, њ₂. Можда разлика између њ^с и њ^о и није у вокалној боји тога гласа, већ у већој или мањој полугласности његовој; шта више, можда је разлика између њ^о, с једне, и њ^с и њ^о, с друге стране, баш у томе што је у последњих полугласника полугласност већа него у првога, те стога имају нејаснији, дубљи звук, или се он као такав јавља нашем уху. Примери у којима се јавља такав полуглас обично су они које смо већ чешће спомињали; али сем њих има још једна група случајева са нарочитим обележјем у којима се полугласник оваквога типа не јавља под утицајем горе наведених погодаба, већ у којима је полугласник добивен у таквој форми из страног језика. То су речи позајмљене из турскога са наставком *lük*, који је дао *љ^ок*, и *йк*, које је дало *њ^ок*. Све те речи биће наведене на своме месту. Да би цела ствар била прегледнија нећу износити примере по групама, као у прошлим главама, већ ћу их груписати према сугласницима од којих зависе.

- а) — *лъ,гла* I Изв. л. Кр. Ф. — *замб'кне* I Књаж. — *мб,нецб'к* I Књаж. — *м,ч* I Киј. — *тб,мнуј зору* III Вр. — *јечб,м* I Пир. — *момб,к* III Вр., — *нэсь,м* I Рад., *нэс,м* I И. Јал. III Вр., *дете сь'м* III Вр., *несь,м* III Врањ., *сь'м* I Рад. Књаж. — *седь,м* I Изв. л. III Тиб., *седь,м* I Ошљ. (bis) КС. Књаж. (ter) И. Јал., *седь'м* I Кож., *седь,м* I Књ., *седь'мдесет* I Књ. — *ось'м* III Вр. I Пир., *ось'м* III Вр. I Радич., *ось,м* I Вал., *ось'мнајс* III Н., *ось,мдесет* I Ост., *ось,мдесет* I Н. Кор. — Турског је порекла *тъм'м* III Гум.
- б) — *бб,чве* I Љуб. Пир. — *осебь,л* II Ниш. — *добь'р* II Руп. — *св'беруј* III Н. *сб,бра* III Међ. Врање (bis) Приб. — *св'браше* III Врање, *св'брали* III Н. — *чв'брови* I Јак.
- γ) — *оиб,нци* I Чивл. до Бл.
- δ) — *дб,н* I Кијев., *дб'н* I Радич. — *св'н* I Клис., — *обь,н* I Н. Кор. — *цаметь'н* I Тем. — *гладь,н* I Стањ. — *онь,ј* I Књаж. — *дв'нб,с* I Књаж.
- ε) *овб,ј* II Ниш. — *убавь'чко* III Приб. — *овб,с* I Радеш. Пир. — *вб,здь'н* I Књаж. — *св,в* III Сурдул — *св,вне* I Мпран. — *кчкб'в* II Малча *такь,в* I Књаж., *онакб,в* I Књаж., *овакб,в* I Пир. — *иртб,вца* III Клис. — *св,влече ми* I Пир. — *сб,ви* I Књаж., *св,вија* I Д. Кам. — *св,вест* I Вас.
- ξ) — *лъ,жб* I Пир. *излб,же* I Берд. — *полб,ко* I Пир. Љуб. — *лб'сно* I Рад., *затилб,к* III Корб. — *lik*, турски завршетак, додаје се турским и српским речима: — *агь'лб,к* I Боров. — *ајдуклб,к* III Н. — *аремлб,к* III Врање — *арлб,к* III Врање (стид) — *арнаутлб,к* I Бор. — *ацилб,к* III Лук. — *бачованцилб,к* III Кат. — *бужалб,к* III Врање, *бузелб,к* I КрФ. — *гозбалб,к* III Врање — *господарлб,к* III Н. — *дечурлб,к* I Књаж. — *домазлб,к* I Цер. (bis) — *забитлб,к* I Кр. Ф. III

- Кум. (официрски чин, степен) — *јужерљ*_к III
 Врање — *јунакљ*_к III Сурд. — *казанљ*_к III
 Врање — *касапљ*_к III Врање — *кицошл*_к I Књ.
 — *кованљ*_к I Жлне — *ковачл*_к I Књ. — *ком-*
*шил*_к I Кож., *комшил*_к I Књ. — *мајсторл*_к
 III Међ. — *неразборл*_к III Вр. — *одаљ*_к III
 Врање (одалиска) — *оратл*_к II Рупје (разговор)
 — *осм*_к*нл*_к*ци* III Н. — *папуцил*_к I Књаж. —
*патл*_к I Бабуш. (патња) — *пашал*_к III Врање
 — *ицјел*_к II Б. Пот., *ицјел*_к I Књ. (bis) — *при-*
*казл*_к I Тем. — *раатл*_к I Пир. III Врање — *ра-*
*сиил*_к I Тем. (беспутан живот) — *рибарл*_к III
 Врање — *спајил*_к I Ошљ. — *старешил*_к II Руп.
 — *ужарл*_к III Међ. — *чивл*_к I Књ., *читл*_к I Књ.
 — *зв*_л I КС. И. Јал. Цер. Темска (bis) Пир. Чивл.
 до Бл. Б. Пал. (ter) Баб. (bis) Бердуј. Остат.
 Изв. л. II Рупје. Ниш. III Врање., *зв*_л I КС.
*зв*_л III Малош. Бујк., *зв*_л III Врање. — *зв*_л*ла*
 I Пир., *зв*_л*вин* I КС., *зв*_л*ла* I Књаж., *зв*_л*ла* I
 Стањ. — *кот*_л I Вал. И. Јал. Тем. — *ор*_л I
 Изв. л. — *пак*_л III Међ. — *диг*_л I Тем. — *шл*:
*дош*_л I Н. Кор. Књаж. И. Јал. Балт. Темски
 Остат. Кијев.; *иш*_л I Н. Кор., *иш*_л I Балт.
*иш*_л I Г. Бојн.; *наш*_л I Црнољ. Драг. Баб..
*наш*_л I Пирот *ош*_л I Тишт. (ter) Цер. Тем-
 ска Кијев. Пирот *пош*_л I Пир.
- η) — *пес*_к I Камен. — *ореш*_к I Књаж. — *руч*_к I
 Књаж. — *порез*_к I Д. Кам. — *гъмн*_к III С.
 Мор. — У турским речима са наставком *йк*:
 — *јаст*_к I Боров. — *пам*_к I Књаж. — *санд*_к
 I Н. Кор., *сам*_к I Књаж., *санд*_к I Кож. II
 НБ., *с*_к*нд*_к*че* III Врање Лук.
- Полуглас овакав находимо и у неким другим тур-
 ским речима: — *бар*_т I Рад., *бар*_т III Тиб.
 — *бац*_з (баксуз) III Међ.

Сем тога: — *јагъ, њци-ти* I Јак. — *тъ,гáј* I КС. *тъ,гдѣ* I Књаж., *съ,г* I Књаж.

Сем случајева који се могу груписати у ове категорије има и таквих у којима се полуглас наводи после других сугласника, па ипак прелазе у полугл. реда *о*: *тъ,ј* I Књаж., *дъ,ж* I Баб. Пир. Исто онако као и за прелаз *а* после *ѡ* у *о* ја не мислим да је и ово у основи својој појав фонетскога порекла: *тъ,ј* се образовало, по свој прилици, према *овъ,ј*, *онъ,ј*, а у *дъ,ж* је *ѡ*, или звук њему сличан добивен као резултат можда изговора тога гласа са врло јаком полугласношћу, тако да су експлозија звука *ѡ*, с једне стране, а артикулација звука *ж*, с друге, утицале да звук *ѡ* добије боју звука *о*. Ово је у толико пре могуће, што, као што смо видели, е у неких туђица после *ч* и *ш* прелази у *ѡ*. У осталом ови су примери тако усамљени, а тонски карактер полугласника ових крајева тако је различан, да су ти примери можда само индивидуални, те је врло тешко знати, зашто су се јавили.

Да овакви полугласници зависе не само од околних сугласника, већ донекле и од своје полугласности, показује ма и површан преглед бројних односа различне полугласности ових гласова. Ако узмемо да *ѡ*, означава све случајеве са најјачом полугласношћу (дакле и *ѡ₁* и *ѡ₂*), а *ѡ°* са најслабијом, тада ћемо добити овакав бројни однос: *ѡ₁*, 145 пута, — '*ѡ₁*' — (пред акцентом, или за њим) — 30 пута, — '*ѡ°*' — 15 пута, *ѡ°* — 13 пута, од којих 6 долазе на Књажевац. Ово показује да се полугласници најлакше мењају онда када се одликују највећом полугласношћу, па било то под акцентом или без њега; с друге нас стране то наводи на мисао да у свима овим случајевима није само околни сугласник узрок што се полугл. напр. реда *а* мења у овакав полугласник реда *о*, *у*, и ако је он и најдубљи и најважнији, већ и велика полугласност самога полувокала. Ово би потвр-

ђивали и примери као *ђђж* где нема сугласника за које смо већ раније утврдили да утичу на измену и свих других вокала у горњем правцу.

За туђице, којих овде има доста, ово не вреди потпуно, јер је у турским течима добивен полуглас реда *и-о* који се бележи обично са *ѓ*, али тај факат да се у оваквим приликама тај полуглас сачувао, и, само каткада, прелази у остале полугласе (*ђ', ђ'*) показује да је томе помогло много и то, што се полуглас у њима, у већини случајева, налазио под оним погодбама које су за српски полуглас и саме биле довољне да изазову његов прелаз у полуглас реда *о*. За то сам ја о њиме на овоме месту и говорио.

И ако сам утврдио факат да је *ђ*, и сл. продукат специјалних прилика, ипак није још искључена могућност да је оно старијега порекла и да се у оваквим случајевима једино задржало, док је у другим, где нема оваквих услова, прешло у *ђ'*, *ђ''*. На ово би нас навели особито примери турскога порекла на *-lūk* и сл. Када се зна да је и тонски карактер полугласа у таквим речима туђега порекла и када има доста случајева (исп. т. 32.) да и такав полуглас прелази у *ђ'* и сл., тада је сасвим основано питање, да ли у српским примерима реда *о* нису сачувани остаци од некадашњег полугласника који је у другим приликама прешао у отворенији звук. Да је то питање уместо види се и из тога што смо у тачки 26. нагласили да је наш старији полуглас могао бити са већом полугласношћу, а мало више смо истакли да се баш у таквим случајевима и налази најчешће *ђ*. Тај основни полуглас, разуме се, не би имао ништа заједничко са првобитном разликом између *ђ* и *ђ'*, јер се он налази и у речима са старим *ђ* и у речима са старим *ђ'*, већ би само показивао да су у овоме дијалекту и *ђ* и *ђ'*, изједначивши се, прешли у један полуглас *ђ*, (*ђ*). Али против такве хипотезе го-

вори сав материјал који сам горе навео: 1) што се тиче турских речи са љ_к или сл., којима тај завршетак прелази у љ_к, треба споменути да је полугл. реда о изједначен у већој маси случајева са полугласом који је познат у већини других случајева, дакле, реда а, исп. факат да у другим нашим дијалектима у којима није познат полуглас турско -*lik* прелази у -*лук* и сл., а што се ипак у многим случајевима чува њ, то треба објаснити све новим позајмљивањем тих течи из турскога и сличношћу погодаба под којима се тај звук наводи са погодбама које и чине да њ прелази у њ. 2) Да је њ првобитни сугласник у овоме дијалекту очекивали бисмо да ће разлика случајева њ према њ бити слично размери љ_к према љ_к, јер се за њ у првоме случају зна да је звук тога реда по пореклу, тако исто очекивали бисмо да ће се њ задржати и у оним случајевима када нема оних нарочитих погодаба, о којима је говорено, исто онако као што се у турским речима задржава полуглас без нарочитих погодаба: *барџт*, *баџџз* и сл. Али од тога свега нема ништа. Случајева са њ тако је мало, погодбе под којим се оно јавља тако су специјалне и познате са истим резултатима свога делања и у других вокала, турске речи, као што је горе показано, тако мало имају значаја за овај проблем, да не може бити ни мало сумње да је њ продукат новог времена и специјалних прилика и да се мора сводити на њ. —

И код овога полугласника могла се констатовати већа и мања полугласност. Већа полугласност се наводи најчешће под акцентом, а мања полугласност пред или за акцентом; о осталим приликама у њих испор. потоњу тачка.

37. *Замене полувокала вокалима а, е, о (у).* Сви полувокали, ма каквог порекла били, могу под неким погодбама прећи у гласове потпунога образовања. Те су погодбе, у главном, у великој већини случајева да слог,

у коме се врши такав прелаз, мора бити неакцентован, пред или за акцентом. У колико је неки слог ненаглашенији (напр. енклитичан или проклитичан) у толико је такав прелаз чешћи и лакши. Сваки полувокал прелази, разуме се, у таквим случајевима у вокал свога реда, што са своје стране показује јасно да су тонске боје и нијансе полугласничке у горњим примерима тачно одређене. Свима примерима, које ћу ниже навести, са пуним вокалом *а, е, о, (у)* одговарају примери са *ѡ, ѣ, ѡ^а* које сам навео у претходним тачкама.

38. ѡ^а прелази у а :

баш I Књаж. употребљава се и енклитички, исп. т. 26.). — *два данá* I Књаж. (bis) — *ка погледну* I Пир., *ка би ја давáл* I Кр. Ф. (ово је *ка* постало од енклитичнога *кѡ^а* које је изгубило своје крајње *г*, испор. т. 117.) — *че видимо са сад* I Пир. (ter). Присј. Баб. Тијел. Сурач. — *сагáшње* I Сок., *сагáј* II Руцје — *тагáј* I М. Изв. Врб. (bis) Пир., *тагáја* I Пир. — *лажбóв* I Књаж. — *мазгá* I Изв. л. — *омакнѹше* I Књаж., *измакну* I Књаж. — *пóар* II Рупје. — *пóсану* I Рад. *усану* I КС. Књаж. (bis), *усанѹла* I Књаж. — *прецавѣла* I Вал. Књаж. — *чáбар* I Књаж. — *кáдар* III Приб. — *мртавцá* I Пир. — *нóкат* I Ошљ. Вина Књаж. — *пóводањ* I Штрпце. — *босиљак* III Н. — *мрáвољак* I Битвр. — *омалечак* III Н. — *цѣтак* I Књаж. — *пóјакачак* II Миљк. — *четертак* I Књаж. — *узѣмак* II Ниш. — *брáтанац* I Г. Бојн. — *владáвац* I Балт. — *јáзбац* (= јазавци) III Међ. — *кијац* (тер) I И. Јал. — *ко^анóпц* III Н. — *пробóјац* (шило) I Баб. — *стáрац* I Књаж. III Вр. — *шáнац* I Књаж. — *одáвначке* I Н. Кор. — *слáбачка* I Д. Кам. — *сѹтачко* I Тиошт.

— *бјудан* I Књаж. — *гладан* I Д. Кам. — *дјужан* I Боров., *дјужан* III Н. — *жалан* (тужан) I Тијел. — *ладан* I Књаж. — *личан* I КС. — *њан* III Вр. — *њобан* I Г. Бојн. — *огрушан* III Н. — *посредањ* III Међ. — *прѣдањ* III Н. — *прѣђан* III Врање — *присосан* (страх) II Ниш. — *слуган* I Вал. — *стрњачан* III Леск.

— *вѣс-ат* I Темска. — *вр-ат* II Руп. — *вјук-ат* I Сурач. — *долѣпат* (прозор) I Р. Бучје. — *Дунав-ат* I Балт. — *дућанат* I Д. Кам. — *камик-ат* I Бал. Церов. — *кластак-ат* I Балт. — *котлич-ат* I Балт. — *лѣб-ат* I Пир. Балт. — *мос-ат* I Б. Пал. Темска. — *мјж-ат* I Б. Пал. (bis). — *огањ-ат* I Пир. — *орѣј-ат* I Тишт. Пир. — *пастјев-ат* I Горч. — *побратим-ат* I И. Јал. — *пѣа-ат* II Ниш. — *стѣрц-ат* I Сурач. Изв. л. — *стѣг-ат* I Пир. — *сѣн-ат* II Рупје — *тѣо-ат муж* I Пир. — *тѣа-ат* I Пир. — *трап-ат* I Балт. — *Турчин-ат* I Баб. — *шѣљак-ат* I Крента; — *вр-ан* I Б. Иње. — *зѣб-ан* I И. Јал. — *крѣј-ан* I Мир. — *крс-ан* I И. Јал. — *ремѣн-ан* I Балт. — *снѣг-ан* I Витан. — *цѣр-ан* I Балт. — *чѣвѣк-ан* I Мокра.

— *ода Турци* I Црнољ., *ода ме* II Г. Мат., *ода сво село* III Габр. — *пода турско време* I Књаж., *пода Турци* I Књаж., *пода Турску* III Габр. — *проза срѣд* I Књаж., *проза вид* I Књаж. — *садрало* I Ошљ., *кудѣ ќе сакријемо* III Н., *сасѣге* I М. Изв., *насасипаше* I Балт., *сачекувал* I Сик. — *сазбрѣч* III Приб., *саснѣма* III Врање., *са све свирачи* III Бујк. — *спрѣгива* III Н. Можда је а у овој последњој речи добивено по аналогiji, а можда је постало као и у осталим сличним речима пред новом групом сугласничком. — *уза село* I Књаж.

— *мисал* III Н. — *Павал* I Књаж. — *сврдал* I Књаж. II Ниш. — *у стубал стојимб* II Б. Пот. — *побегал* I Боров. М. Изв. — *довезал* I Жлне. — *завлекал* II Ниш., *заву'кал* I Кож., *облекал* I КС. (bis). — *издигал* III Габр., *надигал* I М. Изв., *подигал* III Габр. I Боров. — *легал сам* I Књаж. III Габр., *полегал* I Н. Кор. — *излезал* III Вр. — *замрзал* III Церје Леск. — *падал-пал* (постало је од новогa *падъл* у које је *д* унесено из садашњегa времена испор. гл. VIII) I Балт. Драг. Злок. Остат. — *оцекал* I Кож. Жлне. — *израсал* I Боров. Валеv. Књаж. — *рекал* I М. Изв. (bis) Кож. Књ. — *седал-сел*, исп. више *падал*, I Вас. Књаж. Црнокл. II Ниш. — *секал* I КС. Вас., *оцекал* I Врб., *пресекал* I Н. Кор., *просекал* III Међ. — *срета-л-срел*, исп. *падал*, II Ниш I Изв. л., *посрета* I Боров. — *стигал* I Пир. — *протекал* I Књаж., *утекал* I КС. — *осамнајес* I Тем. — *седамдесет* I Н. Кор. II Ниш., *седамдесет* I Цер., *седамнајесе* I Кијев. — *не сам* I Књаж. III Међ. Кат. Топл. Врањ., *ја сам т'г бил* I Књаж. — *прасанце* III Међ. — *вигањ* III Међ. — *глежан* III Кат. — *иесан* I КС. Вас. — *огањ* I КС. Н. Кор. (bis) Књаж. Штрб. III Кат., *на огањ* I Сок., *уз огањ* I Вас., *огањат* I Балт. Темска., *у огањ* II Б. Пот. — *вeтар* I Зор. — *дoбар* I Кож. — *мокар* I Књ. — *свекар* III Бујк.

39. њ; прелази у е:

— *беш* II Ниш. — *два денá* I Књаж., *три денá* I Књ., *ден* I Рад., *благден* II Ниш., *велигден* (ускрс) I КС. Вас. III Врање, *госпођин ден* I Радич., *Гмитров ден* I Балт., *Петровден* I Боров. Бучје III Врање, *Спасовден* I Жлне. — *дoска* I Књаж. —

цестрѣва I Тем. (*цѣстр(ѣ)ва* [цѣстры?]) или *цѣстрма* („шаренка“) испор. руско *цѣстрыѣ*, **цѣстрыѣ* и сродно њему *поиѣ'лос*, в. Миклошића Е. W. s. v. *pis-*) — *сегá* I КС. — *тегáј* I Пир. (*ter*) Миран. III Врање, *теквáј* је образовано по аналогiji, испор. т. 18. — *камен-ет* I И. Јал. — *теј кош* I Кам. — да (*в*)*зѣмеш* I Балт. — ако је одавде, ма да то није врло вероватно, јер у овоме дијалекту, као и у свим осталим, прелази *ѣ* у отвореном слогу у *у*, а никако у *в*: тако исто нејасно је и *зешли* (*обишли*) I Балт. које би се такође морало свести на (*в*)*зѣшли* што је за овај дијалекат немогуће. — *Пѣтер* I Књаж.

40. *ѣ*, *ѣ'* прелази у *о*, *у*:

— *донѣ'с* I КС., *донѣ'ске* III Бујк. — *ложѣца* I Вас. Валев. Бучје (*bis*) Зорун. Стањ. Темска Изв. л. Миран. III Брен. Габров. Врање — *попѣр* I Књаж. — *попрѣка* I КС. Бучје (*bis*) Вал. Књ. (4 п.) II Б. Пот. III Габров. Лесков. Врање — *ѣ товнин* I Б. Пал. — *тогáј* I Боров. — *брасковѣ* I Вал., ако ова форма одговара старијој ф. са *ѣ*: *браскѣве*. — *бѣбоњ* I Књ. — *никаков* I Балт., *овáков* III Врање., *свáкаков* II Миљков. — *тѣтоњ* I Н. Кор. — *тѣчок* I Н. Кор. — *тој дуѣан* III Н. развило се под утицајем, по свој прилици, облика као оној *мѣст* II Ниш. — *собѣри* II Ниш., *собере* I Ост. — *собѣр* III Вр. — *совѣла* I Клис. — *совѣјанка* („жуто цвеће“) I Пир. — *У сочѣвам* I Н. Кор. и *сос њѣга* III Приб. продрло је *о* из оних облика у којима је било оправдано, исто онако као што је и у *изоткала* I Бучје морало ући из сличних облика. — *Пáвол* II Варош III Приб. — *Стѣбол* III Бујк. — *ѣсом* I Књаж. III Кумар. Врање, *ѣсум* I Крента Кијев. Кр. Ф. III Врање, *ѣсо'м* I Кр.Ф.,

осомдесѣт III Гум., осумдесѣт III Малош. Н., осом-
најс III ГСел., осумнајс III Врање, осумнајес
I Влас. — седом I Књаж. Жлне Д. Кам. Остат.
Клис. Кр. Ф. II Рупје III Н. Међ. Бујк. Врање,
седум I Драг. Изв. л. III Лук. Кумар, седом-
десѣт(I) I Књаж. Остат. (bis) II Ниш. Б. Пал. III
Тиб., седо*мдесѣт III Катал. (bis), седумдесѣт(I) I
Бучје. Г. Бојн. Кијев. Б. Пал. III Тумба Н., се-
домнајс I Бучје. Ореов. III Н. Леск. Врање. —
сом (сам енкл.) I Бучје, јесум III Н., ја сум бија
III Врање.

41. Преглед овога материјала даје исти резултат који даје и преглед примера у којима њ' прелази у а : и овде и тамо то бива само у ненаглашеним слоговима. Ако где и има који пример у којем се полуглас, који прелази у пун вокал, наводи под акцентом, увек има и таквих случајева у којима је дани глас био ненаглашен, те је могао бити отуда пренесен и у слог с акцентом, испор. горње тој, ден и сл., ма да се последња ф. може и друкчије тумачити. Пре би се могло питати, откуда у неким облицима њ' (њ^а), које морамо претпоставити зато што место њега имамо е (о [у]); откуд у *благден* и сл., у *цестрва* и *каменет* у опште њ' гесп. е. *благден* је добило њ' из форми као *дњн*, а *ден* је опет е, можда добило из облика као *благден* или слич. или га је добило под утицајем акцента; *камен-ет* је могло -њт добити из оних случајева у којима се -њт додавало именици са крајњим непчаником (на пр. *крај-њт* или сл.); на послетку *цестрва* је могло добити њ' из облика где се њ' мешало са њ', на пр. *дњска* и *дњска* (под утицајем *дњске*) и изменити га даље у е. Ови нас примери воде другој групи случајева: где се полуглас наводи под акцентом па ипак прелази у пун вокал. Они се, како изгледа,

противе и ономе што знамо о утицају акцента на полувокале и њихову чувању у споменутиим примерима, а и ономе што нам је познато на основу горњих примера о прелазу њ у пуне вокале. Али факат што се у реченим случајевима њ наводи под акцентом не мора значити још да је њ у њима прешло у пун вокал под утицајем акцента, јер има још много споредних утицаја који су, са своје стране, могли допринети да се полугласник ту замени пуним самогласником. Такве су погодбе: 1) како је у истим речима, само различним облицима њиховим, акценат на различним местима, обична је ствар да у таквим случајевима резултат једних прилика буде унесен у случајеве где самостално не би могао бити добивен, да се а, е или о, добивено испред или иза акцента, јави и под акцентом, на пр. *лажем* I Тргов., исп. *ла́же* (т. 20), *дан* I Књаж. (bis), *да́њу*, *да́њом* I Балт., исп. *да* *дъ́на*, *преко* *дъ́н*, *Бу́рђев* *дъ́н* ит.д., *примо́кне* I Балт., *ома́квица* I Кр. Ф. (кобила од три године), *нама́кнѹ* I Вал., исп. *измъ́кнѹли*, *смъ́кнѹли* и сл., *со́бра* I Књаж., исп. *со́бра*, *со́браше* и сл., *разо́пне* I Цер., исп. *разъ́инѹли*; 2) на измену полувокала су могле утицати и једнаке по значењу речи, а сличне по звуцима, на пр. находимо: *ма́ње* I Рад., *ма́њи* I Књ., *ма́ненка* I Књ., *ма́нечка* I Вал., *ма́нецьк* I Књ. које су могле своје њ заменити вок. а под утицајем *ма́ли* и сл. обл. којима су ти облици представљали компаратив; 3) за све примере који су забележени у Књажевцу може вредети увек то, да су можда добиле своје а из *књижевнога језика*, јер је у Књажевцу утицај *књижевнога језика* ипак доста јак. О јачини тога утицаја може се судити и по томе, што је из говора вароши Књажевца нестало неких гласовних особина које су врло карактеристичне за цео овај крај у коме се оне одлично чувају. Такво је вокално *ј* које сам у Књажевцу чуо само у две три речи од старице која броји преко 90 година а која га је такође, као и сви остали, иначе

заменила самогласником *y*, узетом из књижевно-административнога језика, унесеног из школе. Утицај је књижевнога језика могућ и у другим местима, испореди т. 47. и др., али у опште узевши није јак. Овамо долазе, сем неких од горњих случајева: *зајам* III Црни Врх, *ласно* I Књаж., *онај* I Књаж. (bis), *овај* I Књаж., *дошаљ* I Књаж. и *отишаљ* I Књаж. У последњој је речи чак и акценат књижевнога језика; *ишѐл* и *прошѐл* I Књ., *нашѐл* I Р. Бучје представљају, можда, само измењено *ишъл* и *прошъл*; *памуќ* III Н. Врање. Када се сви ти примери елиминишу, тада остаје само још неколико: *овој аџс* III Лук., *овој нече љде* I Остат., *у овој град* I Кож., *на оној свет* I Бучје, *на оној вис* I Б. Пал. Како су били изговорени ови случајеви, да ли је увек најјачи акценат био на заменици или не, ја сада не могу рећи, али у свима овим случајевима, само ако су сви тачно забележени, није акценат на заменици морао бити најјачи у реченици, што је можда и омогућило прелаз полувокала у пун самогласник. Сем споменутих има још неколико усамљених примера: *седѐл* I Балт., исп. *сѐдѐл* које, не говори против горњег, али за *шумак* I КС. III Бујк., *пањак* I КС., *дњѐс* III Габр., *дѐс* III Бујк., *остан* II Ниш., *љубѐв* (ако је народна) I Б.Пал. Присј., *једнај* I Књ., *зол* I Камна — то не вреди. Да ли су ти примери апсолутно тачно забележени, а погрешке су у 2.000 прим. исте врсте врло могућне, или њихов пун вокал представља недочувено или недописано њ њ њ — ја сад не могу рећи, али ми је за то што је њихов број врло мален, врло незнатан према ономе, који потврђује сасвим друкчији утицај акцента не само на полувокале, већ и све самогласнике, немогуће да претпоставим у ово неколико примера стварно одступање од често помињатог правила, особито кад се буде имало на уму све што је о њима пре речено. Да ли су у њима под утицајем акцента полувокали врло снажно изговорени, што би могло ути-

цати на измену њихове природе, као што је претпостављено у т. 24., о томе не могу ништа поуздано рећи.

42. Пре него што пређем на објашњавање овога појава задржаћу се још мало на целокупној употреби у овим дијалектима веће и мање полугласности у полугласника различне врсте. Говорећи о тонском карактеру у полугласника ја сам додиривао и питање о њиховој полугласности дајући неколике напомене о одступањима од онога што се јавља као општије правило. Тих одступања има доста, а и морало их је бити зато што је одређивање њихово, уопште узевши, релативне тачности. Само у ретким случајевима када два полугласника напоредо стоје може се потпуно тачно одредити већи или мањи степен полугласности свакога од њих, јер нам мерило за одређење тога лежи у поређењу њихову. Није тешко напр. одредити степен полугласности у: *в'здб'н*, *в'здб'н*, *л'скав'ц*, *оп'нч'к* (*оп'нч'к*), *св'нч'к*, *т'нч'к*, *од'вн'чки*, *п'нч'ч'к*, *д'н'с*, *дан'с* (*д'н'с*), *д'н'ске*, *дан'ске*, *ор'л'т* (*мрт'л'ч'ку*), *дош'л св'м*, *д'н'с*, *дан'ске*, *пол'г'ч'ке*, *пол'г'ч'ко*, *дан'с*, *дан'с*, *дан'с*, *в'здан*, *в'здб'н*. и др. У оним пак случајевима где је њ свега једном употребљено и где га, према томе, треба апсолутно оценити може се полугласност њ само онда тачно одредити када је полугласност врло велика или врло мала; када је полугласност средње врсте, а има места где је она увек таква, тада је врло тешко одредити, да ли она нагиње више већој или мањој полугласности. За то и има међу примерима, које ја наводим, каткада доста примера са мањом полугласношћу када бисмо очекивали већу и обрнуто, испор. ниже.

Поред немогућности апсолутно тачнога одређивања полугласности у полугласника, поред саме природе њихове у локалним дијалектима, при испитивању моје колекције примера треба имати још и то на уму да ја у почетку,

кад сам се упознавао са овим дијалектима, нисам одмах бележио и степен полугласности, већ само тонски карактер њихов, па су и ти примери ушли у ред примера са мањом полугласношћу. Таквих примера има доста, тако да их ја због њихова значаја нисам могао изоставити, али њих није тешко елиминисати сада од осталих па ипак да цела ствар ништа не изгуби од свога значаја. Прво место где сам се задржао ради проучавања тимчкога дијалекта јесте *Књажевац*, тако да само у речима, у томе месту забележеним, могу бити нетачности последње врсте. И, заиста, када прегледамо сва одступања у овим дијалектима од правила која се тичу употребе мање и веће полугласности у полугласника, видећемо да *више од половине* долази само на *Књажевац* које и треба делимично тумачити на овај начин.

Чешће је спомињато да већа полугласничка полугласност зависи од акцента: ако полугласник нема на себи акцента он је са мањом полугласношћу. То најбоље доказују примери са два полугласника где је овај однос између акцентованог и неакцентованог слога врло лепо сачуван: испореди *вѣздѣн*, *лѣскавѣи*, *тѣнѣк* и др. (Случајеви као *дѣнѣс*, *мртѣвѣчку* објашњени су у тач. 24., 31. и др.). Када је наглашени слог са мањом (можда *средњом*) полугласношћу тада ненаглашен полуглас, као што је природно, прелази у вокал потпунога образовања: *данѣс*, *данѣске* и сл. исп. горе. Да је тај закључак тачан, потврђују не само споменути усамљени примери са два и више полугласника, већ и целокупан број примера са различном полугласношћу, наведених у овом одељку. Наглашених полугласника са већом полугласношћу има око 850, а наглашених полугласника са мањом полугласношћу има око 400 који се морају, према горе споменутоме, редуцирати на врло мален број: око половине примера долази на *Књажевац*, друга пак половина ће се такође

морати редуцирати када се буду имале на уму све погодбе о којима је говорено. С друге стране, неакцентовани слогови потврђују нам то исто: када је полуглас *неакцентован*, он прелази према горњој збирци примера, од прилике, у 700 прим. у звук с мањом полугласношћу, а у 200 примера задржава већу полугласност. Дакле и с те, фактичке, стране потврђује се постављено правило. Али га најлепше илуструју примери где полугласници прелазе у пуне вокале. Знајући да полугласник у колико је даље од акцента у толико постаје вокалнији, пунији могли смо очекивати да ће он моћи прећи у пун вокал опет само у таквом положају. То нам потврђује и сакупљени материјал, јер ненаглашен полугласник прелази у вокал у 330 случ., а наглашен само 40 п. Отуда нам је јасна и природа овога прелаза, јер ако смо прелаз њ_а у њ^а добро објаснили релативном пасивношћу артикулације тога гласа, тада се прелаз њ_а (њ^а) у а мора објаснити таквом истом или још већом пасивношћу његове артикулације. Овакав правац развитка ненаглашених полугласника баца светлост на целокупан развитак њ у овим дијалектима. Употреба њ са већом полугласношћу и у слоговима ненаглашеним не може бити случајна, исто онако као што није случајно што свако њ с мањом полугласношћу не прелази у а, већ у оба случаја имамо још непотпуно извршене гласовне законе: у првоме прелаз ненаглашенога њ са већом полугласношћу у полугласник са мањом полугласношћу, а у другом прелаз њ ненаглашенога с мањом полугласношћу у чисто а. Према томе полуглас с већом полугласношћу и у ненаглашеним слоговима представља старији ступањ развитка полугласника овога дијалекта према полугласницима са мањом полугласношћу у реченом положају, и показује да је акценат на слоговима са већом полугласношћу учинио само да се стара *полугласноет њ-ра сачува*, а не да *полугласник с мањом полугласношћу*

пређе у полугласник с већом полугласношћу. Према свему реченом могло би се констатовати ових пет тачака у развојку полугласника ових дијалеката :

1. Једначење њ и њ у један полуглас извршило се још у заједничко - српском језику који је овоме дијалекту и предао само један полуглас. Првобитно је тај полуглас био на свима местима са већом (или потпуном) полугласношћу. Тај је самогласник био несумњиво реда а.

2. У оно време када су се ненаглашени слогови почели у овим дијалектима изговарати пасивније (исп. прелаз е у а, о у а, у у о и сл. у овим дијалектима) почео је и ненаглашен полугласник прелазити у звук с мањом полугласношћу.

3. Полугласник с већом и мањом полугласношћу мења свој тонски карактер под утицајем палаталних и, у главном, лабијалних сугласника (исто онако као и вокали а, е, о) прелазећи у првом случају у полугласник реда е, у другом -- реда о.

4. Наглашен полугласник, под утицајем нарочите артикулације која се јавља у таквом случају, прелази у полугласник реда в (исто онако као и наглашени вокали).

5. Тако добивени полугласници њ', њ'' и стари полугласник њ''' могу прелазити у ненаглашеним слоговима у пуне вокале : е, о и а.

IV СОНАНТСКО Л И Р.

43. Вокално л (*lj*) и његови заменици. Познато је да је у старом српском језику било л вокално у употреби у оним случајевима када је у заједничко - словенскоме била група: њл, џл, лъ, лъ међу сугласницима или у почетку речи пред сугласником; место тога *lj* у већини данашњих наших дијалеката имамо у. Али оно се сачувало и до данашњег дана у овим дијалектима, и ако не свима. Место њега у њима се јавља и у, лъ, лу о којима ћу говорити засебно, а сад да се задржим на вокалноме л.

44. Изговор вокалнога л. Не треба, мислим, данас већ нарочито истицати близост сонантскога л ка вокалима, јер је то добро познато. Оно што их спаја јесте непрекидност даха, струјења ваздуха кроз уста. Чим тога момента нестане, чим звук по времену трајања постане моментан, одмах се јавља *могућност* да вокално л пређе у консонантско, ма да тај моменат не повлачи за собом неизоставно и други.

Вокално л, које се налази у једноме делу ових дијалеката, образује се када горњи део језика својим врхом прилегне уз алвеоле, а остали део језика, мало укрућен, образује у горњем свом делу, одмах за врхом, мало издубљење са отворима с обеју страна кроз које може ваздух слободно струјити. Према томе при образовању *lj* у овоме дијалекту ваздух почиње струјити сло-

бодно одмах после експлозије сугласника који му претходи и прекида се експлозијом првог сугласника који је за њим. Из овога се јасно види како је лако могућан прелаз таквога *ј* у *љ*: чим се дах, струјење ваздуха, прекине, одмах настаје између завршене артикулације тога звука и потоњег *ауза*, испуњена експлозијом или пропуштањем ваздуха, који је био спремљен за изговор вокалнога *л*. На тај се начин може добити *ј̣* које у овим дијалектима прелази обично у *љ*; али има и обрнут случај, када артикулација звука *л* не наступи одмах после експлозије сугласника после којег се оно нахо­ди, већ мало задоцни; тада се јавља такође *̣* (̣ не­сложно) које у овом случају не прелази у *љ*, већ *ј* остаје вокално. Ја сам забележио неколико таквих слу­чајева и мислим да немају дубљег значаја за ове ди­јалекте, али су ипак интересантни за природу вокал­нога *л*: *јаб̣̣ка* I Темска Пирот (*ter*) *јаб̣̣ко* I Пир., *зас̣̣нула се* I Пир. (склонила се) I Пир. — О постању *у* и *лу* говорићу доцније када будем одређивао детаљно границе таким изговорима овога звука.

45. Изговор *ј* јавља се као типична црта ових ди­јалеката која их своди у мање групе; она се, шта више, у неким дијалектима јавља као црта која нам даје право да неке од њих поделимо на поддијалекте. Као кар­актеристичне особине ових дијалеката јављају се, сем *ј*, и *љ* и *лу*; *у* није карактеристична црта њихова, већ је, по свој прилици, унесена у њихове области споља. Према употреби *ј* дели се тимочко-лужнички дијалекат на два поддијалекта: *тимочки* и *лужнички*. У *тимо­чком* се употребљава искључиво *ј* (спорадички *у*), у *лужничком* се поред *ј* употребљава и *љ* (спорадички *у*). С тога ћу овде дати тачну границу употребе *ј* у тимочко-лужничком дијалекту. У овоме опису мени је главно да дам границу употребе *ј* према осталим

дијалектима; зато ја овде нећу давати границе овоме дијалекту у овоме правцу на север и северо-запад, јер се овде овај дијалекат додирује са другим дијалектима који не само не знају за љ, већ уопште ни за какве друге сличне комплексе. Па ипак ћу споменути она места где сам на северу и северо-западу најдаље био и забележио љ: Од *Малога Извора* на југ употребљава се љ свугде. Последња места северо-западно била су ми: *Боровац, Кожељ, Бучје, Зоруновац, Шуман-Топла* и *Васиљ*. У свима се тим местима у главноме (о *Васиљу* и *Бучју* в. ниже) употребљава љ. Од *Васиља* граница његнвој употреби скреће на југо-исток између *Ргошта* и *Орешца* и удара у *Понор*. Из *Понора* иде Изворском речицом у *Жељево*, откуда скреће на југ, пролази између *Ђуринаца* и *Рибара* и спушта се у планинске венце *Вишеград* и *Плеш*. Тек с југа пружа се овај дијалекат уским појасом и испод ових планина. На исток испуњује овај дијалекат цео простор између поменуте линије и бугарске границе, пружајући се, по својим језичким цртама, далеко преко ње. Да споменем она места у којима сам или сам био или из којих сам староседеоце слушао, те сам могао да утврдим употребу љ. Северно од *Књажевца*: *Врбица, Краљево Село (Новацан), Ново Корито, Јаковац, Радичевци, Соколовица, Лепена, Потркање, Валевици, Вина, Трговиште, Књажевац*; јужно од *Књажевца*: *Ргоште, Жлне, Штрици, Г. и Д. Каменица, Крента, Мучибаба, Тијовац, Бучум, Лукова, Влаова, Кална, Равно Бучје, Црни Вр, Бело Иње, Црнољевица, Извор-Јаловик, Балтабериловици, Стањанци, Тиоштица, Витановци, Мирковци, Топли дол, Орља, Церова, Рудиње, Темска*. Да бисмо могли продужити набрајање сличних места потребно је да одредим југозападну границу овоме дијалекту и његово распрострањење на југ од Темске. Он захвата цео *широтски* крај и пружа се јужно од њега све до *Церева дела*. Одатле му граница

иде на север, заобилазећи планину *Стол*, и пружа се између села *Присјана* и *Пасјаче* до *Раснице* (неколико десетина километара према *Пироту*). Отуда се извија граница тупим углом на северо-запад, обилази *Костур* и *Понор* и диже се, на север, изнад *Тијеловца*. Одатле пак, не допирући до *Нишаве*, скреће на запад и, пролазећи мимо *Ореовац*, удара на манастир *Св. Димитрија* где савија, готово у правој углу, на север, паралелно, донекле, пружању *Суве Планине*, захватајући *Ново Село*, *Вргудинац*. За тим се пружа на запад више села *Шаја* и допире у својим крајњим огранцима до села *Тамњанице* и удара, поред *Равног дола*, право на север до *Градишта* где се, испод *Плеша* и *Гуљанске планине*, и губи. У грубљим потезима предео у коме се употребљава *ј* могао би бити овако ограничен: на север и северо-запад допире све донде докле се овај дијалекат уопште пружа; на југо-запад до линије која саставља *Дервен* са *Сићевом*; на југ *Нишавом* захватајући *Пирот*; на исток бугарском границом. Да споменем места која знају за *ј* а находе се између речене југо-западне границе и оних места која сам већ навео: *Сињац*, *Црноклиште*, *Соцот*, *Нишор*, *Добри дол*, *Стањичење*, *В. Суводол*, *В. Јовановац*, *Извор*,¹ *Бериловац*, *Камик*, *Присјан*, *Држина*, *Мокра*, *Клисура*, *Љубатовица*, *Глама*, *Бела Паланка*, *Моклиште*, *Дражево*, *Вран дол*, *Црвени Брег*, *Крупац*, *Тамњаница* и *Ланиште*.

46. Примери са *л* вокалним: *бље* (= *блхе*) I ИЈал. Лук. Темска. — *блџика* I Ошљ. (исп. Е. W. Миклошића: s. v. *beln-*) — *бјсак* I Боров. (*bis*), исп. ст. чешки *blsket*. — *бјти* I Ошљане, испор. руско *болтѣтъ* од **бълт-атъ* (?). — *вјк* I Радич. Јак. ИЈалов. Камен. Лук. Буч. Тијел. Држина., *вјка*

¹ Који ја бележим Изв. (п.) — пиротски за разлику од Изв. (д.) — лужничкога.

I Миран. Пир., *вјџи* I Радич. Јаков. Књаж. Крента
 ИЈал. Камен. Станич. Пир. Држина, *вјмару* I
 ИЈалов. — *вјна* I МИЗв. Ошљане. КС. Јаков.
 Кож. Књаж. (bis) Балт. Лукова. Стан. Држина.
 Берил., *вјну* I Жлне Кална Балт., *вјница* I Радич.
 Кож. — *вјче* I Радич. Жлне Пир., *вјка* I Ошљ.,
завјче I ИЈал., *извјчем* I Тиошт., *извјкује* I М.
 Изв., *навјче* I Радич. ИЈалов., *навјчу* I Мучиб.,
навјкал I Жлне, *навјкли* I Радич., *обвјче* I Темска
 Пир., *одвјче* I ИЈал., *повјко* I Књаж., *повјка* I
 Радич., *повјка се* I Књаж., *развјка* I Штрпце,
свјкоше I Темска, *свјкли* I Темска., *свјчено* I
 Пир., *увјче* I ИЈал. — *гјта* (испоред. руско
глотать — **глт-ать*) I Бор. Кож., *гјтала* I Пир.,
да гјти I Пир., *гјнеш* I Мокл. (исп. стар. сл.
гън жти), *гјнула* I ИЈал. — *гјче* I КС., *гјчи* I Рад.,
гјчили су I Тијел. (= *ровбоше*), *гјчује* (више,
 јасније, пре) I НКор., *гјчка* (разговор) I НКор.
 (исп. ст. сл. *гъкъ* „шум“, словен. *gótcati* „го-
 ворити, разговарати се“). — *дјбина* I Тем., *дјбину*
 I МИЗв. Радич. Жлне Миран., *дјбине* I НКор.,
дјбоки I НКор. (исп. ст. сл. *гъбокъи* место ко-
 јега имамо у српском језику врло рано у (испор.
Archiv für slav. Philol. I 157.). — *издјбено* I
 Жлне., *продјбено* I И. Јал., *подјпиња* I Д. Кам.
 (одећа). Ова последња реч представља конта-
 минацију двају корена: *dip-* (*deur, दौर*) и *djb-*,
 који су по својим значењима тако блиски (*дупънъ-*
savus, dъpsti - scalpere) да је контаминација њи-
 хових гласова могућна. — *дјжнина* (*debitum*) I
 Штрпце, *дјжнина* I Миран., *дјжън* I Јак., *дјжан*
 I Бучум. Миран., *дјжни* I Б.Пал., *дјжно* I Б.Пал.,
задјжше I Књаж., *задјжимо* I Миран., *издјжџм*
 I Темска., *одјжџи* I Жлне. — *дјг* I ИЈал. БПал.
 (*longus*), *дјга* I Ошљ., *побдјга* I Пир., *дјгџ* I ИЈал.,

Д.Кам. Пир., *дјго* I Лук. Буч., *забодго* I НКор. — *жлна* I Боров. Бучје. Бучум. Тијел., *жјнско* I Књаж., *жјнчко* I Књаж., *жјнчане* I Књаж. (**жјтна* = **жълтна* — *жлна*), *жлт* I Тем. Пир. Вис. Мокр. БПал., *жјта* I Књаж. Темска., *жјтб* I Лук. БПал. (bis), *жлтв паре* I Жлне, *жлтв* I Кам., *жлтјћа* I Тијел., *жјтано* I Штрпце., *жлта рада* I Балт., *жлтјрка* (птица) I КС. Вина. Књаж. Мокр. Бучум БПал. Држ., *жлтареци* I Пир., *жлтнице* (златан новац, дукат) I ИЈал. (bis) Витан. Тијел. БПал. Црв. Бр. Пир. (ter), *зажлтело* I Зорун., *ожлтету* I Миран., *пожлтело* I НКор. Вина БПал., *пожлтеле* I Боров. Пир., *жјчка* I Риб. Пирот. *јжлчи* II Рупје. — *јабјка* I Тиошт. Држ., *јабјку* I ИЈал. Темска Тијел., *јабјже* I Рад. Жлне Балт. Темска., *јабјчке* I ДКам. (исп. рус. *яблоко*). — *јавјца* (о овој речи исп. гл. IX). I Влаова. — *прекјбасите* I Рад. (исп. руско *колбаса*). — *кјк* I Ошљ. Врб. Лук. Црнољ. Жељ. БПал. Темска. Бучум. Сињ. Тијел., Мокр. Цбр. Врандол. Д.Кор., *кјкови* I Жлне. БПал., *кјчићи* I Пир. (исп. сл. *котк*), *окјчи се седечи* I Ошљ. — *кјн* I Ошљ. МИЗв. КС. Боров. Бучум Жељ. Риб. Лук. ИЈал. Тиошт. Цер. Темска. БПал. Орља. Мокра., *кјње* I НКор. (bis) Цбр. (исп. *кљн*, срп. *клијен*, према којему ово образује слабији ступањ *кљн*, исп. срп. *кун*, пољ. *kleń*, рус. *клѣнз* и сл.). — *кјне* I Тијел. Пир., *кјнемо* I Врб., *закјне* I Кална Риб., *прокјне* I ИЈал. — *укјтају* I БПал. (завити се, стегнути се), *скјни се да не озбнеи* I Тијел., *скјни се* I БПал. Мокра, (Нисам могао да нађем корен који му *иотауно* одговара у другим словенским језицима. Стар. пољ. *kltać* „прогутати“ исто онако као и чешко *klutati* изгледа да стоје по своме значењу далеко од

овога глагола. Чешко *klutati* је несумњиво врло старо и стога је веома тешко претпоставити да је оно једнако са *hltati*, јер се *hltati* своди на *glt*, а **klt* — се не може свести на *glt*. Много му ближе стоји глаг. основа *клон*, тако да би овај глаг. могао представљати слабији ступањ од *клен-* (јер је *клон-* изведен глагол) *кльн-*. Тада је разумљиво и *кљта-*. Њему су паралелни облици: *слон-*: *слѣт-*: *слѣне*, а и значења су им блиска. Код оба глагола сугласници *н* и *т* представљали би наставке за основу, исп. ниже. — *кљчина* I М.Изв. Н.Кор. Ошљ. Књаж. (bis) Жлне. Штрпце. ДКам. Лук. Миран. Пир. БПал. (bis), (исп. стар. слов. *klъkъ trame*, чешк. *kluk* »прамен«, рус. *клонъ*). — *кљца* I Жлне., *закљцкјјем* I Црнокл., *скљца* (изломи зубима) I Вис. (испор. буг. *кљ'цам* ударити, срп. *куцати*, исп. ниже гл. осн. *тлк-*). — *лжѣца* I ИЈал. Балт. Цер. (испор. чеш. *lztice*, ст. слов. буг *лжѣца*, кор. *leg-, log-* и сл.). — *лм* (сачувало се сада само као име брду; његова значења народ више не зна. Међутим оно је старо *хлм*, исп. рус. *холмъ*) I Врб. — *млзѣ* (се) I МИЗв. НКор. Јак. Пон., *млзѣмо* I Лук. Пир. БПал. Цбр. Бучум Држина., *млзѣ* I Стањ., *млзѣше* I Ошљ., *млзѣње* I ДКам. (*млзѣње*) ВСуводол. ВЈован., *намлзѣ* I НКор., *намлзѣше* I Пир., *помлзѣ* I Рад. Темска, *премлзѣмо* I Цер. Риб., *премлз* I Рад. — *млѣна* I КС. — *млѣниш* I Пир. (исп. руско *молчѣти*). Од истога је корена: *млѣцам* I ИЈал., *млѣца* I ИЈал. (bis), *примлѣцам* I ИЈал. — *плн* I Врб. Тем. Пир., *плна* I МИЗв. НКор. Жлне, *плно* I Штрпце ИЈал. Балт. Пир. (ter), *плновѣто* I Влаова. *плни* I ДКам. Балт., *плниш* I Клис., *плну* I КС., *плне* I Рад., *плѣнене* I РБучје, *исплни* I Д.Кам. Балт.

испднїло I Балт., напднїм (sic) I ИЈал., напднїши I Клис., напднї I Рад. (bis) Врб. (напднї) I Књаж. Пир. Држина, напднїне I НКор. (bis) Тијов. Темска., напднїше I Радич. НКор. Пир. Сињ., напднїли I Балт. (bis) Тијел. Пир., потпднїним I Бор. ИЈал. потпднїни I Тијел., потпднїл I Рудине. — оцлзъл I Врб. (исп. руско *ползгї*). — *сцлстїло се* I БПал. (исп. друге прим. ниже) вели се за траву („пировину“) када се јако држи земље, када је уз њу припијена. Слична именица находи се у бугарском: *илзгъ* (Словарь Дювернуа) у значењу *љѡбе, поњава*. Да се употребљава тај израз када се говори о трави види се из примера који је Дювернуа навео уз придев *илзгъ*: „*Блатистите мѡста доволно чѡсто са покриватъ съ растителностъ, като наир. съ дѡрвета, съ тѡрстка и съ други високи и иѡлсти трѡви*“. Само значење које отуда изводи Дювернуа („шероховатый“?), а у којем ни сам није био сигуран, неће бити тачно. Овај придев не само да овде не значи „нераван“, већ на против пре „полегао“, „густ“, „замршен“ што и чини да се глагол *сцлсти* употребљава у тако специјалном значењу. Испоред. у малорус. несумњиво исти корен у *полстъ* „Filzkraut“, *илзгъ* ст. сл. и сл. — *сѡба* (*лестве, стубе*) I Вал. Зорун. Вина. Књаж. Жлне. Пон. Црнољ. Риб. Жељ. Бучум. Вран. дол. Цбр. БПал. Орља, *сѡбѡца* I ИЈал., *сѡпка* (грana) I Опљ. РБучје., *сѡпѡцицу* (гранѡица) I Пир. Основна је форма ове имен. **стѡба*, испор. ст. сл. *стѡба*, срп. *стѡба* и др. Истина у буг. језику имамо *стѡба* и *слѡба* (в. Словарь Дювернуа), али не знамо у којим се дијалектима која од тих двеју форми употребљава; могуће је да се *слѡба* употребљава

само у западном делу Бугарске који по језику припада овом нашем дијалекту, као што се у Србији ф. без *t* наводи само у источном делу њену. Слично испадање *t* у оваквом положају наводи се и у другим словенским језицима у слич. положају, на пр. у речи чеш. *sloup* м. *stloup*, у словач. *slp*, у пољ. *stup*, кашупск. *steroк* и сл., испор. ст. слов. *stluzь*, рус. *столз* и сл. — *сѣза* I Радич. Јаков. МИЗв. Боров. Књаж. Жлне Црнољ. Жељ. Вис. Камен. Орља. Сињ. Вран. дол. Тијел. Држ., *сѣзе* I Јак. Цер. Црнољ. Макл. (bis) Пир. Буч. Црвени брег — *сѣнце* I Рад. (bis) Н. Кор. М. Изв. Јак. Врб. (bis) Вина. Књаж. (5 пута). Жлне. Лук. Влаова. БИње. Тијел. (bis) Бучум. Црнољ. Жељ. Тиошт. Станич. Бериллов. Камен. Вис. Мокр. Орља. Вран дол. Цбр., *сѣнчичи* I ДКам., *сѣнчоглед* I Штрп. Тиошт. Пир. — *засѣта* (засењивати, заклањати) I Пир. БПал., *засѣтали* I Пир., *засѣнула* I Пир. Исто онако као што стоји *кѣт-*: *кѣн-*: *клон* (клен) стоји и овај глагол по значењу према *слон-*, *за-слон-* и сл., само је у овога глагола лакше наћи форме које му одговарају у другим индоевропским језицима. *слъ-т-а-ваља* поредити са инд. *śráya-ti* „наслања, намешта на“, грч. *κλίνω*, латин. *in-clināre*, лит. *szlaitas* „литоца“. Значи да би ово био изведен глагол од **слъ*, слабијег ступња према *śrájati*, наставцима *n* и *t*. У каквој вези стоји овај глагол према *слон-* и да ли са њим уопште стоји и у формалној вези и како је тај глагол постао — није ми намера овде да испитујем. Споменућу само толико да је ф. *слон-* веома стара, заједничкословенска и да је веза, било вештачка, само по значењу, било органска, корена *сѣт* са *слон-*, можда учи-

нила да се према клон- образује и *клт*, ма да је, морам опет рећи, и *клон* мало јасно, в. стр. 96. — *тлчѐ* I КС. Пир., *тлчѹ* I Цер., *тлѹкомо се* I Крен., *тлкли* I Боров., *истлчѐм* I НКор., *истлчѹјем* I Радич., *натлчѐ* I Ошљ., *натлѹкан* I ДКам., *потлчѐ* I Пон., *потлѹкал* I ДКам., *потлѹкоше* I ИЈал., *стлѹ* I Радич., *стлѹкал* I ДКам., *стлѹкло* I ИЈал., Цер. *стлѹчено* I Пир., *утлѹче* I Радич., *тлѹца* I Пир., *стлѹца* I Пир., *тлѹчице* I РБучје., *тлѹчник* I Мокра Цбр., *тлѹцањ* I Лук. Риб. Бучум. — *тлѹста* I ДКам., *нај тлѹшњаѹци* I Пир., *затлѹстило се* I Радич. (вели се за јело када је масно. Исп. рус. *толстый* и сл.).

47. И ако се у овоме крају употребљава врло доследно *л*, ипак има доста случајева са заменом тога гласа вокалом *у*, ма да се нигде тај прелаз не јавља као гласовни закон. Ја ћу овде изнети примере такве замене из овога краја, груписане по местима, да би се могла видети количина њихова:

Њажевац: *вума* (4 п.), *повѹчем*, *обѹкоше*, *дѹжан*, *па се задѹжило*, *раздѹжи се* (одужи се), *раздѹжимо*, *удѹжи*, *жѹте*, *јабукѹ*, *јабучне*, *кунѹ*, *муња*, *попузнуо*, *пѹно*, *пѹна*, *напунило*, *сѹнце* (5 п.) и др. Васяљ: *Бѹгари*, *пунѹ*, *напунила*, *дуг*, *дужнину*, *јабукѹ*, *сунце*, *вѹкнѹ*, *извучѐм*, *задѹжише*, и др. Бучје: *вучѐ*, *вучѐмо*, *обучѐ*, *вѹну*, *недѹжан*, *кунѐ*, *кучина*, *музѐ*, *сузѐ*, *тѹца*. Вина: *вѹна*, *вѹкнѹл*, *жѹчна*, *напѹне*. Д. Оволов: *дуг*, *дѹжно*, *пѹне*. Валевци: *кунѹ*, *напунила*, *сѹнце*. Кожељ: *одѹжимо*, *жутѹ*, *напѹни*, *тѹкоше*. Зорунов: *сѹнце*. Боровац: *муња*. Јаков: *музѹ*. Ошљане: *јабукѹ*. Радичевци: *јабукѹ*, *помузѹ*, *пѹне*. Жлане: *вѹче*, *обучѐм*. Д. Кам.: *вукне*. Мучиб.: *јабукѹ*. Понор: *музници*. Пирот: *бѹгари*. Приојан: *бѹгарски*. Лукова: *вук*, *музѐмо*. Црнолевица: *вук*, *жутѹрке*, *напунѹше*. Витановци: *вѹкоше*. Риб.: *жутѹрка*,

*намузѐ, намузѐмо, аун. Жѐлово: жутарка, жу-
тарци. Ђурин.: вуна. В. Паланка: вук, вѹна (bis),
ајно, напунило. Трјел.: вук, вуна.*

Ако испоредимо са овим примерима оне који су мало више наведени, видећемо да се они у овим местима употребљавају и с вокалним *љ* и да свако и од ових места зна за тај звук. Значи да је за њих основно *љ*, јер кад би оно прелизило у *у* ми не бисмо у сваком од ових места налазили неколико речи које се једино употребљавају са вокалним *л*: то су већином дијалекатске, локалне речи којих нема у литературном језику (напр. *слба, жлтарка* и сл.), па према томе нису ни могле бити унесене с поља. То нам потврђује и број примера. Када бисмо претпоставили да се прелаз *љ* у *у* налази сада у почетку своме, ипак никако не бисмо очекивали да ће се он манифестовати у понеким местима у два три примера, и да ће те речи у већини случајева имати књижев. акценат. Тада би он могао да вреди само за по нека места: *Књажевац, Бучје, Васиљ* и сл. Али ако испитамо та места с тачке гледишта њихових целокупних језичких црта према осталим дијалектима, ако будемо имали на уму географски положај и осталих места, у којима се налазе речени примери, тада ћемо тек моћи потпуно тачно оценити значај споменутих примера. У *Књажевцу* је јак утицај књижевнога језика, јер има већ готово 80 година како он чини целину са осталом Србијом. То се осећа не само у употреби ове црте, већ и осталих. Звуци *ч* и *џ* (м. *ћ* и *ђ*), који су карактерна црта овога свега дијалекта, замењују се у *Књажевцу* звуцима *ћ* и *ђ* и то не само у језику просвећенијег становништва, но свега од почетка до краја; *л* које на крају слога и речи не прелази у овом дијалекту никад у *о* у *Књажевцу* по неки пут прелази; *љ*, које се у главноме добро чува у овим дијалектима *каткада* прелази овде у *а* и тамо где не би требало. Али се

место *џ* још понајчешће находи у. Стало ме је доста муке да пронађем у књажевачких староседелаца речи са *ј*. То су били старци и бабе *преко 80 година*, који су по каткад, заборављајући се у разговору, јер и они знају врло добро и за форме с *у*, изговарали *вџна*, *сџице* и др., не хотећи доцније никако поновити те речи и признати да су их заиста тако изговорили. За *Бучје* и *Васиљ* то, разуме се, не вреди. Али за њих има један још много важнији моменат. Та се места налазе већ на граници, особито *Васиљ*, тимочкога дијалекта и моравског. У *Васиљу* се готово једино употребљава *ѣ*, *ѣ* (= *ћ*, *ћ*), испор. гл. IV; у њему већ находимо неке моравске облике (dat. на *е* и др.), те се може рећи да ту настаје већ мешавина речених дијалеката. То исто, само у мањој мери, вреди и за *Бучје*. Што се тиче осталих места, она се, као што се види из приложене карте, групишу у главноме око речених места откуда су појединци и могли да донесу форме са *у*. Да су те позајмице нове види се и по томе што се поред речи са *у* још увек употребљава и реч са *џ*, док у крајевима где су такве позајмице, по свој прилици, старијега порекла, напр. у *лужничкоме* дијалекту, има неколико речи које се увек и једино употребљавају са *у* место *ј* respect. *љ*, испор. тач. 53. —

48. У групи дијалеката која се по географскоме положају наставља на оне у којима се находи *ј* употребљава се, на првоме месту, *љ* (*љ*, или *љ*, *љ*). Овамо долази поддијалекат наше I групе дијалеката — *лужнички* са *сврлишким* пограничним говором, и цео дијалекат *заплањски*. Не треба се нимало чудити што се поддијалекти једнога дијалекта не подударашу у овоме и, донекле, слажу неки од њих са дијалектом који иначе стоји мало даље од њих. То значи само да кад се дијалекат *тимочко-лужнички* одвојено од *заплањскога* у

њему још није било добивено *љ*, већ се находило свугде *ј*. Сем тога територија тимочко-лужничкога дијалекта, када се тај дијалекат одвојио од запањскога, није била у почетку онака иста каква је данас, већ су у току времена могле, под утицајем све јачега узајамнога ширења тимочко-лужничкога и запањскога дијалекта, наступити тешње везе међу његовим једним делом (лужничким поддијалектом) и запањским дијалектом. Па ипак, и ако изгледа да се ови дијалекти слажу у овој црти, међу њима има и знатне разлике. У *лужничкоме* поддијалекту поред *љ* употребљава се још доста често *ј*, чега никако нема у дијалекту запањскоме. Зато ја и узимам неконсеквентну употребу *ј* у овоме говору, или, што је све једно, искључиву употребу вокалнога *л* у једном делу дијалеката као карактерну црту која тимочко-лужнички говор дели на *тимочки* и *лужнички*. Тимочки је дијалекат ограничен у тач. 45., а границе лужничкога дијалекта према запањскоме изнећу згоднијом приликом (в. гл. VI). Овде ћу дати границу употребе *љ* према *ли*, дакле, границу лужничкога дијалекта и запањскога према јужно-моравскоме, јер је граница према *ј* одређена више.

49. Употреба *љ*, као што је већ чешће наглашавано, поклапа се у *главноме* са границама запањскога дијалекта према *јужноморавскоме*. Стога је довољно изнети његову западну границу, па да се добије јасна слика о географској распрострањености ове црте. Источна јој је граница: западна и југозападна граница тимочкога дијалекта, затим српска граница према Бугарској на југ до *Криве Феје*. Од тога је села и најзгодније повући речену границу. Полазећи од *Криве Феје* она иде на с. и захвата *Ново Село*; одатле удара на и., пролази између *Варденика* и *Стрешера*, иде затим североисточном косом вардениковом допирући до Г. Романоваца. За тим иде право на с. остављајући на источној страни *Би-*

терђу и Власину, скреће на сз., иде планинским косама поред Црне Траве и Гузевја, обухватајући их; затим, остављајући западно Љутеж и Предејање, креће се ка Руђу, откуда иде право на с. планинским косама и спушта се Козарском речицом у Лоцушњу. Из Лоцушње иде мимо Градиште и Брезовицу у Рамни дел. Отуда, остављајући Бољаре на западној а Крушевицу на источној страни, иде ка Ломници, откуда се Големом реком спушта у Липовицу и Пискупово. Затим скреће на сз. на Г. Купиновицу, иде за тим планинским повијарцем који се више ње пружа на сз. у правцу ка Нишу и удара, пролазећи између Гркиње и Виландрице, на Бербатово, одакле се спушта Бербатовском реком у Габровац. Граница иде даље, готово у правој линији, на с., остављајући Ниш и друга места на западној страни, удара на Д. Врежину, Г. и Д. Матејевце и пружајући се између Каменице, Бренице, Церја, с једне, а Јасеновика и Грбавче, с друге стране, удара на Лалинце и Пирковац, остављајући Кравље и Поичицу на западној страни. Отуда скреће на си., пролази поред Галибабинаца и удара на Бели Поток. Из Белог се Потока спушта у Скробницу где се састаје са западном границом употребе *l* вокалнога. — Даље на запад нисам ишао, јер сам већ и у местима на овој граници могао констатовати већ доста јак утицај моравскога дијалекта. И западно од ове границе има по које место где се употребљава доста *љ*, исто онако као што се и у неком од места која обухвата ова граница налази и *li*; то се, разуме се, ни уколико не противи овој граници, јер мешавине између места у непосредној близини мора увек бити. Места у којима сам констатовао споменути језичку црту јесу:

Малча, Јасеновик, Врело, Серђишка Топла, Бели Поток, Буринци, Мерцелат, Грбавча, Миљковац, Драинац, Варош, Скробница, Нишевци, Пирковци, Д. Врежина,

Габровац, Равутово, Јелашица (нишка), Бенцарево, Равни дол, Студена, Шпај, Глоговац, Д. Коритница, Дивјана, Г. Коритница, Бердуј, Горчинци, Линово, Љуберажда, Лесковица, Остатовица, М. Бојнинце, Г. Бојнинце, Битерђа, Вучеделци, Власина, Г. Романовци, Ново село, Крива Феја, Кијевац (лужн.), Извор (лужн.), Сурачево, Бабушница, Валунши, Радошевци, Рудињинци, Црвена Јаблка, Вава, Чивлик до Блата, Понор (пир.), Сиња глава, Пасјача, Церев дел, Штрбовац, Ореовац, Велики Крчимир, Г. Кушиновица, Липовица, Рамни дел, Руџе, Свође, Бербатово.

50. Рекао сам више да се у овим дијалектима место *ǰ* употребљава и *љ* и *у*, а да није истиснута сасвим ни употреба *л* вокалнога. Да бисмо могли оценити гласовну вредност свакога од ових заменика *ǰ*, а да бисмо такође разумели и остатке од *ǰ* и, што је најглавније, узајамни однос међу њима груписаћу ове примере у три групе:

1) *ǰ*, 2) *љ*, 3) *у*.

1. *ǰ*: *ǰјнем* I Изв. (л.), *проǰнџл* I Баб., *ǰџта* I Изв. (л.), *ǰџтала* I Изв. (л.). — *дǰбџк* I Љуб. (bis) — *дǰбџ* I Ореов. II Нишев. (bis), *одǰџи рџку* II Ниш. — *жǰнџ* I Пасјача. Ореов. (bis) Баб. II Нишев. Грбав. Јасен., *жǰтџ* Радош. Д. Корит. I Дивј. (bis), *жǰтџ* I Ореов. Пон. (шир.) Глогов. Изв. (л.) (ter), *оǰџтџла* I Лесков., *пожǰтџеше* I Г. Бојн., *жǰтџјџа* I Берд., *жǰтџарка* I Церев дел Сиња Гл., *жǰтџице* I Кијев. (л.) Глог. Баб. Радош. — *јǰџц* II Миљк. — *кǰџк* I Цер. д. Пасј. (bis) Чивл. до Блата Ореов. Остр. Глог. Р. дол. (bis) II Шљив. Прекон., *кǰкови* I Пон. Шпај. — *кǰн* I Ореов. (bis) Дивј. Д. Корит. Остров. Шпај. Р. дол. (bis) II Грбав. Миљков. Шљив. Прекон. (bis), *кǰње* I Ореов. Р. дол. — *кǰнџ* I Берд. Остров. Изв. (л.) (bis) Леск., *кǰнџ се* I Д. Корит., *закǰнџ* I Баб., *закǰнџете* II Ниш., *прокǰнџ* I Изв. (л.) Берд. —

откјџта: вода се *откјџта* (одбија) I Изв. (л.), *склџни се* I Глог. Лесков. Берд. — *кљчџшта* I Берд. Драгин. Злокуч. — *мљзџм* I Остров. — *мјсџне* I Кијев. (испор. чеш. *mlsati*, рус. молсать?). — *мјчовџи* (резови, бајонети) I Чивл. до Блата, ако није место *мъчовџи* (мачеви). — *поадџнџте* I Г. Бојн. — *сџдстџл* I Пон. Берд. — *упдџтџло се (џ очи)* I Изв. (л.) (bis) (узнемирити се, уплашити се) — да ли стоји, и у каквом односу, према *плзџгъ* (месо, кожа) не могу ништа поуздано рећи. — *сјџзе* I Д. Корит. — *сјџнце* I Чивл. до Блата Пасј. Ореов. Дивј. — *тјчџмо* I Пон. Д. Корит. (*кљчџмо*) I Берд., *тјчџник* I Чивл. до Блата. —

Из ових се примера јасно види да ни фонетске погодбе ни географски положај нису узрок задржавању л вокалнога, јер се оно наводи и под акцентом и у положају пред и за акцентом, употребљава се у местима у непосредној близини са дијалектима у којима се употребљава једино љ и у местима од њих врло удаљеним као Г. Бојнинце и сл. Међутим таквога звука у запањскоме дијалекту у *главџноме* нема, а и у удаљеним местима лужничкога дијалекта — као напр. у *Кривој Феји* — такође га нема. То нас све наводи на мисао да је први импулс за мењање љ у лъ потекао из *зџлањскога* дијалекта и јужнијих делова лужничкога говора, што се раширило веома брзо и на сва околна места, отуда се пренело и на удаљенија у којима је због тога (напр. *Ореовцу*, *Нишевџцима*, *Преконогама*, *Понору*, *Блату* и сл.) што им је начин изговора тога љ као љ донет споља, из оних дијалеката у којима је поникао, разуме се, мешањем становништва, морало остати ипак доста примера са љ. Процесе, сличне овоме, посматрали смо при разгледању замене љ звуком у у *књаџсџвачком* говору, а имаћемо прилике још чешће да их посмат-

рамо, напр. у *сврлишкоме пограничном* говору, испор. тач. 51. —

51. Детаљније испитивање примера са *љ* даће нам, надам се, још више материјала за решење питања о постанку *љ* од *ј* у нашем језику. Али пре него на то прећем саопштићу сакупљени материјал:

— *вљна* I Валун. — *вљци* I Валун. — *прогљње* I Бабуш. — *гљч* (урлање) I Г. Роман. — *удљбе* се I Бенц. — *дљбина* (дљбинá) I Влас. Бенц., *дљбок* I Кр. Ф. Изв. (л.) (ter) Кијев. Понор. (пир.). — *дљг* (longus) I Кијев. Сурач. II Нишев., *дљга* I Берд. Изв. (л.) Дивј. Р. Дол. Бенц. II Нишев. (bis) Б. Пот., *пдљга* I Берд., *дљте* I Љуб. Изв. (л.), *дљго* I Вучед. Влас. Битв. Церев дел Врело Пасј. Сињ. Глава Пон. (пир.) (bis) Драгич. Злокуч. Г. Корит. Глогов. Р. дол. (bis) Бенц. II Равут. Јасен. Мерц. Шљив. Ђурин. Малча (bis) II Прекон. Грбав. Миљков. С. Топ. Вар., *дљшка* I Изв. (л.) — *дљжан* I Глог. Р. дол., *дљжно* I Пасј., *дљжни смо* I Пон. — *жљна* I Кијев. (л.), *жљна* I Баб., *жљна* I Корит. II Малча Б. Пот. Скробн., *жљта* I Баб. Сур., *жљте* I Изв. (л.), *жљто* I Крв., *жљто* I Вучед. Битврђа, *жљто* I Кијев. Радош. Г. Корит. Шпај, *жљто* I Изв. (л.), *жљтајка* I Кр. Ф. Г. Роман., *жљтајка* I Кијев. Радош., *жљтајка* I Баб., *жљтице* I Кијев. Љубер. Лесков. Г. Корит., *жљтица* I Баб., *жљтице* I Баб., *жљтеница* (млечика) I Баб., *жљтџи* I Валун., *ожљтџа* I Лесков., *жљчка* I Кр. Ф. Радош. — *кљк* I Цр. Јабл. Сињ. Гл. Радош. (bis) Берд. (bis) Баб. Штрбов. Г. Коритн. II Ниш. С. Топ. Малча Рад., *кљк* II Миљк. Вар., *кљкови* I Радош., *кљкови* I Берд. — *кљн* I Љуб. Г. Коритн. Радош. Глог. Г. Коритн. II

Б. Пот., *кљан* I Врело II С. Топ. Миљк., *кљна-рија* II Пирк., *кљње* II Вар., *кљње* I Остат. II Малча., *кљње* II Ниш. — *кљне га* I Г. Бојн., *закљнем* II Ниш. Вар. — *скљни се* (скупити се, скуњити се) I Г. Бојн. Горч. Лин., *скљта* I Г. Бојн. — *кљчина* II Рупје., *кљчишта* I Кр. Ф. (bis) Баб., *кљчишта* I Леск., *кљчишта-та* I Баб. — *илстае* (вели се за „пир“) I Кијев., *илстае* I Лесков., *илстаило се* I Горч. Лин., *уилстаило* I Кр. Ф. Сур. — *слба* I Црв. јаб. Пон. Рад. Берд. Изв. (л.) Р. дол. Шпај. Г. Корит. II Грб. Ниш. Скроб., *слба* I Кр. Ф. Влас. Г. Роман. Драгин. Злокуч. Врело. Лин. Радињ. Г. Бојн. Штрб. Остров. Д. Корит. Бенц. Глог. II Рупје. Рам. дел. Габр. Јасен. Равут. Јелашн. Вреж. Малча Мерц. Шљив. Миљк. Прекон. Б. Пот. Варош Кн. С., *слба* I Битв., *слбица* I Г. Бојн., *слбика* I Г. Бојн. — *слза* I Валун. Вава. Г. Бојн. Изв. (л.) (bis) Баб. Глог. Р. дол II Прекон., *слза* I Кр. Ф. Р. дол. II Јел. Равут. В. Крчим., *слза* I Драг. Злокуч., *слзе* I Драг. Злокуч. Бабуш. Остат. Г. Бојн. Р. дол. Шпај. Д. Корит. Дивј. II Пирк. Мерц. Шљив. Миљк. Б. Пот. Кн. С., *слзе* I Г. Роман. Студ. Врело Остров. Глог. Бенц. II Р. дол. Липов. Грбав Малча Нишев. Вар. III Габр., *слзе* I Влас. Ореов. II Г. Купинов. Малча Вреж. III Јаш., *слзе* I Кр. Ф. II Јасенов. Нишев., *слзе* II Прекон., *слзе* II С. Топ. — *слне* I Радињинци (сунце), *слне* I Бенц., *слнце* I Црв. јабл. Ц. дел. Валун. Берд. Кијев. Баб. Г. Бојн. (bis) С. Гл. Вава. Радос. Сурач. Штрбов. Изв. (л.) (bis) Д. Корит. Дивј. (bis) Ореов. Г. Корит. Р. дол. Шпај. II Б. Поток, *слнце* I Кр. Ф. (bis) Влас. Г. Роман. Берд. Г. Бојн. Остат. Драг. Злокуч Остров. Р. дол. (bis)

Глог. Бенц. II Рупје. (ter) Брезов. Р. дол. В. Крч. Г. Купин. Липов. Јеляш. (н.) Равут. Д. Мат. Бур. Малча Вреж. Грбав. Мерц. С. Топ. Габров. Јаш. Кн. С., *слънце* I Студ., *слънце* II Јел. (н.), *слънчоглѣд* I Кр. Ф. — *заслънила* I Ореов. — *тлъсто* II Б. Пот., *тлъсто* I Врело. II Јелашн. (н.) Јасен. Миљк., *затълстѣло* (се) II Малча С. Топ. Б. Пот. — *тлъчем* I Бенц., *кльчѣ* I Берд. Лесков. (о кл. м. тл. исп. гл. VIII), *тлъчѣ* I Баб. Мерц. Шљив., *тлъчѣмо* I Глог. Бенц., *тлъчѣмо* I Р. дол., *клькѣмо* I Бер., *истлъко* II Бур., *стлъчѣм* I Остр., *кльчник* I Берд. (bis), *кльчник* I Г. Бојн., *кльчњак* I Леск., *тлъчник* I Баб. Пон. (п.) Д. Коритн. Глог. Шпај., *кльца* I Сур., *кльцај* I Кр.Ф., *тлъца* II Ниш., *тлъцало* I Бен., *тлъцањ* I Р. дол. (ter) II Грбав. Малча Ниш., *тлъцањ* I Бенц. Остров. II Јелашн. Равут. Мерц. Шљив. Вар. Б. Поток. —

52. Утврдили смо више факат да у колико се даље крећемо на си. да је у толико мање форми са *ǰ* вокалним, што не значи још да је свугде где год се употребљава *љ* и у севернијим крајевима унесено с југа. За југ, где се наводи много више примера за *љ* и где је *ǰ* са свим нестало, може се констатовати да се тај процес много раније почео него у другим местима ограничене просторије. На то нас упућује то што у другим местима речене просторије находимо тај појав у *зачетку*, можемо констатовати, особито у слоговима наглашеним, све прелазне ступњеве од *ǰ* до *љ*. Да се то види ја сам нарочито бележио примере онако како сам их чуо, ма како мале и незнатне нијансе биле међу њима. Ти примери имају у толико већу вредност што се налазе у оним местима која знају за доста јаку употребу и *ǰ* вокалнога, па се код њих може с потпуним правом претпоставити његов фонетски развитак у *љ*. Ти су примери: *жл'на*

І Баб., *жл'те* І Изв. (л.), *жл'тó* І Изв. (л.), *жл'тáјќа* І Баб., *кл'кови* І Радощ., *кл'чúшта* І Баб., *сл'зá* І Драг Злокуч. У њима је тачније бележити *л'* знаком *л'*, јер се заиста у таквим гласовним комплексима чује још сонантско *л*. Није без значаја и то што се ови комплекси гласова чују у ненаглашеним слоговима, јер нам они показују, како се цео овај процес вршио и у наглашеним слоговима. Али пре него што на то пређем да напоменем још нешто. Међу примерима које горе наводим има доста таквих, где не бележим тонски карактер. У неким је случајевима то због тога што полуглас који уз *л* бележим знаком *л'* није још прави полуглас — као што то показују и наведени мало више примери —, а у другим из врло простог разлога, што сам у неким случајевима случајно пропустио то да учиним на лицу места. Из тога излази да је број примера са *л'* много знатнији него што показују горњи примери.

Прелаз *л* у *л'* и затим *л'* истиче из саме природе *л*, о којој је било говора у тач. 44. Тамо је речено да је прва погодба за *л* да се струјење ваздуха не прекида од експлозије једног околног звука до другог; шта више, ако се образовање звука *л* мало доцније почне (не одмах за експлозијом сугласника који му претходи) и мало раније (пре него што наступи експлозија звука који је за њим) сврши, тада се јавља одмах прво *несложен*, затим и *слвжан* полугласник. На тај смо начин објаснили *јаб'лка* које се јавља у појединачна тимочкога поддијалекта, а тако се мора објаснити и развитак *л* вок. у *л'*. Томе није узрок акценат; акценат само помаже да *л'* пређе — ако је он на њему — у *л'*, а сам развитак *л'* зависи од тога хоће ли се артикулација *л* завршити пре него што наступи потоња експлозија, јер и ако ту нема још полугласника, ипак тако изговорена гласовна група *л' + сон.* утиче акустички тако да ће је већ прва генерација изговорити са пуним полугласником. Само је свему овоме у овим

местима (тј. где се употребљава љ и љ) дошао импулс са стране.

Овај дијалекат не стоји у овој својој црти усамљен ни у реду српских дијалеката, а још мање међу осталим словенским језицима. Појаве сличне овима находимо у нашем јужно-моравском дијалекту, о којем ће још бити говора, у чакавским дијалектима, у словеначком, бугарском и западно-словенским језицима. Најбоља је илустрација моме тумачењу бугарски језик. Познато је да у једном делу бугарских дијалеката (у источној Бугарској) гласовна група *лз* није увак стална. Она се тако употребљава само пред групом сугласника, када је пак за њом само један сугласник онда прелази у *зл*, напр.: *мзлчъ* — *млѣкнъ*, *жзлѣиъ* — *жлѣтнъ* (испор. *Обзоръ* П. А. Лаврова, стр. 44 и тамо цит. литерат.). Само те примере не треба тако разумети као да је *зл* постало од *лз*, већ је и једно и друго постало од *л*. Да је то тако види се из тога што је и старога *зл* и *лз* иста судбина — зависи од консонаната који су за њима, па су према томе обе те гласовне групе морале проћи кроз исте мене, дакле, *љ* (у осталом в. о томе у *Облака Archiv für sl. Phil.* XVI, 198 и д.). Облик *млѣкнъ* показује да се полугласник развио на ономе месту где се почиње нов слог, где је морало бити бар минимално прекидање даха, па зато и довољно разлога да се развије полугласник; и у случају када се таком групом не почиње нов слог, већ само завршује стар има доста разлога да се јави плуглас, јер је за групу сугласничку несумњиво потребно више енергије за изговор него за прост сугласник и више прекидање даха за њихову експлозију него за један сугласник, те је и потпуно разумљиво да се дах тамо прекине где се најлакше прекинути може, а то је пред групом сугласничком а при завршном делу изговора *љ*. При изговору *љ* пред једним сугласником изговара се *л* заједно са потоњим консонантом, па за то се ту, испред те групе, дакле, испред *л*, развија полугласник,

исто онако као што се у првом случају развија полугласник пред старом групом сугласничком. У чакавским дијалектима находимо такође поред *ǰ* и *ʎ*, које се према дијалекту (т.ј. да ли *ʎ* и иначе — и то кратак полуглас — прелази у *e* или *o*) развија у *eǰ* или *ol*: у Врбнику (на острву *Крку*): *belhǎ*, *jǎbelko* и сл. или у Омишљу (опет на острву *Крку*) *sǰzi* (из *solzi*), *potozǰ* (из *potolzi*) и сл., испор. у Рисници (на истом острву): *bǰhǎ*, *jǎbǰko*, *sǰzi*, *mǰzǎn*, али и ту већ бележи *Облак* и *žǰlč*, *žǰlča* (Archiv XVI 201, 209; Rad CXXI 106 и даље). У другим местима прелази — опет, разуме се, према судбини полугласника — тако *ǰ* у *al*, на пр. на *Лошињу*: *valna*, *palž*, *malčǰ* ит.д. (*Милчетић* Rad. CXXI 106). — О сличним појавама у словеначком в. у *Облака* ор. cit., а у западно-словенским језицима испор. *Шахматова Критически́й отзы́в* на књигу Gebauer-а Hist. Mluv. (засеб. от.), стр. 57 и д. —

53. Напоследку и у овој се групи дијалекатској употребљава у место *ǰ*, али је оно за ове дијалекте много важније него за *тимочки*. Док се оно у *тимочки* дијалекат увек уноси с поља, или из књижевнога говора или из моравског дијалекта, овде је оно продрло у језгро самога дијалекта и у неким случајевима потпуно истисло из употребе *ǰ* resp. *ʎ*. Ако се испореди списак речи који ћу одмах навести са списком речи, наведеном у тач. 51., видећемо да речи, врло обичне по употреби својој, имају само у. Још при купљењу самога материјала на месту ја сам ово запазио и много сам распитивао за форме са *ʎ* оних речи које сам находио у обичном говору са у, али их нисам нашао, бар их није било у говору оних који су били предмет мојих испитивања. Тих речи је у толико више у колико се више приближујемо јужно-моравскоме дијалекту, и, што је врло важно, оне се такође употребљавају и у јужно-моравскоме дијалекту у којем их, у осталом, има много више него у овим дијалектима. Несумњиво

је, према томе, да су оне (изузимајући северније крајеве — Сврлиг и сев. од њега) унесене преко запаљскога говора и у лужнички и то, по свој прилици, већ поодавно, кад су могле у неким случајевима да истисну старије, „аутохтоне“ речи сасвим из употребе. Како су оне тамо постале — то је питање о којем ћу доцније говорити. Те су речи:

-буá I Кр. Ф. Радош. Пон. (п.) Остров. Р. дол. II Пирк. Грбав. Прекон. (бува́) Ниш., б^ује I Валун. Врело Глогов. II Нишев. Вар. Б. Пот. — вук I Радош. Вава. Пон. (п.) Берд. Кијев. Остров. Р. дол. Глог. II Кн. С. Јасенов. Малча Грбав. Прек. Ниш. (ter) Пирк. Вар. Б. Пот., в^уци I Кр. Ф. Ц. дел. Штрб. Изв. (л.) — в^уна I Кр. Ф. Ц. дел. Валун. Радош. Вава Ореов. Врело. Остров. Штрб. Кијев. (bis). Берд. (bis). Дивј. Р. дол. (bis) Глог. II Рупје. Грбав. Прек. Пирк. Ниш. (ter). Вар. Б. Пот. — вучé I Кијев., вуч^у II Рупје., вуц^{ите} I Драгин., в^укоше I Г. Бојн., в^укне I Баб., в^укн^у II Малча, в^уца (вуче) II Малча, в^уцк^{ате} (= осек^ујете) II Прек., об^уче II Прек., одв^укоше II Скроб., извуч^у II Ниш., извук^ује II Нишев., (bis), оне се навуцáле II Малча., повучé II Ниш., прев^уче се I Кр. Ф., иров^укомо II Ниш. — д^угач^к II Пирк., д^угачка II Б. Пот., д^угачко II Прекон. Скроб., д^ужан II Прек. Нишев., д^ужни I Штрбов. II Ниш., д^ужнина II Прек., зад^ужи се I Радош. Баб., зад^ужен I Сур. (bis) — жут II Ниш., ж^ута I Р. дол., жутó I Штрб. Бенц. Р. дол. II Малча. Грбав. Б. Пот., ж^ути I Остат. (bis), жутé II Ниш., ужутéла се II Ниш., жутáј^{ка} I Бенц. Р. дол. (bis), жутáјка II Малча Грбав. Скробн., жутáрци II Грбав., жут^ице II Грбав. Нишев. — јáбуке I Кр. Ф. Берд. (јáбуће) Дивј. II Нишев., јáбу-

чица II Ниш. — *кук* I Врело. Бенц. II Кн. С. Малча. Јасен. Грбав. Пирк. Скроб. — *закунѐм* II Грбав., *закунѐ* II Малча. Б. Пот. — *кун* I Врело. Бенц. (bis) II Јел. Равут. Малча. Јасен. Кн. С., *кѹње* I Бенц. II Пирк. — *кучина* I Ореов. Прек. Ниш. — *музѐм* II Грбав., *музѐ* I Берд. (bis) Кијев. Остров. II Ниш., *музѐмо* I Р. дол. Јасен. Б. Пот., *музѹ* I Р. дол., *музѐно* I Глог. *музничари* I Кр. Ф., *измузѐ* I Кр. Ф., *помузѐм* II Вар., *помузѐмо* I Радош., *помјзѐм* I Изв. (л.). — *мѹчи* I Кр. Ф., *замуцкѹје* II Кн. С. — *пузали* I Остат. — *пун* I Остат., *пѹна* II Пирк., *пѹно* I Р. дол. (ter) II Ниш., *пѹни* I Сур., *пѹност* I Пон. (п.), *напѹниш* I Ост., *напѹни* I Изв. (л.) II Пирк. Ниш., *напѹне* II Свр. Т., *напѹну* I Кр. Ф., *напунѐл* I Сур., *напунѐло* I Г. Бојн., *аптауни* II Ниш. — *сузá* I Љуб., *сѹзе* II Пирк. Скробн. — *сѹнце* I Љуб. II Скробн. — *тучѐ* II Д. Мат., *тучѐмо* II Рупје. Јасен., *потѹца* I Остат., *тѹцањ* II Н. Јел. (стѹцањ) Д. Мат. Кн. С. Јасен. Вреж. Грбав. Скробн. (bis) Пирк. —

На основу свега, досад реченога, можемо слободно закључити да је основни глас за све ове различне гласове и у овом дијалекту било *ǰ* које је у заглањскоме дијалекту сасвим прешло у *љ*, а у лужничкоме поддијалекту у већини случајева, сем оних случајева када је било истиснуто употребом *у* које је долазило с југозапада. —

54. Најинтересантнији је у мењању ове црте *јужно-моравски* дијалекат, који се пружа источно од пруге коју смо обележили одређујући употребу *љ* у овим дијалектима. Он се отуда стрмо спушта у долину јужне Мораве и прелази у планински крај на њеној левој обали. Граница овоме дијалекту биће обележена доцније,

када се буде говорило о његовим карактеристичним особинама (перфекту). За сада ћу напоменути само толико, да се његове неке црте пружају на с. готово до *Сталаћа*.

У мењању речене гласовне црте овај је дијалекат врло оригиналан: у њему се налазе сви њени рефлекси *ɹ* и *л̣* (*li*, *le*), *лу* и *у*, али је од свих тих црта за овај дијалекат специјално карактеристично *лу* и *у*. Само на основу овога факта још се не сме, разуме се, тврдити да овај дијалекат представља мешавину свих оних у којима се налази по један од речених рефлекса *ɹ*, јер би то било и с географске тачке гледишта немогуће, а још би се више противило унутрашњим цртама његовим. И овај дијалекат, као и споменута два, представља врло чист и врло доследан тип дијалекатски, који има неколико особина које га одвајају од речена два дијалекта, и једна таква особина тога дијалекта и јесте замена *ɹ* слогом *li*, али је још много карактеристичније како се то *li* јавља: *оно се налази само у неколико речи* у којима се у овоме дијалекту увек јавља исто онако као што има доста речи у којима се *једино* јавља *у*. Пре него што уђем у даље расправљање споменућу одмах да је овде у овој црти искључена могућност утицаја књижевнога језика или оних дијалеката у Краљевини у којима *ɹ* прелази увек у *у*, јер се утицај тих дијалеката у опште у овоме дијалекту не опажа, и, што је још много важније, и овај дијалекат и утицаји на њега крећу се са *југа на север*, у главном, моравском долином. Могло би се, према томе, мислити да од самих речи, од фонетских прилика у њима и зависи различна замена *ɹ*, час са *лу* час са *у*, јер се речи у којима се налазе остали рефлекси реченога гласа налазе и са *лу* и са *у*, па се, према томе, за њих може мислити, као што ће то бити

доцније и доказано, да су унесене споља. Пре свега да наведем примере у којима се находи *li* и *u*:

1) *li*: *удлѹбѣн* III Руж. — *пбдлз* III С. Вр., *длѹго* III Г. Треб. Белан. Стуб. Р. река. Богош. Гум. Стајк. Кијев. Мечк. Бациј. Дањ. С. Руж. С. Мор. Љут., *длужина* III Гум., *длѹжѣн* III Врање. Топл. Бујк. Тегов., *длѹжно* III Врање. Гум., *длѹжни* III Тиб. В. Бања. Стуб., *задлужија* за III Катал., *задлужујемо* III Бујк., *одлужујес* III Вр., *одлѹжи* III Крж., *одлѹжес* III Тегов., *позадлужија* III Бујк., *удлѹжи Бог* III Стуб. — *слѹба* III Вртог. Виш. (bis) Тиб. Сурдул (слѹбе) Врање (bis) В. Бања Белан. Корб. Стуб. Богош. С. Мор. Д. Роман. Ружић Брезов. Леск. Градашн. Црковн. Бабич. Лопушња. Јашуња Малош. Комр. Кам. Брен. Г. Купин. II Д. Мат. Попч., *слѹбице* III Кат., *слѹака* (грана) III Кум., *слѹаци* III Камен. — *слѹза* I Влас. II Попч. III Чок. Брен. Берч. Круп., *слѹзе* I Битврђа III Вртог. Виш. В. Бања. Корб. Белиш. Р. река. Белан. Приб. Стуб. Кијев. Бациј. Дањ. С. Д. Роман. Ружић. Лопуш. Брезов. Лесков. (4 п.) Градашн. (bis) Г. Купин. Јашуња. Црковн. Бабичко. Малош. Н. Камен. Комр. Хум. Труп. Мезгр. Држев. — *слѹне* III Врање., *слѹнице* III Вртог. Сурд. Виш. Врање (ter) Бујк. Катал. Кум. Белан. Тумба. Клашн. Крж. С. Мор. Д. Роман. Ружић. Дањ. С. Богош. Белиш. Кијев. Лопуш. Брезов. Леск. Градашн. (bis) Бабичко. Црк. Међ. П. Пољ. Малош. (bis). Н. (bis). Берч. Труп. Комр. Брен. Чок. Мезгр. Церј. II Попч. I Влас, *слунчоглед* III Бујк. — *клуче* III Белан., *клучемо* III Вр. Стуб., *склѹче* III Стуб.

Сем ових форми у којима се находи *li*, находимо неколико примера где имамо *li*: *жљѹна* III В. Бања,

жљунá III Белап. Леск. II Попч., *жљѹчка* III Леск. Овакав облик ове именице находи се по где где — разуме се под утицајем овога дијалекта — и у заплањскоме и лужничком: *жљунá* II Н. Јелаш. I Г. Бојн. О томе како је постало овде љ од л испор. гл. VIII.

55. *ј > у:*

— *вјкли бѣу* III Н., *вјкоше* III Н., *јзвуче* III Н., *извјкла* III Брен., *обвуче* III Леск., *обвучи се* III Леск., *обвучена* III Н., *обвјкомо* III Н., *обвјкоше* III Н. — *вук* III Кат. Приб. Малош. Међ. Н. Лесковик. Церје II Попч. — *вјна* III Н. Брен., *вунáри* III Н. — *прогјта* III Леск. — *дуг* III Н., *дјгачко* III Леск. II Попч. — *дјжан* III Н., *прозáдужи* III Н. — *жјта* III Међ., *жјто* III Бациј., *жјти* III Међ., *жјтѣ* III Н., *жјтáјка* III Д. Роман. Лесков. Малош. — *јáбука* III Вр. (bis) — *кук* III Врање. Бујк. Р. река. Малош. Брен. II Попч. — *кун* III Р. река. Мал. Брен. II Попч., *кунбви* III Вреж., *кјње* III Леск. — *кјнем* III Кат., *кунѣ* II Попч., *закунѣ се* III Р. река. — *кучјна* III Клис. ЦрнаТ. Леск. Н. Вреж. Брен. II Попч. — *мјње* III Топл., *мјња* III Приб. — *мјзе* III Тиб., *муземо* III Кат., *музѣше* III П. Пољ., *музнјца* III Топл. — *аун* III Вр., *ајно* III Вр. (bis) В. Бања. Кум. Леск. Н., *ајни* III Кум., *ајне* III Приб. Н., *ајниш* III Вр., *јспуни* III Тиб., *јспунјше* III Тиб., *напјним* II Попч., *напјни* III Врање. Мошт. Међ. (bis) Н. (ter) II Попч., *напјните* III Кат., *напјне* III Н., *напјну* III Н., *напјнили* III Приб., *иотапјни* III Н. — *сјнце* III Круп. Држев. Попч. — *тучѣ* III Н., *тјкомо* III Малош., *тјца* III Леск. Међ., *тучáле* III Белот., *стјца* III Леск., *тјцне* III Н., *тјчак* III Лесков. —

Из прегледа ових примера видимо двоје: 1) да су случајеви са *му* ограничени заиста на врло мали број

примера у којима се *лу* стално чува и који се у свима местима налазе и 2) да се примери у којима место *л* геср. *лу* стоји у у главноме слажу са оним које смо навели за запањски и лужнички дијалекат; према томе се и примери у којима се наводи *љ* у запањскоме и лужничкоме говору у главноме слажу са примерима у којима се наводи *лу* у јужно-моравскоме дијалекту. То слагање није апсолутно, али је ипак довољно да га можемо констатовати. Оно какво је — оно је врло важно за одређивање узајамног одношаја међу овим дијалектима. Мало више утврђен је факат да слагање, у колико се оно тиче *у*, није случајно, већ да је морало бити изазвано утицајем јужно-моравскога дијалекта на запањски и лужнички. Када су форме са *у* толико утицале на измену запањско-лужничких речи са *ј* и *љ* да су неке сасвим и из употребе истиснуле, пита се, зашто и форме с *лу* нису биле унесене у ове дијалекте када се зна да се споменути утицај морао извршити одавно — јер се форме са *у* налазе на целом пространству речених дијалеката —, зашто нигде немамо и других особина овога дијалекта, напр. перф. на -ја. Према јачини утицаја, којег је морало бити судећи по овој црти, ми бисмо их морали очекивати. Кад их сасвим нема, значи да их није могло бити ни у ономе дијалекту који је на њих утицао, а то је јужноморавски у извесно време свога развитка. Или, другим речима, јужно-моравски дијалекат могао је на запањски дијалекат утицати у овоме правцу у оно време када се његове специфичке особине (*лу* и перф. на ја) нису још биле образовале; од онога времена када су се те црте образовале и почеле распростирати запањски се говор морао повући у планински предео, где већ није могло бити међу њим и јужно-моравским дијалектом оног контакта који је раније био. Или би, можда, било много тачније овако рећи: у старом јужно-моравском дијалекту поред

л развило се у неким речима у било самостално било под туђим утицајем (испор. ниже). Тај је дијалекат заузео цео простор до Сухе Планине, докле допире данашња граница запаљском говору. У току се времена језик *јужно - моравске* долпне изменио у том правцу што је *л* изменио у *л'* и даље у *ли* а у лужничкоме делу *тимочко-лужничкога* дијалекта, са којим се *запаљски* наново саставио, јавило се такође *л'* које се даље развило обично у *л_д*.

Али овим још није решено питање о самоме *ли* и *и* из *л*. Њихово решење стоји у непосредној вези са детаљним и исцрпним испитивањем целог овога нашег дијалекта. Да би се та црта разумела потребно је да се баци поглед на целокупни развитак ових дијалеката. Он ће нам у исто време дати могућности да унесемо мало хронологије у историски развитак њихов. Прво што се мора истаћи јесте то, да и у крајевима око Крацова, Куманова, Гилана, Приштине и Призрена има ове језичке црте и то баш у оним случајевима у којим и овде; али ту црту находимо већ врло рано и у нашим старим споменицима: Миросл. јев., Вукан. јев., Зборнику попа Драгоља, неким дубров. повељама и др. (испреди у *Облака Archiv XVI, 207—208*; Мирослав. јеван., издање Краља Алекс. стр. 205. *Извѣстiя отдѣл. русск. яз. и словесн. III 1152 стр., Starine IX, 122.*). У дубров. повељама, прим. види у *Pešetarа Die ragusan. Urkunden des XIII—XV Jahrhunderts* стр. 57 (зас. одшт. из *XVI—XVII Archiv-a für sl. Phil.*), та је црта неоригинална, по свој прилици, унесена из рашких повеља или других споменика у којима се налазила. Према томе у Ст. Србији та је црта позната од XII/XIII века и употребљава се до данашњег времена. Али ни у целој Старој Србији није та црта била у употреби, јер из ње има доста споменика у којима би је морало бити, кад би тако било, али је нема; а како у доцнијим споменицима Рашке *л*

прелази у свима положајима у *y*, може се за целокупни развитак тога звука у Старој Србији ово рећи. У прво време, у свима дијалектима Старе Србије, било је у употреби само *ǰ*. Тада се тај глас употребљавао и у ономе дијалекту који чини језгру наших данашњих дијалеката источне и јужне Србије, а који представља несумњиво исти дијалекат са рашким говором. Тај се дијалекат прво одвојио од целокупне масе старосрпских дијалеката и почео да живи самосталним животом продирући све северније у Србију и ширећи се на североисток ка *Искру* и *Софији*, а на југо-исток у Македонију. Међутим, један део његов остао је био југоисточно од Суве Планине и налазио се непрестано у контакту са осталим дијалектима Старе Србије и Македоније. Сами пак дијалекти Старе Србије почели су се разликовати у употреби *ǰ*: једни су дијалекти употребљавали увек *ǰ* и доцније га мењали у *y* — то су дијалекти наших повеља, други су у једним случајевима мењали *ǰ* у *lu*, а у другим чували *ǰ*. Које су погодбе и који су примери у којима се налазило *lu*, а у којима *ǰ* — данас је тешко тачно рећи, прво, због тога, што нам македонски и старосрпски дијалекти нису познати као што треба, а, друго, што, кад би нам они и били добро познати, ми не бисмо могли очекивати да ће стари услови, старе речи остати сачуване и данас онако како су се употребљавале пре толико стотина година. Па ипак оно што ми о њима знамо и колико знамо слаже се са примерима у којима находимо *ly* у нашем јужно-моравском дијалекту. Према њима изгледа да се *ly* онда најбоље развијало када су речи биле двосложне (испор. у осталом о томе горе). У то се време већ био довољно распрострањена онај део дијалеката који чини језгру данашњег јужно-моравског и запањског говора, а *ǰ* свих старо-српских дијалеката прешло је у *y*, дакле, и оно *ǰ*, по свој прилици, које је остало у примерима у ко-

јима се није налазило *lu* у једном делу тих дијалеката. Из старосрбских дијалеката ти су примери продрли врло рано и у северније дијалекте и тако се у њима употребљавало, поред старога *l* које се находило у речима у којима је један део старосрбских дијалеката имао *lu*, и *y*. Према томе ово је *y* старије од *љ* и *lu* у запањ. и јужномор. говору и за то се оно употребљава подједнако у оба дијалекта; оно се јавило још у оно време када су та два говора чинила један дијалекат и знала само за *l*. У то време настаје кретање тих дијалеката, или бар једнога њихова дела у североисточни брдовити крај, и то онога дела који данас и образује запањски дијалекат. Доцније, када су се говорне прилике донекле измениле, када је сам однос између првобитних старосрбских говора постао друкчији и *lu* добило и у њима, мешањем говора, већу употребу него што је раније имало, када су особине дијалеката Старе Србије и Македоније продирале све више у северније крајеве, особито долином моравском, донесено је и *lu* у ове крајеве и распрострањено све донде докле допиру таласи јужноморавскога дијалекта. То је дијалекатско мешање и спајање било у толико лакше, што се остале црте језика представника тих дијалеката нису много разликовале од црта јужноморавскога дијалекта, па стога то мешање није ни учинило да се јужноморавски дијалекат много удаљи од запањскога; у осталом, ово су могли бити и све нови колонизатори отуда. Међутим је запањски говор самостално развио своје *l* у *љ*, и из овога је, мислим, јасно зашто су примери у којима се находи *љ* готово истоветни са онима у којима је *lu*. Према томе, ма с које стране дошло *lu*, оно је унесено с поља, и то не само *lu* већ и *y*. У овоме објашњењу важна су још два момента: 1) зашто се из *l*, које је било познато и нашем дијалекту, није органски у њему развило *y* и *лу* као у оним дијалектима који су на овај

дијалекат утицали? Није због тога што је запањски дијалекат, који је са овим чинио некада беспорно целину, задржао *ǃ* у речима као *сднце*, *сдза*, *сдба*, *тдку* и др., тако да би било чудновато — када бисмо претпоставили да *ǃ* прелази у *у* у овоме дијалекту — зашто се оно овде задржало, а у неким речима прешло у *у*. Што се тиче *li* специјално, горе је доказано да се оно на земљишту јужноморавскога дијалекта јавило доцније, када се стари јужноморавски дијалекат повукао у планине, у Запање и др. Зато је важно питање, да ли је од тога старога запањскога дијалекта остао један део у долини Моравској који је *ǃ* изменио у *li*. Да је то баш и тако било, он се могао повући, у осталом, у брдовит предео на левој обали Мораве, у Пољаницу и доћи ту у контакт са становништвом Старе Србије које је можда знало за ту црту и ту се већ и находило. Ту хипотезу потврђује још и то, што је Пољаница заиста центар јужноморавскога говора и што се форме с *li* налазе чак и у прокупачком крају. Доцније су се представници тога дијалекта могли спуштати у моравску долину и на тај начин доносити наново своје специјалне црте и однети их низ Мораву далеко на север. 2) Зашто су само неке речи са *у* унесене у стари јужноморавски дијалекат? На то питање није лако одговорити због тога што нам нису тако добро познати поменути северно-македонски говори. Али имајући на уму оне две групе говора старосрбиских у којима је *ǃ* прелазило у неким речима у *у* у као што је више показано, можемо слободно тврдити да је таквих речи (тј. са *у*) било врло много и да је било много дијалеката у којима су се оне употребљавале. Отуда су оне биле унесене у стари јужно-моравски говор где су се прло брзо неке генералисале и истиснуле из употребе *ǃ* у неким случајевима; зашто су пак само неке речи са *у* примљене — о томе је врло тешко ништа рећи (испор. горе). Како је тада тај дијалекат био сразмерно још не-

знатан, ти су примери могли бити лако генералисани, откуда се и може објаснити што се они поклапају у ова два дијалекта. —

56. Сем *лу* и *у* находимо и у овоме дијалекту по неке примере и са *љ*:

дљ₂г III Сурд. Корб., *дљ₂г* III Врање., *дљ₂га* III Тиб., *дљ₂га* III Врање. В.Бања. Кат., *дљ₂го* III Г.Треб. Д.Роман., *дљ₂го* III Вртог. Виш. Врање. Бујк. Кум. Дањ.С., *дљ₂ге* III Врање (bis), *гљ₂ч* (ларма) III Љут., *кљ₂чишта* III Т.Дол., *сл₂зе* III Градашн. Камен., *сл₂нице* III Град.

Сви су ти примери, као што показују најбоље места у којима се налазе, могли бити позајмљени или из запаљскога дијалекта или околних дијалеката који су знали за ту црту.

У Врању сам чуо и: *сљбина*, *испрекљнаше*, *немаше да гљне*. И ти су примери несумњиво позајмљени из оближњих дијалеката где се употребљава *љ*.

57. Последњи рефлекс *љ* јесте *ли*:

— *гљне* III Кат., *гљќа* III Стајк. Љут., *погљтне* III Кат. — *дљб₂ко* III Стојк. Љут., *дљб₂ко* III П., *дљб₂ка* III Малош. — *наализвше* (дођоше) III Тиб. В.Бања.

Ту особину находимо и у тимочкоме поддијалекту: *дљб₂ину* I Вас., *у дљбин* I Штрпце, *у дљбину* I Црни Врх, *дљбина* I Валев. Зор., *у дљбин* I Тем., *у дљбиљ* I Кож.

Али не треба мислити да се ова црта развила из *љ*, већ у неким случајевима, када је *љ* постало од *љ* (event. *љ*), поред *љ* находимо и *ли* (resp. *ли*), испор. срп. *зљклињати*, *прдљклињати* (у Кривој Феји сам чуо *кљинил* = „проклињао“) према *кљнем*, малорус. *hlotati* и *hlitati* (iterat.), белорус. *кљтаць* (Носовичъ) према *гљт-ати*, *гљнем*, ако само у тим формама имамо стар облик који се није

образовао по аналогiji или ако не представља дијалектску гласовну измену¹ основног облика; рус. дијал. *глыбѡкій, глыбкій*, исп. срп. *заглыбиги се* и сл., отуда и *длѡб-*: *длѡб* ит.д. Из сличних форми ушло је *ли* и *у* *наплѡзѡше*, где га никако не би требало да буде.

И ако у случајевима када се *ѡл* находило на крају речи находимо обично *ѡл*: напр. *сврѡл* III Сурд., *петѡл* I КС., *котѡлѡц* I Пир., *котѡлц* I Жлне и др., ипак се по негде находи и *ѡ* на крају речи оваквога постања: *петѡ* I Н.Кор., *котѡц* I Пон. Жлне Тиопт., *светѡлци* I Рад.; *котѡц* и *светѡц* могли би бити врло старога постања, јер када је *ѡ* на крају отпадало добијало се **котѡлѡц* из **котѡлѡцѡ*; ѡ испред *лѡ* испадало је као у отвореном слогу. Доцније је такво *лѡ* прешло, као и старо етимолошко *лѡ*, када се находило у отвореном слогу у *ѡ*, па се из тих случајева уносило и у номинатив.

58. Вокално *р*. Вокално се *р* у свима овим крајевима изговара исто онако као и наше књижевно: у предњих алвеола, са изгибом језика и треперењем врха језикова и то средњега његова дела. Оно се изговара на оним местима на којим и у осталим нашим дијалектима и не прелази у овим дијалектима у *ѡр* онако како *ѡ* прелази у *ѡл*. Да наведем неколико примера:

збрѡзи I КС. (сјурц, отера), *брѡкнеш* I Балт. (тутнути руком у џеп или сл.), (*на*)*врѡ*. (гомпла) I Жлне, *оврѡ* II Рупје, *оврѡли* I Боров., *врѡцѡ* I Драг. (аор.), *грѡм* III Н., *грѡтко* (тугаљиво) I М. Изв., *одрѡ га* II Пиш., *дрѡкаш* I Опш., *на крѡкѡче* I Ошљ., *крѡми* I Кр.Ф. (хранѡ), *накрѡмѡ* (1 аор) I Ошљ., *крѡме* (вукне) II Б.Пот., *крѡваве* III Леск., *смрѡгне се* I Радињ., *омрѡкоше* I Темска, *заирѡ* I Боров., *тоирѡв* III Врање., *рѡѡ* (аор.) I Темска, *рѡмѡ* I МИЗв., *нарѡгне* I Кож., *рѡз* I Кр.Ф.,

¹ Испор. *Лекцији по историји рускаго языка* А. И. Соболевскаго II изд. стр. 58.

p, *t* I Бучје ВПал., *р*, *тка* (кучка) I Б.Пал., *сребр*, *н* III Н., *простр*, *мо* III Н., *тр*, *г*, *у*, *јеш* III Тег., *тр*, *лице* I Боров., *тр*, *ли* III Н., *умр*, *л* I Пир. Изв. (л.), *чекр*, *к* III II., *штр*, *к* I Рад; *з*, *вр*, I Витан. (3. s. aor.), *погир*, I Вас. (1. sing. aor.), *з*, *вр*, I Темска, *пр*, *о*, *стр*, I Пир. (3. sing.), *з*, *тр*, I Ошљ. (1. sing.), *з*, *тр*, I Вал. (2 sing.) КрФ. II Ниш (3 sing.) и мн. др. Као год што сам и у тимочком дијалекту, где се употребљава искључиво *l*, могао да забележим и по неки пример са *ъл*, тако се и по негде место *γ* находи *ът* (*вр*): *вр* I Пир., *гвр*, *б*, *н*, *у* I Пир., *д*, *р*, *во* I Пир., *а*, *р*, *во* I Пир., *з*, *а*, *р*, *жим* I Пир., *р*, *г*, *н*, *у* I Радич., *сребр*, *н* I Пир. О физиолошком је разлогу овога појава већ било говора.

Ови дијалекти не само да употребљавају правилно *p*, тамо где и други дијалекти, већ под утицајем аналогije, уносе га и тамо где га иначе у књижев. говору нема: *р*, *ж* I Зорун. Изв. (л.) III Несвр. Бујк. ст. *р*, *ж*, *ж* = *р*, *жи*¹, исп. црног. *р*, *ж*, *р*, *жи*, *р*, *ро*, *ж*, *р*, *жи*; у књижев. пак дијалекту облик номинатива продро је и у остале падеже: *р*, *ж*, *р*, *жи* (*loc. р*, *жи*) и сл. За именицу *р*, *ж*, *н* (испор. руско *рожѣнъ* — колац, наше *р*, *ж*, *н*: *р*, *ж*, *н*, што показује да је овде било старо *or + cons.*) II Ниш. то не вреди. Овде је *p*, новoga порекла. Оно се развило после редукције вокала *a* и његова потпуног испадања. У таквим се приликама често добија *γ*; исп. гл. XI.

59. Али у овим дијалектима има неколико случајева у којима се находи *γ* место књижевн. *ар*:

— *бакр*, I Темска III Н. Леск. Приб. Врање, *ба*, *кр*, *ч* III Тиб. — *вепр*, III Леск. — *в*, *тр*, I Баб. III Н. Малош. Врање (bis). — *д*, *бр*, I Клас. Цбр. Баб. Љуб. III Вр. (4 п.). — *кадр*, I Љуб. Врање,

¹ Бива да се и у другим случајевима преноси *p* без полугласа из примера где он испада: *ј*, *ри* I ИЈал. (bis) Изв. (л.), *ст*, *ри* I Кална ИЈал. Балт. (4 п.) Тиошт. Пир. (bis) Баб. Изв. (л.) (5 п.) Кијев., *к*, *ур*, *к* III Тиб. Врање — развило се под утицајем *ј*, *ри* и сл.

мóдр. III Сурдул. — *мóкр.* I Темска. — *Пётр.* I
 КрФ. — *поцр.* I КС. (паприка). — *свѣкр.* I БПал.
 — *чадр.* I Тем. Пир. III (4. п.).

р. у овим речима различног је порекла. Понегде се оно могло јавити врло рано, на пр. у *дóбр.*, *свѣкр.* и сл., још у оно време када је нестајало полувокала на крају и када се у сличним случајевима добијало *ър.* Уосталом могуће је да је такво *ър* и добивено од *р.*, које се задржало само у неким усамљеним говорима. Форме као *бакѣр*, *џабѣр* и сличне, добивши у нашем језику облик *бакър* — *бакра*, *чабър* — *чабра* и сл. подвргли су се утицају аналогиче споменутих народних речи са акцентом на корену.

V. НЕСЛОЖНИ ЗВУЦИ: и п у.

A. несложно *i*.

60. О томе гласу једнога дела наших дијалеката говори *Олаф Брох* у својој расправици *Обг исчезновениу мсждугласнаго i, j*,¹ задржавајући се у осталом више на самом факту испадања реченога гласа него на његовој унутрашњој карактеристици. Познато је да се међу гласовима ове групе разликују два типа: звук *j* и звук *i*. Они се у главном у својим артикулацијама поклапају: и у једном и у другом случају средишњи део језика једном својом страном приближује се алвеолима кутњака. При изговору звука *j* ваздух струји врло брзо кроз тај пролаз, тече се о његове зидове и производи шум који је налик на звук фрикативних сугласника; при изговору несложнога *i* звук, који се образује треперењем гласних жица, пролази кроз тај пролаз слободно и лако, без напора и јакога трења; он управо пролази кроз тај пролаз за то да добије тонски карактер, да његово струјење добије свој специјалан шум. Његов је главни елеменат звук који чини саставни део звучних сугласника и вокала. Одликује се од вокала тиме што је моментан звук са малим трењем, шумом који ваздух производи пролазећи кроз узан

¹ *Сборникъ статей, посвященныхъ учениками и почитателями Академику и заслуженному ординарному профессору Филиппу Федоровичу Фортунатову, Варшава 1902, стр. 134 и д.*

отвор који чини језик са непцима на ономе месту у устима где се образује вокал *и* (*i*). Такав је то звук у свима нашим дијалектима источне Србије. Факат што је *звучност* главна особина тога звука, што пролаз који чини језик с непцима може бити при његову изговору врло различан, па према томе и сам звук мање и више јасан, чини да се неки пут *и* једва чује или и са свим не чује. Ово је друго особито због тога лако могуће, што и сугласници (звучни) и самогласници између којих се *и* изговара садрже у себи, особито вокали, онај елемент који је и при изговору *и* најважнији, па стога се, особито ако се и по својој артикулацији са њима подударују (дакле ако су реда *и* или *е*), слабо чују или и сасвим не чују. Природно је да ће се, ако је *и* затвореније од претходнога (или потоњегга) вокала, као што вели Брех, да несумњиво добро чути, али кад се он не чује то не значи само, као што мисли О. Брех (op. cit. 188), да је граница слогу померена, већ да се звучност првога самогласника продужила, управо апсорбовала звучност несложнога звука, који је пред или за њом због тога што границе гласовне — под утицајем сличнога места и начина артикулације претходнога или потоњегга вокала — у њих или сасвим није било или је врло незнатна. Из овога се види да *и* од потпунога изговора до потпунога нестајања представља неколико прелазних ступњева. Али разлика између једног и другог случаја, дакле када се звук чује и када се не чује, није велика : и у једном и у другом случају артикулације се, бар у данашњих представника речених дијалеката, још образују ; само оне нису увек довољно интензивне, особито кад на њих утиче један или више горњих момената, да даду јак тонски утисак. Отуда и долази да исти човек, у истим приликама, час изговара *и* час га не изговара. Друкчије се апсолутно не би могла ни објаснити ни разумети таква несталност и не-

доследност овога појава. Да нема речених прелазних ступњева, можда би се могло рећи за њ, бар у неким случајевима, да је „психолошки“ звук (испор. у Броха), што би значило да представници даних дијалеката знају кад треба да их употребе и употребљавају их онда, кад пажљивије говоре. Али таква хипотеза, и сама по себи, а и због наведених разлога — врло ми је сумњива. Много је тачније, када се заиста у неким случајевима данас не би јављала артикулација речених звукова при њихову неизговарању, претпоставити да млађа поколења, чујући да старији, од којих се они и уче језику, у једном случају изговарају *ǰ* а у другоме тога не чине, а не знајући, да ли их они тада образују, неки пут га изговарају, а неки пут га нити образују нити изговарају. Мислим да не треба нарочито да истичем да је образовање, али и неизговарање неких гласова, сасвим обичан појав. Узмимо на пр. отпадање *t* у *јест*, *лист*. Нема сумње да она поколења која те речи образују с експлозијом звука *t* *не*, могу их изговарати и сасвим без тога звука; али чим се јави генерација, која их образује без експлозије, без моментаног пуштања ваздуха, прекидајући само струјење ваздуха, потребно за звук *s*, тиме што додирује језиком непца и на тај начин образује звук налик на *t*, она даје одмах могућности првој потоњој генерацији и да не изговара и не образује речени звук. Тако заиста и бива.

При навођењу примера у овоме одељку ја ћу употребити за *ǰ* знак *ǰ*, одређујући његов слаб изговор знаком *i*. У осталим деловима ове расправе ја свуда бележим, због штампарских тешкоћа, тај глас нашим знаком *j*, имајући на уму да он *увек у овим дијалектима значи ǰ (i несложно)*.

Овде ћу навести примере за све врсте употребе овога гласа:

- а) *ǰ* несложно се чува: *ǰуџе* III Врање Кат. Бујк. Габр. Међ. I И. Јал., *ǰуџеви* III Леск.,

јужар III Међ. — *јако малко* III Стуб. — *једна* III Вучед. — *југре дѣн* III Малош. — *јучер* I Вас., III Габр. — *тојагу* III Н. — *вѣњици* I Зор. — *појага* I Вина Књ. Кална (bis) — *питјују* I Књаж. — *давају* I Књаж. — *залаје се* I Књаж. — *казјује* I Књаж. Боров. — *доказјује* I Књаж. — *писјује* I Књаж. — *појављујеш* I Књаж. — *снаја му* I Књаж. — *дизају* I Књаж. — *ткајем* I Књаж. — *погрожјуем* I Боров. — *искарају* I Боров. — *занејат* I Књаж. — *пѣјас* I Књаж. — *везјују* I Опш. — *изјалови* I Вина — *остарѣјем* I Пир. *де је* I Пир. — *лѣгре* III Габр. — *Стѣз Илију* I КС. — *суђаје* III Н. — *сѣшјуем* III Н. — *да се мајем* III Н. — *знајем* I Влаов., *знајеш* I Бор. Књ. Жлне Вава III Н., *знаје* I Књаж. (4 п.) III Н., *знајеше* I Бор. Врб. — *задаје* III Н. — *неје лѣше* I Књаж. (bis) III Леск. — *нема се наједѣ* III Н. — *и муж гу непознаје* III Вр. — *узрезјује* III Вр. — *шејесѣ* I Нишор — *знајемо* III Врање — *смѣје се* I Балг., *смѣју* I Књаж., *смѣјемо* III Бујк. II Д.Мат. — *грѣје* I Књ (bis), *изгрѣјем* III Бујк, *огрѣјеше* I Пир. — *не умѣјете* III Кат — *ће преподајемо* III П. — *кѣтају* III Н. — *несам видѣја* III Н. — *дошѣја ли* III Н. — *саачѣја* (сајција) II П.Бања — *забитлѣк је бија* III Врање — *кује* (= *куј - је*) III Н. — *најарно* I В.Божн. — *сведочѣја* III Н. — *тѣја* III Н. — *ондѣја* III Леск. — *тјуја* III Гум — *вѣжник* III Н. II Н. Бања — *сабајле* I Н.Кор., *собајле* III Међ. — *нејмал* (не + *имал*) I КС. — *старѣјшина* III В.Бања II Н. Бања — *лѣче* (левак) III Н. — *најарѣстано* I Књаж. — *дѣде* II Рупје I КрФ., *дѣду* II Рупје, *дојдѣше* I КрФ., *пројде* I КрФ. (аор.), *арѣде* II Рупје, *најде* I КрФ., *најде* II Рупје, *убѣду* I КрФ. — *двајс* I Вас. КС. Књаж., *двајстѣну* I Кож., *два-*

најс I КС. Књаж. Црнољ., тринајс I Рад. КС., четринајс I Бучје, петнајс I КС. Књаж., тријс I Књаж. — он^ба^а III Леск., тој III КНС., онуј III Н. итд. итд.

- б) Редуцирано несложно *i* (ј) — *i*: *ја*че I Бучје. — *једва* I Пир. — *једно* I Руд., *једни* III Нерад. II., *једну* III Кат. (bis), *једнога* III Вр. — *једина* I Рад. — *јерцење* („момак“) I Ошљ. — *још* I Књаж., *јоште* I Жлне — *јутром* I Крепта. — *јучер* I Рад. МИЗв. Врб. Књаж. — *јитајем* I Књаж. — *јужеш* I Књ. — *казује* I Књаж. — *неје* ни *моја* ни *мојему брату* I Јак. Књаж. — *знаје* I Радич. Бучје III Н. — *вечицу* III Кат. — *притаје* I Књаж. — *греје сјнце* I Д. Кам. — *стајем* I Поп. — *коинече* I Жлне — *ладече*мо I Ошљ. — *јмечете* I Тиошт. — *појели* I М. Изв. — *офоравечем* I Пир. — *засмејемо* I Вас. — *кјукају* I Књаж. — *давају* I Књ. — *продавају* I Кож., *чекају* I Бучје, — *запљандују* I Бучје, — *знају* I Вал. — *јграју* I Књаж. — *вртају* I Књаж. — *смеју* I Књаж. — *не ваљају* III Н. — *јзвја* III Леск. — *остареча* III Стуб. — *теја* III Кат. — *сеја* III П. Пољ. — *освџичики* III Бујк. — *старечине* I Рад. Вина К. љат. КрФ. — *вечник* I Књаж., *вечничьк* I Изв. (л.) — *нејмало* I Рад. — *нијдна* III Врање. — *јијнице* I Вас. *најпосле* I Књаж. — *дојђоше* III Врање — *јединач* I Радич. — *знајш* I Књаж. — *оружје* III Приб. — *јзједс* III Врање. — *не бој се*. I Радич. итд.

- в) *i* се губи: *език* I КрФ. — *јлар* (јулар *ib.*) I Баб. — *ерменліја* I Тем. — *јле* (јеле) I И. Јал. — *јлена* I Влаов. (bis), *јлече* I Вава — *јлек* I Рад. — *јдн* III Стуб. Бујк. Топл. I Шпај., *јдн* III Кат. Врање, *јдн* I Жлне II Малча III Кн. С., *јдн*га III Бујк., *јдн*га III Јоов., *јдну* III Врање I НКор. Књаж. (ter) РБучје, *јдну* I Вучед. Ошљ., *јдне*

II Врање — *оште* I Жлне Кална Темска (bis) Пир. КрФ. Балт., *ош* I Радич. КС. Жлне Балт. Р. Бучје Пир. (bis) Кијев. Изв. л. III Кат. — *учѣр* I Рад. III Врање — *ексѣри* I Бучје — *ел* I Вас., Књаж. (4 п.) Д. Кам. — *едва-џдем* I КС., Г. Бојн. — *ечѣм* I Кр. Ф. Богд., *ечмѣн* I Боров. — *ѣдрене* III Н. — *ѣсте* I Вал. Влаов. III Вр., *ес* I Ошљ. (bis) Књаж. Вас. КрФ. — *есен* I Књаж., *есенѣс* I И. Јал., *есѣнка* (цвеће) I Балт. — *да о* (= *џој*) *је прѣсто* II Ниш, *па да о кажеш* II Ниш, *назовѣ о* II Ниш, *кажу оџ се* I Баб., *да у кажемо* I Вина, *да у однесѣш* I Б.Пал. — *ѣм и пи* (*јец* — *јеџ* = *једи*) I Ошљ., *едѣ* I Радич. — *еж* I Д.Кам. — *наѣдно* I Темска (заједно). — *поџгу* I Књаж. — *тоџгу* III Леск. — *моџ* I Н. Кор. III Леск., *моу* I КС. Вал. Књаж. (4 п.) Балт. II Рупје III Сурдул. — *твоџ* I Пир., *твоу* I Књаж. (ter.). — *своу* I Књ. (bis) — *коџ* III Леск. I Књаж. (bis). — *занѣат* I Бор. Драг. III Леск. — *џоџу* I Б. Пал. — *вилаѣт* III Међ. — *тџа* I И.Јал. (исп. гл. XII), *теџ днџ* I Кож. — *тџа* (*тџџа џв.*) I Темска Руд. (bis) — *овѣа* III Н., *онџа* III Н., *онѣа* III Гум. Н. (ter.). — *ондѣа* III Леск. Н. — *умрѣа* I Пир. — *не теџ* I Цер. — *дошѣа* III Н. — *поџутѣа* III Н. — *џѣа* III Међ. — *летѣа* III Н. — *седѣа* III Леск. — *смеѣа* III Леск. — *ви-дѣа сѣм* III Држев. Врање — *не умѣа* III Лук. — *стоџл* I КС. — *сеџл* I КС. — *завеџла* I Баб. (замутила) — *извеџли* I Ост. — *жњеѣмо* III Клис. — *пешнѣс* I Књаж., *пешеснѣс* II Рупје, *дџѣс* I Књаж. III Врање — *старѣа* I Г. Бојн. — *знѣеш* I Ошљ. — *ткѣеш* I Кож. — *знѣе* I Књаж. (4 п.) Радич., *опознѣе* I Радич. — *глѣшае* I Ошљ. — *поѣ* I КС. — *вѣруе* I Књаж. — *нѣ смеу* I Рад. — *зрѣу* I Рад. — *грѣу* I Књаж. — *слаџеу* I Књаж. — *блѣу* I Књаж. — *ариказџу* I Књаж.

— *прѣбацѹ* I Књаж. — *скупиѹ* I Књаж. — *и че се продѹ* I Пон., *оне че се навѹтау* I Баб. Књ. — *знѹ* I Вал. Рад. — *отрѹзау* I Радич. — *слѹшау* I Радич. — *трѣбау* I Рад. — *глѹшау* I Радич. (певају). — *кѹдау* I Рад. — *растрѹжау* I Рад. — *замѣтау* I Рад. — *нѣмау* I Ошљ. — *тѣрау* I Н. Кор. — *изѹкау* (дозову) I Ошљ. — *мрѹдау* I КС. — *шѣстау* I КС. — *ѹграу* I КС. — *глѣдау* I М. Изв. — *натѹпау у вѹду* I М.Изв. — *поиѣвау си* I Боров. — *чѣкау* I Вал. — *ѹграу* I Књаж. — *шѹбау* I Књаж. — *прѹмау* I Књаж. — *не дѹвау* I Књаж. — *чѹтау* I Књаж. — *свѹирау* I Књаж. — *стрѣлау* I Књаж. — *ѹкау* I Књ. — *зарѣзау* I Књ. — *чѣкау* I Књаж. (bis) — *испрѹђау* I Књаж. — *чѹкау* I Књаж. — *дѹрау* I Књаж. — *сѣвау* I Књаж. — *рѹпау* I Књаж. — *намѹцау* I Књаж. — *отѣрау* I Књаж. — *завѹау* I Књаж. — *сигурѹ се* I Књ. — *врѹау* I Књ. — *поглѣдау* I Књаж. — *продѹвау* I Књаж. — *мѣњау* I Књаж. — *скарѹау* I Књаж. — *прѹчау* I Књаж. — *прѹбирѹау* I Књаж. — *узѹмау* I Књаж. — *докарау* I Књаж. — *глѣдау* III Н. — *кѹпау* III Н. — *нека ми донесѹ* III Н. — *седѣечи* I Г. Бојн. — *смѣеш* I Н. Кор. Баб. Пир., *не смѣе* III Вр. (bis), *смѣемо* I Књаж., *смѣеше* I Рад., *смѣешемо* III Бујк. — *сѣемо* I Радич. — *мѹмѣеше* I Сурач. — *оживѣе* I Тем., *оживѣемо* I Тем. — *шѣсѣт* I Балт. III Тумба Врање (bis), *шѣсѣ* I Тем. Кам. — *умѣеш* I Сурач. — *дѣсѣше* II Мпљк. — *да нее зѹл* I Књаж. — *неѣ* I Рад. — *старѣе* I Н. Кор. — *иѣемо* I Н. Кор. Два е када се овако стеку врло се лако сажимају: *умѣм* III Кијев. — *жњѣм* III Бујк. — *шѣсѣт* I Радич. Књаж. (ter) Жлне Кална (bis) II Ниш. (4. п.) Е. Кутл. III Леск. Бујк. Кум., *шѣсѣ* I Балт. Цер. Пир. (bis) Драг. Сурач. II Рупје — *ништа*

ми *не* I Књ. — *не дошъл* II Ниш. — да *не* се *смело* III Н. — *гре* I Сурач. — *не смем* I Љуб., *смеш* I Драг. I Кр. Ф. (bis), *смето* III Бујк. — *седечи* I Горч. — *беше* I Кр. Ф. Како иначе у овим дијалектима нема дужине, то се и ова скраћује; *не смем* III Кум. I Књаж., *не сме* I Књаж. (bis). — *шесет* I Вал., *шесе* I Балт., у осталом, могло је и немати два *e*. — *не се загубило* III Лук. — *не видел* I Књаж. — *не дошъл* I Књаж. — *не тај* I Књаж. — *не дала* I Књаж. (о овим формама испор. гл. XIII) — *не мрднуло* I Књаж. — *кад но ми не по бољу* I Књаж. — *за мене ич не добро* I Књаж. — *уме* I Књаж. — *грме* I Књаж. Тако исто ае даје *а*: *не знам* I Кр.Ф. II Рупје, *знаш* II Рупје. — *дамо* I Кр.Ф. — *заклаше* II Рупје — *сипаше* III Н. — *рипаше* I Биљан. — *казаше* III Међ. — *ручаше* III Међ. — *немаше* I Ц. Вр — *түрамо* I Мир., исп. горње *мáмееше*, *оживе́емо* и сл. и гл. XIII. Али и овде су познати и облици са краткошћу, било да су постали од дугих скраћивањем било да су били познати напореда с дугим: *што си знам то си знајем* I Руд., *не га знаш* III Бујк. — *мож да знаш* III Стуб. — *мож да знаш* III Н. — *дево́ке* I Пир. — *вѣници* I Ппр. — *отѣч* I КС., Жлне И. Јал. Балт. Тиошт., *оточка* I М. Изв. III Врање, *отѣчке* III Леск. Стуб., *отѣчко* III Несвр. — *сабале* I Балт. Тиошт. — *старѣшина* I Вас., Жлне III Стуб. — *аде* I Цер. — *додѣ* I Књ. — *само ме не мо бије* I КС. III Стуб. Вр. — *мо отъц* I Рад. Кална — *пѣкра браду* I Књаж., *покра Дунава* I Ошљ. итд. итд. —

61. Као што се и могло према горњој карактеристици овога звука очекивати, находимо да се он јавља

међу самогласницима, разуме се, када је један од њих *и* или *е*, а други један од осталих вокала. Дакле *и+а* даје *ија* исто онако као *ео-ејо*. То је потпуно природно, јер, када се самогласници *е* и *и* и полако изговарају, у моменту када они престају, када се прекида артикулација њихова, јавља се несложно *ѝ* често врло слабога образовања, дакле *ѝ*, зато што је у последњем своме делу, тј. тамо где престаје, самогласник *е*, *и* моментан, и зато по своме акустичкоме моменту или личи на *ѝ* или се и потпуно поклапа са реченим звуком. Да се та диференција може чути, да може наступити потпун прекид дане артикулације потребно је да то буду различни звуци; а глас на томе месту биће налик на *ѝ*, ако су ти гласови *е* или *и*. Ја сам говорио о случајевима када речени вокали стоје на првоме месту, али то исто вреди и за оне случајеве када су они на другом, јер овде почетак, прелаз од артикулације гласова *а*, *о*, *у* ка *е*, *и*, сужавање пролаза кроз који ваздух треба да прође чини, да у почетном моменту образовања *е*, *и*, особито ако је граница између речених вокала јача, звук који се добија утиче на ухо као звук *ѝ* (*ѝ*). Близкост *ѝ* вокалу *и* види се лспо особито у оним случајевима где се *и* наводи под таквим погодбама да може лако прећи у *ѝ*, на пр. после самогласника *а* без акцента, између вокала и сл. На пример (глаголе сложене од *идем* види у тач. 62.): *и* *ако* прелази каткада у *ѝако* I Пир., *неѝма* (не пма) I Вал., *неѝмал* I Књаж. (bis) КС., *неѝмало* I Књ. (6 п.) Радич. и др., *ми смо ѝшли* I Књаж., *ѝскарал* I Књаж., *ѝстурѝше* I Књаж., *ѝстоѝим* I Књаж., *ѝсиѝштен* I Књаж., *те-си-ѝн* (те си он) I Књаж. и сл. Прелазно сам *ѝ* могао да забележим у овим примерима:

и-ѝ-оѝѝт III Врање С. Мор., *и-и-ѝ-ѝнѝ* (па и оно) I Књаж., *казувѝ ми-ѝ-ѝн* I Темска, *и-ѝ-ѝн* III Лесков., *и-ѝ-ѝнѝ* I Књаж., *и-ѝ-ѝнѝ* I Књаж., *и-ѝ-ѝнѝ* I Књаж., *и-ѝ-ѝнѝ* I Књаж., *е* *и-ѝ-ѝнѝ* I Књаж., *не-ѝ-изучѝли* I

Књаж., *Нови-ѝ-ан* (нови хан) | Књаж., *убѝѝо ги бог* | Књаж., *остаѝѝо* | Књаж. Последње две форме, разуме се, јавиле су се под утицајем књижевнога говора. На основу таквих и сличних образовања генералисале су се неке форме са почетним *ѝ*: *ѝѝает* | Књ. (bis) Тем., *ѝѝает* | Бучје Балт. — *на-ѝ-овѝ* | III Н. — *ѝоздѝ* | Врб. Ово исто вреди и за вокале у речима: *дрѝја* | Књаж. и сл; оне су изазвале: *дрѝје* | Рад. Д. Кам., *дрѝје* | Темска — *мѝје* | Радич. Вас. (bis) Д.Кам. Пир. Баб. — *снаѝје* | Рад. — *сѝје* | Радич. Радош. — *зовѝју* imperf. (*зовеху) | Бор. — *раѝеју* imperf. | Боров. — *ѝдеѝу* | Буч. imperf. — *теѝу* | Бучје — *беѝу* | Бучје — *срамѝу* imperf. | Жлне — *обѝдеѝу* imperf. | Балт. — *недопраѝен* | Вин. (нелопра(в)ен). — У *коѝѝ-ѝ-оше* | И.Јал. *ѝ* је, може бити, унесено из праес. *коѝѝју*, а можда је постало од наст. *еоше*, исп. *беоше*, *носеоше* и сл. У *буѝали* и сл. (бух-) оно је унесено из многобројних глагола где се *ѝ* колеба као што се види из горњих примера.

62. И ако је несумњиво да је данас у овим дијалектима познато само *ѝ*, ипак то не значи да је тако морало увек бити, ма да већ од најстаријих времена има мало доказа да се у овом дијалекту, као год и у осталим нашим дијалектима, разликовало *ѝ* од *ј*, или, другим речима, да *ј* у њему није било *ѝ*. Изгледа да се разлика између тих гласова може одредити за једну групу примера, али и то је, као што ћемо одмах видети, само на први поглед.

Такви би могли бити примери као *поѝдем*, *доѝдем* — *појдем*, *дојдем* и сл. у којима је *ѝ* постало од *и* на српскоме земљишту и за које можемо с поузданошћу рећи да је заиста *ѝ*, и примери са наставком *ѝе*, које се већ у првим споменицима јавља као *је*. У неким нашим дијалектима находимо у првим примерима метатезу већ у

XIV в. — *подјем, *додјем, *цотји, *дотји и претварање групе *дi, тi* у *ђ* и *ћ*, на пр. *погю* 1334. г. М. S. 108 стр., *наиде, наидѠ* *ibid.*, *нагю* 1356 г. М. S. 153 и сл. Међутим пред наставком (ъ)ю (ѡа, ѡю) који је у то време већ био изгубио ѡ не мења се никако ни *д* ни *т* нити икоји други сугласник, на пр. *црѣдъградъѣ* 1391. год. М. S. 218 (исп. сада предграђе), *лудие* *ib.* (испор. данас у дијалектима *љуђе*) и сл. Могло би се мислити да се овде ѡ још чувало; али то се никако не би могло потврдити, јер је много пре ових повеља ѡ испало у отвореним слоговима, а да се задржало морало би прећи у *а*. У осталом могло би се рећи да је оно *ирационално* (врло кратко), или можда да се наставак ѡю читао иуе, али све то не би много вредело, јер се зна да се наставак је чувао тако (као је) до XVIII века и тек тада је почео умекшавати претходне сугласнике као што се то лепо види из наших писаца XVII века који још разликују две речене категорије случајева: на пр. Дивковић пише *доѡох, мимоѡе* (Глас 35, 4), али још *диакъ, братиа, третие, цвиетие, милосардие* и сл. (Глас 34, 108 стр.). Писци XVIII века дају нам већ доста примера са умекшаним сугласником пред таквим *ј*, док и они раније, пре тога времена, не знају за њих. Нпр. Грличкић (бошњак) (1707 г.) пише исто *vechiiu = веѡу* и *trechie = треѡе* што показује да се у његову језику извршио речени прелаз (*Istoria hrvat. pravopisa lat. slovima* нар. Dr. Т. Maretić, стр. 167) и сл. За XVII век мислим нико неће тврдити да се тада још чувао полуглас између *ј* и сугласника основе, а још ће мање тврдити да се тај наставак изговарао као иуе, јер би се тада у таквом облику сачувао до данашњег дана; и како нам примери као *наѡе* не дају права да претпоставимо да је тај звук био *i*, остало би нам да претпоставимо да је тај звук био фрикативно *j*. Али има још једна могућност која је много вероватнија од последње: исто онако као што се у јужн. дијалекту негде (на пр. у

Дубровнику) изговара *дјеца*, а негде *ђеца* (на пр. у Херцеговини), што почива на томе где је граница међу сугласницима *д* и *ј*, да ли *д + је + ца* или *дј + е + ца*, тако и овде у *пође* била је граница у *д — по + дј + е*, а у *брађа* — после *т — брат + ја*, што се врло лепо може објаснити полугласником који је растављао *т* од *ј*. Тек у XVIII в. та је граница померена и добивено је *бра—тј—а*. Тада је у срп. језику добивено:

$$\begin{array}{l}
 \text{п} \\
 1) \text{ б} + \text{ј} \left\{ \begin{array}{l} \text{пљ} \\ \text{бљ} \\ \text{вљ} \\ \text{мљ} \end{array} \right. \quad 2) \text{ с} + \text{ј} \left\{ \begin{array}{l} \text{сј} \\ \text{зј} \end{array} \right. \quad 3) \text{ т} + \text{ј} \left\{ \begin{array}{l} \text{ћ} \\ \text{дј} \end{array} \right. \quad 4) \text{ н} + \text{ј} \left\{ \begin{array}{l} \text{њ} \\ \text{љ} \end{array} \right.
 \end{array}$$

За све ове групе умекшаних сугл. знају на пр. црног. и херц. дијалекти; за 1, 3 и 4 ср. зна већина штокавских дијалеката међу којима је и наш књижевни говор; дијалекти пак источне и јужне Србије знају само за 3-ћу и 4-ту групу промена.¹

Интересантно је да се ти појави врше још и сад у поменутиим дијалектима кадгод за њих има довољно погодаба. Отуда се види да то лежи у самој физиолошкој природи, као што је горе споменуто, тих гласова. То врло лепо илуструју примери као: *теаше* I Цер. III Леск.

¹ Што се и поред тога налазе и примери: *аргитје* I Шир., *бивоље* I Тем., *љуђе* I Књаж. (тег.) Тем., а биће их још, то није за то што се тај закон није потпуно извршио или што у горњим речима имамо тек почетак реченог гласовног појава или, на послетку, за то што се у овоме огледа мешавина дијалеката, већ за то што су ови облици нарочите врсте: у пот. рл. има много случајева у којима се наставак *је* у овим дијалектима правично чува, на пр. *рође* и сл., па је из таквих примера узето наново *је* за тај падеж множине, чему је могао веома помоћи и облик који је дана именица имала у једини (*аргатин*, *бивољ* и сл.). Код именице *људи* специјалан је случај. Она, и ако нема једине, могла је речени облик образовати наново од облика *људи* који се у овим крајевима употребљава такође као пот. рл. Интересантан је облик те именице који сам чуо у Кривој Феји: *љује* поред *љује*. Он је образован, по свој прилици, по аналогји. Облик *љује* — управо *људје* — дао је у овом дијалекту *љуђе* или *љуђе*. Како се пред *е* не умекшава *г* увек у Кр. Ф., те су могући облици и *ноје* и *ноје* (ово последње није постало од *ноје*, већ је наново образовано од *ноја*), образовано је према њима и сличним примерима имен. мушкога рода и ов. поред *љује* и *љује*.

Р.река Стуб. Топл. Међ., *не те́ал* III Кум. (bis), *те́али да ме обла́жу* III Габр. Црнат. и сл., у којима у таквом положају прелази е у ѓ или чак *ѝ* (на пр. *тѝаше да бѝдне тѝја* III Вр.) које даје са претходним *т-ћ*: *ћáмо* III Леск., *ћáше га утѝе* I Кр.Ф., *они се ћáше* III Н. Међ. Леск. (bis) Вр. (bis), *ћáу ни избѝсу* III Леск., *не ћáл* III Леск., *оћáли* III Леск., *ћ'а* I Књаж. III Габр. и слич. У речи *бадјав* нахидимо и такву форму (I Н.Кор.), али и *баћáв* I Радич. Кож. Књаж. и др. Само је у овоме случају тешко одредити, да ли је тај прелаз савремен, или се десно ипак раније, јер се находе, истина усамљено, и примери као *бацав* I Књаж., који, уосталом, нису сасма поуздани.

Како пак у оним дијалектима источне и јужне Србије који знају за метатезу у случајевима као *дојде* и сл. имамо такође умекшане сугласнике, дакле, *дође* и сл. — све оно што смо више рекли за остале дијалекте српске вреди и за ове. И они, дакле, пишу знали за разлику између *ѝ* и *ј*; и код њих је морало, можда у XVII веку, настати померане границе у сугласника у споменутих случајевима.

Тимочко-лужнички диј. и *заплањски* не знају за метатезу *ѝ* у горњим случајевима и за то у њима нахидимо увек *ѝ* пред сугласником:

дојдем II Липов., *дојде* I Књаж. (bis) Кр. Ф. II Рупје Брезов. III Н. (4 п.). У Ниш су ти примери унесени, несумњиво, из оближњег заплањског дијалекта, испор. ниже *дојдемо* I Књаж., *дојду* I Књаж. Битв. II Рупје III Н., *дојдо* (аор.) I Књаж. II Р. дел., *дојде* (аор.) I Књаж. (ter) Битв. Г. Роман. Вучед. III Н., *дојдомо* I Књаж., *дојдоше* I Књаж. (bis) Кр. Ф. III Н., *најдем* I Вина II В. Крч. Рамни дел., *најдеш* I Кр. Ф., *најде* I Ореов. II Рупје, *најду* I Г. Ром., *најде* I Књаж., *најдете* I Књ., *појдем* II Лип., *појде* I Књаж. Битв., *појду* I Кр. Ф., *појде* I Књаж., *појдомо* I Књаж., *прѝду* I Вучед., *прѝде* I Књ.

Буч. II Рупје III Међур. Н., *пројдó* I Књаж.,
пројдé I Књаж. Кр. Ф., *пројдóше* I Књаж. ит.д.

У јужно-моравскоме дијалекту можемо констатовати две групе примера:

а) *úђев* III Врање., *дóђем* III Леск. Н. II Брез.,
дóђеш III Бујк. (bis), *дóђе* III Вр. Б. (bis) Стајк.
 Приб., *дóђе* III Н. (ter). Леск. I Битв., *издóђе* III
 Леск., *дóђев* III Виш. Кат., *дóђи* III Власе (п.)
 (bis), *дóђи* II Д. Мат., *дођ'ó* III Вр. (bis) Гум. Ср.
 д., *дођ'ó* III Леск. (bis), *дођ'é* III Тиб. Врање (ter),
дође III Ман. Леск. Међ. Н. (bis), *дођ'óмо* III
 Леск., *дођ'óсте* III Вр. (bis), *дођ'óше* III Тиб. Бујк.,
дођ'óше III Врање Н. (bis), *дођуцá* III Леск. (bis),
дођуцáја III Леск., *зáђе* III Приб.¹ Леск., *нађем*
 III Д. Роман. II Брез. III Међ., *ја ќе ти нађу*
 III Вр., *нађеш* III Приб., *нађе* III Врање Стуб.,
нађе III Н., *ќé нађемо* III Леск., *нађев* III Приб.,
нађ'ó III Леск. Н., *нађе* III В. Бања, *нађ'óмо* III
 Кат., *нађеше* III Бујк., *об'уђјемо* II Руп., *да си*
пóђу III Вр., *пoђе* III Н., *пóђемо* III Срн. д. Власе
 (п.), *пóђеге* III Тер., *пóђу* III Гар., *пoђе* III Дањ.
 с., *пóђев* III Вр., *пoђ'óмо* III Врање, *пoђ'óше* III
 Леск., *прéђи* III Н. Кат., *прeђ'óмо* I Буч., *пр'уђе*
 III В. Бања, *пр'уђи* III Стајк., *пр'уђи* III Кат.
 Леск., *приђ'óмо* III Врање, *прóђем* III Бујк.
прóђеш III В. Бања, *прођ'óше* III Вр., *прођ'óше*
 III Кат., *ýђе* III Лук. Град., *уýђе* III Леск.,
униђоше III Мал.¹

б) *дó'ђеш* III Тиб., *дó'ђе* III Приб., *дó'ђе* III Међ.,
до'ђ'ó III Н., *до'ђе* III Вр. (ter) *до'ђ'é* III В. Бања
 Приб. Међ., *со'ђ'óмо* III Приб., *до'ђ'óмо* III Вр.
 Приб. Малош., *до'ђ'óше* III Вр. (6 п.) Кат. Топ.
 Приб., *до'ђ'óше* III Бујк. (bis) Н. (4 п.), *на'ђеге*

¹ Облици као *нађе'у* I Бучје узети су из оближњег моравског говора.

III Тиб., *на¹ћу* III Н., *на¹ћо се* III Приб., *на¹ћé* III Стожк., *на¹ћóмо* III Вр. Бујк., *на¹ћóмо се* III Приб., *на¹ћóше* III Н., *на¹ћóмо* III Н., *по¹ћóмо* III Н. *по¹ћóше* III Вр., *пре¹ћóмо* III Стуб., *про¹ће* III Вр., *про¹ћете* III Н., *про¹ћó* III Вр., *про¹ћóмо* III Приб., *про¹ћóше* III Вр., *про¹ћóше* III Међ.

Главно је за нас овде што и у првој и у другој групи примера имамо *ћ* које је постало од старога — *дѣ* —. Све је питање сада у томе, како се јавило *ѣ* испред *ћ* у примерима друге групе. Видећемо доцније да има дијалеката, баш у источној Србији, чији умекшани сугласници *ћ* и *ћ̣* издвајају испред себе такав глас, напр. *бра¹ћа*, *цве¹ће* у тимочком дијалекту, као што је то могуће у примерима *до¹ћóмо* I Бучје, *до¹ћóше* I Вас., чији је првобитни облик *до¹ћóмо*, — али у јужноморавском дијалекту таквога издвајања несложн. *ѣ* нема (исп. прим. ниже). Стога нам остају само још ове могућности: 1) да је *ѣ* унесено наново, дакле да су те форме поникле на земљишту самог тога дијалекта, јер кад се непрестано употребљава *идем* — *ићем*: *отидем* — *отићем*: *разидем* — *разићем*, *ућем* и сл. сасвим је природно и поред *поћем* образовати *поѣћем* и сл.; 2) да је унесено споља, под утицајем запаљскога дијалекта у којем се употребљавају облици *дојдем*, *најдем*. За неке од ових места (н.пр. *Ниш*) то се може с поузданошћу тврдити¹, а за већину се може претпоставити. Тада би *доѣћем* представљало контаминацију облика *дојдем* и *доћем*². Највероватније је претпоставити обоје.

63. Ово су били примери у којима је *ѣ* релативно старога постања, сада ћу прегледати оне у којима је *ѣ* постало од старога суфикса *ѣ-*. У тим се случајевима

¹ Човек из *Власа* (Пољ.) ми је и изреком рекао да они који у његову селу не говоре *поћемо* већ *појдемо* „доселци су.“ А таквих досељеника има и по осталим местима — где више где мање.

² Овамо долазе и примери као: *дојће* I Вас. Бучје., *дојће* II Ниш, *најћена* II Ниш, *појћем* I Бучје.

сви дијалекти источне Србије готово *потпуно* поклапају: тамо где бива сугласник умекшан у јужно-моравском дијалекту тамо је он умекшан и у осталим дијалектима. О осталим особинама оваквих консонатских група говорићу ниже.

- а) *t + i-* (*ti*), *d + i-* (*di*): — *браћа* I Бучје И. Јал. Бенц. II Н. Јел. III Н., *браћу* III Врање, *браћа* III Кат. Бујк., *браћа* I Рад. Н. Кор. — *трећ* III Руж., *трећу* I Шљив. Пир., *трећа* I Књаж., *трећо* II Д. Мат. I Пир., *трећу* III Н., *трећије-те* I Пир., *трећу* I Књ. III Међ. Вл. (п.) Кат. (bis). Вр., *трећу* III Врање, *трећу-ту* II Руп., *трећу вечер* III Међ. Вр., *трећога* III Кат., *трећу* III Кат., — *пруке* I Бор., *пруке* I Жл., *пруће* I Кр.Ф. — *цвѣће* I Књаж. III Н., *цвѣћа* III Н. I Ошљ., *цвѣће* I Вал. Књ. (ter) Кр. Ф. III П. Врање — *древће* I Књ. — *пифе* III Кат. — *ђавол* III Кум., *прóђаволи* III Н., *стођаволито дете* III Н., *пóђавол од вука* III Међ. — *љући* I Д. Кам., *љуће* I Радич. Ошљ. КС. Књ. Жлне (4 п.) Штрп. (bis) Крента Д. Кам. Р. Бучје И. Јал. Балт. (6 п.) Пир. (bis) Битвр., *љуће* I Кр. Ф. ит.д. (испор. ниже), *љуће* I Т. дол. — *ливаће* I Н. Кор. Бор. Тиош. — *лѣта* I Кр., *низ лѣће* III Вр. (bis)¹, на *лѣће* I Балт., *лѣта* III Држев. (забележио сам једном и на *лѣце* I И. Јал., само што такав облик није поздан за то што је *џ* блиско *ћ* и, још више, за то што сам га само једном записао, а, напослетку, и зато што би био једини пример који би се свима осталим противио). — *лаћу* III Топл., *лаћу* III Ман. Н. Забележио сам једном овако

¹ У овој речи треба констатовати и испадање *в*: *ледѣње* = *лѣдѣње* које се извршило још у заједничко-српском јез. (испор. *леѣа* у друг. диј.), испор. у јуж. дијалекту *меѣјед* = *меѣед*.

ђ и у вези: *отѹђе* = *отѹд је* I Зор. ¹. — *браѹћа* I Радич. КС. Књаж. И. Јал. Радош. Изв. (л.) Љуб. Битвр. Кр. Ф. II Прек., *браѹћо* I Књаж., *браѹћу* I Књаж., *браѹћа* I Н. Кор. (bis) КС. Д. Кам. Пон. (ter). Темска Изв. (л.) Влас. Кр. Ф. II Прек., *браѹћо* I Жлне, *браѹћу* I Вал., *браѹћу* I Кр. Ф., *браѹћ*а* I Радич. Ошљ. Боров., *браѹћ*а* I КС. Кож. Књаж., *браѹћ*у* I Радич. — *трѹћи* I Темска Баб. II Љут., *трѹћо* I Кр. Ф., *трѹћу* I И Јал. — *цвѹће* I И. Јал. Тишт., *говѹцо цвѹће* I Балт.

- б) *n* + *i* (*њи*): — *бесѹње* III Ц. Вр. Врање Мошт. Р. река, *бешѹње* I КС. — *бѹјење* I Орев. — *болѹње* III Врање — *Боровчање* I Бор. Врб. — *Брежѹње* (место) I Бучје — *Варошање* I Жлне Зор. — *веселѹње* I Изв. (л.). — *видѹње* I Рад. (bis) Пон. — *водѹње* I И. Јал. — *возѹње* I Жлне — *Врбѹчење* (= *Врбѹчање*) I Боров. — *Гинѹње* I Руд. — *гѹдинѹ* I Жлне (bis) И. Јал. — *грање* I Књаж., *грању* I Књаж. — *грмање* I Балт. — *громмање* (лупање) I Књаж. — *драгоммање* I Тишт. — *женѹње* III Приб. — *живѹње* I КС. И. Јал. — *зобање* I Књ. — *Извѹрчање* I Врб. — *имање* I Књаж. — *Јасњичање* I Н. Кор. (bis) — *једѹње* I Вас. — *јелѹње* I Мокр. Кам. — *камење* I Књаж. (ter). — *капетгање* I КС. (bis) Руд. Тем. Сурач. — *клиње* I Жлне. — *Књажсвѹчање* I Жлне (bis). — *каиање* I Књ. (ter) — *кѹрење* I Књ. (ter). — *котѹње* III Међ. — *Крушевљање* I Б. П. — *куѹје* I Бенц. — *Латиње* I Кр. Ф. — *ловѹње* I Пир. — *лозиње* I Књ. Пир. — *лупѹње* I Књаж. — *Матѹовчање* I Бит. Тем. — *месѹње* I Тем. — *мили-*

¹ Овамо долази и турско *бадѹв(а)* к'је се изговара овде: *баѹав(а)* I Књаж. Орев. Б. Пње III Варб. Врање, *баѹавѹију* I Р. р., али се покаткад и стина врло ретко, чује и *ѹицѹв* I КС.

јоње I Тем. — *Мірковчање* I Балт. — *мислење* I Балт. — *наредeње* I Балт. — *Нишевчање* I И. Јал. — *носeње* III Н. Стуб. — *одење* I Књаж. — *Округличање* II Нип. — *отребeње* I Н. Кор. — *Пажежање* II Драјжн — *палење* III Тиб. — *патење* I КС. Црн. Тпошт. — *Пірочање* I Жлне — *правење* I Н. Кор. — *просење* I Н. Кор. — *ирскање* I Књ. (bis). — *радење* I Н. Кор. III Приб. — *Рудиње* I Руд. (место). — *садење* I Књ. — *светење* III Вр. — *сетење* I Валун. — *седење* I Пон. III Н. — *сељање* I Кал. Пор. Г. Бојн. Берд. Кр. Ф. — *сирење* I Књаж. — *Соколовичање* I Вал. — *Старосрџичање* I Ошљ. — *страње* I Књаж. — *стручиње* I И. Јал. — *судење* I Вас. (bis) Књаж. III Враџс — *Темштање* I Балт. Тем. — *Тимбчање* I Ошљ. — *тресење* III Вр. — *углење* I Књаж. — *неумеање* III Сурдул. — *Цигање* I Ошљ. Врб. (bis) И. Јал. Жлне Пон. (bis) Крен. Д. Кам. Балт. Руд. — *Црвенчање* I Књаж. — *Црносршање* I Цер. — *ѓ.ве* (јеле) I И. Јал. — *мазгаље* I Кал. II Прек.

- в) *b + i-*, *v + i-*, *p + i-*, *t + i-* (*bvj-*, *vj-*, *rvj-*, *tvj-*): — *гробје* I Вал. Књаж. Балт. II Д. Мат. Комр. Чок. Церје Лесков. Н. (4 п.) Стуб. В. Бања Вр. Сурд., *гробја́р* III Вр. — *дубје* III Вр. — *робје* III Н. I Тем. — *рубје* III Н. — *средогрџије* I Н. Кор. — *дџиџи* I Јак. Изв. (л.) Влас. II Д. Мат., *дџија* I Бор. III Леск., *дџије* I Н. Кор., *дивјо* I И. Јал., *дивјога* I Р. Бучје, *дивјџ* I Кам. (п.), *дивјџ* I Д. Кам. Мокр., *дивјѓ* I Ошљ. И. Јал. Тем. Пир. Мокр., *дивја́к* (трава) I Бучје, *дивјакиње* I Р. дол, *дџијач* I Балт. Темска (bis) III Стајк., *дивјачке* I Тпошт., *дивјина* I Кална Кам. (п.) III Мал. — *дрџија* I И. Кор. Књ. Тпошт. Пир., *дрџије* I Кр. С. Боров. Књаж. Темска Орља II

Д. Мат. Комр. Вреж. (bis) III Виш. — *здравје* I Н. Кор. Кож. Вина Вас. Књаж. Балт. (bis) Тем. Пир. Драг. Баб. III Н. Приб. Бујк. В. — Бања — *кравје* I И. Јал. — *оглавје* I КС. — *првје* I КС. — *сливје* I Д. Кам., *сливјањи* I Ниш — *словје* I Зор. — *црвје* (папуче) III Сб. Врање. — *црџица* I Влас. — *коџе* III Међ. — *окџаје* I Руд. — *сноџе* I Рад. Опљ. КС. Боров. Врб. Књ. (bis) Жлне Кр. Ф. Влас. Битвр. II Рупје. Студ. Д. Мат. (bis) III Леск. Церје. Комр. Чок. Гум. Стуб. В. Бања Вр. — *арџкоџе* III Н. — *Прокџије* I Д. Мат. — *Шоџе* I Тем. — *џилимје* I Пир. (bis).

г) *s + i, z + i (-svi, -zvi-)*: *брџе* III Н. — *водокрџе* III Врање — *гџе* (гост) (*на гџе*) I Тем. Цер. Кијев. — *клџе* I Рад. III Н. — *лиџе* (лист) I Вал. Књаж. III Приб. — *плаџе* (пласт) I Рад. Д. Кам. — *раскрџе* I Вас. Љуб. Изв. (л.) (bis) III Н. — *гавџе* I Тем. — *гвџе* I Књаж. Тишт., *гџе*, *гџџе* (*гџџе*) I Књаж. (bis) Боров. Влас. Жлне Изв. (л.) Баб. Опљ. — *грозје* (грозд) I Књаж. (ter) И. Јал. Балт. Темска Кр. Ф. III В. Бања., *суб грозје* III Вр., *грозјањи* I Пир. — *калаџје* I Темска — *лемџе* I Боров. — *лџе* I Књаж. II Руп. III Леск. (bis) Стуб. Топ., *лџџе* III Бучед. В. Бања, *лоџа* I Рад. Књ. (ter) Жлне Руд., *лоџице* I Тем. Пир. — *рџе* I Вас. Муч. Б. Пал. — *роџе* I КС. — *џурџје* I Пир. — *черкџе* I Тем. Вас. Пир. (ter).

— *гвџе* III Труп., *гвџџе* I Књ. — *грозје* I Бучје Сок. Књ. (bis), *грозје* I Књаж. Шљив. III Н. Међ. (bis) Врање Тиб., *грозјабер* (берба) III Врање, *грозјице* III Леск. — *лџџе* I Бучје Вина III Н. *лџџе* I М. Изв. КС. Књ. Ост. II Ниш. (bis)

III Н. (bis) Габр. Леск. В. Бања Вр. (bis) — *грó^lзје* I КС. Кож. — *лó^lзје* I Књаж. (4 п.)
 д) *ž + i, č + i, r + i* (-*žvj*, -*čvj*, -*rvj*): — *мјџје* I Рад. (ter) Бор. Књ. (ter). Д. Кам. Балт. (bis) Орља Тем. Пир. — *мјџе* I Балт. — *орјџје* I Руд., *орјџе* III Рожд. Врање — *облице* I Тем. — *саауничје* I Баб. — *стрјчје* I Г. Бојн. — *бáрије* I Остат. — *борје* I Књаж. — *кóшарје* I Тем. — *мрморје* (црви) I Пир. — *овчарјé* I Н. Кор. — *повечéрије* I Књаж. — *премíрије* I Књаж. — *сúрије* I Бучје — *Татáрје* I Тем.

Сем ових примера који представљају врло доследну систему, има неколико који на први поглед представљају одступања од њих:

— *грóбље* I Књ. III Мал. Н. Труп. Цер. Држев. — *дúвљи* III Мал. Међ. Труп., *дивља* III Међ. Церје, *дивља́к* III Љуптен — *дрвље* III Труп. II Д. Мат. — *здрáвље* I Књаж. (bis) Жлне (bis) III Н. — *конóпље* III Врање. (bis) Кат. Бујк. В. Бања Стуб. Лесков. Белиш. Међ. Малош. Н. Чок. Љуптен. Вреж. Д. Мат. (bis) — *Прокúпље* III Мал. Белиш. — *снобље* I Књаж. III Малош. Труп. Церје (bis) Лесков. Држев. — *шјмље* I Балт. —

Форме о којима треба говорити јесу: *браџка*, *лојзе* — *лозје* — *лó^lзје* и *конóпље*. Облици као *браџка* находе се понајчешће у лужничко-тимочкоме дијалекту, у запањском такође по каткад, али никад у јужно-моравскоме; зато им и треба тражити објашњење у тим дијалектима. Тај факат што се *ž* спојило са претходним консонантом у африкату *џ*, *ђ* показује нам да оно није могло бити непосредно унесено у претходни слог; а то нам потврђују и сви остали случајеви, сем оних у којима је *з* испред *i*, јер у њима *ž* мења своје место, без јаче измене сугл. з. Али има примера који и директно говоре

за то, да је *i* добивено под утицајем самога *k̂*, да се, прелазећи од артикулације вокала који је пред тим сугласником ка артикулацији потоњег умекшаног звука, образовало несложно *i*, да се, дакле, артикулација потоњег звука, донекле, антиципирала, јер артикулација звука *i* представља саставни део звука *k̂** или *k̂ʳ*, она чини по своме месту образовања заиста прелаз од вокала *a*, *o*, *e*, ка сугласницима *k̂** и *k̂ʳ*. Ти примери јесу речи са *k̂*, позајмљене из књижевнoг језика или других околних дијалеката, за које знају ови дијалекти: напр. *несрећка* I Бенц., *срећка* I Пир., *кџиће* I Битвр. и сл.

Сем тога нас на то упућују и случаји као *мајка*, *девојка* и сл. где је артикулација, начин образовања звука *i*, пренесен и на потоњи сугласник, те се место тврдога сугласника добија умекшан. Овога има и у другим језицима.

Оваква асимилација самогласника и сугласника чини *уопште* једну од типичних особина ових, у овоме смислу, врло покретљивих дијалеката; исп. прелаз *k*, *z* испред *e*, *и* у умекшане сугласн. и друге асимилације (гл. VIII).

Овако испитивање речених примера доводи нас ка разумевању примера као *лојзе*. Ти се примери налазе у свима дијалектима ист. Србије; да су новијега порекла уопште — показују примери као *гројзе* који су се могли развити тек у време када је *д* у *грозд* отпадало, а то је, релативно, нов појав; најпосле, што је овде најважније, *з* није јако умекшано, дакле није ни могло бити — једино због своје умекшаности као *k̂* — узрок што се јавио претходни звук. Па ипак има нешто што нам не даје права да са њега скинемо сасвим одговорност за то, а то је, што те метатезе нема после других сугласника, већ само после *з*. Ја мислим да се то може објаснити сличношћу артикулације ових двају гласова, и, што је још важније, заједничким изговором *з* и *i*, исп. више. Свакоме је познато да су звуци *ј* и *з*

врло *блиски* по начину артикулације, само су по месту обично различни, тако да је у различним језицима могао један од та два звука да прелази у други, на пр. у ст. грчк. **γυγον* је прешло у *ζυγον* (испор. лат. *jugum.*) или, обрнуто, у срп. је *не мози* прешло — по свој прилици — у *немој* и отуда *немој*. Ниједан од горњих сугласника није му тако близак, и та сродност артикулације и заједнички изговор *зј* чини да се место гласа *з* изговори *-з^ј-*, (исп. *рогозе*, *муџе* који су морали постати од **рогоџе*, **муџе*) То нам показују најбоље облици *го^јзје* у којима је то још непотпуно извршено. Могло би се претпоставити, што би било најпростије, да такви облици представљају контаминацију форми: *лоџе* и *лозје*, али баш тај факат, што се и у тим примерима као и у *бра^јџа* и сличн. наводи увек *ј* а не *ј*, показује ми да је таква хипотеза мало вероватна, већ да форме са *з*, дакле *лоџе*, треба сматрати као прелазни ступањ за оне у којима се наводи *ј*; из тога је јасно да је за овај појав психолошке природе земљиште било већ спремљено фонетским приликама.

Сасвим нешто друго представљају примери као *коноџе* и слич. Из географског распрострањења њихова јасно је да се они у толико више употребљавају у колико је неко место северније од Ниша, или у колико се оно јаче находило под утицајем књижевнога језика, дакле, оне су отуда, са севера или из књижев. јез., и унети, јер на земљишту јужно-моравскога дијалекта оне — као што показује сав горњи материјал — нису могли никако понићи. Само једна реч као да се овоме противи — *коноџе*. Она се употребљава и у Врању и у Нишу и у другим крајевима увек тако. Али у ствари то нема великог значаја, јер та реч и не долази у ову групу и ако се у грчкоме употребљава у облику *κάνναβις*, лат. *cannabis*. У рускоме она има такође *ъ*, *коноџа*, *коноџель*, те је несумњиво да је *ъ* добивено у њој онако као у *земља* и сл. речима.

64. С овим примерима сродни су, на први поглед, они случајеви у којима је старо љ добивено на сличан начин још у заједничко-словенском језику, а којег каткада у овим дијалектима нема. Могло би се наине рећи да, исто онако као што у *гробље* нема љ, да га је тако могло нестати и у *заробљен*. Тако неки заиста и чине, и, видећи да сличних примера има и у бугарским дијалектима, доказују да су ово слични језици или чак дијалекти једнога језика. Како су ово заиста типични примери за овај дијалекат, задржаћу се на њима мало дуже, да покажем њихову праву унутрашњу вредност. Примери у којима сам нашао пропуштање старог љ јесу ово:

- *разграбено* III Н. — *огрѹбен* III Леск. — *изгѹбен* I М. Изв. Н.Кор. Бучје Зор. В.Бања, *погѹбен* I М.Изв.
- *дробен* I КС. — *залѹбен* I Бучје — *љѹбен* I Ниш
- *робен* I КС. Драј. Лал., *заробен* I НКор. КС. Бучје Вал. Врб. Балт. II Д. Мат. III Леск. — *раслабѹбен* I Књ. — *отрѹбење* I Н.Кор., *претрѹбена* I И. Јал.
- *заглавена* I Кална — *зготовено* I Рад. — *пригѹтвен* I Руд. — *изогравено* (украшено) I Балт. — *задавлено* III Леск., *удавен* I Прек. Б.Пал. — *живено* I Бор., *живење* I КС. Изв. Јал. (праес. живим) — *јавено* I Књ. II Ниш. — *ловење* I Пир. — *постреѹен* I Бучје Вас. II Ниш. — *пра(в)ено* I Књаж. (ter). Б. Пал. III Н., *правење* I Н.Кор., *доправен* II Скрб., *направен* I Ошљ. Боров. Књаж. (ter) II Лип. III Н. Врање — *оставен* I Кож. III Стајк., *поставен* I Жлне (bis) II Грб. — *штавен* I Жлне.
- *заклопено* I Влаов., *поклопено* III Врање, *склопѹен* I М.Изв. — *кѹпен* I Рад. Кож. (bis) Тиопт. Темска Миран. II Рупје III Н. С.Мор. — *улепено* III Леск. — *луцење* I Књ. — *запопѹен* I Бучје — *гопѹен* III Леск., *погопѹено* I Остат., *претгопѹено* I Темска — *затуѹен* III Вр. — *зачеѹен* I Црнољ., *очеѹено* I

Жлне — *цѣаен* I Балт. II Ниш. III Леск., *нацѣ-
пено* I Зор. Мир. Кр.Ф., *сцѣаен* I Д.Кам.

— *слѣмен* I КС. — *сирѣмен* I Бучје Вал. III Н.

Из ових се примера види да се љ губи само у једној категорији случајева; у речима које не припадају извесној врсти глаголских облика, које нису *part. perf. pass.*, таквога нестајања споменутога сугласника нема, на пр.: *земља*, *зѣмљу* I Радич. КС. Књаж. (*bis*) Р. Бучје. Влаов. Тем. Влас. Берд III Међ., *зѣмња* III Врањ. I Влас и др. сл. у свима реченим дијалектима (исп. гл. VIII), *каѣља* такође *каѣљу* I Књаж. (*bis*), *избљѣјѣм* I Клис., *узѣмље* (м. *узимље* под утицајем нач. неодређ. *узети*), *оаљѣје* I Књ., *наѣљугле* I Рад., *ѣавља* I Књаж., *бљѣде* I И. Јал., *бљѣце* (чапак) I И. Јал. и сл., *ставѣѣл* I Баб., *остаѣља* I Н.Кор., *оста(в)љамо* III Врање, *оста(в)љау* III Тиб., да се *уира(в)љају* III Кат., *забра(в)ља* III Кат. итд. Увек, где год је љ старога порекла, где се год оно употребљава у свима другим дијалектима српским, оно се употребљава и у овоме дијалекту, сем ове једине категорије случајева. Дакле само у *participia perf. pass.* и облицима од њих изведеним нема старога љ. Већ из тога би се могао извести закључак да губљење љ није у овоме дијалекту фонетски појав као у *бугарскоме*, где га нестаје свугде где се год находило у староме језику, већ појав који специјално зависи од морфолошких прилика под којима се развијао тај глаголски облик у овим дијалектима. Кад испоредимо горње партиципе са свима осталим партиципима ових дијалеката, видећемо да је ово заиста тачно, јер се находи и у партиципима свих других глагола, не само оних којима се основа завршује консонантима *p, b, v, m*. Ево примера са сугл. *д, т, з, с, н, л* који, место да имају измењене сугласнике у *ђ* (resp. *џ*), *ћ* (resp. *ч*), *ж, ш, њ, љ*, имају неизмењене сугласнике исто онако као и глаголи на *p, b, v, m*.

- *ва́ден* I Кална III Леск., *изва́дено* I Вал. Темска III Малош. Врање — *виде́ње* I Радич. (bis) Поп. Д.Кам. — *воде́ње* I И.Јал. — *погóден* I Пир., *у́гóден* I Књаж. Гар. — *гра́ден* I Кож., *загра́ден* I Рад. Кож. Ц.бр. Влас. III Врање, *огра́ден* I Кож. Књаж., *прегра́дено* I Понор. И. Јал. — *нагр́ден* III Међ. — *залу́ден* III Н. — *ољу́дено* I Вал., *уљу́ден* I Дивј. — *пропудена* III В. Бања — *ра́дено* II Малча, *раде́ње* III Приб., *изра́ден* I Кож., *нара́ден* I Жлне — *ре́ден* I Кална, *наре́ден* I Књаж. Р. Бучје III Н. Међ. Гар., *нареде́ње* I Балт., *одре́ден* I Рад. КС. Жлне Балт. Цер. III Кат. — *рóден* I Ошљ. КС. (bis) Боров. Кож. Књаж. (bis) Пон. Кр. Балт. Тиошт. Пир. Б. Пал. II Малча III Леск. Врање (bis), *приро́ден* III Кум. — *саде́ње* I Књаж., *наса́ден* I КС. Књаж. (bis) И.Јал., *поса́ден* I Б. Пал. — *седе́ње* I Пон. III Н. — *ослобóден* I М.Изв. — *сју́ден* I Рад. Бор. Вас. III Вр., *суде́ње* I Вас. Књаж. III Врање, *осу́ден* I Крента Прек. — *потврде́ње* I Вал. — *оде́ње* I Књаж. — *избра́дено* III Врање.
- *вра́тена* I КС. — *изертено* I Врб. Остат., *навртена* I Темска — *китен* I Вал., *накитен* III Леск. — *коте́ње* III Међ. — *крстен* III Врањ. — *искрју́тен* III Н. — *зальу́тен* I Пир. — *ца́тен* I Радош. Темска — *платен* I Пир. Миран. (bis) III Врање — *цате́ње* I КС. Црнољ. Тиошт. — *потплатен* I Жлне Мучиб. III Међ. — *пре́тен* I Кож. Књаж. (ter) Жлне Ц. Вр Влаов. Пир. Сурач. III Леск. Приб. Тиб. — *пфтен* I Пон. Вас. III Н., *уцфтен* I Књаж. — *израбóтен* I Темска, *урабóтен* III Приб. — *свете́ње* III Врање — *фáтен* III Гар., *уфáтен* III Н., *ува́тен* I Жлне Цер. — *некр́стен* II Рупје III Врање (bis), *покр́стен* III Врање, *прекр́стен* I НКор., *укр́стен* II Скрб. — *наместен* III Стуб. — *ају́стен* I Књ.,

- наијстен* I Цер. — *чистен* I Бучје, *очиштено* I Кална Кр Ф.
- *бесен* III Н., *бесѣње* I Црни Вр. III Мошт. Р. река Врање, *обесен* I Берд. Изв. (л.) III Н. Гар. Тиб., *обесенога* III Врање — *негасен* I Стањ. — *квасен* I Битвр. — *украсена* III Леск. — *месен* III Габр., *месѣње* I Темска, *замесен* III Тиб. — *носен* III Врање II Рупје, *носѣње* I Стањ. III Н. — *просѣње* I Н. Кор.
- *возѣње* I Жлне — *поразен* III Врање.
- *батален* I Боров. Н.Кор. Балт. — *болѣње* III Врање — *обален* III Сб. Врање — *развален* I Руд. — *веселѣње* I Изв. (л.) — *огулен* I Темска — *делен* III Кум., *оделен* III Бујк., *неподѣлен* I Балт., *предѣлен* I Н.Кор. Бор. (bis) — *жален* III Врање — *ожилен* I Бор. — *ошкѣлен* I М. Изв. — *мислѣње* I Балт., *примислѣње* I Кож. — *палѣње* III Тиб., *запален* I Кож. III Н. Врање., *испален* I Балт., *попален* I Балт. Р. Бучје, *уапален* I Књаж. — *заселене* I Н.Кор. — *пресѣлен* I Вал.
- *тинѣње* I Руд. — *зѣнен* I Темска — *женѣње* III Приб. — *аремѣнен* III Леск.

Сви су ови глаголски придеви постајали у заједничко-словенском језику на исти начин, добијајући наставак *ѣен*-. Према томе исто онако као што је тај part. требао да гласи од глаг. *јавим јављен* и у овом дијалекту, требао је да гласи од *родим само рођен*, а не и *роден* и сл. Одавде се види да су ти глаголски придеви добили специјално образовање у овим дијалектима од *основе сад*. времена наставком *ен*; дакле: *радим — раден*, *правим — правек*, *носим — носен*, а старога образовања са умекшаним сугласником сасвим је нестало. Као углед и повод овим образовањима послужили су глаголи који су се заиста образовали наставком *ен*. То су глаголи код којих је основа садашњег времена једнака с кореном, на пр.:

скіјбен I Рад. Б.Пал., *једене* I Вас., *діден* I Рад. Књаж., *накладен* I Бучје, *продаден* I Тиошт., *изеден* I Пир., *врзен* I Тиошт., *бијење* I Орев., *тресење* III Врање, *однесен* I Руд., *донесен* III Врање, *метен* I Књаж. и сл. Додирне тачке међу обема врстама облика биле су у *пмперф.* и другим образовањима (испор. *нѣсеше* и *нѣсеше*, садашње време 3 *рl. носу* и *несу* и сл.), па су зато у њих изједначени и ови облици. У осталом и код првих глагола („*родим* — *рођен*“) осећао се као суф. наставак *ен*, јер је умекшаност претходнога консонанта била само традиционална, а није се у самом српском језику вршила. Да се генералише суф. *ен* за ова образовања припомогли су, разуме се, и они глаголи код којих нема разлике у сугласнику садашњег времена и овога глаголског облика, или за то што је сугласник у оба случаја сам по себи умекшан или такав којему у данашњем нашем језику нема умекшаног парњака: на пр. *бројим* — *бројен*, *овољим* — *овољен* (победити), *одрешим* — *одрешен* и сл. или *створим* — *створен*, *кварим* — *кварен* и сл. Према томе сви се горњи примери могу објаснити на тај начин, што се у овим дијалектима свесно употребљава као суф. за *part. perf. pass. ен* од облика (или боље данашње основе) садашњег времена. Али и у овим дијалектима то није било увек тако; некада су се и у њима употребљавале форме са умекшаним сугласником. То показују остаци од тих облика који се данас не употребљавају више као глаголски придеви, већ просто као придеви, на пр.:

- *расподѣлен* I Рад., — *рођен* I Бучје, *рѣђен* III Врање Виш., *рѣцен* I Н. Кор. Кож. Књаж. Штрпце и др.
- *ослобѣен* I Бучје — *авесѣљено* I Књ. — *начудњено* I Балт. — *чињено* I Књаж. — *кићен* II Ниш.
- *жењен* I Књ. Тем. Кр. Ф. — *искрјуњен* I Штрп.
- *позајмњен* (ако је народно) I Р. Бучје — *премењен* I Кож. II Ниш. — *заравњен* II Ниш. — *рањен*

I Вас. Жлне, *порáњен* I Вас. Жлне. Испореди: *жењет* I Књаж. Св.Т. Влаов. Цр.Ј. Драг. Сурач. II Рупје III П. Пољ. Приб. Сб.Вр. (bis) Кум. Вр., *прекињет* III Приб., *рањет* I Књ. Жлне III Н. Леск. Малош., *сарáњет* III Н., *порáњет* II Грб., *рэкњато* (= њето), ако је нар., III Леск., *промењет* III Приб. Сб.Вр. (bis) Вр., *смењет* III С. Мор., *чињет* I Берд., *начињет* I Књаж. Тиј., *цењет* (погођен, уговорен) III Сурдул Леск., *оцењет* III Стуб. који су постали на исти начин као и горњи примери.

Б. Несложно *џ*.

65. Развитак несложнога *џ* иде паралелно са развитаком несложнога *ј*, и ако се, можда, оно не поклапа потпуно у своме данашњем образовању са тим звуком. Познато је да је у већини данашњих наших дијалеката у употреби једино *усненозубни* звук *џ* који се образује када се доња усна чврсто припије за зубе, подсавије под горње зубе и на тај начин задржи ваздух, потребан за експлозију реченог звука. Али тај звук није увек такав био нити је такав данас у дијалектима источне Србије. У тим је дијалектима он *билабиалан*, ма да то још није његова најглавнија особина. Главна му је особина што се изговара с пасивном артикулацијом — када се уснице приближе једна другој, али тако да не образују још потпунога затвора, те звук који кроз тај отвор пролази акустички утиче као *џ*. Према томе, колики је и какав је тај отвор, толико ће се чути и речени звук, или као *џ* потпунога образовања или *ʒ* (звук *џ* непотпуног образовања), или се, на послетку, он неће у опште ни чути. У осталом овде није важно само то, да ли ће бити отвор већи или мањи, већ да ли ће се речени звук изговорити са интензивнијом артикулацијом или пасивнијом, јер у колико је лабавија, пасивнија артикулација његова у толико лакше нестаје и каракте-

ристичног отвора за његов изговор. У овим се дијалектима — као што је то више наглашено — *џ* по најчешће и изговара са таквом артикулацијом. Да је ово заиста тако, показале примери где *џ* испада, а тако исто и они где *у* у отвореном слогу а после вокала и данас прелази у реченим дијалектима у *џ* које се ничим не разликује од онога *џ* које је постало од старог сугласника *в*. Ово исто показује и развитак прелазних гласова у овим дијалектима. Испред *о* и *у*, а тако исто и за тим гласовима — када пред њима *гсрп.* за њима стоје самогласници — развијају се за или пред њима несложни звуци *џ*, ^к који се ничим не разликују од *џ* које је постало од сугласника *в*. Исто тако као и *џ* они у ствари представљају један моменат, један део речених вокала, било почетан или завршан, када се врши прелаз од отворенијег звука ка затворенијем, или моменат прелаза затворенијег звука у отворенији. Све ово показује да је овоме звуку, у случају ако се са њим не поклапа потпуно, врло блиско *џ*.

И за овај звук вреди оно исто што и за *џ*, да се и он у истих представника једног дијалекта може да јави и као звук потпуног образовања и звук редуциран, и, на послетку, да га може у језику тих истих људи и сасвим нестати. Објашњење које вреди за *џ* вреди *mutatis mutandis* и за овај звук. Према томе овде ћу навести примере: а) за *џ* потпуног образовања, б) за ^к (*џ* редуцирано), в) за његово потпуно нестајање, г) за његово постајање од *у* у отвореном слогу а после вокала и д) за прелазно *-џ-*. У овоме одељку ове расправе ја бележим тај звук знаком *-џ-*, иначе, у осталим одељцима њеним, знаком *в*, подразумевајући да тај знак у овим дијалектима има увек вредност горе описаног звука *џ*.

- а) — *напраџи* III Вр. — *убаџиња* III Вр. — *џрба* I Кр.Ф. — *џрџеџ* I Кр.Ф. — *џрџица* I Влас. — *топџи* I Радич. — *џрџичу* *крџи* I Кр. — *синоџе* I

- Јак. — цолоџе I Радич. — рáсоџача I Д. Ком.
 (ракља), рáсоџасто I Ошљ. — наздрáџе I Рад. —
 цолоџи I Књаж. — црбóџо I Књ. — уцреџíля I
 Пир. — даџáл I КС. — уцерење I Књ. — доџáти
 I Књ. — чоџéк I Књ. — тоџбци I Књ. — прíстаџи
 I Књ. — прéроџи I Књ. — напрáџе I Књ. — осџém I
 Пир. — марењúкаџо III Н. — сáма-џа (ова) III Н. —
 остáџи III Н. — заџúџке III Малош. — не га по-
 знáџам III Вр. — ариџúкате I Кр.Ф. — ичуџáла
 I Кр.Ф. — неџ се поџáле I Балт. — кьд съм се
 отцрљáля III Брање — заборџúла I Бучје —
 црќиџу I Књаж. — црапчé I Књаж. — уготџиш
 III Међ. — с*акакџу III Леск. — стрџк III Ман.
 — оџчо мáсло III Вр. — сџекрџу II Рупје. —
- б) — џóди I Рад., џóдите I Рад., џодúло I Књаж., џозúмо
 I Жлне.
- џлáс I Бучје — џрáт I Књаж. — џрапџú I Књаж.
 — прошќáџај III Вр. — иéџау I Рад. — па си наџáду
 I Књаж. — рáсоџасто I Кр.
- доџедú I Књаж. — поџезáлко I Радич. — запоџéда
 I Рад. — кљуџе I Књаж. — руџét I Рад. — чоџéк
 I Кож. Вал. Вина Књаж. (ter).
- забáџи I Књаж. — борáџи I Бучје — заборáџи I Бор.,
 забораџúла I Ошљ. — цреџúше I Бучје — жиџú
 I Књаж. — цеџúџа I Рад. — прáџи I Н. Кор. —
 напрáџише I Књаж. — остаџúше I Рад. — стрéџи
 I Рад. — óђораџи I Рад.
- доџóди I Књаж., проџóди I Књаж. — готóџо I Вал. —
 óлоџо I Књаж.
- Гáџру I Књаж. — дáџно I Књаж., одáџно I Књаж.
 — наздрáџе I Књаж. — оџцá I Рад. Вина, оџчáр
 I Жлне III Кат. — Пáџко I Жлне.
- гџóзје I Књаж., гџбзје I Књаж. (bis) Бор. Влас., гџó-
 здено кубé (гвозд. пeћ) I Вас. — изџáдише I Књ.
 — изџарáл I Књаж. — црџину I Рад. — какџó I

Рад. Кож. Врб. Књаж., *никак*^о I Књ. — *кр*^а*џо*
 I Књаж. — *пр*^и I Кож. Књ., *пр*^у I КС. — *с*^а*-*
кога II Н. Бања — *с*^е I Б. Пал., *с*^и I Књаж. III Н.
 — *с*^е*доч*^и*ја* III Н. — *прес*^е*ти* I Књаж. — *с*^е*тиња*
 III Тер. — *с*^и*л*^а I Књаж. — *с*^и*ње* I Д. Кам. —
с^у*де*(м) I И. Јал. — *так*^а*ба* (=ја) I Руд. — *ст*^а*бри*
 I Књаж. — *ц*^а*рст*^а III Међ. — *ц*^е*т* I Рад.
 — *бађ*^а I Књаж. — *бир*^а I Бучје — *жи*^и I Књаж. —
кр^и I Књаж. — *так*^а I Рад. — *р*^и*ц*^и I Радич.,
ц^р*це* I Ошљ.

66. Случајеви где *у* прелазе после вокала у *џ* јесу
 обично глаголски облици са наставком *ају*, *еју*, *ију*, *а(х)у*,
е(х)у. Како се у овим дијал. чувају сви ступњевни ових наста-
 вака: и *ају* и *ау* и *аџ* и сл., навешћу их овде у таквој реду:

— *бегају* III Н. — *копају* III Н. — *чекају* II Леск. III
 Церје — *бер*^е*ту* III Белиш. — *црш*^е*ју* III Н. —
дадеју III Н., *одадеју се* III Н. — *идеју* III Леск. —
изедеју III Н. — *кул*^и*че*^т*у* III Врање — *мреју* III
 Н. — *работеју* III Леск. — *сипеју* III Леск. — *сј-*
деју III Н. — *утекнеју* III Тиб. — *претресеју* III Н.
 — *баџију* III Лесков. — *белију* III Лесков. — *бра-*
нију III Лесков. Врање — *цалију* II Брез. —
цामीрију III Врање — *цатију* III Приб. —
цидију III Врање (ter) — *цодију* III Врање —
граб^и*ју* III Врање — *држију* III Врање — *дро-*
бију III Мал. — *дүшију* III В. Бања. — *жа-*
лију III Врање — *женију* III Лесков. — *жи-*
цију III Врање — *зборију* III Вр. (bis) — *истра-*
жију III Врање — *искочију* III Тиб. — *казнију*
 III Мал. — *китију* III Врање — *ократију* III Гар.
 — *кршију* III Вр. — *лежију* III Леск. — *уми-*
рију III Леск. — *мүчију* III Врање (bis) — *но-*
сију III Врање — *одобрију* III Гар. — *оратију*
 III Мал. — *палију* III Вр. — *праџију* III Леск. —
запробију III Н. — *исајнију* III Врање, *напүнију*

- III Вр. — *ајштију* III Бујк. — *радију* III Вр. — *наредіју* III Врање, — *изрију* I Т.дол. — *седіју* III II. Међ. Леск. (4 п.) Руж. — *искочију* III Леск. — *сиіју* III Међ. Леск. — *сјудију* III Леск. — *затворију* III Врање — *трчију* III Мал. Леск. — *тјрчију* III Врање — *фугіју* III Мал. — *одију* III Леск. — *добдију* III Врање — *саранију* III Врање — *црвенију се* III Леск. — *чинију* III Вр. — *цечерау* II Д.Мат. — *цикау* III Леск. — *копау* III Студ. Влаسه (пол.) — *сиау* III Међ. — *тепау* III Међ. — *герау* III Црнат.
- *подберѳу* III Леск. — *бидеу* III Бујк. — *убијеу* III Вр. — *погинеу* III Вр. — *удацеу* III Врање — *закачеу* III Врање — *улегнеу* III Тиб. — *носеу* III Вр., *донесѳу* III Међ. — *пасѳу* III Међ. — *останеу* III Тиб. — *седѳу* III Леск. — *оцечеу* III Врање — *сјдеу* III Крж. — *добдеу* III Врање — *што кеу* III Н. — *нећеу* III Н. Врање — *чи-неу* III Врање.

Горње сам форме зато навео, да покажем да се прелаз *у* у *ѳ* у овим дијалектима врши још непрестано. Па ипак има разлике, и ако врло незнатне, у изговору тога гласа у различним тачкама територије на којој то бива. Он се находити — као што се већ из горњих примера види — на земљишту јужноморавског дијалекта; али ипак главно место његове употребе јесте простор између Врања и Лесковца. Северније од Лесковца тај се појав постепено губи, и кад се јавља разликује се од сличнога појава јужно од Лесковца, јер се у местима северно од Лесковца тај процес истом сада први пут врши. Звук који се изговара место *у* неки пут је на средини између *у* и *ѳ*: врло слабо артикуловано *у* са врло малим трењем на уснама. Те, тако минималне, разлике у изговору *ѳ* нисам обележио засебним знаком, већ их све бележим истим знаком.

— бѣгац III Стајк. Бујк. — цагац III Међ. — дѣзац III Кат. — докарац III Бујк. — љграц III Бујк. — љмац III Бујк. — коцац III Белиш. — маац III Љут. Топ. — мѡрац III Мал. — плаћац III Бујк. — пѣцац III Мал. В. Бања — свѣрац III Клис. — истѣпац III Леск., љутѣпац III Бујк. В. Бања — тѣрац III Бујк. — чекац III Врање — чѣцац III В. Бања — чѣкац III Стајк. — зашѣцац III Приб. — побѣгнец III Кум. — бѣлец III Леск. — бѣрец III В. Бања, прибѣрец III Дупљане — бѣдец III Леск. Стуб., бѣднец III Лук. Кат. — бѣѣц III Леск. Кат. В. Бања Врање (bis), убѣѣц III Бујк. — да га бѡтец III Корб. — да га обѣсец III Врање — изѣѣдец III Топ. — ѣѣзец III Леск. — ѣѣдец III Кат. — ѣѣѣц (плачу) III Вр. — одѣѣѣц III Леск. — ѣѣѣц III Кум. Врање — ѣѣѣц III Леск. — даѣдец III Кум. Бујк., заѣдадец III Врање — ѣѣнец III Бујк., наѣѣнец III Бујк. — дѣгнец III Врање — држец III В. Бања — жѣѣц III Кат. — жѣѣц III Стуб. Бујк. — зѡрец III Крж. — зѣѣц III Леск. (bis) Стуб. — ѣдец III Малош. Леск. (bis) Руж. Приб. Стојк. (bis) Кат. (bis) Топл. Кум. — дѡѣѣц III Гар. Леск. (ter) Стуб. Стајк. Топ. Врање (bis), изѣѣѣц III В. Бања, наѣѣѣц III Стајк., отѣдец III Стуб., пѡѣѣц III Врање. —

изѣдец III Кат. — кажец III Леск. Приб. — кѣѣнец III Леск. Руж. — казѣѣц III Ман. Бујк. — крѣжец III Вр. — куѣѣѣц III Леск. — лѣгмец III В. Бања. — лѡжец III Кат. — лѣжец III Лук. — измамѣѣц III Леск. — мааѣѣц III Леск. — замѣѣнец III Стуб. — мѡлец III Стуб. — умѡчец III Међ. — нѡсец III Топ. Кат. — наѣаднец III Топ. — паѣзец III Стуб. — паѣлец III Бујк., заѣпаѣлец III Г. село. — паѣсец III Међ. (ter) Леск. — пѣрец III

- В.Бања (bis) — *печец* III Клис. — *пйцец* III Леск. Ман. Врање — *арашцец* III Леск. — *пласцец* III Врање — *пленец* III Триб. Бујк., *оаленец* III Вр. — *саомогнец* III Бујк. — *распорец* III Кат. — *пашйцец* III Мэн. — *опрашец* III Тиб. — *прбсец* III Кат. — *пйшец* III Врање — *отпйштгец се* III Леск. — *работец* III Градња Стуб. Клисур. (bis) Бујк. — *распрекйцец* III Бујк. — *раснец* III Вр. — *арерйцец* III Вр. — *да се рбдец* II Приб. — *насдец* III Кат. — *сцйрец* III Бујк. Клис. — *сёдец* III Врање — *исёчец* III В. Бања Леск. — *просйаец* III Леск. — *прескйаец* III Бујк., *искбчец* III Стуб. — *слйтец* III Топ. — *смеёцец* III Приб. Вр. — *срётнец* III Стуб. Врање, *пресрётнец* III Врање — *сташец* III Леск. — *стоёцец* III Топ. — *течец* III Кум. — *тражсец* III В.Бања — *тйрец* III Леск. — *йзнец* III Д.Ром. Леск. (bis) — *ймец* III Бујк. — *уцйтец* III Кум. — *добдец* III Кум. — *бйец* III Леск., *кец* III Топ., *некец* III Врање, *тец* III В. Бања — *почйнец* III Ман. — *шйцец* III Приб., *сашйцец* III Леск.
- *обесиц* III Лесков. — *цампйриц* III Лесков. — *цйдиц* III Врање — *цблиц* III Врање — *цршиц* III Врање — *побдиц* III Кум. — *загубиц* III Леск. — *дйциц се* III Леск. — *држйц* III Леск. — *жйлиц* III Леск. — *жициц* III Леск. — *зббриц* III Леск. Врање — *крбйциц* III Врање — *крстиц* III Леск. — *крчйц* III Приб. — *пролётциц* III Врање — *промениц* III Врање — *мёсиц* III Леск. — *мблиц* III Врање. — *мйчиц* III Леск. — *нбсиц* III Леск. Вр., *донбсиц* III Врање, *изнбсиц* III Леск., *принбсиц* III Леск. — *орйгиц* III Леск. Ман. — *пйлиц* III Леск (bis) — *пбстиц* III Руж. — *напрйциц* III Леск. — *запрбсиц* III Вр. (bis). — *пйштиц* III Леск. — *рйдиц* III Леск.

Приб. — *сѹириц* III Бујк. — *седѹиц* III Леск. (5 п.).
 Ман. (bis). Стојк. — *засѣлиц* III Приб. — *насѣтиц*
 III Бујк., *осѣтиц* III Лесков. — *искѹчиц* III
 Леск. (bis) Врање — *сѹдиц* III Стуб., *осѹдиц* III
 Леск. — *тврдиц* III Гар. — *тражиц* III Леск.
 Ман. Врање (bis) — *трчиц* III Леск. (4. п.). В.
 Бања — *тѹриц* III Леск. — *оѹтиц* III Врање
 — *ѹчиц* III Леск. — *ѹдиц* III Леск., *прѹбдиц* III
 III Леск. — *цѣдиц* III Врање — *учѹниц* III Леск.

Овакве су природе и ови примери :

— *би ѹ град* I Књаж., *кѹла* I Књаж. — *ѹати*
 I Књаж. — *доѹица* III Н. — *зѣмо* I Н. Кор.,
цзѣше I Књаж., *зѣл* I Рад. Кож., *зѣло* I
 Књаж., *цзѣла* I Књаж. Власе (пољ.), *зѣли* I
 Књаж. (bis), *зѣја* III Н., *зацзѣли* I Књаж. —
ѹкус I Руд. — *нѹк* I Књаж. — *каѹри* (каури) I
 Б. Иње — *каѹрма* I Књаж. — *ванѹше се ѹ ѹро*
 I Тем.

За неке од ових примера могло би се мислити да је ѹ у њима постало не од *у*, већ од *ѡ*. То не би било тачно са тог разлога, што је у овим дијалектима, исто онако као и у свима осталим српским говорима, свако *ѡ* у отвореном слогу прешло у *у*, испор. т. 2., а и горњи су примери узети из неколико стотина примера са редовним *у* у оваквим случајевима.

67. Нестајање *ѹ* :

— *осковариѹије* (трговци који мед купују и ваде восак) I Жлне — *доѹди* (*доѹоди*) I Књаж. — *лаѹѹ-ту* (*ѹлаѹу-ту*) I Д. Кам. — *љаник* (*ѹљаник* од *ѹљаник*) III Тиб. — *тѹрник* (*ѹт-*) I Књаж. — *заборѹим* I Кож., *заборѹиш* I Књаж., *заборѹи* I Књаж. Жлне, *заборѹила* I Књаж. (bis) — *жиѹте* I Књаж. (*жиѹ-*) — *зоѹ* (*зоѹе*) I Кож. Књ. — *отроо* (*отроѹо*) I Књаж. — *напрѹдоаше* I Зор. — *напѹѹале* I Рад. — *прѹи* I Књаж. (*тег*), *прѹите*

I Књаж. (bis), *прае* I Књаж. (ter), *прайле* I Књаж.,
запраи („почиње да прави“) I Књаж., *напраиш*
 I Књаж., *напран* I Књаж. (ter), *напраи се* I
 Књаж., *напраи* I Књаж. (bis), *напраймо* I Књаж.,
напраише I Књаж. (bis), *напраил* I Н. Кор. Бучје,
напраија III Н., *напраен* I Књаж., *препраи се* I
 Кр. — *расати* I Рад. (bis) Балт. — *остаим* I Књ.
 (ter), *остаи* I Књаж. (bis), *остае* I Књаж., *остаи*
 I Књаж., *остаило* I Књаж., *престаила* I Књаж.,
стоймо I Вал. (став-) — *нагоари* I Књ., *нагоарише*
 I Књаж. (bis) — *трѣбоали* I Рад. — *трбу* I Пир.
 — *чоѣк* I Рад. Књаж. (4 п.) — *очуала* I Књаж.
 — *осѣм* (осѣем) I Темска — *срби* (сц-) III Н. —
браскицу I Књаж. — *мргило* I Књ. — *гѣже* (гц-)
 I Раб. — *дозоламо* (дозцо-) I Књаж. — *мргога* I
 Б. Пал. — *оторише* I Књаж. — *ропсто* III Леск.
 — *стѣри бѣг* III Међ. — *царсто* III Н. — *црку*
 I Књаж. — *проги тог* I Књаж., *сироти* I Вас.
 (bis) Књаж. Црнољ. III Н. Врање — *Радосло*
(Радослоц) I Влаов.

завѣли (за^вз-) I Књаж. — *урѣдим* (уцр-) I Вас. —
заборалам (заборацљ-) I Бор. III Међ., *забор-*
ралаш I Ошљ., *заборала* I Јак. Кож. III Кат.,
изаборалала I Д. Кам., *пѣзаборала* I Рад. —
праља III Кат., *испраља* III Приб., *напраља* I
 Јак., *напраља* I Књаж., *напраљаше* I Књаж.,
изнапраљал I Г. Бојн., *опрала* I Бучје, *опраљало*
 I Рад., *попраља* I Књаж., *попраљамо* I Књаж.,
попраљана I Радич. Бучје, *препраљам* I Вал.,
препраљају I Књаж., *сирала* I Књаж., *да се*
упраљају III Кам. — *стаљаш* III Леск., *остаља* I
 Рад. Књаж. III Међ. Бујк. Врање, *остаљау* III
 Тиб., *остаљамо* III Врање, *остаљала* III Н.,
остаљали I Књаж., *простаљали* I Књаж., *свстаља*

І Књаж., устаља́ли І Вал. — брно І Књаж. — на рбу́ І Црни Вр.

- 68.** Прелазно *ц*: — **-бцу* І Вал. — *кажи цо(ј)* І Нишор Б. Пал. (bis) Остат. (bis) Клис. Изв. (л.) Вучед. II Н. Бања III Леск. Малош. Љут. Леск. (11 п.) Стуб. Бог. Бујк. Кат. (bis) Кум. СбВр. Корб. Врање. Испор.: *кажу ој се* І Баб., *назове о (јој)* II Ниш., *иа да о кажеш* II Ниш., *да о -ј-е просто* II Ниш. — *цбце* І Балт. — **-он* І Битв. (bis) III Приб., **-она* І Кум., **-онó* І Ошљ., *ц-бну* III Леск., *ц-онé* III Кат. — **-брли* III Кат. — *ц-бро* III Тиб. — *цбсьм* III Габр. — **откина* III Врање — **-отуда* III Кат. — **-оца* І Б. Пал. — **-бчи* III Кат. (bis) — *гра*ор* І Баб. — *ка-цб* І Ост. — *сна*о* III Врање — *сна-ц-бди се* III Лук. — *онó-ц-а* І Пир. Кр. Ф. III Габр. (исп. гл XII) — *цб-ц-ас* І Књаж. И. Јал. Балт. — *цбцаса га* (над-јача га) III Тиб., *цб-ц-осујеше* III Тиб. (= *по-цас-*) — *по-*ата*, *поцата* І Рад. Књаж. (bis). Жлне II Ниш. — *тоцата* І Врб. Књаж. (bis) Д. Кам. Тиошт. — *тоц-а* І Цер., *то-цај* І Пир.
- *по*алуге* І Кална — *на ц-окбци* І Крента — *цудица* І Балт. — *цўзе* І Црнољ. Б. Пал., **-узéло* І Жлне — **у*, *цу* І Врб. Пир. (ter) Изв. (л.) (bis) III Леск. (10 п.) Приб. Власе (пољ.) Бујк. (ter) В. Бања (bis). Кат (4 п.) Клис. Врање (18 п.) Лук. (bis); испор. *ја у реко* III Лесков. (bis), *дóкле да у дóђе* III Власе (пољ.), *иа у од-нела* III Стајк., *шта да у пра́цим* III Врање, *ўмре у муж* III Врање, *тљг ќе у скíнец* III Врање, *жалíла у се њóјзе* III Врање, *цáмет у дáли* III Врање, *да у кажемо* І Вина, *да у однесеш* І Б. Пал. ит.д. — *Арна-ц-ути* І Бор. Балт. Изв. (л.) (bis) Остат. III Приб. Тиб. — *ди-ц-јрна* І Књаж. — *дрé-ц-у* II Руње — *ка-*

- ла-ц-јзин I Пир. — кара-ц-јла I Бор. (bis) Ореов.
 — ка-ц-јрин III Стуб. Н. Врање, ка-^н-јрче III
 В. Бања — на-ц-јке I Књаж. — па-ц-ук I Књ.
 — Па-ц-јн I КС. Вал. Вас. Кр. Ф. II Ниш., па-^н-
 унџа III Врање — пре-ц-унук III Клис. — за
 прђда-ц-у I Пир. III Крж. — сна-^н-у III Бујк.
 — стра-^н-уца́л I Битвр. — на-ц-јчене III Леск.,
 по^нјчи I Вал. — Пара-ц-јн I Ост. Клис. — ча-
^н-урице I Вас. — ча-ц-уш I Кална Дивј. — ши-
 ц-јн III Врање (bis).
- бѐ^ну I Баб. III Ман. — цђле-^н-у III Врање —
 недá-ц-у I Књаж. — знá-^н-у III Н. — ду-ц-án
 III Врање — му-^н-á I Књаж. Жлне — бувá II
 Ниш. — иаст^н-а III СБВр. — а^н-ц-а (дише)
 I Жлне — т^н-ц-а I Тем. (bis) (о таквим при-
 лозима в. гл. XII) Пир. Љуб. — прош^н-ц-емо
 III СБВр. — у-ц-áлуге III Мошт. (чује се и
 у-ѡ-áлуге). — у-ц-аиотеку I Књаж. — за у-^н-аис
 I Вал. Књаж. (ter) III Ман., уца́се I Књаж.,
 у-^н-áсе I Књаж. — у-^н-едн^нј I Влас., у-ц-едн^н
 љјди I Кр. Ф., у-ц-едн^ну цркцу III Кум. —
 у-^н-ђви I Вас. — т^н-^н-он I Бучје — у-^н-он^нј^н
 цђду III В. Бања.

Под утицајем оваквих облика, у којима се не-
 сложено у јавља фонетским путем, генералисани су неки
 облици са тим прелазним звуком, и ако њихов почетни
 самогласник није такав да изазива јављање таквога
 прелазнога звука. Тако је постало: — ца́се III Љут. —
 ца́моци III Врање — за^недн^ну ба́бу III СВр., цедн^н III
 Кат., цедн^нг III Клис., цедн^нг I Кр. Ф. (ter).

69. И у овим дијалектима у неким речима бива
 метатеза звука *ц*, разуме се, у толико пре што је тај
 звук билабиалан: — Га́рцу I Вина — га́рцани I Жлне
 (bis) Изв. (л.) — Гарцил I Вина.

70. Како *x* увек нестаје у овим дијалектима, сасвим је природно што место *xц*- имамо обично *ц*, исп. горе наведене примере; али, поред тога, находимо, истина врло ретко, и *џ* место те гласовне групе: *џанемо* I Киј. и *џаџац* III Стуб. Постанак *џ* од *ц* у таквим је случајевима потпуно оправдан, само се мора претпоставити да је фрикативност звука *x* у време постајања тога гласа била још доста јака, јер *в*, изговорено са фрикацијом, — а *x* се тако обично изговора — и јесте звук *џ*.

И ако се *в*, као што је речено, изговара обично билабиално, ипак се чује, на крајњем југу Србије особито, прелаз тога звука у глас фрикативно-дентално-лабиални у случају када је он на крају речи, што бива у усамљеним случајевима и у другим нашим дијалектима: *дрџеџ* III В. Бања, *дадеџ* III Кум., *биџеџ* III В. Бања, *ке биднеџ* III Кат., *кеџ* III Топл., *радеџ* III Бујк., *аереџ* III В. Бања (bis), *чиџаџ* III В. Бања, *те-раџ* III Бујк., *утеџаџ* III В. Бања, *аџаџ* III В. Бања, *докараџ* III Бујк., *ке граџеџ* III Врање, *угодиџ* I Кр. Ф. Рећи су случајевима као: *џрбџо* I Битвр., *џџник* III Тиб.¹

¹ Друге измене овога звука јављају се врло усамљено, стога ћу их овде навести не придајући им велику важност: *в'реме* III Г. Село, *карабуле* I КС. Место речи *пасуљ* (*пасуљ'к* I Пон.), која се у неким крајевима искључиво тако употребљава, чује се: *васуљ* I Књаж. Д. Кам., *васуљ'к* I Рад. и др. У туђинама находимо место *џ* — *и* и *в*: *прџико* III Врање, *плаутџи* I Пир., *прџисор* I Књаж. (тер) Пир., *врџици* II Н. Јел., *вурџне* I Књаж., *Вџица* I Књаж., *догрџви* I Г. Воји. што се паходи и у другим дијалектима. и, како ми се чини, није карактеристично ни за један од њих, јер зависи од грлика изван њих.

VI. ПАЛАТАЛНИ СУГЛАСНИЦИ

А. Сугласници *ћ*, *ђ* = прасл. *tj*, *dj*.

71. Гласови овога дијалекта који су постали од заједничко-словенских гласовних комплекса *tj* и *dj* и који у другим српским дијалектима, сем чакавскога, гласе обично *ћ* и *ђ* јављају се као најкарактерније његове особине. Те се гласовне групе јављају у овим дијалектима, у главном, у два облика: као гласови *ћ* и *ђ* и њима слични и као звуци *ч* и *џ* и њима слични. Различни облици ових гласова не јављају се *promiscue*, подједнако у свима дијалектима, већ су строго, и готово без изузетка, подељени по дијалектима. *Тимочко-лужнички* дијалекат употребљава искључиво *ч* и *џ* м. *ћ* и *ђ*, док *заплањски* и *јужно-моравски* знају само за звуке *ћ* и *ђ* и њима сличне. Ово је једна од главних особина којом се *заплањски* дијалекат одликује од *тимочко-лужничкога*, па ћу стога према тој црти и одредити источну границу *заплањског* дијалекта која га одваја од *тимочко-лужничкога* говора, јер сам о осталим границама његовим говорио већ раније (испор. т. 45., 49.).

Али и ако се може ова цела говорна сфера поделити на два дела, ипак и у сваком од њих има у употреби речених гласова и малог колебања, т. ј. за све *ћ* срсп. *ђ*, с једне, и *ч—џ*, с друге стране, не може се

рећи да су апсолутно једнаки, већ има међу њима доста ситних разлика које се ипак довољно осећају да се могу забележити засебним знаком. У јужно-моравском и запањском дијалекту имамо четири нијансе речених звукова:

- 1) \acute{h}^r (t) \acute{h}^o (ð')
- \acute{h}^x (k) \acute{h}^i (z)
- \acute{h} \acute{h}
- \acute{h} \acute{h}

У тимочко-лужничком дијалекту имамо само две:

- 2) \acute{c} \acute{c}
- \acute{c} \acute{c}

72. О природи ових гласова говори и врло много и врло детаљно *Dr L. Masing* у својој, сада готово већ заборављеној, књизи: *Zur Laut-und Akzentlehre der macedoslavischen Dialecte*, 20 и д. (Petersb. 1891). Оно што је он о њима рекао и најтачније је и најближе истини; само његова размишљања о историском развоју њихову врло су наивна. Њима и треба приписати што је ова, иначе добра књига, тако брзо заборављена. О тим звуцима у македонским дијалектима говори и Стојан Новаковић у *Ђ и Ћ у македонским народним дијалектима* (Глас XII), али се не задржава на њиховој физиолошкој природи једначећи их са нашим \acute{h} и \acute{h} . Он се користио и писаним изворима, али слика употребе речених гласова у њега ипак није јасна. О границама тимочко-лужничкога дијалекта или, како писац вели, *зоне џ и ч* дају неки подаци и у књижици М. В. Веселиновића *Гранични дијалекат међу Србима и Бугарима* (1890). Што се тиче граница у Србији није сасвим нетачно оно што писац даје, али је цела књига написана без дубљег познавања ствари и без научних претензија. Сем тога, о тим је дијалектима писао и проф. *Цонев* у *Сборнику* за нар. ум. наука и

кн., XVII, 354 и даље, исп. *Просв. Гласн.* за 1901, стр. 1497 и д. В. још *Костића Караџић II*, 141 и д. Сумарно и површно говори о њима *Олаф Брох* у *Vorl. Berichte der Balkan-Commission* (Wien 1900), стр. 94. Нетачно је оно што он говори о географској распрострањености употребе *ћ** које он бележи знаком *к*. Он вели да се тај звук чује само у цинцарскога становништва јужне Србије и у неких урођеника вароши Врање, и то само у речи *ћу*, *ћеш* у значењу futur-a. Истина је да се тај звук чује у становништва цинцарскога порекла, али свугде, у целој Србији, где год га има. Само је нетачно да се оно употребљава једино у реченим глаголоким облицима, а још је мање тачно да је ограничено само на варош Врање: оно се употребљава у целој овоме крају у језику свега становништва напореда са осталим звуцима као што ће се то јасно видети из примера које ћу навести¹

73. Сада да се задржим на физиологији ових звукова. Да би се разумео однос ових гласова према нашем књижевном, београдском изговору африката *ћ* и *ћ*, задржаћу се мало на њиховој природи, особито због тога што не могу потпуно да се сложим са *Мазингом*. Константовање је различних гласова реда *ћ* у *Мазинга* потпуно тачно, само његова непрестана тежња да се констатују две артикулације, два засебна саставна дела овога звука — није потребна. Несумњиво је да је овај звук африката, дакле, сложен, и да се почиње експлозијом звука *t*, па је сва ствар у томе што се ваздух, осло-

¹ Ово је било написано још онда када опширно дело проф. Броха о овим дијалектима није било изашло. Како је сада пред нама његова велика књига *Die Dialecte des südlichsten Serbiens* (Wien 1903), могу рећи да се у њој и много детаљније и много тачније говори о овим звуцима. Константовање разлике међу њима код Броха је тачно, само то није увек и добро физиолошки објашњено. Међутим је споменута нетачност задржата и даље (стр. 37 и д.). У осталом по нешто од теориских погледа Брохових слаже се са оним што је овде изложено а по нешто он сасвим није запазио (испор. његово питање, да ли је *трел'и* у иротском говору старо или није. стр. 41. и др.).

бођен експлозијом, не пушта да слободно изађе кроз уста, већ се пушта да проструји кроз нарочит отвор, о којем ће бити доцније говора. Дакле, према акустичкоме моменту, према звуцима који се јављају нашем уху и којих се артикулације образују — ово је заиста африката, али према самоме начину образовања тај би се глас могао назвати и простим, јер он представља модификован изговор једнога гласа (*t*), а не комплекс од два засебна звука. Ја мислим да је отуда и дошло колебање у схватању тога звука: они који су сматрали као главнији моменат први — а то је и најтачније схватање — сматрали су га за африкату, они пак који су га испитивали с друге тачке гледишта могли су га сматрати и за моментан звук.¹ При детаљнијем одређивању природе овога звука највеће тешкоће представља његов други део, други компонент. После дуге дискусије Мазинг долази до закључка да је други део овога звука фрикативан сугласник, по свој прилици, умекшано *š*: „Demnach ist h als die Mouillierung eines ч (č) zu betrachten“ (стр. 57). Да се докаже да ово није тачно, довољно је образовати меко ч. Тада ће се видети да је разлика између њега и нашега *ћ* још доста велика.² Према томе, јасно је да разлика између та два звука није у умекшаности, већ у фрикативном елементу другога дела сугласника *ћ*. Њега Мазинг и одређује нетачно. Он се труди да по што по то нађе звук нашег гласовног система којим ће моћи одредити, окарактерисати тај други компонент. И он је нашао за то звук *š*, који му је у ствари близак, али се са њим ипак не поклапа потпуно. Сва је тешкоћа у томе што се тај звук не употребљава у нашем језику самостално и стога га није ни требало изједначавати са неким већ по-

¹ О једноме и другоме види у Мазинга оп. cit.

² У тимочкоме дијалекту и ч се изговара често пута мекше него наше ч па ипак се никад не изједначаје са нашим *ћ*: *па си ніче* I Вас., *ће дочѣпа* I Вин., *маће* I Квџ., *чудно* I Квџ., *чувамо* I Кр. Ф., *чувала* I Н. Кор., *подевојче* I Н. Кор., *јаћи* I Н. Кор., *чујем* I КС.

знатим, и ако не потпуно са њим једнаким, звуком. Ни *ś* ни *š* ни *s* није тај звук. Од већине тих гласова он се одликује тиме, што нема оног издубљења које образује језик према непцима при изговору њихову (Kesselraum у *Сиверса Grundzüge*⁵ § 336), што даје њихову звуку специјалну нијансу. Код овога звука тога удубљења нема са врло простог разлога. У првоме моменту образовања ове африкате језик је — као увек при образовању експлозивних дентала — потпуно приљубљен уз непца; када се експлозија изврши тада се језик, управо предњи дес његов, врло мало удали од небаца — онолико колико то бива при изговору звука *i* — и то тако, да је целом ширином својом према непцу, те на тај начин образује пролаз који је шири од онога који се образује при изговору звука *s*. Ваздух, ослобођен експлозијом, ст. ујећи кроз тај пролаз образује шум који се одликује и од *s* и *š*, али је ипак ближи звуку *š*, прво, због места артикулације — на томе се месту образује и српско *š*, а, друго, због величине отвора која је, у главном, онолика колика и у *š*. Дакле, разлика је између њих само у томе, што ово „*ś*“ нема специфичкога спореднога тона речених фрикативних сугласника, и што је умекшано. То долази отуда, што се пролаз, који је већи од онога који се јавља у *s* а, можда, мало мањи него у *š*, образује не само ивицом предњег дела језика као у горњих гласова, већ целом површином предњег његова дела која се после експлозије покреће нешто унапред и чини да тај звук добије палаталну нијансу. То је врло важан моменат у образовању ове африкате и може лако да нас упозна са првим, најближим њеним варијантима. Да се изговори наше, београдско *ћ*, треба да је струјење ваздуха кроз споменути отвор доста јако: једино од јачине његове зависи, хоће ли *ћ* бити мање или више умекшано, или ће постати умекшано *t* са врло slabим фрикативним елементом. У

таком случају место језика, које стоји према непцима, врло је лабаво, лабавије него у првом случају, и његово удаљавање од небаца после експлозије бива тромо, постепено. Те гласове ја бележим знацима: ħ и ħ^r . ħ^r употребљавам, а не t' , за то што у таквоме ħ^r није још нестало фрикативности, само је главни елемент ипак t' . Ја ћу га бележити овде знаком ħ^r .

74. До ових закључака ја сам дошао емпириским путем; али њих потврђују и историска факта и теориска размишљања. Напр. када у нашим дијалектима у којима се м. ħ употребљава ч после t стоји i новогa порекла (испор. тач. 63.) од $-џ-$, оно прелази у ħ^r ; значи да тај звук (ħ^r) и представља t' умекшано у којегa се врло брзо образује мања или већа фрикација, које је, разуме се, било, донекле, и у i . Овим се врло лако објашњава и то, како у јужном дијалекту од $tjerati$ (= $tj-$) постаје ħerati : оно добија, прво, ħ^r , па затим $\text{ħ}'$ или ħ ; како од $тѣа$, $тѣа$ постаје ħа , ħаа , испор. тач. 62. То нам у исто време показује и пут којим је наше ħ постало и однос у којем се оно налази према оним нашим дијалектима у којима се још употребљава ħ^r . Али, сем тих гласова, ови дијалекти знају још један — ħ^* . Тај се звук образује када се средњи део језика приближи средњем делу небаца или ма коме месту између предњегa и задњегa непца, дакле, између места где се образују гласови t и k , и, после извршене експлозије, полако од његa у напред помери, али тако да ослобођен ваздух може дати, струјећи кроз тако образован пролаз између језика и небаца, умекшан, палаталан карактер таквогa звука. Ова артикулација представља паралелу звуку ħ^r . Али и тај звук није такве природе да се може обележити знаком ħ , јер и у његa има поред палаталности и фрикативногa елемента; зато га и бележимо знаком ħ^* (ħ^*). По месту образовања он је за k , које се такође — само у другим случајевима — јавља у овим дија-

лектима, исп. тач. 83., а пред h^r . Померање језика унапред при образовању експлозије чини да h^x бива све више слично звуку h^r . Из овога се види да речени звуци по месту образовања образују овакав ред: $\text{h}^x : \text{h}^r : \text{h} : \text{h}$. То исто вреди и за сугласник h са том разликом, што се h изговара звучно, с активним учешћем треперења гласних жица које бива када су гласнице затегнуте.

75. У тимочко-лужничким се дијалектима место ових гласова употребљавају ч и џ који се или потпуно поклапају са сличним гласовима у нашем књижевном говору или су мало мекши, палаталнији. Често се у истом дијалекту наводи и једно и друго.

Али не треба мислити да је палаталност особина ч само овакога порекла, — она се наводи и у гласа ч које је постало од заједничко-словенскога, старога ч (исп. стр. 168, напом. 2. исп. текста). То исто вреди и за џ . Разуме се да је умекшаност у толико разумљивија у колико се чешће јавља у случајевима прве категорије, јер, као што ћемо видети, ти су звуци и постали од умекшаних, палаталних африката (h^r , h^i , h). Физиолошки је разлика између ч и џ мала. У другом је случају трење ваздуха мало мање, део језика који учествује у образовању пролаза, потребнога за његово струјење, такође је мање, врх језика је мало истурен у напред и лабавији је него образовању ч .

76. У тач. 71 је истакнуто да се само у једном делу споменутих дијалеката, само у тимочко-лужничкоме, употребљава ч и џ место h и h осталих говора. Дакле, у оним речима у којима тамо наводимо h и h овде налазимо увек ч и џ . Питање је, како стоји овај дијалекат, гевр. његови звуци, према осталим дијалектима, да ли се ч и џ развило из h^r и h^i (h^x , h^i) — или су то сасвим засебни дијалекти у којима је сваки од речених гласова постао потпуно самостално из зајед. слов. ti и di . На то питање покушава да одговори проф. Цонев у споменутој

књизи (стр. 58), али га тако заплиће, да се на послетку не зна, сматра ли он ову црту за самосталну или унесу споме, за језичку особину која зближава речени дијалекат са *српским, бугарским или руским језиком!* Та нејасност и неодређеност погледа Цоневљевих ослобођава нас од сваке даље дискусије са њим (испор., у осталом, о овоме *Просветни Гласник* I. с.).

Факат, што се *ч* и *џ* консеквентно употребљавају у реченом дијалекту место *ћ* и *ђ*, без мешавине са њима, показује да ти звуци нису могли бити унесени са стране, јер у Србији нема другог дијалекта у којем би се м. *ћ* и *ђ* увек употребљавало *ч* и *џ*. Остале пак црте овога дијалекта и фонетске и морфолошке показују врло јасно да је и он чинио са осталим дијалектима источне Србије некад целину, да им је основа и гласовна и формална иста, да је чак исти правац у којем им се и данас гласови и облици развијају, па стога је несумњиво да се и ти гласови морају у њима сводити на заједничке основне звуке. Који су били ти основни звуци — то није тако тешко решити. Кад се зна да *заплањски* и *јужноморавски* дијалекти имају *ч* = заједничко-слов. *ч* и не мењају га у *ћ*, *ћ** исто онако као што у тим случајевима има и *тимочки* дијалекат *ч*, јасно је да њихово *ћ^г*, *ћ**... није могло постати од *ч*, јер би се тада морало јавити и у оним случајевима где је *ч* старо, чега нема, већ *може и мора* да буде обрнуто, да је своје *ч* — *џ* тимочки дијалекат самостално развио из старијега *ћ^г* (*ћ**, *ћ*). Да је тај звук донста основни и врло стар у српскоме језику, показују и сви остали српски дијалекти који и знају само за њ. Дакле, када смо могли констатовати за тимочки дијалекат да је несумњиво српскога порекла, када смо могли за њ с поузданошћу утврдити да је чинио некада целину са *заплањским* и *јужноморавским* дијалектима, а и они и сви остали српски дијалекти или имају *ћ* и *ђ* или гласове који се на њих своде, тада је природно претпоставити

да је и *тимочко-лужнички* дијалекат понео из своје заједнице са осталим дијалектима *ћ* и *ђ* које је он изменио у току времена у, прво, можда, умекшане звуке *č* и *ć* а, доцније, и мање умекшано *ч* и *џ*. Све је дакле питање у томе, како су ти гласови добивени од *ћ* и *ђ*. Основни звуци који су добивени у српскоме језику од заједничко-словенских комплекса *tš*, *dš* били су, као што је јасно из онога што је горе речено о физиолошким особинама тих гласова, *ћʳ* (resp. *tʳ*) и *ђʳ* (resp. *dʳ*). Према томе се пита, како је *tʳ* (*ћʳ*) прешло у *tš* (*ч*) Већ из самог овога јасно је, особито ако се буде имало на уму оно што је речено о *š* у *ћ*, да је за прелаз звука *ћ* (resp. *ћʳ*) у *ч* било потребно да други део африкате *ћ* — *š* без карактеристичног удубљења — пређе у компонент *š* са обичним удубљењем, које тај звук има када се самостално, не у вези са *t*, т.ј. африкати *ћ*, изговара. Да то буде, треба претпоставити да се основно *ћʳ* развило овде у *ћ* или *ћ*, као и у другим нашим дијалектима, са фрикацијом која је, утичући акустички као *š*, учинила да се оно (*š*) и образује као обично *š*, па према томе да се и цела африката помери, да од *ћ* (*ћʳ*) постане *ч* (*č*). У осталом, не треба мислити да је разлика између тих двају гласова врло велика; *ћ* је и иначе у своме развоју у свима српским дијалектима претрпело знатне измене. Разлика између основнога *tʳ* и *ћ*, које находимо у већини данашњих штокавских дијалеката, несумњиво је већа од разлике између *ћ* и *ч*. Стога не треба ову разлику ни прецењивати ни сматрати као нешто сасвим засебно, чега иначе нигде нема. Паралелних појава има и у другим дијалектима. На пр. у многим прекосавским локалним дијалектима изговарају потпуно консеквентно место *ћ* — *ч*, место *ђ* — *џ*, тако да тај изговор продире и у Београд и чује се каткад и у говору образованијег становништва и сл.

77. Како старијих споменика овога дијалеката немамо, врло је тешко потпуно тачно одредити, када се

извршио прелаз о којем сам говорио. Јасно је само толико, да се он извршио много пре времена када су се турске речи почеле у већој мери употребљавати у споменутом дијалекту и пре него што је *-tje-* = *-tʲje-*, *-dʲje-* = *-dʲje-* почело прелазити у *kʲe*, *hʲe*. Јер је већ у то време у оним случајевима где је *k*, *h* = *ti*, *di* заједничкословенскога језика морало бити *ч*, *џ*. Да није тога било, већ да је на тим местима било *kʲ* и *hʲ*, ти би се гласови у том облику сачували до данашњег дана као што су се сачували у *цвекʲe*, *ливаʲe*, *љубʲe*, и не би прелазили у *ч* и *џ*. Што се у тим примерима јавља *kʲ*, *hʲ*, а не *ч*, *џ*, исто онако као и у турским речима (*бадџав* — *баџав* и сл., исп. тач. 63.), то се ни у колико не противи ономе што је о том појаву говорено горе, јер је њихово *k* и *h* новијега, млађега порекла од горњега које је у то време гласило већ *ч*, *џ*. Исп. сличне појаве напр. у чакав. дијалекту: старо *ǰ* прелази у *ј* (*ǰ*), ново *ǰ* задржава се; старо *hʲ* прелази у *и*, ново се задржава, напр. *kráj* (гех), *рџе* (*рџе*) у Омшљу (Крк), али *vesdʲe*; или *mlǰe*, *rdʲen*, *vʲjen* (Дубашница — Крк), али *lǰa* *ibid.* и сл., исп. Rad CXXI 108—109 и др.

Облици тимочко-лужничкога дијалекта у којима сам забележио *ч* и *џ*:

- а) *ч*: — *броч* I Кож. — *бјчка* I Остат., *бјчке* I Рад., *бјчкам* I Рад., *бјчкамо* I Цер., *бјчкау* I Рад. — *веч* I Ошљ. Бучје Књаж. (4 п.), *веч* I Боров. Штрп. Витан., *вече* I II. Кор Вал. (*bis*), *вече* I Рад. Кож. Штрп. Жлне Балт. II Прекон., *повече* (повише) I И.Јал. Темска (*bis*) Кр.Ф., *највече* II Руп., *вечем* I Тиошт. Сурач., *вечи* I Књ. Ореов. — *воче* I Књаж. Штрп., *вочка* I Рад. Књаж. (*bis*). — *врџа* I Н. Кор. Балт., *аоврџа* I Радич. — *врџа* I Пир., *врџуту* I Б. Пал., *врџе* I Штрп., *врџку* I Књаж. — *врџина* I Књаж. — *врџа* I Рад. Д.Кам. Књаж., *врџају* I Темска, *врџу* I Клис., *врџали* I Рад., *врџајте* I Тиошт., из-

I Руд., *навачал* I Темска, *повача* I Жлне, *про-
 вачамо* I Р.Бучје, *привачал* I Кр. — *о́чу* I Рад.
 (bis) Књаж. (ter), *о́чу* I Д.Кам. Ђур., *о́чеш* I Н.Кор.
 Књаж. II Рупје, *о́чеш* I Књаж., *о́ч ли ми дадеш*
 I Пир. (= *хоћь* = ст. слов. *хощь*), *о́ч ли да*
поо́ијеш I Изв. (л.), *о́че* I Рад (ter) КС. Јак.
 Књаж. (8 п.), *о́че* I Рад. (bis). Ошљ. Боров. Књ.
 Бучум, *о́че ме стигне* I Боров., *о́че да учу* I
 Књаж., *да ме о́че потсѣти* I Б.Иње, *о́ј* I М.Изв.
 Ошљ. Књ. (ter) Средогр. Драј., *чу* I Жлне Д.Кам.
 Ц.Вр Б.Пал., *чеш* I Књаж. (ter) II Ниш., *че да*
видим I Жлне, *како́ че видим* I Пир., *и́че ра-*
бо́тим I Пир., *че даде́м* I Пир., *че и поа́ијиш*
 I Изв. (л.), *па ч да живиш* I Изв. (л.), *а́ко*
чѣ I Књаж. (bis), *то́лко че ни б́уде* I Рад., *чѣ*
иска I Рад., *чѣ љу б́ије* I Н.Кор., *че да б́уде* I
 Н.Кор., *кој чѣ ни р́ани* I Н.Кор., *чѣ зрѣ* I Књ.,
ш-чѣ му има́ње I Д.Кам., *че га уб́ије и њѣга* II
 Ниш., *кој че ни р́ани* I Изв. (л.), *че ме уб́ије*
 I Баб., *о́н че ти га да́* I Баб., *че иде́мо* I Н.Кор.,
не че ч́ију I Н.Кор., *чѣ ни т́ерау* I Жлне, *а́јде*
чѣ се љграју I Д.Кам., *че ни с́уде бли́жњи* I
 Баб., *че га јед́у* I Битвр., *че преж́иву* I Битвр.,
кудѣ чѣмо I Кож., *како́ чѣмо* I Књаж. (bis), *чѣмо*
 I Рад. Књаж. Калча, *нѣ́чу* I Рад. Сок. Књаж.
 (7 п.) Д.Кам. Ђур. Пир., *нѣ́чеш* I Књаж. Присј.
 II Рупје, *нѣ́че* I Радич. (bis) Н.Кор. (bis) Јак.
 Књаж. (10 п.) Кална Жлне Бучум, *нѣ́че ви*
ни́шта б́ије II Ниш., *нѣ́че се одст́упи* I Жлне,
ви нѣ́че ме веру́јете I Б.Иње, *нѣ́чѣмо* I Рад.
 Н.Кор. Књаж., *нѣ́чете* I Књаж., *нѣ́чеју* I Штри.
 Балт. Пир., *нѣ́чеше* II Рупје — *чѣрка* (*чѣрка* ретко)
 I Рад. (ter) КС. Књаж., *чѣрка́* I Књаж., *чѣрка* I
 И.Јал. (bis), *чѣрку* I Балт., *чѣрко* I Пир. Кр.Ф.,
чѣрка́на I Сурач. — *чѣпаве* I Стањ.

Part. praes.: — *стојѣчи* I Бучје — *бивајечи* I Пир. (bis) — *везувајечи* II Ниш. — *знајечи* I Кам. (ter) — *идѣчи* I Кијев. — *јашаѣчи* I Г.Бојн., *јашачи* I Жлне, *јашеѣчи* I И.Јал. Ђур., *јашеѣчи* I Опш. Јак. Тиошт. Цер. — *пвајечи* I Црнољ. — *работѣѣчи* I Б.Иње, *работѣчи* I Пон. — *садѣчи* I Темска, *седѣчи* I КС. II Прек. — *ароседѣчи* I Бучје — *стојѣчу* I Пон. — *учѣчи* I Боров. — *одечи* I Балт.

Adverbia (adject.): — *домачи* I Изв. (л.) — *годечким* I Изв. (л.) (по вољи) — *жмички* II Попч. (жму-рећки) II Н. Јел. — *колѣнечки* I Б. Иње — *лежечки* I Вас. И.Јал. Влаов. — *седѣчки* II Пирк. Варош Попч. Прек. I Ђур., *седѣчки* I Г. Бојн. И.Јал. Руд. Баб. — *стојечки* I Вал. И.Јал. Г.Бојн., *стојечки* I Књаж. Жлне И.Јал. II Вар. — *одечки* I Зор. Књаж.

Суфикси: — *бѣж(и)ч* I Штри. Жлне Балт. (bis) Сурач. Битв. — *вѣчиѣ* I Баб. (суво воће) — *врѣнич* I Р.Бучје — *девојчетиѣ* I Тиошт. Б. Пал., *девојчичи* I Бучје Вина II Ниш. — *деверичиѣ* I Валеv. И.Јал. Б.Пал. — *детиѣ* I Пир. — *јаганчичи* II Прекон. — *јарчичи* I Изв. (л.) — *каменчиѣ* I Радич. Пир. — *каначичи* I Пир. — *крѣчичи* II Прек. — *Мѣкич* I Бор. — *пѣ младичи* I Остат. — *петличѣ* I Опш. — *пѣличѣ* I Рад. Пон. — *сврдлич* I Вина — *сестрич* I Кр.Ф., *сестричич* I Клис. — *тикветиѣ* I Б.Пал. — *тичичи* I Пир. — *унѣчичи* I Рад. — *црѣчичи* I Темска — *чупетич* (чоканче) I И.Јал. — *шурѣчиче* I Кож. — *врлоѣа* (место врлетно) I Рад. — *лудѣча* I Баб. — *чистѣчу* I Пир.

Али и ако је ч основно у овим дијалектима, ипак се у неким местима доста често походи место ч -*л*,

ма да, као што ћемо одмах видети, оно нити је постало од ч нити се са њим налази у каквој органској вези:

— *веће* I Књаж. Вас. II Ниш., *вѣће* II С.Топ., *вѣћем* II Ниш., *повеће* II Миљк. — *воће* II Малча — *враћа* II Ниш. — *врѣће* II Ниш. — *врјућо* I Пов., *врућуна* I Књаж. — *објућа* I Књаж. — *гáћник* I Књаж. — *домаћуна* I Књаж. II Прекон. — *кјућа* I Књаж., *кјућу* I Књаж., *кјућѣ* I Бучје, *кјућѣ* I Крента, *кјућица* I Бучје — *маћеа* I Вас. — *ноћовиште* II Прек., *ноћу* I Књаж. Вас. II Ниш. (bis), *ноћѣс* I Књаж., *ноћѣс* I М. Изв. II Ниш., *синоћ* II Скрбн., *ноћуше* II Ниш. — *плаћам* II Прекон. (bis), *плаћа* I Бучје Књаж., *плаћају* II Малча, *плаћал* II Попч. — *праћали* I Књаж. — *запрѣће* II Б.Пот., *распрѣће* II Б.Пот., *потпрѣћали* I Вина — *свећа* I Сокол., *свећа* I Вас. Зорун., *свећу* I Зорун. Књаж., *свеће* II Ниш. — *сѣћам се* II Ниш. — *срѣћа* II Бур., *срѣћу* II Прек., *несрѣћа* I Рад. — *субоћак* I Бучје, *субоћан* (*суботњак*) II Ниш. — *заваћали* I Бучје, *приваћа* II Б. Пот. — *ћерка* I Књаж., *ћерка* I Књаж., *ћерку* I Жлне, *ћерку* II Ниш., *ћеркѣ* I Пон. Књаж. Бучје II Драј. — *ћурчије* (дат.) II Ниш. — *ћутим* I Бучје Вас. II Ниш. — *оћем* II Скрб., *оћу* II Врело Скрб. Прекон., *оћу* I Књаж., *оћеш* I Књаж., *оће* II Шлив Ниш., *оћемо* I Књаж., *каквоћу* I Књаж., *мајем како ћу* II Ниш., *шћу ти кажем* II Б.Пот. С.Топ., *ја ћу те вежем* II Ниш., *ја ћу му оставим* II Малча, *кудѣ ће* II П. Јел. I Књаж., *ће се бојѣ* II Н. Јел., *што ће, како ће* II Н.Јел., *шће да бјде* I Ореов., *па ће га најде* II Ниш., *кудѣ ће* I Бучје, *ми ће да сјудимо* I Ореов., *кудју ћемо* I Вас., *ћемо* I Вал., *нећу* I Књаж. II Прекон. Врело, *нећу* II Ниш., *неће* I Бучје Књаж. (4 п.), *неће* II Ниш. I Књаж. Врб.

- *бијећи* II Пирк. — *знајећи* II Пирк. — *јашећи* II Прек., *јашећи** II Вар., *јашећи* I Зор., *јашећи* II Пирк. — *летећи* II Драј. — *седећи* II Прек., *седећи* II Пирк. — *стојећу* II Ниш. Пирк., *стојећи* I Вас. — *трчаећи* I Бучје.
- *бирићи* I Вина — *големчић* II С. Топла — *Дунић** I Књаж. — *деверичић* II Пирк. — *девојчетића* I Књаж., *девојчића* I Књаж. — *дугмићи* I Књаж. — *живанчић* I Књаж. — *јамчићи* I Жлне — *Јаношевић* II Б.Пот. — *јарићи* II Ниш. — *јунићи* II Грбав. — *каменчићи* II Скрб. — *котлић* II Б.Пот. — *кутрачићи* II Н. Јел. — *магариће* II Бур. — *малчић* II С.Топ. — *младућ** I КС., *младући* I Сок. Жлне (bis) II Шљив. — *момчиће* II Ниш. — *пешкирчићи* I Вас. — *Порићу* II Грбав. — *пџлићиви* I Бучје Вина, *пџлићу* II Б.Пот. — *прутићи* II Скрб. — *пџићи* I Књаж. — *синовчићи* I Ореов. — *срџчиће* I Књаж. — *брлоћа* I Бучје.

78. Сугласник *ц* = *ћ* (староме):

— *Ранцелов дџн* I Сурач. — *развацувамо* I Темска — *вџе* I Држ., *вџе* I Опљ. М. Изв. II Ниш., *мецувџе* I Пир., *завџене* I Н. Кор. — *виц* I Врб. Изв. (л.) И.Јал. М.Изв. (зап. нач. од *видим*), *вицау* I Темска, *он га виџео* I И. Јал., *не виџеомо* I Балт., *вицевџли* I Тиошт., *виџџа се* I Мокр., *вицувџли* I Балт., *навицувџле* I Пир., *обиц* = „обвиц“ (стари *imperat.*) I И.Јал. — *обвоиџјем* I Пир. — *гаџам* I Књаж., *гаџа* I Вал., *гаџа* (3 *imperf.*) I Лук., *гаџаше* I М.Изв., *гаџаше* I Балт., *он гаџал* I Влаов., *чу гаџам* I Пир., *гаџали* (*iterat.*) I Темска, *згаџаш* I Берд., *зџоцу* I Темска, *зџоцена* I Балт., *погаџа* I Кож., *погаџау* I Темска, *погаџа* I Рад., *погаџали* I Кож., *угаџаше* I КС. — *глец* (гледај) I Мир. Вл. (стари *imperat.*), *згле-*

ијје I Кална, поглецување II Прекон., погла-
 мање II Прекон., поглецџјем I Књаж., поглецџје
 I КС., преглецџју I Радич., преглецџва I Рад.,
 приглецџјем II Ниш., углецџјемо I Б. Пал. — да
 у глоце I Баб. — говеце цвѣће I Балт. Пир.,
 говѣцина I Драг. — госпоцин I Рад. Књаж., го-
 споцинна I КС. — грацање-те I Пир., грацинина
 I Клис., грацини I Клис. Г.Бојн. — граца I Балт.,
 граце I ДКам., грацица I Књаж., заграцувамо II
 Прек., испреграцува I Берд. — грце I Жлне —
 досаца I Цер. И. Јал. Врб., досацаше I Рад.,
 досацали I Н. Кор. — одрецава I Радич. —
 заповѣцију I Кална, заповѣцџју I Тиошт., заповѣ-
 цивал I Пир. — јец I Штрп. Изв. М.Изв. Врб.,
 јѣцте I Балт. (јѣцте I Изв. л.), јѣцачку I Темска
 — колецање I Балт. — за крацу I Кож. Руд. —
 — поразлацувамо I Пир. — мацарке I Крента
 Темска — меца I Н. Кор. Књаж., меца I Ошљ.
 Боров. Влас. Г. Роман, мѣци I Рад. КС. Књаж.
 Стањ., меценци смо I Кална, омеције I Прек.,
 на меци дом I Изв. (л.), меци нас I Сурач.,
 мецу њи I Жлне, меци себ I Р. Бучје мецу
 себ I Темска, мецу собом I Остат., мецу њи I
 Кијев. Валун, измецу себе I Пир., измеца I Балт.,
 иомецу I Мир. Б. Пње, иомеци нас I Влас. —
 млаци I Н.Кор., иомлацијете I И.Јал. — преца
 I Радич. Кож., прецу I Баб. — раца I Влас.,
 раца I Ошљ. Кож. Жлне Б.Пал. В.Крчм., раца
 I КрФ., рацају I Н.Кор., рацау (imperf.) I Руд.,
 рацаше I Руд., рацало I Д.Кам. Цр.бр. Кр.Ф., зара-
 ције II Ниш., зарацијеше II Рупје, израцен I Жлне,
 нараца I Пир., нарацаше I Балт., нарацали I
 Влаов., разрацију I Д.Кам., рацал I Н.Кор., на-
 рацали I Књаж., роцен I Кож. Боров. Влаов.
 Пир., роцена I КС. Ошљ., роцена I Пон. Кр.Ф.,

рѡцене (*роцѣне*) I Књаж. Кр.Ф. — *нарецује* I Вас. И.Јал., *нарецувал* I Мучиб. — *риц* I Остат., *до рицѡга* I Остат. — *рѣа* I Књаж., *рѣав* I Б. Иње, *рѣаво* I Пир., *рѣави* I Крента, *рѣавство* I Пир. — *сѣје* I В. Крч., *сѣце* I Тиошт. Темска Орља Г.Ром. — *свѣја* I Јак., *свѣцу* I К.С. Пон., *свацамо* I Кијев., *свѣцау* I Балт., *свацевѣна* I Бор., *свацују* II Ниш., *соцували* I Изв. (л.) — *пѡслаја* I Књаж. — *сумарѣје* I Балт. — *туц* II Рупје, *туца* I Књаж., *тѣма* II Ниш., *тѣму* I Жлне, *тѣми* I Пон., *тѣмѣ* I И.Јал., *тѣмѣнца* I Рад. II Ниш. — *ѣм не вѣди* I Темска (**худѣ*, испор. рус. *хуже*), *ѣце* I Рад. (bis) И. Јал. Пир. Дивљ. Кр.Ф. — *ѣшкау* (= *ѣшка* — ?) I Изл. (л.) — *Цѣрца* I И.Јал., *Цѣрцев дѣм* I Тиошт., *Цѣрѣов дѣн* I Пир., *Цѣрцов дѣм* I Миран., *Цѣрин* I Балт.

79. Али као год што се у неким од ових места употребљава место *ч—ћ* тако исто не налазимо у њима само *ц*, већ се поред њега јавља и *ћ*; о ближним погодбама и узроцима због којих то бива — говорићу ниже.

— *бућѣје* II Ниш. — *наваћѣем* I Вал., *наваћувало* I Вал. — *вѣће* I Књаж. (bis), *вѣће* II Грб. Пасј. — *вић* I Вал., *вићен* I Књаж., *вићѣва* II Прекон., *вићѣваш* II Мљк., *вићивал* I Књаж. Крента — *поврѣћено* I Вас. — *гѣћа* I Вас., *гѣћали* II Грб., *погѣћали* II Скрб. — *изглећѣва* II Малча — *свѣцѣ из(г)лоћѣл* I Вина — *госпоћѣн* I Бучје, *госпоћѣн дѣм* II Грб. — *гѣћа* II Прекон. Ниш., *гѣћица* II Ниш. Прекон., *ѡгѣћа* I Бучје, *прегѣћено* I Вас. — *дѡсѣћа* II Прекон. — *исповѣћѣцѣ* I Вас — *јѣћ* I Вал. — *крѣћа* II Вреж. — *мећѣ* I Књаж. Вина II Прек. Б. Пот., *мећѣим* II Ниш. — *мећу прутѣње* II Ниш. — *млаћѣју* II Пенч. II Јел., *млаћѣјему* II Бур. — *напре-*

ђува́ла II Вреж. — *пређа* II Прекон. Пасј., *пређу*
 I Вал, *пређе* II Грбав. — *рађа* II Н. Јел., *рађал*,
 II Ниш., *рађало* I Књаж. (bis), *рођен* I Вал. II
 Ниш., *рођен* II Лал., *рође́ни* I Књаж. II Грбав.,
дорођен I Зор. — *наређено* II Мерц., *наређује* II
 Мерц., *одређува́л* I Вас., *уређује* II Ниш. — *рђав*
 I Књаж. II Ниш., *рђав* II Б. Пот., *зарь'ђавел* I
 Књаж., *рђави* II Грб., *рђаво* II Јасен., *рђаву* II
 Ниш, *рђаство* I Бучје — *сађе* I Прекон. — *ио-*
сађена I Бучје — *свађали* I Вас., *свађали се* II
 Ниш., *свађау* (праес.) I Вас., *свађате* I Бучје —
слађе I Књаж. — *ослобуђење* I Балт. — *сређо̀н*
човек I Изв. (л.) — *осуђен* I Вина Књаж., *осуђу-*
ва́л I Вас. — *туђу* I Књаж. II Ниш. — *уђич*
 (= „убав“) I Клис. — *Ђорђин* I Рад., *Ђорђе* I
 Књаж., *Ђурђе́в ден* I Кож. —

80. Да видимо сада, како се употребљавају речени
 звуци у јужноморавскоме и запањском дијалекту, јер
 се само тако може одредити тачно граница лужничкоме
 поддијалекту према запањскоме, исто онако као што
 се материјалом из претходне тачке може одредити гра-
 ница тимочкоме поддијалекту према јужноморавскоме
 говору и запањскоме *сврлишком* поддијалекту. Ти су
 звуци јужно-моравскога и запањскога дијалекта и сами
 врло интересантни, јер се јављају у неколико засебних
 облика.

— *већ** III Бујк., *веће* III Лесков., *веће* III Врање
 Лесков. Габр. Н. (4 п.), *већ*е* III В. Бања,
већу III Н., *већ*ем* III Приб. (bis) — *воћњак*
 III Кат. — *врећу* III Кат., *врећу* I Влас. III
 Међ. (bis), *врећу* III Бујк. Г. Село, *врећку*
 III Међ., *вреће* III Руж. — *врүће* III Габр., *за-*
врүћу III Међ., *врүћине* III Бујк., *врүћина* III
 Руж. Габр. I Г. Роман. — *врћау* III Леск., из-

врћа̀ли III Леск., поврћа̀мо III Врање, поврћа̀ју
 III Врање — обућа̀ III Н. — га̀ге III Топл. —
 домаћ`ин III Кум. — имаће III Леск. (имање)
 (bis), имаће III Н. — к`ућа́ III Приб., к`ућа́ III Тпб.,
 к`ућа́ II Кн. С., кућ`у III Стуб., к`ућа́ III Н. (bis)
 Бујк., к`ућа́ III Стуб., код к`уће́ III Бујк., к`уће́ III
 В. Бања, к`ућица́ III Врање — склаћа́ га (скла`ћа?
 заштићаваше га) III Н. — маће́жа III Међ., маћеу
 II Руп. — зам`ићау III Мал., прим`ића III Вр.,
 прим`ићава III Д. Село, см`ићем III Вр., см`ићау
 III Вр., см`ића́ II Личје — помоћ` III Бујк. Стуб.
 — наће́ III Габр. — ноћ` III Кат., ноћ` III В.
 Бања, ноће́ III Кат., к` ноћ`и III Бујк., ноћ`и
 III Кум. В. Бања, ноћ`у III Леск., ноћ`ом III
 Лесков., ноћ`ом III Тумба, до туј ноћ` III Вр.
 (4 п.) Леск. (4 п.), ноћ`ом III Н., синоћ` II Рупје,
 заноћ`имо III Малош., заноћ`или III Кат. — он
 во обећ`ава III Кат. — плаћа́м III Кијев., плаћа́а
 III Кијев., плаћа́ III Д. Село, плаћа́ II Рупје
 III Лесков., плаћа́у III Лесков., плаћа́мо III
 Врање, плаћа́ше III Н., плаћа́ли III Кум., пла-
 ћ`ало II Н. Бања, плаћа́ува́ли III Ман. — пре-
 алиће́ III Н. — праћа́ III Врање Н., праћа́мо
 III Н., испраћа́ III Н., испраћа́ше III Врање —
 запрећа́ше III Бујк. — прош`авајте III Н. — свећа́
 III Врање, свећа́ II Рупје III Међ. Н., свећа́у III
 Топл. Леск., свећа́у III Бујк. — нас`ића́ III Бујк.,
 ос`ића́м III Врање, ос`ића́ III Леск. — срећа́ III
 Кат., срећа́ II Рупје, срећа́ III Кат., срећа́у III
 Кат., срећа́у III В. Бања Кат., несрећа́ II Рупје,
 уср`ића́ју III Виш. — тр`ућа́ III Врање, тр`ућне
 III Н. — оћа́у II Брез. Н. (bis), оћа́еш III Кат. В.
 Бања Бујк., оћа́еш III Гар., оћа́еш III Кат. В.
 Бања, оћа́е III В. Бања Бујк., оћа́е седиш III Међ.,

оће III Студ., *оћете* III Леск., *оћес* III Бујк.,
нећем III Вр., *нећу* III Врање В. Бања, *нећу*
му дадем III В. Бања, *нећу давам* III В. Бања
 Међ., *нећеш* III Гар, *неће ми извади* III Бујк.
 (ter), *неће* II Г. Мат., *неће* III Кум. Приб. II
 КНС. (bis), *никакво нећеу* III Међ., *нећеу Турци*
 III Стуб., *нећешес* III Леск. — *смећу* III Кум.,
ја ћу те удавим III Кат., *шћу* III Леск., *ја ћу*
ти кажем III В. Бања, *ја ћу берем* III В. Бања,
ћу да идем III Бујк., *што ћеш* III Међ., *иа ќе*
водим III Врање, *ја ќе идем* III Кат., *ће ти гу*
дам III Кат., *ће те уапем* III Катал., *ће се де-*
лим III Кат., *куде ће га тражим* III Топл., *ће*
кјуим III Бујк., *ће можеш* III Киј., *иа ќе те*
бује III Кат., *тој ће носи* III Кат. (his), *ће му*
гу дава III Кат., *до руку ће* III Кат., *ће га*
праги III Кат. Бујк., *кој ће дочека* III Приб.,
ће радимо III Кат., *ће идев* III Кат., *ће се по-*
праве III Топл., *куде ће д-им (да идем)* III Леск.,
иа ће рекнеш III Киј., *такó ће* III Н., *куде ће* III
 Леск., *што ће* II Е. Кутл., *кђд ће да прічамо*
 III Габр., *ће одавамо* III Леск., *куде ће наша*
деца III Леск., *ће сечем* III Врање, *ће дадем*
 III Топл., *ће носим* III Топл., *ће ти се мóлим*
 III Богош., *иа ти ќе си усаиш* III В. Бања —
куде ќе идеш III Кат., *ће ги тјужиш* III Стуб.,
ће га лóже III В. Бања Кат., *ће дође* III Топл.,
он ќе ти каже III Кум., *ће дође* III Стуб.,
што ќе те́ра III Стуб., *ће помремо* III Врање,
иа ќе идемо III В. Бања, *кóске ќе делимо* III
 Топл., *више ќе печáлимо* III Међ., *ће идев* III
 В. Бања Кат., *што ќе праве* III В. Бања, *ће*
пра́те III Н. — *ваћаш* III Кат., *ваћа* III Малош.,
ваћа III В. Бања Бујк., *ваћамо* III Леск., *ваћа́л*
 III Кум., *ваћа́ло* III Међ., *ја св́м га ваћа́ја* III

- Међ., *изваћаше* III Н., *ваћил* III Г. Купин. Јашуња, *наваћала* III В.Бања, *приваћаше* III Бољ. — *ћѣри* III В. Бања, *ћѣро* III Врање, *цáрова* *ћѣрка* III Кат., *ћѣрка* III Бујк., *ћѣрку* III Врање Бујк., *ћѣрку* III Н., *ћѣрку* III Кат. Кум. (ter), *ћѣрко* III Кум. — *ћѣрк* III Стајк., *ћѣрка* III П. (= „ћѣрак“). —
- *бидѣћи* III Вр. (bis) — *бужáјећи* III Тиб. — *варáјећи* III В.Б. — *врѣѣћи* III Стуб. — *газѣѣћи* III Н. — *гледáјећи* III Вр. (bis), *гледáјећи* III Тиб. — *грабѣѣћи* III Вр. — *дѣѣћи* III Вр. — *úгре игрáѣћи* III Врање — *идѣѣћи* III Топ. Кат. (bis), *идѣѣћи* III В.Б., *идѣћим* В.Б., *идѣѣћи* III Леск., *идѣѣћи* III Вр. — *јакáѣћи* III Виш., *јашáћи* III Мал., *јашѣѣћи* III Бог. Стуб., *јешѣћи* III Вреж. — *кљѣѣћи* III Леск. — *крíшећим* III С. Вр. (bis) Вр. Н. — *купувáјећи* III Н. — *измацáјећи* III ВБ. — *умираѣћи* III Леск. — *молѣћи* III Леск. — *носѣѣћи* III Кат., *носѣјећи* III Леск. (bis) — *оратѣѣћи* III Љут. — *павѣћи* III Вр. — *пипáѣћи* III Међ. — *питувáјећи* III Вл. (п.), *питувáјећи* III Тиб. — *пашећим* III Леск. — *пашувáјећи* III Врање — *причáѣћи* III Стајк. — *пугувáјећи* III Љут. — *рипáјећи* III Међ. — *свирѣѣћи* III Н. — *седѣѣћи* III Топ. Вр. (bis) II Кн. С., *седѣѣћи* III Стајк. Леск., *седећим* III Вр., *седећким* III Виш., *седећи* III Леск. — *смеáѣћи се* III Вр. — *тепáјећи* III Међ. — *тражѣћи* III Н. — *триѣћи* III Леск. — *трчáѣћи* III Н. — *ћутѣћи* III Бујк. — *читáѣћи* III Леск. — *чувáјећи* III Леск.
- *Поидвићá* III Бујк. — *божичи* III Н. — *бѣричи* III Н. — *вамаирóвићи* III П. — *девóјчићи* III Бел. — *младичи* III Међ. — *уилићи* III Габр. — *сѣстричи* III Р. река — *Тѣричи* III П. — *бѣричи* III П. — *вамаирóвићи* III Бујк. — *громчичи* III П.

— *гѣчић*^и III Међ. — *јарић*^и III Т. дол — *јј-
жић*^и III Међ. — *младућ*^и III Међ. — *овнућ*^и
III Међ. — *цасторчић*^и III Међ. — *ћурчић*^и
III Међ.

— *вештоћ*^а III Приб.

81. То исто вреди и за звук *ђ*. И он има неко-
лико одлика које потпуно одговарају одликама звука *ћ* :

— *набеђује* III Пр. — *нека навађује* III Власе
(пољ.), *навађувано* III Крж. — *вѣћа* III Топл.
Врело, *вѣће* III Леск. — *вић*^и III Стајк., *вићте*
III Стајк., *вићува* III Леск., *повићујем* II Рупје
— *да гу гађа* III В. Бања II Рупје, *гађамо* III
Врање, *да гађају* III Н, *за гађање* III Приб.,
нагођеваја (угађати) III Н., *погађамо* III Нерад.,
погођу III Кат., *погођач* III Н. — *наглеђује се* III
Н. — *глође* III Кат., *глођали су ги* III Бољ.,
глође III Н. — *говѣћина* III Врање, *говѣћо* III Вр. —
госпођа III Габр., *госпођин* III Н. — *грађанин* III
Приб., *заграђу* III Леск., *заграђено* III Н., *зграђа*
III Сурдул., *зграђа* III Тиб., *зграђу* III Приб. В.Бања
Кум., *зграђе си немамо* III Стуб. — *грђе* III Леск.,
грђе III Н. Држев. — *досађам* III Стајк, *досађа*
III Кат. Леск. Габр., *досађа* III Врање, *досађаше*
III Леск., *досађали* III Крж., *досађал* II Н. Бања
досађаја III Врање, *досађује* III Вл. (п.) — *за-
повића* III Вр. — *такођере* III Стуб., *такођер*
III Крж. — *Ђурђе* III П. — *јеђ* III Стајк., *изеђ* III
Стајк., *изиђав* („изједају“) III Леск. — *поклађује*
III Руж. — *крађу* III Тег. — *међа* III Бац., *међа*
III Студ. III Д. село II Рупје, *међа* III Врање
Међ., *међе* III Корб, *међу себе* III Стуб. Врање,
међу седе III Н. — *млађеји* III Н., *млађеого* III
Међ. — *прѣђу* III Ман. (bis), *прѣђу* III Врање —

слонопаћ'а III Међ., сланопаћ'а III Међ. — прѣћа III Н., прѣће III Н., прѣћа III Габр., прѣће III Гар. — ненанућ'ено III Д.Мат. — раћ'а III Бац. Лесков., раћ'а III Бујк., раћ'ају III Бујк., раћ'аше III Крж., раћ'аше III Бујк., раћ'ало III Међ., нараћ'али III Приб., роћ'ен III Кат., роћ'ен III Кум., роћ'ен III Н.Мал., роћ'ена III Габр. (bis), роћ'ена III Кум. Приб., роћ'ени III Мечк. — зараће III Н., зараћује III Н. — нарѣћ'амо III Врање, нарѣћ'ено III Н. Бање, нарећ'ања III Међ., нарећ'ење III Међ. — рћ'а III Н., рћ'у III Приб., рћ'ав III Н., рћ'ава III Габр., рћ'аво III Н., рћ'аво III Бујк. Р. река, рћ'авство III Приб. — нарић'а III Бујк. Вр. — свáћу III П. пол. — скић'ају III Тег. — срѣћ'ьн III Леск., срѣћ'ьн III Стајк. — сýћ'ен III Врање, прѣсућ'е III Бујк. (могло је постати и од *дѣје и тада не би долазило овамо) — тýћ'о III Вр. — ýће III Вр. — чáће I Д. село, чáће II Рупје, чáће III Врање. —

82. Према овим примерима није тешко одредити границу употребе *џ* и *ч* у овим дијалектима. То треба учинити у толико пре, што се тиме одређује и граница тимочко-лужничкој групи дијалеката. И овде ћемо почети с јужне границе, јер је тако најзгодније.

Крајњи издаци границе употребе *џ* и *ч* захватају *Криву Феју* и *Ново село*, затим, спуштајући се између *Црквишта* и *Костина рида* ка *Стрешару*, заузимају сва места ограђена планином *Вардеником*, дакле, *Топли дол*, *Биљаницу*, *Вучеделце* и *Г. Романовце*. Од *Г. Романоваца*, а поред *Бурковичког рида*, иде граница правце *Врлој реци*, прелази на њену десну обалу и удара отуда право на с. захватајући *Битерђу* и целу *Власину*. Од *Власине* на север иде граница непрестано *Власинском реком* све до места где се она састаје са *Пустом реком*. Сва

места са леве обале Власине: *Црна трава, Брод, Добро поље, Гаре, Дејан, Рамни дел* и др. припадају заплањскоме дијалекту, сва пак места на десној обали њеној припадају лужничкоме поддијалекту. Граница иде даље *Пустом реком* до места где у њу утиче *Рочот*. Даље иде тим поточићем, док се са његовим крацима не изгуби у подножју *Сухе планине*. Граница је даље на си. *Суха планина* све до *Драшкове Кутлине*, одакле удара на *Г. и Д. Студену, Бенцарево* и *Островицу* спуштајући се ка Нишави према *Облику*. Затим иде на север, заобилази *Сићевачку клисуру, Вишеград* и пролази кроз *Пасјачу, Ореовац* и *Ђуринце*; удара на си. између *Преконога* и *Жагрова* и савија сз. у *Мерцелат*; иде затим *Шљивовином, Драјинцима, Миљковцима, Сврлишком Тоилом* и спушта се, поред Белог Потока, остављајући га с леве стране, у *Скробницу*. Места с десне стране ове пруге припадају *лужничко-тимочкоме дијалекту*.

Разуме се да ово није математичка линија, већ да се у местима на овој граници употребљава и *ч* и *ћ* (*ц* и *џ*) смешано. Сем тога, и сама места у овоме дијалекту не стоје једнако једна према другима у употреби споменутих гласова, т.ј. није у свима дијалектима основни онај звук који се данас тамо употребљава. На пример, у *Сврлигу* се данас врло често, готово увек, употребљава *ћ* (resp. *ћ^х, ћ^г*), па ипак то не значи да је оно основно: у њему је, по свој прилици, основно *ч* које је — под утицајем јужно-моравскога и моравског дијалекта који се готово у њему укрштају — истиснуто у врло многим случајевима звуком *'ћ*, сем неких усамљених случајева где увек, консеквентно, остаје *ч* на пр. прил. *седечкиј, стојечкиј* и сл., испор. горе. Значи, дакле, да су и ти дијалекти на граници, само је генералисање реченог звука у њима старијега порекла. Али, сем ових потпуно природних мешавина речених сугласника, ваља ми споменути

и то, да се форме са *ћ* и *ђ* у већем броју налазе и у неким местима територије дијалекта који зна за употребу на првоме месту *џ* и *ч*, на пр.: у *Бучју*, *Зоруновцу*, *Њњажевцу*, *Васиљу*. Три се од споменутих 4 места налазе опет на граници тимочкога и моравскога дијалекта, а у Њњажевцу се распрострања употреба *ћ*, исто онако као и у м. *з*, под утицајем књижевног, административног језика, ма да су по неки од таквих примера могли бити унесени и из *Васиља* и сл. места. У осталим местима: *Кренти*, *Вини*, *Соколовици*, *Радичевцима*, *Понору*, *Валевицима*, *Извору* (л.) и *Клисури* примери су врло усамљени. Они представљају или речи позајмљене из других дијалеката (*несрећа*, *кућа*), или су се јавили под утицајем књижевног језика, или су случајно донесени из других крајева, или су, напослетку, изговорени са тако умекшаним сугл. *џ*, да сам их ја случајно забележио знаком *ћ*. Тих је примера тако мало, они су већином тако безначајни, да горе изречено правило, да се у тимочко - лужничком дијалекту употребљава *џ* и *ч* а у запаљско-јужноморавском *ћ* и *ђ*, остаје у својој целини и потпуној снази.

83. Каква је физиолошка разлика између речених гласова — видели смо; сада да им одредимо историски однос. Када се у истим речима у неколико дијалеката употребљавају различни звуци, јасно је да су једни од других постали. Овде је, као што видесмо, могуће само да је од *ћ* постало *ч*, јер би, да је обратно било, било неразумљиво, откуда у јужноморавском говору и *ћ* и *ч*. Меко *џ*, које се у овим дијалектима често налази, упућује нас још једном да га изводимо из мекога *ћ* које је и у овоме дијалекту — као и у јужно - моравскоме — првобитно, по свој прилици, *ћ^т*, па је тек доцније прешло у звук са јачом фрикацијом.

Дакле, и *ч* и *џ* овога дијалекта и *ћ^т*, *ћ^к*, *ћ* и *ћ* и сл. јужноморавскога и запаљскога своде се у својим крајњим

результатима на основно \acute{k}^r , \acute{h}^o који, у исто време, представљају и звуке заједничко-српскога језика. Према томе они дијалекти који представљају основу овим говорима задржали су били заједничко - српско \acute{k}^r и \acute{h}^o , које је у тој форми примио и чакавски дијалекат и развио даље самостално. *Ово је једна од најглавнијих црта које показују да ови дијалекти представљају језичку целину са осталим српским говорима.*

Из географскога положаја употребе \acute{k}^x у јужноморавском дијалекту види се да се тај звук најчешће употребљава у Врању и околини, и да се, уколико је неко место северније, у толико ређе јавља. Стога нам се намеће питање, да оно није и поникло на крајњему југу Србије или у северној Старој Србији и Македонији и да се отуда, као и све друге нове црте, не креће на север, као на пр. part. на *ји* и сл. Да је оно што говори Брох нетачно, види се отуда, што ја нисам испитивао језик ниједнога посрбљенога ни Грка ни Цинцарина, па сам ипак, и у најудаљенијим местима од Врања, могао да забележим \acute{k}^x .

84. Хронологију овога појава не можемо одредити тачно исто онако као што то не можемо учинити ни с хронологијом других појава, али је несумњиво да су \acute{k}^r и \acute{h}^o прешли у тимочкоме дијалекту у *ч* и *ћ* пре него што је *ѡј*, *ѡј* дало *ћ* и *ћ* и пре него што је *к* и *г* пред *и* и *е* почело прелазити у \acute{k}^x , \acute{k}^x и сл. звуке. То је, по свој прилици, време од XII—XVI века.

Познато је да споменуте сугласничке групе *тј* и *дј* прелазе у бугарским дијалектима у *шт* и *жд*, и, како се ова дијалекатска група врло често назива *смешаном*, *прелазном*, могло би се с правом очекивати, ако је то тачно, да ће се у њој употребљавати и форме са споменутим бугарским гласовним групама. Али тога, ма колико да сам тражио, нисам нашао. Усамљени примери : *чужда* I Пир. (bis), *уѡлишти* I Пир. не доказују ништа, јер су

их могли донети досељеници из ист. Бугарске као што то несумњиво вреди за употребу таквих црта у *зајечарском говору*.

Б. Палатализовање грлених сугласника.

85. Палатализовање грлених сугласника особина је која везује *тимочко-лужничке* дијалекте у једну целину и одваја их од осталих дијалеката овога краја. Истина је да се у по неким местима и осталих дијалеката наводи каткада грлени сугласник који је више палатализован по обично, али та су места увек на граници овога дијалекта.

Палатализовање грлених сугласника бива када к и г стоје пред е и и или за њ и другим палаталним сугласницима (љ, њ), и то тако, да они прелазе у палаталне сугласнике к-џ, к - џ*, к-ђ.*

Што то бива баш у овој дијалекатској групи, не треба ни мало да нас зачуђава, јер смо већ видели да у њој сугласници веома јако утичу на измену околних самогласника, те је природно и обрнуто: у томе се огледа само општа особина њених дијалеката, да се артикулације гласова не одсецају, не образују *специфички* за сваки звук са јаком границом међу њима, већ да се асимилишу. О општим погодбама палатализације испор. тачне, и ако врло кратке и сумарне, напомене Сиверса *Phonetik* ⁵, 181—188.

Палатализовање наступа у реченом дијалекту само у сугласника к и г (х је и иначе у овим дијалектима пшчевло), и то: а) испред е и и ма каквога постања били ти сугласници (нови или стари, т.ј. старо — у оваквим случајевима увек пренесено — *ε* или *λ*, или *ы*); б) у положају непосредно за сугласницима: *љ, њ* и *џ*.

Сем речених случајева, има још једна врста палатализације која стоји у вези са споменутом под б):

да *ĥ* и *ĥ* издвајају испред себе у неким од ових дијалеката редуцирано, несложно *ĥ* (Gleitlaut).

86. Сугласници *г* и *к* испред *е* и *и* бивају врло различно умекшани. Од врло мале, једва осетне њихове умекшаности до *ĥ* и *ĥ* може се обележити неколико прелазних ступњева који се каткада налазе у речима истога краја, чак истога места. Али, и ако вреди несумњиво за цео тимочко-лужнички дијалекат да су речени гласови у њему у оваквом положају умекшани, ипак се јасно опажа да се најјача палатализација наводи у *циротскоме* и *лужничкоме* крају; и у осталим местима овога дијалекта степен палаталности није сталан, већ се колеба. Најнижи степен палаталности јесте онај који ја бележим обичним *к* и *г* испред речених вокала, али је и он ипак јачи од онога који се опажа при изговору споменутих гласовних комплекса у нашем књижевном језику. Језик се помера врло мало унапред по тврдом непцу својим задњим делом вршећи обичну експлозију звука *к*; када је то померање много јаче, али се и артикулација и експлозија врше ипак задњим делом језика, само је одмицање, спуштање језика троније но при образовању обичнога *к*, тада се добија звук који ја бележим знаком *ĥ*. То је обично *задњенепчано к* са јаким палаталним елементом. Основа му је ипак *задњенепчани* звук (*к*), и ако се образује ближе зубима (на тврдом непцу) него обично *к*. Али се померањем артикулације тога звука, и у колико се тиче и учешћа језика и места артикулације на непцима, каткада образује тај звук и као *ĥ**, дакле, као звук који се образује на средњем делу тврдога непца, средњим делом језика и приближавањем непцима већег дела језикове површине него при изговору *к*. На послетку, тај факат, што се релативно велики део језика примиче непцу, што притискивање уз непца није веома јако, што је спорије и одмицање, чини да тај звук има јачу фрикацију но *ĥ* и да

личи веома на звук \acute{k}^* који се, као што смо видели, образује још ближе према зубима. Природно је да у тај звук и прелази споменуто \acute{k}^* , а даље и у звук \acute{k} . То исто, само ако се дода још позната нам звучност, вреди и за \acute{h} . Како строге границе између \acute{k} и \acute{k}^* , и \acute{z} и \acute{h} готово и нема, то ћу све примере бележити знаком \acute{k} и \acute{z} , задржавајући знаке k и z за мању палаталност, а \acute{k} (resp. \acute{k}) и \acute{h} (resp. \acute{h}) за оне случајеве када су ти звуци фрикативнији.

- а) α) *Случајеви са k и z:* *бáнке* I Радич. — *бóшке* I Књ. — *бúгарски* III Н. — *бúке* III Врање — *го-нетке* I И. Јал. — *гúске* I Д. Кам. — *дрéмке* I Радич. — *дрéнке* I Н. Кор. — *дрéшке* I Вал. (одело) — *залбóшке* I Кож. (обојци) — *кúдне* II Ниш., *ис-кúдау* II Ниш., *откúне* II Ниш., *прекúну* I Кож. *кúмне* II Скроб., *кúмнул* I Вал. Пон. — *кирéч* I Књаж., *киречáна* I Књаж. — *кúсело* I Књаж. — *кúтка* I Н. Кор. II Б. Поток — *кóске* I Књаж. (bis) — *крúшке* II Б. Поток — *мáјке* I Књаж. — *мáчке* I Књаж. II Грбав. — *нéки* I Књаж. (bis) II Ниш. — *нúчке* I Књаж. (bis), *ничкú* I Остат. — *пербóшке* (црвена ускршња јаја) I Д. Кам. — *пéшке* II Вреж. — *повóрке* I Боров. — *прóшке* (ограда) I Вина — *пúшке* I Књ. — *ракúју* I Књаж. (ter) — *рúке* (ter) I Књаж. Кр. Ф. II С. Топ. Студ. Ора. — *свáки* I Рад. — *секúра* I Књаж. (bis) — *сémке* I Вал. — *наскитá се* I Књаж. — *сúчке* I Кож. — *теке* I Књаж., *текúје* I Књаж. — *úмке* I Рад. — *штáке* I Књаж. и т. д.
- *бајагú* III Н. — *гúжа* I Књ. — *изгинúло* I Књаж., *погúне* I Књ., *угинúло* I Књ. — *дрáги* I Књаж. — *дррúги* I КС. II Ниш. Н. Јел. — *нóге* I Вина Књаж. (6 п.) II Ора. — *слúге* I Књ. — *тојáге* II Б. Пот. ит. д.
- β) — *антерúке* I Књаж. — *аскёр* I Изв. (л.) — *бáнке* I Рад. (bis) Јак. Књаж. — *бéлки* I Н. Кор., *бéлким* I Миран. Кр. Ф. — *берикéт* I Књаж. Пир. — *бúтке*

I КС. — *бóшке* I Књ. — *брáтски* I Д.Кам. — *бúгарски* I Кијев. — *бúлке* I М.Изв. — *вајдénске* I Љуб. — *вéлике* I Балт., *вéлики* I Н.Кор. — *висóки* I Књ. — *влáвке* I Крента (крушке) — *воденíчке* I Мир. — *гонéтке* I Пир., *гúске* I Н.Кор. Књаж. — *дрéшке* II Грб. — *друшке* I Крента Клпс. Пир. — *жéнски* I КС. — *завéске* I Рад. — *залóшке* I И.Јал. — *злínке* I Б.Пал. — *јáблúке* I Жлне Балт. Темска — *кéсу* I Рад. — *кíло* I Кална Књ. — *кíма* I Боров. II Ниш., *кíмне* I Н.Кор. (bis) Д.Кам., *кíмну* I Врб. — *кипí* I Н.Кор. — *кинúла* I Књаж., *окинúли* I Књаж., *откíни* III Стајк., *óткину* I Н.Кор., *прекíнеш* I Књаж., *раскíну* I Д.Кам. — *кирíју* I Књаж. — *кíсел* I Књаж., *кíсело* I Књаж., *кíселу* I Рад., *киселопéј* (тица) I Драг. Злокуч., *покíсло* I Н.Кор., *покíсну* I Књаж. — *кíтке* I Штрпце Ц. Вр., *кíтку* I Н.Кор. (bis), *кíте* I Ошљ., *кíтица* (слачица) I Балт., *кíтицу* I Књаж., *закíти* I I Жлне, *накитíла* I Књаж., *накíтено* I Пир., *кíша* I Н.Кор. Ошљ. КС. Боров. Књаж. (5 п.) Руд. Пир. Врб. КС. Д.Кам. II Ниш., *кíшица* I Књ. (bis) — *кокóшке* I Н.Кор. Кр. Ф. — *крúшке* I Пон. — *лежечки* I Црнољ. — *лозínке* I Тем. — *лóчничке* I Б. Иње — *лужнíчки* I Кам. — *Маживéј* I Балт. — *мацáркиње* I Р. дол — *мíшке* I Ошљ. Бор. — *мúке* I Рад. II.Кор. Битв. (ter) — *нéке* I Рад. Ошљ. Књаж. Изв. (л.), *нéки* I Рад. (4 п.) КС. Боров. Књ. Балт. Витан. — 7 *óке* I Б.Пал. — *пáпрачанке* II Шљив. I Крента — *пешке* I Н.Кор. Књаж. — *ајúшке* I Књ. (ter) Врб., *ајúшкице* I Балт. — *ракíја* I Балт. Књаж., *ракíју* I Кож. Књаж. (ter) Балт. Пир., *ракíјицу* I Рад. — *рáнкиње* (врста крушака) I Крента — *рúке* I Н.Кор. Јак. Ошљ. М. Изв. Боров. Књаж. (4 п.) Р. Бучје Темска Пир. Б.Пал. Сињ. Влас. Кр. Ф. II Прек., *рúчке*

- I Рад. — *сва́ке* I Миран. Темска, *сва́ки* I Н.Кор. КС. Ошљ. Боров. Књаж. II Ореов., *сва́кега* I Миран. — *свасти́ке* I КС. — *свра́ке* I Врб. Драг. Злокуч. — *секи́ра* I Кр.Ф., *секи́ру* I Пир. — *селски* I Темска — *скаки́це* I Пон, *скакју́тке* I Остат. — *ски́не* I Кр.Ф. — *скита се* I Књ., *скита́ла* I Пон. — *слу́шжињу* I Пир. — *сриски* I Н.Кор. Ошљ. — *старинске* I Мир., *старински* I Боров. Балт. — *стојечки* I Баб. — *сто́ке* I Рад. — *та́кише* I Крента — *тешке* I Битв. — *тике* I Врб. — *товарке* I Врб. — *трзóвишки* I Књаж. — *трмке* I Рад. Ошљ. Драг. — *турски* I Миран. Балт. — *убавке* I Пир. — *у́нке* I Н.Кор., *уну́ке* I Мучиб. — *ца́рски* I Н.Кор. — *црвѣнке* I Крента (крушке, шљиве) — *црски* (црв-) I Цер. — *черкѣзи* I Боров. Жлне Ореов. Драг. — *чо́вки* I Н.Кор. — *шибљинке* I Тиошт.
- *бајази́* I Књаж., *бајази́м* I Пир. — *бежениса́ли* I Изв. (л.) — *бла́зи* I Пир. — *веру́ге* I Кож. — *Герáсим* I КС. — *зи* (= их) I Н. Кор. Пир. (7 п.) Кам. Берил. Према овоме облику образовано је и *жу* I Пир. (8 п.) — *зи́жу* II Јасен., *зи́же* I Књ. — *зи́не* I Остат. Н.Кор., *зи́немо* I М. Изв., *зи́ну* I КС., *зази́не* I Балт., *за́зину* I Балт., *за́зину́л* I Балт., *иззи́не* I И.Јал., *иззи́ну* I Књаж., *иззи́ну́ше* I М.Изв., *иззину́ла* I Врб., *иззину́ли* I Врб. Крента, *по́зinem* I Клис., *по́зине* I Рад., *по́зину* I Ошљ. Драг. Биљан., *по́зину́ше* I Б.Пал., *по́зину́л* I Рад. Ошљ. КС. Боров. Жлне (bis) Изв. (л.), *по́зину́ли* I Жлне Б. Пал., *зи́ну́ло* I М.Изв. Књ. И.Јал. — *дрју́зи* I Рад. Н.Кор. Ошљ. (bis) Јак. (bis) Кож. Књаж. (4 п.) Жлне (bis) Балт. Пир. (bis) Бучје Б.Пал. (bis) Миран. (bis) II Ниш. Бур. С.Топ., *дрју́г'ега* I Баб. — *же́ге* II Бур. — *но́ге* I М. Изв. Ошљ. Јак. Н. Кор. Кож. Бучје Врб. Књаж. (ter) Жлне Кална Балт. Темска

Клис. Горч. Средоград. Битврђа Кр.Ф. II Студ. Ђур.
— *саџињај* I Лук. Н.Кор. — *тозаје* I КС. Тем. Б.Пал.

у) — *ћ* и *џ*:

— *џанџе* I Г.Бојн. — *белћим* I Вас. — *блажји-
шке* I Рад. — *зјске* I Рад. — *дрџишке* I Рад. Жлне
— *јаџушке* I Дивј., *јаџлшке* I Бер. — *подоџишке* I Опш.
— *ујишке* I Б.Пал. — *раћују* I Књаж. Сурач. —
рујишке I Станич. Берил. — *сећура* I Берил. Сурач.
— *сланиношке* (шева) I Драг. Злокуч. — *сџитал*
I Б. Пал. — *тџскеру* I Сурач. — *тишке* (теке) I
Сурач. — *ћџсу* I Цр. јаб. — *ћимну* I Књаж. —
ћиселіна I Књаж. — *оћинјул* I Жлне — *кокош-
ћина* I Рад. — *шџџе* I Рад. — *Сімџе* I Штрп. —
дрјџи I Кална Сурач. Лесков. — *џи* I Пир., *џу*
I Пир. — *залџџе* I Опш. — *запреџе* I Рад. — *ноџе*
I Боров. Опш. Стан. Берил. Драг. Злок. — *тоџа
џе* I Н.Кор. и др.

87. Сугласници *ј*, *љ*, *њ* утичу такође у тимочкоме дијалекту на претварање *к* и *г* у *к-ћ* и *г-ђ*. Ово показује још једном да су то заиста палатални сугласници са јаком палатализацијом, јер ни један други стари палатални сугласник не утиче тако (на пр. *ч*, *ж*, *ш* ит.д.). Значи, према томе, да се начин њихова образовања преноси и на потоњи звук, да се и овде врши једначење, асимилација начина образовања ових гласова. То смо у осталом имали и у горњим случајевима, само на други начин. Али и ако је и овде степен палатализације различан, ипак се прелаз *к* и *г* у *ћ* и *ђ* врши овде чешће него иначе, из разлога што за умекшаним сугласницима (*к*, *г*) у оваком случају стоје већином вокали *а* и *у*, па се зато и диференција између начина образовања тих сугласника и самогласника који за њим следе јаче осећа. Када се изврши овакво једначење начина образовања речених гласова, често се дешава да наступи дисимилација њихова, место да се палатално изговара цела су-

гласничка група, изговара се тако само њен последњи сугласник. На тај начин први палатални сугласник прелази у непалатални који му одговара (испор. *божитњи* — *божитњи*), на пр.:

— *сѣнка* I Књаж. — *Милко* I И. Јал. — *гранџу* I Балт. — *седѣнка* I Рад. Миран., *седѣнџу* I Књ. Пон. Балт. Руд. Б. Пал. Баб. II Драј. Ниш. — *сѣнке* I Б. Пал.

У осталим дијалектима, заплањскоме и јужноморавскоме, и овога појава нема. О нијансама палатализованих сугласника испреди горе.

α) *девџика* I Н. Кор. Кож. (bis) Вас. Књаж. (ter). Бенц. II Ниш. (bis) Лал. Вар. Бур. Рупје III Међ. Стуб. Кумар. Топл. — *на докράџку* II Ниш. — *жу-таџика* I Г. Бојн. II Скрб. Лал. Грб. Малча III Малош. Леск. — *леџика* III Мал. Леск. Катал. — *лелеџика* III Крж. — *маџика* I Бенц. — *Милџика* I Бенц. — *Радџика* I Бенц. — *семењџике* III Међ. — *соџика* I Влас. — *старџико* I Кр. Ф. II Рупје III Труп. Мал. Међ. Бујк. Врање (bis) Тиб., *старџика* I Књаж. Вас. (bis) Бенц. (bis) II Ниш.

— *жѣљка* III Међ. В.Бања — *кисѣљке* I Кож. — *љџљке* III Леск. — *осѣљке* III Малош. — *саџѣљку* II Б.Пот. — *шупѣљка* I Изв. (л.).

β) *баштџика* I И.Јал. — *Белџика* I Цер. — *девџика* I Рад. (5 п.) Н.Кор. (bis) Ошљ. (bis) КС. Боров. Врб. (bis) Књаж. (ter) Жлне И. Јал. Изв. (л.) — *леџика* (чутурица) I Кр.Ф. — *маџика* I Ошљ. Рад. — *Милџика* I Кож. Б.Пал. — *пџџке* I КС. Књ. Б.Пал. — *Соџика* I Рад. — *старџика* I Вина Књаж.

— *бџљка* I Жлне Руд. — *бувѣљка* I Н. Кор. — *кудѣљка* I Врб. Рад. — *кошџљка* I Ошљ. Н.Кор. — *љџљка* I Ошљ. Кр. Ф. II Грб. — *овџљки* I Боров. — *рав-нодџљке* I Р. дол — *рукџљка* I Рад. Боров. — са-

- мово́лка I Кијев. — Сми́лька I Рад. — седе́нку I Рад. Миран. — сенку I Књ. — сењку I Рад. —
- γ) булуле́йка I Изв. (л.) (капа) — дево́йка I Жлне, дево́йка I Књаж. Жлне Штрпци (bis) Д.Кам. (bis) Крента Балт. (ter) Тиошт. Пир. Б. Пал. (bis) Изв. (л.) Чивл. до Бл., дево́йка I Г. Ром. Кр. Ф. (4 п.) Вит. Бучум — до на докра́јку I Жлне Пон. (bis) — Евре́йка I Изв. (л.) — жу́тайка I Р.Дол Бенц. Р.Дол, жу́тайка I Битв. Вучед. — загрла́йке (чутурице) I Кр.Ф. — ма́йку I Кр.Ф. (4 п.), ма́йку I Балт. — Мило́йка I Пон. — попадо́йка I Д.Кам. — Радо́йка I Жлне Штрпци — Ра́йку I Штр. — со́йка I Баб. — старо́йка I Књаж. Пон., старо́йка I Г. Роман.
- ве́шаљка I Б.Пал. — же́љка I Пон. Баб. — куде́љка I Б.Пал. — љу́љку I Рад. Штрпци Балт. И. Јал. Б. Пал. II Ниш. — Ми́љкову I И.Јал., Милко I И. Јал., Ми́љку I Лук. — Неде́љка I Кална Балт. Присј. Пир. — посте́љку I Пир. — руко́љка I Рад. Кр.Ф. — Сми́љка I Штрп. (bis) — сми́цаљке I Балт. — ступа́љка I Драг. Злокуч. — ју́йку I Штрп. Балт. Пир. Баб. II Ниш — улуле́йка I Изв. (л.)
- гра́нку I Балт. — седе́нку I Књаж Пон. Балт. Руд. Б. Пал. Баб. II Драј. Ниш. — сењку I Тиошт., се́нка I Б. Пал., се́нка I Г. Ром.

88. Овде ћу споменути оне случајеве где се не-сложни самогласник *ǰ* развија пред неким умекшаним сугласницима. Најчешће то бива пред меким *ћ* и *ђ* који се налазе у тимочкоме дијалекту у оним речима које су позајмљене из књижевног дијалекта или из других дијалеката, или у оним случајевима где се налазило -*тђј*-, -*дђј*- или где се *ћ* и *ђ* у тимочкоме дијалекту фонетски образовало. И ово представља асимилацију вокала сугласницима, јер је за изговор речених звукова потребно да је језик великим делом својим приљубљен уз непца, а такву артикулацију имају и сугласници који

су за њима. Ово значи да та артикулација (т.ј. сугласника) донекле наступа већ при завршном моменту образовања самогласника претходнога слога. То и даје у резултату несложно *ǰ*, јер се језик подиже к непцу пре него што се заврши време трајања самогласника о којем говорим.

— *бра̋џа* I Ц. Вр. — *калѹ̋ђери* I Драг. — *кѹ̋џу* I Т. Дол Кр. Ф. (4 п.), *кѹ̋џе* I Рад. Темска Баб. Љуб. Изв. (л.) Берд. Штрбов. Ч. до Бл. Г.Бојн. (bis), *кѹ̋џица* I Тиош. — *љѹ̋џу* I Радич. — *мѹ̋џе* I Б. Пал. — *о̋џе* I Пир. — *сре̋џа* I Ч. до Бл. Изв. (л.), *сре̋џу* I Пир., *сре̋џу* I Кијев. — *сре̋џу* I Б. Пал. — *сре̋џе* I Б. Пал. и сл.

Овакво се *ǰ*, истина врло ретко, јавља и пред неким фрикативним сугласницима, на пр.: *аѹ̋џку* I Врб., *тра̋џу* I Кр. Ф. Видели смо већ да се *ǰ* јавља испред *-џ-*, а сада нам ови примери још потврђују да и само то што се при изговору речених фрикативних сугласника језик приближује непцима чини да се, кад се таква артикулација антиципира, чује несложно *ǰ* (већином врло слабо, редуцирано).

VII. ОСТАЛИ СУГЛАСНИЦИ

А. Сугласник *s* (*dz*).

89. Поред других особина којима се одликује овај дијалекат ваља споменути и африкату *s* која се изговара готово моментано, што, ваљада, и чини да се она још непрестано чува у овим дијалектима. Да је спирантски моменат јачи, могло би се с правом очекивати да нестане првога компонента као што је заиста и било у већини других српских дијалеката.

Примери у којима се *s* готово редовно употребљава јесу ово :

- *śádъи* (*аут*) I Битвр. Кр. Ф., *śádъа* I Д. Коритн., *śádъо* I Љуб., *śádъога* I Тиб., *śádъу-ту* I Балт. Зорун., *śádъе* I Клис. III Малош., *śádъицу* III Међ., *nasád* I КС. Боров. (bis) Књаж. (5 п.) Балт. Изв. (л.) II Д. Мат. III Врање, *iznasádъила* I Пир., *nájsadъи* I Ошљ., *nájsadъег* I И. Јал., *nájsadъе* III Стајк., *ъnasad* I М. Изв., *osád* I Књаж. Д. Кам. Тем. Црнољ. III Бујк. Врање (bis), *posádи* I Вал. — *śeśzda* I Ошљ. КС. Боров. Јаков. Влас. (*śeśzda*) III Међ. Приб. Врање, *śeśzde* I Ошљ. Књ. (bis) Пон. Тијан. Д. Коритн. II Рупје III Бујк. Кат. Н. (bis), *śeśzdan* I Вал. Пир. — *śeśka* I Темска — *śeśp* I Кр. Ф. III Виш. Врање, *śeś-*

рови III Н., *свѣрке* III Н., *свѣрку* III Међ., *сверѣл се* I Пир., *сверѣла се* I Пир., *свѣрим се* III Н., *засверѣ се* I И. Јал., *насвѣрим се* I Темска, *посверѣ се* I Пир., *усвѣри се* I Балт., *усвѣри се* I Пир. — *свѣиска* (овца од год. дана) I Кр. Ф. (bis) III Леск.¹ — *свонѣра* I Бучје III Лесков., *свѣно* I Ошљ. Боров. Књаж. (ter) III Катал. Виш., *свѣна* I Вал., *свонѣц* I Ошљ. Боров., *свѣни* I Рад., *свѣну*^о I Рад. — *свѣркал* I Жлне, *свѣрцају свѣркала* I Књаж., *свѣрке* III Труп., *засвѣрце* I Темска, *свѣрчи* I Жлне — *исвѣбли* I Вас., *испресвѣбли* I Пир., *насвѣбне* I Балт., *освѣбе* I Књаж., *освѣбѣл* I Жлне, *освѣбла* I Жлне Црнат., *освѣбле* I Кр. Ф., *освѣбли* I Риб. Сокол., *освѣбнем* I Вас. (bis) Темска III Врање, *освѣбне* I Вина Књаж. Пир., *ће освѣбнеш* III Вр., *освѣбну* (3. pl.) I Бучје, *освѣбѣл* I Жлне, *пресвѣбѣл* I Жлне — *свѣзне* (мрдне) I Изв. (л.) — *дѣ семѣ* I Кр. Ф., *на сем* I Вас. III Н. Међ., *на сем* I Жлне, *дѣ сам* I Бучје Зор. II Ниш., *дѣ сем* I Балт. Вас. Кр. Ф. II Малча, али и: *у зам* I Д. Кам. Књаж. (5 п.), *пѣ зем* I Балт.; *сѣмѣа* I Р. Бучје Влаова, *о сѣмѣу* I Темска, *сѣмѣу* I Влас., *сѣмѣу* III Међ. Врање, *подсѣмѣкиња* I Макл. — *насѣре* I Ошљ., *насѣрамо* I Кож., *насѣрѣла* I Ошљ., *насѣрау* I Жлне, *мѣне су ме насѣруѣли* III Леск., *осѣрѣ се* III Врање (aor.), *осѣра се* III Врање, *осѣремо се* III Приб., *обсѣрам* I Кож., *не обсѣра* III Н., *немој се усѣреш* I Остат., *усѣрете* I Остат., *насѣрем* II Ниш., *засѣрне* III Међ., *засѣрѣла* III Врање, *исѣрне* I Д. Кам., *исѣрну* I Миран., *насѣрем* I Књаж., *насѣрне* I Баб. Књаж. II Д. Мат. Брен. III Врање

¹ Поред облика са почетним *з* имамо и форме са *д*: *двѣцѣ* I И. Јал., *двѣске* I Кр. Ф. Ако је основно *два*- онда је *з* постало у почетку уношењем *з* из другога слога у први.

СбВрање, *насрнемо* I Битвр., *насрну* I Жлне, *насрнумо* I Бучје, *нрнуја* III Берб., *понасира* *дека ја насирам* III СбВр., *осрне* I Д. Кам. III Леск., *осрну се* I Темска, *осрнуја* III Н., *обсрнем* I Бучје, *обсрну* I Изв. (л.) Зор., *насрта* I Драг. Злок., *насртал* III Врање, *обсрта* I Жлне, *осртам* III Н., *насрта* I Влаова, *осрчем* I Балт., *осрчаше се* I Балт., *осрчвоше се* I И. Јал., *срно* I Књаж. Рад., *суреше* I Зор. (= *свр* — стр. 29., нап. 2. исп. т.), *сруше* I Зор., *насури* I Мир. — *сѣд* I И. Јал. (такав је првобитан облик те именице, па је доцније у њ унесено и из гл. *сидати*, исп. *-здагъ* у рус. јез.), *сѣд* I Балт. И. Јал. Тем. III Кат. *сѣдови* III Леск., *сѣдинке* III Тиб., *сид* I Јак. Вал. Књаж. (ter) III Н., *сидину* I Боров. Кож., *сѣдау* I И. Јал. Балт., *сѣдаја* III Виш., *сѣдали* I Мир., *осѣдано* I Темска, *засѣдале* III Врање, *сѣдамо* II Ниш., *посѣдуе* I Мир., *сидѣн* I Књаж., *сидаше* I Ошљ., *сидано* I Вал., *засидали* III Н., *усидамо* III Тиб., *изидал* I Жлне, *усидѣн* I Жлне, *судурина* (= *дувар*иште) I Изв. (л.) —

И ако се у овим речима најчешће и у већини дијалеката употребљава *з*, ипак има случајева где место *з* стоји и *з*: *зазврцаше* I Зор., *ја се зазрем* I Књаж. (bis), *зазртам* I Књаж., *зазрта* I Књаж., *назрта* I Књ. и др.

90. Сем речених облика има још случајева где се јавља *з*, али су ти случајеви усамљени, или, што је још чешће, њихови су облици са *з* много чешћи:

— *зѣбрана* III Врање — *зѣвлада* I Балт. — *зар* III Врање. — *заборила* III Леск. — *соб* III Јак. — *сѣра* III Врање. — *сѣтови* I Балт. — *сѣма* III Несвр. — *обсинѣл* I Изв. (л.) — *сѣпа* (скаче) II Д. Мат. — *сѣју* I Жлне — *сѣбриш* (стражарити,

можда туђа порекла) III Међ. — *prósop* I Жлне — *dúsamо* I М. Изв., *dúsay* I Рад., *dúsay се* I Пир., *duśali* I Пир. Драг., *dúsalо* (дрво којим се у воденици пушта вода) I Жлне, *podúsal* I Књаж., *podúsa* I Кож. (испор. *dúzam* I КС. III Бујк., *duzámо* I Пир. и др.) — *disásu* (= *bizasu*, реч је туђа, али је облик српски, испор. *bisaccium* и новогрч. *βισάχι, δισάχι*) — *usedoше* I Д. Кам. — *mnósu* I Берд., *mlósúna* I Кр. Ф. — *grószje* I Књаж.

У неким речима постаје з случајним састављањем сугласника *đ* и *z*, дакле, фонетски на српском земљишту: *pre(đ) zór* (исп. зор I Кал., *zór je* I Жлне и сл.) — *osové* I Битвр. (испор. *ódzva* I Вас.), *osováла* I Кр. Ф. — *o(đ) sá-đругу* I Жлне — *pre(đ) sóру* III Леск.

з се налази и у неким туђицама: — *svet* I Изв. (л.) — *zúмбул* I Књаж. — *zuréa* I Књаж., *zuréaљиво* (= „цампирљиво“) I Књаж. — *zuzulé* I Кр. Ф. — *klenzújеше се* (шали се) I Темска — *kónsul* I Књаж. (bis) .лал. Жлне Кож. — *kónsa* (ђаво) I Књаж., *téra си kónsu* I Књаж. — *nalénsu* I Пир. *лнсање* III Међ. — *lúnси* (пазари) II Рује — *mesé* I Књаж.

91. Питање је, како треба гледати на овај звук уопште, а посебице на јављање његово у овоме дијалекту. Познато је да се з налази у старослов. језику (испор. Миклошића Rad IX 11 и д.; Лескина Handbuch³ 43, 47—48, 49—50.), буг. језику (примери се буг. језика у главноме слажу са нашим дијалектима, испор. Лаврова *Обзоръ*, 100—101 Калине Studyja nad Hist. jez. bulg. I 298 и д.), македонским говорима (ib.) и у неким срп. дијалектима: у црногорском (исп. Караџића Скупљ. Грам. и Пол. сп. III 1, 12 у речима: *дзица*, *дзуб*, *дзора*, *дзеперал*) и дубровачком (*Будмани* Rad LXV, 158—159: *spéndza*, *midžerija*, *Lódzo*, *dzora*, *jedzero*, *jědzér*), разуме се, не рачунећи западнословенске језике. Сви дија-

јалекти Балканскога полуострва нису још тако испитани да се место и употреба реченога сугласника може тачно обележити. Несумњиво је само толико, да се тај звук најчешће употребљавао у старословенскоме и да се тамо његова употреба може тачно одредити; али и у старословенскоме језику има колебања, т. ј. у речима где се употребљава *z* може се употребити и *z*, ма да обрнутога случаја обично нема, дакле, речи које редовно имају *z* не могу имати и *s*. На основу поређења словенских језика са индоевропским види се да је *z* словенско двојакога постања: оно постаје или од заједничко индоевропскога *ǵ*, *ǵh*, или пак од *z* на словенскоме земљишту, пред или за палаталним вокалима. Од *ǵ* или *ǵh* постаје *z* које се у такој форми употребљава у свима словенским језицима; од *z* пак испред *ǃ* и *u* (= *oi*) на словенскоме земљишту постаје *s* које прелази у ст.-слов. језику у почетку речи врло често у *z*. Оно се чува у ст.-словен. споменицима у почетку у две речи: *sъло* (лит. *gailùs*), *sъзда* (пољ. *gwiazda*). У оба случаја постало је оно од *z* на словенском земљишту. Од горе наведених речи овакве су само: *sъезда*, *dusa* и *мнозина*, у свима је осталим речима, према сродним речима литавскога и других индоевроп. јез., било старо *ǵ* или *ǵh*. И ако ја не приписујем великога значаја неколиким примерима из црногорског и дубровачког дијалекта, ипак мислим, када се одвоје и сви примери новогостања као *сад*, *сора* и још неки који су могли бити добивени према старијим примерима који су имали у почетку правилно *s*, остаје још велики број случајева у којима се налази у почетку *s*, а који не би требало да знају за тај звук према нашем данашњем схватању употребе речене африкате. Изгледало би да је најприродније претпоставити, да се и у словенскоме првобитно *z* од *ǵ*, *ǵh* разликовало од *z* у *zd* заједничкоиндоевропском; али то би била врло неоправдана хипотеза,

јер има још много речи са з (*ǰ, ǰh*) које никад немају *s*: *zel-* (зеље), *zъlv-a*, (заова), *zna-* (знати), *zva* (звати), *zъl* (*zъл*) и т. д. Ако одбацимо то као невероватно, остаје нам само још једна могућност. Морамо претпоставити да је *s* добило широку употребу морфолошким путем под утицајем аналогije. Али облика са почетним *s* било је врло мало, те је тешко претпоставити да су само они могли утицати на примере са почетним *z*. Остају нам облици где се *s* није находило у почетку речи. Оно се јављало од *z* под утицајем потоњег *i, ѳ* (= *oi*). Дакле оно се, сем неких усамљених случајева где је тај звук зависио од претходнога вокала, јављало увек у друштву са *ѳ* или *и*, у овом нашем дијал. у речима као *мноси, мнозина, *леси, *носе* и слично. И те се форме заиста врло често налазе у старослов. споменицима, у њима се чак много ређе губи *s* него у горе споменути облицима, где се оно налази у почетку речи. Када су у реченом нашем дијалекту слогови *зи, се* почели у локалним дијалектима прелазити у *зи, зе* тада се *s*, можда, почело преносити и на оне случајеве који су првобитно имали *зи, зе* (напр. *назирем, озирем, о зем, на зем* и сл.) у средини речи, а за тим и у почетку. Када се то извршило у облика са *зи, зе* тада се то пренело и на све друге облике који стоје са њима у вези: напр. *назирем — насрем*. Овим се могу објаснити сви горе наведени случајеви, сем једнога: *сад, садњи*. За тај случај пак вреди нешто друго: у неким случајевима *s* се од те форме добија фенетски, напр. **одзад* даје, као што се из горњег види, *осад*. Из тога се облика *s* пренело и у *насад, по-сади*, а одатле се издвојило као засебан облик *сад, садњи*. Напоследку ваља и то споменути да је *se:ze* у *свезда* учинило да се поред *ze* у *звер, звоно* јави и *se*. Све друго доцнијег је порекла, а у туђицама почива на репродуковању звука који се, можда, одликовао, до-некле, од *z*.

Б. Сугласник *x*.

92. Сугласник је *x* у свима дијалектима источне Србије ишчезао, и, по свој прилици, поодавно у свима положајима у речи. Напр.:

— *абим* I Вас. (трошим) — *ајдѹк* I Књаж. (bis) — *аљине* I Књаж. III Врање — *ан* I Пир. — *неапу* I Рад. — *артѹје* I Књаж. — *арна* III Врање, *арно* III Приб. — *јжа* I Рад., *јжу* I Рад. КС. Изв. (л.) Сурач., *јже* I КС. Књаж. — *иљада* I Књаж. (bis) II Пирк. III Топл. — *итар* I Књаж., *итра* III Н. — *одим* I Књаж. (bis), *одиш* I Књаж., *одите* I Књаж., *одил* I Књаж. — *јли* III Кум. — *ладно* I Књаж., *ладовина* I Књ. — *леб* I Рад. Књаж. (bis), *лебѹц* I Књаж. — *рисјани* III Вл. (п.) Врање — *ром* I Бучје — *рче* I Н. Кор. — *не те* (3 рл.) I Остат., *не теде* I Књаж., *теше* II Грбав., *тѣла* I Књаж. — *јаа* I Баб. Изв. (л.), *јаај* I Изв. (л.), *јаамо* I Д. Кам., *јааше* I Баб. — *маа* III Врање — *саан* III Врање — *7 саата* III Н. — *снаа* I Књаж. Пир., *снае* I Н. Кор. — *при заод сѹнце* III Леск. Приб. — *наодиш* I Вал., *наодеу* I Балт. — *параод* I Н. Кор. — *страбба* III Леск. Приб., *страобија* III Н., *страови* III Бужк., *страбта* I Бучје — *меанѹјке* III Н. — *стреар* (врабац) III Држ. — *греови* III Стајк., *гребта* I Књ. — *ореошки* I И. Јал. — *дрѹ* I Рад. — *иоапсе* I Књаж. — *пбарно* I Тем. — *снаоди* (спопада) I Пир. — *чоа* I Н. Кор. III Н. — *дооди* I Књаж. (тер), *доодиш* I Темска, *дооде* I Књаж., *доодују* I Н. Кор., *доодеш* I Н. Кор., *доодѹше* I Вас., *доодил* I Књ., *доодила* I Књ., *издоодѹше* I Балт., *прооде* I Књаж. — *чоу* III Врање — *дуа* III Врање — *муа* III М. Изв. Рад. (*муа*) Штрбов. III Кум. — *непознавау* I Вина (imperf.) —

уáсите I Књажев. — мýје I Књажев. Радич.,
 мýи I Књаж. — сýи I Рад. — бýе III Врање —
 дуовít I Бор. — сýо I Жлне — суóгрозје III Врање
 — аáзуу III Врање — вет (ветх) II Ниш., вéта
 I Љуб. Б.Пал. — патријáри III Н. — ујáнеш I Д.
 Кам., ујанýл I Г.Бојн. — бе I Штрпце — вла II
 Скроб. — вр нáс III Врање (ter) — гpe III Н. Кат.
 Врање — и (x) I Књаж. Б. Пал. Штрбов. Валун.
 — у једъ⁴и ма(x) I Књаж. — ману I Књаж. —
 у нáше си метó (метох) I Зор. — одма I Пир
 III Леск. — оrá I Књаж., оré I Књаж. — питá
 I Књаж. — сиромá III Врање — стра I Књаж.
 III Н. — трбý I Књаж. — исъ⁴ло I Н. Кор. Руд.
 Балт., усъ⁴оше I Радич. Балт. итд. итд.

93. У неким случајевима, истина доста ретко, нахо-
 димо у почетку речи и слога врло слабо артикулисано, ре-
 дуцирано ^b које се једва чује. Оно се налази обично
 у турским речима у којима се *x* употребљава, па, према
 томе, у једној групи случајева представља заиста ре-
 дуцирано *x*. Али такво се ^b јавља и пред самогласни-
 цима у почетку речи где није било *x*. То долази отуда
 што ваздух пре образовања вокала већ почне да струји,
 те на тај начин образује врло слаб спирант *x*: ^báкну
 III Врање, ^béкну I Кијев., ^bокамо I Штрб., ^bоткину II Ниш.,
^bоца III Врање, ^býдри II Ниш., ^býђе, III Врање. Разуме се
 да тада није ни чудо што се тај глас налази и испред
 оних вокала пред којима је стајало *x*, јер су се они,
 чим је *x* нестало, изједначили били с горњим, на пр.
 вíка^bу у I Кр.Ф. Према томе за представнике овога ди-
 јалекта овакво *x* нема историскога значаја; оно пред-
 ставља физиолошку црту изговора вокала њихових („ge-
 hanchter Einsatz“ Sievers Phonetik⁵ т. 388) која се, у
 осталом, не јавља, ма и у врло ограниченом броју слу-
 чајева, у свима овдашњим дијалектима. У речима пак

турскога порекла и *x* је туђега порекла. Како се и у оваквим случајевима *x* неки пут употребљава, а неки пут и изоставља, могло је и то утицати на јављање у речима срп. порегла оваквога *x*.

— не *ʼáјеше* III Стајк. — *уʼáлен* I Кр. Ф. — *ʼаљине* III Врање — *ʼамám* III Врање — *ʼáисови* III Вр. — *ʼарéми* III Врање — *ʼáрно* III Врање I Кр. Ф. (тeг) — не *ʼáрчете* I Кр. Ф. — *ʼáтови* III Врање — *ʼатʼʳ* III Врање — *ʼаи́ја си* III Врање — *ʼítaм* III Врање — *ʼич* III Врање — *ʼóће* III Врање — *ʼóца* III Врање — *ʼýбава* III Врање (bis), *ʼýбаво* III Врање — *ʼум* III В. Бања — *бéу* III Врање (bis). —

94. Да се *x* употребљавало до скоро и у овом дијалекту, сведоче промене звучних сугласника у мукле у речима: *исáбимо* (из хабимо = исхабимо) III Врање, *исáбе се* I Изв. (л.) — *исóдиш* (*изходиш) III Врање — *отóди* I Књ. (и у овоме је дијалекту генералисан предлог - префикс *од*), *отóде* I Књаж. Балт. — *усóде* I Остат. — *оо́ди* I Темска (*обходи) који би били неразумљиви кад бисмо претпоставили да ту до скоро није било *x*, али све то још ништа не говори о времену до којег се употребљавао тај глас. У другим се српским дијалектима нестајање звука *x* почело у XVI веку и није се ни до данас извршило у свима дијалектима; али, што је овде много важније, у неким га је дијалектима већ поодавно и сасвим nestало. Данас се оно добро чува само још у Дубровнику, Боци и неким деловима Црне Горе. Али и то све не даје нам никаквог поузданијег ослонца за одређивање времена нестајања *x* у овим дијалектима. На ово нам може одговорити, донекле, један запис на дасци која се чува у манастиру *Светога Ђорђа* у Темској. Он је написан 1742 г. са колоритом меснога говора, а тиче се самога манастира, те је несумњиво да је у њему и састављен. Он гласи:

Ѕ. Ѓ. М. Ђ

1 7 3 Δ

Да се зна: —
 како бистѣ
 размирица
 оу тиа врем
 яна а зароби
 манастирѣ.
 стѣ. гѣѡрь-
 гѣа при и-
 гѣмена виса
 ѣшна и бра
 тиа ни фи (липа?)
 ѣсика і
 даніла і
 тога времена
 насаѣмо
 лозѣ на
 бегов мѡстѣ
 ѣз с ѣ
 би мана
 стирѣ пѣстѣ
 гоѣне г:

Одоздо је нацртана црквица која, ваљада, треба да представи храм св. Ђорђа. У овоме краткоме запису има неколико чисто дијалекатских црта: зна, размирица (и данас се вели за рат у овоме целом крају тако) тија времена, зароби, при игумена, тоја времена, лозје, би, ни, дакле, готово је цео написан локалним језиком. Према томе немамо права да сумњамо да је и

насадиxмо црта локалнога дијалекта (испор. данашње *насади́мо*). Цео је запис написан 1742 год., јер како се вели да рат наста 1737. г., а већ 1742. г. на *Бегову мосту* би насађен виноград, може се узети да су три године, када је манастир био пуст, биле између 1737 и 1742. Чим се вели да су, по свој прилици, калуђери 1742 год. садили винограде — значи да тада манастир није био пуст. Зато треба г. 1742 узети као време писања овога записа. Како се у то време још чува *x* у *насадиxмо*, значи да се оно у то време, бар у неким овдашњим дијалектима, могло чувати уопште, а његово је ишчезавање, што је врло вероватно, и могло настати и у томе и у другим местима тек после друге половине XVIII века. —

- 95.** У неким се речима употребљава *x* место *x*:
 — за *Крѝста бѝга* III Врање Остат., за *Крѝстога бога* I Руд., *крѝстијани* III Н. (bis) I Жлне, *крѝстијане* I Пир., *крѝсјани* I Кијев. — *кѝвѝац* III Н. — *крѝбар* I Вас. (bis), *крѝброс* I Вас. Д.Кам. — *не кте* I И.Јал. — *ѝнтикрѝс* III Врање — *дук* I Вас., *дукѝвни* I Тиошт. (bis) — *закѝваљѝем* I Жлне — *закѝди* I Жлне — *закѝваш* I Вас., *закѝваше* I Вал. — *јакѝкога* III С.Мор. — *Микаѝл* I Вас. Руд. Баб. II Вар. Ниш. III Н., *Микаѝл(а)* I Кож. Вас., *Микаѝле* I Баб., *Микаѝле* I Пир. III Врање, *Микаѝло* II Ниш., *Микаѝло* II Ниш., *Микаѝлов* I Жлне (bis), *Микаѝлча* I Руд. — *ѝзѝука* III Држ., *ѝзѝуку* I Кож. Н. Кор. Боров. Берд. Миран. Валев. И. Јал. Балт. Темска, Пир. III Кум. Врање Лук., *ѝзѝуке* I Миран. Радињ. Берд., *ѝзѝуке* III Врање — *ѝарѝкија* I Кр. Ф. *ѝарѝкијан* I Вас. — *ѝрѝкод* I Темска III Врање, *рѝскѝод* I Књаж.¹

¹ Овамо иде и *ѝокторѝва* I Књаж.: *ѝѝвѝорѝва* — *ѝѝѝорѝва* — *ѝѝѝѝорѝва*.

Није тешко рећи откуда су се појавиле речи са *к* у овим дијалектима: то се види и по самом значењу њихову и облику у којем се употребљавају (акценту). Јасно је да су све дошле или из цркве или школе или књижевно-административног језика. Представници дијалекта који није знао за *х* уопште, чујући тај звук у говору својих сународника, изговарали су га оним гласом који му је најближи у њихову дијалекту, а то је *к*. Ово вреди особито за оно *к* које се налази на крају речи, јер се сви експлозивни сугласници изговарају на крају речи са слабијом звучношћу. Тај је моменат важан за оне наше дијалекте, где се у самој народном говору јавља *м. х* — *к, г*. На пр. у херцеговачком се говору замењује звук *х* на крају речи са *г*: *огаг, праг, врг, граг, смијег* и сл. (*Вук*. Гр. Пол. Сп. III, 1, 4.), ма да га иначе обично нестаје као и у Шумадији, или у Босни, на пример у сарајевском говору: *носик, ик, везок, кћек, учѝник*, али се изговара у истом дијалекту и *јѝати, ѝн, алѝлити, ѝђија* и др. (*Шурмин*, Rad CXXI 193 стр.). У осталом и *х* се (*ib.*) изговара још у томе месту, особито у мухамедоваца, и, што је тачно већ *Вук* опазио (*op. cit.* 8), њихов је изговор звука *х* *танак*, дакле, као немачко *h*. Чим оно има такав изговор, а да је оно заиста такво показује нам и то што га у тим дијалектима и нестаје, јасно је да од њега органски у том дијалекту не може постати и *к*, јер би заиста било немогуће да фрикативан сугласник, због своје редуцираности и слабога изговора, и испада и у исто време прелази у експлозиван звук *к*. Несумњиво је да се у исто време када се у једним месним дијалектима губио изговор звука *х* сасвим, као на пр. у Херцеговини, у другим оближњим дијалектима он још чувао, можда мало измењен, редуциран, а, можда, и са старом својом артикулацијом. Становници првих дијалеката, мешајући се са другим и чујући наново звук *х* који је већ у

њиховим дијалектима био ишчевао, почињу га изговарати својим звуцима, и како је звуку *x* најближе *z* и *k* и то баш на крају речи, они за то почињу изговарати тај звук само на крају речи, остављајући га у унутрашњости речи без засебнога звука из разлога што му не могу наћи заменика у средини речи као на крају. Али са оваквим дијалектима не треба мешати оне у којима *x* редовно прелази, у свима положајима, у *z*, какав, према опису проф. Решетара (Vorl. Berichte der Balk. Com. I 51), изгледа да је *ирчањски дијалекат* у Боци Которској.¹

¹ Сем сугласника *o* којима сам овде говорио, вреди споменути још неколико случајева са сугласником *t* које се изговара налик на овај глас који наводимо у пол. језику и рускоме. Он се налази у почетку речи, средини, пред консонантима и пред вокалима. За њ се никако не може рећи да зависи од нарочитих, специјалних погодаба; али се може рећи тако исто да оно није у *оштој* употреби, да се чује спорадички, можда не у аутохтона, и да се у свим другим случајевима изговара *l* као наше обично, књижевно, без и најмање склоности да се изговара у правцу тога гласа. Ово су примери са таквим *l*: *танги* III Н., *тош* III Лук., *биго* III Љут. Врање, *биго* III Вр., *сето* I Кр. Ф. III Н., *начетници* III Врање, *сетски* III Н. Врање, *жатко* III Леск., *жатба* III Врање., *понедељник* III Врање, *мотовџка* III Врање, *мајко* III Врање, *бојџи* III Врање, *бојин* III Врање, *бојна* III Тиб. Врање, *бојница* III Врање, *бојка* III Врање, Тиб., *кџузу* III Врање, *тојко* III Лук. Врање (bis), *сџино* III Тиб., *бџедџи* III Вр., *стамбојски* III Виш. Вр., *Стамбојку* III Врање, *којца* III Стуб. Врање, *понедељници* III Врање, *пајци* III Врање, *сој* III Топ., *деј* III Тиб., *пој* III Н.

Не налазећи нигде да се ови примери употребљавају у већем броју и консеквентније сматрао сам да је довољно да их и само споменем. Можда ће се где год јужније (у Старој Србији и Македонији) наћи решење и за ово питање као и за многа друга, јер ми је познато да се у неким тамошњим дијалектима тај глас заиста употребљава.

VIII СУГЛАСНИЧКЕ ГРУПЕ

А. Група *tl, dl*.

96. Сви јужнословенски језици изменили су те гласовне групе заједничко-словенскога језика у главном на исти начин. Према томе сасвим је природно што и у овом дијалекту находимо; *крмíло* I Књаж., *ра́ло* I Д. Кам. Р. Бучје КС. Књаж., *прéло* I Рад., *прошѣл* I Књаж., *отишѣл* II Рупје, *убóл* I Вас., *довéла* I Рад., *наклáла* I Књаж., *крáли* I Књаж., *крáло* I Бучје и т. д. Али поред ових и сличних примера, којих има врло много, находимо у глаголског придева сачувано *ð* у сличним случајевима у *тимочко-лужничкоме дијалекту*. То је опет још једна црта која везује *тимочки*, *лужнички* и *кривофјејски* говор у једну целину и показује да је, кад се она у њима развијала, њихов узајамни однос био друкчији него данас. Ово су ти примери:

— *убóдла* I Жлне — *искрáдла* I Вучед. — *падѣл* (= **па́дл*) I Кр. Ф., *па́дал* (= **пал* resp. **падл* — **падѣл*, а никако, као што показује значење његово **иадал* од глаг. падати) I Балт. Драг. Злок. Остат., *па́дла* I КС. Књаж. (ter) Жлне Кр. Ф. Р. дол. III Н., *па́дло* I Кож. Књаж. (5 п.) Вас. Жлне Баб. Кијев., *па́дли* I М. Изв. Боров. Влаов. Остат., *запа́дли* I Кијев., *наипáдло* I Кр. Ф., *оипáдло* I Рад., *проипáдло* I Рад. Вал., *распа́дло со* I Пон., *спáдли* I Вас., *уплétле* I

Радињ. — *сѣдал* (= *сел - *седл - *седъл) I Књаж. Вас. Црнокл. II Ниш., *сѣдла* I Рад. (bis) Н.Кор. Књаж. (bis), *сѣдли* I Вал. Балт. Пир., *засѣдли* I Б.Иње Балт. — *срѣтал* (= *срел-*сретл-*сретъл) I Изв. (л.) II Ниш., *срѣтла* I Кр. Ф., *срѣтли* I Бучје Књаж. Темска, *посрѣтал* I Боров., *при-срѣтал* I Пон.

Одавде се види да су сви ови примери исте категорије и да није тешко објаснити како су они постали. У 64. смо тачки видели да се у part. perf. pass. основа једначи са основом садашњег времена, а то вреди и за ове облике. Како се сугласници *д*, *т* налазе у садашњем времену, на пример: *убодем*, *паднем*, *седнем* и т. д., и како се у сличним глаголима са другим сугласницима тај сугласник чува и у партиципу (напр. *донесем*- *донесъл*, *довезем*- *довезъл*) сасвим је било природно што је он унесен и овде у партиципе, дакле **убодл*, **падл*, *убодла*, *падла* и сл. Судбина пак облика као **падл* била је као и облика **несл*, **могл* и сл. Да је ово занста тако, показују речи које нису стајале у таквој вези са садашњим временом: оне немају никад такво *т* и *д*, напр. *рало*, *шило*, *шъл* и сл.

Б. Једначење сугласника по звучности.

97. Особина је нашег језика, да се сугласници једначе, када су у групи, према последњем. Тако је и у овим дијалектима. Када се од два сугласника други образује уз треперење гласних жица, тада се тако изговара и први и слично. Природно је да се тако једначење врши како у засебним речима тако и у међусобној вези речи у реченици, када се оне изговарају са једним акцентом, јер друкчије не може ни бити непосреднога контакта међу њиховим гласовима. Да узмемо неколико примера и једне и друге врсте:

— *врати'ц* I Држ. Рад., *врати'к* II Рупје — и се образовало у косим падежима, па одатле је унесено и у номинат. (испор. наше *вратиц - вратица*) — *слатак* (**сладак* — *слатка*) III Бујк. (bis) Врање (ter) — *пот камен* (под к-) III Врање — *прет свега* (пред св-) I Зор. — *у срет село* I Руд. — *велигден* (велик ден) I Књаж. III Врање (bis) — *дружество* (другс-) II Д.Мат. — *множество* I Црнокл. II Лал. — *св'-з-емљу* III Врање — *св'-з-дравје* III Врање — *четерез збдин* I Књаж. — *како св'з брич* I Изв. (л.) — *заж да гине сиротиња* III Н. (заш(т) да) — *жаж да тражиш* III Леск. (*заш да*) — *исабимо* III Врање, *исабе се* I Изв. (л.), *исбдиш* III Врање (*из х-*), *исходе* I Остат. — *ошквано* I Остат. и др.

V. Сливање сугласника у африкате и сл. појави.

98. Познато је да су африкате сложени сугласници; али то још не значи да оне садрже у себи два засебна сугласника. Напротив, африкате у опште, а особито наше африкате, разликују се од сугласничких група тиме што су моментане, што граница слогу не може лежати између саставних делова њихових, већ пред или за њима, што представљају у основи један, на разне начине, модификован звук. Према томе *ц* не представља *t+s*, већ моментан звук *t* којег други део, т. ј. ваздух, ослобођен после експлозије, није слободан већ пролази кроз пролаз потребан за звук *с* (*s*). У таквој африкати, дакле, имамо у ствари опет само један глас, са засебном артикулацијом или изменом начина његове обичне, нормалне артикулације у другом њену делу. При прелазу засебних гласова *t* и *s* или сличних у африкате нестаје између њих слободнога ослобођавања ваздуха, они се изговарају једним дахом, без икаквог и најмањег пре-

кидања његова међу њима. Стога се у таквим случајевима, када се од групе сугласничке образују африкате, мења и граница слога, јер се звук једнога слога придаје звуку другога: —

— *а-цѣи* I Изв. (л.) = *ад-жѣи* (*хајѣжѣи*) — *по-чѣ-јемо* = *поди-* I Н.Кор. — *осовѣ* = *одзовѣ* I Битвр., *осовѣла* = *од-зовала* I Кр. Ф. — *о-цет* *Илију* = *од-свети* I КС. — *свѣ-ци-је* = *свет-си-је* I Пон. — *нѣ-це* = *нит-се* I Тем. — *о-цутра* = *одсу-* I Жлне Пир. Тиј. Овоме се облику додаје поново од: *одоцутра* I Књаж. (bis) Пон. Влаов. — *о-цечѣи* КС., *о-цечѣ* I Штрп., *о-цѣчи* III Врање, *оцѣкал* I Врб., *о-цѣкја* III Врање: *од-сек*. Из оваких је облика *ц* продрло и у такве где иначе не би могли бити: *ицѣкѣл* I Књаж. — *оцеја* = *одсеја* III Тиб. — *о-цѣдим* = *одсуд-* I Сурач. III Леск., *о-цѣдѣјете* III Кат., *о-цѣди ли* I Пир., *о-цѣдѣше* III Врање, *о-цѣдѣје* II Н.Бања, *да ми о-цѣпиш мене* = *одсиш* III Габр. — *љуц-ку* I Кам.: *људ-ску* — *це види* = *ч(е)се види* I Рад., *тој це подели* II Б.Пот., *не це ѣмре* I Жлне, *те це напије* I Кијев., *о-це врнем* I Остат., *па це живѣи* I Рад., *ад ци ѣдемо* I Б. Иње, *ци ѣде* I Књаж., *па ци предѣ* I Књаж., *па ци она казѣје* I Пир., *цѣмре* I Темска, *па ци ѣдемо* I Балт., *он ци најде* I Д.Кам.

Ови су примери врло интересантни, јер они и сами донекле бацају светлост на африкату *ч*. Прво што ваља споменути јесте то, да се ови примери налазе чешће у тимочко-лужничкоме дијалекту, док су у другим дијалектима (заплањскоме и јужно-моравскоме) много ређи. У првом случају (*це*) имамо сливање *ч* + *се*, у другоме *ч* + *си*. Како пак *ч* представља и у томе дијалекту африкату $t\check{s}$, цео овај процес може бити овако представљен: $t\check{s} + s = t\check{s}$. То показује да

се други део африкате $č$ — $š$ изједначио са гласом за њим, те смо добили $tš$ што је и дало $tš$ — $ц$. Такве појаве представљају и ови примери: *јунџтво* I Балт. Драг. Изв. (л.) = **јунџство*, *тјурџка* I Књаж. = *турџска*.

99. Али не мора увек потпуно да нестане компонента једне африкате као самосталног звука, па тек тада да се она образује. Бива да је довољно да се *одмах после* неког експлозивног гласа образује звук s и $ш$, па да на наше ухо утиче као $ц$ или $ч$, као африката, јер им ту сама одсечност њихова изговара после експлозивног сугласника даје карактер африкате. То је у толико природније што звуци t , $đ$ и $ц$ и представљају у ствари прекидање даха на једном месту у устима, праћеном треперењем гласних жица или само експлозијом ваздуха, задржаног у устима. Према томе, ако и нема овде сливања сличних звукова у један глас, може бити привиднога сливања, примицања потоњег звука претходноме, да размак међу њима постане мањи. Ови звуци утичу као африкате више акустички него што се фактички образују, на пр.:

- *пред-сѡру* III Леск. — од *сѡдругу* I Жлне — *рјуковет џѡбра* III Н. место *сѡбра*. То разуме се бива и уз друге сугласнике, само ако су експлозивни: *аѡшениџа* I Вис., *аѡшениџу* III Међ. Стуб. — *лиаѡшем* III Кат. — *аѡса* I Жлне, *аѡсѡто* I Вас. — *лиаѡса* I Вас.

Сугласници $ш$ и $с$ бивају у оваквим случајевима кратки, одсечни и, можда, то и јесте оно што чини да лице на $ч$, $ц$; тада би то била врста једначења сугласника по начину артикулације. Али је несумњиво и то, да тога не би било, да се ги сугласници не изговарају непосредно после експлозије сугласника који им претходе. Разуме се да је овакав изговор речених сугласника морао донети собом и њихово потпуно прелажење у африкате. На пр.:

— *аченіца* I Боров. Мокра II Д. Мат. III Н., *аченіцу* I Рад. Пир. III Топл. Кат., *аченічно* III Врање — *липце* I Кам., *липцју* I Вал., *липцям* I Кијев., *липца́* I Изв. (л.), *липца́ше* III В. Бања, *липцану чавку* III Међ., *липца́но-тога* I Изв. (л.), Црнат., *липца́ја* III Кат., *липца́ла* I Вал., *излипца́ле* I Темска III Врање, *полипца́ше* I Бучје — *аца* II Миљк., *аці* I Кам., *ацета* I Пир. Бучје III Гум. — *ацџе* I Вас., *ацју* I М. Изв. Бучје Тишт II Д. Мат. III Н. Приб. Врање, *ацјемо* I Балт., *ацју* I Миран. Баб. III Међ., *не ацју* III Врање, *ацува́* I Врб., *и заацува́ше* III Врање, *наацува́ја* III Приб., *оацува* II Д. Мат., *оацува́л* I Љуб., *оацува́ли* III Н.

Нешто заједничко са овим има и образовање *t* између *s* и *л* или *p*. Познато је да се *t* јавља у таквоме положају зато што образовање нове артикулације после *s*, прекидање даха, који за време образовања звука *s* не бива прекинут, утиче на наше ухо као звук *t*. У овом дијалекту нема много таквих примера: *стјнце* I Д. Корит., *страмота́* I Вал., *стребрó* I Клис., *с'лїву* III Габр.

Бива да се и у почетку речи спирант замени африкатом, али то бива у овом дијалекту у туђим речима; и у другим нашим дијалектима има тога. То почива на познатој особини, да се звук у страним речима друкчије изговара него домаћи, зато што се, можда, и у ствари мало од њега у изговору разликује. У осталом, у оваким речима *ш* стоји пред експлозивним сугласницима, тако да може за њ вредети, донекле, оно што вреди и за сугласнике за њима.

— *Чко́дра* (*Шкодра* — Скадарски паша) I Стан. — *чаијун* III Труп. (bis) — *чко́ла* III Н., *чко́лу* (*чкољу*) I Рад. Боров. Врб. Књаж. (bis) Б. Пал. II Ниш. III Међ., *чко́ле* (*чкоље*) I Књ. III Врање.

Г. Једначење по начину артикулације и мењање начина артикулације у сугласничким групама.

100. И ако се понекад врло добро чувају старе сугласничке групе, напр. *остар* III Међ., *остра* III Леск.¹, ипак у мењању старих консонантских група овај дијалекат иде, у главном, напоредо са осталим нашим дијалектима: и у њему се начин артикулације једнога звука мења врло брзо и лако под утицајем суседнога сугласника. Овде ћу прегледати три групе таквих случајева: 1) *с* (resp. *з*) прелази у *ш* (resp. *ж*) пред звуком који садржи у себи *ш* (resp. *ж*) или пред умекш. сугласником; 2) тврди сугласници прелазе у умекшане под утицајем околних сугласника, и 3) неназални сугласници прелазе под утицајем околних назалних у назалне. Тим је свима појавама заједничко то, што сугласник не мења свога места артикулације, а ако има таквих измена, оне су минималне (при прелазу *с* у *ш* или *з* у *ж*).

а) — *дешче* (десече) I Пир. — *сашчим* I Књаж. — *шчувај* III Врање — *порешчија* I Жлне — *кошчине* I Темска Н. Кор. — *рашчушка* I Сурач. — *ишчувам* I Сурач. — *сџшњега* II Ниш., *сашњега* I И. Јал., *шњег* I Књаж., *шњу* I Књаж., Жлне, *шњума* I Кум., али поред тога находимо и: *сџсњег* II Грб., *сџс њи* III Врање, *сџс њу* I Књаж. — *беж њег* I Тиј., *беж њи* I Д. Кам., *врж њег* II Ниш., *јж њи* I Р Бучје, *иж њину* I Књ., *уж њега* III Н. — *прџкажњу-ту* I Мокр., али и *близњил* I И. Јал. и сл.

Истина је да ово нису апсолутно исти појави, али им је ипак мењање самог начина артикулације заједничко. За случајеве као *дешче* то је лако разумљиво, али за све остале, с тачке гледишта овога дијалекта, није са свим природно. Јер *ш* и *ж* не могу служити

¹ став III Кат. је, по свој прилици, новијега постања. Старо је *штап*.

као гласови који потпуно одговарају гласовима *ś* (*ć*) и *ž* (*ǰ*) у примерима као *шњѣга* — тако је било, можда, некад у заједничко-словенскоме, јер је данас трење ваздуха при изговору *ш* и *ж* јаче него при *с* и *з*, а међутим они нису ни најмање умекшани, те не могу ни представљати звуке паралелне умекшаноме *ś* или *ž* које би се испред њ требало да јави; чак *сј* и *зј* (*сјј зјј*) не дају ни у овом ни у другим нашим дијалектима *ш* и *ж*, већ, у најбољем случају, *ś* и *ž*. Зато и мислим да је *ж* и *ш* овде традиционално.

101. б) — *тѣгъиш* I Кож., *тѣгъи* I Бучје И. Јал. Г. Бојн. Кр. Ф. II Малча Д. Мат. III Г. Село Врање, *тѣгъе* I Рад. Изв. (л.) II Ниш., *тѣгъу* I Кална, *тегъете* I Клис., *тегъи* I Књаж. Изв. (л.) III Лук., али, поред тога и: *тѣгли* I Књаж., *тѣглите* I Вас., *тѣгле* I Црнољ., *тѣглев* III Вл. (п.), *тегъете* I Тиј., *тѣглесте* I Балт., *потѣглим* I Књаж., *тегъење* I Руд., *тегъилице* I Књаж.

— *гњѣ* I Књаж., *за гњѣло* I Кож., *угњѣу* I Крента — *гњѣте* (мучи) I Ошљ., *гњѣто* (1 аог.) I Вас., *не гњѣтете се* III Врање, *загњѣа* III Врање, *загњѣте* III Врање Кум., *загњѣл* I Вас., *загњѣло* I Књаж., *загњѣли* I Балт., *нагњѣло* III Врање.

— *стѣгъе* I Балт. — *угъѣд* I Цбр. — *ће се дѣгъе* III Врање — *утѣкъем* I Битвр., *утѣкъе* I КС. — *штрѣкъе* III П. II

Са неким од ових примера слаже се и наш књижевни језик, али има и таквих где он представља нову фазу, док је овај дијалекат сачувао старину. Напр. у овом дијалекту находимо увек: *ѣглен* I Врб., *ѣгъење* (*угъење*) I Рад. (bis) Вина Темска (bis (Изв. (л.) Пир. (bis) II Б. Пот. III Врање, *угъевље* I Пов., *јѣгне* I Пир. Вис. Врло су ретки случајеви где се находи *л* м. љ етимолошкога. Такво је: *клуч* (= кључ) I Изв. (л.), *кључе* I Изв. (л.). Да ли је овде потпуна тврдоћа или само полутврдоћа — сада не могу рећи.

- *бљесну* II Прекоп. — *пљесниво* III Леск. — *пљиска* I Врб. Вал. Црнољ., *пљискају* I КС., *испљиска* I М. Изв., *пљисне* I Н. Кор. *пљисну* II Ниш., *спљескала се* I Раб. — *пљаска* (удара) III Пп. — *пљобе* I Пир. — *сљиве* I Руд., *сљива* III Бујк. Обично се ово л у овим дијалектима не умекшава: *сљива* I Темска, Киј. III Габр., *сливак* I Књаж., *сљиву-ну* I Штрп., *сљиве* I Рад. Кож. Боров. Крента Руд. Стањ. III Топл. Тиб.; *шљиве* III Руж. продрло је амо, по свој прилици, из других дијалеката.
- *жњем* I Зорун. Б. Пал. III Међ., *жње* I Књаж., *жње́мо* III Н., *жње́в* III Барб., *жње́јев* III Кат., *жње́ав* III Врање, *нажњемо* III Габр., *ожње́ја* III Топл., *ожње́амо* III Врање, *ожње́али* III Кат., али и *жнеу* III Врање — да се *близњи* III Приб. — *разључимо се* I Кр. Ф., али и *разључе* I Стањ. — *жљунá* I Г. Бојн. III Попч. Н. Јел. Лесков. Белан. (*жљуна*) В. Бања, *жључка* III Лесков. — *мишљил* I Рад. — он гу *брго сњема* III Врање — *ужљегла* III Корб.

Откуда се њ јавило у *усред* *пладње* I Књаж., да *отидње* III Врање — тешко је рећи, јер су такви примери врло усамљени, али је несумњиво да се њ није развило под утицајем звука д. У *дњевно* I Влаов., *дњове* I Битвр. њ је унесено из облика где се правилно јавља: напр.: *дњџе* (*дње* пот. рl.), *дњењу* и сл.

- *врље* I Боров., *врљил* I Битвр., *врљили* I Књ., *изврљила* III Љут., *врљина* I Рад., *огрљице* III Међ., али, поред тога, находимо и: *врљиге* I Балт., *врли се* III Топл., *исврлиш* I Вас., *Сврлиг* II Ниш., *сврљишко си* I Зорун. — *запрли* I Н. Кор., *опрле* I Д. Кам., *опрлија се* III Мал., *опрлел* II Малча, *опрли* III Попч., *опрлил* I Корб., *опрлили* I Балт.

Поред случајева где сугласници стоје за консантима, има доста и таквих где умекшан сугласник стоји место неумекшаног, и ако нема никаквог консонанта поред себе :

- *љју* I Књажев. Црнокл., *заљје* II Б. Пот., *испољили* I Вас., *наљито* I Књаж., *пољише* I Вина, *пољева* I Штрп., *пољевау* I Вина, *пољевал* I Тишт. *не пољивам* I Штрп., *ја сьм ги пољја* III Тег., *пољјена беоше* I Б. Иње, *пољете* I Б. Пал., *прољал*, *прољевал* I Р. Бучје.
- *одбљи* I Пир., *обеље* I КС. — *насиљеше* III Тиб., *насиљели* III Стожк. — *засељиле* I Кр. Ф., *засељила* I Кр. Ф. — *пропрењише* I Кр. Ф. — *измољја* III Ман. — *раздљи* I Кр. Ф. — *њимаш* I К. Ф., *замињја* III СБВр. — *миљјјемо* I Темска.
- *ључимо* I Црнољ., *оључимо* II Б. Пот., *поључимо* I Црнољ. (одвојити стоку која је била у бачији) — *уљпа* (= залепи) I Руд., *ољпеу крс* I Мир. — *уљезе* III Н. — *окољише* I КС. — *помљи* III Међ. — *побуњило се* III Н. — *наваљила се* III Врање, *проваљили* III Врање, *проваљја* III Међ. — *поклоњи* I Вас.
- *на оња свет* I Кр. Ф., *оњ^е дьн* I Г. Роман. — *шкоља* I Балт., *чкоље* III Врање, *чкољу* III Међ. Б. Пал., *шкољуван* I Балт.¹ — *сиљина* I Књаж. — *каљиште* I Вас. III Међ. — *грањицу* III Н., *грањичку* III Н. — *страњице* II Рупје.

Сем ових примера биће и других у којима се налази умекшан сугласник место тврдога, али за све дијалекте, које сам обишао, могу тврдити да се сугласници, сем *ж* и *з*, не умекшавају пред палаталним вокалима. Ако сам и нашао у Кр. Ф. два три таква примера, она се могу објаснити као индивидуална особина једног чо-

¹ Једном сам свега нашао у Кам. (пир.) *чољак*, што је донесено од допљева из Бугарске.

века, јер у Кривој Феји такви примери нити су обични нити се могу назвати карактеристичним дијалекатским особинама. Ја сам забележио: *ут^іца́ло* I Кр. Ф., *овд^іе* I Кр. Ф., *Міл^іенко* I Кр. Ф. То јасно показује да се и наведени примери, у оном облику у којем су наведени, не могу назвати чисто фонетским појавима, и ако многим од њих лежи у основи заиста гласовна промена. И обрнуто: има случајева где место умекшаног сугласника стоји неумекшан. Њих, као што се могло очекивати, има више пред сугласницима него пред самогласницима: *Вѣлко* I Боров., *свінско* III Врањџ, *сиротинске* I Књаж., *накѡнче* I Жлне.

— за *свинара́* I Кална, *свина́рница* I Бучје, *скла́нају* I Бор.

Ако прегледамо све случајеве, изнесене у овој тачки, видећемо да ови дијалекти заостају иза осталих наших дијалеката у претварању тврдих сугласника у меке после сугласника. Сви се споменути случајеви налазе и у другим дијалектима у још већем броју, напр. не само да находимо **сљива*, већ и *шљива* редовно, и слично. Узроци, зашто бива то претварање, зависе од природе сугласника, у овом случају, од сугласника *л* и *н*. То су сугласници који се могу образовати на свакоме месту у устима, па се, према томе, могу и прилагодити свакој артикулацији сугласника који им претходе. Према томе, сасвим је разумљиво, зашто је после умекшаних сугласника и *љ* умекшано. Мање је разумљиво зашто и после *р*, *б*, *ж*, *ш* и сл. *л* прелази у *љ*. Ту не може бити узрок њихова мекост, јер су они тврди; али ипак узрок томе мора лежати у самим сугласницима. Изгледа ми да је код неких (као *ж*, *ш*) узрок у томе, што је део језика, потребан за њихов изговор, употребљен и за изговор звука *л*, а како је цео предњи део језика ангажован при њихову изговору, он се употребљавао и за изговор звука *л*, што чини да *л* прелази у *л̑* или *љ*,

јер *л*, изговорено са већим учешћем језика, и даје *љ*. Код гласова *к* и *г*, који се образују на задњем језику (меком непцу), имамо, када је за њима *л* или *н*, прелаз од звукова који се образују на задњем језику ка звуцима који се, бар у српском језику, образују на предњем делу његову. То и чини да се за изговор *л* и *н* употреби у том случају већи део језика но обично, што даје *љ* и *њ*. Сличне појаве треба претпоставити и код осталих сугласника. Сугласници који могу да проузрокују појаве, о којима сам говорио, обично се не мењају.

Према овоме није тешко доћи до закључка да је умекшан сугласник, без сугласника који му непосредно претходи или следује, резултат аналогije случајева где се умекшан сугласник правилно, фонетски јавља. Све примере треба поделити на неколико група: 1) примери као *ључим* могли су постати у вези, напр. *разључим*, и бити доцније генералисани; 2) примери као *наваљла се* могли су постати под утицајем облика као *наваљам се* и сл.; 3) *љују* је могло постати првобитно у примерима као *пољевам* које се развило онако како се умекшаност развија у итеративних глагола наставком *-ев-* од глагола на *-иги*, затим у облицима као **разљижем* и сл.; 4) у *обеље* и сл. имамо, можда, утицај компаратива *бељи* и сл., испор. *приблизити се* и *приближити се*, *удалити се* и *удаљити се* у књиж. јез. и сл. Напоследку и тај факат, што се у многим случајевима после сугласника *л* меша са *љ*, могао је учинити да се *л* и у средини речи, међу самогласницима, замени сугласником *љ*. *оња свет* и сл. изгледа да је контаминација *они* и *оњј* или да представља неку врсту метатезе *јъ м. њј* или нешто слично, *каљиште* је могло постати под утицајем *каљав*, *грањица*, *страњица* под утицајем *грање*, *страње* (које се такође употребљава) и т. сл., једном речју, умекшан сугласник није ни у једном случају постао под утицајем потоњег палаталног вокала; он се, у осталом, и не налази увек пред палаталним вокалом.

102. в) Овде ћу се задржати на интересантним слушајевима мењања начина артикулације у гласова под утицајем околних назалних сугласника. Гласови неназални пред или за назалним сугласницима постају назални, али, разуме се, само они који могу имати назалне звуке који им одговарају. Тако *в, б, ј, љ*, изговорени назално, представљају звуке *м* и *њ*. Према томе овде се може говорити само о преношењу назалне артикулације са једних гласова на друге, т.ј. пропуштање даха место кроз уста кроз нос за време изговора групе сугласничке чиј један саставни део и чине носни сугласници. На пример:

- *озѐмне (-себ-)* I Влаова.
- *жѐмне* III Стајк., *жимнумо* I Кијев. — *одѐмно* I Остат. III Белиш. Врање, *одѐмна* I Вал. Кр.Ф. Т. дол (bis) II Е. Кут. III Несвр. Гум. Сб. Вр. Врање Тиб., *дѐмна* III Леск., *одѐмна (одѐмна)* III Стајк. Леск. Приб. Врање, *одѐмњѐчко* I Г. Ром., *одѐмњашѐн* I Т. дол, *дѐмњѐчка* III Врање — *рѐмна* III Леск. Р. река, *рѐмно* I Остат. (bis) III Стајк. Несвр., *рѐмни* III Р. река, *рамнѐште* III Стајк. В. Бања, *сарѐмне* (ова реч представља народну етимологију: *са(х)ране се* разумело као саравне scil. са земљом) I Врб., *урѐмним* III В. Бања, *ѐрамни* I Кр. Ф., *урамнѐле* I Т. дол — *глаѐња* III Стуб., *гламњу* III Топ. Врање *гламње* III Међ. Топл., *глам(њ)чину* I Врб. — *плѐмња* (= плевња) II В. Крч., *плѐмњу* III Вр. — *сѐмне* III Н., *сѐмне* III В. Бања, *сѐмнѐ* III Леск., *сѐмнѐло* III Леск. (bis), *осѐмнев* III Леск. (*сѐн* = *сѐн*), *осѐмнѐмо* III Лесков. — *слимна* (*славна*) III Тиб. — *дѐмна* (= *дивна*) II Баљ. — *гламнѐцу* III Топ. (*главн-*).
- *зѐмња* I Кр. Ф. III Руж. Корб. Врање, *зѐмњу* III Међ. Тер. (bis) Леск. Стајк. (*земња*) Стуб. Приб.

Бујк. В. Бања Врање Тиб., *зѣмље* III Виш., *зѣм-*
њиште III Несвр. Кат. Овамо долазе и они слу-
чајеви где *м* пред оваквим *њ* прелази у *в*, о
којем в. т. 105.: *зѣвља* I БП. (bis) Радош. Изв. (л.)
Берд. II Руп. Малча III Р. река, (*зевља*) Бац. Мањ.,
зѣвљу I Тиј. Баб. II Рупје (bis) III П. Пољ. С.
Мор. (bis) Тег. Врање (bis), *зѣвље* I Кр. Ф. III
П. Пољ., *зевља* I Изв. (л.), *зевља* I Чив. до
Бл., *зевљиште* I Баб.

— *тамља* I Остат. III Леск., *тавља* I Баб. — *Дав-*
ља I Б. II. За последња два случаја вредн
оно исто што и за *зевља* — *издјамник* III Стајк.

Сем тога има неколико и обрнутих примера, т. ј.
да назал уз неназалне сугласнике пређе у неназални
сугласник. У таквим случајевима прелази *м* у *в*, а *н*
у *л*, јер, као што видесмо, ти сугласници, изгово-
рени са назалном артикулацијом, и дају речене назалне
сугласнике.

— *с ватјну* = *с матјну* I Ост. — *зевља* = *зев-*
ноља I Вас. — *с лабајну* = *с набајну* (*виле*)
II Ниш. I Жлне.

Д. Мењање (померање) места артикулације у сугласника.

103. Сугласници долазећи у међусобни додир по-
мерају често своју артикулацију, каткада мењају и са-
свим место њена образовања.

— *ч*врсто* III Н. Врање (bis), *ч*врстја* III Кат.,
цврст III Тиб., *цврсто* I Темска Б.Пал., *цврста*
I Кр. Ф. — *ч*ршња* I Књаж., *ч*ршње* I Књаж.
(bis), *цршње* Књаж. (4 п.) Балт. II Вреж. III
Леск., *црешња* (*топови*) I Тиопт., *цршњицу*
I Темска, *цршњице* I Г. Роман., *црешња* III
Н., *црешњи* I Вина Балт. Влаова, *цршње* I

Вас., *ц'рѣшњу* II Б. Пот., *ц'рѣшње* III Руж. Н., *ц'решњови* I Жлне, *трѣшњу* I Књаж., *трешње* I Књаж. Последња два облика, можда, нису народна. И у другим случајевима, где у другим дијалектима *ч* прелази у *ц*, прелази и у овом, на пр. *суцрѣнаста земља* I Жлне, *црвењ* I Књ. и сл.

Из ових примера видимо да је у померању африкате *ч* овај дијалекат отишао даље од осталих наших дијалеката. Обично се то померање у њима налази испред *р*, а овде и испред *в*. Али и у једном и у другом случају имамо исти појав: померање артикулације звука *ч* ближе ка зубима, изговор његов врхом језика место целим предњим делом његовим.

Повод је томе и могао дати понајпре звук *р* који се изговара врхом језика. Што се тиче сугласника *в*, по свој је прилици место његове артикулације, спољашња страна предњих зуба и усне, и било повод да се и артикулација гласа који му претходи помери што ближе предњим зубима.

Знаци: *ч*" и *ц'* показују да у оба та случаја није још изгубљена гласовна вредност звукова који су им у основи, али је модификована. *ч*" се изговара као африката која је у моменту експлозије звук *ч*, али фрикативни звук, који се после експлозије чује, прелази у *с*. Код *ц'* имамо звук *т* са врло slabим спирантским елементом који на ухо, донекле, утиче као *ц*, дакле *т'*. У претварању *цр-* у *тр* треба видети исти физиолошки појав који и у претварању *ћњ* у *тњ*, јер као што у *ћњ* звук *ћ'* нема маха да се потпуно изговори и чује у свом другом делу, када се брзо за њим изговори *њ*, које се образује на истом месту где и оно, тако исто и у *цр*: и *ц* и *р* се образују на истом месту у устима и отвор језика према непцима, потребан за образовање звука *с* (у африкату *ц*), употребн се одмах за образовање звука *р*. Разуме се да и овде има прелазних ступњева, и, како

ми изгледа, ови дијалекти и знају само за њих. Јер два примера са *т* м. *ц* припадају *Књажевцу* и веома личе на речи, позајмљене из књижевнога језика.

104. — *дўвка* (рупа) I И. Јал., испор. *дўика* I Балт. Пир. Кр. Ф. III Кум. — *кључе* I Тшошт. — *овштина* III Приб.¹

— *бѣгњак* (= *бѣдњак*) I Изв. (л.) — *Гмитар* I Вас. Б. Пал. Сурач. Радош. III Н., *баба Гмитра* I Цер. (Дм-), *Гмитров ден* I Бучје Књаж. Зорун. Балт. (bis) Темска Пир. Баб. Сурач. Љубер. — *д'нєвно* I Пир. — *зэгнициу* (-дн-) I Пир. — *прѣд'в'њ* III Ман. (постало, разуме се, у зависним падежима, *прѣд'њ*-)²

— *вит*лошка* I Књаж. (испор. *витлошка* I Књаж.) — *кот*лє* I Н. Кор. — *зат*рше* (упропастише) I И. Јал. — *аекља* II С. Топ. I Б. Пал. III Г. Село, за *аекљу* I Б. Пал., *запекљава се* I Б. Пал., *запекљај се* II Скробн., *спекља* I Кијев.

¹ Овамо долази и туђица: *шѣтелије* I Књаж. (кајсвије), *шѣтелије* I Темска, *шѣтелије* II Ниш.

² Корен *тѣк-* има у овим дијалектима двојак облика: *тѣк* и *кѣк*: *кљѣчє* I Берд., *кљѣче* III Бедан. Р. река. *кљѣмо* I Берд., *кљѣмо* III Цѣпа Стуб., *кљѣчем* III Бујк. Врање Виш., *кљѣмо* I Берд., *кљѣца* I Сурач., *кљѣцај* I Кр. Ф., *кљѣцаја* III Клас., *кљѣчник* I Г. Војв. Берд. (bis) III Леск., *скљѣца* I Кр. Ф., *скљѣче* III Стуб. и: *тљѣчєм* I Бенц., *тљѣчє* I Ваб. II Мерц. Шљив., *тљѣчємо* I Р. доа Гаог., *тљѣчник* I Д. Кор. Шпај Гаог. Пон. (п.) Ваб., *истљѣко* II Ђур., *стљѣчєм* I Острв., *тљѣчам* I Бенц., *тљѣца* II Ниш., *тљѣцањ* I Остров. Бенц. Р. доа II Б. Пот. Вар. Ниш. Мерц. Шљив. Н. Јеа. Равут. Малча, *стљѣца* I Пир. и сл. Замена звука *т* гласом *к* није овде гласовне природе, већ је изазвана морфолошким путем. У српском језику позната су два глагола: **тљѣчам* и **кљѣчам* (испор. данашње *туцам* и *куцам*) са врло сличним значењима (ударам), само што је глагол *куцати* познат у тој јединој својој форми (*куцам*), док глагол *тљѣчати* има врло много других облика (*тљѣчєм*, *тљѣчим* итл.) који су имали, разуме се, мало другачија значења него обл. *куцам*. Сличност значења и облика глагола *кљѣчам* и *тљѣчам* учинила је да се те две форме доведу у везу, да се осете као паралелне, и да се према њима и у другим облицима глагола који стоје у вези са *тљѣчам* почне м. т, али и наредом са њим, употребљавати к.

- *улег'ну* I Књаж. — *наг'њетоше* I Књаж. — *сѣг'нило* I Кр. Ф., *зад'њел* I Изв. (л.) — *јѣг'ње* I Боров., *јѣг'њенце* I Кр. Ф., *јад'ње* III Гар. — *ог'њиште* III Кат. I Радич., *од'ње* I Рад., *два од'ња* I Изв. (л.), *од'њиште* I Мокр. Изв. (л.) I Ром. — *на-тр'иви* (*криви*) I Изв. (л.) — *ут'кли* I Боров. — *н'к'ње* I Б. Пал. Кр. Ф., *н'т'ње* I Б. Пал. Жлне Кална (испор. *н'к'ња*) I Књаж. Б. Пал. (bis) Жлне Вас. III Н. Топл. Врање).
- *п'антим* I Рад. Ошљ. КС. Књаж. (4 п.) Г. Ром., *зап'ант'јје* I КС. III Међ., *у'п'анти* III Тиб., *у'пан-т'ил* III Н. — *кунств'о* I Битврђ. II Ниш. — *кон-ш'ија* III Љут. Врање — *пис'анце* I Пир.¹

У већини ових случаја имамо нешто што им је свима заједничко: у њима се мења само место артикулације звука, док начин њен остаје исти. Претварање *а* у *в* забележио сам у врло малом броју случајева, тако да о томе нећу специјално ни говорити. Највећи број случајева замене сугласника са једним местом артикулације сугласником са другим местом наводи се пред сугласницима: *м*, *н-њ*, *л-љ*, *р*, дакле пред звуцима који се, сем *м*, могу образовати на сваком месту у унутрашњости уста. Према томе се и ове измене врше на два начина: или се помера артикулација неког звука унапред под утицајем сугласника који за њима следују, такав је прелаз *г* у *д*, *к* у *т* пред умекшаним сугласницима, јер је место артикулације гласова *г* и *к* дубље у устима него умекшано *њ*, *љ*, или се артикулација неког звука помиче дубље у устима под утицајем такве артикулације звука који је за њим. Тако на пр. *т* прелази у *т** пред *љ*, јер је за изговор звука *љ* потребан већи део језика него

¹ У *браш'нице* III Врање *м*. *браш'нице* *м* се образовало под утицајем облика *пис'нице*, у толико лакше што је, као што се из грвѣга види, поред *ф*. са *м* могла бити у оваквих облика познате и форме са *н*, што је и могло учинити да се и у *ф*. са старим *н* унесе *м*.

за *т* и сл. Такве гласове ја бележим натписаним знацима. Друга група случајева јесте она где главну улогу играју акустички моменти. *д* и *г*, *к* и *т* су звуци који имају експлозију, па се зато, када преовлада тај моменат у репродуковању звукова, може један да замени другим. Такав је прелаз *дм* у *гм* и сл. У *цáнтим*, *кунство* и сл. једначе се звуци *т*, *с* и *м* по месту образовања: *м* се пред њима почиње образовати у устима, тамо где се и они образују.

Б. Дисимилација сугласника.

105. Овде ћу споменути само оне случајеве где се два сугласника истога начина артикулације претварају у групу сугласника са различним начинима артикулације. Место артикулације остаје исто. То бива најчешће са сугласницима са нарочитом, специјалном артикулацијом, као што су на пр. назални. У таквим случајевима од два сугласника, који се изговарају са таквом артикулацијом, само један, почетни или завршни (ово је обичније), задржава првобитни начин артикулације. На тај начин *мн* прелази у *мл* и *вн*, *мъ* у *въ* или *мъ*:

- *млого* I Н. Кор. Књаж. (6 п.) Руд. Стањ., *млоство* III Врање, *млозина* I Стањ. (bis), *млозину* III Н., *мложе* I Н. Кор. — *гумлазију* I Пир.
- *гүвно* I Бучје Вина (испор. *гүмно* I Н. Кор. М. Изв. Бучје Т. дол II Рупје Н. Јел. Малча III Н., *гүмниште* III Н.) — *түвно* I Књаж., *түвно* I Кр. Ф., *потүвнело* I Књаж., *стүвнело се* I Књаж., *стүвни се* I Вас. Штрп. Пир. III Врање (испор. *түмно* I Кр. Ф., *у тамнину* III Н., *стүмни се* I Бенц., *стүмнело се* III Врање) — *зевнук* I Пир., *зевници - ти* I Руд. (*земник* I Темска Црнат. и сл.) — *ајтовни* I Влаова, *уајтовни* I Изв. (л.)

— *давња́нов* I Б. Пал. — *зевња́* (*зевња*) I Б. Пал. (bis)
 Радош. Изв. (л.) Берд. II Рупје Малча III Р. река
 Бац. и сл. испор. т. 10².

Овамо долази и претварање *ћњ* у *тњ* које се на-
 ходи и у другим нашим дијалектима (испор. примере у
Masing-a, Zur Laut- und Akzentlehre der makedoslavischen Dialecte, 30—31), а није ретко и у другим словен-
 ским језицима.

— *вѣтњак* III Н. — *јешѣтњога* III Нерад. — *кѣтњи*
 I Сокол. III Врање, *покутње* I Руд — *саомотњи́к*
 II Прек. — *срѣтња* III Мал., *срѣтње* II Малча,
срѣтњо I Рад., *несрѣтњи* I Б. II., *несрѣтња* III
 Кат., *несрѣтњим* III Леск.

Физиолошким разлогом овога појава бавио се О.
 Брох у својој расправици *Русск. тѣма — дня, пољск.*
ста — dnia (одшт. из *Χαριστήρια* проф. Коршу), ма да се ње-
 гово тумачење своди, у главноме, на констатовање факта,
 да, када су умекшан сугласник и околни истога места
 артикулације, тада умекшан сугласник прелази у неу-
 мекшан истога места образовања.

Е. Редуција и испадање сугласника.

106. Ови су појави познати и у другим нашим дија-
 лектима, али се овај и овде ипак одликује од њих. Разуме
 се да у редуцију не треба убројавати оне случајеве
 где имамо просто једначење по звучности или начину
 образовања, на пр.: *ѣте* I Изв. (л.) м. *адте, кѣто - кад то*
 I Темска Балт., *глѣте - гледте* I КС., *ражѣним* I Пир. (рас-
 тавим), *про село - проз село* I Рад. Балт., *јунаство* (= **ју-*
начство **јунашство*) I Пон., *дрѣство* (**дрѣжство*) I Вас.
 Балт. Књаж. (4 п.) III Н. Леск. и сл., јер у таквим слу-
 чајевима имамо обично упрошћавање удвојених, дугих
 сугласника које се у нашем језику увек врши. Тако

исто овамо не иду и они случајевн где налазимо слабо артикулисане сугласнике међу самогласницима, што је можда индивидуална, у сваком случају, не особито јако распростра особина: на пр. *излѐоше* I Тем. Кијев. м. *излезоше*, *налѐоше* I Црнољ. м. *налезоше*. Да ли у случајевима као *латѐнсти* I Врб., *сиротѐсте куће* I Књаж. имамо дисимилацију сугласничке групе -*ск*- = *сћ* у *ст* или неко засебно образовање — због ограниченог броја примера — не могу рећи. Ја ћу прегледати овде редукцију сугласника пред сугласницима, различних по месту, и, каткада, начину образовања. У овом дијалекту то бива најчешће са експлозивним сугласницима пред спирантима, а особито пред африкатама; гласовне групе *шч* и *сц* готово редовно прелазе у овим дијалектима у *ч* и *ц*, чега обично нема у другим нашим дијалектима, ма да тај појав, у опште, није ни њима сасвим непознат. За тим су најчешће редукције пред назалним вокалима. Често се могу у истом дијалекту наћи сва три облика оваквих појава: њихово чување, редукција сугласника и њихово потпуно нестајање. Оваквих појава има свугде. Пред африкатама *ц* и *ч* ишчезава *с* и *ш* због тога што у самим тим сугласницима има ових консонаната, а експлозивним делом африкате тако се прекида звук гласа који јој претходи да африката према њему изгледа, са звучне стране своје, врло јака, те према њој ишчезава фрикат. сугласник који јој претходи.

— *сто пѐсѐт* I Књаж., *сто пѐсѐт* I Књ. — *Алесáндра* I Вина — *филосѐра* I Књаж. — *стрѐе* III Леск. (**астрѐе* = *пѐс*-) I Кр. Ф. — *кљѐса* III Леск., *кљусе* I Кр. Ф. (испор. *кљѐксу* I Изв. (л.) Влас. Кијев.) — *кмествó* I КС. — *ó(д) стра* II Мерц. — *не ш га послѐшаш (не чш га)* I Глог., *бш ли дадѐш* (**хоч ли*) I Баб. — *штири* (*чт*-) I Радош. — *ошѐл* (*отш*-) I Кр. Ф., *ошлá* I Књаж., *ошлó* I Кр. Ф., *ошлѐ* I Вас. Књаж. III В. Бања, *ошлѐ* I

Н. Кор. — *чашіре* I Р. дол. Берд. III Н. Кум. Топл. Врање (испор. *чекшіре* I Бучје Кож.), *чешірке* III Сб. Вр., *бечешіри* III Руж. — *чэле* III Н. — *ченіцу* I Изв. (л.) — *веш-човек* III Међ. — *дэсече* I Тем. Присј. (bis) — *кјчу* (*куд чу*) I Књаж. — *чэлаче* I Миран. — *свеці* III Приб. — *жіце* (*житце*) I Тиошт. Тем. —

ачіна III Лук. — *бачованціја* III Врање — *рачџи* III Кум. — *праца* I Г. Бојн.

— *праца* I Рад., *праци* I Кож. Књаж. Мир. III В. Бања, *праце* III Међ. — *бецџени* I Кр. Ф., *бецџено камење* II Н. Јел. — *ицџелимо* I Књаж. — *ицеріла* II Н. Јел. III Н., *ицеріли* III Н. (bis) — *ицџкли* I Пир. — *ицџи* II Д. Мат., *ицџише* III Кат., *ицџено* I Љуб., *че ицџа* I Б. Пал., *ицџау* III Ман., *ицџано* III Међ., *рацџи* I Б. Пал. Берд., *рацџила* I Кр. Ф. — *рацџ, втџело се* I Књаж. (bis).

— *бача* (*башча*) I Б. Пал. III Леск. Стуб. Габр., *бачу* III Врање Стајк., *баче* III Н., *бачицу* I Књ., *бачованціја* III Мал. — *болџицу* (*болџч-*) III Приб. — *дачица* (*дашчица*) I Књаж. — *двајече* (*двајџече*) I Остат., *кокџица* I Вас. (*кокошчица*) — *кџина* (*кошчина*) I Вал. Пон. И. Јал. Изв. (л.) III Габр., *кџину* I Кр. Ф., *кџине* I Књаж. (bis). — *мџроче* (= *мџрџашче*), I Остат. — *мџину* (*мџшчину*) I Вас. — *ночџџе* (**ножченце*) III Стуб. — *праціна* (*прашчина*) I Изв. (л.) — *порџија* (*порџија*) III В. Бања, *порџија* I Зор. — *Ручік* I Миран. — *бечџстим* I Киј., *бечџсти* I Опш. Бучје Берд. Топл., *обечџстиш* I Изв. (л.) — *ичџџне* II Ниш., — *ичџисти* III Међ., *ичџише* I Клис. — *ичџита* III Стуб., *ичџташе* I Књаж. — *ичџаам* I Жлне, *ичџаане* I Б.

- Пал. — *ичу́рим* II Б. Пот. — *про чарши́ју* (проз чар-) II Н. Јел. — *ичеши* III Врање, *рачеша* I Вас. Изв. (л.) Кр. Ф. III Крж. Врање — *рачешља* I Књаж., *рачешљау* II Д. Мат., *рачешлан* I Књаж. — *рачорљала се* II Ниш. (*рашчешљала се*). Али се поред тога употребљава, разуме се, и: *бесцѣна* I И. Јал. — *исцѣпено* I Изв. (л.), *исцѣпила* I Књ. — *прасца́* I Књ. — *пасче* I Пир. — *бесчовѣсно* III Приб. — *башчу* I Књаж. Сурач. Кр. Ф., *бѣшче* III Леск. — *бѣшчу* I Књаж. — *брѣшче* III Леск. —
- *ж'ребето* I Рад. — *з'рав* I Књаж. (= *здрав*), *з'рави* I Књаж., *з'равје* I Рад. — *се'нем* III Приб., *оту'не* III Кат. Тиб. — *пре мене* (*пред мене*) I Књаж. — *ништа о нас* (= *од нас*) I Књаж. — *си'ане* (*спадне*) I Књаж. —
- *ду'нем* III Леск., *ду'не* III Кат. Лук., *ду'нев* III Руж., *ду'ни* III Леск., *ду'на* III Врање, *ду'наја* III Врање, *изду'не* III Кум. В. Бања Врање, *сти'не* I Рад. III Леск., *динем* III Приб., *дине* III Тег. Р. река Кат. Врање Лук. Тиб. Леск., *дин'ја* III Врање, *динале* III Врање, *дина'ја* III Врање, *динаше* III Врање, *поди'не* III В. Бања Врање (bis) — *прѣпасник* I Кр. Ф.
- *ја'ње* I Чив. до Бл. III Н., *ја'ње* I Баб. — *плању-ва́ли* I Р. дол (*пладњували*).
- *барјат'ар* III Међ. Н. — *команд'ат* I Вас. Књаж. — *кани'чка* = *тка* I Остат. — *вапи́ра* I Дивј., *увапи́ри* I Изв. (л.) — *папир'уг* (*подпир'уг*) I Тем. — *велиден* (*велигден*) III Врање — *доде́ка* (*догдека*) I Пир. Баб. Кр. Ф. (5 п.) Влас. (bis) Битвр., *оде́ка* (*од где ка*) I Т. дол Кр. Ф., *дека*, *дек* (*гдека*, *гдек*) као прилог и као свеза: *беде де́ка нема живѳт* I Кр. Ф., *де́ка је рѳден* (*где је*) I Кр. Ф., *де кју́* II Д. Мат., *припишташе де́ца дек ону́ дођоше*

III Врање, *видѣ-ли*, *дека бабу посече син* II Рупје, *плаче како дек ће се растави* III Леск, *чијете дек ни терав да појемо* III Леск., *не сме дек је брат туј* III Леск., *да се кунев дек ниједѣн не лѣже* III Власе (п.), *тѣга би видѣја дек је Несврта* III Несв., *ама да знам дек ће гу закољеш* III Врање, *чија гу дека збѣри* III Врање, *не видим дека тѣвно* I Кр. Ф., *тој сѣм видѣја дек је врѣја* III Леск, *не видију дек носимо* III Врање, *не знаеш ли дек смо ми* III Врање, *не гу знаје дек је она* III Врање, *знам дек си докараја* III Врање, *не ли знајеш дек љготови* III Врање, *чија ги там дек су отишли* III Вл. (п.) и сл. —

IX. М Е Т А Т Е З А,

Асимилација, дисимилација различних слогова; народна етимологија.

107. Већина ових појава почива на психичким моментима који важе за засебне речи. Обично се антиципира не само звук, већ и начин артикулације, или се напушта артикулација једнога звука од два с сличним артикулацијама. При асимилацији сугласника треба разликовати две групе случајева: регресивну и прогресивну асимилацију, када звук првога слога прима артикулацију потоњегга или када се глас другога слога асимилује звуку претходнога слога или једноме од претходних.

Облици са метатезом често добијају ширу употребу, каткада потпуно истискују из употребе форму од које су постали, напр. *забова́рил* у неким дијалектима и др.; али има и таквих који су постали у ономе моменту када сам их слушао, који су, дакле, индивидуални и представљају оно што се обично назива погрешком у језику (*das Versprechen*).

Према томе овде ћу прегледати: а) метатезу сугласника која може бити: α) у једноме слогу, β) у разним слоговима. У другом случају могу мењати место и самогласници и сугласници различних слогова.

О метатази сугласника који напоредо стоје као у *дође* м. *дојде*, *цвѣти*, *свѣнјло* већ је говорено, испор. тач. 26, 62.

— *странцуете* I Књаж. = *странст-* — *цвеліка* I Бор. Књаж., *цволіка* II Ниш. испор. *стволз* рус. и сл. — *Цона* I Вал. (*Стојанка*). — *цѣ,кле* I Рад., *цѣ,кле* III Н. —

И ако по каткад и находимо: *сѣ,всем* III Нерад. В. Бања Н., ипак је обична форма и у овим дијалектима *сѣ,свѣм* III Леск. Виш. као што се то, у осталом, најбоље види из заменица: *сваки сва, све* и сл. које се једино у таквом облику и употребљавају овде. — *гáрван* III Врање — *алáнде* I Тем. (испор. *пландовати*), ма да се обично употребљава: *алáднују* II Ниш., *алáдне* I Зор. (*пол дне*) Остат., *алáдно* I Радич. и сл. — *пачáрве* I Пир. — *Дајман* I Вина — *бајра́ци* III Врање — *барја́мов* I Тем.

108. Метатеза самогласника у различним слоговима:

— *батилáли* III Н. (= *баталили*) — *манистор* I Радош. Баб. = *маностир* = *манастир* — *лиштер* I Тиош. = *лештур* — *пóризаст, пóразист* (*порозист*) I Руд.

109. Метатеза сугласника у разним слоговима:

— *покрíва* I Кијев. (*коприва*) — *калимáвку* III Н. — *калавѣрија* II Малча — *корѣла* I И. Јал. III Н. (bis) Врање (*колера*) — *калáвурa* I Валун. Влас. (*кара-в-ула*). — *крушíм* II Ниш. I И. Јал. Балт. (*курушум*) — *прокај алот* (*покрај*) I Вас. И. Јал. Тишт. Пир. III Међ., *прека́ј* I Б. Пал. Сурач. Клис. Изв. (л.) (bis) Т. дол. Кр. Ф. II В. Крч. Н. Бања Студ. III Н. (bis) — *за́бовари* (*за́борави*) I Изв. (л.), *забовáрил* I Балт. Љуб. Валун. Кијев. (*забоварíл*) Кр. Ф. Влас. Баљ. III Међ., *забоварíла* I Баб. III Н., *забоварьáле* I Ц. Вр — *раклѣта* I Влаова III Врање (*ракетла*) — *брeневeци* (*бeнeвeрeци*) I КС. Изв. (л.) Баб. Драг. Злокуч. — *мавилíју* (*вамилију*) II Ниш. — *сквирíла* (*скривила*) II Н. Јел. — *по-*

záпуј I Изв. (л.) (попагуј = пап-) — краљагъч
и крагаљъч I Књаж. — цепенал I Књаж.

110. Регрессивна асимилација сугласника различних слогова :

— шезањ-сежањ I Изв. (л.) — жашто (зашто) III Леск., I Изв. (л.) (ter) — ишуши I Пир. — гугле-ге (кугле) I Руд., гуглице I Бучје — гјга (куга) I Клас. — штршељ I Д. Кам.

Прогрессивна асимилација сугласника различних слогова :

— бенебрѣци (= беневр-) I Опшљ. — вѣврика II Н. Јел. III Међ. — прѣперица (прѣпелица) III Б. Бања.¹

111. Дисимилација сугласника различних слогова :

— лавовѣри I М. Изв., лавовѣри I Кож., ливовѣр I Вас., левовѣр I Књаж. (bis) Жлне Црнољ. — залимјје се с дѣца I Кијев., залѣмаш III Љут., залимѣе I И. Јал. — секлетѣр II Ниш. — квартиљ I Жлне Пир. Балт. III Кат. — инфилѣр I Књаж. — инцилѣр I Пир.

112. Испадање једног од двају сличних или једнаких сугласника :

— кѣмаири (кромпири) I Књаж. (bis) — прѣиште (= провриште) I Рад. — блѣгосов II Рупје, благосовѣ I Б. Пал., благосѣви III Кат., благосовѣја III Приб., благосовѣн III Тиб. I Вас., благосовѣно III Бујк., благосовѣни III Врање.

113. Уношење сугласника из једнога слога у други:

— слѣгни глѣву I М. Изв. (сагни главу) — за врѣме срезѣна (сезона) III Кат. — зѣгрна гу сѣс камбаницу (м. кабаницу) III Врање.

¹ У *врабѣнци* = *мравѣнци* имамо асимилацију: **бравѣнци* са метатезом *врабѣнци* I Црнољ.

114. У овим облицима треба видети, по свој прилици, утицај народног етимологијања:

— *жестобко* I Бучје Вас. Жлне (bis) — *проббу* (*пробу*)
 I Б. Пал. — *цигáра* (*цигара*) II Прек. — *шем-шёр* I Књаж. (bis) — *панди свёт* I Вас. (*пам-ти свет*) — *прéчат* (*печат*) III Тиб. — *саране* и сл. м. *саране* (= *сахране*) I Врб. и сл.

Х. СУГЛАСНИЦИ НА КРАЈУ РЕЧИ

115. Много се говорило о изговору звучних сугласника у нашем језику на крају речи: неки су тврдили да се они изговарају звучно, други пак — мукло не могући ни једни ни други да потврде своја тврђења описом изговора гласова о којима говоре. Истина, у ствари, лежи на средини: у нашем језику, као и у неким другим језицима, место звучних сугласника на крају речи имамо мукло-звучне сугласнике (*die stimmlosen Mediae*, види о њима у Sievers-а *Phonetik* §§ 374. 513. 825.). То су звуци у којима звучна струја, која долази из груди и душника, престаје већ за време експлозије дотичнога гласа. Такви су сви напн звучни сугласници на крају речи. На пример: *јец*^а I Пир., *злѳг*^а I Кож., *кр^оѳ*^а I Пир. *мед*^а II Н. Бања III Кат. Врање, *изјед*^а I Пир. (мука) III Врање, *једнѳж*^а I Темска Цер. Битвр. (*bis*), *поједнѳж*^а I Кална, *друзѳж*^а I Изв. (л.) Битвр. У овим се случајевима особито јасно чује мукли део сугласника, тако да није ни чудо што у неким примерима такав сугласник прелази у потпуно мукло, ма да, ваља одмах додати, то није обичан појав, и у врло је мало примера генералисан; у осталим примерима можда зависи од потоње речи: *једнѳш* I Тиош. Темска, *другѳш* I Кална Балт. Тиошт. Вит. Драг., *друзѳраш* I Тиошт., *муш* I Кож., *лут* III Међ., *мѳзѳк* I

Књаж.. За неке примере, а можда и за све, сем последњег случаја, може се претпоставити да су постали у вези, као напр. од м. от испор. *Лет. Мат. Српске* 201., 176, као што су у таквој вези морали постати и *овъз* III Врање или *обиш* (м. *обич*) I Радош., па су отуда пренесени и у друге случајеве.

Сем тога у неким речима, на крају, находимо сугласнике *н* и *м*: *пбслен* I Вина Књаж. III Н., *дбклем* I Вас. Књаж. II Малча Бур., *тудѐм* II Ореов., али то су различна образовања. Она се налазе и у другим словенским језицима. Према њима и неки предлози, који су имали првобитно *н*, имају и *м*: *освѐн* (испор. глагол *свењииш се* у овом дијалекту (*стидиш се*), и изведено од њега *ошвањити се* и сл.) I Пон. Сурач., *освем* I Зорун. Д. Кам. Шпај Б. Пал. Црнољ. (отуда и наше *осем*, *сем*) Иначе сам забележио још ове усамљене облике: *брш-љам* III Стајк., *бедѐн* I Темска Вас., *бсан* (*осам*) I Боров., *голѐн товѐр* I Н. Кор., *да сан жив* I Б. Пал., од којих су неки постали и гласовним путем.

116. Много су важнији за овај дијалекат случајеви где отпада крајњи сугласник у речи. Сви се они могу поделити на две неједнаке групе: 1) када се реч завршује групом сугласника: тада нестаје последњег сугласника; 2) кад се реч завршује једним сугласником којег и нестаје. Али како су сугласничке групе у главном у нашем језику, па и у овом дијалекту, оне где први компонент образује *сибиљант*, а други експлозивни сугласник, то и нестаје обично сугласника *т* и *д* после сугласника *с*, *ш*, *з*, *ж*. Други су случајеви врло ретки. Примера који припадају другој групи има у опште врло мало. Ако од њих одвојимо оне који су, као што ћемо видети, постали под утицајем случајева прве групе, остаје врло мало примера који се употребљавају у још мањем броју места.

— *жѐлос* I Н. Јал. Књаж. — *личнос* I Бучје — *ли-дос* I Б. Пал. — *миѐлос* I Бучје III Врање —

- младос* I КС. Бучје III Н. — *очовиднос* III Сурд
 — *пакос* I Н. Кор. Стањ. Баб. (*најапакос*) Кр. Ф.
 III Богош. Врање (bis) — *радос* I И. Јал. Баб.
 — *старос* I Ошљ. КС. Кож. Врб. Књаж. Пир.
 III Н. Приб. В. Бања — *студенос* I Бучје —
 — *благосес* III Корб. — *болес* I Н. Кор. Књ. Жлне
 Пир. Руд. Кр. Ф. III Н. Врање Топ. — *заповес*
 I КС. Жлне Књ. (bis) III Н. Врање — *љубес* I
 Књ. — *побес* I Књ. III Н. — *прѣчес* I Б. Пал.
 — *сѣвес* I Зор. Тиошт., *свес* I Кр. Ф., *совес* II
 Ниш., *нѣсвес* III Кат. — *чес* I Вал. Балт. —
лисас I Црнокл. — *прѣиас* I Пир. — *завис* I Вас.
 — *ненавис* I Пир. — *исаус* (*исауст*) I Бучје —
крс I Рад. Бучје Књаж. (bis) Жлне Д. Кам.
 Руд. Киј. III Леск., *крсови* I Тиј. — *лис* I Књ.
 Балт. Б. Пал. Изв. (л.) Остат. III В. Бања, *лисје*
 I Књаж. — *мас* I КС. Врб. Штрп. — *мос* I Б.
 Пал. III Вл. (п.), *на мѣсат* I Темска Б. Пал. —
плас I Књаж. Остат. — *пос* I Бучје Књаж. (bis),
срѣдопос I Књаж. — *прос* I Рад. Књаж. Балт.
 — *прс* I Вас. Књаж. Руд. Пир. Кр. Ф. III Леск.
 — *чѣрс* I Врб. КС. — *чес* I Стањ. Жлне (adj.) —
чис I Рад. II Рупје, *пречис* II Рупје.
- *веш* (*вешт*) I КС. Сок. Кална — *ниш* (*ништ*) I
 Вал. — *заш* I Рад. (bis) Бучје Кал. — *нѣвлаш*
 I Књаж.
- *гроз* (*грозд*) I Кож. — *дѣж* I Балт. (4 п.) Пир.
- *јес* I Бучје (bis) Кож. Вал. Вас. Књ. (6 п.) III Н.
- *шес* I Рад. (4 п.) Кож. Вал. Књаж. (ter) Пир.
 Драг. III Врање — *јединѣјс* I Бучје (*једанѣс*)
 Књаж. III Врање — *дванѣјс* I КС. (*дванѣс*) Књ.
 (bis) Црнољ. (*дванаяес*) III Стајк. — *тринѣјс* I КС.
 Рад. Кож. (*тринѣс*) Књаж. — *четринѣјс* I Зор.
 Вас. Бучје (*четрнѣс*) Књаж. (*четиринѣјс*) Пон.

Балт. — *цетнајс* I КС. Бучје Кож. Књ. Темска, *цетшеснајес* II Рупје. — *шеснајс* I Књаж. Балт. (ter) Темска — *седьмнајс*¹ I КС. (*седмнајес*) Књ. Цер. II Ореов. III Н. Мал. (*седомнајес*) Гар. Леск. Врање — *осумнајс* I Књаж. (4 п.) Балт. (*осумнајес*) Влаова (*осамнајес*) Темска Средогр. Кијев. III Г. Село Врање — *деветнајес* I Књаж. — *двајс* I КС. (*двајес*) Бучје Вас. Књаж. (6 п.), *двајес* I Пир. III Врање (bis) — *тријес* I Књаж. (ter), *тријс* I Књаж., *тријес* III Н. В. Бања — *четрјес* I Рад., *четерес* I Бучје Кож. Боров. III Врање Лук., *четирјес* I II. Кор. Вас. Штрп. Жлне Пон. Миран. Темска (bis) Пир. (bis) Кр. Ф., *четирјес* I Изв. (л.), *четрес* II Ниш.

— *нок* (*нокт* (= *нокат*) под утицајем косих падежа) I Пир.

117. Сад да наведем примере у којима завршни сугласник, коме вокал претходи, отпада.

— *двѐ* I И. Јал. — *јединајесе* I Темска — *дванáјесе* I Балт. Руд. Кијев. Драг. Кр. Ф. (bis) — *тринајесе* I Кам. Темска Влас. — *четирнајесе* I Тем. (bis) Руд., *четирнајсе* I Пир. — *цетнајесе* I Тем. Пир. (ter) Кр. Ф. — *седьмнајесе* I Кијев. — *двајсе* I И. Јал., *двајесе* I Пир. (ter) Пон. (п.) Т. дол — *тријсѐ* I Руд., *тријесе* I Пир. (bis) Цр. јабл. Макл. Кр. Ф., *тридесѐ* III Леск. — *четирјесе* I Руд. Пир. Пон. (п.), *четиресѐ* I Темска, *четересѐ* I Кр. Ф., *четересе* I Т. дол — *цедесѐ* I Руд. Темска (bis) Пир. (bis) Кр. Ф. (bis) II Ниш. — *шѐсѐ* I Балт. Цер. Тем. Пир. (ter) Б. Пал. Драг. Сурач. Изв. (л.) Кр. Ф. II Рупје, *шесѐ* I Балт. (bis) Руд., *шеесѐ* I Темска Б. Пал., *шездесѐ* I Тем., *шејесѐ* I Ни-

¹ Све фонетске измене овога полугласника изнесене су на своме месту. Овде нас се тичу само крајњи сугласници.

шор. — *седъ'мдесé* I И. Јал. Руд. Цер. (bis) Тем. Б. Пал. (ter) Кијев. (ter) Сурач. Баб. Г. Бојн. Кр. Ф. Влас. II Рупје III Лук. — *осъ'мдесé* I Тем. (ter) Пон. (п.) Црнокл. Мокр. И. Јал. Цер. Руд. Кијев. Кр. Ф. (bis) II Рупје — *деведесé* I И. Јал. Балт. Б. Пал. Кам. Пир. Рад. (bis) Изв. (л.) Клис.

Али се поред ових форми употребљавају и форме са *т*. Из примера које ћу сада навести видеће се још боље да се облици без крајњег *т*, а са вокалом који му претходи, употребљавају само у неким дијалектима, док се *т* у наставцима *ст*, *шт* и сл. губи на целој просторији ове дијалекатске групе.

— *десéт* I Књаж. (bis) Балт. — *јединáјсет* I Н. Кор. (bis) — *дванáјсет* I Пир. II Ореов. III Вр. (bis) — *петнáјсет* I Пир. III Мал. — *шеснáјсет* I Кр. Ф. — *двáјсет* I Пир. III Бац. Врање — *трáјсет* I Балт. Миран. Б. Пал. Пир. Кр.Ф. III Бац. — *четáресет* I Присј., *четересéт* III Бујк. — *педесéт* III Међ. — *шесéт* I Рад. Књаж. (ter) Жлне Кална (bis) II Ниш. (4 п.) Е. Кутл. III Леск. Кум. Бујк. Врање, *шесéт* I Вал., *шесесéт* I Балт. III Тумба Врање (bis) — *седъ'мдесéт* I Н. Кор. Бучје (bis) Књаж. (4 п.) Остат. (bis) II Ниш. (bis) III Н. Тумба Корб. Тиб. — *осъ'мдесéт* I Н. Кор. Књ. (bis) Остат. II Малча III Н. Стуб. Гум. — *деведесéт* I Књ. Темска.

Други су случајеви са оваквим *т* врло усамљени: *пушкóме* (можда у овоме крају ненародна реч) I Вас., *крóз сно(п)* I Темска.

У ова три случаја испада *к* и *г* на крају речи у неким од ових дијалеката:

- *ча* (*чъ'*) = *чáк* I Рад. (bis) Боров. (bis) Врб. Балт., (*че*) И. Јал. Киј. II В. Крч.
- *къ'*, *ка* (*къг*, *къд*) I Пир. Влас. (bis) Г. Ром. (bis) Битвр. (bis) Т. дол (bis) Кр. Ф. (8 п.).

— *сѣ*, *са* (*сѣг-сѣд*) I Пир. (5 п.) Присј. Тиј. Баб. Сурач.
Г. Ром. Т. дол Кр. Ф. (4 п.).

Довољно је испоредити ове две групе случајева па да се види да гласовни закон представља само прва: где год се *ст*, *зд*, *шт*, *жд*, нађе на крају речи, било у именица, придева, бројева или глагола, свугде нестаје завршнога сугласника, док *т* у наставку *сет* нестаје само у бројева, и то оних, који поред тог наставка имају и *вст*; док се у групама *ст* и др. *т* губи у свима дијалектима источне Србије, дотле *т* у наст. *сет* нестаје, у главноме, у лужничкоме поддијалекту захватајући и места на си. до *И. Јаловика* и *Балтабериловаца*; у другим пак местима тај се слог чува увек. Да је отпадане *т* фонетска појава речених дијалеката, оно се не би находило само у бројева, већ и у другим облицима, а како се и у самих бројева може и друкчије објаснити, то нас утврђује у мисли да је ово нефонетски појав. И у другим нашим дијалектима као и у овим ови се бројеви могу груписати у две групе: 1) они који губе *е* у последњем слогу и 2) они који га не губе. У прву групу долазе бројеви који су имали у старом језику акценат на трећем слогу од крајњега: **дванá(д)есет*, **тринá(д)есет* (испор. *двáнаест*, *трíнаест* и сл.)... **два(д)éсет*, **три(д)éсет*, **четр(д)éсет* (*четир(д)éсет*). Те су акценте сачували ови дијалекти до данашњег дана, а да су они заиста стари, показује руски језик *двѣнáдцатъ*, *тринáдцатъ*, *двáдцатъ*, *трíдцатъ* и сл. Бројеви даље од 40 имају акценат на крају: *педесѣт*, *шесѣт* (*шездесѣт*), *седьмдесѣт* и у овом дијалекту и у руск. *пятьдесѣтъ*, *шестьдесѣтъ* и т. д., и у нашем књижевном: *педѣсет*, *шѣсет*, *седамдѣсет* и т. д. Та разлика, ненаглашеност у једном случају крајњег самогласника и наглашеност његова у другоме, учинила је да у првом случају вокала *е* нестане: *једанáест*, *дванáест* и т. д. и у овом и књижев. језику (само са пренес. акцентом: *једáнаест*, *двáнаест*), док се *е* у другом

случају задржавало: *аедесѣт* — *аедѣсет* и т. д. У првим случајевима, где се, дакле, *т* находило у групи *ст*, оно је обично испадало у овим дијалектима. Добивене су форме: *дванѣс*, *тринѣс*, али су се, разуме се, особито у прво време, могле употребљавати и форме са *т*. У то су се време у овом дијалекту образовања на *-сет* (*аедесѣт* и сл.) употребљавала напоредо са облицима бројева који су имали на крају *ст* и учинила су да бројеви са *-ст* на крају добију *-сет*: *дваѣст* и *дваесѣт*. Да су таква образовања добивена под утицајем бројева као *четрдесѣт*, *педесѣт* види се по акценту који је у свима овим случајевима на крају речи, а, према руском јез. и осталим нашим дијалектима а тако исто и паралелним примерима из ових дијалеката, он би морао бити на трећем слогу од краја. Тај однос *дваѣст* и *дваесет* у оно време када је у *дваѣст* отпадало на крају *т* (према горњем) учинио је да оно отпадне и у оваквим случајевима, дакле: *дваесѣ*, *триесѣ*, *четрдесѣ* и сл. према *дваѣс*, јер се тада када је образовано *дваесет*, по свој прилици, употребљавало још *дваѣст*, дакле: *дваѣст* = *дваес* = *дваесѣт* = *дваесѣ*, а отуда је то пренесено и на бројеве даље: *педесѣ*, *шѣсѣ*, *седьмдесѣ* и сл.

Случајеви као *съг*, *къг*, *чак*, мало су распрострањени у реченим дијалектима и за њих ми изгледа да је највероватније претпоставити да су постали фонетским путем, али не на апсолутном крају речи већ пред сугласницима. У неким примерима као *съ(г) че дојде* и сл. могло је *г* испадати, а форме без *г* (resp. *к*) могле су бити генерализане.

Према томе, гласовне је природе отпадање сугласника на крају речи само у групама *ст*, *зд*, *жд* и *шт*. Зашто у њима отпада *т-д*? Ја мислим да то треба овако објашњавати. Да се добије звук *t* resp. *d* довољно је да се пресече струјење ваздуха (мукло и звучно), потребно за изговор *с*, *ш*, *з* или *ж*. Према томе није апсолутно потребна засебна експлозија звука *t* и *d*, па да се добије ма какав акустични утисак од њих, већ

је каткада довољно и само пресецање струјења ваздуха којим се образује звук који му претходи. На тај се начин артикулација гласова *t* и *d* у таквим случајевима и своди на прекидање струјења ваздуха, па је и у овим дијалектима у извесно време њихова развитка морало тако бити. Али то чини да се тај звук не чује јасно, да га генерације које уче језик једино по акустичком утиску или врло слабо артикулишу, или га уопште и не артикулишу, и ако је првобитно у њих ових предака била образована артикулација речених гласова, некада са експлозијом, а доцније и без ње. На то се у осталом обично и своди губљење сугласника, сем оних случајева где имамо само редукуцију једног дела речи.

XI. РЕДУКЦИЈА ВОКАЛА И СРОДНИ ПОЈАВИ.

118. Према осталим појавима овога дијалекта могло се с правом очекивати да ће њему бити позната и редукција самогласника. И она се заиста и налази у њему и то у најразличнијем облику, у свима оним формама које чине прелазне ступњеве од пуног изговора вокала до његова потпуног ишчезавања. Према томе ја ћу тако и навести примере. Први и најпростији ступањ таквих измена јесте, да ненаглашен вокал пред другим вокалом постаје несложен или редуциран; то бива и онда када вокал, који је за њим, такође није наглашен, али оба они стоје пред или за акцентом. Ови су појави иначе познати под именом елизије, а представљају акомодирање говорних оруђа, пре изговора онога вокала који треба да се изговори, другоме, потоњем, и на тај се начин њиме и замењује.

На пр.: — *н' аје* III Бујк., *н' аје* III Међ. — *з'јзне* I Боров. — *св' однеше* I Књаж. — *на'ако* I Вас., *а'но* I Књаж., *на' ко* I Књаж.

— *кьд ће д-идете* (да, III Н. — *твега* (твој)ега I Изв. (л.) — *иа че д- идемо* I Балт. — *иа м- јмре син* I Рад. (ми) — *напрі се* (-а(в)и-) I Књаж., *напріше* I Књаж. — *напако* III Кат. — *заборіла* (-ав-) I Књаж. — *не смј* (смеј) I Штрп. Врб. Јак.

Ошљ. М.Изв. Боров. — *н- умém* I Рад. — *н- óће* III
 Врање — *м-óкаш* III Тег. — *маћа* (-*ћа*) III Леск.
 Приб. — *он ћ-* им *каже* III Леск. — *теá* да *м- убије*
 I Вава — *н- умé* се одговóри I Балт. — *ви ћ-у најдете*
 (*ће њу*) I Вас. — *з- у збег* (за *у*) I Вас. — *д- исечém*
 (да *исеч-*) I Вина — *зостáли* I Жлне (*заост-*) — *Тур-*
чѝн *ћ- óкне* I Кална — да *с- убијем* I Кож. — *а-*
увѝд (па *ов-*) I Бучје — на *му мáтер* (*моу*) I КС. —
з-орó (за *оро*) I Рад. — *ст- и седумдесét* (*сто и*)
 I Рад. — *з- узéли* (*зау-*) I Вал. — *т- увате* (*те ув-*) I
 Вал. — *н- урнѝцу* (на *орн-*) I Вал. — *ел* *ћ- идéте*
 I Вал. — да *ј остáла* (*је*) I Књ. — *твá мати* (*твојá*)
 I Књаж. — *з- у пошту* (за *у*), I Књаж. — на *му*
стрáну (*моу*) I Књаж. — *н- исајшгај* I Књаж.
 — *а- овак* (*па*) I Књаж и т. д.

Из овога се види да се у свима случајевима, био акцент пред самогласником или за њим, увек елидује *први* од два самогласника. То је према реченом објашњењу потпуно природно. Али има цела категорија случајева где се увек елидује други самогласник. То су случајеви, у којима се демонстративне заменице *онѝј* и *овѝј* употребљавају постпозитивно, за именицом, неки пут у значењу члана.

Напр. — *године-ве* (ове) I Темска, *љѝђе-ви* I Тиошт.,
у равнине-ве I Тиошт. — *камѝју-ну* I Изв. (л.),
чѝма-на I Балт., *мртвѝну-ну* I Балт., *кѝћу-ну*
 I Балт., *тарáбе-не* I Књаж, *унѝке-не* I Књаж.,
водѝцу-ну I Књаж., *плóвке-не* I Радпч., *пѝлен-*
це-но I Рад., *твоá-на женá* I Ошљ., *товáгу-ну*
 I Ошљ., *зáграду-ну* I Боров., *шкeмбáци-ни* I
 Вал., *бáба-на* I Жлне, *пѝличи-ни* I Жлне, *нá-*
ше-но селó I Жлне, *бѝну-ну* I Муч., *цркву-ну*
 I Кална, *градѝна-на* I Штрп., *врáга-на* I Крента,
његóво-но I Књаж., *нáши-ни* I Вина, *меáну-ну* I
 Црнољ., *сóбу-ну* I Б. Пал., *дрéе-не* I Клисур.,

девојче-но I Б. Пал. — *пиле-во* I Присј., *жéне-ве* I Присј., *у нáше-во село* I Миран., *бáбу-ву* I Баб., *појáте-ве* II Ниш., *шкóле-ве* I Б. Пал., *кју-прíју-ву* I Бучје, *кошáру-ву* I Бучје, *нáши-ви* I Рад., *ракíје-ве* I Књаж., *черкéзи-ви* I И. Јал., *дрўгу-ву* I Књаж.

Под утицајем употребе заменице *онј*, *овј* у оваквим случајевима форме без почетнога *о* почеле су се редовно употребљавати после вокала: *пре-ве гóдине* I Г. Бојн., *нá-ну* (ону) I Стањ., *на нóга зéта* I И. Јал. Али је овде, за губљење вокала заменице било од значаја и то, што су предлози морали да сачувају своју форму, јер се без тога не би могло да осети њихово значење. То нам најбоље потврђују примери као: *у вўј палíлулу* III Н., *у вој врéме* III Међ. (bis), *не на вој дўвар* III Н., *преко во огњíште* III Вл. (п.), *на нóга судéше*, III Гум., *на неј пчéле* III Кат., *на нóј мéсто* III Кум., *на нóга човéка* III Бујк. и сл.

Већ тај факат, што се овај појав наводи само у заменица које имају засебну службу у *тимочко-лужничкоме* дијалекту, а у другим случајевима, врло разноликим и многобројним, тога нема (испор. горе), даје нам право да посумњамо у фонетску вредност ових примера. Кад прегледамо случајеве који су могли утицати да се елизија у овим примерима овако изврши, наћи ћемо: а) да су у многим примерима завршни вокали пред самогласником *о* од заменица *овј* и *онј* наглашени и да према томе не могу ишчезавати и б) да су се и онда када нису наглашени морали сачувати због тога што су баш они, крајњи самогласници, врло карактериснични: показују коју службу треба облици да врше у реченици, те чим би таквога самогласника нестало — облик би био нејасан. Под утицајем наглашених вокала где је *о* морало испадати, с једне стране, и оваквих случајева у којима такође мора да остане први вокал

због наведених разлога, с друге, и, напослетку, под утицајем специјалних прилика у члана (исп. гл. XIII) генерализоване су форме без *о* као оне које се употребљавају кад год ове заменице стоје после завршног вокала. Да наведем неколико примера са наглашеним вокалом:

— *калѐ-во* I Балт., *царѐ-ве* I Стањ., *нанашѐ-во* *калѐ* I Руд., *чичѐ-ве* I Руд. — *селѐ-но* I Књаж., *детѐ-но* I Књ. — *врелѐ-во* I И. Јал., *селѐ-во* I Цр. — *мушкарчѐ-но* I Вал., *готови-ни* I Д. Кам., *до висину-ну* I Буцје, *до други-ну* I Штрици, *страну-ну* I Штри., *колѐ-но* I Вина, *момчѐ-но* I Вал., *војска-на* I Књаж., *траву-ну* I Књаж., *браду-ну* I Балт., *ђаволи-ни сви* I Б. Пал., *овцѐ-не* I Б. Пал., *куму-ну* II Ниш., *царѐ-не* I Б. Пал., *други-ни* I Б. Пал., *пилѐ-но* I Миран., *твоу-ну* I Миран. — *деца-ва* I Баб., *слана-ва* I Драг., *врата-ва* I Баб., *гредѐ-ве* I Баб., *нашу-ву* I Б. Пал., *чија-ва* I Б. Пал., *змијѐ-ве* I Клис., *млада-ва ќерка* I Кож., *пашѐ-ве* I Д. Кам., *режѐ-ве* I Д. Кам., *жена-ва* I Вина, *планина-ва* I Темска, *живину-ву* I Књ. — *коња-нога* I Д. Кам., *овна-нога* I Б. Пал., *Ранђела-вога* I Б. Пал., *стараца-вога* I Мир., *попа-вога* I И. Јал.

119. Корак даље у редуцији вокала представљају они случајеви у којима се вокали налазе пред сугласницима. У овом је случају за њихову редуцију врло важан акценат који се налази пред или за њима. Много су чешћи случајеви редуције када се вокал налази пред акцентом него за њим, а од редуцираних вокала најчешћи су они који се налазе непосредно пред акцентом. Па и у случајевима када се пред акцентом налази вишеод једнога слога — обично се редуцира онај који му претходи. Са нашим се језиком у овоме слажу и други словенски језици, напр. *словеначки* и *руски* у којима находимо редуцирање вокала опет поглавито у оваквим случајевима.

Редукција се врши у два правца: 1) или се само вокалу смањује квантитет, он постаје краћи од обичнога краткога вокала или се 2) он и квалитативно мења — од редуцираног вокала постаје полугласник. Питање је сада, да ли је то заиста квалитативна измена када редуциран вокал постане полуглас и да ли, заиста, има тако велике разлике између редуцираних вокала и полувокала, а ако је има, у чему је.

Из карактеристике полувокала, коју сам дао у гл. III, види се да се полувокали, по природи својој, у многоме слажу са редуцираним вокалима: и они су врло кратки и подударају се у тонскоме карактеру са вокалима. Разлика је међу њима у томе, што је код вокала главно звук који се производи треперењем гласних жица и пролажењем звучне струје кроз уста. Код полугласника је главно експлозија самих гласних жица, која је овде јача него код вокала из разлога, што је почетак вокала (Einsatz) обичан (ein leiser), док овде имамо неку врсту експлозије која захтева већу напрегнутост свих органа којима се звук производи у ждрелу. То је код полугласника главно. При прелазу дакле редуцираних вокала у полугласнике имамо, донекле, измењен начин артикулације: оно што је раније било главно — карактер звука — овде је сасвим споредно. Њега има у толико у колико ваздух мора да прође кроз уста и да ту добије свој гласовни карактер.

Имајући на уму да је код вокала главно, поред гласовнога карактера њихова, њихова звучност, и знајући да се при прелазу њихову у полугласнике она донекле губи, ја и долазим до закључка да је редуцирани вокал *prius* из којег се развија полугласник. Да ли се он развија за то што се редуцирана вокалност споменутих самогласника тако слаже са вокалношћу полугласника, да се при изговору њихову чују звуци који су веома налик на полугласнике (што је врло вероватно) или се на неки

- III Леск., кѣкѣ III Врање, кѣкѣ I Кѣаж. — огльднѣ I Кѣ. — кѣзѣм I Кѣ. — трѣжѣл I Бучје — кѣдѣло I Кална — свѣзѣл I Рад. — докѣзѣ I Рад. — батѣло I Н. Кор. — порѣнѣ I Кѣ — стѣнѣше I Кѣ. — кѣсѣницѣ I Кѣ. — брѣшнар I Кѣ. — налѣзѣли I Кѣ. — докѣрѣше I Кѣ. — зѣсѣл I Кѣаж. — жетѣрѣ I Кѣ. — грѣнѣце I Кѣ. — гѣдѣ I Ошѣ. — исѣштѣ I Опшѣ. — чѣкшѣре I Н. Кор. — прѣтѣл I Кѣ. — нѣзѣдѣну I Ошѣ. — зѣсѣнѣ I Кѣ. — мушкѣрѣцѣ II Мѣк. — зѣзрѣга I Кѣаж. — тѣкѣ си I Кѣаж., тѣкѣ I Рад., тѣкѣж I Рад. — бѣштѣ I Кѣаж. (ter) Н. Кор., бѣштѣ I Рад. — бѣшкѣ, бѣшкѣ I Кѣаж.
- нѣ бѣшка I Рад. — отѣдѣк I Кѣаж. — ѣзѣлѣ I Н. Кор. — чѣтѣву I Кѣаж. — зѣкѣчи I Кѣ. — ѣблѣк I Рад. — зѣ рѣд I Рад.
- лѣкарѣѣ I Ошѣ. — рѣзѣселѣли I Врб. — зѣпанѣла I Бучје — нѣручѣм I Н. Кор.
- прѣметѣло I Кѣаж. — прѣглѣѣѣ I Кѣ. — ѣсти нѣто I Кѣаж.
- ѣчѣ I Рад. — свѣдѣ I Кѣ. — бѣлѣж I Рад. — трѣсѣ I Рад. — свѣстрѣ I Рад. — ѣчѣвина I Рад. — тѣлѣлин I Н. Кор. — зѣлѣн шѣтор I Кѣ. — жѣнтѣрѣѣ I Кѣ. — вѣзѣли I Кѣаж. — кѣжѣм I Кѣ. — рѣмѣн I Кѣ. — убѣл га Мѣрѣн I Рад. — ѣ зѣм I Кѣаж. (ter) — пѣшѣдѣѣ I Кѣаж.
- кѣнѣпѣѣ I Кѣ. — вѣдѣте I Јак. — помѣгнѣ I Рад. — прѣсѣвѣсти I Рад. — кѣзѣце I Рад. — пѣстѣв I Рад. — дѣлѣк I Н. Кор. — грѣтѣл I Врб. — дѣлѣпи I Бор. — пѣдѣр I И. Јал. — мѣтѣка I Кѣаж., мѣтѣка I Кѣ. — зѣбѣло I Кѣ. — кѣшѣѣ I Кѣ. — тѣштѣ I Кѣаж. — прѣпѣло I Кѣ. — свѣмѣн I Кѣ. — кѣнѣтрѣла I Кѣаж. — кѣлѣч I Кѣаж. — грѣзнѣца I Кѣ. — кѣличѣну I Кѣ. — укрѣтѣла I Кѣ. — дѣждѣше I Кѣаж. — кѣпѣж I Кѣаж. — кѣшѣр

- I Књаж. — *чапъ'њци* I Вас. — *нарь'д* I Књаж. — *пресъла* I Рад. (bis) — *аьнесем* I Рад. — *аькварише* I Жлне — *къ'басицу* I Књаж. — *пръ'дадете* I Књаж. — *Милосъ'в* I Књаж.
 — *мъ'гна* I Књаж. — *поль'дѣм* I Књаж. — *поль'дѣло* I Књаж. — *казы'ва* I Књ. — *кръ'пна* I Књаж. — *дъ'ван* Рад. — *кълѣк* I Кож. — *зъ'лѣм* I Стањ. — *једъ'н* *пъ'т* I Књаж., *дрѣги* *пъ'т* I Књаж., *дванáјс* *пъ'т* I Књаж. — *зáјьтра* I Књаж. (bis).

120. Последњи степен редукције представља потпуно ишчезавање самогласника. Оно се развило од редуцираних вокала, а не полугласника, јер ненаглашени полувокали у овим дијалектима прелазе обично у вокале потпуног образовања.

- *оми тке аѣсте* I Књаж. (теке), *па тке да вѣдѣши* I Вал. Зор. Бучје и др.
 — *рчѣм* I И.Јал. — *ѣ забравим* III Лук. — *крз не́ко вре́ме* III Мошт., *крз народ* III Тиб. — *сте́га Јоáна* III Н. — *прчѣ* III Бреж. — *велмó* II Мљк. — *пршлѣ* I Књ. — *завзѣју* I Књаж. — *претрсáше* I Књ. — *пртѣцау* I Књаж. — *прд свѣт* I Књаж. — *прмѣну* I Књаж. — *трси́бабу* I Књаж. — *на сти Врач* I Књ., *сто́г Лázара* I К.С., *сто́га Никóлу* I И. Јал. — *трѣцу* I Руд. — *чвѣк* I Балт. — *покрѣицу* I Ошл. — *трбѣ* (*торбѣ*) I Књ. — *прлѣгоске* I Рад. — *зарбѣше* I КС. — *спртѣ* III Врање — *готвѣл* I М. Изв., *уготвѣла* I Вал. — *трбѣце* I Књ. — *стршѣла* I Књаж. — *злѣицу* I Руд. — *крј њѣга* I Балт. — *испргнѣше* I Рад. — *квó* (*каквó*) I Рад. — *ја у тржѣ* I Рад., *тржѣли* I Кож., *потржѣли* I Рад. — *срмóте* I Рад. — *сртна* I Рад. — *скртѣте* (*скрат-*) I М. Изв. — *прти* I Књаж., *исартѣмо* (*арат*) I Књ., *исартѣл* I Књаж. III Врање (*арат-*) — *врдѣмо* I Вал. — *срдѣну* I Књ. — *вртѣло* I Књ. — *обрдачѣ* I Рад.

- Књаж. — *застришѝло* (страш-) I Књаж. — *крљчѝ*
 I Књаж. — *мрѝѝни* I Књаж. — *безобразан* (по
 свој прилици књижевна реч) I Књаж. — *на-*
грбѝмо I Књ. — *поздрѝл* I Књаж. — *па се вртѝл*
 I Књаж. — *бајгѝ* I Књаж. — *кршѝма* I Бучје Књ.
 — *господрљѝк* III П. П. — *аркѝ* I Пир. — *трет-*
љѝке-не (*трепетљѝке-не*) I Богош.
- *водниѝца* I Рад. — *сѝпи* (= *есѝпи*) I Бучје (bis) (цени,
 мисли), *саѝло* I Вина — *мојему прѝтељу* II Ниш.
 — *знѝји* I Књаж. (bis) — *за недљу* I Књаж —
зајдно I Књаж. — *ђѝвли* I Вит. — *на воду* I Књаж.
 — *ѝпрѝка* I Књаж. — *натрг* I Књаж. — *комѝ ј*
 I Н.Кор. — *дѝвѝра* I II. Кор.
- *исардаѝше* I Књаж. — *срмотѝ* I Рад.
- *аргаѝше* III Ман. — *прнесѝ* I Књаж. — *армениѝла*
 I Ошљ.
- *за појс* I Зор. — *баштѝ му ј* I Књаж.

За све ове случајеве може се рећи да могу да на-
 ступе, а могу се и не јавити: они зависе од темпа го-
 вора и других погодаба. Али и ако су они такве при-
 роде, ипак је несумњиво да неки од облика, који су на
 тај начин постали, могу бити генералисани, на пр. об-
 лици *гѝтѝи*, *сѝпи* употребљавају се у неким местима је-
 дини у таквој форми и сл. У ове случајеве нису убро-
 јени они где имамо редуцирано изговорен део неке речи
 или реченице, на пр: "*цамити* III П., *моѝга* I Н.Кор.,
 " *едѝн пут* I Књаж., *даѝ* I Књаж., "*тѝнце* I Вал., из
 којих су се развили облици као *дѝм* = *да идѝм* I Вина,
кудѝ чу дѝм I Жлне Бучје II Равут., већ само они *где се*
сугласници артикулишу правилно, а само се самогласници
 редуцирају. Првих случајева, када се целе речи и де-
 лови њихови редуцирано изговарају, има и у овим ди-
 јалектима доста као и иначе у народноме језику, али
 су они за сада без дубљег значаја по ове дијалекте.

XII. ПОКРЕТНИ ВОКАЛИ.

121. Питање о покретним вокалима још није у науци расправљено као што треба. Они могу бити врло различног порекла — најређе фонетског, а најчешће различног морфолошког. Али ма каквог порекла били, са спољашње, формалне тачке гледишта они представљају за нас заиста *покретне* вокале. Како се они налазе увек на крају речи, а у већини случајева чине саставни део партикула, Миклошић их је све прогласио за *речце* којима тражи као засебним облицима потврде у различним словенским језицима (испор. његову *Vergl. Syntax* 116 и даље). У својој расправици *подвижних гласних въ серб яз.* (*Сборникъ...* Фортунатова, стр. 362 и д.) покушао сам да изнесем слику њихова развитка у неким штокавским дијалектима. Ја сам их тамо сводио на покретно а које се фонетским путем добија од њ пред сугласничким групама. За ове дијалекте то не важи у толиком степену, прво, за то што њ остаје у њиме као такво, не мења се, а, друго, што се уопште у примерима из тих дијалеката, и када њ и прелази у а, оно не употребљава тако често, да би му се могао приписати икакав већи значај. Овде је много знатнија једновремена употреба речца са и без а, које су у таквим облицима добивене још из заједничко-словенског језика, на пр. *ка* и *ж*,

на и н. Али и ту није тако лако решити, да ли имамо увек готове речце или покретан вокал. Тако је на пр. код облика са ј и ја (ва). Било би произвољно када би се тврдило без доказа да *онеја* представља *оне* + *ја*, јер се и у садашњем и старом језику нашем употребљава и облик *онеј* коме се могло додавати *а*, које је постало покретно у оним случајевима где је партикула, по своме постању, била двојака или имала две форме (на пр. га у *сѣга*, *сѣгъ*, *сѣгѣ* и сл.). Чак и у оним случајевима када се у другим словенским језицима налазе партикуле са сличним вокалима не може се увек тврдити без даљег доказивања да су то увек *исолутно* исти појави, особито када се оне налазе у ограниченом броју скамењених форми. Ја ћу овде навести случајеве где може бити вокал и отпадати, па био он старога порекла или постао по угледању на случајеве старога порекла.

122. — *кѣгá*, *кѣг*, *сѣгá*, *сѣг*, *сѣгѣ*, *тѣгá*, *тѣг* — испор. буг. *когá*, *когѣ*, *сегá*, *сегѣ* и сл. *Сѣг*, *тѣг*, које се у овим говорима тако много употребљава, могло је постати на земљишту ових дијалеката према, на пример *овдѣк* — *овдека* и сл., али је могуће да је била позната и форма **сѣгъ*, **кѣгъ*, **тѣгъ*, исп. старословенско *кѣг(ъ)да*, наше *када*, *тада* које се своди на *кѣгъда* (ор. cit.). Примере испор. у т. 26.

123. Друкчије су природе случајеви са *ѣ*, *ѣа*, *ѣа*, -*ѣ*. Најпростије би било рећи да је *ѣа*, *ѣа* засебна партикула, али је мени то, као што већ рекох, сумњиво са ових разлога. У старом српском језику додаје се *ѣ* не-сложно свим оним облицима којима и овде; оно се може објаснити из самога развитка заменица у нас, испор. Глас LXII, стр. 215 и д. Тамо је изнесено, са којих га разлога треба сводити на *ѣ(ѣ)*. У тим нашим споменицима никада се не употребљава *ја*, а примере дијале-

ката источне Србије где находимо само *i* (*j*) тешко је одвајати од њих и видети у њима скраћену партикулу *ja*. Било би потпуно произвољно сматрати то за особину само ових дијалеката, јер се тада не би разумело, откуда то да различни дијалекти у, готово, исто време дођу у формалном погледу до исте црте. Сем тога и у другим нашим дијалектима находимо овако *i*. Да наведем неколико примера за додавање само *i*:

— *тај вир* III Кат. (и сл.), *тај баба* II Руцје, а *тај мајка* III Леск., *тај жена* III Леск., за *тај нема* I Књаж. (врло често), *тој време* I Вас. Темска II Н. Јел. Кн. С. III Н. Врање Кум. Кат., *тогај* I Боров., за *туј њиву* I Кож., *туј страну* I М. Изв., да *раните тај говеда* I Балт., *теј нјуде* I Књаж., *теј ме две видоше, одбгле су теј паре искочили* I Цер., *теј смокце* III Н., *туј* I Књаж. (често) Жлне III Н. Љут. — *текај* I Н. Кор., *такóј* I Рад. Књаж. (често), *таквѣј* I Балт. — *тагај, тегáј, тагај* испор. т. 18. 26. — *тудекај* I Пон., *отудекај* I Књаж. Вас. Влаова Прек. II Мал. — *онѣј пудѣр* III Леск., *онај болка* I Књ., *нема онај војска* I Књаж., *онај жена* III Леск., *онóј* I Књаж. (често), *онóј зѣмљиште* I Миран., *онóј парче* I Ореов. Г. Бојн. III Н. Љут. Кат. Бујк., *оногај* I Д. Кам., *на онуј свадбу* I Кож. Ошљ. Књаж., *проз онуј шибу* I Књаж., *код онуј бабу* I Тиошт., *у онуј страну* III Н., *у онуј илвѣњу* III Н. Кат. Кум., *онај говеда* I Боров., *низ онај села* I Књаж., *онај псѣта* I Балт., *онѣј* I Н. Кор. Књаж. III Лесков. Стуб., *онакој* III Леск. — *ондекај* I Бор. Вал. (bis) Књаж. Д. Кам. (bis) Вас. Б. Иње (bis) Б. Пот., *ондеј* I Књаж., *андај* I Жлне, *онудекај* I Штрпци — *овај страна* III Н., *овај година* III Стуб., *из овој село* I Н. Кор. КС. Књаж. (често), *у овој лице* I Балт.,

ову́ји (асо. fem.) I Књаж., у овѣјѣ окóлину I Пир.,
 преко ову́ји љжу I Руд. III Н. Љут. Леск. Кум.
 Кат., овѣ́и сѣтне пáре I Књаж., овѣ́и злáтне љá-
 буже III Леск. — овде́каѣ I Рад. Књаж. Балт.
 Темска, овѣ́декаѣ I Орља, одову́декаѣ III Попч. II
 Ниш. — ко́ѣ ти знáѣе I Књаж., нико́ѣ не́че да га
 кáже I Пир., не́ма нико́ѣ III В. Бања, како́ѣ I
 Књ., како́ѣ I Књаж. — сву́ѣ зѣму га ткá I Риб.
 III Гар. — љдногáѣ тѣѣ побѣше I Вина — св'гáѣ,
 сегáѣ, сарáѣ испор. т. 18. 26.

Свима овим облицима додаје се п а. Сем тога се
 оно додаје још неким облицима који немају на крају љ.
 То су облици тѣ(ѣ), онѣ(ѣ), овѣ(ѣ). У облику за једину
 овѣ(ѣ) и сл. сачувао се врло стари облик номинатива
 ови (ов + и) који је већ једном добио то и.

— тѣѣ (= тѣѣ) то причáл I Вис., тѣѣ колѣѣ I Руд.,
 тѣѣ ред I Руд., тѣѣ памитáр I Цер., тѣѣ Жѣвко
 I Цер., зади тѣѣ тáбор I Тем., тѣѣ човѣк I Пир.
 Ореов. Клис., тѣѣ сарáѣ I Пир., до тѣѣ ред I
 Пир., тѣѣ побрáгим I Пир., у тѣѣ дом I Пир.,
 видели тѣѣ студ I Ост., у тѣѣ дѣм I Кијев. II
 Ниш. — тѣѣ гóдина I Пир., тѣѣ зáрада I Пир.,
 тѣѣ девѣѣ I Баб., тоѣ је тѣѣ (таѣ) Јелѣна
 сестрѣѣ I Клис. III Леск., тѣѣ љѣта змѣѣ III
 Леск., тѣѣ дѣбо III Дуп. — тѣѣ игрѣ I Тем.,
 тѣѣ рѣбу I Пир., тѣѣ водѣѣ I Пир., од тѣѣ
 стрáну I Вас. Баб., жáлим тѣѣ вѣску I Б. П.
 III Н. Гум. Стуб. — тѣѣ Тѣрѣци I Балт., тѣѣ 50
 I Пир., нѣде не́ма тѣѣ човѣѣ I Пир. Ч. до Бл.
 Вава Сурач., тѣѣ опѣѣци II Ниш., тѣѣ три
 II Б. Пот., тѣѣ попѣѣ III Н., тѣѣ дни III Руж.,
 не́ма тѣѣ мѣжи III Међ., тѣѣ стáри љѣди III
 Леск. — тѣѣ рѣчи I Сурач. III Н. — тагáѣ I Пир.
 — такѣѣ I Тем., такѣѣ I Драг. Пир. Кијев.,
 такѣѣ I Пир. — тѣѣ (adv.) III Стуб. Вр. и др.

— *овија* Пётар I Тиошт., *овија ред* I Тем., *овија мајстор* I Пир., *овија свет* I Пир., *овија коњ* I Баб., *овија ред* I Сурач., *овоја сьн* III Лес. (ваљада: *овь-и-а*; акценат необичан), *овоја* = *ово* III Вр. — *у овија љжу* I Руд. Вис. Клис. Сурач. — *овомуја* (сумњиво) II Ниш. — *овија људи* I Ост. III Лесков. Тумба, *овија два људи* II Ниш., *овија доктори* III Н., *овија Гиланчани* III Вр., *овија деца* III Врање, *овија стварови* III Врање Тиб., *овоја жене* III Н., *овоја канцелари* III Леск., *онија млади* (n. s.) I Берд., *с онија човек* I Мир., *онија зоб* I Тем., *онија слог* I Тем., *онија барјактар* I Тем., *оније мал* I Тем. (= *онија* в. т. 8.) Пир., *онија твој слуга* I Пир., *оније јелен* I Ореов., *онија врат* I Г. Бојн., *оније се остане цар* I Клис., *код онија бгањ* II Ђур., *онија* — *онија* (један - други) II Н. Јел., *оноја чъс* I Остат. — *онаја* I Пир. Баб. — *оноја* I И. Јал., *оноја време* I Вава Клис., *оноја вино* I Кијев., *на оноја бравче* I Сур. Вава Влас II Ниш. III Леск. — *у онуја кацу* I Б.П., *са онуја моу черку* I Пир. Изв. (л.) Сур., *од онуја првњу* I Баб. III Н. — *ономуја честигу цару* I Клис. — *онија човеци* I Балт., *онија коњи* I Тем., *онија ајдџи* I Б. II., *онија ножи* I Баб. Вава Бенц. Б. Иње, *онија мџи* I Црнољ., *онија три моји пандџра* I Црнољ., *проз онија Тџрци* II Н. Бања III Н., *онија слуги* III Н., *онија деца* III П. П., *онија двојца* III Н., *у онија сати* III Леск., *куд ониа старци* III Кат. Стуб. — *онџа* I Баб. Сурач. III Љут. Приб. — *ондеја* III Леск.

Како се ове форме поклапају са оним у којима на-
ходимо само *ј*, како су нам форме са *ј* познате и из
старих споменика наших, а такође и из наших дијале-
ката, како се нигде другде у овим дијалектима не упо-

требљава ја као засебна речца, а и за остале словенске језике не може се доказати да је постојала у већој мери — може се закључити да је она у овим нашим дијалектима новијег постања а да се налази у вези са формама на *ј*. Њихово а би могло бити позајмљено, као што је речено, из оних облика где се оно већ употребљавало.

Горњим заменичким и прилошким облицима додаје се и *ва*:

- *това* I Р. Бучје (— *то*) Тем. Пир. (bis) Т. дол, *това* је *истин* I И. Јал., *това* је I Тишт. Руд., *това* I Цер. Тем. (bis) Пир. (bis) Берил., *у това добо* I Пир., *това ли* I Пир., *това вино* I Пир., *негдека он това чагил* I Пир., *што че да је това* I Пир., *това девјченце* I Пир., *това момче* I Пир., *това време* I Драг. — *онова* I Баб. Пир. III Габр., *у онова време* I Пир., *със онова кладенце* I Пир., *онова име* I Кр. Ф. — *такова* I Пир. (тако), *толкова* I Тем. Руд. Пир. — *до тјева* I Тем., *тјева* I Вис. Пир. (врло често), Вава Драг. (ter) Сурач. Љуб. Изв. л. Т. дол, *отјева* I Пир. — *овдева* I Баб. (често) Пир. (ter) Драг. Љуб. Клис. Битвр. Г. Роман. — *ондева* I Баб. Ч. до Бл. Љуб. — *тудева* I Љуб.

Без крајњег вокала имамо врло мало примера: *тов* *ти* *ја писујем* I Пир., *овдѣв* III Стајк. Питање је, како треба разумети: *това рѣда* I Влас., *на онова кѣсу* III Кат., да ли онако као *тоја* и *онѣја*, исп. горе, који се употребљавају каткада и за женски и мушки род или као губљење језичкога осећаја за право значење тих облика и давање им других значења. Ово је друго врло сумњиво.

За *ва* би било најпростије претпоставити да је партикула за коју не би било тешко наћи паралеле у другим словенским језицима, али ми таква претпоставка изгледа

мало вероватна. Прво, што треба истаћи при разгледању ових форми, јесте то, да се употребљавају у уској дијалекатској прузи дуж српско-бугарске границе; друго, што је много важније, да употреба *ва* не представља потпунога паралелизма с употребом *ја*, јер, док се *ја* употребљава уз све заменичке форме које се завршују вокалом, онако као што се *и - ј* употребљавало у нашем старом језику, *ва* се употребљава у ограниченом броју случајева: 1) само у оним *заменичким* облицима у којима пред *ва* стоји *о (у)* и 2) у прилозима. То не може бити случајно. Чак се не може претпоставити да се оно првобитно употребљавало у адвербима, јер се тада не би никако могло разумети ограничавање употребе тога *ва* само на неке заменичке облике и то баш оне у којима се испред *в* находи *о*. Пре би се могло претпоставити да је *ва* код адверба генерализовано, да се првобитно јавило само у неким случајевима, и да се одатле доцније пренело и на друге. Ако прегледамо адвербе у којима се оно употребљава, видећемо да ипак највише има оних где се пред *ва* находи *у (тува)*, дакле где, као и код заменица, употреба *ва* зависи од вокала који му претходи. Напоследку, још један моменат који одваја *ва* од *ја* јесте то, што се поред *ва* врло ретко употребљава *в*, док су облици само са *ј* врло обични. На основу свега тога можемо закључити, да је за образовање *ва* потребан претходни лабиални вокал и потоње *а*, дакле *-оа, уа*. Такве пак форме су се могле развити и из облика са *ја*, јер се *ј* заиста лако губи у овим дијалектима, а *о + а, у + а* даје у њима — као што је показано — *ова, ува*. Процес испадања таквога *ј* и данас се непрестано врши, тако да поред горњих *тоја* и сл. имамо и: *тоа* I И. Јал., *тоа* I Битв., за *тоа* I Ч. до Бл., за *тоа* *трње* I Изв. л., *такба* I Пир., *такба* I Радош. Пир., *ондѐвоа* I Љуб., *у онба време* I Вис. III Н., *туја* I Д. Кам. Руд. Тем. (често) Пир. Ч. до Бл. Само не треба мислити

да ја из тих облика изводим горње, јер би ми се могло приметити да су облици као *тоа* постали од *това* — в тако исто као *ѝ* испада у овим дијалектима. С тога мислим да су облици као *това* старији од данашњих *тоа*, што још не значи да они од сличних облика нису могли постати. Напротив. Чим се употребљава *тој* могућно је да се од њега образује и *тоја*, а одатле и *тоа* у савременом језику, што не искључује да се од старијега *тоја*, које је несумњиво било познато овим нашим дијалектима већ одавно — то показује њихово слагање у употреби *ј* (*ја*), док код *ва* нема тога — образовало *това* преко *тоа*, и ако се доцније, као што рекох, могло *тоја* и даље образовати и дати *тоа* и сл. Код адверба образовало се прво *тува* = *туја* = *туја*, па, како се поред тога употребљава и *туј*, *туја*, почело се и поред *ондеј*, *ондеја*, *овдеј*, *овдеја* употребљавати и *ондева*, *овдева*. Могло би се питати, зашто се такво генерализање, т.ј. преношење *ва* и на облике који се не завршују вокалом *о* (*у*), није извршило и у множини код заменица. Одговорити на то ја не могу, али могу рећи да се у другим сличним дијалектима (колико се може о другим сличним дијалектима у Бугарској судити по народним умотворинама), таква генерализација и извршила (испор. Миклошића *Vergl. Syntax*, 116). Главно је за нас овде то, да је овај појав локалне природе и да се *ва* овако нигде другде не употребљава.¹ Примери: *тов*, *ондев* имају покретљиво *а* према случајевима као *тој* - *тоја*, *ондеј* - *ондеја* и сл.

На основу свега овога може се ово рећи.

Под утицајем покретнога *а* које се употребљава у другим случајевима (на пр. *-ка* и *-к*, *-на* и *-н*) добили су облици са *ј*—*а*, а од њих се развило, прво, у ограниченом

¹ Са оваквим појавима не треба мешати примере као *овде-ве* I Клас. = *овде-ове* и сл.

броју примера *ва*, које се доцније могло преносити и на друге случајеве у којима се оно првобитно не би могло јавити.

124. -на, -к. Оба су облика и стара и оправдана и оба се налазе и у овим нашим дијалектима :

— *одонјдека* I Вит. — *одатлека* III Лук. — *ондѣк* I Д. Кам., *ондѣка* I Боров. (bis) Вал. Књаж. III Леск., *одбндека* III Кат. (bis) — *овдѣка* I Књаж. Баб. Балт. III Стуб. Врање Н. (ter), *овдѣк* III Врање Међ. I Међ. М. Изв. Књаж. Темска, *довдѣка* I Вина — *тудѣка* I Н. Кор. Ошљ. Бучје Књаж. Б. Пал., *отјудек* I Књаж., *отјудека* I Миран. — *овјудека* I Кална Руд. (bis) — *тјука* I Р. Бучје Лук. Дојч. Гостуша Тиошт. (bis) Темска (bis) Пир. (ter) Драг. Злокуч. Бабушн., *отјука* I Тем. Изв. (п.) — *одѣка* (= *огдѣка* в. т.) I Пир. Кр. Ф. Т. дол, *додѣка* I Вис. (bis) Пир. Баб. Кијев. Битвр. Влас. Кр. Ф. (4 п.) Биљан, *гдѣка бѣгате* I Тем. Пир. (10 п.) Берил., *дѣка де (док)* I Љуб. Влас., *дѣка имаиш рибе (да)* I Кијев. Берд. Пир. (често) Кр. Ф. (често) II Рупје III Врање Виш. и др., *дек* (да, што) I Битвр. Несвр. II Рупје III Сб. Вр. Тег. Леск. (често) Власе (п.) Кр. гл. Приб. Нерад. Бујк. Кум. Топ. Врање (често) Тиб. Сурдул.

125. Многи предлози у тимочкоме дијалекту, а особито у ономе делу његову који се налази непосредно на српско-бугарској граници и у брдовитом крају покрај ње, знају за покретно *и* које им се може додавати, а може га и не бити :

— *поди* I Радич. Н. Кор., *поди нџви анове* I Балт., *поди грмке* I Балт., *поди кáмикат* I Балт., *поди ајтак* I Цер., *поди брѣз* I Темска, *поди цркву*

I Темска Пон., *исподи наше село* I Зор. — *коди дѣду* I Балт., *коди нас* I Балт., *коди меѣну* I Балт., *коди мен* I Балт. Влаов., *коди њѣга* I Темска Љуб. — *бези жѣто* I Темска — *преди њѣ* I Н. Кална, *преди два дѣ'на* I Балт., *преди трѣјес гѣдин* I Руд., *преди дѣ'н* I Пир. — *узи клисѣру* I Тем., *узи стѣгат* I Пир. — *одонуди* I Балт. — *низи војскѣту* I Пир. — *оди њѣ* I Влаов., *оди зѣдѣну ту* I Балт., *оди стѣд* I Балт. Руд., *оди тѣа рѣчи* I Балт., *оди вѣци* I Балт., *оди чѣму* I Балт. Вис., *оди њѣг* I Балт., *оди њѣ* I Балт., *оди мѣне* I Руд., *оди клѣнови* I Темска, *оди тѣја су се врчуваѣли* I Темска, *оди човѣци* I Темска, *оди жѣта* I Темска, *оди Јеврѣјина* I Пир., *оди то* I Пир., *оди малѣ ти* I Ч. до Бл., *оди пѣље* I Бер., *оди Јѣњу* I Драг., *оди човѣка* I Радош., *оди смејѣње* I Кијев. (пир.), *оди цѣлуги астаѣл* I Кијев. (п.), *оди кѣшу ту* I Сурач. — *нади Пѣрот* I И. Јал., *нади Пѣраѣин* I И. Јал., *нади аѣт* I Балт., *нади мѣс* I Балт., *нади нас* I Тиошт., *нади Врѣиче* I Темска, *нади Топѣлницу* II Малча — *изи Стамбол* I Руд.

Јасно је да се *и* није могло у овим облицима развити из ѣ којим су се они завршивали, већ је добивено споља. Облици који су могли утицати да *и* постане покретно јесу ово:

дор-дори, зади-зад: *дор не дѣјде* I Кѣаж, *дор је жив* I Пир., *дор не пратиш* I Пир., *дори дѣјдеш* I Миран. Бучје Кам. Балт. Драг. III Леск. Ц. р. Бујк., *дори до Стамбол* I Темска — *зади Срѣбина* I И. Јал. Балт., *зади нас* I Балт., испор. *назад, осѣд* и сл.

Само се и за *дори* може поставити питање, како је постало. Да ли га треба тумачити као српско *јер* (в. Глас LXII, 210) или су *дор* и *дори* два стара, напо-

редна облика.¹ Мени би било много лакше решити цело питање о покретноме *e* у *јере* (l. c.) да сам претпоставио две паралелне форме **језж* и *језже* (испор. рус. *ужж* и *уже*) али тада не би било разумљиво *јер* које претпоставља, ако нећемо да га објаснимо као продукат аналогije, дужу ф. са *e*; сем тога и фактички материјал наших најстаријих повеља није ми давао права да претпоставим *јер*. И овде донекле то вреди, јер и овде имамо *p* које је толико исто нејасно колико и *p* у *јере*. Да ли *дори* не крије у себи краћу форму *dož + i*, која је када је *dože* дало *доре*, прешло у *дори*. У овом је случају тешко објаснити *дор*, сем ако се не претпостави да се, као што је поред *дож* (*дожь*) било познато *дожи* (*дожь + и*), тако и сада поред *дори* образовало *дор*. Само треба још претпоставити да су ове тројакe ф. са *p* истисле из употребе форму са *ж* (*дожь*). Паралелизам *дори* и *дор* и дао је повод за образовање нових облика са *i* и ослобођење тога звука од облика *дори*. Да се такве и сличне форме лако генерализују, мислим да је свакоме довољно познато.

У облик *обиколѝа* I Кијев. (п.) Вал. Боров., *обиколѝше* I Бор., *обикаља* I Врб., *обивари* I Књаж. и сл. *и* није унесено из споменутих форми, већ се сви ти примери оснивају на угледању на облике *обишѝл* (*обѝдем*) исто онако као што се и у другим нашим дијалектима поред и место *облазим* употребљава опет према *обишао*, *обѝжем*, *обићи* — *обилазим*.

По свој прилици према реченим предлозима и прилозима и м. *кад* находимо *кади* I Балт. и поред *доле-доли* I И. Јал. Истина, *кади* би могло да се сведе и на *кади* (*когда*), па би тада и оно могло да утиче на образо-

¹ Сугласник *p* није јасан у овим облицима. Нешто слично се находи и у словеначком и бугарском; само је питање, у којој се мери употребљавају такви облици у бугарском. Да ли се они употребљавају у свима дијалектима или само (поред литературног језика) у дијалектима западне Бугарске. То је врло важно за решење питања о *p* у опште.

вање покретнога и, али ми то изгледа, због усамљености таквих примера, мало вероватно.

126. Покретно а находимо још у неколико случајева у којима је оно различнога порекла:

а) У речима са доданим *-на -н* оно је старога порекла, јер се те партикуле у таквом облику употребљавају и у другим словенским језицима:

— *онамона* I Вина, *овдена* III Врање, али: *свјуден* I Р. Бучје Балт., *дотлен* III Н., *одбеден* III Н. и сл.

б) У предлога је поникло фонетским путем, али се доцније употребљавало и без погодаба под којима се први пут јавило:

— *иода дрво* I Ошљ., *иода Турско* I Н. Кор. Бучје Вас. Д. Кам., *иода тезјак* III Кум. — *ода детета* I Вас., *ода друго* I Б. Пал. — *преда колибу* I Жлне, *напреда* (је добило своје а од таквих и сличних облика) I Сурач. — *близа* I Радич. — *беза зјби* I М. Изв. — *проза село* I Вал., *проза шјму* I Вас. (испор. *податјрен* I Тијов. и сл.).

Као *напреда* тако је своје а добило и *сиротива* III Стајк. (испор. *сиротив* I Вучед., *сиротиву* III Леск., *сиротиво* II Малча).

в) За *јучер* и *јучера* две су могућности: или је *јучера* (рус. *вчера* = *вчера*) изгубило а према случајевима са покретним а или га је *јучер* (испор. рус. *вечоръ* *Извѣстія* II отд., VIII, 2 св., 390), према истим случајевима, добило:

— *јучера* I Изв. (л.) Пир. Ореов. Т. дол, *зајучера* (прекјуче) I Ппр., али: *јучер* I Бучје Књаж., *зајучер* I Руд.

127. Тако су исто различни начини на које је е постало покретно. И овде, као и у другим случајевима, фонетски су узроци најређи:

а) *ре* и *р* (испор. Глас LXII 206 и даље) су, по свој прилици, веома старе партикуле. Оне се у овоме дијалекту врло ретко употребљавају:

такѡѣре III Сурд, али: *штогодѣр* I Књаж. III Стајк.,
нигдѣр III Врање, *дѣдер* III Вр.

б) Код *доле* и *горе* као посредник могла је да послужи *ф.* са *а* која се у нашем језику већ одавна употребљава (*Сборникъ* стр. 373.).

— *поздѡла* III Сурд., *ча дѡле* I Балт., *пѡ доле* III Леск. Врање, *најдоле* III Приб., али: *оздѡл* I Рад., Вина Књаж. — *озгѡр* I Балт. КС. Књаж.,
одозгѡр III Вр.

Према оваквим и сличним случајевима имамо и: *до кѡле* I Књаж., али *отѡл* I Н. Кор. и сл.

Нешто слично имамо и код *куде* - *куд*. Да ли је овде постало *е* покретљиво према случајевима, где има разлога за то, или је и овде то извршено преко облика *куда* — као у другим нашим — дијалектима — то је врло тешко рећи:

— *кудѣ* I Бучје Остат. III Н., *кудѣ су људи* I Киј. Битв., *кудѣ ги набра* III Љут., *куде видиш ђеце* III Руж. Вр., *куде цркву се кѡљеше* III Вр., *куде нас је близу граница* III Вр. Бујк., *куде њѣга* III Кум., *куде тѣбѣ* III Кат., *куде сјѡд* III Кат., *куде њѡјну кѡѣту* III Кат., *куде нас* III Сурд., *накуде* I Рад., *накудѣ Дренѡвѣц* III Ман., *накудѣ Босну* III Вр., *накудѣ њиву* III В.Б., али: *отѡд* I Књаж., *одовѡд* I Књаж., *овѡд* I Књаж., *некѡд* I Књаж. — *свѡд* I Књаж.

Да ли је *накуди* III Попч. старо или није, на основу само овога примера, немогуће је рећи, јер се по неки пут јавља *и* и у другим примерима где не би требало да стоји, на пр. *дѡкли* (*поред дѡкле*) II Б. Пот. И облици као *кѡде* III Врање (*bis*) могли су допринети широј употреби покретнога *е*.

Да је заиста е постало покретно у овим дијалектима и да се почело употребљавати готово напоредо са а показују примери у којима се оно додаје м. а : — *оде туј бѹну* I Балт., *безе сѹна* I Ошљ., *коде нас* I Балт., *коде њег* I Балт., *поде Лескѡвац* I Остат., *сарѡгиве* III Кат.,¹ *ѹстоирве (тоирѡ)* I Пир., ако само последњу форму не треба објашњавати као књижевно *од прве* и сл. што није много вероватно. Оваква је и форма *теке* која се поред *тек* развила на српскоме земљишту. Примере в. у т. 9.

Један од честих облика са покретним е јесте : *већ-веће*. Основна је и код њега ф. са е.

— *већ (веч) (више)* I Ошљ. Бучје Бор. Књаж. Штрп. Вит. Кам. (п.) Биљан. (*већ**) III Бујк. и *веће* I Књаж. Н. Кор. Рад. Кож. Вал. Вас. Штрп. Балт. Жлне Г. Ром. (*већѣ*) II Прек. Ниш. С. Т. III Н. Габр. Леск. В. Б. Вр. (*већѣм*) III Вр. и др.

Овамо долази : *нако гѡд* I Књаж., *когѡд* I Књаж. — *гѡде* I Влас. — *заш* I Рад. Бучје Вал. — *још* I Књаж. (исп. *ниш* I Вал.).

Образовању покретнога е у овим дијалектима могли су допривети и примери као : *ѡкром* III Н., *освѣм* I Миран. Т. дол III Тег. Приб. Кат. Вр. и др. И ако ти облици знају данас само за једну форму, некада су могли имати две, са и без е (гвр. ѡ),² којима су и могли утицати у реченом правцу.

¹ Понеки би се од ових облика могао објаснити и фонетским путем, на име, да се првобитно а (гвр. а*) находило пред палаталним сугласником (*кода њѣг*) па прешло у е и одатле било пренесено и у друге случајеве. Такви би случајеви само још више олакшали постанак покретног е.

² Сем ових случајева који су морфолошког порекла има, несумњиво, врло много таквих у којима је отпадање крајњег вокала фонетског (гласовног) порекла. Разлику између једних и других врло је тешко повући, али да тога има доста, види се из гл. XI. Можда тако треба објашњавати *нел* поред *нели*, на пр.: *нел ти кажем* I Књаж., *нел онѡ си ме чека* I Књ., *нел су здраѡи* I Књ., *нел он рече* I Књаж., *нал тако* I Тшошт. и сл.

XIII. АКЦЕНАТ И КВАНТИТЕТ.

128. Акценат је свих ових дијалеката експираторан : један се слог *по јачини гласа* истиче међу осталим. Он је носилац акцента. Често се пута мења и висина тона онога слога који је акцентован ; он може, донекле, да расте (да се повишава) или да опада ; али то није стално и зависи од реченичног акцента у опште и од многих субјективних особина у говору појединаца. Једина разлика која се може у овоме правцу констатовати међу различним дијалектима источне и јужне Србије јесте у самој јачини експираторнога акцента, о којем говоримо, и у темпу говора који са овим стоји, донекле, у вези. У тимочко-лужничкоме говору по јачини својој и времену трајања акценат се приближава веома краткоме (^) акценту београдскога говора који не расте као у другим говорима, већ или опада или му је тонска висина за време његова трајања стална, непроменљива. Отуда, ваљада, и долази то што се у неким говорима находи у таквога акцента полудужина, на пр. у *Врбици ножџца* и сл., али је и то појав потпуно локални. У запањско-јужноморавскоме дијалекту темпо је говора много бржи него у тимочко-лужничкоме, акценат је оштрији и краћи и од запањско-лужничкога и при-

ближује се и по својој експираторној јачини и, донекле, по своме брзој опадању, неки пут до терце, општроне (˘) акценту оних наших дијалеката који су задржали стари оштри акценат и нису га пренели, сем кад се наводи у последњем слогу, на претходни слог (косовско-левачки дијалекат). У оба ова дијалекта ти се акценти једино употребљавају. Они замењују све друге акценте наше, т. ј. све наше старе акценте. Познато је да су нашем језику позната само *два стара акцента* који се разликују између себе по дужини: ˘ ˘. По својој физиолошко-музичкој страни ови акценти, у главном, представљају исти тип: и један и други и *музички* и *експираторно* опадају, само је први дуг, а други кратак. Ка овој разлици придружују се каткада и друге, да ˘ у својој другој половини расте, тако да добијамо акценат са два висока тонска момента, у почетку и на крају, док ˘ има само један, у почетку. Сви остали наши данашњи акценти (˘) нови су, нису генерални, добивени су, по свој прилици тек после XV века, и то само у неким дијалектима, преношењем старих акцената за један слог према почетку.

129. Свођење ˘ и ˘ у овим дијалектима на један акценат, било ˘ или неки који је сличан ˘, у вези је са појавом, чијом се последицом оно и јавља, а то је *скраћивање дужина*. Сви дуги слогови, ма где се они налазили, под акцентом, *пред или за њим, скраћени су*. Тај је појав и пореметио акцентуацију ових дијалеката, те изгледа да се они тиме јако разликују од свих других српских говора. Јер ако и има доста говора у којима су се дужине после акцената скратиле (косовско-левачки говор и чакавски дијалекти), ако су се дужине и пред акцентом, сем слога који акценту непосредно претходи, у свима скратиле, ипак нема, сем овога говора, ни једнога у коме би се све старе дужине скратиле, чак и под акцентом. У овој је правци

овај дијалекат заиста најпрогресивнији, само је, разуме се, питање потпуно оправдано, да ли се ово у њему самостално развило или под утицајем дијалеката са стране. На ово је питање врло тешко одговорити, јер је и једно и друго, и у опште могуће, а особито када се ово тиче ових дијалеката: за њих се несумњиво може констатовати утицај страних дијалеката (испор. гл. XIV); међутим има доста словенских језика за које се то не може констатовати у толикој мери, па су ипак и они изгубили дужине (исп. руски језик и, донекле, пољски).

130. Како се, дакле, оба стара акцента $\hat{\text{}}$ и ` свде на један у овим дијалектима, који не може стајати ни у каквој вези са осталим акцентима нашим (` и `), ја сам га бележио увек, и мало блажи тимочко-лужничкога и оштрији запаљско-јужно-моравскога, истим знаком, и то оним којим се сличан акценат бележи у рускоме језику ` , не хотећи различним знацима за *тимочки* дијалекат и *јужно-моравски* уносити забуну у њихову акцентуацију, исту и по принципима и њихову постанку и, што је најглавније, основним особинама. Према томе *погауно* је нетачно оно што саопштава Решетар (Die serbokroatische Betonung, стр. 17) о Књажевцу, истина, по нечијем туђем извештају: да се у томе крају чују сва четири Вукова акцента. Примери, које је Решетар навео, нетачно су забележени: невештоме уху разлике емфатичног акцента изгледају као стварне разлике у природи самог акцента. Ако је оно још научено на остале акценте наше, оно таквоме акценту лако приписује њихову природу. Несумњиво је да кратки акценти у почетку двосложних и тросложних речи нису једнаки, али то никако не значи још да су они и по својој природи различни.

Све што је досад говорено о дугим слоговима ових дијалеката тичало се старих дугих слогова. Али овај дијалекат зна за нове дужине. Оне постају контрак-

цијом једнаких или сличних вокала на земљишту овога дијалекта. То бива у случајевима када су међу таким вокалима стајали сугласници *j*, *v*, *x*, па испали у току развитка ових дијалеката. Таки су примери наведени у т. 60 и др.

131. Место акцената. По месту акцената овај се дијалекат *потпуно* слаже са оном акцентуацијом коју мо-
рамо претпоставити за старију епоху наше данашње специфичко-штокавске акцентуације, а коју можемо врло лако реконструисати помичући нове акценте ` и ' за један слог према крају и поредећи их са акцентом левачкога говора (у коме се само крајњи кратак акценат није сачувао на старом *месту*), чакавскога дијалекта и рускога језика. Према томе овај је дијалекат, што се тиче места акцената, на ономе ступњу развитка на којем је и чакавски дијалекат и руски језик. Дакле и за њега важи оно исто што и за та два дијалекта, да је сачувао *место* заједничко-словенскога акцената. Када се у њему и нађе неко одступање, што се тиче места акцената, од осталих наших говора, оно се увек лако објашњава унутрашњим појавима који се тичу или специјално једне речи или извесне групе речи; таки се појави налазе и у другим нашим дијалектима. Главно је да готово у свима овим дијалектима принципских одступања нема. Само на крајњем југу Србије, у Врању и његовој околини до границе, има од тога једно врло интересантно одступање, преношење акцената за један слог према почетку речи у извесним случајевима, о чему ћу говорити детаљно ниже у т. 134.; тада ће се видети да и та црта не представља *органиско*, *унутрашње* одступање овога дијалекта од акцентуације осталих наших говора.

132. Зато што су у овоме дијалекту скраћени дуги слогови и што нема померања акцената према почетку

речи, као у неким нашим дијалектима, овај наш говор, с акценатске стране, пореде с бугарским језиком и налазе у њима сродничке, унутрашње везе, тако да га према њима уведе у круг бугарских дијалеката. Последњи пут находимо о томе у расправи *Б. Цонев* *Къмъ историята на български езикъ* (одштампано из XIX *Сборник-а* за нар. умотв., наука и книжнина), стр. 7—21. У овој расправи Цоневљевој находимо доста материјала, находимо и тачно запажених ствари, али се све то тако меша са нетачним и неопаженим, изазвано основном нетачном претпоставком Цоневљевог, да сви дијалекти о којима он говори чине дијалекатску целину, да се никако не може добити тачна представа ни о сличностима ни о разликама међу њима. Код Цонева, у главном, нема довољно анализе. Појави, о којима се говори, нису оцењени према својој важности. Ако се хтело, на силу, само да каже, а не и да се докаже, да су сви дијалекти о којима Цонев говори бугарски, онда не знам зашто је и требало писати о овим дијалектима и специјално с акценатске тачке гледишта, када ми већ одавно знамо шта мисли о њима Цонев.

Бугарски је акценат развио у току времена своје особине којима се одликује од српскога; стога, ако хоћемо да утврдимо штогод позитивно о овоме дијалекту према бугарскоме језику, треба да испитамо, у каком се односу он нахои према основним особинама његовим, јер се из тога факта што овај дијалекат нема дужине, а српски је дијалекти имају, не да извући никакав позитиван научни закључак, у толико пре што је хипотеза о могућности утицаја на овај дијалекат других туђих дијалеката врло вероватна. Дакле, не би било ништа чудновато, када би се могло доказати да је на њ утицао и бугарски језик. Међутим то се апсолутно не може доказати, већ је несумњиво сасвим противно тачно: да бугарски језик, што се акцента тиче,

у опште није никако утицао на овај дијалекат. Само се тако може разумети, како то да овај дијалекат не зна ни за једну специфичку особину бугарскога језика на своме целокупном пространству. Што вреди за формалне особине (испор. гл. XIV), то исто вреди и за акценат.

У источно - бугарским дијалектима находимо ове особине :

а) када се на првome слогу двосложних именица средњега рода находи у срп. јез. $\hat{}$ који одговара акценту у речима с *полногласјем* у руском језику на првome слогу тада у бугарскоме језику акценат прелази на последњи *слог*¹; у овим пак дијалектима он остаје, као год и у другим српским говорима, на првome слогу.

На пр.: буг. *златó* — т. л. *злáто*, исп. *злáто*, рус. *зóлото*;
 . буг. *сенó* — т. л. *сéно*, исп. *сéно*, рус. *сѣ́но*;
 буг. *телó* — т. л. *тéло*, исп. *тѣло*, рус. *тѣ́ло*

и т. д.

б) Када се тај акценат находи на једносложним речима па им се дода члан онда у бугарском језику акценат прелази на члан.² У овоме дијалекту акценат остаје на првом слогу као у српском језику (на пр. у генитиву):

буг. *дарѝт* — т. л. *дáрът*, *дáр*.
 буг. *брегѝт* — т. л. *брéгът*, *брéг*.
 буг. *мѣжѝт* — т. л. *мѣ́жат*, *мѣ́ж*.
 буг. *мостѝт* — т. л. *мóсат*, *мвст*.
 буг. *градѝт* — т. л. *грáдат*, *грáд*.
 буг. *родѝт* — т. л. *рóдат*, *рвд*.
 буг. *медѝт* — т. л. *мéдат*, *мѣд*.³ и т. д.

¹ О томе појаву у бугар. језику испор. Цоневѝ Сборникъ VI 30. и д.; Кулбакина Къ историѝ и диалектологиѝ польскаго ѝзика 100 и д. Само су код Цоневѝ примери груписани нетачно.

² Цоневѝ I. с. 65—67.; Hirt Der indog. Akzent 72—75; Кулбакинѝ оп. сит 101—155 и д.

³ Места где сам забележио ове речи исп. у глави о члану (XVII).

в) Познато је да је у заједничко-словенскоме језику било двојакних кратких слогова, који расту и који опадају¹, и да су се они у току времена изједначили у нашем језику у један кратки акценат. Од њих је остало трагова у неким језичким процесима и у нашем језику, а и у бугарскоме. Колико се оно прво сачувало у овим дијалектима видеће се из т. 133., а овде ћу се задржати на једноме појаву специјално бугарског језика који му је сличан са таквим појавом у словеначком, а којег нема у нашем језику. Ако је у почетку речи у двосложних именица средњега реда био кратак акценат који расте, он се у бугарском преноси на потоњи слог, док у овоме дијалекту он остаје на првом слогу као и у свима другим српским говорима.

буг. *полѐ* — слов. *ројѣ* — т. л. *аоље*, *идље*.

буг. *небѐ* — слов. *небѣ* — т. л. *небо*, *небо*.

буг. *окѐ* — слов. *окѣ* — т. л. *око*, *око*, и др.

Многи се случајеви, наведени под *б*, могу и овако објаснити.

Из овога се јасно види да се овде о утицају бугарскога језика не може говорити и да се овај дијалекат, *сем дужина, у свему другоме што се места акцената тиче слаже са осталим српским говорима*. Да ово не би изгледало као тврђење без оправданих разлога, ја сам у *морфологији*, где се даје врло много речничкога материјала, наводио поред форми овога дијалекта и облике других штокавских дијалеката. Тамо се може видети да принципске разлике у месту акцената ових дијалеката нема.

Што се тиче самих примера које ја наводим, могу са поузданошћу тврдити да су они у великој већини акценатски тачно одређени. Када ми њихов акценат

¹ Ист. Ваљавца *Glavne točke o naglasu knižerne slovenštine* Rad, CXXXII 116 и д.; Лескина *Archiv für sl. Phil.* XXI 321 и л.

није био поуздан, ја га нисам хтео ни бележити. Само треба имати на уму још и ово. У многе је крајеве, путем школе и административног језика, продро књижевни акценат, истина у малом броју случајева; разуме се да се он овде јавља, у главном, као акценат ближи ка почетку за један слог него тамошњи, дијалекатски. Ја сам те случајеве избегавао да цитирам, јер ја себи нисам ставио у задатак да испитам вештачки утицај књижевног језика на народни говор; али сам ипак по негде морао да наведем по коју реч и са таквим акцентом, јер је са правим народним нисам случајно био забележио или се тако често са таквим акцентом јавља да сам је морао споменути. С тога нека се зна да тај акценат стварно не нарушава строгу акценатску систему ових дијалеката.

133. Именице у вези са предлозима. У таквим се случајевима преносе акценти у штокавским дијалектима у различном облику: када је акценат стари јаки кратки на првome слогу („који опада“) или стари јаки дуги (˘) — тада он прелази на претходни слог у облику ˘˘; када је он стари слаби кратки тада прелази на претходни слог у облику ˘ (исп. Лескина Arch. XXI 392-397). Према законима акцента овога дијалекта треба у њему да је заступљена само половина овога правила. Тако и јесте. Примере ћу изнети овим редом: 1) предлози пред имен. жен. рода на старо њ; 2) на а; 3) пред имен. мушког рода; 4) пред именицама средњег рода.

а — *дб зем* I Д. Кам., *џза зе^м* I Жлне, *на зем* I Жлне Вас. Књаж. (4 п.) Бучје Кр. Ф. III II. Међ., *о се^м* I Вас. Бучје Зор. Балт. Кр. Ф. II Малча Ниш., *џ зем* I Н. Кор. Ошљ. Књаж. (ter) Д. Кам. Сурач., *пб зем* I Балт., *под зе^м* I КС. Са другим нашим дијалектима те је форме за то тешко поредити што се у њима уопште не употребљава именица *земь*, већ само *земља*,

која се, у осталом, поред горње именице употребљава и у овим дијалектима. — *у груди* I Вас. Књаж. исп. *грудѝ* — *през нoч* (преко ноћ) I Балт., *прекó нoч* I М. Изв. Бор. Вал. Вас. Књаж. (4 п.) Тем. — очекивали бисмо *прéко нoч*, испор. *пдд нбћ* и сл. — *у очи* I Балт. Књаж. (bis) = *у очи* — *у помоћ* I Вас. испор. слов. *ротóс* — *дó вечер* I Књаж. М. Изв. Вал. (bis) = *ддвечер*. Ту именицу наводим овде и ако јој, строго узевши, овде није место за то, што се она осећа у овоме облику као именица женскога рода, испор. т. 145.; *на вечер* III Приб. Кат., *од вечер* I Књаж., *прівечер* (пред вече) I Тем., *увече*, *увечер* I Пир. Књаж. (bis) III Вр. (bis) = *увечѣ* — *у пролет* I Вал. Б. Пал. Кр. Ф., *од прлет* I Руд., *напролет* III Врање Тиб. Та се именица не употребљава у таквом облику ни у другим нашим дијалектима ни у словеначком; по номинативу *прóлет* (т. 146.) изгледало би да би она у другим дијалектима гласила *прдлѣт*. — *на памет* I Књаж. = *на памѣт*, *у памет* I Вас. — *пóд старос* III В. Бања исп. *стърбст* — *дó јесен* I Књ. исп. *јѣсѣн*, слов. *jesēn*.

- б. — *у козе* I Изв. л. испор. слов. *козѣ* (Ваљавац ор. cit. 194) — *на земљу* III Леск. испор. слов. *na zētʃo* (ib. 195) = *на земʃo* — *на гушу* III Стуб. исп. *зѣ гушу* — *прé(д) зору* I Вина = *прѣд зору* — *за руку* I Књаж. (ter) = *зѣ рѣку*, *на руке* I Рад. Књаж., *у руке* I Књаж. (bis) Пир. II Прек., *пóд руке* I Опш. — *дó главу* III Љут., *исаод главу* I Књаж (bis), *на главу* I КС. М. Изв. И. Јал., *од главу* III Љут., *пó главу* III Леск., *у главу* I Жлне Вас. = *у главу* — *на воду* I Књаж. (bis) *пó воду* I Вас., *у воду* I Књаж. = *на воду* — *за ногу* I Књаж., *пóд ногу* I Књаж. (bis) *на ноге*

І Кож. испор. слов. *podĕ* — *преко зиму* І Вас., *преко зиме* І Књаж. III Габр. испор. у словен. *zita*: *zítŭ(accus)* — *із планину* І Књаж., *на планину* І Сурач., *по планину*, *по планине* І Бор. Књаж., *ў планину* І К. С. Књаж. Вас. Зорун. Балт. = *на планину*, исп. асс. *планину*¹ — *на висину* І Зор., *із висину* І Књаж. испор. асс. *вѣсину* којему ово потпуно одговара — *ў длубин* І Штрп. Тем. испор. асс. *дѣбину* — *ў товнин(у)* І Б. Пал. — *до вилице* (pl.) І Кож. испор. пот. *вѣлица*.

в) — *ў гости* І Књаж. = *ў гости*, *на гости* III Кат. — *на двор* III В. Бања исп. *двѣр* — *до мрак(а)* І Вал., *ў мрак* І Књаж. = *ў мрѣк* — *за врат* І Вас. Књаж. = *за врат*, *ў врат* І Књаж. — *по вр* І Рад. одговара боље словеначком *vřh*: *vřhã* него Вуково *врѣ* — *врѣа* и *поврѣ* — *прокѣј плот* І Вас. испор. *плѣт*: *плѣта* — *о(д)стра* II Мерц. испор. *страѣ*, *strãh* словен. — *през град* І Ошљ. испор. *град* — *на свет* І Рад. исп. *свѣт* — *до кам* І Књаж. испор. *кам* — *ўз ветр*² II Мљк. испор. *вѣтар* и слов. *větzr* — *над огањ* І Ошљ. Сок., *ў огањ* II Б. Пот., *ўз огањ* І Вас. И ако у слов. находимо *огњѣ*, у другим српским дијалектима *огањ*, а у руск. *огонь*, ипак ово пренашање акцента не представља нарушавање акценатске системе овога краја, јер у њему ова именица има акценат на првоме слогу као што се и могло очекивати према некадашњем номинативу *огњь*. Према томе ја мислим да и треба претпоставити да је овај дијалекат пренео свој акценат на предлог према оним речима које су имале стари оштри акценат на првоме слогу, а овај је дијалекат тај акценат у овој

¹ Једном сам забележио и: *у планину* І Тшошт.

речи и иначе сачувао. То је могло бити у толико пре што је карактеристичних косих падежа у ње рано нестало. — *zá појас* III Кум. испоред. *пѡјас*, словен. *ројас* — *на нос* I Књажев. (bis) испоред. *нос*: *нос*а — *преко дѣн* I Д. Кам. испоред. *дан*: *дана*; али код ове именице има и одступања од горњег правила: *на дѣн* III Н. Да ли се у овом случају хтела да нагласи баш реч *дан* — не могу сада рећи. Паралелне појаве представља и прилог *вздан*, који обично гласи овде *вѣздѣн* I Н. Кор. Вал. Вас. Бучје Жлне Пир. Влас III Н. Леск. Кум. Врање и према томе одговара изнесеном принципу. Али се каткада находи и *вздѣн* I Опш. (bis) Зорун. Жлне Тишт. које је или релативно новoga постања или се и у њему хтео да истакне други део, а у то је време већ одавно био престао да влада закон о преношењу акцента.

г) — *у поље* I Књаж. (ter) = *ѡ поље* — *из небо* I Бучје = *на небо*, исп. слов. *небѡ* — *низ брдо* I Рад. = *низ брдо* — *у Жлне* I Д. Кам. Књаж., *из Жлне* I Књаж. — *у срце* I Рад. Опш. Руд. = *ѡ срце*, *зѣ срце* и сл. — *од јутру* I Вал., *на јутро* III Леск., *у јутру* I Књаж., *зѣ јутре* I Опш. *од ђуцтра* I Пон. Књаж. (bis) = *ѡ јутру* — *на пладне* I Бучје, *от пладне* I Мир. Према акцентуацији других штокавских говора (*пѡдне* — *пѡднѡ*) оваквога преношења у споменуте речи не би требало да има; али се она и по својој основној акцентуацији разликује од сличне речи других штокавских говора, јер она гласи *пладне*. Тај пак њен акценат могао је бити или $\hat{\ }$ или кратки акценат, добивен скраћивањем *а*. И у једном и у другом случају он би морао прећи на предлог.

Има још примера који потврђују ово, али их нећу наводити, јер су и ови довољни. На основу се њих јасно види да и ови дијалекти потврђују оно што показују и

остали српски говори, да су се *стари акценти дуги и кратки јаки* још у заједничко-словенскоме језику преносили на *први слог* и да су то правило и српски дијалекти добили из те заједнице. Овај нам је дијалекат дао лепу збирку примера у потврду тога.

Разуме се да има и одступања од тога; ја сам нека и навео, али их још има. Она не представљају стварна одступања од других дијалеката, јер и у њима има тога, можда, још више. Тога и мора бити, јер је закон о којем говоримо *заједничко-словенски*, а специјалне прилике различних словенских језика, утицаји аналогije у различним правцима многе су примере изменили. Главно је у свему томе да се, кад год се остаци од тога закона јаве у овим нашим дијалектима, они увек јављају под оним приликама под којим и у другим нашим дијалектима. За то друге примере и не наводим.

134. Преношење акцента. Речено је горе да се ови дијалекти по месту акцента слажу са осталим говорима српским, али да има и један део њихов који одступа од њих. То је јужни део Србије око вароши Врања. Акцент у томе крају у *многим случајевима*, не у свима, прелази са крајњег слога на претходни. Да узмемо неколико примера. Нама је овде само до тога стало да објаснимо принципски карактер овога појава: исцрпније ћу примере за њ наводити у морфологији где им је место.

- *ба́да* III Кат. (bis) — *бра́да* III Лук. Кат. — *ви́ла* III Топл. — *врба́* III Врање — *во́да* III Врање (bis) .Лук. Кат. Бујк. Корб. — *гла́ва* III Вр. (bis) Судерце Г. Треб. Кат. Корб. Бог. — *го́ра* III Приб. Тиб. Стуб. — *ду́ша* III Врање — *же́на* III Бујк. Лук. Врање (bis) Кат. — *се́зда* III Врање Бог. — *зе́мља* III Корб. Врање — *зи́ма* III Врање (bis) Лук. — *зо́ра* III Врање (bis) — *ко́са* III Бог.

— *крѹпа* III Врање — *међа* III Врање — *мѣгла* III Топл. Виш. Врање Судерце Бујк. — *нога* III Врање Суд. Кат. Бог. — *овца* III Врање — *река* III Корб. — *рука* III Врање (bis) Суд. Бујк. Бог. — *свѣќа* III Врање Бујк. — *свѣла* III Врање (ter) Топл. Бујк. — *свѣња* III Врање Бог. — *сестра* III Врање — *трава* III Врање Бујк. — *кѣрка* III Бујк. — *ковача* III Врање — *овчари* III Лук. — *потох* III Кат. — *рѹчѣк* III Врање — *човек* III Врање — *коња* III Стуб. — *вино* III Бујк. Топл. (bis) Кор. (bis) Кум. — *дете* III Врање — *знање* III Бог. — *млеко* III Вр. (ter) Кат. Корб. — *рѣбро* III Кат. — *решето* III Врање — *село* III Врање (ter) — *спање* III Бог. — *сребро* III Кум. и мн. други.

Такви се облици, поред много обичнијих са акцентом на крају, чују понегде и око речених места, а такође и далеко на северу, све до Ниша. Само треба имати на уму да је ту њихова употреба спорадичка, да су примери усамљени, док се они на земљишту, које ћу шире ограничити, увек јављају, сем незнатних изузетака. На пр.:

— *вода* III Међ. Несвр. — *глава* III Међ. — *гора* III Н. — *душа* III Међ. — *дѣска* III Н. — *жења* III Габр. (bis) — *зѣмња* I Кр. Ф. III Малош. Руж. Р. река Власе (п.) — *зима* III Н. (bis) — *мѣгла* III Несврта — *нога* III Међ. — *роса* III Нерад. — *рука* III Међ. — *свѣла* III Међ. — *слана* III Нер. — *коња* III Нерад. — *пѣна* III Н. I Кијев. — *вино* III Међ. — *јажце* III Међ. и т. д. Бива и обрнуто да се у споменутим местима нађе и по који облик још са акцентом на крају: — *петла* III Кум., *млеко* ib., *овчар* ib., *коза је много ѹбава* III Топ.

То исто вреди и за глагол. На пр. :

— *влече* III Кум. — *живи* III Врање — *изведе* III Врање — *облече* III В. Бања, *облечем* III Вр. (bis) *соблечем* III Вр., *собуче* III Бујк. — *ће преду* III Врање (1 pers.) — *прижежеш* III Кат. — *седим* III Врање — *стоју* (1. pers.) III Врање — *утече* III Вр. — *трчу* (1. pers.) III Вр. — *играв си* III Бујк. — *копав* III Бел. — *алаћав* III Бујк. — *свирав* III Клис. — *бѣрев* III В. Бања, *прибѣрев* III Дупл. — *живев* III Кат. — *изведев* III Топ. — *изѣдев* III Кат. — *исѣчев* III В. Бања — *сѣдев* III Врање — *сѣчев* III Врање, *оцѣчеу* III Врање (bis) — *стојев* III Топ. — *тѣчев* III Кум. — *живију* III Врање — *затѣбрију* III Врање и т. д.

Да се види какав је акценат у местима одмах северније од *Стубла* и *Прибоја*, навешћу неколико примера таквих облика као што су ови (за именице испор. главу XV):

— *појѣ* III Међ. — *стоји* III Леск. — *вршију* III Н. — *ковју* III Сб. Вр. — *нагњетју* III Међ. — *печју* III Н. — *седју* III Међ. Н. — *сечју* III Н. — *стојју* III Љут. — *везев* III Леск. — *донесѣу* III Међ. — *исечев* III Леск. — *кунев* III Руж. — *пасев* III Међ. Леск. — *подберѣу* III Леск. — *седѣу* III Леск. — *бучију* III Међ. — *крѣив* III Приб. — *лежију* III Леск. — *седију* III Руж. Ман. Стајк. Леск. Међ. Н. — *трчију* III Мал. Леск. — *ћугију* III Мал. — *црвенију се* III Леск. и т. д.

Пита се, како треба гледати на тај појав. Да ли га треба доводити у везу са слоговима који му претходе — кратким или дугим — као што су неки и чинили; да ли га треба објашњавати онако како се тумачи слично пренашање акцента у другим дијалектима нашим (на пр. левачком) фонетским путем или

треба видети у њему резултат узајамнога утицаја различних облика једног на други. Ако ово последње још и може бити вероватно за двосложне и тросложне именице са акцентом на крају, јер оне у множини и општем зависном падежу имају акценат на првome слогу — *нога́* : *но́гу* : *но́ге* или *плагинá* : *плáнину* : *плáнине* (исп. главу XV.), али за глаголе то апсолутно не вреди, а такође и друге речи код којих немамо тако специјалних прилика. Па и на сва остала питања мора се негативно одговорити. Од дужине, види се, не зависи пренос акцента, само се пита још, да ли је он у опште фонетски појав. Примери које сам навео изгледа то да потврђују; али сем наведених примера има још много других који показују, да тај појав на јужносрбискоме терену није фонетски. Налазимо *целе категорије* случајева где је акценат на крају речи, па се ипак не преноси *никад* на претходни слог, ма да нема никаквих специјалних прилика које би то спречавале. То је, поред других случајева, аорист. Он у овоме крају, гао и у свима осталим, има увек, када треба да има, акценат на крају речи: *донесó* III Врање, *уватí* III Врање, *прашувá* III Врање, *проћó* III Врање, *иоћ'é* ib., *проћé* ib., *доћ'é* ib., и увек тако (исп. гл. XX). То показује да тај појав није фонетски на земљишту овога дијалекта, јер се не може замислити да ће у таквом случају акценат неки пут прелазити на претходни слог, а неки пут не прелазити. Па онда какав је?

Да се то питање реши, треба обратити пажњу на област коју речени појав захвата и на све оно што са њом, с језичке стране, стоји у вези.

Та се особина наводи у великој равници јужне Мораве почевши од границе према Турској до места *Стубла* више Врања. С једне и друге стране пружа се до висоравни које се на њима издижу. На источној страни спушта се од *Стубла* преко *Себе Врања*, *Клисурице*,

Сливнице на Црни Вр и Бабину Пољану где се састаје са јужном границом Србије. Разуме се да у тим местима има већ мешавине, јер се речена црта пружа из равнице у брдовите пределе. На западу удара граница југозападно, почевши од Стубла, на Островицу, Гумериште, Клашницу и иде даље Пљачкавичким венцем на запад до границе. И с једне и с друге стране граница је природна. У тај троугао изгледа као да се излива Стара Србија, и тако је и заиста. Колико су везе међу тим делом Србије и Старом Србијом природне, толико су и поштрене колонизацијама с југа када се тај део Србије ослободио и када су га напустили Турци и Арнаути. Таким географским и друштвеним приликама у томе крају Србије одговара и језик његов. Све оне црте које се *нигде другде* у јужно-моравскоме дијалекту не употребљавају, а које су познате Србима и с оне стране наше тамошње границе, употребљавају се на ограниченој просторији. Црте које нам то најбоље показују јесу облици глагола којима се глаголска основа завршује наставком *нж*. Ти облици имају редовно *-на-* на реченој територији и само на њој: *падна́ла, падна́мо, седна́ла, дигна́ла* и сл.; употреба *ѣ* такође се само ту опажа (исп. стр. 212 нап. исп. текста); *-ле* у plur. м. *ли* такође се опет само овде употребљава и т. д. А све се те црте могу објаснити као позајмице из Старе Србије, јер се у њој употребљавају.

Па тако је и са преношењем акцента. Није случајно што се његова територија поклапа са територијом коју захватају речене црте. Ако погледамо на дијалекте старосрбиске који са овим нашим говором стоје у непосредној вези, видећемо да се они са њим у овоме до детаља слажу. У кумановском, кратовском и кривоपालачком дијалекту находимо такво исто преношење, само још у већим размерама. Узмимо примере за *Кратово*,¹

¹ Цоневъ оп. cit 22. У кумановском говору сви примери, које сам навео из јужноморавскога говора, према личноме поређењу, гласе исто тако.

јер је оно још по најдаље. На пример: *глава, брада, вода, дијша, бвца, трава, лице, дете* ит.д. Интересантан је веома глагол који се такође слаже са глаголом у нашем дијалекту: сад. вр. *плéтем, плéтеш, плéдам* и т. д. Али у аориету, као и код нас, находимо акценат на крају: *учí, плетó, станá* и сл. (I. с. 23). Овим нећу да кажем да се кратовска акцентуација потпуно слаже са овом, *врањском*, јер се *кратовски* дијалекат и иначе одликује од овога говора на који је непосредно утицао *кумановски говор*, већ хоћу да покажем како је далеко на исток у самој Старој Србији отишла таква акцентуација, па није ни чудо што је она тако далеко и на север продрла.

Сасвим је друго питање, како је такав акценат у Старој Србији постао. У Старој Србији и Македонији има неколико система акцентуације. И ако се могу, донекле, одредити њихови центри, ипак су се они распростирали и далеко изван њих, мешајући се једни с другим. Када се македонски дијалекти тачно изуче с *фактичке* стране — тек ће се тада моћи нешто поузданије рећи о постанку њихових различних акценатских система и о унутрашњим покретачима њиховим.

ДРУГИ ДЕО
МОРФОЛОГИЈА

135. Сав материјал који улази у овај део грамати­ке груписаћу у две велике групе: А. *облици декли­нације* и Б. *облици коњугације*. Ови се облици и иначе овако групишу према сродности својој; за ове пак дија­лекте има за то и један практичан разлог. Они имају неке своје особине, које се јако одликују од сличних особина других српских говора, а које се подједнако тичу свих облика деклинације и доводе их тиме у још јачу ор­ганску везу. Њиховим принципским питањима биће посвећена прва потоња (XIV) глава. У току времена облици деклинације тако су се у *тимочко-јужно-морав­ским* дијалектима упростили да су се свели, у ствари, на три типа: а) тип *именица*, б) *личних заменица* и в) *при­девних заменица и придева*. За то ћу их ја тако и навести (гл. XV—XVIII). Таква деоба, разуме се, не може бити потпуно строго изведена већ зато што се у личне за­менице убројава и заменица 3-ћег лица која у ствари припада трећој групи облика деклинације.

У додатку облицима деклинације изнећу форме које мало доприносе познавању саме деклинације, али пред­стављају споменуте облике деклинације или у засебној и синтактичкој и, донекле, граматичкој употреби (*члан* гл. XIX) или са засебним значењем, које се одликује од значења свих других сличних облика (*бројеви* гл. XX), или са скамењеним *обликом*, а специјалном употребом (*прилози* XXI). Истина је да се о већини ових облика

могло говорити и у синтакси, али ја сам их овде задржао, јер се још налазе или су се некад налазили, када су постајали, у непосредној вези са облицима деклинације.

У додатку облицима коњугације изнећу глаголско-придевске облике.

А. ОБЛИЦИ ДЕКЛИНАЦИЈЕ.

ХІV. ОПШТИ ПОГЛЕДИ.

136. Према свијим формалним особинама чине дијалекти о којима говорим опет, у главnome, две целине: тимочко-лужничку и запаљско-јужноморавску које су негде у прошлости живеље заједничким животом. Да је то заиста било показују нам њихове основне заједничке особине:

1) свођење свих падежа деκлинације, у главnome, на два, сем вокатива: *savis rectus* и *savis obliquus generalis* и употреба предлога за њихове различне функције;

2) употреба удвојене личне заменице за наглашену заменичку форму;

3) употреба демонстративне заменице у значењу члана. То бива, у главnome, у тимочко-лужничкоме говору.

У запаљскоме се такође находи по неки пример употребе члана, али материјал из тога краја није поуздан, јер је запаљски дијалекат на граници између тимочко-лужничкога и јужно-моравскога, па је могао од првога и да добије ту црту. У јужно-моравскоме дијалекту члан се не употребљава никако. Па ипак ја не држим да је он у тимочко-лужничком дијалекту новoga порекла нити

да га у јужно-моравскоме никако није било, већ сам тврдога уверења да се он првобитно употребљавао у основноме њихову дијалекту, и да га је у јужно-моравскоме у току времена постепено нестајало (исп. о томе гл. XIX).

137. То су њихове главне особине које чине да многи ове дијалекте не сматрају за српске или, у најбољем случају, мисле да они чине прелаз од српскога језика ка бугарскоме. То се чинило у толико пре и у толико чешће што су многи, а особито бугарски лингвисти, доказивали да изнесене особине и јесу у ствари основне бугарске особине које су се у њему органски развиле. Тако проф. Милетић доказује да се пад флексије развио као резултат гласовних изједначавања на крају речи у буг. језику и да је он специфичко-бугарска особина (Сборникъ II 226). Исто тако он доказује да се и члан развио специјално на бугарскоме терену, да је продужење постпозитивне употребе заменица коју находимо већ у ст. словенским споменицима (последњи пут у расправи „Членътъ въ българския и въ руския езикъ“ из *Сборника* књ. XVIII). Он иде тако далеко да изједначава употребу тих двеју особина у различним јужно-словенским језицима са бугарском народношћу и бугарским језиком. И ако треба учинити велика насиља над бугарском фонетиком, да се оно прво може тврдити, и ако треба много добре воље и још више натегнутих комбинација да се оно друго учини вероватним, ипак Милетић не жали ни једно ни друго само да може да докаже да су и ови дијалекти бугарски. Али већ само та околност, што он мора прво да *доказује* да су речене црте бугарске, па онда тек да су оне за њ тако важне да представљају његове основне особине — показује како су сумњиве вредности сва његова аподиктичка тврђења. Милетић је сувише уско схватио цео проблем и третира га са чисто на-

ционалне тачке гледишта. За то су његови погледи у овоме правцу застарели и представљају продужење оних погледа који су били умесни око средине прошлога века.

У ове наше дијалекте заиста су особине о којима говорим дошле са стране. Они су знали за њих већ у својој старој постојбини, чим су се одвојили од остале масе српских говора и понели су их, већ потпуно образоване, отуда, из Старе Србије, када су почели да се крећу на северо-исток. Питање је, одакле су их добили? Да нису то њихове особине показује већ то, *што се у прилошком значењу употребљавају многи облици деklinације за које се иначе употребљава предлог*, што није било никаквог гласовног разлога да се сви зависни падежи изједначе и сведу на један и што се неки предлози (на пр. предлог *на*) употребљавају у таквом значењу какво они обично немају, не само у српском, већ ни у једном другом словенском језику. То вреди још више за *члан*. Истина је да се по неки пут заменица употребљава постпозитивно у српским дијалектима, али то је минимално, то није могло дати овакве резултате. Да је могло, дало би и у другим дијалектима српским, а не само у овим.

Сем ових појава има још неких које налазимо у овим дијалектима, а који такође имају овакав значај (исп. гл. XXII).

Ако се прегледају језици који окружавају ове наше дијалекте, видећемо да употреба речених облика не представља проблем ни специфичко српски ни бугарски, већ готово свих дијалеката источне половине Балканскога Полуострва. Изгледа као да су Шар-планина и брдовити предели на обали Јужне и Велике Мораве, који су граница зесебним културама на Балканскоме Полуострву (испор. *Цвијића* Антропо-геогр. пробл. Балканскоме Полуострву XXVII и д.), облику куће и насеља (ib. XXXVIII

и д. ХСІХ и д.), у исто време и врло значајни за образовање особина у језицима које одваја тај планински појас од осталих језика Балканскога Полуоства. У свима језицима који се источно од те границе налазе, а то су: *албански, грчки, румунски, македонски дијалекти, српски и бугарски*, а чији су представници долазили у непосредан додир, има у главном свих горњих особина, тако да се те особине јављају као њихови заједнички проблеми који се не могу решити само на основу једнога од њих, већ на основу детаљнога проучавања¹ особина свих њихових дијалеката у садашњости и прошлости. Како ми то овде не може сада бити циљ и како то, у опште, у нашој науци дефинитивно није још решено и не зна се, хоће ли се икад тако моћи решити, остављам сва та питања нерешена, али ипак са напоменом да су те црте унесене у ове дијалекте с поља, у току развитка њихова међу свима оним језицима који су знали за те црте, и то у извесном делу Старе Србије. Интересантно је да, чим се неки српски дијалекат одвоји од свога центра и пређе преко споменуте границе, он добије одмах речене карактерне црте исто онако као што се његови представници подвргну новој култури. Али то нема ништа заједничко са бугарским језиком и његовим утицајем.

Из овога се види како је нетачно и неметодски смањивати значај овим врло интересантним и врло по-

¹ Има већ доста радова на томе пољу. Један од најозбиљнијих је рад Dr. *Sandfeld-Jensen-a* „Der Schwund des Infinitivs im Rumänischen und den Balkan-sprachen“ (Neunter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache, 75—131) у којем он губљење инфинитива своди на грчки утицај; док *E. Backmeister* мисли да се губљење деklinације у румун. може објаснити и само лат. јез. (Vierter Jahresbericht, 1 и д.), *M. Gaster* (Gröber, Grundriss der romanischen Philologie I 406 и д.) помишља још и даље да су на све горе наређане народе могли утицати турански Бугари који су једном (660—668) завладали целим Балк. Пол. и т. д. и т. д. Како су проблеми о заједничким цртама у различним балканским језицима заплетени и како се тешко може доћи ту до позитивних резултата види се најбоље из краткога прегледа теорија о страним утицајима на румунски језик у *Гвидо Дансусиану* Histoire de la langue roumaine гл. II. и др.

учним проблемима језика источне половине Балканског Полуострва и како су тешки и сложени путеви којима се може доћи до њихова правилног решења. *На основу свега што је данас урађено мислим да се за њих само толико може рећи да они неће своје решење наћи ни у српском ни у бугарском ни у македонском, већ у другим несловенским језицима чија је сфера утицаја захватила и споменуте словенске дијалекте. У осталом, хоће ли и то тако остати, показаше доцнија испитивања.*

138. Ако одвојимо све те особине које су се већ биле развиле у заједничкоме, основном говору свих речених дијалеката, тада ћемо наићи на црте које су нам познате из осталих штокавских говора и које су све, у колико нису заједничко - словенске које је и српски језик сачувао, чисто српске. Али, као што рекох, и према њима се групишу сви ови дијалекти у две велике групе: *тимочко - лужничку* и *заплањско - јужноморавску*. Прва група дијалеката оригиналнија је, самосталнија је и у задржавању старих црта и у образовању нових; док се друга, а особито јужно-моравски дијалекат, находила под непосредним утицајем околних дијалеката: *косовскога, призренско - гиланског* који и представља, у главном, продужење нашег јужноморавског дијалекта у Стару Србију, *кратовског* и др. За то у њој има доста црта нових, позајмљених, и те се позајмице још непрестано врше.

139. Све црте које се налазе у овоме дијалекту можемо груписати у неколико група. О свакој од тих група хоћу овде да кажем неколико речи.

Српски језик има једну црту која га строго дели од свих *правих* бугарских дијалеката и од јужно-македонских; то је а у наставка геп. придевн. заменица и придева, на пр. *тога, доброга* и сл. Сви ови дијалекти

знају за ту црту, и у реченом падежу само за њу. Истина, она се налази и у словеначком језику, али то не значи још да се она развила у заједничко-словенском, и да су је српски дијалекти отуда добили, већ да се српски језик налази у блиским везама са словеначким. Али се овде ја у питања о томе нећу упуштати, и задовољавам се тиме што сам констатовао да је та црта карактеристична за српски језик према бугарскоме.

Тако су исто карактеристичне и заменице које се потпуно слажу са заменицама других наших дијалеката : *ја, ти, он, онђ, тиј, овђ сав, сва, свак* и сл.

Од других облика најзнатнији су они који у другим дијалектима представљају ретке архаизме, док су овде сасма обични: *таки* су наставци *џе* (у именица као *људје*) *ове* (у именице као *симове* и сл.), *и* (у именица женског рода у ном. множ.), *дуал на е* (у именица средњег рода *две месте*), *е* (у именица мушког рода на *ар*), *ни* и *ви* као ненаглашени заменички облици личних заменица првог и другог лица и сл. Ти се облици дијалекатски употребљавају и другде, али су, у главном, у другим дијалектима нашим уступили пред другима. Сви се ти стари наставци употребљавају, особито, у тимочко-лужничком говору.

И за хронологију ових дијалеката и за тачно постављање односа у којима се они налазе према осталим нашим говорима врло су важне оне црте које су се развиле на специјалном терену штокавских дијалеката, после њихова одвајања од чакавских дијалеката. Од почетка јављања штокавских споменика находимо у њима већ неке појаве, који су се развили далеко пре XII века, а који су специфички за њихов развитак; то је преношење наставака меких основа на тврде (на пример *жеме* у множини место *жени*). И те појаве находимо у свима овим дијалектима. Они су се, дакле, налазили и у њихову основном дијалекту, а развили су

се још у оно време када су ти дијалекти чинили целину са осталим српским говорима. Друкчије се доследност њихова јављања и распрострањеност њихове употребе апсолутно не може објаснити, јер, као што смо видели, дошавши на ово земљиште, дијалекти су, о којима говорим, прекинули своје везе са осталим дијалектима српским, сем оних који су се находили у долини Јужне Мораве.

Али овај дијалекат има и својих црта које је он у току свога самосталнога развитка развио. Оне су поникле из оних прилика које је речени дијалекат добио од заједничко-штокавског дијалекта. Овамо долазе особине кас: употреба наставка је за множину у ономе обиму и онако како то у овим дијалектима находимо; преношење паставка вокатива е са меких основа на тврде са завршним гутуралним сугласником у именица мушкога и женскога рода (исп. т. 152—153); образовање заменичких облика *ги, гу (ђи, ђу), вој, мија, нија, ми (= ми)* и мн. др. За сваки од тих облика биће ниже показано како је постао.

Сем свега тога на разне су начине уношене у овај дијалекат црте других говора. У неким су случајевима оне генералисане, тако да се готово једино тако и употребљавају, на пр. *dativus* у јужноморавскоме говору. Иначе се оне, особито на границама речених говора, спорадички употребљавају. С друге стране, оне су утицале да се развију сасвим нове форме које представљају контакминацију домаћих облика са унесеним с поља (њума у јужно-моравском и сл.).

На основу свега наведенога долазимо до овога закључка:

Кад из црта овога дијалекта издвојимо оне које су му заједничке са другим језицима источне половине Балканског Полуострва, новогрчким, албанским, румунским, македонским (овде рачунам оне македонске говоре који нису српски) и бугарским, јер су се оне у њему развиле тек

онда када је он дошао у непосредни додир са неким од њих, и не могу, према томе, имати значаја за његову ранију историју развитка, тада остају црте које су чисто српске или које су се из таквих развиле. Оне доказују да је тај дијалекат и по постању своје српски и да је неко време живео заједничким животом са штокавским дијалектима.

До оваквог смо резултата дошли испитујући и његове гласове.

XV. ИМЕНИЦЕ.

A. Промена именица.

140. У овоме прегледу ја се не могу ограничити на испитивање чисто и искључиво морфолошких елемената, већ ћу се морати задржавати и на свима другим који у различном правцу утичу на измену старих облика и стварање нових. Често су пута они и синтактичке природе, па ће ипак бити овде наведени, а неки пут им крајњи узрок лежи у гласовним, фонетским приликама.

Ови су дијалекти образовали у многим случајевима нове категорије облика који су неки пут делимично, а неки пут и потпуно, истиснули из употребе облике који су се некад употребљавали и у овом дијалекту.

За то мислим да је потребно изнети прво особине које су заједничке свима овим дијалектима и које се јављају као данашње њихове најкарактеристичније црте у овоме правцу. Доцније пак изнећу и све остатке од старије промене по којима се може реконструисати првобитна промена именичка у овоме говору.

141. На први поглед изгледа да ови дијалекти имају у именица, у већини случајева, један падеж, а само у

неким два; међутим када се добро ствар разгледа видеће се да они и у једнини и у множини имају по два падежа, сем вокатива који и није, када се строго узме, падеж, и то:

- 1) casus rectus.
- 2) casus obliquus.

Независни падеж је један за једнину и један за множину, такође и зависни.

Само се код свих именица облици речених падежа не разликују *формално*, али има јасних трагова да су се они некад разликовали. Данас се casus rectus и casus obliquus разликују само у једнини и то у оних именица код којих се некада разликовао формално nominativus и accusativus, или које су се са таквим и по облику и по употреби изједначиле. Према томе те падеже находимо само:

- 1). У именица мушкога рода које значе жив створ, а свршавају се на сугласник (ст. осн. о, з, њ, јњ).
- 2). У свих именица женскога рода на а.

Код осталих именица имамо свега један падеж, с спољашње тачке гледишта, casus generalis, који је према синтактичкоме моменту своје и casus rectus и obliquus. Такве су:

- 1). Све именице срењегга рода;
- 2) Све именице мушког рода, сада на сугласник, код којих је некада номинатив био једнак (као што је и данас у нашем језику) са accus. још од словенске заједнице. То су именице које не значе нешто живо.
- 3) Старе именице женског рода на њ и све друге које су се у току времена изједначиле са њима (имен. на њ, на сугласнике и сл.).

Доказе да смо заиста у извесно време ових дијалеката имали две речене групе падежа и да су се оне *свесно* тако употребљавале и још сад употребљавају није тешко пронаћи. Прво, и данас се још, кад год се неки падеж ових дијалеката употребљава као зависни

падеж без предлога, он употребљава у специјалној форми која се поклапа са формом зависних падежа. Ови дијалекти знају за такву употребу у два случаја: *accusativus* објекта и *genetivus partitivus*. У свима другим случајевима употребљавају се предлози, али опет у друштву са зависном формом падежа. Када се у та два случаја, где се не употребљавају предлози, увек наводи форма која се одликује — где се може одликовати — од форме независних падежа, и када се уза све предлоге употребљава такође иста форма и то форма зависних падежа, јасно је да је таква употреба свесна, јер иначе она не би била разумљива.

Из овога се види да ова особина овога дијалекта заузима средину између флексије и употребе предлога за исказивање различних падежних функција, да он употребљава и падежне наставке и предлоге. Само су ти наставци општи, али се ипак независни падежи разликују од зависних.

Питање о томе, како се дошло до такве употребе речених завршетака, зависи од питања о губљењу флексије уопште у овом дијалекту. Овде ћу дати само неке напомене које доприносе решењу тога питања. Говорено је о томе да је употреба предлога место самосталних падежа *туђ* утицај у овим дијалектима, и сада настаје питање, откуд то да се за предлоге веже баш *accusativus*, откуд да баш тај падеж постане општи зависни падеж (*casus obliquus generalis*), јер, кад се већ једном употреби предлог, непотребно је да реч има, ако се не разликују засебни падежи, стално у извесним случајевима један у другим други падежни наставак.

Мора се узети да се прво самостално развила разлика између номинатива као независног падежа који се употребљава самостално и зависног падежа у опште. Та се разлика могла образовати само при употреби објекта, јер је објекат морао по традицији да сачува своју стару

форму зато, што се за њ није употребљавао ни у једном језику засебан предлог који би показивао однос између њега и глагола од којег зависи. На тај је начин добивена, с једне стране, независна употреба номинатива за који је била везана једна форма, и, с друге, употреба акузатива као зависнога падежа или друге падежне форме за зависност. Када се доцније изгубила разлика међу падежима због тога што су њихову службу били преузели различни предлози, овде је разлика остала и то као врло јасна и одређена, независни су падежи имали један облик зависни други. Када је на овај начин постала тако јака *формална* разлика међу реченим значењима номинатива и акузатива, или боље независнога и зависнога падежа, го се почела и *форма* зависнога падежа употребљавати свугде где је год падеж заиста зависан, било од именице (броја) било од предлога. Све се ово тиче овога нашега дијалекта само, разуме се, у оном случају, ако се тај општи зависни падеж развио самостално на његову земљишту (исп. гл. XIV), и ако је импулс за то, употреба предлога, дошао са стране.

142. Сем ових општих особина треба споменути још једну која се налази и у другим језицима: често извесни наставци постају продуктивни само за једну групу случајева. Тако наставак *је* (као *људје*) почиње да се употребљава једино за множ. од именица које значе или човека у опште или из некога места; а неки су се наставци везали само за оне облике именица који се употребљавају уз бројеве. На пр. именице средњег рода имају, само кад стоје уз бројеве, наставик *и*. У осталом, уз бројеве су се у овом дијалекту уопште образовали облици који се иначе не употребљавају, о томе в. ниже.

143. *Casus rectus sing.* Овде треба обратити пажњу на три момента: а) облик именице, б) мењање рода и, према томе, и промене и в) старије облике неких именица који су се у овом дијалекту сачували.

144. Код именица од више слогова на *на* губи се у номин. и акуз. крајњи вокал, тако да изгледа да су оне основе на сугласник. На пр.: — *у висин* II Ниш. — *на новин* II Миран. — *на половин* I КС., *половин чаршију* I Књаж., *половин је побил* I Књ., *половин дан* I Тем. Пир., *и он лeгне у половин ноћ* II Ниш. III Вр. — Ови се сви примери могу објаснити редукцијом крајњег вокала (исп. гл. XI), јер се поред њих употребљавају и пуне форме.

Сем тога забележио сам још ове форме:

— *о тјја поблав* I Кр. Ф. — *поблади* I Мокр., *поклад* III Н. (ненародна). — Именица *лега* (I Кр. Држев. и др.) употребљава се и у једнини: — *на леце (леђе)* I Балт. (испореди стр. 141), *леђе* III Вр. (ter) — Именица *сане* (neutr.) и *сана* (pl.) = *саонице*: — *сáne да се камен на њег наслóни* I И. Јал. К. С., *дојду сáна, у сáна* I Вас. (ter) и др. — Како је *вфа* (гомила) I Ошљ. II Ниш. III Вр. (masc.) и др. постало врло је тешко рећи. — Именица *говеда* мења се каткада као именица жен. рода: *говéду* I Вас. Бор., испор. још: *за време кад су биле говéда* I Вас. Вучед., али има каткад у множини и наст. мушк. рода *говéди* I Кална. — Именица *посъл* има у асс.: *неку побслу* I Вас. III Бујк. — *гүслу* III Топ. — *дóбру мислу* III Вр. — *свс льку буздовáму* III Међ. — *матерја, матерјугу* I Рад.¹

145. Старе именице на *ь* женскога рода мењају лако свој род, постају именице мушкога рода. То бива за то што имају сугласник на крају, што им је ном. једнак са акуз. и што означају мртве ствари:

¹ У Новом Кориту, месту, до којег има села насељених Бугарима из И. Бугарске, чуо сам: *дѣшти* I Н. Кор., (т)штерá ib., *дѣштери* ib.

— од свој смрт III Стуб. I Књаж., до смрта њо-
нога III Вр., смртови III Н. — под њин заповес
III Вр., царски заповес III Н. Вр. — болест опа-
с^н III Леск., неки болес III Вр. — овај пролет I
Стањ. — жив ми чељад I Вр. (испор. тај чељад
III Приб., неку чељад ib.) — у туја па́мет I Пир.,
па́мет искочи́ја III Стуб., па́мет ве́лики III Леск.,
на мој па́мет I Пон., наш па́мет III Леск., та-
кѣв па́мет, с кој па́мет III Вр., дети́њи па́мет
III Н. — голѣм жал I Жлне — од мој крѣ I Р.
Бучје, прси́јуја крѣ III Међ., онѣј крѣ III Леск.,
геп. крѣ I Б. Пал. — тѣј бол (асс.) I Пон. —
дрўги реч говоре I Балт., једѣн реч III Леск., на
тај реч III Вр. — тѣј ноћ III Леск., дрўги ноћ
III Леск., тај ноћ прѣкаря III Врање, два но́ћа
III Вр. — такѣв јој пѣсанат бил I Вас. — сѣв
вѣрош III Н., у наш вѣрош III Леск. — за мѣли
ствар III Врање, стѣарови III Н., овѣја стѣарови
III Врање.

Именица вече обично је женскога рода: добра́ ве-
чер III Леск., трѣћа́ ве́чер III Вр., она́ј (она + ј) ве́чер
III Леск., дрўгу́ ве́чер I Црнољ., на ба́дњу ве́чер I Сур.,
од ону́ја ве́чер I Кр.Ф., скину́ли се по не́ку ве́чер III
Вл. (п.), сва́ку ве́чер I Клис., у туј ве́чер III Врање, ко́ју
ве́чер I Влас. Књаж. (4 п.), али находимо и: ба́дње ве́-
чер I Балт., добро́ вече́р III Међ. Значајно је да је
именица лето, и ако задржава и даље своју форму име-
нице средњега рода, у извесним случајевима женскога
рода: вача́ сву ле́то I Штрп. Клис. Вина Темска Радош.
Изв. (л.) III Н. Врање II Ниш. Интересантно је да се
у женском роду употребљава само заменица сав, и то
у реченом падежу, док се други придеви и заменице не
налазе у таквој употреби. Према томе би се могло ми-
слити да је такво сву позајмљено из оних облика где
је оправдано. Можда је веза сву зиму или сву пролет

учинила да се, у овим дијалектима, *сву* схвати као компонент сложене речи (испор. *въздън* и сл.), па је тако употребљено и са именицом *лето*. У осталом, и у другим својим облицима ова се именица и у овом, а такође и у другим дијалектима нашим, кад има адвербијално значење, поводи за именицом *зима*.

Именица *метох* (*у наше си мето* I Збор.) прешла је именицама средњег рода за то што се она, после отпадања *х*, изједначила са њима по облику.

146. Вреди споменути неколико именичких облика који се ређе употребљавају и у другим нашим дијалектима:

— на *орé* I Књаж., *орéе* I Књаж., *орéси* I Вал. Књаж. (ter) Балт. Б. Пал., али се поред тога употребљавају и облици: *орá* I Књаж., *орáси* III Кум. Лук. Кат. — имен. *и́свън* I КС. Црнољ. Тем. Пир. Љуб. III Н. и др. има и облик *и́свъм* II Б. Пот. и др., испор. дубров. *и́јесан*, слов. *и́вснъ* и срп. *и́есма*. — plur. *и́авли* I Вит. — није јасно, да ли је фонетски облик или морфолошки; пре ће бити оно прво. — *славéј* I Рад. Вина Драг. Злок. II Тиј. III Н., исп. руско *соловѣи* — *киселоцеј* (штица) I Драг. — *у наше дббо* I Ц. Вр. (можда, није народно) III Кат., *у ниједно дбба* I Кр. Ф. — *у мóро* III Леск. — *на рáмо* III Леск. — *прóлет* (пролеће) III Н., *овуј прóлет* I. Зор. Поп.

147. *Зависни падежи једнине.* Видели смо да зависних падежа може бити двојакних: са предлозима и без предлога. Без предлога су *accus. objectivus* и *genit. part.* Што се тиче самих предлога, они, у главnome, задржавају своје предлошко значење и овде. Само један предлог има, када се употребљава овако, специјално значење које иначе нема. То је предлог *на* који се

употребљава са оним значењем које обично имају *genitivus* и *dativus*, ма да му је, како по свему изгледа, основно значење ипак дативно, дакле за правац или циљ, па се поред њега развило и посесивно (исп. ниже). Сасм тога се и други предлози (и прилози) употребљавају у овоме дијалекту за различне падежне функције: предлог *при* за правац и место, *куде* за правац и место, *към* (*кам*) за правац и место и др. Према томе се овде може говорити једино о синтактичним функцијама оваквих веза предлога са именицама. Зато у овим дијалектима и има много колебања у употреби једног или другог предлога. На пр.: у крају од *Каме* до *Широта* употребљава се веома често *при* и *куде*, *към*, у другим говорима *куде*, *към*, *на*.

Унишкоче крају, особито, а и у целом јужноморавском говору, сачувала се употреба старог *датива* (исп. ниже) за посесивно значење и сл.

Напомињао сам већ чешће да расправљање о постанку употребе *на* у овом говору морам да оставим, јер је за овај говор несумњиво да ју је добио са стране: било од словенских околних говора било несловенских. Али се из тога факта, што се *на* и у овом дијалекту и у околним словен. говорима употребљава и за датив и генитив, може извући закључак о његовом првобитном синтактичком значењу. Датив везује са генитивом у словенским језицима само посесивно значење, т. ј. датив, поред свога основног, општег значења, има у слов. језицима и посесивно, које се из њега развило. Међутим посесивно је значење — једно од основних значења старог генитива. Како бих ја могао тешко да претпоставим да ће се неки облик образовати искључиво за посесивно значење генитива (у другим случајевима се *на* као генитив не употребљава), а неће заменити све функције генитива, ако га уопште замени као облик, а, с друге стране, тај предлог замењује све функције датива. међу којима се налази и оно једино значење генитива које овај облик има, мишљења сам да *на* и са значењем правца кретања, циља и припадања представља у ствари само *dativus*. Ми га када значи припадања можемо називати генитивом само зато што је то једно од основних значења генитива.

Остали се надежи обележавају предлозима (при-
лозима):

За правац, циљ — *при, куда, на, към, код, к* и др.

За друштво и средство (*sociativus* и *instrumentalis*)
— *със, съ, с*.

За место — *на, у* и т. д.

148. Именице женског рода.

Асс. обј.: — *дѹшу* I Књаж., *бабу* I Књаж., *модрѹ*
балегу I Балт., *лачѹгу* I Балт., *врчѹ* (һуп) I Балт.,
зѣвѹ III П. Пољ. С. Мор., *шупљѹ бѹкѹ* I Изв.
(л.), *дибинѹ* I Вал., *ичѣлу* III Н., *кѹћѹ* II Прок.,
сѹ зѹму I Књаж., *мојѣга баштѹ* II Грбав., *Ди-*
митриѹ I Књаж., *Св. Илѹју* I Књаж. и др.

Gen. part.: *тринѹс говѣду* I И. Јал., *трѹјес грли го-*
вѣду II Ниш., *200—300 брави стоку* I Балт., *20*
грли стоку I И. Јал., *20 грли говѣду* I И. Јал.,
45 ѡке љѹгу ракѹју I Вит., *кѹло ракѹју* I Кална,
чѹшу ракѹју III Н.

Casus obl. са предлозима: *на онѡга чорбаѹју* (посес.)
I Пир., *он је штѣга на кѹћѹ* III Међ., *како лѹс*
на гору I Остат. Б. Пал., *на зѣвѹ* (асс. и loc.) I
Баб., *на Полѹнку* (асс.) I Остат., *на шѹју* I Пир.
(loc.), *на врбѹ* I Књаж., *на нашу комшиѹку* I Књаж.
(gen. или dat. poss.), *на св. Марѹју* (асс.) I Књ.,
домаћин на кѹћѹ I Кож., *јѣве на пѹшу* III Н.,
ѹди да кѹжеш на царску ћерку III Вр. и др.;
със кѡсу I Књаж., *съ секѹру* I Влас., *частѹла га*
със ракѹју I Пир., *раѹне (с) сабљѹ* I Књаж., *със*
ложѹцу I Кр. Ф., *соз дѣцу* I Тиошт., *със снаѹ*
I Рад., *съз бѡју* III Вр., *със слѹму* I Књ. и
др.; *към гранѹцу* I Рад. (ка) и др.; *про чар-*
шѹју (проз = кроз) II Н. Јел., *проз воденѹцу*
II С. Топла и др.; *и(ѡ) срчѹ* I Клис. и др.; *ѹ(ѡ)*
чаршѹју I Књаж., *без једнѹ годину* III Међ.,

бес кáвгу II Рупје, *без дáшу* I Књаж.; *од зéмљу* I Књаж., *од рúжy* I Књаж., *од главнѝцу* I Књ., *от Шкóдру* I Књаж. (у значењу о Шкодрѣ), *от чýму* I Књ., *от сестрý* I Књаж., *од мршy* I Остат., *от столѝцу* I Н. Кор., *од једнý сестрý* I Н. Кор. и др.; *до зóру* III Н., *до Ђупријy* I Књаж., *до Св. Пётку* I Вас.; *за шѝју* I Изв. (л.); *прокај рéку* I Ппр.; *прекај вóду-ту* I Изв. (л.); *врз вóду* (више) I Ппр.; *отýд љупријy* I Књаж. (с оне стране љуприје); *кудé св. Пётку* I Вас.; *у цркви* III Н., *ý длубину* I Ц. Вр, *ý земљу* I Берд., *у плéмњу* III Врање, *у бежанѝју* I Стањ., *у вáду* I Тем., *у половѝну* I Тем., *у кошáру* (лос.) III Мал., *у свѝлу* I Књ., *у Мѝгу је Петрóос* III Н., *близу цркву* III Леск., *по лакрдѝју* I Тем., *за крау* I Ппр., *ó земљу* I Тем. п т. д.

Има неколико именица за које изгледа као да одступају од овога, да имају, и ако су именице женског рода на а, само један падеж и то ону форму његову коју он иначе има у номинативу:

сэз децá I Тем. III Вр. (bis) Бујк. Виш., *изва-рáше деца* III Вр., *о(д) деца* I Изв. (л.), *дал Бог децá* I Ппр., *ѝма деца* III Вр., *две децá* I Вал., *три децá* I Књ., *ѝмаше два три децá* I Жлне, *две деца љзде* III Вр., *чýва деца* III Врање, *децá ѝмашем* III Тиб., *закóпе деца* III Врање, *да бá-њам деца* (купам) III Вр., *товáри обе деца* III Вр., *да крстим деца* III Рђав., *две деца* III Леск. Топ. Мсђ. Вр. I Буцје Вучед. Изв. (л.) Д. Кам. П. Рупје, *три децá* I Б. Пал. Ореов., *четáри деца* III Н., *шез деца* III Вр.

Али ипак ова реч није још постала тако непроменљива како би на основу изнесенога изгледало. Поред речених облика находимо и:

од *овѣја дѣцу* I Рад., *све дѣцу* I Вина, *сви дѣцу* III Н., *онѣја дѣцу* III Приб., *две дѣце* II Ниш., *две дѣце* I Тишт. (bis), *три дѣцицу* (acc.) I Кална, *дѣве(д) дѣцу* I Вал., *две дѣцу* I Вас., *узе по две дѣцу* II Бур., *с две дѣцу* III Леск., *дѣ две дѣцу* III Леск. Габр., *две три дѣцу* I Ореов.

Како је *деца* именица специјалнога прекла, ваља прво решити који је њен основни облик, јер ако узмемо да је *деца* пот. pl. neut. онда је немењање њено правилно, а облик имен. жен. рода је новији, или је, ако није тако он старији. Првобитно је *деца* = *дѣтѣца* једнина од збирне именице **дѣтѣ*, али се у овоме дијалекту почела разумевати као пот. plur. од *дѣтѣ*. Према томе су непроменљиви облици лако објашњиви, јер именице средњег рода у plur. имају само један падеж. Али поред оваквих облика, задржали су се и стари по којима се облик речене именице разумевао као пот. имен. жен. рода, јер је то и био. Лако су разумљиви и примери као: *сви деца* I Бучје, *селски деца* III В. Бања, *наши деца* III Вр., *нашњи деца* III Врање и сл. —

То исто вреди и за именицу *браћа*. Она је првобитно значила пот. sing. fem., па је тек доцније, не баш у свима дијалектима, прешла ка имен. сред. рода на а. Из те су епохе овакви примери:

петина брајѣка бемо I Берил., *9 дѣши браћа* I Пир., *тројѣца брајѣка* III Стуб.

Под утицајем ових облика, који, у ствари, представљају номинатив једн. имен. женскога рода, а осећају се ипак као номинативи plur. именица средњег рода, почињу и друге именице женскога рода на, а које значе *множину*, добијати такве особине: *сѣ, све дружина* I Пир. (bis). Овако или слично могу се објаснити и об-

лици: за двојца I Пир., на они двојца III Врање, сьс четвѳрица III Вр. Да ли је ово и колико утицало на друге именице — не могу рећи, али сам записао шјле (чокањ) ракија I Балт. Раауме се да би се спорадички могао претпоставити овде и туђ утицај.

149. Именице мушког рода:

Accus. objestі: онѳга вјка I Берд., стѳг Лазара I КС., стѳга Јоана III Н., мѳга татка не удрило III Н., онѳга човека III Топл. I Д. Кам., тог човека I Пир., некега човека I Б. Иње, нѳкога човека I Б. до Блата, коња I Књаж., овна I Књаж., ица II Миљк., једнога вола II Рупје и др.

Casus obliquus с предл.: прати на цара Лазара I Изв. (л.), поје на кума I Рад., казала на момка онѳга I Т. дол, на мѳјега дѳда III Леск., кјка на мѳјега брата III Леск. Церје II Студ., на свега сина I Балт., на онѳга домашина, на старца I Књаж., пред коња I Књ., у коња I Буцје, от коња I Књ., от под бѳга I Пир., сьс човека I Књ., сьс старца I Књ., с твојега војника II Ниш., с мѳјега старца I Црнољ., сьс коња I Вина, с мѳјега зѳта III Приб., он ца отидна (по знач. аорист) при мајстора III Леск.

150. Именице женског рода на ѳ и на консонант:

предаду матер I Књаж. И. Јал., од му матер III Габр., од нашу реч I Тиошт., без чељад I И. Јал., од моје девѳчад I Књаж. и т. д.

Именице мушког рода које не значе нешто живо. залог леб II Бур., сь стаа III Бујк., сьз зуб II Рупје I Изв. (л.), сьз барут III Н., саз брѳч III Приб., сьз бѳч I Пир., покрај дрѳм I Књаж., у дрѳм I Пон., до Дервен I Књаж., кьм Тимѳк

I Књаж., *врну се от циџт* I Пир., *од год до год*
I Тиошт., *бе(а) замѣт нѣма саламѣт* II Рупје и др.

Именице средњег рода :

од детѣта I Вина — није обично; *бакла вино* I
Остат., *чашу вино* I Балт. Књ., *једна кола вино*
II Рупје, *капма вино* I Тем., *сто бка жито* I
Пир., *једну тѣрбу жито* III Кат., *оку масло* I
Пир. III Вр., *две кола дрва* (plur.) I Б. Пал.,
300 камење III Топ., *две годиње* I Миран., *сѣ*
здрѣје III Вр. Приб., *сѣс вино* I Књаж., *сѣс*
млѣко III Вр., *сѣс ужѣ* III Леск.

151. Vocativa. Како вокатив не долази ни у једну групу означених падежа, ни у независне ни у зависне, природно је што се њега није дотакло оно што је имало тако пресудан значај за њих. И у овим дијалектима вокатив је остао као скамењен облик именица који се употребљава при дозивању.

Измене су се извршиле у два правца: 1) наставак *е* вокат. именица мушкога рода почео се употребљавати без прелажења претходног гутурала у непчан сугласник: *сѣнке*, *бѣшке* и сл. м. *сѣнче* и сл. Код именица жен. рода наставак *е* оних именица које у вокативу имају или треба да имају од увек тај наставак (*Марије* и сл., *царице* и др.) преноси се и на именице са наст. *ка* без претходног претварања *к* у *и*. Ово је генералисање, како изгледа, извршено, у *главnome*, у женских имена, што значи да су заиста облици речених женских имена били од утицаја на јачу употребу. споменутог наставка.

152. Имен. мушк. рода :

брате I Вал. Клис. III Бујк. Вр., *Живане* I Књаж.,
кѣме I Књаж. Тем., *мѣже* I И. Јал., *абие* I Пир.
(bis), *тасте* III Лук. и сл.; *честѣти царе* III Кат.,

бѣшке III Леск. I Књаж. Опшљ. (*bis*), *џјке* I Тем.,
тáткѣ I Пир., *сáнке* I Кр. Ф. III Н.

У именица мушкога рода употребљава се и наставак *у*, али он, по свој прилици, не представља остатак од старе употребе тога наставка, и ако се каткада употребљава и тамо где је оправдано. Неке од примера ја сам забележио из прича које су ми бивале причане и уверио сам се одмах да ни сами приповедачи нису разумевали те облике. Па и у оним случајевима када их нисам чуо у причама, они су ипак донесени са стране. Ово су ти примери: *господару* I Књаж., *бирѡву* I Изв. (л.), *учитељу* I Изв. (л.), *бѣгу* I Баб. Тем. Пир., *честѣту* (sic) *цáру* I Пир. Р. Бучје, *честѣти цáру* I Ореов. Кр. Ф. Б. Пал., *мѣжу* I Пир. Сем тога у два три примера нашао сам и завршетак *о* који такође нема већег значаја за ове дијалекте: *бѣго* III Н. I Баб. Можда је добивено под утицајем облика *пашо*, *аго* и сл.

153. *Имен. жен. рода* имају у вокативу два наставка *о* и *е*. Употреба наставка *о* је, у главnome, као и у другим нашим дијалектима. И основе са непчаником пред наставком *а* имају тај наставак. Значи, дакле, да је и у овим дијалектима наступио врло рано познати нам процес генерализања наставка тврдох основа у овом падежу. Према томе је хипотеза о утицају женских имена са *е* (исп. горе) на имена са наст. *ка* још вероватнија.

— *жѣно* I Н. Кор., *бáбо* I Књаж., *дѣцо* II Малча I Књаж., *тѣго* III Вр. Леск., *лисѣцо* III Кат., *попадѣјо* III Лук., *ложѣчко* III Тиб., *Станбо* I Остат., *девѡјко* I Књаж., *свињáрко* I М. Изв., *говедáрко* I Баб., *катунáрко* I Пир., *кума лѣјо* III Леск., *пáшо* I Остат., *Милѣјо* I Орев., *Николѣјо* I Пир., *Димѣтријо* I Пир. и сл.

Што се наставак *-ке* у вокат. употребљава и у неким именицама које не представљају лична имена, то

је већ позније. Прво се он почео употребљавати у именима, а одатле и у свим именицама које значе женско чељаде, а имају завршетак ка :

Према *Марице* II Шљив. I Крента, *Марије* I Вас. и сл. имамо и: *Марке* I Вас., *Мицке* III Врање, *Даничке* I Књаж., *Миљке* I Пир. (bis), *Савке* I Књаж., *Здравке* I Пир., *Стојанке* III Н. (ter), *Јованке* III Тиб., *Марије* I Тем., *Душанке* I Књ., *Васке* III Леск., *Анке* III Н., *Сајске* II Рупје и сл., а према њима и: *мајке* I Тем. Клис. III Н. Леск. (ter) Тер. Приб. Вр. (bis), *зуљамке* III В. Б., *снашке* III Вр., *тётке* I Кр. Ф. III Вр., *кума лиске* III Вл. (п)., исп. и *чицке* I Кр. Ф. и сл.

Други правац у којем се развија вокатив јесте онај исти који и у другим нашим дијалектима, у ком мање у ком више: вокатив се постепено замењује номинативом. Ја сам забележио само неколико примера, али их у ствари има много више: на пр. *деца* I Пир., *браћа* III Стуб., *бег* III Врање и др.

154. Pluralis. Данашњи плурал именица, кад се оне употребљавају самостално, не уз бројеве, зна само за један падеж, casus generalis.

155. Имен. жен. рода имају наст. за множину **е**: *куће* I Берд., *буке* (бука) III Врање, *звезде* I Књаж. Тиј. Д. Коритн. II Рупје III Бујк. Кат. Н. (bis), *мије* I Вас. Д. Кор. Баб., *слузв* III Леск., *вече* II Бур., *ноге* I Бучје, *руке* I Бучје. М. Изв. Ошљ. Јак. Н. Кор., *древе* I Тем. Д. Кам. Рад., *кити* II Ниш. I Д. Кам. К. С. Врб., *кити* I Ошљ., *оке* I Б. Пал., *мује* I Битв. Н. Кор. Рад., *снае* I Н. Кор., *међе* III Кор., *зграђе* III Стуб., *свеће* II Ниш. и т. д. Ови се облици употребљавају,

разуме се, и с предлозима и остају такви, неизмењени. На пр.: *за ноге* I Књаж., од *ноге* I Вал., *на ноге* I Ошљ. Књаж., *з голе руке* III Н., *за руке* I Књаж., од *ове женé* (pl.) I Вал., *мно́го женé* I Врб. и сл.

Сем овога облика, који је заједнички за сва три поддијалекта, имамо још два који се употребљавају уз бројеве: један, који представља *nom. pl.* на *и*, и други, који је, како изгледа, *genit. pluralis*. О њима ћу доцније говорити, а сада да се задржим само на наставку *е*. Познато је да су у *nom. pl.* првобитно била два наставка *и* (= *ы*) и *е* (= *а*) према томе, да ли је основа тврда или умекшана, и да је у штокавскоме говору био врло рано генерализан један од та два наставка, и то *е* за обе групе основа. То находимо у нашим повељама већ крајем XII века, а било је несумњиво и раније. И у овим дијалектима налазимо то исто: и у њима је генерализан наставак *е* као и у другим штокавским говорима. То је, дакле, једна веза више која доводи у непосредни блиски одношај ове дијалекте са осталим штокавским говорима показујући да су они неко време морали живети заједничким животом.

Како је та језичка црта била везана у свима штокавским дијалектима још са неким цртама које су се појавиле у исто време кад и она, и како је врло вероватно, као што је већ речено, да су у време њене појаве ови наши дијалекти чинили целину са осталим штокавским говорима, природно је претпоставити да су и ови дијалекти морали знати за њих. Такав је, на пример, *accus. plur.* имен. мушк. рода. Он је такође гласио у ст. срп. јез., као и сад у осталом, на *е* код свих основа, и тврдих и меких: То би, према томе, морало вредети и за ове дијалекте, ма да се то за њих данас тако поуздано не може утврдити, исп. ниже.

156. *Имен. мушк. рода.* Наставак **-ови** додаје се или једносложним именицама или оним које губе покретно а, те у зависним падежима, када се одбије наставак, постају једносложне. Тај наставак гласи и *ови*. И ако се последњи наставак најчешће употребљава после меких основа, ипак строга разлика између меких и тврдих основе у овоме правцу није сачувана, исто онако као и код употребе наставка *ови*.

Још да споменем акценатске прилике код ових наставака. Акцент стоји или на првом слогу (*сѝнови*), на другом (*волѝви*) и у изузетним случајевима крајњем (*кумовѝ*). Последње сам забележио само у два случаја, али ће бити ипак тачно забележено, јер су примери из различних места. Прве две категорије случајева потпуно одговарају сличним приликама у другим штоковским говорима. У случајевима када стари акценат не мења својега места (*син — сѝна = сѝн — сѝна*) наглашен је корен, а када акценат прелази на потоњи слог у зависним падежима или множини (*вол — волá, ђгъѝ — ђгѝѝ, вѝ — вѝла, ђгаѝ¹ — ђгаѝа*) — тада је акценат на самом наставку *ѝви*. Од овога правила има и незнатних одступања, а тако исто и колебања у употреби једног и другог типа, али се сва она могу лако објаснити: или преношењем с другог типа, или утицајем књижевно-административног језика (*грѝови*). На овоме се детаљно не могу задржавати, јер је и само по себи разумљиво; само ћу тако груписати примере, да буде све оно што сам изнео јасно.

Разуме се да су се именице мушкога рода на старом ос (ѝ), us (ѝ), is (ѝ), јос (ѝ), после отпадања полугласника, изједначиле.

1. *сѝнови* I Књаж. (bis) Вас. (bis) Сок. Вал. III Бујк. Леск., *грѝови* I Књаж., *грáдови* I Књаж., *меѝови*

¹ Овде је старији акценат *ђгаѝ — ђгаѝа*.

II Д. Мат., *лѹбови* III Кат., *свѣтови* III Леск., *рѹбови* III Приб., *књазови* III Приб., *кљѹчови* III Стајк., *смѹкови* III Кум., *рѹгови* III Тиб., *стѹпови* III Врање, *звѣрови* III Н., *ѹгови* III Вр., *ѹсови* III Врање, *зѹдови* III Леск., *грѣови* III Стајк., *крсови* II Тијан., *врѹови* I Књаж., *лѣбови* II Ниш., *снопови* I Б. Иње, *рѹкови* I Ост., *вѣсови* I Остат., *змѹови* I Изв. (л.), *мјѹжови* I Балт., *тѹпови* I Књаж., *знѹкови* I Књ., *кјѹпови* I Књаж., *лјѹгови* I Књаж., *врѹгови* I Вина, *сливови* I Кож., *цѹкови* I Вал., *зѣтови* I Балт., *дрјумови* III Р. р., *кјѹпови* III Н., *сјѹдови* I Књ. (bis), *плѹтови* III Н., *дѹнови* III Н., *свѣтови* I Кијев., *кѹњови* I Књаж. и др.

2. *пѹтѹови* I Књ., *топѹови* I Књ., *мѹжѹови* I Књаж., *чѣбрѹови* I Вина Д. Кам., *овсѹови* I Вина, *ржњѹови* I Вал., *осѹови* (ос) I Кр., *ѹпсѹови* II Ореов., *чешљѹови* II Прек., *гочѹови* III Бујк., *јадѹови* I Изв. (п.), *волѹови* I Рад. Врб. Вас. Зор. Књаж. (5 п.) III Тиб., *огњѹови* II Малча I Сурач. Влас. III Леск. (ter).
3. *кумовѹи* I Бенц. Књаж.
4. *јѹзѣви* I Берд., *књѹжѣви* II С. Топ., *знѹјѣви* I Вас.
5. *плѹтѣви* I Баб. III Н., *скѹтѣви* III Н., *ножѣви* III Габр., *гроздѣви* III Леск., *пѹтѣви* III Леск., *мостѣви* III Вр., *кошѣви* I Књаж., *пѹжѣви* I Вина, *дѣдѣви* I Зорун II Ниш., *кљѹчѣви* I Бучје, *прошњѣви* I Бучје и т. д.

Сем ових именица мушкога рода које се завршују сугласником, има неколико примера где и именице мушкога рода на *ѹ* имају овај завршетак. Томе је разлог био једино род. И именице средњег рода такође имају кадкада такав завршетак: томе су дали повод облици именица средњег рода који се употребљавају уз бројеве (исп. ииже) и ту се делимице изједначају са именицама мушкога рода. На пр.:

баштѣви I Зор. И. Јал. Цр. Бр., *тáткови* III В. Бања, *пашѣви* I Жлпе, *чичѣви* (стричеви) I Вас., *кљештѣви* I Књаж. Мир., *дегѣви* III Н., *брдѣви* I Тиошт.

157. *Наставак ове.* Све оно што вреди за употребу наставка *ови* и за акцентске прилике које се њега тичу, вреди и за овај наставак. Само, можда, није тако јасно откуд је он уопште. Најпростије би било претпоставити да је то *ове* стари наставак именица на *ѡ* (ѣ) мушкога рода (сѣнове), који се находи и у старим споменицима нашим, а за који је несумњиво да се употребљавао и у народном тадашњем језику (исп. прим. у Даничића Ист. Об. 58), само је тешко претпоставити да ће се тај ипак усамљен наставак тако дуго сачувати у оваком облику, јер се у таквим случајевима везује наставак за извесну категорију именица, обично, према значењу оних именица у којих се првобитно налазио, испореди ниже о наставку *ѡје* и *е* у ових именица, или се губи. Али има такође јаким разлога који говоре у корист његову. *Наставак е* имају ове именице само онда када имају *ов* испред тога *е*, сем неких случајева где је оно такође оправдано, испор. ниже. Дакле од самога суфикса *ов(е)* мора зависити и употреба *ове*. Иначе се, када бисмо претпоставили да је *ове* наст. *accus.* оних именица које имају *ови* у *пот.*, не би могло разумети, зашто друге именице које имају у *пот.* само *и* немају такође и облика са *е*. Уопште нема довољно разлога тврдити да наставак *ове* није стар, јер када је несумњиво да су све *о-*основе од њих добиле *ов* — то бар нико не пориче, — зашто оне не би могле добити и цео завршетак *ове*, особито када знамо да су се и у другим случајевима сачували слични стари усамљени наставци (*ѡје*, *аре* у *пот.* исп. ниже). Да тога није било, поуздано и овде не бисмо имали два завршетка: *е* и *и*, управо, *ове* и *ови*. Разуме

се да није искључена могућност да се у других именица у акузативу употребљавао наст. *v*. Тада би се могао појав, што се тај наставак сачувао само у суф. *ове*, тиме протумачити што се тај суф. и у номинат. употребљавао у такоме облику (од, првобитно, *z* осн.). Код других основа тога није било. И како се у множ. у свих имен. употребљава један падежни облик, он је код имен. без *ов* у пот. сведен на *nominativus*, а овде је генералисана форма са *ове*, и тек доцније је поред ње добивено и *ови*.

1. *врове* I М. Изв. Балт. (bis) Тиошт., *сјдове* I Ошљ., *сграове* I Бор. Тиошт., *свагове* I Рад. Н. Кор. К. С. III Кат., *жалове* (да ли је именица *жалъ* овде мушког или женског рода тешко је рећи, у толико пре што је у другим словенским језицима обично, а и у српском, *indeclinabile*) I К.С. Баб., *синове* I К.С. Н. Кор. (bis). Радич. (bis) Јак. Књаж. (bis) Темска II Рупје III Приб., *топове* I К.С. Рад. Књаж. (ter), *ридове* I Влас., *рогове* III Вр., *зајчове* I Б. Пал., *мъзгове* I Књаж., *зетове* I Књаж., *кметове* I Бор. Књаж., *снопове* I Књаж., *струкове* I Књаж., *бичове* I Пир., *раове* I Пир., *грсове* I Балт., *шипове* (јексерн) I И. Јал., *тракове* I И. Јал., *висове* I Балт., *трапове* I Рад., *стјбове* I Рад., *градове* I Муч., *дјдове* I Ошљ., *лебове* I К. С., *врове* I К. С., *глобове* (зглоб-) I К.С.
2. *попове* I К.С. (bis) Вас., *овнове* I Рад., *дњове* I Битв., *плотове* I Књ., *јечмове* I Балт., *петлове* I Опшљ., *котлове* I Рад., *крстове* I Бучје, *орлове* I К. С., *воллове* I Рад. Књ. (6 п.) И. Јал. (bis) III Вр.
3. *кључеве* I Пир., *дњеве* I Тем., *дедеве* I Врање, *краљеве* I II. Кор., *огњеве* I Тем., *ножеве* I Тиошт.
4. *баштеве* I Књаж. (bis) Пир. Изв. (м.), *пашеве* I Бор., *газеве* I Балт. (bis), *кљештеве* I Пир. Н. Кор. Интересантно је да сам и од именице женс-

кога рода *тúга* нашао двапут: *тúгове* I Н. Кор. Пир. (испор. *жалове*). Вреди истаћи да се речени суфикс употребљава у главноме у *тимочко-лужничкоме* дијалекту. У толико је вероватније оно што сам о том суфиксу рекао, јер тај дијалекат није био под утицајем других дијалеката онако како се то може доказати за јужно-моравски дијалекат.

158. *Наставак* и находимо у свих именица мушкога рода. Да се не бих још једном враћао на примере које ћу сада овде навести, задржаћу се одмах и на њихову акценту. Акценат свих примера, које ниже наводим, слаже се готово апсолутно са нашим штокавским акцентом када се он сведе на старији облик (исп. гл. XIII), исто онако као што се поклапа са чакавским и руским. Одступања има врло мало и она представљају или акценатске варијанте, који су познати и другим словенским језицима, или специјалну измену места акцента под утицајем морфолошких прилика под којима се находи акценат. Испореди гл. XIII.

јагъ,нци (= *јагáнци*) III Вр. I Т. дол, *зајци* (= *звц*, *звца*, **зáјец*, испор. и руско *зáецз*) I Рад. Н. Кор. Књаж. (bis) и др., *зајци* I Тем. Цер., *кράјци* I Миран, *анђели* (= *анђео*) I Д. Кам., *људи* (= *људи*) I М. Изв. Н. Кор. (*љуби*) Кож. Вас. (bis) Књаж. Жлне III Стајк., *Белопогчањи*¹ (= *Белопогочани*) II Ниш., *Моклиштањи* I Б. Пал., *грајани* I Клис. Г. Бојн. — у нас истина, *грђанин*, али у руском *горожанинз*, *рисјани* (= *хришћани*) III Вл. (п.), *Драенчани* I Пон., *Цигањи* (= *Цигани*) I Вас. (ter) Пон. Остат., *сељани* (= *сљани*) I Бучје Ц. брег III Н. (bis), *сегмѣни* II Е. Кут.

¹ О томе откуда њ испор. ниже.

(= сѣгменин), *планѣнчани* III Леск., *варошани* III Н. (= *варошани*), *једнобоци* III Врање, *лоповци* III Бујк. (испор. *лопов*), *краци* III Руж. (= *краци*), *џџи* (= *џџак*) III Гар., *јелѣни* III Међ. (= *јелѣни*), *волбовци* (исп. *волбови*) III Међ., *кљешти* (= *кљеште*) II Д. Мат., *ици* III Кам., *брежуљаци* (= *брежуљак*) I Тиошт., *ровињаца* I Тиошт., *судници* (исп. *судник* и *судник*) I Пир., *соколи* (= *сокол* - *сокола* - *соколѣ*) I Изв. (л.), *прекладници* (гвожђе на које се међу дрва) I Остат., *скорци* (= у Дубр. *сквѣрац*) I Баб., *застрџи* (= *заструг*) I К. С. II Ниш., *Тџрци* (= *Тџрци*) I Остат., *нокти* (= *нокти*) I Књаж., *аланинци* (= *аланѣнци*) I Баб., *рѣзи* (испор. *рѣз*, *рѣга*) I Књаж., *бранѣци* I Књаж. (исп. *бранѣк*, али *бранѣка*), *орѣи* (= *ораси*) I Ошљ., *орѣси* I Кож., *вршњаџи* (= *вршњаџи*) I Кож., *мџџи* (= *мџџ*, *мџџа*) I Вас. (bis) Вина Књаж. Пон. Црнољ. III Н. (bis) Међ. Гар. Вр. (bis), *вџџи* I Ц. брег (*вџџи*), *батаџи* „штапови“ (испор. *батаџак*) I Вл., *бунарѣи* (= *бунарѣи*) I Баб., *пандурѣи* I Н. Кор., *воденичарѣи* (испор. *воденичари*; значи да је образовано према именицама с наст. *ар*, а с акцентом на крају речи) I Љуб., *овчарѣи* I Б. Пал. (= *овчѣри*), *црепѣри* (= *црепѣри*) I Сурач., *бунарѣи* II Малча, *десеткарѣи* (*десетѣри*) I Баб., *пашалѣри* III Н., *гробѣри* III Н., (испор. *гробѣр*, али *гробѣра*), *граничѣри* (образовано на сличан начин као и претходне именице) III Н., *коњаџи* (= *коњак*) I Д. Кам., *коњаџи* I Клис., *човѣци* (= *чѣвек*; истина, према *човѣка* требало би очекивати **човѣџи*, али та имен. има и облик *чѣвека*, који је потпуно оправдан, испор. руско *человѣкъ* — *человѣка*) I М. Изв. Рад. Балт. Пир. (bis) Клис.,

дни I Вас. (bis) Ц. Вр., Миран. Радин. III Врање,
џбади (= *џбади*) I Вас., *зуби* I Вас.

Разуме се да овај наставак представља и стари наставак и ном. мн. *оs* основа и *и* accus. plur. *i* основа.

159. *Наставак је.* О фонетској страни овога наставак говорио сам детаљно у т. 63 и за то овде сада нећу ни примере наново наводити ни о томе говорити. Само ћу ипак споменути да се именице са наставком *је* за *potin. plur.* употребљавају искључиво у *тимочко-лужничкоме дијалекту* и у местима запаљскога дијалекта која су на граници тимочко-лужничког говора. Ово је опет једна црта која везује и најјужније лужничке говоре (кривофејски и др.) са тимочким и показује да су они образовали целину. По постању своме овај је суфикс стар и употребљавао се у нашем старом језику (исп. Даничића И. О. 65), а делимично и у данашњим штокавском говорима (исп. црногорско *љуђе*, *љуђи* и сл.). У овом га дијалекту имају:

- а) именице: *љуђе* (31 пр.), *угурсџје* (1 пр.), *кала-гџје* (6 пр.), *гџје* (2 пр.), *мџје* (4 пр.), *шџје* (1 пр.), *Циџање* (11 пр.), *вџање* (2 пр.), *овчарје* (1 пр.), *грацање* (1 пр.), *капетџање* (5 пр.), *сељање* (5 пр.), *арџање* (1 пр.) — свега 81 пр.
- б) Имена становника различних места (26 пр.).
- в) *јелџе* (2 пр.), *мрморје* I Пир. (црви).

У 107 примера употребљава се речени наставак за означавање множине у именица које значе мушкарца, а понајчешће у имен. *људи*. Како је та именица у старом језику заиста имала речени наставак (старо срп. *людџе*), а тако исто и именица *гостџ-гостџе*, јасно је да су га оне не само сачувале у овом дијалекту, већ да су га и пренеле на именице са сличним значењем, у опште, именице које значе *много људи*.

Именицу *јелџе* нашао сам свега у два примера тако да је врло тешко рећи шта она представља; како је и

она првобитно именица на њ (испор. рус. олењ), најприродније је претпоставити да се и код ње сачувао стари завршетак. Да је то могуће показују две друге старе именице на њ које су такође сачувале врло стар наставка: *црвије* (или *црвје*?) I Н. Кор., *дније* I Рад. Могуће је да ова два облика представљају контаминацију *црви* и *цреје* и *дни* и *дње* (т. ј. *accus.* и *nominat.*), у толико пре што су се у множини и у других именица изједначили независни и зависни падежи. Да се именица *цреје* употребљавала (а можда се где и данас у овом дијалекту употребљава) показује индиректно именица *мрморје* (= *црви*) која би, према томе, од ње и добила свој завршетак.

Има именица које имају наставак *је*, а значе ствари. То су збирне именице образоване наставком *је*, на пр. *клице* I *Жлне* и др.

Акценатске прилике и код једних и код других именица врло су просте: акценат испред *је* остаје на оном слогу на коме је у једнини када дотична именица нема тога наставка; то исто вреди и за наставак *анин -ање*. Када је у именице од које се образује облик са *анин* акценат покретљив и стоји у ген. на завршетку — тада је акценат на наставку (*анин*), иначе остаје на оном слогу и у изведеној речи на коме је на основној: исп. *Пајезање* (*Пајез*), *Боровчање* (*Боровџ*) и *Књажевџ* — *Књажевчање*, *Врбица* — *Врбичање*, *Темска* — *Темштање* и сл.

Именица *овчарје* има акценат према *овчари*.

Разуме се да је сасвим природно што имамо и облике: *људи* I Изв. (л.) (bis) Д. Кам. Б. Пал. (ter) Кијев., *Крушевљањи* I Б. Иње и сл. Ти су облици могли постати на два начина: они или представљају контаминацију облика *људи* (*accus. plur.*) и *људе* (*nom. plur.*) или измену облика *људе* под утицајем осталих именица мушкога рода које имају *е* и *и* (*синови* и *синове*) и сл.

160. *Наставак е* употребљава се, уопште узевши, ретко у овим дијалектима. У главном се опет употре-

бљава у лужничко - тимочкоме дијалекту и то само у једној групи примера: у именица које значе раднике и мушка лица, а имају завршетак, обично, *ар*, *а*, ређе, *ач*:

другарé I Пир., *коцкарé* I Пир., *козарé* I Цер.,
жетварé I Н. Кор., *овчарé* I Тем. Н. Кор., *сви-
нарé* I Н. Кор., *рибарé* I Темска, *кулучáре* I Вина,
копачé I Пир. I Тем.

Сем ових примера ваља споменути још два: *пан-
дуре* I Пир., *пастирé* I Балт.

Прво је што треба приметити да се сви ови при-
мери налазе у брдовитом крају према бугарској граници
који сам већ чешће пута истицао са његове архаичности;
о утицају бугарског језика на њ у овоме правцу треба
отклонити и сваку помисао са оних истих разлога са
којих и у другим сличним случајевима.

Употреба овога наставка упућује нас, донекле, на то,
како треба да гледамо на њ. Већ је на први поглед јасно
да је **е** у њему старо, да није могло бити добивено од
именица мушкога рода са наст. *ове* — тада би га добиле
и друге именице, а не само на *ар* и *ач* — него да за-
виси од самог наст. *ар*. Како знамо, с друге стране, да
су основе на кратко у (*синове*) сачувале свој суфикс *е* који
су имале у заједничко-словенском језику, и ст. српском,
да су основе на *ь* такође сачувале свој наставак на **е**
(*ѣје*), природно је претпоставити да су и ове основе на
арь, које су такође у з. слов. и ст. српском у множ. имале
наст. **е** (исп. ст. слов. на пр. *мѣтаре* и Даничића И. О. 61)
задржале ту особину и у овом дијалекту. Како ове име-
нице значе *nomina agentis*, прешао је тај наставак и
на *nomina agentis* са наставком *ач*.

И у јужноморавском дијалекту находимо каткада **е**
у асс. plur. које се може објаснити једино утицајем
околних говора (не тимочко - лужничкога) у којима се
оно употребљава: *мѣмце* (асс.) III Стуб. Приб., *овѣја*

људе III Стуб., болесничаре III Н., господаре III Леск., некрштени дзе III Међ.

161. Именице средњег рода. Вреди споменути именице на *e*(*a*) које у множини имају ета (*ата*): *унјчета* II Рупје, *мангучета* (пцета) I Баб., *пипета* (пилићи) I Баб., *кубета* I Књаж., *пловчета* I Књаж. и др. Много је интересантније то што у овим облицима место наставка *та* имамо наставак *ти*, на пр.: *дрвети* I Стањ. III Врање, *зрнети* III Н., *савалети* (*савале*) III Н., *пилети* I Љуб., *сирочети* I Кална, *унјчети* I Жлне, *параумчети* I Бучје. Да ли су ове именице биле употребљене овако — када сам их био чуо — или су употребљене уз бројеве — то сада не могу рећи, али је несумњиво да су остале уз бројеве, као што ћемо то одмах видети.

162. Именички облици уз бројеве. *Дуал.* Уз неке бројеве (два) употребљавао се у старом језику дуал, уз неке плурал (три, четир и њима сл.), а уз остале (5—10 и њима сличне) *genitivus pluralis*. У току времена побркали су се услови за употребу различних именских облика уз бројеве и они су почели да се употребљавају на нов начин. С друге стране, како су се у оваквим приликама засебни именички облици везивали за поједине бројеве, то су се често пута баш у оваквим случајевима сачували неки архаизми који се другде не употребљавају. За то сам ја употребу именичких облика уз бројеве издвојио као засебну тачку у овоме прегледу.

163. Имен. жен. рода на а. Уз све се бројеве употребљавају подједнако три облика ових именица: облик на *e*, облик на *и* и облик без икаквог наставка: *три жене*, *три жени*, *три жен*. Први се начин употребљава на свему простору ових дијалеката, а друга два начина само у *тимочко-лужничкоме* дијалекту. Облик *три жене* јесте онај који се употребљава и у другим дијалектима

штокавским, дакле, номинатив множине. Истина, што се овога дијалекта тиче, он би могао бити и *nom. dualis* — у њему је $\bar{v} = e$ —, али је вероватније оно што рекох. Наставак *u* у три *жени* и сличним облицима, представља стари *nom. na y* (исп. *i* у том пад. у чак. дијалектима) који се употребљавао уз *три* и *четири* (када су прости бројеви и када су у сложеним). Али како су именице женскога рода на *ь* (*кость*) имале такав облик и уз два, три и четири и оне бројеве који су тражили генитив множине (*три кости* и *шест *кости*), јер су падежи који уз њих стоје били и у заједничко - словенском једнаки, почео се и од горњих именица облик са *u* употребљавати и уз друге бројеве, а не само три и четири. Доцније, када се напоредо са тим наставцима почео употребљавати и облик *жеме* и уза све бројеве — то је било у оно време када су се сви бројеви по своје морфолошком моменту били изједначили, постали непроменљиви — задржао се овај стари облик и даље у тимочко-лужничкоме дијалекту. Таквом хипотезом ја хоћу да објасним, зашто се тако дуго задржао облик на *u* овде, зашто он није био истиснут обликом *e* онако како се то са њим десило када се такви облици не употребљавају уз бројеве или чак и уз бројеве у другим дијалектима. За то ја и не претпостављам самостално генералисање облика, ма и уз бројеве, са *u* какво се извршило са наставком *e* уопште, јер би прва последица тога морало бити потискивање једнога наставка другим.

За облик *жен* не би тешко било рећи шта он представља када бисмо били сигурни да крајњи вокал (било *e* или *u*) није отпао редукијом и када би се употребљавало у већем броју карактеристичних случајева. А да би било заиста вероватно да се такав облик могао сачувати, показују облици на *u* које смо више морали претпоставити. Оно што заиста говори у корист тога

јесте та околност што се речени облик наводи обично од именице година, дакле, врло је редак, и друго, што су те именице уз бројаве слабије наглашене, те је и редукција крајњег звука врло могућна.¹

а) *две пањџге* III Леск., *две љаде* III Међ. Б. Пал., *две женѣ* I Рад., *недеље* I Рад., *ласице* I Кална, *оке* I Кож., *љусце* III Вр., *трике* I Балт., *дјуше* I Пир., *козе* I Сурач., *радџке* I К. С., *дечице* III Леск., *женштиње* I Изв. (л.), *три гџдине* II Ореов., *недеље* I Тем., *чаше* I Књаж., *јже* I Балт., *четр дјуше* I Пир., *јже* I Књ., *пет стџтине* I Риб. Кож. Књаж., *козе* I Књаж., *шес(т) гџдине* I Књаж., *банке* I Рад., *кесе* III Стајк., *7 дјуше* II Лал., *девет дјуше* I Рад., *рјке* I Пир., *паше* I Остат., *десетина* (= 10) *гџдине* III Врање, *10 дјуше* I Дивј., *сане* I Тем. II Кн. С. Д. Мат., *дванјас гџдине* I Пир., *љаде* I Вава, *дјуше* I Књаж., *шеснајс дјуше* I Рад., *гџдине* III Н., *20 дјуше* I Б. Пал. Радињ. Балт. Пир., *четирес ерѣче* I Пир., *дјуше* III Н., *шес(т) пѣре* I Радош., *гџдине* I Вал., *козе* I Рад., *стџ гџдине* I Књаж. (bis), *дјуше* I Вал. III Ман., *љаде* III Вр., *двѣсте дјуше* I Р. Бучје, *козе* I Балт., *бјле* I Изв. (л.), *триста дјуше* I К. С., *мјке* I Тем., *500 оке* II Ниш., *љаду дјуше* I Остат.

б) *две љади* I Б. Пал. Миран. И. Јал. Балт. Б. Иње II Ниш., *три љади* I Балт. Тем. И. Јал., *четри љади* I Пир., *књижици* I Књаж. Љуб., *пѣри* I Клис., *5 љади* II Ниш., I Пир. (bis), *седум дјуши* I Књаж. Вас., *8 љади* I Р. Бучје Руд., *9 дјуши* I Пир. (bis) Темска, *10 дјуши* I Радош., *десетина*

¹ У осталом то, што се облик множине наводи у врло усамљеном броју случајева, не би још значило, када се употребљава уз бројеве, да он не може бити стар облик. У многим нашим штокавским говорима Босне и Херцеговине баш се у таквим случајевима сачувао стари облик генит. мн.

Њлади I Остат. Драг. Ореов. Пир. (bis) Тем., 12 *Њлади* I Б. Иње, *дјуши* I Тем., *два тринајс дјуши* I Кијев., 15 *дјуши* I Битв., 16 *дјуши* I Радош., 20 *дјуши* I Руд. Пир. II Студ., 30 *дјуши* I Б. Пал. Баб. Сурач., 50 *дјуши* II Тијан., 60 *зобници* I Бучје, *дјуши* I Руд., 100 *дјуши* I Радош., 130 *Њлади* I Б. Пал., 200 *дјуши* I Пир., 300 *дјуши* I Кијев., 500 *години* I Темска.

в) *доста је две годин* I Књаж., *три годин* I Д. Кам. Књаж. (bis) Зорун. III Н., *четир годин* I Рад., 5 *годин* I Р. Бучје Бучје, *стогин* II Ниш., *шез годин* I Н. Кор., *седџм душ* I Књаж. III Н., *двевт годин* I Вина Мир., *десет душ* I Кам., *седумнајс годин* I Рад., 20 *годин* II Ниш. I Књ., *двајс и пет годин* I Вал., *тријс ѓ пет годин* I Рад., *четерез годин* I Књаж. Тиошт., *до авдесџт годин* I Бучје, *двевдесџт годин* I Тиошт. Рад., 300, 400 *душ* I Руд., *гоџа годин* I Темска и т. д.

Навео сам примере онако како сам их чуо. Тај факат што се баш у именице *година*, која се обично употребљава уз бројеве, наводи речена форма, а код других, којих сам такође доста навео, тога нема, упућује нас на то да овде видимо заиста архаизам; испор. об. *žén* и сл. у чак. диј. у ген. plur.

164. *Именице мушкога рода* имају, у главноме, два наставка који се подједнако употребљавају уза све бројеве, а то су: *а* и *и*. *а* је наставак старе двојине који се употребљавао некада само уз број *два*, а *и* је наставак множине који се употребљавао некад уз бројеве *три* и *четири*. У току времена, када су бројеви од 2—4 били изгубили своју промену, пренесен је наставак *а* и на именице и уз број 3 и 4, а *и* уз број *два*; када су у овим дијалектима и сви други бројеви били изгубили своју промену и постали indeclinabilia пренесено је и једно и друго и на именице уз њих. Интересантно је да се на-

ставци *ови* и *ове* ретко употребљавају уз бројеве, у главном, у именица *сон* и *вол* као успомена на то да су се уз њих ти наставци од старина (разуме се уз 3 и 4) употребљавали. Значи, дакле, да се употреба плурала уз све бројеве развила пре него што се генералисао наставак *ове*—*ови* у множ. у извесних именица и сачувала у њима у овим случајевима до данас. То још једном говори у корист архаичности облика уз бројеве.

а) *два котла* I Д. Кам., *саата* I Тиошт., *јемца* I Б. Пал., *динара* I Мокр. III Н, *пинтова* III В. Бања, *дуба* III Дуп., *дѣна* I Књ. (bis) Рад. Вас. Жлне III Леск., *крата* I Кож., *јарма* III Лук, *вола* I Вас., *стога* I Рад., *одња* I Изв. (л.), *двојица брата* III С. Вр. I Баб., *три коња* I Балт., *востана* I Пир., *дуката* I Д. Ром., *боја* I Рад., *дѣна* I Књ. Жлне, *корена* I Књ. III Кум. (bis) Стуб., *четири коња* I Кож., *сина* III Бујк., *рида* I Т. дол, *месеца* I Књаж., *пет кочана* III Врање, *месеца* III Бујк. I Књ., *дѣна* I Миран. Г. Бојн. Вис., *ше вола* III Тиб., *вола* I Рад., *дѣна* I Рад., *зѣта* I Рад., *динара* I Бучје, *месеца* I Б. Пал. Пир., *7 пласта* I Жлне, *девет брата* III Кум., *десет ноқта* I Књаж., *вола* I Књаж., *дѣна* I И. Јал., *осетину сноца* I Бучје, *20 кивта* I Р. Бучје, *40 брава* II Млк., *60 мјужа* I Кална, *сто дуката* I Књаж., *200 мјужа* I Балт., *300 јарца* I Сурач., *шестогин динара* I Књаж., *николико дѣна* III Леск., *недѣљу дѣна* I Руд., *година дана* I Књаж., *иљаду пугта* III Топ., *гроба* I Балт.

б) *два људи* III Леск., *дни* I Тем. Пир. Вава Балт., *два пута* I Изв. (л.) Кијев., *две прасци* I Кална, *товари* I Руд., *брави* I Сурач., *мјужи* III Међ., *пугти* I Радињ., *три ножи* III Тиб., *три пугти* I Пир. Сурач. Изв. (л.) Вучед., *брави* I Сурач. Р. Бучје, *три дни* I Вас. Р. Бучје Тиошт. Темска

Пир. Драг. III Кум., *тројџу љџди* I Ореов., *пет месеци* I Бучје Тиошт., *браџи* I И. Јал., *шес саати* I Тиошт., *браџи* I Тем., *седом саати* III Н., *8 гроши* I Темска, *саги* I Вина, *деџет месеци* I Жлне, *10 браџи* I Балт., *цџти* I Присј., *шеснајс браџи* II Ниш., *20 лапти* I Бучје, *браџи* I Ост., *24 саги* I Д. Кам., *сто днџ* III Леск., *браџи* I Опљ. Црнокл., *цџти* I Б. Пал., *150 браџи* I Сурач., *250 браџи* I Драг., *300 браџи* I Кам., *600 браџи* I Изв. (л.), *гоџа цџти* I Б. Пал. Кијев. Тем., *кџлко цџти* II Мерц., *по иџаду браџи* I Балт.

в) *тројџу сџнови* III Леск., *два волџви* I Бучје, *петџну сџнове* I Н. Кор., *шес стџгове* I К.С. Забележио сам једном *иџаду дџнарџ* II Пирк.

Забележио сам неколико пута и облике без крајњег вокала: *дво дџнар* I Рад., *три цџт* I Рад., *тријџс грош* I Опљ., *мнџго цџт* III Кат., али ја им не придајем великога значаја, јер, у неким од њих, можда, имамо редукцију крајњег вокала, а у другим је облик (на пр. пут) могао бити овде прилошки употребљен (према *јџдн цџт*).

165. *Именице средњег рода* сачувале су уз бројеве врло много старине коју иначе, у другим нашим дијалектима, не налазимо. Сачувале су, наиме, стару двојину *две*, *дџсте* и у именица које уз број *две* стоје (две мџсте), а у неких именица и самостално (*цџџкле* наочари). Каткада и уз број три стоји такав облик, али је то пренесено са облика *два*, јер се уз те бројеве (два и три) изједначила употреба других облика, па и ових. Уз број три и четири употребљавала се првобитно множина: *три села* и т. д.; то је пренесено и на именице уз број *два* и остале бројеве. Да ли су овде утицали појави у именица мушкога рода (тј. *два бџра* :

три бора = *три села* : *два села*) или је било обрнуто, тј. именице средњег рода са својим *а* уз *три* и *четири* утицале су да се и *а* уз број два, у именица мушког рода, пренесе и на именице муш. рода уз остале бројеве — тешко је рећи, али је једно од тога двога свакако било. На тај се начин употреба облика средњег рода са спољашње, формалне тачке гледишта изједначила са употребом именица мушкога рода, јер исто онако као што се употребљавало :

два човѐка
три човѐка

имамо и :

два мѐста
три мѐста.

То је учинило да се падежи именица средњег рода уз бројеве изједначе и у другим правцима с именицама мушкога рода у таквим приликама. На тај је начин добивено, према :

два човѐци
три човѐци
четир човѐци :
два мѐсти
три мѐсти
четир мѐсти и т. д.

Могло би се мислити да ти облици нису постали тако, путем аналогije, већ да и они представљају облике старе двојине, да представљају форме којима би одговарали облици : *две рале*, *две мѐсте*, само од именица са завршним непчаним сугласником основе : **две пољи*. Тако би нешто било ипак невероватно, са ових разлога. Облици са *е*, дакле, *рале* и т. д. употребљавају се готово искључиво уз број *два*, врло ретко уз *три*, док се *и* употребљава врло често уза све бројеве. Данас се није сачувало у овоме правцу никакве разлике међу неп-

чаним и ненепчаним основама: све су добиле наставак *е*. Чак, када би се и могло претпоставити, да су непчане основе оваквих именица имале свој завршетак, он се морао врло рано почети осећати не као наставак за двојину, већ као наставак *и* који находимо у именица мушкога рода. Према овоме за ширење наставка *и* и преношење његово, на именице уз бројеве више од два могла су утицати, у главном, два момента:

1) употреба тога наставка уз бројеве код извесних основа, и

2) једнакост употребе наставка *а* у именица мушкога и средњег рода уз бројеве која се извршила у току времена.

Говорећи овде о именицама средњег рода ја сам имао на уму о основе, али све ово вреди и за све друге основе средњег рода.

1 *о*—основе.

цѣкле I Рад. Н. Кор. (bis) Књаж. (испор. *цѣкла* I Радич. Бучје Н. Кор.), *цѣкли* I Књаж и сл. III Н.) — овамо долази и облик *пѣле* I Изв. (л.) који може бити двојина од имен. ж. рода *а* и прилог, *двѣсте* I Драг. Пир. Б. Пал. Миран. Влас. II Малча Ниш. Пирк. III Врање (ter) Тиб. Кат. Тумба Н. Габр. Леск. (bis), *двѣ мѣсте* I Темска (bis), *стаде* I И. Јал., *дрѣ* I Миран., *кѣле* I Пир., *три јутре* I Вал., *трѣсте* III Тег. Виш.

двѣ сти I Драг., *двѣ рѣли* I Књаж., *мѣсти* I Влаова Риб. (bis) Црнокл. Књаж. (bis) Вал. Жлне, *на обѣ сѣли* II Ниш., *три јутри* I Вас., *зрни* II Бур. I Пон., *мѣсти* I И. Јал. (bis) Рад. Риб., *рѣли* I Влаова (bis), *четири мѣсти* I Књаж., *на пет сѣли* I Жлне, *осѣм мѣсти* I Књаж., *дѣсет вѣдри* I Бучје, *рѣли* II Ниш, *двајс лѣти* I И. Јал., *вѣдри* I Бучје, *90 грли* I Влаова, *100 вѣдри* II Б. Пот., *на много*

мѣсти I Жлне Вас. Д. Кам. II Скроб. III Н.,
неколько сѣли I Жлне.

двѣста I Вас. Руд. Љуб. II Н. Бања, *две сѣла* I Жлне,
Балт., *мѣста* I Рад., *платна* III Габр., *кѡла* I Б.
Пал. Радош. III В. Бања, *сѣла* III Вр., *мѣста* I
Тем. III Н., *иѣсма* I Књаж. (bis), *влѣкна* I Љуб.,
јајца III Кат., *ѡкна* I Кож., *вѣдра* I Цер., *лѣта*
I Сурач., *два сѣла* I Вал., *мѣста* I Пир., *три*
сѣла I Књаж. Зорун., *рѣла* I Радош., *јајца* I
Цер., *четир мѣста* I Тем., *сѣла* I Балт., *пет сѣла*
I Балт., *шес сѣла* I Балт. Жлне, *сто кѡла* I Књ.

Основе на *е* (= *а*) са *ѣта* у множ:

три магáрета I Књ., *две волѣта* I Влас., *магáрета* I
Д. Кам., *девѡјчета* II Малча, *близнѣта* I Вас., *три*
унѡчета I Вит.

две детѣти I Рад., *брѣмети* III Међ., *унѡчети* I Стањ.
Н. Кор., *кѡчети* I Изв. (л.), *могáрети* III Међ.,
ѡмети I Изв. (л.),¹ *царчети* III Ман., *колѣти* I
Жлне, *дрѣвети* I Бучје Књаж., *три унѡчети* I
Пон., *дрѣвети* I Б. Пал., *бравѣти* II Б. Пот., *це-*
рѣти I Изв. (л.), *јајцѣти* I Мокр., *зрницѣти* I Вла-
ова, *чебрѣти* I Бучје,² *грнети* III Леск., *пет ја-*
рети II Ниш (bis), *детѣти* I Остат., *шес(т) детѣти*
I Остат., *сѣдѣм детѣти* I Књаж., *десет детѣти* I
Баб., *јајцѣти* III Н., *дванáјс цѡјчети* I Вас., *20*
говѣчети II Ниш., *30 дрѣвети* I Г. Бојн, *45 др-*
вети I Вина, *90 шиљѣжѣти* I Радош

166. *Остаѡи од осталих падежних облика.* Остатака од осталих падежа има врло разноликих и по значају и по употреби. Њих има у главноме тројакних: правих,

¹ Од те именеце не бисмо очекивали такву форму. Она је образована по аналогији.

² Овим се претпоставља облик ном. sing. **чабре* од ове именеце. У осталом у овоме имамо и. обрнуто, утицај имен. сред. рода на имен. мушкога рода. Додирних је тачака, да то може да буде, доста.

стварних остатака од старе деклинације који су се сачували само за то што су се употребљавали у овим нашим дијалектима *прилошки* и тако излазили из реда познатих падежних облика, те се нису ни подвргавали оним изменама које су толико измениле све облике деклинације. Само се тако може објаснити, како су се у неким случајевима сачувале старе форме којих иначе у промени у опште нема. На основу се њих и онога што сам већ говорио може реконструисати, донекле, стара деклинација. Оно што се не може учинити на основу облика именица, то допуњују друге променљиве речи деклинације као заменице и придеви. На крају овога прегледа именичких облика, даћу реконструисану промену именичку коју ћу доцније, после прегледа заменичких и придевских облика, допунити новим облицима који нам они дају.

Али има и таквих облика који, и ако се нису сачували као прилози, и ако нису основни дотичнога дијалекта, ипак представљају карактеристичне облике његове. Они су унесени са стране, али су истисли старе облике и постали део дијалекатске целине. Таквих облика нема много. Они су уношени постепено, по свој прилици, колонизацијом дотичног краја. Такве су неке особине нишкога говора и околине.

Најзад ваља споменути и особине које се могу врло лако елиминисати, јер представљају просто утицај околних дијалеката. То су форме различних падежа које се често употребљавају без разумевања. Ја ћу гледати да у овоме своме прегледу одвојим сваку од ових падежних група.

167. Именице мушког рода.

Dativus: мојему татку III Корб., у мојему татку знање III Љут., кљћа мојему брату I Стуб. III Вреж. Комр., њо'ному мужу II Д. Мат., кљћа

онóму човéку II Кн. С., мојéму брáту коњ II Д. Мат., стáрому Јованчи син III Међ., мојéму мýжу мајку III Н., тóму Милоју главу III Н., мојéму сину дућан III Н., Змеáтковому Петру III Н., Цветку ма́ти III Попч., Милáну нáшему I Б. Иње II Вар., његовóму брáту II Н. Јел., овóму свéту II Ореов.

нáшему цáру I Р. Бучје, мојéму зéту I Кож. II Скрб., мојéму баште I Бучје, онóму стáрому човéку I Вас., овóму суду́ I Вас.

Не треба мислити да се у свима овим местима форме које наведох подједнако употребљавају: само су у нишкоме крају оне обичне, у осталим оне представљају утицај околног моравског говора. У нишкоме говору и околини има места где се за припадање употребљава увек датив од именица, тако да је и за те говоре потпуно оправдано питање, да ли је тај падежни облик остатак од старе промене или није. Знајући да јужно-моравски дијалекат, уопште, а нишки говор, посебице, имају много облика који јасно показују да је на јужно-моравски дијалекат, од најстаријих времена до данашњега дана, утицао косовски говор, и да су се његове црте у многим правцима задржале потпуно и истиснуле старе црте основнога јужно-моравскога дијалекта, имајући на уму да је иначе систем деklinације у овом говору онакав као и у свима другим дијалектима источне Србије, а да би ови облици, да су стари, представљали несумњиво рушење основнога принципа њихова, можемо слободно закључити да је и ова црта, као и многе друге, донесена са југо-запада, па је разумљиво што се и овде, у нишкоме говору, налазе примери као на *онóму Арна-úтину I Балт.* и др.

Други падежи. Слично дативу у тимочкоме говору представљају и ови примери утицај са стране који је, у осталом, ограничен на мало примера:

gen.: у *првога рата* I Бучје, за *рата* I Књаж., *низ Тимбака* I Књаж., у *браника* I Књаж. Одавде се види да је у овим примерима само облик *gen.* који се употребљава и за остале падеже.

loc.: на *цјту* I Б.Пог., у *пису* I Књаж., у *нашем мѣтоу* I Зорун., испор. на *поотку* (= „похотку“) III Бујк.

acc. plur.: *низ гáје* I Изв. (л.).

dat. plur.: *волбѣм* II Пирк., *воденичарѣм* II Малча.

То се види и по местима у којима се они употребљавају и по начину употребе.

3: *Instrument. sing.*: *јѹгром* I Д. Кам. Б. Пал. Миран. Жлне Књаж. (4 п) Вас. Вал. Зор. М. Изв. Рад. III Габр. Н., *вѣчером* I К. С. Зорун. Вас. Књ. (4 п.) Жлне Мокр. Изв. (л.) (bis) Б. Иње Кр.Ф. Рад. III Ерен. Габр. (bis), *рѣдом* I Радич. (bis) Књаж. (ter) Д. Кам. Балт. Пир. II Рупје (bis) Малча Ниш. III Габр. Н., *крáдом* I Бор. Штрп., *крíшњом* III Врање (bis), *скрíшом* I Кална, *јтајом* I Влаова, *челцѣм* I Жлне, *рóдом* I Књаж., *алáлом* II Скрб. III Попч., *арáмом* III Попч., *áметом* III Н. Леск., *цутѣм* I Љуб. Зорун. II Лал. Скрб. Рупје III Д.Село Стајк., *друмѣм* II Ниш. Скрб., *лѣтом* III Н., *воћем* III Лук., *кулјком* III Р. река, *бóгом* II Прек.¹

Сви ови облици нису једнаке вредности. Само се за неке од њих може са поузданошћу тврдити да су у употреби у свима овим дијалектима, а то су: *јѹгром*, *вѣчером*, *крáдом*, *крíшом* и *рѣдом*, остали су унесени са стране. У сваком случају, од старог инструменатала остатака има.

У једном се случају сачувао, стари облик једнога од зависних падежа од именица које не значе нешто живо. То је облик *дома* који се сада, донекле, употребљава у

¹ Није поуздано, да ли иде овамо и форма *божем* I М. Изв. Кална Књаж. III Приб. (ter) В. Бава Врање и др., јер њена етимологија није потпуно јасна.

овим дијалектима као општи зависни падеж, а који се као скамењен облик употребљава и у другим нашим дијалектима; познато је да је то прилошки облик од речене именице којему порекло није тако јасно. *појдју дѳма* I Д.Кам., *отидѳ дѳма* I Изв. (л.), *одведју дѳма* I Изв. (л.), *да идѳмо дѳма* I Ч. до Блата Кр.Ф., *дѳма* (= *дома*) I Пир. III Топ., *прекај дѳма* I Сурач. Иначе се и од ове именице у свима овим случајевима употребљава и форма номинатива без предлога, што нам напомиње доста јасно да се и у њима употребљавала прилошка форма коју је у току времена заменила ф. номинатива без предлога: *отидѳмо си дом* I Вал., *вѳди дом* I Вас., испор. *да те вѳди.м на мој дѳм* I И.Јал., *ће идѳм дѳм* I Кијев., испор. *накудѳ дѳм* III Љут., *отидѳја дѳм* III Кат., *не иде дѳм* III Н., *па си ѳтудѳ дѳм* III Врање и сл.

Loc. sing. се сачувао такође у прилошком значењу у неколико облика који се употребљавају подједнако у свима дијалектима: *јутре* (сутра) I М. Изв. Ошљ. (bis) Боров. Штрп., *зјутре* I Вас., *од јутре* III Међ., *преко-сјутре* I Пир., *јутрѳдѳ.н* I Књаж. Њлне Балт. Битвр. III Врање (ter). Овамо долази и локатив од именице *лето*: *лете* I И. Јал. Балт. (bis) Изв. (л.); *прѳлете* I Рад. је образовано према облику *лете*, јер је његова обичнија форма, као што ће се видети, *прѳлети*.

168. Именице женскога рода на а.

Genit. sing. се сачувао у неколико примера који као да су прилошке природе: *от шѳле* I Врб., *окром шѳле* I Тиошт. У оба ова случаја акценат је сумњив, јер бисмо према нашим формама од *шѳле* очекивали *шѳлѳ* у тимочком дијалекту. Тако су исто сумњиви и сви други случајеви: *до душѳ* I Вас., *до дјуше* I Тиошт., *до вѳље* I Књаж., *пре зѳре* I Р. р., *о(д) твоје висѳне* III Међ., *осѳмнајсте гѳдине* I Бучје, *од моје мјуке* I Врб. Можда је такав падеж употребљен, и ако без јасног језичкога осећања, и у овом примеру: *пот сѳле* III Р. р.

Instrumentalis се сачувао у врло маленом броју случајева, али је несумњиво остатак старине. И он се сачувао у облицима са прилошким значењем: *силом* I Рад. Ошљ. Н. Кор. (bis) Кож. Бучје (bis) Књаж. Кална Тем. Пир. Остат. II Ниш. III Габр. Сви су остали примери сумњиве природе и тачније је приписати их утицају околних дијалеката: *доліном* I Н. Кор., *мером* II Прек., *намером* II Прек., *под мишком* II Скрб. (bis), *мењом* III Врање.

Locativus се сачувао такође само у прилога. Њих има врло мало, али се употребљавају свугде у овим дијалектима: *зуме* I Рад. Кож. Жлне Балт. (4 п.) И. Јал. Влаова Изв. (л.) Битвр. III Н. Леск.

Dativus и *locat.* у свима другим случајевима унесени су споља: то се види најбоље по местима где се употребљавају.

— *по божје воље* I Вас., *по воље* I Тиошт., *баба Неде* I Вас., *дом ми је бабе* I Пон., *Маріје* I Вас. (dat), *по џаде* I Књ., *да понесе у торбе* I Д. Кам., *по средине* I Цер., *сестре* III Н. (dat.), *он се молил баште* I Р. Бучје, *к ноће* III Ман., *идете куче* I Жлне (bis), *ајд куче* I Жлне, *водиш куче* III Н., *носи куче* III Кат., *у куче* III Тиб., *чџк ће ми куче дође* III Вр., *куче* (код куће) III Врање, *на каије* II Ниш., *Саве* (dat) II Ниш., *у шале* II Ниш., *дал сџм томе Миліје* (dat.) II Ниш., *по леопте* I Изв. (л.), *Персиде* (dat.) II Ниш., *мојему чиче* II Мал., *у задруге* (loc.) III Попч., *у жеље* II Ниш., *баште* (loc.) II Скрб. Рупје. Такав исти значај има и облик *децама* I Бучје.

169. *Именице женског рода на старо њ, а сада на су-гласник.* Од ових се именица сачувало највише облика. У једнини су се задржали, разуме се, у прилошком значењу апсолутно сви падежи.

Genitivus: *од глади* I М.Изв. Вас. Књаж. Б. Пње Пир.

Dativus: *кнџчи* I Кож., *до кнџчи* II Рупје, *кнџчи* III Бујк. В. Бања; *кнџчи* се у овим дијалектима осећа као једна реч и значи *вече*. То се види, у осталом, најбоље из израза као *до кнџчи*. Од именице *зем* сачувао се облик *земи* уз различне предлоге: *дџ земи* I Кр. Ф., *уз земи* I Кр. Ф., *на земи* I Кр. Ф., *у земи* II Рупје и сл.; тако исто и од именице *крв* *крви* у изразу: *тџра га по крви* I Б.Пал. Цер. II Ниш.

Instrumentalis се такође сачувао у прилозима: *нџчу* I М. Изв. Н. Кор. Кож., *нџчу* II Ниш. (bis) III Леск. Према томе облику и од именице *дџн* имамо: *дџнџу* I Вас. Књаж. (bis), *през дџнџу* I Балт. Влаова и др. Према прилозима *јутром*, *вечером* и сл. имамо и: *дџнџом* III Н., *дџнџем* I Темска, а према томе облику и: *нџчџем* I Темска, *нџчџом* I Пир. Сурач. Драг. Битв., *нџчџем* I Студ., *нџчџом* III Н. (ter) Габр. Међ. Ман. Леск. Тумба Враче.

Locativus се сачувао такође у прилошким облицима: *нџчи* II Н. Б. III Кум., *јџсени* I Рад. Н. Кор. Зор. Жлне И. Јал. Б. Пал. Радош., *прџлети* — од именице *прџлет* која се сачувала у овоме дијалекту — I Вас. Вина Крен. И. Јал. (bis) Стањ. Р. Бучје Б. Пал. II Б. Пот.

Поред loc. *нџчи* находимо у јужно-моравскоме дијалекту и облик *нџче* III Кат. (bis) Врање, *дџнџе* III Леск., Катал., који су се развили под утицајем облика *јутре*, *зиме*, *лете* и сл.

Accus. pl. сачувао се у облицима као: *на гости* II Кн.С. Ниш. III Врање, *у гости* I Црнокл., *крџз овџја дни* III Врање и сл.

Као год и код других основа и овде има много облика који су се развили под утицајем околних дијалеката: *у младости* I Миран., *у целџсти* II Ниш., *по влаџсти* II Ниш., *у наџчи* I И. Јал., *пџ мџји старџсти* II Грб., *љџџем* I Орља, *платимо на џјџима* I Вина.

170. Укупни преглед именичких наставака. Према ономе што је горе изнесено може се утврдити и употреба наставака у опште у старијим епохама развјетка ових дијалеката, а тако исто и њихов однос према другим нашим дијалектима.

		I. Именице мушког и средњег рода на стари самога. <i>o (s, m)</i> :					
		nomin.	gen.	dat.	acc.	vocat.	instrum. loc.
а) Јединина:	на сугл., <i>o, e</i>	<i>a</i>	—	<i>a = nom.</i>	<i>e (y?) = nom.</i>	<i>om, em</i>	<i>e</i>
б) Множина:	<i>и, a (= осн?)</i>	—	<i>и (e?)</i>	<i>a</i>	<i>= nom.</i>	—	—
в) Двојина:	<i>a, e</i>	—	—	<i>a, e</i>	—	—	—
		II. Именице женског рода на <i>a</i> :					
		nomin.	gen.	dat.	acc.	vocat.	instrum. loc.
а) Јединина:		<i>a</i>	<i>(e?)</i>	<i>= loc.</i>	<i>y</i>	<i>o, e</i>	<i>om e</i>
б) Множина:		<i>e, и (осн. без a)</i>	—	<i>e, и</i>	<i>= nom</i>	—	—
в) Двојина:		<i>e(u?)</i>	—	—	<i>e(u?)</i>	—	—
		III. Именице мушког рода на <i>ъ</i> и <i>ѣ</i> (= <i>ѣ, ѣ</i>).					
		nomin.	gen.	dat.	acc.	vocat.	instrum. loc.
а) Јединина:	на сугл.	<i>= I a.</i>				—	—
б) Множина:		<i>је, ове</i>	<i>и</i>	—	<i>ови (ове) и</i>	—	—
		IV. Именице женског рода на <i>ъ</i> .					
		nomin.	gen.	dat.	acc.	vocat.	instrum. loc.
а) Јединина:	на сугл.	—	<i>и</i>	<i>и</i>	<i>сугл.</i>	—	<i>ју и</i>
б) Множина:		<i>и</i>	<i>и</i>	—	<i>и</i>	—	—

На основу прегледа наставака ових дијалеката могу се утврдити три ствари:

1. Да је овај дијалекат сачувао неке врло старе облике којих у другим нашим дијалектима налазимо или врло спорадички или их у опште и не налазимо: *n. acc. dual. neutr. на e, nom. pl. на (ъ)је, ове, nom. acc. plur. fem. на и.*

2. Да се на основу именичке промене не може ништа рећи само о *dat., instrum. и locat. plur.*, иначе о свима осталим падежима, бар у неких именица, можемо тврдити да су морали бити познати тим нашим дијалектима. То индиректно показује да су морали бити у употреби и падежи множине који одговарају падежима једине, а за које немамо стварних доказа.

Разуме се да сви они прилози које сам више навео немају подједнак значај; шта више, тешко је утвр-

дити, да ли неки од њих имају у опште ма какав значај за ове дијалекте. Јер прилози, употребљени за ону сврху за коју сам их ја употребио, могу имати значаја само онда када представљају остатке од промене именичке оних дијалеката које испитујемо, ако су у њима постали. А многи прилози нашега језика постали су у епоси заједничко-словенскога језика и за то не могу ништа ни говорити о падежним наставцима нашег језика. Међу таквим би били и прилози: *зѝме*, *лѝте*, *јѝтре* и сл. Ја сам их ипак употребио за то што се баш у тих прилога види зависност од оних падежа у нашим дијал. које они представљају: на пр. у јужном дијал. *dat.* и *loc.* *зѝми* и *adv.* *зѝми*, а у левачком на пр. *dat.* и *loc.* *зимѢ* и *adv.* *зиме* и сл. Дакле, и ако су ти прилози могли постати у заједничко-словенском језику, ипак се не може одрећи, у многим нашим дијалектима, њихов паралелни развитак са наставцима падежа који им одговарају. За то сам се на њих и позивао.

3. *Напослетку, горње форме допуштају нам да утврдимо неке хронолошке дате у развијању горњих дијалеката, одређујући историско место њихово: ѿ у пом. рl. имен. жен. рода показује да и у овом дијалекту находимо оно што и у свима другим штокавским дијалектима. Тај се појав јавља у њима већ око XII века. У инструменталу синг. имен. ж. рода находимо и у овим дијалектима ом, што се у другима јавља око почетка XIII века. Што се тиче одношаја према другим говорима (јѝтре, лѝте и сл.), ови дијалекти показују црте сличне левачким дијалектима.*

Б. Акцент именица и њихови главнији основински наставци у овим дијалектима.

171. Да се не би један посао вршио неколико пута мислим да и једно и друго учиним о једном трошку, наводећи свега једном именице којих акценат и основински

наставак хоћу да истакнем. За то сам морао бирати овај начин излагања који је најпрактичнији за обоје. Прво ћу изнети оне именице које немају, мање или више, *живе* наставке, које каткада представљају и голу основу, а код којих свакако не решава питање о месту акцента сам наставак као што то бива код многих облика са одређеним наставцима. Мени је главно да покажем како њихови акценти стоје према акценту у речима које им одговарају у другим српским дијалектима. Ја примере за то нисам нарочито бирао, већ сам их бележио у говору онако како су долазили. С тога ће овај мој преглед давати представу и о мери употребе неког наставка у овим дијалектима. Али за то, у исто време, овај мој преглед не може бити потпун, ма да би се могао на самом месту лако попунити. То не мења ствар ни у колико. Јер кад се зна да се у свима случајевима које наводим, акценти ових дијалеката налазе у сталном односу према акцентима других наших дијалеката, није тешко попунити ону слику коју ја дајем. Сем тога, и у другим деловима ове књиге налазе се примери, које ја овде поново не наводим, а који такође допуњују оно што се овде износи. Ако се нађе каква разлика између примера који се овде налазе и оних који су расејани по другим деловима ове расправе, не треба мислити да је то доказ непажње или штампарске грешке или нечег сличног. Држећи се свога основног принципа, да наводим свој материјал *само онако* како сам га записао, ја сам наводио форме, када су интересантне ма с које стране, и онда када сам знао да се у некоме правцу, не у оном у којем ми је дотична форма била интересантна, налазе и под утицајем било књижевног језика било каквога другог дијалекта. Овде пак гледао сам да уклоним оно што је туђинско, што је наносно, а што не чини још *саставнога органскога дела* ових дијалеката. То је у главном утицај *књижевнога акцента* на

овај. То ми је било лако учинити због тога што се поред црте, унесене с поља, употребљавају у већини случајева и даље *основне, старије, чисто дијалекатске* црте. У опште узевши, тај је утицај, сем врло спорадичких случајева, ограничен на Ћињажевац и места која су на граници према моравском дијалекту.

Код двосложних речи, у главном, са акцентом на крајњем слогу и, у опште, код оних речи код којих је акценат на крају, ја не говорим о распрострањености у јужно-моравском дијалекту, а особито у његову најјужнијем крају, због тога што сам о тим именицама и о акценту тих крајева говорио детаљно у гл. XIII.

Именице, којих акценте овде износим, ја наводим у оној фонетској форми коју дотична именица има у првом месту које је означено за именицом; за остала места има значаја само именички акценат, а не такође и фонетска форма. Њу не износим због тога што је о њој већ доста говорено у фонетици, и што се, према ономе што је тамо изнесено, може лако конструисати када се зна коме од три дијалекта она припада.

При цитирању примера наводио сам нарочито оне речи које су за овај дијалекат карактеристичне, било да су српскога било туђега порекла (турског, романског).

Прво ћу се задржати на двосложним именицама женскога рода. Како су, особито када је у њих акценат на крају, за њих врло карактеристични падежи *nom. acc. sing.* и *cas. gen. pl.*, ја их и наводим све или оне које сам од њих записао. Даље прелазим на тросложне и четворосложне именице жен. рода (сложене). Све су оне без карактерних основинских наставака, сем именица на *-тъ* које такође овде наводим, али само онда када имају два или више од два слога.

172. Именице на а, двосложне, с крајњим наглашеним слогом:

— *башта* (отац) I Н. Кор. Књаж. Сок. II Грбав. и др. не употребљава се као засебна реч у другим нашим дијалектима, испор. *баштина* (очевина) — *буá* (*блá*) I Пон. Остров. Кр. Ф. Радош. Р. дол II Прек. Грбав. Пирк. Ниш., *бúје* II Вар. Ниш. Глог. Врело Б. Пот. I Валун. = *бúха* : *бúхе* — *водá* I Књаж. (5. п.) Жлне Б. Пал. III Гум. Белан., *вóду* I Књаж. (4. п.) и др. = *вóда* : *вóду* — *војскá* I Књаж. (5. п.) = *војска* — *врбá* I И. Јал., *врбú* I Стањ. Кр. Ф. =, по Даничићу, *врба* : *врбу* — *врвцú* I Рад., *врвце* I Ошљ., исп. у Вука само *врвца* — *главá* I Ошљ. Књаж. (bis) Т. дол Кр. Ф. III С. Мор. Клаш. Б. д. Р. река Стуб. Г. Село Гум., *главу* I Врб. = *глава* : *главу* — *горá* (шума) I Н. Кор. = *гóра* — *грéдá* III Леск. = *грéда* — *децá* I Ошљ. Кож. Књаж. (4. п.) III Стуб. Међ. Бујк., *децу* I Књаж. (5. п.), *деце* I Књаж. (испор. тачку 148.) = *деца* : *децу* — *дъскá* I Књаж. (ter), *дъскú* I Врб. Вал., *дѣске* I К. С. Бор. Књаж. = *дáска* : *дáске*. Вуково *дáску* одступа од горњега, али врло незначајно, јер у ових именица има и такав тип accus. — *женá* I Књаж. (ter) III Н. Белан. Власе (п.) Стуб. Корб., *женú* I Књаж. (bis) III Приб., *жену* I Књаж., *женé* I Књаж. (4. п.) = *жена* : *жену* : *жене* — *жлнá* I Рад. Кож. Цр.б. Књаж., *жљунá* I Г. Бојн. II Н. Јел. III Леск. Попч. = *жúња* — *звездá* I Јак. К.С. Боров. Влас. III Гум. Приб., *звезде* I Књаж. (ter) Д. Кор. Тиј. II Рупје III Бујк. Кат. и др. = *звезда* : *звезде* — *землá* I Књаж. (ter) Изв. (л.) II Рупје III Бац., *земљу* I Рад. К. С. Књаж. (ter) II Рупје (bis) III Међ. (bis) Тер., *зевње* I Радош. Кр. Ф. III П. Пољ. одговарало би потпуно *зёмља* : *зёмљу* : *зёмље*, да се и у групи

тимочких дијалеката не находи доста често *зѣмља* I Р. Бучје Б. Пал. (bis) Берд. III Ман. По свој прилици ту имамо или туђ утицај или уношење акцента из свих осталих падежа у један једини који га нема (nominativus) на оним местима на којем га они имају — *зимá* I Књ. (ter), *зѣму* I Књ. = *зѣма* : *зѣму* — *змеја́* I Н. Кор. = *змѣја* — *зорá* I Књаж. (bis) III Леск., *зѣру* III Леск. = *зѣра* : *зѣру* — *иглá* I Балт. III Корб., *иглѹ́* I Вал., *ѣгле* I Књаж. одговара *ѣгла* : *ѣгле*, а *ѣглу* се одликује од *иглѹ́* само релативно, исп. горе — *игрá* III Н. = *ѣгра* — *козá* I Књаж. Жлне, *козѣ* I К. С. Кож. Књаж. = *кѣза* : *кѣзе* — *кулá* I Књаж., *кулѹ́* I Књаж. (bis), *кѹ́лу* III Н. = *кѹ́ла* : *кѹ́лу*, испор. *кѹ́ле* — *лозѹ́* I Влас., испор. ном. *лѣза* и акуз. *лѣзу* — *лѣжá* I Књаж. Изв. (л.) III Леск., *лѣжѹ́* I Баб., *лѣже* III Н., *лѣжѣ* I Д. Кам., испор. *лѣжа* : *лѣжу* : *лѣже*; у осталом пот. pl. *лѣже* је старији но *лѣжѣ* — *мецá* I Опш. Н. Кор. Боров. Вина Књаж. (bis) Влас. Г. Ром. Студ. Бер. II Прек. Рупје III Међ. Бац., *међе́* II Б. Пот. III Корб. = *међа* : *међе* — *муá* I Рад. М. Изв. Књаж. Жлне Штрб. Р. дол, *мѹ́је* I Рад. (bis) Вас. (bis) Књаж. Д. Кам. Штрб. Баб. Ц. дел III Н. = *мѹ́ха* : *мѹ́хе* — *мѣглá* I Стањ. III Белиш. Корб. С. Мор. Клашн., *мѣгле* I Књаж. = *мáгла* : *мáглу*, јер се у оваквим случајевима пот. pl. слаже са ас. sing. — *ногá* III Власе (п.) Р. река Стуб. С. Мор. Клашн. Белан., *но́ге* I М. Изв. Опш. Бор. Јак. Н. Кор. Кож. Бучје Врб. Књаж. (7 п.) Кална Балт. Сињ. Тем. Клис. Драг. Злок. Бер. Станич. Студ. Битв. Кр. Ф. II Ора Ђур. = *ндга* : *ндге* — *овѹ́цј* I Н. Кор. Вал. Књаж. III Клашн. = *ѣвѹ́ца* : *ѣвѹ́цу* — *ѣке* I Б. Пал. је плурал који је образован према пот. *ѣка* слпчно именицама као:

нога : нѡге — пашá I Књаж. и др. = паша — ачелá I Бор. III Међ., чéле III Н. = ачéла : ачéле — рцá I Књаж. III Н., рђу́ III Приб., испор. рђа : рђу — рекá I Рад. Т. дол III Р. река, реку I Књаж. = рéка : рéку — росá I Врб. Књаж. III Р. река Клашн., росу́ I Рад. испор. рдса : рдсу — рука́ I Књаж. Т. дол III С. Мор. Р. река Стуб., рýку I Књаж. (bis), рýке I Н. Кор. (bis) Јак. М. Изв. Ошљ. Бор. Књаж. (7 п.) Р. Бучје Тем. Сиб. Б. Пал. Станич. Бер. Влас. Кр. Ф. Студ. II Ора С. Топ. = рýка : рýку : рýке — свечá I КС. Боров. Зор. Вас. Књаж. (bis) Влас. Битвр. II Рупје, свéчу I Рад. Зор. Књаж. (ter) Бучје Жлне Пир., свечу́ I Ошљ. Кож. III Леск. (bis) испор.: свéќа : свéќу — свилá I Ошљ. Књаж. (bis) III Стуб. Белиш. С. Мор. = свíла — свињá I Књаж. С. Мор. Белиш., свињу́ I Књаж. Д. Кам. = свíња : свињу́ — сестрá I Ошљ. Рад. Књаж. III Приб., сéстру I Књаж., сестру́ I Рад. III Корб., сéстре I Бучје, испор. сéстра : сéстру : сéстре, али и руско сéстры — сланá I Бучје Књаж. Жлне = слáна — слзá I Јак. Жлне Књаж., слýзе III Леск. = сýза : сýзе — слýге I Књаж. Н. Кор. = слýге — снаá I Пир., снау́ I Рад. К. С. Књаж, снаé I Н. Кор. = снаха : снаху : снахе — страну́ I Књаж., странe I Књаж. = страну : странe — стрелá I Књаж. И. Јал. III Приб. = стрéла — торбý I Књаж. = тóрбу — травá I Књаж. III Стуб. — чатмá (пруће) I Балт. — чоá I Н. Кор. III Н., чоу́ III Врање = чдха : чдху.

173. Именице двосложне женскога рода, са наглашеним првим слогом:

— ба́ба I Књаж. (bis) Врање = ба́ба — бања́ I Књаж. = бања́ — ба́ра I Књаж. = ба́ра —

бѣдва II Ниш (комишање кукуруза) III Бујк. — *бѣна* (кућа, соба) I Књаж. Баб.: у Вука **бѣна*, дакле, не одговара нашој речи која се често употребљава и увек овако изговара. — *брајџа* I Кр. Ф. (bis) II Прек. = *браџа* — *бѣка* I Врб. Тиошт., испор. *бѣква* што исто значи — *бѣчва* I Кож., *бѣчву* I Кож. III Леск., *бѣчве* II Н. Јел. III Н. Леск. = *бачва* — *вѣце* I Ошљ. М. Изв. Књаж. (ter) Држ. II Бур. Пасј. Грбав. Ниш III Леск. Топл. = *вѣђе* (*вѣђа*) — *врѣча* I Пир. III Вр., *врѣчу* I Б. Пал. Влас. III Међ. Г. Село Бујк., *врѣче* I Штрп. II Ниш. III Међ. = *врѣџа* — *врчва* I Риб. II Н. Јел., *врчву* I Лин. — *вѣна* I Бучум = *вѣна* — *вѣшка* III Кум. = *вѣшка* — *зѣжа* I Књ. Жлне II Јасен. — *глама* (каменито брдо) I Књаж. — *глоба* (глоба, несрећа, погипбао) I Јак., испор. *глоба* : *глобу*; можда није народно, већ је примљено у народ са књижевним, пренесеним акцентом. — *граџа* I Балт. Жлне II Прекон. Грбав. Ниш., *граџе* I Д. Кам., *зграџа* III Тиб. Сурд. Приб. В. Бања Кум. Стуб. = *граџа* — *грѣвна* I Књаж. = *грѣвна* — *гѣша* I Књаж. = *гѣша* — *длаџа* I Књаж. Пир. = *длаџа* — *жаба* I Тиошт. = *жаба* — *жега* I Књаж. II Бур. = *жега* — *жеда* III Леск. = *жеђа* — *жетва* I Књаж. = *жетва* — *жила* I Балт. = *жила* — *зѣлва* I К. С. Штрпце Пир. III Н. III Вр. Леск. Н. = *зѣва* — *ѣжа* I Рад., *ѣжу* I Рад. К.С. Сурач., испор. *хѣжина* и рус. *хѣжина* — *кама* (нож с обе стране оштар) III Леск. — *капа* I Пир. = *капа* — *каџа* I Књаж. (bis) = *каџа* — *карџа* (брдо, камен) III Кат. — *карџа* (буклија) I Љуб. — *кѣса* I Рад. = *кѣса* — *кѣта* I Ошљ. = *кѣта* — *кѣша* I Н. Кор. Ошљ. К. С. Боров. Књаж. (5 п.) Руд. Пир. = *кѣша* — *кѣџка* I Влас. Изв. (л.) = *кѣџса*

— *књи́га* III Н. = *књи́га* — *ко́жа* I Књаж., *ко́жу* I Књаж. = *кдо́жа* — *кра́ћа* III Вр., *кра́ћу* I Кож. Руд. III Тег. = *кра́ћа* — *крена* (глоба за убиство) I Сурач. — *крúше* III Стајк., испор. руск. *грúши* — *кúћа* I Н. Кор. Књаж. (ter) Ч. до Бл. Г. Бојн. II Кн. С. III Приб. Тиб., *кúћу* I Књаж. (ter) Пзв. (л.) Љуб. Штрб. Г. Ром. Т. дол. Кр. Ф. (ter) III Н. Стуб. (bis), *кúће* I Рад. Књаж. (4 п.) Крента Г. Бојн. Берд. III Бујк. В. Бања = *кúћа* — *ла́ћу* II Мал. III Топ. = *ла́ћа* — *ље́ља* (тетка) I Н. Кор. — *љу́са* III Приб., испор. *љу́ска* — *ма́ја* (квасац) I Пон. и овде као и горе Вук бележи **ма́ја*, те је можда ова реч добивена из околних говора. — *мрша* (девојче) I Баб., *мршу* (стрвина) I Кож. Вал.; Вук бележи *мрша* die Magerkeit што се може разумети према првом нашем значењу и „стрвина“ у Црној гори што се поклапа са другим — *мúка* I Књаж., *мúке* I Н. Кор. Рад. Б. Пал. Битвр. (ter) = *мúка* — *о́бга* (лист од брашна за питу) I Тем. (корница) I Радињ. = *о́бга* у Банату — *о́ца* I Пир., *о́цу* III Вр. = *хдо́ца* — *пóрта* III Вр. (врата) = *пóрта* — *прасквa* I Књаж. = *прасквa* — *пರೆ́ћа* I Рад. Кож. Баб. II Прек. Пасј. III Н., *пರೆ́ћу* I Вал. III Ман. (bis) Вр., *пರೆ́ће* II Грбав. III Н. Габр. Гар. = *пರೆ́ћа* — *ре́па* I Књаж. = *рдиa* — *ри́ба* I Књаж. = *ри́ба* — *рúба* (одело) I Клис., испор. *рúбље*, само са другим значењем — *сва́ја* I Јак. К.С. Пон. III П. Пољ. = *сва́ја* — *свра́ке* I Врб. Драгин. Злок. = *свра́ка* — *си́ла* I Боров. = *си́ла* — *сла́ва* I Књаж. = *сла́ва* — *сла́ма* I Књаж., *сла́му* I Књаж. = *сла́ма* — *сли́ва* III Габр., *сли́ву* III Габр. = *шљи́ва* — *сирúја* I Књаж. II Кн. С. — *сре́ча* I Н. Кор. Кр. Ф. (bis) II Ђур. Рупје III Кат., *сре́чу* I Балт. Изв. (ш.) Ч. до Бл. Пир. Б. Пал.

језџва I Вас. (глиб) Б. Иње = јџава — јетрџа I Тем., јетрџу I Рад., јетрџе I Рад. дакле, акценат је несумњиво на другом слогу. Вук има јџтрџа, али ја сам чуо да се говори у народу и јџтрџа — качула („баретина“, шубара) I К.С. — клисура I Књаж. = клисура — кобила I Књаж. = кобила — кокоње (гркиње) I Тем. — колибе I Врб. Књаж. = колиба — кољуње I К.С. — коруба („од тикеу“) I Рад. — кошуља I Књаж., кошуље I Књаж. = кошуље — каната (тестија) III Бујк. — ливџа I Књаж. Балт. Тем. = ливџа — лободу III Кат. = по свој прилици са лобода: *лбоду које је морало постојати у нашем језику, исп. ниже — лопата I Књаж. = лопата — макаџе I Књаж. = макаџе — мангрџа(?) I Изв. (л.) — Марџа III Бујк. = Мдрава — маџе I Кон. Вас. II Рупје III Леск., маџију II Малча III Врање (ter) = маџежа — навака (судбина) III Кат. — невеста I Књаж. = невеста — недеље I Књаж. (4 п.), можда под утицајем књижевнога говора, м. недеља као другде у овом дијалекту — несреџа I Књаж. II Рупје = несреџа — облога (опклада) III Кум., испор. облог који се не слаже са овом речју по акценту, али се слаже по значењу и облога (Вук нема) која се слаже са њом по акценту, али не по значењу — ограда I Бучје = ограда — окрута (сила, насиље) I Д.Кам. — олуја I Д. Кам., ако је народна реч, не слаже се са олуја, али би могла постати према некадашњем ассу. *олују који се сме претпоставити. — омаја („осења“, авет, чудовиште) III Леск. једнако је по акценту са Вуковим омаја, али је различно по значењу — орава I Вас. = орава — осења (вампира) I Бучје Књаж.: по свој се прилици налази у етимолошкој вези са коре-

ном *сѡ(н)-*, испор. глаг. у нас *оасијѣнити* и сл.
 — *пáзу(к)у* I Н. Кор. Кож. Бор. Вал., *пáзуке* I Берд. Миран. И.Јал. Балт. Тем. Пир. Радињ. Држ. III Кум. Врање (ter) = *пáзуха* — *пáпуче* I Књ. = *пáпуче* — *пелѣне* I Књаж. = *пелене* — *пáдвода* I Балт. — *пáдлога* I Књаж. = *пáдлога* — *појáнта* (грѣда која као дијагонала у четвороугаонику спаја два супротна угла у зиду) I Жлне Тиошт. — *пáлалака (?)* (жалба) III Врање — *пáталата* („цеп изнутра“, можда, уопште постава) I Држ. = *пáталата* са сличним значењем. — *прѣбаба* II Б. Пот. = *прáбаба* — *прѣграда* I Мир. = *прѣграда* — *прѣлука*, *прáлука* (пролаз) I Г. Бојн. — *секíра* I Књаж. (bis) Кр. Ф. Пир. Сурач. Берил. = *сѣкира* — *сколíва* (коврца, локна) I Битврђа — *суђáје* III Н. (ter): Вук је забележио *суђáја*, само не каже где — *товáже* I Н. Кор. К. С. Б Пал. II Б. Пот. = *тáјага* — *унíке* I Муч. = *ýнука* — *цѣвáрна* (цѣваница) I Боров. — *чашíре* I Берд. Р. Село — *чѣмрзга* (чворуга) I Тем.

175. Именице женскога рода, четворосложне:

- *алавáнта* (кицош) III Леск — *булумáнта* (гомпла) I Књаж. = *булúмáнта* — *карабýле* I К. С. = *караýла* — *Лѣпосава* I Књаж. = *Лѣпосава* — *гарапанá* (каса, благајна, ковница новца) I Боров., *гарапанá* I Жлне — *керемíде* III Врање (bis) = *керáмиде*.
- *вртоглава* I Б. Пал. (ветропир), испор. *вртáглав* које се са овим потпуно слаже — *гологíза* (слез) I Балт., испореди *голдгуз* које се у акценту са овим слаже — *изодíве* I Књаж., испореди *одíва* које се не слаже потпуно са овим — *лазýбуба* I Књаж. (ухолажа) — *меу-вѣце* I Пир. -- *младожѣња* I Књаж. = *младó-*

Врб. Књаж. Пир. III Н. Приб. = *стървст* — *студенос(т)* I Бучје — *чѣлад* I И. Јал. III Приб. = *чѣлад*.

177. *Именице мушкога рода.* Код њих нас могу опет интересовати само они облици који су двосложни, било да представљају извесне падеже било основе. Од једно-сложних именица таквих је примера доста наведено у тач. 149., с тога ћу овде изнети само неколико, јер их тамо нисам поредио с акценатске стране са примерима из других дијалеката.

178. *коња* I Рад. Врб Књаж. (5 п.) III Приб. Стајк. Леск. = *кѡња* — *вола* II Ниш. III Крж. = *вѡла* — *поца* I Вас. III Корб. = *пѡца* — *краља* I Зор. = *крѡља* — *ата* III Врање = *ѡта* — *дѡна* I Бор. Књаж., *дѡна* I Књаж. (те се форме улотребљавају уз бројеве), испор. наше *дѡна* и руско *дня* — *бѡга* I Руд. III Врање = *бѡга* — *лѡба* I Књаж. = *хлѡба* и др. исп. више.

179. *беглик* („арач на стоку“) I Балт. = *бѣглук* — *бѣдѣл* (харач) I Руд. — *бѡзгун* (безвлашће, робље, кулук) III Н. Кум. — *бокљук* (кукољ, уродица у жити) I Радош. — *бѡлван* („труп“, греда) I Кож. — *бршљам* III Стајк = *бршљан* — *бутјук* (градић) I Штрп. — *вестјан* I Тем. („времене за невесту“) Пир. = *фѡстјан* — *вилдан* (pl. *вилдани*) (изданак) I Сурач. — *галѡв* (црн пас) I Изв. (л.) III Врање, испор. *гѡрѡв* = *гарѡви* — *грѣвен* I Књаж. = *грѣвѡвн* — *грѣдѣл* (дрво што држи јарам по средини у плугу) I М. Изв.: Вук има, истина, *грѣдѣл* које овоме по акценту одговара, али му је значење донекле друкчије, Pflugbalken. — *гркљан* III Леск. = *гркљан* — *гунгур* (чвор) I

Жлне — *дизгин* I Н. Кор. = *дизгин* — *дирек* I Књ. = *дирек* — *дулум* („ловје“) I Пир. — *дућан* I Књ. (ter) = *дужан* — *ђавол* I Књ. = *ђав* — *забел* I Књ., *забел* (забран) III Гум. — *зајак* I Кална III В. Бања = *звц* = **звец*, исп. рус. *зълцз* — *зајм* III Н. Тег. = *зајам* — *залог* (залогaj) I Баб. Т. дол, испор. = *залогaj* — *заод* I КС. у Вука (значање под 3.) има друкчији акценат *зэход* — *извор* I Књаж. = *извор* — *индат* I Бучје = *индат* — *јерм* I Жлне = *јарам* — *јечмен* I КС. = *јечмен* — *камен* I Књаж. (bis) = *камџи* — *канап* I Књаж. = *канџи* — *котран* I Вас. = *катран* — *ковтор* (трава) I Балт. — *ковчаг* II Ниш. III Кат. Кум. несумњиво је узето из књижевног језика, испор. *ковчег* — *кожуси* I Балт., испор. *кожу(х)* — *комати* I Бучје = *комади* — *комаири* I Вас. = *кромџири* — *кондир* I Књаж. = *кондир* — *коњштип* III Н. — *кордел* (кокољашка, тулузина) I Баб. — *косир* I Битврђа III Бујк. = *кодир* — *кочан* I Изв. (л.) = *кодан* — *кромит* (црни лук) I Изв. (л.) = *крмид* (Црна Гора) — *лапов* I Вал. М. Изв. КС. Вас. III Врање Стуб. = *лопов* — *маклџи* (црни клен) I Врб.: Вук бележи *маклџи* и означаје да је из Црне горе. Како у Црној гори има и таквих дијалеката у којима прелази у “ у оваквом положају, није поуздано да је акценат горњи баш такав. — *марен* I Књ. у клетвама: „убил га марен!“ — *мегдан* I Књаж. = *мегдан* — *мерис* III Кат. Врање = *мирис* — *мертеци* (тање греде на крову) I Тиошт. — *морач* (биљка) II Ниш. = *морач* — *мурови* III Врање (пси) — *најк* I Књаж. = *наук* — *нишан* (прстеновање, просидба) I Изв. (л.), испор. *нишан* само са другим значењем — *обед* I Рад. = *обед* — *облак* I Књаж. = *облак* — *оброк* (заветина)

III Јоов. Кум. = *цѣлат* — *цивѣан* (врабац) II Малча = *цѣвѣан* (нема у Вука) — *шикер* I Бучје = *шѣкер* — *шѣгаљ* (кеса) II Ниш. — *шушљаг* III Међ. = *шѣшљаг* (нема код Вука).

180. Тросложне именице мушкога рода:

— *алабан* (поткивач) I Изв. (л.) — *аманѣт* I Књ. = *аманет* — *бенебрѣци* I Опљ. = *бенѣвреци* — *берикѣт* I Књаж. Пир. = *берѣкет* — *Богѣсов* III Леск. = *Бѣгосав* — *бозлоган* (буздован) III Кум. — *Владѣсов* I Вас. III Леск. = *Владисав* — *довурдан* (момак што дотерује овце) I Жлне — *занѣат* I Мокр. III Бујк. Врање. Према облику *занѣат* не може се рећи, да ли се по акценту слажу, али гер. *занѣта* јасно показује да смо имали **занѣта*. — *зијавѣт* I Изв. (л.) = *зијѣфет* — *клубодан* II Ниш. III Н. = *клубдан* — *Љубѣсов* I Балт. — *манѣстир* I Жлне (bis) Б. Пал. III Врање (ter) Међ. = *манѣстѣр*. Поред оваквих облика находимо, истина ретко, и акценат на крајњем слогу: *манѣстѣр* III Н., *манѣстѣри* I Опљ. Та се именица чује у нас и с таквим акцентом (Вук није забележио) *манѣстѣри*, а њега находимо и у руском језику: *манѣстѣръ*: *манѣстѣри*, а такође и у грчкоме, одакле је та реч и узета: *μοναστήριον*. — *мѣрдивен* I Зор. = *мѣрдивен* — *Милѣсов* I Бучје Вина Жлне (ter) Кож. И. Јал. = *Милсав* — *панаѣур* I Кож. Врање = *панаѣур* — *параман* (парче, комад од одела, појас) I И. Јал. (одело) I Макл. — *петлиѣан* II Н. Јел. = *патлиѣан* — *побрѣтим* III Кат. = *побрѣтим* — *поношѣј* (ношња) I Зор. — *прѣјатељ* III Приб. = *прѣјатељ* — *прѣѣфѣр* III В. Бања — *Радѣсов* II Ниш. = *Радисав* — *Радѣсов* I Вас. = *Радѣсав* — *синѣгер* (тица) I Балт. — *сирѣма* III Вр. = *сирѣмах* — *Станѣсов* I Вас. = *Станисав* — *талѣсон*

- („осења“) I Књаж. — *терачѹг* (тарачѹк?) (торба) Бујк. — *терáвж* III Тиб. Габр. (јеж).
 — *велѹгдън* I Књаж. III Врање (*ter*) = *вѣлигдāн* — *гласосѣк* I И. Јал. — *зрмóтри* (врста трна) III Кат. — *нисолопéј* (врабац) I Д. Ром. — *коњóштии* I Књаж. (ровац) — *царáунук* I Рад. = *прáунук* — *пужимѹж* III Тиб. (пуж) — *сáмоков* III Ман. (називају места где су се прерађивале и чистиле руде). У Вука има само место *Сáмоков* — *самотóк* I Пир. = *самдток* — *селóкуп* I Балт. — *слунчóглед* III Бујк (сунцокрет) — *средорéк* („спрјудина“, острвце у реци) I Љуб. — *тресозém* III Приб. — *трнокóи* I М. Изв. Кож. Књаж. И. Јал. Балт. = *трндкои*.

181. Именице средњега рода.

a) Двосложне именице средњега рода:

- α) — *винó* I Књаж. (*bis*) III Бог. Лесков. = *вѹно* — *влакнó* III Стајк. = *влáкно* — *гњездó* I Књаж. = *гњздо* — *ждрелó* I Зор. = *ждрéло* — *крилá* III Приб. = *крíла* — *кроснó* (вратило) II Н. Јел. У Хрватској је забележио Вук *крóсна* fem. у значењу разбој. По свој прилици тај облик предстаља множину од наше именице (исп. *сéло* — *сѣла*) који је, када се изгубила једнина, почео да се разуме и осећа као *nom. sing. fem.* Остали слов. језици, а особито јужнословенски, дају нам права за такву хипотезу: словенски *крóсна* n. pl. (*Weberstuhl*), ст. слов. *кросно*, буг. *кроснó* — *кроснá*¹. То би исто потврђивало и руско *крóсно* pl. *кроснá* и *крóсна*, али се томе противи западнословенско (ч. пољ. лужич.) *ктовна* fem. У осталом, можда

¹ Словеначки акценат показује да стари акценат расте, а такав се акценат у бугарском не преноси на потоњи слог (испор. Цонева Сб. VI), дакле је овде акценат стар.

је оно и овде постало као наше *крдснa* у Хрватској. — *митó* I Кож. = *мíто* — *млекó* I Књаж. Ошљ. II Ниш. III Н. II.Пољ. Стуб. Корб. Белан. Клашн. = *млеко* — *платнó* I Књаж. = *платно* — *селó* I Рад. Кож. Бучје Књаж. Кр. Ф. III Леск. Гум. Корб. Бел. Клашн. Бог., *села* (pl.) I Књаж. (5 п.) Жлне III Леск. = *седло* : *свла* — *сукнó* I Рад. Књаж. = *сукно* — *челó* I Књаж. (bis) Изв. (л.) = *чело* — *блатó* I Књ. = *блато* — *брашно* I Књ. = *брашно*. — Именица *гумно* има ретко облик *гумнó* II Н.Јел. (= *гумно*, руско *гумно*), већ врло често *гүвно* I Бучје Вина Н.Кор. М.Изв. Т. дол II Рупје Малча III Н. — *дрво* I Књаж. (bis) = *дрво* — *житó* I Књаж. = *жито* — *звóно* I Бор. Ошљ. Књаж. III Кат. Виш., *звóна* I Вал. одговара *зедно*, али се не поклапа са *зедна*, већ је и у тај облик продро акценат једине. — *златó* I Књ. = *злато* — *зрно* I Књаж. Радич. = *зрно* — *јатó* I Књаж. = *јато* — *масло* I Књаж. = *масло* — *местó* I Књаж. III Међ. = *место* — *оство* I Књаж. = *остро* — *ицето* I Вас., *ицета* I Пир. Бучје III Гум. = *исвто* : *исвта* — *рамо* I Књаж. = *рамо* — *сено* I Књ. (ter), *сена* I Књ. III Приб. = *свна* : *свна* — *темпло* I М. Изв. Вук бележи *темпло* у Војводини (иконостас). — *воче* I Књаж. Штрп. II Малча = *вдће* — *гаче* I Жлне Пон. Љуб. Битвр. III Топл. = *гаче* — *јажње* I Бор. Вис. Ч. до Бл. Баб. III Н. Гар. = *јажње* — *лече* I М. Изв. Жлне. Вук има забележено *лѣка* fem. у Црној Гори и *лѣке* у Херцег. И у овом дијал. находимо *лѣча* I Кож., *лѣчу* I Жлне, али се и то не слаже са црногорском формом. — *лицѣ* III Стајк. = *лице* — *грне* I Књаж. (bis) = *грне* — *детѣ* I Књаж. III Н. — *дугмѣ* I Књаж. = *дугме* — *ждребѣ* I Ошљ. У нас обично *ждрѣбе*, али

испореди руско *жеребѣ* — *котлѣ* III Корб. — *кутрѣ* (псето) I Сурач. — *кљусѣ* I Кр. Ф. — *цетлѣ* III Г.Село — *пѣлѣ* I Књаж. = *пѣлѣ* — *прѣсе* I Књ. (лист на нози) II Ниш., испор. руско *поросѣ* и *прѣсе*. — *сѣме* III Приб. = *сѣме* — *сребрѣ* III Корб. I Клис. = *сребрѣ* — *тѣле* III В.Бања Стуб. Корб. = *тѣле*.

— *везмѣ* I И. Јал. (мали кантар) — *зердѣ* I Пир. = *зѣрде* — *кубѣ* I Књаж. (пех) — *серкмѣ* (мрежа за хватање рибе) I Књаж. — *кошѣ* I Бучје = *кѣше*.

182. β) Именице средњег рода од три слога и више: — *железо* I Књаж. III Н. = *жѣљезо* — *јѣзеро* III Леск. = *јѣзеро* — *колѣно* I Књаж. (bis) = *кѣлено* — *могарѣ* I Д. Кам. (bis) Пир. III Међ. = *магарѣ* — *манѣстра* I Књаж. (огрлица) (bis), испор. руско *монѣсто* са истим значењем. — *ѣлово* I К. С. = *ѣлово* — *пѣчиво* I Жлне = *пѣѣиво* — *пѣвѣсмо* (сноп кудеље и сл.) I Рад. = *пѣвѣсмо*.

— *кљѣндрѣво* (жуња) II Малча — *коштерѣ* (ренде за грађење жлебова у прозорима) I И. Јал.

183. У тачкама за овом хоћу да изнесем главније наставке за основу који се најчешће употребљавају у овим дијалектима. То чиним са неколико различних разлога, од којих би и један био довољан да то оправда. Прво. Овај је дијалекат развио неколико својих наставака којих други дијалекти, у главном, немају; с те се стране попуњује карактеристика ових дијалеката што је мени у овој књизи уопште главни циљ. Друго. Овај је дијалекат сачувао и неколико старијих наставака или бар наставке у старијој употреби, тако да он баца светлост у неким случајевима и на наш старији језик. Знајући како је наша историја морфологије у овоме правцу сиромашна фактима и како наши стари споменици дају мало ма-

теријала за њу, можемо са увереношћу рећи да јој ови прилози могу бити само од користи. Треће. Како смо се у гл. XIII бавили само принципима акцентологије ових дијалеката, без навођења примера, потребно је, да би се и с те тачке гледишта доказала хипотеза о заједничком пореклу ових и осталих српских дијалеката, навести што више примера ових дијалеката, испоређених са сличним примерима осталих наших говора. И, напоследку, овим ће се примерима повећати количина лексичкога материјала којему неће бити иначе посвећена засебна пажња, те ће ови примери послужити донекле и као илустрација ових дијалеката и с те стране.

Суфиксе ћу групписати, као што се то обично чини, по сугласнику који је у њему. Гледаћу да под једним суфиксом наведем само просте суфиксе и оне сложене који су од њега постали. Узећемо прво *суфиксе* са сугласником *к*.

- 184.** — ак: *-бљешта́к* (луч) III Н. — *брабиња́к* I Н. Кор. (*мрав*) — *верѝжак* (= вериге) I Изв. (л.), испор. *вѝрижња́ча* — *воја́к* I Бор. = *воја́к* — *во́тња́к* III Н. Кат. = *во́ћња́к* — *врвоља́ци* I Пон. (онај део воћа који се баца) — *врждáк* I Сурач. (подуже дрво, каменито брдо) — *врља́к* I Жлне Р. Бучје (испор. гл. *врљи* и им. *врљи́ка*) — *годиња́к* I Вис. (дете или сл. од године дана) — *гоља́к* I Н. Кор. К.С. (сев. ветар) — *гужња́к* (дебело црево) II Ниш. — *дебља́к* (стабло, дебло) I Ошљ. — *дришља́ци* (одело) I Тем. — *јуна́к* I Књаж. III Међ. Кат. = *јуна́к* — *камења́к* I Рад. = *камења́к* — *коња́к* (коњаник) I Стањ. III Н. — *крива́к* (обрамица) I Пир. — *лѝшња́ци* III Леск. (bis), испор. *лѝшњи́к* — *мртва́к* III Н. (мртавац) — *пија́к* III Леск. — *поља́к*, *пољакá*, *поља́ци* II Ореов. I Књаж.

- (ter) Вучед. = *адља́к* — *аро́сјак* II Д. Мат. = *ардо́сјак* — *ароста́к* I Киј. = *ардо́ста́к* — *аустиња́к* I И. Јал. Кр. Ф., испор. *ау́стинџик* — *ауштура́к* (младић, ако овамо иде) II Грб. — *роја́ци* (ројевци) I Балт. — *сеља́к* I Књаж. = *сеља́к* — *тумба́ци* (шкембе, део ваљавице) III Врање — *црешња́ци* I Тиошт. — *шеста́к* III Н. (перо).
- *травља́к* (травуљина) I Цер., *троваља́ци* I Књаж. — *партоља́к* I Тиошт. (дроњци) — *ркоља́к* II Вар. (слине) — *дукуља́к* (*докуља́к*) »незгода, подвала« I Књаж. — *лискуља́к* (камен, лискун) I К.С. — *парчуља́к* I Тем (крпа) — *прашуља́к* I Вал. — *тречуља́к* I Д. Кам. (иверје).

Несумњиво је да су неки од ових облика имали и првобитно наставак *џк*, али данас, када они имају и у једнини и у множини *ак*, то је врло тешко пронаћи.

Овамо долазе још ови примери:

- *девојжља́к* I Вас. (девојчица), *девојчља́к* I Жлне, *девојшља́к* I И. Јал., *девојчурља́к* I Бучје — *момчурља́к* I Врб., *момчурља́к* I К.С. Бучје — *мршља́к* I Књаж. Остат. (мрцина) — *орља́к* (вика) III Бујк. — *пишља́к* (детенце) I Тем. — *прошља́к* (просјак) III В. Бања Киј. — *пужља́к* I Вас. — *репушља́к* I Књаж. (репух) — *родоља́к* (родња́к) = *рдоља́к* I Изв. л.
- *детиња́к*, *детичја́ци* I Жлне Балт. Р. Бучје Тиошт. (bis) II С. Топла — *вечерња́к* I Б. Пал. — *видричња́к* III Кат. Врање В. Бања (место у воденици око точка) — *кошарња́к* I Вас. — *мучња́к* III Руж. (сандуци у које пада брашно у воденици са каменова) — *сиришња́к* (вилаина косица) I Балт. — *јскутња́к* (наконче) I Бар.

- 185.** *-ач* : *ковач*, *ковача́* I Књаж. III Вр. = *кдвач* — *колач*, *колачи́* I Књаж. (4 п.) Рад. = *кдлвач* —

копáч III Бујк. *Врање* (будак) = *кoпáч* — *кoсáч* I Књаж. (bis) = *кoсáч* — *лyпáчú* I И. Јал. — *oбрáдáч*, *oбрáдáчú* I Књаж. Рад. (bis) К.С. — *пoгoђáч* III Н. — *пoлoвинáч* III Вл. (пољ.) — *пoмoгáчá* I Пир. — *тpубáч* I Књаж.: сличне речи oговарају им у др. дијалектима.

- *ача* : -*дeбeљáчe* I Крента (bis) (шљиве) — *зúмoвáчe* I Кр. (вр. крушака) — *зoрњáчa* I И. Јал. (звезда) = *зoрњáчa* — *кpивyљáчa* (кућа) I Врб. — *кpкáчe* I Књаж. III Вл. (п.) — *кpстáчa* I Бучје = *кpстáчa* — *пpемeњáчя* (кошуља) I Вал. — *рáмeњáчe* I Жлне (обраице) — *тpлáчa* I Књаж. (трлица) — *тyтyњáчa* (дуванкеса) I Д. Кам.

186. *ика*. Овај се наставак у овим дијалектима много више употребљава за означавање именица жен. рода него у другим дијалектима нашим :

- *áнтepúкe* I Књаж. — *кoмшúкe* I Вас. Књаж. (bis) II Д. Мат. — *мeанцúкa* III Н. — *миpазцúкa* I Књаж. — *дúвјa oбрнúкa* (дивљи слез) I Балт. — *пoпáдúкa* I Д. Кам. III Топл. — *рoжњúкa* (лествица) I Вас. — *свaстúкa* I К.С., испор. *свaстикa* и сл. — *тpстúкa* I Берд. — *чeшљúкa* (боца) I Берд. Балт. Изв. л. III Н.

- 187.** *ик* (ст. *ик* и *ык*) : — *бpанúк* I Књаж. (bis) = *бpанúк* — *Вúник* III Н. — *језúк* I Књаж. (ст. *ык*) = *језика* — *кáмик* I Књ. Пир. (ter) (ст. *ык*) — *рeмúк* (ст. *ык*) I Драг. Злокуч. — *Слúвовик* I Шљив. — *стapúк* I Књаж. — *нecрeтњúк* I Књаж. — *бpањáник* (место у ваљавици где ударају чекићи) I Балт. — *зeљáник* (пита од зеља) I Штрп. Радињ. — *кoњáник* I Књаж. — *oкáник* (ока) I Влаова — *лeдeнúк* (украс на обрадачу од ситног новца) I Вал.

рики III Врање (bis) — *пáрчки* III Тиб. — *пáлики* III Р. река Кат. (bis) — *синцáрчки* III Вр. — *сирóчки* III Врање — *снопчки* III Врање — *килiмчки* III Врање — *унúчки* III Гум. (bis) Врање (bis), испор. и *тестiку* III Н.

Овде треба приметити да се наставак *ик*, као што се најбоље види из наведених примера, употребљава у оваквом значењу једино у јужно-моравском дијалекту, и ни у једном више, чак ни у заплањском. То нам још једном потврђује хипотезу о постанку јужно-моравског дијалекта. Тешко је претпоставити да су сви ови дијалекти знали првобитно за тај наставак у таквој употреби, па га сви изгубили сем јужно-моравскога; у толико пре што јужно-моравски дијалекати и у другим правцима не показује велику старину. Према томе је јасно да је речени суфикс добивен са стране: да ли из српскога извора или не — то је према изнесеном јасно.

188. њк: *-баршњк* (уговор, мир) I Изв. (л.) (bis) — *белу-тбк* I Књаж. = *белу́так* — *врашк* II Рупје, исп. *врабац* — *глождбк* I Кож. (глогова шума) — *густбк* I Балт. (*чдста*) — *десетбк* I Кож. = *десéтак* — *залчк* (залогај) I Радош. — *мачк* I Пир. Изв. (л.) = *мáчак* — *мућбк* III Међ. = *му́фак* — *опáњк* I Рад. = *опанак* — *пáсторк* I Рад. = *пáсторак* — *песбк* I Д. Кам. Књаж. III Сурд. = *пéсак* — *петбк* I Жлне II Ниш. = *пéтак* — *ручбк* III Р. река = *ру́чак* — *точбк* I Књаж. (bis) = *тóчак* — *трéсбк* I Књаж. (4 п.) = *трéсак* — *трóшњк* I Књаж. (тег) = *трдшак* — *четвртбк* I Жлне III Леск. = *четвртак* — *чичбк* I Ошљ. Књаж. = *чичак* — *шарбк* I Књаж. = *шáрак* — *шиљбк* I Књаж. = *шиљак* и др.

— њк као деминутивни суфикс један је од најчешћих и најобичнијих наставака у нашем језику; за то ћу овде навести само неколико примера:

— *брѣтѣ*к I М. Изв. — *брестѣ*к I Бор. — *вѣричѣ*к (детенце) I Кр.Ф., *вирчѣ*к III Клис. I Тиошт. — *вичѣрѣ*к II Рупје — *груменчѣ*к II Раут. — *детѣ*к I Кож., *детинѣ*к III Врање Леск. — *домѣ*к I Вал. — *дубѣ*к I Д. Кам. — *јечмѣ*к I Баб. Влас. — *класѣ*к III Крж. = *класак* — *кожљѣ*к I Р.Бучје (кожа det.) — *крѣљчиѣ*к III Мал. — *крѣѣ*к I Изв. (л.) (мало крви) — *крѣљчѣ*к (крпица) I Изв. (л.) — *крѣѣ*к I Вал. — *крѣжѣ*к I К.С. — *маслѣ*к I Н. Кор. — *момѣ*к III Сб. Вр. — *мужѣ*к I Н. Кор. КС. Рад. Књаж. — *ноктѣ*к I Кња. — *овѣ*к I Рад. — *огњѣ*к III Врање — *пањѣ*к I М. Изв. — *пасуљѣ*к I Пон. Рад. = *пасуљак* — *арѣѣ*к I Рад. — *ракитѣ*к I Кр. Ф. (мали врбак) — *реѣѣ*к III Љут. = *реѣак* — *симиткѣ* III Вр. — *снежѣ*к I Крента — *сноѣѣ*к I Кож. = *сноѣак* — *струѣѣ*к III Врање = *струѣак* — *санѣ*к I Књаж., исп. *санак* ваљада под утицајем *сан*, испор. *сѣнѣчѣ*к III Леск. — *телѣ*к III Корб. — *трѣѣ*к I Књаж. — *цветѣ*к III Н. = *цветак* — *шипарѣѣ*к I Књаж.

И ако нема облика у другим дијалектима који би увек одговарали облицима овога дијалекта, ипак је јасно и на основу примера које сам навео да се и акценат ових облика у њих слаже.

189. -ка. Под овим суфиксом биће наведене и просте речи, образоване овим наставком, и изведене; само у ономе случају када *ка* чини саставни део суфикса који се и самостално, без *ка*, не употребљавају, биће такви примери наведени под простим суфиксом. Наставак *ка* има каткада доминутивно значење; али, у опште, примера са таквим значењем нема много. Познато је

да и у осталим нашим дијалектима има таквих примера, али су врло, још више него у овим дијалектима, усамљени (исп. Archiv I. с. 162). Такви ће примери бити овде засебно наведени.

- *бацка* (рупа) I Бор. — *баштојка* I И.Јал. (исп. *башта*) — *белóјка* I Цер, испор. *плáвђјка* — *белокрѝлка* (тица) III Мал. — *би́тка* I К.С. = *би́тка* — *ббљка* I Жлне Руд. = *ббљка* — *буваљка* I Н.Кор. (мотка којом се млати, „бува“) — *буљке* I М.Изв. III Ман. (= кокице) — *вешаљка* I Б.Пал., исп. *вешалица* — *влаво́ке* (крушке) I Крента — *вра́чке* I Жлне (врачаре, враџбине) — *вртили́шка*, *врти́шка* I Злок. (Ringelspiel) — *гонéтке* I И.Јал. (одгонетке, загонетке, питалице) — *девóјка*, *девóјке* I Рад. Н. Кор. Ошљ. К.С. Кож. Боров. Врб. Књаж. Штрп. Д. Кам. и т. д. = *дéвђјка* — *другáчка* (другарица) I Пир. — *жбљка* (корњача) I Пон. Баб. III Међ. В. Бања — *жичка* (конац) I Баб., исп. *жйца* — *жбљчка* III Леск. исп. *жђч* — *жугáјка* I Д. Ром. Р. дол Г. Бојн. Вучед. Бенц. II Лал. Грбав. Малча Скрб. III Леск. — *завéске* I Рад. — *загрлáјке* (чутурице) I Кр.Ф. — *залóшке* (обојци) I Кож. Књаж. И.Јал., исп. *зáлога* — *затезáлка* III Руж. (део на кошу у воденици којим се пушта жито више или мање) — *измеђáрка* III Габров. = *измеђáрка* — *кава́лка* (инструменат налик на дудук) I Баб. — *ками́лка* (обрамица) I Баб. — *квáчка* I Књаж. (квочка) — *клашњáнка* (капа) I Врб. — *кљуводрeка* (тица) II Ниш. — *кључáрка* (клин на кошу у воденици) I Балт. — *коби́лка* (обрамица) I Рад. — *кoкóшке* I Н.Кор. Кр. Ф. = *кoквшка* — *комкá* (причешће) I Муч. — туђега је, романскога порекла; ка у њој и није суфикс, исп. *comunicio*, *communicatio*. — *кречетáлка* III Руж. = *крекетало* — *крљéшка*

(иверје) — *трмке* I Рад. Ошљ. Вас. II Ниш. = *трмка* — *чёрка*, врло ретко *черка* (гесп. *керка*) I Сурач. Књаж. I Рад. К.С. Буџе II Јал. и др. Ја мислим да је основни акценат *чёрка* (= **кёрка*), јер је акценат у пом. *кёр* геп. *кёри*, а *hypsocoristicon* *кёра* који је и могао утицати на акценат у *керка*, испор. са овим *џјак*, али *џјко*, *џјо* *hypsocoristica*. Овде и у последњем случају имамо акценат на првом слогу: *џјка* I Балт Штрп. Пир. Баб. II Ниш. и др. — *умирачка* (смрт) I Тем. Драг. — *цвѣнке* (врста крушака, шљива) I Крента — *цедилка* I Б. Пал., испор. *цѣдило* — *целивка* I Пир. (пољубац) — *четвѣрке* I Тиошт. (кола кад вуку 4 вола) — *чукљка* III Н. — *шотка* (патка) I Изв. (л.) — *шупљка* (фрула, у опште шупља свирајка) I Изв. (л.) Лук. — *шџака* (греда у стругари што »вози труп^а) I Тиошт. и др.

-ка као деминутивни суфикс ретко је и у овим дијалектима, и ако је наставак *џк* за мушки род са таквим значењем врло продуктиван у овим говорима. Ја сам забележио само неколико примера у којима би наставак *ка* могао бити деминутиван, али, у ствари, он није увек такав, или за то што се у овоме дијалекту изгубила основна проста реч од које је форма са *ка* изведена, или за то што је цела изведена реч добила, *донекле*, друго значење према основној речи.

- *вџчка* = *вџка* I Изв. (л.) — *врѣчка* I Књаж. Међ.
- *говѣчке* III Корд. — *грањка* I Балт. III Кум.
- *жџлка* I Врб. — *кџтка* I Н. Кор. Цр.Вр Штрп. II Б. Пот. III Леск. Врање — *кошџљка* I Ошљ. Н. Кор. — *крстачка* III Леск. — *кудѣљка* I Рад. Врб. Б. Пал. — *могџлка* II Ниш. — *погџчка* III Међ. — *подвѣжке* I Ошљ. — *пољанка* I Б. Пот. — *постѣљка* I Пир. — *рѣчка* I Рад.
- *рџчке* I Рад. — *стрџнка* I Рад. — *стџака* III

Леск., испор. *стјуа* — *сјуче* (испор. руск. *сукъ*, *сјучка* — грана) I Књаж. Кож. — *тојашке* I Бучје — *унјчки* III Топл. — *чашка* I Књаж. — *чеширке* III Сб. Вр.

Па ипак је овај дијалекат сачувао више примера оваке употребе суф. *ка* него други дијалекти; али још више тога има у оним случајевима где наст. *ка* образује део каквог другог сложеног суфикса (исп. ниже: *ичка*, *инка*), чега у нашим другим дијалектима такође нема. Ту је овај дијалекат сачувао несумњиво много више старине.

— *ько*. Истина, врло ретко, али се ипак може да констатује у овим дијалектима и употреба суфикса *ко* у сложеним суфиксима:

— *Салъчко* (*селó*) I Рад. К. С. (4 п.) Вина I Тишт.

190. Суфикси са *ц*.

— *ица*. Све сам примере груписао према месту акцента у неколико група. За случајеве када је акценат на крају (*ица́*) има свега два примера који не изгледају најпоузданији: *голицá* („голаћи“) I Књаж. и *књижица́* I Књаж.

— *ица*: *-белица* (шљиве) I Кр. = *бѣлица* — *болечица* III Приб. = *болѣница* (у Рисну) — *браница* (сакупљена стока) I Тишт. — *воденица* I Књаж. (4 п.) = *водѣница* — *водица* I Рад. Ошљ. Књаж. Жлне Врање = *вдица* — *војскодавица* I Изв. (л.) — *вражалица* (= „*врачка*“, *врачара*) I Баб. Пир. — *врбица* (цвеће) I Балт. = *врбица* (дем. од (*врба*) — *врчица* (кика) II Б. Пот. — *главица* II Малча = *главица* — *главњица* I Књаж. (bis) III Топл. = *главница* — *горица* I Вина = *горица* — *граница* I Н. Кор. II Мал. III Н. Врање = *граница* — *гредица* I Рад. — *грозница* I Књаж. =

грдзница — гѹчице I К.С. — двојица I Књаж.
 = двојица — дечица I Књаж. III Међ. = дечица
 — домаћица I Опшљ. = домаћица — држчице III
 Сурд. — дубица III Кум. (bis) — жутице II Ниш.
 Грбав. — земљица I Рад. Бучје — казаница I
 Врб. III Тиб. (казан) — каланица (боца, ђупче,
 чанак) III Тиб. — кипелица (врућина) I Жлне
 — кљуница I Вина (кљун) III Бел. Враће —
 књежница I Књаж. — копачица I Књаж. = ко-
 пачица — корица I Књаж., испор. у Вука кд-
 рица — краљица I Д. Кам. = краљица — кр-
 штеница I Књаж. — кришенице (суве пшиве)
 III Враће — кумица I Књаж. = кумица —
 кѹћица III Вр. — леѹица (леѹица) I Тиошт.
 — лжица I Кож. — лисица I Рад. III Церје Леск.
 — лискуница I Тиошт. — ложница I Вис. Кож.
 — маљица I Књаж. (маљица) — марамница I
 Књаж.: можда није овде народна — момко-
 вица (слушкиња) I Изв. (л.) — мушица I Књаж.
 = мушица — ножница I Врб. Баб. III Цепа =
 нѹжница — обојица I Књаж. — овчице I Рад. —
 огрљице III Међ. = огрлица — паница (чанак)
 I Књаж. — паприца (цев којом се кукуруз пушта
 на камен) I И. Јал. (bis) (попреко гвожђе које држи
 на себи покретљив воденични камен) I Б. Пал. —
 парнице I Књаж. — певница I Књаж. (певачица) —
 петница I Б. Пал. (део осовине на којој стоји
 покретљиви воденични камен) — покровица I
 Књаж. — пријатељица III Међ. — аченица I Рад.
 Бор. Књаж. (bis) Пир. Изв. (л.) Мокра II Д. Мат.
 III Н. Кат. Топ. — ржчица I Влас. (раж) — ру-
 ковница I Бучје — росица I Баб. III Враће —
 санице I Руд. Тем. — седлице (женски покри-
 вач за главу, налик на трвељ) I Вал. — сестрица
 I Пир. — скакице (скакавци) I Књаж. Пон. II

- Пирк. — солчица I Тиошт. III Р. река — столица I Књаж. (bis) — стрелице I Вал. — тројица I Н. Кор. Књаж. III Мошт. — троокатница III Врање — тьмнице III Леск. (bis) — удовица I Ошљ. К. С. Бор. Пон. Балт. Влаова III Бујк. — црњице (шљиве) I Кр. — шијица I Књаж. — шумарица I Књаж. (танко дрво) Изв. (л.)
- бабица I Књаж. = бабница — бџлица (булка) I Б. Иње — бџклица I Балт. Изв. (л.) — бџчица I Рад., исп. бачва — заглавица („чука“) I Зор. — граица I Књаж. II Прек., испор. грађа — грснице (конопле док се још не отру) I Рад. Књаж. — дџлица (њушка) I Изв. (л.) — дџачица (рупица) III Врање — жџчица II Вар., исп. жџтва — задњица III Међ. = задњица — кџтица I Књаж. (слачица) Балт. = кџтица — кџшица I Књаж. = кџшица — дџџа кџрвица (попонац) I Балт. = кџрвица — кџтлица II Ниш. III Руж., испор. кџтао — кџџица I Бучје Тиошт. = кџџица — маџица I Берд. = маџица — пџџнице I Вас. Књаж., по свој прилици, према пџџница књ. језика — пџџица I Балт. = пџџица — урџџница I Књаж. одговара потпуно номинат. равница, испор. ниже — рџклица I Рад. = рџкџице — џџница I Пир. = џџница — црџџице I Г. Ром. Тем., испор. трџџња.
- бусџрница (колеба) III Међ. — ваџџлица, ваџџвица I Ошљ. Н. Кор. = ваџџлица — гузодџрица I Књ. — гусџнице I Књ. = гусџнице — другџџице („друшке“ другарице) I Црнољ., (биљка), исп. другџа — кџџџџица I И. Јал. = кџџџџица — коџџџџица (кокошч-) I Вас., исп. коџџџџа — крџџџџица III В. Бања (вештица), испор. вџџица — круџџџџица (град) I И. Јал., испор. крџџџџа (град) — маџџџџица (вел. кашаљ, богниње) I Жлне = маџџџџица — навџџџџица

лица II Ниш., испор. *навалицв* — *уз нарамицу* I Жлне, испор. *нарамак* — *оаџлица* I Књаж. — *папучица* I Књаж. = *папучица* — *размирица* (рат) I Књаж. = *размирица* — *ракијица* I Рад. = *ракијица* — *свинарница* I Бучје = *свињарница* (Вук нема) — *слезеница* I Тиошт. — *татабице* (стенице) I Темска — *тулџица* (врг, суд за вино) I Врб. — *убиџица* I Б.Пал. (убица) — *штедиџица* I Књаж. Миран. Б. Пал. — направљено према књижевном *штедионица*.

- *виџулица* (мећава) III Врање — *исполица* I Књаж. (bis) Пир., испор. *наполица* — *јагодица* III Међ. = *јагодица* — *крава јаловица* I Остат. = *јаловица* — *катерица* (веверица) I Д. Ром. III Тиб. — *килавица* (чекић) I Рад. — *котарица* I Књаж. = *кџтарица* — *кџшарица* (кошница) I Балт., исп. *кџшница* и *кџшара* — *крџставица* I Бучје III Н. = *крџставица* — *мџтеница* (млаћеница) I Пир. — *џбојица* I Књаж. III Кат., испор. *џбџица* и *џба* — *џблакшица* I Књаж. — *џреџерица* III В. Бања, ако је акценат тачан и ако није узет из књиж. јез., не одговара *џреџелица* — *Рџџевица* I Балт. — *рџџавице* (трешње) I Балт. — *свџзенице* (неколико повесама, об. 12) I Рад. — *џаревица* I Г. Бојн. III Кум. (кукуруз), испор. *џџрев* —
- *џџџџерица* III Врање, испор. *џџџџара* и *џџџџарити* — *џџџџјесница* I Изв. (л.) — *џџџџџџерица* (предвече) I Црнољ.

Ја нисам нарочито истицао, јер је према самим примерима јасно, да се наставак *ица* слаже не само по своме акценту, већ и по значењу са тим наставком у другим нашим дијалектима. Он се слаже са њиме и у својим сложеним формама са појачаним деминутивним значењем, и има облике: *ичица* и *чица*. На пр.: *главиџица* I Књаж. = *главџица*, *маџнџица* I Балт., испор. *маџу-*

ница, *пѣсьничца* II Ниш. Али, сем тих суфикса, има у овом дијалекту један који се не употребљава у другим нашим дијалектима, а који се особито лепо сачувао у тимочкоме говору, што још више говори у корист његове старине. То је сложени наставак *ичка* (ређе *ичко*) у којем је *ка* (*ко*) морало имати првобитно деминутивно значење, јер иначе његово додавање суфиксу *ица* (*ице*), који је и сам по себи деминутивни наставак, не би имало смисла. То показују још боље оне именице у којима суф. *ица* нема деминутивно значење (пшеница и сл.), а оне га, добијајући тај наставак (*ка*), имају.

191. *ичка* (deminut. hurocor.): — *бабичка* I Боров. Врб. К. С. Рад. Балт. Пир. Књаж. — *ведричка* I Тиошт. — *воденичка* I Бучје Жлне — *главичка* I Црнат. — *грањичка* III Н. — *здравичка* I Р. Бучје II Ниш. III Лук. Врање — *јуничка* I Вучед. — *коричка* II Ниш. — *ложичка* III Н. Леск. I Темска Клис. — *матичка* III Н. — *ножичке* I Рад. — *њивичка* I Пир. — *огрличке* III Међ. — *паничке* I Рад. — *ашеничке* I Вина Рад. — *руничка* I Д. Кам. — *црвичке* I Књ. — *шумичка* I Штрп.

За наставак *ице* за средњи род има мало примера: — *имањице* III Приб. — *страњице* II Рупје (*страње*), исп. горње *руничка*.

192. *-иц*:

- *бежанци* I Вас. (крушке) — *братњиц* I Књ., исп. *брѣтвници* — *вѣнци* = *вѣници* I Књ. — *владавац*, *владавца* (владалац) I Муч. Сок. Буч. Балт. (*владајца*) Пир.¹ — *врабѣници* (мрави) I Црнољ. — *вражальц* (врач) I Баб. — *врашѣц* I Држ. Рад. — *глумѣц* III Н. = *гумац* — *големци* (великаши) III Врање — *двизѣц* I И. Јал. = *двизац* — *житокѣници* I Тиошт. — можда ненародна

¹ Наставак *ѣиц* место *лѣиц* употребљава се у овим дијалектима често.

реч — *жлтарци* (врста круш.) I Крента II Грб. — *зјац* III Међ. = *зџ* по акценту — *звонџ* I Ошљ. Боров., испор. *звонце* — *јазбац* II Д. Мат. Кн. С., *јазвџци* I Кож., *јазовац* I Изв. (л.) III Вр. = *јазовац* — *јарц* I И. Јал. Изв. л. = *јарац* : *јарца* — *јелекци* III В. Бања — *кљданц*, *кљданџ* I КС. III Стуб. Б. Бања, Врање¹ — *кравјци* I Буч. — *кравџџ* I Ц. бр. — *криводџџ* III Врање — *кривџ* I Рад. Књаж. (ветар) — *крстџџ* (бурјан) I Балт., испор. *крстат* — *крстџ* (крстина) I Кр. Ф., испор. *крстац* као назив брду — *медџрци* (крушке) I Кр. Ф. — *меценци смо* (суседи) I Кална — *мушкџрци* II Мљк. = *мушкџрац* — *навџџци* I Бучје = *навџџци* — *нашинци* I Вина Б. Пал. = *нашинац* — *огорџџци* I Н. Кор., испор. *огдрети* — *остџџџ* I Н. Кор., исп. *остџџџ* — *пивџџ* I И. Јал. (пијаница) — *покрџџџ* I Рад. = *покрџџџ* — *праџа*, *праџци* I Рад. Кож. Књаж. Миран. III В. Бања (bis), испор. *праџац* и *праџе* : *праџета*. Ове последње речи наводим за то што *праџџџ* у овоме дијалекту не значи оно исто што и *праџац* у другим дијалектима, већ оно што *праџе*. За то се можда они и налазе у вези по акценту. — *прџџџџ* I КС. = *прџџџџ* — *сџнџци* (доњи део саоница) I Жлне — *светџџџ*, *свеџџџ* I Тем. III Приб. = *свеџџџ* — *сивџџџ* (врста крушка) I Крента — *скаџџџџ* I Књаж. (скакавац) — *скорџџџџ* I Ост. = *скџџџџ* (Дубр.) — *слеџџџџ* II Ниш., *слеџџџџ* I Жлне = *слеџџџџ* — *стџџџџџ* (*стџџџџџ*) *стџџџџџ*, *стџџџџџци* I Књаж. Балт. И. Јал. Изв. (л.) Тиошт. Пир. Сурач. Изв. (л.) Баб. = *стџџџџџ* — *теповџџџџ* (врста круш.) I Боров. — *убџџџџџ* I Кр. — *удџџџџџџ* I Ошљ. = *удџџџџџџ* — *цџџџџџџ* на пр. снег

¹ У оба ова случаја *рц*, *џџ* добивено је или из зависних падежа јединине или из множине у којима нестаје џ.

I Риб. — *црвенци* (врста крушака) I Крента —
— *црпац* I Књаж. (рибарска справа за ловљење
рибе) — *шивџ* I К.С. (шивач) — *шилци* I К.С. =
шилци.

193. *-це* се употребљава доста ретко у другим дијалектима као деминутивни суфикс за именице средњега рода. Примери из овога дијалекта увеличаће њихов број.

— *бљуце* (*бљудце) I И.Јал. — *брашњце* I Ошљ. III
Врање (bis) = *брашанце* — *варивце* I Н.Кор. Пир.,
испр. *вариво* — *винце* I Кож. — *дрвце* I Тиошт. у
Бука *дрвце*, али се говори и *дрвце* — *жице*
(житце) I Тиошт. Балт. Тем. — *јајце* I Кијев. =
јајце — *крилице* III Н. = *кридце* — *мљсљце* I Мир.
III Габ. — *млекце* I Пир. Радош. III В. Бања
Кат. — *перца* I Б.Пал. — *писњце* I Пир., можда,
под утицајем *писанце* — *селце* I Рад. Боров.
Вина Жлне = *седце* — *севичце* I Тиошт., испор.
севичо (В. нема) — *сукњце* I И.Јал., испореди
сукно.

Према неким од ових именица обрезовано је и *житњце* III Међ., *прасанце* III Међ., ако само последња форма није имала првобитно *енце*.

194. И наставак се *енце* у овим дијалектима употребљава чешће него у другим, у којима он представља готово рудименат некадашње употребе. О његову постању испор. Archiv XXIII 168. Овде ћу само навести примере.

— *бѣкченце* III Врање (бег, бекче) — *бравченце* I Тем.
— *браништенце* I Бор. Књаж. — *братенце* I Руд.
— *бременце* I Кож. — *девџченце* I Ошљ. Књаж.
Штрп. Пир. Сурач. III Међ. — *детенце* I Ошљ.
Вал. Књаж. (bis) — *ждребенце* I Рад. Изв. л.
— *житенце* I Кож. Жлне Вас. — *јагњенце* I Пир.
Кр.Ф. — *јајченце* I Црнат. — *јастјченце* I Књ.

— *јелѣченце* I И.Јал. — *кошарченце* III Н. — *кравајченце* II Скрб. — *крча'жѣнце*, *крчажлѣнце* I Књаж. — *кучѣнце* I Тем. — *лозјѣнце* I Књаж. — *магарѣнце* III Вр. (bis) — *маністрѣнце* I Књаж. — *местѣнце* I Тишт. Тем. — *момчѣнце* I Тишт. — *ночѣнце* I Стањ. — *ишлѣнце* I Рад. (bis) Кож. — *ишменце* (испор. акценат те речи у овим дијалектима *ишмо*: несумњиво под утицајем књиж. језика) III Међ. — *пољѣнце* I Тишт. — *прасѣнце* I Бор. — *сандѣченце* III Леск. — *селѣнце* II Н. Јел. — *сирѣнце* I Бучје — *сирочѣнце* I Књаж. — *соколѣнце* III Леск. — *твѣтерѣченце* III Међ. — *тестѣченце* III Н. (bis) — *тѣченце* I Б. Пал. — *ћемѣрѣченце* III Међ. — *унѣченце* I Опљ. Књаж. — *ујѣденце* III Н. — *ујѣбенце* III Н. — *шѣшенце* III Врање.

Ја навлаш нисам наводио примере из других дијалеката за то што сам хтео да мало јаче истакнем особину која им је свима заједничка, а то је, да се у сличним примерима нашег књижевног језика акценат налазио на последњем слогу: *ждрѣбѣнце*, *јарѣнце*, *ишлѣнце*, *телѣнце*, *детѣнце*; у нашим пак примерима он је или на претпоследњем слогу или се налази на оном месту на којем би он био када не би било наставка *ѣнце*. Питање је, на чијој је страни старина. Ако пођемо од хипотезе о постанку овога суфикса — он је модификован суфикс *ѣнѣц* — и испитамо његове првобитне акценатске прилике, видећемо да му је наставак *ѣнѣц* могао дати или само акценат корена (*младѣнац*, *пѣвѣнац*) или наглашен сам наст. *ѣнѣц* глр. *ѣнѣц*, исп. руско *ѣнокъ*: *мѣдѣтѣжѣнокъ*, *лисѣнокъ*, *ушѣнокъ* и сл. и *младѣнѣц* I Књ. На тај начин место акцента овога суфикса у овим дијалектима старо је; само је преношење његово са именица средњег рода и на именице мушког и женског — ново. Акценат облика као *ждрѣбѣнце* у књижевном

језику и другим штокавским дијалектима по свој је прилици нов. Како наставак *енце* у тим дијалектима није био продуктиван, он је лако потпао под акценатски утицај других речи на *це* (дем.) које су готово увек имале акценат на крају; исп.: *блѣшце* : *блѣго*, *брашанце* : *брѣшно*, *клубѣшце* : *клубѣко* и сл. Код усамљених случајева као што су ови, а, особито, кад има примера као **брашанце*, **влаканце* и др. који имају још и *н* испред *це* — ово је врло вероватно.

195. Наставак *-че* у именица средњег рода постаје на разне начине, али у главном од наставака *к* и *ц* + *е* (= *л*). За то га и наводим овде, после и једних и других наставака. Постанак његов лепо се види из оних случајева где *че* не представља још засебнога наставака, јер му *ч* припада основи, и ако се он и ту већ осећа као засебан наставак. На пр.: *враи́че* I Књ. (bis), *дево́јче* I Књаж. (bis) = *дѣвојче*, *јасту́че* I Књаж., *кљу́че* I Тишт. = *кљу́иче*, *кљѣденче* I Н. Кор., *колчѣ* III Лук., *коно́иче* I Књаж. = *кнопоиче*, *кравај́че* I Балт., *меаџи́че* I И. Јал., *момчѣ* I Књ. = *мѣмче*, *парау́нуче* I К.С. Књаж. = *прау́нуче* (В. нема), *прѣвнече* I Књаж. = *прѣвнече* (В. нема), *свасти́че* I Књаж., *уну́че* I Књаж. = *унуче* — *чुकуну́че* I К.С. (*чукуну́нуче*). У оваквим и сличним облицима цео се наставак *че* почео осећати као наставак за именице средњег рода, и како се наставак *е* (= *л*) употребљава у речима које значе нешто *младо*, почео је и цео тај наставак добијати деминутивно значење. То исто вреди и за наставак *иче*.

- *бокчѣ* I Бучје (Бог) — *бравчѣ* I И. Јал. = *бравче*
- *кончѣ* I Књаж. = *кѣнче* — *краљчѣ* I Књаж. (краљевић) — *масѣлчѣ* I Штрп. — *овчарчѣ* I Кож.
- *слукчѣ* I Рад., испор. *слушче* — *брѣшче* III Леск. — *дѣвајче* I Остат. под утицајем *дѣсече* I

Б. Пал. Тем. Присј. (bis), исп. *дѣвѣт* — *котлицѣ*
 III Врање — *мароче* (марјашче) I Ост., испор.
мърјаш — *накѡнѣ* I Жлне = *накѡнѣ* — *Ни-*
кѡлѣ I Вал. — *пачѣ* I Пир. = *пашѣ* I Пир. —
торѡиѣ III В. Бања — *чѣљачѣ* I Миран., испор.
чѣљѡд — *черѡиѣ* I Рад. (bis), испор. *чѣрапа*.

196. Суфикси са н.

-ин. Тај се суфикс у овим дијалектима употребљава
 чешће него у другим нашим говорима. Често се тамо
 где је један наставак већ употребљен додаје овај још
 једном.

— *Арнаѡтин* III Н. = *Арнаѡтин* — *беѡарин* I Н. Кор. —
везѡрин III Леск. — *Влашанин* I Кам. — *завѡзин*
 I Тем. III Врање — *глупарин* I Битврђа (глупак)
 — *говедѡрин* I Кр. Ф. — *госјанин* I Рад. Књаж.
 Балт. — *домакин* II Прек. III Кумар. — *јегѡ-*
манин III Међ. Леск., исп. *ѡгуман* — *млекоарѡни*
 III Врање — *мулезѡмин* I Б. Пал. — *пандѡрин*
 I И. Јал. Вина — *Пирѡанин* I Пир. — *сегмѡнин*
 I Сурач. — *сељанин* I Рад. = *сељанин* — *ста-*
рѡјин (старији) III Леск. — *Татѡрин* I И. Јал. =
Татарин — *тѡђин* I Киј. = *тѡђин* — *угљѡрин* III
 Берб. — *ѡјганин* I К.С. Б.Пал. III Међ. = *ѡј-*
ганин.

197. -на у сложеноме суфиксу ична :

— *деверѡична* I Пир. = *деверѡична* (Бока) — *се-*
стрична I Бучје Књ. III Вр. = *сѡстрична* — *шу-*
риѡична I Зорун.

198. -ина.

Речи са овим наставком имају, ако су тросложне,
 тројак акценат : или на крају речи или на почетку или
 на средњем слогу и тада обично имају детериоративно
 или аугментативно значење. У таквом њу их реду овде
 и навести :

— *висина* I Н. Кор. (= *висина*) К.С. Књаж. — *врүћина* III Габр. Руж. = *врүћина* — *дљбина* I Бенц. = *дубина* — *мазнина* (маст) I Вит. — *милина* I Вас. = *милина* — *рудина* I Боров. = *рудина* — *силина* I Вал. = *силина* — *сланина* I Тиошт. = *сланина* — *старина* III Мал. = *старина*.

Те се именице слажу, као што се види, са оним које находимо у другим дијалектима; али код именица које имају акценат на првом слогу то није, бар на први поглед, случај. Оне се могу груписати у две групе именица: 1) оне које и у овом и у другим дијалектима имају акценат на првом слогу: *ўтрина* = *ўтрина* и 2) оне које у нашем дијалекту имају акценат на првом слогу, а у осталим на последњем: *планина* : *планина*. Па ипак два последња облика нису тако различита. Треба само имати на уму да је *accus. sing.* од *планина* — *планину* и *pot. pl.* *планине*, па да се одмах види, откуд је облик *pot. планина* у овом дијалекту добио свој акценат. Ово је за овај дијалекат још у толико могућније, што је *accus.* у исто време и општи зависни падеж који је својом честом употребом могао да утиче на *номинатив*.

— *ббрина* I Љуб. Приб. (луч) — *висине* I Н. Кор. (испор. горе) — *врвину* I Жлне — *врлину* I Тем. (врлетно место), испор. *врлина* — *врүћине* III Бујк., испор. *врүћина* — *гбдина* I Књаж. (8 п.) — *дббина* III В. Бања — *дљжина* I Миран. (дуг) — *жввину* III Врање, испор. *живина* — *истина* I Књаж. = *истина* — *капина* (оток) I Вас. — *кбзина* I Рад. = *кбзина* — *кб(ш)чина* I Вал. Пон. И. Јал. (bis) Кр.Ф. III Габр. — *крввину* III Лук., испор. *крввина* — *лбтина* I I Књаж. = *лбтина* — *лбзина* I Вучед. Г. Бојн. — *лбжљина* I Ошљ. — *млбзина* III Стуб. (bis), исп. *множвина* — *нбзине* I Н. Кор., исп. *низина*

- *плáнина, плáнину, плáнине* I Рад. Н. Кор. Књаж. (4 п.) Балт. III Мал. Виш. Врање — *правдина* I Пир. III Међ. (правда), *правина* (право) III Врање — *рòвине* I Рад. (bis) Кож. Жлне Тиопт. III Тиб. — *рòднина* (род) I К. С. Књаж., *рòдина* (род) I Балт. Баб. — *рúдина* I Црнат. = *рудина* — *склòпчина* I М. Изв. (котлина) — *слáтина* I Књаж. = *слáтина* — *стáсина* I Н. Кор. К. С. Бучје Вас. = *стáсина* — *сúднина* (судски трошкови) I Д. Кам. — *тòмнина* III Леск., исп. *тамнина* — *ћушина* III Међ. — *úтрина* I Књаж. К. С. — *ширина* III Врање Топ., исп. *ширина*.
- *близнáна* I И. Јал. (близнаци, пар) — *бугине* I Н. Кор. (bis) = *бугине* — *главина* II Ниш. = *главина* — *градина* I Књаж. (bis) = *градина* — *грбина* I Н. Кор. Књаж. = *грбина* — *девојчине* III Међ. = *девојчина* (det.) — *длжнина* I Штрп. Књаж. (bis) II Прек. — *зидина* I Боров. Кож. (augm.) = *зидина* — *камичина* I Кр. Ф. — *кокошћина* I Рад. (det.) = *кокошчина* — *кошчина* I Н. Кор. Књаж. (bis) Тем. (исп. горе) (augm. det.) — *кртина* I Вина Д. Кам. (кртица, кртичњак) — *кучина* III Врање = *кучине* — *ладовина* I Књ. Вал. — *млозина* I Зор. Кр. Ф. III Н. (исп. више) — *обрдачине* I Вал. (augm.) — *огњина* I Вина (augm.) — *осавина* I Књаж. = *осовина* — *петина* I Књаж. III Врање = *петина* — *половина* I Књ. (појас) III Кож. = *полдовина* — *полугина* I Књаж. = *полугина* — *прашчина* I Изв. (л.) (augm.) — *прегљачина* I Књаж. (кецеља det.) — *речина* I Балт. (augm.) — *свађевина* I Бор. — *својачина* I Кијев. — *скрницина* (болест) I Књаж. — *сланина* I Књаж. = *сланина* — *средина* I Књаж. = *средина* — *стублине* I Књаж. = *стублине* — *тòмнина* III Н. (bis) (исп. више) — *шестина* I Књ. (ter).

Не треба мислити да се речи са два различна акцента, на трећем (respect. првом) и другом, находе само у овом дијалекту; тога има и у другим дијалектима, на пр.: *сланина* и *сланина*, *средина* и *средина* и сл.

Вишесложне речи са суф. *ина*:

- *шуларина* III Кум.
- *брголазине* I К.С. Рад. (прече стазе) — *бъчвина* I Биљан. Кр.Ф. (бачевање) — *вртачина* (bis) III Вр., исп. *вртача* — *говџина* I Драг. III Вр. = *гдвџина* — *годишњина* I Вас. (год. плата) — *далџина* (даљина) III В. Бања — *завџина* II Б. Пот., *завџина* I Књаж. (*завџина*) — *зимовина* (храна за зиму) I Изв. (л.) — *лапавина* (*лапавица*) I Вас. — *лесковина* I К.С. = *лџковина* — *медведина* I Књаж. = *мџведина* — *месџина* I Балт. = *мџсечина* — *облџина* I Клис. (запуштен виноград) — *обљиковина* (обла мотка) I Рад. — *обрџина* (високо место изложено ветру) I Жгне — *очџина* I Ошљ. = *очџина* — *печаловина* III Врање — *покџина* I Пир. — *пуклџина* I Радињ. Баб. Сурач. III Врање, испор. *пџкотина* — *репушџина* III Међ. (augm.) — *сирџина* III Међ. испор. *сирџина*, или *сџров* — *татковина* III Приб. В. Бања — *цапџине* I Тем. — *човџина* I Кр. Ф. — *човџина* I Књаж., испор. *човџина* — *чурљавина* I Влас. (дем.).
- *маточина* (жалфија) I Балт. — *палучина* I Вина (тулузина) — *пџмрачина* III Врање.
- *цревуљина* III Леск. (det.) — *Турџешина* III Н. (det.) —
- *беневерџорина* I Пон. (det.) — *власурџина* III Врање (det.) — *женскурџина* III Врање (det.) — *ситнурџине* III Леск. Церје — *старчурџина* II Ниш. (det.).
- *џина* (det. augm.):

- *баштетина* (башта) I Ошљ. — *брежетина* III Леск.
- *булетина* III Врање = *булетина* — *главетина* III Врање = *главетина* — *горетина* III Габр. — *душетина* III Грбав. — *женетина* I Књаж. = *женетина* — *књижетина* III Н., исп. *књижетина* — *коњетина* I Црнокл. = *коњетина* — *мушетине* I Вал. — *пушетина* III Међ. = *пушетина* — *чакширетине* I Зор.
- *лужетерина* II Б. Пот.

199. — *чина* (det. augm.):

- *гламчина* I Врб. (*гламња*) — *долнчина* III Леск.
- *задущина* I Жлне (запара) — *паднчина* I Боров. — *товарчина* I Н. Кор. Кож. Боров.
- *ичина*:
- *огњичина* I Жлне.

200. -инка. Тај се суфикс, ма он и не представљао засебнога продуктивног наставка, не употребљава у другим дијалектима; у њему је *ка* означавало у већини случајева деминуцију *које* је сада делимично и нестало, јер је *ка* и у овоме дијалекту почело да губи своје првобитно деминутско значење. Али се оно ипак овде, у главном, још задржало.

- *броглазинке* I Д. Кам. — *врѣвинка* I Балт. (разговор)
- *врећетинка* III Лук. — *градннка* I Тиошт. Вина
- *дуварннка* III Стајк. — *дѣдннке* III Тиб. — *дренннке* I Кож. — *ѣжнннке* I Тиошт., — *колибннке* III Врање — *котлннка* III Врање — *кочннке* I Клис. — *крдељннке* (пиштољи) I Боров. — *лознннке* I Тем. — *облачннка* III Врање — *цартуљннке* III Лук. — *пиштољннке* I Књаж. III Гар.
- *планннке* III Сек. — *плотннка* III Вр. — *појасннка* III Топ. — *правдинка* II Мљк. — *прашннка* I Жлне — *пролизинка* (стаза) III Сурд.

— *аугѝнка* III Леск. Стајк. — *рубѝнка* II Ниш.
 — *сирогѝнка* III Н. — *слабѝнке* I Бучје — *ста-
 синке* I Жлне К. С. — *телчѝнке* I Баб. — *торѝнке*
 I Жлне — *трошѝнка* I Жлне (мрвице) — *црепу-
 љѝнка* III Стајк. — *чавуѝнка* III Габр. (исце-
 пана обућа) — *чорбѝнка* III Међ. — *шибѝнке*
 I Вал. Тшошт.

201. — *-штѝна*. Сем случајева где се тај суфикс употребљава као и у другим дијалектима, на пр : *збѝрштѝна* I Пон. Пир. М. Изв. = *збѝрштѝна*, *богѝштѝна* I Драг. = *богѝ(т)штѝна* (у Вука нема), *ђаволштѝна* I Б. Пње = *ђаволштѝна* (у Вука нема), има неколико примера где се тим наставцима образују збирне именице само у овом дијалекту : *женштѝна* („женскадија“ и „женско“) I Књаж. Штрп. Жлне Бор. Рад., *муштѝна* I Вас. Г. Бојн. („мушкарци“ и „мушко“), *пастѝрштѝна* I Изв. (л.), *момштѝна* I Тем. Баб. Јасно је одавде да се тај наставак образовао прво у именица *женско* и *мушко* наставком *ина*, а отуда се пренео и на остале наведене именице.

202. У неколико случајева чуо сам и наставак *енка* : — *бранѝштѝнка* — I Тем. — *рѝч(н)енка* I Рад. — *силенка* I Књ., испор. *печенка* I Пир. Због малог броја примера и недовољне потврде о њиховој употреби, нећу се даље задржавати на њему.

203. Наст. *ња* : (ње).

— *главѝња* I Вина Књ. Влас. Кр. Ф. III Руж. Међ. Стуб. Топ. Врање, исп. *главѝња* : *главѝњу* - *глежѝња* (зглоб) I Балт. — *грабѝња* I Књаж. Грлиште (журба) — *жѝрѝња* III Врање — *кладѝња* (крстина) I Р. Бучје — *класѝње* (сукно) I Ошљ. Рад. Изв. (л). III Вр. — *кѝрадѝње* („*кѝенѝрке*, *подглавѝнице*“ даске) I Ошљ. — *крѝшѝња* (котарица) I Вас. Књ. —

плѣвња I Н. Кор. Књ. (ter) III Тиб. II В. Крч., исп. *плѣва* и *плѣвѣњак* — *пѣводња* I Вина Рад. III Кат., испор. *пѣводањ* (Мачва) — *прѣкажња* (приповетка) I Мода — *скѣрње* I Цер. (коже коју метну сељаци на ногу [бутину] кад везују снопле) — *црѣшња* I Књаж. (8 п.) Вас. Балт II Б. Пот. III Н. Леск. Руж. = *трѣшња*.

204. *-иња*. Тај се наставак често употребљава у овоме дијалекту и његова је специфичка особина. Он се употребљава за образовање апстрактних именица, којих, тако образованих, у главноме, нема у другим говорима. Кад има такво значење, он има двојак акценат: или на крају речи или на претпоследњем слогу. У употреби тога наставак сачувао је овај дијалекат много старине, јер је он старо *-иња* које се у сличним случајевима налази и у старословенском и у другим словенским језицима.

- *густѣња* I Сок., исп. руско *густѣня* — *добриња* I Бор. Штрп. Тиј. III Леск., испор. ст. слов. *добрыня*, руско *добрыня* — *итриња* III Приб., исп. *хитрина* — *младиња* (младеж) I Вас. Књаж. (bis) — *светиња* (свет) I Вас. Руд. III Тег. — *чистиња* I Пир.
- *босотиња* I Вал. (bis) = *босѣтиња* — *брзакѣња* III Међ. (брзица) — *вештиња* (вешта жена) III Кат. — *добрѣња* I Бучје И. Јал. III Бујк. — *јакотиња* (снага) I Врб. II Ниш. III Међ. Приб. — *лепотиња* III Међ. — *лошотиња* I И. Јал. Руд. Тем. — *магарѣња* III Врање — *младиња* I Муч. Жлне — *поснотиња* II Рупје (пост) — *самотиња* I Радињ. — *сиротиња* III Врање I Књ. (ter) — *убавиња* I Пир.

Што се тиче оних речи које имају двојак акценат, и на крајњем и претпоследњем слогу, за њих вреди оно исто што и за сличне именице са наст. *иња*, исп. горе

Са овим наставком не треба мешати онај који је постао од наставка *има* помоћу суфикса *је* герср. *џје*, као: *Рудиње* (место) I Руд., *збдиње* I Жлне (bis) И. Јал. II Ореов. *лозиње* I Књаж. Пир. Одавде је, по свој прилици, апстрахован наставак *иње* за образовање збирних именица и од именица средњег и мушког рода, на пр.: *сирине* I Тношт. (сир), исп. *сирење*, *стручиње* I И. Јал., *шишиње* III Вр. (bis). Да ли овамо иду и именице: *ситиња* (сито) III Врање и *брдиња* III В. Бања — не могу с поузданошћу рећи, јер им је облик друкчији од горњих, а усамљене су.

205. Наст. *-ње*. У именица са тим наставком може бити тројак акценат: на крају речи, на претпоследњем слогу и на почетку речи. Према томе ја сам и груписао све примере.

- *брање* I Балт. Руд. Тем. III Међ. = *брање* — *звање* I Орља = *звање* — *знање* I Рад. К. С. Кож. Вас. Крента Балт. (4 п.) Стањ. Изв. (л.) III Приб. Бујк. = *знање* — *зобање* I И. Јал., испор. *зббање* — *казање* I Тем. — *клање* I Б. Пал. = *клање* — *млење* I И. Јал. — *мрење* I Н. Кор. Књаж. Тем. Пир. Кр. Ф. III Дупљ. Габр. = *мрење* — *прање* I Баб. = *прање* — *сиање* I Рад. Балт. Цер. Пир. = рус. *сианѐ* — *ткање* I Пир. = *ткање* — *туцање* I Р. Бучје.
- *бесење* I Цр. Вр. III Р. река Мошт. Вр. — *болење* III Врање — *веселење* I Изв. (л.) = *веселѣње* — *возење* I Жлне = *вѡжѣње* — *врѣење* I Влас. = *врѣење* — *гађање* III Приб. = *гађање* — *гинене* I Руд. — *женење* III Приб. = *женѣење* — *незнајање* I Пир. = *незнање*, ако само ово последње није = *знање* — *зобање* I Књаж. = *зббање* — *зреање* I Миран. — *имање* I Књаж. = *ѡмање* — *колецање* I Балт. — *копање* I Рад. Књаж. (ter)

= *копање* — *котење* III Међ. — *мислење* I Балт., исп. *мишљење* — *носење* III Н. Стуб. = *ношење* — *палење* III Тиб. = *палење* — *патење* I К. С. Тиошт. Црнољ., исп. *пакћење* (Вук нема) — *пијење* I Жлне, исп. *пијђење* — *поврчање* I Кр. Ф. = *адвртање* — *просење* I Н. Кор. = *прдшење* — *прскање* I Књаж. (bis) = *прскање* — *светење* III Враће = *свећђење* — *тресење* III Враће = *тресење* — *неумејње* I Сурач.

— *бијење* I Тем. II Ореов. — *имање* I Кож. = *имање* — *једенење* I Вас. Рад. Цер. Тем. Б. Пал. Берд. = *једђење* — *пијење* I Балт. Кијев. = *пијђење* — *рѣтѣвање* I Бор. = *рѣтовѣње* — *сирење* I Рад. Жлне Тем. III Н. = *сирђење*.

206. -ѣњ (ањ) муш. р.:

— *вѣтравањ* (кукурек) I Балт. — *вѣгањ* III Међ. = *вѣгањ* — *гѣжањ* III Кат. = *гѣжањ* — *наковоѣњ* III Леск. = *накѣвањ* — *прѣѣњ* II Вар. (првѣнац): можда не иде овамо, јер је његово *ѣњ* могло постати у оваквом положају и од *ењ* — *рѣвањ* II Ниш., исп. место *Рѣвањ* — *рожѣњ* I Кр. Ф. III Леск. = *рѣжањ* — *тѣцањ* I Р. дол Бенц. II Јел. Равут. Ниш. Малча Вар. Б. Пот. Мерц. Шљив. III Остров. = *тѣцањ*.

207. *ун* (унка):

— *рамѣун* (репух) I Тиошт. — *слаѣун* I Врб. = *слаѣѣун* — *устѣун* (греде у крову) I Жлне — *туѣѣунке* (игле) I Књаж.

208. *Суффикс иште* има и у овом дијалекту она значења која и у другим дијалектима нашим, само му је детериоративно значење чешће него у њима.

— *браниште* I К. С. Штрп. — *буѣѣште* I М. Изв. Кож. = *буѣѣште* — *вѣриште* I Вас. III Међ. —

воденíчиште I Изв. (л.) = водèничиште — гове-
дарíште I Вас. — грóбиште (= гробље) I Књаж.
Ошљ. Д. Кам. — гўмниште III Н. — девóјчиште
I Рад. Темска, (det.) I Тем. — детíште I Рад.
(det.) Вал. Пир., дечíшта III Врање, испор. дè-
риште — житíште I Остат. — ждрèбíшта I Рад.
(det) — земљíште I Бучје Баб. III Несвр. Кат.
— ùгриште I Бучје Књаж. (гумно) Темска : у Вука
ùгриште — јазњíшта I Кијев. (det.) — каљíште I
Вас. III Међ. — клчíшта I Изв. (л.) — крвíште III
Међ. — кутриште (псето) det I Н. Кор., кутре-
тíште I Баб. — местíште I Мас. (det.) — но̀фо-
вíште (= но̀фíште) II Прек. — огњíште I Рад.
Књаж. (bis) Мокр. Изв. (л.) Г. Ром. III Кат. =
òгњíште — пáдалиште (долина, место за окуп-
љање) I Рад. Вас. — пазарíште I Кож. II Ниш.
III Врање = пазàрíште — аанаíриште I Жлне
Вас. III Врање — пашиште I Кож. — пепелíште
I Бучје = пепèлíште¹ — пугíште III Леск. —
алáндиште III Међ. = алвндíште — појátиште
III Н. — пугíшта (pl.) I Црнат. Кум. (det.) —
ровнíште I Пон. III В. Бања Стајк. — сèлиште
I Књаж. Балт. II Бур. = сдлíште — смоковíште
III Кум. — Турíште III Н. (туре) (det.), Турчí-
ште III Виш. Врање.

Суфикси са т.

209. -от :

— кло̀биот I Н. Кор., испор. кло̀пдтање — пў̀кот I Рад.
Вас., испор. пў̀котина — рí̀кот I Остат.²

¹ Врло је сумњиво, да ли долазе овамо и *пíлишта*. Ја сам на стр. 190, говорећи о *пíлмшти*, због значења које му је као и у *пíлиби*, претпо-
ставно да је донесено из Бугарске, тако да то може и за ово да вреди. Ис-
пореди још и слагање *пíлмшти* и *пíлиби* и у акценту, што не би требало да
је, да је *иште* овде српски наставак.

² Једном сам забележио и суф. *ото* : — *имóто* (имање) I Р. Бучје.

210. -ота :

- *блáгота* III Н. (вероватно под утицајем асс.: **благотá*: *блáготу*) — *гребáта* I Књаж. (под утицајем књиж. језика) — *лепóтá* I Пир. Књаж. — *прóстотá* I Балт. — *рáботá* I Књаж. — *сáмоту* I Књаж. — *срáмотá* I Рад. Вал. Књаж. = *срaмóта*.

211. -оћа :

- *вештоћá* III Приб. — *врлочá* („врло место“) I Рад. = *врлóћа* — *зeблóћа* I Вас. — *лудóчa* I Баб. — *тврдо́ћа* I Књ. (bis) II Ниш. — *чистóчa* I Пир. Код последње 4 речи акценат не одговара књижевном; можда у свима њима ипак имамо утицај школско-књижевног језика.

212. -утка :

- *барбóутке* (старе паре) III Врање — *грмóутка* (грумен) I Изв. (1.) — *скакóутка* I Баб. (скакавац) Остат.

213. -џт :

- *нóкџт* I Књаж. = *ндкат* — *лџкџт* I Књаж. = *лџкат*.

214. -ић (= *itj* заједничко-слов.):

- *бóжич* I Жлне Штрп. Балт. (bis) Битв. Сурач. III Н. = *бóжић*. Акценат је на првome слогу изазван утицајем књиж. језика. — *вамаирóвић** III Бујк. Н. — *врáнич* I Р. Бучје = *врáнић* — *голémчић* II С. Топла — *грóшчић* III Н. (bis), испор. *грóшић* — *деверíчић* I И. Јал. Вал. II Пирк. = *деверичић* — *девојчети́ч* I Књаж. Тиошт. Б. Пал. — *девојчичи* I Бучје Вина Књаж. (bis) II Ниш. III Бел. — *јáганчичи* II Прек., испор. *јáганчићи*. Његов се акценат развио сигурно под утицајем *јáгáњци*. — *јáрић*и* I Т. дол II Ниш. = *јáрићи*.

јáрчичи I Изв. (л.) има акценат, ако је овде тачно означен, од *јáрац*. — *јунíћи* II Грбав., исп. *јунчић* — *каменчи́ч* I Рад. Пир. II Скрб. Оба су акцента могућа. Један одговара обл. *каменчићи*, а други имен. *камен*, исп. презиме *Камвнчић*. — *кутрачи́ћи* II Н. Јел. — *магáриће* II Бур. — *младíч* I К.С. Сок. Жне (bis) II Шљив. III Међ. (bis) = *младóћ* — *момчи́ће* II Ниш. = *мóмчић* — *овни́ћ*и* III Међ. = *óвнић* — *цáсторчић*и* III Међ., испор. *цáстврче* — *цетли́ч* I Ошљ. = *цетлић* — *а́йлићи* I Рад. Бучје Књаж. Пон. Б. Пал. III Габр. = *а́йлићи* — *аруги́ћи* II Скрб. = *арутић* — *сéстрич* I Кр. Ф. II Рупје III Р. река. *сéстричич* I Клис. = *свстрић*, *свстрићић* — *славíћи* I Драг. = *славíћ* — *туквети́ч* I Б. Пал. — *тíчичи* I Пир. — *тúричи* III Н. — *ќíрчић*и* III Међ. — *уну́чићи* I Рад. = *унучићи* — *чуцети́ч* (чокањче) I И. Јал. — *шурíчич* I Кож., исп. у Боци *шуричић*.

215. Настав. *ство* :

-богомóлство I Бал. (по свој прилици, није народна реч) — *големствó* I Књаж. — *дрúст(в)о* I Књаж. (4 п.) Вас. Балт. II Д. Мат. III Н. Леск. (можда је такође литературнога порекла) — *јунáство* I Пон. (*јунáцтво*) Балт. Драг. Изв. (л.) (*јунáксто*) III Кат. (bis) = *јунáштво* — *кмествó* I К. С. у Вука *кмѣтство*. У овом су дијалекту готово све двосложне речи са наст. *ство* акцентоване на крају. — *краљствó* I Вас. — *кумствó* I Руд. Битвр. II Ниш. = *кумство* — *млокствó* I Црнокл. II Лал. = *мнóштво* — *назавáлство* (опклада) III Н. — *побожанство* (= побожност) I Књаж. — *приказува́нство* (причање, приказивање) III Леск. — *рђá(в)ство* I Бучје Пир. II Приб. — *роиствó* III Леск.

216. Суффикси са *р*.

-ара:

— *сво́на́ра* I Бучје III Леск. = *звднара* — *јані́кара* („чумина сестра“) III Н. — *кама́ра* I Тем. = *ка́мара* — *коша́ра* I Књаж. (ter) = *кошара* — *криа́ра* I Књаж. = *криара* (Вук нема) — *цевара́* (дуга свирала) I Изв. (л.) — *црвара́* (црви) I Бучје.

-р и сл.:

— *вѣтѣ́р* I Рад. Н. Кор. Књаж. Вал. III Н. = *вѣтар* — *о́дѣр* I Рад. Пир. (у Црној Гори *одар* по Вуку, али је сумњиво) — *свѣкѣ́р* I Књаж. II Д. Мат. Б. Пот. III Лук. = *свѣкар*.

217. -ар:

— *ајкари́* II Ниш. — *барјата́р* III Међ. = *барјакта́р* — *биволар́* III Врање — *брашнар́* I Књаж. = *брашнар* — *бумбара́* I Изв. (л.): ваљада по угледању на остале именице са наст. *ар*, испор. *бѣмбѣр* (Вук) — *бѣчар́*, *бѣчара́* I Рад. Бучје — *влакар́* (мутавџија) I Клис. — *воденичар́* I Вал. II Скрб., испор. *воденичар*, које има свој акценат од *воденица* — *вољавичар́* I Балт. — *врачар-а́* I Изв. (л.) = *врачар́* — *гајдар́* I Књаж. — *главетар́* I Рад. — *главничар́* III Тиб. („главни“) — *говедар́*, *говедара́*, *говедарé* I Рад. Н. Кор. (bis) Књаж. (bis) Пир. III Лук. = *говедѣр* — *господѣр* I Боров. Књаж. = *господѣр* — *грнчар́* I Књаж. = *грнчар* — *дегишар́*, *дегишара́* III Јоов. Тиб. (дечак) — *домѣшнар́* III Г. Куп. Јаш. (укућанин) — *дубар́* (дрво) I И. Јал. Тем. — *жетвара́*, *жетвѣру́* I Жлне Књаж. — *загара́* (зечар) II Ниш. — *клопотар́* (клепетуша) I Изв. (л.) — *козара́* I Баб. = *козар́* — *кокошар́* I К.С. = *кондишар́* — *колибар́* II Рупје — *коматар́* III Врање — *ластар́* I Ошљ. И. Јал. (младо грање) = *ластар́* — *лаутар́* (*лаута*, *ћемане*) I Књаж. — *лекар́* I Књаж. =

лѣкар — *младишар* (младућ det.) I Балт. Тем. — *овчар*, *овчарá*, *овчари* I Рад. Вас. Књаж. (bis) III Стајк. Стуб. Бујк. Корб. = *овчар* — *опьччар* I Књаж. = *опанчар* — *пашалар* III Стајк. (паша) — *поглобар* I Књаж. — *рибарá* I Пир., испор. *рѣбар* према *рѣба* — *свинарá* I Кална = *свињар* — *стреар* (врабац) I Држ. — *тобошар* I Књаж. = *тобдшар* — *чинар* (дрво) I Тем. — *шиљегар* I Рад. Тем. Пон. — *шумарá* I Рад. Књаж., испор. Вуково *шумар* према *шума*.

218. *-гужуре* I Тем. (det.) — *пекѹра* I Врб. (врело) — *пањурáк* I Кож.

Суфикси са л.

219. *-л*:

— *котѣл* III Сурд. Вр.¹ = *кѣтао* — *кѹтъл* I Жлне = *кѹтао* — *орѣл* III Топ. = *ѣрао* — *петѣл* I Вас. = *пѣтао* — *сврдал* I Књаж. II Ниш. = *сврѣао* — *мисъл* I Жлне = *мѣсао*.

220. *-ло*:

— *грозлѣ* I Врб. = *грозло* — *жѣгла* I Жлне — *облеклѣ* I Н. Кор. И. Јал. Балт. (одело) — *подреклѣ* I Зор. Бучје = *подријетло* — *покрклѣ* (каурма) I Грлиште — *потеклѣ* (порекло) I Баб. — *пѣклѣ* I Кож. — *рало* I К.С. Р. Бучје Књ. Д. Кам. = *рало* — *седлѣ* III Корб — *сареобѹкло* I Остат.

221. *-ало*:

— *брчкало* (барица) I Остат. — *врткало* I Баб. — *чекетало* I II. Јал. (чекетало на точку воденичном) — *обѣало* (обојак) I Опшљ. — *ступало* I Књаж. — *црпало* III Н. — *цртало* I М. Изв.

¹ Са наст. л (за им. сред. рода) имамо: *котлѣ* I Н. Кор., *петлѣ* II Рупје. Такви су облици дали повод генерализању суф. *ле*, испор. *кравлѣ* (*кравчѣ*) I Верд.

= *црґало* — *чокетало* I Жлне (чекетало) — *цѣв-гало* (шиљато дрво на ралици) I Д. Кам.

222. *ило* :

— *венчила* (круне за свадбу) III Н. — *вртило* (код ужара: шипчица на коју се наплећу конци) III Врање — *косило* (мотка на којој је коса) III Међ. — *крмило* I Књаж. — *очи́ла* (очи, наочари) I Н. Кор. И. Јал. — *цедило* I К.С. Књаж. = *цедило*.

223. *-ља* :

— *лѣжља* III Н. — *штрапље* (стопе) I Балт. (исп. *скобаљ* I Тем. = *скдбаљ*).

Други, мање или више, усамљени наставци

224. *-во* :

— *плѣтиво* I Књаж. = *плѣтиво* — *сѣчиво* III Међ.

225. *-ба* :

— *веселба* I И. Јал., *весѣлба* I Црнокл. Клис. III Н. Бујк Врање — *врши́дба* III Врање = *вршидба* — *дѣрба* III Стајк. — *зарадба* (зарада) III П. п. — *коси́дба* III Међ. — *кдсидба* — *ми́рба* III Бујк. — *поси́лба* I Кож. (шиљање) — *продѣчба* I Ц. дол (продаја) — *сва́дба* I Н. Кор. = *свадба* — *сте́гба* III Руж., испор. *стега* — *стра́жба* I Битвр., исп. *стра́жа* — *стра́ба* III Леск. Приб. — *стри́жба* III Стајк. — *уго́ђба* III Стајк. = *угодба* — *уда́мба* I Пир. = *удадба*.

226. *-ушка* :

— *гостјушко* I Пир. — *врејушка* (уже) I Бор. — *градјушка* (град) III Кум. I Кална — *кркјушка* (риба), исп. *кркуша* — *пуајушке* I Руд. (махуна) — *трапјушка* („трап“) I Тем.

227. *-аш* :

— *големáши* III Н. Врање (bis) (великаши) — *кркметáш* (зулуфи) I Сурач. — *кудеља́ш* (реп од

кудеље или сл.) II Б.Поп. — *мајсторáш* (мајстор) I Кож. Књаж. — *огребáш* III Леск. — *отркалáш* III Леск. (за знач. исп. глаг. *откотрлати*) — *преполовáш* III Леск. — *алаугáш* I Пир.

228. *-ош* :

— *досредбóш* II Рупје — *олизбóш* II Рупје — *разврбóш* II Рупје.

229. *-иш* :

— *кукумíш* (смеша) I Балт. — *очúпиши* I Ошљ.

230. *-уга* :

— *мачúга* (буџа) Г. Бучје Зор. III Власе (п.) — *прецáруга* (лептир) I Баб. — *чеврљúга* = *шеврљúга* I Изв. (л.) — *чомаљúга* (чвор) II Ниш.

231. *еж* :

— *бодéж* I Грлиште — *болéж* (болест) I Тиошт. II Д. Мат. — *младéж* I Кам. (п.) = *младéж* — *грмéж* I Рад. (bis) Ошљ. (грмљавина) — *патéж* I Вас. (патња) Тем. — *правéж* (рад „оно што се прави“) I Књаж.

232. *ија*. Тај наставак није српскога порекла, али се у нашем језику употребљава врло много, тако да има у неким случајевима и своје специјално значење. Он се употребљава, сем његове обичне употребе у турским речима, и уз збирне именице (момчадија). То је било повод да тај суфикс у овоме дијалекту добије и сам, донекле, збирно значење, тако да, генералисан с једним делом основе именица у којима се налази и тако уопштен, може да уноси такво значење у именице којима се додаје. Тај се суфикс употребљава још и уз апстрактне именице и може и сам да их образује. То долази од његова заиста апстрактног значења у неким случајевима (*мајсторија*, *робија*, *невèрија* и др.). У осталом, из тога се значења могло развити и колективно зна-

чење које се наводи каткада у њега када се употреби независно од збирних именица; то је и могао бити узрок што се тај суфикс почео употребљавати уз збирне именице. Разуме се да је генерализација суфикса *етија* много помогло то, што се поред *момчадија* образовало и *момчетија*, које је такође добило значење збирне именице.

- *бадавција* III Међ. — *бачованција* III Мал. = *баштованција* — (гоца) *башија* (кмет) I И.Јал. — *бежанџија* („збег“) I Пир. — *вергија* (арач на главу) I Балт. Руд. — *вртолџија* (бездна) I Жлне Боров. — *волетџе* I Цр. јаб. (волови) — *восковарџија* I Сурач. — *гајдарџија* I Т. дол III Леск. — *гарџија* (кулук) I Д.Кам. — *девојчетија* (coll.) I Књ. Пир. — *дететија* I Пир. (coll.) — *ђулетџија* III Н. (coll.) — *жидовија* (coll.) III В.Бања — *занеаџија* III Вр. — *јузбашџија* I Тем. — *колетџија* I Тиошт. (ваљак који се врти као точак, точкови, велосипед) Мир. — *кочије* I Књаж. (*кдчије*) — *кумрије* I Књаж. = *кумрије* — *кутретија* I Баб. — *лепотџија* I Пир. — *ловџија* I Тамска Пир. — *маџаџија* I Радич. Књаж. — *мешанџија* (смеса) I Ошљ. Пир. — *момчадија* I Књаж. (bis), *момчетија* I Н. Кор. Руд. Темска — *наводаџија* I Књаж. = *наводаџија* — *царусџија* (црквиште) I Кијев. Изв. (л.) — *царчетија* I Киј. — *цембелија* I Пир. (црвена хаљина) — *плакарџија* (буре за ракију) I Тем. (bis) Међ. — *порешџија* I Жлне III В. Бања = *порешџија* — *рабаџија* I Књаж. III Н. — *русалија* („као „краслице“ што се састају“) II Грбав. — *саачџија* (сајција) II Н. Бања III Врање — *сајџија* (сопственик) I Руд. — *сбирџија* III В. Бања — *скупоџија* (скупоћа) I Књаж. III Н. — *слободџија* I Вас. Кож. К.С. Књ. — *соколчетија* I Изв. (л.) (coll.). — *страџија* III Н., *страџија* I Пир. — *суварџија* II Малча

(коњица) — *тегобија* (тегоба) I Изв. (л.) — *тестија* I Књаж. — *трговија* III Топ. — *турчетија* I Б. Пал. — *ћурија* I Тишт. = *ћуарија* — *ћурчија* II Ниш. — *чекија* (ножић) I Изв. (л.) — *чуклије* (врста крушака) I Крента — *шушетија* I Пир.

233. Наставак је (*вје*) у именица средњег рода :

— *грозје* I Књ. Тем. = *грџџе* — *грање* I Књ. (bis) = *грање* — *грмање* I Балт. (грмље) — *грџе* (украш.) I Сурач., исп. *грџња* — *дубје* III Врање = *дубље* — *зравје* I Рад. = *здравље* — *имаће* III Леск. (bis) Н. — *камење* I Ошљ. Књ. (тер) Стањ. Цер. III Леск. Овдме се само са спољашње тачке гледишта противи Вуково *камџе*, јер је *камење* образовано према *камџи* — *корење* I Вас. Књ. : одговара *камење*, али се овде употребљава и *корџе* I Књаж. (bis) — *ливађе* I Изв. (л.) Н. Кор. Боров. Тишт., исп. *ливада* — *лисје* I Књ. = *лишке* — *лџе* II Ниш. — *оплење* I Вал. — *прџе* I Боров. Жлне Крента Кр. Ф. — *рџје* I Тем. = *рџље* — *рџје* I Вас. Муч. — *саце* (чаћ) Тишт. Тем. Г. Ром. II Ора В. Крч. Прек. — *страње* I Књаж. — *тигање* I Боров. — *џлење* I Рад. (bis) Вина Књаж. Тем. Пир. (bis) Изв. (л.) II Б. Пот. III Врање. Већином има акценат на првом слогу, што долази од номинатива *џљџи* — *цвџе* I Књаж. Кр. Ф. = *цвџе* — *чађе* II Рупје III Врање Д. Село.

XVI. ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ.

233. Строго узевши, у личне заменице долазе само заменице првога и другога лица; све су остале заменице безличне. Али се ипак неке од њих, било по својем облику било по синтактичкој употреби, тако приближују правим личним заменицама да их је најзгодније прегледати заједно са њима; таква је повратна заменица за свако лице (*себе, се*) и заменица *он, она, оно* која се обично и назива личном заменицом за треће лице. О заједничким моментима, који их заиста доводе у непосредну везу, ја овде не могу говорити, и за то одмах прелазим на њихове особине у овој дијалекту.

234. Својом променом одликују се личне заменице од свих других речи овога дијалекта које се деклинују: у њих је употреба предлога за образовање различних падежа веома ограничена. То је дошло отуда што личне заменице имају готово за сваки падеж засебну форму и корена и наставка, те свака за себе, без везе са сличним облицима придева и именица, врши своју синтактичку функцију. Оне изгледају као скамењени облици, засебне речи које су замениле падежне облике. Јер основна особина падежа у именица и јесте да им је

основа заједничка, а да се наставци мењају; овде нема ни једног ни другог. С тога су облици личних заменица у оним случајевима у којима су се, на показан начин, разликовали од других променљивих речи деклинације остали и даље у употреби, не мењајући, у главноме, свој систем промене. У оним пак случајевима у којима се и иначе у српскоме језику употребљавао предлог (*instrumentalis - associativus, localis*) употребљава се и у ових заменица, само се овде ти предлози употребљавају онако како се они у опште употребљавају у овим дијалектима: са обликом заменице у *акузативу-генитиву*.

235. Најбоље су се сачували *енклитични облици*, и они се, у главноме, употребљавају без предлога. Њих има и за генитив и за датив, о акузативу и да не говорим, само што се облик акузатива употребљава и за генитив, а каткада и за датив, и ако, у већини случајева, они имају своју форму. Употреба акузатива и за датив веома је стара у неким случајевима, на пр. *ни* и *ви* у множ., па је отуда пренесена и на неке друге облике и у једнини, на пр. *ју* и *сл*.

Дужи, акценатски облици употребљавају се онда када је заменица наглашена, заузима прво место у реченици, када се употребљава уз предлоге (то је због тога што предлози немају свога акцента), и када чини саставни део удвојене заменице. Место датива дуже заменице употребљава се често генитив - акузатив с предлогом.

Сем старих и краћих и дужих заменичких облика, има у овим дијалектима доста и нових. Они које находимо у тимочко-лужничкоме дијалекту представљају већином резултат измена које су се извршиле самостално, без утицаја са стране; они пак које находимо у јужно-моравском дијалекту већ нису такви.

236. Заменица првог лица.

Nom. sing.: ја свугде у свима дијалектима.

Gen. sing.: = *accus.*

Dat. sing. а) енкл. ми :

— *крџињу ћеш ми даш* I Књаж., *те че ми га ка-
жеш* I Тем., *што че ми дадеш* I Тијан., *он
ми нече одговори* I Б. Пал. и сл.; б) удвојено:
мѣн ми неје I Бучје Књаж., *мѣне ми казаше* I
Клпс., *мѣн ми нѣсиш* I Баб., *дај ми ти мѣн* I
Берд., *мѣн ми је* I И. Јал., *мѣн ми кажу* I Балт.,
мѣн да ми су рекли I Пир., *ко год ми мѣне
пише* I Пир., *што ми ти мѣн казју* I Миран.,
и мѣн ми је добро III Н., *мѣн ми он прѣча* III
Н., *дај ми мѣн* III Н., *шћѣ ми мѣне (што ће —)*
III Н., *мѣне ми рече* III Кум., *па ми тој мѣне
зачуде* III Бујк., *да ми даш мѣн* III Р. река, *дај
ми мѣне ракију* III Леск., *да ми је њ руке и
мѣне* III Приб., *мѣне ми не доноси* III Приб., *дај
ми мѣне* III Вр., *мѣне ми дадоше* III Лук., *мѣне
ми се чѣни* III Врање, *мѣне ми дадоше* III
Врање и сл.

Облик *мен*, јасно је, постао је од *мѣне* редукцијом крајњег вокала.

Accus. sing.: а) енклитични: *ме: тѣ ме не верујеш*
I И. Јал., *онѣ че ме казне* I Пон., *па ме ће
пиште* I Књаж., *не те (ће) ме слѣшају* I Цер.,
че ме апсиш I Тношт., *че ме "сече* I Балт., *да
ме посече* I Вава, *она ме нече верује* I Пир.,
че ме натѣра овај година I Пир., *ви че ме уби-
јете* I Љуб., *че ме увану* I Црнољ., *он че ме
чѣва* I Тиј., *да ме неје жал* III Кат.; б) акцен-
татски: *мен*, *мѣне* I Књаж. и др., *врз мѣне* I
Књаж., *код мѣне* I Кож., *испод мѣне* II Ниш.,
сѣс мѣне I Књаж., *у мѣне* III Вр., *за мѣне* I
Књаж., *сѣс мѣн* I Књаж. III Н., *код мѣн* I Књ.,

нема лек за мѣн III П. п.; в) удвојено: *јѣ л ме мѣн познѣаш* I Књаж., *он че ме мѣне убѣје* I Пир., *да ме мѣн не загубиш* I Пир., *па си мѣн жѣл* III Н., *мѣн ме па срамѡта* III Н., *та мѣне сѣму да ме оставиш* III Вр., *мѣне ме искаше* III Мал., *мѣне ќе ме утеѣа* III Међ., *мѣне ме млого мѣло* III Леск. (accus. m. dat.), *мѣне ме боли* III Леск., *мѣне ме утеѣаше* III Леск., *штѡ ме мѣне детѣње* III Љут., *овѣј ќе ме мѣне изѣде* III Приб., *мѣне ме истеѣаше* III Власе (п.), *вѣтѣше ме мѣне* III В. Бања, *мѣне не ме глѣдав* III Бујк., *мѣн ме срѣм* III Бујк., *мѣне ме цѣли* (лечи) III Бујк., *мѣне ме прѣшаш* (питаш) III Лук., *мѣне ме је прѣтѣја* III Лук., *он ќе ме чека мѣне* III Врање, *ти ме мѣн ѣзлѣга* III Врање, *мѣне ме канѣше* (нудише, зваше) III Врање, *мѣне ме нећете* III Врање.

Not. plur. обично гласи у свима овим дијалектима *ми*. То је тако обичан завршетак да за њ, мислим, није ни потребно да наводим примере. Сем њега има још три облика који су много ређи и од којих се неки само спорадички употребљавају: *мије*, *ни*, *није*. На пр. :*миј се рѣдујемо* I Рад., *мије смо туј* I Пир. III Леск. (ter) II Рупје.

Да ли је тај завршетак донесен са стране, или је постао самостално — тешко је рећи. Ја мислим ипак да је прво вероватније, јер се такви облици налазе и у Македонији и у Бугарској, а овде су сасма спорадички. Да су овде постајали, могли би постати једино од *мија* које сам једном и записао (I Киј.); а *мија* је могло постати према *ти* и *тија*, *овѣ* и *овѣја* и сл.

— *ни смо* III Леск., *ни станѣмо* I Вас. Грлиште Понор, *ни смо дружинѣ* I Сурач., *ни мѡжемо* I Кијев., *ни све лежимѡ* I Кијев. Вава, *није* I Сурач. Баб. (ter) Влас., *павличке* (паунице) *мѣле није смо* II Рупје.

И за *ни*, *није* вреди оно исто што и за *мије*. И ако не би било тако тешко објаснити образовање заменице *ни* — она би била образована према *ви : вас : ви* (dat. acc.) = *ни* (м. ми) : *нас : ни* —, ипак ми се чини да она није овдашња или бар да припада, у главном, пиротскоме крају и лужничкоме поддијалекту.

Gen. plur. = асс. *нас* са знач. општег зависног падежа: *вр нас* III Вр., *окол нас* I Књаж. Вас., *прекај нас* I Вал., *куде нас* I Влаова Б. Пал. Остат. Вас., *към то нас* I Тиошт. и сл.; енклит.: *ни* за датив и акузатив: *нече ни бјуде пазар* I Пир., *оче ни плати* I Кож. *такó си ни мајка говорила* I Књаж., *здрав ни си* I Кр. Ф. *комшије ни* I Књаж., *не даде ни* III Леск., *једнѣг ни стану лоше* I Н. Кор., *да ни причаш* I Књаж., *нече ни виде* I Баб., *иа ќе ни бије* I Књаж., *иа ќе ни Бог да* I Књ., *где ќе ни стјра* I Књ., *кад ќе ни бесе* I Жлне, *иа* (опет) *ће ни побју* I Књаж., *он ќе ни бије* II Ниш., *позваше ни* I Балт., *че да ни искара* I Н. Кор., *да ни врне* I Књаж., *пјшти ни све* III В. Бања, *нече ни јзне* I Берд., *не ни глашале* I Зор. (јавити, позвати), *соберју ни* I Остат., *да ни венча* I Пир., *кóј да ни рани* I Темска, *не ни покрстисте* I Клис., *ако ќе ни погуби* III Вр., *да ни води* III Вр., *да ни проведеш* III Вр. и сл.

У таквој се употреби находи *ни* и у нашем косовском дијалекту.

не енклит. accus. plur.: *срете не* III Н., *ће да не апису* III Н., *само да не не избесу* III Н., *татко си не одвѣја* III Н., *гађаја не* III Међ., *нека не пресуди* III Међ., *напудише не* III Леск., *слуша не* III Леск., *остави не* III Леск., *преведоше не* III Леск., *срете не* III Леск., *те не осветише* I Бел., *бог да не оирости* III Приб., *да не не познаје* III Врање, *неће да не дарије* III Врање, *собра не* III Врање,

тепав не III Врање, *напудѝше не* III Врање. Ређе се налази у дативу: *да не (нам) су жиѝви* III Приб. То је образовано према *ни* за асс. и dat.

Ово *не* није поникло у овоме дијалекту. Оно у опште није старо: образовано је према **е** у ассус. имен. мушког и женског рода. То налазимо и у косовском дијалекту, где је његово образовање оправданије, јер се и код именица мушког рода тамо налази у ассус. **е**, док овде тога нема. Оно се, као што се види, употребљава једино у јужно-моравском дијалекту, а за **њ** сам у више прилика могао да констатујем утицај баш с те стране.

Удвојена заменица: *тој ни нас загуѝи* I Б. Пал., *да ни нас повѝта* III Мал., *викѝше ни нас* III Леск., *изварѝше ни нас* III Бујк., *то ни неје нам посла* I Пир., *забранѝјев ни нам* III Кат. У оваквим облицима *нам* није обичан саставни део. Такво је *нас* како за генитив, када долази без предлога, тако и за датив, само са предлогом.

237. Лична зам. за друго лице.

Not. sing.: ти свугде.

Dat. енклит. *ти*: *он че ти га даде* I Баб., *ми ќе ти јавимо* I Књаж., *ће ти кажем* I Вал., *че ти дава* I Балт., *не може ти каже до Гмитровдѝн* I Тиошт., *чу ти оставим* I Пир., *чу ти дадем* I Пир., *тамо че ти кажем* I Пир., *ни че ти каже што да разумева* (нити ће ти рећи да ишта разуме) I Пир., *чу ти придам* I Мир. (доплатим).

Dat. акценатски тебе: *он че тебе отне све што имаш* I Клис. Рад. Књаж., *ја чу тебе да дадем* I Б. Пал., *ја сам тебе мила сестрица* I Пир., *не л тебе и тебе* I Б. Иње, *шта је тебе мѝна* II Ниш. III Н. Леск. и др.

Dat. удвојено: *ја да ти кажем тебе* I Пир., *што ти је тебе* I Б. Пал. III Н. Међ., *тебе ћу ти дам* III Леск., *што ќе ти тебе* III Врање, *тебе ти је* III Врање, *ја не ти тебе рекна* III Врање.

Accus. енклит: ње те срѣтне I Књаж., *исти́на че те би́је* I Књаж., *Бу́гари че те зга́зе* I Д. Кам., *не мо́гу те жу́кам* (тера́м, гура́м) I Пир., *че те ува́ну* I И. Јал., *ми че те бра́нимо* I Балт., *куде́ чу те во́дим* I Пир., *ја чу те уби́јем* I Темска, *о́н че те сти́гне* I Темска, *оно́у те не́че уби́ју* I Тем., *ми те не́че држимо́* I Изв. (л.), *не те при́знам* III Леск.

Дужа ф. accus: до теб́ I Вал., *на тебе́ пису́је* III Н., *с теб́* I Књаж., *при тебе́* I Балг., *за теб́* I Књаж. и сл.

Удвојена ф. accus: ја те тебе́ неси́м те́ла I Вас., *тебе́ те, о́до, не жа́лим* I Пир., *мо́рам да те тебе́ ра-же́ним* I Пир., *ђаво́ље че те оно́у тебе́ одва́де* I Пир., *ја чу те чу́вам теб́* I Пир., *ко́ј те ма́ри теб́* I Б. Пал., *ја сь́м те тебе́ печали́л* I Кр. Ф., *мо́лим те тебе́* III Р. река, *не́ће те ми тебе́ ца́римо* III Н., *тебе́ те тепа́ше* III Леск., *ја те тебе́ че́кам* III Леск., *тебе́ те тра́жим* III Кат., *да те ци́гамо тебе́* III Кат., *ја те тебе́ не позна́вам* III Вр., *тебе́ те о́ћем* III Вр., *прашува́ те тебе́* III Вр.

Not. plur. обично гласи у овим дијалектима *ви*, али се ипак понегде употребљава и облик *ви́је*: *ви́је* I Пир. (bis) Баб. (bis) Сурач. Кр. Ф. Испор. о *мије*. И овде сам једном забележио *ви́ја* I И. Јал.

Genit. — *accus: при ва́с* I Темска, *към то ва́с* I Жлне и сл.

Dat. енклит.: он да ви је I Књаж., *да ви ка́жем* I Књаж., *да ви при́ча* I Књаж. Пир., *мо́же ви ка́же* I Темска, *че́ ви при́чам* I Пир., *ако ви је те́шко* I Остат., *ца́ре ви сь́м да́л* I Кијев., *ни́шта ви не́ћу* III Леск., *ја ћу ви напра́вим* III Леск., *да ви ка́жем* III Бог., *ја ће ви узí-мам ја́рики* III Рожд., *што ви би́дне* III Врање, *да ви опрóстим* III Врање, *гре́ ви на́ душу* III Врање.

Accus. енклит.: *оні су ви видѣли* I Књаж., *ја сам ви докараја* III Н., *да ви обуче* III Међ., *сви ће ви избіју* III Мал., *да ви лѣжем* III Врање, *оглуши ви* III Стајк. и сл.

ве се такође употребљава као енклит. заменица за dat. и accus.: *не ве даћев* III Врање, *још једнј (прикажњу)* *да ве прикажем* III Врање, *и да ве поделим* III Врање, *како ве реко* III Леск., *не ли ве кажем* I Г. Ром., *ће ве докара* III Врање, *ја л ће ве погубим* III Леск., *да ве иселе* III Леск., *молим ве* III Леск., *ја л да направите, ја л ће ве погубим* III Леск. Испор. о не.

Удвојене зам.: *ја ви молим вас* III Леск., *кој ве моли вас* III Врање.

238. Повратна зам. за свако лице (*себе*).

Дат. енкл. си: *нек си ме сече* I Опш., *онде си* I Врб., *да си идемо* I Књаж., *ја си не знам људи тија* I Књаж., *жена си га отру* (отрова) III Врање, *да си се издавимо* III Врање, *нама си је добро* III Н., *сва другара си* III Н., *имаја си кјџицу* III Н., *па си отоше* III Н., *седі си код кјџу* III Н., *ја си се вратим* II Д. Мат., *па си сам говори* III Н., *он си седнја до воду* III Руж., *па си пошја од онога газду дом* III Љут., *врнише си се* I Остат., *ми че си заминемо* (проћи, отићи) I Пир., *па уме си* I Темска, *нече си се ни урани* I Темска, *да ни си побје* I Балт., *слуга че си иде кјџе* I И. Јал., *че си спї* И.Јал., *викне си ју она* I Књаж., *тија си неговї од чїку браћа* III Приб., *боравим* (болујем) *си од мој главицу* III Власе (п.) *он си се врати* III Врање, *сете* (= *седте) *си тїј* III Врање, *не трѣба ми си* I Књаж., *онб си ни толко кошта* I Књаж., *такбј си му Бог остаїо* I Књаж., *мїслим си* I Књаж., *сестре си* II Ниш (dat), *па ни си уте-номо* I Валун., *имам си 9 дїши* I Пир., *вїсне*

си старца (виси) I Пир., кад си синјше куршумјé I Темска.

Ассив. енклит. се: зимá ће се рони I Рад., ће се нагледа́те I Рад., не́ ће се де́ле I М. Изв., не́ ћу се ја јоште жéним I Вина, не́ ће се ди́же I Балт., че́ да се врну́ I Балт., че се бéси I Темска, па се не́ че преда́ју I Темска, онí че се исéте I Цер., па му се почéла мо́ли I Пир., кудé чу се дéнем I Баб., о́ће се распечé (препећи се и сл.) II Б. Пот., он́ ће се скíне III Врање и др.

Акценатска ф. ген. (= жуз.) и дат.: међу се́бе III Н. Стуб., у се́бе II Грбав., по се́бе I Рад., пред се́бе I Б. Пал., се́бе I Књаж. Бучје и др.

Удеој. облик: те́ше си се́би III Врање и сл.

239. Облици заменице он, она, оно. Ова се заменица употребљава као лична заменица III лица само у ном. sing. и plur., а у осталим падежима, као и у другим српским дијалектима, облици заменице, које је у ном. нестало у срп. језику, *иже, иже, юже*. И овде је заменица он имала, првобитно, двојако значење: и овако и демонстративно. Доцније, када се оним случајевима који су били сачували њ на крају почело додавати *ј* (*и*), *онј* (као *тј*, *овј*), диференцирала се употреба једне и друге форме: он је било ограничено на службу заменице за треће лице, а *онј* на демонстративно значење. За то су облици, који су по значењу своје били зависни падежи ове заменице, добили многе особине осталих личних заменица, на пр. развили су поред пуних и енклптичне облике у најразноврснијим правцима. И овде су, као год и у осталим нашим дијалектима, предложне форме (т.ј. оне које су још у заједничко-словенскоме језику са фонетских разлога имале почетно њ уз предлоге: *без њего, с њим* и сл.) постале акценатске, из простога разлога што су се у заменица првог и другог лица уз предлоге употребљавале оне заменичке форме које су у исто време

биле и опште акценатске форме, јер сами предлози немају свога акцента и морају се наслањати на реч која има свој акценат. Као енклитичне форме употребљавале су се или старе, једносложне форме, које се нису употребљавале уз предлоге, или су се образовале нове форме или налик на такве форме у другим нашим дијалектима или мало друкчије.

Nom. sing. он, она, оно свугде.

Genit. - accusat. акценатска ф.: те убију њег I Балт., њега I Бучје Књаж., њега изгореше I Књаж. и др.; у њег III Н., у ж њега III Н., код њег I Књаж., преко њег I Вас., зарад њег I Вас., по њега („за њим“) I Рад. Књаж., при њега (к њему) I Тем. (bis), за њег I Књаж. (ter), с њег(a), шњег(a), св^с њег(a), св^ш њега I Књаж. (5 п.) И. Јал. Вал. М. Изв. II Скроб. Ниш. Грбав. III Врање, спрема њег II Б. Пот., на њега I Књаж. (ter) Вас., бож њег I Писцј., врз њега I Књаж., врж њег II Ниш.

Accus. genit. енклит.: кад ћеш га сечеш I Бучје, оће га траже I Бучје, че га увате I Кож., че га најдеш I Књаж., обсле ће га воде двојица I Књаж., нећу га оставим I Књаж., ће га војвода посече I Вас., аа че га бију аа I Кр., ну че га има I Пон., нече га затре I И. Јал., како че га казни I Балт., они га нече пріме I Тиопт., ни га сабља сече I Руд., нече га пишти I Темска, пишти га, поиа I Пир., да га побире I Пир., жал га је I Пир., ја знам куда че га денам I Пир., нечу да га продам I Пир., она че да га послужи (у знач. perf. у причи) I Пир., нече га молим I Кам., че га најдем I Баб., ја чу га давам I Изв. (л.), они га нете (= ће) убију I Б. Иње, оће ми га даш III Врање, и он га нема I Изв. (л.).

Удвојене ф. ген. — акузат.: притисе га коњ њега I Књ., аа га убило и њега I Књаж., питам га ја њега

I Књаж., па га зовемо њѣга I Жлне, докараше
 га њѣга I Темска, најде га њѣга I Тем., пита га
 њѣга I Ч. до Бл., он га њѣга сачува I Пир., загуби
 га и њѣг I Клис., заболел га зјб там њѣга I Вит.,
 њѣга га најдо I Баб., одреди́л га њѣга I Кијев., њѣга
 га преварала (преварила) I Битвр., ја љу да га
 сјудим њѣга III Н., па га њѣг не дираше III Н.,
 ако га њѣга не чува III Н., њѣга га прими III
 Н., ама га подбунја њѣга III Н., њѣга га уко-
 ва́ше III Н., несу га њѣга беси́ле III Н., Бог ље
 га њѣга избави III Леск., њѣга га не би́је III Леск.,
 ја га зацази њѣга III Леск., њѣга га вати́ше III
 Стуб., не га зове њѣга III Кат., уби́је га њѣга III
 Кум., прече́кав га њѣга III Кум., ја љу га њѣга учим
 III Кум., тепа́ли га њѣга III Кат., њѣга га др́жим
 III Вл., њѣга га не́ће пу́штију III Вр., њѣг да га
 това́рите III Вр., не́љу га то́га мј́жа III Вр. и сл.

Дат. енклит. му: те ље му пла́ти I Књаж., не́ће му
 испа́дне душа́ I Књаж., деца́ му једу́ I Књаж.,
 до е́сен ље му би́де I Књаж., ја љу му ка́жем
 I Књаж., после то́га му Пе́тър у́зе му коња́ I
 Књаж., ја чу му пла́тим I Жлне, че му у́зне I
 Жлне, како́ чу му укра́днем I Д.Кам., одне́л да му
 у даде́ш I Балт., што́ чу му рабо́тим I Мир., чу
 му давам I Б.Пал., па че му мо́рау сви́рау I Балт.,
 не́че му да́м I Кам., че му ка́жеш I Приој.

Удвојена зам. дат.: да́л му цар њѣму I Кож., да му
 да́ва њѣму I Б.Пал., до́јде му њѣму I Г.Бој.
 (bis), она́ му њѣму не ми́сли да оста́не I Темска, а
 ја му каза́ њѣму I Пир., она́ му па њѣму ре́кла
 I Пир., казува́л му па њѣму I Радош., те му
 извади па њѣму очи II Пирк., да му ка́жеш и
 њѣму II Ниш., то́ј му је њѣму III Н., ш-ље му њѣму
 III Н. (шта ље му), да му се́дне њѣму до ко-
 ле́но III Н., дали́ му њѣму III Ман., ја сѣ́м му

њему III Приб., *па му се њему пожáli* III Приб., *каже му њему* III Кум., *да му њему заскјуди* (забрани) III Кат., исп. *женá си му тóму* II Н. Јел., *тѣг му казá тóму Стéвану* III Међ.

Дат. енклит. зам. женскога рода: јој I Пир. (исп. т. 61. 68.) и форме које су од ње постале: *он јр каже* I Вина, *билá сѣм певѣца јо на свáдбу* I Вас. и др.; *да о је прóсто* II Ниш., *па да о кажеш* II Ниш. и др.; поред *јо* употребљава се и *је*, које је од њега гласовним путем постала (*јѳ : је*): *је (ѳ)* I Штрпци, Пон. Кална и др. Могло би се мислити да је постало од старе генитивне форме која се и у акузативу могла употребљавати (испор. наше *је* у акуз.), али је то баш за то и сумњиво што се тај облик никад у акузативу не употребљава. — *ја вој дáдо* I Б. Пал., *дáде вој крѣицу* I Б. Пал., *кажи вој* I Нишор., *дáјте вој* I Држ., *наблѣзи вој* I Тиј., *такá си вој ѣме* I Тиј., *лѣгла вој на скýт* I Изв. л., *дознáл вој мýж* I Изв. л., *поче ли да вој прѣча* I Изв. л., *исправдáла вој се* I Изв. л., *да вој кажем* I Остат., *одрѣже вој љво* I Клис., *нигде вој крáј нѣма* I Ост., *да вој требáло* I Вучед., *пожáli вој се* I Кр. Ф., *заоди вој* II Рупје Лип., *да вој дадем* II Н. Бања, *не на вој дѣвар* III Н., *направи вој тáта* III Н., *штó ќе вој да бѣде* III Н., *он вој дáде* III Лесков., *да вој исечѣте* III Лесков., *па ќе вој дадем* III Љут.; *извртѣ во очи* I Остат., *да во кажем* III Бог., *бáба во казáла* III Лесков., *Бóг во дајá рѣке* III Леск., *на сѣч во дошлó* III Кум., *он во обеќáва* III Кат., *узѣли во пáре* III Сб. Вр., *од бóр во бѣу грѣде* III Корб. Како се у дативу употребљава и форма акузатива (*гу, ву*), бива да се и дативна форма употребљава у акуза-

тиву: да во отрѣбиш III Кат., ќе во открије III Вр., да во извѣдим III Кум., ако су само заменице у њима тако употребљене.

Датив акцентски: у јужно - моравском дијалекту употребљава се облик њојзе и њојзи: њојзе III Леск. (тер) Власе п. Бујк. Сб. Вр. Врање (често), њојзи III Леск. Вр. (4 п.).

Удвојена ф.: њојзе ву дају III Вр., жалила у се њојзе III Вр., исп. ниже. Овај је облик, по свој прилици, унесен у овај дијалекат са стране, јер се п у косовском дијалекту облик њојзе употребљава, а у овим га дијалектима иначе нема.

Енклит. акуз. зам. жен. рода ју и облици од њега изведени: он ју теше одведе I Кож., кам ју I Књаж., убил ју I Књаж., уаали ју I Књаж., уро-вимо ју (ров) I Пон., да ви ју дадем I Пир. и др.; донеси у I Вас., погледа ту I Књаж., че ту ванем I Темска, он ту пита жөнју I Пир., да ту запалим I Пир., и сл. (исп. т. 61. 68.); да у негује I Опш., комју у даде I Опш., не можеш да у напбјиш I Књаж., књагиња у зову I Вас., да у чуваш I Жлне, по што у даваш I Темска, да чу у бркам I Изв. (пир.), сѣд че ти у донесем I Пир., да у однесеш I Б.Пал., те у испуди I Изв. л., па у начини I Изв. л., че у врљим у кола I Баб., како су у звали I Изв. л., че у кабулеу (одобрити) I Сурач., те у пасе I Берд., да у чуваш II Ниш., да у зовеш II Д. Мат., да у видим III Хум, па у однела III Стајк., тѣг ќе у скинев III Врање. Овај се облик акузатива употребљава у значењу датива: умрел ју мјуж I М.Изв., али ју не могу искажем I Кијев., да у кажемо I Вина, да у потвори (оклеветати) I Цер., како да у правим (шта да јој чиним) I Пир., докле да у дође поп (само да, чим дође поп) III Вл. п., ја у реко

да поседé III Леск., *јмре у мјуж* III Врање, *штó да у правим* III Вр., *пáмет у дáли* III Вр. Овако се исто у акузативу и дативу употребљава и *ву*: *ј главу ву удáри* I Изв. (л.), *да ву увáти* I Изв. л., *да ву донесé* III Лесков., *па ву и не глéда* III Бујк., *да 'у нóси* III Кат., *он ву метнјуја* III Кат., *да ву врáтиш* III Врање. *ву* се употребљава у значењу датива врло често у јужно - моравском дијалекту. Употреба тог облика за датив извршила се под утицајем енклитичних облика у множини: *и* (их), *ги*, *ни*, *ви* који се употребљавају (за *их* и *ги* исп. стр. 415. — 416.) и као датив и акузатив; према тим облицима и њиховој употреби почело се *ву* употребљавати и у дативу: *он ву одговорíл на пíсмо* (та се реч у овим дијалектима увек употребљава са акцентом на првом слогу, није народна) I Пир., *он ву врéви* I Пир., *ћу ву кáжем* III Мал., *ништа ву неје* III Леск., *тáтко ву рођén* III Леск., *ми ву рéкомо* III Леск., *онá бáба ву казáла* III Леск., *да ву рéкне* III Вл. пољ., *да ву кáже* III Рожд., *Стојáнка ву је íме* III Приб., *дóста 'у је* III Бујк. *простóр ву је мáли* III Кум., *у тáтка ву дóјде* III В. Бања, *штó ву је правíја* III В. Бања, *к'квó ву је срце* III Врање, *па ву рéкнјули* III Леск., *ће ву открíје весéље* III Врање, *мешíна ву бéше* III Врање, *једнá к'ерка ву* III Врање, *дођé сíн ву* III Врање, *унјк ву је* III Врање, *нó ву се бчи вíдев* III Врање, *да ву донéсеш глáву* III Лук.

Према таквој употреби *ву* у дат. и асс. почело се и во из дат. употребљавати и као акузатив. Примере исп. на стр. 410.

Поред ових заменичких облика, који би и сами били довољни да врше своју службу, образовали су се и нови: *гу*, *џу* (*ђу*). Њихово образовање стоји у вези са образовањем

gi и *ži* у plur. То су еклитични облици плурала за све родове подједнако, образовани према облицима акузатива замен. мушког рода: као год што се према акценатској форми *њега* употребљава га као еклитична форма, почело се према акценатском *њих* употребљавати *gi(x)* м. *u(x)* као еклитична форма. Према множини *њи(x)* и *gi(x)* почела се образовати и паралелна форма са *њу*, као акценатском формом, *гу* или *жу*. Образовање *жу* — *гу* зависи од тог, како се *gi(x)* изговарало, да ли као *gi* или као *ži*, и то, у исто време, показује да су се и речени облици акуз. имен. женског рода образовали заиста према облицима множине. Према томе јасно је да се *жу* употребљава само у тимочко-лужничкоме дијалекту. Могло би се још рећи да је *жу* можда контаминација облика *гу* и *ју*, али ја у то не верујем, јер не видим потребе да се у овоме правцу деле те форме по своме постанку у два тако блиска дијалекта: *гу* је у јужноморавском дијалекту морало постати на показан начин, *жу* је у тимочком могло постати тако, а *њега* у јужноморавскоме са свим нема, међу тим га је могло бити да је постало контаминацијом показаних облика. За то ја одбацујем и за тимочки дијалекат хипотезу о контаминацији као невероватну.

За синтактичку употребу *гу* — *жу* вреди оно исто што и за заменицу *ју* — *ву*.

— *кад гу заладне* I Вас., *ја гу не дирам* I Књаж. (ter) — ти облици у Књажевцу нису обични и донесени су, поуздано, са стране; *кој гу чува* I Вучед., *зјб гу заболело* I Кр. Ф., *вук гу срећл* II Рупје, *да л гу има* III Хум, *да гу видим* III Хум, *он гу гледа* III Н., *кој гу видеја* III Н., *па гу направише* III Н., *сјд гу не дава* III Н., *па гу све изела* III Леск., *не мѡж гу дадемо* III Леск., *ћу гу лечим* III Леск., *одали гу* III Леск. (удали) Љут., *не гу давам* III Нерад., *завѡдомо*

зу III Приб., *анђел зу донѐа* III Врање, *стра зу* III Врање, *дадо зу* III Врање; *колко ће зу даи* III Међ., *искочија зу мбѝк* III Међ., *рекнаја зу* III Врање и мн. др.

— да *зу пита* I Н. Кор., *дрѐмка зу* I Н. Кор., да *ђу ѝште* I Пир., *ми зу дѝвамо* I Пир., да *ђу убѝјем* I Пир., *иа џу не мбѝже излѝче* I Пир., *она зу видѝла* I Пир., *болѝше зу нбѝге* I Пир., *они си зу прескачу* I Пир., *кудѝ зу видимо* I Пир., *тѝва зу водим* I Пир., *кудѝ зу* I Пир. (где је) *како џу видѝл* I Пир., *ауштѝли зу бште* I Пир., *јако зу не аѝје* I Пир., *иа џу беђендисѝл* I Пир., *те зу пазѝл* I Пир., да *ђу убѝјем* I Пир., *те џу обесѝли* I Пир., *би зу дрѝали, че да зу упѝзи* I Пир.; *доказѝли зу* I Пир., *он зу галѝти* I Пир. (ружи), *он зу казуѝл* I Пир.¹

Акценатска форма акуз. зам. жен. рода: без њѝ I Књаж., од њѝ I Књаж., код њѝ I Б. Пал. Књаж. К.С., у њѝ I Књаж., ш њѝ I Жлне Књаж., сѝс њѝ I Књаж., при њѝ I Тишт., покрај њѝ I Руд., проз њѝ I Балт.

У јужноморавскоме дијалекту употребљава се као акценатска фор. *њѝм(а)*, и само у њему. Најпростије би било мислити да ма — м представља речцу која се додаје готовоме облику *њу*, али то је у исто време и најневероватније, јер и ако се по гдегде *м* употребљава тако (дакле — даклем и сл., т. 281.) ипак је врло сумњиво да је овде баш то *м*: оно се не додаје заменицама у опште, а најмање у овоме дијалекту. За то ја мислим да овде имамо један врло специјалан случај, чије је разумевање везано са начином на који је овај дијалекат, у опште, постао и на који се у њ уносе црте са стране. У више

¹ Само сам једном забележио, а биће, можда, тога и више, облик: *ја сѝ м тѝу доѝл* који директно говори у корист контаминације. Али није немогуће да се она у овом случају извршава тек пошто се облик *ју* већ образовао.

случајева могло се констатовати да се у овај дијалекат уносе црте кссовскога дијалекта; то се уношење морало вршити колонизацијом, која је могла бити различне јачине у различним местима и у различна времена, али није била непрекидна. С тога су црте које су се на тај начин уносиле могле имати сасвим специјалну судбину у овом дијалекту, доцније већ без икакве везе са дијалектом из којег су бивале уношене. Тако је нешто било и са овом цртом: она је морала бити унесена у облицима *њима*, *тема*, *њим* и сл., и како се у акузативу и другим падежима множине употребљавало *њи* (= *њих*) као падежни облик, апстраховано је *ма*, *м*, које се после могло додавати и другим облицима. Можда за то што су у једнини пуни облици личних заменица и за сва лица и све родове, у колико их има, обично двосложни (*мене*, *тебе*, *себе*, *њег*) којима одговарају неакценатски једносложни (*ме*, *те*, *се*, *га*) облици, почело се према њу образовати и двосложно *њума*, поред којег се почело доцније употребљавати и *њум*. Ова је хипотеза у толико вероватнија што се облици енклитичкога *им* редовно употребљавају у овим дијалектима у множини, поред којих се, у исто време, употребљавају и облици без крајњег *м*, дакле *и* и *гим* у дативу и сл. Узрок, зашто се *ма* (*м*) престало употребљавати тако често баш тамо где му је место (у плуралу), мислим да лежи у томе што су сви зависни падежи множине једносложни, па је и за овај падеж генерализована таква форма и што се, у опште, акценатска форма старог датива у ових заменица губи и замењује акузативом с предлогом.

— *њум(а)* III Кум., *дадо њуму* (sic) III Мал., *врзаја њум* III Леск. (bis) Љут., *њум да вџде* III Врање, *по њум* III Врање, *на њум* III Стуб., *на њума* III Љут., *ш њума* III Кум., *с њум(а)* III Влаسه (п.) Врање, *св'с њума* III Сб. Вр., *св' све њум* III Врање, *од њума* III П. п. Бел. Леск., *кроз*

њум III Врање, за њума III Тег., код њуму (sic) III Међ. (bis), при њум III Кат., над њума III В. Бања. и сл.

Удвојене форме акуз. зам. жен. рода: да *ју* частимо и *њу* II Д. Мат., *њу* *ћу* гу шкољује III Леск., *њу* гу *убати* III Врање, *ви*кне гу *њум* III Вр., да гу *лепо* *њума* *спремиш* III Кат. и сл.

Множина. *Notin.*: *они*, *оне*, *она* свугде.

Dativus. Стари енклитични датив употребљава се редовно у свима овим дијалектима (н. пр. *ти* *ћеш* им *пре-сече*ш *колач* I Књ.), за то ја за њ и не наводим овде примере. Ређе се у овим дијалектима употребљава облик акузатива и за датив — према сличној употреби енклитичних облика за те падеже у личних заменица за прво и друго лице. Како се, на тај начин, *ги* почело употребљавати за датив, добивен је, или контаминацијом тог облика са енкл. заменичким обликом *им* или према *њи*: *њим*, облик *гим* .:

— да *ћим* *казује* I Пир., *дадо* *гим* III Леск. Љут., *татко* *гим* *поче* *казује* III Леск. (ter), *па* *гим* *до-сађа* III Леск., *не* *се* *гим* *остава*ља III Леск., *Марко* *гим* *казуја* III Леск. (ter), *што* *гим* *иде* III Леск. и др.

— *њима* I Књаж., *њим* *криво* I Жлне, *њим* *не* *смет* да *речем* I И. Јал., *што* *чемо* *њим* *на* *вечеру* I Изв. (л.), *њима* III Мал., да *њим* *одлужи* III Ман., *деца* *у* *њима* III Крж. (bis), *њим* III Кат., *у* *њим* III Лук.

— *њим* *ги* *се* *чита* *све* *једно* III Леск., *арно* *ги* *њим* *одведете* III Врање, *ништа* *ги* *њим* III Леск.

Употреба акузат. форме у значењу датива: *паша* *ги* *рече* III Н., *ја* *ги* *још* *наточим* *вино* III Н., *што* *ги* *кажем* III В. Бања, *тој* *ћи* *горе* I Пир., *не* *ги* *дава* *леб* III Леск., *паше* *ги* *говоре* III Н.

— *њи* *ги* *носи* I Књаж.

— *ништа* *им* *њим* *не* *било* I Жлне (bis).

Accusativus = genitivus.

Енклит. облик *их*: *то́лко че и продаде́ш* I Темска, *он и а́йта* I Књаж., *да и бése* I Б. Пал., *да и вíдим* III Хум, *водá и по́квари* I Књаж., *кад и најдо́мо* I Књаж., *пробудíше и Срби* I Валун., *чу и стíгнем* I Штрб. и мн. др.; *ги (џи): нóсе џи* I Н. Кор., *видó да гí нема* I Миран., *како џи виде́ла* I Пир., *о́на џи слушáла* I Пир., *ра́скарѝ џи* I Пир., *да џи во́дим* I Пир., *свé џи увлéкле* I Пир., *да џи најде́ш* I Пир., *свé смо ги срéтли* I Пир., *не́ма џи тўка* I Пир., *прекара́ше џи* I Пир., *он че џи полу́чи* I Бер., *нема́ џи* I Кам., *иса́йта џи по́и* I Кр. Ф., *запалíше ги* II Рупје, *а́йша ги пра́ги* III Н., *бесíше ги* III Н., *да ги стíгне* III Н., *кѝд ги а́йтау* III Габр., *двојíцу пресéдник ги турíја* III Међ., *о́нѝ ги ватíше* III Леск., *та ги ра́ним* III Бујк., *свé су ги запалíли* III Врање.

Акценат. *џи*: *св'с њí* I Кож. III Леск. Лук. Н., *при њí* I Балт., *врз њí* I И. Јал. Књаж., *код њí* I Књаж., *иж њí* I Р. Бучје, *од њí* I Вал., *беж њí* I Д. Кам., *пре њí* I Риб. и др.

— *њí ги во́ди* III Врање, *њí ги распе́ше* III Леск., *те ги њí ги сурдисáше* III Врање.

240. Сем спољашње форме вреди истаћи код ових заменица још једну особину којом се они, на први поглед, разликују од многих наших дијалеката. То је акценат. Разуме се, о акценту у ових заменица може се говорити само онда када се имају у виду пуне акценатске форме, јер енклитичне немају свога акцента. Све акценатске заменичке форме имају акценат на првом слогу у овом дијалекту: *мéне, тéбе, сéбе, њéга, њéму*, што би, према акценатским принципима овога дијалекта, одговарало облицима *мѝне, тѝбе, сѝбе, њѝга, њѝму*, док у

Вука имамо забележено *мѣне, тѣбе, сѣбе, њѣга, њѣму*. Питање је, да ли је тај акценат стар или није. Већ тај факат, што се наведени облици употребљавају једино у показаном облику, показује да је он, бар у овом дијалекту, стар. А ако се може доказати и за друге српске дијалекте да се он у њима употребљавао, јасно је да је морао бити познат и заједничко-српском. Да се то докаже, треба имати на уму ово.

Прво. И у Вука се *instrum. sing.* бележи са акцентом на првом слогу: *тѣбѣм, сѣбѣм*. Друго. У прчањском, озринићком, дубровачком (*Rešetar Die serbokroat. Bet. 143*), сарајевском (*Rad 121. 202*), горњекрајинском (*Nast. Vjestn. VIII 18*) и свима јужно и средњечакавским дијалектима (*Rad 118. 34*) находимо акценат на првоме слогу: *тѣне, тѣбе, сѣбе* и сл. У словеначком се акценат колеба међу првим и другим слогом (*Rad 121. 153.*). Истина, у руском се акценат налази увек на крају (*меня, тебя, себя, его*) као год и у сличним случајевима у неким штокавским и чакавским дијалектима (исп. у Решетара l. c.), али то не мора значити да је само то старо место акцента. Литавски облици *mán, manė* (место *manė, Kurschat Gramm. 230.*) и сл. показују такође да је стари акценат могао бити на првоме слогу, а то још понајбоље сведоче индиске форме: *dat. máhyam, túbhyam* и *máma, táva* (*gen. — acc.*) (*Hirt Der indog. Akz. 287*). Из свега овога јасно се види, да је и балтиско - словенскоме језику и заједничко - словенскоме и заједничко - српскоме морао бити познат и акценат на првоме слогу. Како је добивен акценат последњег слога у балт.-словенском у неким случајевима, а у другим се и даље задржао само на првом, о томе није место овде говорити; а оволико је, мислим, било довољно да се покаже да су речени облици заменички, и према овим дијалектима и према осталим српским говорима, врло стари.

XVII. ОСТАЛЕ ЗАМЕНИЦЕ.

241. Заменице безличне или придевне ових дијалеката одступају врло мало и по облику и по промени својој од сличних облика у другим нашим дијалектима. С тога ћу их само толико навести да се на основу њих може реконструисати целокупна промена њихова у овим говорима.

242. Што се тиче самога облика још понајвише одступају, са спољашње тачке гледишта, демонстративне заменице: *тџј, овџј, онџј*. Оне имају готово редовно на крају *ј* (= *и*); то су *ј* оне имале тако и у другим дијалектима, па се оно у њима у свима готово падежима, сем номинатива мушког рода, изгубило, оставивши за собом траг у дужини вокала који им претходе (испор. Глас. LXII 218—220). Али сем *ј*, ти су облици добили још један наставак — покретно *а*, које је овде постало готово непокретно: сви падежи, а особито једносложни зависни, добили су тај наставак, који се по негде находи и у других заменица. Питање је, откуда су га добили. И ако се поред *тога* употребљава неки пут и *тог* — мало је вероватно да је то *а* постало покретно и почело се преносити; пре ће бити тачно да је то *а* постало покретно тек под утицајем облика *туј* — *туја, теј* — *теја, ти* — *тџја* и сл. Тако мислим због

тога, што за ове дијалекте не можемо да претпоставимо оно униформисање заменичке промене које находимо у другим дијалектима (op. cit. 211), и ако то не би могло бити апсолутно искључено, јер су независни падежи њихови ипак за један слог краћи од сачуваних зависних једине. Много ми је вероватније, као што сам то већ нагласио у гл. XII (стр. 263-264), да овде имамо нову партикулу ја која се прво образовала код прилога, јер су они добили са друге стране покретно а, а добијали су и ј као и заменице, па се код њих напореда за ј употребљавало и ја: туј — туја под утицајем тук — тјка, овдеј — овдеја под утицајем овдек — овдека и сл. Испор. прим. у гл. XII. Исто тако као што су прилози од заменичких основа добили ј првобитно од заменица, тако су сада и заменице, обрнуто, добиле у њих образовано ја. Како је постало ва, које се такође у заменица покаткад налази, показано је у гл. XII и тамо су и примери наведени.

243. Промена је и овде сведена на минимални број падежа: у једнини, у главноме, два, у множини — један. Истина је да се од датива и у једнини и у множини нахои овде више примера него обично, али се и овде на питање, да ли су то остаци од старе промене, мора ипак, донекле, негативно одговорити.

Акцент се поклапа са акцентом других штокавских говора.

244. Демонстративне заменице. И ако ј у овим дијалектима отпада и на крају речи, и ако и у овим дијалектима придеви немају ј у генитиву као и у другим дијалектима нашим, ипак се у овим говорима ј дуже задржало него у другим. То је дошло отуда, што се у њима врло рано извршила диференцијација у употреби: облици са ј почели су да се употребљавају као сне-

цифички заменички облици, а без *j* — као облици члана исто онако као што се и у овим и у другим штокавским дијалектима употреба заменице *он* (без *ь* и *j*) свела на службу заменице личне за III лице.

а). Заменица *тѡј*, *тај*, *тој* — прим. испор. стр. 63. 259. 260. Поред тих облика имамо за *nom. sing. masc.*: *тѡја ред* I Н. Кор., за *тѡја свѣт* I Н. Кор., *тѡја тоѡар* I Н. Кор. Б. Пал., *тѡје* I Д. Кам., *тѡје брѡт старѡјат* I Тем. Кр. Ф. — друге примере исп. на стр. 260. Форма *тије* постала је од *тѡја*, исп. т. 8. Она садржи у себи *nom. tu + а* или *tu + ја* (исп. I. cit.). Чини ми се сада вероватније да овде имамо већ готову партикулу *ја* која је на показан начин постала него *tu + а* са прелазним *ѡ*. Тада би то још једном сведочило да се у то време *ја* осећало већ као извесне врсте партикула. Сличне облике имамо и за женски и за средњи род: *тѡја* и *тѡја* (I. с.).

Gen. sing. masc.: на *тѡга чѡвѣка* I Вал., на *тѡга Вѡсу* I Књаж., *при тѡга* I Балт. Б. Пал., *па га трѡжим ја тѡга чѡвѣка* II Мал., *сѡс тѡга меанѡѡју* III Леск., на *тѡга скѡпаљскога пѡшу* III Приб. и сл. Употребљава се и *тѡгај*, испор. *онѡгај* (стр. 259).

Case. obl. sing. fem.: *туј*, *тѡја* — примери стр. 259. 260.

Case. gen. pl. masc.: *ти* (гл. XIX), *тѡја*. Поред примера, наведених у т. 123., испор. још: *тѡје сѡнове* I Темска, на *вас и сѡнови тѡја* I Књаж., *тѡја лапѡви* I Вал., Књаж., *тѡја кмѡтови* I Вас., *због тѡја* I Вас., *по тѡја сѡдум чѡѣка* I Рад., на *тѡја ѡѡди* I Зорун., *окол тѡја* I Кож., *због тѡја* I Књаж., *тѡја(ѡ)* I Рад. КС. Јак. М. Изв. (bis) Н. Кор. (bis) Вас. Књаж. (4 п.) Тишт.

Забележио сам једном *тѡзи* I Пир. Неки пут се облик за *nom. plur. masc.* употребљава и за neutra: *тѡја врата*

И Н. Кор., *по тѣја лѳзја* I Књаж. То је извршено под угицајем тога што уз њих стоји придев каткада у мушком роду и што, у извесним приликама, саме именице сред. рода имају облик имен. мушког рода (исп. т. 165). Забележно сам и: *од теа врата* I Књаж., *теа днѣ* I Кож., али мислим да већег значаја немају.

Сас. gen. pl. fem.: *те теј, тѣја* — примери на стр. 259. 260.

У *dat. plur.* находимо: *тим* I Вас., *тѣја-м* I Бучје и сл. Једном сам чуо и *тѣјзин* (*possess.*) III Леск., што је образовано према *њѣјзин*.

б) *овѣј, овеј, овој* l. cit. Што вреди за *тѣј* вреди и за *овѣј*, само што сам овде могао да забележим и *овѣјечѣм* III Леск., *из овѣј пѣт* I Бенц., исп. *на овѣја свет* I Д. Кам. Књаж. и сл. Ретки су облици као: *уз ова мѣрдиван* I Баб. За женски род *оваја* такође се употребљава, за *овѣја* испор. стр. 261.

У ген. зам. м. рода: *зарад овог човечѣну* I Пир. и сл., у дат.: *овѣму* I Књаж., *овѣму мѣти* I Књаж., *овѣму ѳтац* II Б. пот., *овѣму једнѳ детѣ умрѣло* I Киј., *овѣме* I Вас. II Б. пот. — *Асс. fem.:* *овѣј овејја* (l. cit.).

Plur. masc.: *овѣ овоја (овѣје)* l. cit. и: *овѣја сељаци* I Вал., *овѣја знѣу* I Бучје, *у овѣја брѣгове* I Н. Кор., *овѣја(е)* I Вина КС. Рад. Боров. (bis) Вал. (4 п.) Књаж. (често) Жлне.

Plur. fem.: *овеј, овеја* l. cit. и: *овеа смѳкве ја не би ни знѣја* III Н., *овеја* I Жлне КС. Темска.

Plur. neutr.: *тѣј(а) сѣла* I Књаж. и сл.

Dat. plur.: *овѣја-м* I Бучје Вина Књаж. III Ман. Приб., *овејам* I Жлне.

И овде сам забележио два облика са *зин*: *овѳјзин сѣн* III Приб., *овејзин* III Леск.

в) *онѣј, онѣј, онѳј* l. cit. Сем тога находимо и: за *онѣ дувар* II Н. Јел.; *онѣја* (l. cit.) и: *онѣја (masc.) рабѳти* I

Кијев., *онија цар* I Пир., *онија се наљути* I Д. Кам., *у онија бунар* I Д. Кам., *онија си остане* I Вас. Вал. и др. Интересантан је облик: *оњѣ дѣн* I Г. Ром., *на оња свет* I Кр. Ф. Како је он постао, тешко је решити, јер имамо мало примера те не знамо, да ли је *а у оња свет* било полугласничко или не; ако није, онда је *оња* могло постати од *оњ + ја* или *он + ја*, које се осећало као партикула, или се, на неки начин, могла извршити метатеза, обрнута према оној коју находимо у *съне (оњѣ = онѣ)*. Позитивно мишљење не можемо за то дати, што не знамо, да ли је у реченим облицима *ј* на крају отпало или се оно у њима није ни налазило у оваквој форми, а примери су врло усамљени и, можда, са стране донесени. — *оњаја* (loc. cit.), *оноја* (ibid.) и: *оноја(е)* I Н. Кор. Вас. Књаж. (често) Баб. Кр. Ф.

Сас. obl. тасс.: *сѣс онога* I Кож., *на онога* I Књаж. (тер) *врз онога* I Вас. И. Јал., *свиње на онога* I Тем., *по онога* I Б. Пал., *с онога вашега зѣта* I КрФ., *онога фатѣсте га* III Н., *на онога* III Приб. (bis) и др.

Dat. s. т.: *оному бтац* I Вина Књаж. Влаова, *на оному место* I Баб., *оному украдни* II Пирк., *оному кѣѣ* III Н., *а оному нема ништа* III Н. и сл.

Accus. fet.: *оњу, оњуј, оњуја* (l. cit.). Поред таквих облика забележио сам једном и: *оњуј гу узѣја* III Врање. Своје *м* тај је облик, несумњиво, добио од форми као *њума, њум*, испореди стр. 413 и д.

Plur. т.: *они, онија* l. cit. и: *онија чуѣри* I Књаж., *на онија кѣрове* I Књаж., *по онија* I Кална, *оније не смѣу дѣрау* I Тем., *онија зѣтови* I И. Јал., *онија з коња* I Кална, *преко онија днѣ* I Крента, *пре онија* I Кож., *за онија 15 дѣна* I Д. Кам., *онија тоѣве* I Вас., *врз онија пѣшкири* I Вас., *онија (оније)* I Рад. Н. Кор. М. Изв. Бор. Кож. Вал.

само што је овде наставак њн сачувао свој полуглас, јер се налази за сугласником. Сви су примери изнесени на спомен. месту.

Слично овоме образовано је и њијѣн, само што је овде употребљен генитив: *њихѣн. Када је испало х, које се — узгред буди речено — овде није мењало у ш са познатих разлога, добили смо облике: њијѣн I Н. Кор. Балт. III Леск., њијан I Кож. Тишт. (њиан) III В. Бања Кат., њијаѣн I Врб. Жлне, њијон I Балт., њијен I Жлне И. Јал. Тишт. III Н. В. Бања, тој њијн бѣше данѣн I Руд., њијна I Књаж., иж њијну кѣфу I Књаж., у њијну караулу I Књаж., по њијну страну I Пир. Све разлике крајњег наставка зависе од различне судбине полугласнике у оваквом положају, о чему је било доста говора у фонетици.

— *нашо дѣте* III Габр., *нашого* III Бел., *нашим дѣцам* III Н.

— *чијо* I Књаж., *чијо ли је* (ср. род) I Књаж. Радош III Леск. Стуб., *чијо је тој* III Леск., *чијога брата* I Кијев.

Све ове заменице према акценту своје потпуно одговарају сличним заменицама напих других дијалеката: *мѣја, тѣдја, мѣјега, тѣдјега, њѣгов, њѣн, њијѣ*.

246. Упитне односне и сличне заменице.

— *ко је (ткѣ је)* I Рад., *когѣдер* III Стуб., *при кога си* I Клис., *комј* I Рад. Н.Кор. Миран., *чијо је комј је* I Радош, испор. *ткѣ, кога, кѣму*.

— *кој нишан* III В. Бања, *кој* I Вас., *куј* I Вас. Бучје Б.Пал. III Н. (4 п.) Међ. (bis) Леск. (често). Сви се ти облици своде на *кој* (= *кѣја*); *којѣ је срѣја* III Н., *како које* III Леск., *којега* I Кож., *које му се јави* III Н. и сл. Исп. *кѣја, кѣјега* ит.д.

247. Сложене (неодређене) заменице са *тко* и *који* добиле су, донекле, своје самосталне облике:

— *сва́ки* I Рад. Н.Кор. Ошљ. КС. (bis) Боров.

Према умекшаноме сугласнику испред *и* у мушкомe роду образован је и облик средњeга рода са вокалом *е*: од *сва́ке село* I Миран. Темска, а тако су се исто и у зависним падежима место наставака са *о* почели употребљавати наставци са *е*: *сва́кега* I К.С. (bis) Боров. Књаж. Жлне Миран. Балт. Тем. (bis) Радош. Изв. л. Остат., *сва́кeму* I Књаж. Кална И.Јал. Ореов. Да је то тачно види се и из тога, што се облици са *ега* находе само у ономе делу дијалеката источне Србије у којeму бива *к* пред палаталним вокалима палатализовано, а то је тимочко-лужнички дијалекат. Али поред облика са *е* чувају се још једнако и облици са *о*: *сва́кога* I Књаж. Б. Пал., *сва́кому* I Сокол. Књаж.

Облике сличне овима имају и заменице *не́ки* и *ни́ки*:

— *не́ки* I Рад. (4 п.) КС. Боров. Бучје Књ. (често) Балт. Вит.; *не́ке село* I Балт., *не́ке време* I Изв. л. Љуб., *не́ке знање* I Изв. л. Ошљ. Рад., *не́кега* I Ошљ. Боров. Вал. Књаж. Крента Д. Кам. II. Јал. (bis) Влаова (bis) Балт. (bis) Цер. Б. Иње Риб. Б. Пал. (bis) Сурач. (bis) Изв. л. (bis) II Ниш., *не́кeму* I Кож. Књаж. Жлне Влаова; али и: *не́кога* I М. Изв. Књаж. II Н. Јел. (bis), *не́кому* I Сок. Пир.

— *ни́ки* II Рупје III Н. (ter) Лесков. (bis) Врање, с *ни́кега* I Тиошт., *ни́кога* I Сок. Књаж. (bis) Пон. Пир. III Н., *ни́кому* I Кож. Пир., *ни́ке женé* II Малча.

— *ни́кој* I И.Јал., *на по не́који мéста* I Пир., *ни́што* (нешто) II Ниш. III Н. Р.река В. Бања Врање (често), *нишчо* III Н.

248. И код заменице *сѣ*, а и код свих других заменица које су се у нашем старом језику почињале са

вѣс, извршила се метатеза исто онако као и у свима другим штокавским дијалектима:

— *сѣ,в* I КС. (bis) Вал. Књаж. Жлне Миран. Ч. до Бл. Берд. III Н., *пред свѣ* I Руд. Изв. л., *сви људи* II Ниш., *сви кириције* III Н., *са свѣ свирачи* III Бујк., *свем* (dat. pl.) II Ниш., *от свѣшта* III Н., *свѣшто си нѣ знам* I Тиошт.

249. Да споменем, најзад, и заменичко-придевске речи као:

такѣ,в I Жлне Пир. III Н. (bis) Гум. Врање, *такѣог* I Књаж., *такѣија* I Н.Кор. Бор. Вал. (bis) Штрп. Руд.; *зрна такѣи* III Бујк., *овакѣ,в* I Изв. л. Битв., *овакѣа* I Остат., *какѣ,в* I Ошљ. III Леск., *кѣкѣа* *ву је слика* III Вр., *какѣо* *ћу да праим* I Рад. Књаж. (4 п.), *некакѣ,в* I Шир., *некакѣо* I Бучје, *никакѣ,в* I Балт. III Међ. Љут., *никакѣо* I Књаж., *свакакѣ,в* III Леск. III Врање, *свакакѣа* I Балт. III Међ., *свакакѣе* I Балт., *једнакѣи* (једнаки) I Бучје, *једнакѣе* I Жлне (bis), *другакѣо* I Књаж.

— *свакијаки* III Бујк. и сл.

Није се тешко уверити да акценат и ових облика одговара оваквоме акценту других дијалеката. Испореди: *овакав*, *такав*, *онакав*, *какав*, *иднакав*, *иднакав* и сл.

XVIII. ПРИДЕВИ.

A. Промена придева.

250. Једна од најважнијих придевских особина јесте разликовање одређене од неодређене форме њихове, од чега зависи и промена њихова. Та придевска црта сведена је у овим дијалектима на *minimum*, јер док је она и у другим дијалектима нашим ограничена на мали број падежа (*nom. gen. dat. acc. sing.*), овде је он још мањи: само *nom.* — *accus. sing.* Генитив и датив уз именице мушког рода које значе неку ствар изједначени су са номинативом, а уз именице што значе жив створ генералисана је у томе падежу стара одређена, или, боље, именичко-заменичка форма генитива. То је извршено под утицајем заменица, јер, као што се тамо уз *genet. acc.* именица што значе живе створове употребљава само *ф.* на *ога* а за ствари номинативна *ф.*, тако се и овде, чим се употребила номинативна *ф.* за *gen.* и *dat.* (са предлогом) уз именице што значе ствар — а то је опет извршено под утицајем самих именица —, генералисала *ф.* на *ога* као *ф.* зависног општег падежа живих створова.

Спољашње обележје, сем акцента, и у номинативу имају само именице мушкога рода, јер, како је нестало

дужине у овим дијалектима, нестало је и разлике, с формалне тачке гледишта, између неодређене и одређене ф. ж. и ср. рода. Код придева мушкога рода имамо наставак *и* и форме без тога наставка. Али се и једно и друго не употребљава свесно, већ се обоје употребљава за исту синтатичну функцију; има израза где се увек употребљава одређена ф., има их где је она чешћа, а има их и где се она подједнако употребљава као и неодређена ф. То је дошло као резултат губљења споменуте разлике у свима другим случајевима.

Као други важан критериум за одређивање разлике међу одређеном и неодређеном формом јесте акценат. И у оним случајевима када се обе форме формално у употреби изједначе (т. ј. када се форма одређеног придева употреби и тамо где би требало да се употребљава само неодређен) — оне се могу по акценту разликовати, исп. напр. у штокавским говорима: *бѣлѡга* (неодређ.) и *бѣлѡга* (одређ.). И у овим се дијалектима опажају остаци од тога и може се рећи да је, заиста, у придева, предикативно употребљеног, неодређена форма понајчешћа, али се за његову атрибутивну употребу не може рећи да акценат увек одговара значењу придевском, и ако је то обично (в. синтаксу). То је добилено, по свој прилици, под утицајем мешања других формалних знакова за одређеност и неодређеност придева.

У тимочко-лужничкоме дијалекту употребљавају се, заиста, форме одређене (са чланом) и неодређене. Само што се као неодређене форме употребљавају и старе одређене и неодређене. То се јавило као последица употребе члана за одређене придевске форме. Употребу члана за одређене форме не треба сматрати у овоме дијалекту као продужење означавања одређености у придева, обележаване раније на сасвим други начин; она је продукат у овоме дијалекту опште употребе члана за одређеност. Али то не значи још да се одређеност и

неодређеност у придева у овом дијалекту није разликовала када је почео члан да се употребљава за то; на против, саме форме са чланом јасно показују — оне представљају кад је то могуће увек одређене форме — да је на њих члан дошао као plus, као нешто што није формално било потребно. Оно је додато тек онда када се одређеност имена у опште непосредно везала за члан

251. Према овоме јасно је каква је промена придева. У једнини имамо у прид. мушког рода наст. *ога*, који одговара сличноме наставку других српских дијалеката, код имен. жен. рода имамо у зависн. падежу једине *џ*, а у множини *е*. Код именице мушког рода имамо у множини *и*. Све је остало и само по себи разумљиво.

252. *Nominat. sing. masc.*: — *бѣли свѣт* (множина) I Књаж. (често) Рад. и др. = *бѣлѣ свѣт*, *блѣзи* I Пир. = *блѣгѣ*, *бѣжѣ* I Жл. III Тошл. = *бѣжѣ*, *вет* II Ниш. = *ветх*, *висѣки* I Књаж. = *висѣки*, *на ли је глѣв* I Пир., *глѣви мѣж* (= *глѣви*) I Кам., *голѣм* I Књаж. = *гѣлѣм*, *далѣк* I Књаж., исп. руско *далѣкиѣ*, *дѣбѣр* I Књаж. (често) Јак. Стањ. = *дѣбар* — али, поред тога, находимо још и *дѣбѣр* I Књаж. Рад., што се образовало, вероватно, према *дѣбрѣ* и сл.; *ѣтар* I Књ. = *хѣтар*, *кадѣр* I Кр. Ф. III Леск. и *кадѣр* I Рад. Н.Кор. КС. Цр. Вр, *кѣсел*, *кѣсели* I Књаж. Рад. = *кѣсео*, *мѣтав* I Кож. (често) = *мѣтав*, *ѣстар* III Међ. = *ѣштар*, *нѣло је прѣс(т)* I Пир., *језѣк прѣстѣ* I Књаж., испореди руско *прѣстѣѣ*, *риѣ* I Остат., *риѣв* I Б.Иње Књаж. II Б.Пот. Ниш. III Н., *риѣви* I Крента = *рѣав*, *туѣ* II Рупје, *ѣврѣст* III Тиб. — *бѣла* I Јак. = *бѣлѣ*, *сѣла бѣжѣ* I Жлне = *бѣжѣ*, *вѣта* I Љуб. = руск. *вѣтхая*, *вѣтаѣ* I Б. Пал. = руск. *ветхѣ*, *голѣ* I Књаж. Жлне = *гѣла*, *голѣмѣ*

дрёмка и (x) оборила I Пир. Д. Кам. = голѣма (предик., а атриб. гдѣма), дѣлѣма II Малча, испор. дубока, дѣга II Р. Дол = дѣга, жута рада I Књаж. = жута (пред.) м. жута (атр.), љтра (лукава) III Н. = хѣтра, млада I Књаж. = млада, бѣака I Остат. = дѣака, бѣтра III Леск. = дѣтра, тума I Књаж. = тѣжа, тѣма II Ниш. III Бујк. = тѣжа, љбава III Врање (bis) = љбав, цѣрста I Кр.Ф. = цѣрста.

- з бѣже љме III Стајк., бѣо и голо I Књаж. = бѣо и гдѣло, високѣ, I Књаж. = висѣко, вѣдено I Балт. = вѣдено, говѣце цѣѣке I Балт. Пир. = гдѣѣе, гѣло рѣмо III Н. = гдѣ рѣме, голѣмо сѣло, I Књаж. (предик. ф. м. атриб.), дѣѣло III Међ. = дѣѣлѣ, дѣго II Малча Рав. = дѣго, дѣбрѣ I Књ. (често) = дѣбрѣ и дѣбрѣ I Кр.Ф., нѣ дѣбрѣ I Књ. = дѣбрѣ, жѣлѣтѣ I Г. Коритн. = жѣтѣ и жѣлѣтѣ I Шпај Кр.Ф. = жѣтѣ, зелѣно I Рад. Кож. Књ. = зелѣно, жѣвоље I Пир. = жѣвољѣ (Херц. и Црна гора), жѣсѣло I Књаж. = жѣсѣло, лѣпо I Књаж. = лѣпо, љсто I Књаж. = љстѣ, рѣаво I Пир. II Јасен. III Н. Бујк. Р.р. = рѣаво, сѣрѣче гнѣздо III Међ. = сѣрѣчѣ, от сѣро I Балт., сѣо I Жлне = сѣхѣ, сѣро III Леск. = сѣрѣ, љбаво I Кож. Књаж. (bis) III Вр., цѣрсто I Тем. Б.Пал. III Н. Врање (bis), црнѣо жѣње I Ошљ. Књаж. = црнѣо.

За форму придева средњега рода ваља напоменути да често пута у оним случајевима када се основа завршује умекшаним сугласником и када би, према томе, требало очекивати е, имамо о од тврдих основа:

- з бѣже љме III Леск. Приб., чѣдо је бѣжѣо билѣ III Врање, вѣно брѣшнѣо III Н., говѣѣо мѣсо III Н. Врање, бѣчо мѣсо III Врање, сѣнѣо I Кож., сѣнѣо ка ѣстрѣло I Књаж., сѣтѣнѣо I Рад., тѣѣо III Габр. Вр. (bis), шуплѣо I Рад.

Assis. женског рода: на голу земљу I Зор., у вучју
 њу I Изв. л., лисичу дјевку I Изв. л., малену
 I Књаж., рђаву II Ниш., тјуму I Жлне Књаж.
 II Ниш. III Габр., сас чађеву сламу III Међ. и сл.

Genit. assis. мушкога рода: Акцентјенога деду II
 Б.Пот., сас бѣлога коња I Тем., сьс белѣга коња
 I Б.Пал., по белѣга свѣта I Кр.Ф., бѣсога I Руд.,
 бѣсога I Риб., за мувѣга I Б.Пал., голѣга I Књ.,
 дрѣгога I Н. Кор., дрѣгога I Кож. Бучје Сурач.,
 ја њмаше коња добрѣга I Риб., живѣгога III Врање,
 здравѣгога I И.Јал., са коња са зеленѣга I Балт. И.
 Јал., кривога I Бучје, лудѣга I Берд., маѣарскога
 I Кож., на младѣгога човѣка I Пир., мртѣгога I Пир.,
 натоварѣнога I Ореов., неоптрѣбнога I Н. Кор.,
 поповѣгога коња III Корб., свѣтѣга I Кож. И.Јал.
 Руд. Мокр. Изв. л., старѣгога I Вас. Клис. III Н.,
 туђега I Бучје, царевога сина, црвѣнога I И.Јал.,
 шутѣга јарца II Скрб.

И у овим облицима као год и код придева сред-
 њега рода о је прекорачило границе своје употребе:
 задѣнога III Тиб., зимѣнога I Влас., јешатѣнога III
 Нерад., до риѣнога I Остат., средѣнога II Ниш.
 III Кум., питѣја сьм тѣга срѣтѣнога III Врање,
 постарѣнога III В.Бања.

То бива, али много ређе, и са е: свѣтѣга Никѣлу I
 Бучје Тем., добрѣга III Тиб.

Прим. за дат. испор. у т. 167.

Not. = *ass. plur.*: — много богѣти I Пир., велики
 I Н.Кор., добрија људи I Кож., добри I Књаж.,
 драги I Књаж., многи I Берд., рђави II Грбав.,
 за старѣ I Изв. л., сју I Рад., тјуми I Пол. и сл.

— велике, лѣве бѣоше I Балт., големѣ соде I Пир.,
 добрѣ I Књаж., аѣине исушиле су се сјује III
 Врање, тјуѣ III Н., тучѣ I И.Јал. и др.

Ја све ове примере нисам поредио са сличним из других штокавских говора; али се лако можемо уверити да им они потпуно одговарају. Овом приликом хоћу да напоменем још ово. Акцент у придева, особито у одређеном виду, претрпео је баш у штокавским дијалектима интересантне измене; за те промене знају у главне и ови дијалекти, ма да се то у њима не може увек тако тачно контролисати. У овоме правцу, у осталом, и штокавски акценат истом треба испитати, исп. ниже.

Б. Облици придева и њихови акценти.

253. -к и слични наставци:

- *једѝк* (горак, отрован) I Књаж. = *јѝдак*, *крѝтѝк* I Књаж. = *крѝтак*, *крѝтко* (полако) I•М. Изв. Књаж. Б.Пал., *нѝсѝк* III Стајк. образовано је према падежима као *ниска* и др., *слѝтак* (= *слѝдак*) III Врађе (bis) Бујк. Леск. је образовано као и *нисѝк*.
- *далечкѝ* (прилично далеко) I Шпај, *височкѝ* II Ниш. (овиша), *мѝлечѝк* I Књ. (врло мали, мали), *малѝчѝк* III Леск., *мѝлечки* I Књаж., *мѝлѝчко* I Књаж., *мѝнечка* I Вал., *мѝнечко* I Рад., *ѝмалечак* III Н.
- *готѝвѝчко* II Рупје (хур.), *ѝвѝнѝчко* I Рад. (одавна), *ѝлѝгачко* III Врађе III Н. Попч. Леск., *лѝпѝчко* (доста лепо, врло лепо) II Д.Мат., *мѝнечак* I Жлне, *ѝвѝлѝчки* II Леск., *ѝѝвѝнѝчка* I Рад. Н.Кор., *ѝтрѝвѝчку* III Стајк., *ѝѝголемѝчка* III Леск., *ѝѝјакѝчак* III Мљк., *ѝѝлѝгѝчко* I Бучје Књаж. II Д.Мат. III Леск., *ѝѝстарѝчѝк* I Темска, *ѝѝнѝчѝчку* III Леск., *ѝѝјѝчѝк* I Тем., *скрѝјѝчке* II Рупје, *слѝбѝчка* I Д.Кам., *слѝбѝчѝк* II Ниш. III Леск., *стѝрѝчки* III Врађе, *ѝѝѝѝвѝчко* I Књ. III Гар. Леск. (bis) (хур. доста лепо и сл.) — *кѝнѝчки* III Љут., *кѝѝчки* I Бучје, *кѝсѝчки* III Стајк. — по аналогiji са оваким образѝвањима.

Поред овога суфикса, који се и у другим што-кавским дијалектима употребљава, само ређе, находимо један који није тако прозрачан као овај: *големшко* I Књаж. Вас. III Н., *големшкá* I Изв. (л.), *рámшко* I И.Јал., *големáшка* III Врање, *абстáрашачьк* III Леск. За њ могу бити два објашњења: фонетско, да је **големчко* дало *големшко* или морфолошко, да је *ш* из компаратива *лешши*, *дрúкши* и сл.

Место *ч* находи се и *ц* и у овом и у другим дијалектима: *малéцък* III Приб., *мáлецка* I Изв. (л.), *мáнецьк* I Књаж., *мáнецка* I Књаж., *кратьцко* I Рад., *польгáцко* I Рад. и др.

Од прилога на *ице* или сличних образован је придевски наставак *ичко*: *мáлчичко* III Леск. (исп. *малчице*), *миничка* I Изв. (л.), *убавичко* I Балт.

И ако находимо примере *мáленки* III Тиб., *мáненка* I Књаж., ипак то још не значи да се *енки* употребљава као засебни суфикс, јер придев *мали* има и облик *мален*.

254. *н* и слични наставци:

— *ачикно* („убаво“) I Балт., *безредно* I Књаж., *блáжно* (мрсно) I Књаж., *бóльн* I Рад. Књаж., *бóтна* III Врање, *будáльн* I Радич., *возничьн* I Кож., (*возник* — мера за кукуруз и слично), *врémна* III Међ. („трудна“), *врлетно* I Рад., *гладьн* I Књ. (bis), *гладни* I Врб. (*гладни*, исп. гл. XIII), *нејé глòтно* I Баб. (за жито кад није чисто), *грдно* I Књаж., *далéчни* III Бујк., *дúмна* I Балт., *дóжьн* I И.Јал. Буч. Киј. Пон., *дóлна* I Књаж., *доцнó* III Н., *дрчна* (дрска, лакома) III Међ., *дукóвни* I Тиошт., *дељáвьн* II Рупје (ваљан), *жáльн* II Рупје, *жáлна* III Леск., *жáлно* I Тиошт., *зáмашно* I Балт., *зложéшно* I Пир., (који рђаво, мало једе, пробирач), *зóрно* I Књаж., *имáћьн* III Тег., *имóвитни* I Д.Кам., *имóтно* I Вина (имућан), *јáдьн* (киван) III Сб. Вр., *јáкосни* I Бучје (јак, вадружан),

крајне III Леск., *красьн* I Књаж., *ладно* I Књаж., *лѣсночно* I Кр.Ф., *малокавни* I Рад. (малобројни) Влаова, *милостивьн* III Леск., *мѹтна* I Књаж., *наумьн* I Н. Кор., *неваљашно* I К.С. Кож. III Приб., *неваљатно* I Вит., *ненавидни* III Приб. (мрзак), *непрасне* III Врање, *неработно* III Врање, *нечьстивно* III Међ. (bis), *оволицни пут* I Књаж., *одавњашно* I Баб., *облужно* (обло) I Мир. *одрсна* I Пир. (пуна, једра) *опколно* (обло, околишно) I Мир., *осебно* (засебно) II Малча, *очовидно* III Вр. (bis), *памегьн* I Књаж. III Врање, *пазарьн* III Сб.Вр., *пѹтовне* I Влаова, *посьн* I Ошљ., *правитьн* (праведан) *човек* II Н. Јел., *призорно* I Бучје („потешко“), *иченично* III Врање, *работна* III Врање, *једно мирно друго размерно* (немирно) I Пир., *рамно* I Остат. III Р. река Несвр. Стајк. Леск., *синочну* I Темска, *ситьн* I Рад., *скѹдне* I Вл., *сламна* III Тиб., *срѣбрну* I Врб. Б.Пал., *срѣђьн човек* (средљи) I Изв. л. III Стајк., *срѣћьн* III Приб., *сретна* III Бујк., *срѣћно* I Рад., *страмьн* II Н.Јел., *стрмно* I Жлне, *струдна* (трудна) II Н., *субѣкан* (= *суботњак*) II Ниш. I Бучје, *тројокатно* (трокатно) III Врање, *твѣно* I Књаж. (bis) Кр.Ф., *цѣлну* I Књаж., *чудна работа* I Рад.

И наставак се њи употребљава у овом дијалекту тамо где и у другим дијалектима. На пр.:

— *братњи ралник* II Н.Јел., *братњо* III Гум., *ближњѣ* Н.Кор., *дѣлњи* I Н.Кор., *дѣлњо* I Н.Кор., *дѣлњѣшьн* III Стајк. I Вучед. Кож., *задњи пут* I Битв. Кр.Ф. Д. Корит. Љуб. Клис., *задњу-ту* I Балт. Зор., *зимњо време* III Врање, *зимњога* III Врање, *крајњога* III Врање, *кѹтњи* I Сок. Врање, *летњога* III Међ., *напредњо* III Леск. Врање, *најзадњи* I Вал. Књаж., *нарѣдну вѣску* I Књаж., *невољно* II Рупје, *несретњи* I Б. Пал. III Кат.,

ноќно III Приб., овудешње I Пир., покѹтње I Руд., прѣђъъ III Мал., прѣдњо време III Вр., слѣмњи I Кр.Ф. III Вр., срѣдъъ III Леск., срѣтње II Мал., срѣтња ви рѣдња III Мал., срѣћња III Тег., съгѣшњен I Баб., съгѣшњи III Леск., съгѣшње I Књаж., сагѣшње I Зор., тѣмње-то селѣ I Тем.

И наставак се ии употребљава и у овом дијалекту као и другде:

— *госпоѹин* I Рад. К.С. Бучје Књаж. II Грб. III Н., *кѣзину длѣку* I КС., *тегѹин* I Бучје, *чумстѹно* III Леск. (чумино), *цѹрѹин* I Балт. и сл., испор. и *брабѹини* III Кат.

255. -ски. Употребљава се као и у другим дијалектима нашим, само са мало јаче потенцираним посесивним значењем. И иначе је његова употреба велика; чини ми се да је већа него у другим дијалектима нашим.

— *брабѹински кѹп* (мравињак) III В.Бања, *бѹгарски* I Кијев. III II., *будаѣски* I Вас. Књаж., *вајдѣнске* I Љуб., *жѣнски* I Књаж., *јеѹѣчку* I Тем. (за јело), *каѣѣнске* I Стањ., *кѣнску* I Пир., *куѹѣчко* (куповни) III Н., *лѣчничке* I Б. И., *лужнѣчки* I Кам., *младожѣнски* III Вр., *орѣошки* I И. Јал., *пѣнински* I Кална, *свѣњско* III Вр., *селски* I Тем. Књаж. III Тиб., *сирѣтѹнске* I Књаж., *срѣски* I II.Кор. Опш., *старински* I Боров. Књаж. Балт., *старинске рѣчи* I Миран., *староврѣмске* I II.Кор., *трѣвишки* I Књаж., *тѹрски* I Балт., *цѣрски* I Н. Кор., *црски* I Цер. (*црѣлив*), *чѣвѣчки дѣј* III Сурд.¹ (чѣвѣчи раст).

¹ Сем примера са ски забележио сам још неколико интересантних случајева са наставком *шти*: *арѣшшти* I Пир., *брдѣршти* I Темска, *латѹнсти* I Врб., *сирѣтѣсте кѹбе* I Књаж. Овај наставак, несумњиво, не представља никакав засебан суфикс, већ је постао под утицајем врло умекшаног *ћ*: **арѣшћи* — **арѣшчи* дало је упрѣшћаваѣем *арѣшшти*. Тако исто и **сирѣтѣсчи* дало је директно *сирѣтѣ(н)сти*.

256. Наставци са *в*:

ав се често употребљава уз придеве у деминутивно-детериоративном значењу:

- *алипав* (луцкаст) I Ост., *белужња́ве* (беличасте) I Б.Пал., *беља́в* (бео, „дрљав“) I Киј., *боклуча́во жито* (ђубревито) I Књаж., *бунца́ва* (чупав) I Б.Пал., *гљу́пав* I К.С. Г.Бојн. Миран., *гми́чаво* (блатњав, љигав, жидак) I Берд., *грóња́в* I Књ., *грча́ва* (коврцаста) III Цена, *грчка́ва* (коврцаста) I Б.Иње, *дра́пља́во* (одрпан, нечист, сув) III Вл. (п.), *ка́ља́в* III Врање, *кле́каво* (клакаво, криво) III П. Пољ., *коштиња́ву* (слаб) I Остат., *крва́во* III Леск., *ла́бава* I Ошљ. Књаж. Зор., *лука́вичаво* (главичаст) I Рад., *лу́дњичаво* (луцкасто) I Тем., *мериша́́ве* I Пир., *мртља́ва* (за воду и сл.) III Леск., *мрчка́во око* (болесно, нечисто) I Књаж. (bis), *наглуви́чав* III Леск., *настра́ничав* I Књаж., *црфа́в* I И. Јал., *седиња́в* III Н, *слаби́чав* (слабуњав) I Стањ., *стра́ничаво* (врлетно) III Бац., *црвени́каво* (црвенкаст) I Изв. л., *чгу́баво* (цгебав, пупав) I Стањ., *чо́чаво* (кржљаво) I Књ.

ив, љив:

- *бушља́в* I Књ. III П.Пољ. (бушан), *вревља́ва* (брбљива говорљива) I Рад., *горчи́ва* (горка) I Клис., *сурепља́во* (џампирља́во — несташно) I Књ., *коштеља́во* I Стањ. (мрпаво, слабо), *кровоно́чливо* = *кровобу́рливо* (са крвавом мокраћом) III Ман., *лења́в* I Књ., *ми́лостив* I Књаж., *наравља́в* (добар, срчан) I Сурач., *ненави́сљив* III Врање, *несвидља́ви* I Изв. л., *пла́жљив* I Д.Кам., *пљесни́во* III Леск., *ровља́ва* I Књаж. (плачљив), *слања́во* (бљутаво, љигаво) I Изв. л., *црви́ва* I Књ.

ов и слични суффикси:

- *божичо́ве* (обкладе) I Тем., *бра́тњова срећа́* III Међ. Врање, *букóв лис* I Изв. л. III В. Бања, *ва́скова*

је мајка III Н., вишњово I Кож., Гмитрово I Бучје Зор. Књаж. Балт. Тем. Пир. Баб. Сурач., Давњанов I Б. Пал., Дмíтров I Пон., Милíјов I Књ., мужњово I Кож., на пообву меáну I Боров., тáткова ми кúћа III Н., цáров III Вл. п. Кат., црешњови I Вина Жлне Влаова Балт. III Н. Стуб., Цúрцев дън I Тионт., Цúрђов дън I Т. дол Миран.

257. Наставци са т:

ат:

— брада́ти I Књ., главура́т II Грбав., кокола́т (буљав, окат) I Књаж. III Врање, коса́т III Н. Врање, крила́ти I Књ.

аст:

— буда́ст I К.С., ва́кљаст (гарав, црномањаст) III Корб., лисас(т) I Црнокл., модрџокасто III Н., окколча́сто (обло) I Пир., по́ризаст I Руд. (рунаст), суцрња́ста земља́ I Жлне, црнокџрасто ношчџ III Врање, чулума́сто (ђубасто) I Књаж.

ест:

— а́лест I Н. Кор, ваклџесто („убаво“) I Клис., глúместо дрво (пуно, растресито дрво) I Рад., загрљеста („која има грло“ — тиква или сл.) I Балт., разбџничеста I Вас., четироџкесто I Битвр.

ит:

— бизрови́то (кречно, зеленкасто) I Зор., брдеви́то I Рад., брегови́то I Влас., дуови́т I Боров., кишови́то I Књаж., кишеви́то I Крента, климови́то I Књаж. лекови́то I Књ.

ист:

— крили́сто I Боров., расови́сто = четаљи́сто I Кр. Ф. (рачвасто).

В. *Поређење придевл.*

258. И у овоме је правцу ова група дијалеката сачувала доста старине, али је, у исто време, развила и неке своје црте које су данас у много већој употреби него старе. Такво је образовање компаратива помоћу предлога *по*. Слично нешто находимо и у бугарскоме језику и македонским говорима. У другим нашим говорима *по* се такође употребљава, али само у једном сличном случају. Оно значи апсолутно модификовање некаквога придевског значења, не релативно као у компаратива. У томе и јесте разлика међу њима. С тога је врло тешко решити питање о томе, откуда су ови наши дијалекти добили речену црту. Врло је сумњиво да су је сами, напореда са реченим словенским језицима, развили и много је вероватније да су је они добили када су се находили још у контакту са македонским говорима. То се види и по томе што се и стара образовања компаратива у овим дијалектима још ни близу нису сва изгубила, већ се напореда са горњим употребљавају.

Ако је то тачно, онда и питање о томе, како је *по* дошло до речене употребе, не може бити, строго узевши, овде расправљано, јер је наш дијалекат добио већ готову употребу тога *по*. Па ипак ћу по нешто напоменути, за што нам дају повода и ови наши дијалекти. Речено се *по* употребљава и уз глаголе и именице и има значење „бољи“, „виши“ (боље, више). Како се у таквом случају не мора да употреби још нешто са чиме се пореди дотични предмет или радња глаголска, изгледа да се у таквим случајевима и сачувало старо значење *по*; али то би било заиста тако само онда када и именице и глаголи не би имали и компаративно значење; овако то значење зависи од значења самог глагола. Његово је првобитно значење било: *прилично, доста* и оно је упућивало на то да се значење, које се на такав начин

модификује, доводи у везу са неким другим мерилом. Уз глаголе оно обично има значење *више, боље*, што показује да се *по* почело додавати глаголима тек онда када је већ добило своје специфичко значење уз придеве. У осталом, уз глаголе оно може имати и друга значења, што зависи од самог значења глагола.

259. Да наведем неколико примера који представљају остатке од старијег начина образовања компарације у придева:

— *старéји* I Вас. (bis) Књаж. (bis) III Леск. Врање Тег., *старéа* I Рад. К.С. (bis) Баб. Књаж. (ter), *старéјо* I Зор., *старéјега* I К.С. Жлне Књаж. Б. Пал. Ореов. II Бур. III Н., *старéјога* III Н. Леск. (често) Бел., *старéјему* II Бур. II Н. Јел. *старéју* I Вал., *младéји* I Ошљ. М. Изв. Балт. II Бур., *млацéји* (*млаћéји*) I Рад. К.С. Врб. II Н. Јел. III Попч. Н., *млацéји* (*млаћéја*) I Рад. Књаж. Вас., *млаћéога* III Међ., *млаћéјему* II Бур., *малéји* III Леск., *малéја* III Леск.

— *áко не бóље* (више) I Д. Кам., *од педесéт бóље* (више) I Пон., *вéчи* I Књаж. Ореов., *вéћу* III Н., *óд више* I Књаж., *грђе* III Леск. Н. Држев., *јáчи* I Н. Кор., *јевтíње* I Рад., *млáци* I Н. Кор., Ореов., (*по*)*слаца* I Књ., *ýце* (= руск. *хуже*; *више, још, сасвим, грђе*) I Рад. Пир. Тем. И. Јал. КрФ. Дивј. III Леск. Врање.

Остали слични и неслични случајеви видеће се међу примерима уз које се употребљава и *по*:

— *пó арно* I Цер. Тем., *пó благо* (слађе) I Б. Пал., *пó велик* I Кр. Ф., *пó галатно* I Руд. (срамотније), *пó голе(м)шне* I Тиопт., *пó далеко* I Књ., *пó иматњи* III Тиб., *пó јако* I Ошљ. Књаж., *пó јачьк* I Зор., *пó јевтина* I Књаж. (bis), *пó мазна* I Књаж., *пó млад* I Књаж. Балт. III Н., *пó незгодно* II Ниш., *пóниско* I Кож., *пóслатко* I Књаж., *пóсрчано* I

Ошљ., *пóстар* I Ошљ. Књаж., *пóстари од мене* I Штрп., *пóстара* I Рад., *пóстарији* I Сокол., *пóубаво* I Књаж.

- *пó боље* I Књаж., *за пó вече* I Н. Кор., *пó вече* (= *пó више*) I Балт. Тем., *пó више* I Књаж. (често), *пó вишке* I Вас. Књаж. Б.Пал., *пó гора* I Књаж., *пó горе* I Књаж., *пó далече* I Балт., *пó друкише* I Књаж., *пó¹аче* I Ошљ., *пóљ²сније* I Пир.
- *пó далеко* I Рад., *пó одавно* I КС., *пó лани* I Вас. Књаж., *пó ланска гóдина* I Вас.
- *пó први* I Књаж.
- *пó ајдук* I К.С., *пó богаташи* III Леск., *пó вечер* III Међ., *он¹ј пó газда* I Књаж., *по двобјче* I Н. Кор., *пó ђавол од Вўка* III Међ., *пó зло* I К.С., *пó јунак* I Књаж. Кат., *пó младичи* I Остат. и сл.
- *пó ће је мўка* III Н., *пó не ајке* I Тиошт. (не мари, добро је), *пó даваш* (више дајеш) III Р. река, *пó знаје* I Рад. Кож., *ти пó од мене знáш* III Габр., *пó имаше* III Н., *пó не* I Вал. Књаж., *пó нема* (сасвим нема) I Књаж. (bis), *пó не пијем* (никако не пијем) I Бучје, *пó разумим* I Књаж. (боље разумем), *пó не се садíло* III Врање, *пó нече да сёрне* I Штрп., *ја га пó не терам* I Д. Кам., *ја се пó не трго* I Књаж., *њíно пó не убíло* I Бучје, *злáто пó уме* I Тиошт.

260. Образовање суперлатива у овим је дијалектима, у главноме, онако као и у другим српским говорима, само са том разликом што се обично место компаратива употребљава позитив.

- *најарно* III В. Бања, *најбогáт* I Бучје, *најверан* I Н.Кор., *најдобру* I Боров., *до најзадњу* I Ошљ., *најзадњи* I Ошљ. И. Јал. III Стајк., *најлош* III Приб., *најмалијат* I Кр. Ф., *најмало* I Књаж.

- III В. Бања, *најопасни* I Балт., *најпросто* I
 Књаж., *најслаба* III Кат., *најстара* I Н. Кор.
 Књаж., *најстарога* III Кум., *најтежък* I Мир.,
најубаво I Књаж. (често).
- *најбоље* I Књаж., *на(ј)веће* I Бучје II Рупје, *нај-*
више I Књаж., *најмалéји* III Леск. (bis), *најста-*
рѣји I Бучје Б.Пал III Леск., *најстареа* I Кална
 III Врање.
- *најдобре* I Тишт., *најнапред* I Књаж. Див. Пон.
 II Ниш.
- *нај доброта* III Леск., *нај газда* III Н., *нај несрѣќа*
 I Књ. Врб.
- *нај знају* I Руд., *нај може да му бјуде рђаво* I
 Цер, *нај подноси* I Н. Кор., *нај им подноси* I
 Кална, Ц. *су нај пошмили* I И.Јал., *нај товарише*
 I Цер., *нај требало* I Кож., *нај урони* (уравни)
 I Тем.

Каткада се за суперлатив употребљавају и турске
 речце: *алис(э)*, *дип* и *ас(э)*:

- *ализ добро* I Књаж., *алис мазно* I Бор., *алис(с)јво*
 I Књаж., *дип слабо* I Радош., *аз ббса* (оасвим)
 I Жлне.

ДОДАТАК ОБЛИЦИМА ДЕКЛИНАЦИЈЕ.

ХІХ. ЧЛАН.

261. Врло важна особина ових дијалеката јесте употреба демостративних заменица у значењу члана. Ја ћу се на питању о члану у њима задржати мало подуже, јер се члан у другим нашим дијалектима нигде не употребљава.

262. Члан се употребљава данас у тимочко-лужничкоме говору и запаљскоме, а у јужно-моравскоме — никад. Па и за запаљски дијалекат тешко је рећи, да ли је у њему члан стар или је унесен из оближњег лужничког говора. У сваком случају, тимочко-лужнички дијалекат на целом своме простору зна за члан; он је, несумњиво, једна од његових врло старих особина. Па не само то. Ја држим да је члан био некада, или бар постпозитивна употреба демонстративне заменице, особина за коју је знао и основни дијалекат свих говора које ја у овом дјелу испитујем, и да је из те заједнице тимочко-лужнички дијалекат и понео свој члан. То мислим због тога, што у дијалектима источне Старе Србије и целе Македоније има члана, а тимочко-лужнички дијалекат, према свему оном што смо говорили о њему у

опште и о цртама његовим које одступају од црта осталих српских дијалеката, могао га је добити само из оних дијалеката који су некада стајали у непосредном додиру са њиме. И бугарски језик зна за члан, те би га овај наш дијалекат могао и од њега добити; али по свему што ми о развиту овог дијалекта знамо, тако јак и тако дубок утицај источно-бугарских дијалеката на ове говоре не може се констатовати, а и сама употреба члана у овоме дијалекту изгледа ми као особина много старија од времена када је он у својим крајњим источним изданцима дошао у контакт са источно-бугарским говорима. У осталом о томе, како је ова особина продрла у ове дијалекте могућне су још и друге комбинације (испор. гл. XIV.).

Овде је за нас од интереса само то, зашто је те црте нестало из јужноморавскога говора, ако се она у њему употребљавала. Ту се опет сусрећемо са питањем о постанку јужноморавскога говора: све његове особине показују да је у њему у различна времена било подмлађивања уношењем свежега, новог материјала из косовскога и околних дијалеката који не знају за члан. Шта више, можда су колоније из тих крајева, ушавши у границе овога дијалекта, прво и избациле у једноме делу члан, па се доцније то пренело и на остале. Тада бисмо у запањскоме дијалекту имали остатке од старе употребе члана. Друкчије се тешко могу ови појави разумети.

263. Сада ћу се задржати на особинама члана које се могу констатовати на основу материјала који нам пружају ови наши дијалекти.

Обично се не чини разлика између употребе члана и демонстративне заменице онако како треба: мисли се да једно искључује друго: а то је нетачно. Ови су дијалекти најбољи доказ за то. У њима се употребља-

вају показне заменице у *истом положају*, само -- разуме се — не и у исто време, и као *демонстративне* заменице и као *члан*. Најчешће се, и готово једино, употребљава као члан заменица *џт, та, то*. Изгледа по свему, а особито по релативној усамљености примера употребе осталих демонстративних заменица у *значењу члана*, да се заменица *т* првобитно једино употребљавала у *значењу члана*, а да су се неке њене особине постепено пренеле и на друге демонстративне заменице.

Да се заменице *т, та, то* употребљавају као члан, показују особито лепо, поред њихова значења уз именице, и придевске форме са њима које у таквим случајевима имају значење одређених придева. Али то не може бити мерило за употребу заменица *ов* и *он* у значењу члана, јер се, када се оне употребљавају уз именице и придеве, још непрестано врло лепо чува њихово показно значење. Оне се стављају на супрот заменици *т*, која такође није још никако изгубила своје показно значење. Према томе: *детџто*, поред обичног значења *das Kind* значе и *тој детџ dieses Kind*, док *детџво* и *детџмо* значе увек *овој детџ* и *оној детџ*. И нигде се показно значење ових заменица није свело на право, једино, без икаквих нијанса, чланско значење. Није тешко доказати да је и формално утицала заменица *т* на употребу *он* и *ов*. Гласовним се путем развила заменица *џт, та, то*: *кџас џт, рукџ та, сџлџ то*; употреба *џв, џн* у, на пример, *коњџв* није добивена фонетским путем, већ под утицајем *џт*; јер да се *ов, он* додавало основи, имали бисмо **коњџов* или слично, а не *коњџв*. Могуће је да се према овоме развило и *ва, во, на, но* (испор. *џт : та = џв : ва* и сл.), али није немогуће да су те форме добивене и гласовним путем (испор. т. 118). Што се тиче употребе придева и њихова односа према именицама, може се на основу њихових облика утврдити да се члан у њих развио доцније него у именица. Истина у придева находимо и об-

лике као стари-ти који би могли бити стари, али су много чешћи и много обичнији примери у 1 sing. masc. са јат (старијат и сл.) што је добивено од именица, и то у оно време развита наших дијалеката када је полуглас у ненаглашеним слоговима почео да прелази у пуне вокале (исп. т. 42.) и да се ат сматра као члан. На основу свега наведенога може се ово рећи:

а) Првобитно се постпозитивно употребљавала заменица *t* и имала значење и члана и демонстративне заменице.

б) То се извршило најпре уз именице, а доцније и придевe и заменице.

в) Под утицајем такве употребе заменице *t*, почеле су се и остале демонстративне заменице употребљавати постпозитивно не губећи и даље своје демонстративно значење.

г) Тај факат, што се првобитно заменица *t* употребљавала постпозитивно и што је и даље задржала своје место испред именице, када значи само демонстративну заменицу (испор. *тíја овíја, онíја* и сл.), показује да је у овоме правцу на наш основни уговор морао утицати онај словенски или несловенски говор у којем се заменица *t* (или слична) употребљавала једино постпозитивно као члан, јер се иначе, т.ј. да су на те наше говоре утицали дијалекти у којима су се све демонстративне заменице употребљавале и постпозитивно и као чланови, не би могло разумети, за што се тако употребљавало у нашем основном говору само *t*, и зашто и остале демонстративне заменице нису добиле значење члана. Разуме се да је разлика између члана и демонстративне заменице овде тако незнатна, да је често пута немогуће знати нијансу коју онај који говори, изговарајући их, подразумева. Време почетка употребе члана не може се лако утврдити ни за овај наш ни за околне словенске говоре. Свакако је то морало бити пре XII века, јер иначе не

би та црта могла продрети из македонских говора у језгро ових наших дијалеката. Када би се могло дока-зати да је та црта доцније, или чак и много доцније, до-бивена, тада би само било вероватно да смо је добили од бугарских дијалеката.

И ако се само на основу ових дијалеката сва из-несена питања могу тек поставити, али никако и дефи-нитивно решити, ипак има или се бар може мислити да има индиректних доказа за по нешто. Ја сам рекао да је *t* у постпозитивној употреби морало имати некад значење члана као, ако не једино, бар главно значење. Један од доказа за то, може бити и ово. Тај као де-монстративна заменица добила је форму *тџ* у овим дија-лектима, као члан *т(џ)* само, без *ј*; да се *t* употребља-вало само као демонстративна заменица и после име-нице и оно би, по свој прилици добило *ј*, а не би остало увек без њега; када је то могло бити, значи да се пост-позитивно *t* осећало, у главном, као члан, а не као демонстративна заменица. Разуме се да то вреди само опет за ону епоху када се *ј* почело додавати, а пре тога његов је значај могао бити и друкчији. Али ни то није једина могућност. Несумњиво је, да су и у овоме дијалекту првобитно биле познате двојаке форме: *т-тџ*, *он-онџ*, *ов-овџ*; и исто онако као што се *он* генерали-сало (она, оно) као лична заменица, а *онџ* остало као демонстративна, тако је могла наступити диференција-ција и у употреби других заменичких облика: *t* се по-чело употребљавати као члан, а *тџ* само као демон-стративна заменица.

У сваком случају, *потреба да се употребљава члан морала је бити ту, и то да се он употребљава постпозитивно*: како је та потреба задовољена, и зашто је за-довољена на онај начин на који је то извршено у нашим дијалектима — то су све споредна питања; *главно је да је она као таква добивена са стране.*

264. Постпозитивно се употребљавају ове заменице: *ѣт, та, то; њн, на, но; ѡв, ва, во*. Оне се додају најчешће именицама, ређе придевима, најређе заменицама и бројевима. Када се додају придевима и заменицама облик мушког рода гласи *јат, јан, јав*.

Бива да се члан употребљава удвојено: или онда када прва форма с чланом није довољно јасна или када одступа од обичне форме: на пр. уз имен. ж. рода на *ѡ* гласи ассус. *вечертѹ-ту, ночтѹ-ту*, по свој прилици, за то што обично наставку *ту* претходи *у* и сл.

Бива, али то је доста ретко, да се употреби заменица и за и пред именицом. То показује да је у том случају постпозитивна заменица требала да има значење демонстративне, али се није довољно осећала као таква и за то је још једном додата и демонстративна заменица: *овѡј кмѣтав* I Миран., *тијѡ пашѡ-та* I Балт., *тај аѡстарата* I Темска и др.

265. Употреба заменице *т*.

ѡт — ат:

— *барѹгѡт* I Врб., *бостѡнат* I И.Јал., *брѡтат* I Књаж., *брѣгѡт* I Н.Кор., *вѣпѡрат* I Р.Бучје, *вѣсат* I Тем., *вѡкат* I И. Јал. Сурач., *вѡдникат* I Бор., *ѡрат* I Рад. Кална Руд., *градѡт* I Рад. Н.Кор. Вал., *гркѡнат* I Кијев., *грѡбат* I Књаж., *грѹдњакѡт* I Рад., *дѡрѡт* I Пир., *дѡрат* I Штрпце, *дирѡкат* I Д.Кам., *долѡпат* I Р. Бучје, *дѹнават* I Балт., *дуѡнат* I Д. Кам., *зѡлогот* I Ц. Вр, *земѡкат* I Темска (врећа), *јѡзат* I Темска, *језѡкат* I Рад., *јунѡцат* I Кална, *казѡнат* I Балт., *кѡмикат* I Балт., Темска Цер., *каѡетѡнат* I Књаж., *класѡкат* I Балт., *класѡт* I Кон., *кѡѡат* I Н.Кор., *котѡчат* I Балт., *котѡлат* I Књаж., *кѡѡѡт* I Н. Кор. Вал., *крѡват* I Кр. Ф., *кршѡкат* (шп-бље, изломљена дрва и слично) I Изв. л., *лѣ-*

бат I К. С. Ц. Вр Балт. Пир, *лѹкат* I Темска, *мѣдат* I Тем., *мѡс-ат* I Темска Б. Пал., *мѹжат* I Н.Кор. Б.Пал. (bis), *мужьт* I Пир., *началникат* I Рад., *овьсьт* I Темска, *оганьат* I Књаж. Балт. Пир. (bis) Темска, *орѣјат* I Тиошт. Темска Пир., *орьлат* I Пир. Вис., *оцанкат* I Рад., *паметьт* I И. Јал., *иастѹват* I Горч., *побратимат* I И.Јал., *пожсарьт* I Н. Кор., *абат* I Д.Кам. Балт II Ниш., *погѡкат* I Рад. Књаж. (bis), *уѹтат* I Пон. Балт. Т. дол, *рѡдат* I Ошљ., *рѹвѣгьт* I Изв. л., *синат* I Вас. (синѡт I Вал.) Књаж. (bis) Д.Кам. Руд., *сират* I Јак., *тоат* I Пир., *трапат* I Балт., *триѣжат* I Балт., *трипог* I Балт., *Турчинат* I Темска Баб., *хутѹкат* I Пир., *унѹкат* I Рад., *чадрт* I Темска, *чеиенькат* I Тиошт., *чѣликат* I Пол., *шибѡкат* I Т. дол, *шљикат* I Крента и сл.

Genit. и општи зависни падеж:

— *барјактарá* тога I Руд., *бѣга* тога I Балт., *братá* тога I Д. Кам. Изв. л., *вепрá* тога I Р. Бучје Темска, *вјкá* тога I И.Јал. (bis) Берд. Баб., *волá* тога I Пир., *говедарá* тога I Баб., *дѣвра* тога I Тем., *ђаволá* тога I И.Јал., *јелѣнá* тога I Кам., *калѹђера* тога I Тем., *кмѣта* тога II Ниш., *коњá* тога I Рад. (bis) Вас. Балт. Тем. (ter) Пир. Клис. Љуб. Баб. Кр.Ф. (bis), *мајстора* тога I Пир., *момкá* тога I И. Јал. Пир. Изв. (л.), *мѹжа* тога I Пир., *овнá* тога I Књаж. (bis), *овчарá* тога I Балт. II Ниш, *попá* тога I Пир. (bis), *сина* тога I Н. Кор., *стáрца* тога I Пир. Ц. Вр, *стршења* тога I И. Јал., *пред цáра* тога I Пир., *на човѣка* тога I И. Јал. (bis), *шумарá* тога I Кијев.

Да ли је измена у *цáротога* I Пир. а у о фонетске природе или се извршила под утицајем придева (младотога и сл.) не може се с поузданошћу рећи.

Множина: *ти*:

- *војницићи* I И. Јал., *волићи* I Драг., *волџвити* I Књаж., *јевреји ти* I И.Јал., *језици ти* I Темска, *колачићи* I Пир., *коњићи* I Темска Пир. (bis) Кл., *људићи* I Пон., *овнџи ти* I Кијев., *оаџници ти* I Књаж., *орџићи* (= *орџити*) I Рад., *свирачићи* I Књаж., *тестерџићи* I Стањ., *Турџићи* I Кож. Кална Р. Бучје Балт., *Черкџити* I Тем., *чџџићи* I Балт.

Каткада се употребљава у овоме падежу и облик *те*. Најпростије би било свести га на туђ, бугарски утицај, али то не мора бити увек случај, ма да тога несумњиво има (исл. т. 270). Речи у којима се *те* употребљава имају често *е* у ном. plur. и то *е* могло је бити пренесено и на заменицу: *бџволе те* I Баб., *Бугарџе* I Балт., *волџве те* I Н.Кор., *мужџе* I Тем., *очџеве* I К.С., *поџџве те* I Кр.Ф.; *Татџре те* I Темска, *Турџџе те* I Пир., испор. са овим облике у којима се место овога *те* употребљава *ти*: *Бугарџи* I Пир. Тем., *џавоџџи* I Пир. (bis), *љубџи* I Књаж., *сељџнџи* I И.Јал., *синовџи* I Тиошт. Ако је ово тачно, можда је и *те* у множини оваквога порекла и онда када именице имају на крају *и*: *војнициџ те* I И. Јал., *коњи те* I Љуб., *људи те* I Рупје, *мужџи те* I Кр. Ф., *Турџи те* I Кална, али и поред свега тога није искључена и могућност оваквог, делимичног туђег утицаја.

Средњи род: *то, та* (pl.):

- *блџгото* I Рад., *брџтанџето* I Балт., *винџото* I Књаж., *врџмето* (увек са таквим акцентом) I Кална, *детџето* I Н.Кор. (bis) Вал. Вас. (bis) Д. Кам. Балт. Пир. Б.Пал.,¹ *дрџвото* I Н.Кор. Бучје, *дрџството*

¹ У (III) Прибоју, Врању, Каталенцу и Лукову забележио сам *детџето*, али само у народним приповеткама у којима их и сами приповедачи нису разумевали.

І Књаж., *жѣтото* І Штрпце, *ждребѣто* І Жлне (bis), *ѣмето* І Темска, *јѣгмето* І Пир., *каменеѣто* І Рад. Жлне, *котлѣто* І Тиошт., *кѣпилѣто* І Руд. *кѣѣто* І Кр.Ф. (bis), *маслѣто* І Штрп., *мѣсото* І Жлне, *момѣто* І Рад. Стањ. Руд., *небѣто* І Руд., *овчарѣто* І Пир., *парѣто* І Пир., *пашицѣто* І Кр.Ф., *пољѣто* І Пир., *пољѣто* І Рад., *прѣсѣто* І Рад., *прасѣнѣто* І Пир., *седлѣто* І Рад., *селѣто* І Боров., *сѣното* І Књаж., *слѣвѣто* І Д. Кам., *цедѣлото* І Штрп., *шѣмбѣто* І Пир., *шулѣто* І Тем. и сл.

— *вратѣта* І Балт. Пир., *дрвѣта* І Д.Кам. *зрѣцѣта* І Књаж., *кѣлата* І Књаж., *колѣта* І Тем., *лозѣята* І Књаж., *пољѣта* І Темска, *сѣлѣте* І Књаж. Вал., *сѣната* І Књаж., *сѣната* І Вас

Женски род: *та*, *ту*, *те*:

— *бѣбата* І Рад., *башѣта* І Књаж., *бѣнѣцѣлата* (нешто неспретно, велико) І И. Јал., *војскѣта* І Рад. Н. Кор., *газдѣта* І Књаж., *жѣгѣта* І Стањ., *женѣта* І К.С. (bis) Књаж., *земљѣта* І Н. Кор., *кѣшѣта* І Књаж., *кѣлѣсѣната* І Рад., *корѣта* І Балт., *кулѣта* І Баб., *кѣлѣта* І Књаж. Д.Кам., *оснѣвата* І Рад., *планинѣта* І М. Изв. Љуб., *пустинѣта* І Б.Пал., *рајѣта* І Н.Кор., *сѣлата* І Рад., *слѣшѣнѣната* І Кр. Ф., *снаѣта* І Ошљ., *травѣта* І Рад., *тај ѣркѣта* І Д. Кам., *чѣшѣката* І Рад., *чѣмѣта* І Балт. и сл.

— *бѣбуѣту* І Рад. Стањ., *башѣту* І Књаж., *башѣту* І Књаж., *бунѣту* І Рупје, *вѣдѣту* І Кож. Књаж., *војскѣту* І И. Јал., *врѣбуѣту* І Кр. Ф., *врѣцуѣту* І Ошљ., *вртинѣту* І Књаж., *главѣцуѣту* І Црнољ., *горѣту* І Руд., *градѣнуту* І Шт., *дубрѣвѣту* І Зор., *дѣскѣту* І Ошљ., *жѣнѣту* І Књаж. Пир., *жѣвѣту* І Жлне, *земљѣту* І Н. Кор., *зимѣту* І Кална Баб., *змѣту* І Књаж. Кр. Ф., *јѣ-*

- блукту* I Темска, *јаицјуту* I Тем., *језичинкуту* II Рупје, *караулуту* I Рад., *кишуту* I Књаж., *кобилкуту* I Изв. л., *кожицуту* I Тем., *кокшкнуту* I Књаж., *кулуту* I Рад., *луту* I Кр. Ф., *меануту* I Цер., *мечкуту* I Књаж. Б.Пал., *Моравуту* I Н. Кор., *њивуту* I Кож., *осовинуту* I Тем., *падинуту* I Кр. Ф., *планинуту* I Н. Кор. Књаж. Кална, *прегљачуту* I Књаж., *размирицуту* I Тиј., *речуту* I Рад. Пон, *рукуту* I Тем., *свињуту* I Рад. Књаж., *свракуту* I Књаж., *слугуту* I Кр.Ф., *снајуту* I Књаж., *стокуту* I Тем., *сточицуту* I Вал., *травуту* I Д. Кам., *црквуту* I Књаж., *шипкуту* I К.С., *школу ту* I Књаж. и сл.
- *бунете* I Битвр., *војскете* I Вас., *девџкете* I Књаж. Мир. (III Топлац у причи, исп. нап. на стр. 449.), *женете* I Рад. Боров. Балт. Тем. Кр.Ф. Битвр., *змијете* I Пир., *књижете* I Књаж., *тјркете* I Т. дол, *литре те* I Н.Кор., *мујете* I Пир., *овцете* I Н.Кор. Књаж. Пир. (bis), *осењи те* I Вал., *парете* I Књаж. Пир. II Рупје, *речете* I Рад., *свињете* I Вал. Тем., *сливете* I Књаж., *тојазете* I Тем., *трешњете* I Књаж.,¹ *трешњицете* I Ошљ., *чарацете* I Ошљ., *шишанете* I Врб.
- *вечертуту* I Пир. (bis), *јесенту* I М. Изв., *ночтуту* I Кијев., *пролетуту* (= *пролет-ту-ту*) I Цер.
- *бчите* I Ошљ. Руд. Кр.Ф., *песните* I Књаж.

266. Употреба заменице *ов*.

Мушки род: *ов*, *ав*:

- *градав* I Д.Кам., *коњов* I Баб. Изв. (л.), *старцџов* I Б. Пал.
- *коњаовџа* I Ошљ., *попавџа* I Балт. И. Јал., *Ранбелавџа* I Б. Пал., *старцавога* I Мир.

¹ Исто онако као *осењите* забележио сам једном и *трешњите* (I Темска). Такве се форме употребљавају обично уз бројеве.

— *љуђеви* I Тшошт., *ајшеви* I Жлне, *Турциџи* I Балт.,
Черкџиџи I И.Јал.

Средњи род:

— *врелово* I И.Јал., *детџо* I Рад. Шт. Д.Кам. Б.Пал.,
дрвово I Боров. Бучје, *дрџо* I Књаж., *калџо*
I Тиј., *лџџево* I Тем., *пџлево* I Присј., *селџо* I
Цер., *Цџгањчево* I Шт.

— *вратџа* I Баб.

Женски род:

— *бабава* I Ошљ., *децава* I Књаж. Балт. Баб. (bis)
Б.Пал., *женава* I Вина, *кишава* I Књаж., *пла-*
нинџава I Тем., *сланава* I Драг.

— *дџбуџу* I Баб., *живинџу* I Књаж., *кошџруџу* I
Бучје, *панинџу* I Балт., *ћупрџуџу* I Бучје.

— *врбе ве* I Жлне, *годџне ве* I Тем., *гредџе* I Баб.,
жџеневе I Присј., *змиџеве* I Клис., *крџшевеве* I Кална,
парџеве I Стањ., *пашџеве* I Д.Кам., *појџтееве* II Ниш.,
ракџеве I Књаж., *реџеве* I Д.Кам., *чичџеве* I Руд.,
шкџле ве I Б.Пал.

267. Употреба заменице он:

Мушки род он, ан:

— *буџџан* I Књаж., *вџан* I Ошљ. Вас. Б.Иње, *дрџ-*
мон I Кална, *зџбан* I И.Јал., *колџџан* I Књаж.,
крајџан I Мир., *крџсан* I Темска И.Јал., *потџкан*
I Вал., *пџтан* I И.Јал., *ремџан* I Балт., *рџан* I
Тшошт., *снеџан* I Вит., *стџрџан* I Стањ., *цџран*
I Балт., *човџџан* I Рад. Мокра.

— *коџџанога* I Д.Кам., *овџџанога* I Б.Пал.

— *ђаволџни* I Б.Пал., *пџлиџи ни* I Жлне, *шџемба-*
џини I Вал.

Средњи род:

— *девојџено* I Б.Пал., *детџено* I Рад. Књаж., *дрџџно*
I Књаж., *колџно* I Вина, *момџено* I Вал., *му-*

шкарчено I Вал., *шилэно* I Миран., *шилэнчено*
I Рад., *селэно* I Књаж.

— *вратана* I Кр.

Женски род:

— *бабана* I Жлне (bis), *војскана* I Књаж., *градина*
I Штр., *чумана* I Балт.

— *брадуну* I Балт., *бунуну* I Муч., *висинуну* I Бучје,
водичуну I Књаж., *врубуну* I Књаж., *заградуну*
I Боров., *камцијуну* I Изв. (л.), *кулуну* II Ниш.,
кућуну I Балт., *меануну* I Црнољ., *меаницуну*
I Књаж., *мртвинуну* I Балт., *невестуну* I Б.Пал.,
окукуну I Књаж., *рекуну* I Жлне, *сливуну* I
Шт., *собуну* I Б.Пал., *странуну* I Шт., *товажуну*
I Ошљ., *травуну* I Књаж., *црквуну* I Кална.

— *дрвене* I Клис., *овцэне* I Б.Пал., *парэне* I Б.Пал.,
плэвкэне I Рад., *тарабене* I Књаж., *униќене* I
Књаж.

Ја овде нисам означавао, када је који облик како употребљен, јер нам то за разумевање формалних особина речених облика не даје ништа, али ми за то сада ваља приметити, да је већина облика са заменицом *т* употребљена заиста у значењу члана, а мањи део примера у значењу демонстративне заменице; остали су примери, било да се говори о предмету који је ту или који није ту, употребљени у значењу демонстративних заменица, које се каткада веома приближују по значењу члану.

268. Употреба члана уз придеве.

а) Заменица *т*:

— *већирски ти сокол* I Изв. л., *друѓићи* I Б. Пал.,
друѓијат I Шт. Д.Кам. Руд. Балт. Пир., *жестокат*
I Балт., *кривијат* I Руд. (bis), *лудићи* I Баб.,
лудијат II Рупје, *малјијат* I Р.Бучје Влас., *мла-
дићи* I Сурач., *младијат* I И.Јал. Балт. Темска
Цер. Пир. Кр. Ф., *најгладнијат* I Пир., *памет-*

нити I Баб., *па́метнијат* II Рупје, *пра́вијат* I Рђ., *првѣњијат* I Темска, *рањенити* I Б.Пал., *старѣти* I Изв. л. II Пирк., *старѣјат* I Књаж. (*ста́ријат*) Д.Кам. ИЈал. Цер. Пир. Баб., *старѣјѣт* I Вал., *трѣќијат* I Пир., *тѣјрскити* I Вас. Миран., *ца́ревијат* I Кр. Ф., *ца́ровјат* I Пир.

У генитиву се оваква придевска форма завршује наставком *отога* место и поред *оготога* : *младѡтога* м. *младѡга* *тога* како се такође често налази. Где год се употребљавају облици као *младѡтога* употребљавају се и са пуном придевском формом *младѡгатога*. Ја сам бележио више оне прве, јер су типичнији. Како у *младѡга* *тога* оба облика чине *једну* целину, избачено је *једнога*, јер је и крајње *га* било довољно да означи функцију овога падежа. Разуме се да то избацавање бива несвесно као и све друго у језику. Могло би се још мислити да наставак *отога* представља модификован сложен наставак *атога* (*млада* + *тога*) под утицајем *ога* у *младѡга*; у томе би се случају једино у оваквим формама сачувала неодређена придевска форма генитива.

— на *ста́рога* *тога* I Жлне Књаж. Балт. Цер. Пир. и др., ређе : *ста́риѡтога* I Влас. Књ.

— на *дрѣ́гобога* *сѣна* I Књаж. Д. Кам. И. Јал. Пир. Кам., *Јовановотога* *коња* I Баб., *от* *крѣ́вог* I Руд. Б.Пал. Љуб., *лицѣ́ног* I Изв. л., *лѣ́дог* I Баб., *младѡбога* I Књ. Д.Кам. Тем. Изв. л. Баб. Кр.Ф., *мртвог* I Балт., на *пра́вог* I Рђ., *најмладог* *сѣна* I Тиошт. Руд. Пир., *па́метног* I Баб., *пра́вог* I Љуб., *ста́рог* I Руд. Пир., *трѣ́кетога* I Тем. Пир. Изв. л., *ца́ревог* I Пир.

Pluralis :

— *домашњи́ти* I Баб., *ду́гѣти* I Пир., *поголемѣ́ти* I Књаж., *ста́рити* I Књаж., *ста́рити* I Тиошт. Пир. Б. Пал.

Средњи род :

- *друго́то* I Изв. л. Кр.Ф., *Леиенското* I Књаж., *мало́то* I Књаж., *старо́то* I Књаж. Изв. л., *тре́ћото* I Пир., *туѓо́то* I Књаж., *четврто́то јутро* I Пир.

Женски род :

- *меанџиската жена́* I Клис., *млада́та* I Шт. Берд., *последња́та* I Д.Кам., *сла́бата* I Књаж., *стара́та* I Књаж. Вас., *тре́ћата* I Пир., *Шумкарџавата ба́ба* I Књаж.
- *дру́гју* I Књаж. Пир., *не́нинуту децју́* I И.Јал., *прѣдњу́ту* I Балт., *стару́ту* I Књаж. Н. Кор., *тре́ћуту* I Кијев. II Рупје, *црну ту* I Пир., *шашаву́ту* I Тем.
- *друге́те ца́ре* I Д.Кам. Б.Пал., *старе́те* I Књ. Тем.

б) Заменаца ов :

- *дру́зи ви* I Књаж., *млада́ва ќерка* I Кож.

в) Заменаца он :

- *зоговџни* I Д.Кам., *грбавијан* I Д.Кам., *другџни* I Б.Пал. (bis), *леџијен* I Цер., *млади́џн* I Ошљ., *стари́џн* I Ошљ.
- *другјну* I Шт., *суводо́лскуну* I Б. Пал.

269. Уз заменице :

- *мо́јти син* I Б. Пал., *мо́јат* I Рад., *тво́ат му́ж* I Пир., *на́шијат* I Рад., *њего́вјат* I Тем. Кам., *они́јат* I Кална.
- *мо́јетога мужа* I Б. Пал. (bis) Клис., *тво́јетога* I Клис., *на́шетога* I Кијев.
- *мојите си́нови* I М.Изв. Баб. Кр.Ф., *ва́шити* I Књ., *на́шити* I Пир., *свџти* I Тем. (bis) Пир.
- *на́шето мџсто* I Пон. Д.Кам. Миран., *ва́шето* I Пир., *њего́вото* I Клис.

- моја́та I Рад. Балт., њего́вата же́ни I Рад. Тем., мо́јуту воде́ницу I Н.Кор., мо́јуту њи́ву I Кож., тво́јту вре́ву I Књаж., у ва́шуту ма́лј I Књаж., њего́вуту I Тем., њо́јнуту I Пир., на́шеге I Рад. Књаж., ва́шеге и́строви I Тем., тво́јете I Тем.
- на́шиви го́вор I Књаж., ко́д на́ши ви I Рад. (j)а ти те́о отка́рам мо́јеву си́нови I Миран., на на́шево ка́ле I Руд., у на́шево се́ло I Миран., чи́јава I Б. Пал., на́шуву B. Пал., све́ју Па́ланку I Б. Пал.
- мо́јенија́н I И. Јал., на́шиј^ан I Опш., ва́шини I Књаж., ови́јен I К.С., на́шено се́ло I Жлне.

Разуме се да у овим случајевима демонстративне заменице не губе заменичког значења, сем т, које и овде има и специфично значење члана. Исп. и т. 267.

270. Акцент у члана. На основу многобројних примера које сам навео и који се могу још умножити није тешко доћи до закључка, да се додавањем члана, у опште узевши, не мења место акцента у речима. Али од тога правила има и одступања, истина, не много — бар их ја нисам могао у већем броју забележити —, али их има. Одступање је у томе, што се акценат помера на крај речи непосредно пред члан. Познато је да то бива и у бугарскоме језику (исп. гл. XIII), али је то у њему гласовни закон, а у нашим дијалектима у опште споредички појав, за који се не може утврдити да у њима има фонетске, органске основе.

Оно мало примера што има долази највише на средњи род. Забележио сам ове примере: *класџт* I Кож., испор. буг. *класџт*, *муџџт* I Пир., испор. буг. *мџџџт*, *пољџето* I Пир., исп. буг. *поље*, *небоџто* I Руд., исп. буг. *небџе*, *маслоџто* I Шт., *пилџено* I Миран., *дрџво* I Књаж., *дрџбно* I Књаж., исп. буг. *дрџв*, *муџџети* I Књ., исп. буг.

мжжѣтѣ, *љуђѣти* I Миран., *синовѣ-ти* I Гношт., исп. буг. *сiнове* — *синовѣтѣ*, *Туриците* I Кална, (*Турици*) I Балт. (bis) Кална, *очите* I Руд. Кр. Ф., исп. буг. *очи*, *очитѣ*. По свој прилици, биће таквих примера још, само је несумњиво да су они врло малобројни према онима који одговарају горњем принципу. Можда би се и за по неки од ових примера могао пронаћи и специјални разлог — на пр. енклитичност члана и померање акцента због тога на крај, исп. ниже, или утицај сличнога померања у генитиву једн. —, али ми се ипак чини да већину тих примера треба свести на утицај бугарскога језика или дијалеката, сродних овим нашим, у зап. Бугарској. Спорадички ја сам и другде констатовао такав утицај. То се овде види и по употреби *тѣ* м. *ти* у пом. plur., испор. т. 263. 265.

Па и ако мислим да ове црте треба сматрати као унесене са стране, ипак има случајева где је преношење акцента самостално извршено и у овом дијалекту; на пр. *братаго* I Д.Кам. Изв. (л.) м. обичнијег *брата* тога развило се према *цѣат* — *братаг*, *цѣаго* — *брата* тога, или је *тога*, наслањајући се на *а*, дало му свој акценат. То треба да утврде специјална истраживања.

Код придева ових говора врло је тешко говорити о акценту због тога што су придеви у већини случајева могли имати (исп. гл. XVIII) двојак акценат према предикативној и атрибутој форми својој, па је једна могла утицати на другу, те се не мора померање акцента у њих сматрати ни као појав који је дошао са стране ни који се развио под неким нарочитим погодбама. Сем тога и материјал других наших дијалеката није од подједнакога значаја за само поређење, јер су се у њима могла извршити такође различна генерализација. Да узмем један пример. У овим дијалектима има придев *стар*, када му се члан додаје, акценат на крају: *старѣјат* I Књаж. Пир. И.Јал. Цер. Баб., *старѣта* I Вас. Књаж., *старѣто* I Изв. л. Књаж., *старѣте* I Књаж. Тем.

старѹту I Књаж., *старѹте* I Б. Пал. Пир. (bis) Тиошт. Када бисмо судили према Вукову језику, могло би се мислити да је акценат увек на првом слогу: *стѣр*, *стѣра*, *стѣро*, *стѣрѹ* и сл., али нам руско *старъ*, *старá*, и слични облици дубровачкога говора (исп. Решетара op. cit. 117) показују да није тако, већ да је неодређена форма тога придева могла имати и акценат на крају. Разауме се да су се и у овим дијалектима могла вршити генерализања у најразличнијим правцима, и да оно што сам констатовао за *братá* тога вреди и за ове облике.

Напомена. О члану у бугарском језику писано је доста, и оно што је о њему писао проф. *Милетић* — најбоље је. Ја овде не поредим ове наше дијалекте са бугарским за то, што је за ово питање у нас главно, да је я у нашим дијалектима и у бугарскоме и у македонским дијалектима члан постпозитивна демонстративна заменица. Све је друго споредно. Бугарски се дијалекти према разликама у члану чак групишу (да ли је он типа *о* или *ѣт*) у северно-источно-бугарски и јужно-источно-бугарски. Разауме се да у многаме и одступа данас бугарски члан од нашега: он нема на прим., сем у ахрчелебиском, генитива и сл., али то нема значаја за само питање о члану. У македонским дијалектима находимо и *ѣ* и *н*, постпозитивно употребљене, али је (и поред *Облака Maced. Stud. 97* и д.) питање, да ли те заменице имају заиста значење члана (исп. тачна опажања о томе у *Милетића Членъѣ въ българския и въ руск. ез. стр. 10*). О ахрчелебиском говору у централним Родопима, који зна такође за такву употребу *с* и *н* поред *т* (*Милетић Das Ostbulgarische 237 — 238*), в. Константинова Сб I 136 и д.).

XX. БРОЈЕВИ.

271. Бројеви ових дијалеката пружају мало особина које би нарочито требале да буду забележене. Они се готово потпуно, до детаља, поклапају са сличним облицима других наших дијалеката. Ако одвојимо у њима оно што се јавља или као гласовна особина њихова или као морфолошка особина која се развила на терену специјално њиховом, онда ћемо добити облике на које се своде форме бројева и других наших дијалеката. О тим особинама ја сам говорио у фонетици на различним местима, с тога ћу овде споменути само њихове основне форме.

272. *Облик простих бројева:* — *једѝн* I Рад. Вас. Н. Кор. К. С. Кож. и др. Облик *једѝн* употребљава се врло ретко као самосталан број (*едѝн* I Књаж.; у изразима као *све једѝно* I Зор. — чешће је), али је обично у броју *јединѝс*, исп. ниже; *једнѝ* I Књаж. III Кат. Врање, *једнѝ* I Књаж. Жлне II Кн. С. III Мал. — *два* за муш. род, *две* за жен. и средњи (*ѝба* и *ѝбе*): примере в. на стр. 328 — 334. — *три*: прим. *ibid.* — *четѝри* (*чѝтири*), *четѝр* (*чѝтир*) *ibid.* Једном сам забележио и облик *штирѝ* (= **чтири*) I Радош., али оно, насигурно, не представља старо *čtyri* као што сличних облика има у другим словенским је-

зицима, већ *четири* са редукцијом звука *e*. — *пет* I Књ. и др. — *шес* I Рад. Вал. Кож. Књаж. и др. — *седъм* (*сѣдом*, *сѣдум* и сл.) I Тем. и др. — *осъм* I Н.Кор. Књаж. Пир. Кијев и др. — *девет* I Књаж. и др. Забележио сам једном и *двѣ(т)* (исп. стр. 243); његов акценат није основни, већ је изазват, по свој прилици потоњом речју која се као енклитика на њ наслонила и дала му, ако је оно, у опште, тачно — што се акцената тиче — изговорено или забележено — свој акценат. Можда је други слог имао на себи мало јачи иктус. — *дѣсет* I Књаж., али и, особито у вези, *десѣт* I Књаж. (bis), исп. о *двѣт*.

273. *Бројеви од 11—20.* Основна им се форма потпуно слаже са сличном формом других дијалеката наших; само се она подвргла неким изменама за које, понекад, не знају други дијалекти. Узећу један пример, на којем ћу показати те измене: основна је форма *дванѣст* resp. *дванѣјест*; под утицајем бројева од *двадесет* на више образована је ф. *дванѣсет* resp. *дванѣјесет* (исп. стр. 245—246); *e* постаје несложно и прелази у *i* (исп. стр. 138): *дванѣјс* resp. *дванѣјсет*; *t* на крају отпада у наст. *ст*, па према њему и у *сет* (loc. cit.): *дванѣс* *дванѣјс*, *дванѣсе* и *дванѣсе*. За све те облике знају и сви други облици бројева до *двадесет* као што ће се видети из ниже наведених примера.

— *једанѣс* I Књаж., *јединѣјс* I Бучје Кож. Књаж. Кр. Цер III Вр., *јединѣјсет* I Н.Кор. (bis), *јединѣјсе* I Кр.Ф., *јединѣјесе* I Тем. — *дванѣјс* I Књаж. (ter) Црно.в., *дванѣс* I Књаж., *дванѣјес* III Стајк., *дванѣјесет* I Пир. Ореов. III Вр., *дванѣјесе* I Балт. Руд. Драг. Кр.Ф. (bis) — *тринѣјс* I Рад. Кож. К.С. III Вр., *тринѣс* I Књаж., — *тринѣјесѣ* I Влас. Тем. Кам. — *четиринѣст* је основна ф. која се у овом дијалекту још чува; од ње су постали облици — са редукованим првим или другим или и једним и другим вокалом *и* — : *четиринѣјс* I Пон.,

четринајс I Бучје Зор. Вас. Ореов., *четирнајс* III Топ. I Балт., *четрнаес*¹ I Књаж., *четрнајс* I Пир., *четирнајсе* I Пир., *четирнајесе* I Тем. (bis) — *пет(шес)наес* II Рупје, *петнајс* I К.С. Бучје Кож. Књаж. Тем., *петнајесет* I Пир., III Ман., *петнајесе* I Тем. Пир. (ter) Кр.Ф. — *шеснајес* I Балт., *шеснајс* I Књаж. Балт., *шеснајесет* I Кр. Ф., *седомнајес* I Гар., *седумнајс* I Цер. Ореов. III Н. Леск. Ман. III Вр., *седомнајесе* I Кијев. (bis) — *осмнаес* I Књаж., *осумнајес* I Влаова Тем., *осумнајс* I Књаж. (ter) Балт. Средогр. Кијев. III Г.С. Врање — *девегнаес* I Књаж.

274. И код бројева од *двадесет* на више могу се такође констатовати неке особине којих други дијалекти немају: *двадесет* — *дваест*² — *дваес* — *дваесет* — *двајс* — *двајст* — *двајс* — *двајсет* — *двајсе*. Наставак *јесет*, *јсет* овако добивен, преноси се и тамо где му није место: *четирјесет* и сл. Број *шесџт* гласи тако, а и *шејесет*. По свој прилици, први је облик старији (дакле, без дужине првога вокала); други је, добивши *јесет*, тек после испадања *ј*, дао *шџсет*, ма да не би било немогуће претпоставити и облик *шеесет* од *шездесет* са избаченом сугласничком групом *зд*. Што се тиче овога дијалекта, ипак је вероватније да је овој форми у основи: *шејесет*. Прво, зато што је *јесет* у њему добило у опште већу употребу, и, друго, што би, да је *шеесет* постало на други начин, дужине *џ* већ вероватно давно нестало, јер би у том случају тај облик морао бити већ доста стар, а старе се дужине губе. Према томе, остатак од тог старог облика било би *шесџт* (испор. и стр. 133.), а облици *шесџт* и сл. сводили би се на *шејесет* (испореди стр. 132).

¹ Тај је облик могао постати и на други начин, испор. *четрнаест*.

² Питање о томе зашто *д* испада (а такође и *зд* у *шездесет*) у бројевима није досад још објашњено као што треба.

- *двајес* I Бучје Пир. III Вр., *дваес* I Књаж. III Врање, *двајс* I К.С. Вас. Књаж. (ter), *двајсе* I И.Јал., *двајесет* III Бац., *двајесе* I Пон. Пир. (bis) Т. дол, *двајс пет* I Књаж., *двајс њ пет* I Књаж., *двајесет и пет* III Вр., *двајесет њ шес* I Пир. — *тријес* I К.С. III В.Бања, *триес* I Књаж. (bis). *тријсе* I Руд., *тријесет* I Балт. Мир. Б.Пал. Пир. Кр.Ф. III Бац., *тријесе* I Мокл. Пир. (ter), *тридесет* III Леск., *тријс и пет* I Књаж., *триес и шес* I Књаж. — *четрес*¹ I Н.Кор. Књаж. II Ниш. III Н., *четрјес* I Рад., *четресе* I Т. дол, *четирдес* I Вас., *четирес* I Н.Кор. (bis) Жлне Штри. Пон. Мир. И.Јал. Балт. Тем. (bis) Пир. (bis) Кр. Ф., *четиресет* I Присј., *четиресет* I Тем., *четирјес* I Изв. л., *четирјесе* I Пон. Руд. Пир., *четерес*² I Бор. Бучје Вучед. (bis) III Врање, *четересет* III Бучје, *четересет* I Кр.Ф. — *седесет* III Међ., *седесет* II Ниш. I Руд. Тем. (bis) Пир. (bis) Кр.Ф. (bis) — *шездесет* I Тем., *шесет* I Вал., *шесет* I Руд. Балт. (bis), *шејесет* I Нишор, *шесет (шеесет)* I Рад. Књаж. (ter) Жлне Кална (bis) Балт. II Е. Кут. Ниш. (4 п.) III Тумба Бујк. Кум. Леск. Врање (ter), *шесет (шеесет)* I Балт. Цер. Тем. (bis) БПал. (ter) Кам. Драг. Сур. Изв. л. Кр.Ф. II Рупје.
- *седамдесет* I Н. Кор. Б. Пал. Бучје Књаж. (ter) Остат. (bis) II Ниш. (bis) III II Тумба Кат. (bis) Тиб., *седумдесет* I И.Јал. Руд. Цер. (bis) Тем. Б. Пал. (ter) Г.Бојн. Баб. Сурач. Кијев. (bis) Влас. Кр.Ф. II Рупје. Не знам, да ли се често употребљава *семдесет* III Лук. — *осъмдесет* I Н. Кор. Књаж. (bis) Стањ. Остат. II Малча Рупје III II.

¹ За овај облик вреди оно исто што и за *четриесет*, исп. горе.

² Овде имамо асимилацију и потовњем е. Друкчије се ово не може објаснити, сем ако не преставимо да је *т*, које се неки пут чује у овим облицима (*четрес* I Књаж.), дао *бр*, а оно *ср*.

Гум., *осьмдесé* I Пон. И. Јал. Цер. Тем. (ter) Мокра Црнокл. Кијев. Кр.Ф. — *двевдесéт* I Тем., *двевдесé* I Балт. Б.Пал. Пир. Кам. Радош. (bis) Клис. Изв. л.

Бројеви од сто. Сто гласи увек тако; *стó* *трíјесе* I Цр. јаб., *стó* *це^сéт* I Књаж. и сл.; *двéсте*, *двéсти*, *двéста*: прим. на стр. 333—334.

трíста (*трíсте*), *четúр(и)* *стóтин(е)*, *цét* *стóтин(е)*, *шес* *стóтин(е)* и т. д. — прим. (за ген. *стогин*) на стр. 329; *иљада* I Књаж. и др.

275. *Промена простих бројева*. Променљив је само број *једн*. Он се мења по заменичкој промени: *једнóга* I Вас. Књаж. (4 п.) Пир. Баб. (bis) Изв. л. Балт. III Бујк., *једногá* I Н. Кор. Вина Д. Кам. Тем. Валун. III Јоов., *једнóму* I Изв. л., *једномú* I Жлне, *еднú* I Књаж. (bis) Р.Бучје III Врање Кат., *еднúм* III Кат., *еднú* I Ошљ. III Нерад. Н. Оба акцента — и *једнóга* и *једнóга* позната су и осталим дијалектима нашим (испор. Решетара ор. cit. 151).

276. *Редни бројеви*. И они се слажу са сличним ооцима других наших дијалеката, само се поред облика *први* употребљава и *првѝи*.

— *први* I Књаж., *у првога рáга* I М.Изв. Вас., *првѝи* I Бор. Рад., *првѝа* I Кож. Жлне, *првѝега* I Вас., *првѝога* III Вр. (bis), *првѝу* I Књаж. Н.Кор. и сл. — *дрúђи* I Рад. Н.Кор. Ошљ. Јак. Кож. Књаж. и т. д., *дрúђога* I Кијев. Пир. (bis) И.Јал. Вал., *дрúђега* I Балт. Баб. (— *ега* према *nominat.*), *дрúђому* I Вал. Кална Б. Пал., *дрúђему* I Балт., *трéћ*и* I Кож. Бор. Ч. до Бл., *трéћ*о* I Кр.Ф., *трéћ*ога* I Пир., *трéћ*ему* I Кална, *трéћ*у* I Бо-

ров. II Ниш. III Међ. Вр. и т. д., испор. *дрѹгѹ*,
трѹкѹ и т. д.

277. Да споменем још: *двојѹ* I Рад. III СуМор.,
испор. *двојѹца* *добрѹ волѹви* I Битв., *два*, *три*
тројѹ волѹви I Књ. Кр.Ф. (код Вука *двојѹ* и *тројѹ*),
четвѹрим I Пир., *четвѹру* III Н., *четвѹри волѹви*
I И.Јал., *четвѹре верѹге* I Књаж., испор. *четвѹ-*
рицу I Књаж., и Вуково *четвѹро*.

У свима се овим дијалектима употребљавају врло
често бројне именице на *ина*: *петѹна*, *шестѹна*, *десетѹна*
и т. д. у значењу: *петѹрица*, *шестѹрица*, *десетѹрица*.

XXI. ПРИЛОЗИ.

278. Сви прилози, у колико се може пратити њихово порекло, представљају скамењене облике деклинације променљивих речи. Да ли је то било и у оним случајевима, чија нам је етимологија тамна — на пр.: у случ. као *одеа* III Г. С. (= *једва*), *ланџ* I Књаж и др., о томе није место да овде говорим.

Сви именски облици могу бити и у овом дијалекту, као и у другим, употребљени као прилози или самостално или у друштву са заменицама, предлозима и партикулама. За то ћу сав материјал и поделити у неколико група.

279. Ови се дијалекти и у овом правцу слажу са другим нашим дијалектима, са том разликом што су у неким случајевима сачували више старине.

- а) Именички прилози: *зџме, лџте* прим. стр. 338. 339.; *зџре, дџле* I Књаж., *јџтре* и сл. (*ibid.*), *на поле* I Баб. Киј. Кр.Ф., *џ поле* III Кат. — можда, пот. асс. dual. исп. стр. 333., *пеш* (*пешке*) I Тем. Тиј., али и: *пџиџо* I Књаж. Н.Кор. III Вреж., о чему исп. ниже; *нџџу* (*нџчу*), *дџ. њу, нџџе, дџ. ње, нџџом, дџ. њом, нџџи, нџџњом* исп. стр. 340., *јџчџр* (асс.) I Књаж. III Вр. и др.

- *сѣноч* I Н. Кор. Књаж. (често) Баб. Кам. Влаов. II Скроб. Рупје, *вѣздѣн* исп. стр. 50., *дѣнѣс* исп. стр. 62. 63, *ночѣс* I Крб. Књаж. II Ниш. и др.; испор. *ibid*.
- *дочас* (*одмах*) I Пир., *одма* I Пир. III Леск., *на тенѣ* I Берд. (*на темане*), *на кѣп* I Књаж. Да ли овамо иде или не иде облик *једномá*, *једномán* („од једном“, непрестано) I Муч. II Руп. — због усамљености примера не могу рећи. — *оцѣтра* I Тиј. и сл. испор. стр. 216.
- б.) Од придевних прилога вреди особито истаћи: *блáзе* („блáго“) III В.Бања Врање (чешће), *добрѣ* I Врб. Шт. III В.Бања, *зле* I Ц.брег који одговарају сличним облицима других наших дијалеката, и других словенских језика, на пр.: јуж. *жље*, *ддбрѣ* (у Лици и Херцеговини), чешкоме *dobře*, *oškřivě*, *рѣкнѣ*, пољском *dobrze*, *zle*, *prawie*, бугар. *добрѣ*¹, *злѣ* и сл. Разуме се да са овим прилозима не треба мешати овакве: *дрѣгојаче* I Пир. Балт. Г.Бојн. III Н. Приб. и сл. који одговарају прилозима од компаратива придева. Још мање треба са њима мешати прилоге типа *ничкѣ* I Књаж. (често), о којима је у нашој науци доста говорено, па ипак мало објашњено, исто онако као и о прилозима на *ице* и *це*. И оно што је Маретић о њима писао (Rad 96. 232. и д.) и оно што је изнео Ваљевац (Rad 101. 171.; Rad 102. 241.) и, на послетку, Делбрик (Vergl. Synt. I 594.—596.) не може се одобрити.¹ И од једних и других прилога треба одвајати примере као

¹ Маретић и Делбрик, разликујући се у погледима на завршно *e*, претпостављају да је у српском језику било именица на *ица* — којих, у ствари, у употреби каква њима треба, нема — у којима су се првобитно образовали такви облици, а Ваљевац узима за полазну тачку завршно *e*, о којем мисли да је стари инструментал у служби генитива!

одавночке I Књаж, јер је *ке* у њима са свим другога постања (испор. т. 281.).

— *одавно*, *одавна*, (*одам-*) и, врло ретко, *одавне* (I Вал.) I Вал. Књаж. Риб. Остат. Д.Ром. Т.Дол. Кр.Ф. II Е. К. III Несврта Стајк. Бел. Гум. Приб. Врање Сб.Вр. Тиб.

— *нејé довољ* III Врање.

— *далешкó је* I Б. Пал., *одвише* I Књаж., *готóво* I Књаж., *висóко* I Књаж., *далéко* I Књаж. III Међ. Бел., *одавнџчко* I Ошљ. III Леск., *млóго* I Стањ. Руд. Књаж. Н. Кор., *узнако* I Књаж., *крџино* (*кришом*) III Н., *длџго* III Бац. и сл. Вреди споменути *брго* I Киј. II Е. К. III Мал. Леск. Кум. Топ. Врање, за које је већ одавно констатовано да је постало путем аналогije (исп. *Brugmann Grundriss I*² 545.).

Друге прилоге који су потпуно једнаки са придевима ср. рода, који им одговарају, овде не наводим.

в) Заменички прилози.

— *некња* (прекјуче, пре неки дан) I Књаж. Жлне III Врање II., *некње* I Вас. Књаж. Жлне Кална Б. Пал. (често) Кр.Ф. III Топ. Врање. Овај се прилог наводи и у македонским говорима. Свега сам једном забележио прилог *сѣтње* I Рад. који се врло често употребљава у буг. језику.

— *овáк* I Вас. Рад. Ошљ., *овáм* I Књаж (bis), *онáм* I К. С.

— *такó*, *такóј*, *текó*, *текóј* испор. т. 18., *наквó* (*нако*) I Н. Кор., *дрџако* I К. С., *дрџакво* I Вал., *исто* I Књаж.¹, *дóкле* I Књаж. и др. Такви се прилози употребљавају и у другим нашим дијалектима.

¹ Оно има катгада и значење нашега *баш*: *а узнем исто негóбу кáпу* I Књаж.

- *такá, текá* исп. т. 18.; *такá* је обично у буг. језику.
- *сьг* (= *сьгъ*), *сьгá*, *сьгáј*, *сьгаја*, *сьги* испор. стр. 52.
тъг тъгá, *тъгáј*, *тъгáјá*, *тъги(?)* *ibid.*, *къ, къгá* *ibid.*
једнѣг *ibid.*

И ако се овакви прилови врло често употребљавају, особито у бугарскоме језику и македонским дијалектима (а има их и у другим словенским језицима), ипак то не значи још да су их ови наши дијалекти морали добити са једне од тих двеју страна, јер се у нашем старом језику, истина, доста ретко, али ипак, употребљавају таки облици, на пр. *сьги* у повељи 1360. год. цара Уроша, писаној на *Сѣницах* (т. ј. *Сеници*) и сл. Само је честа употреба речених прилога изазвана, можда, утицајем са стране.

- *къ'дá* II Д. Мат., *къд* (исп. т. 26.), *къде* (ib), *сад* (ib), *садé* III Врање, *тъд* (ib.), *тъ'дá* I Књаж., *тъ'дé* I Рад. Облик прилога *къ*, добијајући *ј* на крају од *къгај* и сл. или пред затвореним почетним вокалом потоње речи или додавањем свезе *и*, развио се у *къј* (I Кр. Ф.).
- Прилог за место *догдé* добио је временско значење: *догдé је жив* I Тем., *догдé и чува* I Б. Пал., *догдé му брада порастé* I Пир. I Тем., *догдé ме зем'а притиска* I Руд.
- *куди* I Књаж., *никудé* I Књаж., *кудé чемо* I Кож. У току времена, као што то обично бива са оваквима прилозима, прешло је у предлог: *куде цркву се кољеше* III Врање, *куде њи* III Кат., *куд нас (код нас)* III Кат. То је исто било и са прилогом *към* (*кам*).
- *зидé* = *кудé* I Изв. л. III Бр., *кидé се уватише* I Бал. (ter), *гидé* III Леск. (5 пр.) П. пољ., *кидé* I Црн. Остат. II В. Крчим.
- *одóнде* в. прим. на стр. 29., *одóвде* ib., *одóкле* ib., *одóтле* ib. постали су као што је тамо по-

казано, нефонетским путем Поред *дотле* и сл. находимо у овим дијалектима и *довле* III Леск.; постало је према *одбѣде*. Употребљава се, само не бих рекао да је народно, и *одатле* I Књаж., *одавле* I Књаж., *одавде* I Књаж.

г) Бројни прилози.

— *првињ* кѣд *идѣ* I Рад. (први пут) — *тоцѣ* I Књ. (bis) Тем. Пир. Баб. III Врање и др. — *једнѣж*^м I Цер. Тем. Битврџа (bis), *једнѣш* I Тиошт. Тем., *наједнѣж* I Кам., *пједнѣж*^м I Кал., *друкѣж*^м I Изв. л. Битврџа, *друкѣш* I Кална Балт. Тиошт. Вит., *друкѣше* I Драг. (чак и са значењем „нешто друго“), *друкѣште* I И. Јал., *друкѣраш* I Тиошт., *некѣжѣж* I Т. дол — *једномѣ*, *једномѣн* (одједном, непрестано) I Муч. II Рупје.

д) *Остали прилози*. И ако личе на предлоге то не жора да значи да су постали од предлога, већ да има и њима сличних предлога:

— *околма* III Врање — *наоколе* I Кр.Ф. — *насаѣд*, *осаѣд*, *посаѣд(и)* исп. т. 89. — *протѣву* I Балт., *сирѣтиво* I Рад. — *нацрѣд* I Књаж. и др. — *дор*, *дори*, исп. т. 125.

280. Ја нисам спомињао засебно наставке којима се прилози у овоме дијалекту *образују*, јер се они слажу са сличним наставцима других дијалеката. Па ипак ћу навести неколико примера са наст. *ки* (од *ски*) због акцента: *зрѣчкѣи* I Кр.Ф., *жмичкѣи* (жмурѣчки) III Попч. II Н. Јел., *лежечкѣи* I Вл. И. Јал. Вас., *ничкѣи* I Остат., *одечкѣи* I Зор. Књаж., *седечкѣи* I И. Јал. Руд. Баб. Г. Бој. II Прек. Ђур. Вар. Пирк. III Попч., *стојечкѣи* I Вал. Књаж. И. Јал. Жлне II Вар. и др. Испор. наше: *седѣѣки*, *стојѣѣки* и сл.

281. Предлошке *цартикуле* не образују прилоге, већ им се додају за појачавање. Оне могу (као што је о томе говорено и у гл. XII) бити различне, а већином су старе.

а) *м*: — *вече-м* (= већ) I Тпошт. Сурач. II Ниш. III Приб. Врање — *докле-м* I Вас. Књ. Балт. Црнољ. II Бур. III Н. (*доклѣм*) Међ. Мал. — *после-м* I Вина — *тудѣм* II Ореов. — *годечкѣм је* (по вољи) I Изв. л. — *идећим* III В.Бања — *кришећим* III Сб.Вр. Врање — *плашећим* III Леск. — *свећим* III Вр., *свећкѣм* III Виш. и мн. др.

б) *к*, *ка*, *ке*:¹ — *овдѣк* III Н. и сл. (т. 124.) — *овјдака* I Д. Кам., *овдѣака* I Бер. и сл. (*ib.*) — *летоска* I Ошљ., *зимјуска* I Књаж., *оздоља* II Ниш. и сл. — *дѣнѣске* III Приб. I Књаж., *ночѣске* I Вал. Н.Кор., *синѣчке* III Власе (п.), *напрѣтке* III Леск. и сл.

в) *на*, *и*: *овдѣна* и сл.; т. 126.

г) *ј*, *ја*, *е*, *ва*: *текој* I Врб. и сл.; види т. 18. 26. 123. — *туја* III Врање, *ондѣа* I Црнољ. Руд. II Ниш. III Н. Леск., *одбндеа* II Ниш., *овдѣа* I Тем. Пир. Изв. (п.) III Стајк. Врање, *овдија* I Кр.Ф., *доклѣа* III Стајк., *дондѣа* I Књаж. и сл. *ibid.* — *тудѣва* I Љуб. и сл.; т. 123. — *овдѣв* III Стајк. *ibid.*

282. Као прилози употребљавају се често речи стра-нога, особито турскога, порекла:

— *бадјав(а)* I Рад. Н. Кор. Кож. Књаж., *забацава* I Књаж. и сл. — *башка* I Књаж., *обашке* I Књаж. — *бајазѣ* I Књаж., *бајазѣм* I Пир. III Врање Н. — *белѣм* I Књ. Кр. Ф. и др. — *зорле* I Жлне

¹ Да ли је ово *ке* ново које се употребљава за образовање неких прилога исто — то треба специјално истраживање да утврди. Овде се његово настање моћи лако објаснити: како има и прилога са *а* и *е*, то се старо *ка* у прилозима као *овудака* могло разумети као да одговара прилогу *овуда* и према томе образовати према *овуд* — *овуде*: *овудека*, *овудек* и *овудеке*. Одатле се оно могло преносити и на све друге облике.

и др. — *гоџа* (много) I Рад. Кож. Књаж. Жлне
 и др. У јужноморавском је дијалекту обично *коџа*
 III Тиб. Кат.; *гоџамити* (жестоко, врло) I Б. Пал.
 — *дајма* (непрестано) („*daim*“-continuel, исп. А.
 С. Barbier de Meunard Dict. turc.-franç. I s. v.)
 III Барб. — *каџат* (баксуз) I Тиошт. — *са.л*,
сџ.л, *са.лте*, *сџ.лте* III Врање Приб. II Ниш.
 и др. — *тџман* I Рад. Боров. Књаж. (*тџман*)
 III Кат. и др.

Да споменем још *комџ* (од прилике, једва)
 III Врање Топ., чија етимологија, и поред по-
 кушаја многих да је пронађу, није још јасна;
 испор. и слов. *кџтај* са сличним значењем.

Б. ОБЛИЦИ КОЊУГАЦИЈЕ.

XXII. ОПШТИ ПОГЛЕДИ.

283. У глаголским облицима српски дијалекти имају специфичних својих наставака, којих, и ако има у различним словенским језицима, нема нигде тако груписаних као у српском, а најмање у околним бугарским и македонским говорима.

а) У 1. л. једн. сад. времена генералисан је наставак *м* готово у свих глагола. *То је извршено до последњих изузетака и у свима овим дијалектима.* Само у врањском говору има одступања, али су она чисто локалне природе и воде своје порекло из говора ист. Ст. Србије (в. т. 296.).

б) У 3. л. једн. и 3. мн. отпао је у свима српским говорима наставак *т*. *Тако је и у овим говорима.*

в) У 1. л. множ. у свима говорима (у сад. врем. имперф. и аор.) находимо *мо*. *Тако је и у овим говорима.*

г) У 3. пл. аориста находимо у другим српским говорима *-ше*, у имперфекту: *ху*; у 2 пл. — *сте*. *Тако је редовно и у овим говорима.*

У свима тим случајевима бугарски говори имају са свим другачије облике, који су заједнички свима

бугарским говорима, а одступају од ових. На пр. у 1. л. једн. *ѡ*, у 1 plur. *м* и *ме*, у 3 pl. *ѡт*, *ат*, у имперф. и аористу у 2 л. мн. *ѡте*, 3 л. мн. *ѡѡ* и *сл*.

Све то говори још једном против теорије о томе да су ови говори „прелазни“ од српскога језика ка бугарскоме, а још више да представљају неку српско-бугарску мешавину. Али такав закључак не искључује могућност делимичног утицаја и бугарских, а још више, македонских говора на овај дијалекат. И баш овај део граматике даће нам и зато врло поучних података (исп. ниже).

284. Како су ови говори живели, према осталим српским говорима, релативно одвојеним животом и како су се, као што је познато, одавно одвојили од њих, са свим је природно што у њима има одступања од две врсте:

а) архаизама, који су се такође или потпуно или делимично сачували и у другим српским дијалектима;

б) црта самосталнога развитка овога дијалекта, које су се и развиле и објашњавају се врло лепо из оних црта које је овај дијалекат понео из заједнице са осталим.

У прву групу тих црта долази наст. за 1 plur. аориста *ѡмо*. Та нам је црта позната из прошлости на пр. дубровачког говора, а у косовско-ресавским дијалектима (косовском, жупском, левачком, темнићском и моравско-ресавском) и данас се употребљава. Такав је имперф. на *ѡ(x)* resp. *e(x)*, који се некад врло много употребљавао, а делимично још и сада (са заменом својственом јату). Такви су императиви: *јеѡ* и др. који се и данас налазе и у косовско-ресавском и зетскобосанском и др. дијалектима нашим. Тако је, по свој прилици, и *e* у императиву код неких глагола, ма да га данас у нашим дијалектима не находимо; зато ту није искључена могућност и утицаја са стране (македонских говора).

Много су интересантније и много више менају склоп овог дијалекта црте друге групе. По каткад се он овде у по нечем приближава бугарскоме језику, али и то је само делимично. На пр. глаголи типа *куповати*: *купујем*

имају у овом дијалекту инфинит. основу *купува* као и у бугарском; али у бугарском имамо и у сад. времену *купува-*, док у овом дијалекту имамо *купујем* као и у осталим српским говорима. Могло би се, према спољашњем изгледу, разуме се, рећи да је овај говор сачувао и у овој црти нешто од српског, а по нешто од бугарског; али ко буде имао на уму оно што сам рекао о хронологији овога говора и то, да је много лакше и простије да се унесе у из основе сад. времена у инфинитивну основу него да се изврши контаминација глагола на *-ивати* и *-овати* и замена наставка *овати* наставком *ивати* — као што је то извршено у многим другим српским дијалектима —, тај ће се лако уверити да је у овом правцу овај дијалекат могао ићи својим путем, па се на крају и срести у по нечем са бугарским језиком и са свим случајно. Разуме се да и овде има и других могућности.

Генералисање једнога начина образовања основа и преношење особина једних основа на друге — вршило се и у овим дијалектима као и у другим. Тако се проширило у њима образовање изведених глагола типа *утицати* и сл., чега има, донекле, и у другим говорима. Генералисан је начин образовања имперфекта на *e* и пренесен чак и на *и* основе и сл. Бива да се на тај начин дође често и до сасвим нових образовања: такав је имперфекат на *o*, part. praet. act. на *ја*; али све је то, као што ће се видети, разумљиво када се пође при њихову проучавању од њихове старе основе.

И поред тих генералисања глаголски су се облици ових дијалеката врло лепо сачували и представљају готово све особине старог глаголскога система: презенс, имперфекат, аорист, партиципи, у колико их има, све је то старо и све носи у себи црте некадашње глаг. промене. Ако се у 3 pl. praes. и наводи у неким говорима *ију*, у имперфекту *-шем, шемо, шев*, у партиципу перф. *ја* — то се све може објаснити приликама у којима су се ти облици налазили у свим дијалектима.

285. Али и поред свега тога има црта које се не могу објаснити на начине које смо изнели, и за које је несумњиво да су дошле утицајем са стране. Оне су или: а) чисто локалне природе или б) припадају свима дијалектима ист. и јужне Србије.

У првом случају оне нису тако важне и могу се лепо објаснити непосредном близином овога дијалекта до других или колонизацијом отуда. Овамо долази: у у 1 л. сад. врем. у Врању и околини, замена у са а у *паднала* и сл., ле у plur. part. praet. и још по нека усамљена особина.

Црте друге групе много су важније. Ту долази, у главном, *избацивање* да у буд. времену и уз неке глаголе (в. синтаксу) — што, у осталом, није још потпуно извршено —, уз које је стајао инфинитив. То је повукло за собом и губљење инфинитива, боље, генералисање, после тих глагола, и у буд. времену сад. времена м. инфинитива. Ниже ћу показати да су те особине добивене са стране, а на који се то начин извршило и одакле је баш то потекло — о томе сам говорио већ чешће, јер је то једна од оних црта за коју знају и други несловенски говори ист. половине Балканскога Полуострва, а за коју је врло вероватно да је грчкога порекла (в. синтаксу).

286. Напоследку нам ваља констатовати да су ови наши дијалекти и изгубили неке облике који не стоје у вези са страним утицајем: то је *part. praes. pass.* и *part. praet. I.* Али у исто време нема ниједне принове које су тако карактеристичне за бугарски језик као: будуће свршено, прост сад. погодбени начин, имперфекат простог погодбеном начина и сл.

287. Глаголски акценат такође је врло карактеристичан за ове говоре, а потврђује оно исто што и друге црте. Он је или, по месту, а) *стари* — разуме се, када се наш данашњи акценат сведе на старије своје црте;

— такав је у презенсу, имперфекту и прилогу сад. времена акт. и прошл. вр. пас., или б) представља измењен првобитни акценат који се може лако разумети према акцентским приликама других наших говора. Тај акценат потпуно припада овоме говору и тако једино и треба гледати на њега. Он се своди на генералисање и упроштавање сложенијих акценатских прилика. Такав је акценат у ариоста и неких партиципа изведених глагола и у тимочколуужничкоме и јужноморавском дијалекту. Најзад, в) акценат се повлачи за један слог према почетку. То повлачење, и ако је врло консеквентно изведено у неким глаголским облицима, није органско. Оно је унесено са стране. Такав је акценат презенса, имперфекта и још неких облика који од њега зависе у најјужнијем делу јужноморавскога говора, одакле он продире постепено, али стално, на север.

288. И глагол нам потврђује оно исто што и све друге црте ових дијалеката: на заједничкој основи дијалеката источне и јужне Србије уздижу се два центра — један са старијим цртама, самосталнији, чистији и више органски, тимочко-луужнички тип и други, новији, подвргнут непрестаним утицајима са стране, са непосредним продужењем у ист. Старој Србији (или сев. Македонији) и непосредним контактом са македонским говорима, јужноморавски тип. Све се друго групише око њих. Када се нека црта у њима јави у, релативно, блиској прошлости, она готово никад не прелази преко граница једнога од њих; али када се потражи нека старија црта — одмах се осети њихово некадашње јединство.

XXIII. ГЛАГОЛСКЕ ОСНОВЕ.

289. И глаголске основе као и сви други облици ових дијалеката биће прегледани, разуме се, у односу према главном српском дијалекту, књижевном. Према томе у овај ће преглед ући не само позитивне измене самих основа као таквих, већ и сва она одступања овога дијалекта која се јављају као таква само с тачке гледишта реченога дијалекта, а у ствари представљају врло старе архаизме. У такве црте долазе и све оне глаголске основе које су се понекад у овом дијалекту сачувале, док у другим имају сасвим друкчију форму.

290. При груписању овога материјала ја ћу се држати Лескинове глаголске поделе у њеним главним цртама. Све пак оно што је у Лескинову поделу ушло као етимолошко мерило за груписање основа у подразделима — не може бити мерило за мене овде, јер се језички материјал ових дијалеката толико изменио од епохе када су се заједничко-словенски звуци чували као у ст. словенском до данас, да се према њему глагол не може више онако груписати. У осталом, већ и за старословенски језик неки принципи нису могли бити *строга* примењени (нпр. принцип изведених основа III врсте). Према томе ја ћу груписати сав материјал у пет врста. Прву ћу врсту поделити на разделе

и подразделе као Лескин, само ћу сав материјал у I разделу груписати у три групе: а) кад је сугласник пред настав. е сад. вр. експлозивни и фрик. сугласник (т, д, ш, б и т. д.); б) кад је он р, л или само или у друштву с другим сугласницима и в) кад је он назални сугласник. У трећој ћу врсти изведене глаголе поделити према њиховој промени; просте ћу глаголе саставити са изведеним. Према томе трећа се врста овде дели на два раздела са подразделима као и у Лескина. Остало је све као и у Лескина.

291. И ако ови дијалекти не знају за инфинитив, ипак су они исто онако као и сви други сачували инфинитивну основу у облицима који су од ње постали; за то ја о њој и говорим. Све промене које је овај дијалекат претрпео у томе правцу своде се на узајамни утицај једних основа између себе (презенских или инфинитивних), на њихов узајамни утицај између себе (дакле, презенских основа на инфинитивне и обрнуто), на утицај специјалних основа — ако се тако може рећи — извесних времена на презенску и инфинитивну основу, на генералисање, ширење употребе једнога начина образовања извесних основа за извесну службу и стварање, на тај начин, продуктивних нових категорија. Свега тога има и у свима другим словенским језицима, јер се словенски глаголи, различни по постанку, слажу у различним облицима својим по спољашњој форми, и то је често довољно за то, да се изврше важна формална преношења. У осталом, томе бивају узрок неки пут и врло мали, специјални, врло разноврсни појави.

292. У овој ћу се глави задржати само на основама, а у потоњим главама прегледаћу и све остале стране глаголске системе у овим дијалектима.

I врста. А. а. У овим се дијалектима употребљава глагол: *загњете* III Вр. Корб., *гњетете* се III Вр., *нагњетј* III Међ

*гњето*¹ I Вас., *гњете* (мучи) I Ошљ., *загњѣл* I Вас., *за-
дњѣл* I Изв. (л.) (исп. т. 104.), *загњѣло* (увукло) I Књаж.,
нагњѣло III Вр., *загњѣли* I Балт.

— *чатѣ му поа* I Бр., испор. *четиш* I Пир., *чети* I Пир. — све заједно ненароднога порекла.

Од глагола *отићи* употребљавају се у аористу ови облици: *отѣ* I Рад. Књаж. (bis) Вас. Пир., *отѣмо(си)* I I Вина Књаж. (често) Руд. Штрп. III Н. *отѣсте* III Леск., *отѣше* I КС. Књ., *отѣу* (3 pl. aor.) (исп. гл. XXV) I Балт. Ови су се облици образовали на начин прилично сложан. Под утицајем облика као: *ошѣл* (= *отишѣл*), према односу *изишѣл*: *изидем* и сл., образовало се *одем* у овоме и у другим дијалектима, поред којег се употребљавало и *отидем* (гезр. *отићи*). Од тога облика аорист је гласно *одох* који се у овом дијалекту подвргао утицају облика *отидем*, те је *т* заменило *д*.

Код сложених глагола од *ићи* употребљава се кат када и имперфекат, што не би требало да буде, јер су ти глаголи префективни (исп. гл. XXV).

— *дѣдѣше* (долажаше) I Рад. Вит. III Н., *најдеомо* I Б. Пал., *дојдѣоше* I Б. Пал. Балт. Кијев., *дѣ-
шеоше* III Леск., *појдѣоше* II Малча.

Глагол *будем* има овакве облике:

— *биде* I КС. III II. Међ. (bis) Леск. Кум. Стуб. (bis) Приб. Вр., *бидев* III Леск. Стуб. — *биднем* III Кум., *бидне* I Вал. Књаж. Жлне III Н. Леск. Тег. Врање, *биднемо* III Врање, *биднев* III Лук., *биднаа* III Врање — *биднеш* III Кат., *бидне* I Влас. Церев дел III Кат. — *Бид* је добивено под утицајем основе *би*, а у другу је врсту пренесено због значења: глаголи са основном ргаес. на *не* значе често бивање.

Ређе се налазе форме: *ѣн ќе ни потѣше* III Н., *утѣше* I М. Изв. III Кат.

¹ О акценту глагола исп. т. 300 и д. и гл. XXV и XXVI. У осталом о вравском акценту исп. и гл. XIII.

Глагол који одговара ст. слов. *стрѣхъ* прешао је у IV в. А.: *остреже* (3 pl.) (чувају) I Б. И., *острежи* (аог.) I Жлне, *острежили* I Балт. Забележио сам једном *стр(е)за* (чува) I Н. Кор. као итерат. глагол; према овоме дијалекту очекивали бисмо *стриза* (испор. ниже).

Код. глагола са *г* и *к* у основи продро је сугласник *ч* и тамо где му није место: 3 pl. praes. и imperat.

— *вучу* I Вал. II Рупје, *довучу* I Књаж., *извучу* I Н. Кор., *извучу* I Књаж. II Ниш., *навлучу* I М. Изв., *провучу се* II Рупје — *печу* I Н. Кор. Бучје Пир. III Н., *напечу* I К.С. — *речу* I Вас. Баб. — *сечу* I Књаж. Тем. III Н., *исечу* I Књаж. Вас. Б.Пал., *осечу* I Балт. Цер., *посечу* I Тем., *пресечу* I Рад., *сасечу* I Балт. — *течу* I Риб., *оитечу* I Д.Кам., *аретечу* I Б.И., *утечу* I Бор. Кр.Ф. — *не могу* (3 pl.) I Изв. (л.) Остат. — *вучи* I Бучје III Леск. Врање, *обучи се* III Леск., *свуч(и)* III Гар. — *речи* I Пир. Тиј. III Врање — *сечи* I Књаж. Битврђа III Власе (п.), *исечи* I Књаж., *исечи* III Врање, *оцечи* I Б.Пал. III Лук. Врање, *посечи* III Лук. — *течи* III Р.река, *затечи* III Сб.Вр., *аретечи* III Црнат. Једном сам забележио: *оцечет* I Књаж. Да ли у *рчем* I И. Јал. треба видети *рѣк-* или испадање вокала *е* — не могу рећи.

Глаг. *сиасем* има и по IV а.: *сиасиш* III Вр.

Поред обичних облика по IV в. има и: *он да живе* I Кр.Ф., ма да нити је тај облик сасма поуздан (исп. ниже) нити *живу* I Влас. (3 pl.) исп. ниже.

— Глаголи сложени са *џти* (узети и сл.) имају редовно у сад времену (*џ*)не м. (*џ*)ме-. То су они добили према сличним глаголима који у инфин. основи имају *џ* (*џ*) а'ју сад. врем. правилно (*џ*) не(м), напр: *почех*: *почела*: *почнем* = *узех*: *узела* — *узнем*.

— *úзне* I Пир., *óгнеш* I К.С., *óгне* I Рад. Књаж. III Леск., *óгни* III Вр., *пребтнем* I Т.дол. (испор. *óгѣти* : *óгмѣм*), *úзнем* I Рад. К.С. II Ниш. III Приб. Врађе, *úзне* I Књаж. (bis) III Приб. Кат. Врађе Стуб., *úзнемо* I Балт. III Бујк., *úзнете* I Кож. III Бујк. Врађе, *úзну* I М.Изв. Књаж., *úзнев* III Леск. I Д.Роман., *úзни* I Књаж. III Тег., *одúзне* I Књаж., *одúзну* I Рад. (= *úзѣти* : *úзмѣм*). Ова се основа, као и у других глагола пренела и тамо, где је иначе не би требало да буде: *узнесе ни нас* (аор.) I Руд., *узнесе* (3 Sing. imperf.) II Рупје III Врађе, *óтнет* III Врађе, *úзнето* III Тиб., *одúзнето* I Кат., *узнесли* I Књаж. (можда само случајна погрешка). Место *уземо* чуо сам једном и: *узбмо* III Ман. (испр. *видбмо* м. *видѣмо* и сл.) Облик *узеоше* м. *узеше* (исп. гл. XXV.

И од глагола *жѣмж* сачувало се овде остатака: — *сѣжмете* I Р.дол, *сѣжму* I Р.дол; од *зѣжмим* има и *зѣжма* III Цѣпа и као и код *узѣм* н: *зѣжни* III Цѣпа.

Основа нач. неодр. продрла је у сад. време у глагол *клетѣ* : *клѣје* III Н., *проклѣјем* III Н. Сачувао и се гл.: *сѣпнеш* (упропастиш, уништиш) III Кат., *сѣпне* I Књаж., *сѣпе* (аор.) I Књаж., *сѣпето* I Балт.

Од глагола типа *влѣжж* - *влѣшти* сачувало се у овом дијалекту доста остатака: док је у другим дијалектима генерализовано *влѣж* овде се налази поред њега и *влѣк*, истина, у главном, у сложеним глаголима и са употребом *влѣк* и за основу сад. времена.

— *завлечѣ* (3 sing.) I Тијел., *завлѣкал* II Ниш. — *извлечѣм* I Кр.Ф., *извлечѣ* I Г.Бојн., *извлечу* I М. Изв. Изв. (м.), *извлѣкоше* I Љуб., *извлѣкли* I М. Изв., *навлечѣ* I Вал., *навлѣкоше* I К.С., *навлѣкал* I Књаж., *навлѣкла* I К.С. Вас., *навлѣкло* I Цер., *навлѣкли* I Вас., *облечѣ* I Балт., *облѣче* III

Кум., *облече се* III Врање (аог.), *облекоше* I Пир., *облекал* I К.С. Вина Пир. Изв. (л.), *облеки се* II Б.Пот. III Врање, *облечено* I Балт. Боров., *облечени* I Пир., *преоблечѣ* I Пир., *соблечу* (скину) I Ореов., *соблекомо* I Клис., *соблекѡше* III Впш., *соблѣкла* I Пир., *одвлечѣ* I И. Јал., *одвлѣкоше* I Балт., *одвлѣкъл* I Кр.Ф., *иодвлечѣ* I Кијев., *иодвлѣкъл* I Жне, *иодвлѣкле* I К.С., *превлѣко* I Руд., *провлѣкла* I Б.Пал., *свлечѣ* I Берд., *увлечѣ* I Берд., *увлѣкоше* I К.С.

То исто вреди и за *мърж* — *мрѣти*: *измрѣли* I И. Јал. (помрли), *умрѣл* I М. Изв. К.С. Бучје Књаж. II Ниш., *умрѣла* I Бучје Књаж. Пир. III II., *умрѣло* I Књаж., *умрѣли* I Књаж. Пир. Разуме се да се поред тога употребљава и: *умрѣл* I Б.Пал. Пир. Изв. (л.) II Рупје, *умрѣла* I Баб. и сл. Баш за то што се у part. praet. употребљава стара основа на е, почео је тај глагол од ње да образује и сад. време наставком *је*: *мрѣем* III Врање (bis), *мрѣје* III Сурд. Врање (bis), *мрѣемо* III Врање, *мрѣју* III Н., *мрѣјемо* I Кр. Ф.

Иначе је и у овим дијалектима у неких глагола основа сад. врем. истиснула инфинитивну осн., на пр.: *заирѣл* I Бор., *заирѣли* I Н.Кор., *оирѣл* I Жне, *погаирѣ се* I И.Јал., *приаирѣло* I Рад. Књаж., *затрѣмо* I Књ., *затрѣше* I Боров., *затрѣло* I Вал., *затрѣла* I И.Јал., *прострѣли* I Пир. и сл.

I А. б. Овде је овај дијалекат сачувао лепу старину: и сами глаголи и њихови облици су стари; само се ипак каткад основа инфинитивна проширује вокалом а, те тако прелазе у I Б. б. Ја ћу их ипак све овде споменути.

— *ровѣм* (плачем) I К.С., *ровѣ* I М.Изв. Књаж. III Леск., *ровѣмо* I Н.Кор., *ровѣју* I Књаж., *прировѣју* I Књаж., *ровѣше* (imperf.) I Бучје, *ровѣоше* (3

- pl. imperf.) I Тијел. II Прек., али: *ровá* (I р. imperf.) I Балт. (3 р. s. imp.) I Штри., *ровáло* I Књ., *прировáл* I Балт., исп. још *ровнѹшеI* Штри.
- *трóвем* (отрујем) II Рупје, *истрóве* (изгуби) I Кож., али находимо и: *отрѹјем* I Књаж., *отрѹ га* (I р. аог.) I Кр.Ф., *óтру га жéна његова* III Врање, *отрѹше* I Н.Кор. Стањ., *испотрѹше* I Т.дол., *отрѹл* I Н. Кор., *отрѹјени* III Врање, *отрѹјевеше* III Тиб., али и: *стрóвáл* I Пир., *стрóвíло* I Врб. — *ковéм* I И.Јал. Пир., *потковéм* I Цр. јаб., *ковéш* I Пир., *заковé* I Књаж., *заковé* III Н., *ковѹ* III Сб.Вр., *заковѹ* I И.Јал., *прековéте* I Пир.
- *илó(в)е* I Пир., *силѹло* (иструлело) I Пир., *проилѹла* I Књаж. — *појéм* III Леск., *појé* III Међ., *аóје* III Вр., *појѹ* I Кр.Ф., али: *појáли* I Т.дол. и сл.

I Б. а.

Основа сад. вр. *берем* продрла је у облике где се употребљава инфинитивна основа: *бéреше* I Руд. (imperf.) Зор., *бéрeомо* I Мокл. Пир., *бeрeоше* I Г. Бојн.

Глаг. *иска(ти)* унео је инфин. основу у сад. време и прешао глаголима III А.: *úскам* I Бор. III Љуг. Корб., *úска* I Рад. II Скробн. III Врање, Кат. Бујк., *úскамо* III Н. и сл. Забележио сам и *úску* I Рад. (3 pl.) То исто вреди и за глагол *тка(ти)*: *тkáјем* I Књаж. III Леск. Врање, *изъ*тkáјем* III Леск., *ткам* III Н., *тkáеш* I Кож., *тkáје* III Н. Врање, *изъ*тkáје* I Вина, *тkáјемо* I Б.Пал., *тkáју* I Пир. III Н. Једнакост инфинитивне основе облика, који се од ње образују, са основном облика који се образују од през. основе код неких глагола могла је то лако учинити.

I Б. б.

У глагола *зва(ти)* образовала се према презентској основи нова инфинит. основа: *зова-*, *зове-*. За

другу од тих основа био је од значаја имперфекат, у коме се такође редовно употребљава презенска основа: *зѳвеше* I Рад. (3 sing. impr.) Књаж. Балт. III Н. Врање, *зѳвеше* I К.С. Вас. Вал. Д.Кам. Тем. (3 s. imprf.), *зѳвѳмо* (imperf.) I Балт., *зѳвѳше* I Вал. Вина Књаж. Вал. Крента Тишт. Руд. Пир. Изв. (л.) III Врaње, *зѳѳу* I Рад. М. Изв. Н.Кор. Бучје Врб. Књаж. Жлне И.Јал. Балт. Вава Тем. II Ниш., *зѳѳл* I Тем., *зѳѳло* I Кож., *зѳѳли* I Књаж., *зѳѳ'ала* I Рад. — постало је под утицајем облика који имају у овим случајевима *-ела* и *еј'ала*: *живѳела-живѳ'ала*, *смѳела-смѳ'ала*, исп. т. 293.; *ѳѳзова* I Жлне, *ѳѳзова* I Ост., *зѳѳше* I Тем. Д.Кам. Балт., *ѳѳзѳл* I Тијел. Жлне, *ѳѳзѳала* I Кр. Ф., *ѳѳзѳала* I Боров., *зѳѳли* I Књаж. Цер. Тем.

II. врста.

На најзанимљивијем појаву глагола са основом *на* не ја се нећу овде задржавати. То је замена *му* наставком *на* у Врању и околини. То не чиним због тога што је тај појав унесен са стране и то само у неким облицима код којих ће он и бити разгледан.

Иначе су и у овим дијалектима основе са *не* добиле ширу употребу. То долази због њихова специјалног значења. Кад се представља нека тренутне радња или неко бивање, тада се често пута, ма сами глаголи већ и по себи то значили, додаје још *не*. Разуме се да значење таквог глагола бива модифицирано под утицајем основнога значења дотичнога глагола. На пр. *бернем* значи не *узaberем*, већ „мало берем“ и сл. Овде ћу навести неколико глагола који се или врло ретко употребљавају или се никако не употребљавају у другим дијалектима нашим.

— *бѳлну* („забеле“) I Балт. — *бѳрнем* I Вина („мало берем“) — *набѳдне на нож* III Врање, *убѳдне* I

Жлне — *бѣнем* (завући нпр. руку у цеп, потражити) I Књаж. Кијев. — *бѣтнем* I Тем., *бѣтни* III Леск. (гурнем) — *бѣцне* I Изв. (л.) (боцне) — *уванете* II Ниш., *вѣну* I Н. Кор. — *вѣсну* *кандѣла* I Тем. — *вѣкне крв на нос* I Жлне — *вѣне* *киша* III Љут. — *вѣкне за* I Баб., *увѣкне се* I Пир., *вѣкну* II Малча — *гѣбне* I Сок. (шчепати зубима, прождрљиво почети јести) — *на погѣдне* I Пир. — *гѣне* („прогута“) III Кат., *гѣтне* III Врање, *погѣтне* III Кат. — *гѣбне* I Књаж., *гѣбни* III Топ. — *дѣкне* (викне) I Балт. — *дѣрсне у рѣчу* I Вина, *дѣрсну* (утече) I Цер. — *дѣрсне* (удари) I Б.Пал. — *дѣунеш* (ударити) I Рад. — *жѣмне* III Стајк., *жѣвнемо* I Пон., *жѣмнумо* I Књ. (поживети) — *жѣкне* (штреце) III Н.Леск. — *засѣцне* I Тем. — *сѣзне* (треснути) I Изв. (л.) — *насѣбне* I Балт., *осѣбнем* I Вас. Тем., *осѣбне* I Вина Књаж. Пир. Влаова, *осѣбну* I Бучје — *засѣне* III Међ., *изѣне* I Књаж. Д.Кам. Миран., *насѣнем* I Књаж., *насѣне* I Књаж. Баб. II Д.Мат. III Брен. Врање, *насѣнемо* I Битв., *обсѣнем* I Бучје, *осѣне* I Д.Кам III Леск. — *јѣвнуше* III Стајк. — *јѣни* III Вл. (п.) Врање, *ујѣну* I Жлне Г.Бојн. — *јѣдне* (мало једе, поједе) I Пир. — *кѣбнем* (паднем) I КрФ. — *кѣрне* (удари ножем) II Ниш. — *кѣрднеш* I Жлне Кијев., *укѣрднем* I Г. Бојн., *укѣдне* I Вал., *укѣрднете* III Врање, *укѣрду* I Миран. Књаж. — *кѣжне* (штукне, утекне) III Кум. — *кѣснем* (окусим) I Рад — *излѣне*, *излѣнете* I Књаж. III Врање, *улѣне* I Књаж., *улѣнемо* I Књаж. (изађе, уђе и т. д.) — *излѣзне* I К.С. Пир., *излѣзну* I Књаж., *налѣзне* I Књаж., *слѣзне* I Књаж. Влас., *улѣзну* I К.С. — *лѣпну* I Н.Кор. („прилепи се“) — *лѣтне* (полети, одлети) I Изв. (л.) Остат. III Г.С. В.Б., *лѣтни* III Приб. Кат. Врање, *литѣла* III Вр.,

слѣтнуше (слетеше) I Пир.¹ — да *лѣкнем крв*
 I Штрп. — *лѣцне* (штуцне), III Н. — да *помѣне*
 (прође) I Зор. — *мѣзне* (мало помуде, музе) II Лип.
 — *ѣрне* I Вас. (мало пооре) — *пѣвни* I Кр.Ф.,
пѣвну I Д.Кам. — *пѣйсне* I Н. Кор. — *пропѣјусне*
 II Н.Јел. — *пѣвнем* (направим) I Радош. — *рѣсне*
 (расте) III Бујк., *рѣснев* III Врање, *зарѣснем* III
 Мошт., *порѣсне* III Леск., да *припорѣсне* (да при-
 лично порасте) III Врање — *нарѣне* I Кож. (по-
 вуку) — *водѣ сѣкне* I Д.Кам. III Љут. — *пресѣкну*
 (пресеку) I Кѣж. — *свѣтнуше* (севнуше) I Тем.
 — *сѣпну* I Боров. — *остѣдне* I Рад. — *страпнеш*
 (стати, нагазити). I Вал. — *протрѣнем се* I Див.
 (претргнем се) — *трѣбне* I Вина (лупнути ногом)
 — *трѣгне* (бубне) I Вина — *цѣсне* (тргне) I Изв.
 (л.) — *шѣјане* I Вина.

И ако ови глаголи, када су тренутни, не би тре-
 бало да имају имперфекат, ипак га налазимо у не-
 колико случајева (в. о томе ниже гл. XXV):

викнеѣше III Врање, *грѣбнеше* III Врање, *крѣднеоше*
 I Г.Кор. Тем., *налѣзнеоше* I Вис., *налѣзнеше* I
 Пир., *ѣкнеше* I Пир., *паднѣше* I Кѣж., *сѣдне-*
шемо III Врање.

Према другим глаголима који имају у сад. времену
 у овим дијалектима е различнога постања образовани
 су ови облици:

скинѣли I Кр.Ф., *засрнѣли* III Врање, *зарѣкнет* III
 Кат. (part.), *дѣкнет* III Врање, *одѣјаноше* II Б.Пот.

293. III. врста.

III. А. а. У групи глагола који овамо иду *ј* се
 чува обично у једносложних, ма да и ту не увек.

¹ И код овога и код сличних глагола долази и м. е под утицајем итера-
 тивних глагола у овоме дијалекту који им одговарају, а код којих се врло
 често наводи замена е звуком и у оваквим случајевима. В. стр. 494.

Иначе, вишесложни глаголи редовно су ј већ одавно изгубили и извршили контракцију вокала који су се на тај начин нашли један до другога.

Подела глагола према употреби инфинитивне основе нарушена је овде непрестаним прелажењем глагола III Б. б. у III А. а. Готово су сви деноминативни и девербативни глаголи, сем глагола са основом на *ува* (resp. *ова*) : *ује*, такви. Истина је да би они према својој постању и требали да су такви, али се у другим српским дијалектима, а такође и у другим словенским језицима, опажа наклоност да се они мењају по III Б. б.: шта више и у овој дијалекту има јасних трагова да су неки од тих глагола били првобитно III Б. б., па онда тек прешли у III А. а. На пр. глагол *скакати* има у овој дијалекту облике: *скачајте*, *скачамо* и сл. Ч је могло бити добивено овде под утицајем садашњег времена *скачем*, одакле је пренесено у инфинитивну основу, која се доцније почела употребљавати и за сад. време; међутим тај глагол има у садашњем времену и *скакам*. То несумњиво вреди за многе глаголе, али се сада апсолутно не може рећи ни за колики број њих, а још мање, за које од њих. Једно је јасно: да је и у овој дијалекту било глагола — у осталом неки су се и до данас задржали — који су се мењали по III Б. б.; али, данас, они прелазе све више и више групи III А. а.

Што се тиче глаголских основа ове врсте — оне се или мењају, због сличности и једнакости у једној правци са другим основама, или представљају генерализацију једнога, специјалнога типа основа са засебним значењем. Такве су итеративне основе. Ни у једном другом дијалекту не налазимо тако интересантнога појава у овој правци; стога ћу се ја на њему специјално задржати.

— *смéеш* I II.Кор., *смéјеш* I Т.дол Тем. Пир. Баб.,
не *смé* II Ниш. III Врање, *смéемо* I Књаж. Т.

- дол Баб., *смéјемо* III Бујк. Приб. На стр. 248 ове књиге ја сам претпоставио да облик (не) *смј* I Штрп. Врб. Јак. Ошљ. М. Изв. Боров. представља редукцију облика *смеу*. То би било у оном случају када би акценат тога облика био, као што сам тамо претпоставио, на крају; али како је то према горњим облицима невероватно, мислим да овде имамо појав морфо-лошки: како поред облика *сме* имамо и *сме*, лако се могао према сличним глаголским облицима образовати и облик *смју*. — *смéјамо* III Врање, *смејл* I К.С. Кож. Вал. И.Јал. Балт. Б. Пал. Баб. Кијев. Кр.Ф., *смејало* I Чдо.Бл. Битвр. II Д.Мат. III Љут. Врање, *смејала* I Кр.Ф. III Врање, *смејали* I Рад. Кож. Боров. Вал. Вас. ДКам. РБучје Балт. Киј. Битвр. III Н. Леск. Врање *смејале* II Ниш III Леск. Оваквих облика има и у других сличних глагола и сви су се они развили под утицајем глагола као: *изгрéјем* (III Бујк.) — *згрејала* (I Пир.), *сејем* — *сејл* (I К.С.), *посејл* (II Ниш), *расејали* (I Бор. (за)вéјем = *завејала* (I Баб.) и сл.
- *знáјем* I Цер. III Приб. Гар. Врање, *знам* II Руп., *познáм* I Баб., *знáеш* I Ошљ. Стањ. Тем. III Н. Кум. Врање, *познáјеш* I Књаж., *знáе* I Рад. Књаж. Кр.Ф. III Н. (често), *знáјемо* I Т.дол III Кум. Врање, *знáјете* III Стуб., *знáјев* III Стуб., *знајала* I Н.Кор. Р.Бучје, *знајали* I Кална. Облици *знејала* I Н.Кор. (bis) имају **е** под утицајем потоњег *ј* које је у току времена, давши претходно *е*, отпало. Под утицајем обл. као *назнáву* I Балт. добијено је и *знава* I Књаж., ако само није од основе *зна* образован итеративан глаг. наст. *ва*; за *знајала* исп. *смејала*.
- *умéјете* III Кат. Врање, *умејл* I Рад. Ошљ. К.С. Бучје Књаж. Пон. Пир. Драг. Остат. III Врање

Леск., *уме́ла* I Н.Кор. Књаж. И.Јал. III Леск. Г.С., *уме́ли* I Рад. Н.Кор. Кална Балт. Кам. III Кат. Глагол *разумети* има у овом дијалекту овакве облике: *разу́мим* I Н.Кор. Књаж. Стањ. II Ниш., *разу́миш* I Ошљ. Жлне Тем., *разу́ми се* I Рад. Књаж. Муч., *разу́мил* I Цер. Балт. Из овога се види да се овај глагол употребљава само у тимочко-лужничкоме говору. Акцент његов није народни: он би требао да је на крајњем слогу (испор. наше *разу́миш*, руско *разумѣешь* и сл.); за то ја и мислим да је цео глагол позајмљен из књижевног говора, заједно са акцентом, а да је и дошло м. е као у позајмљеним речима.

Да наведем још који пример у вишесложних глагола са сачуваним *ј* у презенској и инфинитивној основи: *неваља́јем* I Штрп., *неваља́јеш* I Глог., *неваља́в* I Руд., *зада́је* III Н., *окриве́је* I И.Јал., *стаса́је* (приспева) III Леск., *утепа́јем* I Кијев., *дија́ли* III Ман. (били), *влада́ли* I Ошљ. (ако је тачно забележено; могло је постати од **владајали*, ако основа *владе* — није стара), *они су жалева́ли* III Кат., *име́ли* I Рад., *беа́ли* III Врање — постало је према имперфективним облицима *беа*, испор. *теа* — *теа́ли*, *смеа* — *смеа́ли* и сл., *светеа́ло* I Драг. Испор. ниже.

Интересантни су још облици: *закриве́м* II Н.Јел. (сакријем), *чу́је* (осећа) III Врање, *недочу́ва* (не чује) I Књаж., *ви́је*, *вијев* III Врање (плаче).

Са овим глаг. не треба мешати ове глаголске облике: *требе* I Рад. М.Изв. Вал. Вина Књаж. (врло често) Цер. Пир. Присј. БПал. Изв. (л.) III Рр. Бујк., *требу* I Бучје Књаж. Жлне Срдогр. Балт. Киј. *Требе* ових дијалеката првобитно је адверб који је постао од датива именице *трѣба* (испор. ст. слов.

бити трббѣ = бити од користи) и који је могао имати значење *потребно је*. Међутим у овоме дијалекту то се разумело као 3 sing. и према њему је образовано *требу*.

- Гл. *сипати*, који има облике по овоме разделу у другим дијалектима (исп. стр. 503), одступа у овим дијалектима — као и неки други глаголи — од тога: *сипем* I Жлне (bis) Мокра, *исипем* I Рад. Кож., *насипем* I Књаж. (bis) III Габр., *аотсипем* III Приб., *расипем* III Леск., *осипеш* I Пон., *сипае* I Књаж. (bis) II Д.Мат. III Бујк. Тиб., *исипае* I Пир., *насипае* I Остат. II Руп., *посипае* II Пирк., *расипае* I Н.Кор., *расипае* I Балт. Кр.Ф. III Попч. Леск. Врање, *сасипае* I М.Изв. И.Јал., *сипаемо* I Жлне Пир. III П., *пресипаемо* I Вас., *расипау* I Изв. (л.), *просипаев* III Леск.; *расипи* III Врање Леск. Између глагола на *и(ти)* и на сугл. има толико додирних момената, да се увек по који облик једних може образовати према другим, ма да то не мора важити, и, по свој прилици, уопште и не важи за ове облике (исп. стр. 503.) Да споменем још неке случајеве у којима има сличних појава, и ако од горњих различних по постању: *гађае* III Вац., *скиђаемо* III Леск. испор. *скиђају* III Тег., *вараче* (кука) I Бучје Вас. III Гум., *варачу* (3 pl.) I Вас., *куде се вода коврче* I Тиошт., *урнеку* (вичу) I Јак., *ололекам* II Рупје, *леле(к)че* I Битвр.

Прелазимо на изведене глаголе који су доста карактеристични за ове дијалекте. Ја ћу изнети по неколико итеративних глагола по групама да се види, колико су они у томе правцу сачували старине.

Деноминативни глаголи на *е* који се у другим нашим дијалектима мењају по IV Б. или IV А. имају овде своју старију форму, т. ј. мењају се по III А.

— забелѣе I Жлне, обелѣѣте I Вас., обелѣ I Рад. III Н., обељѣ I К.С., обелѣл I Рад. — побеснеје I С. Мор. — обосѣл I Балт. — овшивѣло се (завашљивило се) I Књаж. — огладнѣм I Зор. — оглуве I Књаж. (3 sing), оглувѣл I К.С. — сгустѣло I Књаж. — изђаволѣле I Вас. — оживѣѣ I Тем. (bis), оживѣемо I Тем.; под утицајем таквих облика образовало се и од глаг. живе-ти: живѣје I Кр. Ф. III Цѣпа Стајк. — оздравѣм I Жлне, оздравѣм III Врање, оздравѣш I Боб., заздравѣје I Остат., оздравѣје I Киј. — ојакнеје (ојача) III Бујк. — ократкѣла (окраћала) I Штрп. — олабѣла¹ га вода (измучила, учинила слабим) I Винна — оладѣл се I Књаж — омалѣе I Тем. — намокрѣ I М. Изв. — омртѣл (умртно се) I Књаж. — запустеље I Балт. — зарђзвѣ III Леск. — осамѣе I Драг. — насињѣли III Стајк., обсилѣл II Б.Пот., пресилѣл I Изв. (л.) — посињѣе I Бучје, посињѣ I Вал., посињѣл I К.С. — ослабѣл I Књаж. — остарѣе I Пон. Драг., остарѣло I Књаж., остарѣла I Књаж. остарѣле смо I Рад. — студенѣје I Г. Роман. — оськтѣла I Н.Кор. — оптилѣли (осилили се) III Леск. — заштурѣле (опустеле) I Балт.

Да ли је у сад. врем. и имперфекту добивено -иј- у неких од ових глагола фонетским путем (в. т. 9.), или за то што се неки од њих мењају ипак у овом дијалекту по IV Б. — гешко је рећи. Забележио сам:

- беліје I Тем., беліју I К.С. III Леск., беліјеше се I Бучје — старіјемо I Рад. — лаштіјеше I Крента (љск-).
- дізам I Вас. К.С. III Бујк., дізаш III Међ., подуса I Кож., дусамо I М.Изв., дусау I Рад., дізав III Кат., дісај се I Пир., дізајте се III Н., ми си се дусамо I

¹ По свој прилици исти корен као и у лабае.

- Остат. — *вѣка* (вели) III Леск., *привѣкате* I Кр.Ф., *вѣкај* III Н. — *стѣза* II Д.Мат. — *стѣза* I Књаж. III Врање — *полѣга* III Кум., *прилѣга* I Књ. (личн) Вас. Жлне Штрп. — *налагаш* I Рад. — *изнемагам* I К.С., *помагам* I Вал. Сок., *помага* I Б.Пон., *пос-помага* I Књаж. — *нема коњ да искака* I Вас., али: *нембј искачеш* III Леск., *искачам* III Кум., *прескачам* III Врање, *искачај* I Тем., *искачајте* I Кр. Ф.
- *вѣца* (вуче) III Мал., *онѣ се навуцале* III Мал. — *зар се неће вѣше вртате* II Б. Пот., *изврта* I Вањ., *сорта* I Рад. — *зазртам* I Књаж. (загледам), *назрта* I Књ. Драг. Злок., *назртал* III Врање, *обсрта* I Жлне, *осртам* III Н., *назрца* I Влаова, *осрчем* I Балт. — *истекá* I Опшљ.
- *ваќаш* III Кат., *заваќали* I Бучје, *привáќа* II Б. Пот. — *вицевља се* I Мокр. — *вражеш* (врачам) III Н., али и: *вража* III Лук — *вровиња* III Кум. (врви) — *преврчаш* I Изв. Јал. — *крстѣлам* III Гар., *крстѣлала* II Рупје — *иа се обáља* III Међ. — *опомѣња* III Кат. — *плаќáл* III Топл. — *иа се почи́та стар* III Н. — *праќáли* I Књаж. — *прашаш* III Приб., *запраша* III В. Бања — *при-ли́ча* III Врање — *наређамо* III Врање — *наро-ца́ли* I Књаж. — *сагѣњај* III Лук. — *досáђам* III Стајк. — *досáца'у* I Врб., *досáца* I И.Јал. Цер. III Габр. III Леск Кат. Врање, *досаца́ше* I Рад. — *смеќа* II Личје — *насиќ'а* III Бујк. — *учиња́* III Кат.
- *виђáвам* II Личје — *дáваш* I Књ. III Љут., *дáва* III Н. Кат., *дáвамо* I Кр.Ф., али: *преподајемо* III Н. — *разбуња́ва* I Књаж. — *изглеђáва* III Мал. — *издржавáмо* I Киј. (аог.) — *истражáвау* I Књаж. — *кажњава́ше* II Н.Јел. — *назнáва* (зна) I Балт., *познáвам* I Бучје III Врање, *познáваш*

III Врање, *познава* I Књаж., *познавау* III Међ. — *испродáва* I Сок. — *прошчáваш* I Пир., *прошчáвајте* III Н. — *одређáва* I Рад. — *питáвам* I Књаж. — *размиráвамо* I Књ., *присењавау* I Балт. — *залéвамо* I Рад., *пољéва* I Штрп., *пољéвау* I М. Изв. Вина, *пољéвáл* I Бор. Тиошт., *запољéвáл*¹ I М.Изв. — *извéва* I Пор., *навéвам* I Тем., *навéваш* III Н., *увéваш* I Тиошт. — *плíја* (= *плíва*) I Киј. — *пољíвам* I Штрп. — *премíвам* II Руп. — *убíвам* III Мал. — *потсмíва се* I И.Јал. Сурач., *присмíвају се* I К.С., исп. *смíје се* (т. 9.) и стр. 494.

Најинтересантнији су итеративни глаголи код којих се мења вокал основе и то они, код којих је тај вокал *и*. Наслеђене старе категорије од заједничко-српскога јез. биле би ово:

- а) — *разбíрам* I Зор. — *насúра* I Ошљ., *насúрамо* I Кож., *насúрау* I Жлне, *осúра се* III Врање, *обсúрам се* I Кож., *не обсúра се* III Н., *усúрете* I Остат. — *запíра* I Кож., *потпíра* I Жлне — *умíрамо* III Врање — *проклíња* I Жлне — *запíна* I Књаж., *запíње кљу́су* III Кат., *запíња* (аог.) I Вас., *отзапíња* III Кат., *припíња* I Кож.
- б) — *затíцамо* (опколимо) I Балт., *затíцају* I Орља, *затицáло* I Књаж., *истíца* I Вина III Н., *потíца* I И.Јал. Цер., *претíца* I Кож., *претíцау* I Књ., *претицáли* I Бучје, испор. још: *претíче ме* I Пир., *претичáле се* I Пир., *претíкау* I Пир.; *при-тíцамо* I Риб., *утíца* I Дивј., *изутицáли* I Вас. Б.Пот. — *изрíчаш* III Кат., *нарíчено време* I Остат. — *прежигáли* I Бучје.

¹ Ја сам на стр. 222–224 изнео претпоставку о томе, откуда љ у овим формама. Да је то тачно може се видети и из ових облика, а особито из тога, што и у глагола, образованих наставком *есати*, находимо умекшан сугласник.

Разуме се да је у случајеве са *к* *resp. г* (*претѝкау*, *прежигѝли*) оно унесено из облика који им одговарају, а имају *к* *resp. г* сачувано; на пр. *претекнем* и сл.

Како итеративном глаголу *запѝња* одговара неинтеративан *запне*, то је и обрнуто од глагола *замркне*, *сѝзне*, *стѝвна*, *дотѝкне* образовано:

- *замркѝња* (смркава се) I К.С. — *савѝна* (свањује) I Д.Кам. Балт. И.Јал. (*савине*) Кѝаж., *савѝње* I Опљ. Р.Бучје, *савѝња* I Црнољ., *савѝњало* I Бор. — *ставѝња се* II Ниш. (смркава се) — *дотакѝња* III Н.

Према односу *претекнем*, *претекну* (3 рl. *ргаес.*), *изрекнем*: *претица-*, *изрица-* и сл. почели су се од свакога глагола који има *е* у корену, па било оно просто *е*, *ѝ* или *а*, образовати интеративни глаголи са *и* место *е*:

- *огрѝбам* I Жлне — *налѝта* I Балт., *одлѝта* I Жлне, *слѝтају* II Грбав. — *замѝта* I Баб., *замѝтамо* III Габр., *замѝтау* I Баб., *замѝћау* III Мал., *смѝта* (смета) I Кѝ. Рад. Изв. (л.) Радош., *смѝћем* III Врање, *смѝћау* III Врање, *насмѝта* I Пир., *насмѝта се* (квари се) I Р.Дол. — *заплѝта* I Миран. (испор. *да се заплѝтемо* I Кѝаж.), *преплѝта* I Жлне, *салѝтају* III Н., *сплитѝле* I Вал., *сѝплѝта* I Црнокл., *саплитѝше* I Вас. — *отсѝцамо* I Пир., (испор. за *посицање*) I Пон., *пресѝца* I Кѝ. Балт., *просицаше* I Рад., *расикѝли* I И.Јал. (испор. горе) — *постѝљемо* (постељемо) I Кр. Ф. — *нарѝћа* III Бујк. Врање — *усрѝћају* III Виш. — *иа че се истрѝса* I Мир., *истрѝсамо* I Пон., *истрѝсау* I Влаова Балт., *претрѝсау* I Тем. Рад. — *заповѝћа* III Врање — *изѝћа* („изједа“) III Леск. — *примѝћа* (примећује) III Врање, испор. *примићѝва* III Д. Село — *разрѝжа* I Пир. — *побижѝмо* I Рад., *побижѝмо* I К.С. — *слѝза* I Бучје (силази) — *подсмѝша се* I Вас. (подсмева се).

Облици као: *насмѝцаш* I Кѝаж., *примѝца се* I

Вас., *измíча* III Врање нису имали у основи чак ни е, већ њ(=џ), па према томе не би требало никад да имају *џ*.

Исто онако као што је глагол *свита(ти)* дао *свít-кају* III Ман., *усвítкају* I Сурач. тако су и горњи глаголи дали: *лítка* III Леск., *салítка* I Изв. (л.) и сл. (в. и т. 292.).

III А. б. Глагол же-(ти) образовао је преме сме-(ти) и сличним овакве облике:

— *жњéјеш* I Киј., *ожњéш* III Топ., *жњéемо* III Кат., *ожњéјете* III Кат., *жњéјев* III Кат., *жнéев* III Врање (bis) Тиб., испор. *жњéв* III Стуб. Бујк. Барб.; *жнéу* III Врање образовано је опет по аналогiji према *почéмо*: *пóчнем* — *ојéмо*: *ојнем* и сл. У императив понекад пређе инфин. основа: *нажéј* III Леск., испор. *жнí* I Кр.Ф., (као и *жнéмо*). — *жéмо* (аог.) I Жлне, *ојéмо* I К., Књаж., *жéше* I Бучје Вал., *пожéше* I Књаж., *жел* I Зор. Према свему, досад реченом, јасни су и облици: *жњéамо* III Клис., *ожњéамо* III Вр., *ожњéасте* III Приб., *ожњé'али* III Кат.

Основа врем. сад. продрла је у облике ових глагола где јој није место: *закóљен* III Леск., *закó'али* I Књаж., *кóљеше* III Кум., *закóљеше* III Врање.

— Интересантан је стари облик: *прлú смо се* (препирали смо се, парничили смо се) I Књаж., *сирéли се* (посвађали су се) I Кр.Ф. — Место *порéж*: *порé(ши)* имамо: *распéре* I Изв., (л.), *расп(е)рéш* III Међ., али и *распорéм* (распорим) II Ниш., *распóрев* III Кат., *распíраше* (распореше) IIIН. I Врб.и др.

III Б. а.

Глагол *смеја-ти се* има у овом дијалекту каткада облик: *џа си насмíје* I Миран., *џотсмíју* I Изв. (л.) који је могао постати фонетски (т. 9.); испор. *смéје се* III II. и сл.

Гл. *траја-ти* прешао је у IV Б: *че трајú* I Изв. (л.) (bis) III Врање. То се извршило под утицајем глагола *боја-ти се* и сл.

У овој групи глагола најважнији су интеративни глаголи са наст. -у је- у основи садашњег времена. Они су некада имали у инфинитивној основа ов-а или ев-а према тврдоћи им мекоћи основе; овде пак они имају редовно -ува-. Разуме се да је ово -у- добивено из осн. сад. времена. Али ипак и поред тога имамо у овоме дијалекту доста примера са ева (са ова има мање) који као да против овога говоре. У ствари ти примера у врло ретким случајевима представљају заиста народне облике са ева (на пр. *бъчѣвамо*), иначе су они или ненародни облици (донесени са стране), или је, што је најчешће, код њих измењено ава после палатала у ева или ова (испор. т. 8.). Колико се ти облици не осећају као делови системе облика са ује-: *ува* показује и то, што они у сад. времену немају -ује-, као што би требало да буде, већ *ѣва*. Значи, дакле, да се у оно време, када су сви други глаголи са ова и ева уносили у основу начина неодређеног своје у из основа садашњег времена, ти глаголи већ нису осећали као такви и имали су у сад. врем. ева, или се, што није тако вероватно, још нису ни почели употребљавати.

— *бъчѣвамо* I Балт. (можда, под утицајем именице *бъчѣвање* која је постала *terminus technicus*; истина, и та је именица образована од првобитне инф. осн. тог истог глагола, али се у време када се основа у других гл. изменила у *ува* задржала са својом старом формом. — *виђѣвам* II Мљк, *вицѣвали* I Тишт. (исп. *виђавам*) — *војѣвам* I Жлне, *довојѣвал* I Бучје (овде, можда, ненародног порекла) — *преглеђѣвали* I Књаж. — *глобљѣвају* I М. Изв. (исп. *глобљавати*, *глобљавам* у др. гов.), *оглобљѣва* I Балт. — *држовали* I Књаж., *придржѣваоше* I Стањ. (испор. *придржавати*, *придржавам* у др. гов.) — *назначѣвали* I Књаж. (исп. *означавати*; поуздано, ту ненародно) — *јављѣвају* I Вал. (исп. *јављати*), *јављѣва* I Ошљ. — *кажњѣвам* I Берд.,

кажњева II Личје, кажњева́ли I Рад. (исп. кажњава́ти у друг. диј.) — копиљевају I Руд. — крштѣвам I Д. Кам., крштѣваши I Жлне, крштѣва́ли I Рад. (црквен. порекла) — не окуше́вамо (исп. покушчвати) I Тиошт. — помишље́ва I Вас. (исп. помишљати) — замољева́ли му се III Кат. (исп. умољавати) — ноће́вау I М.Изв. (ненаредно) — проштѣвам I И.Јал. (исп. прошћавати и проштавати) — зарь'ђева́л I Књаж. — насељева́ли I Н. Кор. (исп. насељавати) — сиповала́ I Књаж. (сишавали) — оступова́ли (ненародно) I М.Изв.

Глагол *достова́ше* („доста им беше“) I Орља = *доста-ја*. Сви остали глаголи имају *ује*: *ува*:

— ајдукува́л I К.С. — а́рису́јем (одобравам) I И. Јал. — баа́икује (срамоти) I Сур. — бат́исује (батаљује) I Пир. — избе́гјуу III Топ., одбе́гјуу I Боров., побегу́јеш I Сурач. — набе́ђује ме III Брен — бележ́ује I М. Изв., бележју́у I Балт., забележју́јемо I М. Изв. — беру́је (бере) I Зор., убе́рува́ше I Стањ. — бесу́у I Вина, обесу́ју III Гум. — приблизу́јем се II Ниш., приблизу́ју I Балт. — бегува́л I И. Јал. — боледува́ (болова) I Бучје, поболу́је I Стањ., болува́ли I Жлне, бољува́л I Књаж., поболува́л I Књаж. — надбрзува́ла (претекла, прстигла) I Пир. — буду́је (бива) I Бенц., буђу́је (бива) II Ниш. — да буну́јем (да сам будан) III Врање — да се убусу́је III В.Бања — навађу́јем I Вал. („ваду“ проводим, наводњавам) не́ка навађу́је III Вл. (п.), развацува́мо I Тем., навађува́ло I Вал., навађува́но III Крж. — поварку́јем III Ниш. — заведу́јем III Бујк., наповеду́је I К.С. — везу́јеш I Н. Кор. Књаж., везува́ I Књаж., везува́ше I Књаж., везува́ли I Књаж., везувам I Књаж. — веку́јеш I Књаж., веку́је I Н. Кор., веку́јеше I Т. дол, увекува́ла I Књаж. — венчу́јем I Књаж.

— *вѣрујем* I Књаж. Баб. Г. Ром., *вѣрујете* I Б. Иње (по свој прилици, не нар. порекла) — *вечерува* (3 sing. imp.) I Тем., *вечерува́ло* I Рад. — *невиди́јев съсѡчи* III Врање, *видува́ли* I Кр.Ф. III Стајк. Мошт., *пови́ђујем* II Рупје, *виђува́ше* I Књ., *вицува́л* I Балт., *виђува́ла* III Леск., *навицува́ла* I Пир. — *владува́ло* II Рупје — *властѹје* III Леск., *влас(т)ува́ја* (управљао) III Јоов. — *вољује* III Врање (ужива), *вољкѹје* II Грбав. (ужива) — *разврѣвѹјете* I Кож., *заврѣвѹју* I Вал., *наврѣвува́л* II Ниш. (врѣвим - говорим) — *врзѹје* (везује) I Рад. Књаж., *врзѹјемо* I Књаж., *ја врзѹј* III Међ., *врзува́* I Муч., *врзува́ше* III Врање — *повркѹје дим* III Н. — *врши́јем* III Међ. — *собукѹјем* (свлагим) III Леск., *извукѹје* II Ниш. (bis), *обукѹје* III Међ., *привукѹје* I Врб., *набукѹју* I М. Изв., *обукѹј* III Леск., *обућува́ла* III Врање — *погалѹјем* (помилујем) III Топ. — *разглавѹјем* I Тришт. — *гладува́мо* I Боров. — *поглеци́јем* I Књаж., *прегледѹјем* III Н., *преглеђѹјем* I Књаж., *пригледѹјем* I Влас., *преглеци́јеш* III Ниш., *зглеци́је* I Кална, *поглеђѹје* I К С., *углеци́јемо* I Б. Пал., *наглеђѹју се онѹ* III Н., *преглеци́ју* I Рад. Књаж., *прегледѹва́* I Рад. (3 s.) — *заградѹје* III В.Бања, *заградѹвано* II Прек., *испреградѹва́* I Берд. — *издањѹје* I Књаж. («дани се») — *дарѹвано* I Књаж. — *девува́ла* I Врб. — *оделѹје* III Мечк. — *сденува́* I Рад. (3 s.), *наденува́ја* III Гум. — *дерѹјем* II Ниш. (дерем), *изде́рува́ше* I Кож. — *десеткѹје* III Н. — *добрува́л* III Бел., *добрува́ла* I Књ. *добрува́ли* III Н. — *продремеќѹјеш* I Рад., *задремеќѹје* I Рад. — *задржѹјеш* III Леск. Н. — *другува́ле* I Вас. — *думанијете* I Стањ. — *задумува́ли се* (договорили се) I Клас. — *надушували* (осетили, намирисали, напушили,) I Вас. — *жењѹјем* III Бујк., *жењу-*

вала III Љут., *пожењува́л* I Вас., *пожењува́ се*
 I И. Јал. (3 s.), *пожењува́ло* II Ниш. — *нажми-*
кѹје (намигује) I Пир. — *животѹјемо* (живимо)
 I Кр. Ф., *животѹју* III Н. — *живѹјемо* I Д.Кам.,
живува́л I Берд., *дóста смо си поживува́ли* I
 Изв. (л.) III Врање, *ништо живува́ли га сеља́ни*
 III Врање — *запове́цију* (в. т. 8.) I Кална, *они*
њим запове́цију I Тиошт., *запове́цива́л* I Пир. (в.
 т. 8.) — *здравкува́ше* I Кож. — *здравува́ли* III
 Леск. — *зимувá* I И. Јал., *зимува́ли* I Рад. —
мéне су ме назирува́ли III Леск. — *знавѹјем*
 (знам) III Корб., *назнавѹјем* (знам) I Вал. Књаж.
 Р. Бучје Балт., *напознавѹје* (по мало познаје)
 I Љуб. — *обѹђујемо* (обилазимо) II Рупје, *дођува́*
 III Леск. (bis) (3 s.), *прођува́ли* III Леск. — *изве-*
стѹвани III В.Бања — *надјурѹјеш* III Врање — *ка-*
зѹјем I К.С. III Врање, *ја ти казѹју* (псп. т. 296.)
 III Врање, *казѹје* I Књаж. (bis), *показѹје* I Књ.,
приказѹје I Ц. Вр., *(чѹма се приказѹје на чо-*
вэка) III Н., *па га казѹју* III Н., *казѹјев* III Мал.
 Бујк. Врање, *казѹјешем* III Н., *казѹјеше* I Вас.
 (bis) Књаж. Крента Д.Кам. И.Јал. Балт. Тиошт.
 Тем. Пир. Љуб. II Прек. III Н. Берб. Мал. Кум.
 Врање, *приказѹјеше* I И. Јал. Баб. II Б. Пот.
 Прек. III Н., *казѹјоше* (3 pl.) I Тиошт., *казѹјоу*
 (3 impf.) III Врање, *казѹјешев* (3 pl. impf.) III
 Приб., *казува́* (1 и 3 s.) I Бучје Рад. Н.Кор. Зор.
 Књаж. И.Јал. Тем. II Б.Пот., *показува́* I Књаж.,
казува́ше (3 pl.) I Рад. Крента, *казува́л* I Рад.
 Ошљ. Балт. Кр.Ф., *казува́ла* I Вас., *казува́ли* I Књ.
 II Скроб., *приказува́ли* III Приб. — *укајшорувáли*
 III Бујк. — *ипрекарѹје ги* I Влас. (гони, претерује),
накарува́ли I М. Изв., *прокарува́ли* I Вал., *оо-*
карува́ле I Бор., *испрекарува́ше* I Жлне — *за-*
качува́л I М. Изв. — *откидѹјемо* III Кат. (под-

сецамо) — *поклађује* III Руж., *покладувамо* III П. — *расклоијује* I Пир. — *закључувамо* I Вал. — *кметува́л* I Бучје — *откопује* I Тиошт., *прековујете* I Пир. — *закопује* I Вал., *ископујете* I Књ., *укопују* I Вина, *ископуваше* III Сурд., *ископува́ло* I Вал., *закопува́ли* I Вас. — *скривујем* I М.Изв., *кривујеше* I Влаов. — *скрајује* I Н. Кор. — *прикупујује* I Кож., *купујев* III Леск., *прекупујује* III Стајк., *купујеше* I Кож., *купува́но* I Бучје — *ја у мoгу излекујем* I Остат., *излекујеш* I Д. Кам., *лекујемо* I Тем., *лекува́* (3 s.) I Н.Кор. III Међ., *излекува́мо* III Врађе, *лекува́ше* I Руд. — *преличујем се на њега* (налик сам, угледам се на њега) III Врађе — *сликувал* I Ошљ., *сликуваше* I Бучје (ненародно; сликати) — *лицујују* I Вал., *лицува́ле* I Вал. — *лудује* III Н. — *омаћује* III Међ. (омахнути), *омаћује* I Д.Кам. — *измамјује* III Леск. — *меанћисујем* I Балт., *меанћисујеш* I Балт. — *мећује* (мења) I Књаж., *мећују се* I Ошљ., *помећују* I К.С., *помећујеше* I Рад., *испромећува́* I Вас. (1 s.), *замећува́ше се* III Габр., *помећува́л* I Вал., *помећува́ла* I Кож., *промећува́ли* I Кож. — *одмерује* I Кр.Ф. — *размешујем* III Габр. — *миљујемо* I Тем., *милува́л ме* II Ниш. — *умиљкују* III Н. — *мићује* I Н.Кор., *замићује* I Кална, *помићује* I Тиошт., *промићује* III Леск., *минува́л* I Рад., *минува́ли* I К.С., *мићува́ли* I Пир. — *умирува́л* I КС. — *помлацујете* I И.Јал. — *морувал* (морао) I Н.Кор. — *премотујеш* III Н. — *замотрује* I И.Јал. — *сврзнује* III Мал. — *премрсује* I Књ. — *напредува́л* I Кож., *напрећува́л* III Вр. — *ободујем* I Жлне Балт., *ободува́* I Ост. — *оборува́мо* (ограђивано) I И.Јал. — *овољува́л* (побеђивао, савлађивао) I К.С. — *доодују* III I Н.Кор.

(долазе) — *осењѝје* I Тем. (исп. *осења*) — *оскудѝјеш* III Врање — *нападѝјау* (impf.) III Врање — *запазѝјем* III Бујк., *запазѝјеш* III Н., *запажѝје* III Ниш., *запазува́ла* III Н. — *запантуѝје* I К.С. III Међ., *упантува́ла* III Леск. — *напасѝјеш* I Вас., *попаску́јеш* III Врање — *аестујѝ* (чувати, гајити, неговати, хранити) I Књаж II Ниш., *оаестујѝ* I К.С., *цестува́ше* I Књаж. — *ооипѝје* III Леск. — *ипсѝјеш* I Књаж. К.С., *ипсува́* I Балт. (3 s), *уипсува́* (3 sing.) I Књаж., *оипсува́л* I Кож., *поипсува́ли* I Књаж., *он заипсѝјеше* III Клис. — *иптѝјем* I Књаж. III Леск., *иптѝје* I Књаж. III Врање, *заиптѝјете* III Н., *иптѝу* I Б.Пал., *иптѝјеше* (2 sing. impf.) I Тем., *исиптѝјеше* III Н. Бања, *иптува́* I Књаж., *иптува́ше* I Књаж., *иптува́л* I Књаж. Рад., *иптува́ли* I Рад. Бор. Књаж. — *ипланднујѝ* I Вина, *ипландува́* III Габр. (3 s.), *иплањува́ли* I Р.Дол — *иплачѝјем* I Присј., *иплачѝјѝ* I Рад., *иплачува́л* I Баб., *иплаћува́ли* III Мал. — *ипподобѝје* I Књаж. — *ипсомењѝјем* I Рад. — *ипцува́л* I Рад — *ипштува́л* III Леск., *ипштува́ла* I Вал., *ипштува́ли* I Књаж. — *ипразнува́ли* I Стањ. — *ипнапрачѝјѝ* I Б.Пал. (3 s.) — *ипрашѝјѝ* (питати) III Кум. Топ. Лук., *ипрашѝјѝ* III Приб., *ипрашувá* III Врање — *иппрокува́* (3 s.) III Леск. — *иппростѝјем* III Врање — *ипрскѝјѝ* I Књаж. — *ипсѝјеше* I Цер., *ипцува́* I Врб., *оипцува* II Д.Мат. (3 s.), *ипзаипцува́ше* III Врање, *ипсува́л* I К.С., *оипцува́л* I Љуб., *оипцува́ли* III Н. — *иппроудѝје* III Леск. — *ипзарабѝчујем* I И. Јал. — *ипзарадѝјем* III Кат., *ипзарадува́мо* I Пир., *ипобрадува́мо* I Пир., *ипзарадува́ла* I Битв., *ипзараћѝјѝ* III Н. — *ипрасарећѝјѝ* (огањ) III Бујк. — *ипрѝтува́л* I Вал. Кож. Бучје (п акценат, делимице, показује да је реч ненародна) — *ипнарећѝјѝ*, II Мерц., *ипнарецува́л* I Муч., *иподрећува́л* I Вас., *ипре-*

ђује II Ниш. — *арирезујете* III Врање, *резујеше* III Стуб. — *узригнује* III Врање — *риаује* I Кож., *подриује* I Рад., *прериујемо* III Леск. — *ротувала* I Баб. (ружила, исп. *ротити са*) — *рукујем* I К.С., *рукувал* I Вас. — *ручујем* II Бур., *ручувало* I Рад., *ручували* I Вас. — *сађују* I Књаж. — *сарањувал* I Вас. — *насветујем* I Руд., *светује* I Тем. — *свањувало* I Књаж. — *заседенкујемо* III Габр, *седенкују* III Н. — *населују* I М.Изв., *доселуваше* I Руд. — *одселуваше* II Рупје, *сењувало* I Тиошт. — *сетујем* II Г. Мат. — *сиује* I Опш. И.Јал., *расиује* I Вина, *сиујемо* I Битвр., *насиујемо* III Тиб, *пресиују* I Вас., *расиују* I К.С., *засиујеше* II Д. Мат., *сипува* I Књаж. III Сурд., *исипувал* I Бал., *насипувал* I Рад., *израсипувал* I Цер. — *скаује* III Мошт. — *слабујем* I Књаж. — *послушујем* III Н., *саслушували* I Вас. — *снемује* III Кат. (упропасти) — *послашнује* I Књаж. — *стањујем* I Боров., *остањујем* I Рад., *стањује* I Цер., *остањује* III Р. река I К.С. Изв. (л.), *остањују* I Тиошт., *аушке не застанујев* III Врање, *стањувал* I К.С. — *стењува* I Цер. (1 и 3 s.) — *настоујемо* III Кат., *стојују* III Н. — *стравували* I Пир. — *отстуујем* I Жлне, *настуују* I Р. Бучје — *пресудује* III Бујк., *расудује* I Опш., *осуђувал* I Вас. — *свнувал* I П. Кор., *пресањује* I Кож. — *затворује* III Н. — *утепували* III Корб. — *отерује* I Рад., *растеруваше* I Тем., *испретерувало* III Врање — *теслимујем* I Битврђа — *погразува* (3 s.) I Мир. — *трамиували* I Кож. — *тровоје* I Тем. — *погржују* I Кож. — *трупувале* I Књаж. — *потрчкује* I Књаж. — *потурчували* I Тем. — *целивије* I Берд. — *прецепујемо* III С. Мор. — *исцепувало* I Жлне — *очекујеше* I Миран. — *из-*

дочекува́ (3 s.) I Д.Кам., сачекува́л I Сок. — про-
чисту́је I Руд. — шарку́је I Тем. — шегува́л I
Врб. — школува́л се I Рад., шкољува́л I Балт.

Код ових глагола умекшан сугласник пред наст. ује, ува добивен је од итеративног глагола, од исте основе, образованог наставком ја, јер се глагол на ује често од њих и образују (исп. такве гл. у т. 292.). Када је добивено неколико таквих глагола, тада се и код других сличних глагола, ма они били изведени и директно од именице или придева, почео јављати умекшан сугласник.

III Б. б.

Има неколико глагола који у овоме дијалекту место да имају наставак за основу је respect. ље имају само е. Такви су: *каџем* I К.С. (м. *каџем*), *па се скџие* III В. Бања, *клеџем* (говорим) I Тем., испор. стар. словен. *клепльж*. Овамо би дошао и глагол *сипати*, исп. ст. сл. *сыпльж* и *сыпльж* и срп. *сипам* и *сипљем*. Глагол *сипати* навео сам под III А. а., јер има и таквих облика који припадају томе разделу, а они су му, као итеративном глаголу, старији. Питање је, како је љ нестало, и да ли га је овде у опште фонетски нестало. Разуме се да би било најлакше рећи да се овде огледа бугарски утицај, али би то било најтеже доказати. Ја сам једном већ говорио о томе (т. 64.), да тога појава, отпадања љ за лабијалима, као фонетске црте, нигде другде нема у овоме дијалекту; овс би тада били једини примери у којима би се она находила. С друге стране, чудновато је како у ових облика аналогична није пошла, ако је ње у опште овде било, обичним путем, као и у других глагола: зашто и овде нисмо добили *сипам* као што има у другим дијалектима, већ *сипљем*? Глаголи са а у инфин. основи а е у основи садашњега времена ретки су и иначе; стога би било врло тешко доказати да су они послужили као углед овим глаго-

лима. Зато мислим да немамо посла ни с појавом прве ни друге врсте, већ сасвим нечим трећим.

Видели смо да су сви партиципи са основом на лабијале + је изгубили љ: *изгубен, загубен, направен, јавен* и сл. То је појав чисто морф. природе. Некада се (в. т. 64.) морало употребљавати паралелно: *јављен* и *јавен, прављен* и *правен, кјуљен* и *куен* и сл.; то доказују најбоље примери као *рџен, напра(в)ља* и сл. (исп. *ibid.*) У то се време почела поред облика са љ и у сад. времену од сасвим других глагола напореда употребљавати и форма без љ; дакле **сипљем* и *сипем*; како је доцније код партиципа победила форма без љ, и овде је било то исто.

Да споменем још ове облике:

— *ужињемо* III Церје II Лесковик (исп. *ужинати*)
— *стења* I К.С. м. *стење* — *она си јаша* (3 imp.)
I Боров., *јашеу* (3. imp.) I Зор., *јашаше* I Црнокл., *дојаша* I Баб., *јашали* I Пон. — *да ви обелишем ноћу* I Ореов.

294. IV врста.

IV. А.

Да споменем неколико интересантнијих глагол. облика: — *беси* I Вас., *бесили* I Тем. Берд.: у глаг. *обеси* разумело се и осетило *о*, а не *об* како је у ствари, као префикс, и на тај начин оделило *бесим* као прост глагол. Исп. *дрешим* према *раз-д-решим* и сл. облицима.

— *твоу веру да мениш* I Пир., *премени* I К.С., *да мените* I Бучје. — Место *тудим се* находимо у овој дијалекту: *трјдам се* I Бор. Сокол.

— *жмим* (жмурим) I Р. дол, *прјзва да не жми* II Н.Б., *зажми* III Попч, али каткада и: *жмемó* I Р. дол, испор. *зажмѐте* (impert.) II Грб.

Глагол *пусти(ти)* добио је од итерат. *пушта(ти)-ш: па чу те пуштим* I Балт. III Н., *ми ќе да пуштимо* III Приб., *пуште* (3 pl.) I Боров. и сл.

— *она́ си га цѣпи* (цепа) III Леск.

— *рачу́нимо* II Ниш.

У неколико глагола находимо умекшан сугласник тамо где га не бисмо очекивали: *одбѣљи* I Пир., *побуњило се* III Н., *наваљила се* III Врање, *раздѣљи* I Кр.Ф. Код глагола који су изведени од придева умекшан нам сугласник напомиње компаратив, а код осталих — сугласник основе итеративних глагола. Да је она могла утицати на основу која је од ње изведена — то, мислим, није потребно доказивати.

Најинтересантије је код ових глагола што у садашњем времену и перфекту могу имати каткада е:

— *грѣшем* III Кум., *ћу да купем* (купим) II Б.Пот., *молем* I Влас., *пуштем* I Г.Ром., *оста́вем* I Битврђа — *грѣшеш* III Кум., *да ме удавеш* I Д.Кам., *кánеш* (зовеш) III Врање, *илáтеш* I Кална, *радеш* I Д.Кам. Радош., *ако се заслбнѣш* III Приб. — *удáве* (3 sing.) III Руж. — *да нари́пемо* I Тем. — *што́ ће да прáвете* III Н.

— *поврвѣла* I Књаж., *врвѣли* I Књаж., — *загалатѣле* I Тем. — *мислѣл* I Н.Кор. Кож. Вас. Књаж., *мислѣле* I Вас., *мислѣли* I Књаж., *помислѣла* I Пол. — *налазѣли смо* I Књаж. — *запазѣли* I Миран. — *запангѣл* I Тиошт., *запангѣла* I Ошљ., *незапангѣло* I Ошљ. — *правѣли* II Рупје — *радѣл* I М.Изв. Боров. Књаж. Баб., *радѣла* I К.С., *радѣло* I Кож., *радѣли* I Ошљ. Вал. Књаж. Балт. И.Јал. II Рупје, *радѣле* I Рад., *зарадѣла* I М.Изв. Пир., *зарадѣла* I П. Јал. II Ниш., *зарадѣли* I Вас., *израдѣле* I Књаж., *прорадѣле* I К.С. — *опрлѣл* III Мал. — *исчýстел* I Књаж. Према оваквим облицима замењено је и *и* у корену са *е* у глаголу *овѣла се* I Жлне (м. *овѣла се јáбѣлка*).

Мислим да није тешко пронаћи како су ове форме постале, у колико се оне не налазе у најјужнијем делу јужноморавскога говора у који су могле бити унесене из Македоније. Карактеристично је да се у перфекту находи *e*, у главном, у тимочколужничкоме говору, док се *e* у сад. времену находи, готово једино, у јужноморавском. То и показује да су то појави, у ова два дијалекта, по постанку своје различни. За тимочко-лужнички дијалекат вреди ово. Познато је да има доста глагола који имају у садашњем времену *и* а у прошлом *e* (= *ѳ*), на пример *горим* — *горела*, *видим* — *видела*. Према таквим глаголима добивено је *e* у перфекту и од *радим* — *радела*. Како, с друге стране, има глагола, баш у овим дијалектима, који и у перфекту и презенсу имају *e*: *огладнѐл* — *огладнѐм*, *оздравѐл* — *оздравѐм* (о њима в. т. 292.), према њима су и глаголи са првобитним *e* у перфекту а *и* у презенсу (*летим* — *летел*, исп. ниже) и ови нови почели добивати *делимично* и *e* у презенсу. Ово је појав који се у овим дијалектима, кад није са стране донесен, јавља још врло ретко.

IV Б.

Ови су дијалекти лепо сачували облике ових глагола и тамо где су их други дијалекти изменили: на пр.: *поболѐла* у *се мѐти* I Пир., *висѐл* I Пир., *извртѐ бчи* III Међ., *завртѐмо* I Беров., *грмѐ* I Књаж., *загрмѐ* I Књаж., *надолѐло* = *нагрдѐло на нѐрод* I Балт., *надолѐли* (надвладали, завладали) III Попч., *долетѐ* I Боров., *прѐсвете* I Боров., *прѐл(и)ше* I Изв. л., *живѐ* I М. Изв. Али и код ових глагола има одступања у различним правцима: да *жѐлије* III Леск. постало је под утицајем глагола који имају у перфекту *e* а у през. *eје*, (на пр. *оболѐл*: *оболѐје*), *седѐјеше* (imp.) III П. је наново узело основу сад. времена (исп. *зовеше* или сл.); о *лѐтеш* I Стањ., *жѐдемо* I Тем. — испор. *горе*; гл. *зрети* има у праес.: *ја се зѐзрем* I Књаж., *нѐспрем* II Пипш. према

мре(ти): *мрем*, испор. *засрела* I Кож., *узреше* I Књаж.; гл. *саа(ти)* има овакве облике:

— *саи* I Књаж. (3 sing.) Пир., *сае* (3 pl.) I Књаж., *сау* I Рад. Пир., али и: *саијем* III Међ. Приб., *саије* III Н. Леск. Приб. Кум. Врање, *да саијемо* III Врање, *засаију* III Н.; испор. *жалије*. Глагол *вре(ти)* има такође каткада *зрије* III Мал., исп. *вре* (3 pl.) I Књ.

Неколико глагола проширило је своју основу у part. praet. act.:

— *живеал* I Изв. Јал., *живеала* I Тиошт. Пир., *живеали* I Балт. Тиошт., *живеале* I Калне, *мрзеало* I Стањ., *смотреал* I Балт. Чим су се појавиле форме као: *смел*: *смејал* (испор. горе), *тел*: *теал* (испор. ниже), створена је могућност да се и према *жвел* образује *живеал*.

Вреди спомена још: *видó* (aor.) I Вас. Књаж. III Врање, *видóмо* I Зор., *видóше* I Бучје (*седóмо* III Врање је образовано од *седнем* и не долази овамо).

Глагол *стаја-ти* има поред осталих ове облике: *стовал* I Тиошт. Жлне, *стовало* I Мир., *куде ставá* III Леск.

Глагол *хте-ти* сачувао је у овом дијалекту доста старине:

— *óте* (3 pl.) I Рад. И.Јал. Миран. Балт. Б.Иње Пир. Берд. Баб. Кијев., *не те* (3 pl.) I К.С. НК. Врб. Вал. Књаж. Жлне И.Јал. Срдгр. Миран. В.Пал. Баб. Сурач. Остат. II Ниш. Према овим облицима, сасвим природно, образовано је и: *не темо* I Балт., *ми темо* I Р.Бучје, *не теу* I Бир. Разуме се да су и у овим дијалектима обичне форме и са *ћ*: *óћеу* (3 pl.) I Зор., *нећеу* I Бучје и ст. Према имперфективној основи, с једне,

и облицима као *смел* и *смеал*, с друге стране, образоване су ове форме: *не теа да помага* I I Тем., *не теа да узме* III Врање и сл. (в. гл. XXV) *не теал* I Н.Кор. Вал. Вас. Тиошт. Берд. II Н. Б.Пот. Ниш. III Кум., *затеал* I Р.Бучје, *теала* I Кијев. III Кум., *теали* I КС. Бор. Књаж. Д.Кам. И.Јал. Штрб. Тиошт. III Н. Габр. Мал.

Поред ових облика и у овим нашим дијалектима, као и у другим, употребљава се и *стеал* I Пир. Руд. и др.

V. врста.

Овде се нема шта много рећи, јер су облици глагола који овамо долазе, у главном, онакви као и у другим дијалектима нашим. Само се по негде сачувао који старији облик (исп. imperativus т. 306.).

Облици као *изеје* III Гум. разумљиви су и сами по себи, испор. још *дадџјеш* I Вал., *одадел* I Жлне, *продадел* I Тем.

XXIV. PRAESENS. — IMPERATIVUS.

A. Praesens.

295. Сви облици садашњег времена представљају појаве који су нам познати и из других дијалеката наших :

1 pers. sing. <i>м</i>	1 p. pl <i>мо</i>
2 „ „ <i>ш</i>	2 „ „ <i>те</i>
3 „ „ —	3 „ „ <i>е, у.</i>

Све се ове црте налазе у свима дијалектима источне Србије и, готово, искључиво. Како су оне, све скупа, особине само српског језика и како су многе од њих у таквом облику и добивене специјално на српскоме терену — то нам је још један доказ више да су ови дијалекти проживели један део свога развитка заједнички са осталим српским говорима.

296. Од свих наставака, које горе наведох, генералисање форме у 3. л. једнине и множ. без наставка и генералисање наставка *мо* заједничкосрпско је; намлађе је генералисање наставка *м* у 1 л. једнине. Оно се извршило у току XIII века, али му је почетак старији (Даничић Ист. Облика 262.). Па ипак се тај процес није потпуно извршио ни до данашњег дана. Познато је да

је у већини наших дијалеката остало остатака од тога у неколико глаголских облика: *хоћу, могу, вељу, вићу* и сл. Некада је тога било више. За готово све ове дијалекте може се такође констатовати да се број тих облика свео на минимум, и то баш на оне исте форме на које и у другим дијалектима нашим. Само се за један део најјужнијих дијалеката ових крајева то не може тврдити, јер у њему имамо много више таквих облика него што бисмо очекивали. То је *Врање* и околина. Код старијег становништва находимо врло често, ма да се и код њега чују облици и са *м*, овакве облике:

- *кѣм да вѣду* III *Врање* — *да си говору* I *Кр. Ф.*
- *какѡј да зѡру* III *Врање* — *згѡду* III *Врање* (bis) — *ја ће љду* III *Врање* (ter), *да љду да гу нѡси* III *Врање* *Барб.*, *ја ће ти наћу* III *Врање*
- *јѣду* III *Сурдул* — *чѣк да ти кѡжу* III *Врање*
- *кѣју* III *Врање* — *да ти направу* III *Врање*
- *ја га прашѣју* III *Врање* — *ће прѣду* III *Врање*
- ни да сѣм (= сам) рѣкну* III *Врање* — *кѣд се сѣту* III *Врање* (bis) — *стѡју* III *Врање* — *ја трчу по њѣга* III *Врање* (bis) — *ја ћу ѣмру* III *Врање*.

У ову групу примера, разуме се, не иду *ѡћу, ѡчу, ћу, чу, мѡгу*, који се редовно тако употребљавају, а такође и: *вељѣ* I *Мирап.* (bis) и *мѡжу* III *Корб.* Приб. Г.Село *Топ. Кум. Врање* (често), јер у последњем примеру имамо *ж* из других лица.

Питање је, како су постали споменути облици у *Врању* и околини; да ли су стари, заостали облици са *у* или нови, који су се могли органски развити или бити донесени са стране. За овај дијалекат вреди последње: и у *кумановском* и у *кратовском* говору, чије се црте и иначе слажу са овим дијалектима, опажамо то исто. Али тада настаје то исто питање за те говоре. Докле год се они детаљно не проуче, не може се ништа пресудно о томе рећи, јер има неколико могућности.

И, обрнуто, као и у другим дијалектима, находимо *м* место *у* и *у* оно неколико глагола где се оно још обично тако употребљава:

— *оћем* II Скроб. III В.Бања Врање (чесго), *нећем*
I Киј. III Врање, *ја ћем* III Врање — *можем* I
Тем. Сурач. III Кум. Нерад. Врање.

297. 2. лице. Овде су сачували ови дијалекти два врло стара облика: *хоћ* и *мож* који су се употребљавали и у нашим старим споменицима (исп. Даничића о. с. 269. 270.), и које Данпчић погрешно назива окрњеним облицима. Они у ствари представљају старе опативе (2 pers. sing.). Примере из других словенских језика исп. у Миклошића *Vergl. Grammat.* III 91—92. У данашњем нашем језику *мож* се сачувало у *можда*, за које се може врло лепо видети како је постало из примера сличних оним које ћу ниже навести. Затим га налазимо и у *мој* у *не мој*. Како је оно постало — не могу овде расправљати.

— *што оч* I Изв. л., *оч ли ми дадеш* I Пир., *оч ли да попијеш* I Изв. л., *оч ли да бјдеш* I Пир. Оно прелази, у различним положајима, у *от* и *ош*: *от ли* (хоћеш ли) I Остат, *ош ли да се цѣниш* I Кијев., *ош ли дадеш* I Баб., *ош да играш* I Балт., *оћ ми га дадеш* III Љут.

— *мож* I Вал. Вас., *не мож* I Књаж. (bis), *мож ли* I Боров. М. Изв. Изв. л., *мож ли не мож ли* I Изв. (л.), *мож ли ти дидеш* I Балт., *не мож најдеш* I Тем., *не мож му изгледаш* I Пир., *не мож ми жѣну учјуваш* III Љут.

Како *мож*, према другим облицима коњугације, није имало специјалнога наставка за друго лице, почело се употребљавати и за сва друга лица као нека врста адверба, у толико пре што је то бивало и са 3. л. сад. врем. многих помоћних глаг. (исп. синтаксу):

— *мож се побегне* I Жлне, *не мож се бега* III Н.,
ца се води не мож III Леск., *ја не мож те појубим*
 III В.Бања, *мож гу излечим* III Кат., *не мож*
се слўша III П.Пољ.

То је опште значење још много јасније у случајевима где се уз *мож* употребљава да, који, у исто време, показују како је постало наше *можда*: *мож да појдеш* I Врб., *не мож да оди* I Књаж., *мож да знаш* I Стањ. III Н., *мож да удáрим* II Ннш., *не мож да гу излечи* III Кат., *не мож да престíње* III Врање, *не мож да учíним* III Нерад., *не мож да те наíђем* III Лук., *мож да гу извáрам* III Лук.

Факат, што се, на показан начин, добило у првом лицу једн. или трећем мн. *мож* поред *могу* (*можам*, *можу*, *можө*), учинис је те се образовало према *могу* — *мог*, које се такође почело тако употребљавати: *не мог да сáйм* I Штрпци, *не мог се сетим* I И.Јал. Кож., ма да није искључена и могућност редукције крајњег вокала.

Интересантно је, али врло усамљено: *не мój се оопмéне* (не може) I Н.Кор.

298. *3 лице plur.* Према овоме облику деле се дијалекти ист. и јужне Србије у две групе: јужноморавски дијалекат, који има проширен наставак за 3 л. рl., и тимочко-лужнички и заплањски који имају старе наставке. У последњој су групи стари услови само у толико померени, што основе на *и*, поред наст. *е*, имају, готово чешће, наставак *у*. То бива и у другим нашим говорима. Да наведем неколико примера за једно и друго:

— *батáле* I Вас. — *брæ се* (јуре се) I Рад. — *воле* I Рад. Књаж. — *врæ* (јуре) I Књаж. — *врæе* (говоре) I Књаж. — *говóre* I Књаж. — *угóтөө* I Пир. — *јáе* I Књ. — *оláстрө* I И.Јал. — *лэже* I Књ. — *улáзе* I Књ. — *мј́че* I Вина — *нагрáде* I Књаж.

- *ненавиде* (мрае) I Изв. л. — *орáте* (говоре) I Рад. II Лип. — *наи́уне* II С. Топла — *а́уште* I Н. Кор. — *сéте се* I Књаж. — *сие* I Вас., *посиé* I Рад. — *че ни сј́де бли́жњи* I Баб. — *исј́ше* I Ошљ. — *трчé* I Књаж. — *процéпе* I Пир. — *чýре* I Тем. (пуше) и сл.
- *бсжý* I Рад. Кож. Књаж. И.Јал. Балт. — *обéсу* I Књаж. — *блéју* III Н. — *болý* I Књаж. — *брáну* III Врање — *не брóју* III Н. — *велý* I Књаж. Вал. — *в́иду* II Рупје — *врéу* I Књаж. — *врéву* II Рупје. — *вршштý* I Н. Кор., *врештý* I Вал. — *ортý* I Кр.Ф. — *погáзу* I Књаж. — *огладнý* I Књаж. — *какó се угóду* (погоде) I Г.Ром. — *грмý* I М. Изв. — *загýбу* I Кр.Ф. — *држý* I Н. Кор. К.С. Књаж. Р.Бучје III Н. Крж. — *пожáлу се* III Међ. — *јáву* III Врање, *кóму се објáву* III Н. — *закáчу* I Тем. — *крсту се* III Леск. — *кршу* III Леск. — *оку́пу се* I Књаж., *откýпу* III Н. — *лежý* I Књаж. — *улéпу* III Н. — *летý* I Књаж., *пре-летý* I Вал. — *улóву* I К.С. — *облóжу* III Н.¹ — *премéну* I Н.Кор. — *мóлу* III Леск. — *смотрý* I И.Јал. — *ненав́иду* II Малча — *освóју* III Стајк. — *пáлу* III Леск., *запáлу* I Кр.Ф. — *алáту* III Леск. — *прáу* I Т. дол II Рупје — *исирáту* III П. Леск. — *превáру* III Међ. — *прóсу* III Врање — *распирштý* III Н. — *наи́уну* I Кр.Ф. III Н. — *рабóту* III Н. Леск. — *рáду* I Кр.Ф. III Љут. — *рáну* I Рад. — *седý* I Н. Кор. Ошљ. К.С. Вал. Књаж. Р.Бучје Балт. Пон. Битв. II Грбавча III Н. Међ. — *искóчу* III Међ. Леск. Љут. — *смрдý* I К.С. — *остáву* I Кр.Ф. — *стоý* I Књаж. — *сýду* III Леск. — *затвóру* I Кр.Ф., *призатвóру* III Н. — *истóчу* III Н. — *трчý* I Књаж., *дотрчý* I Књ. — *тýжу се* I Вучед. — *пречáту* III Н. — *ч́ину* III Леск.

¹ О акценту глаг. облика исп. ниже т. 300 и д.

299 У јужноморавскоме дијалекту и ономе из којег је он потекао извршио се сасвим други процес. Према глаголским облицима са сад. временом на ам : аш : а : амо : ате : ају почело се образовати и према ем : еш : е : емо : ете — еју (које није = ђ) у толико пре што је било и глагола на старо ем = ђм : еш = ђјеш који су имало старо ђју. Тако је исто и према им : иш : и etc. образовано и ију. Када је *ǰ* између вокала nestало, добивени су суфикси: ав, ев, ив. Па и у оних глагола (на и) који би требало да имају у 3 pl. е, поред којег се употребљавало и у, према горњим глаголима, а особито оних који су једно време у 3 pl. имали паралелно и у и ев (на пр. *ǰду* и *ǰдев*) — те се форме још и данас напореда употребљавају — почело се употребљавати ев, тако да се оно могло схватити као еквивалент наставку е. О фонетским условима и правцу кретања те дијалекатске црте говорено је у т. 66., и тамо је доста примера наведено; овде ћу само по неколико навести за сваку категорију:

чекајју III Церје II Лесковик, *кóпају* III Н., *тэрау* I Црнољ., *тэпау* III Међ., *сúпау* III Међ. и сл.; *ђађав* III Стуб., *чекав* III Врање, *утэпав* III Бујк., *ијцав* III Мал., *маав* III Топ., *зашíвав* III Приб. и сл.; *погíнеу* III Врање, *бíдеу* III Бујк., *берéју* III Бел., *ǰдеју* III Леск., *вршéју* III Н., *сúдеу* III Крж., *удáвеу* III Врање, *закáчеу* III Врање, *саéу* III Леск., *што кéу* III Н., *нэчеу* I Балт. Пир., *дадéју* III Н. I Врб. и сл.; *лэгнев* III В.Бања, *замíнев* III Стуб., *исечéв* III Стајк., *ǰдев* III Приб., *на́ђев* III Стајк., *ка́жев* III Леск., *лэ-жев* III Врање, *прашíјјев* III Ман., *шíјјев* III Приб., *бóтев* („употребе“) III Корб., *вíдев* III Кат., *нóсев* III Кат., *мóлев* III Стуб., *неќ́ев* III Стуб., *оќ́ев* III Бујк.; *ђáцију* III Леск., *бранију* III Врање, *жáлију* III Врање, *жéнију* III Леск., *грáбију* III

Врање и сл.; *радив* III Леск., *ујштив* III Леск.,
запрџсив III Врање, *направив* III Леск., *цѣдив*
 III Врање, *грчѣв* III Леск. и сл.

Два пута свега забележио сам облике: да *му се*
исѹшју III Врање, *вршју* I Битв.

Сем тога у *Кривој Феји*, у коју је становништво
 дошло с оне стране границе, нашао сам ове облике који
 су се образовали под утицајем бугарским или маке-
 донским: да *рѣкнут* I Кр.Ф., да *чѣтат дори лѣјат* (у причи)
 I Кр.Ф., да *ме обдут* I Кр.Ф., *угѣдуб* I Кр.Ф.

300. Овде ћу навести глаголске облике из ових ди-
 јалеката, да се види: 1) акценат њихов према акценту
 глагола других наших дијалеката, 2) донекле, речничко
 благо овога дијалекта, и у томе његово слагање и не-
 слагање са другим дијалектима нашим. Што се тиче фо-
 нетске форме облика које наводим, она одговара увек
 првоме месту које се за њом наводи, а за остала места,
 која се под њод наводе, исти је акценат. Да би преглед
 облика, што се акцента тиче, био бољи, груписаћу у свакој
 врсти речи према акценту: а) оне у којима је акценат
 на крајњем слогу и б) оне у којима је акценат пред крајњим
 слогом. Када се овај дијалекат, *по месту акцента*, не слаже
 са осталим нашим дијалектима, то ће бити засебно оз-
 начено; иначе, када нема никакве примедбе, значи да
 се они слажу. За овај преглед нису употребљени сви
 примери, које ја наводим на другим местима ове књиге,
 већ само они и онолико колико је где било потребно;
 остали се могу увек лако наћи по *садржају* и *регистру*.

301. I врста.

A. акценат на крају:

- *бодѣм* I Књаж. (bis), *позабодѣш* I Пир., *подбодѣ*
 III Врање, *бодју* I Књаж. — *поведѣм* I Књаж.,
изведѣш I Књаж., *проведѣш* I Кож., *доведѣ* III

Леск., *надведе* I Риб., *подведе* I Књаж., *проведе* I Књаж., *изведе* II Ниш. I Књаж., али: *изведем* III Врање — *провезем* I Књаж., *одвезе* I Књаж.¹ — *вучем* III Габр., *извучем* I Влас., *вучеш* III Међ., *повуче* II Ниш., *свуче* III Н., *увуче* Кр. Ф., али: *објуче* II Прек., *превуче се* I Кр.Ф., *собјуче* (скине) III Бујк., *соблечемо* III Врање — *врше* I Књаж., *вршју* II Рупје III Н. — *гризем* I Н.Кор. — *изгребе* III Н. — *дадем* I Књаж. И. Јал. Пир. III В.Б. Кум., *дадеш* I Присј. Књаж. Кр.Ф., *даде* I Бор. Књ., *продаде* I Н.Кор. Књаж. III Крж. Кум., Тег., *дадемо* I Кож., *дадју* I Н. Кор. Књаж., *продадју* I Књаж. (bis), али: *дадемо* III Вр. (bis) — *ужеже* III Међ., али: *прижежеш* III Кат. — *зое* I Кож. Књаж.², *назове* I Књаж. (bis) *озове* I Битв., *зовемо* I Пир., *зовју* I Боров., *зазовју* I Вина — *једем* I Б.Пал. Књаж., *изедем* I Кална, *једеш* II Рупје III Цена, *једе* I Књаж. III Н., *изеде* I Књ. Пир. III Леск., *наједе се* III Н., *поједе* I Књаж. (bis) II Грбав., *једемо* III СБВр., *једју* I Д.Кам. Изв. (л.) Битвр., али: *једеш* III Вр. Кат. У другим је дијалектима обично *јдџем*. И *јдџем* и *једем* псзнији су облици, али, у колико се може судити према рускоме *гдѣтъ*, *једем* има више основа у старој промени тога глагола. — *накладем* I Ошљ., *кладе* I Књаж., *накладе* I Књ. И.Јал., *кладју* I Књаж. (bis) М.Изв. — *закунем се* II Грбав., *куне* III Попч., *закуне* II Б.Пот. Малча III Р.река, *кунемо* III Стајк., *кунев* III Вл. п., али: *кунем* III Кат., *закуне* III Вр. — *краде* III Леск. — *пометем* I Кијев.,

¹ Бива да се у Књаж. акцентуише и *одезе*; али то се врши под утицајем књижевнога говора. Тога је овде још мало, јер поред таквих облика живе још стари, правани.

² У Књ. и: сѣ₂зо₂ву. Исп. прим. 1.

сметé III Н.,¹ *насметé се* I Вал., *посметé* I Књаж., *насмету́* I Рад. — *помузéм* II Вар., *музé* I Берд. (bis) II Ниш., *измузé* I Кр.Ф., Тиј. Р.дол, *музéмо* II Јас. Б.Пот., *помузéмо* I Радеш., *музу́* I Р.дол, али: *му́зе* III Тиб., *му́земо* III Кат. — *донесéм* III СБВр., *принесéш* I Д.Кам., *донесé си* I Књаж. Р.дол, *изнесé* I Д.Кам., *однесé* I Рад. (*однесé*) Књаж. (bis) Д.Кам. Кр.Ф., *однесу́* I Кр. Ф., *понесé* I Б.Пал. Рад., али: *изнесем* III В.Бања, *однесем* III Врање (bis), *донесете* III Врање — *пасéм* I Књаж., *пасé* I Књ., *пасу́* I Вас. — *опечéм* I Вас., *печé* I Књаж. III Леск., *опечé* I Ошљ. — *алетé* I Књаж., *алету́* I Књаж. — *поé* (пева) I К.С., *појéмо* III Леск., *поју́* I Књаж. — *предéм* I К.С., *предé* I И.Јал., *преду́* I Књаж. — *нарастé* I Књаж., *урастé* I Књаж., *расту́* I Књаж., (bis), *порасту́* I Н.Кор. Два пут сам забележио, али није сасмо поуздано, са *е*: *зарестé* I Кож., *нарестé се* I Кож. — *р(е)чéм* I Кож. Књаж. Д. Кам., *речé* I Књаж. Вучед., *уречé* (договорити се) I Н. Кор., *речу́* I Б. Пал. Код Вука је тај глагол, када је прост, у презенсу наглашен *рвчѣм* и т. д., међутим у другим облицима, и кад је прост, и увек кад је сложен, има акценат на крају. Код Решетара он има оштар акценат и када је сложен, али не увек (185—186). У овоме дијалекту находимо то најдоследније извршено: акценат је увек на крају. — *сечéм* I И.Јал. Пир. (bis), *изечéм* I Вас., *оцечéм* I Књаж., *пресечéм* I Баб., *оцечéш* I К.С., *пресечéш* I Књ., *сечé* I Боров. Врб., *исчé* I Књаж., *осечé* I Вина Штрп., *посечé* II Ниш. III Међ. Врање (ter), *пресечé* I Књ., *просечé* I Књаж., *св'сечé* II Н.Јел.,

¹ У Књаж. *сметe*. Исп. прим. на стр. 516. прим. 1.

сечемо I Крента, *оцечемо* III II., *исечу* I Т.дол., али: *сечем* III Вр., *исечем* III Стуб. (bis) — *скубем* I Књаж., *искубем* I К.С. Д.Кам., *наскубем* I Књаж., *оскубем* I Жлне — *стрижу* I Пон. — *тече* I Вас. Књаж., *затече* I Књаж., *протече* II Грбав., *течу* I Јак. — *тљчѐм* I Бенц., *стљчѐм* I Остров., *тљчѐ* I Баб. II Д.Мат. Мерц. Шљив., *кљчѐ* I Берд. *кљчѐмо* I Берд. III Цѐпа Стуб., *тљчѐмо* I Р.дол. Глог. Бенц. II Рупје Јасен., али: *кљчѐ* III Белан. Р.река, *скљчѐ* III Стуб., *кљчѐмо* III Виш. Бујк. Вр., *тјчѐ* III Н. — *тресѐ* I Пир., *тресу* I Риб.

На основу ових облика можемо ово закључити:

1. Да се у акценту ових глагола ови дијалекти слажу са осталим нашим говорима. У два случаја, где ови дијалекти имају акценат на крају (*једѐм*, *речѐм*), а други на корену, у самој српској језику, баш код тих глагола, има оправдања за такав акценат.

2. Код неких од ових глагола у другим дијалектима находимо у 1 и 2 л. мн. пребацавање акцента на крај (*кунѐмо*, *алетѐмо*, *печѐмо* = *кунѐмѐ* и сл.), док код ових глагола тога не находимо. Тога у овом дијалекту има само код глагола IV врсте, исп. ниже. У осталом и други дијалекти, који знају за ту особину, не слажу се у томе међусобно; исп. Решетара (186—187).

3. У локалној дијалекту Врања и околине находимо интересантно одступање: акценат се повлачи скраја на претходни слог. У колико се иде са најјужнијег краја јужноморавског дијалекта на север, и то долином јужне Мораве, у толико је та црта све ређа. Колики простор захвата та црта, а тако исто и неке друге језичке особине које је прате, биће изнесено у гл. XXVI. За сада да напоменемо да је северно од *Прибоја* она спорадична, а да се и до *Прибоја* (види карту) паралелно са њом употребљавају и облици без повлачења акцента. То по-

казује да је овај појав тек у почетку свога развитка и да долази са стране. Испор. о њему и гл. XIII.

Б. Акцент на почетном слогу. Овамо долазе и они једносложни глаголи, код којих се, кад добију префикс, акценат превлачи на почетни слог.

— *бѣрем* III В.Бања, *прибѣрем* I Књаж., *бѣре* III Кат., *забѣре* (узме) I Руд., *збѣре* I Књаж., *избѣре* I Рад., *набѣре* I К.С., *обѣре* I Раднѣ., *прибѣре* I Књаж., *сѣбѣре* III Н., *бѣру* I Д.Кам., *забѣру* I Књаж.¹ — *бѣде* I Рад. Књаж. Вас. Остат. II Ниш., *бѣде* III Труп. Вр. Приб. Стуб. — *дѣрем* I Берд., *одѣре* I Баб., *обдѣру* I Остат. — *ѣдем* I Књаж., Пон. Штрп. Киј. III Кат. Бујк. Гум. Врање, *отѣдем* I II.Јал. Кр.Ф. III Вр., *приѣдем* I Берд. Кр.Ф., *ѣдеш* I Присј. III Кат. Вр., *отѣдеш* I Вас., *ѣде* I Књаж. Жлне III Леск. Вр., *изѣде* III Бујк., *пообѣде* I II.Јал., *отѣде* I Пир III Врање, *приѣде* I Књ. Кр.Ф., *ѣдемо* I Б.Иње III Цер. Леск. Љут. Кум. В.Бања Врање, *ѣдете* I Руд., *ѣду* I Пон. III Кат. В.Бања Врање, *саѣду* I Балт., *дѣѣм* III Н. Брез. Леск. Вр., *наѣдем* I Вина Р. дол Д.Ром. II В. Крч. III Међ. Брез., *иѣѣм* I Бучје II Лип., *прѣѣм* III Бујк. и увек тако код оваквих глагола — *излѣзе* I Књаж., *улѣзе* I Б.Пал. Тем. — *мѣгу* I Књаж. (често) Ост. II Ниш. III П. Леск. Вр., *мѣжеш* I Књаж., *мѣже* I Рад. (bis) Кож. Књаж. (bis) Штрп. Жлне Пон. Кална Миран. II Ниш. Лип., *помѣже* III Вр. — *ѣмрем* I Књаж. III Н., *ѣмре* I Књаж. (bis) III Вр., *пѣмрем* III Врање — *оѣре* I Књаж. — *зѣне* I Књаж. — *пѣнем* I Берд. — *ѣрем се* I Тношт., *ѣреш* I Балт., *приѣре* I Књаж. — *срѣту* I Љуб. Битвр. — *постѣреш* I Тем. — *утѣе* I Балт. (bis)

¹ Два пут сам забележио са акц. на крају: *прибѣре* I Књаж. и *сабѣре* III Н.

код Вука *тѣисти се тѣцем се* (исп. горе стр. 516¹⁻²) — *ўзнем* III Руж. Приб., *ўзнеш* III Леск., *ўзне* I Тиј. II Ниш. III Кат., *ўзнемо* III Бујк.

Одавде се види да се ови глаголи још боље слажу са глаголима у другим дијалектима. Само *мдгу* има овде ~ — *могу* (= **мдгу*) што је добијено од осталих лица. Ови дијалекти, са своје стране, показују, да су заиста врло стари облици као *бѣрѣ*, *пѣрѣ*, *стѣрѣ* и сл., а и многи други којима се српски језик разликује од других словенских језика.

302. II врста.

Ма како гласно начин неодређени у сад. је вр. ~ или ~. Према томе у овом дијалекту треба акценат да је увек у презенсу на првом слогу; тако и јесте. И кад је глагол, будући као прост-двосложан, сложен, акценат је на првом слогу ~; према томе у овоме се дијалекту он тада не преноси на префикс. Када је глагол једносложан (*-гнути* : *сагнути* : *сагнѣм*), акценат је у презенсу ~, дакле у овом дијалекту опет на првом слогу :

— *иобѣгне* I Књаж. Битвр. — *бѣгне* I Тем. — *биднеш* III Леск., *бидне* I Зор. III Тег. Вр., *забјуднеш* I Бучје („узбудеш“) — *бркнеш* I Балт. — *вѣне* I Црнољ., *фѣнемо* I Киј., *вѣну* I Црнољ. — *овѣкне* (навѣкне) I Књаж., *обѣкне* (научи се) I Изв. (л.) — *врдне* I Битвр. — *врнем* III Љут. Стуб., *сврнеш* I Пир., *врне* I Књаж. III Леск., *обрне* I Књаж., *позобрне* („заобрне“) I Балт., *врнемо* I Вас., *врну* I Књаж. — *гѣнем* III Тпб., *погѣнем* I Клис. III Н.Стуб., *гѣне* I Ост. Н.Кор. Књаж. III Н., *загѣне* I Балт., *згѣне* I Тпб., *изгѣне* I Балт. II Јал., *погѣне* I Рад. Вас. Књаж. (bis), *гѣнемо* I М.Изв., *изгѣнемо* I Кална, *изгѣнете* I Балт., *гѣну* I К.С., *погѣну* III Би.џан. — *дѣнем* I Ппр., *задѣнем* I Ппр., *дѣнемо* I Књаж., *дѣну* I Књаж. — *диѣнем*

III Леск. Приб., *дѣгне* I Берд. II Б.Пот. III II. Леск. Тег. Р.река Кат. Врање Тиб. Лук., *издѣгне* I Књаж. III Кум, *подѣгне* III В.Бања Вр. — *дѣнем* I Штрп., *одѣнем* III Међ., *одѣне* III Леск., *одѣну* I Ц. Вр — *осѣбнеш* III Вр. — *зѣвне* I Вал., *одзѣвне* I Рад. — *назрне* I Сб.Вр. — *огиднем* I Књаж. — *ујанем* I Д.Кам. — *кѣдне* II Ниш. — *кѣмне* I Н.Кор. Д.Кам. II Скробн. — *окѣне* I Књаж., *откѣне* I Миран. II Ниш., *прекѣнеш* I Књаж., *прекѣну* I Кож., *опрекѣне* III Стајк., *скѣне* I Кр.Ф. — *клѣцне* (кљ-) I Кож. — *укрѣдне* I Ч. до Бл., *крѣдну* III Н. — *крне* I Вучје — *улѣгне* I Књаж. III Вр., *лѣгну* III Књаж., *налѣгну* I Књаж., *улѣг^дну* I Књаж. — *лѣдне* (гурне) II Ниш. — *лѣкне* III Н. — *ману* I Књаж. — *мѣтне* III Врање — *помѣгнем* I Књ., *спомѣгнем* III Вр., *помѣгне* I Вас., *помѣгнете* I Жлне — *мрдне* III Леск. — *замрѣкнете* I М.Изв. — *смрзне* I Радпњ. — *подмѣкне* I Вас. — *њушне* (ћушне) I Б.Пал. — *опомѣнем* I Књаж. — *пѣднем* I Књ., *пѣдне* I Руд. — *пѣане* I Кпј. — *пљѣсну* I Књаж. — *рѣкнем* I Књ. III Вл. (п.) Вр., *изрѣкнем* I Књ., *рѣкнеш* III Врање, *рѣкне* I Књаж. II Руцје — *сурѣнем* (оборним) I Пир. — *сѣднем* I К.С., *сѣднемо* III Вр., *сѣднете* I Пир. — *усѣтни* I Књаж. — *срѣтнеш* I Књаж., *пресрѣтне* I Зор., *присрѣтнемо* I Влаова — *престѣнем* I Књаж., *стѣнеш* I Пир. Књ. III Кат., *нестѣне* I Књаж., *остѣне* I М.Изв. Књаж. III Вр., *стѣнете* I Балт., *стѣну* I Вас. (побуне се) — *стѣне* I Рад. Боров. Књ. Балт. Кр.Ф. III Леск. — *стѣкне* I Жлне — *сѣнем* I Књ. — *осѣвнем* I Кож. (bis), *осѣвнем* III Габр., *осѣвнеш* I Вал., *сѣмне* III II. В.Бања, *осѣвнемо* I Жлне — *посѣне* I Н.Кор., *усѣне* I Књ. — *затѣгне* III Бац. — *утѣкнем* I Битвр., *претѣкне* III Н., *утѣкне* I

Кож. II Ниш., *утéкнемо* I Вас., *претéкну* I Књ., — *притисне* I Књаж. — *трју́кне* III Н. — *тѣ́кне* III Врање — *цр́кнем* I Вас., *цр́кнеш* I Књаж. — *цју́нем* (пољубим) III Тиб. — *ичéзне* III Ниш. — *цју́мнеш* I М.Изв. — *шљу́кне* I Књаж. — *штр́кне* (јурне) I Н.Кор. — *шу́кне* (писне, мукне) I Сурач.

303. III врста.

Узећемо прво глаголе, двосложне и многосложне, изведене на а (а), са таквом основном у *ргаes.* и *inf.*; затим једносложне глаголе I раздела (б); глаголе II разд. а (в) и II разд. б. (г.)

а) У овим дијалектима код тих је глагола акценат у *ргаes.* или на ономе слогу у коме и у инфинитивној основи, ако је он у другим дијалектима $\hat{\text{~}}$, или за један слог према почетку, када је у инфинитиву у њима $\grave{\text{`}}$:

— *назаба́дају* I Вас. — *ба́њам се* I Књ., *ба́њају се* I Књаж. — *банср́љау* I Зор. — *бе́га* I Н.Кор. III Бел., *бѣ́гају* III Н., *избе́гају* I Балт. — *белѣ́ка се* III Вр. — *обѣ́ва* I Тем. — *збѣ́рам* I Т.дол III Тиб., *одбѣ́рам* I Изв. л. (bis) III Стуб. (разумем) III Леск., *обѣ́рам* I Б.Пиње, *прибѣ́ра* I Књаж. (bis), *разбѣ́рам* I Валун., *разбѣ́ра* I Рад. Вал., *разбѣ́рамо* I Књаж. — *не прибѣ́раја те* („не рачуна те ни ушта“) I Књ. — *брчка́м* III Међ., *брчка́* (меша) III Леск. — *убѣ́ваш* I Кож. (на пр. млекоза масло) — *бѣ́чкамо* I Цер., *бѣ́чкау* I Рад. — *бѣ́цка ли* I Р.Бучје, *набѣ́цка* III Брен. II. — *ва́ља* I Бучје (bis), *саба́љамо* III Вр. — *изва́рате* III Кум. — *ва́рнам се* III II., *ва́рка се* II Руије — *нава́тау* I Књ. Баб., *пова́тају* I Б.Иње Црнољ. — *ва́ча* I Д.Кам. III Међ., *пова́ча* I Жлне, *прева́чамо* I Р.Бучје — *ве́нчам* III Тиб., *разве́нчам* I Књ., *ве́нча* I Вас. — *вече́рамо* III Вр. (bis) — *изве́да* III Врб. — *вра́ча* III.Кор. Балт.

II Ниш., *повраћа* I Рад. — *врезјукам* II Рупје — *преврља* I Вал. — *врта* I Б.Пал., *вртате* II Б.Пот. — *поврћамо* III Вр., *врћау* III Леск., *поврћају* III Вр. — *врца* (тече) II Ниш. — *вџцате* II Прек. — *гџам* I Књаж., *згџаш* I Берд., *згџа* I Вас. Вал. II Рупје III В.Бања, *погџа* I Кож., *погџамо* III Нерад., *гџају* III Н., *погџау* I Тем. Изв. (л.). — *гџкам* I Пир. — *глџам* III Бујк. — *глџау* (певају) I Рад. — *глџдам* I Књаж. III Леск. Вр., *поглџдам* III Леск. (bis), *поглџда* I Н. Кор. III Дуп., *проглџда* III Кат., *углџда* I Књ., *глџдамо* I Књаж. II Н., *глџдау* I М.Изв. III Н., *поглџдау* I Књаж. — *гмџчка* („пљаска“ за воду) I Изв. л. — *одгџаса* („избије“) I Пир. — *разговџрамо се* I Књ. — *грџџа се* („вала се“) III Међ. — *нагрџвамо* I Вас. — *изгрџва* II Кат. — *згрџмате (се)* („паднете“) I Н.Кор. — *нагрџња се* (= „натежџ“) II Скробн. — *загрџтају* I Књаж. — *грџва* I Тем. — *дџвам* III В.Бања (*дџјам* I В.Крч.), *дџваш* I Кат., *дџва* I Књаж. (bis), *задџва се* (јавља се) I Црнољ., *одџвамо* III Леск., *дџвау* I Књаж., *продџвау* I Књаж. — *задџваш* I Књаж., *задџва* I Б. Пал., *удџва* I Књаж. — *дџкам* (зовем) III Стуб. — *дџза* I Књ. — *дџра* I Кр.Ф., *дџрају* III Мал. — *удрџчка* I Битвр. — *дрџкаш* I Ошљ. — *издрџкамо* I Штрп. — *дрџса брџо* (игра) I Вас., *дрџскам* III Врање, *дрџскају* I Књаж. — *заборџљам* I Бор. III Међ., *заборџљаш* I Ошљ., *заборџља* I Јак. Кож. III Кат. — *сџпа* (саче) II Д.Мат. — *зазрџа* I Књаж. — *сџ₂да¹у* I Н.Јал. (bis) — *џграм* I Књ., *џграју* I КС. Д.Кам. Књаж. (bis) — *разџграва* I Пир. — *џмам* I Књаж. Ореов., *џма* I Књаж. (често) Рад. Изв. (л.) III Н. Вр., *заџма* I Књаж., *отџма* I Књ., *приџма* I Кр.Ф., *џмате* III Н., *заџмате* I Вас., *приџмау* I Књ. (ter), *џџмау* I Књ. — *немам*

I Књ., *нема* I Рад. (*нема*) Кож. Књ. (често) III Н.
 Кат. В.Бања Врање, *немау* I Ошљ., *снемам* (уни-
 штим) III Кат., *снема* III Кат. — *иска* I Књаж.
 III Н., *иска* I Књаж., *искау* I Црнољ. — *јасља* I Књ.
 — *јаска* (одскаче) III Вр. — *јекам* (грдим) I Бучје
 — *кара* (тера) I Изв. (л.) III Врање., *докара* II
 Руп., *докарау* I Књаж. — *откачам* III Кат. —
лидау I Рад. — *кима* I Бор. II Ниш. — *класка*
 I Изв. л. (класка) — *клеца* I Књаж. — *окпаам*
 I Књаж., *копаш* I Врб., *ископа* III Н., *копамо*
 III Н., *копате* I Књаж., *копау* III Н. Топ., *закó-*
цау III Н. Леск. — *арикотка* (привреди) I Руд. —
кржљау I Вас. — *прескрца* III Вр. — *кужља* (носи)
 II Ниш. — *кусаш* I Књаж., *куса* I Књаж. — *кута*
 I Књаж. Изв. (л.), *кутају* III Н. — *улепа* (за-
 лепи) I Руд. — *помáга* III Приб. — *мванисау* I
 Балт. — *меља* III Леск. — *мењау* I Књаж. — *за-*
мэтау (заносе) I Рад. К.С. Књаж. — *мецка*
 (врска) III Леск. — *измештау се* I Влаова („беже“)
 — *намицау* I Књаж. — *мóрам* I Књаж., *мóрамо*
 I Књаж. — *мрдау* I К.С. Књ. — *надам се* I Књ.
 — *ока* (зове) I Књаж., *окамо* I Штрб., *окау* I
 Књаж. Пир., *изокау* („дозову“) I Ошљ. — *про-*
пада I Књаж. — *пева* III Кат., *певау* I Рад. Књаж.
 (често) — *пиљкамо се* I Књаж. — *запираш* („зобра-
 нујеш“) I К.С. — *онó га аира* („пере“) I Жлне
 — *испита* I Вас., *препита* (наново пита) I Баб.,
иптау I Књаж., *заиптау* I И. Јал. — *плачам* I
 К.С. Вина Киј. II Прек., *плаћаш* II Прек., *плаћа*
 I Бучје Књаж. Б. Пал. Киј II Рупје III Леск.
 Вр., *плачамо* I Рад. Боров. Миран. III Вр., *пла-*
ћају III Мал. — *пиљска* I Врб. Вал. Црнољ.,
испиљска I М.Изв., *пиљскају* I К.С. — *попóскам*
 (побиштем) III Вр., *попóскаш* III Кум. — *опра-*
љам I Рад., *препраљам* I Вал., *праља* III Кат.,

исира́ља III Приб., наира́ља I Јак., оира́ља I Бучје, поира́ља I Књ., сира́ља I Књаж., поира́љамо I Књаж., преира́љају I Књаж., уира́љају III Кат. — приира́скам III Бр. — пра́ча I Тиошт. III Н. Вр., исира́ћа III Н., пра́ћам III Н., исира́ћау I Књ. III Н. — пр́чаш III Вр., пр́чау I Књ. — проша́вате I Тиошт. — прошта́вљаш I Клис. — упріе́шкамо (се) I Кијев. (уплашимо се) — а́рскам I К., а́рскате I Књ. — пршѓура I Кож. — а́ўстам I Бал., наа́ўшта I Кож. — а́ўцају I Б. Пал. — рабо́тау I Пир. — ра́ца I Ошљ., нара́ца I Пир., ра́ћају I Влас. — зарéзау I Књаж. — изре́па (истуче) I Боров. — р́ипау I Књаж. — р́ипа (туче) II Ниш. — р́уча I Кам. Сур., подр́учамо III Приб. — доса́ћа II Прек. — сва́ћам се I Књаж., сва́ћате I Бучје, сва́ћау I Вас. Балт. — св́ирау I Књ. — сэвау I Књаж. — сэћам се II Ниш., досéчау I И.Јал. — сэца I Тиошт. — ус́ичкам (селим) I Киј. — преска́кау I Вас. — засла́ња очи I Књ. — сл́ушам III Кат., посл́ушам I Штрп., сл́уша I Књ., посл́уша I Вит., сл́ушау I Рад. — спа́ваш III Вр. — ста́љаш III Леск., оста́ља I Рад. Књ. III Међ. Бујк. Вр., св'ста́ља I Књаж., оста́љамо III Вр., оста́љау III Тиб. — прости́рау I И. Јал. — стрéљау I Књаж. — растр́кау I Рад. — стр́уца (скупш) I Изв. л. — одст́уца I Вас. — утéпаш III Леск., истéпа III Вр. — тéпка Н., утéпка III Н. — утéрам I Штрп., тéра III Стуб., отéрамо I Вал., тéрау I Н.Кор. Књаж. Жлне, истéрау I Књаж., отéрау I Књ. — пот́икау се (изгубе се, униште се) III Н. — уст́иска I Књаж. — тл́ца I Пир. II Ниш. III Међ. Леск., стл́ца I Пир. III Леск., кл'а́ца I Сур., скл'а́ца I Кр.Ф. — нат'о́пау у во́ду I М.Изв. — трéба I Књ., притрéбамо III Кат., трéбау I Рад. — трэ́за I Књаж., отрэ́зау I Рад. —

тркам (трнкам, чистим трње) II Ниш. — *натрпа* I Књ. — *трјсам* I И.Јал., *трјса* II Скроб. — *натрјс-кате* III Врање — *трјфа* III Вр. — *стјрамо* I Књ. — *ицепа* I Б.Пал., *ицепау* III Ман. — *чекам* I Књаж., *чекаш* III Н.Бања, *дочекаш* I Стањ., *чека* I Б. Иње III Кум., *дочека* III Приб., *чекате* III Виш., *чекау* I Књ. (чешће) — *рачешља* I Књаж., *рачешљау* II Д.Мат. — *начиња* II Рупје — *читам* III Леск. *почита* III Н., *читау* I Књаж. — *деца* *вану да се чоискау* II Б.Пот. — *чувам* I Опљ. III Габ. Кум., *чува* I Тем., *чувау* I Књ. (bis), *сачувау* I Сок. — *чука* I Књаж., *чукају* I Књаж. — *ичупам* I Жлне — *ичукау* (даве) I Изв. л. — *шега* I Кр.Ф. — *прошетка* III Лук. — *шйбау* I Књаж. — *шйшау* I Сур.¹

Према Вукову говору ови дијалекти показују овде у два прапца одступање:

а) У 3 pl. немају никад, када имају иначе у граес. акценат над првом слогу, акценат на другом слогу: *чувам*—*чувају* (= *чүвajú*) — овде: *чувам* : *чувају*, *играм* — *играју* — овде: *igram* : *играу* и тако увек.

б) Код Вука има извесних глагола који имају у граес. ` (то је један део оних који и у инфинитиву имају акценат (`) пред ати): *читам* : *читају*, *вјенчам* : *вјенчају* и сл. И ти глаголи, као год и сви други са сличним акцентом у инфинитиву, имају у овим дијалектима акценат на првом слогу. То бива, истина, не тако често и искључиво као овде, и у другим нашим дијалектима: испор. Решетара 189. 192. У осталом, још је питање, који је тип за ове глаголе старији, јер ови глаголи и код Вука показују неке особине које их до-

¹ У овим се дијалектима, истина врло ретко, употребљава и *сакам* I Н. Кор., *сакаш* I Баб., *сакау* I Балт.

воде у сродство са глаг. који (као и ови у дијалектима источне и јужне Србије) имају \sim на првом слогу, а исти акценат у инфинитиву; то су 2 и 3. аог. и part. praet. pass. који имају \sim : *вјѣнчѣ, вјѣнчѣн, вјѣнчѣна*. С друге стране, ови су глаголи, по својим акценатским приликама, врло слични глаголима IV врста типа *лѣмити* (исп. ниже); само се ти глаголи (т. ј. типа *лѣмити*) још више приближују нашем типу: они имају оштар акценат на првом слогу и кад су сложени (исп. о тим глаголима *Лескина Archiv XXIV 154.* и д.); таквих глагола са оштрим акценатом, и када су прости, има много чешће, а некада и искључиво (*Дубровник*), у другим нашим дијалектима (исп. Решетара 192.). У томе правцу ови су наши дијалекти најконсенквентнији.

Али не треба мислити да и овај наш дијалекат сасвим не зна за тај тип: то су глаголи који су сачували у основи сад. времена *је*; они имају увек акценат на *ѣ* а испред *је*: на пр. *грљаје* III Међ., *вир вираје* I И.Јал. исп. т. 293. Шта више и у глагола са *ѣје, љје, љје* (спорадички) акценат је увек на слогу пред *је*. Па не само то, већ, кад глаголи који могу имати *је*, имају у исто време и основу са контракцијом, акценат може бити и на првом слогу и другом, на пр.: *умѣм* I Киј., *умѣм* I Књаж., *умѣ* I Књаж., али, у исто време, и *љмеш* I Књаж., *не љмемо* I Књаж. Чак и једносложни глаголи који могу имати контракцију, а употребљавају се и са *је*, могу имати, када су контраховани, акценат пребачен на префикс или партикулу пред њиме: *познајем* I Пир., *не знајеш* III Вр., *познајеш* I Мир., *познаш* III Вр., *не гу знаје* III Вр., и *мљуж гу не познаје* III Вр., *опознаѣ* I Рад., али: *не знам* I Рад. Књ., *не га знаш* III Вујк, *незнамо дек вѣкав* III Тег., *прѣзнау* I Књаж. (без контр.) Код глагола *сме(ти)*, који се обично употребљава са *је*, тога има мање: *не смѣм* III Кум., *не смѣш* I Кр. Ф. Драг., *не смѣ* I

Књаж., *не смѣм* I Орља, *не смѣмо* III Бујк., али и *не смеу*¹ I Рад.

Ако испоредимо са типовима, о којима говоримо, и то, да глаг. *зна(ти)* има у сложеним са префиксом код Вука: *познѣм*, *познѣш*, али *познѣт*, а да се код нас он обично употребљава са *је*, и, друго, да се код двосложних глагола код нас, у великој већини случајева, извршила контракција, може се доћи до закључка, да су глаголи типа *познѣм* имали старију контракцију, а да су неки, мени из непознатих разлога, можда, донекле, под утицајем једносложних глагола као *знати* са префиксима, задржали или наново добили *је*, те се код њих тек доцније извршила контракција (као у *знам*) и преношење акцента. Ја ову хипотезу дајем само за то што на њу упућује директно материјал ових дијалеката, али *знам* врло добро да је потребно ове глаголе, с акценатске стране, испитати у вези са осталим, што ја сад овде не могу чинити. А за њих је недовољан и Вуков и Решетаров материјал.

Само још да напоменем да су горња преношења у нашем говору (*јџем*, *не знам*, *не смеу*) извршена по аналогнији са глаголима са старијом контракцијом.²

б) — *бијем* II Д.Мат., *добѣјем* I Кож. Књаж., *одбијем* II Ниш., *убѣјем* I Пир. III Леск., *добѣјеш* III Љут., *убѣјеш* I Књаж. II Ниш. III Корб., *бије* I Књ. III Н. Леск., *добѣје* I Рад. Књаж., *убѣје* I Књ., *побѣје* I Вал. Књ., *разбије* I Књ., *убѣју* I М.Изв. Н.Кор. Књ. Цер. Изв. (л.) Баб. Кијев. II Ниш. III Топ. Вр., *здобѣјемо* III Кат., *убѣјемо* III Леск., *бију* I Вас. Б.Иње Црнољ. III Мал., *про-*

¹ Можда се, поред изнесеног на стр. 488., могу и тако објаснити *е*. *не смју* (исп. 248—249), *не смеу*, *не смју*. Акценат у *не смју* био би мовији, позајмљен наново од облика као што су горњи.

² Исп. слични појав и у другим нашим дијалектима (Решетар 189—190).

бију I Вал., *убију* I Књ. И.Јал. III Сб.Вр. — *обрѣјем* I Бучје — *завијем* (плачем) II Ниш. — *увѣјем* I Књ. III Н., *завијеш* III Вр., *довѣје* II Руп., *надвије* (пребаци) I Бор., *зузвѣје се* I Пир., *надвију* III Леск. — *продám* I Жлне, *продáу* I Пон. — *скријем* I В. Бања, *покријеш* I Књаж., *сакријемо* III Н. — *залије* II Б.Пот., *слије* I Пон., *љију* I Књаж. Црнољ. — *омијем се* I Жлне (bis), *измије* III Рђ., *омије* I Књаж. — *попијем* I Књаж. (bis) Стањ., *пије* I Пир., *оипије* I Кијев., *пијемо* I Кож. III Кат., *пију* I Пир., али и: *напијем се* I Књаж., *пијеш* I Књаж., *напијé се* I Књаж., *пијете* I Вал., *пијý* I Књ. (bis), *попијý* I Књаж. — *да се собију* (изују) I Изв. (л.) — *да гу не чују* III Кум. I Н.Кор. — *рашијем* III Гар., *сшијем* III Н.

Ови се облици одликују од Вукових у два правца:

а) Сем код глагола *чѹти*, Вук преноси акценат: *ѡ-бијѡм* и сл. Међутим ови дијалекти то не чине и слажу се у томе са озринићким и, донекле, прчањским дијалектом (исп. Решетара 184—185.).

б) Глагол *иити* има и на крају акценат (*пијé*). То находимо опет у споменутим говорима (ibid.), а тај је, у осталом, акценат познат у сличним случајевима и словеначком и руском језику.

— *закóлем* III Вр., *кóлеш* III Вр., *закóлеш* III Вр., *закóљу* III Вр. — *жњем* I Зор. Б.Пал. III Међ., (*жњéм*) III Бујк., *жње* I Књ. Тиошт., *ѡжње* I Књ., *жњемо* I Књаж. III Н., *нажњемо* III Габр., *ѡжњу* I Тем., *сѡжњу* I Изв. л.

Ова се два глагола слажу са Вуковим, само што се у 1 и 2 рл. акценат у *жњети* не преноси у овим дијалектима на крајњи вокал.

в.) — *бљујý* I Балт. (код Вука *бљѹју*)¹ — *скљујé* I Књ.

¹ Исп. рус. *блюють* (*блевать*).

- (испор. у Вука *кљѣѣ'*) — *смејеш се* I Јал., *смеје се* III Кум. (= *смеје се*).
- *бајем* III Мал., *бајеш* I Изв. (л.) — *вје* III Вр. — *гре* I Сурач., *греу* I Књаж. — *омаје* (*очара*) I Кож. III Међ. — *сјејемо* III Бац. I Рад. — *траје* I Књаж., *иозатраје* III Ниш. — све то одговара Вукову језику.
- Глаголи на *ује* имају већином на *у* акценат као и другим дијалектима: *аребацѣју* I Књаж., *исповећју* I Вас., *казѣје* III Руж., *приказѣју* I Књаж., *скуцѣу* I Књаж., *иоскуцѣје* (за псето кад скичи) I Д. Кам., *излекѣје* III Леск., *пакѣју* III Н., *аитѣју* I Балт., *иопѣје* I Пир., *зрацѣје* II Ниш., *разрацѣју* I Д. Кам., *узрезѣје* III Вр., *нарѣцѣје* I И.Јал. Вас., *свацѣје* II Ниш., *послужѣје* III Леск. и сл. Примере друге испор. на стр. 497 и д. Али бива, што је ређе, да је акценат и на ком другом слогу: *вѣрујеш* I Љуб., *вѣруе* I Вина Књаж., *вѣрујете* I Ваве (= *вјеровати*), *позѣдује* I Мир. (испор. *зѣда*), *кѣскандѣсују* I Пир. (испор. *кѣскандѣше*), *исарѣчују* I Вал. (испор. *исарѣча* и сл.) и др.

Таких је глагола, у опште узевши, врло мало. Увек се за њих може пронаћи неки споредни, са стране, оправдан утицај.

- г.) — *бастѣшем* III Вр. — *бењедѣше* I Сурач. — *вѣче* I Књаж. — *одѣржем* I Књаж., *одѣрже* I Љуб., *наѣржу* II Ниш. — *глоѣе* I Баб. III Н.Кат. — *прождѣремо* I Тем. — *жѣжѣ* I Р.Бучје — *озѣремо се* III Приб. — *имењѣше* II Ниш. — *кѣжем* I Бучје Књаж. II Малча III Леск. Лук., *понажѣм* I Бучје *приконажѣм* II Липов., *кѣже* I Бучје III Н. Лук. Приб. -- *куртулѣшем* I Штрп. Пир. — *лѣпчѣм*

¹ Исп. рус. *клюеть*.

III Кат. — *лѣжем* I И. Јал. Стањ. Тем. III Н. Вр., *излѣжем* III Н., *слѣжеш* I Ч. доБл. III Габр., *лѣжеш* I Н. Кор., *излѣжеш* I Берд., *полѣжеш* I Баб. III Руж. Леск., *лѣже* I М. Изв. Пир. III В. Бања, *излѣже* I Пир., *надлѣже* I Кијев., *облѣже* III Габр., *слѣже* III Леск., *лѣжемо* I Д. Кам. III Љут., *лѣжу* I Балт., *излѣжу* I Пир. — *мѣжеш* I Књаж., *премѣжу* I Мир. — *мерѣше* I Тем. Пир. III Леск. — *помѣру* III Леск. (умиру) — *споѣашу се* I Изв. л. (распашу се) — *запѣју* I В. Изв. — *спомѣње* III Мал. — *преплѣће* III Н., *сплѣће* III Међ. — *уѣишете* I Књаж. — *преже*те* I Ошљ. — *заирѣће*, *расирѣће* *огањ* II Б. Пот. — *рче* (= *хрче*) I Н. Кор. — *сиктерѣше* I Књаж. — *смѣћ*у* III Кум. — *срѣчемо* I Пир. — *таблаишем се* (опорављам се) III Стајк. — *утѣче* I Књ. — *удурѣше* I Изв. л. — *урнѣшете* III Вр. — *шѣље* III Н.

Ови се глаголи потпуно слажу са Вуковим, јер и код њега и они који имају у инфин. $\grave{}$ и $\acute{}$ имају стари акценат на првом слогу $\grave{}$ и $\acute{}$.

Овамо долазе (испор. т. 293.) и: *задрѣме* III Леск., *избѣ* I Кож. (bis) Жлне, а можда и *зацрае* II Ниш. (*исцрае*), јер кад *цраати* има *цраѣм*, могло је имати и **цраѣем*. На тај нас закључак наводи једино акценат.

304. IV А.: — *ѣбим* I Вас. (трошим, кварим), *исѣбимо* III Вр., *исѣбе* I Изв. (л.) — *залѣвимо* (за-разговарамо се) III Габр. — *уѣмени се* (постане брљив) I В. И. — *уѣишем* III Кат. — *ѣиси* III Н., *уѣисите* I Књаж., *поѣисе* I Књаж. — *поѣрчи* III Међ. — *убѣбри* (искрчка) III П. — *бѣсим* III Вр., *бѣси се* I Књаж., *избѣси* III П., *бѣсе* (3 pl.) I Балт., *избѣсу* III Леск., *обѣсие* III Леск. — *бла-*

госóви III Каж. — да се б́лízњи III Приб. — бо-
 рáви (болује) I Вас., борáвимо II Рупје, пребо-
 рóви (освести) I Пир — б́рáним I Тиошт. —
 б́рзим I Радич., сбр́зу I К.С. — б́р́чим III Леск.
 — пресаб́уљи I Сур. (савије) — изв́адиш I Књ.,
 изв́ади III Бујк., в́аде I Баб. — уваи́ри I Изв.
 л., вампи́риш III Леск. — в́арди I Књаж., в́ар-
 димо I Књаж. — прев́ари I Вал. — дов́ати I Вас.,
 прив́ати I Руд., ув́ати I Влаова (п.) II Н. Јел.,
 ув́ате I Влаова — в́одим I Жлне III Вр., в́одиш
 I Пон., в́оди III Брен. Међ. — овóље I М. Изв.
 — навóшти I Вал. — разер́ази I Балт. (bis) —
 в́рати I Тиошт., в́ратимо I Књаж. — в́рвимо
 I Књ., в́рве си I Књ.¹ — навр́евимш I Тем., про-
 в́ревимш I Књаж., в́реви I Књаж. (често), над-
 в́реви I Берд., в́рвимо I Књ., разер́евимо III
 Габр. — в́рљим III Леск., изв́рљимш I Вас., в́р-
 љимо I Кож., в́рље I Боров. — уѓазим I К.С.,
 зѓази I Књаж. — гал́ати I Тим. — ѓали се (уми-
 љава се) III Тиб. — нагв́ири I Баб. — ѓласиш се
 (јављаш се) I Књ. — ѓмечи I Књ. Рад. Жлне,
 нагм́ечи III Сурд. — одговóрим I Пир. III Леск.,
 говóри I Књ. И.Јал. III Тег., говóре II Ниш. —
 зѓоди (угоди) I Књ. (bis), зѓоде I Књ., поѓодив III
 Кум. — оѓјим III Љут. — уѓтове (уѓотве) II Б.
 Пот. — уѓраби I Књ., преѓрабимо I Баб. — огр́еши
 III Приб. — изѓубим III Кат., поѓуби I Кр.Ф., за-
 ѓубив III Леск. — д́авимш III Тег., уд́авимш III
 Љут., уд́ави III Љут., д́аву I Књ., д́авив се III
 Леск. — двóримо (молимо) I Ошљ. — де́ани
 („слуша се“) I Радич. — д́елим III Кат., д́ели
 III Леск., д́елимо III Топ. — д́ири (оставља

¹ Ако долази овамо, као што је на стр. 505. претпостављено. У осталом
 облици као *врели* (стр. 505.) могли би бити и стари, исп. *врети* (по IV В.) у
 другим дијалектима.

траг) III Тиб. Вр., одіри (тражити, наћи) III Кум., дірите I Р. дол, діре I Књаж. — задужи I Радош., одлужи I Пир. III Крж., одужимо II Н. Бања, одуже I Књ. — раздрнчимо (раздрмамо) I Балт. — удуми (наговори) I Изв. (л.) — задуже I Књ. (угуше) — ижалим I Бучје, жалиш III Н., жалимо се I Књаж., жалев III Леск. — жєним III Вр., ражєним I Пир. (раставим), ожєни (уда) I Кож. Пон. III Н. — жмари I Пир. — жуборе (говоре) II Б. Пот. — заборам I Кож. III Лук., заборамш I Књ., заборам I Књ., заборамш I Жлне — зборив III Леск. Вр. Мал. — насєрим се (запрепастити се) I Тем., усєри се I Балт., свєримо се III Н. — зубрим (шипбочим) III Међ. — известим III Тиб. — јаве I Тем., пријаве III К. — јемчи I М.Изв. — кабумиш I Пир. — покавурчимо III Н. — кани (нуди) I Кож. — закатанчи I Бор. — катєриш („качиш“) I Баб. — качиш III Вр., закачи I Књаж. III Леск., окачи I Тиошт., укачимо I Бњ., укаче I Књаж. — квари I Књаж., поквари I Књ. — наткєси се II Ниш. — накити I Жлне — закомбим („погодим“) I Кијев. — комони се (снебива се) I И.Јал. — покоси I Жлне — крмим I Књаж. (храним), крми I Кр.Ф. — крјим га III Вр. — прикроти I Вал. (примири) — крстим III Н., крсти I Цер., крстив III Леск. — крши III Кат. — кјаим III Леск. III Бујк. — прєлади I Књаж. — налзим I Књ. — налбжимо I Кож. — ломиш I Б.Пал. — лучимо I Црнољ., олучимо II Б.Пот., получимо I Рад. Црнољ., разлучимо I Кр.Ф., разлуче (оделе) I Стањ. — лудим се I Књ. — налугиш I Књ., лугите се I Киј. — промазди I Б.Иње („поглади“) — омали I Пон. — мамиш I Књ. — премєниш се I Пор., про-

мѣнив III Вр. — *мѣримо* I Бучје — *замѣси* III Вр. — *мѣсив* III Леск. — *помѣсти се* I Тем. (помакне се) — *премлѣзим* I Клис. — *млѣти* III Вр. — *мблим се* III Бог., *мбли се* I Пир., *мблив* III Вр. — *помбљи* III Међ. — *да си помрдѣри* (вели се за коња) I Вас. — *замрѣџи* (замрежи) I Књ. — *замрѣже се* I Н. Кор. — *мрмори* (мрмља) I Књаж. — *премрси* I Књаж. — *измјљи* (протури) III Пр., *промјљи* I Бучје — *мјчи* I Кр.Ф., *мјчив* III Леск. — *нбсим* III Вр. Топ., *нбсиш* III Стуб., *нбси* I Јак. Књ. III Н. Г.С., *нбсив* III Леск. Стуб. Вр., *донбсив* III Вр., *изнбсив* III Леск., *чринбсив* III Леск. — *нбчим* I Пир., *нбчиш* I Књаж. — *бдим* I Књ. (bis), *отбдим* I Вина, *бдиш* I Књ., *дбдиш* I Тем., *исбдиш* III Вр., *набдиш* I Вал., *бди* I Књ., *добди* I Књ. (ter), *снабди* (спопада) I Пир., *опбди* I Тем., *отбди* I Књ., *бдимо* III Ломн., *бдите* I Књ., *бдив* III Леск., *добде* I Књаж., *пробде* I Књаж., *пробдив* III Леск., *отбде* I Балт., *усбде* I Ост. (bis) — *заорѣтиш* I Битвр., *орѣтив* III Ман. Леск. — *уиѣли* II Ниш., *иѣлив* III Леск. (bis) — *исѣлчи* (измакне) I Вас. — *запамѣти* (запамти) III Вр. — *иѣнтим* I Рад. К.С. Књ., *уиѣнти* III Тиб. — *сиѣстриш* (сачуваш) I Књ., *сиѣстри* (остави) I М.Изв. — *иѣчали се* III Вр., *заиѣчалимо* I Тиошт. III Међ. — *иѣтим* I Кр.Ф., *иѣти* II Рупје — *наиѣним* I И. Јал. III Попч., *иотаѣним* I Бор. И.Јал., *иѣниш* III Вр., *наиѣниш* I Клис. Остат., *иѣни* I Д.Кам. Балт. Сур., *наиѣни* I Рад. Врб. Изв. (л.) II Пирк. III Попч. Н. Вр., *иотаѣни* III Н., *наиѣните* III Кат., *иѣне* III Приб., *наиѣне* III Н. — *опбји* (опије) I И.Јал. — *ионедѣлничиш* I Б.Пал. — *ибстив* III Руж. — *иравим* III Вр., *иравиш* III Вр., *наиравиш* I Књ., *ирави* I Књ. (ter), *наирави* I Књ. III Н. Тиб., *наирави*мо I Киј. III

В.Бања, *арáите* I Књ. (bis) III Врање, *арáе* I Књ. (ter) III В. Бања, *напрáвис* III Леск., *поарáе* III Топ., *уарáе* I Ост. — *пратим* I Књ., *прати* III Кат. Сб.Вр. Н., *исарáтив* III Вр. — *премéти* I Књ. — *поарáжи* I Књ. — *прэбáли* (клизи, пада) I Изв. (л.) — *пáими* I Влаова — *оирле* I Д.Кам. — *прóси* III Н., *запрóси* III Н., *запрóсив* III Вр. — *да ме оирóстиш* II Д.Мат. — *пáиори се* I Књ. — *пáрти се* (спрема се) II М. — *поаýдиш* I Изв. (л.) — *исаýстим* I Б.Пал. III Вр., *саýштим* I Кн., *аýсти* I Пон. Балт. Изв. (л.), *саýшти* I Књ., *аýштимо* I Књ. Кр.Ф. III Приб., *аýштите* I Тем., *исаýште* I Књ., *аýште* III Леск., *поаýште* I Књ. — *расаýчи* III Леск. — *урабóжи* III П. — *рабóтиш* I Пир., *урабóтиш* III Стуб., *рабóти* I Књ., *рабóтимо* I Тпошт., *рабóте* I Ошљ. — *радим* I Књ., *радиш* III Вр., *зарадиш* I Вал., *ради* I Књ. Б.Пње II Кн.С., *заради* III Стуб., *уради* I Књ., *радив* III Леск. (bis) Приб. — *рáниш* I Књ., *рáни* I П.Кор. Изв. (л.), *рáнимо* I Р. Бучје — *рати* II Ншп. — *рачýним* I Књ. — *изрýпи* I Тем., *прерýпи* III Н., *срýпи* I Књаж. — *зарóви* (затрна) I Д.Кож. — *рóди* III Бујк. Виш. — *сáдев* III Вр., *насáде* I К.С. — *сарóни* I Вас., *сарóнимо* I Вина Вас., *сврóне* I Вина, *сарáмне* III Вр. — *свáди* I Кијев. — *просвéти* I Ошљ. — *засвóји* (присвоји) I Балт. — *засéлиш* III Приб., *сéле се* I Г.Бојн., *насéле се* II Ншп. — *сéњи* („осења“...) I М.Изв. — *сéтим се* I Књ., *осéтим се* I Књ., *усéтим* I Тем. III Тиб., *сéти* I Бучје, *насéтив* (подсете) III Бујк., *осéтив* III Леск., *присéте* I М. Изв. (има, као што се и по облицима види, свугде и прелазно значење) — *сýримо* I Рад. — *скáндри* I Бучје — *искóчим* I И.Јал., *искóчиш* I Вал. III Кум., *искóчи* I Књ., *искóчимо* I Књаж., *искó-*

чите III Леск. (bis), *искóчив* III Вр. — *заскúди* III Кат. — *ослобóди* I Вина Књаж. — *ако се заслóнеш* II Триб. — *слúжи* I Књ. — *смéшим се* III Међ. — *осотóњи* I Изв. (л.) — *остáим* I Књаж., *остáи* I Књ., *остáе* I Књ. III Н. Вр. — *стрóви се* I Књаж. (просипа се) — *стрóвиш* (изгубиш) I Рад., *стрóви* I Рад. — *стрóси* (рани) I Д.Кам. — *застúпиш* I Књ. (заузети нечије место) — *оцúдим* I Сур. III Леск., *сúдив* III Стуб., *осúдив* III Леск. — *затвóри* I Књаж. II Руцје, *отвóри* III Кум. — *тврдив* III Гар. — *потéглим* I Књ., *тéглиш* I Кож., *тéгљу* I Кал., *тéглев* III Вл. (п.) — *отерéти* I Рад. — *натовáриш* I Књ. — *'стоáим* I Књ. — *трáжим* III Мал. Леск., *трáжи* I Књ. III Н., *трáже* I Пир. I Клис., *трáжив* III Мал. Леск., Вр. — *догрéви* I Г. Бојн. — *отрóши* (упропасти) I К.С., *потрóши* I Вас., *стрóше* I Врб. — *трси* I Вал. — *тúжим* III Топ., *тúжев* III Стуб., *потúжи се* I Књ., *растúжи* I Књаж., *саотúже се* I Књаж. — *тúлим се* (склањам се) III Тиб. — *тúрим* III Вр., *притúри* I Књаж., *тúрив* III Леск. — *тúрчи се* I Књаж. — *úдриш* III Н., *úдриш* III Леск., *удáри* I Кож. Књаж. Љуб. III Бел. Габр., *удáримо* I Књаж., *удáре* I Рад. — *цéдив* III Вр. — *ицéлимо* I Књ. — *уцéним* (погодим) I Пир., *процéни* I Боров., *уцéни се* III Љуб. — *рацéпи* I Б.Пал. Берд. — *чáсти* I Књаж. III Кат., *почáстимо* I Књаж. — *зачéпи* (ухвати) I Вина, *ичéпи* III Вр., *рачéпи* I Вас. Изв. (л.) Кр.Ф. III Крж. Кум. Врање — *бечéстим* I Киј., *обечéстиш* I Изв. л., *бечéсти* I Бучје Берд. III Топ., *причéсти* I Вас., *причéсте* I Књ. — *чúде се* II Ниш. — *ичúрим* II Б.Пот. — *ошамúти* II Ниш. (онесвестити, „померити памет некоме“) — *уштáве* I Књ.

Из овога се види да сви глаголи IV A., дакле и типа *лѡмѡм*, имају у овом дијалекту акценат на првоме слогу. Упоредно испитивање овога дијалекта са другим нашим говорима, с једне, а другим словенским језицима, с друге стране, показаше, да ли је старина увек на страни овог нашег дијалекта; да је често — то је несумњиво.

Али има неколико глагола и са акцентом на крају. У неколико случајева они се морају разумети као остаци од глагола са *Ѣ* (*a*): *тежѡ* I Сурач. (исп. стар. словен. *тажати*, Лескин I. с. 114), *звонѡ* I Рад. исп. рус. *звенѣть*; неких се постанак не зна као: *личѡш* I Књ., *личѡ* I Књаж. (исп. Лескина 120.), *залѡче* II Ниш., *прелѡчи* III Кум., и, најзад, глаголи типа *лѡмѡм*: *слѡмѡм* који и овде *спорадички* имају акценат на простом глаголу на крају, а на сложеном увек пренесен: *учѡ* I Књаж., *учѡ* I Књаж., али: *наѡчим* III Врање Леск., *наѡчи* III Вр., *чинѡ* I Руд., *чинѡ* I Балт., али: *чѡним* III Кат., *учѡним* III Крж, *чѡни* I Књаж., *учѡни* I Кож., *чѡне* I И. Јал., *учѡну* III Н., *учѡнив* III Леск.

IV Б. Ови су глаголи сачували много старине у овим дијалектима. Према акценту групишу се двојако *a*) мањи део има увек акценат на првом слогу, и *β*) много већи део има акценат увек на крају. Код глагола друге групе прелази акценат у 1 и 2 plur. на крајњи вокал — *мѡ*, — *тѡ*. У овом дијалекту то су једини глаголи (сем јесам) који у тим лицима имају такав акценат, док код Вука бива то чешће и код других глагола. Што се тиче односа према другим нашим дијалектима, морам истаћи да се ови глаголи, што се тиче места акценатскога, потпуно слажу са сличним облицима других наших дијалеката.

a) — *видѡм* I Кож. Вина Књаж. Жлне Пон. Пир. II Малча III Леск., *видѡш* I Књаж. III Н. Руж. Врање, *видѡ* I Књаж. (bis) Б.Иње III Вр., *из-*

- вѣди* I Књ., *вѣдите* I Књаж., *вѣдив* III Вр. — *вѣлите* I Књаж. III Врање — *вѣвим*, исп. стр. 505. 532, је, судећи по акценту, прешло у IV А.
- 3) — *бежѣ* I Књаж. Вал. II Ниш., *бѣжимѣ* I Рад. Бор. Вас. (bis), *бѣжитѣ* I Рад. Вас., *бежѣ* III Вр. — *прѣблајѣ* III Кат., *блајѣ* II Н. Б. — *бојѣ* I Књ. III Приб., *он се бојѣ* I Књ., *бојитѣ* I Вал., али *бѣјев се* III Вр. — *болѣ* II Грб. — *бројѣ* III Н. — *велѣ* (велимо) II Мљк., *велитѣ* I Зор. — *висѣ* I Књаж. (исп. р. *висѣть*) — *врѣтитѣ* I Д. Кам., *врѣтитѣ* I Вал. — *изврѣтимѣ* I Жлне — *врѣчѣ* I Жлне, *врѣчѣ* I Клис. — *изгорѣ* III Н., *изгорѣ* I Књаж., али *прѣгѣри* III Вр. — *грѣдѣ* (прасе) I Књ. — *држѣ* I Књаж., *обдржѣ* I Присѣ., *удржѣ* I Књаж., *држѣ* I Рад. Књаж. (ter) III Н. Леск., *удржѣ* I Књ., *држимѣ* I Рад., *држѣ* I Кијев., *држѣ* III Леск. — *желѣ* I Књ. — *живѣ* I Књ., *живѣ* I Књ., *живѣ* I Књ. Влаова, *живѣ* I Рад., *живитѣ* I Књаж., *живѣ* I Кр.Ф., али и: *живѣ* I Изв. л., *ожѣ* I Књаж., *живѣ* III Вр — *зујѣ* I Жлне — *квѣчѣ* I Тем („дерати се“ за дете). — *крѣчѣ* III Приб. — *лежѣ* I Зор. Књаж., *излежѣ* I Књ., *лежимѣ* I Вас., *лежѣ* I Изв. (л.) — *излетѣ* I Књаж., *полатѣ* I И. Јал., *облетѣ* I Битвр., али и: *излатѣ* I Тем., *налатѣ* I Књаж., *одлатѣ* I Шт., *пролатѣ* I Баб. Пир., *пролатѣ* I Књаж., *пролетѣ* III Вр. — *полудѣ* I Књаж. — *мотрѣ* I И. Јал. (испор. руско *смотрѣть*) — *мрѣ* I Књаж. (исп. р. *мерзѣть*) — *седѣ* I Књаж. (bis) III Меѣ., *седѣ* I Књаж. (bis) III Леск., *поседѣ* I Књаж. Рад., *седѣ* I Рад. М.Изв. Вина, *седитѣ* I Мир. Књаж. Д.Кам., *поседитѣ* I Књаж., *седѣ* I Тем., *седѣ* III Ман. (bis) Руж. Леск. (5 п.) Стајк., али: *седѣ* III Вр. Кат. (bis), *седѣ* III Вр. — *да не скупѣ*

(„да не тужи“) I Жлне — *стојим* I Књаж., *стоју* I Књаж. (bis) Леск., *стојимó* I Сок. II Б. Пот., *стојите* I Ошљ. — *трепгú* I Драг. — *трештú* III Леск. — *трийм* I Киј. — *трчим* I Кож. Књаж. (ter), *трчим* I Књаж., *трчú* I Књаж. (bis). *трчúв* III Леск. (ter) В.Бања — *фугим* I Вас. Бучје II Ниш., *фугимш* I Књаж., *фугимó си* I Књаж., *офугив* III Вр. — *црвенú се* I Књаж. (исп. *поцрвенеги*) — *поцрнú* I Књаж. — *цвѣтим* III Међ., *цвѣтú* I Балт. Мир., *цвѣтú* I Ошљ., *цвѣте* I Књаж. — *чавтú* (кевѣ) I Д.Кам. — *чучú* III Међ.

Овамо иде и глаг.: *успайш* III В.Бања, *засай* I Књ., *спимó* I Ошљ. Жлне, *заспимó* I Вас., *испимó* I Ошљ.

Код глагола *хтети* акценат је у праес. изједначен у свима лицима (нема *хѡбу*: *хѡхѡш*). Навешћу све три форме овога глагола: пуну, одречну и синклитичну:

— *ѡчу* I Рад. Књаж. Д.Кам. II Врело Скроб. Бур. Прек. III Н., *нѡчу* I Рад. Сок. Вас. Књ. (7 п.) Д.Кам. Пир. II Бур. Прек. Врело Ниш. III Међ. В.Бања Врање, *куде чу* I Ошљ. М.Изв., *кú(ѡ)чу* I Књаж. Цр.Вр Срадгр. Б.Пал., *штѡ чу* I Драј., *ја фту те удавим* III Корб. В.Бања, *ѡчеш* I Н. Кор. Књаж. Б.Пал. II Руцје III Гар. Бујк. Кат. (bis) В.Бања, *нѡчеш* I Књ. II Руцје, *какѡ чеш* I Књаж., *акѡ чеш* I Књ., *кú(ѡ) чеш* I Књ., *ѡче* I Рад. Ошљ. Јак. К.С. Бор. Бучје Књаж. Б.Иње II Шљив. Ниш. Студ. III Бујк. В.Бања Вр., *нѡше* I Рад. Н.Кор. Јак. Бучје Вал. Књаж. Жлне (bis) Бучум Кална Тионт. Ора II Ниш. Г.Мат. III Бујк., *че да бúде* I Н.Кор., *ѡн ќе му да* I Вина, *акѡ че* I Књаж., *шче му имање* I Д.Кам. Киј., *ће се знаје* III Н. Габр., *ѡа ќе те бúје* III Кат., *фѡв ти гу дам* III Кат. Кум., *ѡћемо* I Књаж., *нѡчемо* I Рад. Н.Кор. Књаж., *сú(г) чемо* I Рад. Књаж. (bis), *какѡ ћемо* I Књаж., *куде чемо* I

Кална, *ћете* III Леск., *нећете* I Књаж. — *неће* I Књ. и сл. У осталом за 3 plur. исп. т. 294., а за сва лица, особито у енклитичној употреби; в. синтаксу.

305. V. врста.

И глагол *јесам*, који је овде најважнији, слаже се акценатски у свима својим формама са другим нашим дијалектима. Разуме се да је у Врању и околини и овде извршено померање акцента за један слог према почетку.

— *јесъ^м* I Рад. Ошљ. К.С. Књаж. (обичније је *ја^с* *съ^м* I Књаж. Стањ. Жлне и др.); *несъ^м* I К.С. Ошљ. Бор. Књаж. Кам. II Скробн. III Н., али *јесъ^м* III Врање Сурд., *несам* III Топ. Кат. Међ. Кум. Врање, *јесу* I Врб. Вина, *несу* I Пир., *јеси* III Врањс, *неси* III Кум., *јес* I Кож. Бучје Вас. и др., *неје* I Рад. Ошљ. Балу. Б.Пал. и др., *неје* III Врање Лесков., *не* (*не*) I Књаж. (особ. у перфекту) и др., *јесмо* I Радич. К.С., *несмо* I Књаж. Бор. Киј., *несмо* I Битвр. III Врање, *есте* I Вал., *несте* I Рад. (bis) Књаж. Жлне, *есте* III Вр., *јесу* I К.С. Боров., *несу* I Н.Кор. Књаж. (6 п.) Киј., *несу* III Врање Кат.

Енклитичне форме *съ^м*, *си*, *је*, *смо*, *сте*, *су* исп. у синтакси.

— *не дам* I Књ., *издам* I Вина, *даш* III Леск. Врање, *да* III Међ. I Баб. Књаж., *дамо* III Н. и сл. Остале форме, на пр. *продáдемо* I Вас., *дамо* I Кр.Ф. и сл., не долазе овамо.
— *изје* III Гум. и сл.

Б. Imperativus.

306. Он одступа доста од сличних облика других дијалеката. Главно је одступање у томе што се у овом

¹ Једном сам забележио како *сете* III Мал.

дијалекту генералисао императивни наставак неких глаголских основа којег је у другим нашим говорима сасвим нестало. То је *ѳ* у глаг. основи на сугласник, на пр.: *берѳ* : *берѳете* (= *берѳте*). Према томе односу створено је и *носѳ* : *носѳете*. Сличан процес извршио се и у макед. гов. и бугарскоме језику. Како те облике находимо у свима дијалектима источне и јужне Србије, несумњиво је да су врло старп. Да ли су добивени са стране или су само отуда добили правац свога развитка, или, најзад, да ли су сами, задржавши првобитно *ѳ* где му је место, које је некада морало бити познато и српскоме језику, генералисали његову употребу — тешко је рећи.

307. Сем тога ови су дијалекти сачували неколико врло старих императивних форми које се налазе и у нашим повељама, а које су се, делимично, сачувале и у другим дијалектима нашим :

— *јеѳ* I М.Изв. Ошљ. Врб. Изв. л. (*јеѳ*) Штрп. Пир.,
јеѳте I Балт., *јеѳте* I Изв. л., *јеѳ* I Вал. Стајк.,
изѳ III Стајк.

— *виѳ* I М.Изв. Врб. Изв. л., *обиѳ* (*обвиѳ*) I И.Јал.,
виѳ I Вал. III Стајк., *виѳте* III Стајк.

Поуздано због сличности у значењу образовано је и од глаг. *гледати* : *глеѳ* I Миран. Влаова. Испор. *јеѳ* и *виѳ* исп. код Даничића И. О. 335. 336. и у дијалектима нашим, на пр. црногор. *виѳ*, *виѳи* и др.

308. Остали су облици као и у другим дијалектима.

Примере ћу наводити по групама дијалеката да се види како се јужно-моравски дијалекат одликује од осталих повлачењем свога акцента, о чему је било већ говора у гл. XIII и на другим местима ове књиге.

— <i>знај</i> I Књаж. — <i>имајмо</i> I	— <i>врљај</i> III Леск. — <i>глејте</i>
Тем. исп. <i>имāј</i> — <i>кљѳцај</i> I	III Леск. исп. <i>глāј</i> — <i>дајте</i> III
Кр.Ф. = <i>кѳѳцај</i> — <i>легајте</i> I	Ласк. — <i>карај</i> III Врање =
Остат. — <i>прѳзајте</i> I Балт. =	<i>кѳрај</i> , <i>искѳрај говѳда</i> III Тег.

прѣзѣјте — сѣцај I Кр.Ф. =
сѣцај — сипуј I Књ. = кѹауј
— причѣкај I = причекѣј.

— благосовѣ бче I Б.Пал. =
благослѣви — возѣ I Књаж. =
вѣзи — врши I Рад. = врши
— жнѣ I Н.Кор. — ѹди Књ.,
прѣјди I Кр.Ф. испор. ѹди,
али ѹдѣм — укачи I Књаж.
= закачи — понесѣ I Бор.
= понѣси — носѣ I Књаж.
= нѣси — пасѣ I Књаж. =
пѣси — посмешѣ се I Пир.
= насмѣши се — запиши I
Књаж. = записѣ — засѣ I
Књаж. = засѣ — остаѣ I
Књаж. = остаѣ — тѣгли I
Бучје И.Јал. Г.Бојн. = тѣгли
— ѹдри I Битвр.¹ исп. ѹдри.

сме^есе III Н. — искачај III Н.
— поѣбскај ме III Леск. —
не пѣуј III Враѣе — грка-
љај се III Мал. — узѣмај III
Н. = ѹзимѣј — чѹвај III Вра-
ње = чѹвај.

— побѣгни III Враѣе — по-
бѣри III Г.Село, исп раз-
берѣ III Н., собѣри III Враѣе
— поглѣдни III Топ. — дѣгни
III Вр. Кат. Леск. — ѹди III
Леск., дѣђи II Д. Мат. III
Власе, отѣдни III Леск. Кат.,
прѣђи III Н., прѣђи III Стајк.
Леск. Кат. Сурд. — откѣни
III Стајк., скѣни III Леск.
— кѹни III Н. исп. кѹни —
омѣкни III Леск. — однѣси
III Леск. исп. однѣси — за-
пиши (затвори) III Габр. —
пѹни III Кум. — рѣкни III
Кат. — сѣдни III Кат. — тѣ-
гли II Д.Мат. III Г.С. Мал.
— тѣчи III Карб. исп. тѣци
— трѣни III Враѣе — ѹдри
III Ниш. — ѹзни III Топ.
исп. ѹзми.

Из ових, и ако малобројних, примера види се да у јужно-моравскоме дијалекту у запов. нач. акценат не стоји готово никад на крају, већ да се помера за један слог ка почетку. То ће се још боље видети из примера за множину.

¹ Находи се под утицајем јужно-моравског дијалекта.

— *изведете га тамо* I Пир. = *изведите — преврнете* II Б. Пот. = *преврните — вршеће* I Рад. = *вршите — њдете* I Балт. Руд. исп. горе; *дојдете* I Балт. Бучје, *најдете* I Кож. = *нађите — маниће се* I Тем. = *маните се — понесете* I Кож. = *понеците*; *донесете* I Кр.Ф. и *понежете* I Кр.Ф. могло се находити под утицајем јужно моравског дијалекта.

— *бранете* II Ниш. = *браниће* — *обесете* II Ниш. — *вресеће* I И. Јал. — *вратете* I Рад. Вас. Риб. = *вратите — гледете* I Р. = *гледите — горете* I Књ. = *горите, сиогорете* I Т.дол. — *кажете* I Кож. Вал. Балт. Тем. = *кажите — канете* I Р.Бучје = *каните — искачете* I Кр.Ф. испор. *искачите* и оно што је горе речено о Кривој Феји. — *склонете се* I Изв. (л.) = *склониће* — *прекрстете се* I Б. Пал., исп. *прекрститесе*, али *прекрстим се — искуајете* I Књаж. = *куајите — ловете* I ЦВр. = *ловите — доложете* I Миран. — *луајете* I И.Јал. исп. *луајите — манете* I Ки-

— *вићнете* III Леск. испор. *вићните — вржете* III Леск — *дићнете ме* III Леск. = *дићните — држете* III Бел. — *јдете* III П. Стуб. Кат., *дојдете* III Н., *најдете* II В. Крч. — *скјнете се* III Вр. II Р.дел. — *донесете* III Међ. III Врање — *посечете* III В. Бања исп. *посеците — седнете* III Н. — *стањете* III Стуб., *остањете* III Леск.

— *уацете* III Лук. — *обаљете* III Бујк. Врање — *батаљете* III Леск. — *обесете* III Врање — *не објете се* III Леск. — *делете* III Бујк., *разделете* III Врање — *вратете се* III Врање — *кажете* III Крж. — *куајете* III Виш. — *излажете* III Врање — *ловете* III Врање — *измерете* III Врање — *млајете* III Врање — *молете* III Међ. Вр. — *одвојете се* III Леск. — *пооратете* III Леск. — *запаљете* III Н. — *платете* III Врање — *запалашете* III Н. — *правете* III Међ. Леск., *направете* III Леск. Корб. — *ујштете* III Бујк. Кум. — *радете* III Мал. Барб., *ура-*

јев. исп. *мáните*, али *мáнѣм* — *наместѣте* I Рад. исп. *наместгите* — *моле́те* I Б.Пал. = *мóлите*, *помóлете* I Б.Пал., исп. *мóлим* — *носѣте* I Ц.Вр. = *носите* — *овоље́те* I Д.Кам. — *пáзете* I Ч. до Бл. Тиј. = *пáзите* — *палѣте* I Б.Иње. = *пáлите* — *пáнтете* I Жлне = *пáмтите* — *платѣте* I Вина Вал. = *платите* (исп. *платете* I Кр.Ф.) — *напáнете* I Књаж. = *напуните* — *пуштѣте* I Изв. (л.) Пир. (чешће) (*пуштете* I Тиош.) = *пуштите*, испор. *пу́стим* — *седѣте* I Кална, али *сѣдете* I Рад. Пир. Оба су ова облика оправдана, само је први од глагола *сѣдети*, а други од *сѣднути* — *сиѣте* I Вас. Д.Кам. И.Јал. — *судѣте* I Баб. = *судите* — *тегље́те* I Клис. можда по аналогiji: *тегльиш* : *мóлиш*, али *мóлите* — *тражѣте* I Вас. = *тражите* — *трчете* I И.Јал. Изв. (л.) исп. *трчите* — *стѹрете* I Кална = *тѹрите* — *учѣте* I И.Јал. = *ѹчите* — *ћутѣте* I Вал., али и *ћутете* I Врб. Ч. до Бл. = *ћутите* — *чáнете* II Ореов. исп. *чáните*.

Из овога се види да се овде тимочко-лужнички дијалекат слаже са осталим дијалектима нашим; одступања су његова органске природе — под утицајем аналогije — или су, донекле, постала утицајем књиж. говора. У јужно-моравском је дијалекту акценат померен свугде где је он стајао на наст. за облик. То је изведено врло доследно. Оно стоји у вези са акценатском системом осталих облика и глаголских и именских код њих.

309. И у овим дијалектима, као и у другим, нахидимо отпадање крајњега *и* у једнини, што се преноси **и** на множину:

- *беште* I Књаж. Вас. — *буд* I Вал. — *веште* I Књ.
 — *глеће* I Б.Иње — *диг се* I Балт., *дикте* III Вр.
 — *држ* I Бучје Књаж., *дрште* I Књаж. — *сар-
 ронте* I Вина — *остаџ* I Рад. Књаж. — *наговар*
 I Књаж. — *трјуте се* I Књаж. — *чек море* (као
 и *диг* : **диги*, **чекн*) I Књаж., *чекте ви* I Вина.
Нембј се употребљава као и у другим говорима:
нембј I Вас. Књаж., *не^смбјте* I Књаж. Вас.
 Жлне и сл.
 Још сам забележио: *одбте* (одите) I Шкрп., *јјдимо*
 (хајдмо) I Књаж.

XXV. ИМПЕРФЕКАТ. — АОРИСТ.

310. Употреба имперфекта и аориста тако је узајамно испреплетана у овим дијалектима да их је најбоље заједнички прегледати. Оба се употребљавају врло много, далеко више него и у једном другом дијалекту нашем. Дуга употреба и јако језичко осећање за те глаголске форме учинили су те су се не само сачували стари облици њихови и створили нови, већ су се образовале неке особине које ће с унутрашње, принципске стране бити од интереса за словенски имперфекат у опште. За то ћу се ја на њима и задржати мало дуже.

Главна одлика која дели ове облике јесте основа: имперфекат има основу трајног глагола, донекле измењену под утицајем наставка за облик (испор. ниже), а аорист основу свршеног глагола. Али већ од најстаријих времена словенских језика (на пр. у стар. слов.)¹ употребљава се и основа несвршених глагола за аорист. Да ли је то остатак од старине² или не — то је за нас

¹ Meillet, Etudes sur l'etymologie et le vocabulaire du vieux slave (Paris 1902.) p. 82. sqq. *Boehme Die Actiones der Verba Simplicia*, стр. 9 и др.

² Познато је да је једна врста словенскога аориста („прости“) у ствари стари словенски имперфекат. О образовању имперфекта исп. *Уљанова Основе наст. врем.* (Варшава 1888.) 181 и д.; *Значенія глаг. основъ I* (Варшава 1891.), 84. и д., 201 и д. *Фортунагова, Критическій разборъ* (С. Петербургъ 1897), 54 и д. и др.

овде споредна ствар. Главно је да такав аорист не може имати више своје право значење, већ постаје — због своје трајне основе — врста имперфекта. Чим се образује такав аорист, одмах нестаје разлике између имперфекта и аориста с синтактичне стране, већ остаје само формална разлика међу њима. Због тога и бива диференцијација, у неким словенским језицима, у употреби свршених и несвршених глагола: једни се употребљавају (тако је у горњем и доњем лужничком) само за аорист, а други само за имперфекат. У овоме дијалекту, као год и у другим српским говорима¹, находимо заиста форме аориста од трајних глагола, само је то у овим говорима још много појачано тиме, што су се код многих глагола фонетски изједначили облици имперфекта и аориста по основама — када су се дужине скратиле —, те се разлика између њих почела сводити једино на личне *resp.* временске наставке. На пр. *брѣх* и *брѣх* дало је овде само *брѣ(х)*, *свјѣх* и *свјѣх* — *свјѣ(х)*. За то овде аорист може имати сваки глагол, само му је значење увек имперфективно кадгод је глагол трајан.

Та једнакост облика, а сем тога и једнакост наставака за 1. л. једн. и 1 и 2 мн., учинила је да се почну и наставци аориста за лица преносити на имперфекат: тако имамо код правих имперфекатских образовања облике за 2 и 3 л. једине без крајњег *ше*, а у 3 л. мн. аориско *ше*. Шта више, наставци аориста, пренесени на имперфекат, дали су повод да се образује једна сасвим нова категорија имперфекатских облика (*бѣо*, *бѣомо*, *бѣоше*), о којој исп. ниже.

Обрнуто, да се од основе свршених глагола образује *imperfectum*, нема много случајева, исто онако као и у другим нашим дијалектима. Разуме се да је тако

¹ Види на пр. у Маретића *Gram.* 227—228. 598.—599. 605. За старији језик наш в. примере код Даничића, *Ист. Обл.* 320 и д.

образовање могуће само ако се основи свршеног глагола дода специфички временски наставак за основу, коју има имперфекат, *в* (*ѿ*) или *ја* у овом говору (исп. ниже); на тај се начин ствара ипак нова основа. За то овде, и поред свега тога, има врло мало примера: *ббцнеу* I Вал., *домесѿу* III Међ., *остáвѿше* I Риб., *помáзѿу* I Тем. (*bis*), *свезѿше* I Руд., *ѿзнеше* III Врање, *стáнеоше* I Сувод., *учíнесмо* I Пир., *ољвѿеу* I Мир., *набодѿше се* (3 sing.) I Муч., *изорáшетѿ* I Цер., али се и у тим случајевима каткада ипак задржава значење аориста.

Није чешћа ни употреба временских имперфекатских наставака за облик аориста, која је лако могла доћи отуда, што су се и слични аориски наставци преносили на имперфекат, и што, као што је познато, многи аористи значе имперфекат.

На пр.: *не можѿше нíки* III Врање, *да ли бтидеше* III Тиб., *мóгошем* III Н., *грбшишем* III Н., *свѿришев* III Врање, и: *избеснѿу* II Ниш., *завѿу* и *у кошáру* I Вина, *стигóу* I Црнољ., *отидѿшем* III Леск., *почѿшемо* III Приб., *ѿвѿшем* III Габр., *узѿшев* III Стуб.

311. Имперфекат. У овим се дијалектима сачувао стари начин образовања имперфекта који се огледа и у другим нашим говорима. Према основи имперфекта у овим се дијалектима разликују четири начина за његово образовање: 1) када се инфинитивној основи на *а* или *ѿ* додаду временски наставци; 2) када се презенској или инфинитивној крњој основи дода *е* за основу имперфекта, а томе временски наставци; 3) када се презенској или инфинитивној, пуној или крњој, основи дода *а* или *ја* и врем. наст.; 4) када се презенској или инфинитивној, крњој или пуној, основи дода наставак *о* или *ео* са врем. наст. аориста. Има још неколико образовања, али она не чине засебне, веће, граматичке категорије.

312. Ако испитамо однос ових категорија према образовању имперфекта у нашем савременом и старијем језику, видећемо ово. Прва група случајева — стара је, само што у савременом језику глаголи на *ѿ* (IV вр.) почињу, што се тиче образовања имперфекта, прелазити глаголима на *и*; у овом пак дијалекту бива обрнуто: глаголи на *и* (IV вр.) добијају у имперф. наставке глагола на *ѿ*. То долази отуда што је садашње време у обе те групе глагола (IV А. и IV Б.) исто, те утиче на једначење и других облика. Код глагола на *а* у савременом књижевном језику находимо дужину вокала имперфекатске основе: тога, разуме се, овде нема. С тога се у овом правцу у овим дијалектима, исто онако као и код *е* основа, изједначују аорист и имерфекат, сем акцента и личних наставака (испор. *чѳвах* : *чѳвах*; *држсах* - *држѿ* - *држасмо* : *држѿх* - *држѿше* - *држѿсмо*; прво би овде дало : *чувѿ* : *чѳва*; друго : *држѿ* - *држѿ* - *држѿмо* : *држѿ* - *држѿше* - *држѿмо*). Из овога се види да је овде у неким случајевима апсолутно немогуће код имперфективних глагола, чак и по самоме облику, разликовати имперфекат од аориста. За то ћу ја такве примере заједно наводити, разликујући их кад је то могуће. И оно мало разлике што је могло међу њима бити (у акценту и личним наст.), каткада, као што је споменуто, ишчезне, када се временски наставци аориста пренесу на имперфекат. Образовања друге групе нису стара у гл. IV А, о којима је говорено, и изведених глагола на *ува*, *ује* (испор. примере из стар. језика код Даничића Истор. Обл. 302. и д. 312. и д.). Код већине случајева треће категорије образовања су стара, само је по неки пример нов. То су образовања на *-ијах* која су у другим нашим дијалектима, а нарочито јужном, добила веома широку употребу. Овде је она ограничена на мали број случајева, али је, поуздано, било и дијалеката који су знали за много ширу употребу тога

наставка: испор. образовање партиципа на ја у јужно-моравском дијалекту (гл. XXVI). Образовања четврте групе потпуно су нова и нису још добила генералнију употребу ни према местима у којима се налазе ни према лицима имперфекта. Али баш зато што су ти облици још у зачетку, и што се доста неједнако употребљавају у тимочко-лужничкоме дијалекту — у јужно-моравскоме и запаљскоме има их само спорадички — поређењем њиховим није тешко доћи до њихова порекла. Оно се мора тражити у преношењу временских наставака аориста на имперфекат, а не у наст. *хомо* или сл. Познато је да се наставак *ше* у 3. plur. преноси на имперфекат, или, друкчије да речем, да и имперфективни глаголи могу имати аорист на *ше*; као *ше* схвата се као аориски наставак за то лице и *оше* — које се редовно и употребљава код глагола са инфинитивном основом на сугласник —, те се и оно, цело, преноси и на најразноврсније имперфекатске основе, замењујући наставак *у*. С тога све основе које могу бити пред правим наставком за имперфекат (*х*)*у* — могу бити и пред овим наставком. Отуда *носеоше*, *копаоше*, *беоше* и сл. Али како је обично у имперфекту основа пред наставком *ше* у 3 pl., позајмљеним од аориста, једнака у свима лицима (*пева*, *пева|мо*, *пева|ше* [м. ху]), почела се и овде основа са *о* уносити и у друга лица, те имамо: *бео*, *бео|мо* и сл.; али то није још свугде до краја извршено. Да је то заиста тако, показује нам готово искључива употреба осн. *ео* у pl. Има места у којима је то једини облик таквог имперфекта.

313. Временски и лични наставци у имперфекту најчешће су стари:

а) — (<i>х</i>)	— <i>мо</i>
— <i>ше</i>	— <i>сте</i>
— <i>ше</i>	— (<i>х</i>) <i>у</i>

Они се слажу са наставцима других дијалеката, сви, сем једнога. 1 plur. има обично наставак *смо*, а овде

мо. Како старијих споменика овога дијалекта немамо, тешко је рећи када је тај наставак постао; али, поредећи са овим дијалектом косовско-ресавске говоре¹ (косовски, жупско-левачки, темнићко-ресавски), старији наш језик и изнесен запис на стр. 209., можемо закључити да је он морао и у косовско-ресавском говору и у овим говорима већ врло рано гласити *хмо*, а после испадања *х* у XVII—XVIII в. — *мо*. Исп. прим. код Даничећа о. с. 300 и д. На косовско-ресавски говор није могао утицати у томе правцу тимочко-јужноморавски дијалекат, те нема сумње да је та црта и у тимочко-јужно-моравском говору српска старина која се у њему самостално сачувала. Наставак *смо* у 1. л. у другим дијалектима унесено је под утицајем другог лица (*сте*), разуме се, преко већ скраћеног наставка *хмо*.

Под утицајем тога што се понекад преношењем облика аориста на имперфекат или образовањем аориста од имперф. гл. учинило да сва три лица једине једнако гласе:

чува

чува (м. -ше)

чува (м. -ше)

почео је и специфички наставак другог и трећег лица имперфекта *ше* да се преноси на прво лице, дакле:

ја бѣше

ти бѣше

он бѣше, исп. и: они бѣше (м. и поред бѣу).

На томе се тимочко-лужнички дијалекат и задржао. Јужно-моравски пак говор отишао је много даље. Он је узео тај облик за базу и унео у њ, према презенсу, разлику према лицима:

бѣшем бѣшемо

бѣше бѣшете

бѣше бѣшеу.

¹ На пр.: *говоријмо, дођемо, рекојмо* и сл.

Ти су наставци обични у јужно-моравскоме говору. Пошто сам изнео припципе измена у овом правцу, мислим да није потребно и према временским (личним) наставцима груписавати примере, јер се и без тога за сваки наставак може лако утврдити којој категорији припада.

314. Да би и акценатске прилике и саме форме у појединим дијалектима биле што јасније, наводићу материјал тимочко-лужничког дијалекта одвојено од материјала јужно-моравског говора.

Акценатске су прилике код ових облика такође врло интересантне, у толико више што су и бугарски и македонски говори извели у овоме правцу велике промене (исп. Лескина Archiv XXI 1 и д.). Исто оно што смо могли констатовати код презенса можемо и овде: тимочко - лужнички се говор готово *цотицно* слаже са штокавским говорима, а јужноморавски мало одступа. Као у презенсу и у имперфекту се у јужно-моравском говору врши померање крајњег наглашеног слога за један слог према почетку. То бива у јужноморавском дијалекту само у имперфекту, у аористу пак акценат се не помера (исп. ниже). И ту црту, као год и сличне друге, јужно-моравски говор није сам развио.

Зато што је тимочко-лужнички говор тако лепо сачувао место старог акцента, у врло се много случајева, управо свугде где год се аорист разликовао по месту акцента од имперфекта, разликују ти облици и овде, те се по акценту најлакше може познати — кад су иначе облици једнаки —, да ли је нека форма првобитно аорист или имперфекат. То је особито важно за облике са изведеном глаголском основом на а (на пр. *чува* = *чувах* imperf. и *чува* = *чува* — **чува* — аог.), јер им је то тада једина разлика (по значењу су такви глаголи трајни, те према њему овде разлике нема). На тај се начин, јамачно, осећање за облик аориста све више везивало за акценат на крају (ма да он увек није, разуме се, морао

бити такав), те када се од неког имперфекта стварала паралелна аориска форма, ма и са имперфекатским значењем — одбацавањем *ше* у 2. 3. sing. и заменом *ху* са *ше* — преносио се акценат на крај, ако је он у имперфекту стајао на почетку:

<i>и́ије(x)</i>	<i>и́ијé</i>
<i>и́ијеше</i>	<i>и́ијé</i> и сл.
<i>и́ијешé</i>	<i>и́ијé</i>

За све имперфекатске групе вреди правило, да се *имперфекат*, када се по својој основи слаже са *презенском* основом, са њом слаже и у акценту; само у оним случајевима где се *инфинитивна* основа разликује од *презенске*, а са њом се слаже *имперфекатска*, и акценат се са њом слаже (на пример: **и́исати* : *и́ишém* — *и́исá* : *и́ишém*). Образовања на *о* управљају се према основама којима се додају, а *о ја* в. ниже.

Разуме се да, сем ових главних тачака, треба имати на уму да се и акценатске прилике често пута укрштају, преплећу, исто онако као и гласовне и морфолошке, и да у таквим приликама треба повод различним изменама тражити у специјалним погодбама које су могле бити од значаја за неки случај.

315. А. Образовања на *е*: *а*) у тимочко-лужничком говору:

І А: *и́деше* (1. pers.) І Пир., *он и́деше* І Књаж. Кож. Цер. Балт. Пир. Б.Пал. Остат. Баб. II Ниш. III Поцч., *и́деу* І Бучје (bis) Орља Црнољ.¹ — *не знаде́у* І Н.Кор. — *мо́жеше* (3. sing.) І Балт. Пир. — *печéше* (3. s.) І Н.Кор. **І Б.:** *перéше* (3. s.) І Бучје (Вук *а́врém*, али Решетар *находи* и *первém* у оврикићком гов. о. с. 186.) -- *зовéше* І Сок. (3. sing.), *зовéу* І Балт. — *орéше* (3. sing.) І Зор., *можда*,

¹ Да ли долази амо и *идé* (1 sing.) І Штри. (3 sing.) І Кр. Ф. Пир. као новообразована форма аориста-имперфекта или је то (разуме се, само у 2. и 3. л.) стари аорист (*идóл. идé, идé*) који је продро и у прво лице — тачко је рећи.

под утицајем *ораше*. **II**: — *доцнеу* I Вал. — **III А**: *бѣгајемо* I Љуб. — *бијеше* I Рад. К.С. Ч. до Бл. Остат. II Скробн. Н.Јел., *бијеу* I Кална — *дѹмајеше* I Пир. — *живѣше* I Вина Бучје, *живѣјемо* I Изв. (л.), *живѣ* (3. sing.) I Влаова, али и: *живѣше* (3. sing.) I Рад. Вина Балт., *живеу* I Д.Кам. — *ја много знајеше* I Изв. Јал. Вит., *знајеше* (3 sing.) I Боров. Кална Врб. Миран. Б.Иње Остат. Г. Бој. Лин., *знајеу* I Цер. — *копајемо* I Драг. (испор. у Решетара *копѣм* дубр. и озрин. поред *копѣм* озр. и прч. о. с. 192.) — *пијеше* I Пир. Кр.Ф., *он се понапијеше* I Тиошт., *пијѣ* (3. sing.) I И.Јал. — *појеше* I И.Јал. — *рабѣгајемо* I Вис. — *смѣеше* I Рад. И.Јал., *смѣше* I Кална, али: *смејѣмо* I Балт. II Д. Мат. — *ткѣјеше* I Пир. — *не умѣше* I Вас. — *чѹјеше* I Тем. Бер. — *шијеше* (3. pl.) I Књ. — *мѣљеше* I Тем. **III Б.**: — *казѹјеше* I Изв. л. Љуб., *разликујеше* I Сурач. и сл., испор. примере у т. 292. — *лѣјеше* I Кр.Ф. — *свржеу* I Пон. — *сврчеше* I Цер. — *издѣзеше* I К.С. — *кѣзеше* I Балт. Кож., *кѣжеше* I Тем., *кѣжеу* I Радич. — *окрѣкеу* I Књ. — *куртулишеу* I Тем. — *лѣжеше* I Цер. Стањ. — *помѣзеу* I Тем. (bis) — *отсѣпеу* I Тем. — *почѹњеу* I Вас. — **IV А.**: — *батѣлеше* I Руд. — *борѣвеше* I Балт. Тем. — *бѣреу се* I Бучје — *брѣнеше* I Књ. — *брѣчеу* II Рупје — *вѣрдеше* I Тем. — *влѣчеше* I Б.Пал. — *вѣдеше* I Жлне И.Јал. Руд. Драг. II Мерц. — *врѣвеше* I Кож. Жлне Тем. Пир. (bis) Изв. л., *врѣвесте* I Балт., *врѣвеу* I Бучје (bis) — *говѣреше* I Миран., *говѣреу* I Баб. — *дејѣнеше* I Влаова — *дѣлеу* I Руд. — *јѹреу* I Рад. — *клѣтеше* (2. и 3. sing.) I Тем. Цер. — *кључѣше* I Врб. — *кѣсеше* (1. pers.) I Руд. — *мѣсеше* I Влаова — *кѣсеше* I Рад. (bis) Ошљ. Књаж. Б.Пал.

Тем. Пир., *однóсеше* I Бучје, *нóсеу* I К.С. Ошљ. М.Изв. Јак. Боров. Врб. Књаж. (bis) Балт. — *óдеше* (1. pers.) I Д.Кам., *óдеше* (3. pers.) I Пон. Балт. И.Јал. (bis) Тем. (bis), *до́деше* I Н. Кор., Бучје Књаж. Баб., *на́деше* I Балт. Тем., *на́одеу* I Вит., *отóдеу* I Балт. — *орáтеше* I Кијев. — *пра-вѣмо* I Б.Пал. — *печа́леше се* (3. s.) I Драг. — *рабо́теше* I Балт. (bis) Тем. II Рупје, *рабо́теу* I Балт. — *ра́деше* I Изв. л. Берд., *ра́деју* I Бор. — *са́деше* I Тем. — *сла́зеу* I Тем. — *сúдеше* II Пирк., *сúдеу* I Цер. Остат. — *те́глесте* I Балт. — *товáреше* I Цер. — *тра́жеше* I Цер. — *уда́реше* I Пир. II Ниш. — *учеше* I Кож. Пир. (истина, обично је *учим*, али исп. рус. *онъ љчится* и т. 303.) — *чúдеше се* I Пир. — **IV Б.:** — *белѣу се* I Мокр. — *болѣше* (3 pl.) I Зор. Балт. — *велѣше* (2. pers.) I Баб. Кијев., али и : *вѣлеше* I Вит., *вѣлеу* I Тем. — *не видеше* I Рад., *видѣ* (3. sing.) I Црнољ. — *волѣше* (3 pl.) I Књаж. (исп. *вдлим* : *вдлеги*) — *врѣше* I И. Јал. Балт. Цер., *врѣу* I Балт. — *врѣше* I Боров. — *горѣше* I И.Јал. Кална, *горѣу* I Цр. Јаб. — *жа́лелу* I Ч. до Бл. — *ти лѣгеше* I Присј. — *где ја седѣше* I Д.Кам., *седѣше* (2. и 3. s.) I Рад. К.С. Бор. Брб. Вас. Кална Кр. Д.Кам. Руд. Тем. Пир. (bis) Б.Пал. Кр.Ф., *седѣмо* I Рад., *седѣу* I Кална Бучје *седѣ* (3. s. aor.) I Кож. Књ. Кална И.Јал., *седѣше* I Пир. Цер. Црн. — *поцрвенѣше* I Вина — *бо́јеше се* I Руд. Тиопт., *не бо́јемо се* I И.Јал., *по бо́јеу се* I М. Изв. — *држѣше* (1. sing.) I Тем. (3. sing.) Бучје Зор. И.Јал. Балт. Мокра Мокл., *држѣ* (3. sing.) I Клис. — *лежѣше* I К.С. — *стојѣше* I Д.Кам. Балт. Цер. Жлне — Глагол *хте-ти* има, истина, облике имперфекта, у осталом јако измешане са аориским, али му је значење у већини случајева аориско ; шта више, у конструкцијама, где је он употреб-

љен поред некога другог глагола, развило му се и ново значење: *умало, за мало, тек што*, тако да почиње добијати адвербијално, конјукционално значење. Слично значење развио је тај глагол и у црногорским дијалектима. — *ја теше да видим* I Вина, *не теше да цркне* I Вас., *не теше да погине* I Књаж., *теше да си умре* I Књаж., *теше да побегне* I Књаж. Жлне Балт. И.Јал., *ту теше да падне* I Руд., *теше да најде* I Руд., *те ме теше убије* I Цер., *те не стеше потурчи* I Тем., *не теше да буде овак* I Остат. Изв. л., *теше да дјде добар човек* II Ниш., *теу да изгину* I Балт. Бучје Књаж. У многим случајевима ове се реченице могу разумети и као део погодбених реченица (испор. сличне појаве у језику М. Миљанова код Љ. Ковачевића *Племе Кучи* LXXVIII—LXXIX). — V: *ја бе* I Рад. Шт. Балт. (bis) Кр.Ф., *ја беше* I Тем. Штрп. Д.Кам. (2 и 3 siug.) Књаж. Балт. И.Јал. Пир. Мокр. Находимо и *беше* I Кр.Ф. и сл. Тај се облик образовао по аналогiji: *смвеше* : *смеше* дало је поред *беше* и *беше*, *беше*; *бемо* I Рад. Вас. II Д.Мат., *бвемо* I Књаж. (није народно), *бесте* I Књаж., *беу* I К.С. Боров. Бучје Вина Вас. Књаж. (врло често) Балт. Тем. Баб. — *дајеше* I Б.Пал. (од *дам* или под његовим утицајем).

316. У јужноморавскоме дијалекту имамо генералнасење једног наставка, уношење разлике по лицима засебним наставцима и повлачење акцента у толико чешће у колико је које место јужније:

I A.: *идеше* III Међ. Н., *идев* III Бујк., *ја идеше там* III Врање, *идешем* III Врање Леск., *идешемо* III Н., *идешев* III Вр. Приб. Леск. II Руп., али: *иде* III Тиб. Лук. Гум. Леск. (4 п.) — *биде* III Вр. (исп. *бидем*) Руж. (= беше) — *она не једеше*

III Врање (bis) — *крадеше* III Кум. — *музеше* (3 pl.) III П. Пољ., али: *музешемо* III В.Бања. — *можеше* (3. pl.) III Вр. — *свчеше* III Приб. — *течеш* III Врање, *течешемо* III Леск. — I Б.: *береш* III Тум., *берешемо* III Крж. — II: *денеше* III Врање — *осл.мнов* III Леск. — III А.: — *она* га *бијеше* III Н., *бијеу* III Врање Топ. Приб. Јоов., *бијешем* III Тиб., *бијешеу* II Рупје, *къд се бијеше* (3. pl.) III Мал. — *па си живеé, живеé* III Бел. — *знајеше* (2. sing.) III Стуб. (3. sing.) Врање Јоов. Бил. Ман. Н., *знајеш* III Лук., *знајешем* III Вр. Леск., *знајешев* III Приб. Леск.¹ — *имајеше* III Приб. Вр., *имајемо* I Киј. — *аијеше* III Приб., *аијеу* III Вр., *аијешев* III Приб. — III Б.: *смјеше* III Н., *смјешемо* III Бујк. — *купијешев* III Леск. — *бришешемо се* III Бујк. — *нажешемо* III Леск. — *алачешеу* III Н. — *искачеш* III Н., *искачешемо* III Леск. — *спомињеш* III Н. — IV А.: — *аша ги бсеш* III Врање Приб. Мал. (3. pl.) Н. — *бричеш* III С. Мор. — *вдеш* III Приб. — *вдешев* III Врање — *взешемо* III Леск. — *гледешем* III Врање — *говорешем* III Мал. — *збрешем* III Међ. — *па се кривеш* III Р. река — *тџ се ловеш* III Несвр. — *љугеш се* (3. sing.) III Леск. Н. — *месеш* III Н. (3. sing.) — *млов* III Приб. — *носеш* (3. sing.) III Н. (3. pl.) Габр., *носеу* III Сурд. Вр. С.Вр. II Кн.С., *носеш* (1. sing.) III Мал., *носешем* III Гар., *носешемо* III Габр., *носешеу* III Габр. — *одешем* I Вас., *добдеш* III Врање, *добдешеу* III Мошт., *проддеш* III Леск. — *запзеш* III Веђ. — *алатеш* III Кум. — *постеш* III Бујк. — *правеш* III Н., *правеш* III Јов., *правешем* III Корб., *правешемо* III Врање — *аушешем* III Врање — *работеш* III Врање Топ. Приб. Н.,

¹ Разуме се, фонетске разлике овде нису узимате у обзир.

рабóтвешмо III Бел., рабóтешев III Јоов. — ра-
деше III Лук. Међ. Н., радешемо III Врање,
радешеу III Врање, зараде III Леск. — ранешем III
Врање — свíреше III Међ. — па нас сíлеше III
Мал. — слобóдешемо се III Вр. — сýдеше III Вр.
— товáрешем III Вр. — трáжеше III Вр. — трó-
шеше III Вр. Н. — тýрешем III Леск., тýрешеу III
Бац. — чíнеше III Вр., чíнеу III Ман. Кум., чи-
неше (3. pl.) III Вр. — чýрешем III Вр. — **IV Б.:** —
бóјеше се од нас III Н., бóјешемо се III Приб. Н.
— он се држéше за рáју III Вл. (п.) (3. р. 1.)
Н., држеше III Н., држев III Несврта Мал.,
држешем III Габр., држешев III Приб. Леск. —
стóјешев III Леск. — вíсеше III Леск. — врédеше
III Кат. — вртéше бчи (3. sing.) III Н. — кѳг га
горéше (3. pl.) III Н. — мрзешев III Леск. — се-
дéше (3. sing.) III II. (bis) (3. pl.) Н., седéмо III
Н., седешем III Приб. Лесков., сéдешемо III
Врање Леск. Међ., тýј седé III Вр. II. (1. pers.)
Н. — тéше га напрáви III Тиб., тéше да бýде
цáр III Н., тéу III Вр.; нéћеше III Вр. (bis),
бéћешев III Леск., нéћешев III Леск. — обра-
зовано према основи сад. врем. као што то код
других глагола и иначе бива. — цѳвтéше (3. pl.)
III Леск. — **V:** бе III Крж. Леск., бéмо III Вр.
Н., бéу III Вр. (ter) Бујк. Ман. Н., бéшем III
Леск., бéшеу Н. — појéу III Вр.

317. Б. Образовања на а: α) тимочко-лужнички говор:

I А.: мога́ I Књаж. **I Б.:** бра́ I Кална, бра́смо I
Књаж. (ненародно) — **III А.:** ва́чаше (3. sing.) I
Руд. — вечерáмо I Вина (аог.) — вика́, вика́ (3. s.)
I Д.Кам. — ви́цау I Тем. — вр́гамо I Вас. — врчá
I Књаж. (3. s.) II Рупје, поврчáмо I М. Изв. —
гацá (3. s.) I Црнољ. Лук., погацá I Рад., гацáше

I М.Изв. Балт., *угаџаше* I К.С. — *гледá* I К.С. II
 Ниш. — *дáвау* I Вал. Вина Балт., *продáвау* I
 Књаж., *дáвá* (3 s.) I Бучје Књаж. — *дúјаше* (3. s.)
 I Н.Кор. — *дúмаше* (3. s.) I Н.Кор. К.С. Књаж.
 (3. pl.) Пон. Кална — *збирá* (3 s.) I Љуб. — *зи-
 дáше* I Ошљ. — *úграше* (3 s.) I Књаж., *úграу* I
 Д.Кам. — *ја úмаше* I Балт. И.Јал. (bis) Тем. (bis)
 Кр.Ф. (3 s.) Рад. К.С. Зор. Сок. Вина Књаж. (често)
 Штрп. Балт., *úмашемо* I Балт. (bis), *úмау* I Бу-
 чје, *úма* (3 s.) I Руд., *нéмаше* I Вас. Књаж. Д.
 Кам. Пир., *нeмáше* (3 s.) I Књаж. (bis) — *лињá* (3
 s.) I Жлне (bis) — *одмарáше се* (3 pl.) I Кож. — *мрт-
 каше* (3 s.) I Кож. — *муáше* I Тем. (3 pl.) — *онá
 се нáдаше* I Књаж. — *нóсаше* (3 s.) I Вал. — *онá
 си пáдаше* I Књаж., *падá* (3 s.) II Јасен. — *пé-
 ваше* (3 s.) I Књаж. — *пекљá* I С.Топ. — *питá*
 (1 pl.) I Књаж. (3 s.) Књ. (bis), *питáше* I Књ.
 — *плáчау* I Жлне, *плачá* (3 s.) I Шт. — *прачá*
 I Књ. — *прíчаше* I Рад. К.С. Бучје Балт. —
разговарáмо I Вина — *рачúнау* I Вас. — *рáцау*
 I Рад., *рацáше* (3 pl.) I Балт. — *ручáмо* I Књ.
 — *свацáмо* I Кијев. — *насéдаше* I Н.Кор. — *рас-
 клзпá* (3 s.) I Руд. — *ја се сиремá* I Књаж. —
стрáдамо I Вал. — *тепá* (3 s.) I Г.Бојн. — *тропá*
 (3 s.) II Б.Пот. — *дочéкау* (3 pl.) I Вас., *чекá* (3 s.)
 I Књаж., *чекáмо* I Сок. — *чешљáмо* I Књаж. —
читá (3 s.) I Бучје — *чúваше* I Књ. Тем., *чúвау*
 I Вас., *чувá* I Кр.Ф. Књаж., *чувáше* (3 pl.) I
 Вина — *шевáше* (3 pl.) I Балт. III Б.: *бријáше*
 (3 pl.) I Вал. — *они се смејáше* I Књ. (bis) — *јáа* (3 s.)
 I Изв. л., *јашá* (3 s.) I Баб. — *казá* (bis) I Књ.,
казáше (3 pl.) I Пир. — *кашљá* (3 s.) I Пир. —
љгáше (3 pl.) I Пир. — *осрчаше се* (3 s.) I Балт.
 — *напрезáмо* I Књ. — *писáше* (3 s.) I Бучје Вас.
 — *сицáмо* I Књ. — IV Б. — *бежá* (3 s.) I Књаж.

Кална, *бежáмо* I Рад. Буцје. — *онí се бојáше* I Пон. — *држá* (3 s.) I Кож. Тем. Пир. II Ниш. — *лежá* (3 s.) I Н.Кор. Зор. Жлне Тем. Пир. Б. Пал. Присј., *лежáмо* I Руд., *лежáше* (3 pl.) I Пир. Изв. л. — *постојáмо* I Н.Кор., *стојáше* (3 pl.) I Књаж. — *трчá* (3 s.) I Бор., *трчáмо* I Ошљ. — *ћутá* I Књаж. Пир. (bis) — **V:** — *дáу* I Књаж.

β) Јужноморавски дијалекат:

I А.: *не могáше* (3 s.) III Врање (3 pl.) Н. III А.: *бегашев* III Леск., *бегá* III Вр. — *ваћá* III В.Бања Бујк., *ваћáмо* III Леск., *ваћáше* (3 pl.) III Н., *приваћáше* (3 pl.) III Баљ. — *вúкаше* III Н., *вúкау* II Рупје, *вúкашем* III Леск., *вúкашемо* III Леск. (bis), *вúкашев* III Леск., *вика́, вика́* III II. — *врља́* *врља́* III Н. — *гаћá* (3 s.) III Вр., *гаћáмо* III Вр. — *гледá* III Гум. Јоов. — *досáђаше* III Леск. — *úмаше* III Међ., *úмашем* III Вр. (често) Бујк. Леск. Н. I Кр.Ф. Влас., *úмашемо* III Кат. Клис. Леск. (често) Н. II Рупје Н. Бања, *úмашеу* III Тиб. В.Бања Несвр. Леск., *нéмашем* III Вр., *нéмашемо* III Вр. — *ја úскаше свакога* III Габр. — *исафшкa сь,с ирáшкy* III Н. — *клáњашемо се* III Н., *клáњашев* III Приб. — *носáмо* III Бујк. Н. — *носаше* III Стуб. — *пеклá се* III Г. Село. — *питá* III Љут. Н. — *илáшашев* III Вр. — *прáшáмо* III Кат. (bis) — *прúчашеу* III Леск. — *ја га вúше не иúштáше жúвога* III В.Бања — *рáђаше се* III Вр. Бујк. Крж. — *ркав* III Међ. — *ручáше* III Међ. (3 pl.) — *тепáше* (3 pl.) III Ман. — *тéрашемо* III Бујк., *тéрашеу* II Д.Мат. — *чекá* III Мал. — *чúвaв се* III Вр., *чúвaшем* III Вр., *чúвaшемо* III Међ., *чувá* (3 s.) III Међ. III Б.: *не подавáшем* III Н., *продáвaшемо* III Врање, *продáвaшеу* III Н. III Б.: *сéјаше* III Н. — *мáаше* (3 s.) III Леск., *мáјашеу* III Бабичко — *казá* (3 s.)

III Н., *казáше* III Међ. — *осирá се* III Вр. — *аљачкосáше* III В.Бања (3 pl.) — *прогиња́ше се* (опојасати се) III Вр. — *резá* (3 s.) III Н. — *цр-а́мо* III Вр. — IV Б.: — *држашев* III Приб., *држá* III Леск. Габр., *држáше се* III Н. (3 pl.) — *лежáшем* III Н. — *трчá* III Нерад. — *ћутá, ћутá* III Врање, *ћутáмо* III Н. (bis).

318. В. Образовања на *ја, е(ј)а*. Таквих у овоме дијалекту у значењу имперфекта нема много; има их више са значењем аориста. Када представљају имперфекатско образовање, акценат им се слаже са акцентом у сличним образовањима наших других дијалеката: стоји на основи или на наставку (*éја*). Када су употребљени са значењем аориста (*смејá, тејá*), што је несумњиво доцнијега датума, а добивено је према облицима који се у аористу у овом дијалекту разликују од имперфекта само акцентом (на пр. *чу́ва(х)* и *чува́(х)*), тада имају акценат на крају; али данас већ такви облици не морају, разуме се, означавати само аорист. Овде ће бити и једни и други облици напоредо наведени. У јужноморавскоме дијалекту облици првог л. јед. оваког типа употребљени су за засебну службу у њему, о којој ће бити говора у гл. XXVI.

Разуме се да је и у овоме правцу било преношења с једних облика на друге.

I А.: *умрéа* I Пир. (аор.) — I Б.: — *зовéа* I Рад. (imperf.) — III А.: *бу́јаше* (3 s.) I Пир. — *живéа* (1. s.) I Рад. Драг. (3 s.) Пир. — *не смеá* (2. impr.) I К.С. (3. s.) Пир., *смејаше* (1. s.) I Тем. (3. s.) Вис., *смеá* (1. 2. 3. s.) I Н Кор. Књаж. Пон. Муч. И.Јал. Балт. Тишт. Мир. Г.Божн., *не смеáмо* I Вас. (bis) Балт. (bis), *смејáсте* I Кож. — *умéá* I Бучје Вас. (bis) Књ. Пон. Вава Пир. Киј., *не умéáмо* I Бучје И.Јал. Киј., *умеáше* I Тем. Остат. IV А.: *возéа* I К.С. (1 s.) — *пазéјаше* II Рупје — IV В.: *изгорéа* I Сурач. — *латéамо* I В.Пал.

— *свѣа* I С.Топ. Пир. — *тѣа* I Ошљ. (1 р.), *тѣаше* (3 s.) I Рад. Кож. К.С., *не теау* I Н.Кор. Миран. (акценат из аориста), *теа* (1. 2. 3. s.) I Рад. Ошљ. К.С. Боров. Вина Вас. Баб. Бучје Кож. Жлне Књаж. Муч. Д.Кам. Цер. И.Јал. Тишт. Руд. Тем. Љуб. II Б.Пот., (*не*)*стеа* I Ц.Вр Тем. Пир., *теасте* I Вал. Влаова, (*не*) *теаше* I Бор. Бучје Сок. Вас. (bis) Жлне (bis) Шт. Д.Кам. Кална И.Јал. Миран. Цер. Б.Иње Б.Пал. Берд. Остат. Клис. Киј., (*ћаше*) Кр.Ф., *стеаше* I Балт. (врло често). — V.: *беа* I Књаж. Жлне (*бѣах*, *бѣаше* etc.), *бѣјаше* (3 s.) I Бор. Н.Кор., *беамо* I Балт., *бѣјав* I Кр.Ф., *беаше* (3 pl.) I Вас. Балт. Зор. — заједно са наставком аор. добило је и акценат.

I А.: *идеамо* III Бујк. — *умреаву* III Вр. I Б.: *тѣашем* III Врање III А.: *знјааше* III Приб., *знјају* III Тиб. Врање — *имаамо* III Врање — *не смеа* III Лесков., *не смеамо* III Ман. Виш., *смеаше* III Врање Сб.Вр. Приб. Леск. — IV: *теа* III Стајк. Лесков. (*ћа*) III Габр. Н. Крж., *теаше* *тѣаше*, *ћаше* (3 sing.) III Вр. Међ. Н. Попч., *ћамо* III Лесков., *ћау* III Лесков., *теаше* (3 pl.) III Међ. Р.река Лесков. Стуб. Топ. Виш., *ћаше* III Н. Међ. Леск. Врање — V: *бѣашем* III Попч. — *појеа си* III В.Бања.

319. Г. Образовања на о:

I А.: — *дадео* (3 s. imp.) I И.Јал. — *идео* (1 s.) I Бучје Мокра, *идеоше* (3 pl.) I Тиј., *идеоше* I Стањ., *идешемо* III Н. — *бодоше* I Црнољ. — *тресѣоше* I Жлне — *пасео* (1 s.) I Клис. И.Јал. — *џзеоше* II Б.Пот. — *мреоше* II И.Јал., *умреоше* I Тем. — I Б.: *зовеоше* II И.Јал., *зџоше* I Руд. — II: *врнуоше* I Црнољ. — *стањеоше* I Сувод. — III А.: *бѣгоше* I Пир. —

одбѣваоше I Цер. — *бѣјоше* I Кална И.Јал. Тиошт. (постало од *бѣеоше*), *бѣјеоше* I Вит. — *вѣдао* I Балт. — *вѣтаоше* I Тем. — *не дѣвао* (1 s.) I Црнољ., *дѣваоше* I Балт. Б.Пал. Сурач., *одѣваоше* II Ниш. — *дѣмаоше* I Сурач. — *жѣвеоше* (исп. горе) I Б.Пал. — *позѣваоше* I Б.Иње — *знѣо* (1 s.) I Пир., *знѣоше* I Балт. — *ѣмао* (1 s.) I Бучје Тиошт. Пир. Б.Пал., *ѣмао* I Мокра, *имѣоше* I Муч. — *ѣскаоше* I Клис. — *прокараоше* I Пир. — *кѣпаоше* I Вина Пир. Мокра (*копѣјоше*) II.Јал. — *кѣкаоше* II Прек. — *кѣпао* (1 s.) I Б.Пал., *кѣпао* I Б.Иње — *кѣтаоше* I И.Јал., *скѣтао* (1 s.) I Црнољ. — *обѣчаоше* I Пир. — *остаоше* I Цер. — *пѣјоше* I Вал. — *пѣвѣчаоше* I Балт. — *припѣцаоше* I Црнољ. — *рѣчаоше* I Г.Бојн. — *смѣо* (1 s.) I Пир., *не смѣоше се крадне* (3 s.) II Скробн. — *затвѣраоше* I Изв. (л.) — *удѣраоше* I Кал. — *узѣмаоше* I Цер. — *чѣкаоше* I Остат. — *чѣваоше* I Б.Пал. Клис. Сурач. — III Б.: — *улаѣваоше* I Сув. — *постѣјао* I Мокра — *вѣзаоште* I Берд. — *осѣрѣчаоше се* I И. Јал. — *потаѣсао* I Миран. — *сатѣраоше* I Цер. — IV А: *бѣцеоше* III Врање — *увѣдео се* II Малча — *вѣвеоше* I Пир. II Ниш. — *кѣпѣо* I Б.Пал. (1 s.) — *мѣслео* (1 s.) I И.Јал. — *молѣоше* I Балт. — *нѣсео* I Ост. II Рупје, *нѣсеоше* I Рад. Јак. Крента И.Јал. Сињац Радош. — *постеомо* I Пир. — *ја иѣшео* I Тиј. — *рабѣтеоше* I Руд. — *радео* I Вит. Пир., *радеоше* I И.Јал. Тиошт. — *слѣзеоше* I Мокра — *траѣжео* I Мокра (1 s.), *траѣжеоше* I Б.Пал. — IV. Б.: *бојеоше се* I И.Јал. Тиошт. — *држѣо* (1 s.) I Клис., *држѣо* I Мокра — *стојѣо* (1 л.) I Пир., *стојѣоше* I Мокл. — *вѣдео* I Пир., *виѣо* I Балт. — *не налатѣоше га* I Тиошт. — *седѣо* (1 s.) I Балт. Мир. Пир., *седѣо* I Цер., *седѣоште* I Риб., *се-*

дѣоше I Бучје Крента Б.Пал. Г.Бојн. Р.дол II Ниш. — *тѣо*¹ (1 s.) I Вас. Б. Пал., *тѣоше* I Бучје Кож. Бор. Вас. Пон. Миран. И.Јал. Б.Иње. — V: *дѣо* (1 s.) I Н. Кор. Вас. Вал. Књаж. (често) Штрп. Пон. Кална Влаова Балт. Ц.Вр Пир. Клис. Остат. III Н. Габр. Једном сам чуо и интересантну контаминацију: ја *дѣшо* I Шт., *дѣомо* I Вас. Црнољ. Жлне Пон. И.Јал. (ter) Стањ. Тиошт. Риб. Пир. III Попч., *дѣосте* I Вас. Балт. Мир. Пир., *дѣоше* I Рад (4 п.) М.Изв. К.С. Кож. (bis) Бучје Вал. Зор. Вас. Књаж. Крента И.Јал. Балт. Влаова Тем. Пир. Б.Пал. III Н. (ter) Габр. Бабичко Леск. (ter).

У јужно-моравски дијалекат унесене су ове форме са стране, из тимочио-лужничкога говора, где су најчешће, и где су и постале.

320. Аорист. О његову образовању и временским наставцима нема се шта много рећи. У 1 л. pl. има, као и имперфекат, наставак *(о)хмо* о којем сам већ говорио. Аорист се у овим дијалектима такође врло много употребљава: и са уметком *(ох)* и без њега *(х)*. Једино на чему се морам специјално задржати — то је акценат, ма да и за њега морам одмах рећи да се готово *цотауно* слаже са акцентом других наших дијалеката, и да се сва одступања овога говора и све измене његове у томе правцу могу опет извести из основних особина аориста у нашим дијалектима. Овде ћу сада навести само два примера промене аориста:

а) <i>идѣ</i>	—	<i>идох</i>	б) <i>одѣ</i>	=	<i>хѣдох</i>
<i>идѣ</i>	=	<i>иде</i>	<i>одѣ</i>	—	<i>хѣдѣ</i>
<i>идѣ</i>	=	<i>иде</i>	<i>одѣ</i>	—	<i>хѣдѣ</i>
<i>идѣмо</i>	=	<i>идосмо</i>	<i>одѣмо</i>	=	<i>хѣдимо</i>

¹ Са овим облицима не треба мешати *као с^м* I Вас., *нејѣ као* I Вас. и сл., јер је њихово о из књиж. језика.

идѡсте = *идосте* *одѡсте* = *хѡдисте*
идѡше = *идоше* *одѡше* = *хѡдише*

Мислим да ће и према акценатским приликама бити најбоље да сва аориска образовања овако групишем: I са наст. *о(x)* у 1 л. и II са наст. *х*. У другој ћемо групи разликовати по образовању корена двојаке глаголе: *неизведене* и *изведене*. Ниже ће се видети, зашто је било најбоље тако груписати оваква образовања.

321. I Група. Према акценатским приликама у савоме аористу, а особито према месту акцента, могу се сва оваква образовања, ако се сведу на старије акци. прилике, груписати у три групе: а) када је акценат на крајњем слогу и увек на њему остаје (тип: *мѡгох* : *мѡже*; сад. вр. *мѡжѡш*); б) када је акценат на почетном слогу и увек на њему остаје (*сѡдох*, *сѡде*; сад. вр. *сѡдѡм*) или у 2. 3. с. прелази на слог који му претходи (*крѡсти* : *крѡѡм* — *ѡкрадох* : *ѡкраде*) и в.) када је акценат у 1 с. и 1. 2. 3. рл. на крају, а у 2. 3. с. на почетном слогу (две групе: а) *трѡсох* : *трѡсе* — сад. вр. *трѡсѡм* и б) *ѡѡче* — сад. вр. *ѡѡѡм*). Примери из Вукова говора груписани су код Даничића: *Akcenti* и *glagola* II изд. (1896), 3—12; примери из других локалних говора са интересантним примедбама — код Решстара ор. cit. 160—168. Испор. још и Лескина ор. cit., IV Typus Sophia, стр. 5.

Што се тиче ових говора, може се рећи за прва два типа да су се врло лепо, потпуно сачувала. Код трећег налазимо већ одступања која су сва у једном правцу, али основних црта и те групе примера још није нестало са свим: 2 и 3 л. и у овим говорима повлаче свој акценат на почетни слог, што се преноси и на прво лице једнине и множину, тако да се у овоме правцу почиње овај тип једначити са другим типом (б). То је првобитно било код простих глагола, па се доцније пренело и на сложене, код којих се акценат

повлачно за два слога ка почетку : *исидѣох* : *ѣсидѣчѣ*. Овде се, истина, задржало доста примера и такога наглашавања, али се, исто онако као што *дѣгох* : *дѣгоше* — *дѣго* : *дѣгоше* има *ѣзидѣох* : *ѣзидѣше* = *ѣзидѣго* : *ѣзидѣше*, почело и од новог *ѣко* : *ѣче* да образује *исѣко* : *исѣче*. По остацима, којих и од овога типа има, види се да су се и овде ови наши дијалекти слагали са осталим говорима. И ако је тачно мишљење *Решетарово*¹ (о. с. 167.—168.), да се повлачење акцента у аориста у опште извршило тек на српскоме терену, онда овде имамо само продужење или потпуну примену тога принципа. За то ја и мислим да је проф. *Лескин* нетачно назвао *софиским* типом акцента онај који је он изнео под бр. IV. То ће бити акценат овог говора који се простире у Бугарској не баш до Софије, али који је могао утицати и на оближње бугарске говоре.²

а. — *идѣ* I Зор. Књаж., *отидѣ* I Књаж. Киј., *отидѣ* I К.С. Књаж. (тер), *идѣмо* I Књаж. (често), *идѣсте* I Рад., *идѣше* I Бор. Књаж., *отидѣше* I Књаж. Једном сам забележио и : *ѣгидѣ* I Књаж. и два пута : *идѣсте* (ли) I Књаж. Балт. — *дојдѣ* I К.С. Књаж. (често) Р. дол, *прејдѣ* I Књаж., *пројдѣ* I Књаж., *дојдѣ* I Рад. Књаж. (често) Љуб. Битвр. Вучед. Г. Ром. II Рупје Ниш., *најдѣ* I Ошљ. Књ., *по'дѣ* I Књаж. (често), *пројдѣ* I Књаж. Кр. Ф.,

¹ Ја се само у принципу, у основи хипотезе проф. Решетара не могу сложити са њим. Ја признајем да је потреба диференцијације облика аориста од на пр. презентских могла учинити да се умноже, распрострају примери са повлачењем акцента, али се никако не могу сложити са њим да је та потреба и учинила да се акценат у првим, основним примерима пренесе с краја. *Протогги* је морао бити стар. Он је омогућио да се тај појав јави, а прилике, које Решетар износи као узрок, само су помогле да се ирешетарење и генерализације тога појава изврши. Тај основни тип треба пронаћи; ја мислим да то није тако тешко. То могу бити остаци од другог образовања каквог, којег је већ одавно нестало (на пример, старог имперфекта).

² Шта разуме проф. *Лескин* под софиским говором — одавде се не види; *Ридомир* и *Тустендиа* налазе се на граници овога говора: *Дукица* и *Самокос* већ су мало источније. За та места он означаје да важи горњи тип.

дојдóмо I Књаж. (bis) Бучје, појдóмо I Књаж., пређóмо I Бучје, ујдóмо I К.С., дојдóше I М. Изв. Вас. Кр.Ф., пројдóше I Књаж.; испор. у јужномор.: идó III Врање, отидó III Корб., отидóшем III Лук. (под утицајем акцента имперфекта), отидó III Вр., отидóмо III Врање, дођó III Врање Ср. д. Гум Леск. Бабичко Г. Купин. Јаш. Град., нађó III Леск. Пџиб. Н., про¹ђó III Врање, дој¹ђе III Врање Тиб. Леск. Ман. Међ. Н., на¹ђе III Стајк. Међ. В.Бања, пође III Д. Село Врање, дојђóмо III Приб. Врање Леск. Мал., нађóмо III Кат. Бујк. Вр. Приб., појђóмо III Н., приђóмо III Врање, појђóмо III Приб., дођóсте III Вр., дођóше III Тиб. Врање Приб. Топ. Кат. Бујк. Врање Н., нађóше III Бујк. Н., изнађóше III Врање, појђóше III Врање Леск., прејђóше III Стуб., про¹ђóше III Врање Међ. Кат., униђóше III Мал. (са помереним акцентом) — не могó I Тем. И.Јал., не може ýзне I Књаж. (bis) Тем., II Рупје, не могóмо I Ошљ. Књаж., могóше I Вал. Тем. Риб. — рекó I Књаж. Вал., речé III Леск., рекóмо I Књаж.

- б. — ја не дадо I Књаж., даде I Књаж. (ter), продадо I Књаж. (bis), дадомо I Књаж., продадомо I Рад., продадоште I Књаж., не дадоше I Књ., испор. не дадо III Леск. У јужно - моравскомe находимо, несумњиво према другим случајевима који имају у 2 и 3 акценат на првом слогу, и: одадо III Приб., одадо се III Врање, што делимично прелази и на остала лица: даде га III Корб. — украдомо I Н. Кор., окрадоше I Књ., искраше I Књаж., покраше I Књаж. Находимо и сасвим правилно (испореди ўкраде): ўкраде I Књаж. — јéдоше I Књаж., зајéдоше I Цер., изéдоше I Књ. Д.Кам. — излéзо I Тем., улéзо I М.

Изв. (исп. *ўлести*), *излэзе* I Књ., *слэзе* I Књаж., *улэзе* I Књ., *излэзоше* I Књ. (bis), *излэоше* I Киј. Тем., *налэоше* I Црнољ., исп. *ўлэзе* III Н. по аналогiji. — *исэко* I Кож., *исэкоше* I Књаж. исп. *исэко* III Н. Находимо такође и потпуно правилно: *абсече* III Лук., али такође и новије *исэче* I Књаж. (bis) — *напáсомо* I Књаж. — *откíде* I Изв. (л.) — *пáде* I Књаж. (bis), али *прéпаде* I Књ., *прíпадоше* I Књ. по аналогiji са случајевима као: *ўкрадох* (= *украдо*): *ўкраде* (*ўкраде*) — *нестаде* I Књ. *остаде* I Књ. (5 пута), *остадомо* I К.С., *остадоше* I Жлне, али и овде: *бстаде* I Рад., *прéстаде* I Књ., испор. јужномор. ф.: *стаде* III Међ., *остадоше* III Н. — *посрéтомо* I Књ. — *наг²њетоше* I Књаж. (према Вуковом *нагњести*) — *усóоше* I Рад. Балт. — *изгíбомо* I Књаж. — *подíжве* I Књаж, *подíгомо* I Књаж. И.Јал., исп. *све се дíжве* III Н. — *слéго* I Књаж., *лэже* I Опш., *лэгомо* I Рад., *излэгомо* I Књаж., *налэгомо* I Књаж., *лэгоше* I Књаж. И ако овај глагол има *лэгох*: *лэже*, ипак сам га навео овде за то што је аорист овај могао бити образован према презенту *лэгнѣм*, а под утицајем глагола као *дѣгнѣм* и сл.; исп. још *злэгомо* III Н. — *стíгомо* I Бор. Књаж. (bis) — *омр́комо* I Руд., *омр́коше* I Тем. — *а́рсоше* I Тишт. — *а́уче* I Н.Кор. Књаж., *а́укоше* I Књ. — *шт́уче* I Књаж.

- в. — *одвéдо* I Књаж., *зо²вéде* I ИЈал., *одвéде* III Н. *довéдомо* I Књаж., *свéдомо* I Књаж., испор. *довéдо* III Тиб., али *одведбше* III Врање — једина стара форма, испор. *довéдох*: *дбведе*. — *исплéте* I Књаж. исп. *ўсплете* (в. горе) — *порáсоше* III Вр. место **порáсше*, али *пóрасе* III ВБања. — *вр́омо* I Вал., *вр́оше* I Жлне, *овр́оше* I И. Јал. Напредо са тим чуо сам и старију ф.: *овр́омо* I Жлне

— *донесо* I Књаж. (bis), *однесо* I Д.Кам., *понесе* I Књаж., али се још држи и старо: *дбнесе* III Врање (bis), *дбнесе* III Н., *дбнесе* III Међ. Лук., и ако је и овде већ обично преношење акцента: *изнџсо* III Н., *однџсо* III Вр., *донџсомо* III Кат. — *истрџсоше* I Књ. м. **истрџсдше* — *навџзо* I Вас. — *навџче овџј запрегу* I Штрп., *вџкоше* I Г.Бојн., *одвџкоше* II Скробн., *провџкомо* II Ниш., *свџкоше* I Тем. исп. јужномор.: *обџкомо* III Н., *вџкоше* III Н., *обџкоше* III Н., али находимо и старо: *пввуче* I Књ. исп.: *џввуче* III Н., *обвуче* III Леск. — *истљко* II Бур., *тџкомо* I Жлне исп. *тџкомо* III Мал., али: *кљкџмо* I Берд. — *текџ* I Књаж., али: *отџче* I Књаж., *потџче* I Књ., *претџче* I Књаж., *утџче* I Књаж. (ter) III Н. Вр. — *џџкомо* I Књаж. — *наскџбо* I Н.Кор. м. **скџбџх* — *загрџбо* I Књаж. — *насмџтоше* I Рад.

За све три групе случајева има још доста примера (на пр. у гл. XXIII и другде), али, мислим, и оволико је довољно да се виде принципи акцентуације код ових облика и правац њихова развитка.

322. II. Овде ћу груписати овако све глаголе:

а) глаголи који имају неизведену, једносложну основу пред наставцима.

б) *α*) глаголи са *ну*;

β) глаголи на *а*;

γ) глаголи на *и*.

Како код ових тако и код осталих глагола поређење са Вуковим језиком каткада је непоуздано, јер у самоме Вукову језику има неконсеквенција које показују новије измене, нарушавање првобитне системе; каткада оне припадају само јужноме говору, те би их за то требало елиминисати. Међутим то се може учинити само на основу поређења свих наших дијалеката из многих од којих још, на жалост, немамо довољно материјала. Друго, збирке које

имамо (Даничићеве) нису увек потпуне. Стога овде нарочито истичем потребу што бржега и дубљег проучавања српскога акцента у овоме правцу, ма да знам добро све тешкоће на које испитивач у томе послу наилази. Надамо се да ће проф. Лескин своје студије о српском и словенском глаголу, започете у Јагићеву *Архиву*, наставити и унети више светлости у овај део славистике којему слависте недовољно пажње поклањају. Ја овде у такве студије не могу улазити.

323. а). Акценат се код ових глагола у већини случајева слаже са Вуковим и врло се лепо сачувао. То долази отуда, што се ови глаголи, донекле, поклапају са изведеним глаголима којих има много, а који су не само сачували сличну акценатску систему, већ су развили и опште правило, које се случајно слаже са старим особинама ових глагола: да се код свршених глагола акценат преноси, а код несвршених да остаје увек на крају.

а) тип: *умрех* : *умре*.

— *умре* I Књаж. (често), али и *умре* : *како умре кесарија* II Рупје, *помреше* I Књ. (bis), *измреше* I Књ., *умреше* I Б.Пал. — *надре* (3 s) II Рупје — *упре* (1 л.) I Књ., *потрѣ* (1 л.) I Вас., *запре* (3 s) I Књ., *запр* (3 s) I Тсм., *запрше* I Балт. — *затр* (1 р.) I Опшљ. III Вр., *затр* (3 s.) I Вал. II Ниш. III Врање, *затре* I Опшљ. Књ., *прбстр* (3 s.) I Пир., *трше* I Књ., *затрше* I Књаж. (bis) Пир., *потрше се* I Књаж.¹ — *запе* I Књаж., *напемо* I Књаж., *напесте* I И.Јал., *пеше* I Д.Кам., *запеше се* (затворише се) I Битвр., *оеше* I И.Јал. — *поче* (1 л.) I Кпј., *почемо* I Пир. Балт. III Кат., *почеше* I Књаж. — *узэ* (1 л.) I Књаж., *заузе* I

¹ Познато је да облици *трех* и *трх* представљају различне ступњеве корена. Тога има и у осталим говорима. Али према тим глаголима имамо и од *зрети*, које не би требало да има такве ступњеве, јер је сасвим дружијег образовања, овакве облике: *заср* III Рад. (1 л.), *заср* (3. л.) I Вит.

Књаж, узéмо I Књаж., узéсте I Књаж., отéмо I Балт. — пожéсте I И. Јал.

β) тип: сáвих : сáви и у́вих : у́ви :

— сá₂ви (3 с.) I Црнољ. III Леск., сá₂више III Међ. — гоуá се врэме б́и I Балт., те ме б́и, б́и, б́и I Цер., убу́ га I Књ., поб́имо с́је I Пир., по неки пуз и: поб́и I Књ. — доби́ си (1 р.) I Књ., нé доби I Књ. — сá₂крí се (1 л.) III Врање, сá₂кри I КрФ. — по-љише I Вина — омí се I Пир., омíмо се I Тем. — поб́и (3 с.) I Зор. — прíзна I Књ. (3 с.) — остá I Кож. (3 аог.), остáше I Рад.

γ) тип: бра́х : бра́ :

— набра́ (1 р.) I Књаж., набра́ше I Књаж., обра́ше I Руд., сабра́ше I Књаж. III Тиб. — поб́а (3 с.) I Вит., озвáше II Ниш., позовáше I Ч. до Бл. Кож. — úсара (3 с.) I Књаж., óра I Књ., прв́ира I Књаж., испрáмо I Књаж., препрáше I Књаж.

δ) тип: ткáх : ткá :

— ја изв́тка I Књ., али: úзв́тка (3 с.) I Књ. — поклáмо I Књ. — прíсиа ми се I Клас. м. присá ми се.

324. б) Глаголи са ну.

Код Вука (о. с.) има три типа: тр́нути, тóнути и ѓнути. Први тип има у аор. акценат увек на крају; други: тóнух : тóну; трећи: ѓнух : ѓну : адгину. Значи, да се други и трећи тип у 2. и 3. л. једнине потпуно слажу. У овим дијалектима такво слагање је пренесено, донекле, и на друга лица: 1 л. ј. и цела множина добили су и код трећег типа према гл. тóнути акценат на крају. То се могло извршити у толико пре, што су им презензи — разлике у дужини у овом говору нема — акценатски једнаки. За овим се почео поводити и тип тр́нути добијајући у 2. и 3. л. ј. повучен акценат. Изгледа, према томе, да ће се развитак ових глагола у овом правцу завршити тиме, што ће се добити свега један тип са ак-

центом у праес. на првом слогу, а у аористу у 2. и 3. л. ј. такође на првом слогу, у осталим на крају.

— *áкнy* (1. 3. л.) (зливовачки ударити) I Књаж. — *брнуше* (утекоше) I Кр.Ф. — *вáну* I Тем. Пир. — *гáрнуше* (изгореше) I Стањ. — *зáгину* I Балт., *пóгину* I Драг. Опш., *изгинуше* I М.Изв., *погинуше* I Б.Пал., *испогинуше* III Међ. — *змýрну се* (зарони се) (1. 3. л.) III Мал. — *грáбнуше* I Књаж. — *грáну* (3 s.) I Књаж. — *грнуше* (појурише) I Балт. (наше *нагрнути* има друкчији акценат) — *издрснý се* (1 л.) (умаћи) I Кр. Ф. — *жъзну ме* I Рад. — *нáсрну* I Жлне, *обсрну се* I Зор., *осрну се* I Тем., *насрнумо* I Бучје (можда, овај глагол овамо не долази) — *кíмну* (3 s.) I Врб. — *откину* (3 s.) I Н.Кор. II Ниш., *ýкину* I КС., *скинуше* I Стањ. — *клóцну* (3 s.) I Руд. — *помогнýше* I Битв. Вас. (исп. *мдгнвм*) — *óкнy* (1. 3 s.) I Књ. (bis) (зовну) — *паднýше* III Р.река — *ргнy* I Бор. МИЗв. (исп. *ргати*) — *изрину* I БИње, *заринуше* I Књаж. (исп. *одринути*) — *свítгнуше* (засијаше се) III Леск. — *сiпáну* III Лезк. (исп. *сiпати*) — *стáну* I Пир., *станýше* I Кална, *останýше* III Топ. (исп. *стáнѣм*) — *сi'вну* I Књаж. (bis) Вал. К.С., *рáсьвну се* I Б.Пал., *осъвнýмо* III Леск. (bis) — *тъкнý* (1 аог.) III Леск., *натъкнýше* I К.С. — *шóпáну* (3 s.) (ухвати) I И.Јал.

— *узобрнý* (1 s.) II Ниш. (исп. *врнути*), *врнýмо* I Рад., *врнýше* I Бор., али *сврну* I Књаж., чак и: *врну* (1 аог.) I Књаж. (акценат, можда, књижевни) — *зáгрну* I Књаж. (*загрнути*) — *óкрену се* I Књ. (*окрэнути се*) — *манý* (правило) I Књаж., *манýше* I Бучје, *помянýше* I Књаж. — *одмөнy* (овај глагол, управо, не долази овамо; али исп. *одмѣнити*) I Књ. — *нѣ измину* I Књаж. (исп. *измi-*

нути) — *отарфну* (исп. *отарфнути*) I Књаж. — *сѣну* (исп. *сѣнути*) I Књаж.

325. в) Глаголи на а (сад. вр. ајем, ам). Прво ћу изнети све глаголске форме, па ћу тек тада говорити о њихову односу према Вукову језику. То чиним стога што су се овде извршила многа генералисања.

— *џбања се* (3 s.) I Рад. — *набобаше се* I Балт. (назобати се) — *обријаше* I Књаж. — *повечера* (1 s.) I Пир. — *завлада* (3 s.) I Балт. — *сваља* (1. sing.) I Књ. — *поврљамо* I Књаж. — *џверца* (3 s.) I Изв. (извади) — *погледа* (1 s.) I Књаж. — *згреља* (1 s.) учиних, спетљах) II Ниш — *згрејмо* I Руд. — *згребаше* I Књаж. — *испродаваше* I Књаж. — *заздѣдамо* II Ниш. — *поиска* (1 s.) I Књ. — *ја искаса* I Клис. — *докараше* I Књаж. — *испрекидаше* I Књаж. — *окопа* (1 s.) I Књаж., *прекопамо* I Књаж., *закопаше* I Књаж., *покопаше* I Књаж. — *џскогаља* (= „рџзмеша се“, вели се за змију када се опружа) (3 sing.) I Бор. — *искубамо* I Кр. Ф. — *липса* (1. 3. sing.) I И. Јал. Изв. л. Црнат. Вас., *лицаше* III В. Бања, *полициаше* I Бучје. — *џљоска* (3 sing.) I Вит. — *умеша* (1 s.) I И. Јал., *прџмеша* (3 s.) I Књаж., *прџмрда* (3 s.) I Књ. — *исокаше* (изх —) I Балт. Д. Кам. — *прџора* I Књаж. (3 s.), *поораше* I Књ. — *прџаиса* I Књ., *џаиса ни* (3 s.) I Књ. (bis), — *погикаше се* I Књаж. — *напраља* (3 s.) I Кр. Ф. — *напраљаше* I Књаж. — *испрашја гу* (3 s.) I Кр. Ф. — *припуцаше* I Књ. — *засџира* I Књ. (3 s.) — *осипа* (1 aor.) I Књ., *сџсипа се* (3 s.) I Рад., *сџсипаше се* I Б. С. — *наскитја се* I Књаж. (bis) (1 aor.) — *сџсука* (3 s.) I Руд. — *џстера* (1 s.) I Књ., *та се прџетера* I Књаж. (bis), *дотераше* I Књаж., *отерјмо* I Књаж., *потераше* I Књаж. — *дџтраја*

(3 s.) I Књ. — *прітропа коњ* (3 s.) I Балт. — *дб-чека ни* I Књаж., *пречекáше* III Н., *причекáше* I Књ. — *он гу ўчита* I Стањ., *прóчита* I Књ., *очитáше* I Књ. — *сѣчува* (3 s.) I Рад. — *рáшчушка* I Сурач.; испор. у јужномор.: *разбрчкáмо* III Леск. — *изваќáше* III Н. — *наврљамо* III Н. — *заказá* (1 s.) (задоцни) III Влаسه (п.) — *искарáше* III Н. — *изорá* (1 s.) III Брен. — *оуљачкосáше* III Влаسه — *запреќáше* III Бујк. — *нарођáше се* III Габр. — *он гу брѣо сњемá* III Врање — *та се потепа́мо* III Н. — *ја га дочекá* III Приб. Још друге сличне примере види у гл. XXIII. Овамо долазе и глаголи који у садашњем времену имају *и* : — *испобегáше* III Врање — *пріблеа* (3 s.) I Вина — *додржá се* (1 аор.) III Врање — *полежá* (1 s.) II Ниш., *пóлежа* (3 s.), *полежáше* I Жлне — *óтрча* I Књаж.

Из ових примера, овако поређаних, не види се у чему је особина ових говора у овоме правцу, и што је још много важније, да се по својим акценатским особинама ови глаголи између себе слажу као мало где. Да би се то видело, изнећу још једном и ове глаголе и оне које сам навео уз имперфекте, само мало друкчије груписане. За аорист су у овоме правцу важна три типа: а) *чўвати* : *чўвах* : *чўва* ; б) *ўграти* : *ўграх* : *ўгрá* : *зўигра* или *чїтати* : *чїтах* : *чїтá* : *прдчитá* и в) *глддати* : *глдах* : *глда* : *прдгледа*. То су најважнији облици — за то њих само и наводим. Овде ћу навести и сродне по акценту друге типове који у инфинитивној основи имају *а*, јер и за њих вреде све горње особине.

Прво, тип *чўвати* : *викá* (3 s.), *гаиá* (3 s.), *збирá* (3 s.) *зидáше*, *питá* (3 s.), *алачá* (3 s.) (плаћа), *рацáше*, *ручáмо*, *расклаиá* (3 s.), *спремá* (1 s.), *чува́* (3 s.), *дава́* (3 s.), *казá* (3 s.), *заказá* (1 s.), *одморáше се*,

напреза́ше се, писа́ше, ћута́ (3 s.), врља́ (3 s.), сваља́ (3 s.), испрекида́ше, умеша́ (1 s.), наскита́ се (1 s.).

Сви се ови облици по месту акцента потпуно слажу са изнесеним типом, али се не слаже 2. и 3. л. ј. трo-сложних глагола овога типа: код њих је акценат обично пренесен: *сѣчува́ (3 s.), за́влада (3 s.), прѠмеша, ѱписа, прѠписа, за́свира, сѣсука, прѠблев* и сл., али и *расклапа́* и сл.

Друго, тип *ѱрати (аѱсати* и сродни): *чешља́мо, брија́ше, лга́ше, поиска́ (1. л.), прѠора (3 s.), поорáше, изорá (1 s.), потепа́мо, ѱчита (3 s.) прѠчита, ичита́ше, смеја́ше се, копа́мо, окопа́ (1 s.), дри́мо, бежа́мо, полежа́ (1 s.), полежа (3 s.), полежа́ше, стоја́ше, Ѡтрча (3 s.), додржа́ се (1 aop.)* и др. Све су то облици који се слажу са особинама овога типа, али 2. и 3. л. јед. одступа од њега и то само у дво-сложних глагола: код њих је акценат увек на крају место да је на почетку: *нашља́, липса́, лиња́, иекља́, тепа́, чита́, бежа́, лежа́, трча́* и сл.¹

Из овога се види да су се ова два глаголска типа, допунивши се узајамно, изједначила:

Тип а) је имао:	Тип б) је имао:
<i>иита́</i> <i>заиита́</i>	<i>чита́</i> <i>прочита́</i>
<i>иита́</i> <i>заиита́</i>	<i>чи́та</i> <i>прѠчита</i>
<i>иита́</i> <i>заиита́</i>	<i>чи́та</i> <i>прѠчита</i>
<i>иита́мо</i> <i>заиита́мо</i>	<i>чита́мо</i> <i>прочита́мо</i>
<i>иита́сте</i> <i>заиита́сте</i>	<i>чита́сте</i> <i>прочита́сте</i>
<i>иита́ше</i> <i>заиита́ше</i>	<i>чита́ше</i> <i>прочита́ше</i>

Како су код ових типова сви облици једнаки сем 2. и 3. једн. то су се и они изједначили и то у корист типа б); са сложеним је обрнуто било. На тај смо начин добили један тип и код простих и код сложених: код простих (или, боље, двосложних) са акцентом на крају, — код сложених (или, боље, вишесложних) са повлачењем у 2. и 3. ј. Како оваквих глагола има врло

¹ Код неких од ових глагола има колебања и код Вука. Види код Даницина ор. с. 83—84. на пр. *лага, ѱска* и сл.

много и како ови глаголи, особито тип а, имају много додирних тачака са типом *гледати*, и он је, у аористу, примио све акценатске особине ових двају типова. Тако су према :

<i>и́там</i>	<i>и́тамо</i>		<i>гле́дам</i>	<i>гле́дамо</i>
<i>и́таш</i>	<i>и́тате</i>	=	<i>гле́даш</i>	<i>гле́дате</i>
<i>и́та</i>	<i>и́тају</i>		<i>гле́дам</i>	<i>гле́дају</i>

и другим, постали и облици:

<i>гледа́</i>	<i>гледа́мо</i>	<i>загледа́</i>
<i>гледа́</i>	<i>гледа́сте</i>	<i>(загледа)</i>
<i>гледа́</i>	<i>гледа́ше</i>	<i>(загледа)</i> и т. д.

Горе сам забележио ове облике такве врсте: *врча́* (3 s.), *поврча́мо*, *гледа́*, *погледа́* (1 s.), *пада́*, *сваца́мо*, *чекá*, *чекáмо се*, *ја га дочекá*, *пречекáше* (*дóчека* — стари облик) *сипáмо*, *осипá* (1 aor.), *сѣсипá* 1 s., *фраќáше*, *изваќáше*, *реза́* (*и́збања се*), *згреáмо*, (*прéмрда*), *припуца́ше*, (*и́стера*), *отера́мо*, *потера́ше*, (*дóтраја*), (*ра́шчушка*), *разбрча́мо*.

Ово се овако пренело и на све друге глаголе, ма где се находио њихов акценат у сад. времену: на пр. *вечерати* има: *повечера́* (1 sing.), *вечера́мо*; *пóзабораља* (3 sing. aor.).

326. Глаголи на *е* и *и*. Како су акценатске прилике и код ових глагола сличне глаголима са наст. а, разумљиво је што се и овде извршило такво исто упроштавање.

Сем горе наведених: *живé*, *белéше се*, *видé*, *волéше*, *вртéше*, *горéше*, *седé*, *седéмо* и према њима образованих: *идé*, *пијé*, *бидé*, испор. још :

- *и́згоре* (3 s.) I Књаж. — *одлетé* (1 s.) I Књаж., *полетé* (1 aor.) I Врб., *ра́злете се* (3 s.) I Књаж., *на́лете* (3 s.) I Књаж. — *пóлуде* (3 s.) I Књаж.
- *поседé* (1 aor.) I Књаж., *поседéмо* I Књаж.
- óседе* (3 s.) I Књаж.; испор. и у јужноморав.: *óгладне* (3 s.) III Леск. — *не заврте́* (1 aor.)

III Н., *úзверте* (3 s. aor.) III Леск. — *седéсмо*
III Н. (-смо овде ненародно) — *óсиромаше* III
Врање.

То исто вреди и за глаголе на *и*:

— *прóбави* (3 s.) I Рад. — *рáзблуди се* (3 s.) I Баб.
— *óбори* (3 s.) I Књаж. Жлне, *сóбори* II Ниш.
— *зáбрзи* (3 s.) I Књаж., *óдбрзи* I Балт. — *обри-
чíше* I Пир. — *обрстíше* I Књаж. — *извади* (1
л.) I Књаж., *превадише* I Књаж. — *поватише* I
К.С., *уватише* I Боров. — *соблачíше* I Радош. —
вози (3 л.) I Књ. — *прéвољи* (3 s. „победи“) I КС.
надовољíше I Вит. — *врати́мо* I Књаж. — *пре-
гази́ше* I Књ. — *óглади* („упропасти“ 3 s.) I Књ.
(bis) — *глоби́ше* I Књаж. — *зáгмури се* I Жлне
(загњури се) I Жлне — *погоди́мо* I Књаж., *уго-
ди́мо* I Књаж. — *огрубíсте* I Изв. (л.) (онака-
радисте) — *изгубíше* I Балт. — *на́дроби* (3 s.) I
Књ. — *óдвоји* (3 s.) I Књаж. — *она́ се óжени* I
Књаж. — *позалами́ се* (= *позадужи́ се* 1 s.) I
Баб. — *зáсвери се* (3 s.) I И. Јал., *пóсвери се*
I Пир., *úсвери се* I Пир. — *зáзори* I Тем. —
ја се избеочí I И.Јал. — *и он се тагај úвести*
(„разумеде“) I Пир. — *изопачíше* I Књ. — *за-
јури́ се* (1 s.) I Књ. — *докачíше* I Књаж. — *уква-
ри́ше* I Књаж. — *кипи́* (3 л.) I Н.Кор. — *склонí*
(3 s.) I Књаж. — *косíмо* I Књаж. — *искочíсте*
I Ошљ. — *óкриви* (3 s.) I Књаж. — *накрми́* (1 s.)
I Ошљ. — *сáкупи* (3 s.) I Жлне — *нога́ ми óлаби*
I Жлне Књаж. — *изластрíше* I И.Јал. — *úзлечи*
(3 s.) I Књ. (bis) — *зáлети се* (3 s. III Међ., *налати*
(3 s.) I Књаж. исп. горе. — *úложи* I Књаж. —
прелуци́ се (ољушти се) (1 л.) I Књ. — *умасли́* (1
s.) I Ост. — *омеђí им* (1 л.) II Ниш. — *замлати́*
се (1 s.) I Ошљ. — *помлоди́сте се* I И. Јал. —
прéмисли (предомисли се 3 s.) I Пир. — *измотри́*

(1 s.) I Н.Кор. — *премрењѝше* I Кр. Ф. — *мучѝ*
 (1. 3. s.) I Киј. — *пѝништи* (3 s.) I Бор., *ѝништи*
 I Књаж. — *поѝѝше* II Ниш. — *одѝ, одѝ* (1. 3. s.) I
 Руд., *проодѝмо* I Рад., *доодѝше* I Вас., *издоодѝше*
 I Балт., *изотодѝше* I Рад. — *оикољѝше* I К.С.
 Књаж. (bis) — *заоратѝмо* I Тем. — *опазѝше* I Књ.
 — *ѝпали* I Књаж. (3 s.), *упалѝше* I Књаж. — *свѝт се*
напараси (намножи) I Жлне — *напати* (3 s.) I Књ.
 — *печалѝ* (1 s.) I И.Јал. — *напраѝ се* (1 s.) I Књ.,
препраѝ се (1 s.) I Кр., *запраѝ* (3 s.) I Књаж.,
напраѝ I Књаж. (3 s.) (bis'), *напраѝмо* I Књаж.,
напраѝше I Књаж. (bis) — *пратѝ* (3 s.) I Књаж.,
испратѝше I Књаж., *отпратѝмо* I К.С. — *прашѝ*
 (1 aor.) I Књаж. — *ѝпуди га* (3 s.) I К.С. —
ѝспни (3 s.) I Д. Кам. Балт., *напунѝ* II Ниш.
 (3 s.) I Књаж., *пѝпунѝ* (3 s.) II Ниш. — *по-*
ранѝ (1 s.) I Књ., *нарани* (3 s.) I Књ. — *ѝзрачуни*
 (3 s.) I Књаж. — *наредѝмо се* I Књаж. — *заробѝ*
 (1 s.) I Књаж., *заробѝше* I К.С. — *преройше се*
 I Балт. (за пчеле) — *садѝмо* I Књаж., *присадѝмо*
 I Књаж. — *засвири трубѝ* I К.С. — *досводѝше*
 I Књ., *посвадѝмо* I Књаж. — *осветѝше* I Књаж.
 — *ѝ(д)сели (се)* I Кож., *иселѝше* I Рад., *преселѝше*
 I Књаж. — *ѝсети* (3 s.) I Књаж. — *искочѝ* (1 s.)
 I Књаж., *ѝсчочи* (3 s.) I Књ. (ter), *искочѝмо* I Књ.,
искочѝше I Књ. — *ѝслужи* (3 s.) I Књ. — *ѝстаѝ*
 I Књаж. (3 s.), *остаѝмо* I Вал. — *отступѝмо* I
 Бор. (bis) — *ѝсуди* I Књаж. (3 s.) — *ѝшуши* (3
 s.) I Пир., *ѝсуши* I Стањ., *осушѝше* I Књаж.
 — *ѝсѝкѝти се* I Бор. (3 s.) — *ѝтаѝи си* (3 s.) I
 Књаж. — *зѝтвори* (3 s.) I Књаж. — *тегљѝ* I Књ.
 (3 s.) Изв. (л.) — *натовари* (3 s.) I Књаж., *на-*
товарише I Књаж. — *тражѝ* (3 s.) I Књаж. —
ѝстрои („нађе“) I Балт. — *трошѝ* I Књаж. —
трколѝше I Књаж. — *истрсѝше* I Књаж., **сту-*

рише I Књаж., *растурише* I Пир., *стуримо* I Књаж. — *ст'вни се* (3 s.) I Вас. Шт. Пир. Бенц. — *удар* I Књаж. (3 s.), *ударише* I Књ. — *уцени се* (3 s.) (погоди се) I Кож. — *људи се начетише* I Жлне — *очисти* (1 s.) I Књаж., *ичистише* I Клис. — *рашчоврати* I Вал. (и *рашчоврти*, извртели, проширити отвор и сл.).

Или испор. у јужно-моравском: — *обали* (3 s.) III Врање — *увати* (1 s.) III Врање, *вагише* III Леск. — *погрешише* III Т. дол. — *прозадужи* III Н. (очекивали бисмо „прѣзадужи“) — *окладимо се* III Лук. — *уколчише* III Мал. — *уљудише* (смирише, спремише) III Н. — *млати* (3 s.) III Врање — *молити* III Леск. (3 s.) — *заноћимо* III Мал. — *пазари* (3 s.) III Габр. — *напуни* (1 s.) III Н., *испуни* (3 s.) III Тиб. *напуни* (3 s.) III Мошт. Међ. (bis) Н., *испунише* III Тиб. — *опуштише* III Мал. — *искочисмо* III Н. — *тегљи* (3. s.) III Лук. — *тражи* III Н., *затражимо* III Н. — *турише* III Сб.Вр. — *ицеише* III Кат. — *ст'вни се* (3 s.) III Врање — *ичисти* (3 s.) III Међ., и т. д.

Из овога се види да се за све двосложне изведене глаголе (на *а*, *е*, *и*) може поставити правило: *прости глаголи имају акценат у аористу обично на крају, сложени га пак у 2. и 3. лицу једн. повлаче на први слог.*

327. Само код једне групе глагола находимо привидно одступање. То су глаголи који, и кад префикс добију, остају итеративни: *напраља* (3 sing.), *испраши* (3 sing.), *расклапа* (3 sing.) и сл.; таквих глагола има особито много на *јје*: *ува*. Код њих се, редовно, акценат наводи на крају. На пр.: *уберуваше*, *болодува*, *развацувамо*, *везува*, *вечерува*, *виђуваше*, *испрегледува*, *сденува*, *пожењува се*, *испрекаруваше*; *испромењува*, *уписува*, *погражува*, *издочекува* и сл. за сва три лица јединств. У ве-

ликој збирци најразноврснијих примера, коју сам навео на стр. 497.—503., повучен акценат находимо само у једном случају: *ицува*, али *бицува*. Тај глагол, истина, има у другим нашим дијалектима: *исдѡвѡ*, *дисовѡ* као и *кѡповѡ*, али то овде није од значаја, већ нешто сасвим друго, као што се види и из облика глагола *куповати* и сличних, а то је, да он, добијајући префикс, не задржава и даље своје првобитно *имперфективно* значење, као други слични глаголи, већ постаје перфективан. Тако везивање глаголскога вида за преношење акцента или његово непреношење дошло је отуда, што изведени глаголи на *а*, *е*, *и*, када су прости, у већини су случајева трајни и имају акценат на крају; међутим када су сложени и имају, према горњем, повучен акценат — у великој су већини случајева перфективни; за то се и код глагола *исова-ти* генералисао за имперфективну форму — као и код свих ових глагола — акценат на крају, а за перфективну — повучен у 2. и 3. л.; за то и глаголи сложени, а итеративни (расклапа и сл.), не повлаче акцента у 2. 3. јед.; с друге стране, када су глаголи ма они били и перфективни, прости — на пр.: *липса-ти*, *снима-ти* и сл. — они ипак имају акценат у аористу у свима лицима једнине на крају. С тога се може правило, изнесено на крају т. 326., овако модификовати:

Сви прости изведени глаголи на а (ува), е и и, били они трајни или свршени, имају у аор. акценат увек на крају; када пак додавањем префикса постану сложени и свршени — повлаче га у 2. и 3. л. једнине на први слог.

Како аористи трајних глагола имају опет само имперфективно значење, овде је језички осећај, под утицајем првобитно *чисто акценатских* прилика, унео донекле диференцијацију у *аорист-имперфекат*, с једне стране, остављајући му увек акценат на крају, и *прави аорист*, с друге, преносећи му увек акценат у 2. и 3. л. једн. на први слог.

ДОДАТАК ОБЛИЦИМА КОЊУГАЦИЈЕ.

XXVI. PARTICIPĪA.

A. Part. praes. act.

328. За прилоге врем. сад. имамо у овим дијалектима данас већ готово само један наставак: *eћи* (resp. *ечи*) који се додаје свима основама. Како се тај наставак додаје и основама на *је*, које имају инфинитивну основу једнаку с кореном, врло се рано добила представа о тим образовањима као да се она врше од основе начина неодређеног наставком *јећи* (*јечи*). Дакле, према *бојећи се* образовано је *знајећи*, а према *зна-м зна-(x)* : *знајећи* образовано је и *купувајећи* (исп. *купува-х*). Тада се наставак *јећи* почео додавати и глаголима са основом на *е* (*ѣ*) а сад. врем. са *-и-м*, на пр. *седејећи*. Како се овде употребљавао напоредо са *седејећи* и старији облик *седећи* почело се *ејећи* сматрати као еквивалент наставку *eћи* и подједнако са њим употребљавати и додавати свима глаголима без разлике.

Остатака од образовања на *ући* има врло мало, па и то мало по свој је прилици новијега порекла, унесено са стране. Ја сам записао на пр. *идјући* I Риб. и сл., али сумњам да се у народу јаче употребљава. Шта више, прилошки наставак *ечки* (*eћи*) постаје сада све генералнији и истискује и наст. *ечи* (*eћи*).

- *врѣчи* I Књаж. — *годечкѣм* је (по вољи) I Изв. л.
- *лежечкѣ* I Црнољ. III Међ. — *летѣћи* II Драј.
- *плашећѣм* III Леск. — *работѣчи* I Пон. — *садѣче* I Тем. — *седѣчи* I Књаж., *проседѣчи* I Бучје, *сѣдећѣм* III Врање, *седечкѣ* I Црнок., *седећкѣм* III Виш. — *стојѣчу* I Пон. II Пирк. Ниш., *стојѣчи* I Бучје, *стојѣћѣм* III Леск., *стојѣчки* I Баб. Г.Бојн., *стојѣкѣ* I Вас. — *тражѣћи* III Н. — *трапѣћи* III Леск. — *ћутѣћи* III Бујк., *ћутѣћѣм* III Леск.
- *бевјајѣћи* III Тиб. — *бивјајѣчи* I Пир. (bis) — *варјајѣћи* III В.Бања — *давјајѣчи* I Књаж. — *медјајѣћи* III Тиб. Вр. (bis) — *знајѣчи* I Кам., *познајѣчи* I Кам., *знајѣчѣ* (асс.) („знаоце“) I Кам. — *играјѣчи* I Остат. III Вр. (bis) — *измацајѣћѣ* III В.Бања — *певјајѣчи* I Црнок. — *шипјајѣћи* III Међ. — *причјајѣћи* III Стајк. — *рипјајѣћи* III Међ. — *смејајѣћи* се III Врање — *тепјајѣћѣ* III Међ. — *читјајѣћи* III Леск. — *чувјајѣћи* III Леск. (bis).
- *везувјајѣчи* II Ниш. — *јакјајѣћи* III Виш., *јашјајѣчи* I Г.Бојн. — *кљечјајѣћи* III Леск. — *купувјајѣћи* III Н. — *питувјајѣћѣ* III Вл. (п.) Тег. — *прашувјајѣћи* III Врање — *цутовјајѣћи* III Љут. — *трчајајѣћи* III Н. I Бучје — *умирајајѣћи* III Леск.
- *срвѣкѣ* III Стуб. — *газѣкѣ* III П. — *грабѣкѣ* III Врање — *зборѣкѣ* III Стајк. — *лазѣкѣ* II Рупје — *молѣкѣ* III Леск. — *носѣкѣ* III Леск. (bis) Кат. — *одѣкѣ* I Балт. — *оратѣкѣ* III Љут. — *пазѣкѣ* III Врање — *работѣјѣчи* I Б.Ињѣ — *свирѣкѣ* III Н. — *седѣкѣ* I КС. Горч. Г. Бојн. II Прек. КнС. Пирк. III Стајк. Леск. (bis) Топ. Вр. (bis) — *тражѣкѣ* I Књаж. — *учѣкѣ* I Боров.
- *бијѣкѣ* II Пирк. — *знајѣкѣ* II Пирк.
- *бидѣкѣ* III Вр. (bis) — *идѣкѣ* III В.Бања, *идѣкѣ* I Кијев. III Леск. Топ. Кат. (bis) В.Бање Врање — *јашѣчи* I Опљ. Јак. Зор. Књаж. (*јашѣчѣ*) Тиошт.

Цер. Студ., *јашвечи* I И. Јал. II Прек. Бур. Вар.
Пирк. КнС. III Вреж. Бог.

Према овим образовањима имамо и: *кришећим* III
Н. Сб.Вр. Врање и сл.

329. На основу овога материјала можемо учинити две примедбе: а) да се неки пут ови облици мењају, и на тај начин прелазе придевима, и б) да им акценат, у главном, одговара акценту других дијалеката. Само, разуме се, образовања са *ејећи* морају сва имати акценат на првоме слогу тог наставка, јер тако имају они глаголи од којих су га она у опште добила. Што се тиче образовања са акценатом на крају — таквих образовања има и у другим нашим дијалектима; али се она и у њима међусобно не слажу (в. Решетара стр. 199.), ма да је несумњиво да су стара.

B. Part. praet. act. II.

330. У тимочко-лужничкоме говору потпуно је сачуван стари наставак овог облика; у јужно-моравском такође за све родове и бројеве, сем за једину мушког рода. Ту има јужно-моравски дијалекат наставак *ја* и та се црта јавља као најкарактеристичнија особина његова. У запањскоме изгледа да је основни онај наставак који находимо и у тимочко-лужничком говору, али већ продире у њ и *ја* из јужно-моравскога говора, ма да још ни близу није генерализовано. Према томе само та особина ових облика представља специјално питање, на којем ћу се ја мало дуже ниже задржати.

331. Што се тиче саме основе која се употребљава ва ове облике — о њој смо говорили на више места у овом одељку: о употреби *имперфекатске основе* в. гл. XXV о поновном уношењу *т* и *д* испред *л* исп. т. 96., а о замени наст. *ил*, *ила* и др. са *ел*, *ела* в. т. 294. Овде нам остаје да говоримо само још о једној особини основа овога

партиципа, о којој је требало, како изгледа на први поглед, говорити у фонетици, или код других облика морфологије, а то је: употреба у глагола на *-иџ-ти* у једноме делу јужно-моравскога говора место *у*, како би требало да буде и како и јесте у великој већини ових дијалеката, а. Овде, а не где другде, о овој особини говорим зато што је најчешћа у оваквим облицима и, можда, најстарија; а у морфологији говорим о њој због тога, што је ово појав специјално морфолошки: ова се замена звука *ж* звуком *а* јавља само у неким, од свих других облика строго одељеним категоријама, у партиципу и аористу. Доводећи, према томе, овај појав у непосредну везу са самим облицима у којима се он јавља, сматрао сам да му је, као таквом, једино овде место. Имајући све ово на уму ја ћу прегледати сав материјал који овамо долази овим редом: (а) облике, који се према начину с образовања слажу са сличним облицима у другим дијалектима нашим, разгледаћу са акценатске стране; за тим ћу прећи (б) на употребу и постанак облика са *ја*, и, најзад, (в) на облике са *на м. ну*.

332. Акценат у ових партиципа.

И врста. — *грѣбли* I Н.Јал. — *осѣбъ'л* I Жлне, *презѣбъ'л* I Жлне, *осѣбла* I Жлне Црнокл., *исѣбли* I Вас., *исцресѣбли* I Пир., *осѣбли* I Д.Сок. Риб., *осѣбле* I Кр.Ф.

— *жѣл* I Н.Кор. — *забѣл* I Изв. л., *убѣл* I Вас. — *довѣл* III Хум., *повѣл* I Књаж. Изв. л., *довѣла* I Рад. — *ујѣла* I Књаж., *изѣле* I Пир., *појѣ'ле* I Књаж. — *уалѣла се* I Књаж., *уалѣгле* I Радињ. — *изрѣсал* I Бор. Књаж., *одрѣсъ'л* I Књаж., *порѣсал* I Вал., *зарѣсло* I Књаж. (bis) — *срѣтал* (= *срѣгл*) I Изв. л. II Ниш., *покрѣтал* I Боров., *срѣтли* I Бучје Књаж. Тем., *присрѣтли* I Пон. — *расцѣбли* I Тем. — *наклѣли* III Леск. — *укрѣл*

- II Личје, *укра́дѣл* III Вл. п., *укра́ла* III Приб., *искра́дла* I Вучед., *кра́ло* I Бучје, *укра́ле* III Врање — *па́дал* (*пал*) I Остат. Драг. Злок. Кијев. Кр.Ф. Р.дол, *па́дла* I КС. Књаж. Жлне Кр.Ф. Р.дол III Н., *па́дло* I Кож. Вас. Књ. Жлне Баб. Киј., *наи́па́дло* I Кр.Ф., *опа́дло* I Рад., *пропа́дло* I Рад. Вал., *распа́дло се* I Пон., *па́дли* I М.Изв. Бор. Влаова Остат., *запа́дли* I Киј., *си́дли* I Вас. — *се́дал* I Књаж. Вас. Црнокл. II Ниш., *се́дла* I Рад. Н. Кор. Књаж., *се́дли* I Вал., *за-се́дли* I Балт. Б.Иње Пир.
- *изне́сли* III Лук., *поне́сла* III Н. — *зане́л се* I Књ., *одне́л* I Кр.Ф., *доне́ли* I Књаж., *зане́ли* I Н.Кор.¹ али *ра́знело* III Вр., *одне́ли* III Кат. — *истре́сьл* I Кр.Ф. — *дове́зьл* I Књ. Жлне — *изле́зал* III Вр., *уле́зьл* I Кр.Ф., *изле́зла* III Н., *сле́зла* I Кож. — *помју́зли* I Изв. л. — *опа́зьл* I Врб.
- *дошѣл* I Рад. Влас. Ора II Д.Мат. Ниш. III Хум. Бац. Д.Село Берб., *ишѣл* I Вас. Стањ. Влас. Ора III Брен. Црнат. Бац., *изишѣл* III Леск., *отишѣл* II Руцје, *отѣшѣл* III Кат., *нашѣл* I Киј. III Д.С., *ошѣл* I Балт. Кр.Ф., *пошѣл* (кат-када и *пѣшѣл*) I Кож. Књаж. Балт. III Брен., *прошѣл* I Рад. Књаж. (*прѣшѣл*) II Липовица, *отѣшао* I Књ., *дѣшао* I Књаж., *дошла́* I Књаж., *ишла́* I Књаж. Лин., *отишла́* I Књаж. III Љут., *отѣшла* III Вр., *ошла́* I Књаж. Орля, *пошла́* III Међ., *дошла́* I Књаж. Кр.Ф., *дошли́* I Књаж. III Н. "шли́ I Књаж., *ошли́* I Вас. Књаж. III Дуп. В.Бања, *разотишли́* I Пир., *прѣшли* III Лук., *ошлѣ* I Н. Кор. Тем., *прѣшле* III Вр., *отѣшле* III Врање.
- *побѣгал* I М.Изв. Бор., *прѣбе́зьл* I Опњ. — *обле́кла* I Пир., *собле́кла* III Вр., *собле́кли* III Вр., за-

¹ *донѣо* I Д. Кам.

вѹкал I Кож., *извѹкла* III Брен., *вѹкли* III Н.
 — *дѹгъл* I Ошљ. Кр.Ф., *издѹгал* III Габр., *на-*
дѹгал I М.Изв., *подѹгал* I Бор., *дѹгли* I Ост. III
 Тег. — *нажегѹгли* I К.С. («појурили») — *лѹгѹл*
 I Рад. Ошљ. Књ. III Габр., *полѹгал* I Н.Кор.,
слѹгѹл I Г.Ром., *лѹгла* I Пир., *улѹгла* III Приб.,
ужљѹгла III Корб.; према *легал* - *легала* III Корб.
 — *могѹл* I Н.Кор. Кож. Књаж., али и: *могѹл*
 I Бор. И.Јал. Књаж., *не могѹл* I Књаж., *не моглѹ*
 I Вучед., *не могала* III Вр. Леск., *могало* III
 Међ. Приб. Леск., *моглѹ* I Књаж. Д.Кам. (*могли*)
 Кож., *несѹ могли* I Књ. (bis), *могали* III Стајк.,
могле I Врб. — *запѹкѹл* I И.Јал., *опѹкал* I Кож.
Жлне, *пѹкла му се* (клела му се) III Вр., *исапѹкла*
 I Тем., *напѹкло* I М.Изв. — *пѹкал* I Књаж.,
распѹкла I М.Изв. — *рекѹл* I Пир. Изв. (л.) Кр.Ф.
 II Рупје III Мал., али и: *рекал* I М.Изв. Ошљ.
 Јак. Кож. Н.Кор. Књ. Изв. (л.), *урѹкао* I Књаж.
 (под утицајем књиж. језика), *рѹкла* I Књаж.,
рекла I Вучед., *рекало* III Стуб. — *сѹкал* I К.С.
 Вас. И.Јал., *исѹкъл* I Кож. Књ., *оцѹкал* I Врб.,
посѹкѹл I Драг., *пресѹкал* III Међ., *просѹкал* I
 Н.Кор. — *утѹкал* I К.С. Књаж. Г.Бојн., *протекъл*
 I Књ., *дотѹкла* I Пир., *затѹкло* I Књаж., *претѹкле*
 I Књаж. — *стѹгал* I Пир., *стѹгли* I Књ. — *стѹкал*
 I Д.Кам. — *штѹкла* I И.Ј. — *отѹла* I Књаж.,
узѹл I Књаж. Пир. Вучед. III П.Пољ., *узѹли* I
 Књаж., *заузѹли* I Књаж., *узѹле* III Вр. — *жѹли*
 I П.Кор.¹ — *запѹл* I Књаж., *запѹла* I Вина, *за-*
пѹли I Књаж. (затворили) — *зачѹла* I П. Кор.,
започѹл I Књ., *почѹо* I Књ., *почѹла* I Пир. III
 Леск., *почѹли* I Књаж.

— *умрѹла* III П. Габр. Међ. Кум. В.Бања, *умрѹло* II
 Кн.С., *умрѹле* I В.Крч., *умрѹо ли је* I Књаж.

¹ не ме зајмала III Леск.

умрл I Студ. — *оврл* I Руд., *врли* III Топ.,
оврли I Бор. — *допрл* I Кож. — *утрла* I К.С.
 — *отрјл* III Н., *отрјли* III Н. I Стань.
 — *подбрáли* III Љуг., *обрáли* III Вр., *сѣбрáла* I Књ.,
сѣбрáлá I Бор. — *сабрáло* I Ошљ. — *зовáли*
 II Ломн.

Ја сам навео ове форме овако, да се види све шаренило акценатских односа у овоме правцу. Није тешко видети, у чему се оно разликује од сличних прилика у другим нашим говорима. Главна је разлика међу њима у томе, што се многим облицима акценат са краја преноси на претходни слог: *грѣбла*, *изѣбла*, *довѣла*, *уилѣла*, *рáсло*, *расцвѣли*, *испѣкла*, *протѣкле*. То се врши, као што смо видели, и у аориста, а овде још у толико пре, што је у мушкоме роду (*грѣбъл* и сл.) акценат на првоме слогу стар, па је могао бити отуда лако преношен — особито под утицајем глагола који такође у мушком роду од старина имају такав акценат (*дѣгл* = *дѣгао*), а не преносе га на крај у другим облицима (*дѣгла* = *дѣгла* и сл.) — и у друге облике. Али не треба мислити да је то процес који је завршен: напротив, он се тек сада врши. За то и има још доста облика и са акцентом на крају: *понеслá*, *моглá*, *реклá* и сл. Па не само то. По свој прилици према глаголима као *дошѣл* - *дошлá*, код којих је акценат увек на крајњем слогу, почели су се и код неких глагола са правилним акцентом на крају (*моглá*) употребљевати и облици за мушки род са акцентом на крају: *легѣл*, *могѣл*, *рекѣл*, *протекáл*, ма да се и код њих чувају још и даље облици са акцентом на првоме слогу: *могѣл*, *рѣкал* и сл. Сличних појава овима находимо и у оврињићком говору (Решетар, 170—173).

Друга је важна одлика овога говора у овоме правцу, да не повлачи акценат у глагола типа *џзео* : *џзела*, *дџиро* : *дџирла*, већ има свугде акценат на истом слогу : *узѣл*, *узѣле*, *допрла*, *умрѣли* и сл. Несумњиво је да је то ура-

ђено под утицајем аориста, са којим се и иначе слажу ови облици по акценту, а у којем имамо: *узé(x)*, *узéмо* исп. *узéх*, *узéсмо* и сл. Да ли су облици *рáзнело*, *óднели* у јужноморавском говору остаци од тога — због малог броја примера тешко је рећи, у толико пре, што се у јужноморавском дијалекту и иначе акценат преноси с крајњег слога на претходни као што се види из примера, више наведених.

333. *II* врста. — *довану́ла* I И.Јал., *ватну́ли* I Б. Иње (мало дохватити) — *врну́л* I Вас. — *загину́л* I Балт., *погину́л* I Рад. Ошљ. К.С. Бор. Књ. Жлне Изв. л. II Б.Пот., *изгину́ла* I Врб., *изгину́ло* I Књ., *узи́ну́ло* I М.Изв. Књаж. И.Јал., *изгину́ли* I Врб. Крента, *погину́ли* I Жлне Пир. Б.Пал. — *загрну́л* I Н.Кор., *огрну́л* I Књ. — *здену́ли* I Књаж., *наде́ну́ли* I КС. — *обзину́л* I Изв. (л.) — *објану́л* I Изв. (л.) — *ки́мнул* I Вал. Пон. — *окину́л* I Жлне, *кину́ла* I Књ., *окину́ли* I Књ. — *преметну́л* I Књ. — *мину́л* I Изв. (л.), *мину́ли* I Изв. (л.) — *не мрдну́ло* I Књ. — *окну́ли* I Књ. — *стану́л* I Вал. Пир., *стану́ла* I Пир. Књаж., *стану́ли* I Књаж. — *св'вну́ло* I Књаж. Миран., *просв'вну́ло* I Књаж. — *притисну́ла* I Кр.Ф. — *утрну́ла* I Књ. — *чоину́ла* (ударила) I Тем.¹

И ако је овде наведено доста мало примера, ипак се и из њих види правац у коме се ови појави развијају: и овде се почиње, као и у аористу, генералисавати акценат на крају. Па пр.: *погину́л*, *здену́л*, *кину́л*, *стану́л* и сл., ма да се поред њих погдешто употребљавају и форме са акцентом на првом слогу: *ки́мнул* и сл.

¹ Једном сам забележио: *заузу́ла* (*заузела*) — образовано према садашњем времену *заузем* које је по облику (али не и по постању) једнако са *дигнем* исп. *дигнула*.

Овамо долазе и партиципи ових глагола без ну:
угасли II Ниш., *изгѣбли* I Књаж., *задѣла* (затворила) I И.Јал., *пожѣсло* I Н.Кор., *смрзѣл* III Брен., *омрзли* I К.С., *исарсле* I Тем., *исѣло* I Н.Кор. Руд., *усѣло* I Стањ.

334. III врста.

Прво ћемо узети неизведене једносложне глаголе, а после и остале.

а.) *пѣшка га не била* III Приб., *забил* I Књаж., *разбил* I Књаж., *убил* I Књаж. III Габр., *убила* I Књаж., *побило* I Књаж., *побили* I Књаж. — *бил* (esse) I Књаж. Ора III Габр. Церје Вреж. II Деан, *билá* I Књаж. (често) Изв. (л.) III Вр., *билó* I Бучје Књаж. (често), *добило* I Пир., али и: *бѣло* I Врб., *бѣло* III II. (често); *билý* I Књаж., *билé* I Вас. Књаж., *билá* (pl.) I Књаж. — *собýл* I Руд. — *обавили* I Књаж., *не развило* I Књаж., *заувила* I Вал. — *дал* I Књаж. Кам. Изв. (л.) Ост. III Габр., *подо́л* I Књаж., *далá* I Књаж. Пир. III Корб., *продалá* II Ниш., *испродалó* III Н., *далý* I Књаж. II Ниш. III Леск., *продалý* I Књаж. — *не знáло* I Књаж. — *поле́л гу* (полил) I Битвр. — *смéло се* III Н. — *оста́ло* I Рад., *застáли* I Вал., *оста́ле* I Књаж. — *чул* II Личје, *чу́ла* I Пир., *подачу́л* I Руд. (начуо).

Код ових глагола треба обратити пажњу на двоје: а) у сложеним је глаголима акценат као и у простим; нема, дакле, у извесним случајевима повлачења акцента: *подо́л*, *собýл*, *обавила* и сл.; б) неки глаголи не преносе акценат на крај. То находимо и у глаг. I врсте, исп. т. 332. Остали се облици слажу са другим сличним облицима у другим нашим говорима.

б.) *балдисáл* I Кож. — *бундуковáли* I Књ. (пијанчити) — *батисáли* I Изв. л. — *побашéли* I Вас. (порећи,

утајити) — *бегáла* III Габр., *бегáли* III Приб., *избегáли* (поутицали) III Леск. — *облагáли* III Вр. (кладити се) — *свбурдисáла* I Књ. (спљескати, треснути) — *убѣткáла се* („умешати се“, уваљати се) III Стајк. — *заваљáла* I Рад., *наваљáла* III Брен. — *преварáла* III Н.Брен. — *варкáли* III Вр. — *ватáл* I Берд. — *вачáл* I Тем. III Г.Купин. Јаш. Кум., *привачáл* III Вр., *ваћáло* III Међ., *наваћáла* III В.Бања, *вачáли* I Балт. III Вл. п. — *свештáли* (од „вешт“) I Љуб. — *навикáла* I Д.Кам. — *врзáла* III Мал. — *врљáла* III Брен. — *свртáли* I Књаж. — *изврчáли* I Рад. III Леск. — *гаџáл* I Влаова, *гађáли* II Грб., *погаџáли* I Кож. II Скробн. — *погладнéл* I Влаова — *гледáл* I Књ., *гледáла* I Књаж. — *нагмарáла* III П. п. (прождрљиво јести) — *глођáли* II Баљ. — *огрозéло* („омрзло“) III Кум. — *угромáло* I Тем. (отежало) — *давáл* I Књ. Ћијев. — *подисáл* I Књ., *дисáли* I Пир. Драг. — *досађáл* II Н.Бања, *досаџáли* I Н. Кор. Биљ. III Крж. — *додремчáло* (досадило) I Вина — *одржувáл* I Вучед., *издржавáло* I Књ., *обдржјавáли* I Вас. — *думáли* I Књ., *продумáла* I Пир., *думáли* I Књ. Штрб. — *дурдисáло* I К.С. (сустати) — *изабораљáла* I Д.Кам. — *засирала* I Рад., *назирáла* I Ошљ. — *засьдáле* III Врање — *игрáло* I Књаж. — *имáл* I Књаж. Миран. Црнокл. II Ниш. III Хум. Габр., *имáла* I Књ. II Ниш., *имáло* III Кат. I Књаж., *заимáли* I К.С., *узимáле* III Врање. — *искáли* I Књаж. — *прођувáли* III Леск. — *казáл* I Књ. Кал. II Личје, *казáла* I Књ. — *карáл* (терао) I Књаж., *скарáл* I Књ., *карáли* I Клис., *откарáле* III Вр., *скарáли* III Вр. — *закасáл* (заслужио) I Б.Пал., *накасáла* I Пир. — *искачáла* III Вр. — *укашкáл* I Изв. л. (укаљао) — *прекидáле* I Штрп. — *клепáли* I Књаж.

— *уковáл* I Књаж. — *комкáл* (причестио) I Р. Бучје — *копáли* I Књаж. — *прискратáла* (одживела) I Пон. — *скрћáл* II Рупје — *крцáли* I Књ. — *кричáли* (викали) I К.С. — *окувáла* I Књаж. — *нужљáли* I Вас. — *скутáла* I Књаж., *поскутáли* I Књаж. — *лизáла* I Књаж. — *липсáла* I Тишт. Вал., *излипцáли* III Вр. — *улојáли* I Тем. — *измањкáло* (нестало) I Балт. — *умачкáли* III В.Бања (замрљати се, уваљати се у блато) — *мешáл* I Књаж., *промешáл* III Црнат. — *измуљчáла* I Жне — *надáли* I Књ. Штрп. — *нишáла* (њихала) III Тиб. — *проњуцáло* (вели се за дете кад нејасно, кроз нос, плаче) I Вина — *обичáла* I Пир. — *огњевáла* I Књ. — *орáл* I Пир., *изорáл* I Књ. III Брен. — *запажáла* I Берд. — *пашкáла* („пуáла“) I Б.Пал. — *сакљáл* I Кијев. — *уиивáла* III Леск. — *запињáл* I Изв. (л.), *развипињáли* I Изв. (л.) — *уиисáл* I Књ. — *питáла* I П.Кор. — *алафáло* II Н.Бања, *плачáли* I Жне Влас. III Кум. — *исплаћувáли* I Г. Ром. — *силетáла* I Књаж. — *сиљескáла* I Риб. — *напљуáле* I Рад. — *изнапраљáл* I Г.Бојн. — *прачáл* I Кр.Ф. III Власе (п.), *прачáли* I И.Јал. — *прашáле* III Руж. — *испричáл* I Битвр. — *заирћáле* III Врање, *потирћáли* I Вина — *заудисáло* I Врб. — *испуцáл се* III Габр. — *ројáл* I П.Кор. II Ниш., *рајáла* I Цр.бр., *изрођáли* III Н., *нарајáли* I Вина III Приб. — *наракáли се* (окраставили се) I Остат. — *поромáли* I М.Изв. — *зарујéло* I Ваб. — *рчкáл* (мувати, гурати) I Кијев. — *сакáл* I Балт. Тишт., *сакáла* I Пир. — *свађáли* II Ниш., *свађáле* I Књаж. — *севдисáло* I Вас. — *засицáл* I Књаж. — *скандисáл* I Пир. (= „балдисáл“) — *сбитáл* I Б.Пал., *скитáла* I Пон. III Вр. — *доскудéли смо* III Кат. (оспромашили смо) — *слушáла* I Пир. — *сиен-*

у́ала се (оронула) I Кр.Ф. — *пресрета́ли* I Зор. — *става́ла* I Баб., *остава́ла* III Н., *остава́ли* I Књаж., *пристава́ли* I Књаж. — *остаја́ла* III Кат. — *постраша́ли* I Рад. — *осуђува́л* II Личје — *отва́рали* I Зор. — *утепа́ла* I Кр.Ф. Љуб. — *потера́о* I Књ., *потера́ла* I Вас. — *потика́ло се* I Књаж. (погубило се, помрло) — *потреба́ла* I Књ., *треба́ло* I Књ., *треба́ле* I Пон. — *нагрља́л* I Књ. — *натура́л* I Књаж. — *туца́ле* III Бел. — *потъвнело* I Књаж. — *рашкѹшкáli* I Штрп. — *чека́ли* I Књаж — *прочува́л* I Кож., *чувала* I Књаж., *ичува́ла* I Кр.Ф. — *прошара́ло* I Зор. — *шмига́ла* (промицала) I Ошљ. — *шмутка́л* I Тем. (исп. „шмѹтнем“ — узети „смотати“).

Из овога се прегледа види да сви глаголи који овамо долазе имају акценат на крају. Од њих у ствари такав акценат не би смели имати само они који имају [˘] на првом слогу у инфин. основи, када су прости или пренесен акценат, на префиксу. Па пр.: *ва́та(ти)*, *свр́та(ти)*, *гдда́(ти)*, *крѹца́(ти)*, *исира́ћа(ти)*, *исауца́(ти)*, *засипа́(ти)*, *остава́ти*, *потерати*, *тѹца́(ти)* и др. Ово је оно исто што смо видели и код аориста, и несумњиво је да се овадваоблика, већ и због саме основе, налазе у непосредној вези. Истина је да се по неки пут налази и у овим облицима акценат на првом слогу, али не треба мислити да су то остаци од некадашњег акцента у оваквим облицима, јер се он подједнако употребљава и од глагола који и према овим и према осталим нашим дијалектима имају у оваквим приликама акценат на крају: *гдда́ли* I Пон., *свр́тал* III Црнат. и сл. исто као и: *лѹ́гала* I Баб., *сѹ́дали* I Мир. То су све спорадички случајеви, изазвани можда акцентом граес. или утицајем књижевног језика.

335. И глаголе IV врсте нема разлога делити овде на обрасце, јер су им акценатске прилике исте.

— *наалили* III Врање — *пробави́л* I Опшљ. — *убави́л* (вели се за кукуруз кад је добар) I Књаж. — *бежџа́ла* I Књаж. — *беси́ли* I Књаж., *обеси́л* I Књаж. — *блажџи́л* I Цер. (мрсити) — *близџи́ла* I И.Јал. — *поболџело се* I Књаж., *разболџела се* I Пир. — *заборчи́л се* I Тем. (задужити се) — *брзи́ла* I Вас. Изв. л. — *забули́ла се* I Вас. — *збуључи́ли* I Бор. — *ваде́л* I Сурач. (*и́л*), *навади́л* I Књаж. — *завади́ли* I Пон. — *оваџи́ли* I Опшљ. (опколели), *проваџи́ли* III Вр. — *варди́л* I Књаж. — *увати́ло* I Књаж., *завати́ли* I Књ. — *извидџел* I Б. Пал. II Миљк., *видџела* I Књаж. III Брен. Хум Комр. Ломн, *видџели* III Н. Леск., *провидџели се* (мало су се видели) III Лук. I Књаж., *видџеле* I Вас. — *височи́ла* (вели се за воћку кад високо роди) I Пир. — *сџвџитли́ла* I Жлне, *увџитли́ла* I Жлне (присилила, довела у теснац) — *води́о* I Књаж. — *проволџи́л* (- ва -) I Тем. — *врати́ле* III Врање — *заверџило* I Књаж. — *проверџи́л* I Врб., *верџи́ли* I Врб. — *врџи́л* I Битвр. — *наврши́ло* I Књаж. — *изврндџел* I Кијев. — *говори́л* I Књаж., *говори́ла* I Књаж. III Врање — *погоди́ла* I Пир., *угоди́ли* I Књаж. — *изгорџела* I Књ., *изгорџели* I И.Јал., *погорџели* I Бучје — *готви́ла* I М. Изв., *уготви́ла* I Вал. — *грози́ла* I Миран. (претити) — *загуби́ла* III Габр. — *згули́л се* I Књаж. — *одели́ла се* I Књаж., *одели́ли* I Вас. — *изџднџило* I Жлне (bis) — *одомџила* I Књаж. Вас. — *одрџџал* I Вас. — *одрџџела* I К.С. — *есапи́ли* I Балт. — *пожсали́л се* I Изв. (л.) — *оженџила* I Књаж. Вас. — *живџео* I Књаж., *поживџела* I Књ., *живџело* I Књ. — *заборџила* I Књ., *забоварџило* I Н.Кор. — *изназџади́ла* I Пир. — *зајми́ла* I Киј. — *зборџили* I Књаж., *ззборџили* III Леск. — *зверџи́л се* I Пир., *зверџила се* I Пир. — *дозори́ла* (дозрела) I Миран.,

дозорѝла се I Изв. (л.) — зајечѝли I Књ. — јурѝла II Бур., јурѝли I Књ. — закасавѝл (= «закасал») I Мир. — окалашѝла се (навићи се, припитомити се) II Ниш. — укачѝла II Ниш. — натквесѝли се (висити, „обесити се“) II Прек. — нажитѝла I Књ. — склевесѝли (спремили) I Жлне — закљеушѝтили (затворили уста) I Д.Кам. — раскокорѝло се (раскокало се) I М.Изв. — коначѝл I Кијев. — прокормѝл (просећи) I Остат. — раскотрѝло се III Леск. — закрвавѝо I Књаж. — искрѝло I Стањ. — накриѝла I Т.дол. — искрѝле III Вл. (п.) — скуклѝл (снебивати се, савити се, скупити) I Пир. — искулучѝл I Књаж. — купѝл I Књаж. Д.Кам. III Брен. Град. Г.Куп. Јаш. Вл. (п.) — излазѝл I Књ. — лежѝл I Књаж., залежѝли I Рад. — изле^тѝло I Књаж., налатѝли I Балт., улатѝли I Црнокл. — олечѝла I Пир. — заличѝла I Књаж. — полудѝло I Књаж. — лупѝл I Књаж. — получѝли I Стањ. (поделили, одвојили) — разљуѝл I Пир. — намазнѝла III Власе (п.) — омалѝли I Књаж. — променѝл I Књаж. — месѝла I Књ. — наместѝл I Вина — поместѝли I Рад. Књ., проместѝли I Књаж. — молѝла III Љут. — омрсѝле I И. Јал. — носѝл I И. Јал. — обичѝл I Црнокл. — одѝл I Књаж., доодѝл I Књаж. Пир., доодѝла I Књаж., изотодѝла I Књаж. — полибѝла (припила се) I Вас. — запазѝл I Кр.Ф. — палѝл I Књаж. Врб. — упаметѝл I Кр.Ф. — панѝл II Рупје, запанѝл II Деан, упанѝл III Н., панѝла I Књаж. — попарѝла I Књаж. — пропатѝла I Књаж. — оплѝшила се III Леск., улашѝл I Књаж. — победѝла се I Изв. (л.) — појѝли I Књаж. — правѝл I Берд., напрајѝл I Бучје Н.Кор. Изв. (л.) — запрасѝл I Баб., напрасѝл (рђаво учинио) II Пирк. — пратѝо

I Књаж., *аратѝл* I Изв. (л.) — *испрѝжѝли* I Вас. — *уарѝастѝл* I Књ. — *уудѝл* I Н.Кор. — *напунѝл* I Сур., *напунѝло* I Г.Бојн. III Стајк., *напунѝли* III Приб. — *пуштѝл* I Књаж., *испуштѝло* I Књ. — *работѝла* I Књ., *уработѝло* I Књ. — *заровнѝле* I Рад., *сравнѝла* I Миран., *урамнѝле* I Т.дол — *радѝл* III Мезгр. Д. Село — *подредѝло* I Н. Кор. — *изрезѝла се* (иставити се) I Књаж. — *пре-ришѝл* I Тшошт., *уришѝл* II Личје — *заробѝле* III Вр. — *родѝла* I Књаж. — *поројѝла* (искварила) I Миран. — *изро^оњѝли* I Кож. — *саранѝл* I Књ. — *седѝл* I Балт. Пир., *седѝли* I Књаж. III Н., *седѝле* I Књ. — *доселѝли* I Кр.Ф., *заселѝле* I Кр.Ф. — *сетѝла се* III Ниш., *сетѝли се* I Пир. — *силѝле* III Вр. — *искочѝла* I Књаж., *искочѝло* I Књ. — *служѝл* II Скробн. III Попч. — *оставѝла* I Штрп., *оставѝли* III Кум., *престайли* I Књ. — *пострѝло се* (= „погикало се) II Шљив. — *сугарѝло се* I Пон. — *суђѝле* III Леск. — *исушѝла* I Књ., *исушѝло* I Књ., *усушѝло* I Књаж. — *осѝкѝтѝла* I Рад. — *отворѝла* III Тег., *отворѝле* I Књаж. — *утенчѝл се* I Књаж. (повампирио се) — *затопорѝли* III Врање — *трѝл* I Књаж., *трѝли* (секли) I Изв. (л.) — *затувѝл* II Ломн. — *тужѝо* I Књаж., *тужѝл* I Б.Иње, *потужѝла* I Књаж. — *натурѝл* III Брен. — *ств^овнѝло се* I Књаж. — *ђугѝл* I Књаж. — *удрѝла* III Н. — *учѝл* I Књаж., *заучѝл* I Б. Пал. (научио), *изучѝл* I Књ., *научѝл* I Књаж. III Дупн., *научѝла* I Књаж. Зор. — *исцвѝла* I Књ., *рацвѝла* I Кр.Ф. — *ицерѝли* III Н. II Н. Јел., *ицерѝли* III Н. — *цилѝло се* *кучѝто* I Пир. — *цѝв^отѝла* I Вал., *процѝв^отѝло* I Књаж., *рацѝв^отѝло се* I Књ. — *очѝпѝло* I Књаж. — *учинѝл* I Ост., *чинѝли* III Леск. — *очистѝло* I Књаж. — *зашѝставѝли* I Књаж. — *ошкѝмбѝло* I Вал.

Да споменем још: — *зъсѣл* I Књаж., *успѣла се* (успавала) III Љут., *спѣли* III Руж. — *тѣла* I Књ., *тѣли* III Кат.

О облицима као: *ѣал*, *оѣал*, *тѣла* и *стеѣл* говорено је у т. 62.

Јасно је да се и код ових глагола извршило оно исто што и код глагола III врсте; овде је то било у толико пре могуће што је глагола IV врсте са акцентом на првом слогу у инфин. основи сразмерно врло мало.

336. *Партиципи на ја.* У облику једнине мушкога рода у јужно-морав. дијалекту замењен је сугл. *л* наставком *ја* у свих глагола. Канвим се све модификацијама подвргло то *ја* у разним локалним говорима овога дијалекта и како су се мењали звуци који су му непосредно претходили — то ћемо видети ниже. Сада се задржимо на специјалном питању о постању овога наставка. Он се употребљава и ван граница Србије, у колико се тамо пружа овај дијалекат: у правцу према Призрену. По свој прилици, он је и постао ту негде, те ће све оно што будемо говорили о њему и износили о његову постању вредети управо за говор одакле је јужно-македонски дијалекат потекао. Претпостављајући само и тамо и овде исти дијалекат — или бар у главним цртама исти, исп. Увод — *ја* о тој црти могу овде говорити. У осталом, ово што ћу овде изнети нека буду примедбе које се сада већ, на основу овога материјала, могу учинити, а доцнија испитивања у тим крајенима нека их потврде или одбаце. Ја ћу бити задовољан, ако отклоним сва могућа лутања у решавању овог интересантног питања.

Главне су форме овог партиципа ово: *даја сѣм*, *дѣла сѣм* и т. д.; *видѣја сѣм*, *видѣла сѣм* etc.; *носија сѣм*, *носила сѣм* etc.; *паднѣја сѣм*, *паднѣла сѣм* etc.; *дошѣја сѣм*, *дошла сѣм* etc., исп. ниже. Има наших дијалеката (на пр. црног. дијал., неких чак. говора, штокавских икавских у Лици), где слична образовања овога партиципа стоје у вези са

фонетским приликама, тако да би се тако нешто могло и овде, на први поглед, претпоставити. Али то је овде немогуће због тога, што крајње *л* у овоме дијалекту нити отпада нити прелази у *о* које би, контраховано, могло дати *а* —, а само једно од тога двога могло би, у вези са неким фонетским приликама, дати овако нешто.

Друго. Могло би се претпоставити да какав оближњи српски говор утиче на ове дијалекте и даје им ту морфолошку црту. То би могли бити само косовски говори. За њих сам, заиста, спомињао да утичу, донекле, на ове дијалекте. Овде би се то могло претпоставити у толико пре, што је тежиште ове црте ван Србије, негде око Призрена, а он се налази у непосредној близини и, управо, сучељава се са косовским говором. Али се и то не може примити: прво, за то што косовски дијалекат зна у овим приликама само за наставак *о*, *а*, друго, што се на основу особина тога говора не би могле никако разумети акценатске и гласовне прилике у облика као *беја́ сџм*, *даја́ сџм* и сл., јер у овим облицима *о* нема на себи — кад није постало сажимањем — акцената, а још мање мање прелази, када је наглашено, у *а*.

Према томе та је црта могла понићи или под утицајем македонских говора јужно од Шара или је поникла у самоме томе говору. Како је у говорима јужно од Шара и у опште у македонским говорима, у главном, нема, остаје нам још једино да на основу прилика самога овога говора покушамо да решимо питање о њој.

337. Ако прегледамо све форме које долазе у ову категорију, запазићемо да се у свима осећа ја као стварни наставак за речени облик; то је, како изгледа, једини моменат који их све спаја. Али ако их испитамо са акценатске и чисто морфолошке тачке гледишта, видећемо и знатне разлике међу њима. Према тим моментима ове глаголе можемо груписати у две групе: гла-

голе I, II и IV А. и глаголе III и IV Б. врсте. Код првих глагола ови партиципи не стоје нити у вези нити су слични икојим другим глаг. облицима; док се код других они потпуно поклапају са 1 л. јединине имперфекта. Да наведем такве примере:

— *беја* III Лук. Кат. Приб. Корб. Ман. Р.река Мал. Габр., *човек си беја у рибе* III Кат., *беа си узēja* III Међ., *докле беа дошеа* III Међ., *беја стра* III Н. — *ђавол ги је пушке даја* III Приб., *даја му* III Руж., *даја Бог* III Ман. Руж. Гар. Љут., *тг подаја му дукат* III Љут. Леск., *ти си му даја* III Леск., *даја вој царe* III Леск., *динар сѐм даја* III Леск., *комј је даја Бог* III Леск. Тег., *дукат сѐм даја* III Бац., *кд продаја* III Леск., али и са пренесеним акцентом: *свe ги је даја Бог* III Вр., *заклетву му даја* III Врање, *не сѐм ти даја* III Врање, *Бог ми ги је даја* III Врање, *не му је даја кѐрку цар њему* III Кат., *не ни даја* III Бујк., *што би даја* III Међ., *тј си ни даја* III Међ., *даја Бог* III Н., *тој сѐм ја тг даја* III Н., *издаја* III Гум. — *несѐм смеја* III Топ. Леск., *неје смеа* III Леск. — *чуја сѐм* III Бел., *неје чуја* III Леск., али и: *несѐм чуја* III В.Бања Бујк., *да л си чуја* III Кум. Ман. Леск. — *ожнеа сѐм* III Вр. — *сѐпреја* III Леск. (сапетн), *припреа* III Леск. — *тој сѐм га знаја већем* III Вл. (п.), *дознаја га цар* III Кат. — *разѐзнаја* III Корб. — *не се крија* III Леск., *па ги скрја* I Киј., *сѐкрија* III Вр. — *ија* III Н. — *дуја* III Н., *надуја се* III Кат. — *кој умeа* III Леск., *не умeа* III Лук. — *сѐмлеја* III Тег. — *теја* и сл. в. т. 318.

— *несам ги си боја* III Вр. — *кд се поболеа* III Леск. — *видеа ли си* III Вр., *ни га видеја* III Вр., *видеа сѐм* III Држев. Леск., *што је видеа још доле види* III Међ., *што сѐм видеја* III Н., *нисам*

videја III Н. Церје Љуптен II Лесковик — *вр-теја* III Топ. — *оладнеја је* III Врање Леск. — *гореја* III Лук. — *држаја си* III Н. — *прежалеја* III Кат. — *те живеа он* III Н., *па си оживеја* III Н. — *лежаја* III Ман., *те си залежаја* I Т.дол. — *летеа* III Н. — *седели је тјј* III Стајк. Леск., *седеја по за кјѣу* III Н. I Битвр., *поседеа* III Леск. — *остареја он* III Стуб. Н. — *он још стајаја* III Вл. (п.) — *не св'м спаја* III Леск., *успаја св* III Кум. — *стаја* III Приб. — *процвилеја* III Приб.

Што се тиче акцента речених облика, треба приметити ово: имперфекатски акценат многих од горњих облика (*беја, знаја, смеја, чја, даја*) измењен је у оно време развитка ових облика када су се ти облици начели трансформисати према облицима аориста: чим је *беја* почело да се употребљава и за 2 и 3 л. једн., оно се морало подвргнути принципу аористских акцената, т. ј., и ако су то или несвршени глаголи или у овој форми имају значење имперфекта, ипак су морали добити акценат на крају, исто онако као што га имају глаголи као *грејем - греја* и др., о којима в. ниже. То се извршило и у другим дијалектима. За то је добивено *теа, смеа, умеа* и сл. у свима овим дијалектима, у јужно-моравскоме исто онако као и у тимочко-лужничкоме. Према томе они примери, који имају према овима пренесен акценат, у ствари имају стари акценат имперфекта који се овде сачувао; јер, ако у јужноморавскоме дијалекту и бивају преношења акцента у *praes.* и *imperf.*, у аористу она никад не бивају нити могу, према изнесеном принципу у т. 321—327, бити; те је форме, дакле, аорист примио тако од имперфекта.

Према овоме у свима дијалектима образовала се једна специјална форма имперфекта-аориста: *по основи имперфекатска а по наставцима аориста*:

¹ *Умеа* је образовано према *смеа* и сл.

*смеа**смеа**смеа**смеамо**смеасте*

смеаше поред имперфекатскога *смеа* које се такође могло употребљавати у свима лицима једине.

Код двосложних и вишесложних глагола акценат је остајао на вокалу пред ја, из простог разлога што је ту акценат остајао и у другим глаголским облицима, на пр. у аористу, part. praet. II и сл. Када се померао акценат у тим облицима са првог слога на други — померао се и овде. Тако треба разумети: *живеја*, *видеја* и др. Тимочко-лужнички дијалекат ту се и задржао, а јужноморавски или његов прототип тек је почео одатле да се развија.

Из употребе глагола, које сам навео, види се да су ови облици почели да врше у јужноморавскоме дијалекту службу партиципа. Пита се: 1) где је тачка додира између та два облика; 2) зашто је тај облик почео да врши службу таквих облика само једине *мушкога рода*; 3) како се значења тих облика међусобно слажу.

Пре него што пређем на одговор на та питања, морам учинити још једну напомену о месту, које заузимају облици, о којима говорим, према осталим облицима аориста и имперфекта. Није случајно што се баш у јужноморавскоме говору образовало неколико специјалних, специфичких облика имперфекатских, баш за прво лице: *ше* се из осталих лица уноси у прво, које добија још једно *м* на крају. На тај се начин имперфекатске форме одвајају још јаче од аориских, а такође и од старих имперфекатских облика од којих облик за прво лице прелази аористу (то исто вреди и за ново образоване обл. 2. и 3. л. једине). С друге стране, и аориске форме, прво, својим значењем и обликом код простих

свршених глагола, а, друго, својим обликом и односом према прошастом придеву (исп. *чува́чува́ла*), такође су се одвајале од облика о којима говорим. Њима није ништа друго било остало до или да пођу потпуно за аористима и образују 'према себи и партиципе (тако је и било у тимочко-лужничкоме дијалекту и делимиче јужноморавском) или да добију ново значење и тако се сачувају од потпуног нестајања. Главно је за нас овде, да су ти облици и с формалне и семазиолошке стране постали усамљени у овом говору.

По своме значењу они су представљали имперфекат или, боље, нису представљали аорист. Према томе, имали су оно значење које има *перфекат* имперфективних глагола. Али то није једини моменат, који спаја те облике са перфектом. Има и један формалне природе. У овим дијалектима често се глагол *сѝм* изоставља у перфекту (в. синтаксу), па се добијало, на пр.:

<i>ја знаја</i>		<i>ја знал</i>
<i>ти знаја</i>	= по значењу:	<i>ти знал</i>
<i>он знаја</i>		<i>он знал</i>

Како су се и иначе ти облици осећали усамљени, а овде су формално вршили службу партиципа, те су се могли разумети заиста као перфекат, почели су добијати и остале особине перфеката: помоћни глагол. Истина, и даље су се употребљавали и облици без помоћног глагола, али исто онако као што се уз *знал* употребљавало и *сѝм*, тако се и овде почело то исто вршити: *знаја сѝм*. Употреба помоћног глагола, копуле, са своје стране, утицала је да се *знаја* осети као део прирока, као партицип; а то је за собом морало одмах повући и то, да се тај партицип осети са свима особинама придева у предикату, родом и бројем. За број је ствар врло проста: и као стари имперфекат тај је облик значио једину, па је тако морало да остане и овде; али откуд то, да он

значи мушки род, када се, као лични глаголски облик, употребљавао уза све родова, управо, био је неутралан. Чим се почела уза њ употребљавати копула, тај је облик морао, конгруенције ради, да добије какав род. Мушки род је добивен са овога разлога: да се нешто осети као облик некога рода потребно је да има или специфички наставак, потребан за разумевање нечега као облика извеснога рода, или да га, ако нема специфичког наставка за известан род, други облици, који имају позитивне наставке за родове, тиме, што он нема један од таквих наставака, одређују негативно као облик извесног рода. То исто бива и код других облика. На пр., и ако номинатив у неким данашњим језицима нема никаквог наставка код неких именица, он се ипак осећа, за то што други падежи имају своје специфичке наставке, као падеж са извесним функцијама. Овде је случај друге врсте: у случајевима као: *смеја́ съм*, *смеја́ла съм* (за женски род), *смеја́ло съм* (за средњи род), *смеја́ли смо*, *смеја́ле сте*, *смеја́ла су* — одређивало се *смеја́ съм* само собом као мушки род, и ако се, док се употребљавало као имперфекат-аорист, могло стављати уз подмете у свима родовима. Чак не морамо ни да узмемо баш такве глаголе, у којих је цела основа партиципа у исто време и облик мушкога рода, јер су то сразмерно новији појави. То није потребно у толико пре што ово нису појави морфолошки, већ чисто *синтактични*. То исто је на пр. морало бити и са глаголом *виде-ти*. Чим се почело употребљавати *виде́ја съм* напореда са *виде́л съм* и каткада у његову значењу, оно се могло разумети и осетити само као мушки род за то, што сви други облици: *виде́ла съм*, *виде́ло съм*, *виде́ли смо* и др. и имају своје специфично значење и налазе се у непосредном узајамном односу, имајући заједничку основу и све формалне знаке за родове, па се према томе и даље употребљавају у своме специфичном значењу. Међутим *виде́ја*

није могло добити ниједан њихов род, јер се не находи ни у каквом односу према неком другом облику, који би већ имао неки род (на пр. „*видеј*“ или „*видеји*“), а употребљава се и у значењу *видѐл сѝм*; зато се оно и могло разумети као мушки род. Немање, дакле, специфичних знакова за извештан род — јер наст. *ја*, и ако би могао бити наставак за женски род, овде не може бити од значаја за то што нема паралелних облика за друге родове који би га одређивали као женски род извесног придева (родови се у придеве одређују увек крајњим вокалом који се додају истој основи, а овде те заједничке основе није било); могућност употребе његове у знач. парт. мушкога рода, а немогућност употребе, у исто време, због немања придевске моције у роду, и за још који други род, учинило је да се он осети као наставак за мушки род, да се, управо, његова првобитна употреба сведе од три рода (коју је имао некада као лични глаголски облик) на један, и то, мушки. То се извршило, као што рекох, у толико пре, што су се паралелно са тим обликом употребљавали и други облици партиципа у свима родовима.

Чим се, на тај начин, добило споменуто значење оваквих облика, одмах се везао мушки род партиципа за наст. *ја* и почео се образовати према парт. за женски и остале родове и мушки род тиме што се *л* замењивало наставком *ја*. Тако је према *билá* (fruit) образовано и *бија́* III Берб. Вр. (често) Корб. Бујк. Стуб. Јоов. Приб. Тег. Р.река Леск. (врло често) Бел. Љут. Круп. Град. Г.Куп. Јаш. Брез. Ман. С.Мор. Мал. Међ. П.Пољ. Стајк. Н. (често) Чок. Церје II Лесковик I Киј. Врло се ретко употребљавају, као што се и могло очекивати, облици са прен. акцентом (разуме се под утицајем аналогije оних случајева који су постали од старог имперфекта, в. више): *бѝш једѝн је бѝја* III Вр., *ја сум бѝја* III Вр., *куде си бѝја́* III Бујк., *бѝја у Пѝрот* III Н

Примери, које сам на стр. 598 и д. навео, не показују увек ону форму која се заиста некада употребљавала као имперфекат: међу њима има и свршених глагола од којих се или никако или врло ретко употребљавао имперфекат, али они су, по образовању своме, стари; за то сам их ја тамо и навео. У осталом, у њима је ја данас већ са новим значењем партиципа.

Чим се *знаја* с^м осетило као прошло време, и то као једнина мушкога рода, одмах се језички осећај везао за ја као за наставак за тај облик, и одмах су се према женскоме роду почели образовати и облици са ја и од ових и од свих других глагола. Чак и они облици који су већ једном имали то ја, али где је ј испадало, добијали су га поново. На пр.: *нетеја* III Леск., *жнеја* с^м III Град., *неје смеја* III Леск. и сл.

Да ли глаголи III врсте, које ћу навести, имају увек ново ја, или је по неки од њих задржао и стари облик имперфекта, зависи од тога, да ли је ј испадало у оваком положају или не. На основу свег оног што знамо о једносложним и двосложним оваквим глаголима, вероватније је да је испадало у већини случајева (сем глагола на *ује* и оних који су у т. 293. наведени). Да је у глаг. IV А. оно ново — мислим да не треба специјално истицати.

— *алкаја* III Леск., *преварја* III Н., *ваћја* III Међ. Н., *наваћја* III Леск., *везја* III Габр., *викаја* III Н. Р. река Тег., *одерзја* III Топ., *гаћја* III Н., *погледаја* III Лук., *нагођења* (угађати) III Н., *греја* III Кат., *дизја* III Кум., *подизја* III Габр., *досаћаја* III Вр., *доћуњаја* III Леск., *живуњаја* III Ман., *свдаја* III Виш., *имаја* III Вр. В.Б. Кат., *немаја* III Н. Р. река, *ца га снемја* III Вр., *јаја* III Приб., *јашја* III Љут., *казја* III Врање Топ. Леск. Р. река Габр. Н., *казу-*

ва́ја III Н. Труп., закла́ја III Вр. Леск., клуца́ја
 III Клисурсица, скупува́ја III Леск., излага́ја III
 Н., липаца́ја III Кат., лџа́ја III Вр., обећ*ева́ја
 III Кат., обичева́ја III Кат., ора́ја III Вр., са-
 пира́ја III Вр. Леск., написа́ја III Међ., пита́ја
 III Н., пљачкоса́ја III Приб., испљуска́ја III Вр.,
 поја́ја III Вр., пропоја́ја III Леск., поштева́ја III
 Н., пицува́ја III Приб., руча́ја III Н., уређа́ја
 III Кат., наређува́ја III Леск., сећа́ја III Габр.,
 посипува́ја III Леск., скића́ја III Леск., заслу-
 ша́ја III Вр., послуша́ја III Љут., преспава́ја III
 Кат., престаља́ја III Кат., тепа́ја III Н., поте-
 па́ја III Н., утепа́ја III Н., догера́ја III Труп., че-
 ка́ја III Н., причува́ја III Стајк., очука́ја III Бујк.
 — забави́ја III Љут., благосови́ја III Приб., извади́ја
 III Љут., увамира́ја III Мал., ваги́ја III Љут.,
 увати́ја III Мал. Н., води́ја III Барб. нагами-
 ли́ја се (нагнуо се) III Кат., погрбави́ја се III Н.,
 удави́ја III Међ., дијани́ја III Леск., задлужи́ја га
 III Кат. Јоов. Н., збори́ја III Н., одзбори́ја (од-
 говорио) III Вр., поклопи́ја III Н., накри́ја III
 Вр., купи́ја I Д.Ром. III Врање Власе (п.), мо-
 ли́ја III Кум., измоли́ја III Ман., носи́ја III Љупт.,
 оди́ја III Кат., остави́ја III Н., запази́ја III Барб.
 Церје, наплати́ја III Међ., усилати́ја III Кат.,
 уплаши́ја III Н., прави́ја III Барб., напрати́ја III
 Н., опрли́ја се III Мал., пушти́ја III Стуб., ра-
 де́ја III Н., раскокори́ја се III Међ., зароби́ја II
 Д.Мат., роди́ја III Леск., снíја III Н., тражи́ја
 III Н., тужи́ја III Топ., тури́ја III Међ., уда-
 ри́ја III Труп. Леск., удреи́ја III Врање, удри́ја
 III Вр., учи́ја III Нерад., научи́ја III В. Бања,
 чине́ја III Врање, учине́ја III Стуб., учини́ја III
 Н., чурди́ја III Н.

Овде ћу изнети примере глагола I врсте и, делимично, II. Из друге врсте узету самс оне који одбацују *ну* у овим облицима. Све ћу облике, према њиховој сродности, груписати у неколико група.

- *избраја* III Леск., *обраја* III Н., *одбраја* III Приб., *сьбраја* III Леск. II. — *зажеа* III Леск. исп. *зажмаа* III С.Мор. — *зовја* III Топ. — *клеја* III Леск., *заклеја* III Вр. Бујк., *проклеа* III Међ. — *ковја* III Н., *заковја* III Н. — *умреа* III Вр. В.Бања Леск. Мал. Међ. Н. — *отеја* III Приб. II. — *узеа* III Леск. Тег. Крж. Н.¹ — *отруја* III Бујк. — *почеа* III Кат., *започеја* III Топл.
- *довеја* III Гум., *извеја* III Лук., *овеа* III В.Бања Кат. Љут., *повеја* III Лук. Кум. Труп., *аревеја* III Габр., *свеја* III Кат. — *јеа* III Вр., *појеа* III Р.река — *краја* III Н., *украја* III Вр., Приб., Влаسه (п.) Леск. — *донѐа* III Топ. Ман. Међ. Н., *изнеа* III Леск., *однеа* III Вр. Кат. Влаسه (п.) Љут., *понеја* III Лук. Леск., *снеја* III Кат., *унеја* III Љут. Међ. — *проија* III Р.река Међ. — *уилеја* III Н. — *засеја* III Ман. — *среја* III Кат. Г. Село Леск.
- *повеј* III Бог. — *умреј* III Леск.
- *оцеќѐја* III Ман. — *дошѐја* I Д.Ром. II Баљ. III Љут. Дуп. Леск. Сб.Вр. Несврта, *зашѐја* III Стајк., *ишѐја* I Битвр. II Лоп. III Стајк. (*ишѐја*) Руж. Леск. Рђ. Црнат. Брез. Сб.Вр., *отишѐја* III Стајк. Тег. Цепа Руж. Љут., *нашѐја* III Гар. Руж. Љут. Стајк. I Д.Ром., *пошѐја* III Љут.
- *могѐј* III Г.Село Р.река — *реќѐј* III Р.река — *дошѐј* III Јоов. Рожд. Р.река Леск., *дошѐј* III Леск., *ишѐј* III Р. река, *зашѐј* III Р. река Г. Село Крж.

¹ Забележио сам једном и: *унеја* III Вр.

- Леск. Стајк. I Г.Ром., *отишѣј* III Леск., *нашѣј* III С.Мор., *пришѣј* III Леск.
- *побѣгаја* III Леск. Међ., *пребѣгаја* III Леск. и: *бегáја* III Г.Село Стуб. Леск. Н. — *обѣкаја* III Н. — *дѣгаја* III Н. Леск., *подѣгаја* III Н. — *легáја* III Корб. Стуб. Бресн. Стајк. и: *лѣгаја* III Леск. Међ. Н., *улѣгаја* III Леск. — *могáја* III Вр. Несвр. Корб. Приб. Г.Село Сек. Рожд. Срн. д. Гар. Љут. Леск. Стајк. Н. и, ретко, *могаја* III Несвр. — *замрсаја* III Љут. — *израсáја* III Мал., *порасáја* III Мал. — *посѣкаја* III Међ. Н. — *дошáја* III Бел. Руж. Гар. Мал., *ишáја* III Градња II Е. Кутл.
- *собѣкај се* III Леск. — *дѣгáј* III Леск. — *лѣгај* I Т. дол, *улѣгај* III Леск. — *могај* III Градња С.Мор., *помогај* III Леск. — *замрзај* III Гум., *омрзај* III Влаسه (п.) — *испѣкај* III Градња Г. Село Леск. — *исѣкај* III Леск., *оцѣкај* III Влаسه (п.), *усѣкај* III Влаسه (п.) — *утѣкај* III Влаسه (п.) Леск. — *тргај* III Влаسه (п.), *потргај* III Влаسه (п.) — *нашáј* III Леск.
- *дошѣја* III Лук. Мечк. Дрен. Корб. Сб. Вр. Топ. Приб. Стуб. Јоов. Леск. Међ. Н. (врло често), *ишѣја* III Лук. Вр. Приб. Међ. Н. I Д.Ром., *отишѣја* III Лук. Приб. Леск. Н., *нашѣја* III Лук. Приб. Леск., *пошѣја* III Леск. Међ. Н., *прошѣја* III Сб.Вр. Н.
- *навучѣја* III Н. — *музѣја* III Стуб. — *рекеја* III Н.
- *дошѣј* III Бујк. Гум. Рожд. Сек. Влаسه (п.) Кр. гл. Р.река С.Мор. Леск. Градашн. — *зашѣј* III Сб. Врање — *ишѣј* III Гум. Ср. д. Р.река Мечк. Стајк., *отѣшеј* III Влаسه (п.) Леск., *нашѣј* III Гум. Мошт. Влаسه (п.) Градња С.Мор., *пошѣј* III Р.река, *прошѣј* III Гум., *арошеј* III Р.река.
- *побѣгја* III Врање Кум. Топ. Стуб. Мечк. — *вѣкја* III Кат. — *влѣкја* III Кум., *облѣкја*, *соблѣкја* III

Топ., *објкја* III Врање Сб.Вр. Ман. — *дѹкја* III Кат. Несвр. Ман. — *залѣкја* III Стајк., *излѣкја* III Љут., *полѣкја* III Вр., *слѣкја* III Топ. Кат., *улѣкја* III Лук. Кат. Стајк. — *мѹкја* III Вр. Корб. Бујк. Кат. Дрен. Тес. Богош. Кр. гл. Б. д., *помѹкја* III Вр. Кум. — *замрѣја се* III Г.Село Стајк. — *идѹја* III Несвр. — *пѣкја* III Гум., *испѣкја* III Мечк. Сек. — *идѹкја* III Кат. — *рѣкја* III Приб. Г.Село — *сѣкја* III Приб. Кум., *исѣкја* III Приб., *осѣкја* III Топ., *оцѣкја* III Лук. Вр. Топл. Цѣпа, *посѣкја* III Топ. Кат. Приб. Стуб. Стајк. — *иорѣкја* III Дуп. — *стѹкја* III Вр. Стајк. — *потѣкја* III Вр. — *затѣкја* III Вр. Сб. Вр., *притѣкја* III Кат., *утѣкја* III Лук. Гум. Стајк. — *прострѣја* III Леск. — *трѣја се* III Стуб. — *дѹшја* III Сурдул В.Бања Кат. Кум. Бујк. Топ. Приб. Стуб. Мечк. Гар. и: *дошја си* III Вр. Кат. Кум. Б.д. Клашн., *зѹшја* III Вр., *ѹшја* III Кум. Тес. и: *ишја* III Бујк. Стуб. Мечк. Бел. Б. д. Дрен., *отѹшја* III Барб. Лук. Топ. В.Бања Кат. Бујк. Стуб. Рђав. Г.Село, *нѹшја* III Стуб. Белан. Врт. Бог. Стајк., *ошја свм* III Бел., *идшја* III Вр. Топ. Корб. Кум., *прешја* III Топ. и: *прѣшја* III Кат., *прѹшја* III Кум., *прѹшја* III Вр.

338. Ови нам облици показују да је облик за мушки род могао постати и заменом само крајњега *л* са *ја*: једино се тако може објаснити што су облици *дошја* сачували полугласник. У облицима свих осталих родова и бројева нема полугласника. Друго, облици *могаја* и сл. показују да акценат није морао бити на *ја*, као што би се рекло на основу многих примера са таквим акценатом. Двојак акценат у примерима као *легаја* води своје порекло од двојакога акцената у облицима као *легла* и сл., исп. т. 332. Треће, облици као *ишеја*

и сл. објашњавају се утицајем *ш* и *ј* на *а*, исп. т. 8. У свима другим облицима овај је појав врло спорадичан. Четврто, скраћени облици, на *ј*, поуздано нису постали фонетским путем, већ чисто морфолошким. Треба обратити пажњу и на то, да се у таквим случајевима акценат преноси; али то не значи да се акценат преноси због отпадања крајњег вокала, а још мање да крајњи вокал отпада због преношења акцента. Већ је поуздано да се пренос акцента врши према другим облицима (исп. т. 332.), а то је овде у толико важније, што је, кад је акценат свугде на истом слогу, много јаснија разлика у броју слогова:

лѐгаја

лѐгла

лѐгли

лѐгле

лѐлга

Утицај системе је учинио да се *а* у *лѐгаја*, које иначе никакве специјалне функције нема, почне слободно употребљавати и одбацивати. Да ли је за то био и какав ближи узрок — на пр. што се можда у облицима као *лѐгаја сѝм* подразумевало *лѐгај-ја-сѝм* или што је *а* било заиста слабије акцентовано у тросложним облицима са акцентом на првом слогу, а после то било пренесено и на друге случајеве — то не могу рећи. Најзад, да споменем и облике типа *могја*. Исти утицај системе, који смо мало пре констатовали, дао је и други излаз: према *могла* — а по обрасцу *довѐла*: *довѐја* и сл. — образовано је *могја*, дакле, потпуно независно од облика *могаја* и сл. Акценат *дошја* и сл. још боље показује да је у образовању тих облика женски род или слични облик узет за основицу: иначе не бисмо имали акценат на крају ни у ком случају. Овде је, према томе, напуштен принцип замене самога наставка *л* наставком *ја*: тако је и морало бити, јер у време посто-

јања тих облика у овоме дијалекту већ није било више партиципа са *л* у мушкоме роду у једнини.

У осталом, искључива употреба партиципа на ја показује, да је наставка *л* брзо нестало из ових дијалеката; а наставци *аја*, *џа*, *еја* и сл. у партиципима, који су некада имали стари наст. *џл*, показују, да се он заиста још неко време употребљавао напоредо са новим облицима на *ја*, док се између њих није извршила контаминација.

339. *Облици на аја и сл.* Овде ћу навести облике у којима је место ст. слов. *ѡлѡ*, *ѡла* и т. д. — *аја ала*. Овамо долазе, поред облика *part. praet.*, и облици *аориста*, јер се и у њима находило *мж*; с тога ћу овде и те облике навести. Како је простор на којем се ти облици употребљавају ограничен, између напоредо облике и са *јја* и са *аја*, да се види, куда пролази граница која их дели. Прво ћу навести облике са *аја*, а за тим и оне друге.

— *побегна* III Вр., *испобегнаше* III Вр. — *бркна* III Вр. — *бутнамо* III Вр. — *сљвѡднја се* (склонио се) III Вр. — *извикнаја* III Вр., *повикнаја* III Приб., *вѡкна* III Корб. — *ѡрнаја се* III Лук., *ѡрнало* III Вр., *обрнале* III Вр., *он се обрна* III Вр., *ѡрнаше се* III Врање, *овернаше* III В.Бања — (*погинаја* III Међ.), *загинали* III Виш., *изгинали* III Приб., *погинале* III Тиб., *загинаше* III Тиб., *погинаше* III Г.Треб. — *погледнаја* III Кат. Тиб. — *сагнала се* III Кум. — *грабнаја* III Кум., *грабнаше* III Топ. Вр. — *гребнашем* III Клис. — *денше* III Тиб. — *динаја* III Вр. Бујк., *дигнали* III Кум., *динале* III Вр., *дина* III Приб., *дигнаше* III Вр. Кум. Г.Треб. — *издрснаја* III Вр. („искочија“) — *друснаја* III Тиб. — *помазрнале* III Кат. — *јанала* III Вр., *па си јама* III Тиб. — *копнаја* III Вр. (= „каиса“, „не може да оди“)

— *откинáја* *реп* III В.Вања, *скинáја* III Вр. Топ., *кинáли* III Тиб., *прекинáли* III Корб., *скинáли* III Бујк., *укинáли* III Кат., *прокинáле* III Вр., *откина* III Корб., *скинáше* III Кат., *прекинáше* III В.Б., *скинáше* III В.Бање Топ. — *окренáло* III Кат. — *леgnáја* III Топ. Кум., *леgnáли* III Кат. Вр., *нáдлеgnа* III Врање, *леgnáше* III Врање — *литнáја* III Вр. — *манáли* *очи* III Топ. („укочили“) — *метнáја* III Кат. Тиб., *метнáли* III Кат., *разметнáле* III Кат., *изметнáше* III Сурд. — *мрднáја* III Врт. Лук. — *замрзнáја* III Вр. — *паднáја* III Барб. Сб. Вр. Кум. Мачк. Ср. дел Виш., *западнáја* III Кат., *паднáла* III Врање Кат. Нерад., *паднáше* III Вр. — *пивнáја* *съм* III Приб. — *испрегнáше* III Тиб. — *испрснáја* III Вр. — *пораснáја* III Виш. Кум. Вр., *пораснáла* III Вр., *пораснáли* III Приб., *пораснá се* III Вр., *пораснáше* III Бујк. Врање — *реknáја* III Виш. Вр. Кум. Г.Треб. Содер. Топ. Рђав. Мечк. Мошт. Приб. — *реkná* III Вр., *реknáше* III Вр. — *рипнáја* III Нерад., *рипна* III Тиб. — *седнáја* III Кум. Кат. Топ., *седнáли* III Виш. Лук. Кат., *седнá си* III Вр. — *сретнáја* III Топ., *сретнáла* III Бујк., *сретнáмо се* III В.Бања, *сретнáше* III Вр. — *станáја* III Кат.,¹ *станáмо* III Кат. Топ., *настанáја* III Врање, *настанáли* III Приб., *настанáше* III Бујк. Вр., *ја си останáја* III Кум. Приб., *останáло* III В.Бања, *останáла* III Бујк., *останáли* III Вр., *останá* III Кум., *остана* III Вр. (З л.), *останáше* III Бујк., *застанáмо* III Вр., *првстана* III Бујк. — *стигнáли* *га* III Врање — *претиснáла* III Приб., *стиснáла* III Вр. — *истр(г)нáја* III Приб. — *тѣкнáше* III Вр. — *почукнáја* III Кат.

¹ Једном сам забележио: *ѣд станáјам III Приб.

340. Према тим глаголима, а особито према оним њиховим облицима у којима се находи не (praes. и imperf.), добили су и ови глаголи у part. praet. и aor. а :

— *бидна́ја* III Врање Кум., *бидна́ло* III Врање Кат., *бидна́ле* III В.Бања Бујк., *бидна́* III Врање, *бидна́ше* III Мошт. Врање — *сѣна* III Вр. — *протна́ја* III Топ. — *започна́ја* III Бујк., *почна́мо* III Бујк. Тиб., *почна́ше* III Бујк. — *намина́ја* III Кат., *замина́ли* III Кат Кум., *замина* III Вр.¹ — *чина́ја* III Вр. Мошт., *учина́ја* III Кат., *чина́ла* III Вр., *чина́ли* III Врање Кум. Корб., *чина́* III Вр., *учина* III Кат., *учина́ше* III Лук. Вр.

И ако се већ и одавде довољно јасно види граница употребе ове црте, ипак ћу навести и неколико примера са *у*: да се види докле допире искључива употреба а м. *у*, где настаје мешавина са *у*, а где се само *у* употребљава (исп. ниже):

— *врну́ја* III Стуб. СМор., *поврну́ја* III Јоов. — *поги́ну́ја* III Габр. — *погледну́ја* III Кум. — *нагну́ја* III Стуб. — *дигну́ја* III Виш. Бог. — *наспну́ја* III Барб., *осрну́ја* III Г.С. Н. — *јану́ја* III Леск. — *прекину́ло* III Корб., *прекину́ше* III Јоов., *откину́ло* III Јоов. — *клану́ја* III Мал. — *открадну́ја* I Г.Ром. — *легну́ја* III Н. Кат. — *ману́ја* III Љут. — *метну́* III Кат. — *падно́ја* III Сурдул Виш. Гум. (*падно́ј*) Г.С. Белан. Белиш. Дрен. Међ. Н., *падно́ло* III Тесов. Међ., *сиану́ја* III Стуб. — *спречну́ја* III Стајк. — *порасну́ја* III Виш. — *рекну́ја* III Виш. Мошт. Стуб. Љуг. Власе (п.), Руж. Дрен. Ср.д. Буј. дел Кр.гл. Р.река Град. Стајк. Н., *рекну́л* III Црнат., *рекну́ло* III Леск. Стајк. — *рипну́ја* III Н. Стајк. Габр. — *седну́ја* III Н. Кат., *седну́ла* III Бог. — *усекну́ла* (уса-

¹ Тај глагол има -*пес-* -*ли-*, а не *ил-*.

хнула) III Тег. — *стануја* III Несвр. — *осъвну́ли* III Вр., *съмну́ли* III Леск., *осъмну́ло* III Међ. — *пресъну́ла* III Тег. — *текну́ла* III Корб. — *пригисну́ла* III Стајк. — *уто́нуја* III Н. — *почу́кнуја* III Кат. — *прѣштркнѹ* III Мап. — *бидну́ло* III Вл. п. Леск. — *чину́ја* III Сб. Вр. Власе (п.), *учину́ја* III Стуб. Рђав. Несвр. и др.

341. На основу примера, које сам навео, може се ово рећи: а м. у заузима равницу с обе стране Јужне Мораве на сев. све до Прибоја и Стубла. Са истока и запада граница се пружа до планинских повијараца, од којих западни полази од *Плачкавице*, удара преко места: *Клашнице*, *Гумеришта* и *Островице* и спушта се у *Стубал*; са источне стране он полази од *Црнога Врха* и иде преко *Сливнице*, *Клисурице*, *Себе Врања* и *Богошева*, и такође се пушта у *Стубал*. На тај начин овај простор образује троугао којег је теме у *Стублу*. У тај троугао улазе, према горњим примерима, сва места која сам споменуо: *Сурдул*, *Вишевце*, *Барбарушнице*, *Г. Требешиње*, *Луково*, *Средњи дел*, *Тибужде*, *Г. и Д. Нерадовце*, *Вртогош*, *Содерце*, *Топлац*, *Каталенац*, *Кумарево*, *Врање*, *Мечковац*, *Моштаница*, *Корбујевац*, *Себе Врање*, *Прибој*, *Богошево*, *Стубал*. Сва места која се налазе источније и западније од његових двеју страна имају у м. а. Разуме се да у местима која су на граници као: *Вишевце*, *Барбарушнице*, *Каталенац*, *Себе Врање*, *Стубал* и др. има мешавине, исто онако као што и у околним местима може да буде по који пример са а (*Рђавица* и др.). У опште се може рећи да, у колико је које место северније од *Врања* према *Стублу*, у толико у њему има више мешавине. У самом *Врању* има такође тога, само то долази од колонизатора и мешања становништа са њима; тога, разуме се, има много мање у селима.¹ Заузи-

¹ Тако донесена, може се замена оваквога у са а спорадички чути и у *Мѣђуреву* и *Нишу*; али то ништа не доказује.

мање равнице, слабљење употребе те црте све што се иде више на север, показује да се она шири са југа на север. Како се зна да је та црта иначе специфички македонизам, јасно је одакле је она дошла. Али није тако јасан начин на који је она дошла. Најпростије би било, када би се рекло, да су колонизатори од туда, из источне Ст. Србије (или сев. Македоније), донели ту црту. Несумњиво је да је она отуда донесена, само је питање, да ли нас она мора упућивати на стварну мешавину са макед. говорима или не. Такво је питање овде потпуно умесно зато, што се таквој мешавини противи велика већина других црта овога дијалекта. За ту црту зна на првоме месту призренски дијалекат, а такође и остали дијалекти овога типа у јужној и источној Ст. Србији. С тога ће ово, разуме се, и вредети највише за њих.

Из црта које смо навели види се да се а м. у употребљава само у једној категорији случајева: место *нж* код глагола друге врсте. Како се нигде другде та црта не употребљава, значи да њена употреба овде зависи од граматичке категорије у којој се находи. У ствари тако и јесте: могло се само неколико пута употребити *гинала* поред *гинула*, и то је довољно, да се ала разуме као наставак за тај партицип, да се тако *осети* и да због тога постане *продуктиван*. Чим се за њега веже језички осећај, он се може употребити увек кад сличан облик устреба. Они који говоре, будући сасвим несвесни тога свега, употребљавају ту црту као нову црту свога говора; значење је њено обично јаче, интензивније од сличног значења старије црте, те често пута, таква, често сасвим туђа особина, овлада врло брзо у неком језику, без обзира, да ли је и када је унесена са стране, или се појавила самостално у њему. Паралела томе има врло много. Познато је како се често и генерално у српском језику употребљавају турске речи онда када представљају морфолошку црту и како се у српском језику

генерализу неки турски наставци и постају продуктивни : на пр. *лук*, *џија*, прил. *тек* и т. д. То је исто морало вредети првобитно и за друге неке морфолошке црте ових говора : *употребу предлога м. флексије, члана, удвојене заменице, употребу нових предлога (сас)* и др. Њихова искључива данашња употреба никако не сведочи о јачини мешавине ових дијалеката са македонским дијалектима, већ о томе, да су њихови међусобни одношаји морали бити врло тесни, када су се код њих свих могле да генерализу исте или сличне црте. Ово је принципско питање, и ја га за то не могу овде на дугачко и на широко расправљати. Али ћу ипак напоменути неке паралеле појавама које овде испитујем. Како се брзо и како генерално распростиру морфолошке или синтактичне црте туђег дијалекта у једној дијалекатској средини, показује лепо наш касовски говор, који се иначе потпуно поклапа са нашим левачким говором. По свој прилици, у најновије време он је добио из македонских дијалеката удвојену заменицу (*мене - ме* и сл.) која се у њему сада већ редовно употребљава. Из истих говора добио је предлоге *сас*, према којему је развио, а можда је такође отуда добио, *как*, и те су се црте сада у њему такође генерализале. Из турскога језика добио је речцу се за поређење. И ако је иначе турски језик мало на њ утицао, ипак, та речца, пуштена једном у језички течај, добила је генералну употребу. И тако и у другим случајевима.

Према ономе што смо изнели о примерима са једном и другом особином и принципској страни њеној, може се ово закључити :

1. *Да та црта тек сада продире са југа на север и да је заузела равницу с обе стране Ј. Мораве до изнад Враћа ;*

2. *Да она не мора сведочити, а по другим се цртама види да то и не може, о данашњој јакој мешавини тога*

дела наших говора с македонским дијалектима, и ако је она од њих добивена.

Најзад нам ваља приметити да она овде није усамљена, већ да се паралелно са њом наводи у овоме крају и повлачење акцента у извесним случајевима, које, као што рекосмо, стоји такође у блиској вези са дијалектима ист. *Старе Србије*. У осталом овамо долазе и још неке друге црте: *y* у садаш. врем. (тач. 296.), *le* у *part. praet.* (т. 349.) и др.

V. *Part. praet. pass.*

342. Од пасивних партиципа само се он и сачувао, као год и у свима другим дијалектима српским. Има два наставка: *n* и *t*.

а) Образовања са *n*:

- *yбóден* III Тиб. — *овршéно* I Књаж. и *овршено* I Тем. — *дáдена* I Књ. Рад., *продáдено* I Тшошт. — *издóбено* I Жлне — *жívено* (ако долази овамо) I Боров. — *нáјђена* II Ниш. — *изéдена* I Пир. — *наклáден* I Бучје — *мéтено* I Књаж. — *рéчено* III Вр. — *исвчени* III Вр. — *úмрена* III Леск. Мошт. и др.
- *убíјен* III Барб., *бíјено* I Вина — *óбујен* III Дуп. — *покрíјена* I Балт. III Међ., *прикрíјено* I Пир., *скрíјено* III Бујк. — *залíјено* I Књаж., *пољíјена* I Биње. — *мијена* III Вр., *премíјено* I Влаова, *смијену* III Леск. — *заи́јено* I Књаж. — *отрúјен* I Стањ.
- *батали́сано* I Ошљ. — *забáцано* I Књаж. — *боја́дисано* III Стуб. — *св́бран* I Рад. — *повáтана* I Црнољ. — *вэзано* I Књаж. — *врзано* I КрФ. — *гледано* I Боров., *гледани* I Књаж. — *св́звана* I Сок. — *сúдано* I Вал., *исúдан* I Жлне — *знáно*

I Балт., *пóзнани* III Приб. — *доу́грани* I Књаж.
 — *узѝман* I КС. — *нака́зан* I Књаж. — *зако́пан*
 I Књаж., *иско́пани* I Књаж., *оико́пано* I КС.
 — *мѣшано* I Књаж. — *премóрани* I Сок. — *за-
 пѝсяно* I Књаж. — *попрáљана* I Рад. — *рѣзано*
 I Књаж. — *ису́нан* I М.Изв. — *тѣпани* III Вр.
 — *натрѝпана* I Књаж. — *ицѣпано* III Међ. — *ра-
 чѣшљан* I Књаж. — *чу́ваѝ* I Књаж. — *ичу́пане*
 I Б. Пал.

343. Велику већину примера, који иду овамо, а који представљају фонетско одступање од других дијалеката у томе што је м. умекшаног сугласника пред наставком *ен* — *твр*д (на пр.: *кѝпан*, *избáвен*, *погóден*, *бѣсен* и сл.) навео сам на стр. 148—153. Облици са умекшаним сугласником представљају, као што је тамо изнесено, сада већ придевне форме. Поред примера, наведених на стр. 152—153, навешћу овде још неколике од којих неки немају придевскога значења; они су унесени, по свој прилици, са стране. Да је то тако, види се и по томе што такве форме имају и они глаголи који их иначе не би могли имати, да је овим дијалектима позната правилна употреба таквих облика. Сем тога овде ћу навести и оне глаголе који у свима нашим дијалектима, због сугласника у основи, имају исту форму.

— *завѣђене* I НКор. — *привѣђено* I Крента — *виђен*
 I Књаж. — *поврѣђено* I Вас. — *вршено* I Књаж.
свршено I Књаж. — *обу́чено* III Н. — *нага́љен* III
 Бог. — *згóцена* I Балт. — *погóрено* I И.Јал. —
заграђено III Н. — *преграђено* I Вал. — *дозво-
 љене* I Књаж. — *скирѣчена* I Балт. — *прекóрена*
 I Књаж. — *кршену* *пáру* III Вр. — *налóжени*
 (наређани) I Балт. — *донѣшен* I Б.Пал., *изне-
 шено* I Књаж., *однѣшен* I Бучје, *однѣшено* I
 Ц. Вр II Ниш., *разнѣшен* I Вас. — *напарáшено*

I Бучје — *ирачено* I Кр.Ф. — *подрљен* I Н.Кор. — *ненацјуђено* II Д.Мат. — *спуштено* III Вал. — *израчен* I Жлне — *нарѣђено* II Мерц. — *посађено* I Бучје — *сүђено* III Врање, *осуђен* I Вина — *затворен* III Леск. — *тражено* I Књаж. — *чињено* I Књ. — *прошјуљен* (проваљен) II Ниш.

Навешћу овде, због акцента, још ове примере: *роџен* I Пир. Ксж., *рођени* I Књаж., *рођен* III Вр., *роџена* I Пон. Кр.Ф. III Приб. Габр., *роџене* I Кр.Ф.

Да је оно, што сам изнео о постанку облика без умекшаног сугласника тачно, види се и из ових карактеристичних примера: *закљен* I Тем., *постљен* I Бучје, који, несумњиво, са својим тврдим *л*, не представљају фонетски прелаз меких сугласника у тврде, већ измену већ готових облика **закљен*, *постљен* према облицима **обљен* — *обален* и сл. Што се тиче импулса за образовање глаголских придева са сугласником из основе сад. времена — тешко је рећи, да ли је добивен са стране или се јавио самостално у овим говорима; али је несумњиво да је примена његова, извођење до последњих консеквенца — самостално у овоме говору (испор. о сличним облицима у гл. XXII).

344. О акценту ових облика нема се шта много рећи (о другим дијалектима исп. *Решетара* 176 и д.). Главно је да међу глаголима I врсте, који имају акценат у *раес.* на крају, има и са таквим акцентом у овом партиципу, а има их и са акцентом на слогу пред наставком *ен*. Овде је готово увек тако. Код глаг. III и IV врсте акценат је, када глаголи имају више од два слога, на претпоследњем слогу, сем неких глагола IV врсте. Овде је увек тако. Само код глагола једносложних III врсте, овде је акценат као у презенсу (*бијен*, *кријен* и сл.), а не на самом наставку *ен* (исп. код *Решетара* 178—179). Како је то и зашто тако постало,

— лако је погодити. Најзад и повлачење акцента бива и овде као и у другим дијалектима: *сѣзван*, *пѣзнам* исп. *дѣрѣн* *пѣзаткѣн* и примере ниже.

б). Облици на *т*:

- *зѣклети* I Књаж. III Р.река, *прѣклѣт* I Вал., *прѣклѣта* I Књаж. III Вр., али и, једном, *проклѣт* III Леск. — *пѣжето* I Књаж. — *зѣпето* I Књаж. — *пѣчето* I Влаова.
- *огрнут* II Ниш. — *дѣгнут* III Леск. Много су ређи облици као *надѣнет* III Бучје, *крѣнето* III Вр.
- *прѣбит* I Књаж., *ѹбит* I Боров. Вас. Књаж., али и *убѣт* I Књаж., *ѹбита* I Књаж., *пѣбито* I Вина, *прѣбита* I Боров., *ѹбито* I Књаж. — *сѣкрит* I Боров. — *нѣљито* I Књаж. — *ѣбут* II Мљк. — *прѣдато* I Књаж. — *зѣат* I Књаж. — *пѣзната* III Бујк. — *жѣњит* I Н.Кор. Жлне — *ѹчити* *ѣѹ* I Н. Кор.

Примери као *жѣњет* и сл. наведени су на стр. 153.

За акценат је довољно да наведем: *прѣклѣт*, *зѣпѣт*, *пѣжѣт*, *зѣпѣта* *пѣзнѣт* *пѣлѣт* *пѣвѣт*, *пѣдѣнаѣт*, *прѣдѣт* и сл., па ће бити разумљиви и они примери који се, у таквој форми, нису сачували у Вукову језику.

ТРЕЋИ ДЕО
СИНТАКСА

XXVII.

345. Задржавајући се на облицима различних граматичких категорија у морфологији, ја сам говорио и о њихову значењу. За то ми је у овоме одељку ове књиге посао олакшан и знатно скраћен; ја ћу имати да се у њему задржим, у главном, на оним особинама које се јављају у облика у вези, у реченици. У осталом, и по природи ових дијалеката, због упроштавања и свођења њихових облика на врло малени, ограничен број (исп. на пр. свођење свих падежа на један или два), синтакса његова не пружа оних многоструких и тако разноврсних облика као тај део граматике других дијалеката наших.

346. Синтакса сваког народног језика, релативно, проста је: невезане спољним знацима реченице, живље и очигледније представљање онога о чему се говори, скраћивање и пропуштање онога што се подразумева, стварање у моменту нових веза синтактичних — све су то особине које се налазе у сваком народном језику, у овим дијалектима исто онако као и у другим нашим говорима. Али има овај дијалекат и неких својих особина, делимично већ спомињатих у морфологији, које чине да се синтактички склоп његов одликује од склопа осталих говора наших, да изгледа још простији, још лапидарнији. То је, на првоме месту, изостављење свезе

да у многим случајевима и замена садашњег времена са да само садашњим временом. И ако има строго одређених случајева где то бива (в. т. 357.), и ако се конструкције са да и у тим случајевима нису још потпуно изгубиле, ипак је том особином тако проткан говор ових крајева, да његова синтакса изгледа као нешто засебно, одвојено од синтаксе других наших дијалеката. Та је особина повукла за собом неке друге које су то још појачале.

Остале се особине овога дијалекта слажу са сличним цртама других наших дијалеката. С тога их ја, доследно досадашњему методу, нећу засебно наводити, већ ћу изнети само оне црте које су специјално за овај дијалекат од интереса. Тај ћу материјал поделити не по општим синтактичким категоријама (конгруенција, ред речи и сл.), већ ћу га груписати око оне граматичке категорије (именица, придева и сл.) које се он специјално тиче.

347. Уз *именице* што значе *множину* (збирне и сл.) стоје придеви и заменице, атрибутивно употребљени, често у множини мушкога рода: *моји дѣца* III Лук., *турски дѣца* III Врање, *његови дружина* III Кум. (друге прим. исп. у т. 148.), али такви случајеви представљају ипак изузетке.

Често се уз такве и друге именице употребљава *све* прилошки: *све војска* I Тем., *са све дѣцу* I Књаж. и сл.

Уз именице сред. рода у множини стоји каткада придев у множ. мушк. рода. То је због разлога изнесених у т. 165. и због тога што такви облици представљају заиста неку врсту збирних именица: *сирови дрва* III Врање.

348. У овим се говорима често *part. praet.* употребљава и у причању и, уопште, у говору, безлично у средњем роду, без обзира на то каквога је рода и броја субјекат.

— *имало једѝн бедник* III Топ., *имало је једѝн мѹж*
жѣњет III Кум. Кат., *па имало љавол* I Изв. л.,
пештер имало I Изв. (л.), *имало сабља* I Пир.,
имало у девѳјку три змијѣ I Пир., *имало једнѳ*
царева чѣрка I Пир., *имало једѝн цар* (био је....)
 I Пир., *имало једна жена* I Пир. — *сила је било*
 III Врање, *истина је билѳ* III Лук., *то је сила*
билѳ III Тиб., *зулѹм је билѳ* I Стањ., *онѳ било*
зѹма III Леск., *мѹка билѳ* III Н., *истин било* III
 Врање, *овдека било град* II Вар., *човек је било*
 I Тем. — *пиштало је свет много* I Ч. до Бл. —
па га било чумѳ I Пир., *дошло му је депеша*
 III Бујк. — *дошло рѣд* I Ост. Пир. — *пошло војска*
 I К.С. — *паднѳло снег* III Вр. — *онѳ му испѳло*
душѳ I Изв. л. — *латѹна седѣло* I Радош. — *про-*
шло времену II Ниш. — *сѣвнѳло мѳгла* I Миран.
 — *па га болѣло зуб* III Ман.

Разуме се да су обичнији случајеви са конгруенцијом, на пр.: *имала маћѣва* III Лесков., *имѳја*
једѝн Цѳганин III Н., *имала једна ќѣрка* II
 Ниш., *имала једна жена* II Ниш., *имала децѳ*
 I Пир. («била су»), *имѳл једѝн момѳк* («био») I
 Пир. и сл.

Одакле је и како је постала горња конструкција, види се из ових примера: *осѳљ се просипѳло*
 II Рупје, *билѳ дѣдѣви* II Вар., *ѳма четвѳрица*
сѳнови III Врање, *имало гѳсти* III Топ., *много*
је чудесѳ било III Стуб., *мѹжи имало* III Међ.,
много је цѳре имало III Н., *имало жѳива вода* I
 Остат., *сѳнове му нѣма* I Пир., *мѹжи ѳмаше*
големѳ, јакѳ II Скробн., *ѳмаше двѳји волѣви* I
 Руд., *дѣца ѳмаше* III Врање, *нејѣ имало много*
Тѹрци I Балт. (чак и *несѹ м. нејѣ*, а све остало исто).

Испор. сличну конструкцију и у старијим споменицима: Star. III 152., *Kalina* op. cit. I 195., *Лавровъ* Обзоръ 211—212.

349. Као и у многим македонским дијалектима находимо, истина, врло ретко, и овде уз именице (заменице) мушкога рода у множини part. praet. II на ле. Ту сам црту забележио само у јужноморавском говору и то у најјужнијем делу његову, у Врању; свакако је донесена из македонских говора, јер се у њима употребљава доста често.

Несумњиво је морфолошког порекла. Поникла је под утицајем *формалног* једначења ових партиципа са облицима заменица (члана) или именица мушког рода на е. Примере из старијих споменика исп. у Лаврова op. cit. 209—210; из буг. јез. — код Милетића, *Das Ostbulg.* 142.

— *узэле ги бни* III Врање, *искочи́ле тѳја домаћѳни* III Врање, *бни су све силѳле* III Врање, *Тѳтѳри зароби́ле* III Врање, *вати́ле га черкѳзи* III Врање, *кѳд су откарѳле Тѳрци* III Врање, *кѳд су Тѳрци да́нак узима́ле* III Врање, *прѳшле, отѳи́шле, укрѳле, тури́ле Татѳри* III Врање и сл.

350. Придевне облике изнео сам у гл. XVIII. Већ је тамо споменуто да се разлика између одређене и неодређене форме чува као остатак старине: одређени придеви употребљавају се атрибуцки, а неодређени предикативно. Особито је ово последње добро сачувано у овим говорима. Да су се заиста често, а можда некада и редовно, употребљавале форме одређених придева атрибуцки, види се најбоље по употреби њиховој у тимочко-лужничкоме говору: када се придевима додаје члан, он се увек додаје одређеној придевској форми. Сем тога одређена се придевска форма употребљава у неким сталним изразима (*бѳли свет* и сл.), а неодређена се почиње,

како *тебе* III Приб., како *Никóлу* III Руж, ја си за *знам* како *тебе* III Тум., како *свињу кy кáжсѣм* I Киј. Колико су овде били од значаја страни утицаји, а колико стари облици компаратива, колико пак облици са *колко* (т. ј. конструкције за меру, количину и сл.) а колико овакви, зависни од глагола, није место овде да испитујем, јер би због тога морао да изађем из граница овога дијалекта.

Још сам забележио ове случајеве: како *мѣне* I Ост. Љуб. Изв. л. Кр.Ф. III Барб. Вр. Кум. Сб.Вр. Приб., *исто као нас* III Држев. Вр., како *тебе* I Пир. Изв. (п.) Б.Пал. III Барб. Топ., како *вас* I Љуб. Врање, како *њѣга* III Леск., како *њу* I Пир.

Из овога се види да се та црта поглавито употребава у дијалектима јужно од *Нишаве*.

352. О фонетским приликама члана говорено је исцрпно у гл. XIX. Тамс су дате напомене и о његовој употреби, са примедбом да се о томе детаљније види овде. Али и овде ја могу само још једном нагласити, из непосреднога посматрања употребе члана, оно исто што сам тамо изнео. Као члан се употребљава заменица *т*, али се она и даље употребљава и као постпозитивна заменица; за заменице *он* и *ов* вреди обрнуто: редовно се употребљавају, и постпозитивно, као демонстративне заменице, а каткада се само, по своме значењу, приближују (особито у причању) правоме члану. Колико и у такоме случају има у њему демонстративне нијансе, врло је тешко рећи. Поред примера у текстовима и у гл. XIX навешћу још ове: — *едну чу ти оставим, а другу чу сечѣм* I Г.Кам., једну ћу ти (ногу) оставити, а *ту* другу ћу сећи — *ту* има овде демонстративно значење; или: *моја та грсница побубава од дрѣв, моје и кошћиске* I Рад. — *та* има опет демонстративно значење; — *имá.л тѣја пашá куде Серлишкото чивá.к* I Б.Иње — овде има *т* значење члана; или: *да нарипемо у мóрего од Еврѣијете* I Темска — опет члан; *окија што су били првити човѣци* I Темска — та-

кође; он дојде преди пашинат чадр I Темска, пренејат назад че да бега I Тем., наидили ту анат I Тем., не могу да збодим котља на јашујуту I Темска, дознаше Турцити куде има бште сриска земља I Рудиње, имаше башта и синат I Књ. (овде је т употребљено у значењу неодређеног члана, т. ј. без икаквог специфичког чланског значења за овај дијалекат) и сл. И ови примери читаоцу не помажу много, јер сам ја из целога говора и покрета онога који је са мном говорио бележио одмах, како је он у којем случају употребио заменицу. То исто вреди и за ов и он: на пр. *пемо се на наше во кале* I Кож. значи: »пели смо се на ово наше кале« или *слив не несју ни родиле* I Књаж. »оне нам шљиве нису родиле«, *куде чкблу иде аутъ,и* I Н.Кор. »онај пут води школи«, али у реченици *а зајак бил у трње па гутку преко пољвно* I Пир. — може се но разумети и као »оно«, а може и као члан: »а зец је био у трњу, па беж преко (оног) поља« и сл.

353. О удвојеним заменицама говорено је у тач. 136. и д. и гл. XVI. У истој се глави спомињу, кад је то потребно, и специјална значења заменица. Зато ћу овде дотаћи само питање о месту које заузимају енклитичне заменице, једне према другим, новије према старијим, и како све оне стоје према глаголским енклитикама. И у овоме се правцу ови дијалекти слажу са осталим нашим говорима: глаголска је енклитика (*сем је*) најстарија; затим долазе старе енклитичне форме заменица, па тек онда новији и нови облици енклитичних заменица. Само у једном случају находимо одступање: у употреби проклитичне негативне речце *не*. Да наведем за све ово по неки пример.

— *нембј ми се љутите* I Киј., *да ми гу најуните* III Кат. — *кѣ ти се молим* III Бог. — *камо ни ги аљине* III Вр. — *па си се врне* III Лук., *па си ги доведоше* II Рунје, *продадемо си ги* III Вр.,

па си га њѣга чувáла III Приб. — не тѣрчи му се I Књаж., па му гу не даваја III Љут. — онѣ су си билѣ танвѣ I Вас. — те га је канѣја на свáдбу III Врање, што гу је отвори́л II Рупје, што гу је — тó ву је III Вр., каквá гу је рабóта III Кат., тóј се је клáло III Врање — три коња ќе ми даш III Леск., ко́ску ћу ти покфшим III Н.Б., он ќе те каже III Кум., па ќе ти прáти III Сб.Вр. — кáд, тó, ја ќе те снѣмам III Кат., ја ќе те брѣчим III Леск., ја ћу те удавим III Кат., јал че те затвóри II Рупје — ја ћу га кажем I Бучје, како ќе га убијем III Корб., па ћу га чувам III Габр., кудѣ ќе га тѣжум III Топ. — ја ћ о ју покажем I Бучје — ја ћу гу убијем III Леск., те ќе гу утѣпаш III Леск., кој ќе гу нóси III Г.Село — па ќе ги пакѣју III Н., што ќе ги прáвим III Врање — па ќе си аѣјемо III Кат., па тѣ ќе си усѣиш III В.Бања — тó, ќе се огóјум III Љут., мѣ ќе се покавѣрчимо III Н. — они че си продáу I Пон., тóј ќе се приказѣје III Приб., мóж ли га познáјеш I Миран.

И ако су врло обични примери као: па се не моглѣ погáцају I Изв. (л.), па ни не поклáше III Крж., онá те не мóже вѣди I Б.Иње, па се не мóже нóси I Јак. и сл., налазе се врло често у јужно-моравскоме говору, и то у његову најјужнијем делу, и примери у којима је не акценатска реч а не проклитика, као у другим нашим говорима:

— како да не се бóјев пáше III Врање, не ти је имáло I Влас., не те аѣта I Битвр., како не те је срам III Вр., не ти трѣба III Вр., да не се плáши III СбВр., не се нóсеше III СбВр., Рус не ни си узѣма III В.Б., не ми су узѣли III Стуб., не ми дáва III В.Бања, не ме дѣра III Кум., не га је убија III Врање, да не се кажеш дек смо аѣје

III Врање, *не ти гу дам* III Кат., *да не гу види*
 III Врање, *не ти плаћа* III Леск. и сл.

И ако се и у другим дијалектима нашим акценат са глагола у извесним случајима преноси на речцу *не* (в. Решетара 209.—210.), ипак овако раздвајање његово енклитичном заменицом од глагола није у њима обично, те се може мислити да је и та црта дошла са стране, из македонских дијалеката. За овај део јужно-моравскога говора то је врло вероватно. У осталом, и у другим дијалектима овога краја има једна конструкција која се готово подудара са овом, па ипак је у ствари нешто друго. У перфекту облик *неје* гласи често *не*, које се добија од *неје* и фонетским путем: *нее*, *не*, *не*. Како у таквим случајевима (испор. ниже) то *не* представља пуну, акцентску форму, употреба је енклитичне заменице после *неје* исто онако оправдана као и после *није* у другим дијалектима. На пр.: *не ни држава дала* I Вас., *он не ни знал* I Пон., *више се не ни (нам) врати* I Зор., *не ни љубаво* I Бучје и сл. Да ли су, и у колико су, и овакве конструкције утицале на употребу *не* у горњим случајевима — о томе је врло тешко ишта поузданије рећи.

354. За 3 sing. и pl. imperat. употребљава се и у овим дијалектима *нека* (*нека прѣде* I Кр.Ф., *нека си се врати* III Леск. и др.), кад је одречно *нема* (*нема срдња* I Врб. и др.) и *немој* (*немој да се глѣшаш* II Ниш. [»јављаш«], *немој се врати* I Вас. и сл.).

Императив се, необично често, чешће него у другим дијалектима нашим, употребљава овде, особито у јужно-моравском дијалекту, у причању у значењу аориста:

— *откѣни му се рѣи* III Леск., *иа га (он) кѣни* III Н., *а он гу трѣни њѣм* III Врање, *а он на мајку шѣни* III Тег., *а он побѣни* I Стањ., *а он ѣди ги рѣни* III Лук., *он се оѣни* III Лук., *собѣри си жѣто* III Вр., *докле ја разберѣ* III Н.,

она си побѣри рибу III Г.Село, *а он јани коња*
III Вр. Власе (п.), *вук гу срѣтни* I Кр.Ф. и сл.

355. Постајање новог претерита на ја у јужно-моравскоме дијалекту ја сам довео у везу са пропуштањем помоћног глагола (слоне) у перфекту у овим дијалектима. С тога ћу овде навести неколико примера из којих ће се видети, како се, особито у јужно-моравскоме дијалекту, употребљава *спона*. Прво ћу навести неколико примера са *споном*, па онда без ње.

А. — *пораснаја сѣм* III Кум., *видѣл сѣм* III Габр., *рекнуја сѣм* III Ср. д., *несѣм могаја* III Стајк., *рѣкѣј сѣм* III Р.река, *ја сѣм повеја* III Труп., *такѣј сѣм снѣја* III Н., *носија сѣм* III Љут., *накрија сѣм се* III Вр. („наканио“), *потепаја сѣм много наши* III Н., *билá сѣм* I Књаж., *ја сам тѣг бил* I Књаж., *сравнила сѣм гробишта* I Миран., *аџт сѣм прави́л* I Берд., *запангѣл сѣм* II Деан, *ја сѣм се разљути́л* I Пир. и сл. — *несѣм ги понеја* III Лук., *несѣм ти даја* III Врање, *несам видеја* III Н., *несѣм смеја* III Топ. и др. — *исѣкај си* III Леск., *ишѣ ли си* III Ср.д., *иа си отишѣја* III Љут., *донѣа ли си* III Топ., *што си узѣја* III Н., *ти си се грејаја* III Кат., *ти си ни даја* III Међ., *иа си оживѣја* III Н., *видѣа ли си* III Вр., *кудѣ си, ба́бо, билá* I Изв. л. и др. — *неси теја* III Р. река, *неси отишѣја* III Н., *неси лежаја* III Вр. и сл. — *мене ме је чува́л* I Кр.Ф., *гора ги је спасѣла* III Стуб., *бѣш је прошѣја* III Н., *кој како је могаја* III Врање, *мој брáт је бегáја* III Стуб., *ни ме је човѣк тужѣја* III Топ., *кому је даја Бог* III Леск., *ђавол ги је пушке даја* III Приб., *можда је бија* III Н., *то је све умрѣло* II Кн.С., *Бог ни је да́л* III Габр., *јѣс је би́ло* III Н., *он је закаса́л* иза-

служио) I Б. Пал. — *неје дошја* III Приб., *неје могаја* III Врање, *да га неје он отеја* III Н., *он неје учија* III Нерад., *не гу је удрија* III Вр., *неје теала* III Леск., *неје доодил* I Пир. и др. — *ми смо пропали* I Књаж., *изгубли смо* I Књаж. *били смо* I Књаж., *што смо се наали* III Вр., *ми смо шли* I Књаж. и др. — *несмо станули* I Књ., *несмо видели мјку* III Н. и сл. — *зовали су ме* III Бујк., *и нег су ватнули* I Б.Иње., *отрули су га* III Стуб., *свг су почели* I Књаж., *глоћали су ги* II Баљ., *та су ошли* III В.Бања — *иа га несү могли најду* I Д.Кам., *несү могли* III Стајк., *да ме несү смеали* I Киј., *оне несү отвориле* I Књаж., *несү телл* III Кат. и сл.

Б. Без споне. Ове ћу примере груписати у три групе:

а) пропуштање споне под обичним условима, б) уз се и в) уз не. Најчешће се спона пропушта у 3 лицу јединицу, затим у 3 мн. и тек онда долази 1 л. По свој прилици, тога има и уз друга лица, али још ређе:

а) — *ја му казаја* III Габр., *ја јаја* III Приб., *ја му дала леб* III Корб., *ја останја* III Кум. и сл. — *када ги збрала* I Пир., *она му бујала* II Н.Јел., *он си отишја* III В.Б., *и он улэгаја* III Леск., *отишја куде својега брата* III Тег., *среја га вук* III Г. Село, *он гу однеја у араиску зевњу* III Власе (п), *он узэја врећу* III Тег., *отец ми умреја* III Н., *проклеа га Бог* III Међ., *тјј га удавија* III Међ., *укнала му уста* III Кат., *задела дјвкку свс клин* I И.Јал., *деца му остала* III Клис., *овај жена добила две овцу* III Кат., *иа му забол пиштољ за појас* I Изв. (л.), *одборија га* III Вр., *онај пламен ги удавија* III Н., *ониј слуга извадија дукат та му даја* III Љут., *и он гу послушја та се изваљаја* III Љут., *твг*

казáја по рѣд III Леск., вика́ја суђе́ницу и она́ отвори́ла тѣвтер III Тег., тѣг па да́ја му дука́т III Љут., би́ја сиромá III Међ., она́ј слугá што би́ја III Љут., проро́к би́ја III Леск., тáтко ги би́ја III Врање, он још стоја́ја III Власе (п.), седѣ́ја по за кúкy III Н., па ги скрѣ́ја I Киј., дозна́ја га ца́р III Кат., погину́л јо мýж II Б. Пот., узѣл неvéсту I Пир., имѣло му I Бучје, она́ чу́ла I Пир., она́ му далá па́ре I Пир., да́л му зláто I Остат., доби́ло това́ I Пир., ма́јка ми билá неvéста III Врање, он мину́л I Изв. л., он ју тужѣ́л I Б.Иње, онде́ служѣ́л II Скрб., де́да га видѣ́л II Миљк., пра́о му каза́л I Кална, има́л говѣ́ду II Ниш., а има́л сестру́ I Црнокл., све́ љи он дава́л I Кијев., тѣ́ј што врѣ́ла III Брен., што га превара́ла III Н., она́ бегáла III Габр., дотѣ́кла голѣ́ма вода́ I Пир., први́м вѣтар га зацѣ́къл I И. Јал., не мога́л I Н. Кор., и она́ легла на кре́вет I Пир., она́ ошла́ I Орља, отишла́ и ба́ба III Љут., она́ ишла́ II Лип., отишла́ куде ца́ра III Врање, одне́л ни о́вцу I Кр.Ф., она́ укра́ла III Приб., па у пове́л I Изв. (л.), исѣ́кај друго́му бра́ту гла́ву III Леск., он про-се́кај III Леск., он си са́м тражѣ́ја нево́љу III Н., наши́ја једно́га ста́рога чове́ка III Руж., убо́л га з брѣ́тву I Вас. и мн. др. — живе́ли љúди како мога́ли III Бел., а сва́тови га побра́ли и пропу-ди́ли од онѣ́ј III Љут., отрѣ́ли га III Н., пре-мрежѣ́ле не́бо скаки́це I Књаж., они́ му далí III Леск., та му далí па́ре II Ниш., суђе́ле му суђе́нице III Леск., онѣ́ се искрши́ле III Власе (п.), што́ ми о́чи видѣ́ли III Леск., они́ ручáли III Врање, па о́не праши́ле једну́ ба́бу III Руж., нема́ли помо́љци III Међ., тѣ́г бегáли од чу́му III Приб., они́ па пи́смени што ди́гли I Остат.,

и змије изеле онíја младожење I Пир., како га изедé и онí помрели I Пир., орали јéдну њíву тројíца III Врање.

- б) — *уплела се I Књаж., едвá се извúкај III Власе (п.), па се обúкеј III Леск., коњ се ритнúја III Н., па се омрзaj III Власе (п.), дúгаја се рáно III Н., дúгаја се пáша III Н., врнáја се III Лук., ришнúл па се ватíл III Габр., врнúја се ја III Стуб., ожалíли се III Г.Село, она́ се насмејáла III Врање, вúк се турúја III Међ., оарлúја се III Малош., óн се погрбавúја III Н., нагамилúја се III Кат., што се сећáја III Габр., усиáја се III Кум., кúд се поболéа III Леск., надúја се III Мал., збрáла се војска I Кијев., сетíли се I Пир., победúла се војска I Изв. (л.), она́ се óдма олечúла I Пир., она́ се разболéла I Пир., скарáли се III Врање, па се карáли III Клис., па се напéкло I М.Изв., аéкла му се III Врање, дúгли се обојúца III Тег., занéл се I Књаж. и др*
- в) — *не могáја нíкој III Вр., пожалíл се код једнú ба́бу I Изв. (л.), она́ се укачúла II Ниш., он не отишúј III Леск., она́ не чúла I Пир., не ни дáја III Бујк., нé га, бéли, отрúл III Н., она́ га не убíла I Књаж., нé видел III Брен., нé теáла III Врање, нé ни излазúл на бóј I Књаж., па не смеáла да искóчи III Љут., нíкако ме не пуштáло I Књаж., не работáла III Врање, па га вúше нé питáла III Н., ни га видéја III Врање, не се крúја III Леск., нé се загубúло III Лук., овúја не му се подúгја III Врање.*

Разуме се да је не овде двојакога постања: од нéје и од старога не (исп. т. 353.); према томе само у другом случају имамо стварно пропуштање споне.

356. Имперфекат и перфекат глагола *бити* употребљавају се такође као помоћни глаголи уз *part. praet.* II са синтактичном употребом и значењем као и у другим нашим дијалектима; на пр.:

— *бе паднаја* III Врање, *та бе дошја* III Кат., *бе научија* III В.Бања, *бе донџа* III Ман., *бе се очистило* I Књаж., *бе уплатил* I Књаж., *бе запажала* I Берд., *да не бе утѣкл* I Г.Бојн., *не бе посѣкл* I Драг. — *ја бѣше купи́л* I Д. Кам. — *бѣше тепаја* III Н., *бѣше оставија* III Н., *бѣше дошеја* III Н., *она се бѣше оженила* I Вас., *бѣше се искра́дла* I Вучед. — *бѣмо оделили* II Вар. — *бѣу седѣли* I Књаж., *бѣу погорѣли* I Бучје, *бѣу избегали* III Леск., *вѣкли бѣу* III Н., *бѣу дошли* III Н., *бѣу па́дли* I Влаова, *бѣу срѣтли* I Тем. — *ја га бѣо заучи́л* I Б.Пал., *купи́ла бѣо* I Пир., *бѣо поогладнѣл* I Влаова — *бѣоше седѣли* I Књаж., *селó бѣоше изгорѣли* I И.Јал., *не бѣоше испѣкла* I Тем. (3 sing.), *бѣоше мо́гли* I Кож., *бѣоше дошлѣ* I Тем. — *пал би́л* II В.Крч., *бил упуди́л* I Н.Кор., *он би́л носи́л* I И.Јал., *могало се било крило од њјму* (sic) III Приб. и мн. др.

357. Свеза да пропушта се у оним случајевима, у којима би се, да ови дијалекти знају за инфинитив, он употребио као допуна:

а) у будућем времену. Чим је добивен облик за 3-ће лице једн. без да: *он ће чини*, а сличан облик и у 3 pl.: *они ће чине*, почело се *ће* генерализовати за сва лица јединине и множ., ма да су се и лични облици помоћног глагола могли и даље употребљавати. Слично нешто извршило се код нас у народноме језику у погодбеноме начину: *би* је постало скамењен глаголски облик за сва лица и све бројеве, ма да се у књижевном језику одржава и даље разлика у неким облицима (*бих*, *би*, *бисмо* и т. д.).

То се исто извршило и у рускоме језику са *бы*. Када се тај облик употребљавао за 2 и 3 једн. — а та му је употреба врло стара —, а није се могао осећати као аорист, јер је у другим случајевима у руском јез. аорист изгубљен као грамат. категорија —, а од других је личних глаголских облика за та лица одступао, те се и с те стране није могао осетити као лични глаг. облик за нека нарочита лица, почео се употребљавати и у другим лицима као безлична глаголска спона за погодбени начин. То је било, само са других разлога, и с нашим облицима. Такав се процес могао извршити и да облици 3 sing. и pl. у глаг. *штети* и нису били једнаки, јер је и облик 3 sing. *ће* могао постати, за то што се уз њега употребљавао и лични глаг. облик, заиста нека врста глаг. споне, која се после могла преносити и у друга лица. Да је то тако, види се из тога, што се то исто извршило и са свима другим глаголима који имају сличну службу (*моћи, искати* и сл.; исп. ниже).

- *ћу џзнем* III Руж., *ћ*у рѣкнем* III Влаче (п.), *чу сечѣм* I Пир., *аа чу сечѣм* I Пир., *ја ћ*у бѣрем* III В.Бања, *ја чу га жиѣбга одѣрем* I Берд., *кудѣ чу љдем* I Штрп., *чу отљдем* I И.Јал., *ја ћу га, тѣтко, изгорѣм* III Н., *ћу прикѣжем* II Лип., *ћу ти кѣжем* III Мал. и сл. — *нѣчу дадѣм* I И.Јал., *а ја нѣчу брѣним* I Тиошт., *нѣћ*у давам* III В.Бања, *нѣћу плаћам* I Вина — *штѣ ћеш трѣжиш* III Мал., *штѣ чеш ме убѣјеш* II Ниш. — *ти си нѣчеш љдеш* I Присј., *нѣчеш водѣш* I Пон. итд.
- *че те молим* I Присј., *ја ће дођем* III Вр., *ја ће џзнем* III Приб., *ће ти гу вѣнем* III Љут., *ја ћ*е се вѣнем* III Стуб., *пѣшто ће гѣнем* III Тиб., *ћ*е погѣнем* III Стуб., *ја ће сѣднем* I К.С., *сѣг ќе рѣкнем* III Вр., *ће однѣсем љу* III Вр., *ће сѣчем* III Вр., *че пресечѣм* I Баб., *викѣл че љдем* I Пон., *ја ћ*е љдем* III Кат., *ће љдем на гѣсти* у

њуму (sic.) III Вр., *ће* *идем* ако *мóжу* III Вр., *че* *дадém* I Пир., *каквó* *че* *вídим* I Пир., *ћ^е* *нóсим* III Топ., *ја* *ће* *нóсим* *вечеру* III Врање, *ја* *че* *алáтим* I Кр.Ф., *ћ^е* *те* *уáпем* III Кат., *ћ^е* *се* *дéлим* III Кат., *ја* *ће* *вéнчам* III Тиб. — *кудé* *ће* *и́деш* III Врање, *иа* *ће* *си* *огíдеш* *у* *свéт* I Вас., *че* *и* *поа́удиш* I Изв. л., *ти* *ће* *бíднеш* III Леск., *ће* *једéш* III Цена, *че* *дадéш* I Кр.Ф., *ће* *ме* *вídиш* III Н., *ћ^е* *ги* *тýжиш* III Стуб., *иа* *кíд* *ће* *искóчиш* III Кум., *ће* *бројíш* III Н., *тој* *ће* *рáдиш* III Вр. — *ће* *си* *запрóси* *девóјку* III Н., *кој* *че* *ни* *рáни* I Н.Кор. Изв. л., *иа* *ће* *дóђе* III Леск., *ће* *га* *нáђе* III Вр., *штó* *ће* *ýзнé* III Кат., *иа* *че* *стýкне* I Жлне, *иа* *че* *га* *живóга* *одéре* I Баб., *тој* *ће* *нóси* III Кат., *штó* *ће* *ми* *дадé* III Гум., *ће* *си* *мрée* III Врање, *ћ^е* *га* *прáти* III Кат., *о́н* *че* *ти* *га* *дá* I Баб., *ће* *гу* *замéси* III Врање, *вíше* *че* *покóси* I Жлне, *кој* *ћ^е* *дочéка* III Приб., *кíд* *ћ^е* *убíје* III Врање, *че* *га* *убíје* *и* *нéга* II Ниш., *кој* *ће* *ми* *кáже* III Приб., *онá* *ће* *ви* *нáјбоље* *кáже* I Рад., *онá* *ће* *га* *докáра* II Рупје — *ад* *ци* *и́демо* I Б.Иње, *ће* *и́демо* III Леск., *ћ^е* *дóђемо* III Власе (п.), *ћ^е* *пóмремо* III Вр., *ће* *сédнемо* III Врање, *ћ^е* *јéдемо* III Кат., *ће* *и́демо* I Н.К., *ће* *си* *помíнемо* III Врање, *штá* *ће* *бíде* III Тиб. — *ће* *остáрите* III Н., *ви* *че* *живитé* I Књаж. — *кудé* *че* *и́ду* I Пон., *ћ^е* *и́дев* III Кат., *иа* *че* *га* *једý* I Д.Кам., *ће* *вáте* III Бел., *ће* *прáте* III Н., *ће* *грáживé* III Врање, *иáре* *ће* *се* *погíкау* III Н., *че* *ни* *тéрау* I Жлне, *áјде* *че* *се* *и́грају* I Д.Кам. и мн. др.

— *нéће* *се* *жéним* III Вр., *нéћ* *се* *вáркам* III Н., *нéће* *га* *испáштим* III Врање — *нéће* *ме* *вéнчаш* I Вас. — *нéће* *говóри* III Тег., *нéће* *му* *кáже* III Лук., *нéче* *се* *оа́јје* I Кијев., *нéће* *бýде* I Вас., *по* *кóске*

му се неће разиђе I Књаж., зашто неће дође
III Лук. и сл.

- б) Уз глаголе: хтеги, смети, умети, моћи, морати, искати, требати: — не теа пише I И.Јал., два пут су ме тели вању I Црнољ., ту ме теаше вању I Црнољ., ја га не сте заденем I Пир., не теал му откине I Мир., оче ме стигне I Боров., тј ни си теу исечу I Тем., тел је га посече II Ниш., не теа га сечем I И.Јал., не теаше речу I Б.Пал., много ни теше буде добро I Остат., све ни хаше очи изгребе III Н., оће ли даде керку за мојега сина III Тег., не теа гу продаде III Крж., теше га направу III Тяб., не те испустим I Б.Пал., оће триим I Киј., не теали ништа чине I И.Јал., нестеаше му ништа чинѣ I Балт., не теаше га траже I Клис., не теал бежју II Ниш., говеда му се не теала држју I Кијев., не теа ми саопшти I Вас., да ме оче потсети I Б.Иње, оће седим III Међ., не теаше се роје III Топ., оће га бијем II Д.Мат., оће ме бију III Ман., не теаше бију III Церје, теоше га бију I Б.Иње, теше га убије I Изв. (л.), мен теоше убију I И.Јал., не теа ти гу кажем III Леск., хау ни избѣсу III Леск., не теа привати I Руд., не теа му одговорим III Леск., не теа се врати I Тиошт., не теа ме погуби I Кр.Ф., теоше ни поватају I Б.Иње., не теа га иогледам III Леск., не теа се ерта I Б.Пал., не теали га дирају III Мал., не теаше га закопав III Леск., па га не теали закопау III Н., не теал се кара I Изв. л., не теаше искау I Црнољ., не теаше ме зашитау I И.Јал.
- он не сме навали I Сур., да не се смело натика III Н., не сме у узне I Вит., не смеш се биреш I Тиошт., неје се смејало украдне I Ч. до Бл., ники ме је смеал пишне I Киј., не смеју се ерну III Леск.,

- не сме ме прими I Влаова, не сме се пусти I Балт., не смеало свг врѷје II Д.Мат., си га не смеиш ги нѷсиш I Стањ., не сме се напушта I Кож., не смеаше га убију III Сб.Вр., не сме му говори I И.Јал., он ме не сме задѷва I Б. Пал.
- не умеал се ниједн сѷти I Ост., не умеаше се управе I Остат., не умеамо си мѷримо I Бучје.
- па те не мѷже истѷра I Бучје, не можѷмо ни како дѷлимо I Кож., од чѷму се могја уварка III Приб., не можѷ дејани I Пир., не мѷж се сѷту III Врање, не могало га растури III Међ., да ли се мѷже ранимо (нсп. оѷе) I Р.Бучје, не можѷ узне I Тем., да ли га мѷгу најдем I Тем., ја га не мѷгу опуштим I Књ., али се не мѷгу сѷтим II Ниш., мѷгу ли гу уватим III Леск., па се не мѷже бди I Рад., он си мѷже свѷд живѷ I Кож., неки се не мѷже и ожѷни I Књаж., па се не мѷже живѷ I Штрп., што се не мѷже кѷже I Жлне, не мѷже му више падне I Пон., не мѷже се отѷви I Кална, муж не мѷже ни прѷде I Мир., не мѷже ме вѷди II Ниш., не мѷже вѷти II Липов., ја не мѷгу се барем I Тиопт., не мѷже бѷдне III Тег., не се мѷгло врдне I Битвр., тѷј сте моглѷ изгѷнете I Балт., не можѷ га стѷгне I Кр.Ф., па се не мѷже понесѷ I Б.Пал., мѷже се оскубѷ I Жлне, не мѷже у смѷсти I Д. Кам., не могѷше ме стѷгну I Риб., не мѷже бѷде бѷље I Књаж., ја не мѷгу се држѷм I Вас., па га не мѷгли загрну I Књаж., не мѷже се заради I Вал., не мѷже и свѷди I Кијев., не мѷже му чинѷ I Руд., ни гу мѷже држѷ III Леск., ни се мѷже окачи чѷвѷк I Тиопт., не мѷже удѷри I Луб., не мѷже се чѷва I Тем., мѷгу те послушам I Шпај, не мѷже се здобијемо III Кат., не могаше ги надвију III Леск., кѷј гу не мѷже из-

- лекѹје, обѣси III Леск., сѣг се не мѡже вѡди III Међ., не моглѹ га увѡте I Влаова, мѡгло га је довѡти I Вас., не мѡгу му одговѡрим I Пир., не мѡже у надврѡви I Берд., не можѡ се вѡрка II Рупје, да се не мѡже скѹта I Изв. л., ја си не мѡгу отѹдем I Кр.Ф., не мѡгу га познѡјем I Пир.
- ми мѡрамо сечѡмо I Крента, ја се мѡра ижѡлим I Бучје, он га мѡра кѡже I Бучје.
- ѹска ви рѡним I Књаж., ѹска се жѹви III Врање, ѹска се дѡли III Леск., па гу искѡја уѡви III Љут., ѹска се рѡди III Бујк., ѹска се јѡви III Кат., ѹска се жњѡ II Д Мат., ѹска си онѡ сѹди III Врање.

Овај глагол има овде значења: „треба“, па тек онда „тражи“, „хоће.“

- требѡле ни опомене I Пон., трѡбе се леѡ једѡ I Цер., трѡбе га траже I Пир., трѡбе обдржѹиш ти њѹ I Присј.

в) Уз глаголе што значе почети:

- кѡд почѡла нѡси III Леск., па се почѡла кѡчи I Пир., ја му пѡчнем прѡчам I Берд., па почѡја бѡре шљѡм III Кат., пѡче гу сечѡ III Леск., почѡ гѹта III Леск., па почѡли ѡѹди сѡдев III Врање, почѡше се сѡле I Г.Бојн., почѡше зѡров III Ман., па се почѡли бѹју I Вас., кѡко се почѡле вѡде I Баб., он се почѡл разигрѡва I Пир.
- кад ме станѹше бѹју I Кална, кѡд он стѡне јѡѹче I Књ.
- узѡл рѹча I Сурач., узѡ жљѡди I Бучје, узѡше му се тресѹ рѹке I Риб., узѡ се плѡче I Г.Ром., онѹ се узѡше чѹде II Ниш., па му узѡше гѡвѡре II Ниш.
- ѡн се вѡну тресѡ I Пир., вѡну течѡ I И.Јал., пѡ се вѡнѹл крсти I Цер., мнѡги се вѡнѹше раѡѡтау I Пир., кѡд се вѡну гѡлѡти I Тем.

г) Уз немој и нема :

— *немóј те изедé* III Леск., *немóј се смéшиш* III Међ.,
нем'ј се свáђаш I Књаж., *немóј у дáвиш* III Бут.,
немóј се дáвиш III Тег. — *нéма се наједé* III Н.,
нéма врíје III Н., *нéма ги нóсев* III Стуб., *нéма*
жívиш III Врање.

358. Поред тога што се да употребљава и у овим дијалектима тамо где се обично употребљава и у другим нашим говорима, на пр : *реknýли*, *ад да пíтамо једнóга кмéта* III Леск., *лéгли да спíју* I Кр.Ф., *не дáдо да ги ўзнеш* III Леск., *пошб'ја вук да си ўде па срéја овнá* III Бут., *зверíла се како да му работи* I Пир., *сédли да вечéрају* I Пир., *чўјете дек ни тéрав да појéмо* III Леск., *кўд се кáните да ўдете* I Руд., *нáдам се да ўмрем* III Н., *не дáва да крадé* III Леск., *сéкни се да извéдем* III Вр. („склони се“), *чек да ти кáжу* III Вр. и сл., ми га находимо у свима овим дијалектима не само уз све горе наведене глаголе но чак и у будућем времену :

— *јá кў да ўду* III Вр., *ја ќе да дóђем* III Вр., *ће да дóјде* III Н., *це да ўмре* (ће се) I Књаж., *јá чу да погíнем* I Клис., *кў да погíнем* III Н., *ўу да једém* I Књаж., *онó ќе да погíне* I Вас., *да ќе девојке да налéгну* I Књаж., *пак ќе да лéгну* I Књаж., *какó че да једў* I Изв. (л.), *чу дречíм* I Д.Кам., *штó к'е да бíде* III Приб., *ће да бíде* III Труп., *че да бўде* I Књаж., *к'у да ўдем* III Бујк. Гум., *ће да пáтим* I Књаж., *мí ќе да пўштимо* III Приб., *че да рáди* I Књаж., *че да вíдим* I Пон., *к'д ќе да прíчам* III Габр., *че да бўде* I Н.Кор., *че да вíдим* I Жлне, *па ч да живíш* I Изв. (л.), *че да лежў* I Изв. (л.), *ће да ўма бўна* III Н., *ће да удáри* III Бел., *што ће да тéра* III Стуб., *какó чу да му продáм сьз* I Жлне, *јá ќе да му кáжем* III Лук., *свí ќе да*

- аиси* III Н., *иа че да дајам зоб* II В.Крч., *иа ќе да има* I Књ., *град ќе да има* I Рад., *ја ќе да играл* I Књаж.
- *нећу да ўдрим* III Н., *оа биде неће* III Врање, *неће да ради* II Кн.С., *нече да ради* I Б.Иње, *иа се нече жиже* I Р.Бучје, *неће да те погуби* III Кум., *нече да идемо* I Врб.
- *теше да иде* III Врање, *тјд смо тели да смо поватани* („у мало да будемо туповатани“) I Црнољ., *теше да испратив* III Врање, *не теше да цркне* I Вас., *теше да бјде* („у мало да“) I Руд., *теше да бјде цар* III П., *теше да најде* I Руд., *не теа да улезе* I Б.Пал., *несте да улезе* I Тсм., *теше да си ўмре* I Књаж., *теше да ўзнемо* III Бујк., *теше да побегне* I Књаж., *т’аше да бидне тјја* III Вр., *теше да заўне* I Балт., *теу да изгину* II Бал., *не теше да погине* I Књаж., *теше да изгинемо* I Кална, *теше да га поједе* II Грб., *тео да цркнел* I Вас., *ћаше да остане* III Врање, *ту теше да падне* I Руд., *теу да ни исечев* III Стуб., *не теше да бјде овак* I Остат., *теше да бјде добар човек* II Ниш., *не теа да св’бере* III Н., *не теа да седи* III Леск., *не теа да учини* I Кож., *не теа да се помести* I Тем., *не теала да отвори* III Кум., *не теа да удари* III Габр., *не теала да чека* III Кум. I Б.Иње, *не теу да иуцају* I Б.Пал., *не стеали да ију* I Пир., *не стеаше ни да питју* I Балт., *не теа да кажем* III Леск., *не теа да водим* I Жлне, *не теа да се дџа* I Књаж., *теали да ме облажу* III Габр., *оче да учју* I Књ., *оће да га крстим* III Н.
- *он не могја да прибере рџа* III Љут., *не могја да ги трпи* III Врање, *ја се иа не мбгу да ооп-мемем* I Књаж., *не мбжу да идем* III Врање, *не могá да биде жив* III Стуб., *он могше да*

заради (sic) III Стуб., не мож да видиш III Врање, не могаше да учину III П., не мож да ми се качиш III Врање, вјдјук не могаше да живи III Врање, не може да гу чувам III Кум., не може да прђбију I Вал., не може више ђ ђде I Књаж.

- сакала да ђде I Пир. — не умеаше да јаве I Тем. — не смеа да мрдне III Леск., не смем да искочим I И.Јал., не смеа да се качиш III Леск., не смеа да дђра I Кр.Ф., не сме да каже дек су тђј III Леск.
- почеа ракију да пече III Леск., почели да га ђкау I Пир., почнаше да мреју III Вр. — ђзе он да свђри у свирајку, а ја ћу да ђграм I Књаж. — вану да кржљау I Вас., вану да се чођскау деца II Б.Пот., вану да пођје I Пир., те ване да рђча I Кам., ване да цђвти I Миран., кад вану да бђру I Д.Кам. — он стану да се моли I Пир. — кђ,д ману да певау I Рад., ману и да чује I Рад.
- ђска да улђгне III Вр., ја ђска (sic) да ги исђчем III Стуб., ђскам да ђдем I Књаж., он ђска да искочи III Леск., ђскам да мрем III Н., ђска да знаје много III Кум. — требе да дадђш I Прид. — ваља да знаш I Бучје.
- кђ,д видиш голђму вђду, немђј да гђзиш III Руж., немђј да кажеш дек овдека једђмо лђб III Сб. Вр., немђ да кажем III Врање.
- још ђма да жњђм I Зор. — нђма да стђне I Књ., немђја да плаги III Р.река, нђма никакво да једђм I Б.Пал., нђма од што да се пече ракија I Књаж. немђше да протечђ II Грб., нђма где да бежђм I Балт., нђма да лежђ I Зор., немђ да удђри I Књаж., немђше да пије I Пир., нђма да се вђрача

І Балт., *нема што да прскам* І Књаж., *нема више да ни испраћау* І Књаж., *нема кој да ми зради парете* І Пир., *нема да је писмен* І Бер., *ништа нема клас да окршим* III Бујк., *нема да дође несрећа* III Р.река.¹

Ови су примери били потребни да се разуме како се у овим дијалектима изгубио инфинитив. Да је конструкција без *да* директно заменила инфинитив, сачували би се ипак и примери са инфинитивом исто онако као што су се сачували са *да*; како пак њих нема, значи да инфинитива није, по свој прилици, било и онда када се речена конструкција (без *да*) почела употребљавати. Истина је да неколико пута находимо: *не може бит* II Ниш. I Вас. Жлне Кож. Бучје Књаж. Вал. III П.Пољ., *оче бит — нече бит* I Књ. Врб., *оће бит — неће бит* III Н., *исти* I Књаж. Црнољ., али су сви ти облици, исто онако као овакви примери будућег времена: *истићу* III Стајк., *знаћеш* III Приб., *биће неће* III Кат., *имаћеш* III Леск., *имаће* III Међ., *бре биће бре неће* III Врање, *ти ћеш цар бити* I Вина, или само употребљени у причама или позајмљени из оближњих дијалеката у којима се правилно употребљавају (косовско-ресавског и сл.).

Из овога излази, да су се пре губљења *да* употребљавале у овим дијалектима м. инфинитива конструкције са *да* свугде. Такав правац развјатка конструкције са инфинитивом опажа се и у другим нашим дијалектима.

Други важни закључак до којег нас доводи горњи материјал је тај, да се у оним случајевима у којима глагол *стоји* као *допуна* према глаголу од којег зависи, исто онако као и у будућем времену, може изоставити *свеза да*.

¹ Из ових се примера види да глагол уз *да*, па ма у ком времену стајао глагола од којег он зависи, *стоји* у сад. времену. Изузеци су врло ретки, и то онда, обично, кад се *да* изоставља: *не теаше не слушааше* III Међ., *кад станаше* *не викаше* III Врање, *искаше да бидеш* III Врање.

Али морам одмах додати да то још није генерално извршено; свакојачко је млађе и новије од констукције са да, коју ће, како изгледа, у току времена истиснути.

359. На објашњењу губљења инфинитива задржавали су се многи (*Шухарт, Миклошић, Фалмерајер Гастер* и др.), али је ипак најбоље оно што је изнео *Dr. Kr. Sandfeld-Jensen* у својој расправи *Der Schwund des Infinitivs im Rumänischen und den Balkansprachen* (IX Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig 1902, стр. 75—131) која представља извод из његова већег дела, написаног дански, „*Румунске студије I Инфинитив и његова замена у румунском и балканским језицима*“ Копенхаген 1900.

Посматрајући ове дијалекте, с једне стране, и све остале словенске и несловенске језике који их окружавају, с друге, и налазећи у њима заједничке црте, ја сам увек тврдио (исп. и Увод гл. VII), да се *принципски* ти појави могу једино објаснити, ако се претпостави, да се свака од црта, које су им свима заједничке, у једноме или више њих органски развила и пренела на остале. Ово је *Сандфелд - Јенсен* за замену инфинитива са конструкцијом са да лепо показао. Он тачно вели да слагање различних језика у губљењу старије црте ништа не доказује (113), већ примена истих средстава да се она замени новом. Разгледајући ове појаве у бугарскоме језику, српском, макед. дијалектима, грчком, албанском и румунском, он долази до закључка, да се губљење инфинитива јавља најраније у грчком и да је већ а priori немогуће тражити нгде другде полазну тачку за развитак тога појава у балканским језицима (116). Налазећи исте особине при употреби речене конструкције у свима балканским језицима, а за грчки још и фонетску могућност да се инфинитив изједначи с личним глаголским облицима (117), он претпоставља да је баш грчки језик, већ од X в., у овоме

правцу почео утицати на балканске језике, на македонске дијалекте најјаче (у њима нема инфинитива сасвим), за тим на бугарске говоре, а најмање на српске (јер је у њима инфинитив још понајчешћи). Ови наши говори, као што је и сасвим природно, стоје према овоме појаву као и македонски говори.

Толико о конструкцији са да и губљењу инфинитива. Али ово питање има, када се говори о материјалу ових дијалеката, и другу страну своју. Да се у понеким случајевима и сасвим губи: у будућем времену и неким конструкцијама које су му сличне. С. Јенсен се на овоме питању не задржава. Он га сматра као споредно. Говорећи о бугарском будућем времену (писа штж), он сматра, као и многи други, први део за скраћен, окрњен инфинитив (84). Ово питање уопште, и ако се о њему доста писало, није још изведено на чисто. Ја хоћу овде још једном да нагласим да је у овим дијалектима, чак и у будућем времену, ова конструкција (т. ј. без да) млађег датума. Сасвим је друго питање, како се и зашто се почело да овде изостављати. Из конструкција које сам навео јасно се види, да губљење да у овим случајевима стоји у тесној вези са употребом допунског инфинитива уз помоћне глаголе, јер се никако не би могло претпоставити да је њихова употреба у горњим примерима случајна. Чак ако и претпоставимо да је она добивена из македонских говора, па се почела брзо ширити у поменутиим нашим говорима, ипак се питање о њој тиме још не решава. Имајући на уму неке појаве бугарскога језика (инфинитив), ја мислим да ће се тај појав моћи објаснити на основу словенског материјала македонских говора; али се ни у каква тврђења ни хипотезе не могу упуштати, јер је тај материјал досада још непотпуно изнесен.

360. Погодбени се начин образује и у овим дијалектима као и другде:

- а) *кадá би копилíле девојке, онé би...* I Тиошт., *кѣд би легáла, онá би...* I Вучед., *ка би ја давáл, ја би знáл какó ћу* I Кр.Ф., *кѣд би чýја, он би те убија* III Габр. и сл.
- б) *áко гу не теá за љýде, он...* III Стајк., *áко се за слóнеш* III Приб., *áко че да вéрујете — да ви кажем* I Вава, *áко мóжеш ги познаш* III Врање, *áко ми вáнете сóјћу* I Баб., *áко бýдеш вíдел* I Боров., *áко знáм — че кáжем* I Пир., *áко оч девојћу* I Изв. (л.), *áко те је дии стрá* I Изв. (л.) *áко ме óче мáне* I Мокл., *áко нéси могáја* III Вр., *áко ди могáја* III Н., *áко си чýл* III Габр.
- в) *бýди су ти отпáдле рýкете, а ти несí ћóрава* I Пир. („ако су ти руке отпале, ниси ћорава“), *бýди ме гáзиш, што ме лóмиш* I Б.Пал. („кад ме газип“), *бýди си ћóрав — несí глýв* („ако си ћорав“) I Пир., *бýде твој отáц казувáл* I Црнољ. („ако буде твој отац казивао“), *бýди смо ми овде упáли* I Тиј. („кад смо ми овде запали...“), *бýде нéка прéвара* („ако буде нека превара“) I Д.Кам., *бýде она дóма* I Д.Кам., *бýдете ишли* („ако будете ишли“) I Вас., *забýднеш* („ако будеш био“) I Бучје, *бýде попи́мо у вас* III Леск. („ако попијемо“), *бýдеш укрáл* („ако си украо“) I К.С., *код Жíвкy бýде дошлá* I Вас. („ако...“), *бýде ви причáли* I Пон. („ако вам успричају“), *бýде ти причáл* I Пон., *бýду се поделíли онí* („ако се буду поделили они“) I Жлне, *бýди нéма* I Пир., *бýди сѣм ја лýд те úграм, зашто он дојдé* I Кијев. („кад сам луд те играм кад је он дошао“).

Из овога се види да се ова конструкција није још потпуно образовала у овим дијалектима. Она није непозната и другим нашим говорима, на пр.: *»буд је*

болестан, још се јуначи“, ма да у њима није добила тако широку употребу.

г) Најзад вреди споменути да се поред ако и кад овако употребљава, и ако врло ретко, и коле (исп. ако ли) које се налази и у нашем старом језику.

— *коле види човека, че га позна* I Цбр., *коле не дојдеш, чу те казним* I Р.дол, *коле украдне* I Цбр., *коле дојдеш* I Лук.

д) Да наведем овде још неколико примера из којих ће се видети да се би употребљава уза све бројеве:

— *како би могло* III Леск., *не би могла* III Леск., *гођа би ви причао* I Киј., *он би се тел ожени* I Пон., *не би те могао трајм лудога* I Берд., *могла ли би да га познајеш* I Пир., *не би умеали* I Тиошт, *кој би не имао* I Жлне, *ми би окопале* I Књаж., *он би ти испричаја* III Габр., *они би ни поватали живи* I Вина, *би јашали* I Рад., *што би дали* III Међ., *па би заклаја* III Врање, *ја би ви казаја* III Тиб., *он би дошја* III Лук., *да би узја њину цару* III Нерад. и сл.

361. Употреба неких свеза и партикула.

Свеза дек. У т. 106. је показано да фонетски ова свеза представља прилог *здека*. Томе се не противи и његова синтактична страна. Главно значење ове везе у овим је дијалектима *изрично* — она се употребљава после *verba sentiendi et dicendi* — и *узрочно*. Са оба та значења употребљава се и где у другим нашим дијалектима, само можда, не овако често.

а) — *осетила дек је рђаво* III Леск. — *тђга би видеја* дек је Несврта III Несвр., *видеја св^м дек је бија туј* III Град., *есте видели дек је сомјн* III Врање, *не видију дек носимо* III Вр., *тђг ќе да видиш*

дек отишѣј III Леск., тóј сѣм видѣја дек је вр-
 љаја III Леск., ја видó дек дѣте умрѣло III Врање,
 видóше дек óремо III Тиб. — понасѣра дѣка ја
 насѣрам III Сб.Вр. — чѣја га дѣка збóри III Вр.
 чѣло се до царевога сѣна дѣка мáти у бóлна I
 Пир., цáрев син чѣл дѣка у мáти оздравѣла I
 Пир., чѣло се дек је трѣћи вѣчер III Леск., чѣја
 ги тáм дек су отишли III Власе (п.), да гу не
 чѣју Арнаѣти дѣк је у шѣму III Кум., не гу
 знáје дек је óна III Врање, не знáеш ли дек смо
 мѣ III Врање, познáло га дек ву је домаћѣин
 III Власе (п.), ми че знáмо дѣка ни је сестрá
 узѣла I Пир., не ли знáјеш дек љготови жѣна
 рѣчѣк III Врање, ја знáм дек си глѣп III Вр.,
 знáја дек ћѣ сѣ љга овдѣ III Топл., знаш дек
 си докарáја III Врање, ја га пóзнам дек је жѣво
 III Врање, знáм дек је још једнó III Врање,
 знáје дек је књáз III Врање, не знáјез дек ќе
 дóђу III Леск., несѣм знáја дек ќе дóђев III
 Леск., ама да знáм дек ќе гу закóљем III Врање,
 не знáм дек не борáвимо (можда овде и у зна-
 чењу јер) II Рупје — а Мѣшу га фатѣше дек бѣше
 чинáја III Вр., изфаћáмо дек су мóји III Бујк.

β) — причáла дѣка си имáло цáрска снáја I Пир.,
 заш се не прѣча дек сви знáју III Сурдул —
 да ти кáже дек су тѣј III Топ., тѣ ми се казѣ
 дек... III Врање — да се кунѣв дек нѣједан не
 лѣже III Власе (п.), ја ќе се закѣнем дек несѣм
 III Врање.

γ) — Значење јер (што, зато што, где):

— нећѣ, дек му искáја („неће за то што му је ис-
 као“) III Власе (п.) — не смѣ, дек је брат тѣј
 III Леск. — трѣбе, дек нѣмашем трóшку III Вр.
 („треба, јер немађах трошка“) — ти, дек си

прост човек III Врање („ти за то што си“ (где си)...).

Из других дијалеката на пр.: *јеси л чуо ће причају луди, ће ј Милоша кобила родила или не хтедну му је одмах дати, где је стар и сиромах* (Маретић *Gramatika* 506. 508.).

б) *Зашто* има у овим дијалектима често значење узрочне свезе („зато што“):

— *па трчим по њега, заш видо да је пијан* I Књ., *неће падне, зашто се држи* (јер се држи) I Књ. Вас Сурач. и др., *иде св'с њума зашто је мјуж њо'н* III Леск. Врање.

г) Копулативно *те, та*; *та* је у овоме говору могло постати од *те* (исп. т. 18 и нап. на стр. 36.), а могло је бити и старо *та*, које се са сличним значењем такође употребљава и у нашим и бугарским дијалектима; каткада се употребљава у значењу *да*, на пр.: *мане те бежи* I Вал., обично је *иду та крадну* III Н., *он ва'не те убије лудога* I Кијев., *та м'н није могло ништа да буде* I Књаж. и сл. као у другим дијалектима нашим.

д) Поред тога што *па* има значење *копулативне свезе* — као и у другим дијалектима нашим — оно има овде још два значења: као *адверзативне свезе* (исто као и *иак*) — *опет*, и *партикулско* (као *иак*):

а) *па ги врнаше* III Врање, *па у пијемо* I Кож., *па ће га ишта* III Стуб. и др.

б) Када значи „*нано*во, *опет*“ (испор. *иак*) онда стоји акценат на њему:

— *св'з св'м па пратио* I Књаж, *па си па иде у реку* I Рад., *па ни се па чини неверица* I Књаж., *па изортеше* I Књаж., *она па се неће венча* III Леск., *па га па зовне* I Вал. и др.

у) али ће па да бидне (па ипак ће бити) I Зор., он па изнеа („а он изнесе“) III Леск., *после га она па питала* („а за тим га је и она питала“) III Љут., *како ћу па да кажем* („а ја...“) III Леск., *кад се ја па сџтим* („а кад се...“) I Књаж., *ни па на дрџгу страну* (овде само појачава смисао) III Бујк. и др., *испор. пак си прџија* III Кат., *дојдџше пак* (наново) I Књаж. и сл.

ђ) Прилог *тџе* (*тџк*), који се овде често изговара *тџе*, добио је у овоме дијалекту и специјалну употребу и значење. Он се употребљава, каткада, као адверзативна свеза, али још чешће као речца за истицање. Оно се тако често употребљава, да је цео говор њиме прошаран. Ово је, особито, у тимочко-лужничкоме говору:

— *они тџе цџсте* I Књаж. („а они...), *мџре (т)џе џстина полудџл* I Берд. III Н., *а они тџе ни грунџше* I Темска и мн. др.

е) Поред упитнога *ли* (*да ли га обрџли* III Вр. и сл.), и упитних свеза, врло ретко *коли* (*кол њџву кол ливџду* I Кр.Ф.), *ели*, *ел*, на пр.: *трџже цџра да вџду*, *ели је Срџбин џли кавџрин* III Н., *ел ће џма кџжу* III Врање, употребљава се најчешће *нели*, *нел* (*нал*), и кад је питање негативно и кад је позитивно:

— *нели га закопџше* I Бучје, *нели од погџни рџчи* III Међ., *нели џска да му кажем* III Лук., *нџли не пристџјеш* III Врање, *нели трџбе* I Киј. Баб. Д.Ром. Ореов.

ж) Поред обичне свезе *али* *находимо и џле* I Балт III Н. Врање. Исто тако *находимо каткада и аме : аме га знџј* I Вал. (bis).

з) Свези *еда* (ли) одговара у овим дијалектима *ега* исто онако као што *кџда* одговара *кџга*: *ега доџе* III Врање („да дође“, „нека дође“); *џјд*

да вој припа̀лимо једну́ свѣчу, ега ни не б́уде
ништо лоше I Пир. и др.

362. Да наведем овде још неколико предлога који се у овим дијалектима употребљавају. Разуме се да неки од њих могу имати још и прилошке функције.

— *бѣз душу* I Вина — *врз се́бе* (више себе) I Кр.Ф.
— *дур грани́цу* I Н.Кор., иначе обично *дор, дори*
I Темска и др. — *до́ вечер* I Вас. Зор. Бучје,
до́ љесен I Балт. — *за́ појс* I Зор. — *зарад дечѣицу*
I Жлне, *зарад теј па́ре* I Кож. Бучје — *из воду*
I Бучје, *иса́д нокти* I Темска — *код врбу́* I Кож.
— *крз на́род* III Тиб. — *куде́, куд* има ова зна-
чења: *око, код, поред* и прилошко значење (са та-
квом и употребом) за место: *куде покла́де* I Балт.,
куде Петрѡден I Балт., *куде главу* I Вас., *куде*
пла́дне I Б.Пал., *куде ме́ану* I Балт., *куде до́м*
III Међ., *куде поја́ту* I Жлне, *мину́ли куде́ једно́*
водени́чиште I Изв. (л.), *докуде пла́дне* I Сурач.
Тем., исп.: *ко́шамо накуде́ гле́дамо* III Н., *ку́д је му*
коњ I Књаж., *куде́ се чу́ри* II Н.Јел., *куде́ да*
гу одѣри („где да је нађе“) III Кум. — *къ́м Ђорђу*
црвѣнога (код) I Н.Кор., *отѡмо кам Бѣлу Пала́нку*
I Књаж. (у) — *на́ ноч* I Пир. — *окол њѣга* I Кр.Ф.
— *освѣ́м* (као прилог и предлог: „сем“, „осим“) I Штрп. Балт. Црнољ. Б.Пал. Д.Кам., *освѣ́н* I
Пон. Сурач. Вал. — *и ѡгањ да кладу́ по гла́ме*
I М.Изв., *по а́ут* I Ошљ. (путем) — *пот ка́мен*
III Вранѣ — *според на́с* (око нас) I И.Јал. —
пред зѡр I Балт. („од страха“), *прет свѣ́га* (више
од свега, свих) I Зор. — *през* значи *без, преко*
и *кроз*: *през зрѣно* (без зрна) I Кож., *през љу́ди*
I Бучје; *през ноч* (преко ноћ) I Б.Пал. Балт.,
през гла́ву I Пир., *през вра́та* I Р.Бучје — *ја чу*
прекај њи́ (исп. т. 109.) I Клис., *прекај њѣга* I

Студ. Изв. (л.) Кр.Ф. Б.Пал., *прекај тебе* III II. Међ., испор. и *прокај мене* III Међ., *покрај воду* I Рад., *сиокрај воду* I Бор. — *преко лета* II Б. Пот., *преко лета* I Бучје, *преко људи* I Црнољ., *ар(е)ко ноц* I Рад. Бучје Сок. Баб. Д. Кам. III Мал. — *при* има, поред обичног значења, и значење *к*, особито, *код* (ређе *око*): *да га доведе при човека* I Б.Пал., *при једнога човека* I Изв. (л.) Стань. Д.Кам. Књаж., *при поиá* I Пир. III Н., *при мене* III Врање, *при огњиште* I Пир., *при вљодџу* I И.Јал., *при турскога иáшу* I Тем., *при меáну* (код) I Балт., *при Турсчина* I Балт., *отишъ,л при Алимона* (ка) I Балт., *при вечер* I Д.Кам. Балт. и др. („пред вече“) постало је сложена реч (исп. ниже) — *проз* (*кроз*) *манастир* I Руд., *проз уста* I Вас., *проз дрее* I Вас., *проселó* I Рад. Балт., *проз Бели погók* I Црнољ., *проз паланку* I Бучје, *прóс прсти* I Ошљ. — *сарема његову к*ёрку* II Н.Бања — *стрм Влајкову меáну* (низ) I Књаж. — *сáшто* I Књаж. и сл., сáс т. 30. У другим се дијалектима српским сáс не употребљава, те је, несумњиво, страногог порекла. Употребљава се и у макед. говорима и буг. језику. — *у дибилъ* (у дубину) I Кож., *у зем* III Н., *у крс* I Пон., *у натраг* I Бучје, *у срет село* II Руцје, *дојдоше у мене* I Кр.Ф., *те у кадије* I Изв., *у помоч* I Бор., *јс помоћ* I Вал.

— *за кнóчи* (о *к* ноци т. 169.) I Цер., *при кнóчи* I Жлне, *до кнóчи* I Балт. III Мал., *нис покрај њивицу* I Рад., *от преко свет* I Рад., *от пре рата* I Књаж., *за у цркву* I Књ., *на по дрўге стране* I Књаж., *на прívечер* I Рад. Штрп., *за ó главу* I Кож., *у са стране* I Књаж., *за по иўт* I Књ., *за на до годину* I К.С.

ТЕКСТОВИ

XXVIII.

363. О значају овако записаних народних умотворина за познавање дијалеката некога краја ја сам већ говорио (Увод). У осталом, после овако детаљно изнесеног језичког материјала оне ће нам дати мало новог. Све баш, када тога и не би било, језик се ових записа не слаже апсолутно са говором дотичних лица: ма како мало ко од приповедача да познаје варошки језик, већ због тога што мора мало спорије да говори, да би се што говори могло записати, он удешава свој говор, ако не према варошкоме језику, оно бар према ономе како он мисли да тај језик треба да изгледа.

364. Још је много већа опасност с друге стране, са свим независно од ове. То је утицај начина говора онога ко приповетку или песму донесе и језика тако донесених народних умотворина у новој средини. Ја сам, обилазећи источну и јужну Србију, морао каткада да се чудим не само прецизности памћења код неких сељака, већ и тачности, и са тачке гледишта дијалекатских нијанса, са којом они препричавају оно што су чули. На тај се начин одомаћују у некој приповетци многе речи других, туђих дијалеката које се доцније у њима стално понављају, ма их и не разумевали они који их употребљавају.

365. Па ипак, да би се видео синтактички склоп ових дијалеката у главним потезима и да би се на очигледним примерима илустровало све оно што сам говорио о значају народних умотворина за дијалекатска испитивања, ја наводим из своје колекције народних умотворина неколико. Мислим да не треба засебно да напомињем — то је аксиом овог мог рада —, да су све умотворине сакупљене од урођеника који имају све особине добрих дијалекатских субјеката, и да су све записане онако како су изговорене. Релативно је најслабији субјекат *Мита бунарџија из Соцота* (у близини Пирота) који ради у Пироту и у причању навлаш уплеће и варошки акценат и речник. У осталом од њега није много бољи ни старац из Књажевца; за то су и његове приче врло поучне.

Сватовске песме.

(Кад метну дарове и „барјак“).

1.

*Девóјко, штó си се очмáла;
 Кáмо ти мратíње ноци;
 Кáмо ти петрóве жéђе;
 Штó ни си радéла?
 Грдно си радéла,
 Грдно си дремáла;
 Данí,с (с)и поразíлена
 Код свéти свáтови!
 Кум Бóга мóли. — Áмин.*

Књажевац.

2.

*Истéкла свездá Данíца,
 Рéдом свéзде мењúје,
 Уз мéсеца стањúје,*

- Такој наша девојка
Рѣдом рѣда мењѣје,
Уз дѣвера стањѣје.

Радичевци.

(Ондашње девојчипе).

3.

Мѣли кѣме, мѣло рѣјско цвѣћ*е,
Ел си донѣл вѣнци на младѣнци,
Да си вѣнчаш кѣма и кумѣцу.
Ако несѣ донѣл — јѣши коњѣ,
[Па се нѣтрѣ вѣрѣкај (sic)]
Па отѣди у гѣру зелѣну,
Па оцѣчи до две бѣле лѣзе,
Да извѣјеш два вѣнцѣ зелѣна,
Да си вѣнчаш кѣма и кумѣцу.

Радичевци.

(Ондашње девојчипе).

4.

Домаћѣне, добрѣ си до^дѣо,
Дѣбро ти је гѣдина донѣла,
Ерѣца ти брѣгове зодѣла,
Вѣкле ѓвце пѣље замрежѣле,
Рѣцѣ кѣзе пѣље исѣитѣле,
Сивѣ крѣве обѣр исплнѣле,
Ројѣцѣ ти сѣ^дѣце замрежѣли!

Радичевци.

(Ондашње девојчипе).

5.

Кѣрај, дѣјке, на крѣј да кѣрамо,
На крѣј, кѣжѣ, зелѣну ливѣду,
У ливѣду дрѣво јѣворѣво,
Подѣ дрѣво сѣњка нелѣжѣна,
И у сѣњки Илѣја терзѣја.

Туж си шије колó на одéжду,
 Туж мињúје Јáгода девојка:
 »Помáг Бóга, Илијо, терзúјо!«
 »Бог помóго, Јáгодо, девојко!«
 Проговáра Илија терзúја:
 »Бóга тéбе, Јáгодо, девојко!«
 »Кòлко бóда на мóу одéжду,
 Тóлко да се гóдин не ожéниш,
 Дор не úзнеш Јáгоду девојку;
 Кòлко лúсти у мóју китúцу,
 Тóлко гóдин да се не ожéниш,
 Дор не úзнеш Јáгоду девојку!«

Радичевци.

(Ондашње девојчце).

6.

Венџ_ац.

Пétли пéше, дрúжи запојéше:
 »Дúзајте се, мóме и девојке,
 Да úдемо у гóру зелéну,
 Да бéремо свакојáко цвéће,
 Да вијемо три венцá зелéна:
 Једòн венџ_ац за тúј сúву кра́ву,
 Дрúжи венџ_ац за кóвано ведрó,
 Трéћи венџ_ац за ту мр̀ку óвцу!«

Радичевци.

(Ондашње девојчце).

7.

По честúту бéлу иерунúку
 Овчáр ви́че од дéла голéма:
 »Кòд си úмаш своу стáру мáјку,

Тá те тэра, лэти, да је цр'втиш.“
 Честита му бэла перуника:
 „А јá, јáдна, — прóклету мáчеу,
 Тá ме тэра зýме и јéсени,
 Да ме дýју слáне и снéгови.“

Радичевци.

(Сељак, неписмен, из истога села).

8.

Свѝрка свѝри,
 Туиáн лýиа: тýиа, лýиа.
 У сред селó брo íгра,
 Туиáн лýиа: тýиа, лýиа.
 Еднó брo сáмо стáрци,
 Туиáн лýиа: тýиа, лýиа.
 А дрýгoгo сáмо бáбе,
 Туиáн лýиа: тýиа, лýиа.
 А трéћeгo сáл девóјке,
 Туиáн лýиа: тýиа, лýиа.
 А четвѝгo сáл невéсте,
 Туиáн лýиа: тýиа, лýиа.
 Девóјкeтe за цел(и)вáње,
 Туиáн лýиа: тýиа, лýиа.
 А невéсте за спавáње,
 Туиáн лýиа: тýиа, лýиа.
 А бáбeтe за месéње,
 Туиáн лýиа: тýиа, лýиа.
 А стáрциги за бесéње,
 Туиáн лýиа: тýиа, лýиа.

Радичевци.

(Сељак, неписмен, из истога села).

Старац прича:

— Къ̀д съ̀м бѣл момѣк, па смо ишли у Прекѣногу љ госту. Бѣл је Н. Г. и бѣл је Т. В. и П. Б. Кад бѣ љвече, девојчики претѣкну па лѣгну у кошѣру; а онѣ дојду љ вечер па чекау на врата да им отвѣре. . . . , а онѣ љдари велика кѣша, а онѣ стојљ, па покѣсну. А ја дојдем па пѣтам старца с јѣдну нѣгу: „Јел љмеш, дѣдо, ти да свириш у свирајку?“, пѣтам га ја њѣга. Кѣже: „дѣте, ја љмем да свирам.“ Ђзе он да свири у свирајку, а ја кѣ да љграм Ја съ̀м играѣ донде док не съ̀вну. Къ̀д съ̀вну, онѣја налѣгоше у кѣкѣ. Тѣг се наредѣмо па сѣдомо на клѣпу рѣдом. Кад тѣј домаќин лѣпо замедѣо ракѣју та нам слѣжи. . . . Кад бѣ дрѣгу вѣчер онѣ па претѣкну девојкама да улѣгну љсто у кошѣру. . . . Онѣ се сѣте, па тргну рѣзу па зарѣзау; па дојду код мѣне у кѣкѣ, где съ̀м ја и М. Р. — мѣ смо двојѣца. . . . Кад излѣзоше онѣ на мѣне злѣ. . . . Па кад појдемо одѣнде ис кѣкѣ уза сѣло, на свѣку капѣју љма изнѣшено винѣ и мезѣ. Пѣсле кад да излѣзнемо и(з) сѣло, нѣма више да ни испраќау. Н. Г. забрзи коњѣ, а ја сѣви гѣде под мѣшку па трчѣм по њѣга, знаш, видо да је пијѣн. Окам: „стој, бре Н., оф да паднеш од коњѣ; док ја да изрѣкнем, претѣче коњ и притѣсе га коњ њѣга. И ја зѣвну: „ова̀мте бре да изва̀димо чѣвѣка!“ Стѣгоше онѣ, изва̀дѣмо. Ђзе Т. С. и П. Б., узѣше га да га вѣде и свѣдоше га до Дервѣн, до кѣуријѣ. Он како пијѣн па и љвати с рѣке за врат, па тѣг ѣбори њи ѣбадва на кѣлдрѣму. Разбѣше ѣба гѣву, а он остаѣе врз њѣ. Пѣсле ми стѣгомо с Мѣту, трѣгомо јѣног ова̀м, јѣног она̀м. Он паѣде, не мѣже више ѣ љде. Докле онѣјам да вѣжемо гѣву, ја љанем шашѣр та заѣјим Никѣлу с вѣду. И онѣја двојѣца опра̀мо от крѣ. После то̀га ми Пѣтѣр љзе му коњѣ; па љзѣше па пѣбеже с коњѣ. А ми с Мѣту подѣгомо Никѣлу та га повѣдомо на гѣре до Дра̀нѣци. Па дојдомо на

једи^н поток. Па он ондѣј паде и умре от иѣке. Ја љзнем исто његову каци, па отворим уста, па сицѣј воду. Е ми^ну човек из Драинци, па каже: „е, брате, да сте бѣрем до селѣ, него умре чо^вк.“ Ја кажем њему: „иди ти по свој цѣт; како умре тако ќе оживи.“ Доклем му сицувѣ воду у уста, и он поче по^сле да бљѣје, а бљѣј докле бљувѣ, а кад љзбљува, он мѣло прѣгледа, ми га испрѣмо с воду, по^сле га дѣгомо одѣтле, да га водимо на бѣлу воду....

(Старац из Књажевца).

Бог и чивѣтин.

Кѣ^д је чивѣтин царувѣл па се з бѣга свадѣл. Чивѣтин је имѣл вѣјску бѣлога свѣта; па је он остѣл премѣрје и данѣс га ѣма: „чѣкај ме докле за петнајс дѣна дѣјде индѣт, војска“ — па ќе да се бѣју. Прошлѣ 15 дѣна; Бог прѣти ѣнѣли по шѣбу, па пљувѣли за онѣја 15 дѣна. Одѣнде се рѣде штршеѣли. Он, по^сле, кад су дошлѣ ѣ поље, он је кимѣл да се брѣни. Овоѣли стршеѣли чивѣтина.

Долѣа Каменица.

Поп и невѣста.

Имѣло у ѣдно село ѣдному невѣста. Беженисѣл ју по^п. Појде онѣ на воду, по^п најмикѣје. Онѣ јѣви свѣму мѣжу: „поп на мѣн најмикѣје“. Мѣж ју каже, што че да бѣде од овога по^п. Отѣде при по^п: „Госѣдин - по^пе, до сѣг не сѣм ишѣл у Цѣриград; че ме натѣра овѣј гѣдина, а ја немам грѣшѣк.“ А по^п каже: „кѣлко би ти требѣло грѣшаѣ.“ Он каже: „пет стѣтин грѣша ми требѣ; ми смо ѣѣје; ѣко се не би нагледѣли — залѣд смо ѣѣје.“ Дѣде му по^п пет стѣтин грѣша. Изѣди тескѣру. Појде у Стѣм-

бол, и врну се од пѹт и огледа кроз врата: пои дошѣ, и у љжу. Он на врата чуѣка; жена му продумала: „ѣбрав да појдеш, нел отидѣ у Стáмбол.“ А пои рече: „кудѣ чу сѣг ја?“ И дрѹга врата на љжу немáло. И она, жена, рече: „ја теб да повијем камо детѣ мѣ, нечко“. Она повиѣа поиá, а мѹж кáже: „жéно, отвори врата!“ „Чѣкај главу да куртулишем.“ Пóви поиá, па га пóклопи под корíто, па óтвори на мѹжа врата. Улѣзе мѹж у љжу, óдмори се, па кáже: „káмо да ти вíдим, какѣ, в ти је прíнов.“ Пóдiже корíто, пóгледа детѣ, па сѹди жéну: „момá-жéно, тi си ргáла с нéкоји арапштине, ја кóлко је детѣ грѹбо, брадáто; најдi брич, да му обрiчим браду“. Обричи му браду, па сѹди жéну: „какó чеш, жéно, да нóсиш овóлки трѹи. Пó поље најдi секiру, да му сечém нóге до колéна.“ Најдѣ она секiру. Дiже он секiру, да му сечѣ нóге, а пои стáну да се мóли: „браду ми обричи, и зѹби ми љзвади — триѣ; немóј“ рече „да ме осакáтиш“. „Ти ли си пóпе?“ „Јá сѣм.“ „Штó чеш тѹка?“ „Дjáвол ме дóведе.“ „Па љмаш ли пáре?“ „Ймам пет љвади грóша“. „Дóбро, за пет љвади чу ти ‘днѹ нóгу сечém, а еднѹ остáвим да се знáје“. И óн му кiшну једнѹ нóгу. „Еднѹ чу ти остáвим, а другѹту чу сечém“. Он стáну да се мóли: „зá Бога, љмам óште пет љвади грóша.“ Рече: „де, тѹка да плáтиш.“ Пóи нáписа пiсмо, прáти дóма на попадiју. Ймаше детѣ попóво ѹчено. Пречети пiсмо. Кáже: „нáне, купи́л тáта ливáду за дéсет љвади грóша, да прáтиш пáре да плáти ливáду.“ Попо‘дiја пáре ѹспрати, а пои нáплати ливáду. Пѹшти га, поиá, пóсле. И пои се зiтвори у љжу. Седѣ четiрес дѣна. Сељáње га траже: „кѹд је наш поп?“ Попадiја кáже: „голему бóлес лежi“. Четiрес дѣна лежá, догдѣ му брадá порастѣ.“

Пирот. (Мита БУНАРЦИЈА).

Три жлтице.

Имáл једѣ,н момѣ,к пустајуја. Бил у едно село момѣ,к, у слѹжбу. Гáзде му думáли : „áјде да те ожéнимо!“ „Каквó чете да ме ожéните, кѣ,д ја нéмам ништа“. Гáзда му рече : „чу ти дáм кошáру и чу ти дадém сто óка жéто.“ Дрѹѓи му кáже : „чу ти дадém сто óка винó.“ Ожéнише га. Кад га ожéнише, он једнѹ нóч дóма спáл, па побéже двáјс конáка долéко. Најдé једнóга гáзду. Слушáл га тáмо, знáјш, двáјс године, слушáл га непогóден ; кад нáврши двáјесе године, кáже на гáзду си : „ја би ишѣ,л на вилајét, да ми дадéш рачѹн.“ Гáзда кáже : „какѣ,в рачѹн óчеш ; двáјес године си ме слушáл непогóден ; код мéне иáре има дóста : да сипéмо у једѣ,н котѣ,л вóду и че сипéмо у шиник жлтице : што остáне на вр, врз вóду, товá твојé“. Кад сипáше, на вр остáше три жлтице, врз вóду. Чорбаѹја му кáже : „алáл имáш тéа три жлтице, а онéа ако ѹзнеш, имáш врáм“. Он се мислѹ, па ѹзе три жлтице и појдé да си ѹде дóм. Пу-тувá по пѹт. Отѹде при једнѹ жéну на конáк, па пѹта жé-ну-ту : „мóже ли, снаó, тѹва да спѹм.“ Онá рече : „можé“. И њóјан мѹж нéмáше. Кад бѹ на вечéру, њóјан мѹж дóјде и ништа не разговáра. А он пѹта жéну : „да ли је срдѹт овѹја твој човéк, дек сѣ,м ја дошѣ,л?“ „Нејé срдѹт ; њéму је једнá реч једнá жлтица.“ йзвади једнѹ жлтицу, дáде му, на онóга домáчина, да му кáже једнѹ реч. Кад му дáде жлтицу, он му казá : „пошѣ,л си по пѹт, кад вѹдиш големé вóде, мѹтне, немóј да гáзиш ; да чéкаш да протечé водá“. й он идé по пѹт. Дотéкла големá водá и он седѹ та чéка. Дóјдé Тѹрчин сѣ,с áта и сѣ,с-ексенѹ : „Држ, чóр-баѹи, сексенѹ!“ И он вáну сексенѹ, а Тѹрчин му рече : „јá чу пробáм вóду сас áта.“ Пробá Тѹрчин вóду и ѹдави се. Кад се ѹдави Тѹрчин, он чекá та отéче водá, па прé-гази и сексенá товáрена с иáре. Појдé по пѹт Јеврéјин, бѹје по зéмљу сѣ,с товáгу. Он га пѹта : „што бѹјеш, ба-зарѹан, по зéмљу?“ „Бѹјем, бѹл ми је тѹва дѹжан једѣ,н

седамдесé грóша, па га б́ијем по три п́ут на дь_н, мр_твога, да одб́ијем онé п́аре.“ „Чу ти дад́ем седь_мдесé грóша, м́ани га!“ „Отплати́ га, чу га м́анем.“ Тегáј отидé на његов дóм, а женá си га не познáва. У првóу вéчер онá доб́ила детé. Детé стáну м́уж, на двáјесе гóдине, па спáл при мáтер си. Он се д́иже, те ўзе сеќиру да га уб́ије, па прémисли и не ўби га. Јўтре дь_н појдé детé на ора́ње, па забовар́ил рáлник те óка мáтер си: „нáне, нáне, изнеси ми рáлник!“ И он се тегáј ўвести, зашто с́ин му б́ил и кáже: „да му дад́еш мојé дрéе, да се прeоблечé и да га опéреш.“ Онá му дáде дрéе, облече, óпра га. Кад бéше ў вечер, он јо́ дáде пет грóша: „нéчу ти пет грóша, ја ўмам с́áшто да те нарáним и напóјим.“ Сéдоше, вечерáше, и он кáже: „снáо, жен́ила ли си се, имáла ли си м́ужа ти?“ Онá кáже: „жен́ила сь_м се и једн́у је нóч муж спáл при мéне; па утéче оди мéне: двáјесе гóдине нé знам га, ж́ив ли је, умрél ли је?“ Он ју п́ита, жéну: „моглá ли би да га познáјеш?“ Кáже: „двáјес гóдин су мин́уле; остарél је: да га в́идим не мóгу да познáјем.“ „Нé, мaше ли нéшто белéге?“ „Їмаше у вр́у глáву белéге. С кáмик ли је уб́ијен, рéче, кóлко једь_н грош.“ И он ст́ури кáпу. Пóгледа жен́а белéге, видé и пóче жен́а да в́ика. А и он в́ика. Кáже: „дај, простр́и покровь_ц!“ Прóстр женá покровь_ц, кадá ўсица онé тўрске п́аре из дисáзи: два кўпа п́аре. „Ѓво, жéно, печáлбе! Полов́ин за наш стáрос, а полов́ин за детé, да б́уде трговь_ц.“ Їзвади та му дáде јáбалке. „Ѓто тéа п́аре и тéа три јáбь_лку, да ўдеш да пазáриш стóку и да погáцаш с калаўза, и кад погóдиш стóку, ти дáј једн́у јáбь_лку на калаўза. Ако рéже калавўзин јáбалку, да дáва полов́ин тéбе, полов́ин њéму. Ако не дá и тўри цéлу јáбалку у цeп калавўзин, растўрај пазáр па б́згај.....“ Їзвади јáбалку, дáде на калавўза и калавўзин тўри цéлу у цeп. Пон, т́ија гáзда, рéче: „нéче ни б́уде пазáр.“ Он рáстури пазáр, отидé и на дрўго мéсто и тáмо нáправи пазáр за стóку. Ўкaчи коњá, идé преко еднó пóље.

Излезе једѝн старѝац и он га пита: „дедо, куда љдеш?“ „Тражѝм своју срѝћу.“ И он га пита: „оѝ ли да бљдеш мене калављзин?“ „Оѝу“, каже. И он ѝзвади трѝћу јѝбалку: „ево, рѝче, да знајеш, това ни је пазѝр.“ Старѝац рѝзреза јѝбалку на ѝетри. Три режњѝ даде трговцу и једѝн остаде на старѝаца; и старѝац каже: „знам, куда ѝу те вѝдим; ѝу те вѝдим, тамо и тамо, у тија вилајѝт.“ И питау га: „куда вѝдиш трговца тога, дедо?“ „Тамо ѝе да ѝдемо да збљрамо овнове.“ „Е, дедо, ѝма на планину ѝетирес дљше ајдљци. Тебе те, дедо, не жѝлим, а жѝлим овога трговца.“ Кад настѝаше на планину, трговцу се мљго прѝспа. Старѝац му каже: „легни, па сиѝ, а јѝ ѝу да пробам пљт.“ Ка ѝскочи старѝац на планину, ајдљѝка стражѝа стојљ и она полете на старѝаца, а старѝац стражѝу ѝби. Ајдљци билљ у једѝн пропас. И онљ из пропас једѝн по једѝн. Старѝац ѝзби сви ајдљци. Кад погледа старѝац, куда седѝли ајдљци: ѝетљрјесе кљпа пѝре. Старѝац насѝче шљму, па зашуми дљвѝку, па се врну при трговца и рѝче: ѝјде, трговѝе, да пугљјемо. И отѝше тамо при једнѝга трговца. И трговѝац се мљго зѝрадува: пробљл се пљт на планину. Отѝше при трговца; погодљше сурљју [буљљк овнове] и трговѝац и одведе на ѝегов дѝм и напѝраи веѝере. Вѝчерѝше. Ымаше трговѝац девѝљћу. Старѝац рѝче на трговца: „трговѝе, да дадеѝ твојљ девѝљћу за нашега трговца?“ И он каже: „да ви ју дадеѝм.“ Даде му девѝљћу. Праѝше свѝдбу. Не ѝду на спањѝе, каѝо свѝаки мљди, и старѝац каже: „и јѝ ѝу сиѝвам при трговца.“ „Не мѝж да сиѝш при мљдѝнци!“ „Ја трговца не остаѝвам, јѝ ѝу трговца да ѝљвам!“ Кљд леѝгоше два мљди да сиѝ, голѝмѝ дрѝмка и оборљла, а старѝац пѝзи. Из девѝљћу змијѝ излезѝе да уѝпе мљдожѝѝње. Старѝац узѝти па оѝѝче на змијљту гљву и дрљга змијѝ ѝскочи и трѝћѝа змијѝ: ѝмѝло у девѝљћу три змијѝ. Тљз старѝац ѝскочи, а онљ сиѝше каѝо свѝаки мљди. И она се женљла двѝ пуг. И змијѝе изѝле онљја мљдожѝѝње: каѝо и изедѝ, а онљ умрѝели. Пѝсле се онљја чорбацљја ѝвесели.

Направи весёле, две недеље, свадбу. И кѣд појдоше, рече стáрац на онога чорбаџију: „да најдеш двајесе коња и четѣрјес врече.“ И он му најде. Забраше стоку до планинѣту, најднѣше четѣрјес врече, натоварѣше двајесе коња. Заминѣше планину. Слезоше у пољето. Стáрац трговцу казује: „до тѣк смо ишли, а отѣк че се оелимо.“ „Дéдо, половѣн стóке твоја, половѣн моја.“ Стáрац каже: „и невесту че поделимо.“ Трговац каже: „ти знајеш, дéдо.“ Побѣше сóје, врзаше невесту. Стáрац рече: „невесту чу сечем и за теб и за мѣн половѣну“. Појде стáрац да сече невесту и ништа не бѣ. По дрѣзи пут, трѣки пут, кѣмну, че ју расече низа срéдѣ. И њóј се преврну у срце. Изблѣва на трѣте змѣје трупѣне и тѣг намѣзоше млекó, те невесту напојѣше. И тѣг стáрац рече: „да ти је прóсто и сурија и пáре и невеста. Јá свѣм бѣл дѣжсѣн на твојега баштѣ се дѣмдесѣ грóша: откупил ме је оди Јеврѣјина.“

Пирот. (МИТА БУНАРЦИЈА).

Цáрева чѣрка.

Имáло једнá цáрева чѣрка, па штогóд момчѣ видѣла, онá сакáла да си залѣже. Па чѣла једнога цáревога сѣна, па му писáла писмо са снѣг да се залѣже. Он ву одговорѣл на писмо: „нѣчу те, у кутѣју да лѣгнеш, нис прстен да се прóвереш, на слáмку да се пóтиреш, — пá те нѣчу.“ Онá се разболѣла. Лечѣли ѣу дóктури, па ѣу не не мóже излече. Онá чѣла, у некој си град ѣма чегóва тѣтка. Онá при њѣ сакáла да ѣде, па тражѣла од баштѣ си вóјску (sic) и пáре да ѣде да се лѣчи. Баштá си у дáл вóјску и пáре да се лѣчи. Онá отишла код тѣј његову тѣтку, а онá имáла дѣвет измиѣарке и њѣ, десѣту, погодѣла; и онá се одма олечила. Натѣра зу тáј тѣтка: направѣла три востáна и ѣсто такѣ три послужѣвника и што се сáка на послужѣвници ствáри. Тѣтка си пóзва цáревога сѣна

у њи, на гостје. Он дошл, Она че да га послужу (де-вотка). Облѣкла пембелѣју; узѣла такѣ, в послужѣвник, пем-белѣју. Частѣла га съ, с ракѣју. Соблѣкла пембелѣју, востан; облѣче плав-модар (востан), па љзе плав-модар послужѣв-ник, па га пбслужу съ, с кавѣ. Када је дошл ручѣ, к, а она облѣче црнзелѣн востан, и љзе црнзелѣн послужѣвник, че га послужу съ, с винѣ. Она се изнасадила носад та падла чашата, те се строшила, а тѣтката ѓка по изми-ћаркуту: „бѣди су ти отпадле рѣкете, а ти несѣ ћорава, што не држѣш.“ Она се расрди, те си отѣде у њѣјну собу. А он отѣде те љу тражи: „дај ми, тѣтко, кључѣве да тражим тѣја твојѣ слѣшкѣњу.“ И она му дала кључѣве, те рѣди рѣдом по собе те најде тѣја слѣшкѣњу, и она лѣгла на крѣвет, а он у се мѣли: „дѣгни се!“ А она каже: „нѣчу, у кутѣју да лѣгнеш, нис прстен да се пробреш, на слѣмку да се побреш, — па нѣчу!“ Он ву врѣви: „дѣгни се, ја съ, м ти това прѣрешѣл: ти си ми писѣла, ја съ, м се раз-љутѣл, та съ, м ти това писѣл.“

Перот (Дрвојка Милка из Тѣјаваре).

Два брата.

Једѣ, н вѣка: „правдина бѣла!“; једѣ, н вѣка: „крѣв-дина!“ Рекнѣли: „ад да питамо једнога кмѣта!“ Сретнѣли човѣка, кмѣта, питѣли га: „да ли је правдина бѣла, је ли крѣвдина?“ „Билѣ неки пѣт правдина, съ, г крѣвдина бѣле.“ „А (ѣ) ќе питамо поѣ!“ Сретнѣли поѣ па питѣли. Поѣ казѣја: „билѣ неки пѣт правдина, съ, г је крѣвдина.“ „А љу питам јазѣманѣна.“ Он љ им каже: „неки пѣт прав-дина, съ, г је крѣвдина.“ Брат рѣче: „етѣ, брѣте, ел ти вѣкам: крѣвдина бѣле!“ Изверте му ѓчи. При рѣку занѣкѣвѣја; преко но љ збрѣв љѣди: „ја ќе вѣдим цѣреву љѣрку; цар вѣка дѣктури; кѣј гу не мѣже излекѣје, обѣси“. Дрѣги вѣка: „а ја свади мѣржа и женѣ.“ Дрѣги рѣче: „он направи ку-

прију, ја гу обáлим; свади браћу, претвори се кмет, пои, жагуманин.“ »Да љзне овју вóду да се измије, очи би му се намести́ле, и да љзнев од овју́ вóду да проси́пеш куде мóст, да гим мост не па́да. Да зна́је ца́рева кёрка од овју́ вóду да се омíје, óдма ќе се излечи.“ Петџ кукуриче, љјди ги не́ма. Онџ пришџ до тју́ вóду, а очи му се намести́ле. У’зе од онју́ вóду, рекну́ја: »кóлко да́вате да ви ста́не кyарíја?“ Онí му платíли; па отишџ при ца́реву кёрку и дајá од онју́ вóду. Дајá му ца́р што тра́жи: за онџ, гра́д судíја.

Лесковац.

Вук.

Вук нашџа овцу́ па гу искáја уда́ви. Она́ ка́же: »немóј дя ме да́виш, сџг сџм грчава, но љ јесен да до́феш, тџг ќе се огóјум.“ »Какó да те ви́кам?“ »Да ме ви́каш „пати́ла!“ Пошџа вук да љде па срџа коњá; ка́же: »сџг ќе те уда́вим!“ па на њџга. Коњ му рекну́ја: »немóј ме уда́виш, а заср́ни у дџсну нóгу, какó сџм поткóван, та тџг ме уда́ви.“ А он заср́ну́ја, а коњ ману́ја сџс кои́та та га уритну́ја љ главу. Пошџа вук да си љде па срџа овна́: »сџг кy те уда́вим?“; а овџн рекну́ја: »немóј ме уда́виш, сал за́жми ти, а ја́ кy улџнем сам у љста.“ Он си излетџа да улџне у љста, па га убóја. Пошџа си вук, па срџа па ма́гаре Па казáја на ма́гаре: »сџг кy те уда́вим!“ А ма́гаре рекну́ло: »немó ме уда́виш, сад у на́ше село́ трџбе протóфер.“ Ујану́ја вук ма́гаре, па отишџа у тој село́ на сва́дбу, а сва́тови га подбра́ли и пошудíли од онју́. Оста́ло ма́гаре неуда́вено. Пóсле дошџа (вук) љ јесен, та куде óвце, па ви́каја: »пати́ла! пати́ла!“ Она́ ка́же: »да сџм пати́ла, ја не би билá у сред óвце.“ Отишџа тџг вук у алáнину, па застану́ја у једну́ бyку, па ка́же: »мој тáтко не чека́ да се гóју óвце — бџше жив;

не глића цели овнóви — па беше жив; не беше албáтин — па беше жив: да има ко да ме ва̀ти, па од рѣи до главу, од рѣи до главу.“ И човек се згодíја у бýку, па ва̀тија за рѣи, удрíја од главу до рѣи, па си отиш́ја.

Љутеж.

(СЕЉАК ИЗ ИСТОГ СЕЛА, НА КОСИДБИ).

Три дуката.

Једџн служија у једнога гáзду за три гóдине. Погoдија се по трíста грóша за гóдину, па служија три гóдине. Узéја гáзда пáре та да плáти на мóмка; у једнóу рýку узéја дéвет стóтине грóша, а у дрýгу рýку узéја три дýката. Па кáже на слýгу: „ел б́кеш 900 грóша арáм, ели 30 алáл?“ (sic) И он иомислíја, та рекнóја: „ја ћу ўзнем три дýката алáл!“ Узéја три дýката, па си пош́ја од онога гáзду дóм. Отиш́ја до једнога човека на конáк, па седели ў вечер, а имáја у тýј кýћу једџн стáрџц, а тџ стáрџц имáја једнóу снаў и сýна. Онџ слýга што бија́ и онíја сýн и снаá — онí си ора̀тију, а онџ стáрџц сал ќутí; онџ слýга пíта онога сýна: „зáшто не збóри овџ стáрџц?“ Онџ му рекнóја: „његова једнá лакрдíја дýкат.“ Онџ слýга извадија дукáт (sic) та му дајá: „кџ,д по́ђеш на тáмо ће те срѣтне голéма водá, а ти немóј напред да гáзиш, но кóј прóђе дрýги нека гáзи, а ти по њѣ“. Тѣ па дајá му дýкат за орýги рѣч, пáк. Кáже: „áко имáш ўбáву женóу немóј на свáдбу да гу прáћаш.“ Извадија и трѣ́ћу дýкат за трѣ́ћу рѣч: ако имáш ждрѣбну кобíлу немóј гу дадѣш по пóруке на дрýгога човека!“ Пош́ја од тýј кýћу, па да си ўде накуде дóм. Дош́ја до рѣку голéму, па си станóја да си стојú. Дош́ја једџн Тýрчин сџс кáтану, а на њýма носíја пáре, дукáти, а áта па ја шáја па Тýрчин. Па рекнóја на онога човека: „брѣ б́р, што не гáзиш овóу рѣку?“ А он казá: „не смѣм да гу гáзим,

голема река.“ Па тѣг рекнѹја : „држ, ти, кáтану, а ја ћу да гáзим със áга.“ Загазѹја та до сред реку, па оболѹла река и áга и Тѹрчина, та се удавили. Пресьнѹла, усекнѹла, омалѹла онáј река, па си прешѹја онѹј човек, па си кáтану одвѹја със пáре дѹм. Заженѹја му се шураќ. Дошла бáба та да га вѹка на свáдбу. Рекнѹја зѹт вој : „бáбо, не мѹгу да прáтим женѹ самѹ на свáдбу, а ѹба да дѹђемо не мѹжемо.“ Па га онá молѹла : „прáти гу, ја ћу гу чѹвам, неће гу постѹгне никакъс срáм.“ И он се уверѹја, па гу пратѹја на свáдбу, а сáм се преличѹја, направѹја се Тѹрчин. Отишѹја на свáдбу, а онá, ѹегова женá, игрáла тáньц, веселѹла се. А он рекнѹја : „морѹ, бáбо, чијá вој невеста?“ Онá рекнѹла : „мојá ќерка, госиодáр.“ „Ќе л ми гу дадѹш да сиѹје ноћъс при мѹне, па ќе вој дадѹм пáре и тебе пáк. „У, господáр, ћу ти гу дадѹм.“ Одвѹла гу у кошáру, па ги оставѹла. Па отишѹја и Тѹрчин при ѹѹм, а имáла и детѹ. Успáла се женá, а Тѹрчин укрáдни детѹ, па си отишѹја дѹм. Нá јутро дѹгла се женá, погледáла : детѹ га нѹма, та казáла на мáјку : „мáјке, детѹ га нѹма, па и онѹј Тѹрчин га нѹма.“ „Какѹ ќе да лѹ-жемо зѹта?“ „Лѹсно ћемо ! Ѓе запáлимо кошáру, па ќе рѹкнемо : ѹзгоре кошáра, ѹзгоре детѹ!“ Дошла бáба, довѹла ќерку на зѹта, а зѹт питá : „кáмо ви детѹ?“ А бáба рѹче : „ѹзгоре кошáра, и детѹ у кошáру билѹ, ѹгорѹло и онѹ.“ Рекнѹја он : „ми да смо жѹви, ми смо млáди, ќе рѹдимо и дрѹго детѹ. Сѹдете вѹ, сѹдете тѹј!“ А дошѹја човек дрѹги, комшиѹја, па гражѹја кобѹлу да сднесе у воденицу. А кобѹла билá ждрѹбна, па му гу не давáја. А ѹн се замољѹја : „дáј ми гу, чим гу одведѹм у воденицу, ќе ти гу врнем“. Не могáја му се ѹтне, па му дајá кобѹлу, па пошѹја по ѹѹга. Одвѹја гу онѹј у воденицу, стоварѹја кобѹлу, те унѹја вреће у воденицу, а кобѹла пред воденицу си стојѹ. А ѹн се забавѹја из воденицу да искѹчи, а кобѹла жељувáла и ждрѹбе изфрљáла. Онѹј гáзда од кобѹлу, укрáдне онѹј ждрѹбе, па однесе у свој пѹдрум

при детé. Излэгја из воденицу, па погледаја коби́лу: из-
 јалови́ла се, а ждрéбе нéма. Оде́ја гу та на онога гáзду,
 даја́ му коби́лу и каза́ја: „докле́ ја иско́чи из воденицу,
 коби́ла се изјалови́ла и ждрéбе га нéма“. Па му рекну́ја
 гáзда: „нeл ти ви́кам ти не умéш чýваш коби́лу, ќе ми
 се истрóви ждрéбе; сeди, што билó — билó!“ Прати́ја жену́
 у подрум: „жéно, натóчи раки́ју, ево́ комши́ја дошéја и
 ба́ба овде́.“ Она́ улéгла у по́друм (sic), па видéла детé, па не
 сме́ла да иско́чи.“ Прати́ја ба́бу и рекну́ја вој: „и́ди да
 видиш, што се на́прави с жену́, нéма гу да иско́чи.“
 Отишла́ и ба́ба: видéла детé, и она́ не сме́ла да иско́чи.
 И по́сле прати́ја па комши́ју: да видиш што ра́ду. Улeгја
 комши́ја те видeја ждрéбе, па и он не сме́ја да иско́чи.
 Отишeја тe,ј сам гáзда у по́друм, узeја једно́ дфео́ добро,
 па ва́ти онога́ комши́ју: „нeл ти ви́кам ја, не мóж ми
 учýваш коби́лу, ќе ми се истрóви ждрéбе?“ Па му се
 натeпа́ја добро, до́кле му дýшу чýја, па тe,г фати́ја па
 ба́бу, рекну́ја: „ба́бо, нeл ти ви́кам, не мóж ми жéну
 учýваш.“ Фати́ја и њум, па тeпа́ја, па пуштíја, па ва-
 ти́ја па жену́: „нeл ти ви́кам, не и́ди на свáдбу“, па
 вати́ја и њум, те тeпа́ја, па пуштíја и њум.

Љутeж.

(Сeљак из истог сeла, на косидви).

Сь,нѣ^ае сáни.

Сь,нѣ^к сáни царíца-госпо́ђа,
 Сь,нѣ^к сáни цáру доказу́је:
 „Чýјеш мéне, честíто (sic) ми цáре,
 Какъ,в сь^м ти санѣ^к санувáла:
 Нeбо се је на срeд преломíло,
 Јась^н мeсец у Дунав побeже,
 Јасно слъ,нце у крв утомíло,

Ситне ѕвезде јако потмулеле,
 А Власци су у Влашко пребегли.“
 Доказује цару Костадине:
 „Што ти се је небо преломило —
 Тодј ће Турци зевњу да одјуку;
 Што је месец у Динав побегла
 — Тој ће мене Турци да зајуду;
 А што ти је слнце утонјло
 — Тодј ће бидеш млада удовица;
 Што су ѕвезде јако потмулеле (sic) —
 Деца ће ни сирочићи бјуду;
 Што су Власци у Влашко пребегли —
 Тој ће Турци војску да заробу.“

Ручје.

(СТАРИЦА ИЗ ИСТОГА СЕЛА)

РЕГИСТАР

Речи, узете само из текста расправе, сведене су на што мањи број. За то се облици исте речи наводе увек под једним обликом: ако је глагол — под 1. л. сад. врем., ако је име — под пош. sing.; иначе под оним обликом у ком је реч забележена. Различни гласовни облици наводе се под најпростијим, који се употребљава, иначе под оним који је у овој књизи споменут; дијакритични и други знаци свугде се пропуштају. — Бројеви значе страну.

У азбуку сам унео а, испред з, и њ, као завршно слово у азбуци.

Абим 206. 531.
авдија 26.
ага 314.
агљак 74.
Адамов 30.
агљн 67
а(ј)де 133. 545.
ајдук 206. 440.
ајдукак 74.
ајдукујем 497.
ајем 208.
ајкар 392.
акнем 207. 572.
ако 29. 648.
Акцентијен 431.
алабап 358.
алаванта 352.
алал 337.
але 28. 652.
Алекса 28. 253.
Александра 232. 253.
Алексинац 28. 59.
алест 437.
алипав 436.
алис 441.
алкам 604.
алуга 350.
аљина 25. 206. 208. 253.
амам 208.
аманет 358.
аме 652.
амет 337.
ан 206.
Андреја 29.
аиђела 321.
Анка 315.
антерика 193. 364.

антикрис 210.
апатека 27. 40.
апим 206.
апс 163. 208. 318. 337.
апсеник 253.
апсим 163. 531.
арам 337.
арашти 435'
арачак 68.
аргатин 137.¹ 323.
аргован 40.
арем 208.
аремљак 74.
аренда 28.
Аријадин 28.
арисујем 497.
арак 74.
Арнаутин 162. 253. 336.
380.
арнаутљак 74.
артија 206.
арчим 208.
арьн 129. 206. 208. 439. 440.
ас 441.
аскер 193.
ат 208. 318. 354.
атр 208.
ачини 433.
аџија 208.
аџиљак 74.
ашчина 233.

Баба 26. 309. 314. 339. 347.
450. 452. 453.
бабица 373.
бабичка 375.

бадавџија 396.
бајав 138. 142¹. 156. 174.
470.
базикујем 497.
бајаги 19. 26. 131. 193.
195. 256. 470.
бајем 258. 530.
бајрак 237.
бакр 26. 124.
бакрч 67. 124.
бакърни 67.
балгаза 350.
балдишем 589.
балега 309.
банврљам 522.
банка 193. 196. 328.
бања 347.
бањам се 522.
бапка 368.
бара 347.
барбутка 390.
барем 27. 30.
баримљак 58. 366.
барјактар 234. 392. 448.
барјамов 237.
барьт 75. 312. 447.
бастишем 530.
баталин 151. 237. 254. 512.
543. 554.
баталишем 616.
батаљ 322.
батисујем 497.
батишем 589.
баџим 156. 514. 563.
баџьз 75.
баџија 396.
башка 254. 470.

- башта 254. 309. 319. 320.
 336. 339. 345. 450.
 баштетина 384.
 баштина 345.
 баштојка 197. 368.
 ба(ш)ча 233. 234.
 ба(ш)чница 233.
 ба(ш)чованицја 233. 396.
 ба(ш)чованицлык 74.
 бег 314. 315.
 бегам 156. 158. 522. 554.
 560. 562. 590. 607.
 бегеншом 195.
 беглик 354.
 бегујем 497.
 беда 36. 282.
 бедва 348.
 бедељ 354.
 беден 241.
 бедник 365.
 Београд 31.
 бежанија 310. 396.
 бежанџа 375.
 бежим 14. 513. 538. 545.
 559. 560. 575. 582. 598.
 без 47. 266. 268. 270. 653.
 безбразан 256.
 безредно 438.
 бекарин 380.
 бекченце 377.
 бел 37. 429. 431. 448.
 белај 27. 254.
 бележујем 497.
 белим се 156. 158. 491.
 555. 576.
 белица 371.
 белким 193. 196. 470.
 белнем се 484. 520.
 белојка 197. 368.
 белокрилка 368.
 Белопоточанин 321.
 белужњав 436.
 белуток 58. 366.
 белџка се 522.
 белџав 436.
 бенебреци 237. 238. 358.
 беневречорина 383.
 беневишем 570.
 берем 156. 158. 284. 483.
 519. 557. 558.
 берикет 193. 358.
 бернем 484.
 берујем 497. 514.
 бесење 142. 151. 387.
 бесим 151. 504. 531. 557.
 593.
 бесловесни 234.
 бесујем 497.
 бесцени 233. 234.
 бечестим 232. 536.
 бечеширин 19. 233.
 бешлык 68.
 бивам 177. 582.
 бивод 137¹. 449.
 биволар 392.
 бигровит 437.
 бијем 158. 164. 179. 489.
 528. 554. 557. 558. 561.
 563. 582. 589. 616. 618.
 бијење 142. 152. 388.
 бина 348.
 биров 156. 314.
 битка 193. 368.
 бич 312. 320.
 бичьгчија (бичьгција) 67.
 бла(буа) 93. 112. 163. 207.
 345.
 благдањ 81. 83.
 благи 195. 429. 439.
 благо 449.
 благовес(т) 242. 353.
 благословим 531. 542. 605.
 благосов 238.
 благота 390.
 блажим 593.
 блажишка 196.
 блажни 433.
 блазе 466.
 блазо 360.
 бледњ 212¹.
 блејим 35. 131. 513. 538.
 близа 268.
 близним XIX. 219. 221.
 334. 434. 532. 593.
 близнина 382.
 блиника 93.
 бласак 93.
 блатим 93.
 блеснем 221.
 блештак 362.
 блудем 149.
 блујем 529.
 блуце 149. 377.
 Бог 312. 337. 354. 598.
 богат 431. 440.
 богаташ 440.
 богатштина 385.
 богомолство 391.
 Богосов 25. 358.
 бодеж 395.
 бодем 515. 562.
 божињ 177. 185. 390.
 божичов 436.
 божи 429. 430.
 бозгун 354.
 бозлоган 358.
 бој 330.
 бојадисем 616.
 бојим се XX. 130. 178. 309.
 538. 543. 555. 560. 563. 598.
 боклук 354.
 боклучав 436.
 бокче 379.
 бол 306.
 болван 354.
 боледујем 497.
 болез 395.
 болење 142. 151. 387.
 болесничар 326.
 болест 27. 242. 306. 333.
 болечица 233. 371.
 боли 513. 538. 555.
 болка 212¹.
 болница 212¹.
 бољн 61. 70. 72. 212¹. 433.
 боље 439. 440.
 бољка 197. 368.
 бор 331. 332.
 боравим 155. 532. 554.
 борим се 554.
 борина 381.
 борје 145.
 Боровчанин 142. 324.
 Боровец 59.
 боровчки 61.
 бос 430. 431. 441.
 босиљк 58. 79.
 босотиња 386.
 бостан 447.
 ботим (?) 158. 514.
 боцнем (в. бџкам) 47. 485.
 548. 554.
 бошке (interj.) 193. 194.
 313. 314.
 бошча 234.
 брабняк 362.
 брабњин 435.
 брабњински 435.
 брав 330. 331.
 бравче 334. 379.
 бравченце 377.
 брада 282. 453.
 брадат 437.
 браник 322. 337. 364.
 браним 156. 513. 514. 532.
 543. 554.
 браница 371.
 браниште 388.
 браништенка 385.
 браништенце 377.
 брањаник 364.
 брање 387.
 браска 32. 161.
 брат 312. 313. 330. 335.
 336. 447. 448. 457.
 братанче 449.
 братенце 377.
 братњин 434.
 братњов 436.
 братски 194.
 братљ 367.
 братљвц 59. 79. 375.
 братљц 59.

браћа 140. 141. 142. 199.
 311. 315. 348.
 брашнар 254. 392.
 брашно 360.
 брашњи 430.
 брашњице 66. 229¹. 377.
 брго 467.
 брголазина 383.
 брголазника 384.
 брдаршти 435¹.
 брдевит 437.
 брдиња XXI. 387.
 брдо 319.
 брег 447.
 бреговит 437.
 брежетина 384.
 Брежиње 142.
 брежуљак 322.
 бreme 334.
 бременце 377.
 бресје 144.
 брестък 367.
 брешче 234. 379.
 брзакниња 386.
 брзина 593.
 браим 512. 532.
 бријем 559. 575.
 брич 312.
 бричим 532. 554. 557.
 бришем 557.
 бркнем 123. 485. 520. 610.
 брлоћа 179.
 брнем 572.
 брно (брвно) 162.
 бројим 513. 538.
 броч 174.
 брчкало 393.
 брчкам 522.
 бршљан 241. 354.
 бубовь 82.
 буваљка 197. 368.
 Бугарин 99. 449.
 бугарски 99. 193. 194. 435.
 бугаљц 59.
 будалски 435.
 будаљн 61. 433.
 будан 80.
 будаст 437.
 будем (бидем) 157. 158. 178.
 185. 479. 514. 519. 520.
 556. 558. 576. 582. 612.
 613. 648. *бе* 131. 132. 133.
 135. 163. 207. 208. 489.
 558. 562. 598. 599. *би*
 212¹. 589. 603. 645. 649.
 буд(ш) 545.
 будујем 181. 497.
 буздован 305.
 бузельк 68. 74. в. *бъз-*
 бујем 135.
 бука 193. 309. 315. 348.

букар 322.
 буков 436.
 була 328.
 булетина 384.
 булица 373.
 будака 194. 368.
 будудејна 198.
 булумента 352.
 буљчки 365.
 бумбар 392.
 буна 450. 451. 453.
 бунар 322.
 бундукујем 589.
 бунојем 497.
 бунцав 436.
 буцула 450.
 буњиште 388.
 буренце 37.
 бурићи 179. 185.
 бусарница 373.
 бутина 382.
 бутнем 485. 610.
 бутук 354.
 бучим 284.
 бучка 174.
 бучкам 522.
 буцак 452.
 буцев 19.
 бушљив 466.
 бѣљак 19. 228.
 бѣждар 67.
 бѣзальк 68. 78.
 бѣљница 47. 373.
 бѣскија 67.
 бѣтък 71.
 бѣцкам 47. 522.
 бѣчар 47. 392.
 бѣчва 47. 68. 74. 348.
 бѣчвица 47. 373.
 бѣчевам 496.
 бѣчевина 333.
 бѣш 68. 71. 79. 81. 603.

Ваврика 238.
 вада 310. 532.
 вадим 150. 557. 593.
 вајденски 194. 435.
 ваклест XXI. 437.
 вакы 67.
 вадевски 26.
 вални 156.
 ваљавица 25.
 ваљам XVII. 25. 130. 373.
 489. 522. 644.
 вам (ам) 163.
 вампирим се 156. 159. 532.
 вампировић 185. 390.
 ванем 520. 572. 641. 644.
 в. *фа-*
 вапир 234.
 варам 185. 582.

варачем 490.
 вардим 255. 532. 554. 593.
 варивце 377.
 варкам 590.
 варош 306.
 варошанин 142. 322. 323.
 Васка 315.
 Васков 436.
 ватам 158. 590.
 ватим 156. 579. 605. в. *фа-*
 ватнем 588.
 ваћам 175. 184. 492. 522.
 558. 560. 590. 604. в. *фа-*
 вш 455. 456.
 вашор 20.
 ведричко 375.
 ведър 333. 334.
 веђе 179. 181. 186. 315. 348.
 веђирски 453.
 вежем 178. 254. 545. 604.
 616.
 везем 158. 284.
 вежирин 380.
 везме 361.
 вежујем 129. 177. 497. 582.
 вејем 530.
 вејица 130.
 вејник 22. 129. 130. 133. 164.
 вејничък 130.
 векујем 497.
 велигдън 68. 72. 81. 215.
 234. 359.
 велик 194. 431. 439.
 ведим 255. 510. 513. 538.
 555.
 Велко 223.
 венчам 19. 522.
 венчило 394.
 венчујем 497.
 венъд 375.
 венър 67. 124. 447. 448.
 веран 440.
 вергија 396.
 вериге 195. 350.
 верижак 362.
 верујем XXI. 131. 498. 530.
 вес 80. 318. 447.
 веселба 394.
 веселење 147. 151. 387.
 вестан 26. 330. 354.
 вет 207. 429.
 ветравън 388.
 ветр 67. 71. 72¹ 81. 124.
 392.
 већ 22. 174. 178. 182. 270.
 306. 340. 440. 441. 470.
 598.
 вечер 174. 279. 337. 340.
 440. 451.
 вечера 350.
 вечерам 157. 522. 558. 576.

- вечерњак 363.
 вечерујем 498.
 веча 439.
 вешаља 198. 368.
 веш(т) 242.
 вешгиња 386.
 вештоћа 186. 390.
 (в)зидем 82.
 (в)јамем 82.
 вигањ 81. 388.
 видене 142. 150.
 видетън XXI.
 видик 364.
 видим 41. 129. 131. 156.
 158. 159. 179. 181. 186.
 507. 510. 513. 514. 587.
 541. 555. 563. 576. 593.
 596. 599. 600. 602. 603.
 617.
 видричњак 368.
 виђавам 179. 181. 492. 496.
 виђујем (виђујем) 20. 179.
 181. 186. 498.
 вијалица 22.
 вијем 158.
 викам (вичем) 157. 207. 492.
 530. 558. 560. 574. 604. 607.
 викнем 486. 543. 610.
 вила 282.
 издает 131.
 вилдан 354.
 Вилиш 164¹.
 вино 283. 313. 359. 449.
 винце 377.
 вирајем 527.
 виричък 60. 367.
 вириште 388.
 вирчки 365.
 вирчък 367.
 вис 320.
 висим 306. 538. 558.
 висина 305. 338. 381. 453.
 виснем 485.
 висок 194. 429. 430. 467.
 височим 593.
 височки 432.
 вистанчки 365.
 витлошка 228.
 витьа 71.
 виђулица 374.
 вичка 370.
 вичорък 59. 367.
 вичам 179. 558. 563.
 вицељам 179. 492.
 више 439. 440. 441.
 вишке 440.
 вишњов 437.
 вкус 160.
 Вла 207.
 владка 194. 368.
 владавац 79. 375.
 владејем 130. 489.
 Владисов 25. 358.
 владујем 498.
 влакар 392.
 влакио 334. 359.
 Влдова 160.
 власт 155. 340.
 властујем 498.
 власурина 388.
 влачим 554.
 Влашанин 380.
 Влак(вук) 80. 93. 99. 100.
 112. 116. 312. 322. 447. 448.
 влакар 94.
 вана (вуна) 93. 99. 100. 106.
 112. 116. 348.
 ванца 94.
 влодика 27.
 влчем (влечем, вучем) 94.
 99. 112. 116. 284. 480.
 516. 569. 586. 607.
 вода 36. 40. 163. 282. 283.
 310. 345. 450. 515.
 подам 563.
 воден 430.
 воденица 35. 256. 309. 371.
 воденцар 322. 337. 392.
 воденичиште 389.
 воденичка 194. 375.
 воденц 35.
 водење 142. 150.
 волим 47. 155. 156. 251.
 532. 554. 557. 593. 605.
 водица 371. 453.
 водник 447.
 водокрсе 144.
 возење 142. 151. 387.
 возим 155. 542. 557. 577.
 возничън 61. 433.
 војак 362.
 војевам 496.
 пољник 312. 365. 449.
 војска 345. 450. 451. 453.
 624.
 војскодавица 371.
 вод 155. 312. 317. 318. 320.
 330. 381. 334. 337. 354.
 448. 449.
 волетије 396.
 волим 159. 163. 512. 588.
 555. 561. 576.
 воловчки 365.
 воловц 322.
 воља 338. 339.
 вољавичар (ва-) 392.
 вољујем 498.
 восковарција 396.
 восък 65.
 воће 178. 337. 360.
 воћњак 182. 231. 362.
 вочич 177.
 вочка 174.
 вр 80. 123. 124. 207. 318.
 320. 447. 452.
 вра 305.
 врабини (в. браб-) 238.
 375.
 враг 19.
 вражаница 60. 371. 375.
 вражам 492.
 вранич 177. 390.
 врапче 155. 379.
 врапък 59. 215. 366.
 врапц 60. 70. 215.
 врат 155.
 врата 450. 452. 453.
 вратим 150. 255. 532. 543.
 577. 593.
 враћам 174. 178. 522.
 вратар 392.
 врачка 368.
 врба 154. 162. 282. 309.
 345. 450. 452. 453.
 врбица 371.
 Врбичанин 142. 324.
 Врбово 155. 164.
 врвење 387.
 врвим XXII. 154. 158. 185.
 505. 512. 513. 532. 538.
 555. 582.
 врвина 155. 381.
 врвољка 362.
 вршошка 394.
 врвца 156. 345. 450.
 врг 318.
 врдем 520.
 врвим 155. 512. 513. 532.
 543. 554. 563. 593.
 врпинка 384.
 врвлив 436.
 вредим 558.
 врежукам 523.
 вредо 452.
 време 164¹. 449.
 времън 433.
 вренци 164¹.
 врећа 174. 178. 182. 323.
 348.
 врећетјанка 384.
 врећка 174. 182. 370.
 врждак 362.
 вржем 152. 543. 554. 563.
 590. 616.
 врз 653.
 врзујем 498.
 врјем 507.
 врштим 41. 513. 538.
 вркпем 485.
 вратни 433.
 вратга 221.
 врним 221. 587. в. фр-
 врлина 221. 381.

врџача 177. 390.
 врџак 362.
 врџам 132. 541. 560. 574.
 575. 590.
 врџани 221. 532. 593.
 врџнем 485. 520. 562. 572.
 588. 610. 612.
 врџињам 492.
 врџим XXII.
 врџам 130. 492. 523. 558.
 563.
 врџачина 383.
 врџаљшкa 368.
 врџаљо 394.
 врџни 255. 513. 555. 558.
 576. 599.
 врџина 450.
 врџкало 393.
 врџоглава 352.
 врџолија 396.
 врџам 174. 182. 523. 558.
 576.
 врућ 178. 182.
 врућина 174. 182. 381.
 врџам 123. 523.
 врџва 309. 348.
 врџим 538.
 врџица 175. 371.
 врџнем 154.
 врџнем 156. 284. 514. 515.
 516. 542. 543. 568. 582. 617.
 врџица 394.
 врџим 159.
 врџњак 322.
 врџњак 365.
 врџујем 498.
 врџнем 99. 112. 485.
 вушар 116.
 вуруна 164.
 вуцам 112. 492.
 вуцкам 112. 523.
 вуцји 431.
 вџдљн 50. 68. 74. 86. 87. 466.
 вџшка 50. 68. 348.

Габровџ 60.
 гавазим 144. 380.
 Гавра 155. 163.
 гађам 179. 181. 186. 187. 523.
 558. 560. 574. 590. 604.
 гађање 186. 387.
 газда 254. 320. 440. 441. 450.
 газдерица 30.
 газим 185. 582.
 гај 337.
 гајдар 392.
 гајдарџија 30. 396.
 галатим 532.
 галатин 40.
 галим се 532.
 галов 354.

гамла 40. 350.
 гамлаица 40.
 гарван 165.
 Гарвил 163.
 гарџија 396.
 гарнем 572.
 гасим 151.
 гаће 175. 183. 360.
 гаћник 175. 178. 365.
 гачко 175.
 гацкам 179. 523.
 гвоздени 155.
 гвозје 144. 155. 161.
 где(ка) 234. 235. 265. 468.
 Герасим 195.
 гижа 193. 195. 348.
 гижура 393.
 гимлазија 230.
 гине 195. 614.
 гинење XVIII 142. 151. 387.
 глава 27. 282. 283. 345.
 главетар 392.
 главина 384.
 главина 382.
 главица 371. 450.
 главичица 374.
 главичка 375.
 главник 365.
 главничар 392.
 главња 225. 385.
 главњица 371.
 главосек 359.
 главурат 437.
 гад 340.
 гадник 365.
 гадујем 498.
 гадњн 61. 74. 80. 483. 453.
 485.
 гама 348
 гамница 225.
 гамчина 225. 384.
 гасам 523.
 гасим се 532.
 гапша(е)м(се) 131. 132. 523.
 гадам 14. 35. 541. 132. 179.
 185. 231. 523. 541. 545.
 559. 560. 576. 590. 592.
 616.
 гадим 543. 557.
 гаджањ 81. 385. 388.
 гаднем 122. 485.
 гадњам 122.
 гаднем 104. 122.
 гад 320.
 гадба 348.
 гадбим 577.
 гадљевам 496.
 гадешина 27.
 гадјем 180. 186. 530. 590.
 гадждк 58. 366.
 гадтн 433.

гаошање 27.
 гатам 94. 104.
 гау 429. 431.
 гаумест 437.
 гаумџ 60. 375.
 гауп 429.
 гаупав 436.
 гаупарин 380.
 гачији 94.
 гачка 94.
 гач 106. 122.
 гачим 532.
 Гмитар 228.
 Гмитра 228.
 Гмитров 228. 437.
 гачица 26. 436.
 гачичка 523.
 гачурнем се 572.
 гачо 359.
 гачом 220. 478. 479.
 гачијем 230.
 гачедар 26. 392. 448.
 гачедарим 380.
 гачедаримте 389.
 гачедарка 314.
 гачо 26. 305. 309.
 гачеји 142. 180. 186. 430.
 гачејица 180. 186. 383.
 гаче 334.
 гачички 365.
 гачичко 370.
 гачорим 510. 512. 532. 554.
 557. 593.
 -гаче 270. 313.
 гачички 177. 470. 582.
 гачина 309. 328. 329. 338.
 381. 452.
 гачињак 362.
 гачиње 142. 313. 387.
 гачињица 383.
 гачбалк 68. 74.
 гач 40. 429. 430. 431.
 гачом 28. 36. 429. 430. 431.
 гачеш 394.
 гачештво 391.
 гачичић 179. 390.
 гачешки 433.
 гаче(м)шнн 439.
 гачемиц 375. 454.
 гачемицки 61. 432.
 гачица 371.
 гачогуза 352.
 гачак 362.
 гачетка 193. 194. 368.
 гачим 151.
 гача 282. 283. 309. 345.
 440. 450. 548.
 гаче (adv.) 465.
 гачетина 384.
 гачим 555. 558. 576. 599.
 гачица 371.

горчив 436.
 госјанин 380.
 господар 31. 314. 326. 392.
 господарьк 74. 256.
 госпођин 180. 181. 186. 435.
 гост 144. 323. 340.
 гостушко 394.
 готвим 255. 593.
 готов 155. 455. 467.
 готовъчки 61. 432.
 гоч 318.
 гоца 329. 471. 571.
 гоцамити 256.
 грабим 156. 185. 514. 582.
 грабнем 485. 486. 572. 610.
 грабња 385.
 грабовина 253.
 гравор 162.
 град 317. 320. 447. 451.
 градим 150.
 градина 255. 382. 450. 453.
 градинка 384.
 градушка 394.
 грађа 180. 181. 348.
 грађанин 180. 186. 321. 323.
 грађица 181. в. грац-
 грађовина 26.
 грайна 572.
 граница 254. 309. 371.
 граничар 322.
 грања 197. 198. в. грања.
 грање 142. 397.
 грањика 222.
 грањичка 222. 375.
 грања 370.
 граица 180. 373. в. грађ-
 грбав 455.
 грбачки 469.
 грбина 124. 382.
 грваљам се 523.
 грдим 538.
 грды 433.
 грђе 180. 186. 439.
 гре 133. 206. 207. 317. 318.
 320.
 гребем 253. 584.
 грбен 354.
 грбисм 610.
 грса 345. 452.
 грсаљ 354.
 грдица 371.
 грејем 129. 130. 131. 530.
 599. 604.
 греота 206. 390.
 грешим 505.
 грешњ 70. 72.
 гривна 348.
 грисем 516.
 грклан 354. 447.
 грлин 333.
 грљасм 527.

грм 123.
 грмање 142. 397.
 грмеж 395.
 грми 133. 506. 513.
 грмњава 350.
 грмотрн 359.
 грмутка 390.
 грнем 334. 360. 572.
 грничар 392.
 гроб 317. 447.
 гробар 322.
 гробиште 389.
 гробјар 143.
 гробје 143. 145.
 гроз(а) 242. 318.
 гроздовп 60.
 грозим 593.
 грозјанџ (врста крушака)
 144.
 грозје 144. 146. 203. 397.
 грозница 47. 254. 371.
 гројзибер (врста крушака)
 144.
 громада 31. 40. 350.
 грмање 142.
 громчић 185.
 гроњав 436.
 гроње 397.
 грото 254. 393.
 грош 330. 331.
 грошчић 390.
 грсица 373.
 гртък 123.
 грувам 523.
 грудњак 447.
 груменчк 60. 367.
 грчав 436.
 грчкав 436.
 гувно 230. 360.
 гуга (куга) 238.
 гугла (к-) 238.
 гуглица (к-) 238.
 гужњак 362.
 гузодерица 373.
 гумниште 230. 389.
 гунгур 354.
 гусеница 373.
 гуска 193. 194. 196.
 гуса 305.
 густиња 386.
 густък 58. 366.
 гута 348.
 гу(ш)чић 186.
 гу(ш)чица 372.

Да (свеца) 636—647.
 давам 26. 129. 130. 132. 155.
 492. 523. 559. 563. 574. 590.
 давим 159. 532.
 давни 46. 155. 225.
 давњачко 46. 61. 432.

Давњанов 226. 231. 437.
 дадујем 508.
 даја 471.
 дајим 237.
 даадишем 591.
 даек 28. 254. 429. 439.
 440. 467.
 даелче 28. 440.
 даелчина 28. 383.
 даелчко 432. 467.
 даелчип 433.
 дам (дадем) 30. 133. 152.
 156. 158. 163. 164. 256.
 514. 516. 540. 541. 556.
 560. 562. 589. 596. 598.
 599. 616.
 Даничка 315.
 дар 417.
 дараж 132.
 дарба 394.
 дарујем 498.
 да(ш)чица 233.
 дава 25. 459.
 двадесет 129. 131. 243. 244.
 460. 462.
 двајстина 129.
 двајсче 233. 379.
 двапајест 129-130. 242. 243.
 244. 460.
 двесте 333. 334. 463.
 двивъц 60. 201¹. 375.
 двоји 464.
 двојица 312. 330. 372. 464.
 двор 447.
 дворим 532.
 двосл 430.
 дебелача 364.
 дебљак 362.
 дебљраја 67.
 дебърл 71.
 деведесет 244. 463.
 девер 256. 448.
 деверчић 177. 179. 390.
 деверична 380.
 девет 243. 460.
 деветнаес(т) 35. 243. 461.
 девојљак 363.
 девојка 36. 133. 146. 197.
 198. 314. 350. 368. 451.
 девојчад 312.
 девојче 168¹. 334. 379. 440.
 452.
 девојченце 377.
 девојчетија 396.
 девојчетић 177. 179. 390.
 девојчини 130. 365.
 девојчина 382.
 девојчић 177. 179. 185. 390.
 девојчиште 389.
 деујем 498.
 дед(а) 312. 318. 320.

дедер 269.
 дејанш 532. 554. 605.
 дејем (?) 185.
 дек 649. 650. 651. в. гле(ка).
 дскам 523.
 декнем 485.
 дед 212¹.
 делавод 40.
 делбина 381.
 делим 151. 532. 543. 554.
 дељави 61. 433.
 денем 158. 520. 557. 610.
 денчики 365.
 депоша 27.
 дерем 519.
 дерујем 498.
 десет 244. 460.
 десетина 253. 328. 464.
 десеткар 322.
 десеткујем 498.
 десетък 58. 70. 366.
 десече 219. 233. 379.
 дете 283. 313. 319. 334.
 360. 449. 452.
 детенце 256. 377.
 дестетија 396.
 дететък 59. 367.
 детишак 363. 367.
 детиче 177.
 детитар 392.
 детиште 389.
 деца 15. 36. 309. 310. 314.
 315. 339. 345. 452. 624.
 дечица 328. 372.
 дечишта 389.
 дечурлак 74.
 дибилъ 122.
 дивјак 143. 145.
 дивјакниа 143.
 дивјач 143.
 дивјачки 143.
 дивји 143. 145.
 дивјина 143.
 дивурна 162.
 дигнем 65. 75. 158. 220.
 234. 520. 521. 542. 543.
 545. 586. 607. 608. 610.
 612. 619.
 дизам (джем), 129. 158. 203.
 491. 523. 568. 590. 604.
 дизгин 355.
 дијам 559.
 димитрија 309. 314.
 димни (димни) 225. 433.
 дивнар 330. 331. 598.
 дивниџ 179.
 дин 441.
 дирам 513.
 диреза 350.
 дирек 355. 447.
 дирим 532. 533.

дпсази (6-) 263.
 длака 348.
 длбина 94. 106. 122. 280.
 309. 310. 381.
 длбок 59. 94. 104. 106. 122.
 367. 430.
 длг 94. 95. 99. 104. 106. 115.
 116. 122. 430. 454. 467.
 дл(б)гачко 61. 112. 116. 432.
 длжина 94. 115. 381.
 длжинна 99. 112. 382.
 дл(б)жък 106.
 длжън 61. 80. 94. 99. 106.
 112. 115. 116. 433.
 дивни 221. 228.
 до 653. 654.
 добјем 528. 571. 589.
 доблт 353.
 добо 307.
 добриња 386.
 доброта 441.
 доорујем 498.
 добрь 67. 74. 81. 124. 429.
 430. 431. 440. 441. 466.
 556.
 дованем 588.
 доватим 155. 532.
 доведка 265.
 доведем 155. 213. 515. 568.
 584. 606. 609.
 доведем 65. 81. 585.
 довијем (се) 529.
 доведе 469.
 доводиш 155.
 довољ 467.
 довурдан 358.
 довучем 480.
 догле(ка) 234. 265. 408.
 додам 30.
 додремча се 590.
 додржим (се) 574. 575.
 дођујем 499. 604.
 доя(во)љајем (?) 161.
 дозвољење 617.
 дознам 598.
 дозовем 484.
 дозрејем 593.
 доиграм 617.
 дојашем 504.
 дојдем XVIII. 47. 57. 85. 86.
 129. 130. 131. 138. 139.
 140. 158. 254. 285. 479.
 519. 542. 543. 566. 567.
 585. 596. 598. 606. 607.
 608. 609.
 доказујем 129. 254.
 докарам 132. 158. 164. 254.
 524. 573.
 доварујем 499.
 докачим 577.

док(о)ме(м) 29. 241. 269.
 467. 470. 599.
 докрајна 197. 198.
 доктур 28.
 доктуе 653.
 долап 80. 254. 447.
 доле 95. 267. 465.
 долетим 506.
 долина 339.
 долинчнна 384.
 дољни 433. 434.
 доложим 543.
 дом 337. 338.
 домазлак 74.
 домаћин 27. 175. 178. 183.
 312. 380.
 домаћница 175. 372.
 домаши 177.
 домашњи 454.
 домък 59. 367.
 домъшвар 392.
 доведе 470.
 донесем 132. 152. 253. 284.
 285. 517. 543. 548. 569.
 585. 605. 617.
 доносим 157. 159. 534.
 доодим 157. 159. 160. 206.
 584. 555. 557. 579. 594.
 доодујем 500.
 доправим 135. 148. 653.
 допрем 587.
 дор 28. 266. 469. 653.
 дородия 182.
 досађам 180. 186. 492. 524.
 560. 590. 604.
 досађујем 186.
 доводим (сва-) 25. 578.
 доселим 595.
 досељц 14.
 досељујем 502.
 досечам 175. 525.
 доскудејем 591.
 досредош 395.
 достајем 497.
 дотакниам 494.
 дотерам 253. 573. 605.
 дотсчем 586.
 дотле(н) 268. 469.
 дотрајем 573. 576.
 дотреним 164¹. 536.
 дотрчим 513.
 доцно 433.
 дочас 14. 469.
 дочевам 526. 559. 574. 576.
 дочекујем 253.
 дочевам 168¹.
 драги 193. 431.
 драгоманиш 142.
 драенчаниш 321.
 драплав 436.
 драснем 485.

дрвеће 141.
дрвје 143. 145.
дрвник 365.
дрво 124. 313. 326. 338.
334. 360. 449. 450. 452.
456. 624.
дрвце 377.
дреа 135. 162. 315. 453.
дренка 193.
дренка 193.
дрешинка 384.
дрешка 193. 194. 196.
држава 350.
држам XXIII. 156. 158.
159. 164. 518. 538. 543.
545. 555. 558. 560. 561.
563. 599.
држујем 496.
дршкар 123. 523.
дробин 148. 156.
дршам 575.
дршнем 485.
дрт 431.
другако 426. 467.
другар 325.
другачица 373.
другачки 368.
други 193. 195. 196. 431.
453. 454. 455. 463.
другој XXII. 240. 469.
другојаче 18. 466.
другораш 240. 469.
дружина 311. 624.
дружмо 440.
друм 312. 318. 337. 452.
друсам 523.
друском 523.
друсном 610.
друство 215. 291. 391. 449.
друшка 194.
дрчни 433.
дршљак 362.
дршчица 372.
дуб 330.
дубар 392.
дубица 372.
дубје 143. 397.
дубрава 41. 350. 450.
дувам 206. 598.
дуван 41. 163. 255.
дуваринка 384.
дувка 228.
дувор 25.
дугме 360.
дугмићи 179.
дуа 320.
дук 210.
дукат 330. 598.
дукачки 365.
дуковни 210. 433.

дукуљак 363.
дулица 373.
дулаум 355.
думам 554. 559. 563. 590.
думанујем 498.
душав 25. 80. 447.
дуовят 207. 437.
дупнем 485.
душчица 373.
дурдишем 590.
дућан 80. 355. 447.
душа 282. 283. 309. 310.
328. 329. 338.
душанка 315.
душетиња 384.
душим 156.
љдинка 384.
љж(а) 50. 68. 176. 242.
љн 50. 68. 72. 74. 79. 81.
84. 221. 318. 320. 323.
324. 330. 331. 354.
љном 51. 521.
Љњица 68 в. Дан-.
љњи 51. 58. 68.
љњс(ке) 62. 70. 74. 82.
85. 96. 87. 466. 470.
љњу(ње) и сл. 56. 68. 84.
340. 465.
љска 51. 68. 72. 81. 83.
283. 345. 450.
љшти 68. 305¹.
Ђавол 141. 256. 307. 355.
430. 440. 448. 449. 452. 598.
ђаволштица 385.
ђавољц 60.
Ђорђин 182.
ђулотија 396.
Еврејџа 198.
ега 652. 653.
Едрене 131.
еж 131.
екнем 207.
ексер 131.
елек 130.
ел(и) 131. 652.
еље (јеле) 130. 143.
енцелир 41.
ерган 253.
ерменлија 130.
есаним 253. 592.
есенка 131.
еспан 253.
Жаба 348.
жал 306. 320. 321.
жаља 212¹.
жаленије 19.
жалпм 151. 156. 159. 489.
506. 514. 555.
жалко 212¹.

жалос(т) 241. 353.
жалыи 61. 80. 433.
жарња 345.
жаребе 294. 360. 450.
жребенце 377.
жребшце 389.
ждрело 359.
жега 195. 348. 450.
жеда 348.
жедем 506.
жедезо 361.
жедям 538.
жеља 339.
жеља 197. 198. 368.
жена 33. 36. 282. 283. 314.
316. 326. 327. 328. 345.
450. 451. 452.
жепење 142. 151. 387.
женетина 384.
женим 152. 153. 156. 514.
533. 619.
женски 194. 435.
женскурина 383.
женштица 328. 385.
жењујем 498.
жесток 35. 233. 453.
жетва 348. 450.
жетвар 254. 325. 392.
жетвица 373.
жив 156. 431.
Живан 313.
Живанчић 179.
живене 142. 148.
живим (живејем, *живем)
148. 155. 156. 158. 159.
160. 284. 480. 484. 506.
507. 538. 554. 557. 561.
576. 593. 599. 600. 616.
живина 381. 452.
животујем 499.
живујем 694.
живовија 396.
живем 530.
жила 345.
жилка 370.
живнем (живнем) 225. 485.
житенце 377.
житиште 389.
жито 313. 360. 449.
житокунд 375.
жит(т)це 233. 377.
житице 66. 377.
житча 368.
жана (жљна etc.) XVIII.
95. 104. 106. 108. 115.
221. 345.
жлски 95.
Жлчанпн 95.
жлчки 95.
жат (жаль и др.) 95. 99. 104.
106. 109. 112. 116. 430.

- жатајка (жалт- и др.) 95.
104. 106. 109. 112. 116.
197. 198. 368.
- жлтѣн 95.
- жатарка 95. 99. 100. 104.
- жатарѣц 95. 100. 112. 376.
- жлтица 95. 104. 106. 112.
372.
- жлчка 95. 99. 106. 116. 221.
368.
- жльтеница 106.
- жльтѣньц 106.
- жмарн 533.
- жмин 504.
- жмичкп 177. 469.
- жњем XIX. 121. 132. 158.
221. 495. 524. 542. 586.
604.
- жуборим 17. 533.
- жъгло 51. 393.
- жъзнем 51. 68. 572.
- жъкнем 485.
- жъцнем 68.
- Задњи 254 431. 434. 440.
- задњица 200. 373.
- звезда 200. 282. 315. 345.
- звездан 200.
- звер 318. в. зв-.
- зверим се 201. 593.
- зверка 15. 201.
- звоним 201. 537.
- звоно 360. в. зв-.
- звонѣц 201. 376.
- зврцам 281.
- зезнем 485.
- зивт 203.
- зидам 574. 616.
- зидина 382.
- зидѣн 202.
- зипам 523. в. зип-.
- зор 203.
- зорас 470.
- зрно 360. в. зр-.
- зубрим 533.
- зузуле 203.
- зужбул 203.
- зурѣи 203.
- зурѣильв 203. 436.
- зурпм 292. в. зу-.
- зъд 51. 202. 318.
- зъдам 51. 202. 523. 592. 604.
- зъдинка 202.
- За XXIV. 253. 653. 654.
- забавим 155. 605.
- забадам 616.
- забацава 470.
- забса 355.
- забележуем 497.
- забелејем (се) 491.
- заберем 519.
- забијем 589.
- забитѣк 74. 129.
- забодем 584.
- заборавим 40. 155. 160. 237.
248. 255. 533. 593.
- заборављам 149. 161. 237.
523.
- заборчим 593.
- забрана 202.
- забрзим 577.
- забуднем 520. 648.
- забудим се 593.
- забѣтнем 47.
- завадим 593.
- зављам 590.
- завлатим 593.
- завлаћам 178.
- заведем 25. 179. 568.
- заведујем 497. 617.
- завезујем 255.
- завејем 131.
- завеска 194. 368.
- завет 35.
- завѣтина 383.
- завивка 155.
- завијам 132.
- завијем 529.
- завис(т) 242. 353.
- завладам 27. 202. 573. 575.
- завлачѣм (влчѣм) 81. 94.
481.
- заврвим 593.
- заврвѣујем 498.
- заврем 182.
- заврѣња 350.
- завртим 506. 576.
- завучѣм 585.
- загалатим 505.
- загар 392.
- загинѣм 195. 520. 572. 588.
610.
- заглавим 148.
- заглавица 373.
- загмурим се 577.
- загница (зиди-) 228.
- загњѣтем 220. 229. 478. 479.
- заграда 350. 453.
- заградим 150. 617.
- заградујем 498.
- заграђа 186.
- заградујем 180.
- загребем 569.
- заграђања 198. 368.
- загрљест 437.
- загрним 506.
- загрнем 572. 588.
- загртам 523.
- загубим 159. 504. 518. 532.
593.
- задавам се 523.
- задавим 148. 158.
- задајем 129. 489.
- задевам 523.
- заденем 520. 588. 589.
- зад(и) 266.
- задљим 94. 99. 112. 115.
533. 605.
- задњи 200. в. задњи.
- задремем 531.
- задрѣмљујем 498.
- задржујем 498.
- задруга 203. 217. 339. 350.
- задушим 533.
- задушница 384.
- зађем 82. 139. 606. 607. 608.
- зажелам 19.
- зажатим (се) 95.
- зажним XXII. 481. 504.
586. 606.
- зажњем 606.
- зазверим се 201. 577.
- зазврцнем 201. 485.
- зазирем 590.
- зазирнем 201. 485.
- зазѣдам 202. 573. 590.
- зазборим 202. 593.
- зазврцам 202.
- зазовем 516.
- зазори (се) 577.
- заарем (зрѣм) 124. 202. 506.
507. 570.
- зазртам 202. 254. 492. 523.
- зазимам 523. 590. 593.
- зајак 35. 355.
- зајац 35. 320 321. 376.
- заједѣм 567.
- заједно 256.
- зајечим 593.
- зајурим се 577.
- зајутре 255. 388.
- зајчници 365.
- зајъм 19. 31. 57. 85. 355.
- закажем 574.
- закасаветим 594.
- закасам 590.
- закатанчим 533.
- закачим 157. 254.
513. 514. 533. 542.
- закачујем 499.
- закваљујем 210.
- закитим 194.
- заклетва 598.
- закнем 95. 104. 107. 113.
116. 516. 606. 619.
- заклоним 148.
- заклацкујем 96.
- закљеуштим („мазнем“) 594.
- закључујем 500.
- закловем 606.
- заклодим 210.
- закољем XXIII. 133. 495.
529. 605. 618.

- закомодим 533.
 закопам 524. 573. 617.
 закопујем 500.
 закравим 594.
 закривем 489.
 зактевам 210.
 залавам 531.
 залавам 493.
 залезем 568. 608.
 заложим 594. 599.
 залејем 19.
 залетам 34.
 залетим се 34. 577.
 залијем 222. 529. 616.
 залимам 238.
 залимање 238.
 залимујем се 238.
 заличим 537 594.
 залог 355. 447.
 залогв 196. 350.
 залопшка 193. 194. 368.
 залудим 148.
 залудим 150.
 залудњик 365.
 залучк 60. 366.
 залужем 53.
 залућим 150.
 замајем се 129.
 замаши 433.
 заменим 16.
 замењујем 500.
 замесим 27. 151. 534.
 замет 313.
 заметам 132. 524.
 заминем 158. 222. 514. 612.
 замињујем 500.
 замитаж 494.
 замивам 183.
 замалатим 577.
 заможевам 497.
 замотрујем 500.
 замређим 534.
 замрежим се 534.
 замранем се 81. 607. 608. 611.
 замркињам 494.
 замркнуем 521.
 замрсноем 607.
 замуцкујем 113.
 замькнем 54. 74.
 занеадија 396.
 занејат 19. 129. 131. 358.
 занесем се 585.
 заноћим XIX. 183. 579.
 заод 355.
 заоратим 534. 578.
 з(а)останем 249.
 западнем 213. 585. 611.
 запажам 591.
 запазим 505. 557. 594. 605.
 запазујем 501.
 западним 151. 158. 513. 543.
 запаметим 534.
 запаятим 253. 254. 505. 594.
 запантујем 229. 501.
 запекљавам се 228.
 запечалим 534.
 запечем 586.
 запинам (запињем) 493. 531 591.
 запирам 493. 521.
 запишујем 501.
 запишам 524.
 запитујем 501.
 запишем 542. 617.
 запландујем 130.
 запашиш 543.
 запаштам 494.
 запнем 519. 548. 570. 586. 619.
 заповедам 155.
 заповес(т) 242. 306. 353
 заповецујем 20. 180. 499.
 заповиђам 494.
 запојим 616.
 запоим 148.
 започнем 586. 606. 612. 619.
 заправим 161. 578.
 запрасим 594.
 запрега 35. 196 350.
 запрем 123. 124. 221. 481.
 запрећем 178. 183. 531. 574.
 запржим 124.
 запросим 156. 159. 515. 535
 запрћем 591.
 зацудимеш (-сам) 591.
 зацустејем (ни) 491.
 зацпујем 218.
 зар 15. 19. 202. 253
 заработујем 175. 501.
 заравним 25. 152 595.
 зарад 254. 653.
 зарада 350.
 зарадба 394.
 зарадим 505. 535. 558.
 зарадујем 501.
 зарађа 187.
 зарађујем 28.
 зарастем 30. 517. 584.
 зарацујем 180. 530. в. зарађ-.
 зарђавејем (?) 182. 491.
 зарезам (зарезем) 132. 525.
 зарекнем 486.
 заринем 572
 заробим 148. 255. 578. 595. 605.
 заровим 535.
 зарујим се 591.
 зарьжевам 497.
 засвирим (засвирам) 573. 575. 578.
 засвојим 535.
 заседенкујем 502.
 заседим се 35. 214. 585. 606.
 заседим 151. 160. 222. 535. 595.
 засишам 591.
 заснимујем 502.
 заскудим 536.
 заслањам 525.
 заслени 91.
 заслоним 505. 536.
 заслатам 98.
 заслушам 605.
 засљаним 108.
 засмејем 130.
 засним 254. 507. 539. 542. 596.
 застанем 589. 611.
 застанујем 502
 застрашим 256.
 заструг 322.
 заступим 536.
 затварајм 563.
 затворим 157. 284. 513. 536. 578. 618.
 затворујем 502.
 затогнем 14. 521.
 затезаљка 368.
 затечем 66. 480. 518. 586. 608
 затиљк 74.
 затичем 493.
 затистим се 99. 108.
 затопорим 595.
 затражим 579.
 затрем 124. 228. 570.
 затувим 597.
 затупим 148.
 заувијем 589.
 заузвијем се 529.
 заузем 160. 161. 248. 249. 570. 586.
 заучим 595.
 зацрпем 531.
 зацепим 148. 536.
 зачем 586.
 зашеставим 595.
 зашинам 158. 514.
 заш(т) 16. 19. 238. 242. 270. 651.
 заштурејем 491
 зберем 519.
 збирам 522. 559. 574.
 збирштина 385.
 зборим 156. 158. 159. 510. 533. 557. 593. 605.
 збуључим 593.
 звање 387.
 звеза 200.
 звер 200 в. звер.
 звиска 201.

звонара 201. 392.
 звоним 253.
 звоно 201. в. зв.-
 звркнем 201.
 зврчим 201.
 зврчка 201.
 згађам 179. 523.
 згазим 532.
 згишем 520.
 згледујем (се) 180. 498.
 згодиш 179. 510 532. 617.
 зготовим 148.
 зграђа 186. 315.
 згрпељам 573.
 згребам 573.
 згрејем 573. 576.
 згромам 523.
 згулим 593.
 здобијем 528.
 здрав 234. 431.
 здравичка 375.
 здравје 144. 145 155. 234.
 313. 397.
 здравка 315.
 здравкујем 499.
 здравујем 499.
 зеблоћа 226. 390.
 зезнем 201.
 зеттин 34
 зелен 254. 430. 431.
 зеленијав 26.
 зељаник 364.
 зем 33. 34. 201. 254 278.
 340.
 земик 447.
 земља 149. 201. 225. 226.
 231. 232. 283. 309. 310.
 345. 346. 450.
 земљан 19. 226.
 земљанца 372.
 земљаште 226. 389.
 земљодельц 60.
 земњик 230. 365.
 зерде 361.
 зет 202. 312. 318. 320. 330.
 336.
 зијавет 358.
 зима 202. 282. 288. 306.
 309. 346. 450
 зиме (adv.) 339. 342. 465.
 зимњи 431. 434.
 зимовача 364.
 зимовина 383.
 зимујем 499.
 зимуска 470
 зимам 202. в. зя.-
 златица 255.
 злато 360.
 зле (adv.) 466.
 злинка 194.
 злојешни 433.

змеј 318.
 змеја 346.
 змија 450. 451. 452.
 змичики 365.
 змавујем 499.
 знајање 387.
 знак 318.
 знам 14. 36. 129. 130. 132.
 133. 158. 163. 177. 179.
 256. 441. 488. 527. 541.
 553. 554. 557. 562. 563.
 582. 589. 598. 599. 601.
 604. 616. 645.
 знање 283. 335. 387.
 зној 318.
 зоб 80. 202. 452.
 зобам 47. 254.
 зобанје 142 387.
 зобница 329.
 зовем 135. 160. 484. 516.
 553 561. 562. 587. 606.
 619.
 зовнем 521.
 зора 202. 282. 310 338. 346.
 зорњача 364.
 зорњак 433.
 зреанје 387.
 зрејем 131.
 зрно 202. 326. 333. в. зр.-
 зрице 334. 450.
 зуб 312. 323.
 зубрим 202.
 зударина 202.
 зујим 202. 538.
 зуљамка 315.
 зупчки 365.
 зурпи 202. в. зу.-
 зьбан 67.
 зьл 51. 75. 85. 240. 440.
 зьлава 51. 75. 348
 зьлави 51. 75.
 зьлум 255.

Иверга 350

игла 346.
 игра 346.
 играм 130. 132. 158. 185.
 253. 284. 523. 559. 582.
 590
 игриште 389.
 идем 57. 69. 71. 75. 85. 134.
 135. 139. 156. 158. 177
 185. 470. 510. 514. 519.
 542. 543. 553. 556. 562.
 566. 576. 582 585. 606.
 607. 608. 645.
 ижа 206. 328. 348.
 ижалим 533.
 ижњинка 384.
 ижнем 201.

из 653.
 изабораљам 590.
 изапцујем 501.
 изабањам се 573. 576.
 изабацим 14.
 избегаем 522 590.
 избегујем 497.
 избебочим (се) 577.
 избсрем 519. 606.
 избесим 531.
 избеснејем 548.
 избљујем 149.
 избраздим 150.
 извадим 150. 155. 532. 577.
 605
 изварам 155. 522.
 извањам 185. 574. 576.
 изведем 34. 158. 284. 515.
 543. 606.
 извејем 131.
 извештим 533. 577.
 известујем 499.
 извивам 493.
 извидам 522.
 извидим 537. 593.
 извикнем 610.
 извљечем (извљечем, изву-
 чем) 94. 99. 112. 116.
 480. 516. 569. 586.
 извор 355.
 Изворчанин 142.
 извраим 221. 532.
 изврднејем 593.
 извртим 150. 506. 538. 577.
 изврћам 175. 183. 590
 изврцам 573.
 извукујем 498.
 изгнем 193. 195. 568. 572
 588 589. 610.
 изглеђавам 181. 492.
 изгорим 538. 561. 576. 593.
 изгребеи 516.
 изгревам 523.
 изгрејем 129. 488.
 изгубим 148. 504. 532. 577.
 издам 540. 598.
 издамник 226.
 издањујем 498.
 издериујем 37. 498.
 издигнем 81. 521. 586
 издињам 554.
 издлбем 94. 616.
 издажмем XVIII. 94.
 издођем 139.
 издоодим 206. 578.
 издочекујем 503.
 издржавам 492. 590.
 издрскам 523.
 издрснем 572. 610.
 изђаволејем 491.
 изејнем 201. 584.

- издеи 152. 156. 158. 186.
203. 284. 508. 516. 540.
541 567. 584. 616.
из(и) 266.
изидам 202. 616.
изјаћам 186. 494.
изићем 158. 585.
изим 41'.
изјаловим 129.
изјегљам 18.
изјед 240.
изједем 130.
излазиим 543. 594.
изластрим 577.
излегнем 14. 485. 568. 608.
излежим 538.
излезнем 81. 232. 485. 519.
567. 568. 585.
излекујим 500. 530.
излетим 34. 538. 594.
излечим 20. 577.
излиштем 591.
палъжем 52. 64.74. 531. 605.
излоскам 573.
измамујем 158. 500.
измањкам 591.
измацам 582.
измериим 543
изметнем 611
измеђарка 22. 368.
измецу 180.
измешам 15.
измештам се 524.
измијем 529.
изминем 572.
измином 185.
измољим 222. 605.
измотрим 577.
измрем 482. 570.
измузем 113. 517.
измуљам 534.
измуљам 591.
измъгн(се) 54
измъкнем 54. 69. 79. 84.
изнаћем 567.
изназадим 200. 598.
изнаправљам 161. 591.
изнис 481.
изнемагам 492.
изнесем 35. 517. 585. 606.
617.
износим 159. 534.
изобем 531.
изогравим 148.
изодива 352.
изокам 132. 524.
изопачим 577.
изорем 25. 548. 574 575.
591
изотодим 578. 594.
изработим 150.
- израдим 150. 180. 505. 618.
израђам 591.
израсипујем 502.
израстом 81. 584. 607.
израчуниим 578.
изрезим 595.
изревнем 521.
изрепам 525.
изријем 157.
изринем 572.
изришим 535.
изричам 493.
изровим 595.
изучим 595.
изъдим 64. 593.
изъткам 64. 70. 82. 571.
619.
иконом 15.
Илаја (Св.) 309.
иљада 206. 328. 329. 331.
350. 463.
имам XX. 129. 158. 222. 489.
523. 541. 557. 559. 560.
562. 563. 590. 604. 644.
645.
ималчики 365.
имаће 142. 387. 388.
имаћице 375.
иматъи 439.
имаће 183. 397.
имаћьи 61. 433.
име 334. 450.
имењишем 530.
имовитни 433.
имотни 433.
имото 389²
индат 355.
инђидир 238.
интирив 15.
исабим 208. 215. 531.
исадим 578.
исечем 66. 159. 216. 284.
480. 514. 517. 518. 567.
568. 586. 607. 608. 616.
исипујем 502.
искажем 573.
искам 483. 524. 560. 563.
590. 641. 644.
искарам 129. 134. 541. 574.
590.
искачем (искакам) 492. 542.
543. 557. 590.
искидам 193.
ископам 524. 617.
ископујем 500.
искотаљам 573.
искочим 156. 157. 159. 160.
513. 535. 544. 577. 578.
579. 595.
искрадем 213. 585.
искрвим 594.
- искрним 594.
искруним 152.
искрутим 150.
искубом 518. 573.
искудучим 41. 594.
искупим 543.
ислабим 491
ислаужим 578.
исодим 208. 215. 534.
исокам 573.
исороним 28.
испалним 151.
испалчим 534.
исперем 571.
испечем 586. 607. 608.
испитам 524.
испитујем 501.
исплаћујем 591.
исплетем 568.
испалним (испуним) 96. 97.
116. 156. 578. 579.
испљаскам 221 524.
испљускам 605.
испобегам 574.
испобегнем 610.
исповећујем 181. 530
испогнем 572.
испод 653.
исподица 374.
исподим 222.
исираљам 161. 525.
исиратиим 255. 513. 535. 578.
исираћам 132. 183. 525.
исирачујем 175. 530.
исирашам 573.
исирегнем 255. 611.
исиреградујем 180. 498.
исиреабем 201. 584.
исирокарујем 499.
исирекидам 573. 575.
исиреканем 122.
испретерујем 502.
испржам 594.
исричам 591.
исироцавам 256. 493. 573.
589.
испромећујем 500.
испронем 589. 611.
испршам 560.
испус(т) 242.
испустим 134. 254. 535. 595
испуцам се 591.
истеам 158. 525.
истерам 525. 573. 576.
истечем 37.
истина 381.
истинит 254.
истакујем 99.
истлчем 99. 108. 228². 569.
исто 467.
истоим 134. 536.

истопрве 270.
 источим 513.
 источник 365.
 истражавам 497.
 истражим 156.
 истргнем 611.
 истресем 66. 569. 585
 истрисам 494.
 истровим 578.
 истрсим 578.
 иступрим 134. 578
 истькнем 56. 69.
 исучем 617.
 исушим 513. 515. 578. 595.
 исцепим 234 595.
 исценујем 502.
 исчистим 505.
 исчькам 57.
 исънем 56. 69. 207. 589.
 итам 208.
 итар 206. 429.
 итриња 386.
 ицелим 233. 536.
 иценам 526. 617.
 иценим 233. 579.
 ицерим се 233. 595.
 ицьклим (се) 233.
 ич 208.
 ичезне 233. 522.
 иченим 234. 536.
 ичистим 233. 579.
 ичитам 233. 574. 575.
 ичушам 233. 526. 617.
 ичурим 234. 536.
 ичьм 67.
 ицилиз 15.
 ишчувам 115. 219. 592.
Ја 14. 400. 401. 402. 577.
 јаблока 91. 99. 112. 116. 194.
 196. 350. 451.
 ја'лчка 95. 99.
 јавим 148. 504. 512. 513.
 533.
 јављаам 149. 524.
 јављевам 496.
 јавнем 485.
 јаганчичи 177. 390.
 јагљак 68.
 јагње 220. 229. 234. 360.
 450.
 јагњенце 229. 377.
 јагњишта 389.
 јагодица 374.
 јагњица 67. 76. 321.
 јад 318.
 јадњ 61. 433.
 јаз 318. 447.
 јазбц 60. 79. 376.
 јазвьц 26. 60. 95. 104. 376.
 јајце 283. 334. 377.

јајченце 377.
 јак 18. 129. 134. 439. 440.
 јакаћи 210.
 јакачак 79. 432.
 јакосни 433.
 јакотиња 386.
 јаловица 374.
 јамчићи 179.
 јанагъч 67.
 јанем 485. 610. 612.
 јаникара 392.
 Јаносевић 179
 јаупја 451.
 јаре 334.
 јарки 365.
 јарићи 179. 186. 390.
 јарчичи 177. 391.
 јарьм 18. 57. 330. 355.
 јарьц 124¹. 330. 376.
 јаскам 524.
 Јасъничини 142.
 јастуче 379.
 јастученце 377.
 јастьк 71. 75.
 јато 360.
 јаче 18. 130. 168¹. 439. 440.
 јачьк 439.
 јашем 177. 179. 185. 206.
 504. 559. 582. 583. 604.
 Јеврејин 449.
 јевтин 439.
 јегуманин 40. 380.
 једва 130. 131.
 једьм 35. 131. 180. 181. 186.
 240. 510. 516. 540. 541.
 556. 567. 606.
 једьење 142. 152. 388.
 јадинајест 41¹. 130. 242.
 243. 244. 253. 460.
 једнакъв 426
 једногодьц 322.
 једнома 466. 469.
 једпуж 241. 469.
 једньг 52. 69. 85. 468.
 једьк 59. 432.
 једьк (једьпи) 67.
 једњ 61. 70. 72. 129. 130.
 260. 459. 463. 485. 603.
 једър 67.
 Језава 37. 351.
 језеро 361.
 језик 36. 130. 364. 447. 449.
 језичника 451.
 јејина 130.
 јекам 524.
 Јеков 18.
 јелекце 376.
 јесен 130. 142. 322. 323. 448.
 јелеченце 378.
 Јельшница 57

јельшнички 57.
 јемчим 533.
 јемьп 330.
 јентрија 254.
 јеребица (ја-) 18.
 јерица (ја-) 18.
 јеруга (ја-) 18.
 јерьење 130.
 јесен 131. 340. 451.
 јесеньс 63.
 јестьк (ја-) 18.
 јесьм (сьм, несьм) 29. 66.
 71. 74. 81. 83. 129. 131.
 132. 133. 242. 540. 598.
 632. 633. 634. 635.
 јетаган (ја-) 18.
 јетрва 351.
 језим 254.
 јечмен 355.
 јечьмьк 59. 367.
 јеьмь 57. 70. 71. 74. 131.
 320.
 једачки 180. 435.
 јешатьи 231. 431.
 јеште (јо-) 20.
 Јоан 312.
 Јованка 315.
 Јованов 454.
 Јовановьц 60.
 Јованяч 336.
 јоздо (о-) 135.
 јошет (о-) 135.
 још 130. 270.
 јужар 129.
 јуже 128.
 јужерьк 19. 75.
 јужићи 186.
 јузбашија 396.
 јунак 362. 440.
 јунакък 75.
 јунацтво 216. 231. 391.
 јунићи 179. 391.
 јуничка 375.
 јуньп 60. 447.
 јурим 554. 593. 594.
 јутре 333. 338. 342. 456.
 јутредьн 50. 129. 338.
 јутро (јутром и сл.) 130.
 281. 337. 340.
 јучер(а) 129. 130. 131. 268.
 465.
 јьчавина 254.
Б 309
 кабулим 533.
 кабыл 67.
 кавалка 368.
 кавга 310.
 кавез 25.
 ка(в)о 162.
 каврма 160.

кавурни 160. 163.
 кавурче 163.
 кад(и) 267.
 кадџа 71.
 кадър 67. 71. 79. 124. 429.
 кажем 14. 133. 158. 178.
 254. 510. 514. 530. 543.
 554. 557. 559. 560. 561.
 574. 590. 604.
 кажњавам 492. 496.
 казан 447.
 казаница 372.
 казанлък 75.
 казанџе 387.
 казним 156.
 казујем 29. 129. 130. 158.
 254. 255. 499. 554. 604.
 какогод 270.
 какъв XIX. 29. 57. 74. 253.
 254. 255. 260. 426. 467. 155.
 калверџа 237.
 каламутџик 365.
 каланица 372.
 калаузин ХХ. 144. 163. 323.
 каде 452.
 калимавка 237.
 калуђер 199. 448.
 калњски 67. 435
 калъп 67.
 калъв 436.
 калџиште 222. 389.
 кама 348.
 камара 392.
 камбаница 238.
 камен 82. 83. 355.
 каменџић 177. 179. 391.
 каменџак 362.
 камене 142. 253. 313. 397.
 450.
 камик 80. 364. 447.
 камида 27.
 камиџа 368.
 камначики 365.
 камничина 382.
 камничџе 234.
 камџиџа 453.
 кавап 355.
 каната 351.
 каначич 177.
 каним 505. 533. 543.
 канцеларија 29.
 каша 348.
 кашање 142.
 кашим 503.
 кашетан 14. 35. 142. 323.
 447.
 кашџа 339.
 кашина 381.
 кашпа 149. 348.
 кашџики 365.
 кашпом (капсам) 610.

караван 29
 карам 524. 541. 590.
 караула 163. 164¹. 237. 352.
 451.
 карпа 348.
 карта 318.
 касам 590.
 касапък 75.
 касаница 254.
 катанџ 60.
 катерим 533.
 катерица 374.
 като ХХI.
 катунарка 314.
 качим 14. 533.
 качула 351.
 кашлем 559. 375.
 кварим 533.
 квартал 238. 253.
 квасим 151.
 квачка 368.
 квечим 538.
 копенџ 14. 22. 448.
 кеса 194. 328. 348.
 кидам 132. 524.
 кидном 193. 521.
 киџац 79.
 киџавџа 374.
 кило 194.
 киџам 194.
 киннем 193. 194. 196. 521.
 572. 588. 611.
 кипаница 372.
 киним 194. 577.
 киреч 193.
 киречана 22. 193.
 кирџа 194.
 кисеа 193. 194. 429. 430.
 киселопеј 194. 307. 359
 кисељка 197
 кита 315. 348.
 китим 150. 152. 156.
 китџа 194. 373.
 китка 193. 194. 370.
 киџопък 75.
 клџа 194. 315. 348. 450.
 451. 452. 524.
 киџица 194. 373.
 кишовџич 497.
 кладанџ 34. 376.
 кладем 516.
 кладенџе 379.
 кладња 385.
 кладњам се 560.
 кланџе 387.
 клас 447. 456.
 класје 144.
 класкам 524.
 класџак 80. 447.
 класџе 59. 367.
 клатим 554.

класџанка 368.
 класџе 385
 клебац 210.
 клеџав 436.
 кленџујем се (подсмевам
 се) 203
 клепам (клепем) 503. 590.
 клетарџик 365.
 клеџам 524.
 клечим 185. 582.
 клиџовит 437.
 клиџе 142. 324.
 клисура 351.
 клк (кљк etc.) 95. 104. 106.
 109. 113. 116.
 клв (кљв etc.) 95. 104. 106.
 113. 116.
 клџем (кунем etc.) 95. 99.
 104. 107. 116. 122. 158. 284.
 481. 516. 542. 606. 612.
 клџе (кљџе etc.) 95. 104.
 107. 142.
 клџобдан 358.
 клопот 389
 клопотар 392.
 клопцем 521. 577.
 клоџче 228. 379.
 клуџа 212¹.
 клуџики 365.
 клџам (клуџам etc.) 96. 108.
 228². 525. 541. 605.
 клџем (клуџем) 108. 115.
 228². 518. 569.
 клџина 96. 99. 107. 113.
 116. 382.
 клџић 95.
 клџишта 105. 107. 109. 122.
 389.
 клџварија 106.
 клџам 96.
 клџџик 107. 228². 365.
 клџџак 108.
 клџџи (кљџџе) 319. 320.
 322.
 клџоцем 485.
 клџоцем 155.
 клџовдрџка 368.
 клџ(к)са 232. 348.
 клџдрво 361.
 клџуница 372.
 клџсе 361.
 клџсина 450.
 клџџаница 373.
 клџџарка 368.
 клџџим 220. 318. 320. 554
 клџџство 232. 391.
 клџе 320. 448.
 клџџујем 500.
 клџичи (adv.) 340. 654. и л.
 ноћ
 Књажевчанин 142. 324.

Књажовиц 26.
 књаз 318.
 књежица 372.
 књига 349. 451.
 књиговина 384.
 књижица 328. 371.
 ко 424.
 кобила 40. 351.
 кобилака 368. 451.
 кованалк 68 75.
 ковач 283. 363.
 ковачалк 75.
 ковем 284. 483. 606.
 коврцем се 490.
 ковор 355.
 ковчег 35. 355.
 когод 270.
 когодер 424.
 код (и, е) 266. 270. 309. 653.
 кожа 348.
 кожаца 451.
 кожљак 59. 367.
 кожу(х) 355.
 Кожљак 70.
 коза 40. 328. 346.
 козар 325. 392.
 козна 381. 435.
 који (кој) 29. 129. 131. 260.
 424.
 коколат 437.
 кокона 351.
 кокошар 392.
 кокошка 194. 368. 451.
 кокошњина 196. 382.
 коко(ш)ница 233. 373.
 колач 47. 254. 363. 449.
 коле (соп.) 333. 649.
 коленички 177.
 колено 361.
 колетија 396.
 колецање 180. 387.
 коли 653.
 колиба 351.
 колибар 392.
 колибника 384.
 коло (кола) 334. 450. 452.
 колцуње 351.
 колче 379.
 кољц 60. 212¹. 452.
 кољем 529.
 комај 471.
 командат 234.
 комат 355.
 коматар 392.
 комендија 35.
 комка 368.
 комкам 591.
 комоњим се 533.
 комшир 238. 355.
 комшија 229.
 комшика 309. 364.

комшиљак 75.
 коначим 504.
 кондир 355.
 конзула 203.
 конопље 145. 147.
 конопче 379.
 конопљ 29. 60. 79. 254.
 конски 435.
 контрола 47. 254.
 конче 379.
 кончик 68. 322.
 коњиц 60.
 коњ 283. 312. 318. 330. 354.
 447. 448. 449. 451. 452.
 коњак 322. 362.
 коњаник 19. 364.
 коњетина 384.
 коњоптиш 355. 359
 коњчкчи 61. 432.
 копам 29. 47. 182. 185. 156.
 157. 158. 254. 284. 514.
 524. 554. 560. 563. 575.
 копање 387.
 копаран 40.
 ковач 325. 364.
 ковачица 372.
 копитце 450.
 копитцевам 497.
 кошје 144.
 кошнејем (кошнем) 130. 610
 копрљак 68.
 коњчки 432.
 корв 450.
 кордељ 355.
 корела (колера) 237.
 корен 330.
 корење 142. 253. 397.
 корим 25.
 коридца 372.
 коричка 375.
 корнем 485.
 коруба 351.
 коса 282. 309.
 косат 437.
 косач 364.
 косида 394.
 косило 394.
 косим 554. 557.
 косишр 355.
 коска 193.
 кост 327.
 косьччи 61. 432.
 котарица 374.
 котење 142. 150. 388.
 котле 228. 361. 393¹. 450.
 котанка 384.
 котанћ 80. 179. 447.
 котачче 380.
 котачички 365.
 коталк 59.
 котран 29. 355.

коты 40. 57 70. 75. 320.
 330. 393. 447.
 коталк 123.
 кокар 325.
 кошан 330. 355.
 кочије 396.
 кошшка 384.
 кош 318. 447.
 кошар 254.
 кошара 310. 392. 452. 548.
 кошарница 374.
 кошарк 145.
 кошарњак 363.
 кошарченце 378
 коштелив 436.
 коштинав 436.
 кошуља 47. 254. 351.
 кошуљка 197. 370.
 коштина 219. 233. 381. 382.
 крабар 210.
 краброс(т) 210. 353.
 кравај 26.
 кравајче 379.
 кравајченце 378.
 кравајц (кравајк ?) 376.
 краварник 365.
 Кравај 144.
 кравае 393¹.
 Крагујовиц 26.
 крадем 213. 516. 557. 585.
 крадивц 376.
 крадем 485. 521. 606.
 крадњи 385.
 крадом 337.
 крађа 181. 186. 348.
 крај 80. 83. 255. 452.
 крајњи 434.
 крајк 321.
 краљ 320. 354.
 краљач 238.
 краљница 372.
 краљство 391.
 краљче 256. 379.
 краљчицк 60. 367.
 краставица 374.
 красьн XXI. 61. 434.
 врат 330.
 кратк 59. 432.
 кратчки 60. 433
 крак 322.
 крв 156. 240. 306. 340. 447.
 крвав 123. 156. 436.
 крваште 389.
 крвна 348.
 крвомочлив 436.
 крчк 60.
 крделинка 384.
 кркетало 493.
 кречечем 175.
 крнем 519.
 кречетаљка 668.

кржедија 19.
 кржљам 524.
 крив 431. 453.
 кривак 362.
 кривина 381.
 криводељак 376.
 кривујем 500.
 кривуљача 364.
 кривџ 60. 376.
 крижем 158.
 кријем 598. 618.
 крилат 437.
 крилист 437.
 крило 359.
 крице 377.
 Криста 210.
 кристијанин 210.
 кричим(?) 591.
 кришећим 185. 470. 583
 кришно 467.
 кришњом 337.
 крвача 123. 364.
 кркеташ 394.
 кркушка 394.
 крљешка 368.
 крљовештица 373.
 крило 213. 394.
 крилим 123. 533.
 кринем 123. 521.
 кривачић 26.
 кроз 255. 653.
 кројим 159. 583.
 кромит 27. 355.
 кросно 359.
 кротък 59.
 крошња 385.
 крипа 310.
 крипара 392.
 крипољчк 60. 367.
 кричич 177.
 крис(т) 80. 242. 318. 320. 452.
 кристак 60. 376.
 кристача 364.
 кристачка 370.
 кристељам 492.
 кристим 150. 159. 513. 538.
 кристџ 59. 367.
 кристџ 60. 376.
 кристич 373.
 кришна 342.
 крица 282.
 крипавица 373.
 кришини 255.
 кришиник 365.
 криша 349. 452.
 Кришевљанин 142. 324.
 кришка 193. 194.
 Кришовџ 60.
 крица 591.
 кричајнице 378.
 кричајнице 378.
 кричајчк 70. 367

кричим 159. 284. 538.
 кришим 156. 513. 533. 557.
 617.
 кришњеница 372.
 кришњак 447.
 криштевам 497.
 криштеница 372.
 кубе 326. 361.
 куде (куди) 308. 309. 468.
 603. 653.
 кудељам 394.
 кудељка 197. 198. 370.
 куљам 524. 591
 куљнем 485.
 кукам 130. 563.
 кукумиш 395.
 кула 346. 450. 451. 453.
 кулак 255. 337.
 кулужар 325.
 кулучино 156.
 кум 312. 313. 317. 318.
 кума-лија 314.
 кума-лиска 315.
 кумица 372.
 кумрија 396.
 кумство 229. 391.
 кун 318. 466.
 кунам се 563.
 купим 148. 505. 510. 538.
 543. 563. 594. 605.
 куцујем 25. 158. 185. 500.
 542. 557. 582.
 купњ ХХI.
 купњчки 61. 435.
 курвица 373.
 курито 29.
 куртулишем 530. 554.
 куршум 237. 256.
 кусам 524.
 куснем 485.
 кутам 129. 524. 563.
 кутица 373.
 кутњи 231. 434.
 кутрачичи 179. 391.
 кутре 361.
 кутретија 396.
 кутреташте 389.
 кутља 58. 393.
 кућа 146. 175. 178. 183.
 199. 309. 315. 339. 349.
 450. 453. 599.
 кућина 14. 178. 183. 372.
 373.
 куче 334. 450. 595.
 кученце 378.
 кучики 365.
 кџбасица 46. 255.
 кџга (кџг, кџ) 52. 79. 244.
 258. 468. 648.
 кџда (кџа) 52. 68. 468. 648.
 кџница 47. 254.

кџ 468.
 кџачина 254.
 кџм 253. 308. 309. 468. 653.
 кџндџк 68
 кџндџло 254.
 кџнџма 67.
 кџнџа 67. 203.
 кџскандисујем (кџскџнди-
 шем-завџним) 530.

Лабав 26. 436.
 лавовер 15. 238.
 лагџко 60.
 ладин 80. 206. 434.
 ладовина 27. 332.
 лађа 141. 349.
 лажов 79.
 Лазар 312.
 лажљуба 352.
 лажим 19. 515. 554.
 лажрија 310.
 лажџт 27. 58. 331. 390.
 лани 14. 440. 465.
 лански 440.
 ланџц 212.
 ланџина 383.
 ланов 33. 40. 355.
 ланџца 323.
 ланџтар 392.
 Латинин 142.
 латинџити 232. 435.
 лаутар 392.
 лачуга 309.
 леб 80. 206. 312. 318. 320.
 354. 448.
 лебор 26.
 лебџц 60.
 легам (лежем) 36. 305. 541.
 легнем (лежем) 65. 81. 158.
 514. 521. 586. 607. 609.
 611. 612.
 леденик 361.
 лежанка 369.
 лежам 156. 177. 194. 284.
 469. 512. 513. 538. 555.
 560. 561. 575. 582. 594.
 599.
 лејка 197. 369.
 лејче 129.
 лекар 329.
 лековит 36. 437.
 лекујем 500.
 лелејка (љуљашка) 197
 лемезје 144.
 лењив 436.
 леп 15. 37. 430. 431. 455.
 лешенски 455.
 Лешова 25. 352.
 лепота 339. 390.
 лепотија 396.
 лепотиња 386.

лепушњак 363.
 леньчѣк 61. 432.
 лесковина 383.
 лескуница 40.
 лете 37. 340. 342. 465.
 летим 131. 179. 506. 513.
 555. 561. 582. 599.
 летина 97. 381.
 летњи 434.
 лето 306. 333. 334. 337.
 338.
 летоска 470.
 летурџија 41.
 леферант 41.
 лече (леца) 141. 175. 360.
 лечица 175. 372.
 лешњак 19. 362.
 лѣц 70. 71. 72.
 ли 652.
 ливада 41. 351.
 ливађе 141. 174. 397.
 лиднем 521.
 лижем 510. 591.
 лињам (се) 559. 575.
 липнем 485.
 липтер 237.
 липцујем 218. 500.
 липшем 217. 454. 530.
 573. 575. 591. 605.
 лисас(т) 242. 437.
 лисица 40. 314. 372.
 лисичи 431.
 лисје 144. 242. 397.
 лиска 369.
 лискуљак 363.
 лискуница 372.
 лис(т) 242.
 литнем 485. 611.
 литра 451.
 лице 360.
 личан 80.
 личим 537.
 личнос(т) 241. 353.
 лим (хлм) 96.
 лобода 351.
 ловене 142. 148.
 ловим 543. 557.
 ловџија 396.
 логур 28.
 ложим 158.
 доза 346.
 лозяна 381.
 лозинка 194. 384.
 лозиње 142. 387.
 лозје 144. 147. 397. 450.
 452.
 лозјенце 378.
 лојтре 129.
 локнем 485.
 локним 533.
 ломѣк 59.

лопата 351.
 лоповаљк 68.
 лошовѣц 322.
 лочнички 194. 435.
 лош 212¹. 440.
 лошотиња 40. 386.
 луб 318.
 луг 318.
 луд 240. 431. 453. 454.
 лудњичав 436.
 лудос(т) 241. 353.
 лудоча 177. 390.
 лудујем 500.
 лужетерина 384.
 лужнички 194. 435.
 лук 448.
 лукавичав 436.
 лунзим (се) (скитам се)
 203.
 лупач 364.
 лушење 142. 148.
 лупим 543. 594.
 лѣж 52.
 лѣжа 52. 74. 346.
 лѣжем 52. 69. 84. 158. 514.
 531. 554. 559. 575. 592.
 605.
 лѣжница (лжница, ложница)
 82. 96. 123. 309. 372.
 лѣжичка (до-) 314. 375.
 лѣжља 52. 394.
 лѣжљина 52. 381.
 лѣжовник 52.
 лѣк 54. 69.
 лѣкарџија 254.
 лѣпнем 54. 521.
 льнен 54.
 льнање 203.
 льска 54.
 льскав 54.
 льскавѣц 54. 86. 87.
 льскам се 69. 491.
 льсно 54. 69. 74. 85. 440.
 льсночни 434.
 льцкам 54.
 льцнем 486.
 льштак 69.
 льштим се 54. 491.
 Љеља 349.
 љијем 222. 529.
 љилѣк 58.
 љубес(т) 242.
 љубим 148.
 Љубисав 25. 358.
 љубов 85.
 љубос(т) 353.
 људи (љуђе) 137¹. 141. 174.
 321. 323. 324. 326. 330.
 331. 340. 449. 452.
 љуљка 197. 198. 199. 369.

љусна 328. 349.
 љутим се 533. 557.
 љупки 216.
 ључим 222. 533.
 Жавилија 237.
 магаре 27. 334. 361.
 магаренце 378.
 магарики 305.
 магариња XXI. 386.
 магариња 179. 391.
 магарица 373.
 магарѣц 27.
 мажем 531.
 мазгађе 143.
 мазинна 381.
 мазињ 439. 441.
 мајем се 129. 349.
 мајака 146. 193. 197. 198.
 315. 369.
 мајстор 312. 448.
 мајстораш 305.
 мајсторѣк 75.
 маказе 351.
 Македонија 31.
 Македонѣц 29.
 Макивеј 194.
 маклен 355.
 мален 431.
 маленки 14. 433.
 малецѣк 60. 433.
 малецѣн 60.
 малецѣк 61. 70. 432.
 мали 439. 440. 441. 453.
 455.
 маало 14. 212¹.
 мааловѣни 57. 334.
 маалѣћ 179.
 маалчичко 433.
 маѣнца 327.
 мамим XXIII. 132. 133. 533.
 мамурузѣк 59.
 мангрка (ситна пара) 351.
 мангуче 326.
 манем 257. 521. 543. 572.
 611. 612. 644.
 манистарка 41.
 манистра 361.
 манистренце 378.
 маностир 28. 237. 358.
 маностирски 28.
 марамница 372.
 м(арвени) 256.
 марен 254. 355.
 маревњикав 155.
 Марија 309. 313. 315. 339.
 Марика 315.
 Марица 315.
 марјом 20.

- Марко 315.
 мароче 233. 380.
 марџк (мерџк) 68.
 масаџија 396.
 масло 313. 360. 450.
 масљак 367.
 мас(т) 242.
 масљаце 65. 377.
 масљаче 65. 379.
 Матеовчанин 142.
 матери (метерија) 305. 312.
 матика 33. 39. 47. 254.
 матина 40.
 матичка 375.
 маточина 383.
 маџеа 22. 175. 178. 183.
 249. 351.
 маунчица 374.
 ма(х) 207.
 ма(х)ам (машем) 158. 206.
 514. 560.
 маџе 1684.
 маџица 373.
 маџка 193. 369.
 маџуга XIX. 40. 175. 395.
 маџьк 58. 366.
 маџарка 180. 369.
 маџаркиња 194.
 маџарски 431.
 маџаа 451. 453.
 маџијусујем 500.
 маџиштем 524.
 маџиџија 13.
 маџиџиџица 206. 364.
 маџиџиџиџи 455.
 маџ(н)џиџе 379.
 маџдан 355.
 маџ 240. 448.
 маџедина 383.
 маџерџк 376.
 маџа 180. 181. 186. 282.
 315. 339. 346.
 маџу 20. 180. 181. 186.
 маџе 203.
 маџем 524. 554.
 маџам 132. 524.
 маџујем 500.
 маџа 339.
 маџдивен 358.
 маџим 534.
 маџис 40. 355.
 маџица 15.
 маџиштем 40. 531.
 маџишљав 436.
 маџтек 355.
 маџење 142. 151.
 маџец 35. 330. 331. 383.
 маџим 151. 159. 534. 554.
 557. 594.
 маџење 378.
 маџиште 389.
 место 38 332. 333. 334.
 360. 450.
 метем 152. 616.
 метериџа 30.
 метнем 37. 521 611. 612.
 мето(х) 207. 307. 337.
 ме(х) 317.
 меџкам 524.
 меџем (меџем) 175.
 меџка 451.
 меџењц 180. 376.
 меџуџеце 179. 352.
 меџам 591. 617.
 меџаџиџа 396.
 меџ(н)џина 283.
 меџем 616.
 Микаило 210.
 Микајлов 210.
 Микалџа 210.
 Микиџ 177.
 Милан 336.
 Миленко 223.
 Милиџа 314. 339.
 Милијов 437.
 милиџон 143.
 милиџа 381.
 Милиџов 25. 358.
 Милоје 336.
 Милојка 197. 198. 369.
 Милосов 25. 255.
 Милосовов 25.
 милос(т) 241. 353.
 милостив 436.
 милостивџа 61. 434.
 Милошов 26.
 Милџка (Милџа) 197. 198.
 315. 369.
 Милџов 198.
 милџујем 222. 500.
 минем 588.
 минџиџи 433.
 миџујем 500.
 миџаџиџа 364.
 миџба 394.
 Мирковчанин 143.
 миџриџ 434.
 миџење 143. 151. 388.
 миџаџи 221. 505. 563.
 миџьк 65. 81. 305. 393.
 Мита 310.
 мито 360.
 Миџка 315.
 миџка 194. 339. 369.
 миџад 14. 180. 181. 186. 430.
 431. 439. 453. 454. 455.
 миџаџеџ 395.
 миџденџ 61. 378.
 миџаџиџа 386.
 миџаџиџ 177. 179. 185. 186.
 391. 440.
 миџаџиџар 393.
 младоџенски 435.
 младоџења 352.
 млдос(т) 242. 340. 353.
 млдтм 534. 543. 579.
 млџариџ 380.
 млџеко 283. 313. 360.
 млџеџе 377.
 млџење 387.
 млџем 96. 99. 105. 113. 116.
 517. 557. 607.
 млџење 96.
 млџа 96. 99. 116.
 млџим 230.
 млџозина 203. 230. 381. 382.
 млџнем (млџнем) XVIII.
 105.
 млџ(?) 105.
 млџим (мџим) 96. 113.
 млџог(н) 203. 230. 431. 467.
 млџоџство 215. 230. 391.
 млџаџа 370.
 млџу 65. 71. 480. 511. 519.
 548. 553. 557. 558. 560. 567.
 586. 606. 607. 608. 609.
 610. 640. 641. 642. 643. 644.
 млџдр 125.
 млџдроџкаџ XXI. 437.
 млџеџ 353.
 млџьк 65. 240. 320.
 млџ 130. 131. 133. 249. 256.
 423. 455. 456. 624.
 Млџаџиџанин 321.
 млџкр 81. 125.
 млџним 158. 159. 185. 505.
 513. 514. 534. 543. 544.
 557. 563. 579. 582. 594. 605.
 млџина 27.
 млџковиџа 372.
 млџџаџиџа 19. 396.
 млџџе 379. 450. 452.
 млџџење 378.
 млџџетиџа 396.
 млџџиџи 179. 391.
 млџџуџџак 363.
 млџџьк 59. 367.
 млџџиџа 385.
 млџьк 58. 74. 312. 325. 448.
 Млџаџа 351. 451.
 млџам 158. 524. 641.
 млџаџ 355.
 млџо 307.
 Млџовина 26.
 млџуџа 27.
 млџуџем 500.
 млџост 80. 242. 318. 448.
 млџка 40.
 млџовинаџ 2121. 369
 млџтрим 538.
 млџч 175.
 млџаџоџџк 79.
 млџаџ 132. 524.

мрднем 521. 588. 611.
 мрем (мрејем) 156. 507. 562.
 мрење 387.
 мречка 369.
 мрждори 16.
 мрзми 507. 538. 558.
 мрморјам 534.
 мрморје 145. 32². 324.
 мртвак 362.
 мртвина 453
 мртиао 161.
 мртвак 559.
 мртљав 436.
 мртљв 65. 161. 429. 431. 454.
 мртвьџц 60. 65. 74. 79.
 мртвьџки 65. 87.
 мрчкав 436.
 мрша 310. 949.
 мршљак 363.
 муа 135. 163. 206. 207. 315.
 346. 451.
 муам 559.
 муж 80. 145. 147. 240. 313.
 314. 318. 322. 323. 330.
 335. 336. 448. 449. 456.
 мужетина 384.
 мужъев 437.
 мужък 59. 367.
 музнем 485.
 музник 99.
 музница 116.
 музничар 113.
 мука 194. 199. 315. 328.
 338. 349.
 мулезимн 380.
 мур 355.
 мутеница 374.
 мутън 70. 255. 434.
 мућњк 58. 366.
 мучни 156. 159. 512. 534. 578.
 мучник 365.
 мучњак 363.
 мушпа 372.
 мушкарче 453.
 мушкарџц 254. 376.
 муштјана 385.
 мъгла ХХ. 55. 69. 74. 283.
 346.
 мъждрак 67.
 мъз 15.
 мъзга 55. 79.
 мъзгале 67.
 мъкнем 54.
 мъненки 84.
 мънецък 55. 70. 74. 84. 433.
 мънечак 55. 84. 432.
 мъњи 55. 84.
 мъска 55. 69.
 мъстим 15.
 мъ(х) XVII. 54.
 мъч 55. 105.

На XXIV. 308. 309. 653.
 654.
 наалим 593.
 набећујем 186. 497.
 наберем 519. 571.
 набобам 573.
 набодем 548.
 набоднем 484.
 набукујем 498.
 набыцам 47. 522.
 навадим 155. 593.
 наваћујем 181. 186. 497.
 навака 351.
 навалица 373.
 наваљам 590.
 наваљим 222. 505.
 наватам 132. 522.
 наваћам 176. 185. 590. 604.
 навезем 569.
 навилък 376.
 навичтем 590.
 навицујем 170. 498.
 навлачим 569.
 навлаш 242.
 навлачем 94. 163. 480. 607.
 наводсџија 396.
 навџштим 532.
 навревим 532.
 навревујем 498.
 навржсм 530.
 наврљам 574.
 навртим 150.
 навршим 593.
 наука 163.
 науцам 112.
 нагаалим 617.
 нагвирим 532.
 наглаћујем се 186. 498.
 нагувичав 436.
 нагмарам 590.
 нагмечим 532.
 нагнем 612.
 нагњетем 220. 229. 284.
 478. 479. 568.
 нагоћсвам 186. 604.
 нагомплам се 40. 605.
 награда 512.
 нагрбим се 256.
 нагрдим 150. 506.
 нагрбем 523.
 нагровам 523.
 надам се 524. 559. 591.
 надбрујем 497.
 надведем 516.
 надвијем 529.
 надврвним 532.
 надснем 37. 158. 588. 619.
 наденујем 498.
 над(и) XXIV. 266.
 надигнем 81. 586.
 нађурујем 499.

наддегнем 611.
 наддељем 53. 531.
 надовољим 577.
 надолејем(?) 506.
 надрем 570.
 надробим 577.
 надујем се 598.
 надушујем 498.
 нађем 57. 129. 138. 139.
 140. 158. 178. 479. 510.
 514. 519. 543. 556. 560.
 567. 585. 606. 607. 616.
 наедно 131.
 нажежем 586.
 најмикнујем 498.
 најњем 221. 529.
 најверим се 201. 533.
 најобнем 201. 485.
 највирујем 281. 499.
 најрем 201. 506.
 најрнем 202. 521. 572. 612.
 најртам 202.
 најурим 292.
 назавбадам 522.
 назавалство 391.
 назад 20. 469.
 назирем 201. 493. 500.
 назнавам 492.
 назнавујем 499.
 назначевам 496.
 назовем 516.
 назртам 202.
 наједем се 129. 516.
 најпрестано 129.
 накажем 617.
 накарујем 499.
 накитим 150. 194. 533. 594.
 накадедем 152. 213. 516. 584.
 616.
 наковъњ 58. 388.
 наковъче 223. 380.
 накрвним 229.
 накрвим 123. 577. 594.
 накрвим 605.
 накуде 269. 653.
 накучим (накућим) 175.
 налагам 492.
 налазим 254. 565. 533.
 налегнем 521. 598.
 налезнем 232. 568.
 налезним (, плакати* — за
 дете) 203.
 налетим 34. 538. 563. 576.
 577. 594.
 налитам 494.
 наложим 533. 617.
 наљпјем 222. 619.
 наљутим 533.
 намазним 594.
 намакнем (намыкнем) 84.
 намера 339.

- наместим 150. 544. 594.
 наминем 612.
 намичем 132. 524.
 намзем (намузем) 96. 100.
 наможем (памажем) 27.
 намокрејем(?) 491.
 нанудим 187.
 наодим 206. 534. 555.
 наокоде 469.
 наопако 248.
 нападнем 158. 213. 585.
 нападујем 501.
 напалион 16. 40.
 напарасим 578. 617.
 напсѐм 568.
 напасујем 501.
 напатим се 578.
 напечем 480. 586.
 напијем се 529.
 напишем 605.
 наплатам 605.
 наплачујем 501.
 наплизем 122.
 напланим XVIII. 97. 99. 100.
 113. 116. 156. 513. 534.
 544. 578. 579. 595.
 напљујем 140. 160. 591.
 напнем 570.
 наповедујем 497.
 напознавујем 499.
 направи 148. 154. 155. 159.
 161. 248. 504. 510. 515.
 534. 543. 578. 594. 605.
 напраљам 161. 525. 573.
 напрасим 594.
 напращујем (напраћ-) 175.
 501.
 напред 37. 441. 469.
 напредњи 434.
 напредујем 160. 500.
 напређујем 182.
 напрежем 559. 574.
 наплетке 470.
 напудим 618.
 напустим 151.
 напустам 525.
 напцујем 218. 605.
 нарављив 436.
 ярадим 150.
 нарађам 28. 180. 187. 492.
 525. 574. 591.
 яракам 591.
 нарамица 374.
 яраним 578.
 нарастем 517.
 нарнем 123. 486.
 нардење 143. 150.
 наредим 150. 157. 182.
 187. 544. 578. 618.
 наређам 187. 492.
 наређање 187.
 наређујем 181. 501. 530.
 605.
 нарестем 30. 517.
 нариђам 187. 494.
 нарилем XXII. 505.
 наричем 493.
 народ 255.
 народњи 434.
 наручам се XX. 254.
 насади 14. 150. 159. 535.
 насасипам 80.
 наветујем 502.
 наседам 559.
 наседам се 535.
 наслујем 502.
 насељевам 497.
 настѐм 160. 535.
 насиљејем 222. 491.
 насијујем 502.
 насиђам 183. 492.
 наскитам се 193. 573. 575.
 наскубем 518. 569.
 насметем 517. 569.
 насмешим се 542.
 наспоред XXIV.
 настанем 611.
 настоујем 502.
 настраничав 436.
 наступујем 502.
 натквеси се 533. 594.
 натлчем 99.
 натоварим 161. 431. 536.
 545. 578.
 натопам 132. 525.
 натраг 256.
 натрљам 592.
 натриам 526. 617.
 натрускам 526.
 натурам 592.
 натурим 595.
 натъкнем 56. 69. 572.
 наук 355.
 науъм 61. 434.
 научим 537. 595. 605.
 нацепим 149.
 вацьцкам 57.
 началник 212¹. 448.
 начетим се 579.
 начиньем 153. 526.
 начудьен 152.
 наш 455.
 шаиньц 70. 376.
 не 38. 629. 630.
 небо 36. 450.
 неваљатни 434.
 неваљашни 434.
 невеста 351. 453.
 невољни 434.
 Неда 339.
 недеља 256. 328. 351.
 недеља 198.
 недочујем (недочувам) 489.
 негодно 439.
 некагож 469.
 некакъв 38. 57. 426.
 неки 15. 193. 194. 425.
 некъв (некъње) 229. 467.
 неколецина 41.
 некуда 269.
 нели 28. 35. 270. 652.
 немам 15. 33. 37. 130. 132.
 133. 134. 523. 559. 560.
 604. 642. 644.
 немој (немојте) 38. 133.
 147. 545.
 немъчки 61.
 ненавидим 513.
 ненавидим 434.
 ненавистљив 436.
 Ненин 455.
 ненавист 242.
 непотребњн 431.
 непрасьн 434.
 неработњн 434.
 неразборљк 75.
 несвес(т) 242. 353.
 несвидљив 436.
 весем 66.
 несретњи 231. 434.
 несретњик 364. 365.
 несрећа 146. 178. 183. 351.
 441.
 нестанем 521. 568.
 неумеање 388.
 нечистињн 57. 434.
 нешто 38.
 нигдер 269.
 низ(и) XXIV. 266. 654.
 низина 381.
 низменос(т) 353.
 ниједњн 130.
 ниваљк XXIV. 57. 82. 156.
 426.
 ники 425.
 нивој 260. 425.
 Никола 46.
 Николија 314.
 Николаче 380.
 никуде 468.
 нисъ 59. 432. 439.
 ничем 168¹.
 нички (ничке) 193. 466. 469.
 нишан 355.
 ниш: удари ниша 49.
 Нишевчанин 143.
 нишем (нихати) 591.
 ништа (ништо etc) 16. 132¹.
 212. 270. 425.
 новин(а) 305.
 новьц 60.
 нога 193. 195. 196. 283.
 315. 316. 346. 577.

нож 318. 320. 330.
 ножица 372.
 ножица 375.
 ножица 367.
 ножица 58. 79. 243. 322. 330.
 390.
 норедник 28.
 носам 559. 560.
 носење 143. 151. 388.
 носим 135. 151. 156. 157.
 158. 159. 185. 514. 534.
 542. 544. 554. 555. 557.
 563. 582. 594. 596. 605.
 ноћ 175. 183. 306. 451.
 ноће (ноћу и са.) 175. 178.
 339. 340. 465.
 ноћевам 175. 497.
 ноћим 178. 534. 578.
 ноћни 435.
 ноћовиште 178. 389
 ноћс (ке: 62. 70. 175. 178.
 466. 470.
 ньче 55. 175. 183. 340.
 но(ш)ченце 233. 378.
 Ногов 29. 423. 455. 456.
 нива 451.
 нивичка 375.
 њијн 21. 80. 424.
 њојн 21. 80. 423. 456.
 њупнем 521.
 О 654.
 оба 459.
 оба: 323.
 обавијем 589.
 обалим 151. 543.
 обаљам 492. 618.
 обвоцујем 179.
 обга 349.
 обдерем 519.
 обдржавам 500.
 обдржим 538.
 обед 355.
 обедујем 590.
 обедитем 504.
 обељим 222.
 оберем 519. 571. 587. 606.
 619.
 обесим 151. 158. 159. 513.
 531. 543. 593.
 обесујем 497.
 обсћавам 183. 605.
 обестим 233. 536.
 објрнем се 572.
 објртам се 202.
 обзином 202. 588.
 обзирам се 201.
 обивам 522.
 обиварим 267.
 обидим (обвидим) 179. 267.
 541.

обидем (обићем) 135.
 обићујем 139. 499.
 обикнем 520.
 обиколим 267.
 обирам 522.
 обич 241. 353.
 обичај 563. 591.
 обичевам 605.
 обичим 594.
 објавим 513.
 објанем 588.
 облаж 353.
 облажем (обљжем) 531.
 облажем се 590.
 облак 254. 355.
 облачина 384.
 облекло 393.
 облетим 538.
 облечем (облачем, обучем)
 65. 81. 94. 99. 112. 116.
 284. 480. 516. 569. 589.
 607. 608. 617.
 обли 351.
 обличје 145.
 обложим 513.
 обложина 383.
 облужни 434.
 обљиковина 383.
 обњало 393.
 обожпа 372. 374.
 оболим (оболејем) 506¹.
 оборим 40. 577.
 оборујем 500.
 обосејем 491.
 обрадач 253. 255. 364.
 обрадачина 382.
 обрадујем 501.
 обријем 529. 573.
 обрисина 383.
 обрчим 577.
 обрнем 520. 610.
 обрника 364.
 оброк 355.
 обрстим 577.
 обрчам 175.
 обујем 616. 619.
 обукујем 498.
 обућа 178. 183.
 овак(о) 14. 253. 467. 556.
 овакљв 57. 74. 82. 426.
 овде [овдеја, овдев(а), ов-
 дена, овдек(ај)] 223. 253.
 260. 262. 265. 268. 470.
 овијем 456. 505.
 овикнем 520.
 овнићи 186. 391.
 оволицни 434.
 овољчки 61. 432.
 овољки 40. 532. 544. 593.
 овољки XIX. 197.
 овољујем 500.

овршем 123. 568. 587. 616
 овуд (овудака, овудека, о-
 вудекај) 260. 265. 269.
 470.
 овудешњи 435.
 овца 155. 283. 346. 451. 453.
 овчар 19. 145. 155. 283.
 322. 323. 324. 325. 393.
 448.
 овчарче 379. 450.
 овчи 155. 430.
 овчица 372.
 овчык 59. 367.
 овшнвијем се 491.
 овштина 228.
 овшј 18. 21. 63. 70. 76. 85.
 131. 249. 250. 251. 259.
 260. 421.
 овън 58. 312. 320. 356. 448.
 449. 452. 467.
 овъс 58. 74. 318. 356. 448.
 оглав 356.
 оглавје 144.
 огладим 577.
 огладнејем (огладним) 254
 491. 513. 576. 599.
 огаувејем 491.
 огњевам 591.
 огњен 19.
 огњина 382.
 огњичина 384.
 огњиште 229. 389.
 огњк 59. 367.
 огојим 532.
 огорелц 376.
 оградим 150.
 ограда 181. 351.
 огребаш 395.
 огрејем 129.
 огреним 532.
 огрпбам 494.
 огрлица 375.
 огрлица 221. 372.
 огрнем 588. 619.
 огрозим 590.
 огрубим 148. 577.
 огрутан 80.
 огулим 151.
 огъ 67. 74. 80. 81. 229. 317.
 318. 320. 330. 356. 448.
 од (а, е, и; граер.) XVII. 80.
 266. 268. 270. 654.
 одавам 523. 563.
 одавде 469.
 одавно (одавна) 15. 155.
 225. 440. 467.
 одавнички (-ке) 61. 79. 86.
 225. 432. 467.
 одавњашни 225. 434.
 одадем 156. 508. 567.
 одаљк 75.

- одануд 40.
 одата(ке) (одотле) 23. 259.
 265. 468. 469.
 одбегујем 497.
 одбељим 222. 505.
 одберем 606.
 одбивам 503.
 одбијем 523.
 одбирам 522.
 одбрзим 577.
 одва (adv.) 465.
 одведем 568. 606.
 одвезем 516.
 одвијем 158.
 одвише 467.
 одвлечем (одвачем, одвучем) 65. 94. 112. 569.
 одвојим 543. 577.
 одвржем 530. 604.
 одврнем 610.
 одгњасам 523.
 одговорим 532.
 одека (одгаека) 234. 265.
 оделим 151. 593.
 одслујем 498.
 одеве 143. 150.
 одерем 123. 519.
 одечки 177. 469.
 одзовнем 521.
 одзборим 605.
 одим 157. 160. 177. 206.
 534. 545. 555. 557. 578.
 582. 605. 610.
 одирим 533.
 одјанем 486.
 одлетим 34. 538. 576.
 одлжим (одлужим, одљжим) 104. 115. 533.
 одма 207. 466.
 одмарам се 27. 559. 574.
 одменим 572.
 одмерујем 500.
 однесем 29. 152. 517. 542.
 569. 585. 606. 617.
 односим 555.
 одобрим 156.
 одовде (одовдец) 291. 268.
 468. 469.
 одовуд(екај) 260. 269.
 одозгор 269.
 одокле 29. 468.
 одомим 593.
 одонде (одондека, одондеа) 291. 265. 468. 470.
 одонуди (одонудека) 265.
 266.
 одрастет 66. 584.
 одредим 150.
 одређавам 180. 493.
 одређујем 182. 501.
 одржим 14. 593.
 одржујем 590.
 одринем 572.
 одрсни 434.
 одртим (одртејем) 598.
 одселим (се) 578.
 одсењујем 502.
 одступама 524.
 одънем 521.
 одъннем 64. 70.
 одър 67. 392.
 ожег 356.
 оженим 593. 577. 593.
 оживејем (оживим) 132. 133.
 491. 538. 599.
 ожилим 151.
 ожлатим (ожлатејем) 95. 104.
 106.
 ошњем 221. 529. 598.
 овад 469.
 озабем 74. 201. 584.
 озабнем 225. 521.
 озирем се 201. 493. 530.
 561.
 озовем 203. 216. 516. 571.
 озрнем се 202. 572. 612
 озрчам се 563.
 озрчем се 202. 559.
 озъдам 252.
 озгор 269.
 оздол 269.
 оздолка 470.
 оздравејем 491. 558.
 ојакнејем 491.
 ова 194. 315. 328. 346.
 оказалим се 594.
 окваље 369.
 окам 132. 207. 524.
 оканик 364.
 окачим 533.
 окинем 194. 196. 521. 588.
 окладим се 579.
 оклчим се 95.
 окнем 572. 588.
 окно 334.
 окода 653.
 околама 469.
 окопам 524. 573. 575.
 окопје 144.
 окрадем 567.
 ократим 156.
 ократкејем 491
 окренем 572. 611.
 окрећем 554.
 окривим 577.
 окром 270.
 Округаччанин 143.
 окрута 391.
 окрутам 41.
 окувам 591.
 окука 453.
 окушим 513.
 окушевам 497.
 олабим 491. 577.
 олажем (ољжем) 28.
 олалија(?) 28.
 оластрим 512.
 олечим 594.
 олизош 395.
 олово 155. 361.
 ололекам 490.
 олуја 351.
 ољкмица 54.
 ољкшија 54.
 ољеним 222. 548.
 ољудим 150.
 оључим 222. 533.
 омаја 351.
 омајем 530.
 омајујем 500.
 омаквица 84.
 омаљејем (омалим) 491. 593.
 594.
 омадечак 79. 432.
 омањујем 500.
 омећим 181. 577.
 омецујем 180.
 омијем се 529. 571.
 омрзнем 589. 607.
 омрнем 123. 568.
 омрсим 594.
 омртејем 491.
 омъннем 54. 69. 79. 542.
 он 20. 131. 195. 196. 207.
 235. 249. 251. 407. 408.
 409. 410. 412. 413. 414.
 415. 416.
 онакъв 74.
 онам 467.
 онамона 268.
 онде (ондеј(а), ондека(ј), ондева, ондевоја) 129.
 131. 259. 261. 262. 262.
 265. 470.
 онудакај 259.
 онъј XX. 18. 63. 70. 71. 34.
 76. 82. 85. 130. 131. 162.
 201. 222. 259. 261. 262.
 263. 420. 421. 455.
 опаднем 213. 585.
 опазим 27. 578.
 опак 430.
 опажим (се) (опъжим) 27.
 опашни 441.
 опаш 356.
 опашка 369.
 опекалица 374.
 оперем 519. 571.
 опестујем 501.
 опечем 81. 517. 586.

- опијем 529.
опијујем 501.
описујем 501
опковем 215.
опколнм 151.
опколнн 434.
опколчаст 487.
опколнм 29. 222. 578.
опкопам 617.
оплашим 594.
оплен 356. 397.
опленнм 159.
оплзнем 97. 585.
оплъчкошем 574.
опљујем 149.
опнем 570.
оподим 208. 534.
опознајем 131. 527.
опојим 534.
опоменем 521.
опомењам 492.
оправа 351.
оправка 256.
опраљам 161. 524. 525.
опрашим 159.
опрекинем 521.
опрем се 519.
оправм 221. 505. 585. 605.
опростим XXI. 535.
опростујем 501.
оптечем 480.
оптилејем 491.
опудим 578.
опуштим 579.
опцујем 218. 501.
опьнчар 55. 393.
опьнчък 55.
опьнцак 55.
опьнък 55. 58. 69. 74. 86.
366. 449.
ора, оре 80. 207. 307. 322.
356. 448. 449.
оратим 156. 159. 185. 534.
555. 582.
оратльк 68. 75.
орач 28.
орем 513. 553. 591. 605.
ореошки 206. 435.
орешък 75.
орлак 363.
орнем 486.
орница 29. 253.
ортак 68. 253.
ортачина 253.
оружје 130. 145. 253.
орьл 58. 70. 75. 86. 253.
320. 393. 448.
орьк 60.
ос 318.
осамејем 491.
освем 155. 161. 241. 270.
654.
осветим 578.
освојим 513.
осебим 434.
оседим 576.
осења 351. 451.
осењујем 501.
осетим 160. 535. 578.
осечем 37. 480.
осяъ 356.
осьяка 197. 369.
осяпам XXIII. 573. 576.
осиромашим 577.
осяпам 183.
осковарција (воско-) 160.
оскубем 518.
оскудујем 501.
ослободим 150. 152. 536.
ослобуђење 182.
осмьнльк 75.
основа 450.
осовина 40. 382. 451.
осотоњим 536.
оставим 85. 135. 148. 155.
161. 178. 505. 518. 536.
542. 544. 545. 548. 578.
595. 605.
оста(в)љам 149. 161. 524.
592.
остајем 92.
остаљц 60. 376.
останем 157. 486. 521. 543.
563. 568. 571. 572. 589.
611.
остањујем 502.
остар 219. 429. 430.
остарејем 129. 130. 491.
599.
острво 360.
острежем 480.
острило 253.
острьчки 61.
остујујем 497.
остын 58.
осуим 150. 160. 182. 216.
536. 578. 618.
осујујем 182. 502. 592.
осушим 578.
осьннем 55. 521. 557. 572.
613.
оськьтим 67. 491. 578. 595.
осьм 66. 74. 82. 241. 460.
осьмдесет 66. 74. 88. 244.
462. 463.
осьмнајес(т) 74. 81. 83. 243.
461.
осьт 69.
отавим се 578.
отац 207. 449.
отварам 25. 592.
отворим 161. 536. 544. 595.
отврљам 15.
отерам 132. 525. 573. 576.
отеретим 536.
отерујем 502.
отечем 36. 569.
отдем (одем) 57. 85. 158.
213. 232. 479. 519. 548.
566. 585. 606. 607. 608.
отиднем 221. 234. 521. 542.
отимам 523
откарам 590.
откачам 524.
откачим 14.
откадујем 499.
откннем 193. 194. 207. 21.
542. 568. 572. 611. 612.
отклатм 105.
отковујем 500.
откос 356.
открандем 612.
откупим 513.
отнем 481. 571. 586. 606.
отодим 208. 534. 555
отола 259.
оточ(ка) 133.
отпратим 578.
отпуштим 159.
отребење 143. 148.
отржем (отраам) 182. 525.
отрељаш (subst.) 395.
отровьчки 61. 432.
отрошим 536.
отрујем (отровем) 160. 587.
606. 616.
отрчим 574. 575.
отседнем 216.
отсянем 216. 554.
отснцам 494.
отступим 578.
отступујем 502.
отуд 142. 269.
отудек(ај) 254. 259. 265.
отука 265.
оћоравим (оћоравејем) 130.
155.
оћу (ћу, нећу. (х)те-, сте-)
XXIV. 22. 129. 130. 131.
132. 135. 137. 138. 157.
159. 164. 176. 178. 183.
184. 206. 208. 210. 489.
495. 507. 511. 514. 539.
556. 557. 558. 562. 564.
564¹. 596. 598. 599. 604.
636. 637. 638. 639. 642.
643.
оћутим 160.
оћеним 153.
оцечем 81. 157. 216. 480. 517.
518. 586. 606. 607. 608.

- очевина 388.
 очекујем 502.
 очевини 37. 148. 595.
 очи 451. 457.
 очила 394.
 очистим 151. 579. 595.
 читам 574.
 очовидни 434.
 очовиднос(т) 242.
 очувам 161.
 очукам 605.
 очупљих (subst.) 395.
 очьчкам 57.
 оца 199. 208. 349.
 оцак 14. 356. 448.
 ошав 356.
 ошамутим 536.
 ошкѣмбим се 595.
 оште 131.
- Па** 651. 652.
 павит XVII. 25.
 Павко 155.
 павук 163.
 Павун 163.
 Павља 65. 81. 82.
 падалаште 389.
 падам 213. 559. 576. 585.
 598.
 падина 451.
 падинчана 384.
 падиѣм 81. 521. 556. 568.
 596. 608. 611. 612.
 пазар 27.
 пазарим 27. 579.
 пазаршѣте 389.
 пазарьн 61. 434.
 пазим 158. 185. 544. 561.
 582.
 пазука 207. 210. 385.
 Пажежанин 143. 324.
 пајонер 41.
 пакос(т) 242. 353.
 пакујем 530.
 пакља 75.
 падење 143. 151. 388.
 падиш 156. 158. 159. 513.
 534. 544. 594.
 палош 356.
 падучина 383.
 палѣц 60. 212¹.
 памет 70. 279. 306. 353.
 448.
 памѣтън 61. 74. 434. 454.
 памьк 75. 85.
 панаѣур 358.
 панаириште 389.
 пандисвет 239.
 пандур 322. 325.
 пандуриш 380.
 паница 372.
- паничка 375.
 Панталеј 35.
 пантим 229. 253. 534. 544.
 594.
 пањуга 328.
 пањурак 393.
 пањьк 85. 367.
 Папрачанка 194. 369.
 паприца 372.
 папруг 234.
 папуче 27. 352.
 папучица 374.
 папуциљк 75.
 пара 328. 451. 452. 453.
 598.
 паравун 163.
 парадеда 353.
 параман 358.
 парамида 41.
 параод 206.
 параунок 359.
 парауноче 324. 379.
 парница 372.
 парокѣја 210.
 парокѣјан 210.
 партољак 363.
 партуљинка 384.
 парусија 396.
 парче 255. 334. 450.
 парчѣтија 396.
 парчики 366.
 парчуљак 363.
 пасѣм 157. 158. 284. 517.
 542. 562.
 пастир 325.
 пастиршѣтѣпа 385.
 пасторка 369.
 пасторчѣњѣ 186. 391.
 пасторьк 58. 366.
 пастув 80. 163. 448.
 п(в)асуљ 164¹. 356.
 пасуљк 59. 367.
 пасѣс 234. 380.
 патѣж 395.
 патѣњс 143. 150. 388.
 патлѣник 365.
 патим 150.
 патљк 75.
 патријар 207.
 патрарва 237.
 паша 27. 309. 314. 319. 320.
 328. 347. 452.
 пашалар 322. 393.
 пашальк 68. 75.
 пашинште 389. 450.
 пашкам 591.
 пѣвам 37. 155. 177. 524.
 559. 582.
 пѣвица 155. 372.
 пѣдесет 232. 243. 244. 462.
 пѣкљам 228. 559. 560. 575.
- пѣксимет 40.
 пѣдене 352.
 пѣмбѣлаја 396.
 пѣмѣ (се) 570.
 пѣмѣл 16. 356.
 пѣмѣлиште 389.
 пѣрашка 193. 369.
 пѣрдѣп 356.
 пѣрем 158. 164. 553.
 Пѣрић 179.
 пѣро 334.
 Пѣрсида 339.
 пѣрѣц 377.
 пѣстрѣва 82. 83.
 пѣстѣјѣм 501.
 пѣськ 58. 70. 75. 366.
 пѣсьн 14. 67. 81. 306. 307.
 451.
 пѣсьнѣчица 67. 375.
 пѣт 15. 460.
 пѣтина 331. 382. 464.
 пѣтица 372.
 Пѣтка 310.
 пѣтѣе 361. 393¹.
 пѣтлѣч 177. 391.
 пѣтлѣчан 30. 358.
 пѣтна(д)ѣсет 130. 131. 243.
 244. 253. 461.
 пѣтља 58. 79. 366.
 пѣтљк 58. 70. 123. 320. 393.
 Пѣтър 67. 71. 721. 82. 125.
 336.
 пѣѣура 393.
 пѣчалим се 534. 555. 578.
 пѣчаловина 383.
 пѣчѣм 159. 284. 480. 553.
 569. 586. 608.
 пѣченка 385.
 пѣчиѣво 361
 пѣш(кѣ) 193. 194. 465.
 пѣшкѣрчѣић 179.
 пѣвнем 486. 611.
 пѣвњѣц 60. 376.
 пѣјак 362.
 пѣјѣљк 68. 75.
 пѣјѣм 159. 529. 554. 557.
 563. 576. 598.
 пѣјѣсе 388.
 пѣјница 130. 373.
 пѣлѣ 326. 361. 452. 453.
 456.
 пѣленѣс 378. 453.
 пѣлики 366.
 пѣлићѣи 177. 179. 185. 389¹.
 391. 452.
 пѣљкам се 524.
 пѣнтоѣв 330.
 пѣшам 185. 582.
 пѣше 326.
 пѣпѣр 356.
 пѣпнем 521.

пирам 524.
 пирон 356.
 Пирот 603.
 Пирочанин 143. 380.
 Пирочанка 369.
 пименце 378.
 писмо 334.
 пишујем 129. 501.
 пиџиде 67. 229. 377.
 пптавам 493.
 пптам 130. 207. 524. 559.
 560. 574. 591. 605.
 пптитште 389.
 пптовни 230. 434.
 пптујем 129. 185. 501. 530.
 582.
 пиће 141.
 пишем 559. 575.
 пишлак 363.
 пиштољинка 384.
 пладне 221. 237. 281.
 пладнујем 234. 501.
 плажљив 346.
 плакарнија 396.
 плавадиште 389.
 планина 27. 382. 450. 451.
 452.
 планинка 384.
 планински 435.
 планинчанин 322.
 планинџ 322.
 пласје 144.
 пласт 242. 380.
 платим 150. 505. 513. 534.
 543. 544. 557.
 платно 27. 334. 360.
 платун 40.
 плаћам 158. 159. 175. 178.
 183. 284. 492. 524. 557.
 559. 560. 574. 591.
 плаћујем 175. 183. 501.
 плаутах 164'. 395.
 плашећим 185. 470. 582.
 плесња 225. 310. 386.
 пленим 159.
 плетем 517.
 плетиво 394.
 плијам (пливам) 493.
 ппн (пуп) 96. 99. 100. 113.
 116.
 плисње 26.
 ппним (пупим) 96. 534. 542.
 ппноват 96.
 пп(в)ем 221. 483.
 пловка 453.
 пловче 326.
 плот 318. 320.
 плотника 384.
 плъстав 107.
 плъскам 221.
 плъчкам 563.

плъчкошем 561. 605.
 плъснем 521.
 плъснив 221. 436.
 плъскам 221. 524.
 плъснем 221. 486.
 плъсук 59.
 по XXIV. 439. 653. 654.
 поансим 206. 531.
 поарчим 531.
 побегнем 81. 158. 520. 542.
 556. 585. 607. 610.
 побегујем 497.
 победим 594.
 поберем 542.
 побеснејем 491.
 побижам 494.
 побитљ 528. 571. 589. 619.
 побитљк 59.
 побожанство 391.
 пободим се (поболејем) 506.
 593. 598.
 поболујем 497.
 побратим 80. 358. 448.
 побуњим се 222. 505.
 побътим 47. 589.
 повалим се 155.
 поваркујем 497.
 поватам 522. 616.
 поватим 577.
 повачам 176. 522.
 пов(в)ашем (појас-) 162.
 повседем 515. 584. 606.
 повезалко 155.
 повеселим 152.
 повесно 361.
 повечерам 573. 576.
 повечерје 145.
 повсцујем 20.
 повикл 369.
 повићам 186.
 новићујем 186. 498.
 повијем 619.
 повикнем 610.
 повачем (повучем) 94. 99.
 112. 163. 516. 569.
 поводањ 79.
 поводња 386.
 поворка 193.
 повраћам 174. 523.
 поврвим XXII. 505.
 повредим 181. 617.
 повркујем 498.
 поврљам 573.
 поврнем 612.
 поврћам 175. 183. 523. 558.
 576.
 поврчање 175. 388.
 погаћам 29. 179. 181. 186.
 523. 558.
 погазим 513.
 погадујем 498.

поганич 40.
 поганџ 40. 60.
 погануј 27. 238.
 погачкам 370.
 погадам 590.
 погинем 157. 193. 514. 520.
 556. 572. 588. 610. 612.
 погладнејем 590.
 погладање 180.
 погледам XXII. 35. 132.
 523. 573. 676. 604.
 погледнем XXII. 485. 542.
 610. 612.
 поглецување 180.
 поглецујем 180. 498.
 поглитнем 122.
 поглабар 393.
 погодим 150. 159. 186. 532.
 577. 593.
 погођач 186. 363.
 погорим 593. 617.
 погравим се 605.
 погрешим 579.
 погубим 148. 532.
 под 80. 265. 268. 270. 653.
 подавам 560.
 подијник 365.
 подам 589.
 подачујем 589.
 подбџ 356.
 подберем 157. 284. 587.
 подбодем 515.
 подведем 516.
 подвешка 196. 370.
 подвлечем 65.
 подвода 352.
 поделим 151.
 подземкиња 201.
 подигнем 81. 234. 521. 568.
 586. 607.
 подизам 203. 491. 590. 604.
 подлиња 94.
 подмъкнем 54. 521.
 поднапијем се 619.
 подредим 595.
 подрекло 393.
 подрипујем 502.
 подручам 525.
 подмишам (потсми-) се 494.
 подпнем 64.
 поћем 57. 129. 138. 139.
 140. 158. 285. 519. 566.
 567. 585. 606. 608.
 пожалим се 513. 593.
 пожар 448.
 пожењујем 498.
 поживим 593.
 поживујем 499.
 пожитим (ејем) 95. 104.
 пожњем 529. 571. 619.
 позад(и) 469.

поверим се 201. 577.
 поведујем 52. 202. 530.
 позабодем 514.
 позабораљам 576.
 позадуљим 115.
 позајимн 152.
 позамамн се 577.
 позатрајем 530.
 поздер 27. 254. 256.
 поздола 269.
 поздр(а)вим 156.
 позивам 563.
 познавам 155. 206.
 познајем 129. 527. 582. 617.
 619.
 позобрнем 520.
 позовем 571.
 поискам 573. 575.
 појављујем 129.
 појавта 352.
 појас 18. 129. 162. 256.
 појасника 384.
 појата 129. 131. 162. 452.
 појатиште 389.
 појашем 605.
 поједем 35. 479. 516. 558.
 562. 584. 606.
 поједь 59.
 појем 180. 181. 284. 483.
 517. 554.
 појим 594.
 покавурчим 533.
 покажем 530.
 показујем 499.
 поквирим 25. 255. 533.
 покиснем 194. 589.
 поклади 305.
 поклађујем 186. 500.
 поклоњим 222.
 поклопим 148. 605.
 покољем 571.
 покопам 573.
 покосим 533.
 покрадем 567.
 покрај (прокај, прекај) 29.
 133. 237. 653. 654.
 покрвица 255.
 покрива (кокрива) 287.
 покријем 529. 616.
 покркло 393.
 покривица 40. 372.
 покровьц 60. 376.
 покрстим 150.
 покроравам 210⁴.
 покутън 231. 435.
 покутънина 383.
 пол 212⁴.
 полагаьчко 54. 61.
 полавшица 374.
 Полања 309.
 поле (адв.) 333. 465.

полагам 81. 492. 586. 608.
 подежим XXIII. 37. 574.
 575.
 полетика 41.
 полетим 33. 34. 538. 576.
 полетачни 41.
 полићим 594.
 полијем 222. 332. 571. 589.
 616. 619.
 полиштем 218. 573.
 половина 305. 310. 382.
 половинач 363.
 положим 519.
 полони (полани) 27.
 полудим 255. 538. 576. 594.
 полутина 382.
 получим 222. 533. 594.
 польг 53.
 польгаьчко 433.
 польгьчко 86.
 польгьчко 70. 432.
 польжем 53. 531.
 польк 54. 69. 74.
 пољак 362.
 пољанка 370.
 поље 450. 456.
 пољевам 222. 493.
 пољевина 37.
 пољенце 378.
 пољивам 222.
 пољце 450.
 помагам 492. 524. 607.
 помажем (?) 548. 554.
 поманем 572.
 поманем 258.
 поменујем 500.
 померим 16.
 поместим 534. 594.
 пометар 27.
 пометем 15. 516.
 помецу (праер.) 20. 180.
 поминем 486.
 поминљујем 500.
 помирем 531.
 помислим 505.
 помишљавам 497.
 помлађујем 180. 500.
 помазем (помузем) 96. 99.
 113. 517. 585.
 помаодим (се) 27. 577.
 помогач 364.
 помогнем 47. 254. 521. 572.
 608.
 помолим 544.
 помољим 222. 534.
 помоћ 175. 183. 353.
 помрачина 383.
 помрдарим 534.
 помрем 519. 570.
 помькнем 69. 72.
 поназирам 202.

поназрнем 610.
 понацијем 554.
 понедељник 212⁴.
 понедељничим 534.
 понесем 255. 517. 542. 543.
 569. 585. 606.
 поништим 579.
 понор 356.
 поношај 358.
 пообидем 519.
 пооратим 543.
 поорем 573. 575.
 пооткам 337.
 поп 80. 283. 313. 320. 354.
 431. 437. 448. 449. 451. 457.
 попадија 27. 314.
 попадиђа 198.
 пошадика 364.
 пошалим 151.
 пошареница 374.
 пошарим 594.
 пошаскујем 501.
 пошвам 132.
 пошеште 16.
 попијем 529. 571.
 пописујем 501.
 поплав 305.
 поплака 352.
 попланим 105.
 Поповић 185.
 попоскам 524. 542.
 попр (пшпр) 79. 82. 125.
 поправиим 535.
 попраљам 161. 525. 617.
 попрат 27.
 попржим 535.
 попрька (пьрпика) 30. 82.
 попрьлим 618.
 попудим 535.
 попузем 99.
 попујем 501. 530.
 поразим 151.
 поразладујем 180.
 поразим 153. 254. 578.
 пораснем 611. 612.
 порастем 517. 563. 584. 607.
 608.
 порезь 75.
 порешчија 219. 233. 396.
 пориза 15.
 поризаст 237. 437.
 порозим се 28.
 поројим 595.
 поромам 591.
 порта 349.
 посадим 150. 182. 618.
 посадим 578.
 поседим 538. 576. 599.
 поседьк 59.
 посечем 66. 480. 517. 543.
 568. 586. 607. 608.

послаба 394.
 посинејем 491.
 посипујем 605.
 поскутам 591.
 поскудкујем 530.
 последњи 455.
 после(м, и) 130. 241. 470.
 послужујем 530.
 послушам 524. 605.
 послушујем 502.
 по метем 517.
 посмешим се 542.
 поснотиња 386.
 поспем 513.
 послашћујем 502.
 посредњи 80.
 посретем (посретнем) 81.
 214. 568. 584.
 пост(т) 242.
 постав 46. 254. 356.
 поставим 148.
 постајем 563.
 постаљам 618.
 постеља 198. 370.
 постерем 519.
 постиљем 494.
 постим 159. 534. 563.
 постојим 560.
 пострашам (?) 592.
 пострвим 148. 595.
 посьвне 69.
 посьа 305.
 посьн 61. 434.
 посьнем 56. 79. 521.
 потврдење 150.
 потеглим 220. 536.
 потегнем 608.
 потскло 393.
 потепем 479. 574. 575. 605.
 потерам 37. 573. 576. 592.
 потечем 569.
 потикам се 525. 573. 592.
 потлчем 99.
 поток 283. 356. 448. 452.
 потопим 148.
 потнишем 563.
 потпалата 352.
 потплатим 150.
 потпуним (потпуним) 97.
 113. 116. 534. 578.
 потпорка 369.
 потпрем 124. 570.
 потпрнем 573.
 потпрхам (ћем) 178. 591.
 потпруг 356.
 потражим 255.
 потражујем 129. 502.
 потрхам 607.
 потребам 592.
 потрем 570.
 потрошим 536.

потскок 356.
 потрчим 544.
 потрчујем 502.
 потсминам се 493.
 потужим се 536. 595.
 потурчујем 502.
 потуцам 113.
 потъпним 56. 230. 592.
 потъкнем 56.
 поћутим 131.
 поцрвеним 555.
 поцрним 539.
 почастим 536.
 почес(т) 242. 353.
 почијем 216.
 починим 159. 195.
 почињем 554.
 почитам 492. 526.
 почном 480. 519. 548. 570.
 586. 606. 612. 619. 641. 644.
 почуђам се XXIII.
 почукнем 611. 613.
 пошћевам 605.
 поштујем 501.
 прав 454.
 правдина 382.
 правдинка 384.
 правеш 395.
 правење 143. 148.
 правим XVIII. 19. 148. 155.
 156. 160. 505. 513. 534.
 548. 555. 557. 594. 605.
 правина 382.
 правитиљ 61. 434.
 прадед 16.
 празнујем 501.
 праљам 161. 524.
 прање 387.
 прасанце 37. 81. 377.
 прасе 361. 450.
 прасенце 378.
 прасква 349.
 прасџ 233. 234. 330. 376.
 пратим 150. 254. 255. 535.
 578. 594. 618.
 праћам 175. 178. 183. 492.
 525. 559. 591.
 праћам 492. 560. 591.
 прашим 578.
 прашишка 384.
 прашујем 159. 185. 253. 285.
 501. 510. 514. 582.
 прашуљак 363.
 пра(ш)чина 233. 382.
 првенче 379.
 првењ 35. 388. 469.
 први 124. 156. 270. 440.
 454. 463.
 првје 144.
 прдибука 353.
 пребаба 352.

пребадујем 132. 530.
 пребогнем 65. 585. 607.
 пребјејем 619.
 преборавим 532.
 превадим 577.
 преварам 590. 604.
 преварим XXIII. 25. 513.
 532
 превачам 522.
 преведем 606.
 преволним 577.
 преврљам 523.
 преврнем 543.
 преврчам 492.
 пре(в)упук 163.
 превучем се 112. 516.
 пр(е)газим 256.
 преглеђевам 496.
 преглеђујем 180. 498.
 прегљача 451.
 прегљачина 382.
 прегорим 538.
 преграбим 532.
 преграда 352.
 преградим 150. 181. 617.
 пред 16. 37. 80. 255. 266.
 268. 653.
 предам 619.
 предалим 151.
 предем 284. 510. 517.
 предњи 70. 80. 228. 435.
 455.
 пређа 180. 182. 187. 349.
 пређем 138. 139. 140. 186.
 542. 566. 567. 608.
 прежалејем 599.
 прежелим 19.
 прежигам 493.
 прежњем 37. 531.
 прежебем 201. 584.
 през XXIV. 653.
 презам 541.
 прекарнујем 499.
 прекидам 590.
 прекинем 153. 193. 194.
 521. 611. 612.
 прекладник 322.
 преклобим 95.
 пр(е)ло XXIV. 256. 654.
 прековка 369.
 прековујем 500.
 прекошам 573.
 прекор 356.
 прекорим 617.
 прекосјутре 338.
 прекрстим 150. 543.
 прекупујем 500.
 преладим 533.
 прелаз 356.
 прелетим 513.
 предичим 537.

прело 213.
 преличујем се 500.
 предука 352.
 прелупим се 577.
 премажем 531.
 пременим 151. 152. 504. 513.
 533.
 премењача 364.
 премстим 41. 535.
 преметнем 588.
 премивам 493.
 премијем 616.
 премирје 145.
 премислим 577.
 премазим 534.
 премаз 96.
 премазем 96.
 преморам 617.
 премогујем 500.
 премрада 573. 576.
 премрежим 578.
 премрсим 534.
 премрсујем 500.
 прем се 495.
 премькнем 69.
 пр(е)несем 256.
 преоба 239.
 преобука 353.
 припаднем (препадем) 568.
 прецаруга 395.
 преперем 571.
 преперица 238. 374.
 препирем 159.
 препитам 524.
 препишем 573. 575.
 преплаћем 183. 531.
 преподајем 129.
 преполоваш 395.
 преравам 161. 578.
 прерађам 161. 524. 525.
 преријем 159.
 прериним 535. 595.
 прерипујем 502.
 преровим 155.
 преројим се 578.
 пресабуљим 532.
 пресањујем 502.
 пресвет 156.
 пресед 356.
 преседник 16.
 пресек 357.
 преселим 578.
 пресечем 81. 480. 517. 586.
 пресидујем 502.
 прескачем (прескакам)
 159. 525.
 прескрцам 524.
 преслап 47. 357.
 пресолом 151.
 пресивавам 605.
 пресретем 159. 521. 592.

престаим 161. 595.
 престајам 592. 605.
 престанем 521. 568. 611.
 пресудујем 502.
 пресуђе 187.
 пресьнем 613.
 претекнем 521. 586.
 претерам 573.
 претечем 480. 569.
 претиснем 611.
 пр(е)тичем (цам) 255.
 претопим 148.
 претребим 148.
 претр(е)сам 255.
 претресем 156.
 преунуче 16.
 прецујујем 502.
 предвџтам 56. 79.
 п(р)ечат 239.
 пречатим (ем) 513.
 пречекам 576.
 пречис(т) 242.
 пречьк 59.
 прозљим (се) 535.
 при 308. 309. 654.
 приберем 158. 519.
 прибирам 522.
 приблизујем се 497.
 приблејам 574. 575.
 прибрајам 522.
 приватим 532.
 приваћам 176. 178. 185.
 560. 590.
 прижежем 617.
 привечерица 374.
 привикам 155.
 привукујем 498.
 пригледујем 498.
 пригледујем 186.
 пригор 357.
 приготвим 148.
 придем (приђем) 139. 519.
 542. 567. 585. 607. 608.
 прижежем 284. 516.
 призатворим 513.
 признајем 571.
 призорни 434.
 пријавим 533.
 пријатељ 18. 256. 358.
 пријатељица 22. 372.
 прикажем 530.
 прикажња 219. 386
 приказљк 75
 приказуванство 391.
 приказујем 131. 499. 530.
 прикод 210.
 прикоткам 524.
 прикријем 616.
 прикротим 533.
 прикупујем 500.
 прид(и)нем (р) 506.

приличам 492.
 приљујујем 53.
 примам 132. 523.
 приморам 40.
 примим 535.
 примисљење 151.
 примићавам 183.
 примћам 183. 494.
 примљам 96.
 примрак 357.
 примькнем 54. 84.
 принесем 27. 517.
 приносим 159. 534.
 приорем 573. 575.
 припаднем 568.
 придраскам 525.
 припрем 519. 598.
 припуцам 563. 573. 576.
 припрезујем 502.
 природим 150.
 присадим 578.
 присењавам 493.
 присетим 535.
 прискратам 591.
 приским 571.
 присретнем 214. 521. 584.
 приставам 155.
 притајим 130.
 притечем 608.
 притиснем 522. 588. 613.
 притребавам 225.
 притропам 574.
 притурим 586.
 причам 132. 185. 525. 559
 560. 582.
 причекам 542. 574.
 причес(т) 242.
 причестим 536.
 причувам 605.
 пришко 164¹.
 иробавим XVII. 26. 577.
 593.
 пробијем 528. 619.
 пробирам 182.
 проблајим 35. 538.
 прободи 26.
 пробојак 79. 976.
 провалим 25. 222. 593.
 провачам 176.
 проведем 515.
 провезем 516.
 провидим се 593.
 провисор 164¹.
 проводиш 155.
 провревим 532. 593.
 про(в)риштим 238.
 провучем 112. 480. 569.
 прогазим 577.
 прогледам 35. 523.
 проглађујем 47. 254.
 проглањем 104. 106.

- прогутам 116.
 прола(в)а 163.
 продавам 130. 132. 523.
 559. 560.
 продам (продадем) 46. 132.
 142. 255. 508. 516. 529.
 540. 567. 589. 598. 616.
 619.
 продачба XXXVIII. 394.
 продлбем 94.
 продремећујем 498
 продумах 590.
 прођаволим (се) 141.
 прођем 85. 129. 138. 139.
 140. 213. 255. 285. 519. 542.
 566. 567. 585. 607. 608.
 прођујем 499. 590.
 прождирем 530.
 проз(а) 80. 268. 654.
 прозадујим 116. 579.
 прозор 203.
 прокарам 563.
 прокарујем 499.
 прокинем 611.
 проклињам 493.
 прокнем 95. 104. 606. 619.
 Прокопје 144. 145.
 прокорним 594.
 пролет(е) 279. 306. 307.
 338. 340. 451.
 пролетим 34. 159. 538.
 пролетос(ке) 28. 255.
 пролизнак 384.
 пролука 352.
 прољевам 222.
 промазим 533.
 променим 153. 159. 255.
 256. 533. 594.
 промењујем 500.
 проместия 594.
 промешам 573. 575. 591.
 промињујем 500.
 промка 369.
 промрењим (се) (олењим
 се) 222.
 промуљим 534.
 промкнем 54.
 провуцам 591.
 проодим 160. 206. 534. 557.
 578.
 пропадам 524.
 проваднем 47. 213. 254. 585.
 606.
 пропасник 234. 365.
 пропас(т) 242. 353.
 пропатим 594.
 пропојем 605.
 пропудим 150.
 пропудујем 501.
 прорадим 505
 пророкујем 501.
 просвестим (се) 254.
 просветим 506. 535.
 проседем 177. 582.
 просење 143. 151. 388.
 просечем 81. 517. 586.
 просим 159. 585.
 просипем 154.
 просјак 363.
 проспем 513.
 прост 429. 441.
 простак 363.
 простаљам 161.
 простирем 524.
 просторка 369.
 простота 390.
 прострем 124. 570. 608.
 простурија 28.
 просьнем 588.
 протечем 81. 518. 586.
 против(у) 161. 469.
 протикант 28.
 протинем се 561.
 протнем 612.
 протођер 358.
 протризем се 486.
 процвнлим (ејем) 599.
 проценим 536.
 проценим 513.
 процвџтим 595.
 прочеч 357.
 прочистујем 503.
 прозитах 574. 575.
 прочувам 592.
 прошавам 525.
 прошарам 592.
 прошеткам 526.
 прошка 193. 369.
 прошљак 19. 363.
 прошње (?) 318.
 проштављам 525.
 проштевам 497.
 проштркнем 613.
 прошћавам 155. 175. 183.
 493.
 пропујем 163.
 пропушљеп 618.
 приорим се 535.
 приосан 80.
 прскам 525.
 прскање 143. 388.
 прскујем 501.
 прсном 568.
 прс(т) 242.
 прстњк 367.
 пртим се 150. 535.
 прћав 436.
 прутин 179. 391.
 оруће 141. 397.
 пр(о)штурам (се) (скитам
 се) 525.
 псатаринк 365.
 псето 217. 218. 360.
 псујем 218. 501. 542.
 пувам 163.
 пуж 318.
 пужалка 369.
 пужем се 113.
 пужимуж 359.
 пужљак 363.
 пујка 197. 369.
 пујићин 179.
 пујче 334.
 пујњк 59.
 пуклотина 383.
 пукнем 568. 586. 608.
 пукот 389.
 пуност 113.
 пуњчачк 61. 86. 432.
 пупушка 394.
 пуст 430.
 пустих (пуштам) 150. 157.
 159. 504. 513. 515. 535.
 543. 544. 595. 605.
 пустиња 450.
 пустињак 363.
 пут 255. 313. 318. 330. 331.
 337. 452.
 путинка 385.
 путиште 389.
 путујем 582.
 пуцам 158. 164. 514. 525.
 пушим 159. 557. 563.
 пушка 193. 194. 196. 199.
 пушкица 194. 373.
 пушкоте(т) 244.
 пуштам (пустах) 505. 525.
 560.
 пуштурак 363.
 пуштетина 384.
 пцовка 218.
 пчела 233. 309. 347.
 пченични 218. 434.
 пшеница 217. 218. 283. 372.
 пшеничка 375.
 пшкло 55. 393.
 пшь 55.
 пшь 55. 69. 217. 218. 312. 322.
 Псьјача 55.
 пьсторка 46.
 пьстрва 232.
 пьстрима 82.
 пьшадија 254.
 Раатљк 68. 75.
 рабација 26. 396.
 работа 390.
 работам 525. 554.
 работим 156. 159. 177. 513.
 535. 555. 557. 558. 563.
 582. 595.
 работни 434.
 работник 365.

рабуж 27. 357.
 раваъ 388.
 равниште 225. 389.
 равнодоља 194. 369.
 радење 143. 150.
 Радешевъ 60.
 радим 135. 150. 157. 159.
 164. 505. 513. 515. 535. 543.
 555. 558. 563. 595. 605
 Радисов 25. 358.
 Ридојка 197. 198. 369.
 Радослов 161.
 Радосов 358.
 радос(т) 242. 353.
 радунка 328.
 радъква 70.
 рађан 28. 180. 181. 187.
 525. 559. 560. 574. 591.
 раженим 231. 533.
 разаниџам 591.
 разберем 542.
 разбијем 28. 528. 589.
 разбирам 493. 522.
 разбуди се 577.
 разбојничести 487.
 разболим се 593.
 разбрчкам 574. 576.
 разбуњавач 492.
 развалим 151.
 развадујем 179. 407.
 развенчам 522.
 развијем 589.
 развлечем 94.
 развравам 532.
 разврвям 532.
 разврвујем 498.
 разврсош 395.
 разглавујем 498.
 разговорам 25. 523. 559.
 разграбим 148.
 разделим 222. 505. 543.
 раздрчим 533.
 раздужим се 99.
 разигравам 528.
 разлет 357.
 разлетим се 576.
 разлякујем 554.
 разлучим 221. 538.
 разлутим 594.
 разметнем 611.
 размешам 573.
 размешујем 500.
 размиравам 493.
 размирица 374. 451.
 размирни 434.
 размъкнем 54
 разнесем 585. 617.
 разотхдем 585.
 разрадујем 180. 530.
 разрижам 494.
 разъзнам 64. 598.

разънием 64. 70. 84.
 раја 450.
 Рајџа 198.
 Рајђевица 374.
 рак 318.
 ракија 19. 31. 193. 194.
 196. 309. 312. 452.
 ракијица 194. 374.
 ракиџа 59. 367.
 раклета 237.
 раклица 373.
 разо 213. 332. 333. 334. 393.
 рамењата 364.
 рамни 225. 434.
 рамо 307. 360.
 рамуџ 388.
 Ранђел 451.
 раним 152. 153. 454. 513.
 535. 558.
 ранкиња 194.
 Ранцелов 179.
 ранико (adv.) 433.
 расицујем 502.
 раскинем 194.
 расклавам 559. 574. 575.
 расклопујем 500.
 раскод 210.
 раскорорим се 594. 605.
 раскортрим се 594.
 раскрсеје 144.
 раслабим 148.
 раснем 159. 486.
 расоат 161.
 расоваст 155.
 расовача 155.
 расовист 437.
 раснаднем се 218. 585.
 распиљк 75.
 расподелим 152.
 распорим 159.
 распређујем 501.
 распрећем 178. 531.
 распрећујем 159.
 распрштим 513.
 распукнем (се) 586.
 распучим 535.
 растем 30. 517.
 растерујем 502.
 растркам 132. 524.
 растужим 536.
 растурим 579.
 расудујем 502.
 расъвнем 69. 572.
 рат 337.
 ратим 535.
 ратовање 388.
 ратујем 501.
 ра(х) 320.
 рачелим 233. 536. 595.
 рацъвтим се 56. 233. 584.
 595.

рачетим 233. 234. 536.
 рачетшам 234. 526. 617.
 рачорљам се 234.
 рачуним 559.
 рачуним 505. 535.
 рашијем 529.
 рашћушкам 219. 574. 576.
 592.
 рашчовратим 579.
 рашчъглавним се (рашче-
 шљам се) 57.
 ргам 123.
 ргнем 123. 124. 572.
 рђа 181. 187. 347.
 рђав 19. 181. 182. 429. 430.
 431.
 рђавство 181. 182. 187. 391.
 ребро 283.
 ребърце 67.
 ред 15.
 редим 150.
 редом (adv.) 337.
 режем 561. 576. 617.
 резиа 357.
 резујем 502.
 река 283. 810. 847. 451.
 452. 453.
 рекнем 153. 510. 515. 521.
 542. 611. 612.
 ремен 80. 254. 357. 452
 ремик 964.
 репа 849.
 репушина 383.
 рењк 59. 367.
 ретко 15.
 рецел 357.
 реч 306. 312.
 речем 66. 71. 81. 255. 480.
 517. 567. 586. 606. 607.
 608. 616.
 речина 382.
 речка 370.
 реч(и)енка 385.
 речун 19.
 решето 283.
 рж 124.
 ржан 19. 70.
 ржњика 364.
 ржњица (ршњица) 372.
 ржън, ржъњъ 19. 58. 124
 318. 388.
 рз 123.
 рзд 60.
 ряба 349.
 рябар 325. 393.
 рябарък 75.
 ряд 320. 330.
 рякот 389.
 ринам XXIII. 192. 133.
 185. 525. 582.

рипнем 611. 612.
 рипујем 502.
 рисјанин 206. 321.
 риц 181. 429. 431.
 ркољак 363.
 роб 318.
 робим 148.
 робје 143. 397.
 ровање 40.
 ровем 482.
 ровина 382.
 ровињак 322.
 ровљив 436.
 рог 320. 322.
 рогозје 144. 147.
 род 448.
 роди 150. 152. 159. 180.
 182. 187. 504. 585. 595.
 605. 618.
 родина 382.
 родљак 363.
 роднина 382.
 родом (adv.) 337.
 розје 144. 397.
 розумни 28.
 ројак 363.
 ром 206.
 роиство 161. 391.
 роса 40. 283. 347.
 росица 372.
 ротујем 502.
 рт 124. 318. 452.
 ртка 124. 369.
 руба 349.
 рубибука 353.
 рубинка 385.
 рубје 143.
 рувет 41. 155. 448.
 рудина 381. 382.
 Рудиње 143. 387.
 ружа 310.
 рујачьк 61. 432.
 рука 193. 194. 196. 283.
 315. 316. 328. 347. 451.
 рукав 357.
 руковед 353.
 руковица 26. 372.
 рукољка 197. 198. 369.
 рукујем 502.
 руничка 375.
 рупавица 374.
 рупам 525.
 русалија 396.
 ручам 14. 19. 183. 525. 559.
 560. 563. 574. 605.
 Ручик (Рушчук) 20. 283.
 ручка 194. 370.
 ручујем 502.
 ручьк XX. 59. 75. 288. 366.
 рчем 206. 531. 560.
 рчкам 591.

рѣзвеселим 254.
 рѣзника 14.
 Саан 206.
 саат 206. 330. 331.
 саачија 129. 396.
 сабајле 27. 129. 133.
 сабља 309.
 сабурдишем 590.
 Сава 339.
 савале 326.
 савап (се-) 36.
 Савка 315.
 сагињем (се) 492.
 садење 143. 150.
 садиљка 197. 369.
 садим 177. 253. 535. 555.
 578. 582.
 садерем 80.
 сађе XXI. 181. 182. 397.
 сађујем 502.
 сажнем 481.
 сандем 519.
 сајчија 396.
 сајљак 68.
 сакам 526. 591. 644.
 сакьт 67.
 сал(те) 15. 471.
 салаш 28. 357.
 самовољка 198. 369.
 самовољни 26. 365.
 самоков 359.
 самота 390.
 самотиња 386.
 самоток 359.
 сане (сана) 305. 328. 450.
 санице 372.
 сантальк 68.
 санци 376.
 сапим 256.
 сапипрам 605.
 сапуничје 145.
 саравальк 68.
 сара(в)ним 28. 153. 157.
 225. 239. 535. 545. 595.
 саравујем 502.
 саслушујем 502.
 сатирем 563.
 сачекујем 80. 508. 526.
 сбирчија (збирчија)
 XXXVIII. 396.
 свадба 394.
 свадим 585.
 свађа 181. 187. 349.
 свађам се 181. 182. 525.
 559. 576. 591.
 свађевина 181. 382.
 свађујем се 181. 530.
 свакакьв 57. 82. 155. 426.
 свази 156. 193. 195. 425.
 свакијаки 426.

сваљам 573. 574. 575.
 свастика 195. 364.
 свастиче 379.
 сват 318. 320.
 сведем 568. 606.
 сведочим 129. 156.
 свежем 548.
 свезеница 374.
 свекрва 155.
 свекър 67. 71. 81. 125. 392.
 свес(т) 242.
 свет 129. 225. 336. 578. 431.
 светење 143. 150. 388.
 светиња 156. 386.
 светальц 123.
 светујем 502.
 светьк 59.
 светьц 60. 70. 238. 376.
 свећа 175. 178. 183. 283.
 315. 347.
 свечник 175. 365.
 свештам 590.
 свила 156. 283. 310. 347.
 свинарица 223. 374.
 свиња 156. 283. 347. 451.
 свињар 223. 325. 393.
 свињарка 314.
 свињарче 41.
 свињски 223. 435.
 свирам 132. 158. 284. 525.
 582.
 свирач 449.
 свирим 159. 160. 185. 548.
 558.
 свитнем 486. 572.
 свлчем (случем) 94. 480.
 516. 569.
 свој 131.
 својачина 382.
 сврака 195. 349. 451.
 сврачи 430.
 с(в)рачињи 179.
 сврби 161.
 сврдлич 177.
 сврдач 81. 123. 393.
 Сврдаг 221. 357.
 сврлишки 221.
 сврнем 520. 572.
 свртам 590.
 сврћам 554. 592.
 сврћим 617.
 свуд (свудем, свуден) 156
 268. 269.
 свьнује 502.
 сгустим се (агустим)
 XXXVIII 491.
 сденујем (зденујем)
 XXXVIII 493.
 себе (се) 405. 406.
 севам 132. 525.
 севдишем 591.

сегменин 321. 380.
 седенка XIX. 197. 198. 369.
 седењуем 502.
 седење 143. 150.
 седењим (седењким) 470.
 седечки 469. 582.
 седим 35. 131. 132. 133.
 157. 159. 160. 177. 179.
 185. 254. 284. 506. 513.
 538. 544. 555. 558. 562.
 563. 576. 577. 582. 595.
 599.
 седивав 436.
 седалице 372.
 седло 393. 450.
 седнем 14. 71. 81. 85. 214.
 234. 521. 542. 543. 585.
 611. 612.
 седњм 66. 74. 83. 460.
 седњдесет 66. 74. 81. 83.
 244. 462.
 седњнајесет (седњнајст)
 81. 83. 243. 461.
 сејем 130. 131. 132. 488.
 530. 560.
 секира 193. 195. 196. 309.
 352.
 секлетар 238.
 секнем 486.
 сексија 30.
 селамет 313.
 седим се 535.
 седаште 389.
 село 36. 212¹. 283. 331.
 332. 333. 360. 450. 452.
 453.
 седакуп 359.
 седаси 195. 212¹. 435.
 седеце 377.
 Седљчко 61. 371.
 сељак 19. 363.
 сељанин 143. 321. 323. 380.
 449.
 семе 361.
 семенце 378.
 семењака 197. 369.
 семка 193. 369.
 сено 38. 360. 450.
 сенка (сењћа) 197. 198. 369.
 сењим 535.
 сењујем 502.
 серкме 361.
 сестра 35. 254. 310. 339.
 347.
 сестрић 177. 185. 391.
 сестрица 372.
 сестричич 177. 391.
 сестрична 380.
 сетеше 143.
 сетим 14. 15. 510. 513. 535.
 595.

сетње 467.
 сетујем 502.
 сећам (се) 175. 178. 524.
 605.
 сецам 525. 542.
 сечем 66. 81. 284. 480. 517.
 557. 586. 608.
 сечиво 394.
 сечивце 377.
 сивъц 376.
 сигурам се 132.
 сијам 22.
 сиктеришем 531.
 сила 338. 339. 349. 450.
 силенка 385.
 силим 558. 595.
 силайна 222. 381.
 силни 212¹.
 Симион 22.
 симитъе 367.
 Симћа 196.
 син XX. 80. 154. 312. 317.
 320. 324. 330. 331. 336.
 448. 449. 457.
 синем 573.
 синигер 358.
 синовчић 179.
 синор 357.
 синоћ 175. 178. 183. 466.
 синочке 470.
 синочни 175. 434.
 синдрчки 366.
 синъ 313. 314.
 сињи 430.
 сипем, сипам XXIII. 133.
 156. 157. 489. 503. 514.
 559. 576.
 сишнем 486. 572.
 сицујем 497. 502. 542.
 сир 448. 624.
 сиренце 378.
 сиреше 143. 388.
 сирим 535.
 сирине 387.
 сиришњак 363.
 сирје 145.
 сировина 383.
 сиром 207. 358.
 сиротинка 385.
 сиротинъа 386.
 сиротинъски 223. 435. 435¹.
 сироче 326.
 сироченце 378.
 сирочики 366.
 ситачко 79.
 ситиња XXI. 387.
 ситнурина 383.
 ситъи 61. 434.
 сиџим 357.
 сјајим XXII. 18.
 скакица 195. 372.

скакутка 195. 390.
 скакъц 60. 376.
 скандишим 591.
 скандрим 535.
 скапујем 502.
 скарам 132. 590.
 скићам XXII. 187. 490. 605.
 скинем 195. 486. 521. 542.
 543. 572. 611.
 скиречим 617.
 скитам се 195.
 скланам 223.
 склаћам 183.
 склевесам 594.
 скланем (?) 95. 105. 107.
 склоним 543. 577.
 склоним 148.
 склопчина 382.
 склацам 96. 228². 525.
 скљатам 107.
 скљачем 115. 518.
 скљујем 529.
 скобаљ 394.
 скодува 352.
 скорња 386.
 скоръц 60. 322. 376.
 скочим 544.
 сарајчко 61. 432.
 скратим 255.
 скра(н)ћам 591.
 скрачујем се 175
 скривим (сквирим) 237.
 скривујем 500.
 скријем 524. 598. 616.
 скришом 337.
 скрпичина 382.
 скрпујем 500.
 скубем 66. 152. 518.
 скудни 434.
 скуклим 594.
 скулувка 369.
 купотија 396.
 скуцујем 132. 530. 605.
 skut 318.
 skutам 524. 563. 591.
 скучим 538.
 слаб 441. 455.
 слабим 131.
 слабшак 385.
 слабичав 436.
 слабујем 502.
 слабъак 61. 79. 432.
 слава 307. 349.
 славеј 307.
 славић 391.
 сладун 388.
 слазим 14. 555. 563.
 слама 309. 349.
 сламп (слампн) 225. 434.
 435.
 слана 283. 347. 452.

сланина 381. 382.
 сланиноша 196. 369.
 сланоша 187. 353.
 слањив 436.
 слатина 882.
 слатък 181. 182. 215. 432. 439.
 слегнем 568. 586. 608.
 слезеница 374.
 слезнем 568. 585.
 слепец 60. 376.
 слетим 27. 34.
 слив 318.
 слива 218. 221. 349. 451. 453.
 сливак 221.
 сливјанин 144.
 сливје 144. 450.
 Сливник 364.
 сливам 494.
 слијем 529.
 сликујем 500.
 слаба (слаба, слаба) 97. 107. 115.
 сабина 122.
 сабица (слабица, слабуца) 97. 107. 115.
 слаза (слаза, слаза, суза) 98. 99. 105. 107. 109. 113. 115. 122. 315. 347.
 сланце (сланце, слупце, сунце) 98. 99. 105. 107. 113. 115. 116. 122. 218.
 сланчоглед (слан-, слун-) 98. 108. 115. 359.
 сланчичи 98.
 слапка (слап-, слап-) 97. 107. 115.
 слапчица 97.
 слободија 396.
 слободим се 558.
 слонје 144.
 слоним 149.
 слуга 193. 347. 451.
 служим 536. 595.
 слукче 379.
 слушц 115.
 слутан 80.
 слутим 159.
 слушам 19. 132. 525. 591.
 слушкиња 195. 450.
 слажем 53. 531.
 слање (слуње) 107. 115.
 смејем (смеј) 22. 129. 130. 131. 132. 133. 159. 248. 484. 487. 489. 507. 517. 527. 554. 557. 559. 561. 563. 589. 598. 599. 600. 602. 604. 639. 644.
 смејем се 129. 185. 530. 542. 575. 582.

сменим 153.
 смећам 183. 492.
 смећем 184. 531.
 смешим се 536.
 смешка 369.
 Смиљка 198.
 смићем 183.
 смицаља 198.
 смок 318.
 смоковнште 389.
 смотрим 507. 313.
 смрдим 513.
 смрдовран 353.
 смрдољк 59.
 смрем (?) 589.
 смранем (се) 66. 123. 521.
 смрзњујем 500.
 смрт 306.
 смјкнем 54. 84.
 смјцам 55.
 снаја 129. 135. 162. 309. 315. 347. 450. 451.
 снаодим (се) 162. 206. 534.
 свашка 315.
 снег 80. 452.
 снежњ 59. 367.
 снемам (сњемам) 221. 524. 574. 604.
 снемјујем 502.
 снесем 606.
 сппм 605.
 снош 318. 320. 330.
 сношје 144. 145.
 сношчичи 366.
 сношк 59. 367.
 соба 453.
 собаљам 522.
 соберем (оберем) XVIII. 82. 84. 542.
 солљачим (свљачим) 577.
 соблечем (собучем) 284. 516. 585. 607.
 собор 26. 82.
 соборим 577.
 собујем 524. 589.
 собукујем 498.
 совилјанка 82.
 сојка 197. 198. 369.
 сокола 322. 357.
 соколенце 378.
 Соколовичанин 148.
 соколетчија 396.
 сол 2124.
 солчица 373.
 спавам 524.
 спаднем 14. 213. 234. 585. 612.
 спазим 254.
 спанљк 68. 75.
 спанње 283. 387.
 спасим 480.

Спаска 315.
 спастрим 534.
 спекљам 228. 591.
 спецам се 591.
 спим XXII. 157. 507. 513. 514. 544. 596. 599.
 сплестам 591.
 сплестим се (сплест-) 97. 105. 107.
 спљескам 591.
 спогорим 543.
 сподобујем 501.
 спокрај 654.
 спомен 357.
 споменем 531.
 споменјујем 501.
 споминјем 557.
 спомогнем 159. 521.
 спомотљик 231. 365.
 спопашем се 531.
 сиоред 653.
 спотужим се 536.
 спраљам 161. 525.
 спрегнем 612.
 спремам 559. 574.
 спреми 149.
 спреобукло 393.
 сприја 23. 349.
 спротив (а, в, о) 80. 161. 255. 268. 270. 469.
 спуштим 535. 618.
 срапнам 595.
 срапим се 135.
 срамота 218. 253. 256. 390.
 сра(моти)м 255.
 сребрн 124. 434.
 сребро 218. 283. 361.
 средина 339. 382.
 средњп (сређњи) 61. 70. 71. 182. 187. 431. 434. 435.
 Средогривје 143.
 средосост 242.
 средорек 359.
 сретнем 81. 159. 214. 519. 521. 584. 606. 611.
 срећа 22. 146. 175. 178. 183. 199. 349.
 срећњп (сретњи) 61. 175. 231. 430. 431. 434. 435.
 сречем 531.
 српним 535.
 српски 195. 435.
 срча 309.
 срчан 439.
 ставим 161.
 ставиња (се) 494.
 ста(в)љам 149. 161. 524. 592.
 стајем 130.
 Стамболка 2124. 269.
 стамболски 2124.

- станем 159. 254. 333. 521.
 543. 548. 562. 572. 588.
 611. 613. 641. 644.
 Станисов 25. 358.
 Станоје 314.
 стањујем 502.
 стап 219'. 312. 318.
 стар 131. 132. 430. 431.
 439. 440. 441. 454. 455.
 457. 458.
 старальд 60.
 старашачьк 61. 433.
 старејин 380.
 старејко 197.
 старејшина 28. 129. 130.
 133.
 старешльк 75.
 старијем 491.
 старик 364.
 старина 381.
 старински 195. 435.
 старка 369.
 старовремски 435.
 старојка 197. 198. 369.
 староседецьк 60.
 Старосрпчанин 143.
 старос(т) 242. 279. 340. 353.
 старчурина 383.
 старьк (старц) 60. 70. 79.
 80. 124'. 312. 376. 448.
 451. 452.
 старьчки 61. 432.
 стасам 489.
 стасина 382.
 стасинка 385.
 ствар 306.
 створим 156. 161.
 стегба 394.
 стежем 491.
 стенам 504.
 стењујем 37. 502
 стигнем 14. 81. 220. 521.
 549. 568. 566. 608. 611.
 стизам (стижем) 491.
 стиснем 611.
 стацам 99. 116. 525.
 стлечем (стльч-) 99. 108.
 228'. 518. 586.
 сто 463.
 стовна 350.
 стог 80. 330. 331.
 стофаволит 141.
 Стојанка 315.
 стојећим 582.
 стојечки 177. 195. 469. 582.
 стојим 26. 131. 159. 177.
 284. 507. 510. 513. 539.
 555. 558. 560. 563. 575.
 582. 599.
 стојујем 502.
 стока 195. 309. 350. 451.
- столица 310. 373.
 стотина 328. 329.
 стотник 365.
 сточица 451.
 стра 207. 320.
 стравујем 163. 502.
 страдам 559.
 стража 350.
 стражба 394.
 страмьл 61. 434.
 страна 255. 347. 453.
 страначав 436.
 странцујем 237.
 стране 143. 397.
 странине 222. 375.
 страоба 206. 394.
 страобија 206. 396.
 страотгија 396.
 страннем 486.
 стратор 357.
 страшим 255.
 страшьив 28.
 страшьн 70.
 стрвим (се) 536.
 стрепар 206. 393.
 стревим 155.
 стрела 36. 347.
 стрелица 373.
 стрељам 132. 525.
 стрижем 518.
 стрижба 394.
 стрьк (стрьк) 155.
 стринка 370.
 стржба 394.
 стрм (ргаер.) 654.
 стрми 434.
 стрьачан 80.
 стровим 536.
 стросим 536.
 строшим 536
 струдни 434.
 струк 320.
 струпам 525.
 стручиње 143. 387.
 стручје 145.
 стручьк 59. 367.
 стршељ (стршев) 238. 357.
 448.
 стуб 320.
 Стубал 81. 82.
 стублина 382.
 студаньц 35.
 студенеје 491.
 студенос(т) 242. 354.
 стукнем 521.
 ступаљна 198. 369.
 ступка 370.
 стурам 526.
 стурим 544. 579.
 стьвин се 56. 69. 230. 579.
 595.
 стькнем 56.
- стьшка 57.
 снгам (се) 196. 591.
 субоћан 178. 434.
 субоћњак 178.
 субоша 26.
 сув 135. 207. 430. 431. 441.
 суварија 396
 суводоаски 455.
 сугари " се 595.
 суд 318. 320. 336.
 судење 143. 150.
 судим 150. 156. 157. 160.
 178. 187. 513. 514. 536.
 544. 555. 558. 595. 618.
 судник 322.
 судянина 382.
 суђаја 129. 352.
 сукно 360.
 сукьцде 66. 377.
 сунем 521.
 суогрозје 207.
 сур 430.
 суринем 521.
 суцрваст 227. 437.
 суфра 281. 466.
 сучка 193. 371.
 суцарије 181.
 суша 350.
 сценим 149.
 сь (с, сьс) 64. 65. 71. 80.
 82. 245. 309. 654.
 сьберем XXXIX. 64. 71. 74.
 519. 571. 587. 606. 616.
 сьбрзим 123. 533.
 сьн 50. 74. 156. 260. 426.
 456. 624.
 сьнеднем се 610.
 сьвес(т) 26. 64. 74.
 сьвнјам 74.
 сьвијем 64. 74. 82. 571'
 сьвина 55. 494.
 сьвнтлим 593.
 сьвлак 64. 71. 357.
 сьвдечем 74.
 сьвне 55. 69. 74. 225. 521.
 572. 588. 613.
 сьвњује 55.
 сьг (сьга, сьгај) 52. 68. 69.
 76. 79. 82. 258. 260. 468.
 сьгашьен 52. 435.
 сьгашьн 79.
 сьгнијем 229.
 сьгоним XXXIX. 64. 610.
 сьд(е) 52. 468.
 сьжњем 64. 529.
 сьзовем 64. 616. 619.
 сьзрим 64.
 сьј 423.
 ськријем 64. 71. 529. 571.
 598. 619.
 ськушим 64. 577.

тркаљам 542.
 тркам (се) 526.
 тркалат 36.
 трколим 578.
 граача 364.
 транца 124.
 трика (трика) 195. 328. 370.
 трикоп 40. 359.
 тричък 60. 367.
 тровем 161. 483.
 троглавоња 353.
 троји 464.
 тројица 255. 331. 373.
 тројолати 434.
 троокатница 373.
 тронам 559.
 тронем 486.
 троскот 357.
 трошам 548. 558. 578.
 трошника 385.
 трошњк 59. 366.
 триеж 448.
 трисза 199.
 трим 185. 539. 582.
 трсим 536. 595.
 трстика 364.
 труба 578.
 трубач 364.
 трудам се 504.
 трудим се 545.
 труп 448.
 трупујем 502.
 трусам 526.
 трутнем 486.
 трућам 183. 526.
 трућнем 183. 522.
 турчим 157. 160. 179. 185.
 284. 510. 513. 515. 539.
 544. 560. 561. 575. 582.
 ту (туј(а), тува, тука) 129.
 131. 163. 260. 262. 263.
 265. 420. 470. 599.
 туга 314. 321.
 туде (тудем, тудека(j), ту-
 дева) 241. 259. 262. 265. 470.
 туђ 181. 182. 187. 429. 430.
 431. 455.
 туђин 380.
 туђим 513. 536. 595. 605.
 тудејчица 374.
 тулим 536.
 туљунка 388.
 тумба 363.
 тушан 357.
 тушање 387.
 турам 133.
 турим 36. 159. 160. 536.
 558. 579. 605.
 Турићи 185. 391.
 Туряште 389.

турски 195. 217. 435. 454.
 624.
 турчетија 397.
 Турчешина 383.
 турчим 157. 536.
 Турчин 80. 322. 448. 449.
 451. 452.
 Турчяште 389.
 тутав 82.
 тутуњача 364.
 туднем 116.
 тучак 116.
 тудиньц 181.
 тьг (тьгаја, тьга(j)) 39. 52.
 69. 72. 76. 79. 82. 253.
 260. 420. 468. 577.
 тьгво 52.
 тьгде 76.
 тьгнем (тегнем) 14.
 тьд (тьде) 52. 69. 468.
 тьј 18. 21. 63. 70. 76. 82.
 130. 131. 162. 259. 260.
 262. 263. 40.
 тькнем 56. 522. 572. 611.
 тьлаалин 254.
 тьма 56.
 тьмниша 56. 82. 230. 280.
 382.
 тьмница 56. 373.
 тьмньк (?) 75.
 тьмьм (тьмьн) 67. 71. 471.
 тьмьн 56. 69. 74. 230. 434.
 тьньк 56. 69. 86. 87.
 тьшија 67.
 тьштим 254.
 Темерченце 378.
 ћера 185.
 ћеремида 30. 352.
 ћереп 357.
 ћерка 176. 178. 185. 283.
 309. 370. 450. 508.
 ћеса (кеса) 196.
 ћивта 330.
 ћилимје 144.
 ћилимчяки 366.
 ћиселина (кис-) 196.
 ћоше 361.
 ћотек 357.
 ћоштор 357.
 ћоштере 361.
 ћушина 382.
 ћуприја 310. 397. 452.
 ћурк 124. 185.
 ћурка 185.
 ћурчија 178. 397.
 ћурчињи 186. 391.
 ћутим 157. 178. 185. 289.
 539. 544. 560. 561. 582.
 595.
 ћутук 448.

У 654.
 уалим 208.
 уаменим се 531.
 уалим 531.
 уалсим 163. 207. 543.
 уабарим 531.
 убав 26. 208. 430. 440. 441.
 убавим 593.
 убавиња 154. 386.
 убавички 433.
 убавка (subst.) 195.
 убавьчки 61. 74. 432.
 уберујем 497.
 убивам 493.
 убивал 376.
 убивица 374.
 убијем 135. 157. 158. 528.
 529. 556. 571. 589. 616.
 619.
 убодем 213. 584. 616.
 убувам 522.
 убусујем се 497.
 убьткам се 47. 590.
 ува(м)пирим се 234. 532.
 605.
 уванем 485.
 уватим 150. 159. 285. 532.
 577. 579. 593.
 увекујем 497.
 уверење 155.
 увијем 529.
 увитам 593.
 увлечсм (увлечем) 94. 516.
 уводим 563.
 увревим 155.
 угазим 532.
 угасям 589.
 угацам 179. 559.
 угипем 193. 588.
 углење 220.
 угледам 522.
 углен 220. 357.
 углење 143. 220. 397.
 углецујем 180. 498.
 угљарин 380.
 угљед 220.
 угњијем 220.
 угодим 150. 164. 513. 515.
 577. 593.
 угођба 394.
 уготвим 155. 255. 512. 532.
 593.
 угробим 582.
 угрошам 590.
 угурсује 144. 323.
 удавим 148. 157. 184. 505.
 514. 532. 605.
 ударам 563.
 ударим 536. 544. 555. 579.
 605.
 удаџба 394.

удевам 523.
 удица 162.
 удлужим 99. 115.
 удаљбем 106. 115.
 удовица 40. 160. 373.
 удовџ XVIII. 60. 70. 376.
 ударним 605.
 ударжим 538.
 удрим 207. 536. 542. 544.
 595. 605.
 уарчкам (се) 523.
 удумим 533.
 удурштем 531.
 уђе 139. 181. 187. 207. 489.
 уђич 182.
 ужарљак 75.
 уже 313.
 ужежем 516.
 ужињем 504.
 ужлани 95.
 ужљегнем 221. 586.
 жутигим се 112.
 узидам 202.
 узирем 201.
 уз(а)ља 254.
 узверим се 201. 533. 577.
 уземак 79.
 уземљем 149.
 уз(и) 266.
 узимам 132. 523. 542. 563.
 590. 617.
 ујажем 18.
 узнако 467.
 узнем 130. 159. 160. 162.
 480. 481. 520. 542. 548.
 562. 570. 571. 586. 598.
 606. 641. 644.
 узобријем 572.
 узрезујем 129. 530.
 узрпигујем 502.
 узрим (узарејем) 507.
 узвршим 64.
 уиђем 139. 567.
 ујанем 207. 521.
 уједем 584.
 ујечим 18.
 ујка 198. 314. 370.
 ујк 322.
 укашпорујем 499.
 укачим 533. 542. 594.
 укашкв 590.
 уквари 577.
 укинем 572. 611.
 уклатам 95.
 уколчим 579.
 укопујем 500.
 украднем 521. 567. 584. 606.
 украсим 151.
 укרותим 47. 254.
 укрстим 150.

укујем (-ковем) 591.
 улазим 512.
 улајем 28. 563. 591.
 улар 130.
 улегнем (-лежем) 157. 229.
 521. 586. 607. 608.
 улезнем (удезем) 65. 222.
 519. 567. 568. 585.
 улепним 148. 513.
 улијем 206.
 уловим 513.
 уложим 577.
 улулејћа 198.
 уљаник 160.
 уљенам (?) 222. 524.
 улудим 150. 579.
 ум (хлм) 208.
 умаслим 577.
 умачкам 37. 591.
 умеање 143.
 умејем 129. 130. 131. 132.
 133. 488. 527. 554. 561.
 598. 599. 640. 644.
 умешам 573. 575.
 умилкујем 500.
 умирам 185. 493. 582.
 умирачка 370.
 умирим 156.
 умка 193. 195.
 умочим 158.
 умрем 124. 131. 510. 519.
 556. 561. 562. 570. 586.
 587. 606. 616.
 унесем 606.
 униђем 139. 567.
 уништим 578.
 унук 160. 357. 448.
 унука 195. 352. 453.
 унуче 326. 334. 379.
 унученце 378.
 унучики 366.
 унучићи 177. 391.
 унучка 371.
 упалим 151. 534. 578.
 упаметим 594.
 упантим 229. 534.
 упивам 591.
 уписујем 501.
 упитовним 230.
 упишем 531. 573. 575. 591.
 уплашим 605.
 уплетем 213. 584. 606.
 уплатим се XVIII. 105.
 упљастим се 107.
 управим 535.
 упраљам 149. 161. 525.
 упрем 570.
 упр(о)иастим 595.
 упрешкам (се) 525.
 упртим 150.
 упудим 595.

урабожим 535.
 уработим 150. 535. 595.
 уравница 373.
 урадим XVIII. 535. 543.
 урамним 225. 595.
 урастем 517.
 уредим 161.
 уређам 605.
 уређујем 182. 501
 уречем 517. 586.
 уриним 595.
 урнечем 490.
 урнишем 531.
 усекнем 612.
 усетим 533.
 усечем 607.
 усјатним 521.
 усјачкам 525.
 ускутњак 363.
 усница 373.
 усодим 208.
 усшим 539. 596. 599.
 усјлатим 605.
 усред 16.
 усрђам 183. 494.
 устјаскам 525.
 устун 388.
 усупим 578.
 усънем 41. 56. 69. 79. 207.
 521. 568. 589.
 утајом 337.
 утекнем 156. 220. 521.
 утепчим 595.
 утепам (утепем) 158. 164.
 223. 479. 489. 519. 525.
 592. 605.
 утепкам 525.
 утепујем 502.
 утера 525.
 утечем 14. 66. 81. 229. 284.
 480. 569. 586. 607. 608.
 утичем 531.
 уталчем 99.
 утоне 613.
 уторник 160.
 утрем 587.
 утрина 382.
 утрнем 586.
 утъпнем 56.
 уценим 536. 579.
 учим 159. 160. 177. 537. 544.
 555. 582. 595. 605. 619.
 учиним 160. 537. 548. 595.
 605. 612. 613.
 учиња 492.
 учитељ 314.
 уштавим 536.
 Фапем 164. 520. 544. в. ва-
 фатим 150. в. ва-
 фаћам 514. 560. 576. в. ва-

филосера 232.
 фрљам 544. в. вр-
 фута 350.
 Цар 80. 313. 314. 336. 448.
 598.
 царев 431. 437. 454.
 царица 374.
 царски 195. 435.
 царство 156. 161.
 цвелика 30. 237.
 цвенка 370.
 цвет 156.
 цветък 59. 367.
 цвѣће 140. 141. 174. 397.
 цвљчък 59.
 цврст 429. 430. в. цврст.
 цев 14.
 цевара 392.
 цеварна 352.
 цедилка 370.
 цедило 394. 450.
 цедим 160. 515. 536.
 целивка 370.
 целивујем 502.
 целни 434.
 целост 340.
 целџ 60. 376.
 ценим 153.
 цешим 149. 505.
 цешотина 383.
 цер 452.
 циганин 143. 321. 323. 380.
 цигаљче 452.
 циглара 239.
 цилим се 595.
 цимнем 522.
 Цона 29. 237.
 црвара 392.
 црвен 431.
 црвеникав 436.
 црвеним се 157. 284. 539.
 црвенка 195.
 Црвенчанин 143.
 црвеньц 377.
 црвѣъ 227.
 црив 144. 154. 436.
 црвије 324.
 црвичка 375.
 црвич 177.
 црвије 144.
 цревуљина 383.
 црепар 322.
 црецуљинка 385.
 црешњав 226.
 црешњак 226. 363.
 црешњица 226. 373.
 црешњов 226. 437.
 црква 155. 161. 310. 350.
 451. 453.

цркънем 522. 556.
 црков 357.
 црн 430. 455.
 Црновршанин 143.
 црнокораст 437.
 црњица 393.
 црпам 531. 561.
 црпац 377.
 црски 195. 435.
 цртало 393.
 цунем 522.
 цвѣтим 56. 539. 558. 595.
 цѣкла (цѣкле) 57. 69. 237.
 331. 333.
 Чавтим 539.
 чавуљинка 385.
 чавурица 163.
 чавуш 163.
 чадр 67. 125. 448.
 чађе 397.
 чак 15. 19. 46. 244. 253.
 269.
 чакшире 19. 233. 254. 352.
 чакширетине 384.
 чанџици 46. 255.
 чараше 20. 451.
 чарбаљк (чорба-) 40.
 чаршавче 19.
 чаршија 14. 19. 309.
 час 14. 15. 19.
 частим 41. 536.
 частък 59.
 чатим (ем) 479. 515.
 чатма 347.
 чаша 19. 328.
 чашка 371. 450.
 цвр(т) 226. 242. в. цврст.
 цврстим 226.
 цгубав (дгубав) 436.
 цеврљуга 395.
 чекам 130. 132. 156. 158.
 514. 526. 545. 559. 560.
 563. 576. 592. 605.
 чекија 397.
 чекрк 124.
 чело 360.
 чельц 337.
 чельад 19. 306. 312. 354.
 чельаче 233. 380.
 чемрага 352.
 чералче 380.
 черкез 15. 144. 195. 357.
 449. 459.
 чес(т) (subst.) 242.
 често 14.
 четаљист 437.
 четверн 464.
 четверка 370.
 четворица 36. 312.
 четврти 455.

четвртък 59. 79. 366.
 четири 232. 459. 463.
 четирјесница 374.
 четироокест 437.
 четрдесет 41. 243. 244. 253.
 461. 462.
 четрнаест 130. 242. 243.
 460.
 чеширке 371.
 чешљам 559. 575.
 чешљика 364.
 чешљь 19. 66. 318.
 чиваљк 68. 75. 357. 448.
 чижма 350.
 чији 456.
 чим 253.
 чинар 393.
 чиним 58. 152. 153. 157.
 513. 537. 544. 558. 595.
 605. 612. 613. 618.
 чистим 151.
 чистиња 386.
 чисточа 177. 390.
 читав 254.
 читам 132. 185. 526. 559.
 575. 582.
 чича 319. 339. 452.
 чичка (?) 315.
 чичнем (чу-) 20.
 чичък 59. 366.
 чоа 206. 347.
 чоањ 357.
 човек 80. 155. 161. 195.
 222. 255. 283. 312. 322.
 332. 336. 357. 448. 449.
 452. 598.
 човестина 383.
 човечина 383.
 човечки 435.
 чокагало 394.
 чомаљуга 395.
 чопав 176.
 чоискам се 526.
 чопнем 588.
 чорбадија 309.
 чорбинка 385.
 чочав 436.
 чрешња 226. 227. 386. 451.
 чувам 41. 158. 164. 168.
 185. 526. 542. 559. 560.
 563. 582. 592. 601. 617.
 чудим се 536. 555.
 чуљн 168.
 чујем 130. 168.
 489. 529.
 554. 589. 598. 599.
 чукаљка 370.
 чукам 132. 158. 526.
 чукаљја 397.
 чукунунуче 379.
 чудумаст 437.
 чума 310. 450. 453.

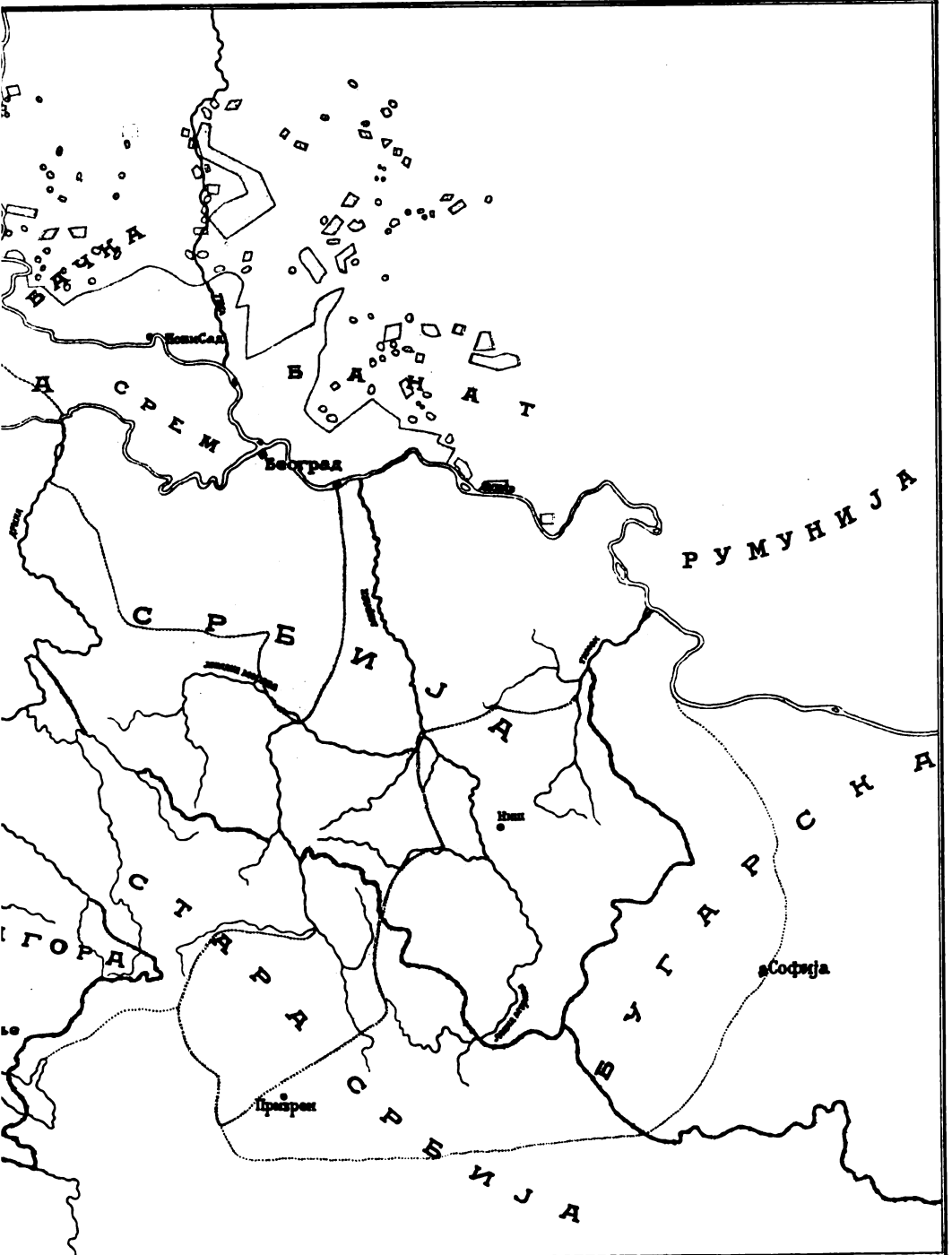
- чумстин 435.
 чупетич 177. 391.
 чурим 605.
 чурим 513. 558.
 чурлавина 383.
 чучим 539.
 чьбър 74. 79. 318. 334.
 чьстевам 57.
 чьчка XVII. 57. 69. 71.
 чьчнем 57. в. чьчнем.
- Чада** 339.
 чак 14. 318.
 часнем 486.
 чевгало 394.
 челят 357.
 чемаја 19.
 черенав 238.
 чивдан 358.
 чиденце 378.
 чипкам 181. 526.
 дубенце 378.
 Чурич 181.
 Чурица 181.
 Чурицев 182. 186. 437.
 Чурицев-дън 181.
 Чуричин 435.
- Шала XXI.** 338. 339.
 шаньц 60. 79.
 шаркујем 503.
 шарьк 59. 366.
 шашир 35. 239.
 шева 37.
 шегујем 503.
 шежаь XVII. 19. 238.
 шерен 19.
- шесет 129. 132. 133. 248.
 244. 461. 462.
 шеснаес(т) 243. 244. 461.
 шес(т) 242. 460. 463.
 шестак 363.
 шестаи 132.
 шестина 382. 464.
 шетам 526.
 шешав 455.
 шябам 132. 526.
 шибльинка 195. 385.
 шибьк 448.
 шивьц 60. 377.
 шия 309. 310.
 шијем 159. 514. 554.
 шияца 373.
 шьяегар 393.
 шьяеже 334.
 шьяем 531.
 шьяьк 59. 80. 366. 377. 448.
 шип 320.
 шипарцьк 60. 367.
 шипка 451.
 ширина 382.
 шяћер 22. 358.
 шиям 526.
 шияна 451.
 шияненце 378.
 шияшиье 387.
 шьяембак 452.
 шьяембе 450.
 Шкодра 218. 310.
 школа 218. 222. 451. 452.
 шкољујем 222. 503.
 шьяиннем 486. 522.
 шьяингам 592.
 шмяткам 592
 шобож 27.
- Шопи 144. 323.
 шотка 196. 370.
 шпи(в)ун 163. 218.
 штавиим 148.
 штака 193. 350.
 штедивница 374.
 што (а) 16.
 штогодер 269.
 страпља 394.
 штрекнем 220.
 штрк 124.
 штркнем 522.
 штукам (штучем) 586.
 шугаь 358.
 шукнем 522.
 шуле 312. 450.
 шума 350.
 шумар 393. 448.
 шумарица 373.
 шумичка 375.
 Шумкарцав 455.
 шумье 145.
 шумьяк XVII. 59.
 шумьк 59. 85.
 шунелька 197. 370.
 шупка 370.
 шупьярина 383.
 шупья 430.
 шуричич 177. 391.
 шуричична 380.
 шут 431.
 шуметяја 397.
 шумьяг 358.
 шума 350.
 шьв 57.
 шьвтелиця 67. 71. 228.
 шьякам 57.
 шьяиннем 70. 71.

ПРЕГЛЕД СРПСКИХ ГОВОРА

- Приморски говор
- Зетско-босански
- Средишни
- Косовско-ресавски
- Призренско-тимочки

Размера 1: 3,000.000

24

4. *Плоса*, од Љуб. Јовановића; 5. *Лесач*, од Тод. М. Бушетића; 6. *Васојевци у црногорској граници*, од Богд. Лалевића и Ивана Протића; 7. *Вишеградски Стари Влак*, од Попа Стјена Трешковића; 8. *Билећске Рудине*, од Јевта Дедвјера; 9. *Околина Београда*, од Ристе Т. Николића, и 10. *Шума, Повриш и Зуици у Херцеговини*, од Обрена Ђурића — Козића. С другом свеском Атласа. Београд, 1903. Цена 14 динара.

Књ. VI. *Насела српских земаља*. Уређује Др. Ј. Цвијић. III књига: 1. *Пољаница и Клисуре*, од Ристе Т. Николића; 2. *Темнић*, од Ст. М. Мијатовића; 3. *Скопска Црна Гора*, од Свет. Томића; 4. *Ибар*, од Рад. М. Илића; 5. *Васојевци у турској граници*, од попа Богдана Лалевића и Ив. Протића; 6. *Качер*, од Мил. Т. Ракића. Са III свеском Атласа. Београд, 1905.

5. **Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа.**
Прво одељење.

Књ. I. *Стари српски записи и натписи*. Скупио их и средно Љуб. Стојановић. Књига I. Београд, 1902. Цена 6 динара.

Књ. II. *Стари српски записи и натписи*. Скупио их и средно Љуб. Стојановић. Књига II. Београд, 1903. Цена 6 динара.

Књ. III. *Стари српски записи и натписи*. Скупио их и средно Љуб. Стојановић. Књ. III. Београд, 1905. Цена 6 динара.

Друго одељење.

Књ. I. Исписан из царских архива. Прикупио Др. Мих. Гавриловић. Београд, 1904. Цена 6 дин.

6. **Посебна дела.**

— *Спомен на тужну свечаност* приликом смрти Др. Ј. Панчића првога председника Српске Краљевске Академије. Београд, 1888.

— *Он зна све*, прича Л. К. Лазаревића, и *Ново оружје*, прича С. Матавуља. 1890. Цена 1 динар.

— *Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима. Легенда о Владимиру и Косари*. Културно-историјске студије Стојана Новаковића. 1893. Цена 3 динара.

— *Геологија Србије*, од Јована М. Жујовића. Део први: *Топографска геологија*. С првом свеском атласа. Београд, 1893. Цена 7 дин.

— — — Део други: *Бруитијене стене*. С другом свеском атласа, 1900. Цена 5 динара.

— *Грчка и српска просвета*. Написао Др. Владан Ђорђевић. 1896. Цена 2:50 динара.

— *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху, с три излета о такозваној великој сеоби српског народа*, написао Иларион Руvaraц. 1896. Цена 2 динара.

— *Манастир Каленић*, написао М. В. Милићевић. Београд, 1897. Цена 1 динар.

— *Споменица о преносу праха Вука Стеа. Караџића из Беча у Београд* 1897. Средно Андра Гавриловић, професор. 1898. Цена 1:50 дин.

- *Автобиографија протосинџела Кирила Пејетковића и негово страдање за православље*. Приредио Димитрије Руварац, протосинџерај. 1898. Цена 1-50 дина.
 - *Дубровник и османско царство*. По архивалнијем исправама написао Др. Лујо кнез Војновић. I св. Београд, 1898. Цена 1-50 дина.
 - *Пиргово путовање по Србији у 1829. год.*, превео Др. Драг. Т. Мијушковић. Београд, 1899. Цена 1-50 дина.
 - *Оглед француске библиографије о Србима и Хрватима, 1644—1900*. Прибрао и средио Никола С. Петровић. Београд, 1900. Цена 2 динара.
 - *Свечани помен просветном добротвору Димитрију Станековићу*, београдском трговцу, 8. септембра 1900. г. Београд, 1901.
 - *Каталог рукописа и старих штампаних књига*. Збирка Српске Краљевске Академије. Саставио Љуб. Стојановић. Београд, 1901. Цена 2 динара.
 - *Свечани помен просветном добротвору пок. Н. Дучићу*, архимандриту и академику, 22. априла 1901. године. Београд, 1901.
 - *Језера Македоније, Старе Србије и Епира*, од д-ра Ј. Цвијића. Београд, 1902. Цена 10 динара.
 - *Геолошки атлас Македоније и Старе Србије*, од д-ра Ј. Цвијића. Београд, 1903. Цена 10 динара.
 - *Јаков Игатовић*. Књижевна студија д-ра Јована Скерлића. Београд, 1904. Цена 3 дина.
 - *Србија и српски покрет у јужној Угарској 1848 и 1849*. Написао д-р Драг. М. Павловић. Београд, 1904. Цена 2 дина.
 - *Стогодишница Српског Устанка*. Свечани скуп С. К. Академије 7. септембра 1904. Цена 1 дина.
7. Издање Баталакинога Фонда.
- *Историја српског устанка*, од Лазара Арсенијевића — Баталаке. Део први. Београд, 1898. Цена 3 динара.
 - — — Део други. Београд, 1899. Цена 3 динара.

II.

ИЗДАЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

КОЈА СУ ПРИШЛА У СВОЈИНУ АКАДЕМИЧНУ.

1. Гласник Српског Ученог Друштва. Књ. I—LVII, LIX—LXXXIII, LXXV. На продају: V—VII, XXIX, XXXI, XXXIII—LVII, LIX—LXXXIII, LXXV. — Цена књ. LXVII 4, а осталима по 3 динара.
2. — — — Друго одељење. Књ. I—XV. На продају: III—VI, IX—XV. — Цена књ. XV 0-50; III—VI, IX, XII—XIV по 1, а X и XI по 2 динара.
3. Посебна дела.
 - *Историја умног разума Европе*, од У. Дренера. Превео Мита Ракић. Књига II. Београд, 1874. Цена 2 динара.
 - *Српске народне игре*, које се забаве ради по саставцима играју. Скупио и описао Вук Врчевић. Београд, 1868. Цена 0-50 дина.
 - *Elenchus plantarum vascularium, quas aestate a. 1872 in Crna Gora legit Dr. J. Pančić*. Belgradi 1875.
 - *Essai de quadrature du cercle*. Par Démètre Nešić. Belgrade, 1877. Цена 0-50 динара.

